

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 06819872 4

24.

25.

26.

EUSEBII PAMPHILI
DE
VITA CONSTANTINI
LIBRI IV.
ET
PANEGYRICUS
ATQUE
CONSTANTINI
AD SANCTORUM COETUM
ORATIO.

EX NOVA RECOGNITIONE
CUM INTEGRO HENRICI VALESII COMMENTARIO
SELECTIS BEADINGI STROTHII ALIORUMQUE
OBSERVATIONIBUS

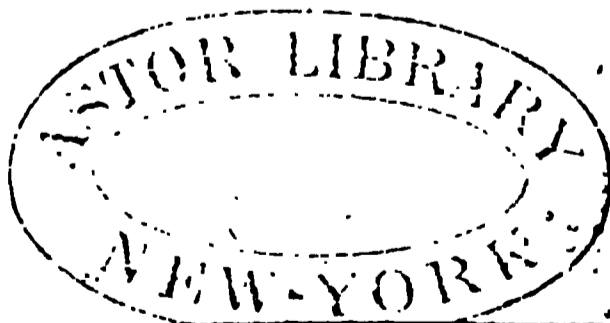
EDIDIT

SUAS ANIMADVERSIONES EXCURSUS ATQUE INDICES

ADIECIT

FRIDERICUS ADOLPHUS HEINICHEN

PHILOS. D. ET AA. LL. M. REYER. MINIST. CANDIDATUS SOCIETATIS
HISTORICO-THEOLOGICAE LIPS. SODALIS.

LIPSIÆ
APUD GUILIELMUM NAUCKIUM.
MDCCLXXX.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 311

LECTURE 10

10

10

PHYSICS 311
LECTURE 10

P R A E F A T I O.

Cum, quae nuper prodiit, editionem meam Eusebii historiae ecclesiasticae quamvis satis adhuc mancam et imperfectam esse, ipse facile sentiam, tamen non plane displicuisse viris doctis, laetus cognoverim, nunc quidem novam librorum quos de vita Constantini Magni scripsit Eusebius, eiusdemque panegyrici et Constantini ad sanctorum coetum orationis editionem parare, mihi visum est. Quarum quidem scriptio-
num quamvis, si cum historia Eusebii ecclesiastica contendantur, longe minorem dignitatem esse confitendum sit, cum saepius plenis potius buccis laudes canat Constantini sui quam historiam scribat Eusebius'), et

1) Vide quae animadverti ad V. C. I, 11. p. 24 sqq. Add. Socrat. H. E. I, 1. 10. Cf. Lucian. quomodo historia conscribenda sit T. II. p. 9. ed. REITZ. *πρῶτον γε ἐκεῖνο, ἡλίκον ἁμαρτάνουσιν, ἐπισκοπήσωμεν. ἀμελήσαντες γὰρ οἱ πολλοὶ αὐτῶν τοῦ ἱστορεῖν τὰ γεγενημένα, τοῖς ἐπαίνοις ἀρχόντων καὶ στρατηγῶν ἐνδιατρίβουσι· τοὺς μὲν οἰκείους, εἰς ὄψος ἐπαίροντες, τοὺς πολεμίους δὲ, πέρα τοῦ μετρίου καταρῥίπτοντες· ἀγνοοῦντες ὡς οὐ στενῶ τῷ Ἰσθμῷ διώρισται καὶ διατετεί-*

vel iis qui non delicatioris sint fastidii homines, haec Christiana Eusebii Cyropaedia et Constantini ipsius oratio stomachum movere saepius debeat²⁾, tamen vel sic quod ad nos pervenerint scripta illa, non una de causa laetandum esse censeo. Ut enim taceam, ipsius Eusebii et Constantini indolem horum librorum auxilio melius cognosci posse, et nominatim illius panegyricum, haud contemnendum illud praeterea eloquentiae Eusebianae monumentum³⁾, plures insigniores sententias dogmaticas continere, id quod magis minusve de Constantini quoque oratione valet, ut ni-

χισται ἡ ἱστορία πρὸς τὸ ἐγκώμιον, ἀλλὰ τι μέγα τεῖχος ἐν μέσῳ ἐστὶν αὐτῶν, καὶ τὸ τῶν μουσικῶν δὴ τοῦτο, δις διὰ πασῶν ἐστὶ πρὸς ἄλληλα. εἶγε τῷ μὲν ἐγκωμιάζοντι μόνου ἐνὸς μέλει, ὅπως οὖν ἐπαινέσαι καὶ εὐφράναι τὸν ἐπαινούμενον· καὶ εἰ ψευσαμένῳ ὑπάρχει τυχεῖν τοῦ τέλους, ὄλιγον ἂν φροντίσειεν. ἡ δὲ οὐκ ἂν τι ψεῦδος ἐμπεσὼν ἡ ἱστορία, οὐδ' ἀκαριαῖον ἀνάσχοιτο, οὐ μᾶλλον, ἢ τὴν ἀρτηρίαν ἰατρῶν παῖδες φασὶ, τὴν τραχεῖαν παραδέξασθαι, ἂν τι ἐς αὐτὴν καταποθέν.

2) Cf. Lucian. l. l. T. II. p. 16. εἰπὼ λέγειν ὅτι οἱ ἔπαινοι, ἐνὶ μὲν ἴσως τερπνοὶ, τῷ ἐπαινουμένῳ, τοῖς δ' ἄλλοις, ἐπαχθεῖς· καὶ μάλιστα ἦν ὑπερφνεῖς τὰς ὑπερβολὰς ἔχουσιν· οἷους αὐτοὺς οἱ πολλοὶ ἀπεργάζονται, τὴν εὐνοίαν τὴν παρὰ τῶν ἐπαινουμένων θηρώμενοι, καὶ ἐνδιατρίβοντες, ἄχρι τοῦ πᾶσι προφανῆ τὴν κολακείαν ἐξεργάσασθαι· οὐδὲ γὰρ κατὰ τέχνην αὐτὸ δρᾶν ἴσασιν, οὐδ' ἐπισκιάζουσι τὴν θωπείαν· ἀλλ' ἐμπεσόντες, ἀθρόα πάντα καὶ ἀπίθανα, καὶ γυμνὰ διεξίλασι.

3) Vid. Euseb. de laudibb. Constant. orat. prolog., p. 407 sq. et gravissimi iudicis, TZSCHIRNERI testimonium ad h. l. allatum. Cf. ibid. c. VI. not. 25. c. XI. not. 14. TZSCHIRNER. opuscc, p. 233 sqq. ed. WINZER.

nil dicam de subtiliori rerum archaeologicarum et ecclesiasticae atque in deterius vergentis Graecitatis quae ex illis quoque scriptis haud paulum augeri potest, scientia⁴⁾, ut praetermittam, vel hos de vita Constantini libros bonae fidei iudiciis non prorsus carere⁵⁾, et praesertim diplomatum ac publicorum testimoniorum copia et gravitate scriptoris levitatem quodam modo compensari⁶⁾, horum librorum diligentius studium ei qui Constantinum et tempora Constantiniana penitus velit perspicere, vel propterea necessarium est, quod ceteri etiam ex veteribus qui de Constantino M. scripserunt, suis quique laborant vitiis et germanum vitae Constantini scriptorem inter veteres certe frustra quaerimus⁷⁾. Itaque nihil relictum est,

4) Cf. LINDNER. praefat. ad Athenagor. deprec. pro Christian. p. XIV — XXI. ORELLI praefat. ad Polemon. Sophist. p. III — VII.

5) Vide quae scripsi ad V. C. II, 23. not. 4. III, 59. not. 7. IV, 31. not. 3. IV, 54. not. 2.

6) Vid. MOELLER. de fide Euseb. C. p. 82.: „*Constat, longe maximam diplomatum Eusebianorum partem genuinis atque verissimis antiquitatis monumentis esse adnumerandam. Quoties vero genuina sunt eiusmodi monumenta, toties fere gravia. Hinc facile cernitur, quantum ponderis gravitati historici nostri tanta diplomatum copia addatur: praesertim in Vita Const., ubi auctoris levitas publicorum testimoniorum gravitate quodammodo compensatur.*“
Cf. quae scripsi in Excurs. II. p. 532 sq.

7) Vid. MANSO Leben Constantins des Grossen p. 263 sqq. Breslau 1817. De Zosimo conferendus est REITEMEIER. disquisit. in Zosim. eiusque fidem in eiusdem edit. Zosim. p. XXVIII. sqq.

nisi ut nulli ex illis temere et sine summa cautione confidentes, sparsae in omnibus illis veritatis quasi

et p. XXXII., ubi de Zosimo ipse REITEMEIERUS: „Attamen, inquit, in rebus Constantini enarrandis nimis stomachosum eum esse credimus, inprimis, ubi perversi eum animi et mali-tiosi paulo asperius eum inculpat.“ P. XXXIV. Neque iusto iniquius a pluribus VV. DD. de Eusebio iudicatum eundemque prae Zosimo potissimum temere esse contemptum, videtur negari posse, quod nuperrime notavit inprimis scriptor anonymus commentationis: *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* in: *Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums zu Freiburg* a. 1829. Fascie. III. p. 15.: „Weit strenger noch wird der Staatshaushalt dieses Monarchen (Constantin) gerichtet. Wenn wir die Neuern hören, so ist darüber nur eine Stimme; ihr vornehmster Gewährsmann ist abermals Zosimus. Ungern sehe ich in dieser Gesellschaft einen eben so geistreichen als billigen Schriftsteller, den verehrten Verfasser der Geschichte des deutschen Volks, Heinrich Luden.“ Ibid. p. 20.: „Zwar bezeugt das auch nur ein Christ (Eusebius); aber ich sehe nicht ein, wie er auf eine Erdichtung dieser Art fallen konnte, wo keine Thatsache vorhanden gewesen wäre.“ P. 22. 23.: „der unbedingte Glaube an die Verlästerung des Zosimus erlaubte es nicht, einem christlichen Schriftsteller ein ehrliches Wort zu glauben, weswegen die Nachricht des Eusebius keinen Eindruck machen konnte.“ Dolendum vero, neo anonymum illum sine ira et studio scripsisse. Quis enim hoc non intelligat vel ex praeclaris quas in Zosimum ille iactat, verborum contumeliis? Vid. p. 28.: „der saubere Zosimus.“ p. 30.: „der freche Lügner.“ p. 32.: „der Sophist.“ Neque de GIBBONIO ille pronuntiare veritus est p. 2 sq *) hoc: „Edward Gibbon, den die neuesten Schriftsteller meist zum Führer nehmen, hat den Kaiser, unter dem Scheine ihn nach Möglichkeit gegen ungerechte Anklage zu schützen, sündiger herausgestellt, als mehrere seiner offenbaren Gegner.“

reliquias illius criseos ope indagemus⁸⁾, quæ eo debet esse diligentior atque sobrior quo magis ipsa hoc in genere nihil aliud saepe haud scio an sit nisi „*l'art de conjecturer, l'art de choisir entre plusieurs mensonges celui qui ressemble le mieux à la vérité*“ (ROUSSEAU Emile T. I. pag. 479. Oeuvres T. VIII. Paris. 1820.).

Iam vero de hac nostra horum librorum editione, cum eandem fere quam in historia Eusebiana, rationem et viam tenuerim, pauca sigillatim attulisse sufficiet. Et primum quidem quod ad textum pertinet, VALESIANAM recensionem in his quoque libris, sed ita subiiciendam duxi, ut textum eorum multo magis quam historiae, corruptum magis etiam sanare studerem neque vel VALESII vel meas coniecturas quæ facilitate aliisque rationibus non minus commendari quam

8) Nota aequè ac celebrata est vox illa quam protulit FLEURY hist. eccles. T. III. p. 233.: „*on ne se trompera pas sur Constantin, en croyant tout le mal, qu' en dit Eusebe, et tout le bien qu' en dit Zosime.*“ Cf. STARCK Versuch einer Geschichte des Arianismus T. II. p. 109. sq. not. 158. Sed rectius N. C. KIST. disput. de commutatione quam Constant. M. auctore societas subiit Christiana p. 16. not. 3. (Traiect. ad Rhen. 1818.): „*Quam tamen, inquit, sententiam plane probandum esse dubito; nam uti parum boni de Constantino refert Zosimus, ita parum mali Eusebius habet. Missis igitur quae in utroque nimia sint, e laudibus simul atque conviciis de Constantino iudicandum esse duxerim. Mediam autem viam magis tenuisse videtur Eutropius.*“ Cf. STROTH. ad Euseb. V. C. IV, 54. τὰχα ἂν ποτε καὶ τοῖς μὴ πρόπουσιν ἐνεπίρητο (Uebersetzung T. II. p. 447. not. 9.): „*Uebrigens muss man dies Geständniss*

necessitate efflagitari viderentur⁹⁾, passim recipere dubitarem. In quo non solum illud mihi curae erat, ut subsidia illa critica quibus VALESIIUS usus est¹⁰⁾, ipse recte usurparem, sed etiam genus dicendi Eusebianum diligentius et accuratius observarem, unde factum est ut ZIMMERMANNUM qui quoties a VALESII lectione discessit, non minus indicavi quam quoties ipse vel a VALESIO vel a ZIMMERMANNO abii, minus saepe quam vellem, sequi potuerim. Praeterea rectiore interpunctione infinitis paene locis scriptoris sententiam faciliorem et expeditiorem reddidisse mihi videor, et codicis IONESIANI lectiones plerasque perpauca levissimis exceptis ac CASTELLANI integras quas READINGUS attulerat, et R. STEPHANI passim enotavi¹¹⁾. Deinde, ut quam accuratissime fieri posset, singula interpretarer et explicarem, omissis tamen omnibus quae vel leviora vel supervacanea esse viderentur, cuius generis nonnulla in historiae Eusebianae editionem irrepisse doleo, potiora et praestantiora tum veterum tum recentiorum et recentissimorum scripta, ut AUGUSTII,

des grossen Lobredners Constantins nicht übersehn; es sagt aus seinem Munde ebensoviel als alles Nachtheilige was Zosimus nur immer erzählen konnte; aus dem man vielleicht die feine und verblümete Sprache unsers Geschichtschreibers entziffern kann, welches ich den Geschichtsforschern überlasse.“

9) Cf. V. C. I, 38. not. 3. I, 46. not. 1. de laudd. Constant. c. I. not. 18. c. VI. not. 6. all.

10) Vid. Prolegomm. ad Euseb. H. E. T. I. p. XI. sqq.

11) Vid. Prolegg. I. I. p. XVII. sq. Cf. Praemonit. T. II. p. V.

BALDUINI, CRAMERI, DANZII, GIBDONI, GOTHOFREDI, HANII¹²⁾, HENKII, HOLZHAUSENI, KESTNERI, N. C. KISTII, MANSONIS, MOELLERI, MOSHEMII, MUENSCHERI, NEANDRI, PLANCKH, I. E. C. SCHMIDTI, SCHROECKH, TILLEMONTII, TZSCHIRNERI, E. F. WERNSDORFI, ZIEGLERI, aliorum¹³⁾, studiose diligenterque perlustravi, pertractavi, laudavi, neque vero sine iudicio arbitrioque meo sequendos mihi illos esse unquam existimavi. Insigniores quoque linguae et Graecitatis potissimum recentioris atque ecclesiasticae rationes cuius accuratior cognitio et diligentius studium quantum ad ipsius Novi Testamenti dictionem perspiciendam et explicandam adiamenti praebeat, facilius intelligi quam copiosius nunc demonstrari potest¹⁴⁾, explanare subtilius studui¹⁵⁾, neque eum qui in novis plane indi-

12) De iure ecclesiastico commentarii historici. Libri I. partic. I. Lips. 1828.

13) Frustra quaesivi et quaeritavi non solum apud amicos sed etiam bibliopolas librum: MARTINI über die Einführung der christlichen Religion, als Staats-Religion im Römischen Reich durch Kaiser Constantin, München 1813. Cf. MANSO Leben Constantins p. 90. †). KIST. disp. de commutatione quam Constant. M. auctore societas subiit Christ. p. 32. not. 3.

14) Cf. MOSHEM. observatt. sacrr. Lib. I. cap. I. §. III. p. 8 sqq. §. IV. p. 14 sqq. §. VI. p. 24 sqq. §. VII. — XI. p. 26 sqq. WAHL. praef. ad clav. N. T. p. V. sq. ed. II. BRETSCHNEIDER. praefat. ad lexic. manuale in libros N. T. p. X. sqq. p. XIII. ed. II.: „Quibus addidi ea, quae ex scriptoribus ecclesiasticis antiquissimis passim collegeram, tum quia iidem dialecto communi usi sunt, tum quia dialectus ecclesiastica, ut ita dicam, potissimum e scriptis N. T. nata est.“

15) Cf. praefat. ad Euseb. H. E. p. V. not. 5.

cibus conficiendis exhauriendus exantlandusque erat, laborem subterfugi. Quod reliquum est, animadversiones meas a VALESIANIS semper signo [] distinguendas me curasse, lectores volo esse monitos, qui reliqua quibus passim cum VALESIO usus sum, scribendi compendia partim in praefatione ad historiam eccles. Eusebii indicata reperient, partim ipsi facile intelligent.

Scribebam Lipsiae ipsis Calend. Ianuar.

MDCCCXXX.

F. A. HEINICHEN.

E U S E B I I

D E

V I T A C O N S T A N T I N I

L I B R I I V .

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D.

IN THE FIELD OF

PHYSICS

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

ΤΗΣ
ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος δ'.

Κεφάλαια †) τοῦ κατὰ θεῖον βίου τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως
λόγου πρώτου.

α'. Προοίμιον περὶ τῆς Κωνσταντίνου τελευτῆς.

β'. Περὶ βίων αὐτοῦ βασιλευσάντων. Ἐπι προοίμιον.

†) In adnotationibus ad historiam ecclesiasticam observavi, titulos capitum qui singulis libris praefixi leguntur, ab ipso Eusebio esse compositos. Idque argumentis meo quidem iudicio certissimis comprobavi. [Sed vide quae monui in Praemonit. ad Euseb. H. E. T. II. p. V. sq. not. 5.] Verum in his de vita Constantini libris aliter se res habet. Neque enim ab ipso Eusebio confecti sunt indices horum librorum, sed ab alio longe recentiore. Id autem coniiicio tum ex eo quod indices horum capitulorum insuli fere sunt ac barbari, tum quod de Eusebio semper loquuntur in tertia persona, cum tamen in titulis capitum ecclesiasticae historiae se ipsum semper Eusebii in prima persona nominet. Adde quod distinctiones capitum nimis crebrae ac frequentes sunt, quodque una interdum imp. epistola et constitutio plura in capita dividitur et quasi discerpitur. Quae res inter legendum saepe fastidium et nauseam lectori parare solet. Taceo quod voces ac dictiones barbarae non semel occurrunt in his indicibus. Nam et *παλάτιον*, et *κόμητες*, et *νοτάριον*, et *αὐγούστους* aliquoties in iis legas. Quae quidem omnia in hanc me sententiam impellunt, ut horum capitulorum auctorem quemvis potius alium esse quam Eusebium credam. Quicumque tamen ille fuit, antiquus certe est, nec ab Eusebii nostri aetate longe remotus. Idque colligitur praecipue ex capitulis libri IV. in quibus quaedam legas quae non-

- γ'. Περὶ θεοῦ τιμῶντος βασιλεῖς εὐσεβεῖς, καὶ ἀπολλύντος τυράννους.
- δ'. "Οτι ὁ θεὸς Κωνσταντῖνον ἐτίμησεν.
- ε'. "Οτι ἐβασίλευσε μὲν¹⁾ ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη μονυρχήσας, ἔζησε δὲ ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα:
- ς'. "Οτι θεοῦ μὲν δούλος ἦν, ἐθνῶν δὲ νικητής.
- ζ'. Πρὸς Κύρον τὸν Περσῶν βασιλέα καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνων σύγκρισις.
- η'. "Οτι τῆς οἰκουμένης πάσης σχεδὸν ἐκράτησεν.
- θ'. "Οτι υἱὸς βασιλέως εὐσεβοῦς, καὶ υἱοῖς βασιλεῦσι κατέλιπε τὴν ἀρχήν.
- ι'. Περὶ τοῦ καὶ ἀναγκαίαν εἶναι καὶ ψυχωφελῆ τὴν ἱστορίαν ταύτην.
- ια'. "Οτι μόνος τὰς Κωνσταντῖνου νῦν ἱστόρησε Θεοφιλεῖς πράξεις.
- ιβ'. "Οτι ὡς Μωϋσῆς ἐν οἴκοις τυράννων ἀνεγράφη²⁾ Κωνσταντῖνος.
- ιγ'. Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀνασχομένου τῶν περὶ Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν καὶ Μαξέντιον, ὥστε³⁾ διῶξαι τοὺς Χριστιανούς.
- ιδ'. "Οπως Κωνσταντίος ὁ πατὴρ ὄνειδισθεὶς πενίαν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θησαυροὺς πλήσας, ἀπέδωκε πάλιν τοῖς προσενέγκασι τὰ χρήματα.

nisi ab eorum temporum aequali scriptore sciri potuerunt. Cuiusmodi illud est de Mariano tribuno et notario in cap. 44. lib. IV., cuius notarii nomen hodie nesciremus, nisi auctor ille capitulorum et post eum Sozomenus nos id docuisset. Suspiciatus sum aliquando Acacium, eum qui post Eusebium nostrum, Caesariensis ecclesiae cathedram tenuit, cum hos magistri sui libros post obitum eius ederet, indices istos composuisse. Verum haec simplex coniectura est, quam sequetur qui volet. Denique monendus est lector, in omnibus nostris exemplaribus horum capitum titulos absque notis numeralibus perscriptos esse. Et in veteribus quidem schedis bibliothecae Regiae singulis libris praefixi leguntur. In Fuketiano autem codice non tantum singulis libris praeposuntur, sed etiam in corpore uniuscuiusque libri, singulis capitibus adduntur. [Non Eusebium confecisse indices librorum de vita Constantini sed alium nescio quem, animadvertit quoque Strothius in interpretatione Germanica ad h. l. Add. I. C. Ernesti dissert. de Eusebio Pamphili episc. Caesar. §. IX. Nihilominus tamen non immutandos duxi illos titulos eadem de causa quam addidit Strothius his verbis: „Ich würde mich nicht an diese verkehrten Abtheilungen gebunden haben, wenn ich es nicht um der Anführungen willen hatte thun müssen: damit nämlich die Leser, was etwa nach der gewöhnlichen Abtheilung aus dem Leben Constantins irgendwo angeführt worden, in dieser Uebersetzung finden können.“ Contra Zimmermannus librorum quidem indices praemisit, sed singulorum capitum omisit, melius tamen sibi constitisset, si utrosque indices omisisset.]

1) [Ἐβσεβῶς addit Steph.] — 2) [Ἀνεγράφη Steph.] — 3) [Ἔσσε

- ε'. Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων διωγμοῦ.
- ις'. Ὅπως Κωνσταντῖος ὁ πατὴρ εἰδωλολατρῶν σχηματισάμενος, τοὺς μὲν θύειν θέοντας ἐξέβαλε, τοὺς δὲ ὁμολογήσας προθεμένους εἶχεν ἐν παλατίῳ.
- ιζ'. Περὶ τῆς φιλαχρίστου αὐτοῦ προαιρέσεως.
- ιη'. Ὅτι Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ αποδυσάμενων, πρῶτος ἦν λοιπὸν αὐγουστος ὁ Κωνσταντῖος, ἐν εὐτεκνία κομῶν.
- ιβ'. Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου νεανία, ἀμὰ Διοκλητιανῷ τὸ πρῖν εἰς Παλαιστίνην παραγενομένου.
- κ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβουλάς Διοκλητιανοῦ ἀναχώρησις.
- κα'. Τελευτῆ Κωνσταντίου τὸν υἱὸν βασιλεῖα Κωνσταντῖνον καταλιπόντος.
- κβ'. Ὅπως 4) Κωνσταντίου προκομισθέντος, τὰ στρατεύματα Κωνσταντίων αὐγουστον ἀνηγόρευσαν.
- κγ'. Καταστροφή τῶν τυράννων, δι' ὑπομνήσεως ολίγης.
- κδ'. Ὅτι βουλήσει θεοῦ Κωνσταντῖνος ἔσχε τὸ βασιλεύειν.
- κε'. Κωνσταντίνου κατὰ βαρβάρων καὶ Βρεττανῶν 5) νίκαι.
- κς'. Ὅπως Ῥώμην ἐλευθερώσας Μαξεντίου προήρητο.
- κζ'. Ὅτι τὰς τῶν εἰδωλολατρῶν καταστροφῆς ἐνθυμηθεὶς, μᾶλλον τὸν Χριστιανισμόν ἐξελέξατο.
- κη'. Ὅπως εὐξαμέκῳ, τὴν ἄπτασίαν ὁ θεὸς παρέσχε, σταυροῦ ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ μεσημέριας οὐσης 6), καὶ γραφῆν τούτῳ νικῆν παραινούνσαν.
- κθ'. Ὅπως ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ καθ' ὑπνοῦ αὐτῷ φανείς, ὁμοιότητά καὶ σταυροῦ σημεῖα κερῆσθαι κατὰ τοὺς πολέμους προσέταξεν.
- λ'. Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.
- λα'. Ἐκφρασις σταυρῶειδοῦς σημείου, ὅπερ νῦν οἱ Ῥωμαῖοι λαβάρων καλοῦσιν.
- λβ'. Ὅπως κατηχηθεὶς Κωνσταντῖνος, τὰς θείας γραφὰς ἀνεγίνωσκεν.
- λγ'. Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχείων τῶν ἐν Ῥώμῃ.
- λδ'. Ὅπως ἡ τοῦ ἐπάρχου διὰ σωφροσύνην ἑαυτὴν ἀνείλεν.
- λε'. Ἀναίρεσις δήμου Ῥωμαίων ὑπὸ Μαξεντίου.
- λς'. Μαγείαι Μαξεντίου, καὶ ἔκδεμα τροφῶν ἐν Ῥώμῃ.
- λζ'. Ἦτα ἐν Ἰταλίᾳ Μαξεντίου στρατευμάτων.

omittit Steph.] — 4) [Ὅπως Steph.] — 5) [Βρεττανῶν Steph. et sic ubique fere.] — 6) [Οὐσης Steph. omittit.] — 7) [Ὅπως Μαξιμίνου et mox

- λη'. Μαξεντίου θάνατος ἐν γεφύρᾳ ποταμοῦ Τιβερίδος.
- λθ'. Εἰσόδος ἐν Ρώμῃ Κωνσταντίνου.
- μ'. Περὶ ἀνδριάντος αὐτοῦ σταυρὸν κατέχοντος, καὶ τῆς ἐπιγραφῆς.
- μα'. Εὐφροσύνη κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ δωρεαὶ Κωνσταντίνου.
- μβ'. Ἐπισκόπων τιμαί, καὶ ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί.
- μγ'. Περὶ τῶν εἰς τοὺς πένητας εὐεργεσιῶν Κωνσταντίνου.
- μδ'. Ὅπως ταῖς συνόδοις τῶν ἐπισκόπων συμπαρῆν.
- με'. Ὅπως καὶ τῶν ἀφρόνων ἠνείχετο.
- μς'. Νίκαια κατὰ βαρβάρων.
- μζ'. Μαξιμίμου⁷⁾ θελήσαντος ἐπιβουλεύσαι θάνατος, καὶ ἄλλων αὐς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντίνος εὔρεν.
- μη'. Δεκαετηρίδος Κωνσταντίνου πανήγυρις.
- μθ'. Ὅπως τὴν ἀνατολὴν ἐκακούχει Λικίννιος.
- ν'. Ὅπως καὶ Κωνσταντίνῳ Λικίννιος ἐπιβουλεύειν ἤθελεν.
- να'. Λικιννίου κατ' ἐπισκόπων συσκευαί, καὶ συνόδων κωλύσεις.
- νβ'. Ἐξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ Χριστιανῶν.
- νγ'. Γυναικας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἅμα μὴ συνάγεσθαι προσηγορευτά⁸⁾).
- νδ'. Τοὺς μὴ θύοντας, ἀποστρατεύεσθαι, καὶ τοὺς ἐν φυλακαῖς, μὴ τρέφεσθαι.
- νε'. Περὶ τῶν Λικιννίου παρανομιῶν καὶ πλεονεξιῶν.
- νς'. Ὅτι διώγμῶν ποιῆσαι λοιπὸν ἐπεχείρει.
- νζ'. Ὅτι Μαξιμιανὸς σύριγγι καὶ σκώληκι δαμασθεὶς, ὑπὲρ Χριστιανῶν ἔγραψεν.
- νη'. Ὅτι Μαξιμῖνος διώξας Χριστιανούς καὶ φυγῶν, ὡς οἰκέτης ἐκρύπτετο.
- νθ'. Ὅτι ἐν νόσῳ τυφλωθεὶς Μαξιμῖνος, ὑπὲρ Χριστιανῶν ἔγραψεν.

θάνατου Steph. Et Zimmerm. ad h. l.: „Haud scio, inquit, an scriptum fuerit περὶ Μαξ. — — θανάτου.“] — 8) [Γυναῖκας εἰς ἐκκλησιῶν συνάγεσθαι προσηγορευτά Steph.]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
 ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ*)
 ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ
 ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ**)
 ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
 Λόγος α'***).

*) [Του Πамφίλου. Vid. Is. Casaubonus ad Polyb. T. I. p. 744. edit. Ernest: „Graecanica est consuetudo „ magis et claros viros aliter quam propriis appellationibus designare. ὁ Θούριος συγγραφεὺς vel ὁ ἀπὸ Ἀλικαρνασσοῦ, Herodotus, ... ὁ τοῦ Ὀλόρου, Thucydides Olori F. Agathias libro 11. ὁ ἄγτωρ ὁ Παιανιεύς, τῶν Ὀλόρου ἀναπέπλησται. sic etiam ὁ τοῦ Πамφίλου, Eusebius Caesariensis, cui raro exemplo amicis cognomen dedit. ὁ Σικωνίως hic est Aratus Sicyonius.“ Add. Vales. et nos ad Euseb. H. E. I, 1.] — **) Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου. Ita Graeci solent inscribere libros de cuiuspiam vita conscriptos. Certe Philostratus libros suos de vita Apollonii Tyanei hoc titulo praenotavit: Φιλοστράτου εἰς τὸν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως βίον λόγοι η'. Sic etiam Marcus Antoninus libros de vita sua inscripsit: τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία ιβ'. Notandum porro est, licet hi libri de vita imperatoris Constantini inscribantur, non omnia tamen quae ab imperatore Constantino sunt gesta, in illis contineri, sed ea tantum describi, quae ad veram pietatem et Christianae religionis gloriam pertinent, Quod quidem Eusebius discrete monet in principio huius libri capite 11. — ***) Λόγοι πέντε. Nescio quos secutus codices Robertus Stephanus haec verba adiecit. Nam neque in Regio exemplari, neque in veteribus schedis haec leguntur. Sed neque in Fuketiano codice verba ista reperi. Certe hoc opus de vita imperatoris Constantini quatuor dumtaxat libros habet, quod testatur etiam Photius. Sed quoniam ad calcem horum librorum Eusebius tria subiunxerat opuscula, orationem scilicet imperatoris Constantini ad conventum sanctorum, descriptionem martyrii Hierosolymitani cum donariis illic a Constantino dedicatis, et panegyricum dictum in tricennialibus Constantini: hinc factum est ut appendix ista pro libro quinto a quibusdam acciperetur. Sane index capitum qui praefixus est orationi Constantini ad sanctos, in Fuketiano codice hunc habet titulum: κεφάλαια τοῦ πέμπτου λόγου. In Regio autem exemplari praetermissis capitum indicibus, hic titulus ad laeta adscriptus est, licet paulo recentiore manu, ἀρχὴ τοῦ ἑβδόμου.

necessitate efflagitari viderentur⁹⁾, passim recipere dubitarem. In quo non solum illud mihi curae erat, ut subsidia illa critica quibus VALESII usus est¹⁰⁾, ipse recte usurparem, sed etiam genus dicendi Eusebianum diligentius et accuratius observarem, unde factum est ut ZIMMERMANNUM qui quoties a VALESII lectione discessit, non minus indicavi quam quoties ipse vel a VALESIO vel a ZIMMERMANNO abii, minus saepe quam vellem, sequi potuerim. Praeterea rectiore interpunctione infinitis paene locis scriptoris sententiam faciliorem et expeditiorem reddidisse mihi videor, et codicis IONESIANI lectiones plerasque perpauca levissimis exceptis ac CASTELLANI integras quas READINGUS attulerat, et R. STEPHANI passim enotavi¹¹⁾. Deinde, ut quam accuratissime fieri posset, singula interpretarer et explicarem, omissis tamen omnibus quae vel leviora vel supervacanea esse viderentur, cuius generis nonnulla in historiae Eusebiana editionem irrepisse doleo, potiora et praestantiora tum veterum tum recentiorum et recentissimorum scripta, ut AUGUSTII,

des grossen Lobredners Constantins nicht übersehn; es sagt aus seinem Munde ebensoviele als alles Nachtheilige was Zosimus nur immer erzählen konnte; aus dem man vielleicht die feine und verblümete Sprache unsers Geschichtschreibers entziffern kann, welches ich den Geschichtsforschern überlasse.“

9) Cf. V. C. I, 38. not. 3. I, 46. not. 1. de laud. Constant. c. I. not. 18. c. VI. not. 6. all.

10) Vid. Prolegomm. ad Euseb. H. E. T. I. p. XI. sqq.

11) Vid. Prolegg. I. I. p. XVII. sq. Cf. Praemonit. T. II. p. V.

BALDUINI, CRAMERI, DANZII, GIBBONII, GOTHOFREDI, HASII¹²⁾, HENKII, HOLZHAUSENI, KESTNERI, N. C. KISTII, MANSONIS, MOELLERI, MOSHEMII, MUENSCHERII, NEANDRI, PLANCKH, I. E. C. SCHMIDTI, SCHROECKH, TILLEMONTII, TZSCHIRNERI, E. F. WERNSDORFII, ZIEGLERI, aliorum¹³⁾, studiosè diligenterque per-
 lustravi, pertractavi, laudavi, neque verò sine iudicio arbitrioque meo sequendos mihi illos esse unquam existimavi. Insigniores quoque linguae et Graecitatis potissimum recentioris atque ecclesiasticae rationes cuius accuratior cognitio et diligentius studium quantum ad ipsius Novi Testamenti dictionem perspiciendam et explicandam adiamenti praebeat, facilius intelligi quam copiosius nunc demonstrari potest¹⁴⁾, explanare subtilius studui¹⁵⁾, neque eum qui in novis plane indi-

12) De iure ecclesiastico commentarii historici. Libri I. partic. I. Lips. 1828.

13) Frustra quaesivi et quaeritavi non solum apud amicos sed etiam bibliopolas librum: MARTINI über die Einführung der christlichen Religion, als Staats-Religion im Römischen Reich durch Kaiser Constantin, München 1813. Cf. MANSO Leben Constantins p. 90. †). KIST. disp. de commutatione quam Constant. M. auctore societas subiit Christ. p. 32. not. 3.

14) Cf. MOSHEM. observatt. sacrr. Lib. I. cap. I. §. III. p. 8 sqq. §. IV. p. 14 sqq. §. VI. p. 24 sqq. §. VII. — XI. p. 26 sqq. WAHL. praef. ad clav. N. T. p. V. sq. ed. II. BRETSCHNEIDER. praefat. ad lexic. manuale in libros N. T. p. X. sqq. p. XIII. ed. II.: „Quibus addidi ea, quae ex scriptoribus ecclesiasticis antiquissimis passim collegeram, tum quia iidem dialecto communi usi sunt, tum quia dialectus ecclesiastica, ut ita dicam, potissimum e scriptis N. T. nata est.“

15) Cf. praefat. ad Euseb. H. E. p. V. not. 5.

cibus conficiendis exhauriendus exantlandusque erat, laborem subterfugi. Quod reliquum est, animadversiones meas a VALESIANIS semper signo [] distinguendas me curasse; lectores volo esse monitos, qui reliqua quibus passim cum VALESIO usus sum, scribendi compendia partim in praefatione ad historiam eccles. Eusebii indicata reperient, partim ipsi facile intelligent.

Scribebam Lipsiae ipsis Calend. Ianuar.

MDCCCXXX.

F. A. HEINICHEN.

E U S E B I I

D E

V I T A C O N S T A N T I N I

L I B R I I V .

I H S E A S M

11

THE NATIONAL ARCHIVES

171 E ST NE

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ
ΤΗΣ
ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος δ'.

Κεφάλαια†) τοῦ κατὰ θεὸν βίου τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως
λόγου πρώτου.

α'. Προοίμιον περὶ τῆς Κωνσταντίνου τελευτῆς.

β'. Περὶ βίων αὐτοῦ βασιλευσάντων. Ἐπι προοίμιον.

†) In adnotationibus ad historiam ecclesiasticam observavi, titulos capitum qui singulis libris praefixi leguntur, ab ipso Eusebio esse compositos. Idque argumentis meo quidem iudicio certissimis comprobavi. [Sed vide quae monui in Praemonit. ad Euseb. H. E. T. II. p. V. sq. not. 5.] Verum in his de vita Constantini libris aliter se res habet. Neque enim ab ipso Eusebio confecti sunt indices horum librorum, sed ab alio longe recentiore. Id autem conicio tum ex eo quod indices horum capitulorum insuli fere sunt ac barbari, tum quod de Eusebio semper loquuntur in tertia persona, cum tamen in titulis capitum ecclesiasticae historiae se ipsum semper Eusebiius in prima persona nominet. Adde quod distinctiones capitum nimis crebrae ac frequentes sunt, quodque una interdum imp. epistola et constitutio plura in capita dividitur et quasi discerpitur. Quae res inter legendum saepe fastidium et nauseam lectori parare solet. Taceo quod voces ac dictiones barbarae non semel occurrunt in his indicibus. Nam et *παλάτιον*, et *κόμητες*, et *νοτάριον*, et *ἀγούστους* aliquoties in iis legas. Quae quidem omnia in hanc me sententiam impellunt, ut horum capitulorum auctorem quemvis potius alium esse quam Eusebium credam. Quicumque tamen ille fuit, antiquus certe est, nec ab Eusebii nostri aetate longe remotus. Idque colligitur praecipue ex capitulis libri IV. in quibus quaedam legas quae non-

- γ'. Περὶ Θεοῦ τιμῶντος βασιλεῖς εὐσεβεῖς, καὶ ἀπολλύντος τυραννοῦς.
- δ'. "Οτι ὁ θεὸς Κωνσταντῖνον ἐτίμησεν.
- ε'. "Οτι ἐβασίλευσε μὲν¹⁾ ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη μονορχήσας, ἔξῃσε δὲ ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα.
- ς'. "Οτι Θεοῦ μὲν δούλος ἦν, ἔθνῶν δὲ νικητής.
- ζ'. Πρὸς Κύρον τὸν Περσῶν βασιλέα καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνων σύγκρισις.
- η'. "Οτι τῆς οἰκουμένης πάσης σχεδὸν ἐκράτησεν.
- θ'. "Οτι υἱὸς βασιλέως εὐσεβοῦς, καὶ υἱοῖς βασιλεῦσι κατέλιπε τὴν ἀρχήν.
- ι'. Περὶ τοῦ καὶ ἀναγκαίαν εἶναι καὶ ψυχωφελῆ τὴν ἱστορίαν ταύτην.
- ια'. "Οτι μόνος τὰς Κωνσταντίνου νῦν ἱστόρησε Θεοφιλεῖς πράξεις.
- ιβ'. "Οτι ὡς Μωϋσῆς ἐν οἴκοις τυράννων ἀνετράφη²⁾ Κωνσταντῖνος.
- ιγ'. Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀνασχομένου τῶν περὶ Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν καὶ Μαξέντιον, ὥστε³⁾ διῶξαι τοὺς Χριστιανούς.
- ιδ'. "Οπως Κωνσταντίος ὁ πατὴρ ὀνειδισθεὶς πενίαν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θησαυροὺς πλήσας, ἀπέδωκε πάλιν τοῖς προσενέγκασι τὰ χρήματα.

nisi ab eorum temporum aequali scriptore sciri potuerunt. Cuiusmodi illud est de Mariano tribuno et notario in cap. 44. lib. IV., cuius notarii nomen hodie nesciremus, nisi auctor ille capitulorum et post eum Sozomenus nos id docuisset. Suspiciatus sum aliquando Acacium, eum qui post Eusebium nostrum Caesariensis ecclesiae cathedram tenuit, cum hos magistri sui libros post obitum eius ederet, indices istos composuisse. Verum haec simplex coniectura est, quam sequetur qui volet. Denique monendus est lector, in omnibus nostris exemplaribus horum capitulorum titulos absque notis numeralibus perscriptos esse. Et in veteribus quidem schedis bibliothecae Regiae singulis libris praefixi leguntur. In Fuketiano autem codice non tantum singulis libris praeponuntur, sed etiam in corpore uniuscuiusque libri, singulis capitibus adduntur. [Non Eusebium confecisse indices librorum de vita Constantini sed alium nescio quem, animadvertit quoque Strothius in interpretatione Germanica ad h. l. Add. I. C. Ernesti dissert. de Eusebio Pamphili episc. Caesar. §. IX. Nihilominus tamen non immutandos duxi illos titulos eadem de causa quam addidit Strothius his verbis: „Ich würde mich nicht an diese verkehrten Abtheilungen gebunden haben, wenn ich es nicht um der Anführungen willen hatte thun müssen: damit nämlich die Leser, was etwa nach der gewöhnlichen Abtheilung aus dem Leben Constantins irgendwo angeführt worden, in dieser Uebersetzung finden können.“ Contra Zimmermannus librorum quidem indices praeposuit, sed singulorum capitulorum omisit, melius tamen sibi constitisset, si utrosque indices omisisset.]

1) [Ἐβσεβῶς addit Steph.] — 2) [Ἀνετράφη Steph.] — 3) [Ἦστε

- ε'. *Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων διωγμοῦ.*
- ις'. *Ὅπως Κωνσταντῖος ὁ πατὴρ εἰδωλολατρῶν σχηματισάμενος, τοὺς μὲν θύειν θέλοντας ἐξέβαλε, τοὺς δὲ ὁμολογήσαι προθεμένους εἶχεν ἐν παλατίῳ.*
- ιζ'. *Περὶ τῆς φιλαχρίστου αὐτοῦ προαιρέσεως.*
- ιη'. *Ὅτι Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ ἀποδυσάμενων, πρῶτος ἦν λοιπὸν αὐγουστος ὁ Κωνσταντῖος, ἐν εὐτεκνία κομῶν.*
- ιθ'. *Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου νεανία, ἀμὰ Διοκλητιανῷ τὸ πρὶν εἰς Παλαιστίνην παραγενομένου.*
- κ'. *Κωνσταντίνου πρὸς τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβουλάς Διοκλητιανοῦ ἀναχώρησις.*
- κα'. *Τελευτῆ Κωνσταντίου τὸν υἱὸν βασιλεῖα Κωνσταντῖνον καταλιπόντος.*
- κβ'. *Ὅπως 4) Κωνσταντίου προκομισθέντος, τὰ στρατεύματα Κωνσταντίνου αὐγουστον ἀνηγορεύσαν.*
- κγ'. *Καταστροφή τῶν τυράννων, δι' ὑπομνήσεως ὀλίγης.*
- κδ'. *Ὅτι βουλήσει θεοῦ Κωνσταντῖνος ἔσχε τὸ βασιλεύειν.*
- κε'. *Κωνσταντίνου κατὰ βαρβάρων καὶ Βρεττανῶν 5) νίκαι.*
- κς'. *Ὅπως Ῥώμην ἐλευθερώσας Μαξεντίου προήρητο.*
- κζ'. *Ὅτι τὰς τῶν εἰδωλολατρῶν καταστροφὰς ἐνθυμηθεὶς, μᾶλλον τὸν Χριστιανισμόν ἐξελέξατο.*
- κη'. *Ὅπως εὐξαμένῳ, τὴν ἀπτασίαν ὁ θεὸς παρέσχε, σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ μεσημβρίας οὐσης 6), καὶ γραφὴν τοῦτα νικᾶν παραινούνσαν.*
- κθ'. *Ὅπως ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ καθ' ὑπνοῦ αὐτῷ φακίς, ὁμοτρόπῳ τοῦ σταυροῦ ἀμείω κεκρήσθαι, κατὰ τοὺς πολέμους προσέταξεν.*
- λ'. *Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.*
- λα'. *Ἐκφρασις σταυρῶειδοῦς σημείου, ὅπερ νῦν οἱ Ῥωμαῖοι λαβαρον καλοῦσιν.*
- λβ'. *Ὅπως κατηχηθεὶς Κωνσταντῖνος, τὰς θείας γραφὰς ἀνεγίνωσκεν.*
- λγ'. *Περὶ τῶν Μαξεντίου μορχειῶν τῶν ἐν Ῥώμῃ.*
- λδ'. *Ὅπως ἡ τοῦ ἐπάρχου διὰ σωφροσύνην ἑαυτὴν ἀνείκεν.*
- λε'. *Ἀναίρεσις δῆμου Ῥωμαίων ὑπὸ Μαξεντίου.*
- λς'. *Μαγείαι Μαξεντίου, καὶ ἔκδεμα τροφῶν ἐν Ῥώμῃ.*
- λζ'. *Ἦττα ἐν Ἰταλίᾳ Μαξεντίου στρατευμάτων.*

omittit Steph.] — 4) [Ὅπως Steph.] — 5) [Βρετανῶν Steph. et sic ubique sere.] — 6) [Οὐσης Steph. omittit.] — 7) [Ὅπως Μαξιμίνου et mox

- λη'. Μαξεντίου θάνατος ἐν γεφύρᾳ ποταμοῦ Τιβερίδος.
 λθ'. Εἰσόδος ἐν Ρώμῃ Κωνσταντίνου.
 μ'. Περὶ ἀνδριάντος αὐτοῦ σταυρὸν κατέχοντος, καὶ τῆς ἐπι-
 γραφῆς.
 μα'. Εὐφροσύνη κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ δωρεαὶ Κωνσταντίνου.
 μβ'. Ἐπισκόπων τιμαὶ, καὶ ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί.
 μγ'. Περὶ τῶν εἰς τοὺς πένητας εὐεργεσιῶν Κωνσταντίνου.
 μδ'. Ὅπως ταῖς συνόδοις τῶν ἐπισκόπων συμπαρῆν.
 με'. Ὅπως καὶ τῶν ἀφρόνων ἠείχετο.
 μς'. Νίκαια κατὰ βαρβάρων.
 μζ'. Μαξιμίνου⁷) θελήσαντος ἐπιβουλεύσαι θάνατος, καὶ ἄλλων
 οὗς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντίνος εἶδεν.
 μη'. Δεκαετηρίδος Κωνσταντίνου πανήγυρις.
 μθ'. Ὅπως τὴν ἀνατολὴν ἱκακούχει Λικίννιος.
 ν'. Ὅπως καὶ Κωνσταντίνῳ Λικίννιος ἐπιβουλεύειν ἤθελεν.
 να'. Λικίννίου κατ' ἐπισκόπων συσκευαί, καὶ συνόδων κωλύσεις.
 νβ'. Ἐξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ Χριστιανῶν.
 νγ'. Γυναικας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἅμα μὴ συνάγεσθαι προ-
 ταγμα⁸).
 νδ'. Τοὺς μὴ θύοντας, ἀποστρατεύεσθαι, καὶ τοὺς ἐν φυλακαῖς,
 μὴ τρέφεσθαι.
 νε'. Περὶ τῶν Λικιννίου παρανομιῶν καὶ πλεονεξιῶν.
 νς'. Ὅτι διώγμὸν ποιῆσαι λοιπὸν ἐπεχείρει.
 νζ'. Ὅτι Μαξιμιανὸς σύριγγι καὶ σκώληκι θαμασθεῖς, ὑπὲρ Χρι-
 στιανῶν ἔγραψεν.
 νη'. Ὅτι Μαξιμίνος διώξας Χριστιανούς καὶ φυγῶν, ὡς οἰκίτης
 ἐκρύπτετο.
 νθ'. Ὅτι ἐν νόσῳ τυφλωθεὶς Μαξιμῖνας, ὑπὲρ Χριστιανῶν
 ἔγραψεν.

Θανάτου Steph. Et Zimmerm. ad h. l.: „Haud scio, inquit, an scriptum fuerit περὶ Μαξ. — — θανάτου.“] — 8) [Γυναίκας εἰς ἐκκλησίαν συνάγεσθαι πρόσταγμα Steph.]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ*)

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ**)

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος α'***).

*) [Του Παμφίλου. Vid. Is. Casaubonus ad Polyb. T. I. p. 744. edit. Ernest: „Graecanica est consuetudo „ magis et claros viros aliter quam propriis appellationibus designare. ὁ Θούριος συγγραφεὺς vel ὁ ἀπὸ Ἀλικαρνασσου, Herodotus, ... ὁ τοῦ Ὀλόρου, Thucydides Olori F. Agathias libro 11. ὁ δῆτωρ ὁ Παιανιεύς, τῶν Ὀλόρου ἀναπέπλησται. sic etiam ὁ τοῦ Παμφίλου, Eusebius Caesariensis, cui tamen exemplo amicus cognomen dedit. ὁ Σικωνίως. hic est Aratus Sicyonius.“ Add. Vales. et nos ad Euseb. H. E. I, 1.] — **) Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου. Ita Graeci solent inscribere libros de cuiuspiam vita conscriptos. Certe Philostratus libros suos de vita Apollonii Tyanei hoc titulo praenotavit: Φιλοστράτου εἰς τὸν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως βίον λόγοι η'. Sic etiam Marcus Antoninus libros de vita sua inscripsit: τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία ιβ'. Notandum porro est, licet hi libri de vita imperatoris Constantini inscribantur, non omnia tamen quae ab imperatore Constantino sunt gesta, in illis contineri, sed ea tantum describi, quae ad veram pietatem et Christianae religionis gloriam pertinent, Quod quidem Eusebius discrete monet in principio huius libri capite 11. — ***) Λόγοι πέντε. Nescio quos secutus codices Robertus Stephanus haec verba adiecit. Nam neque in Regio exemplari, neque in veteribus schedis haec leguntur. Sed neque in Fuketiano codice verba ista reperi. Certe hoc opus de vita imperatoris Constantini quatuor dumtaxat libros habet, quod testatur etiam Photius. Sed quoniam ad calcem horum librorum Eusebius tria subiunxerat opuscula, orationem scilicet imperatoris Constantini ad conventum sanctorum, descriptionem martyrii Hierosolymitani cum donariis illic a Constantino dedicatis, et pauegyricum dictam in tricennialibus Constantini: hinc factum est ut appendix ista pro libro quinto a quibusdam acciperetur. Sane index capitum qui praefixus est orationi Constantini ad sanctos, in Fuketiano codice hunc habet titulum: κεφάλαια τοῦ πέμπτου λόγου. In Regio autem exemplari praetermissis capitum indicibus, hic titulus ad laeta adscriptus est, licet paulo recentiore manu, ἀρχὴ τοῦ ἑβδόμου.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ¹⁾.

Περὶ τῆς Κωνσταντίνου τελευταίας.

Ἄρτι μὲν τῷ μεγάλῃ βασιλεῖ παντοίων δεκάδων διττῶν τε καὶ τριτῶν περιόδους²⁾ ἐν ἑορταῖν εὐωχίαις πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπανηγύριζεν, ἄρτι δὲ καὶ ἡμεῖς αὐταὶ τὸν καλλίνικον μέσον ἀπολαβόντες θεοῦ³⁾ λειτουργῶν συνόδου, εἰκοσαετηρικοῖς ὕμνοις⁴⁾ ἐγεραιόμεν, ἤδη δὲ καὶ τριακονταετηρικούς⁵⁾ αὐτῷ λόγων πλέξαντες στεφάνους, ἐν αὐτοῖς πρώην βασιλείοις τὴν ἱερὰν κεφαλὴν ἀνεστέφομεν· νυνὶ δὲ ὁ λόγος ἤδη ἀμνηστῶν ἔστηκε, ποθῶν μὲν τε τῶν συνήθων προσφθίγξασθαι, ἀπορῶν δ' ὅποι καὶ τράποιο, μόνου τε τῷ θαύματι τῆς ξενιζούσης ὄψεως καταπεπληγμένος. Ὅποι γὰρ ἂν ἀτενὲς ἐμβλέψειεν, ἦν τε

1) [Προοίμιον. Recte observat Strothius ad h. l., hoc prooemium ad finem usque cap. XI. continuari, siquidem inde a cap. XII. demum narratio ipsa capiat initium. Neque igitur recte Zimmermannus pro voce Προοίμιον et quod inferius legitur, Ἐτι προοίμιον substituit Κεφ. α', Κεφ. β'.] — 2) [Διττῶν — περιόδους i. e. vicennalia et tricennalia. Bene autem vertit Valesius: „secunda ac tertia — decennalia certis temporum spatiis redeuntia.“ Cf. infra χρόνων περιόδους et cap. V. init. τρεῖς δεκάδων περιόδοις τελείως. Homer. Iliad. II, 295. περιτροπέων ἐνιαυτός. II, 551. περιτελλομένων ἐνιαυτῶν. Tenendum vero praeterea, obtinuisse quoque sub senioribus imperatoribus, ut vota publica pro decennialibus feliciter auspiciandis et ineundis ederentur cuiusque decennii initio. Hinc in nummis Helvii Pertinacis, qui vix quatuor menses regnavit, VOT. DECENNAL. et in Pupieni Maximi, cuius imperium haud biennii fuit, VOTIS DECENNALIBUS scriptum legitur.] — 3) [Θεοῦ. Τῆς τῶν Θεοῦ Cast.] — 4) Εἰκοσαετηρικοῖς ὕμνοις. Haec oratio dicta ab Eusebio in vicennialibus Constantini, hodie non exstat. Id tantum de ea affirmare possumus, dictam illam fuisse in Nicaena synodo coram principe Constantino, quod testatur Eusebius his verbis: τὸν καλλίνικον μέσον ἀπολαβόντες θεοῦ λειτουργῶν συνόδου. Sed multo clarius id ipsum docet in lib. III. cap. 11. [Cf. Valesii de vita scriptisque Euseb. Caes. diatrib. p. XLVIII. praemiss. T. I. Euseb. H. E. edit. nost. et Stroth. Leben und Schriften des Eusebius p. XXVII sq.] — 5) Ἢδη δὲ καὶ τριακονταετηρικούς. Intelligit orationem tricennalem de laudibus Constantini, quam Eusebius ad calcem librorum de vita eiusdem Constantini subiecerat, sicut ipsemet testatur in libro IV. c. 46. In codice tamen Fukotiano haec oratio praefixa est libris Eusebii de vita imperatoris Constantini. Recte id quidem, si tempus ipsum spectemus quo habita est haec oratio: sed tamen contra sententiam ipsius scriptoris, qui orationem illam ad calcem horum librorum collocari iussit. [Quod praeterea observavit Strothius ad h. l. p. 144. not. 4.: „Uebrigens ist mir die Metapher Kränze von Lobreden (λόγων στεφάνους) unverdaulich, und ich zweifle nicht dass sie es meinen Lesern auch seyn werde. Ueberhaupt findet man hier vielen falschen Schimmer einer ausgearteten Rhetorik, dem man gewissermassen die Mühe ansieht, die er dem Verfasser gekostet hat,“ hoc dicendum esse de satis multis horum Eusebii de vita Constantini M. librorum eiusdemque de laudibus Constantini et huius quoque ad coetum sanctorum orationis locis, semel monuisse sufficiet. Cf. quae

πρὸς ἔσπερον, ἦν τε πρὸς ἐσπέραν, ἦν τ' ἐπί γῆς αὐτῆς ὅλης, ἦν τε πρὸς οὐρανὸν αὐτὸν, πάντα καὶ πανταχοῦ τὸν μακάριον αὐτῆ συνάνα βασιλεία⁶⁾ θεωρεῖ. γῆς μὲν γὰρ τοὺς αὐτοῦ παῖδας οἷά τινας νέους λαμπτήρας, τῶν αἰ τοῦ μαρμαρυγῶν συνορᾷ πληροῦντας τὸ πᾶν, αὐτὸν τε ζῶντα δυνάμει καὶ τὸν σύμπαντα διακυβερνῶντα βίον, κρείττονως ἢ πρόσθεν, τῆ τῶν παιδῶν πολυπλάσιασθέντα διαδοχῆ. οἱ καισάρων μὲν εἰτε πρότερον μετεῖχον τιμῆς, ἕντι δ' ὅλον αὐτὸν ἐνδυσάμενοι, θεοσεβείας ἀρετῆ αὐτοκράτορες, αὐγουστοί, σεβαστοί, βασιλεῖς, τοῖς τοῦ πατρὸς ἐμπρέποντες καλλωπίσμασιν, ἀνεδείχθησαν.

ΕΤΙ ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Καὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θνητῶ¹⁾ μικρῶ πρόσθεν ὀρώμενον, αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα²⁾, παραδοξότατα καὶ μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτην, ὅτε ἡ φύσις³⁾ ὡς ἀλλότριον τὸ περιττὸν ἐλέγχει, τῶν αὐτῶν βασιλικῶν οἴκων τε καὶ τιμῶν καὶ ὕμνων ἠξιώμενον θεώμενος ὁ λόγος ὑπερεκπλήττεται. ἤδη δὲ καὶ πρὸς αὐταῖς οὐρανίαις αἰμίσι ἐαυτὸν ἐκτείνας, κἀνταῦθα τὴν τρισμακαρίαν ψυχὴν αὐτῶ θεῶ συνοῦσαν φαντάζεται, θνητοῦ μὲν καὶ γεώδους παντὸς ἀφει-

annotavi ad Euseb. H. E. V, 1. T. II. p. 13 sq.] — 6) *Αὐτῆ συνόντα βασιλεία θεωρεῖ.* Henricus Savilius ad oram libri sui annotavit, forte legendum αὐτῶ. Idem quoque mihi in mentem venerat, antequam Savilianum codicem nactus fuisset, αὐτῶ supple τῶ λόγῳ. Hoc ipsum est quod infra dicit Eusebius αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα παραδοξότατα. Sed nunc te attentius examinata, aliter sentio. Neque enim dubito quin Eusebius scripserit αὐτῆ συνόντα βασιλεία; quae locutio est elegantissima. Βασιλείαν enim quasi vitam quandam facit, cuius individuum comitem etiam post mortem esse Constantinum: quippe qui sursum quidem versetur cum deo summo omnium rege, humi vero adhuc regnet in filiis. Certe quisquis sequentia attente legerit, nunquam de hac emendatione dubitabit. [*Αὐτῆ βασιλεία* scribendum duxi. Val. αὐτῆ βασιλεία. Cf. Excurs. ad IV, 71.]

Prooem. II. 1) *Καὶ τὸν ἐν σώμασι δὲ θνητῶν.* Rectius in veteribus schedis legitur καὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θνητῶ. In codice Fuketiano quatuor priora verba desunt, et lacuna relicta est, unius tantum aut alterius vocabuli capax. [*Σώματι γε* affert Cast. Lectionem veterum schedarum tenuit cum Valesio Zimmerm. Sed nescio an σώμασι θνητῶν verissimum sit. Vid. quae annotavi ad Euseb. H. E. VIII, 16. T. III. p. 71. cf. p. 20.] — 2) *Αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα παραδοξότατα.* In codice Fuketiano hic locus ita scribitur αὐτοῖς θ' ἡμῖν . . . ἐνδοξότατα, etc. Ego tamen vulgatam lectionem retinere maluerim, sed mutata distinctione. Neque enim post adverbium παραδοξότατα virgulam ponendam puto, ut fecerunt Musculus et Christophorus, sed post vocem συνόντα. Nam Eusebius hoc maximum ait esse miraculum et παραδοξότατον, quod Constantinus licet mortuus, iisdem tamen honoribus atque obsequiis quibus vivus coleretur. — 3) [*Ὅτε ἡ φύσις.*

μένην περιβλήματος, φαίτος δ' ἑξασηραπιτώσῃ σφοδρῇ καταλαμπομένην, εἰς οὐκέτι μὲν μικρῶν⁴⁾ χρόνων περιόδοις ἐν θνητῶν διατριβαῖς εἰλουμένην αὐτήν, αἰωνοθαλεῖ δὲ διαδήματι, ζωῆς τε ἀτελευτήτου καὶ μακαρίου αἰῶνος ἀθανασία τετιμημένην ἐννοῶν, ἀχανῆς ἔστηκεν οἶα καὶ ἄλογος⁵⁾· μηδὲ μίαν μὲν ἀφιεῖς φωνὴν, τῆς δ' αὐτὸς αὐτοῦ κατεγνωκὸς ἀσθενείας, καὶ δὴ σιωπὴν καθ' ἑαυτοῦ ψηφισάμενος, τῷ κρείττονι παραχωρεῖ τυγχάνειν τῆς τῶν

Ἔστι καὶ φύσις Cast.] — 4) [*Μικρῶν* cum Ion. Zimm. scripsi pro *μακρῶν*, quod dedit Val., sed falsum esse, ipse satis significavit vertendo: „*brevi temporis*“ et Strothius: „*eine kurze Zeit.*“] — 5) *Ἀχανῆς ἔστηκεν οἶα καὶ ὁ λόγος.* Hunc locum emendavi ex codice Fuketiano et Saviliano: quibus consentit etiam codex Moraei. Eleganter dicitur *λόγος ἄλογος*, ut sciunt Graecarum literarum studiosi. Ceterum cum haec omnia in tertia persona ab Eusebio dicantur de *λόγῳ*, id est, sermone seu oratione, nos personam mutare maluimus, quia Latini sermonis proprietatem id omnino exigere videbatur. [Val. vertit verba *ἀχανῆς ἔστηκεν οἶα καὶ ἄλογος*: „*mutus haereo et linguae rationisque usu penitus destitutus*“ et similiter verba quae ab initio leguntur, *ὅτι δὲ ὁ λόγος ἤδη ἀμηχανῶν ἔστηκε*: „*Verum nunc anceps animi haereo.*“ Contra Strothius ponit nihil certe accuratius vertit posteriori loco: „*Jetzt aber steht ungeschlüssig der Geist stille,*“ priori: „*so steht er (der Geist) stumm da und sprachlos,*“ his praeterea p. 144. not. 5. adscriptis: „*ὁ λόγος ἤδη ἀμηχανῶν ἔστηκε*, *eigentlich meine Erzählung oder Beredsamkeit steht ungeschlüssig stille. Da es aber unausstehlich seyn würde, wenn man die folgenden Praedicate mit dem Begriff Erzählung verbinden wollte, z. B. die Erzählung richtet ihren Blick unverwandt gegen Morgen u. s. w. so habe ich mir die Freyheit genommen, das Wort Geist für λόγος zu gebrauchen; zumal da das herrliche (?) Wortspiel mit Θεῷ τῷ ὄντι λόγῳ am Ende des zweyten Kapitels, um dessentwillen Eusebius hier das λόγος gebraucht hatte, im Deutschen verlohren gehn musste. Bey dem allen bin ich dem Eusebius doch treuer geblieben, als die übrigen Uebersetzer, welche sämtlich λόγος auch nicht ausgedrückt haben, sondern statt dessen den Eusebius in der ersten Person reden lassen.*“ Sed illud monendum puto tum contra Valesium tum Strothium, quod temere uterque certe in posteriori loco, quo voce *λόγος* Eusebius usus est, hoc ipsum de sermone s. narratione ab illo dictum esse censuerunt. Quidni enim ipse Eusebius de *animo* s. *mente* potius usurpaverit vocem *λόγος* in verbis *θεώμενος ὁ λόγος ὑπερεκπλήττεται* et in sequentibus inde a voce *ἤδη* usque ad illa *ἀχανῆς ἔστηκεν οἶα καὶ ἄλογος* κ. τ. λ.? Quamvis enim ab initio totius operis in verbis: *ὅτι δὲ ὁ λόγος ἤδη ἀμηχανῶν ἔστηκε* κ. τ. λ. vocabulum *ὁ λόγος* idque satis inepte de *narratione* s. *sermone* dictum esse videatur (cf. praecedentia: *ὄντι δὲ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ — εἰκοσαετηρικῶς ἔμνοισ ἐγεγραμμένοι* et *ἤδη — λόγῳ πλέξαντες στεφάνους*), tamen his locis nihil impedit quominus *λόγος* sit *animus* s. *mens*, imo orationis insolentia satis minuitur si ita usurpavit illud vocabulum Eusebius, et lusus ille verborum quem tetigit Strothius, quamvis nobis non tam egregius videatur quam qualis ipsi visus est, minime tollitur. Opponit enim Eusebius τὸν ὄντα λόγον i. e. eum qui vere dignus est *λόγου* nomine, qui vere *λόγος* est, hominis *λόγῳ*, qui illo solo et unico longe sit inferior. Atque hoc sensu ὄντι λόγῳ dictum esse, vidit ipse Strothius vertendo: „*dem — wahrhaften Logus*“ cum Valesium simpliciter verterit: „*Dei sermo.*“ Cf. infra cap. V. τὸν ὄντα θεὸν εἶδέναι, ubi recte Val. „*verum deum.*“] — 6) [*Ἀθανάτη θεῶ καὶ* quod Steph. dedit, restituendum

ἰσχυρῶν ἔμνων ἀξίας, ᾧ δὲ καὶ μόνῳ δυνατὸν εἶθανάτῳ θεῷ
καὶ⁶⁾ ὄντι λόγῳ τὰς οἰκίας πισιοῦσθαι φωνάς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ.

Περὶ θεοῦ τιμῶντος βασιλεῖς εὐσεβεῖς, καὶ ἀπολλύντος τυράντους.

Δι' ὧν τοὺς μὲν αὐτὸν δοξάζοντάς τε καὶ τιμῶντας ἀμοι-
βαλοῖς ὑποβάλλεσθαι χαρίσμασι, τοὺς δ' ἐχθροὺς καὶ πολεμίους
σφᾶς αὐτοὺς αὐτῷ καταστήσαντας, τὸν ψυχῶν ὄλεθρον ἑαυτοῖς
περιποιήσιν θεοπίας, ἐντεῦθεν ἤδη τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγ-
γέλλας ἀψευδεῖς παρεστήσατο· ἀθέων μὲν καὶ θεομάχων τυράντων
ἀπεικτὰ δεξας τοῦ βίου τὰ τέλη, τοῦ δ' αὐτοῦ θεράποντος ζηλω-
τὸν καὶ πολυῦμνητον πρὸς τῇ ζωῇ καὶ τὸν θάνατον ἀποφήνας, ὡς
ἀξιωματιμώτερον, καὶ τοῦτόν τε στηλῶν¹⁾ οὐ θνητῶν, ἀλλ' ἀθα-
νάτων ἐπάξιον γενέσθαι. Θνητῶν μὲν γὰρ φύσις θνητοῦ καὶ ἐπι-
κέρου τέλους παραμύθιον εὐραμένη, εἰκόνων ἀναθήμασι τὰς τῶν
προτέρων μνήμας ἀθανάτοις ἔδοξε γεραίρειν τιμαῖς· καὶ οἱ μὲν
σκιαγραφίαις²⁾ κηροχύτου γραφῆς³⁾ ἀνθεῖν, οἱ δὲ γλυφαῖς ὕλης

duxī pro ἀθανάτῳ καὶ θεῷ quod Val. scripsit. Nam ineptiorem esse hanc
collocationem verborum neque θεῷ cum λόγῳ commode iungi posse, sensit
iam Val. vertendo: „qui cum *immortalis deus* sit ac (vere) *dei sermo*“ et
Zimmerm. ad h. l., qui: „*quae lectio*, inquit, *non plane spernenda vi-*
detur.“ Cf. not. 5. extr. Contra Stroth. vertit: „*dem unsterblichen*
und wahrhaften Gott Logus.“]

Cap. III. 1) Καὶ τοῦτόν τε στηλῶν. Non placet lectio codicum
Fuk. et Gruteri, quam etiam in margine codicis Moraei adscriptam in-
veni, καὶ τοῦτόν γε, etc. Ego unius particulae transpositione locum sis
emendo: ὡς ἀξιωματιμώτερον καὶ τοῦτον, στηλῶν τε οὐ θνητῶν, etc. Atque
ita Eusebium scripsisse, quovis pignore contenderim. Porro στηλαὶ hoc
loco sunt tituli, seu monumenta sepulchralia, ut ad libros historiarum fusius
notavi. [Pro τοῦτον τε Cast. τούτων γε. Sed lectio vulgata minime solli-
citanda videtur. Vide quae de particula τε minus apte interdum collocata
observavi ad Euseb. de martyr. Pal. c. XI. T. III. p. 140 sq. Vocabulum
vero στηλῶν h. l. non tam proprie de titulis a. monumentis sepulcralibus,
sed improprie de laudibus et honoribus quibus Constantinus ornandus fue-
rit, dictum esse, ipse Vales. significavit interpretatione sua: „neo tantum
caducis, sed etiam immortalibus *honoribus.*“ Minus bene Strothius: „*auf*
unvergänglichem Denkmählern.“ Cf. verba sequentia: ἀθανάτοις —
τιμαῖς et quae disputavi in Excurs. XVI. ad Euseb. H. E. T. III. p. 454 sqq.]
— 2) [Σκιαγραφίαις — ἀνθεῖν Val. vertit: „*adumbratis* encausticae pi-
cturae coloribus,“ quasi σκιαγραφίαις adiectivi locum teneat et vel pro σκια-
γραφικοῖς vel σκιαγραφείσι dictum sit. Sed quaeritur an tam insolenter
Eusebium locutus sit, unde probabiliter vel σκιαγραφικοῖς vel σκιαγραφίαις
legendum coniecit W. Lowthius. Cast. habet σκιαγραφίας, quo tamen
orationis durities non valde minuatur. Fortasse post σκιαγραφίαις excidit
καὶ, quod ipsum videtur statuisse Strothius vertens: „*durch Schattenriess*
und durch die Farben der Wachsmalerey.“ Pro κηροχύτου Ion. male

ἐψυχου ἀνδραίμια σχήματα τεκτηνάμενοι, οἱ δὲ κύρβισσι καὶ

κηρολύτου. Ceterum vel vocabulum ἀνθεσιν insolentius dictum est de coloribus et vitium fortasse lateat in hoc ipso vocabulo. Vide an legendum sit: σκιαγραφίαις κηρολύτου γραφῆς ἀσθενέσειν, ut legitur in Dionis Chrysostomi loco. mox a me laudando: σκιαγραφία μάλα ἀσθενεῖ. — 3) Κηρολύτου γραφῆς. Encausticam picturam intelligit; quae fiebat ceris igne resolutis. Antiquissimum id fuit genus picturae, ut docet Plinius in lib. XXXV. cap. 11. *Ceris pingere ac picturam inurere quis primus excogitaverit, non constat.* Idem Plinius tria eius picturae genera recenset: cera scilicet, et cestro in ebore, et penicillo in tabulis ligneis: *Encausto pingendi duo fuisse antiquitus genera constat, cera, et in ebore cestro, donec classes pingi coepere. Hoc tertium accessit, resolutis igni ceris penicillo utendi.* Quibus in verbis obscurum est quid sibi voluerit Plinius, cum ait primum genus encausto pingendi fuisse cera. Neque enim intelligendum est, in reliquis generibus encausticae picturae ceram non fuisse. Sensus igitur est, primum illud encausticae picturae genus sola cera peractum fuisse, nullo alio praeter ceram instrumento ad pingendum adhibito. Procopius in libro I. de aedificiis Iustiniani, de camera ecclesiae loquens, genus hoc picturae ita describit: ἐναβρύνεται δὲ ταῖς γραφαῖς ἢ ὄροφῇ πᾶσα, οὗ τῷ κηρῷ ἐντακέντι τε καὶ διαχυθέντι. Apparet Procopium his verbis designare κηρολύτον γραφήν. Certe κηρολύτος γραφή legitur etiam apud Ioannem Chrysostomum, ut refertur in concilio Nicaeno II. pag. 542. [Cf. Suicer. Thesaur. T. II. p. 99.] Et in epistola Gregorii papae ad Germanum Constantinopolitanum episcopum pag. 535. eiusdem concilii Nicaeni, ubi Anastasius bibliothecarius vertit *imaginem cera perfusam.* Eadem vox iterum occurrit infra in lib. III. cap. 3. et in historia Nicephori patriarchae Constantinopolitani sub finem. De hac pictura loquitur Apuleius in defensione sua: *Enim vero quod luto fictum, vel aere infusum, vel lapide incisum, vel cera inustum, vel pigmento illitum.* Et Nazarius in panegyrico quem dixit Constantino, loquens de eius imaginibus a Maxentio delectis ita scribit: *Aboleri hic vultus non potest: universorum pectoribus infixus est, nec commendatione cerae aut pigmentorum fucis renitet: sed desiderio efflorescit animarum.* Paulinus quoque in epistola 8. ad Sulpicium Severum: ad quem locum vide notas Frontonis Ducaeii. Est etiam illustris de hac re locus Boethii in praefatione librorum arithmeticae, quos Symmacho Patricio nuncupavit: *At picturae, manibus tabulae commissae fabrorum, cerae rustica observatione decerptae, colorum fucis mercatorum solertia perquisiti, lintea operosis elaborata textrinis, multiplicem materiam praestant.* Sic enim corrigendus est locus iste ex vetusto codice bibliothecae Thuanae. Denique Anastasius in sermone de sab-
bato qui refertur in VII. synodo: τῆς εἰκότος οὐδὲν ἔτρονον οὐσης, ἢ ξύλον καὶ χρώματα κηρῷ μεμιγμένα καὶ κεκραμένα. [Addo locum insignem et qui cum nostro conferatur, dignum Dion. Chrysost. orat. XII. Vol. I. p. 395 sq. ed. Reisk., ubi haec leguntur: τριῶν δὴ προκειμένων γενέσεων τῆς δαιμονίου παρ' ἀνθρώπους ὑπολήψεως, — τετάρτην φῶμεν τὴν πλαστικὴν τε καὶ δημιουργικὴν τῶν περὶ τὰ θεῖα ἀγάλματα καὶ τὰς εἰκόνας. λέγω δὲ γραφέων τε καὶ ἀνδριαντοποιῶν, καὶ λιθοξόων, καὶ παντὸς ἀπλῶς τοῦ καταξιώσαντος αὐτὸν ἀποφῆναι μιμητὴν διὰ τέχνης τῆς δαιμονίας φύσεως· εἴτε σκιαγραφία, μάλα ἀσθενεῖ καὶ ἀπατηλῇ πρὸς ὄψιν, χρωμάτων μίξει καὶ γραμμῆς ὄρω σχεδὸν τὸ ἀκριβέστατον περιλαμβανούση, εἴτε λίθων γλυφαῖς, εἴτε ξοάνων ἐργασίας, κατ' ὀλίγον τῆς τέχνης ἀφαιρούσης τὸ περιττὸν, ἕως ἂν καταλίποι τὸ αὐτοῖς φαινόμενον εἶδος· εἴτε χωνεῖα χαλκοῦ, καὶ τῶν ὁμοίων ὁσατέμια, διὰ πυρὸς ἐλαθέντων, ἢ ῥυέντων ἐπὶ τινὰς τύπους, εἴτε κηροῦ πλύσει ῥᾶστα ξυμφακολουθοῦντος τῇ τέχνῃ, καὶ πλεῖστον ἐπιδεχομένου τὸ τῆς ὑπονομίας (Reiskius coniicit ἐπινομίας, inventionis, excogitationis). οἷος ἦν Φειδίας τε καὶ Ἀλκαμένης καὶ Πολύκλειτος, ἔτι δὲ Ἀγλαοφῶν καὶ Πολύγνωτος καὶ Ξεῦξίς, καὶ

στηλαις βαθείας γραμμαῖς ἐγγαράξαντες, μνήμας ὑπέλαβον⁴⁾ κίωνίοις τὰς τῶν τιμωμένων ἀρετὰς παραδίδοναι. Τὰ δ' ἦν ἄρα πάντα θνητὰ, χρόνου μήκερ δαπανώμενα, φθαρτῶν ἄτε⁵⁾

πρότερος αὐτῶν ὁ Δαίδαλος. Idem Dio l. l. p. 647. meminit κοροπλαστικῆς his verbis: τοιγαροῦν ὁμοίως δίδοτε τοὺς ἀνδριάντας, ὡπερ οὐ τὰς κόρας ταύτας ὠνοῦμενοι τοῖς παισίν. Ad quem locum *Federicus Morellus* in Scholl. et Coll. in Dion. Vol. II. p. 692 sq. haec monuit: „Dē κοροπλαστικῆ, seu arte fingendi sigilla puppasve ex argilla, Athenagoras in Apolog. pro Christ. ἀπὸ τῆς κόρης ἢ κοροπλαστικῆ εὐρέθη· ἐρωτικῶς γὰρ τινος ἔχουσα, περιέγραψεν αὐτοῦ κοιμωμένου ἐν τοίχῳ τὴν σκίαν· εἶθ' ὁ πατήρ ἡσθεὶς ἀπαρἀλλάκτω οὐσῇ τῇ ὁμοιότητι, (κέραμον γὰρ εἰργάζετο) ἀναγλύψας τὴν περιγραφὴν, πηλῶ προσανεπλήρωσεν, ὁ τύπος ἔτι καὶ νῦν ἐν Κορίνθῳ σώζεται. Plinius lib. XXXV. cap. XII. *Fingere ex argilla similitudines, Dillutades Sicyonius figulus primus invenit Corinthi, filias opera: quas capta amore iuvenis illo abeunte peregre, umbram ex facie eius ad lucernam in pariete lineis circumscripsit: quibus pater eius impressa argilla tyrum fecit, et cum caeteris fictilibus induratum igni proposuit, eumque servatum in Nymphaeo, donec Corinthum Mummius everteret, tradunt.* Aelianus lib. XIV. hist. 37.“ Cf. *Passow*. Lexic. s. v. κοροπλαστος et *Reiske* ad Dion. l. l. p. 647. not. 35. et Vol. II. p. 311 sq.] — 4) Μνήμας ὑπέβαλον αἰωνίοις. Scribendum puto ἐπέλαβον. Atque ita legitur in veteribus schedis bibliothecae Regiae. Savilius quoque ad oram sui codicis notat, ita sibi legendum videri. At in Moraei libro ad marginem emendatur ὑπέβαλον, quod magis placet. [Recte *Readingus* in Corrigendis ad h. l. haec monuit: „ὑπέβαλον. Ita typographus Parisiensis. Suspicio tamen *Valesium* scripsisse (scil. hac not.) ὑπέλαβον. Aliter non constabit, quod hic dicit.“ Atque hoc ipsum ὑπέλαβον pro ὑπέβαλον quod dedit Val., scribendum duxi, quippe quod unice huic loco convenire mihi visum sit. Vertendum igitur non cum Val. „instituerunt“ sed: „putarunt se ad aeternam posteritatis memoriam eorum quos colebant, virtutem consecrare s. consecratos esse.“ Neque aliud nisi ὑπέλαβον legi voluisse videtur Strothius, qui eodem modo vertit: „wodurch sie die Tugenden der von ihnen verehrten einem ewigen Andenken anzuvertrauen glaubt en.“ Contra Zimmerm. scripsit ἐπέβαλον cum Cast., quod sane instituere significare potest, sed vix simplici infinitivo neque dativo articuli (ἐπέβαλον τῶ παραδίδοναι etc.) iunctum. Cf. *Passow*. Lexic. s. v. ἐπιβάλλω 2. b. Praeterea ὑπέλαβον solum esse verum, doceri videntur praecedentia: Θνητῶν μὲν γὰρ φύσις — ἀθανάτοις ἔδοξε γενέσθαι τιμαῖς.] — 5) [Ἄτε, siquidem, utpote, ab hoc loco esse alienum nemo nou videbit. Quam enim inepta et absurda, quaeso, sententia ista, varii generis imagines ab hominibus olim exstrui solitas eam ob causam omnes caducas fuisse (τὰ δ' ἦν ἄρα πάντα θνητὰ), quod caduca corpora, non aeternam mentem adumbrarent? Itaque nisi Eusebium tam inepte iudicasse probabile sit, in illo ἄτε vitii aliquid lateat necesse est. Omnis autem absurditas tollitur, si pro ἄτε scribere velis τε, unde sententia loci prodit haec: „Omnes imagines in aliorum memoriam et honorem exstructae caducae erant, longinquitate temporis pereuntes et caducorum corporum, non aeterni animi effigiem adumbrabant.“ Haec vero posteriora φθαρτῶν τε — ἰδέας non praecedentibus opposita esse censendum est, cum sola illa τὰ δ' ἦν — δαπανώμενα opponi pateat ab Eusebio verbis quae paulo superius legabantur: καὶ τοῦτον τε στηλῶν οὐ θνητῶν, — ἐπάξιον γενέσθαι, sed potius referenda sunt ad sequentia quae praeparare et quasi praemunire iis voluisse videtur Eusebius et quibus deum Christianorum immortalium potius rerum spem mortalibus oculis quodammodo exhibuisse et repraesentasse profitetur. Vide verba: Θεὸς δ' — — θνητοῖς ὀφθαλμοῖς ἀμωσγέπως τὰς ἀθανάτους πιστούμενος ἐλπίδας et ad finem capitis: Κωνσταντῖνος θεῷ — γε-

σωμάτων ἰδέαματα, οὐ μὴν ἀθανάτου ψυχῆς ἀποτυπούντα
 ἰδέας. "Ομοῦ δ' οὖν ἀπαρκεῖν ἰδόκει ταῦτα τοῖς μηδὲν ἕτερον
 μετὰ τὴν τοῦ θνητοῦ βίου καταστροφὴν⁶⁾ ἐν ἀγαθῶν ἐλπίσι
 τιθεμένοις. Θεὸς δ' ἄρα, θεὸς ὁ κοινὸς τῶν ὅλων σωτὴρ, με-
 ζονα ἢ κατὰ θνητοῦς λογισμοῦς τοῖς εὐσεβείας ἐρασταῖς ἀγαθὰ
 παρ' ἑαυτῶ⁷⁾ ταμιευσάμενος, τὰ πρωτόλεια τῶν ἐπάθλων ἐν-
 δένδε προαῤῥαβωνίζεται⁸⁾, θνητοῖς ὀφθαλμοῖς ἀμωσγέπως τὰς

γονῶς φίλος, ἐναργῆς ἅπασιν ἀνθρώποις παράδειγμα θεοσεβοῦς κατέ-
 στη βίου, ubi illud θεοσεβοῦς βίου tanquam species subiectum cogitari
 debet rebus ἀθανάτοις s. ἀφθαρτοῖς. De sententia autem ipsa quae ex-
 primitur verbis φθαρτῶν τε σωμάτων — — ἀποτυπούντα ἰδέας cf. Dio
 Chrysost. orat. XII. Vol. I. p. 403 sq. ed. Reisk., ubi Phidias ita loquens
 inducitur: τὰ γὰρ θεῖα φάσματα, λέγω δὲ ἡλίου καὶ σελήνης καὶ σύμπαντος
 οὐρανοῦ καὶ ἀστρῶν, αὐτὰ μὲν καθ' αὐτὰ φαινόμενα θαυμαστά πάντως
 ἢ δὲ μίμησις αὐτῶν ἀπλῆ καὶ ἀτεχνος, εἴ τις ἐθέλοι τὰ τῆς σελήνης σχή-
 ματα ἀφομοιοῦν, ἢ τὸν ἡλίου κύκλον· ἔτι δὲ ἡθους καὶ διανοίας αὐτὰ μὲν
 ἐκείνα μετὰ πάντως, ἐν δὲ τοῖς εἰκάσμασιν, οὐδὲν ἐνδεικνύμενα τοιούτων,
 οἷον ἴσως καὶ τὸ ἐξ ἀρχῆς οὕτως ἐνομισθῆ τοῖς Ἕλλησιν. νοῦν γὰρ καὶ
 φρόνησιν, αὐτὴν μὲν καθ' αὐτὴν, οὔτε τις πλάστης, οὔτε τις
 γραφεὺς, εἰκάζειν δυνατὸς ἔσται· ἀθέατοι γὰρ τῶν τούτων καὶ
 ἀνιστόρητοι παντελῶς πάντες. τὸ δὲ, ἐν ᾧ τοῦτο γινόμενόν ἐστι, οὐχ
 ὑπονοοῦντες, ἀλλ' εἰδότες, ἐπ' αὐτὸ καταφεύγομεν, ἀνθρώπινον σῶμα,
 καὶ ἀγγεῖον φρονήσεως καὶ λόγου, θεῶ προσάπτοντες, ἐνδεία καὶ ἀπορία
 παραδελγμετος, τῷ φανερῷ τε καὶ εἰκαστῷ τὸ ἀνέλκαστον καὶ ἀφανὲς ἐνδεί-
 κνυσθαι ζητοῦντες συμβούλῳ τῇ δυνάμει χρώμενοι, κρεῖττον ἢ φασὶ τῶν
 βαρβάρων τινὰς ζῶοις τὸ θεῖον ἀφομοιοῦν κατὰ σμικρὰ καὶ ἀτόπους ἀφορ-
 μίς κ. τ. λ. Egregie in similem sententiam Tacitus vit. Agricol. c. XLVI.
 „Id, inquit, filiae quoque uxorigue praeceperim, sic patris, sic mariti
 memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius (Agricolae) secum re-
 volvant, famamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur:
 non quia intercedendum putem imaginibus, quae marmore, aut aere
 finguntur; sed ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac
 mortalia sunt, forma mentis aeterna: quam tenere et exprimere non
 per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis.“ Quae
 si quid aliud, recte ab Eusebio h. l. dicta confirmant, minus recte scripta
 emendant.] — 6) [Βίου καταστροφὴν. Cast. βίου τελευτὴν καὶ κατα-
 στροφὴν.] — 7) [Παρ' ἑαυτοῦ Steph. Ita infra cap. IX. παρ' αὐτοῦ
 τεταμιευμένην ζωὴν, IV, 55. vero τῶν παρ' αὐτῷ τεταμιευμένων ἀγαθῶν.] —
 8) [Τὰ πρωτόλεια — προαῤῥαβωνίζεται i. e. „primitias futurorum
 praemiorum in antecessum (antea) quasi pignus dat“ ut recte vertit
 Vales. Minus recte Strothius: „gibt ihnen hier schon den Vor-
 schmack der Erstlinge ihres Lohns.“ Cf. de laudib. Constant. c. VI.
 init., ubi τῶν ἀμοιβῶν τὰ ἐγγύα προμνῶμενος idem est quod h. l. τὰ
 πρωτόλεια — προαῤῥαβωνίζεται. Wetsten. ad 2. Corinth. I, 22. Hesych. ἀφ-
 ῥαβὸν, πρόδομα. Etymolog. ἀῤῥαβῶν, ἢ ἐπὶ ταῖς ὄναις παρὰ τῶν ὄνου-
 μένων διδομένη προκαταβολὴ ὕπερ ἀσφαλείας. Varro L. L. IV.
 Arrhabo sic dicta, ut reliquum reddatur, ex eo quod debitum reliquit.
 Paschasius diaconus de spiritu sancto lib. I. In terrenis negotiis arrhae
 quantitas, contractus illius pro quo intercesserit, quaedam portio est,
 pignoris vero ratio meritum rei, pro qua poni videtur, excedit. Hie-
 ronymus ad Ephes. I, 14. „Pignus Latinus interpres pro arrhabone
 prosuit. Non id ipsum autem arrhabo quod pignus, sonat. Arrhabo
 enim futurae emptioni quasi quoddam testimonium et obligamentum
 datur. Pignus vero, hoc est ἐνέχυρον, pro mutua pecunia opponitur,

ἀθανάτουσ πιστεύμενος ἐλπίδας. Παλαιοὶ ταῦτα χρησικῶς προφητῶν γραφῇ παραδοθέντες, θεοπίστους, ταῦτα βίοι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, παντοίαισ ἀρεταῖσ πρόκαλα διαλαμπάντων, τοῖσ ἐπιγόνουσ μνημονεύμενοι, μαρτύρονται, ταῦτα καὶ ὁ καθ' ἡμᾶσ ἀληθῆ εἶναι δηλεγεσ χρόνος, καθ' ὃν Κωνσταντῖνος θεῷ τῷ καμβασιλεῖ μόνος τῶν πώποτε τῆσ Ῥωμαίων ἀρχῆσ καθηγησαμένων γεγωνῶσ φίλος, ἐναργέσ ἅπασιν ἀνθρώποισ παράδειγμα θεοσεβοῦσ κατέστη βίου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ὅτι ὁ θεὸς Κωνσταντῖνον ἐτίμησεν.

Ταῦτα δὲ καὶ θεὸς αὐτὸς ὃν Κωνσταντῖνος ἐγέραιρον, ἀρχομένω καὶ μεσάζοντι καὶ τελευτῶντι τῆσ βασιλείασ αὐτοῦ δεξιῶσ παραστάσ¹⁾, ἐναργέσι ψήφοισ ἐπιστιώσατο, διδασκαλίαν θεοσεβοῦσ ὑποδείγματος τὸν ἄνδρα τῷ θνητῷ γένει προβεβλημένος. Μόνον οὖν αὐτὸν τῶν ἐξ αἰῶνος ἀκοῆ βοηθέντων αὐτοκρατόρων, εἶναι τινα μέγιστον φωστῆρα καὶ κήρυκα μεγαλοφωνότατον τῆσ ἀπλανοῦσ θεοσεβείασ, διὰ παντοίων τῶν εἰσ αὐτὸν κεχορηγημένων ἀγαθῶν ἐνεδείξατο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Ὅτι ἐβασίλευσε μὲν ὑπὲρ τὰ λ' ἔτη μοναρχήσας, ἔζησε δὲ ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα.

Χρόνων μὲν βασιλείασ, τρισὶ δεκάδων περιόδοισ τελείαισ, καὶ προσέτε λῶον²⁾ τιμήσας, τούτων δὲ διπλάσιον τοῦ παντὸσ βίου τὴν ἐν ἀνθρώποισ περιορίσας ζωὴν τῆσ δ' αὐτοῦ μοναρ-

*ut, cum illa reddita fuerit, reddenti debitum pignus a creditore red-
datur.* Add. Pearson. exposit. symbol. apost. p. 830. Suicer. Thes. T. II. p. 833.]

Cap. IV. 1) Αὐτοῦ δεξιῶσ παραστάσ. Lego αὐτῷ δεξιὸσ παραστάσ. Et paulo post scribendum videtur sic διδασκαλίαν. [Si quid mutandum, rectius διδάσκαλον legendum esse, [recte coniecit Zimmerm. ad h. l. Cf. cap. V. extr.]

Cap. V. 1) Καὶ προσέτε λῶον. Nova et inusitata locutio, λῶον pro eo quod alii dicerent πλέον. Ait Eusebius Constantinum imperasse triginta annos solidos, et aliquanto amplius. Quod verum est. Nam praeter triginta annos, decem fere mensibus [pregnavit. Porro initio huius periodi scribendum est χρόνον μὲν βασιλείασ], non ut vulgo legitur χρόνων. [Cast. χρόν.] — 2) Νοητὴν ἀπέδειξε. Scribe νικητὴν, ut in margine codicis

χρηῆς ἐξουσίας τὴν εἰκόνα δούς, νικητὴν ἀπέδειξε²⁾ παντός τυραννικοῦ γένους, θεαμάχων τ' ὀλετήρα γιγάντων, οἱ ψυχῆς ἀπονοίει, πρὸς αὐτὸν ἤραντο τὸν παμβασιλέα τῶν ὅλων δυσσεβείας ὄπλα. Ἄλλ' οἱ μὲν ὅσον εἰπεῖν³⁾ ἐν βραχεῖ φανέντες, ἅμα τε καὶ ἀπέσβησαν, τὸν δ' αὐτοῦ θεράποντα θεὸς ὁ εἷς καὶ μόνος, ἕνα πρὸς πολλοὺς θεϊκῆ φραζάμενος πανοπλίᾳ⁴⁾, τῆς τῶν ἀθείων πληθύος δι' αὐτοῦ τὸν θνητὸν ἀποκαθήρας βίον, εὐσεβείας τῆς αὐτοῦ διδάσκαλον πᾶσιν ἔθνεσι κατεστήσατο, μεγάλη βοῆ ταῖς πάντων ἀκοαῖς⁵⁾ μαρτυρόμενον, τὸν ὄντα θεὸν εἰδέναι, τὴν δὲ τῶν οὐδαμῶς ὄντων ἀποστρέφεισθαι πλάνην.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Σ.

Ὅτι θεοῦ μὲν δοῦλος ἦν, ἔθνῶν δὲ νικητής.

Καὶ ὁ μὲν οἷα πιστὸς καὶ ἀγαθὸς θεράπων, τοῦτ' ἐπραττε καὶ ἐκήρυτε, δοῦλον ἄντικρυς ἀποκαλῶν καὶ θεράποντα τοῦ παμβασιλέως ὁμολογῶν ἑαυτὸν. θεὸς δ' αὐτὸν ἐγγύθεν ἀμειβόμενος, κύριον καθίστη καὶ δεσπότην, νικητὴν τε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος αὐταρχατόρων, ἅμαχον καὶ ἀήττητον εἰσαεὶ, νικῶν τε τροπαίοις¹⁾ βασιλέα τοσοῦτον, ὅσον οὐδεὶς ἀκοῆ τῶν πάλας

Moracani emendatum invenī. Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Certe in veteribus schedis, et in codice Saviliano ac Fuketii νικητὴν legitur. — 3) Ὅσον εἰπεῖν. Christophorsonus vertit: *prope dixerim*, quasi scriptum esset ὡς εἰπεῖν. Ego vero non dubito quin aliud intellexerit Eusebius. Nam cum tyrannos brevi admodum tempore viguisse vellet ostendere, ait eos breviori temporis spatio quam quod ad loquendum requiritur, visos esse. Idem fere est, quod Graeci dicunt λόγον θῦπτον; genus hyperbolae Graecis familiare. [Bene vertit Val.: „hi quidem cum momento temporis extitissent, momento quoque ac dicto citius extincti sunt“ et Stroth.: „Diese hatten sich nur eine kurze Zeit gezeigt, und verschwanden auch sogleich den Augenblick wieder.“] — 4) Πανοπλία παντευχία. Alterutrum vocabulum redundat. Ac prius mihi videtur esse scholion. In codice Fuk. deest παντευχία. Paulo post scribendum puto δι' αὐτοῦ τὸν θνητὸν ἀποκαθήρας βίον, ut legitur in schedis Regiis, et in libro Savil. ac Fuk. Porro codex Fuk. habet τῶν θνητῶν. [Sive θνητὸν sive θνητῶν legatur, satis pleonastice illud additum videri debet. Certe alias noster simpliciter βίον de genere humano usurpare solet. Vid. infra cap. VIII. et II, 19.] — 5) Τῶν πάντων ἀρεταῖς. Scribendum est ἀκοαῖς, quod Christophorsonus non vidit. Certe in veteribus schedis ἀκοαῖς superscriptum est eadem manu. Scribo etiam μαρτυρόμενον, ut habet codex Fuk. [Μαρτυρούμενον Steph. Sed vid. infra c. LIX. not. 1. IV, 29. IV, 55.]

Cap. VI. 1) Νικῶντα τροπαίοις. Lego νικῶν τε τροπαίοις βασιλέα τοσοῦτον, etc. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: εἰσαεὶ νικῶντα, τροπαίοις τε τοῖς κατ' ἐχθρῶν διὰ παντὸς φαιδρονόμενον. Codex Fuk. nihil mutat, nisi quod coniunctionem addit hoc modo: καὶ εἰσαεὶ νι-

πρότερα μνημονεύει γενέσθαι· οὕτω μὲν Θεοφιλή καὶ τρομακίριον, οὕτω δὲ εὐσεβῆ καὶ πανευδαίμονα, ὡς μετὰ πάσης μὲν βασιλείης πλειόνων ἢ ἔμπροσθεν κατασχεῖν ἔθνῶν, ἄλυπον δὲ τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτὴν καταλήξαι τελευτήν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Πρὸς Κῦρον τῶν Περσῶν βασιλέα, καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα σύγκρισις.

Περσῶν μὲν δὴ Κῦρον παλαιὸς ἀνυμνεῖ λόγος περιφανῆ ἀποφανθῆναι τῶν πώποτε. Ἄλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἐχρῆν μακαρίου) [ἀνυμνεῖν], φασὶν αὐτὸν οὐκ αἴσιον, αἰσχρὸν δὲ καὶ

κῶντα. [Νικῶν τε pro νικῶντα scribere non dubitavi cum Zimmerm. Emendationem suam secutus est ipse Val. vertendo: „et ob victorias et tropaea tantum eum imperatorem effecit.“ Similiter Strothius: „durch seine Trophaeen.“ Sed pro τροπαίους in Cast. conicitur legendum esse τροπαίων, pro τοσοῦτον, ὄσων, τοσοῦτον, ὄσων et pro μνημονεύει scribitur μνημονεύεται, de quo Zimmermannus ad h. l.: „quae lectio, inquit, confirmat coniecturam τροπαίων βασιλέα τοσοῦτον (τοσοῦτων), ὄσων οὐδεὶς — μνημονεύεται.“ Denique pro οὕτω post γενέσθαι Ion. καὶ οὕτω.]

Cap. VII. 1) Ἄλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἐχρῆν μακροῦ. Variis modis hunc locum restituere aggressi sunt viri docti, ut patet ex eorum emendationibus quae ad marginem editionis Genevensis et in codice Moraeano adscriptae sunt. Alii enim ita scribendam esse coniecerunt: ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δὲ χρῆ σκοπεῖν μακαρίου, φασὶν αὐτὸν, etc. [Τέλος δὲ χρῆ σκοπεῖν μακαρίου Cast.]. Alii vero sic emendarunt: ἀλλὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου εἶχε μὴ ταῦτα κοσμοῦντα· τέλος γὰρ οὐχ ὡς ἐχρῆν, οὐδ' ἐπὶ μακρὸν, οὐμενοῦν οὐδ' αἴσιον φασὶν αὐτὸν, αἰσχρὸν δὲ, etc. Quam quidem lectionem secutus est Christophersonus, ut ex interpretatione eius apparet. [Vertit enim Cph.: „verum non est eum vitae exitum, qui istas res exornaret, consecutus.“] In codice tamen Moraeano paulo aliter emendatur hic locus, in hunc modum: ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα εἶχε κοσμοῦντα, τέλος οὐχ ὡς οὐδ' ἐπὶ μακρὸν, οὐμενοῦν οὐδ' αἴσιον αὐτὸν φασὶν κέναι· αἰσχρὸν δὲ, etc. Ex quibus lacunis suspicari quis non immerito possit, hanc esse scripti cuiusdam codicis lectionem. Et posterior quidem lacuna nullo negotio sic suppleri potest: αὐτὸν φασὶν ἐχρηκέναι. [Similiter Readingus in Corrigendis ad h. l. scripsit: „al. τέλος δ' οὐχ ὡς ἐχρῆν, οὐδ' ἐπὶ μακρὸν, οὐμενοῦν οὐδ' αἴσιον αὐτὸν φασὶν εἰληφηνκέναι, αἰσχρὸν δὲ συντελεῖσθαι.“] Sed cum haec omnia mendis scateant, nec quicquam boni ex iis elici possit, malim equidem ea expungere. His certe resectis, sensus est apertissimus hoc modo: ἀλλὰ φασὶν αὐτὸν οὐκ αἴσιον, etc. Quod etiam in versione mea sum secutus. [Vertit enim Valesius: „Verum ille nequaquam felicem exitum vitae, imo turpem potius atque ignominiosum sortitus esse dicitur.“ Et similiter interpres Gallicus Cousin: „Cependant toute sa vie n' a pas été heureuse, puisque sa mort a été infame.“] Idem ante nos fecerat Ioannes Portesius, qui hos Eusebii libros de vita Constantini primus Latino sermone interpretatus est. In schedis Regiis post verba illa τέλος δ' ἐχρῆν μακροῦ, ad marginem haec adduntur: βίου σκοπεῖν. Codex Fuk. hunc locum eodem prorsus modo

ἔπονείδιστον ὑπὸ γυναικὸς θάνατον ὑποστήναι. Μακεδόνων

scriptum exhibet, quo liber Moraei ac Turnebi. [Quae sit vera corrupti huius loci lectio, sine novorum librorum auxilio neminem facile definire posse, sponte apparet. Illud unum certum esse censeo, vulgatam lectionem ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἐχρῆν μακροῦ quam Valesius in textu retinuit, non magis ferri posse quam Valesium, omnia illa inde ab ἐπεὶ — μακροῦ expungere volentem, errasse. Nam longe facilius, credo, intelligi potest, quomodo illa ipsa verba a librariis expungi quam quomodo in textum inferri potuerint, quod sentiens Strothius ad h. l. haec scripsit: „Es ist mir wahrscheinlich, dass vom Eusebius hier der Spruch Solons angeführt worden τέλος χρῆ σκοπεῖν, welches die Abschreiber nicht verstanden, die daher die Stelle so verhunzt haben.“ Unde, quamvis liberius, quod nemo non ei ignoscet, vertit Strothius: *Allein man muss an den alten Spruch denken: „dass man bei jeder Sache aufs Ende sehen müsse.“* Deinde non minus illud concedendum erit Strothio et nobis, vocem μακροῦ corruptam esse, cum non appareat, quomodo illud huc quadret, quamvis βλου σκοπεῖν vel alia quaedam similia excidisse conicias. Denique illud quoque tenendum puto, ut certe quantum fieri possit, genuinae lectionis vestigia inveniamus, a vulgari scriptura non iusto longius recedere tutissimum esse. Quod quidem ipsum sentiens Strothius haec addidit: „Die ganze Stelle liesse sich erklären, wenn bloss μακροῦ in μακαρίου verwandelt, und die Worte ἐπεὶ — μακαρίου in eine Parenthese gesetzt würden, wobey durch eine Auslassung aus dem vorigen ἀνυμνεῖν (erheben) zu verstehen wäre. Dann würde die Uebersetzung so lauten: *Aber (sintemal nicht dies, sondern das Ende eines Glückseligen erhoben zu werden verdient) man sagt dass er u. s. w. und dies ist mir nach reiferer Ueberlegung sehr wahrscheinlich.*“ In qua Strothii coniectura illud unum me offendit, quod ἀνυμνεῖν vel σκοπεῖν non sine maiori duritie omittere potuisse videtur Eusebius. Itaque post μακαρίου sed uncinis septem adieci ἀνυμνεῖν. Neque vero parentheses signis opus esse duxi. Sed dicendum nunc est quomodo locum exhibuerit Zimmermanus. Hic enim in omnia alia abiens, ita scripsit: ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἐχρῆν μακροῦ βλου σκοπεῖν (,) οὐμνοῦν οὐδ' αἰσιον αὐτὸν φασὶν εἰληψηκέναι, αἰσχροῦ δὲ συντελειῶσθαι, καὶ ἐπονείδιστον ὑπὸ γυναικὸς θάνατον ὑποστήναι. Et praeterea V. D. ad h. l. haec monuit: „Nos ex variis lectionibus (de quibus vid. Comment.) veram invenimus, et exactissimum locum restituisse confidimus.“ De quo iudicent alii. Erat autem cum mihi in mentem veniret scribere: *Ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ταῦτα, τέλος δ' ἐχρῆν μακαρίζειν.* Quae coniectura ut facilitate sua, ita haud scio an magis etiam commendetur loco c. 11. ext. τοῦ καιροῦ λοιπὸν ἐπιτρέποντος ἀκολούτως παντοίαις φωναῖς τὸν ὡς ἀληθῶς μακίριον ἀνυμνεῖν, ὅτι μὴ τοῦτο πράττειν ἐξῆν πρὸ τούτου, τῷ μὴ μακαρίζειν ἀνδρα πρὸς τελευτῆς διὰ τὸ τῆς τοῦ βλου τροπῆς ἀδηλον παρηγγέλθαι. Certe nostrum locum his simul respicere videtur Eusebius. Praeterea cf. Herodot. I, 11. 12. I, 13, 5. edit. Wesseling., ubi Solon: οὕτω ὢν, inquit, ὁ Κροῖσος, πῦν ἐστι ἀνθρώπος συμφορῆ. ἐμοὶ δὲ σὺ καὶ πλοῦτέιν μὲν μέγα φαίνεαι, καὶ βασιλεὺς εἶναι πολλῶν ἀνθρώπων· ἐκαίνο δὲ τὸ εἶρό με, οὕτω σε ἐγὼ λέγω, πρὶν ἂν τελευτήσαντα καλῶς τὸν αἰῶνα πύθωμαι. σὺ γάρ τοι ὁ μέγας πλούσιος μᾶλλον τοῦ ἐπ' ἡμέρην ἔχοντος, ὀλβιώτερός ἐστι· εἰ μὴ οἱ τύχη ἐπίσκοιτο, πάντα καλὰ ἔχοντα τελευτήσαι εὖ τὸν βλον. Et ibid. paulo post: εἰ δὲ πρὸς τούτοις ἐτι τελευτήσῃ τὸν βλον εὖ, οὗτος ἐκαίνοσ, τὸν σὺ ζητεῖς, ὀλβιος κεκλησθαι ἀξίός ἐστι. πρὶν δ' ἂν τελευτήσῃ, ἐπισχέειν, μηδὲ καλεῖν κω ὀλβιον, ἀλλ' εὐτυχέα. — — — ὅς δ' ἂν αὐτέων πλείοτα ἔχων διατελέῃ, καὶ ἔπειτα τελευτήσῃ εὐχαρίστως τὸν βλον, οὗτος παρ' ἐμοὶ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὁ βασιλεὺς, δίκαιος ἐστι φέρεσθαι. σκοπέειν δὲ χρῆ πάντας χρήματος τῆς τελευτῆς καὶ ἀποθήσεται. Et I, 85. p. 48.

Ἀλέξανδρον Ἑλλήνων ἄδουσι παῖδες, μυρία παντοίων ἰθνηῶν γένη καταστρέψασθαι, θάττον δ' ἢ συντελέσαι εἰς ἄνδρα, ἄκυμρον ἀποβῆναι, κόμοις ἀποληφθέντα καὶ μέθαις. Δύο μὲν οὗτος πρὸς τοῖς τριάκοντα³⁾ τὴν πᾶσαν ζωὴν ἐνιαυτοῖς ἐπλήρου· τούτων δὲ τὴν τρίτην αὖ πλεον⁴⁾ ὁ τῆς βασιλείας περιώριζε χρόνος· ἐχώρει δὲ δι' αἱμάτων, ἀνήρ σκηπτου δίκην ἀφειδῶς ἰθνη καὶ πόλις ὅλας ἠβηδὸν ἐξαυραποδεύμενος. Ἄρτι δὲ μικρὸν ἀνθούσης αὐτῷ τῆς ἄρας⁵⁾ καὶ τὰ παιδικὰ πενθοῦντι⁶⁾, θεικῶς τὸ χρεῖον ἐπιστᾶν, ἄτεκνον, ἀρρῶζόν, ἀνέστιον, ἐπ' ἀλλοδαπῆς καὶ πολεμίας αὐτῶν, οἷς ἂν μὴ εἰς μακρὸν λυμάλιντο τὰ θνητῶν γένος, ἠφάνιζεν. Ἀντίκα δ' ἢ βα-

τὸ τοῦ Σόλωνος — τὸ Μηδένα εἶναι τῶν ζώντων ὄλβιον.] — 2) [Ἡδὲ γυναικᾶς ἱεροσῆναι. Constat de mortis Cyri generā veteres inter se magnopere discrepare. Vid. Herodot. I, 214. Justin. I, 8. Valer. Max. IX, 10. Diodor. S. I. II. Ctesias lib. XL. Xenoph. Cyrop. lib. VIII. *Usser. annal. p. 83. Pelloutier. hist. acad. scientt. Berol. T. X. p. 502. Vittinga ad Isai. XLV, 2.*] — 3) [Δύο — πρὸς τοῖς τριάκοντα. Eisdem annos tribuunt Alexandro Philostratus, Hieronymus, alii, Eusebii chronicon tenent. Sed Cicero in Philipp. V.: *Quid Macedo Alexander? cum adhuc ineunte aetate res maximas gerere coepisset, nonne tertio et tricesimo anno mortem obiit?* Arrian. VII. p. 167. Ἐβίη δύο καὶ τριάκοντα ἔτη, καὶ τῷ τρίτῳ μῆνας ἐπέλαβεν ὀκτώ, εἰς λέγει Ἀριστόβουλος. Ἐβασίλευσε δὲ δώδεκα ἔτη, καὶ τοὺς ὀκτὼ τούτους μῆνας. *Usser. annal. p. 221.*] — 4) Ἀὖ πλεον. Scribendum videtur οὐ πλεον, quam lectionem secutus est Portesius. Christophorsonus autem sic interpretatus est, quasi legeretur ἢ μικρῷ πλεον. Certe Alexander Magnus duodecim annis et amplius regnavit, qui aliquanto plus efficiunt quam tertiam partem duorum ac triginta annorum, si res ad calculum exigatur. Verum oratores qui amplificandis rebus student, non ita exacte loquuntur. Itaque Eusebius recte dixit οὐ πλεον. [Οὐ πλεον scripsit Zimmermannus cum Cast. sed non necessariā nobis visa emendatio et Christophorsonum secutus vertit Strothius: „etwas über den dritten Theil.“ Paulo ante pro ἀποβῆναι Cast. ἀποβιῶναι.] — 5) Ἀνθούσης αὐτῆς τῆς ἄρας. Nemo est, qui non videat scribendum esse αὐτῷ τῆς ἄρας, ut in Moraei libro etiam annotatum est. In veteribus schedis legitur αὐτοῦ. Sed liber Fuk. habet αὐτῷ. Sed et paulo post scribendum τῶν θεραπόντων ἐκάστου. Et in fine capituli lego ἐπὶ τοιούτοις ἀνυμνεῖται κακοῖς. Quamquam scripti codices nihil variant. In codice Fuk. scriptum inveni τῶν θεραπόντων ἐκάστου, μοῖρῶν τινῶν παρασπόντος, rectius quam ut in vulgatis editionibus περισπόντος. [Ion. κατασπόντος et paulo ante pro θνητῶν γένος, θνητὸν γ. Cf. cap. V. σκ.] — 6) [Τὰ παιδικὰ πενθοῦντι. Stroth. ad h. I. p. 153. not. 9.: „Man muss hierunter (unter τὰ παιδικὰ, i. e. amasium) den Herphastion verstehen. Indessen ist der Ausdruck τὰ παιδικὰ πενθοῦντι etwas zweydeutig. Vielleicht könnte es vermöge einer Hyperbel (?) heißen: da ihn noch der Verlust der Knabenliebe schmerzte.“ Vid. Heindorf. ad Plat. Phaedon. p. 73. D. Cf. Lobeck. ad Phryn. p. 420.] — 7) [Διαρκάζοντος ἑαυτοῦ temere ex coniectura dedit Zimm., ad ἑαυτοῦ scribendum inductus probabiliter perversa interpunctione quam fecerat. Locum enim ita interpunxit: ἀντίκα δ' ἢ βασιλεῖα κατετέμνει, τῶν θεραπόντων ἐκάστου, μοῖρῶν τινῶν κ. τ. λ. Sed quamvis rectissime comma exhibuerit post κατετέμνετο male omissum Val., tamen quomodo post ἐκάστου idein V. D. exhibere

σιλεία κατετέμενετο, τῶν θεραπεύοντων ἑκάστου μοῖραν τινα παρασπῶντος καὶ διαρπάζοντος ἑαυτῷ¹⁾). Ἄλλ' ὁ μὲν ἐπὶ τοιούτοις ἀνυμνεῖται χοροῖς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι τῆς οἰκουμένης πάσης σχεδὸν ἐκράτησεν.

Ὁ δ' ἡμέτερος βασιλεὺς ἐξ ἐκείνου μὲν ἤρχετο, ἐξ οὐπερ ὁ Μακεδὼν ἐτελεύτα, ἐδιπλασίαζε δὲ τῷ χρόνῳ τὴν ἐκείνου ζωὴν²⁾), τριπλάσιον δ' ἐποιεῖτο τῆς βασιλείας, τὸ μῆκος. Ἡμέροις γέ τοι καὶ σώφροσι θεοσεβείας παραγγέλμασι τὸν αὐτοῦ φραζάμενος στρατὸν, ἐπῆλθε μὲν τὴν Βρεττανῶν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ οἰκοῦντας ὠκεανῷ τῷ κατὰ δύοντα ἥλιον³⁾ περιοριζομένῳ, τὸ, τε Σκυθικὸν ὑπηγάγετο πᾶν, ὑπ' αὐτῇ ἄρκτῳ μυρίαις βαρβάρων ἐξαλλάττουσι γένεσι τεμνόμενον. Ἡδὴ δὲ καὶ μεσημβρίας ἐπ' ἔσχατα τὴν ἀρχὴν ἐκτείνας, εἰς αὐτοὺς Βλέμνας τε καὶ Αἰθίοπας· οὐδὲ τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον ἀλλοτρίαν ἐποιεῖτο τὴν κτήσιν. Ἐπ' αὐτὰ δὲ τὰ τῆς εἰπουμένης ὅλης τέματα, Ἰνδῶν μέχρι τῶν ἐξωτάτων, τῶν περικύκλων³⁾ περιοίκων τοῦ παντός τῆς γῆς τῷ βίῳ στοιχείῳ, φωτὸς εὐσεβείας ἀκτίσιν ἐκλάμπων, εἶχεν ὑπηκόους ἅπαντας τοπάρχας, ἐθνάρχας, καὶ

potuerit, non video, cum aperte τῶν θεραπεύοντων ἑκάστου iungendum cum παρασπῶντος ac διαρπάζοντος, et ἑαυτῷ deinde sanissimum sit. Alia rei ratio est, si pro ἑκάστου cum Steph. legatur ἑκάστῳ, quo lecto totus locus scribendus est, ut apud Steph. scribitur: αὐτῶν δ' ἡ βασιλεία κατετέμενετο ἑκάστῳ, μοῖραν τινα — ἑαυτῷ.]

Cap. VIII. 1) [Ἐξ ἐκείνου — ζωὴν. Vid. Manso Leben Constantins des Grossen p. 356. p. 374. Cf. Stroth. ad h. l. p. 153. not. 1.] — 2) Τῷ καταδύοντα ἥλιον. In manuscripto Regio et Fuk. disiunctim scribitur: τῷ κατὰ δύοντα ἥλιος, rectius sine dubio. Sic infra cap. 41. ubi de provinciarum exultatione loquitur: ἔθνη τε πάνθ' ὅσα ὠκεανῷ τῷ κατὰ δύοντα ἥλιον περιώριζετο. In codice Regio legitur etiam Βρεττανῶν, rectius quam in vulgatis editionibus. Neque aliter codex Fuk. Contra vero paulo post ubi vulgatae editiones scribunt Βλέμνας, idem codex Fuk. habet Βλέμνας non male, ut notavi ad Anam. Marcellianum. [Cf. Salmasius in notis ad Flav. Vopiscum p. 434. i. „Blemnas etiam subegit."] In Palatino: Blemneas scribe Blemmyas, nam ita Graeci cum duobus μμ, Βλέμνες, ita apud Zosimum, (I, 71.) scribitur, et alios, nec desunt tamen qui et Βλέμνας scribant. Cf. Plin. V, 8.] — 3) Τῶν περικύκλων. Scribendum est τῶν κύκλων περιοίκων τοῦ παντός τῆς γῆς στοιχείου, τῷ βίῳ, φωτὸς εὐσεβείας ἀκτίσιν ἐκλάμπων. Ac voces quidem illas τῶν κύκλων περιοίκων, etc. Fortesius ad Indos retulit. Sic enim vertit: Indos extremos usque terrae undique circumiectos. Sed non puto hanc esse mentem Eusebii. Neque enim veteres geographi Indos orbis terrarum ambitum circumcolere unquam dixerunt. Hispani quidem avorum memoria terrarum partem recens

σατράπας βαρβάρων⁴⁾ ἐθνῶν, ἐθειλοντὶ ἀσπαζομένους καὶ χαίροντας, τοῖς τε παρ' αὐτῶν δώροις⁵⁾ διαπρεσβευομένους, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν γνῶσιν τε καὶ φιλίαν περὶ πλείστου ποιούμενους, ὥστε καὶ γραφαῖς εἰκότων αὐτὸν παρ' αὐτοῖς τιμῶν, ἀνδριάντων τε ἀναθήμασι, μόνον τε αὐτοκρατόρων παρὰ τοῖς πᾶσι Κωνσταντῖνον γνωρίζεσθαι τε καὶ βοᾶσθαι. Ὁ δὲ καὶ μέχρι τῶν τῆδε βασιλικῶν προσφωνήμασι⁶⁾ τὸν ἑαυτοῦ θεὸν ἀκηρύττει εὖν παρρηαία τῇ πάσῃ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

Ὅτι, κτλ. βασιλέως εὐσεβοῦς, καὶ υἱοῖς βασιλεῦσα κατέλιπε τὴν ἀρχήν.

Εἰτ' οὐ λόγοις¹⁾ μὲν τοῦτ' ἐπραττεν, ἀφυστέρει δὲ τοῖς ἔργοις· διὰ πάσης δὲ χωρῶν ἀρετῆς, παντοίοις εὐσεβείας καρπῶς ἐνηθύνετο, μεγαλοψύχοις μὲν εὐεργεσίαις τοὺς γυναικίους καταδουλούμενος, κρατῶν δὲ νόμοις φιλανθρωπίας, εὐήνιόν τε τὴν ἀρχὴν καὶ παλύνεκτον ἅπασι τοῖς ἀρχομένοις κατεργαζό-

sibi cognitam et patefactam, Indiam occidentalem appellarunt. Verum illi id pro arbitrio suo fecere. Proinde in Eusebii nostri loco scribendum puto τῶν τε κύκλω περιόλων, etc. vel potius nihil mutandum. Sensus enim est, Constantinum a meridie ad septentrionem, et ab occasu ad ortum, quaqueversa cunctis hominibus Christum praedicasse. [Pro περιόλων τοῦ Cast. περιουκόντων καὶ τοῦ. Val. coniecturam suam sequens vertit: „Denique ad ultimos usque continentis terminos, hoc est, ad extremos Indos et circumscitos undique populos, cunctos mortales, qui universum orbem terrarum incolunt, splendidissimis pietatis radiis illustrans“ et Strothius: „Ja bis an die Grenzen der ganzen Erde, bis an die äussersten Indier, und die Völker welche rund herum an den Enden des bewölkerten Erdkreises wohnen, liess er die Strahlen des Lichts der Religion leuchten.“ Praeterea tenendum sane quod observat Strothius ad h. l. p. 154. not. 2.: „Man muss nicht vergessen, dass hier der Redner in Hyperbeln spricht.“ Zimmerm. autem ad h. l.: „locus, inquit, manifesto corruptus videtur.“] — 4) Σατράπας καὶ βαρβάρων. Plurima in his libris menda commissa sunt ex verborum transpositione, quemadmodum ostendimus in superiori loco. Simili mendo laborat hic locus. Scribe itaque καὶ σατράπας βαρβάρων. [Ita cum Zimmerm. scripsi.] — 5) Τοῖς τε παρ' αὐτῶν δώροις. In veteribus schedis hic locus ita suppletur ad marginem: τοῖς τε παρ' αὐτῶν ξυλοῖς τε καὶ δώροις, etc. Et paulo post in iisdem schedis legitur παρ' αὐτοῖς πᾶσι Κωνσταντῖνον γνωρίζεσθαι. — 6) [Προσφωνήμασι Val. vertit: „allocutionibus,“ Stroth. accuratius: „Anträge.“]

Cap. IX. 1) Εἰτ' οὐ λόγοις. Ab his verbis caput orditur Regius codex, quem nos libenter secuti sumus. Codex quoque Fuk. qui singulis capitibus suos titulos solet praefigere, ab iisdem verbis caput exorditur. Eandem denique sectionem reperi in veteribus schedis bibliothecae Regiae.

μένος, εἰσὶτα λοιπὸν μακρὰς περιόδους ἐτῶν κεκμηκότα αὐτὸν
θεοῖς ἄθλων ἀγῶσι, βασιλείας ἀθανασίας ὄν ἐτίμα, θεὸς ἀνα-
δησάμενος, θνητῆς ἐν βασιλείας ἐπὶ τὴν παρ' αὐτοῦ ψυχῆς
ὄσταις τεταμιευμένην ἀτελεύτητον ζωὴν μετεστήσατο, τριττὴν
παίδων γονὴν τῆς ἀρχῆς διάδοχον ἐγείρας. Οὕτω δὴ καὶ ²⁾
θρόνος τῆς βασιλείας πατρόθεν μὲν εἰς αὐτὸν κατήκει, θεομῶ δὲ
φύσεως, παισὶ καὶ τοῖς τούτων ἐγγύτοις ³⁾ ἐταμιεύετο, εἰς
ἀγήρω ⁴⁾ τε χρόνον οἷά τις πατρῶος ἐμηκύνετο κληρὸς. Θεὸς
μὲν οὖν αὐτὸν καὶ σὺν ἡμῖν ἔτι ὄντα τὸν μακάριον θεοπρεπέσιν
ὑψώσας τιμαῖς, καὶ τελευτῶντα κοσμήσας ἐξαιρέτοις τοῖς παρ'
αὐτοῦ πλεονεκτηήμασι, γένοιτ' ἂν αὐτοῦ καὶ γραφεὺς, πλαξὶν
οὐράνιων στηλῶν τοὺς τῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων ἄθλους ⁵⁾
ἀνατιθείς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τοῦ καὶ ἀναγκαῖαν εἶναι καὶ ψυχοφειλῆ τὴν ἱστορίαν
ταύτην.

Ἐμοὶ δ' εἰ καὶ τὸ λέγειν ἐπάξιόν τι τῆς τοῦ ἀνδρὸς μακα-
ριότητος ἄπορον τυγχάνει, τὸ τε σιωπᾶν ἀσφαλές καὶ αἰνί-
θνον, ὅμως ἀναγκαῖον, μιμήσει τῆς θνητῆς σκιαγραφίας, τὴν
διὰ λόγων εἰκόνα τοῦ θεοφιλοῦς ἀναθεῖναι μνήμη, ὄκνου καὶ
ἀργίας ἀφοσιουμένους ¹⁾ ἔγκλημα. Αἰσχυνοίμην γὰρ ἂν ἐμαυ-
τὸν ²⁾, εἰ μὴ τὰ κατὰ δύναμιν, κἂν μικρὰ ἢ ταῦτα καὶ εὐ-

— 2) [Οὕτω δὴ καὶ ετο. Ion. Οὕτω δὴ καὶ χρόνος τῆς βασιλείας ἐπὶ τὴν
παρ' αὐτοῦ ψυχῆς ὄσταις.] — 3) [Καὶ τοῖς τούτων ἐγγύτοις. Tenen-
dum quod animadvertit Stroth. ad h. l.: „Dies sagt Eusebius weissagend,
die Weissagung ist aber nicht erfüllt worden, da kein Enkel Con-
stantins den kayszerlichen Thron besessen hat.“] — 4) [Ἀγήρω.
De hac forma vide quae observavi ad Euseb. H. E. Tom. III. p. 312 sq.
Add. Thucyd. II, 43, 78. II, 44, 20. ed. Dacker. Pro χρόνον Ion. χρόνω.]
— 5) Κατορθωμάτων ἄθλους. Deest vox ἀνατιθείς, quam in Moraei libro
ad marginem adscriptam inveni. In schedis autem Regiis post vocem
ἄθλους, haec adduntur ad marginem: εἰς μακροῦς ἐγχαράττων αἰῶνας.
Quae profecto nequaquam reiicienda mihi videntur, sive ex coniectura,
sive ex alio codice deprompta sint. Codex tamen Fuk. habet ἀνατιθείς.

Cap. X. 1) Ἀφωσιωμένους. In codice Regio, Savil. et Fuk. scribi-
tur ἀφοσιουμένους. Est autem haec oratio σολοικοφανής. Dicendum enim
erat ἀφοσιουμένω, si emendate loqui voluisset. In veteribus schedis legitur
ἀφωσιωμένον, et ἠφ superscriptum est. [Cf. nos ad Euseb. H. E. I, 12
not. 5. IV, 13 not. 7. VIII, 14 not. 6. De voce ἀφοσιοῦσθαι cf. Dorville
ad Charit. p. 178.] — 2) Αἰσχυνοίμην γὰρ ἂν ἐμαυτὸν. Vox ἐμαυτὸν
transposita esse videtur, et inferius collocanda hoc modo: αἰσχυνοίμην γὰρ
ἂν, εἰ μὴ τὰ κατὰ τὴν ἐμαυτοῦ δύναμιν, etc. Paulo post lego ex codice

κλή, τῷ ὑπερβολῇ εὐλαβείας θεὸν τιμηκῶτι συμβαλοῦμαι. Οἶμαι δὲ καὶ ἄλλως βιωφελές καὶ ἀναγκαῖον ἔσασθαι μοι τὸ γράμμα, περιλαμβάνον βασιλικῆς μεγαλονοίας πράξεις, κατὰ τῷ παμβασιλεῖ κεχαρισμένας. Ἡ γὰρ οὐκ³⁾ αἰσχρὸν, Νέρωνος μὲν τὴν μνήμην καὶ τῶν τούτου μακρῶ χειρόνων δυσσεβῶν τινῶν καὶ ἀθέων τυράννων, ἀόκνων εὐτυχῆσαι συγγραφέων, οἳ δὴ φαύλων ὑποθέσεις δραμάτων ἐρμηνεῖα κομπῇ καλλωπίσαντες, πολυβίβλοις ἀνέθηκαν ιστορίαις, ἡμᾶς δὲ σιωπᾶν, οὗς θεὸς αὐτὸς τοσαύτῳ συγκυρῆσαι βασιλεῖ ὅσον ὁ σύμπας οὐχ ἰστόρησεν αἰῶν⁴⁾, εἰς ὅψιν τε καὶ γνῶσιν αὐτοῦ καὶ ὁμιλίαν ἔλθειν κατηξίωσεν; Διὸ προσήκοι⁵⁾ ἂν εἴ τισιν ἄλλοις, καὶ ἡμῖν αὐτοῖς, ἀγαθῶν ἀφθονον ἀκοὴν κηρύττειν ἅπασιν, οἷς ἢ τῶν καλῶν μίμησις πρὸς τὸν θεῖον ἔρωτα διεγείρει τὴν πόθον. Οἱ μὲν γὰρ⁶⁾ βίους ἀνδρῶν οὐ σεμνῶν, καὶ πράξεις πρὸς ἡθῶν βελτίωσιν ἀλυσιτελεῖς, χάριτι τῇ πρὸς τινὰς ἢ ἀπεχθεία, τάχα δὲ που καὶ πρὸς ἐπίδειξιν τῆς σφῶν αὐτῶν παιδείσεως συναγαγόντες, κόμπῳ ῥημάτων εὐγλωττίας, αἰσχρῶν πραγμάτων ὑψηλήσεις οὐκ εἰς θεὸν ἐξετραγώδησαν, τοῖς μὴ μετασχεῖν τῶν κακῶν κατὰ θεὸν εὐτυχῆσαι, ἔργων οὐκ ἀγαθῶν, ἀλλὰ λήθη καὶ σκότῳ σιωπᾶσθαι ἀξίων διδάσκαλοι καταστάντες. Ἐμοὶ δὲ ὁ μὲν τῆς φράσεως λόγος, εἰ καὶ πρὸς τὸ μέγεθος τῆς τῶν δηλουμένων ἐμφάσεως ἐξυσθενεῖ, φαιδρύνοιτο γοῦν ὅμως καὶ

Fuk. τῷ ὑπερβολῇ εὐλαβείας θεὸν τιμηκῶτι, vel si malis τῷ δι' ὑπερβολῆν. In veteribus schedis bibliothecae Regiae hic locus ita suppletur ad marginem: τῷ πάντας ἡμᾶς δι' ὑπερβολῆν εὐλαβείας θεοῦ, τιμηκῶτι. Quod equidem valde probo. [Steph. τὴν κατὰ δύναμιν et ὑπερβολῆν θεοῦ.] — 3) [Πῶς γὰρ οὐκ Cast. quod expressit Val. in interpretatione sua. Rectius fortasse: Ἡ γὰρ οὐκ. Vid. Themistius orat. I. ἢ πρὸς ταῦτα μὲν ἢ φύσις ὄμματα ἐξ ἀρχῆς ἐτικτήματα — ἐκείνον δὲ κατηξίωσιν ἀγαπητὸν κ. τ. λ. Paulō inferius pro εὐτυχῆσαι Steph. τυχεῖσαι et init. cap. XI, οἷα ἢ Cast. pro οἷς ἢ.] — 4) Οὐχ ἰστόρησεν αἰῶν. In codice Regio scribitur οὐχ ἰστόρησε χρόνος. — 5) Διὸ προσήκοι. Ab his verbis cap. XI. inchoant codex Regius et Fuk. et schedae Regiae. [Atque horum auctoritatem secutus ipse Valesius et Zimmermannus ab his verbis cap. XI. initium fecerunt, sed equidem non dubitavi inferius demum cum Stephano et Strothio cap. XI. inchoare. Nam rectissime Strothius ad h. l. haec observat: „Valesius hat hier mit Unrecht mit einigen Handschriften das eilfte Kapitel angefangen. Wenn gleich die Ueberschriften und Abtheilungen nicht vom Eusebius sind, so müssen sie doch wenigstens da stehen, wo sie sich zum Inhalt passen. Nun ist aus dem folgenden klar, dass es noch zur Ueberschrift des zehnten, und keineswegs zu der des eilften Kapitels gehöre: ich bin also mit mehrerm Recht der Abtheilung des Stephanus gefolgt.“] — 6) Οἱ μὲν γὰρ. Scriptores illos intelligit, qui Neronis et aliorum tyrannorum res gestas memoriae mandaverant, de quibus paulo ante locutus est. Recte ergo Christophorus vertit: Nam illi, etc. Portesius vero interpretatur: Nam alii quidem, etc. Quod ferri potest. — 7) Ἀγαθῶν

φιλή τῆ τῶν ἀγαθῶν πράξεων ἀπαγγελίᾳ⁷⁾. ἢ δὲ γε τῶν θεοφιλῶν διηγημάτων ὑπόμνησις οὐκ ἀνόνητον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα βιωφελῆ τοῖς τὴν ψυχὴν εὖ παρεσκευασμένοις ποριεῖται τὴν ἔντευξιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Ὅτι μόναι τὰς Κωνσταντίνου νῦν ἱστορήσεν Θεοφιλεῖς πράξεις.

Τὰ μὲν οὖν πλεῖστα καὶ βασιλικά τοῦ τρισμακαρίου διηγήματα¹⁾, συμβολάς τε καὶ παρατάξεις πολέμων, ἀριστείας τε καὶ νίκας καὶ τρόπαια τὰ κατ' ἐχθρῶν, θριάμβους τε ὀπίσους ἤγαγε, τὰ τε πρὸς τὸ συμφέρον ἐκάστου διωρισμένα, νόμων τε διατάξεις, ἃς ἐπὶ λυσιτελείᾳ τῆς τῶν ἀρχομένων πολιτείας συντάττετο, πλείστους τ' ἄλλους βασιλικῶν ἄθλων ἀγῶνας, τοὺς δὲ παρὰ τοῖς πᾶσι²⁾ μνημονευομένους, παρήσειν μοι δοκῶ³⁾, τοῦ τῆς προκειμένης ἡμῖν πραγματείας σκοποῦ μόναι τὰ πρὸς τὸν θεοφιλῆ συντείνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν ὑποβάλλοντος⁴⁾. Μυρίων δ' ὅσων ὄντων καὶ τούτων, τὰ καιριώτατα καὶ

πράξεων ἐπαγγελία. Magis placet altera lectio quam in veteribus schedis inveni ἀπαγγελία. Ita certe codex Fuk. et Savillii. [Eodem modo ἀπαγγελία et ἐπαγγελία confunduntur in Dion. Chrys. orat. XVIII. Vol. I. p. 479. ed. Reisk. Praeterea vid. Wesseling. ad Diodor. S. I, 246, 7. V, 1. Ἀπαγγελία est enunciatio, elocutio = φράσις, ἐρμηνεία. Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. VII, 25. T. II. p. 385. et Dio l. l. Thucyd. III, 67. Polyb. I, 14.]

Cap. XI. 1) Τοῦ τρισμακαρίου διηγήματα. In veteribus schedis superscriptum est στρατηγήματα, quod non probo. Nam Eusebius hoc loco opponit τὰ βασιλικά διηγήματα Constantini, τοῖς θεοφιλεῖσι διηγήματα, ut patet ex fine superioris capitis. Et regius quidem actus ait se consulto praetermittere. Quos quidem bifariam dividit, in bellicos scilicet et pacis. Solos vero sibi dicendos proponit actus eos, qui ad religionem pertinent. Porro in schedis Regius post verba illa θριάμβους τε ὀπίσους ἤγαγε, haec adduntur ad marginem: τὰ τε κατ' εἰρήνην αὐτῷ πρὸς τὴν τῶν κοινῶν διορθωσιν, πρὸς τε συμφέρον, etc. Quae mihi videntur esse probae notae. [Val. ἤγαγε, πρὸς τε. — διωρισμένα. Sed cum Cast. Zimm. scribendum duxi τὰ τε — διωρισμένα.] — 2) Τοὺς δὲ παρὰ τοῖς πᾶσι. Legendum τοὺς δὲ. — 3) [Παρήσειν μοι δοκῶ i. e. praetermittere mihi placet. Eodem modo voce δοκεῖν utitur Euseb. H. E. VI, 33. T. II. p. 239. ἔ καὶ παρήσειν μοι δοκῶ. Dio Chrysost. orat. Vol. I. p. 301. ed. Reisk. Vid. Heindorf. ad Platon. Phaedr. §. 10. e. p. 200.] — 4) [Τοῦ τῆς προκειμένης — ὑποβάλλοντος. Quod iam cap. X. quamvis tectius (vid. verba: Ἐμοὶ δ' εἰ καὶ τὸ λέγειν usque ad τετιμηκότι συμβαλοῦμαι et τὸ γράμμα, περιλαμβάνον — κεχαρισμένος) neque praetermissa consilii cuiusdam paracnetici commemoratione (vid. verba: Οἶμαι δὲ καὶ — τὸ γράμμα. Kestner. de Euseb. auctorit. et fide diplomat. p. 18. cf. Danz. de Euseb. p. 23.)

τοῖς⁵) μεθ' ἡμᾶς ἀξιωμακόμενα τῶν εἰς ἡμᾶς ἐλθόντων ἀνα-

significaverat Eusebius, se ad laudes Constantini in hoc opere canendas proclivem fore, illud h. l. (cf. supra verba: Ἐμοὶ δὲ ὁ μὲν τῆς φράσεως λόγος — — ἀπαγγελία) aperte professus, non tam nudam et veram rerum a Constantino gestarum descriptionem quam exaggeratam et saepe depravatam earundem exornationem lectores suos exspectare iubet. Vid. Moeller. de fide Euseb. C. p. 37 sq.: „Nulla tamen alia res honori Historiographi nostri tantum detraxit, quantum impensum eius erga Constantinum Magnum studium, quod ei apud multos, nec immerito, adulationis nomen ac dedecus confluxit. — — Non modo enim in eum quadrat, quod in L. Sisenna, qui alias omnium optime atque diligentissime de rebus Sullae scripserat, carpit Sallustius, eum nimirum parum libera ore locutum fuisse; sed omnem adeo παρρησίαν in hoc opere exiit Eusebius, ut laudationem, non veram historiam scribere voluisse videatur. Nonnihil quidem praesidii sibi inde paravit Eusebius, quod arctioribus limitibus narrationem suam circumscripsit, in prooemio perhibens: se nonnisi eas res, quae ad religionem pertinerent, ex Constantini Vita decerpere velle, μονα τα προς τον θεοφιλη συντεινοντα βιον λεγειν τε και γραφειν — . Hac scilicet via ineunda credidit prudentissimus autor, se, salva historiae lege, mentionem caedis Crispi filii, et Faustae uxoris, ceterorumque Constantini scelerum optime evitare potuisse (cf. quae scripsi ad Euseb. H. E. X, 9. T. III. p. 281 sq.). Verum enimvero, ut taceam, eum huius consilii minime fuisse tenacem, quotiescunque illius neglectus honori Constantini cedere posset (quot v. c. Constantini bella et virtutes bellicosas iactat!), certe hoc consilium exsequi et simul ab adulatione abstinere potuisset. Quis vero absque indignatione falsas et adulatorias laudes Constantini per totam eius Vitam ab Eusebio decantatas legere, aut placido stomacho concoquere potest?“ Cf. I, 1. 9. 21. 46. III, 1. IV, 40. 54. 72. Stroth. Uebersetzung T. II. p. 159. not. 3. Kist. disp. de commutatione quam Constantino M. auctore societas subiit Christiana p. 22. not. 1. Holzhausen. comment. de fontibus quibus Socrates Sozomenus ac Theodoretus in conscribenda historia sacra usi sunt p. 71 sqq. Excusare tamen a nimiae adulationis qua Constantinum suum Eusebius prosecutus est, crimine studuit ipse Moeller. l. l. p. 40 sq. eo quod tot et tam externis quam internis vinculis in scribendo ligatus fuerit ut potius quod non saepius, quam quod interdum a veritate deflexerit, mireris. Cf. Danz. l. l.: „Quamvis autem eas historias non probemus, quae perpetuas laudes ab virtutes, eiusdem viri, nulla vitia commemorant, cum nullus sit tanta integritate ac prudentia, ut non saepissime offendat; Eusebium Christianum certe ferendum existimamus, si laudibus viri exuberat, cuius virtute duce omnia summa consecuta est ecclesia Christiana.“ Et sane excusari multa possunt quae Eusebio vitae Constantini scriptori vitio versa sunt, simili ratione qua VV. DD. Velleium Paterculum haud infeliciter excusarunt (vid. Krausii prolegg. in Vellei. p. 35 sqq. et Morgenstern. comment. critica de fide historica Velleii Patereuli, imprimis de adulatione ei obiecta p. 105 sqq.), probari nullo modo possunt, neque cum Moellero l. l. illud affirmari potest, Eusebium nunquam scientem et volentem lectoribus suis finem fecisse sed semper ira et studio a vero videndo impeditum. Ut enim taceam, ipsum Eusebium h. l. satis aperte se de industria et consulto Constantini laudes exaggerare velle significare, quoties, quaeso, quorum animos semel ira et studium caecavit, vel in iis a veritate deflectere et contra suam persuasionem deflectere videmus quae ut aperta et quasi manifesta optime cognita et perspecta habere et poterant et debebant? Cf. Manso Leben Constantins des Grossen p. 274 sq.: „Aber wie nachsichtig man ihn (Eusebius) auch behandle, eins kann man ihm unmöglich verzeihen, — seine geflissentliche Unredlichkeit und seine eckle,

λιθάμενος, τούτων αὐτῶν αἰς οἶον τα δια βραχυτάτων ἐκθήσομαι τὴν ὑφήγησιν· τοῦ καιροῦ λοιπὸν ἐπιτρέποντος ἀκωλύτως παντοίαις φωναῖς τὸν αἰς ἀληθῶς μακάριον ἀνυμνεῖν, ὅτι μὴ ταῦτο πράττειν ἐξῆν πρὸ τούτου, τῷ μὴ μακαρίζειν⁶) ἄνδρα πρὸ τελευτῆς διὰ τὸ τῆς τοῦ βίου τροπῆς ἄθηλον παρηγγελῆθαι. *Κεκλήσθω δὲ θεὸς βοηθὸς, οὐράνιος τε συνεργὸς ἡμῖν ἐμπνεῖται λόγος*⁷). Ἐξ αὐτῆς δ' ἤδη πρώτης ἡλικίας τοῦ ἀνδρὸς αὐδὲ πη τῆς γραφῆς ἀπαρξώμεθα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Β'.

Ὅτι ὡς Μωϋσῆς ἐν οἴκοις τυράννων ἀνεγράφη Κωνσταντῖνος.

Παλαιὰ⁵) κατέχει φήμη, δεινὰ τινα γένη τυράννων τὸν Ἑβραίων καταπονήσαι λαῶν, θεὸν δὲ τοῖς καταπονουμένοις

alles verfälschende Einseitigkeit. Welch ein Muster für jede Tugend müsste Constantin seyn, wenn auch nur die Hälfte von dem gegründet wäre, was Eusebius, der ihm so nahe stehende, an ihm rühmt. In der That ist der christliche Lobredner (denn für etwas anderes, als eine Lobrede, kann man zuletzt Constantins Leben nicht gelten lassen) bey weitem schämloser und lügnischer, als die vorhin gewürdigten heidnischen. Die Heiden vergrößern allerdings die Ereignisse und zieren sie mit prächtigen Worten aus; der Christ dagegen führt nicht bloss (was man ihm schon zu gut hielte) alle glücklichen Erfolge auf Gott zurück, sondern eignet sie (wovon er unmöglich überzeugt seyn konnte) der seltenen Frömmigkeit und ausgezeichneten Gottseligkeit seines Kaisers zu. Jene rühmen ihn vornämlich (und hierin pflichtet man ihnen gern bey) als einen thätigen, tapfern, klugen, Fürsten; diesem ist er, was allen sonstigen Zeugnissen widerspricht, hauptsächlich als edler menschenliebender Mann werth.“ Add. Is. Casaubonum ad Polyb. I, 14. T. I. p. 801. edit. Ernest.: „Philinum et Fabium, qui multa falsa scripserant in suis historiis, ea ratione excusat Polybius, quod non ἐκόντες, sed inviti falsa pro veris essent amplexi, amorem enim patriae aciem oculorum illis praestrinxisse, et effecisse, ut de rebus gestis non ex vero iudicarent, ceterum haec excusatio parum idonea est. nam species quidem est τοῦ ἀκουσίου et involuntarii τὸ δι' ἄγνοιαν, peccare per ignorantiam: sed neque omnis ignorantia excusat: neque idem est peccare propter ignorantiam, et ignorantem: quod Philino et Fabio accidit, qui non sine gravi culpa parum sibi a falso caverunt. Vide, quae disputat philosophus Nicomach. lib. II. cap. I. et lib. V. cap. VIII.“] —

5) [Τῆς μεθ' ἡμῶν Val. Sed τοῖς μεθ' ἡμῶν recte Cast. Zimm.] —

6) Τῷ μὴ μακαρίζειν. Intelligit locum, qui habetur in Ecclesiastici c. XI. πρὸ τῆς τελευτῆς μὴ μακαρίζε μηδένα. [Cf. supra cap. VII.] —

7) [Κεκλήσθω — λόγος. Similiter noster H. E. I, 1. T. I. p. 8. dei auxilium ad opus suum conficiendum implorat verbis: θεὸν μὲν ὀδηγὸν καὶ τὴν τοῦ κυρίου συνεργὸν σχέσειν εὐχόμενοι δύναμιν. Vocabulum ἐμπνεῖται autem bene vertit Valesius *adspirare*, Strothius *begeistre*. Cf. Homer. Od. XIX, 198. φῦρος μὲν μοι πρῶτον ἐνέπνευσε φρεσὶ δαίμων. Theogn. v. 31. ἐνέπνευσαν δὲ μοι αὐδὴν. Polyb. XI, 17. τῆς τύχης ἐπιπνεούσης, *adspirante* fortuna. Virgil. Aen. IX, 525. Vos, o Calliope, vos *adspirate* canenti. Sedul. carmin. I, 181 sq. ed. Cellar. Quum *spirante* deo Babylonia sacra negarent Tres una cum mente viri.]

εὐκωνῇ παραφανέντα, Μωϋσεῖα προφήτην, εἰ τότε φησὶ ἀναίσθητος
 μέσος αὐτοῖς τυραννικοῖς οἴκοις τε καὶ κόλποις τραφῆναι, καὶ
 τῆς παρ' αὐτοῖς μετασχῆναι προνοῆσαι σοφίας. Ὡς δ' ἐπιὸν ὁ
 χρόνος τὸν μὲν εἰς ἄνδρας ἐκάλεε, δίκη δ' ἡ τῶν ἀδικουμένων
 ἀρωγὸς τοὺς ἀδικουῦντας μετῆει, τῆνικαῦτα ἐξ αὐτῶν τυραννι-
 κῶν δωμάτων προελθὼν ὁ τοῦ θεοῦ προφήτης, τῇ τοῦ κρείτ-
 τουτος διηκονεῖτο βουλῇ, τῶν μὲν ἀναθρεψαμένων τυραννῶν,
 ἔργοις καὶ λόγοις ἀλλοτριούμενος, τοὺς δ' ἀληθεῖ λόγῳ σφετέ-
 ρους ἀδελφούς τε καὶ συγγενεῖς ἀποφαίνων γνωρίμους· καίπειτα
 θεὸς αὐτὸν καθηγεμόνα τοῦ παντὸς ἔθνους ἐγείρας, Ἑβραίους
 μὲν τῆς ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς ἡλευθέρου δουλείας, τὸ δὲ τυραννι-
 κὸν γένος θεηλάτοις μετῆρχετο δι' αὐτοῦ κολαστηρίοις. Φῆμη
 μὲν αὕτη παλαιά, μύθου μὲν σχήματι τοῖς πολλοῖς παραδεδο-
 μένη, τὰς πάντων ἀκοῆς ἐπλήρου, συνὶ δὲ ὁ αὐτὸς καὶ ἡμῖν
 θεὸς, μειζόνων ἢ κατὰ μύθους θαυμάτων αὐτοπτικὰς θεῶς,
 νεαραῖς ὄψει πάσης ἀκοῆς ἀληθεστέρας δεδώρηται. Τύραννοι
 μὲν γὰρ οἱ καθ' ἡμᾶς, τὸν²⁾ ἐπὶ πάντων θεὸν πολυμειν ὠρμη-
 μένοι, τὴν αὐτοῦ κατεπόνουν ἐκκλησίαν, μέσος δὲ τούτοις Κων-
 σταντῖνος, ὁ μετ' ὀλίγον τυραννοκτόνος, παῖς ἄρτι νέος, ἀπα-
 λὸς, ὠραῖός τ' ἄνθους ἰούλοις, οἷά τις αὐτὸς ἐκείνος ὁ τοῦ
 θεοῦ θεράπων³⁾, τυραννικαῖς ἐφήδρευσε ἐστλαῖς· οὐ μὴν καὶ
 τρόπων τῶν ἴσων, καίπερ νέος ὢν, τοῖς ἀθέοις ἐκοινοῦναι.
 Εἶλε γὰρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου⁴⁾ θεῖον πνεῦμα φύσει ἀγαθὴν
 πρὸς τὸν εὐσεβῆ καὶ θεῷ κεχαρισμένον βίον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ
 ζῆλος ἐνήγε πατρικὸς, ἐπ' ἀγαθῶν μιμήσει τὸν παῖδα προσκα-
 λούμενος. Πατὴρ γὰρ ἦν αὐτῷ, ὅτι δὴ καὶ ἄξιον⁵⁾ ἐν καιρῷ

Cap. XII. 1) Ἡ παλαιά. Codex Regius et Fuk. sine articulo scribunt
 παλαιά κατέχει φῆμη et sic in schedis: quod quidem magis redolet Euse-
 bianum stilum. Mox lego δεινὰ μὲν γένη. [Val. δεινὰ γένη. Cast. Zimm.
 δεινὰ τινα γ.] Recte autem Savilius ad initium huius capituli annotavit:
Hucusque proemium. — 2) [Πρὸς τὸν Cast. male. Cf. Euseb. H. E.
 III, 9. T. I. p. 212. T. III. p. 533. Mox pro μέσος δὲ τούτοις idem Cast.
 μέσος δὲ τούτων.] — 3) [Οἷα — θεοῦ θεράπων. Vid. Gothofredi dis-
 sert. ad Philostorg. lib. II. c. V. p. 57.] — 4) Εἶλε γὰρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου.
 Christophorsonus et Portesius has voces ἐξ ἐκείνου interpretati sunt, quasi
 subaudiretur τοῦ τρόπου. Ego ἐξ ἐκείνου idem esse censeo ac *iam tum,*
ab eo tempore. Ita et Musculus. [Cf. Valesius et nos ad Euseb. H. E.
 VI, 23. T. II. p. 216.] — 5) [Ὅτι δὴ καὶ ἄξιον — ἀναζωπυρῆσαι recte
 vertit Valesius: „nam et huius memoriam opportune renovare congruum
 est“ minus recte Strothius: „es ist billig auch dessen Andenken bey dieser
 Gelegenheit zu erneuern“ quasi ἐν καιρῷ τούτῳ coniungenda sint, cum
 tamen aperte deinde non verti possit: „auch dessen Andenken,“ quod
 vero ab Eusebio dictum esse, profecto exspectamus. Sed insolentior non
 minus videtur constructio vocis ἀναζωπυρεῖν cum dativo, ἀναζωπυρεῖν μνήμην

τούτω τὴν μνήμην ἀναζωπυρῆσαι⁶⁾, περιφανέστατος τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοκρατόρων Κωνσταντῖος. Οὐ περί⁷⁾ τὰ τῷ παιδὶ φέροντα κόσμον, βραχεῖ λόγῳ διελθεῖν ἀναγκαῖον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Γ'.

Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀνασχομένου τῶν περὶ Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν καὶ Μαξέντιον*), ὥστε διώξαι τοὺς Χριστιανούς.

Τετάρτων γάρ τοι τῆς Ῥωμαίων αὐτοκρατορικῆς κοινωνούντων ἀρχῆς, μόνος οὗτος ἀκοινωνήτων τοῖς ἄλλοις περιβαλλόμενος τρόπον, τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν φιλίαν ἐσπένδεται. Οἱ μὲν γὰρ¹⁾ τὰς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ πολλορκίᾳ θηοῦντες, ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος καθήρουν, αὐτοῖς θεμελίους τοὺς εὐκτηρίους ἀφανίζοντες οἴκους· ὁ δὲ τῆς τούτων ἐναγοῦς δυσσεβείας καθα-

τιωθ. An forte legendum τούτου? — 6) [Τὴν μνήμην ἀναζωπυρῆσαι, memoriam renovare. Est haec locutio elegantior Eusebio haud infrequens. Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. IV, 23. T. I. p. 390. X, 4. T. III. p. 250 sq. Add. Plutarch. M. Crassus c. X. ὄρησεν — αὐθις ἐκζωπυρῆσαι τὸν δουλικὸν ἐκεῖ πόλεμον οὐπω πολὺν χρόνον ἀπεσβηκότα καὶ μικρῶν πάλιν ὑπεκκαυμάτων δεόμενον. Gronovii observatt. IV, 3. p. 546. edit. Platner.: „elegantier Graeci, ζώπυρον γένους. Nec dubitem Plauto hanc ἀλληγορίαν meditantī in mente fuisse illud τῆς τοῦ Πλάτωνος καλλιπείας in 3. de legibus, diluvio terras inundante, ἐν κορυφαῖς ποῦ σμικρὰ ζώπυρα τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους διασεσωσμένα. Sic Eustathius in α' ῥαψῶδ. (ad vers. 19. edit. Rom. p. 27.) de Hesione, fratrem Podarcen, postea Priamum, redimente καλύπτραις γυναικείαις· αὐτὴ μὲν ἀπῆλθεν αἰχμαλωτος ὑπὸ Τελαμῶνι οὔσα· τὸν δὲ ἀδελφὸν ἀφήκε ζώπυρον γένους ἐκεῖ. Neque elegantia minore lingua sancta Samuelis lib. 2. cap. 14. (v. 7.): קָרַנְשָׁב רַשָׁמֵי קָרַנְשָׁב רַשָׁמֵי. Unde Septuaginta: καὶ σβεσθήσεται ὁ σπινθήρ ὁ ὑπολειμμένος μοι. Significat unum filium sibi relictum vidua. Vetus interpretes: et quaerunt extinguere scintillam meam, quae relicta est. Eustathius in eodem libro (ad vers. 52. ed. R. p. 43.) Αἰγύπτια δὲ τοὺς νεκροὺς ἐταρτήριον, ἵνα ὅλον τὸ σῶμα τοῦ ποτὲ ζῶντος ἔχωσιν εἰς μνήμης ζώπυρον. Philo in Flaccum (pag. 966.): Ζῶντος μὲν τοῦ μειρακίου, τὰ ζώπυρα τῆς ἰδίας σωτηρίας οὐκ ἀπεγινώσκειν· ἀποθανόντος δὲ συντεθῆναι καὶ τὰς οἰκίας ἐλπίδας ἰδοῦσιν.“] — 7) Ἀὐτὸ περί. Scribendum est sine dubio οὐ περί, quod idem valet ac περί οὐ. Atque ita legitur in schedis Regii, et in codice Savilii. Codex Fuk. οὐπερῶ habet, non male.

Cap. XIII. *) [Μαξέντιον. Strothius ad h. l. scripsit: „Ungeachtet Maxentius auch unter die Verfolger gerechnet werden kann, so ist doch hier der Name ganz zuverlässig falsch, und man muss Galerius dafür lesen, wie aus dem Inhalt des ganzen Kapitels erhellt.“] — 1) [Οἱ μὲν γὰρ — ἐφύλαττε τὰς χεῖρας. Animadvertit Lowthius, aliquantum discrepare Lactant. de mortt. persecutt. c. XV., qui ait, Constantium parietes templorum dirui passum, scilicet ut mandato Diocletiani et Galerii morem gereret, quorum ut augustorum, iussis obtemperare caesares debuerint. Cf. Euseb. H. E. VIII, 13. 18. Moshem. comment. de rebus Chri-

ράς ἐφύλαττε τὰς χεῖρας, μηδαμῆ μηδαμῶς αὐτοῖς ἐξομοιούμενος. Καὶ οἱ μὲν ἐμφυλλοῖς θεοσεβῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν σφαγαῖς τὰς ὑπ' αὐτοῖς ἐπαρχίας ἐμίλαινον, ὁ δὲ τοῦ μύσου²⁾ ἀμίαντον τῆν ἑαυτοῦ συνετήρει ψυχὴν. Καὶ οἱ μὲν συγχύσει κακῶν εἰδωλολατρίας ἐκθέσμου³⁾, σφᾶς αὐτοὺς πρότερον, καῖπειτα τοὺς ὑπηκόους ἅπαντας, πονηρῶν δαιμόνων πλάταις κατεδουλοῦντο, ὁ δὲ εἰρήνης βαθυτάτης τοῖς ὑπ' αὐτοῦ βασιλευμένοις ἐξάρχων, τὰ τῆς εἰς θεὸν εὐσεβείας ἄλυπα τοῖς οἰκείοις ἐβράβευεν. Ἀλλὰ καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις βαρυτάτας εἰσπράξεις ἐπακρωσύντες οἱ ἄλλοι, βίον ἀβίωτον αὐτοῖς καὶ θανάτου χαλεπώτερον ἐπήρτων, μένος δὲ Κωνσταντῖος ἄλυπον τοῖς ἀρχομένοις καὶ γαληνὴν παρασκευάσας τὴν ἀρχὴν, πατρικῆς κηδεμονίας ἐν οὐδενὶ λείκουσαν τὴν ἐξ αὐτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίαν. Μυρίων δὲ καὶ ἄλλων τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῶν παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀδομένων, ἐνὸς καὶ δευτέρου μνημονεύσας κατορθώματος, τεκμηρίοις τε τούτοις τῶν σιωπωμένων χρησάμενος, ἐπὶ τὸν προκείμενον τῆς γραφῆς σκοπὸν διαβήσομαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Τ Ο Ν Ι Δ'.

Ὅπως Κωνσταντῖος ὁ πατὴρ ὀνειδισθεὶς πενταχὺς ὑπὸ Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θησαυροὺς πλήσας, ἀπέδωκε πάλιν τοῖς προσεγγουῖσι τὰ χρήματα.

Πολλοῦ δὲ λόγου περιτρέχοντος φήμη ἀμφὶ τοῦδε τοῦ βασιλέως, ὡς ἥπιος, ὡς ἀγαθός, ὡς τὸ θεοφιλὲς ὑπεράγαν κεκτημένος, ὡς δι' ὑπερβολὴν φειδῶς τῶν ὑπηκόων, οὐδὲ θησαυρός τις αὐτῷ τεταμίευτο χρημάτων, βασιλεὺς ὁ τῆνικαῦτα τὸν πρῶτον τῆς ἀρχῆς ἐπέχων βαθμὸν, πέμψας αὐτῷ κατε-

stiarorum a. C. M. p. 936,] — 2) Ὁ δὲ τοῦ μύσου ἀμίαντον. Scribendum videtur ὁ δὲ τούτου τοῦ μύσου. Iisdem fere verbis usi sunt Donatistae in libello precum quem Constantino imp. obtulerunt: cuius exemplar refert Optatus in lib. I. Rogamus te, Constantine imp., quoniam de genere iusto es, cuius pater inter caeteros imperatores persecutionem non exercuit: et ab hoc scelere impunitus est Gallia. — 3) Ἐκθέσμου φωνᾶς. Deest verbum προστιθέντες, aut aliud simile. Nec omittenda est viri docti conjectura, quam ad marginem libri Moraeani adscriptam inveni: nempe legendum sibi videri διὰ τὰς τῆς εἰδωλολατρίας ἐκθέσμου φωνᾶς. Turnebus vero ad oram sui codicis emendavit ἐκθέσοις φωναῖς, perinde ac Savilius. Verum in schedis Regiis supra vocem φωνᾶς emendatur σφᾶς: quam emendationem reliquis praefero. Scribo igitur καὶ οἱ μὲν συγχύσει κακῶν εἰδωλολατρίας ἐκθέσμον, σφᾶς αὐτοὺς, etc. In codice Fuk. scriptum est ἐκθέσοις φωναῖς.

μήμφετα τὴν τῶν κοινῶν ὀλιγαρίαν, πισίαν τ' ἐπωνείδιστ, δεῖγμα τῶν λόγου παρέχων, τὸ μηδὲν αὐτὸν ἐν θησαυροῖς ἀπόθετον κεκτηῖσθαι. Ὁ δὲ τοὺς παρὰ βασιλέως ἤκοντας αὐτοῦ μένειν παρακελευσάμενος, τῶν ὑπ' αὐτὸν τοὺς ἀμφιλαφῆ πλοῦταγ κεκτημένους, ἐξ ἀπάντων τῶν ὑπὸ τῆ βασιλείᾳ συγκαλίσας ἑθρῶν, χρημάτων ἔφη δεῖσθαι, καὶ τοῦτον εἶναι καιρὸν ἐν ᾧ προσήκειν ἕκαστον, αὐτοπροαίρετον εὐνοίαν πρὸς τὸν σφῶν ἐνδείξασθαι βασιλέα¹⁾. Τοὺς δ' ἀκούσαντας, ὡπερ εὐχὴν ταύτην²⁾ ἐκ μακροῦ θεμένους, τὴν ἀγαθὴν ἐνδείξασθαι προθυμίαν, σὺν τάχει τε καὶ σπουδῇ, χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου καὶ τῶν λοιπῶν χρημάτων τοὺς θησαυροὺς ἐμπλήσαι, τῇ τοῦ πλείονος ὑπερβάλλοντας ἀλλήλους φιλοτιμίᾳ· τοῦτό τε πράξαι σὺν φαιδραῖς καὶ μειδιῶσι προσώποις. Οὐ δὲ γενομένου, Κωνσταντῖος τοὺς παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως³⁾ αὐτόπτας γενέσθαι τῶν θησαυρῶν ἐκέλευσεν. Εἶθ' ὡν ὄψει παρέλαβον, τὴν μαρτυρίαν προσέταξε⁴⁾, καὶ νῦν μὲν ἀθροῖσαι παρ' ἑαυτῶ ταῦτα, πάλαι δ' αὐτῶ παρὰ τοῖς τῶν χρημάτων δεσπόταις, οἷα δὲ ὑπασπισταις⁵⁾

Cap. XIV. 1) [Δεσπότην καὶ βασιλέα Ἰωσφ. Inferius pro εὐνοίας τοὺς ἄνδρας Cast. εὐνοίας τῆς εἰς τοὺς ἄνδρας male. Vertendum: „propter obsequium et studium erga ipsum illis laudatis.“ Val. liberius: „obsequio illorum ac studio erga se magnopere laudato.“] — 2) Ὡπερ εὐχὴν ταύτην. Hunc locum non intellexit Christophersonus, qui θεμένους interpretatus est *statuentes*, cum εὐχὴν θεῖσθαι idem sit ac *vota suscipere*. Qua voce utitur Eusebius alio loco, ut infra dicitur, nempe in cap. 22. lib. II. Rectius ergo Portesius hunc locum ita vertit: *His auditis, ac si de illa ipsa re vota iamdiu suscepissent, ut id eveniret, quo se probare possent*. Porro supplendum est hic verbum φασιν post vocem προθυμίαν. — 3) Παρ' αὐτοῦ βασιλέως. Lego παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ut in libro Moraei, Turnebi ac Savilii et Fuketii emendatum inveni. Porro μέγαν βασιλέα interpretatus sum *seniorem augustum*. Sic enim in veteribus panegyricis et in inscriptionibus vocatur Diocletianus. — 4) Τὴν μαρτυρίαν προσέταξε. In schedis Regiis ad marginem adduntur haec verba: προσέταττεν διακονήσασθαι τῶ πενίαν αὐτῶ καταμειψαμένῳ ἐπιθέντας τῶ λόγῳ, τὰ μὴ ἀπογοῶν μηδ' ἐξ ἀδίκου πλεονεξίας εἶναι παρεσκευασμένα. [In his quid sibi velit ἀπογοῶν, non magis ego intelligo quam Readingus in Corrigendis ad h. I., qui coniicit, Valesium scripsisse vel ἀπογόνων vel ἀπογονῶν.] Quae ab erudito quoriam ex coniectura suppleta esse satis apparet. Ego unicum verbum hic deesse existimo, παρέχειν. Scribo igitur εἶθ' ὡν ὄψει παρέλαβον, παρέχειν τὴν μαρτυρίαν προσέταξε. Sic enim Eusebius loqui solet. — 5) Οἷα δ' ὑπασπισταις παραθηκοφύλαξι. In Moraei libro ad marginem emendatur οἷα δὲ πιστοῖς. Verum nihil opus est hac emendatione. Apud veteres enim pecuniae deponerentur in templis, securitatis causa, ibique militum excubiis servabantur, ut notat vetus scholiastes Iuvenalis, et Lipsius in libro de magnitudine Romana. Ad hos igitur milites alludit Eusebius. Possunt etiam ὑπασπιστῶν nomine hic intelligi palatini qui sacrum aegarium custodiebant. In schedis Regiis superscriptum est eadem manu ὑπὸ πιστοῖς quod non displicet. Codex certe Fuk. habet οἷα δὲ πιστοῖς. [Sched. Reg. et Fuk. secutus Val. dedit οἷα δὲ ὑπὸ πιστοῖς παραθηκοφύλαξι. Sed lectionem Steph. ὑπασπισταις, ut

παραθηκοφύλαξι, φυλάττεσθαι. Τούς μὲν οὖν θαῦμα κατεῖχε τῆς πράξεως· βασιλεία δὲ τὸν φιλανθρωπέτατον, μετὰ τὴν τούτων ὑποχώρησιν, τοὺς τῶν χρημάτων μεταστειλάσθαι κυρίους, πάντα δ' ἀπολαβόντας, οἵκαθε φᾶναι ἀπιέναι, κατέχει λόγος, πειθοῦς καὶ ἀγαθῆς εὐνοίας τοὺς ἄνδρας ἀποδεξάμενον. Μία μὲν ἦδε φιλανθρωπίας δεῖγμα φέρουσα τοῦ δηλουμένου πράξις. Θατέρα δὲ τῆς πρὸς τὸ θεῖον ὁσίας⁶⁾ περιέχει ἂν ἐμφανῆ μαρτυρίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἄλλων διωγμοῦ.

Ἦσαν μὲν γὰρ ἀπανταχοῦ γῆς τοὺς θεοσιβῆς ἐξ ἐπιτάγματος τῶν κρατούντων οἱ κατ' ἔθνος ἄρχοντες· ἐξ αὐτῶν δὲ βασιλείων οἴκων ὁρμώμενοι πρῶτιστοι πάντων τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνας οἱ θεοφιλεῖς διήλθον μάρτυρες, πῦρ καὶ σιδηρον καὶ θαλάττης βυθοῦς, πάντα τε θανάτου τρόπον προθυμότατα διακαρτεροῦντες, ὡς ἐν βραχεῖ τὰ πανταχοῦ βασιλεία¹⁾ θεοφιλῶν χηρεῦσαι ἀνδρῶν· ὃ δὴ καὶ μάλιστα τῆς ταῦ

aperte difficiliorem, non dubitavi revocare, quam sprevisse Val. eo magis mirum, cum ipse non opus esse emendatione, ad h. l. professus sit. Contra pro oia δ' Steph. sane oia δὴ scribendum duxi. Cornelius apud Euseb. H. E. VI, 43. T. II. p. 270. Οὗτος γὰρ τοῦ ὀδοματιστοῦ, ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑπερασπιστής. Constantin. ad sancti coetum c. XXVI, extr. οὗτος γὰρ ἰατριν ἀήτητος σύμμαχος καὶ ὑπερασπιστής τῶν δικαίων. Euseb. infra c. XXXVIII. ὑπασπισται καὶ δορυφόροι. Idem de laudibus Constant. c. XVII. init. τοὺς αὐτῶν θεοὺς προμάχους καὶ προασπιστὰς ἀντιπαρῳάττοντες τῷ ἡμετέρῳ. Ibid. c. XVIII. ἐπαξίως δ' ἂν ἡμῖν τοῦ σου προασπιστοῦ γε καὶ φύλακος θεοῦ διελεύσῃ τὰς ἐναργεῖς ἐν πολέμῳ ἐπικουρίας. De voce παραθηκοφύλαξ vid. Loback. ad Phrynich. p. 313.] — 6) Τῆς πρὸς τὸ θεῖον αἰσίας. Scribendum haud dubie est ὁσίας, ut in Turnebi libro ad marginem emendatum inveni. [Ostis praecunte Zimm. recepi.]

Cap. XV. 1) Τὰ πανταχοῦ βασιλεία. Adverbium hoc πανταχοῦ non sine causa utrumque interpretem turbavit, ut ex eorum interpretatione colligitur. Verum animadvertere debuerant, palatium dupliciter sumi. Interdum enim sumitur pro curia principis. Quo sensu quatuor duntaxat erant tunc temporis palatia, pro numero scilicet imperatorum. Interdum vero palatium dicitur quaevis sedes in qua imperator solebat habitare. Et hoc sensu plurima erant palatia in orbe Romano. Nulla enim fere civitas erat, quae palatium non haberet. Eiusmodi palatia seu domus regiae erant sub dispositione quorundam officialium, qui curae palatiorum vocabantur, de quibus mentio fit in notitia imperii Romani. Haec igitur palatia intelligit Eusebius. Sed et villas publicas seu regias intelligi puto quas curabant Caesariani.

θεοῦ ἐπισκοπῆς ἐρήμους τοὺς θρωῶντας εἰργάζετο. Ὁμοῦ γὰρ τῷ τοὺς θεοσεβεῖς ἐλαύνειν, καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἐξεδίωκον εὐχάς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ζ'.

Ὅπως Κωνσταντίος ὁ πατὴρ εἰδωλολατρειαν σχηματίζων, τοὺς μὲν θύειν θέλοντας ἐξέβαλε, τοὺς δὲ ὁμολογῆσαι προθεμένους εἶχεν ἐν παλατίῳ.

Μόνω δ' ἄρα Κωνσταντίῳ σοφία τις¹⁾ ὑπεισῆει λογισμοῦ· καὶ πρᾶγμα πρᾶττει παράδοξον μὲν ἀκούσαι, πρᾶξι δὲ θαυμασιώτατον. Τοῖς γὰρ ὑπ' αὐτῷ²⁾ βασιλικοῖς ἅπασι μέγρο καὶ τῶν ἐπ' ἐξουσίας ἀρχόντων αἰρέσεως προταθείσης, σύνθημα δίδωσιν, ἢ θύσασι τοῖς δαίμοσιν, ἐξεῖναι παρ' αὐτῷ μένειν καὶ τῶν συνήθων μεταλαγχάνειν τιμῶν, ἢ μὴ τοῦτο πράξασε, τῶν πρὸς ἑαυτὸν ἀποκεκλειῖσθαι παρόδων, ἐξωθεῖσθαι τε καὶ ἀποχωρεῖν τῆς αὐτοῦ γνώσεώς τε καὶ οἰκειότητος. Ἐπειδὴ οὖν διεκρίνοντο εἰς ἀμφοτέρω, οἱ μὲν ὡς τούσδε, οἱ δ' ὡς ἐκείνους μεριζόμενοι, ἠλέγγετό τε ὁ τῆς ἐκάστου προαιρέσεως τρόπος, ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ θαυμάσιος τὸ λειληθὸς τοῦ σοφίσματος ἀποκαλύψας, τῶν μὲν δειλίαν καὶ φιλαυτίαν κατεγίνωσκε, τοὺς δὲ τῆς πρὸς τὸν θεὸν συνειδήσεως εὖ μάλα ἀπεδέχετο. Καῖπειτα τοὺς μὲν, ὡς ἂν θεοῦ προδότας, μηδὲ βασιλέως εἶναι ἀξίους ἀπέφανε· πῶς γὰρ ἂν ποτε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι³⁾, τοὺς περὶ τὸ κρεῖττον ἀλόντας ἀγνώμονας; διὸ καὶ βασιλικῶν οἴκων μακρὰν ἐλαύνεσθαι δεῖν τούτους ἐνομοθέτει· τοὺς δὲ πρὸς τῆς

Cap. XVI. 1) Σοφία τις. Post haec verba in schedis Regiis vox εὐσεβοῦς ad marginem additur eleganter: σοφία τις εὐσεβοῦς ὑπεισῆει λογισμοῦ. — 2) Τοῖς γὰρ ὑπ' αὐτοῦ βασιλικοῖς. Lego ὑπ' αὐτῷ, ut est in Fuk. et Moraei libro. Id est, palatinis omnibus sub ipso militantibus, ipsisque adeo iudicibus qui in potestate erant constituti. Potestas proprie dicitur de maioribus iudicibus, cuiusmodi erant praefecti praetorio. Sed et in gestis purgationis Caecilianii, Agesilaus officialis Aeliano proconsuli ita dicit: Potestas tua, etc. Vide quae supra notavi ad librum V. historiarum. [Cap. 1. T. II. p. 7. 8. Add. VIII, 10. T. III. p. 35.] — 3) Πῶς γὰρ ἂν ποτε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι. In codice Regio ad latus horum verborum huiusmodi nota apponitur: ωρ. Similem notavimus in lib. X. hist. eccles., in oratione illa panegyrica, dicta in dedicatione ecclesiae Tyri: nisi quod littera illa cui ρ. infigitur, hic undique conclusa est. Quo magis adducor ut credam, hanc notam esse φ et ρ. et significare φρόντισον, id est, attende, cogita. Additur autem haec nota locis qui habent aliquam difficultatem. Verbi gratia, hoc loco lectorem morari potest novitas huius locutionis πῶς γὰρ ἂν φυλάξαι, nisi sciat

ἀληθείας μαρτυρηθέντας θεοῦ ἀξίους, ὁμοίους καὶ περὶ βασιλεῖα εἰπὼν ἔσεσθαι, σωματοφύλακας καὶ αὐτῆς βασιλείας φρονόους κατέταττεν, ἐν πρώτοις καὶ⁴⁾ ἀναγκαίοις φίλων τε καὶ οἰκείων χρῆναι φήσας τοὺς τοιούτους δεῖν περιέπειν, καὶ μᾶλλον αὐτοὺς ἢ μεγάλων ταμεία θησαυρῶν περιπολλοῦ τιμᾶσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ζ'.

Περὶ τῆς φιλοχριστοῦ αὐτοῦ προαιρέσεως.

Ἄλλ' οἷος μὲν¹⁾ ὁ Κωνσταντίνου πατὴρ μνημονεύεται, εἰς ἐν βραχείῃ²⁾ δεδήλωται. Ὅποιον δ' αὐτῷ κοιῶδε περὶ τὸν θεὸν ἀποδειχθέντι παρηκολούθησε τέλος, καὶ ἐν πόσῳ τὸ διαλλάττον αὐτοῦ τε καὶ τῶν καινωνῶν τῆς βασιλείας ὁ πρὸς αὐτοῦ τιμηθεὶς θεὸς ἔδειξε, μάθοι ἂν τις τῇ τῶν πραγμάτων τὸν κατὰ ἐπιστήσας φύσει. Ἐπειδὴ γὰρ βασιλικῆς ἀρετῆς δοκίμα μακροῦ δεδώκει χρόνον, μόνον μὲν θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων³⁾ εἰδώς, τῆς δὲ τῶν ἀθέων κατεγνωκῶς πολυθειᾶς, εὐχαῖς τε ἁγίων ἀνδρῶν τὸν αὐτοῦ περιεφράξατο οἶκον, εὐσταλῆ τὰ λοιπὸν καὶ ἀτάραχον τὴν ζωὴν διαπρέψαι⁴⁾. οἷον αὐτὸ τὸ δὴ μακάριον εἶναι φασί⁵⁾, τὸ μήτε πράγματα ἔχειν, μήτε ἄλλω παρέχειν. Οὕτω δῆτα τὸν

supplendum δυνατὸν ἂν εἴη. — 4) Ἐν πρώτοις καὶ. Codex Regius scriptum habet ἐν πρώτοις τε ἀναγκαίοις, etc. Quod autem sequitur χρῆναι δεῖν, pleonasmus est familiaris Eusebio. Sic enim locutus est in libris historicarum, ut probe memini. [Cf. nos ad H. E. VI, 14. T. II. p. 185.]

Cap. XVII. 1) Ἄλλ' οἷος μὲν. Novi capituli sectionem hic fecimus, Reg. cod. auctoritatem secuti, cui consentit cod. Fuk. cum veteribus schedis. — 2) [Ὡς ἐν βραχείῃ i. e. quam brevissime. Vid. quae animadverti ad Euseb. H. E. III, 7. T. I. p. 206. Male vertit Valesius: „Huiusmodi fuit Constantini pater, sicut a nobis breviter indicatum est,“ rectius certe Strothius: „So haben wir demnach kürzlich gemeldet, was von dem Charakter des Vaters unsers Constantins erzählt wird.“ Mox pro περὶ τὸν θεὸν Ion. παρὰ τὸν θεόν.] — 3) Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων. Deest ὁμολογῶν, aut quid simile. In schedis Regiis post haec verba μόνον μὲν θεόν, additur ad marginem ἐπιγνωτός. Turnebus vero ac Savilius post vocem ἐπὶ πάντων addunt εἰδώς. Sed melior est lectio illa quam ex schedis protuli. Nam verbum ἐπιγνωτός eleganter opponitur ei quod proxime sequitur κατεγνωκῶς. In cod. Fuk. scribitur εἰδώς. — 4) Τῆς ζωῆς διαπρέψαι. Henricus Savilius ad oram sui codicis annotavit, forte addendum esse λέγεται. Sed longe melior est emendatio quam in schedis Reg. ad latus adscriptam inveniri, εὐσταλῆ λοιπὸν καὶ ἀτάραχον τῆς ζωῆς διεξήνυε βίον. Cod. Fuk. habet εὐσταλῆ λοιπὸν καὶ ἀτ. τὴν ζωὴν διαπρέψαι. [Zimm. scripsit εὐστ. τὸ λοιπὸν καὶ ἀτ. τὴν ζωὴν διεξήνυε, Val. εὐστ. τὸ λοιπὸν καὶ ἀτ. τῆς ζωῆς διαπρέψαι. Neque διαπρέψαι equidem mutandum duxi. Cf. indic. ad Euseb. H. E. T. III, p. 510.] — 5) Τὸ δὴ μακάριον εἶναι φασί. Alludit ad dictum Epicuri de deo: τὸ μακάριον οὔτε πράγματα ἔχει αὐτὸ, οὔτε ἄλλω παρέχει, ut refert Nemesius cap. 44., Cicero lib. I. de natura deorum,

πάντα τῆς βασιλείας χρόνον εὐσταθῆ καὶ γαλήνιον⁶⁾ αὐτοῖς παισὶ καὶ γαμετῇ σὺν οἰκετῶν θεραπεία, πάντα τὸν αὐτοῦ οἶκον ἐν τῷ βασιλεῖ θεῷ καθιέρου, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐκκλησίας Θεοῦ, τὴν ἐνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις συγκροτουμένην πληθύνῃ ἢ συνῆσαν καὶ λειτουργοὶ Θεοῦ, οἱ τὰς ὑπὲρ βασιλείως διηνεκεῖς ἐξετέλουν λατρείας, ὅτε παρὰ τοῖς πολλοῖς⁷⁾ οὐδὲ μέχρι ψιλοῦ ῥήματος τὸ τῶν θεοσεβῶν χρηματίζειν συνεχωρεῖτο γένος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Ὅτι *Μαξιμιανὸς καὶ Μαξιμιανὸς ἀποδυσσάμενον*, πρῶτος ἦν λοιπὸν αὐγουστος ὁ *Κωνσταντῖος ἐν εὐτεχνία κομῶν*.

Τούτοις δ' ἐγγύθεν αὐτῶ τὰ τῆς ἐκ Θεοῦ παρακολουθεῖ ἀμοιβῆς, ὡστ' ἤδη καὶ πρωτείων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς μετασχεῖν. Οἱ μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ προάγοντες¹⁾, οὐκ οἶδ' ὅπως ὑπεξίσταντο τῆς ἀρχῆς, αὐτοῖς ἀθρόα μεταβολῆς μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος²⁾ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας ἐπισκηψάσης, μόνος δὲ λοιπὸν *Κωνσταντῖος* πρῶτος αὐγουστος καὶ σεβαστὸς ἀνηγορεύετο, τὸ μὲν καταρχὰς τῷ τῶν αὐτοκρατόρων καισάρων διαδήματι λαμπρυνόμενος καὶ τούτων ἀπειληφῶς τὰ πρῶτα, μετὰ δὲ τὴν ἐν τούτοις δοκιμῇ, τῇ τῶν ἀνωτάτω παρὰ *Ρωμαίοις* ἐκοσμεῖτο τιμῇ, πρῶτος σεβαστὸς τετάρων τῶν ὕστερον ἀναδειχθέντων³⁾ χρηματί-

Laertius p. 795. [Cast. ὁ δὲ μακάριον.] — 6) [Τὸν πάντα — γαλήνιον. Quamvis Constantius Christianis in Gallia sua semper faverit, non tamen probabile videtur, Christianos in Gallia ab omni persecutione et vexatione semper eo tempore quo Constantius praererat Galliae, liberos fuisse. Vid. Bosquetus histor. eccles. Gallic. IV, 2. Mosheim. de rebus Christian. ante Constant. M. p. 929. p. 935 sq. Pagi ad ann. 303. n. VIII.] — 7) Ὅτι παρὰ τοῖς πολλοῖς. In schedis Regiis ultima vox punctis subnotata est, et superscribitur λοιποῖς, quod magis probo. [Cast. Zimm. παρὰ τοῖς ἄλλοις.] Porro ante haec verba in iisdem schedis haec adduntur ad marginem: καὶ ταῦτα παρὰ μόνῳ τῷδε συνετελέετο. Quam eruditi antiquarii coniecturam sequetur qui volet. Mihi quidem haec verba non videntur necessaria.

Cap. XVIII. 1) [Προάγοντες καὶ προάγοντες Ion.] — 2) Μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας. Hic locus in primis notandus est. Ex eo quippe colligitur, persecutionem coeptam esse consulatu Diocletiani octavo et Maximiani septimo, non autem superiore anno, ut vult Baronius. De qua re pluribus disputavi ad lib. VIII. historiarum. Cum enim affirmet Eusebius, anno post inchoatam persecutionem imp. Diocletianum et Maximianum purpuram deposuisse, idque ab illis factum esse constet anno Christi 304., id necessario sequitur quod dixi, persecutionem scilicet Diocletiani coeptam esse anno Christi tertio ac tricentesimo. — 3) Τετάρων τῶν ὕστερον ἀναδ. Savilius ad oram codicis sui notavit, hos quatuor esse Galerium Maximianum, Severum et Maximinum, quartum vero Maxentium. Et quod quidem ad tres priores attinet, assentior Savilio:

σας. Ἀλλὰ καὶ εὐτεκνία μόνος παρὰ τοὺς πολλοὺς αὐτοκράτορας διήνεγκε, παίδων ἀρρένας καὶ θηλειῶν μέγιστον χορὸν συστησάμενος. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς αὐτῷ λιπαρῷ γήρῳ, τῇ κοινῇ φύσει τὸ χρεῶν ἀποδιδούς, λοιπὸν τοῦ βίου μεταλλάττειν ἔμελλεν, ἐνταῦθα πάλιν ὁ θεὸς παραδόξων αὐτῷ ποιητῆς ἀνεφάνετο ἔργων, μέλλοντι τελευτᾶν τὸν πρῶτον τῶν παίδων Κωνσταντῖνον εἰς ὑποδοχὴν τῆς βασιλείας παρεῖναι οἰκονομησάμενος⁴).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΘ'.

Περὶ τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου, νεανίου ἄμα Διοκλητιανῷ τὸ πρῶτον εἰς Παλαιστίνην παραγεγομένου.

Συνῆν μὲν γὰρ οὗτος τοῖς τῆς βασιλείας κοινωνοῖς¹), καὶ μέσοις αὐτοῖς, ὡς εἴρηται, κατ' αὐτὸν ἐκείνον τὸν παλαιὸν τοῦ θεοῦ προφήτην τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. Ἢδη δ' ἄρτι ἐκ παιδός²) ἐπὶ τὸν νεανίαν διαβάς, τιμῆς τῆς πρώτης παρ' αὐτοῖς ἤξιοῦτο· οἷον αὐτὸν καὶ ἡμεῖς ἔγνωμεν³), τὸ Παλαιστινῶν

quartum vero non Maxentium, sed ipsum Constantium esse contendo. Quippe Maxentius nonnisi post mortem Constantii imperium arripuit. — 4) [Μέλλοντι τελευτᾶν — οἰκονομησάμενος. Vid. Manso Leben Constantins des Grossen p. 20 sq. Cf. Iulian. orat. in laudem Constantii p. 45. ed. Schäfer. Zonar. annal. T. II. p. 246.: „Constantius, undecimo anno in imperio exacto, ex quo caesar appellatus fuerat, — in Britannia extremum diem clausit — filio natu maiore, magno videlicet Constantino, ex priore coniuge (Helena) imperii successore declarato. Habuit enim ex secunda quoque Herculii filia, Theodora, alios filios; Constantinum, Anaballianum, et Constantium. Sed magnus Constantinus praelatus. Fertur enim Constantio aegrotanti et ob caeterorum filiorum ineptam indolem moesto, angelus adstitisse, qui iuberet ut Constantino relinqueret imperium.“]

Cap. XIX. 1) [Συνῆν — κοινωνοῖς. Cf. Lactant. de mortt. persecutt. c. XXIV. Zosim. lib. II. Philostorg. I, 5. anonymus Valesianus et Niceph. VII, 18. 19.] — 2) Ἢδη ἄρτι καὶ παιδός. Scribendum videtur ἤδη δὲ ἄρτι ἐκ παιδός, etc. Certe in libro Moraei particula δὲ ad marginem adscripta est. Turnebus ad oram sui codicis emendaverat καὶ ἀπὸ παιδός. In codice Fuk. legitur ἤδη ἄρτι καὶ παιδός. [Ita Val. Sed cum Zimm. emendavi ἤδη δ' ἄρτι ἐκ π. Mox ἐπὶ δὲ τὸν νεανίαν Cast. et paulo ante ἐν μέσοις αὐτοῖς idem.] — 3) [Οἷον αὐτὸν καὶ ἡμεῖς ἔγνωμεν. Hoc factum esse a. C. 296., censet Danz. de Eus. p. 36. p. 53 sq., quo anno Diocletianus Aegyptum versus profectus sit, cum L. Epidio Achilleo, qui Alexandriae augusti instar dominaretur, bellum gessurus. Vid. Theophanis chronographia ad a. mundi 5798. Venet. 1729. fol. Sed idem Danzius l. I. p. 54. temere ex mea sententia taxat Valesium quod vocem ἔγνωμεν simpliciter verterit vidimus, cum Eusebius illa potius significare voluisse videatur, se non solum Constantinum, ut ceteros ex plebe (τοῖς ὄρεν θέλουσι), vidisse, sed etiam paulo accuratius cognovisse, vel colloquendo cum eo vel alio

διερχόμενον ἔθνος, σὺν τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν βασιλέων, οὗ καὶ ἐπὶ δεξιᾷ παρεστῶς, περιφανέστατος ἦν τοῖς ὄρᾳν θέλουσιν, οἷος τε βασιλικῷ φρονήματος ἐξ ἐκείνου τεκμήρια παρέχων. Σώματος μὲν γὰρ εἰς κάλλους ὤραν, μεγέθους τε ἡλικίας οὐδ' ἦν αὐτῷ παραβαλεῖν ἕτερον, ρώμῃ δ' ἰσχύος τοσοῦτον ἐπλεονέκει τοὺς ὁμήλικας, ὡς καὶ φοβερὸν αὐτοῖς εἶναι, ταῖς δὲ κατὰ ψυχὴν ἀρεταῖς μᾶλλον, ἢ τοῖς κατὰ τὸ σῶμα πλεονεκτημασιν ἐνηβρύνετο, σαφροσύνην πρῶτιστα τὴν ψυχὴν κοσμούμενος, καῖπειτα παιδεύσει λόγων, φρονήσει τ' ἐμφύτῳ καὶ τῇ θεοδότῳ σοφίᾳ διαφερόντως ἐκπρέπων⁴).

Κ Β Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβουλάς Διοκλητιανοῦ*) ἀναχώρησις.

Γαῦρον δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις, ῥωμαλέον τε καὶ μέγαν, φρονήματος τε μεστὸν¹) τὸν νεανίαν οἱ τηνικαῦτα κρατοῦντες θεώμενοι, φθόνῳ καὶ φόβῳ²) ἐβάλλοντο. Ἐντεῦθεν καὶ προστρί-

modo, quae sit vis verbi γινώσκειν apud scriptores ecclesiasticos. Nam nullo modo in simplici ἔγνωμεν illud quod V. D. voluit, inest, imo verbum οἷον docet, Eusebinum non de ea tantum cognitione quae visu contingit, loqui.] — 4) Διαφερόντως ἐκπρέπων. Lego ἐκπρέπων, ut Eusebius loqui solet. Atque, ita in schedis Regiis emendatur ad marginem. In cod. Fuk. scribitur θεοσδότῳ σοφίᾳ διαφερόντως ἐμπρέπων. [Cf. Euseb. H. E. X, 9, T. III. p. 281.]

Cap. XX. *) [Διοκλητιανόν. Stroth. ad h. l.: „Hier müsste eigentlich der Name des Galerius stehn, an dessen Hofe sich Constantin zuletzt aufhielt, und von da er auch zu seinem Vater entwich.“ Et similiter Val. vertit: „propter Diocletiani et Galerii insidias.“ Cf. supra cap. XIII. not.] — 1) [Φρονήματος τε μεστὸν mellus vertit Valesius: „et excelso animo praeditum“ quam Strothius: „und voll von Klugheit.“ Cf. Salmasius in notis ad Trebell. Pollion. p. 304., ubi haec scripsit V. D.: „Nescio quid sequutus interpretes amor haec reddidit quod est in Graeco φρόνημα. per φρόνημα videtur intellexisse amorem benevolentiamque et affectum inclitum erga patriam et imperatorem suum: quo amore et affectu ducti omnes tyrannos oderant, et Aureolo quod tyrannus esset, vitam negaverant. φιλὰ φρονεῖν Graeci dicunt, bene alicui velle. unde et φιλοφροσύνη et φιλόφρων, benevolus et amicus. sed φρόνημα hoc sensu per se positum nondum legi, nec usquam lectum esse arbitror. φρόνημα igitur significat altum generosumque animum.“ Supra cap. XIX. βασιλικῷ φρονήματος, regiae cuiusdam celsitudinis, interprete Val. Minus bene Stroth.: „einer kaiserlichen Denkungsart.“ Add. Wetsten. ad Rom. XII, 3, T. II. p. 78.] — 2) Φθόνῳ καὶ φόβῳ. Post haec verba ponendus est asteriscus. Desunt enim nonnulla quae Christophorus non recte supplevit. Neque enim Constantinum contumelia afficere sed penitus e medio tollere studebant imperatores Diocletianus et Galerius. Vide excerpta de gestis Constantini quae ad calcem Ann. Marcellini edita sunt et quae illic annotavimus.

ψασθαί τε μώμου αὐτῶ βουλόμενοι ἐφυλάττοντο, καιρὸν εὐθετον ἀναμένοντες. Ὁ δὲ συναισθόμενος ὁ νεανίας, ἐπεὶ καὶ πρῶτον αὐτῶ καὶ δεύτερον κατάφωρα θεοῦ συννεύσει τὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐγίνετο, φυγῇ τὴν σωτηρίαν ἐπορίζετο, κὰν τούτῳ τοῦ μεγάλου προφήτου Μωϋσέως τὸ μίμημα διασώζων. Τὰ δὲ πᾶν αὐτῶ συνέπραττεν ὁ θεός, τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ³⁾ προμηθούμενος αὐτὸν συνέιναι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Α'.

Τελευτῇ Κωνσταντίου τὸν υἱὸν Κωνσταντίνου βασιλεῖα καταλιπόντος.

Αὐτὰκα δ' οὖν ἐπειδὴ τῶν ἐπιβούλων τὰς μηχανὰς διαθρᾶς, σπιύδων ἀφίκετο πρὸς τὸν πατέρα, ὁμοῦ μὲν αὐτὸς χρόνιος παρῆν, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ τῷ πατρὶ τὰ τῆς τοῦ βίου τελευτῆς ἐπὶ ξυροῦ ἴστατο. Ὡς δ' ἀπροσδόκητον εἶδεν ὁ Κωνσταντίνος παρσιῶτα τὸν παῖδα, ἐξαλλόμενος τῆς σιρωμνῆς, περιβαλὼν τε αὐτῶ τὰ χεῖρε, καὶ τὸ μόνον λυπηρὸν αὐτῶ μέλλοντι τὸν βίον ἀποτίθεσθαι, τοῦτο δ' ἦν ἡ τοῦ παιδὸς ἀπουσία, τῆς ψυχῆς ἀποβεβληκέναι εἰπὼν, εὐχάριστον¹⁾ ἀνέπεμπε τῷ θεῷ τὴν εὐχὴν, νῦν αὐτῶ τὸν θάνατον ἀθανασίας κρείττονα λογίσασθαι φήσας· καὶ δὴ τὰ καθ' ἑαυτὸν διετάττετο. Τίοις δ' ἅμα καὶ θυγατράσι συνταξάμενος²⁾ χοροῦ δέωην αὐτὸν κυκλοῖσιν, ἐν αὐταῖς βασι-

Olim quidem putabam, Graeca illa quae ad marginem editionis Genevensis adscripta sunt, non ex quopiam manuscripto codice desumpta esse, sed esse conficta et conflata ex interpretatione Latina Christophoroni. Sed postquam Fuketianum codicem nactus sum, reipsa didici, eas lectiones ex manuscriptis exemplaribus depromptas esse. Certe cod. Fuk. hunc locum ita scriptum exhibet: φθόνῳ καὶ φόβῳ ἐβύλλοντο· ἐντεῦθεν καὶ προσεψασθαί τε μώμου αὐτῶ βουλόμενοι ἐφυλάττοντο, καιρὸν εὐθετον ἀναμένοντες· ὁ δὲ etc. Ita etiam in libris Turnebi ac Savilii scriptum inveni. Sed haec lectio licet scriptorum codicum auctoritate nitatur, mihi tamen non videtur esse genuina, tum ob eam causam quam supra attuli, tum ob verborum inelegantiam. — 3) Τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ. Mallem scribere διαθήκη. Constantius enim testamentum suum iam condebat, cum Constantinus filius ad ipsum pervenit, ut scribit Nicephorus in lib. VII. cap. 18. Mox legendum videtur παρῆναι, non συνέιναι. [Cf. cap. XVIII. ext., ubi παρῆναι legitur.]

Cap. XXI. 1) [Εὐχαριστήριον. Cast. Atque ita Eusebius infra cap. XXXIX. ext. Cf. cap. XLVIII.] — 2) Τίοις ἅμα καὶ θυγατράσι συνταξάμενος. Christophoronus hunc locum ita vertit: *in medio filiorum et filiarum se statuens*. Portesius vero sic interpretatus est: *Simul liberis ex commentario distribuit hereditatem*. Neuter veram huius verbi significationem assecutus est. Utitur eadem voce Eusebius in lib. III. cap. 20., ad quem locum abunde dicemus quid sit συνταξάσθαι et quid συντακτικὸς λόγος. Optime doctissimus Savilius ad oram libri sui, vocem συνταξάμενος

λείοις ἐπὶ βασιλικῇ στρατιῇ, τὸν κληρὸν τῆς βασιλείας, νόμῳ φύσεως³⁾, τῷ τὴν ἡλικίαν προάγοντε⁴⁾ τῶν παίδων παραδούς, διανεπαύσατο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Β'.

Ὅπως Κωνσταντίου προκομισθέντος, τὰ στρατεύματα Κωνσταντίνου αὐγουστον ἀνηγόρευεν.

Οὐ μὴν ἀβασίλευτος ἔμενεν ἡ ἀρχή· αὐτῇ δὲ ἀλουργίδι πατρικῇ Κωνσταντίνος κοσμησάμενος, τῶν πατρικῶν οἴκων προήει, ὡσπερ ἐξ ἀναβιώσεως τὸν πατέρα βασιλεύοντα δι' ἑαυτοῦ δεικνύς τοῖς πᾶσιν. Ἐἶτα τῆς προκομιδῆς ἡγούμενος σὺν τοῖς ἀμφ' αὐτὸν πατρικοῖς φίλοις¹⁾, τῶν μὲν ἡγουμένων, τῶν δὲ κατόπιν ἐπομένων, σὺν παντὶ κόσμῳ τὸν θεοφιλῆ συνέπεμπεν· εὐφημίαις τε καὶ ὕμνοις οἱ πάντες τὸν τρισμακάριον ἐτίμων, ὁμογνώμονί τε συμφωνίᾳ τοῦ τεθνεώτος ἀναβίωσιν, τὴν τοῦ παιδὸς κράτησιν ἐδόξαζον, βοαῖς τε εὐφήμοις τὸν νέον βασιλέα, αὐτοκράτορα καὶ σεβαστὸν αὐγουστον εὐθέως ἐκ πρώτης ἀνηγόρευον φωνῆς. Καὶ τὸν μὲν τεθνηκότα ἐκόσμουσαν αἱ φωναὶ ταῖς εἰς τὸν υἱὸν εὐφημίαις, τὸν δὲ παῖδα μακαρίζον, τοιοῦδε πατρὸς διάδοχον ὑποδειχθέντα· πάντα δὲ τὰ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἔθνη εὐφροσύνης ἐπληροῦτο καὶ ἀλέκτου χαρᾶς, ὡς μηδὲ χρόνου βραχυτάτου ῥοπήν χηρέυσαντα βασιλικῆς εὐκοσμίας. Τοῦτο τέλος εὐσεβοῦς καὶ φιλοθέου τρόπου ἐπὶ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ θεὸς ἔδειξε τῷ καθ' ἡμᾶς γενεῖ.

exposuit valedicens. Et ita loquitur Athanasius in vita b. Antonii sub finem: συνταξάμενος τοῖς ἐν τῷ ἔσω ὄρει μοναχοῖς. — 3) [Νόμῳ φύσεως. Herodot. VII, 2. Ἰστασιαζὸν δὲ μὲν γὰρ Ἀρτοβαζάνης, κατὰ πρεσβυτάτος τε εἶη πατρὸς τοῦ γόνου, καὶ ὅτι νομιζόμενα εἶη πρὸς πάντων ἀνθρώπων, τὴν πρεσβυτάτον τὴν ἀρχὴν ἔχειν. Ad quem locum Wesselingius: „Morem, inquit, quo natu maior filiorum postgenitis in regni successione antefertur, iuri gentium et naturae acceptum Iustinus fert, Euseb. Vit. Constant. I, 21. νόμῳ φύσεως. Videndus est H. Grotius Iur. Belli et Pac. II, 7, 13. et quae ibi eruditi commentatores.“] — 4) Τῷ τὴν ἡλικίαν προάγοντι. Scribo τῷ τῇ ἡλικίᾳ προάγοντι. Sic supra dixit Eusebius de Diocletiano et Maximiano: οἱ μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ προάγοντες. [Et infra cap. XXVI. τοῖς τῶν λοιπῶν κρατοῦσαι μερῶν, ἅτε δὴ χρόνῳ προάγονται.]

Cap. XXII. 1) Πατρικοῖς φίλοις. Post haec verba in schedis Regis haec adduntur ad marginem: τὸν πατέρα προῦπεμπε· δῆμων τε πλήθει μισθίων, στρατιωτῶν τε δορυφορίᾳ. Quae licet Savillus et Christophorus in libris suis repererint, mihi tamen parum necessaria videntur. Leguntur tamen etiam in cod. Fuk.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Καταστροφή τῶν τυράννων δι' ὑπομνήσεως ὀλίγης.

Τῶν δὲ ἄλλων ὅσοι τὰς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ πολέμου νόμος μετήλθον, τὰς τοῦ βίου καταστροφάς, οὐκ εἶναι πρέπον ἔκριναι τοῖ παρόντι παραδοῦναι διηγήματι, οὐδὲ τὰς τῶν ἀγαθῶν μνήμας τῇ τῶν ἐναντίων παραθέσει μαιίνειν. Ἀπαρκεῖ δὲ ἡ τῶν ἔργων πείρα πρὸς σωφρονισμόν, τῶν αὐταῖς ὄψεσι καὶ ἀκοαῖς τὴν τῶν ἐκάστῳ συμβεβηκότων περιληφόντων ἱστορίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὅτι βουλήσει θεοῦ Κωνσταντῖνος ἔσχε τὸ βασιλεύειν.

Οὕτω δὲ Κωνσταντῖνον τοιοῦτου φύστα πατρός, ἄρχοντα καὶ καθηγέμονα ἃ τῶν ὅλων θεός, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου πρῦτανος, δι' ἑαυτοῦ προεχειρίζετο, ὡς μηδένα ἀνθρώπων μόνου τοῦδε τὴν προαγωγὴν¹⁾ αὐχῆσαι, τῶν ἄλλων ἐξ ἐπικρίσεως ἐτέρων τῆς τιμῆς ἡξιωμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Κωνσταντῖνον κατὰ βαρβάρων καὶ Βρεττανῶν νίκαι.

Ὡς οὖν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἴδρυται, τέως μὲν τῆς πατρικῆς προενόει λήξεως, ἐπισκοπῶν σὺν πολλῇ τῇ φιλανθρωπίᾳ πάνθ' ὅσα πρότερον ἔθνη¹⁾ ὑπὸ τῇ τοῦ πατρός μοίρᾳ διεκυβερνᾶτο, ὅσα τε γένη βαρβάρων, τῶν ἀμφὶ Ῥῆνον ποταμὸν, ἐσπέριόν τε ὠκεανὸν οἰκοῦντα, στασιάζειν ἐτάλμα, πάνθ' ὑποτάξτων, ἡμερᾶ ἐξ ἀτιθάσων κατειργάζετο, ἄλλα δ' ἀναστέλλων, ὡσπερ τινὰς θῆρας ἀγρίους, ἀπεσόβει τῆς οἰκείας, ὅσα περ ἀνιάτως ἔχοντα

Cap. XXIV. 1) Τὴν προαγωγὴν. Scribendum videtur προαγωγὴν, id est, promotionem, προκοπήν. Atque ita Turnebus ad oram sui codicis emendavit, ut postea comperi. [Προαγωγὴν dedi cum Zimm. Ad rem vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VIII, 13. T. III. p. 55. et Manso Leben Constantins p. 20 sq.]

Cap. XXV. 1) Ἐπισκοπῶν ἔθνη. Sic Eusebius vocare solet provincias populi Romani, ut ex pluribus locis probari facile potest. [Cf. supra capp. VI. VII. XXII.] Ait igitur Eusebius, Constantinum, simul atque imperium eius stabilitum est, provincias omnes quae sub imperio patris erant, diligenter obiisse, quod non intellexit Christophorus. — 2)

πρὸς ἡμέρου βίου κατάστασιν ἑώρα. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα κατὰ λόγον²⁾ ἔκειτο αὐτῷ, τὰς λοιπὰς τῆς οἰκουμένης λήξεις πρὸ ὀφθαλμῶν θέμενος, τέως μὲν ἐπὶ τὰ Βρεττανῶν³⁾ ἔθνη διέβαιναν, ἔνδον ἐπ' αὐτῷ κείμενα ὠκεανῷ, παραστησάμενος δὲ ταῦτα, διεσκόπεε τὰς ἑτέρας τοῦ παντὸς μοίρας⁴⁾, ὡς ἂν θεραπεύοι τὰ βοηθείας δειόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κς'.

Ὅπως Ῥώμην ἐλευθερώσας Μαξιαντίου προήρητο.

Εἶθ' ὡσπερ μέγα σῶμα, τὸ πᾶν τῆς οἰκουμένης ἐννοήσας στοιχεῖον, κᾶπειτα τὴν τοῦ παντὸς κεφαλὴν, τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, τυραννικῇ δουλείᾳ συνιδῶν καθυπηγμένην, παρεχώρει μὲν ταπρῶτα τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν τοῖς τῶν λοιπῶν κρατοῦσι μερῶν¹⁾, ἄτε δὴ χρόνῳ προάγουσιν· ἐπεὶ δὲ τούτων οὐδείς οἶός τε ἦν ἐπικουρεῖν, ἀλλὰ καὶ οἱ πείραν λαβεῖν

Ταῦτα κατὰ λόγον ἔκειτο. Hoc loco κατὰ λόγον idem videtur esse ac κατὰ γούν. Quod quidem Portesius etiam vidit. At Christophorsonus et hunc locum et totum caput parum feliciter interpretatus est. — 3) Τέως μὲν ἐπὶ τὰ Βρεττανῶν ἔθνη. De hac secunda traiectione Constantini in Britanniam nemo ex veteribus quidquam scripsit. Itaque eius rei memoriam soli Eusebio debemus, qui et ipsum tempus non obscure hoc loco subindicat, paulo scilicet antequam Constantinus expeditionem adversus Maxentium susciperet. Contigit igitur haec Constantini in Britanniam traiectione Maximiano VIII. cos. anno Christi 311., ut recte notavit Sigonius in lib. II. de occidentali imperio. At Savilius Eusebium hinc falli existimavit. Sic enim notat ad hunc locum: *Eusebius ignorasse videtur, patrem Constantini Eboraci in Britannia obiisse.* [Similiter Strothius ad h. l. annotavit: *Ich glaube gerne dass Eusebius sich geirrt, und die Reise Constantins in Britannien zu seinem Vater, mit einem Zug in Brittanien verwechselt. Dies ist mir um so viel wahrscheinlicher, da er den Ort wo Constantius gestorben nicht genannt, und ihn also nicht gewusst zu haben scheint.* Cf. supra cap. XXI. Manso Leben Constantins p. 19 sq. p. 24 sq. p. 356. p. 360.] — 4) [Μοίρας h. l. dicit Eusebius quas statim antea insolentius λήξεις, quod Val. partes, Stroth. Provinzen vertit. Ceterum quod hoc capite (cf. cap. XXVI.) de Constantino Eusebius praedicat, similiter de eo pronuntiat Iulian. orat. in laudem Constantii p. 10. ed. Schaefer. verbis: τὴν οἰκουμένην ἐπῆλθεν ἄπασαν, quo cum Hercule comparare voluisse Constantinum Iulianum, animadvertit Wyttenbach, epist. crit. p. 143 sq., quae editioni Schaeferianae affixa est.]

Cap. XXVI. 1) Τοῖς τῶν λοιπῶν κρατοῦσι μερῶν. Galerium Maximianum et Maximinum intelligit. Hos enim vocat τοὺς χρόνῳ προάγοντας, id est, seniores imperatores. Nam etsi Maximinus vix dum augustus erat renuntiatus, tamen quia aliquot annis ante Constantinum caesar factus fuerat, ideo inter seniores Constantino imperatores haberi potest. — 2) Ἀσχρὸν ὑπέμειναν τέλος. Horum verborum duplex sensus afferri potest. Nam aut cum Portesio et Christophorsono possis vertere: *foedum rei eventum pacti sunt*, aut sicut ego interpretatus sum: *turpi exitu perierunt.*

ἐθελήσαντες αἰσχρὸν ὑπέμειναν τέλος²⁾, οὐδὲ βιωτὸν³⁾ αὐτῷ τὴν ζωὴν εἶναι εἰπὼν, εἰ τὴν βασιλῖδα πόλιν οὕτω κάμνουσαν παρίδοι, παρεσκευάζετο τὰ πρὸς τὴν καθάρσειν τῆς τυραννίδος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ζ'.

Ὅτε τὰς τῶν εἰδωλολατρησάντων καταστροφὰς ἐνθυμηθεὶς, μᾶλλον τὸν Χριστιανισμὸν ἐξίλετο.

Εὖ δ' ἐννοήσας ὡς κρείττονος ἢ κατὰ στρατιωτικὴν δέοι αὐτῷ βοηθείας, διὰ τὰς κακοτέχνους καὶ γοητικὰς μαγανείας τὰς παρὰ τῷ τυράννῳ σπουδαζομένας, θεὸν ἀνεζήτησε βοηθόν, τὰ μὲν ἐξ ὀπλίσεων¹⁾ καὶ στρατιωτικοῦ πλήθους δεύτερα τιθέμενος, τὴν δ' ἐκ θεοῦ συνεργίαν ἄμαχον εἶναι καὶ ἀπαράθραυστον. Ἐννοεῖ δῆτα ὁποῖον δέοι θεὸν ἐπιγράψασθαι βοηθόν, ζητοῦντι δ' αὐτῷ ἐννοιά τις ὑπεισηλθεν· ὡς πλειόνων πρότερον τῆς ἀρχῆς ἐφαπαμένων, οἱ μὲν πλείοσι θεοῖς τὰς σφῶν αὐτῶν ἀναρτήσαντες ἐλπίδας, θυσiais τε καὶ ἀναθήμασι²⁾ τούτους θεραπεύσαντες, ἀπατηθέντες ταπρῶτα διὰ μακτειῶν κερυρισμένων, χρησμῶν τε τὰ αἴσια ἐπαγγελλομένων³⁾ αὐτοῖς, τέλος οὐκ αἴσιον εὗραντο, οὐδέ τις θεῶν πρὸς τὸ μὴ θεηλάτοις ὑποβληθῆναι καταστροφαῖς, δεξιὸς αὐτοῖς παρέστη· μόνον δὲ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα τὴν ἐναντίαν ἐκείνοις τραπέντα, τῶν μὲν πλάνην καταγῶναι, αὐτὸν δὲ τὸν ἐπέκεινα τῶν ὄλων θεὸν διὰ πάσης τιμήσαντα ζωῆς, σωτήρα καὶ φύλακα τῆς βασιλείας, ἀγαθοῦ τε παντὸς χορηγὸν εὐρέσθαι. Ταῦτα παρ' ἑαυτῷ διακρίνας, εὖ τε λογισάμενος, ὡς οἱ μὲν πλήθει θεῶν ἐπιθαυρήσαντες, καὶ πλείοσιν ἐπιπεπτώκασιν ὀλέθροις, ὡς μηδὲ γένος, μηδὲ φυῆν, μὴ ῥίζαν αὐτοῖς,

[Eodem modo vertit Stroth.] Prior sensus ad Galerium Maximianum refertur. Posterior interpretatio de Severo caesare intelligenda est, qui a Galerio contra Maxentium cum exercitu missus, cum Romam obsidere pararet, desertus a suis, quos Maxentius spe praemiorum ad se traduxerat, fugit Ravennam, in qua obsessus a Maxentio, mox fraude ac periuriis Maximiani Herculi deceptus et captivi habitu Romam perductus, brevi postea interemptus est, ut scribitur in gestis Constantini. Vide cap. 27. quod proxime sequitur, ubi eam rem fusius narrat Eusebius. [De formula πείραν λαβῆν, tentare, vid. Wetsten. ad Hebr. XI, 29. Cf. Constantin. ad sanctt. coet. c. XV. τοσοῦτων ἐν πείρα γινόμενος κινδύνων. Dorville ad Charit. p. 207.] — 3) [Βιωτὴν Ion.]

Cap. XXVII. 1) [Ὀπλίσεως Ion. et mox ἐνόει Cast.] — 2) Θυσiais τε καὶ ἀναθήμασι. In schedis Regiis additur λοιβαῖς τε καὶ θυσiais καὶ ἀναθήμασι etc. [Ita scripsit Zimmerm.] — 3) [Ἀπαγγελλομένων Val. ἀπαγγελλομένων Steph. ἐπαγγελλομένων Cast. Zimmerm. quos secutus sum. Cf. Dorville

μηδ' ὄνομα, μηδὲ μνήμην ἐν ἀνθρώποις ἀπολειφθῆναι, ὁ δὲ πατὴρ αὐτῶν θεὸς τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐναργῆ καὶ πάμπολλα δείγματα εἶη δεδωκώς τῶν αὐτοῦ πατρὶ· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἤδη καταστρατεύσαντας πρότερον τοῦ τυράννου διασκευάμενος, σὺν πλήθει μὲν θεῶν τὴν παράταξιν πεποιημένους, αἰσχρὸν δὲ τέλος ὑπομείναντας· ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν σὺν αἰσχύνῃ τῆς συμβολῆς⁴⁾ ἄπρακτος ἀνεχώρει, ὁ δὲ καὶ μέσσοις αὐτοῖς τοῖς στρατεύμασι κατασφαγεῖς, πάρεργον⁵⁾ ἐγένετο θανάτου· ταῦτα οὖν πάντα

ad Charit. p. 413.] — 4) [Βουλῆς Cast. Praeterea ad verba ὁ μὲν — ἀνεχώρει animadvertit Stroth. p. 177. not. 2.: „Galerius: den Eusebius hier eigentlich zuletzt hätte nennen sollen, weil sein Rückzug nach dem Tode des Severus erfolgte; welches der andere ist, der hier gemeint wird.“ Cf. Manso Leben Constantina p. 29 sqq.] — 5) Πάρεργον ἐγένετο θανάτου. Difficile admodum est dicere, quid sibi velit Eusebius. Christophorus quidem vertit: *tanquam supervacaneu mortis accessio factus est*. Portesius quoque ante illum *fati accessionem* verterat. Sed non intelligo, cur Severus mortis accessio dicatur, cum solus ex omni exercitu suo perierit. Malim itaque *πάρεργον* interpretari *vilem victimam*. Vilia enim capita recte θανάτου *πάρεργον* dicuntur. Πάρεργον etiam dicitur quidquid citra laborem fit et quasi inter ludendum. Ita Severi caesaris mors *πάρεργον* dici potest, cum tam facile captus occisusque sit, ac si nullos circa se milites habuisset. At fortasse scribendum est *πάρεργον ἐγένετο πολέμου*. Ita Gelasius Cyzizenus in libro I, cap. 3. εἶλε τε καὶ τῶν πρώτων τῶν ὀπλῶν τὰ αὐτόθι βάρβαρα φύλα, *πάρεργον* τῆς μάχης πρὸς τὸ ἔργον συγχρησάμενος, ubi interpres similiter *belli accessionem* vertit, quod non probo. Mallem certe in Gelasio vertere: *his velut belli proloidiis ad bellum ipsum usus*. Sic etiam Eusebius in cap. 51. lib. II. Porro hoc in loco signata est quam Graeci vocant *ἑστίον πρότερον*. Nam Severi caesaris clades ignominiosam illam Galerii fugam praecessit. [Mirari profecto subit, quomodo formula *πάρεργον ἐγένετο θανάτου* ita offendi potuerit Valesius, ut adeo θανάτου in πολέμου mutandum ducat. Constat enim quemadmodum ἔργον γίνεσθαι τινος dicitur qui ab aliquo conficitur et interficitur (vid. Hoogeveen. ad Viger. p. 90. ed. Herm. et Jacobs. A. P. p. 277.), ita *πάρεργον γίνεσθαι* τινος dici eum qui ab alio quasi obiter, id est, haud consulto sed velut alia agente et facillimo negotio tollitur. Itaque recte iam Stroth. ad h. l. p. 177. ad verba *πάρεργον ἐγένετο θανάτου* quae non male vertit: „und wurde so zu sagen im Vorbeygehen ein Raub des Todes,“ haec annotavit: „Eigentlich er wurde eine Nebenarbeit des Todes, welcher metaphorische Ausdruck so viel sagt: er (Severus) kam nicht in einer Schlacht oder Gefecht um, wo der Tod so zu sagen absichtlich aufs Morden ausgeht, sondern er wurde ausser demselben, wo der Tod sonst keinen weggraffte, umgebracht.“ Quid? quod ipse Val. non male vertit: „*tanquam fortuita mortis praeda exstiterat*.“ Sed Valesii errorem iam taxavit Dorville ad Chariton. p. 554. ed. Lips., qui de formula illa *πάρεργον γίνεσθαι* τινος simul est conferendus. Adde Thucyd. I, 132 extr. et quae observavi ad Euseb. de mart. P. c. VII. not. 9. et in indic. sub h. v. Tom. III. p. 530. Cf. Vales. et nos ad II, 52. de laudib. Constant. c. VII. τὸν ὄντα καὶ μόνον ἀληθῶς ὄντα, ὡς οὐκ ὄντα, *πάρεργον* ἐποίησαντο. Constantin. ad sancti. coetum c. XXIII. ὁ γὰρ τοι τὸν θεὸν ὁμολογήσας, οὐ γίνεται *πάρεργον* ὑβρεως οὐδὲ θυμοῦ.] — 6) [Μωρίας ἔργον ὑπελάμβανε pro eo quod consuetius dicitur *μωρίας* εἶναι et πρὸς *μωρίας* εἶναι ὑπελάμβανε. Cf. Lucian. Dem. encom. p. 910. Τάχα τῆς ὑμετέρας γέγονεν ἔργον ὀλιγωρίας. Orelli et Ochsner. ad Arnob. adv. gentt.

συναγαγὼν τῆ διανοίᾳ, τὸ μὲν περὶ τοὺς μηδὲν ὄντας θεοὺς ματαιάζειν, καὶ μετὰ τοσοῦτον ἔλεγχον ἀποπλανᾶσθαι, μωρίας ἔργον ὑπελάμβανε⁶), τὸν δὲ πατρῶον τιμῶν μόνον ᾤετο δεῖν θεόν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Η'.

Ὅπως εὐξαμένῳ τὴν ὀπίσθιαν ὁ θεὸς παρέσχε, σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ, μεσημβρίας οὔσης, καὶ γραφὴν τούτῳ νικᾶν παραινούσαν.

Ἐνεκαλεῖτο δῆτα ἐν εὐχαῖς τοῦτον ἀντιβολουῶν καὶ ποτηνῶ-
μενος, φῆναι αὐτῷ ἑαυτὸν ὅστις εἶη, καὶ τὴν ἑαυτοῦ δεξιὰν
τοῖς προκειμένοις ἐπορεύξαι. Εὐχομένῳ δὲ ταῦτα καὶ λιπαρῶς
ἐκετεύοντι τῷ βασιλεῖ, θεοσημία τις ἐπιφαίνεται παραδοξοτάτη
ἣν τάχα μὲν ἄλλου λέγοντος, οὐ ῥάδιον ἦν ἀποδέξασθαι¹), αὐ-
τοῦ δὲ τοῦ νικητοῦ βασιλέως, τοῖς τὴν γραφὴν διηγουμένοις
ἡμῖν μακροῖς ὕστερον χρόνοις, ὅτε ἠξιώθημεν τῆς αὐτοῦ γνώ-
σεώς τε καὶ ὀμιλίας, ἐξαγγείλαντος, ὄρκους τε πιστωσαμένου
τὸν λόγον, τίς ἂν ἀμφιβάλῃ μὴ οὐχὶ πιστεῦσαι τῷ διηγήματι
μάλιστα ὅτε καὶ ὁ μετὰ ταῦτα χρόνος ἀληθῆ τῷ λόγῳ παρέσχε
τὴν μαρτυρίαν. Ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας²), ἤδη τῆς

I, 45. p. 332. ed. Orell. et Lobeck. ad Phryn. p. 10.* *Matthiae* ausführliche Grammatik p. 620 sqq. ed. II. *Zumpt* Lateinische Grammatik §. 73. 12. Anm. I. p. 351. ed. IV. *Passow* Lexic. sub v. ἔργον 4. a.]

Cap. XXVIII. 1) Ἀποδέξασθαι. Scribendum puto ἀποδέξασθαι, ut *legisse* videtur Nicephorus in libro VII. cap. 29. Atque ita in schedis Regii scriptum inveni. In codice Fuk. et Savil. legitur παραδέξασθαι. — 2) Ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης. Nicephorus in lib. VII. cap. 29. hunc locum ita exposuit: περὶ γὰρ μεσημβρίαν ὀδεύοντι συνάμα τῆ περὶ αὐτὸν στρατιᾶ, τοῦ ἡλίου πρὸς δυσμὰς κλίνοντος. Id est: Meridiano tempore cum exercitu suo iter faciens, sole in occasum vergente, etc. Sic etiam Portesius Eusebii verba interpretatus est. Sub meridiem, inquit, inclinante iam die. Sed fortasse totus locus uno spiritu continuandus est, et verba Eusebii hoc modo construenda: τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης ἀμφὶ μεσημβρινὰς ὥρας. Id est, cum iam dies in meridiem vergeret. Cui interpretationi favet Zonaras, qui in Constantini gestis hanc visionem referens, apparuisse dicit μεσοῦσης ἡμέρας. Certe in codice Regio et Fuk. nulla distinctio est post vocem ὥρας, sed duntaxat post verbum ἀποκλινοῦσης virgula adscribitur. Apud Socratem tamen qui Eusebii verba descripsit, post vocem ὥρας apposita est virgula. Itaque Christophersonus utrobique vertit: *Circiter meridiem, die iam in pomeridianum tempus aliquantulum inclinante.* Quod mihi ineptum videtur. Neque enim ἀποκλίνουσα ἡμέρα dici potest, nisi cum dies vergit in vespere, id est, post horam diei nonam, ut recte sumpsit Nicephorus. Quomodo autem id convenire potest cum praecedentibus verbis ἀμφὶ τὰς μεσημβρινὰς, etc.? Idem enim est ac si diceres: circa meridiem, sub vespere. Dicet forte aliquis, Eusebium his postremis verbis ἀποκλινοῦσης ἡμέρας significare voluisse, eam

ἡμέρας ἀποκλινούσης, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔφη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλλίου σταυροῦ τρόπαιον, ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφὴν τε αὐτῷ συνῆφθαι, λέγουσαν· τούτου νόμα. Θάμβος δ' ἐπὶ τῷ θεάματι κρατῆσαι αὐτὸν τε καὶ τὸ στρατιωτικὸν ἅπαν, ὃ δὴ στελλομένῳ ποσ πορείαν συνείπειτό τε καὶ θεωρὸν ἐγένετο θαύματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ὅπως δ' Χριστὸς τοῦ Θεοῦ καθ' ἕκτους αὐτῆ φανίς, ὁμοιοτρόπως τοῦ σταυροῦ σημεῖον κερῆσθαι κατὰ τοὺς πολέμους προσέταξε.

Καὶ δὴ διαπορεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἔλεγε, τί ποτε εἶη τὸ φάσμα. Ἐνθυμουμένῳ δ' αὐτῷ καὶ ἐπὶ πολὺ λογιζομένῳ νύξ ἐπήει καταλαβοῦσα· ἐνταῦθα δὴ ὑπνοῦντι αὐτῷ, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ σὺν τῷ φανέντι κατ' οὐρανὸν σημεῖον ὀφθῆναι τε καὶ παρακελεύεσθαι, μίμημα ποιησάμενον τοῦ καθ' οὐρανὸν ὀφθέντος σημεῖου, τούτου πρὸς τὰς τῶν πολεμίων συμβολὰς ἀλαξήματι χρῆσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημεῖου.

Ἄμα δ' ἡμέρα διαναστάς, τοῖς φίλοις ἐξηγόρευε τὸ ἀπόρρητον. Καῖπειτα χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτελῶν δημιουργοὺς συγκαλέσας, μέσος αὐτὸς καθίζάνει, καὶ τοῦ σημεῖου τὴν εἰκόνα

visionem oblatam esse Constantino paulo post meridiem. Nam sol a cardine meridiano progrediens, paulatim deinceps in occasum vergit. Verum si Eusebius ita sensit, quid opus erat tot verbis? Potuit enim brevius dicere μεσοῦσης ἄρτι τῆς ἡμέρας. Adde quod Eusebius in plurali dixit ἀμφὶ τὰς μεσημβρινὰς ὥρας, ut appareat illum non horam sextam intelligere, sed totum illud spatium horarum, quod meridiei deputatur, ab hora scilicet quinta ad nonam. Quae quatuor horae meridianae propriae vocantur, teste Augustino de doctrina Chr. cap. 16. lib. II. Sic Ambros. in psal. CXVIII. ad versiculum 62. Proinde in hanc sententiam adducor, visionem illam Constantino oblatam fuisse circa horam diei nonam, dum iter faceret unam cum exercitu. Idque plane confirmatur sequentibus verbis. Addit enim Eusebius, post visionem obstupefacto Constantino, dum multa secum volvit animo, noctem supervenisse. Ex quo apparet, non multo ante noctem id visum Constantino et militibus apparuisse. In libro II. historiae Miscellae, ubi hic Eusebii locus adducitur, haec habetur interpretatio: *circa meridiem declinante iam sole.* [Vid. Excurs. I.]

φράζει, ἀπομιμῆσθαι τε αὐτὴν χρυσῷ καὶ πολυτελεῖσι λίθοις διεκελεύετο· ὃ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς ποτὲ συνέβη παραλαβεῖν¹).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ΄.

Ἐκφρασις σταυροειδοῦς σημείου, ὅπερ νῦν οἱ Ῥωμαῖοι λάβαρον καλοῦσιν.

¹ Ἦν δὲ τοιῶδες σχῆματι κατεσκευασμένον· ὑψηλὸν δόρυ χρυσῷ κατημφισμένον, κέρασ εἶχεν¹) ἐγκάρσιον, σταυροῦ σχῆματι πεποιημένον· ἄνω δὲ πρὸς ἄκρον τοῦ παντός, στέφανος ἐκ λίθων πολυτελεῶν καὶ χρυσοῦ συμπεπλεγμένος κατεστήρικτο, καθ' οὗ τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας τὸ σύμβολον, δύο στοιχεῖα²) τὸ Χριστοῦ παραδηλοῦντα ὄνομα, διὰ τῶν πρώτων ὑπεσῆμαι-

Cap. XXX. 1) Ὁφθαλμοῖς ποτὲ παραλαβεῖν. Addendum est verbum συνέβη, quod etiam ad marginem codicis Moraeati adscriptum inveni. In schedis Regiis hic locus ad marginem suppletur hoc modo: αὐτὸς βασιλεὺς Θεοῦ καὶ τοῦτο χαρισαμένου ἤξλωσεν. Atque ita fere Savilius et Christophorsonus. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: ὃ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς ποτὲ συνέβη παραλαβεῖν, αὐτὸς βασιλεὺς, etc. ut supra. Sed alterutrum superfluum est. Aut enim delenda est vox συνέβη, aut verba illa αὐτὸς βασιλεὺς, etc. sunt expungenda, nisi cum Savilio legas αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς, etc.

Cap. XXXI. 1) Κέρασ εἶχεν. Langus, Portesius et Christophorsonus cornu verterunt parum Latine, cum antennam vertere debuissent. — 2) [Δύο στοιχεῖα — — κατὰ τὸ μέγαλτατον Val. vertit: „duae videlicet literae, nomen Christi primis apicibus designabant, litera, ρ, in medio sui decussata,“ Strothius: „nemlich zween den Namen Christi bedeutende Schriftzüge, so dass das R in die Mitte des Ch gesetzt war.“ Cf. Lactant. de mortt. persec. c. XLIV. Praeterea Strothius haec monuit ad h. l. p. 181.: „Das χυῖσθαι ist ein Wort, welches nach der bekannten Freiheit der Griechen, von dem Buchstaben χι gemacht ist, und heisst von einem χ durchschnitten, oder eingeschlossen werden.“ Cf. Augusti Denkwürdigkeiten T. III. p. 214 sq.: „Das Kreuz, woran Andreas, auf Befehl des achaeischen Proconsuls Aegeas, geschlagen wurde, bestand aus zwey überzweg gefügten Balken, welche die Form einer römischen zehn (X) bildeten. Daher ist der Ausdruck: Crux decussata entstanden, welcher nicht von decutio, sondern von Decussis (von decem), dessen sich auch Plinius (XVIII, 84. ducantur duae lineae in decusses obliquae. Vitruv. X, 11.) bedient, herstammt. Dieses Zeichen nun galt in der alten Kirche allgemein für das griechische X und für die Abbréviation von Χριστος. Es kommt bey den alten Schriftstellern auch unter dem Namen Χιασμος (von Χιάζειν, mit X versehen, kreuzweis stellen) vor.“ Add. Hieronym. comment. in Ierem. c. XXXI. „Decussare est per medium secare, veluti si duae regulae concurrant ad speciem litterae X., quae figura est crucis.“ Augustin. de doctr. Christ. II, 24. „Una figura litterae, quae decussatim notatur, aliud apud Graecos, aliud apud Latinos valet, non natura, sed placito et consensione significandi.“ Isidor. origg. I, 3.

νον χαρακτήρων, χραζόμενου τοῦ ρ κατὰ τὸ μεσαίτατον· ἃ δὴ κατὰ τοῦ κράτους φέρων εἶωθε καὶ³⁾ τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ὁ βασιλεύς. Τοῦ δὲ πλαγίου κέρως, τοῦ κατὰ τὸ δόρυ πέπαρμένου, ὁθόνη τις ἐκκρεμῆς ἀπηώρητο, βασιλικὸν ὕφασμα, ποικιλία συνημμένων πολυτελῶν λίθων, φωτὸς αὐγαῖς ἐξαστραπτόντων, καλυπτόμενον· σὺν πολλῶν τε καθυφασμένῳ χρυσῷ⁴⁾, ἀδιήγητόν τι χρῆμα τοῖς ὄρωσι παρεῖχε τοῦ κάλλους. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ φᾶρος τοῦ κέρως ἐξημμένον, σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους⁵⁾ περιγραφὴν ἀπελάμβανε, τὸ δ' ὄρθιον δόρυ τῆς κάτω ἀρχῆς ἐπὶ πολὺ μηχανόμενον⁶⁾, ἄνω μετέωρον ὑπὸ τῷ τοῦ σταυροῦ τροπαίῳ πρὸς αὐτοῖς ἄκροις τοῦ διαγραφέντος ὕφασματος⁷⁾, τὴν τοῦ Θεοφιλοῦς βασιλέως εἰκόνα χρυσοῦν μέχρι στέρνων, τῶν τ' αὐτοῦ παίδων ὁμοίως ἔφερε. Τούτῳ μὲν τῷ

*Lipsius de cruce I, 7.] — 3) [Κᾶν pro καὶ Val. et Read. scripsi cum Zimmerm., et semper talia rectius exhibui, quod h. l. semel monitum sit. Temere autem Reading. in Corrigendis pro καὶ h. l. et alibi, ut distinguatur a καὶ i. e. καὶ ἄν, cum Stephano scribere maluit καὶ.] — 4) Καθυφασμένῳ χρυσῷ. Savilius in suo libro emendavit καθυφασμένον. Certe in codice Fuk. scriptum inveni καθυφασμένων. Et paulo post παρεῖχε, non παρέχον habet idem codex et Turnebus. [Παρεῖχε scripsi ut difficilium.] — 5) Σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους. His verbis Eusebius significat, velum illud quadratum fuisse. Nam longitudinis et latitudinis modus aequalis quadratam efficit figuram. Certe in veteribus nummis Constantini et sequentium principum, velum illud ea figura quam dixi, cernere licet. Male igitur Christophorus Eusebii locum exposuit hoc modo: *Istud igitur velamen ad cornu affixum, longitudinis latitudinisque crucis mensuram penitus exaequavit.* — 6) Τῆς κάτω ἀρχῆς ἐπὶ πολὺ μηχανόμενον. Sensus est, hastam illam a basi usque ad antennam multo longiorem fuisse, quam ab antenna usque ad summum fastigium. Idque etiam in nummis cernere licet. Potest etiam hic locus simpliciter intelligi, ut sensus sit hastam illam ab imo ad summum longissimam fuisse. [Verba τοῦτο μὲν οὖν τὸ φᾶρος — — ἔφερε Val. vertit: „Atque hoc velum antennae affixum, latitudinem longitudini aequalem habuit (Cf. not. 5.). Ipsa vero recta hasta ab infima sui parte in magnam longitudinem producta, in superiori parte sub ipso crucis signo ad ipsam veli variis coloribus depicti summitatem auream deo cari imperatoris et liberorum eius imaginem depictam pectore tenuis sublimem gestabat“ Strothius: „Dies an der Stange hangende Tuch war so breit als es lang war. Der aufrechtstehende Spiess war von unten auf gerechnet sehr lang; oben unter dem Zeichen des Kreuzes, an dem Rande des gestickten Tuchs, war das goldene Brust-Bild des Gott-liebenden Kaisers, nebst den Bildern seiner Söhne angehenkt.“] — 7) Τοῦ διαγράφοντος ὕφασματος. Scribendum est τοῦ διαγραφέντος, id est, varie depicti. Nam velamen illud purpureum quod ex antenna pendebat, auro variisque lapillis erat ornatum. Quid autem sibi voluerit Christophorus, nescio, cum haec Eusebii verba ita vertit: *ad texturae discurrentis simbrias.* Nisi forte διατρέχοντος legit pro διαγράφοντος. Sed longe gravius lapsus est idem Christophorus, cum verba illa Eusebii ἄνω μετέωρον quae ad vocem εἰκόνα referuntur, ad vocabulum δόρυ retulit. Quod refutationem non meretur. [Cum Zimm. scripsi διαγραφέντος.]*

σωτηρίῳ σημείῳ, πάσης ἀντικειμένης καὶ πολεμίας δυνάμεως ἀμυντηρίῳ διαπαντός ἐχρήτο βασιλεὺς, τῶν τε στρατοπέδων ἀπάντων ἡγεῖσθαι τούτου ὁμοιώματα, προσέταττεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Β'.

Ὅπως κατεχηθεὶς Κωνσταντῖνος, τὰς θείας γραφὰς ἀνεγίνωσκεν.

Ἄλλα ταῦτα μικρὸν ὕστερον. Κατὰ δὲ τὸν δηλωθέντα χρόνον τὴν παράδοξον καταπλαγεὶς ὄψιν, οὐδ' ἕτερον 1) θεὸν ἢ τὸν ὀφθέντα δοκιμάσας πείθειν, τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας 2) ἀνεκκλείειτο, καὶ τίς εἶη θεὸς αὐτὸς, ἠρώτα, τίς τε ὁ τῆς ὀφθείσης ὄψεως τοῦ σημείου λόγος. Οἱ δὲ τὸν μὲν εἶναι θεὸν ἔφασαν, θεοῦ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου μονογενῆ παῖδα, τὸ δὲ σημεῖον τὸ φανέν, σύμβολον μὲν ἀθανασίας εἶναι, τρόπαιον δ' ὑπάρχειν τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης, ἣν καὶ ἐποιήσατο ποτὲ παρελθὼν ἐπὶ γῆς· ἐδίδασκόν τε τὰς τῆς παρθένου αἰτίας, τὸν ἀκριβῆ λόγον αὐτῷ τῆς κατ' ἀνθρώπους οἰκονομίας 3) ὑποτιθέμενοι. Ὁ δὲ καὶ τούτοις μὲν ἐμαθητεύετο τοῖς λόγοις, θαῦμα δ' εἶχε τῆς ὀφθαλμοῖς αὐτῷ παραδοθείσης θεοφανείας· συμβάλλων τε τὴν οὐράνιον ὄψιν τῇ τῶν λεγομένων ἐρμηνείᾳ, κἠν διάνοιαν ἐστηρίζετο, θεοδίδακτον αὐτῷ τὴν τούτων γνῶσιν παρεῖναι πειθόμενος· καὶ αὐτὸς δ' ἤδη τοῖς ἐνθέοις ἀνα-

Cap. XXXII. 1) Οὐδέτερον. Scribendum est disinctis vocibus οὐδέτερον, vel οὐδένα ἕτερον. Savilius ad oram sui codicis emendavit οὐδ' ἕτερον θεόν. Codex autem Fuk. habet οὐδέτερον θεόν. [Cum Zimmerm. correxi οὐδ' ἕτερον θεόν, Val. οὐδέτερον θεῶν.] — 2) Τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας. Hoc loco Eusebius noster μύστας posuisse videtur pro μυσταγωγούς. Neque enim dubium est quin episcopus intelligat. Subdit enim paulo post καὶ δὴ τοὺς τοῦ θεοῦ ἱεράς πατέδρους αὐτῷ ποιησάμενος, etc. Apud Graecos tamen μύσται dicuntur, non qui mysteria tradunt, sed qui sacris initiantur. Unde Hieronymus in epistola ad Pamplachium dixit: *Christi mystes, patriarcharum symmystes*. Sic Chrysostomus in homilia XIV. in epist. ad Romanos μύστας vocat baptizatos. — 3) Τῆς κατ' ἀνθρώπους οἰκονομίας. Quid οἰκονομία apud sanctos patres significet, abunde notavi ad librum primum historiarum. Quidquid enim Christus in carne ad hominum salutem gessit ut homo, id οἰκονομίας vocabulo comprehenditur. Non recte igitur Christophorus hoc loco interpretatus est: Christi inter homines οἰκονομίαν. Neque enim κατ' ἀνθρώπους significat inter homines, sed potius secundum homines, id est, humano more ac modo. Ita Gregorius Nyssenus in epistola ad Eustathiam et Ambrosiam: ἀλλ' εἰ ὡσαύτως ἔχων, καὶ πρὸ τῆς κατ' ἀνθρώπων οἰκονομίας, καὶ ἐν ἐκείνῳ, καὶ μετὰ τοῦτο. [Cf. Vallesius ad Euseb. H. E. I, 1. V, 19. X, 4.]

γνώμασι προσέχειν ἡξίου. Καὶ δὴ τοὺς τοῦ θεοῦ ἱερέας παρέδρους αὐτῷ ποιησάμενος, τὸν ὀφθέντα θεὸν πάσαις δεῖν ᾔετο θεραπαίαις τιμᾶν. Καῖπειτα φραζάμενος ταῖς εἰς αὐτὸν ἀγαθαῖς ἐλπίσιν, ᾤρητο λοιπὸν τοῦ τυραννικοῦ πυρὸς τὴν ἀπειλὴν κατασβέσων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Γ'.

Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχειῶν τῶν ἐν Ῥώμῃ.

Καὶ γὰρ δὴ πολὺς ἦν ὁ ταύτη¹⁾ προαρπάσας τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, δυσσεβείαις καὶ ἀνοσιουργίαις ἐγχειρῶν, ὡς μὴδὲν τόλμημα παρελθεῖν μιαραῖς καὶ ἀκαθάρτου πράξεως. Διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν²⁾ τὰς (κατὰ νόμον γαμετάς, ταύτας ἐνυβρίζων ἀτιμότατα) τοῖς ἀνδράσι ἀπέπεμπε, καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις, οὐδ' ἀφανέσι, ἀλλ' αὐτοῖς ἐμπαροινῶν τοῖς τὰ πρωτεῖα τῆς τῶν Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς κατέχουσι. Μυρίαῖς μὲν οὖν ἐλευθέραις γυναῖξιν ἐνυβρίζων αἰσχροῦς, οὐκ εἶχεν ὅπως ἐμπλήσειε τὴν ἀκρατῆ καὶ ἀκόλαστον αὐτοῦ ψυχὴν. Ὡς δὲ καὶ Χριστιαναῖς ἐνεχείρει, καὶ οὐκέθ' οἷός τε ἦν³⁾ εὐ-

Cap. XXXIII. 1) [Ταύτην Ion.] — 2) Διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν. Locus est mutilus ut apparet, quem cum Christophorsono supplevi ex lib. VIII. historiae ecclesiasticae cap. 14. In schedis Reg. locus hic ad marginem suppletur hoc modo: τὰς κατὰ νόμον γαμετάς, αὐταῖς ἐνυβρίζων αἰσχροτάτως, etc. In codice Fuk. scribitur διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν τὰς γυναῖκας, τοῖς ἀνδράσι, etc. [In Cast. post ἀνδρῶν τὰς addendum conicitur γυναῖκας διεφθαρμένας.] — 3) Καὶ οὐκέθ' οἷός τε ἦν. Prima vox delenda est. Sed sequentia corrupta sunt ac mutila, quae sine scriptorum codicum subsidio difficile est restituere. Potest tamen legi: οὐκέθ' οἷός τε ἦν εὐπορίαν τοῖς οἰκείοις ἀσελήμασιν ἐπινοεῖν. Mox codex Fuk. et Savilli habet θᾶπτον γὰρ τὴν, etc. [Καὶ ante οὐκέθ' οἷός τε ἦν non delendum puto cum Val. Inserto enim post οἰκείοις cum Cast. Zimm. ἐπιθυμήμασιν, sententia verborum οὐκέθ' — ἐπινοεῖν ex ipsa est quam expressit Val. vertendo: „nullis artibus perficere potuit ut earum congressum frueretur.“ Accuratus etiam Stroth. interpretatur: „so war es ihm nicht möglich zu seinem Zweck zu gelangen.“ In eo tantum lapsi sunt VV. DD., quod vim particulae καὶ ante οὐκέθ' οἷός τε ἦν non expresserunt. Refert enim Eusebius hoc, Maxentii libidinem, quamvis permultas paganas mulieres ipse stupraverit, tamen magis inflammatam quam restinctam esse, Christianas vero mulieres ab eo se violari nec passas esse (Χριστιαναῖς ἐνεχείρει), atque ita adeo opportunitatem eum non invenisse explendis cupiditatibus suis. Vide quae de usu illo particulae καὶ disputavi ad Euseb. H. E. VII, 30. T. II. p. 396 sqq. Add. Wyttenbach. ad Iulian. orat. in laudem Constantii p. 159. ed. Schaefer. et Pott. ad 1 Corinth. VII, 7.] — 4) Τὴν ψυχὴν θανατῶσαι. Scribendum videtur θανάτω. Sic enim loquitur Eusebius noster in lib. VIII. ubi de Maximini flagitiis agit:

πορίαν τοῖς οἰκείοις ἐπιθυμήμασιν ἐπινοεῖν. Θάττον γοῦν τὴν ψυχὴν θανατῶσαι⁴⁾, ἢ τὸ σῶμα αὐτῶ παρεχώρουν ἐπὶ φθορὰν αὐται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Δ'.

Ὅπως ἡ τοῦ ἐπαρχοῦ διὰ σωφροσύνης ταυτὴν ἀνεῖλεν.

Μία γοῦν τις τῶν αὐτόθι συγκλητικῶν ἀνδρῶν τὴν ἐπαρχον διεπόντων ἐξουσίαν, ὡς ἐπιστάντας τῷ οἴκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῷ τυράννῳ διακονουμένους ἐπύθετο (Χριστιανὴ δ' ἦν) τὸν τ' ἄνδρα τὸν αὐτῆς ἔγνω, δέους ἔνεκα, λαβόντας αὐτὴν, ἀπάγειν κελεύσαι, βραχὺν ὑποπαραιτησαμένη χρόνον, ὡς ἂν τοῦ σώματος τὸν συνήθη περιβάλοιτο κόσμον, εἴσεισιν ἐπὶ τοῦ ταμείου· καὶ μονωθεῖσα, ξίφος τοῦ σιέρνου πήγνυσι¹⁾, θανοῦσά τε παραχρῆμα, τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγοῖς καταλείπει, ἔργοις δ' ἀπάσης γεγωνοτέροις φωνῆς, ὅτι μόνον χρῆμα ἀήττητόν τε καὶ ἀνώλεθρον, ἢ βρωμένη παρὰ Χριστιανοῖς σωφροσύνη πέφυκεν, εἰς πάντας ἀνθρώπους, τοὺς τε νῦν ὄντας καὶ τοὺς μετέπειτα γενησόμενους ἐξέφηγεν. Αὕτη μὲν οὖν τοιαύτη τις ὤφθη.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Ε'.

Ἀναίρεσις δήμου Ῥωμαίων ἐπὶ Μαξιαντίου.

Τὸν δὲ τοιοῦτοις ἐπιτολμῶντα πάντες ὑπεπηχότες δήμοι καὶ ἄρχοντες, ἔνδοξοί τε καὶ ἄδοξοι, θανῆ κατεφύχοντο τυραννίδι. Καὶ οὐδ' ἠρεμοῦντων καὶ τὴν πικρὰν φερόντων δου-

αὶ δὲ ἐπὶ φθορὰν ἐλκόμεσαι, θάττον τῆς ψυχῆς θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα τῆ φθορᾷ παραδεδῶκασιν. [Zimm. dedit θανάτῳ.]

Cap. XXXIV. 1) [Ξίφος — πήγνυσι. Exempla virginum quae ut pudorem servarent, mortem sibi consciscerent, inveniuntur passim. Sed illud memorabilius, plerosque patres talis harum facinus non vituperasse, sed laudasse, ut laudat mox Eusebius verbis: ἔργοις δ' ἀπάσης κ. τ. λ., et in hist. eccl. VII, 14. T. III. p. 64 sqq., ubi eadem narratio legitur. Cf. Hieronymus in comment. ad Ion. c. l. ext.: Unde et in persecutionibus non licet mihi propria perire manu, absque eo ubi castitas periclitatur. Rectiora tamen sensit Augustinus, ut ostendi ad l. l. Euseb. H. E. p. 67., neque satis vere Staeudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. II. p. 562 sq. scripsit: „Es ist kaum zu zweifeln dass alle oder die meisten Kirchenväter über die Art von Selbstmord, wo Christinnen um der Entehrung zu entgehen, sich selbst aus der Welt schafften, eben so gedacht haben, wie Eusebius und Augustinus.“ Verius Augu-

γνώσασσι προσέχειν ἡξίου. Καὶ δὴ τοὺς τοῦ θεοῦ ἱερέας παρέδρους αὐτῷ ποιησάμενος, τὸν ὀφθέντα θεὸν πάσαις δεῖν ᾔετο θεραπεύειαι τιμᾶν. Καῖπειτα φραζάμενος ταῖς εἰς αὐτὸν ἀγαθαῖς ἐλπίσιν, ὥρμητο λοιπὸν τοῦ τυραννικοῦ πυρὸς τὴν ἀπειλὴν κατασβέσων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Γ'.

Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχειῶν τῶν ἐν Ῥώμῃ.

Καὶ γὰρ δὴ πολὺς ἦν ὁ ταύτη¹⁾ προδαρπάσας τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, δυσσεβείαις καὶ ἀνοσιουργίαις ἐγχειρῶν, ὡς μηδὲν τόλμημα παρελθεῖν μιαιῶς καὶ ἀκαθάρτου πράξεως. Διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν²⁾ τὰς (κατὰ νόμον γαμετὰς, ταύτας ἐνυβρίζων ἀτιμότατα) τοῖς ἀνδράσι ἀπέπεμπε, καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις, οὐδ' ἀφανέσιν, ἀλλ' αὐτοῖς ἐμπαροινῶν τοῖς ἰπρωτεῖα τῆς τῶν Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς κατέχουσι. Μερταίαι μὲν οὖν ἐλευθέραις γυναῖξιν ἐνυβρίζων αἰσχροῦς, οὐκ ἔχεν ὅπως ἐμπλήσειε τὴν ἀκρατῆ καὶ ἀκόλαστον αὐτοῦ ψυχήν. Ὡς δὲ καὶ Χριστιανῶν ἐνεχείρει, καὶ οὐκ ἔθ' ὅλος τε ἦν³⁾.

XXXIII

1) [Τὸν τῶν ἰσθμίων]

2) [Τὸν τῶν ἀνδρῶν]

3) [Τὸν τῶν ἀνδρῶν]

λείαν, ἀπαλλαγὴ τις ὄμωρς ἢ τῆς τοῦ τυράννου φονώσης ἀμώ-
τητος. Ἐπὶ σμικρᾷ γοῦν ἤδη ποτὲ προφάσει, τὸν δῆμον εἰς
φόνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐξεδίδου· καὶ ἐκτείνετο μυ-
ρία πλήθη τοῦ δήμου Ῥωμαίων ἐπ' αὐτοῦ μέπου τοῦ ἄστεως,
οὐ Σκυθῶν ἢ βαρβάρων, ἀλλ' αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ
πανοπλίαις. Συγκλητικῶν γε μὴν φόνος ὅσος δι' ἐπιβουλήν
ἐνηργεῖται τῆς ἐκάστου περιουσίας, οὐδ' ἐξαριθμῆσασθαι δυνα-
τὸν, ἄλλοτε ἄλλαις πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων ἀναιρουμένων.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Δ ε'.

Μαγείαι Μαξεντίου κατὰ Κωνσταντίνου, καὶ Ἰνδεια τρο-
φῶν ἐν Ῥώμῃ.

Ἡ δὲ τῶν κακῶν τῶ τυράννω κορωνίς ἐπὶ γοητείαν ἤλαυνε,
μαγικαῖς ἐπινοίαις¹⁾ τοτὲ μὲν γυναικας ἐγκύμονας ἀνασχίζοντας,
τοτὲ δὲ νεογνῶν σπλάγγνα βρεφῶν διερευνωμένου, λέοντάς τε
κατασφάττοντος, καὶ τινας ἀρόρητοποιίας ἐπὶ δαιμόνων προσκλή-
σεις καὶ ἀποτραπιασμὸν τοῦ πολέμου συνισταμένου· διὰ τούτων
γὰρ τῆς νίκης κρατήσεων ἤλπιζεν. Οὕτω μὲν οὖν ἐπὶ Ῥώμης
ὁ τυραννῶν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, οἷα δρῶν τοὺς ὑπηκόους κατε-
δουλοῦτο· ὥστ' ἤδη τῶν ἀναγκαίων τροφῶν ἐν ἐσχάτῃ²⁾ σπάνει
καὶ ἀπορίᾳ καταστήναι, ὅσην ἐπὶ Ῥώμης οὐδ' ἄλλοτε ποτε οἱ
καθ' ἡμᾶς γενέσθαι μνημονεύουσιν.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Δ ζ'.

Ἦντα ἐκ Ἰταλίας Μαξεντίου στρατευμάτων.

Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἀπάντων οἴκιον ἀναλαβῶν Κωνσταν-
τίνος, πάσαις παρασκευαῖς ὀπλιζέτο κατὰ τῆς τυραννίδος.
Προσθησάμενος δῆτ' ἑαυτοῦ θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων, σωτήρ' αὖτε

stini de ἀνταχειρίῃ sententiam proposuit ipse Stasudlin. l. l. T. III. p. 135
sqq., unde patet, non laude sed ad summum veniam et excusatione dignas
putasse Augustinum virgines illas. Ita: „Quas, inquit, se occiderunt,
ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nollet
ignosci?“ Cf. Grotius de iure belli ac pacis lib. II. cap. 19. n. V. In
sequentibus pro γεγωνότεροις Steph. γεγωνότερον.]

Cap. XXXVI. 1) [Μαγικαῖς ἐπινοίαις — — συνισταμένου. Vide
quae observavi ad Euseb. H. E. VIII, 14 not. 6. Cf. Salmasius in notis ad
Spartian. p. 38. ad Vopiscum p. 359 sq.] — 2) [Ἐσχάτη pro ἐν ἐσχάτῃ,
et mox ὅσον pro ὅσην Steph.]

καὶ βοηθὸν ἀνακαλεσάμενος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, τὸ, τε νικη-
 τικὸν τρίπαυον, τὸ δὴ σωτήριον σημεῖον, τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὀπλι-
 τῶν τε καὶ δορυφόρων προτάξας¹⁾, ἤγειτο πανστρατιᾶ, Ῥω-
 μαίοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνώμενος. Μαξεν-
 τίου δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητεῖαν μηχαναῖς, ἢ τῆ τῶν
 ὑπηκόων ἐπιθαρόοῡντος εὐνοίᾳ, προελθεῖν δ' οὐδ' ὅσον πυλῶν
 τοῦ ἄστεος ἐπιτολμῶντος, ὀπλιτῶν τῷ πλήθει καὶ στρατοπέδων
 λόχοις μυρίοις πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, ὅση τις ὑπ'
 αὐτῷ δεδούλωτο, φραξαμένου, ὃ τῆς ἐκ θεοῦ συμμαχίας ἀνημ-
 μένος βασιλεὺς, ἐπιὼν πρώτη καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ τοῦ τυ-
 ράννου παρατάξει, εὖ μάλα τε πάσας ἐξ αὐτῆς πρώτης ὁρμῆς
 χειρωσάμενος, πρόεισιν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον τῆς Ἰταλῶν χώρας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Η'.

Μαξιαντου θάνατος ἐν γειφύρῳ ποταμοῦ Τιβε-
 ριδος.

Ἦδη δ' αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα ἦν. Εἶθ' ὡς μὴ τοῦ
 τυράννου χάριν Ῥωμαίοις πολεμεῖν ἐξαναγκάζοιτο, θεὸς αὐτὸς
 οἷα δεσμοῖς τισὶ τὸν τύραννον πορώτατῳ πυλῶν ἐξέλκει, καὶ
 τὰ πάλαι δὴ κατ' ἀσεβῶν ὡς ἐν μύθου λόγῳ παρὰ τοῖς πλεί-

Cap. XXXVII. 1) [Τὸ δὴ σωτήριον — προτάξας. Lactant. de mortt.
 persecutt. c. XLIII sqq. signum illud crucis cuiusque militis aspidi, in urbis
 Romae adspectu, quo magis ad certamen omnes inflammarentur, Constan-
 tini iussu affixum esse narrat, de quo quamvis levioere Eusebii et Lactantii
 dissensu vid. Kestner. de Euseb. p. 49 sqq. p. 53. Quidquid sit, hoc nobis
 quidem certum esse videtur, signo illo crucis, in certamine cum Maxentio
 satis prudenter usum esse Constantinum. Cf. supra c. XXXI. ext. II, 6—11.
 II, 16. Augusti Denkwürdigkeiten T. III. p. 299 sq. Add. Prudentii contra
 Symmach. I, 467 sq. edit. Cellar.

*Hoc signo invictus, transmissis Alpibus ultor,
 Servitium solvit miserabile Constantinus
 Quum te pestifera premeret Maxentius aula.*

Et v. 482 sqq. *Testis Christicolae ducis adventantis ad urbem
 Mulvius, exceptum Tiberina in stagna tyrannum
 Praecipitans, quam victricia viderit arma
 Maiestate regi, quod signum dextera vindex
 Praetulerit, quali radiarint stemmate pila.
 Christus purpureum, gemmanti textus in auro,
 Signabat labarum: clypeorum insignia Christus
 Scripserat: ardebat summis crux addita cristis.*

De proelio cum Maxentio commisso huiusque interitu vid. c. XXXVIII.
 coll. H. E. IX, 9. Zosim. hist. II, 15. Manso Leben Constantins des
 Grossen p. 41 sqq. p. 305 sqq.]

μηδ' ὄνομα, μηδὲ μνήμην ἐν ἀνθρώποις ἀπολειφθῆναι, ὁ δὲ πατὴρ αὐτῶ θεὸς τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐναργῆ καὶ πάμπολλα δείγματα εἶη δεδωκώς τῶ αὐτοῦ πατρὶ· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἤδη καταστρατεύσαντας πρότερον τοῦ τυράννου διασκεψάμενος, σὺν πλήθει μὲν θεῶν τὴν παράταξιν πεποιημένους, αἰσχρὸν δὲ τέλος ὑπομείναντας· ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν σὺν αἰσχύνῃ τῆς συμβολῆς⁴⁾ ἄπρακτος ἀνεχώρει, ὁ δὲ καὶ μέσοις αὐτοῖς τοῖς στρατεύμασι κατασφραγεῖς, πάρεργον⁵⁾ ἐγένετο θανάτου· ταῦτα οὖν πάντα

ad Charit. p. 413.] — 4) [Βουλῆς Cast. Praeterea ad verba ὁ μὲν — ἀνεχώρει animadvertit Stroth. p. 177. not. 2: „Galerius: den Eusebius hier eigentlich zuletzt hätte nennen sollen, weil sein Rückzug nach dem Tode des Severus erfolgte; welches der andere ist, der hier gemeint wird.“ Cf. Manso Leben Constantina p. 29 sqq.] — 5) Πάρεργον ἐγένετο θανάτου. Difficile admodum est dicere, quid sibi velit Eusebius. Christophorus quidem vertit: *tanquam supervacanea mortis accessio factus est*. Portesius quoque ante illum *fati accessionem* verterat. Sed non intelligo, cur Severus mortis accessio dicatur, cum solus ex omni exercitu suo perierit. Malim itaque *πάρεργον* interpretari *vilem victimam*. Vilia enim capita recte θανάτου *πάρεργον* dicuntur. *Πάρεργον* etiam dicitur quidquid citra laborem fit et quasi inter ludendum. Ita Severi caesaris mors *πάρεργον* dici potest, cum tam facile captus occisusque sit, ac si nullos circa se milites habuisset. At fortasse scribendum est *πάρεργον ἐγένετο πολέμου*. Ita Gelasius Cyzizenus in libro I, cap. 3. εἰλε τε καὶ τῶ πρώτῃ τῶν ὀπλῶν τὰ αὐτόθι βάρβαρα φύλα, *πάρεργον* τῆς μάχης πρὸς τὸ ἔργον συγχεσάμενος, ubi interpres similiter *belli accessionem* vertit, quod non probo. Malle certe in Gelasio vertere: *hic velut belli prologium ad bellum ipsum usus*. Sic etiam Eusebius in cap. 51. lib. II. Porro hoc in loco figuta est quam Graeci vocant *ὑστερον πρότερον*. Nam Severi caesaris clades ignominiosam illam Galerii fugam praecessit. [Mirari profecto subit, quomodo formula *πάρεργον ἐγένετο θανάτου* ita offendi potuerit Valesius; ut adeo θανάτου in πολέμου mutandum ducat. Constat enim quemadmodum ἔργον γίνεσθαι τινος dicitur qui ab aliquo conficitur et interficitur (vid. Hoogeven. ad Viger. p. 90. ed. Herm. et Jacobs. A. P. p. 277.), ita *πάρεργον γίνεσθαι τινος* dici eum qui ab alio quasi obiter, id est, haud consulto sed velut alia agente et facillimo negotio tollitur. Itaque recte iam Stroth. ad h. l. p. 177. ad verba *πάρεργον ἐγένετο θανάτου* quae non male vertit: „und wurde so zu sagen im Vorbeygehn ein Raub des Todes,“ haec annotavit: „Eigentlich er wurde eine Nebenarbeit des Todes, welcher metaphorische Ausdruck so viel sagt: er (Severus) kam nicht in einer Schlacht oder Gefecht um, wo der Tod so zu sagen absichtlich aufs Morden ausgeht, sondern er wurde ausser demselben, wo der Tod sonst keinen weggraffte, umgebracht.“ Quid? quod ipse Val. non male vertit: „*tanquam fortuita mortis praeda extiterat*.“ Sed Valesii errorem iam taxavit Dorville ad Chariton. p. 554. ed. Lips., qui de formula illa *πάρεργον γίνεσθαι τινος* simul est conferendus. Adde Thucyd. I, 132 extr. et quae observavi ad Euseb. de mart. P. c. VII. not. 9. et in indic. sub h. v. Tom. III. p. 530. Cf. Vales. et nos ad II, 52. de laudib. Constant. c. VII. τὸν ὄντα καὶ μόνον ἀληθῶς ὄντα, ὡς οὐκ ὄντα, *πάρεργον* ἐποίησαντο. Constantin. ad sancti. coetum c. XXIII. ὁ γὰρ τοι τὸν θεὸν ὁμολογήσας, οὐ γίνεται *πάρεργον* ὑβρεως οὐδὲ θυμοῦ.] — 6) [Μωρίας ἔργον ὑπελάμβανε pro eo quod consuetus dicitur μωρίας εἶναι et πρὸς μωρίας εἶναι ὑπελάμβανε. Cf. Lucian. Deim. encom. p. 910. Τάχα τῆς ὑμετέρας γέγονεν ἔργον ὀλιγωρίας. Orelli et Ochsner. ad Arnob. adv. gentt.

συναγαγὼν τῇ διανοίᾳ, τὸ μὲν περὶ τοὺς μηδὲν ὄντας θεοὺς ματαιάζειν, καὶ μετὰ τοσοῦτον ἔλεγχον ἀποπλανᾶσθαι, μωρίας ἔργον ὑπελάμβανε⁶⁾, τὸν δὲ πατρῶον τιμᾶν μόνον ᾤετο δεῖν θεόν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Η'.

Ὅπως εὐξαμένῳ τὴν ὀπίσθιαν ὁ θεὸς παρέσχε, σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ, μεσημβρίας οὔσης, καὶ γραφὴν τούτῳ νικᾶν παραινούσαν.

Ἀνεκαλεῖτο δῆτα ἐν εὐχαῖς τοῦτον ἀντιβολῶν καὶ ποτνῶμενος, φῆναι αὐτῷ ἑαυτὸν ὅστις εἶη, καὶ τὴν ἑαυτοῦ δεξιὰν τοῖς προκειμένοις ἐπορέξαι. Εὐχομένῳ δὲ ταῦτα καὶ λιπαρῶς ἰκετεύοντι τῷ βασιλεῖ, θεοσημία τις ἐπιφαίνεται παραδοξοτάτη ἣν τάχα μὲν ἄλλου λέγοντος, οὐ ῥάδιον ἦν ἀποδέξασθαι¹⁾, αὐτοῦ δὲ τοῦ νικητοῦ βασιλέως, τοῖς τὴν γραφὴν διηγουμένοις ἡμῖν μακροῖς ὕστερον χρόνοις, ὅτε ἠξιώθημεν τῆς αὐτοῦ γνώσεώς τε καὶ ὀμιλίας, ἐξαγγείλαντος, ὄρκους τε πιστωσαμένου τὸν λόγον, τίς ἂν ἀμφιβάλοι μὴ οὐχὶ πιστεῦσαι τῷ διηγήματι μάλισθ' ὅτε καὶ ὁ μετὰ ταῦτα χρόνος ἀληθῆ τῷ λόγῳ παρέσχε τὴν μαρτυρίαν. Ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλλου ὥρας²⁾, ἤδη τῆς

I, 45. p. 382. ed. Orell. et Lobeck. ad Phryn. p. 10.* *Matthiae* ausführliche Grammatik p. 620 sqq. ed. II. *Zumpt* Lateinische Grammatik §. 73. 12. Anm. I. p. 351. ed. IV. *Passow* Lexic. sub v. ἔργον 4. a.]

Cap. XXVIII. 1) Ἀποδείξασθαι. Scribendum puto ἀποδείξασθαι, ut *logisae* videtur Nicephorus in libro VII. cap. 29. Atque ita in schedis Regiis scriptum inveni. In codice Fuk. et Savil. legitur παραδέξασθαι. — 2) Ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλλου ὥρας ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης. Nicephorus in lib. VII. cap. 29. hunc locum ita exposuit: περὶ γὰρ μεσημβρίαν ὀδεύοντι συνάμα τῇ περὶ αὐτὸν στρατιᾷ, τοῦ ἡλλου πρὸς δυσμὰς κλίνοντος. Id est: Meridiano tempore cum exercitu suo iter faciens, sole in occasum vergente, etc. Sic etiam Portesius Eusebii verba interpretatus est. Sub meridiem, inquit, inclinante iam die. Sed fortasse totus locus uno spiritu continuandus est, et verba Eusebii hoc modo construenda: τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης ἀμφὶ μεσημβρινὰς ὥρας. Id est, cum iam dies in meridiem vergeret. Cui interpretationi favet Zonaras, qui in Constantini gestis hanc visionem referens, apparuisse dicit μεσούσης ἡμέρας. Certe in codice Regio et Fuk. nulla distinctio est post vocem ὥρας, sed duntaxat post verbum ἀποκλινοῦσης virgula adscribitur. Apud Socratem tamen qui Eusebii verba descripsit, post vocem ὥρας appositā est virgula. Itaque Christophersonus utrobique vertit: *Circiter meridiem, die iam in pomeridianum tempus aliquantulum inclinante.* Quod mihi ineptum videtur. Neque enim ἀποκλίνουσα ἡμέρα dici potest, nisi cum dies vergit in vespere, id est, post horam diei nonam, ut recte sumpsit Nicephorus. Quomodo autem id convenire potest cum praecedentibus verbis ἀμφὶ τὰς μεσημβρινὰς, etc.? Idem enim est ac si diceres: circa meridiem, sub vespere. Dicit forte aliquis, Eusebium his postremis verbis ἀποκλινοῦσης ἡμέρας significare voluisse, eam

ἡμέρας ἀποκλινούσης, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔφη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυροῦ τρόπαιον, ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφὴν τε αὐτῷ συνῆφθαι, λέγουσαν· τούτω νίκα. Θάμβος δ' ἐπὶ τῷ θεάματι κρατῆσαι αὐτόν τε καὶ τὸ στρατιωτικὸν ἄπαν, ὃ δὴ στελλομένῳ ποσὶ πορείαν συνείπετό τε καὶ θεωρὸν ἐγένετο θαύματος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Θ'.

Ὅπως ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπνους αὐτῷ φανείς, ὁμοιοτρόφῳ τοῦ σταυροῦ σημείῳ μεχρῆσθαι κατὰ τοὺς πολέμους προσέταξε.

Καὶ δὴ διαπορεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἔλεγε, τί ποτε εἶη τὸ φάσμα. Ἐνθυμουμένῳ δ' αὐτῷ καὶ ἐπὶ πολὺ λογιζομένῳ νύξ ἐπήει καταλαβοῦσα· ἐνταῦθα δὴ ὑπνοῦντι αὐτῷ, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ σὺν τῷ φανέντι κατ' οὐρανὸν σημείῳ ὀφθῆναι τε καὶ παρακελεύσασθαι, μίμημα ποιησάμενον τοῦ καθ' οὐρανὸν ὀφθέντος σημείου, τούτω πρὸς τὰς τῶν πολεμίων συμβολὰς ἀλεξήματι χρῆσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ'.

Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.

Ἄμα δ' ἡμέρα διαναστάς, τοῖς φίλοις ἐξηγόρευε τὸ ἀπόρρητον. Κάπειτα χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτελῶν δημιουργοὺς συγκαλέσας, μέσος αὐτὸς καθιζάνει, καὶ τοῦ σημείου τὴν εἰκόνα

visionem oblatam esse Constantino paulo post meridiem. Nam sol a cardine meridiano progrediens, paulatim deinceps in occasum vergit. Verum si Eusebius ita sensit, quid opus erat tot verbis? Potuit enim brevius dicere μεσοῦσης ἄρτι τῆς ἡμέρας. Adde quod Eusebius in plurali dixit ἀμφὶ τὰς μισημβρινὰς ὥρας, ut appareat illum non horam sextam intelligere, sed totum illud spatium horarum, quod meridiei deputatur, ab hora scilicet quinta ad nonam. Quae quatuor horae meridianae propriae vocantur, teste Augustino de doctrina Chr. cap. 16. lib. II. Sic Ambros. in psal. CXVIII. ad versiculum 62. Proinde in hanc sententiam adducor, visionem illam Constantino oblatam fuisse circa horam diei nonam, dum iter faceret unam cum exercitu. Idque plane confirmatur sequentibus verbis. Addit enim Eusebius, post visionem obstupefacto Constantino, dum multa secum volvit animo, noctem supervenisse. Ex quo apparet, non multo ante noctem id visum Constantino et militibus apparuisse. In libro II. historiae Miscellae, ubi hic Eusebii locus adducitur, haec habetur interpretatio: *circa meridiem declinante iam sole.* [Vid. Excurs. I.]

φράζει, ἀπομιμῆσθαι τε αὐτὴν χρυσοῦ καὶ πολυτελέσι λίθοις διεκελεύετο· ὃ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς ποτὲ συνέβη παραλαβεῖν¹⁾).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Α'.

Ἐκφρασις σταυροειδοῦς σημεῖου, ὅπερ νῦν οἱ Ῥωμαῖοι λάβαρον καλοῦσιν.

¹⁾ Ἦν δὲ τοιῶδε σχήματι κατεσκευασμένον· ὑψηλὸν δόρου χρυσοῦ κατημφισμένον, κέρασ εἶχεν¹⁾ ἐγκάρσιον, σταυροῦ σχήματι πεποιημένον· ἄνω δὲ πρὸς ἄκρον τοῦ παντός, στέφανός ἐκ λίθων πολυτελῶν καὶ χρυσοῦ συμπεπλεγμένος κατεστήρικτο, καθ' οὗ τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας τὸ σύμβολον, δύο στοιχεῖα²⁾ τὸ Χριστοῦ παραδηλοῦντα ὄνομα, διὰ τῶν πρώτων ὑπεσῆμαι-

Cap. XXX. 1) Ὀφθαλμοῖς ποτὲ παραλαβεῖν. Addendum est verbum συνέβη, quod etiam ad marginem codicis Moraeani adscriptum inveni. In schedis Regiis hic locus ad marginem suppletur hoc modo: αὐτὸς βασιλεὺς Θεοῦ καὶ τοῦτο χαρισαμένου ἤξιωσεν. Atque ita fere Savilius et Christophorsonus. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: ὃ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς ποτὲ συνέβη παραλαβεῖν, αὐτὸς βασιλεὺς, etc. ut supra. Sed alterutrum superfluum est. Aut enim delenda est vox συνέβη; aut verba illa αὐτὸς βασιλεὺς, etc. sunt expungenda, nisi cum Savilio legas αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς, etc.

Cap. XXXI. 1) Κέρασ εἶχεν. Langus, Portesius et Christophorsonus cornu verterunt parum Latine, cum antennam vertere debuissent. — 2) [Δύο στοιχεῖα — — κατὰ τὸ μέγαλτατον Val. vertit: „duae videlicet literae, nomen Christi primis apicibus designabant, litera, ρ, in medio sui decussata,“ Strothius: „nemlich zween den Namen Christi bedeutende Schriftzüge, so dass das R in die Mitte des Ch gesetzt war.“ Cf. Lactant. de mort. persec. c. XLIV. Praeterea Strothius haec monuit ad h. l. p. 181.: „Das χιάζισθαι ist ein Wort, welches nach der bekannten Freiheit der Griechen, von dem Buchstaben χι gemacht ist, und heisst von einem χ durchschnitten, oder eingeschlossen werden.“ Cf. Augusti Denkwürdigkeiten T. III. p. 214 sq.: „Das Kreuz, woran Andreas, auf Befehl des achaeischen Proconsuls Aegeas, geschlagen wurde, bestand aus zwey überswerg gefügten Balken, welche die Form einer römischen zehn (X) bildeten. Daher ist der Ausdruck: Crux decussata entstanden, welcher nicht von decutio, sondern von Decussis (von decem), dessen sich auch Plinius (XVIII, 34. ducantur duae lineae in decusses obliquae. Vitruv. X, 11.) bedient, herstammt. Dieses Zeichen nun galt in der alten Kirche allgemein für das griechische X und für die Abbréviation von Χριστος. Es kommt bey den alten Schriftstellern auch unter dem Namen Χιασμος (von χιάζειν, mit X versehen, kreuzweis stellen) vor.“ Add. Hieronym. comment. in Ierem. c. XXXI. „Decussare est per medium secare, veluti si duae regulae concurrant ad speciem litterae X, quae figura est crucis.“ Augustin. de doctr. Christ. II, 24. „Una figura litterae, quae decussatim notatur, aliud apud Graecos, aliud apud Latinos valet, non natura, sed placito et consensione significandi.“ Isidor. origg. I, 3.

νον χαρακτήρων, χαζομένου τοῦ ρ κατὰ τὸ μεσαίτατον· ἃ δὴ κατὰ τοῦ κράτους φέρων εἶωθε κἄν³⁾ τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ὁ βασιλεύς. Τοῦ δὲ πλαγίου κέρως, τοῦ κατὰ τὸ δόρυ πεπαρμένου, ὁθόνη τις ἐκκρεμῆς ἀπηώρητο, βασιλικὸν ὕφασμα, ποικιλία συνημμένων πολυτελῶν λίθων, φωτὸς ἀνγαῖς ἐξαστραπτόντων, καλυπτόμενον· σὺν πολλῶν τε καθυφασμένῳ χρυσῶ⁴⁾, ἀδιήγητὸν τι χρῆμα τοῖς ὄρωσι παρεῖχε τοῦ κάλλους. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ φᾶρος τοῦ κέρως ἐξημμένον, σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους⁵⁾ περιγραφὴν ἀπελάμβανε, τὸ δ' ὄρθιον δόρυ τῆς κάτω ἀρχῆς ἐπὶ πολὺ μηκυνόμενον⁶⁾, ἄνω μετέωρον ὑπὸ τῷ τοῦ σταυροῦ τροπαίῳ πρὸς αὐτοῖς ἄκροις τοῦ διαγραφέντος ὕφασματος⁷⁾, τὴν τοῦ Θεοφιλοῦς βασιλέως εἰκόνα χρυσῆν μέχρι στέρνων, τῶν τ' αὐτοῦ παίδων ὁμοίως ἔφερε. Τούτῳ μὲν τῷ

*Lipsius de cruce I, 7.] — 3) [Κἄν pro κἄν Val. et Read. scripsi cum Zimmerm., et semper talia rectius exhibui, quod h. l. semel monitum sit. Temere autem Reading. in Corrigendis pro κἄν h. l. et alibi, ut distingueretur a κἄν i. e. καὶ ἄν, cum Stephano scribere maluit κἄν.] — 4) Καθυφασμένῳ χρυσῶ. Savilius in suo libro emendavit καθυφασμένον. Certe in codice Fuk. scriptum inveni καθυφασμένων. Et paulo post παρεῖχε, non παρέχον habet idem codex et Turnebus. [Παρεῖχε scripsi ut difficilium.] — 5) Σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους. His verbis Eusebius significat, velum illud quadratum fuisse. Nam longitudinis et latitudinis modus aequalis quadratam efficit figuram. Certe in veteribus nummis Constantini et sequentium principum, velum illud ea figura quam dixi, cernere licet. Male igitur Christophorus Eusebii locum exposuit hoc modo: *Istud igitur velamen ad cornu affixum, longitudinis latitudinisque crucis mensuram penitus exaequavit.* — 6) Τῆς κάτω ἀρχῆς ἐπὶ πολὺ μηκυνόμενον. Sensus est, hastam illam a basi usque ad antennam multo longiorem fuisse, quam ab antenna usque ad summum fastigium. Idque etiam in nummis cernere licet. Potest etiam hic locus simpliciter intelligi, ut sensus sit hastam illam ab imo ad summum longissimam fuisse. [Verba τοῦτο μὲν οὖν τὸ φᾶρος — — ἔφερε Val. vertit: „Atque hoc velum antennae affixum, latitudinem longitudini aequalem habuit (Cf. not. 5.). Ipsa vero recta hasta ab infima sui parte in magnam longitudinem producta, in superiori parte sub ipso crucis signo ad ipsam veli variis coloribus depicti summitatem auream deo cari imperatoris et liberorum eius imaginem depictam pectore tenus sublimem gestabat“ Strothius: „Dies an der Stange hangende Tuch war so breit als es lang war. Der aufrechtstehende Spieß war von unten auf gerechnet sehr lang; oben unter dem Zeichen des Kreuzes, an dem Rande des gestickten Tuchs, war das goldene Brust-Bild des Gottliebenden Kaisers, nebst den Bildern seiner Söhne angehenkt.“] — 7) Τοῦ διαγραφέντος ὕφασματος. Scribendum est τοῦ διαγραφέντος, id est, varie depicti. Nam velamen illud purpureum quod ex antenna pendeat, auro variisque lapillis erat ornatum. Quid autem sibi voluerit Christophorus, nescio, cum haec Eusebii verba ita vertit: *ad texturae discurrentis fimbrias.* Nisi forte διατρέχοντος legit pro διαγραφέντος. Sed longe gravius lapsus est idem Christophorus, cum verba illa Eusebii ἄνω μετέωρον quae ad vocem εἰκόνα referuntur, ad vocabulum δόρυ retulit. Quod refutationem non meretur. [Cum Zimmerm. scripsi διαγραφέντος.]*

σωτηρίου σημείου, πάσης ἀντικειμένης καὶ πολεμίας δυνάμεως ἀμυντηρίου διαπαντός ἐχρήτο βασιλεύς, τῶν τε στρατοπέδων ἀπάντων ἡγῆσθαι τούτου ὁμοιώματα, προσέταττον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Β'.

Ὅπως κατηχηθεὶς Κωνσταντῖνος, τὰς θείας γραφὰς ἀνεγίνωσκεν.

Ἄλλα ταῦτα μικρὸν ὕστερον. Κατὰ δὲ τὸν δηλωθέντα χρόνον τὴν παράδοξον καταπλαγεὶς ὄψιν, οὐδ' ἕτερον¹⁾ θεὸν ἢ τὸν ὀφθέντα δοκιμάσας σέβειν, τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας²⁾ ἀνεκαλεῖτο, καὶ τίς εἶη θεὸς αὐτός, ἠρώτα, τίς τε ὁ τῆς ὀφθείσης ὄψεως τοῦ σημείου λόγος. Οἱ δὲ τὸν μὲν εἶναι θεὸν ἔφασαν, θεοῦ τοῦ ἐνός καὶ μόνου μονογενῆ παῖδα, τὸ δὲ σημεῖον τὸ φανέν, σύμβολον μὲν ἀθανασίας εἶναι, τρόποιον δ' ὑπάρχειν τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης, ἣν καὶ ἐποιήσατο ποτὲ παρελθὼν ἐπὶ γῆς· ἐδίδασκόν τε τὰς τῆς παρόδου αἰτίας, τὸν ἀκριβῆ λόγον αὐτῷ τῆς κατ' ἀνθρώπους οἰκονομίας³⁾ ὑπατιθέμενοι. Ὁ δὲ καὶ τούτοις μὲν ἐμαθητεύετο τοῖς λόγοις, θαῦμα δ' εἶχε τῆς ὀφθαλμοῖς αὐτῷ παραδοθείσης θεοφανείας· συμβάλλων τε τὴν οὐράνιον ὄψιν τῇ τῶν λεγομένων ἐρμηνείᾳ, τὴν διάνοιαν ἐστηρίζετο, θεοδίδακτον αὐτῷ τὴν τούτων γνῶσιν παρεῖναι πειθόμενος· καὶ αὐτὸς δ' ἤδη τοῖς ἐνθέοις ἀνα-

Cap. XXXII. 1) Οὐδέτερον. Scribendum est disinctis vocibus οὐδέ ἕτερον, vel οὐδένα ἕτερον. Savilius ad oram sui codicis emendavit οὐδ' ἕτερον θεόν. Codex autem Fuk. habet οὐδέτερον θεόν. [Cum Zimmerm. correxi οὐδ' ἕτερον θεόν, Val. οὐδέτερον θεόν.] — 2) Τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας. Hoc loco Eusebius noster μύστας posuisse videtur pro μυσταγωγούς. Neque enim dubium est quin episcopus intelligat. Subdit enim paulo post καὶ θῆ τοὺς τοῦ θεοῦ ἱερέας παρόδρους αὐτῷ ποιησάμενος, etc. Apud Graecos tamen μύσται dicuntur, non qui mysteria tradunt, sed qui sacris initiantur. Unde Hieronymus in epistola ad Pamplachium dixit: *Chrysti mystes, patriarcharum symmystes*. Sic Chrysostomus in homilia XIV. in epist. ad Romanos μύστας vocat baptizatos. — 3) Τῆς κατ' ἀνθρώπους οἰκονομίας. Quid οἰκονομία apud sanctos patres significet, abunde notavi ad librum primum historiarum. Quidquid enim Christus in carne ad hominum salutem gessit ut homo, id οἰκονομίας vocabulo comprehenditur. Non recte igitur Christophorus hoc loco interpretatus est: Christi inter homines οἰκονομίαν. Neque enim κατ' ἀνθρώπους significat *inter homines*, sed potius secundum homines, id est, humano more ac modo. Ita Gregorius Nysenus in epistola ad Eustathiam et Ambrosiam: ἀλλ' εἰ ὡσαύτως ἔχων, καὶ πρὸ τῆς κατ' ἀνθρώπων οἰκονομίας, καὶ ἐν ἐκείνῳ, καὶ μετὰ τοῦτο. [Cf. Vallesius ad Euseb. H. E. 1, 1. V, 19. X, 4.]

γνώσασσι προσέχειν ἡξίου. Καὶ δὴ τοὺς τοῦ θεοῦ ἱερέας παρέδρους αὐτῷ ποιησάμενος, τὸν ὀφθέντα θεὸν πάσαις δεῖν ᾔετο θεραπαίαις τιμᾶν. Καῖπειτα φραζάμενος ταῖς εἰς αὐτὸν ἀγαθαῖς ἐλπίσιν, ᾤρητο λοιπὸν τοῦ τυραννικοῦ πυρὸς τὴν ἀπειλὴν κατασβέσων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Γ'.

Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχειῶν τῶν ἐν Ῥώμῃ.

Καὶ γὰρ δὴ πολὺς ἦν ὁ ταύτη¹⁾ προδαρπάσας τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, δυσσεβείαις καὶ ἀνοσιουργίαις ἐγχειρῶν, ὡς μὴδὲν τόλμημα παρελθεῖν μιαιῶς καὶ ἀκαθάρτου πράξεως. Διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν²⁾ τὰς (κατὰ νόμον γαμετάς, ταύτας ἐνυβρίζων ἀτιμότατα) τοῖς ἀνδράσι ἀπέπεμπε, καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις, οὐδ' ἀφανέσιν, ἀλλ' αὐτοῖς ἐμπαροινῶν τοῖς τῆ πρωτεῖα τῆς τῶν Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς κατέχουσι. Μυρταῖς μὲν οὖν ἐλευθέραις γυναῖξιν ἐνυβρίζων αἰσχροῦς, οὐκ εἶχεν ὅπως ἐμπλήσειε τὴν ἀκρατῆ καὶ ἀκόλαστον αὐτοῦ ψυχὴν. Ὡς δὲ καὶ Χριστιαναῖς ἐνεχείρει, καὶ οὐκέθ' οἷός τε ἦν³⁾ εὐ-

Cap. XXXIII. 1) [Ταύτην Ion.] — 2) Διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν. Locus est mutilus ut apparet, quem cum Christophorsono supplevi ex lib. VIII. historiae ecclesiasticae cap. 14. In schedis Reg. locus hic ad marginem suppletur hoc modo: τὰς κατὰ νόμον γαμετάς, αὐταῖς ἐνυβρίζων αἰσχροτάτως, etc. In codice Fuk. scribitur διαζευγνὺς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν τὰς γυναῖκας, τοῖς ἀνδράσι, etc. [In Cast. post ἀνδρῶν τὰς addendum coniicitur γυναῖκας διεφθαρμένας.] — 3) Καὶ οὐκέθ' οἷός τε ἦν. Prima vox delenda est. Sed sequentia corrupta sunt ac mutila, quae sine scriptorum codicum subsidio difficile est restituere. Potest tamen legi: οὐκέθ' οἷός τε ἦν εὐπορίαν τοῖς οἰκείοις ἀσεληγήμασιν ἐπινοεῖν. Mox codex Fuk. et Savilli habet θάττον γὰρ τὴν, etc. [Καὶ ante οὐκέθ' οἷός τε ἦν non delendum puto cum Val. Inserto enim post οἰκείοις cum Cast. Zimm. ἐπιθυμήμασιν, sententia verborum οὐκέθ' — ἐπινοεῖν ex ipsa est quam expressit Val. vertendo: „nullis artibus perficere potuit ut earum congressu frueretur.“ Accuratus etiam Stroth. interpretatur: „so war es ihm nicht möglich zu seinem Zweck zu gelangen.“ In eo tantum lapsi sunt VV. DD., quod vim particulae καὶ ante οὐκέθ' οἷός τε ἦν non expresserunt. Refert enim Eusebius hoc, Maxentii libidinem, quamvis permultas paganas mulieres ipse stupraverit, tamen magis inflammatam quam restinctam esse, Christianas vero mulieres ab eo se violari nec passas esse (Χριστιαναῖς ἐνεχείρει), atque ita adeo opportunitatem eum non invenisse explendis cupiditatibus suis. Vide quae de usu illo particulae καὶ disputavi ad Euseb. H. E. VII, 30. T. II. p. 396 sqq. Add. Wyttenbach. ad Iulian. orat. in laudem Constantii p. 159. ed. Schaefer. et Pott. ad 1 Corinth. VII, 7.] — 4) Τὴν ψυχὴν θανατῶσαι. Scribendum videtur θανάτω. Sic enim loquitur Eusebius noster in lib. VIII. ubi de Maximini flagitiis agit:

πορῶν τοῖς οἰκείοις ἐπιθυμήμασιν ἐπινοεῖν. Θάπτον γοῦν τὴν ψυχὴν θανατῶσαι⁴⁾, ἢ τὸ σῶμα αὐτῶ παρεχώρουν ἐπὶ φθορὰν αὐταί.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Δ'.

Ὅπως ἡ τοῦ ἐπαρχοῦ διὰ σωφροσύνην ταυτὴν ἀνεῖλεν.

Μία γοῦν τις τῶν αὐτόθι συγκλητικῶν ἀνδρῶν τὴν ἐπαρχον διεπόντων ἐξουσίαν, ὡς ἐπιστάντας τῶ οἴκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῶ τυράννῳ διακονουμένους ἐπύθετο (Χριστιανὴ δ' ἦν) τὸν τ' ἄνδρα τὸν αὐτῆς ἔγνω, δέους ἔνεκα, λαβόντας αὐτὴν, ἀπάγειν κελεῦσαι, βραχὺν ὑποπαραιτησαμένη χρόνον, ὡς ἂν τοῦ σώματος τὸν συνήθη περιβάλοιτο κόσμον, εἰσεῖσιν ἐπὶ τοῦ ταμείου καὶ μονωθεῖσα, ξίφος τοῦ σιέρνου πήγνυσι¹⁾, θανοῦσά τε παραχρῆμα, τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγαῖς καταλείπει, ἔργοις δ' ἀπάσης γεγωνοτέροις φωνῆς, ὅτι μόνον χρῆμα ἀήττητόν τε καὶ ἀνώλεθρον, ἢ βρωμένη παρὰ Χριστιανοῖς σωφροσύνη πέφυκεν, εἰς πάντας ἀνθρώπους, τοὺς τε νῦν ὄντας καὶ τοὺς μετέπειτα γενησόμενους ἐξέφηγεν. Αὕτη μὲν οὖν τοιαύτη τις ὤφθη.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Ε'.

Ἀναίρεσις δήμου Ῥωμαίων ἐπὶ Μαξεντίου.

Τὸν δὲ τοιοῦτοις ἐπιτολμῶντα πάντες ὑπεπηχότες δήμοι καὶ ἄρχοντες, ἔνδοξοί τε καὶ ἄδοξοι, θαντῆ κατετρέχοντο τυραννίδι. Καὶ οὐδ' ἠρεμοῦντων καὶ τὴν πικρὰν φερόντων δου-

αἱ δὲ ἐπὶ φθορὰν ἰλκόμεναι, θάπτον τῆς ψυχῆς θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα τῆ φθορᾷ παραδεδώκασι. [Zimm. dedit θανάτῳ.]

Cap. XXXIV. 1) [Ἐίφος — πήγνυσι. Exempla virginum quae ut pudorem servarent, mortem sibi consciscerent, inveniuntur passim. Sed illud memorabilius, plerosque patres tale harum facinus non vituperasse, sed laudasse, ut laudat mox Eusebius verbis: ἔργοις δ' ἀπάσης κ. τ. λ., et in hist. eccl. VIII, 14. T. III. p. 64 sqq., ubi eadem narratio legitur. Cf. Hieronymus in comment. ad Ion. c. l. ext.: Unde et in persecutionibus non licet mihi propria perire manu, absque eo ubi castitas periclitatur. Rectiora tamen sensit Augustinus, ut ostendi ad l. l. Euseb. H. E. p. 67., neque satis vere Staeudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. II. p. 562 sq. scripsit: „Es ist kaum zu zweifeln dass alle oder die meisten Kirchenväter über die Art von Selbstmord, wo Christinnen um der Entehrung zu entgehen, sich selbst aus der Welt schafften, eben so gedacht haben, wie Eusebius und Augustinus.“ Verius Augu-

λείαν, ἀπαλλαγὴ τις ὄμφης ἢ τῆς τοῦ τυράννου φονώσης ἀμό-
τητος. Ἐπὶ σμικρᾷ γοῦν ἤδη ποτὲ προφάσει, τὸν δῆμον εἰς
φόνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐξεδίδου· καὶ ἐκτείνετο μυ-
ρία πλήθη τοῦ δήμου Ῥωμαίων ἐπ' αὐτοῦ μέσου τοῦ ἄστεως,
οὐ Σκυθῶν ἢ βαρβάρων, ἀλλ' αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ
πανοπλίαις. Συγκλητικῶν γε μὴν φόνος ὅσος δι' ἐπιβουλήν
ἐνηργεῖται τῆς ἐκάστου περιουσίας, οὐδ' ἐξαριθμῆσασθαι δυνα-
τὸν, ἄλλοτε ἄλλαις πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων ἀναιρουμένων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ ε'.

**Μαγείαι Μαξεντίου κατὰ Κωνσταντίνου, καὶ Ἰνδεια τρο-
φῶν ἐν Ῥώμῃ.**

Ἡ δὲ τῶν κακῶν τῷ τυράννῳ κορωνίς ἐπὶ γοητείαν ἤλαυνε,
μαγικαῖς ἐπινοίαις¹⁾ τοτὲ μὲν γυναῖκας ἐγκύμονας ἀνασχίζοντας,
τοτὲ δὲ νεογνῶν σπλάγχνα βρεφῶν διερευνωμένου, λέοντάς τε
κατασφάττοντος, καὶ τινὰς ἀρρήτοποιίας ἐπὶ δαιμόνων προσκλή-
σεις καὶ ἀποτραπιασμὸν τοῦ πολέμου συνισταμένου· διὰ τούτων
γὰρ τῆς ρίξης κρατήσκειν ἤλπιζεν. Οὕτω μὲν οὖν ἐπὶ Ῥώμῃς
ὁ τυραννῶν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, οἷα δρῶν τοὺς ὑπηκόους κατε-
δουλοῦτο· ὥστ' ἤδη τῶν ἀναγκαίων τροφῶν ἐν ἐσχάτῃ²⁾ σπάνει
καὶ ἀπορίᾳ καταστήναι, ὅσην ἐπὶ Ῥώμῃς οὐδ' ἄλλοτε ποτε οἱ
καθ' ἡμᾶς γενέσθαι μνημονεύουσιν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ ζ'.

Ἦντα ἐκ Ἰταλίας Μαξεντίου στρατευμάτων.

Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἀπάντων οἰκτιρὸν ἀναλαβὼν Κωνσταν-
τίνος, πάσαις παρασκευαῖς ὠπλίζετο κατὰ τῆς τυραννίδος.
Προστησάμενος δῆτ' ἑαυτοῦ θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων, σωτῆρά τε

stini de αὐτοχειρίᾳ sententiam proposuit ipse *Staedlin* l. l. T. III. p. 135
sqq., unde patet, non laude sed ad summum veniam et excusatione dignas
putasse Augustinum virgines illas. Ita: „Quas, inquit, se occiderunt,
ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolle
ignosci?“ Cf. *Grotius* de iure belli ac pacis lib. II. cap. 19. n. V. In
sequentibus pro γεγονωτέροις Steph. γεγονώτερον.]

Cap. XXXVI. 1) [Μαγικαῖς ἐπινοίαις — — συνισταμένου. Vide
quae observavi ad Euseb. H. E. VIII, 14 not. 6. Cf. *Salmasius* in notis ad
Spartian. p. 38. ad Vopiscum p. 359 sq.] — 2) [Ἐσχάτη pro ἐν ἐσχάτῃ,
et mox ὅσον pro ὅσην Steph.]

καὶ βοηθὸν ἀνακαλεσάμενος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, τὸ, τε νικη-
τικὸν τρόπαιον, τὸ δὴ σωτήριον σημεῖον, τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὀπλι-
τῶν τε καὶ δορυφόρων προτάξας¹⁾), ἤγειτο πανστρατιᾶ, Ῥω-
μαίοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνώμενος. Μαξεν-
τίου δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητεῖαν μηχαναῖς, ἢ τῇ τῶν
ὑπηκόων ἐπιθαρόοῡντος εὐνοίᾳ, προσελθεῖν δ' οὐδ' ὅσον πυλῶν
τοῦ ἄστεος ἐπιτολμῶντος, ὀπλιτῶν τῷ πλήθει καὶ στρατοπέδων
λόχοις μυρίοις πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, ὅση τις ὑπ'
αὐτῷ δεδούλωτο, φραξαμένου, ὃ τῆς ἐκ θεοῦ συμμαχίας ἀνημ-
μένος βασιλεὺς, ἐπιὼν πρώτη καὶ δευτέρα καὶ τρίτη τοῦ τυ-
ράννου παρατάξει, εὖ μάλα τε πάσας ἐξ αὐτῆς πρώτης ὁρμῆς
χειρωσάμενος, πρόεισιν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον τῆς Ἰταλῶν χώρας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Η'.

Μαξιαντου θάνατος ἐν γειφύρῳ ποταμοῦ Τιβε-
ρῶος.

Ἦδη δ' αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα ἦν. Εἶθ' ὡς μὴ τοῦ
τυράννου χάριν Ῥωμαίοις πολεμεῖν ἐξαναγκάζοιτο, θεὸς αὐτὸς
οἷα δεσμοῖς τισὶ τὸν τύραννον πορώτατάω πυλῶν ἐξέλκει, καὶ
τὰ πάλαι δὴ κατ' ἀσεβῶν ὡς ἐν μύθου λόγῳ παρὰ τοῖς πλεῖ-

Cap. XXXVII. 1) [Τὸ δὴ σωτήριον — προτάξας. Lactant. de mortt. persecutt. c. XLIII sqq. signum illud crucis cuiusque militis aspidi, in urbis Romae adspectu, quo magis ad certamen omnes inflammarentur, Constantini iussu affixum esse narrat, de quo quamvis levioere Eusebii et Lactantiū dissensu vid. Kestner. de Euseb. p. 49 sqq. p. 53. Quidquid sit, hoc nobis quidem certum esse videtur, signo illo crucis, in certamine cum Maxentio satis prudenter usum esse Constantinum. Cf. supra c. XXXI. ext. II, 6—11. II, 16. Augusti Denkwürdigkeiten T. III. p. 299 sq. Add. Prudentiū contra Symmach. I, 467 sq. edit. Cellar.

*Hoc signo invictus, transmissis Alpibus ultor,
Servitium solvit miserabile Constantinus
Quum te pestifera premeret Maxentius aula.*

Et v. 482 sqq. *Testis Christicolae ducis adventantis ad urbem
Mulvius, exceptum Tiberina in stagna tyrannum
Præcipitans, quam victricia viderit arma
Maiestate regi, quod signum dextera vindex
Praetulerit, quali radiarint stemmate pila.
Christus purpureum, gemmanti textus in auro,
Signabat labarum: clypeorum insignia Christus
Scripserat: ardebat summis crux addita cristis.*

De proelio cum Maxentio commisso huiusque interitu vid. c. XXXVIII. coll. H. E. IX, 9. Zosim. hist. II, 15. Manso Leben Constantins des Grossen p. 41 sqq. p. 305 sqq.]

στοις ἀπιστούμενα, πιστά γε μὴν πιστοῖς¹⁾ ἱεραῖς βίβλοις ἐστη-
 λιτευμένα²⁾, αὐταῖς ἐνεργίαις ἅπασιν, ἀπλῶς εἰπεῖν, πιστοῖς
 ἅμα καὶ ἀπίστοις, ὀφθαλμοῖς τὰ παράδοξα θεωμένοις ἐπιστώ-
 σατο. "Ὡσπερ οὖν ἐπ' αὐτοῦ ποτὲ Μωϋσέως καὶ τοῦ θεοσε-
 βοῦς Ἑβραίων γένους, ἄρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ
 ἔρριψεν εἰς θάλασσαν, καὶ ἐπιλέκτους ἀναβάτας τριστάτας
 κατεπόντισεν ἐν ἐρυθρᾷ, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ Μαξέντιος, οἱ τ'
 ἀμφ' αὐτὸν ὀπλίται καὶ δορυφόροι, ἔδυσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ
 λίθος, ὀπηνίκα νῶτα δοῦς τῇ ἐκ θεοῦ μετὰ Κωνσταντίνου
 δυνάμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διήει ποταμὸν, ὃν αὐτὸς σκά-
 φεισι ζεύξας, καὶ εὖ μάλα γεφυρώσας, μηχανὴν ὀλέθρου καθ'
 ἑαυτοῦ συνεπήξατο, ὡδὲ πη ἐλεῖν τὸν τῷ θεῷ φίλον ἐλπίσας.
 Ἄλλα τῶδε μὲν δεξιὸς παρῆν ὁ αὐτοῦ θεός, ὁ δ' ἀθεεῖ³⁾ τὰς
 κρυφίους μηχανὰς καθ' ἑαυτοῦ δείλαιος συνίστη. Ἐφ' ᾧ καὶ
 ἦν εἰπεῖν, ὡς ἄρα „λάκκον ὠρυξε καὶ ἀνέσκαψεν, καὶ ἔμπεσεῖ-
 ται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο· ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς
 κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβή-
 σεται⁴⁾." Οὕτω δῆτα θεοῦ νεύματι τῶν ἐπὶ τοῦ ζεύγματος μηχαν-
 ῶν τοῦ τ' ἐν αὐτοῖς ἐγκρύμματος (διαλυθέντος), οὐ κατὰ καιρὸν
 τὸν ἐλπισθέντα, ὑφίζάνει μὲν ἡ διάβασις, χωρεῖ δ' ἀθρόως αὐ-
 τανδρα κατὰ τοῦ βυθοῦ τὰ σκάφη. Καὶ αὐτός γε πρῶτος ὁ δει-

Cap. XXXVIII. 1) Πιστά γε μὴν πιστοῖς. Post haec verba de erat
 in editione Stephani integra linea, quam nos ex codice Fuk. Sav. ac Tur-
 nebi supplevimus. Sed et sine manuscriptis codicibus facile fuit hanc
 lacunam supplere ex lib. IX. historiae ecclesiasticae cap. 9. — 2) [Ἐν
 ἱεραῖς βίβλοις στηλιτευόμενα Cast.] — 3) Ὁ δ' ἀνευ. Postrema vox in
 codice Moraei expungitur ut superflua. Sed vereor ne aliquot voces hic
 desiderentur. Savilius quidem ad oram sui codicis notat supplendum esse
 τῆς τούτου βοηθείας, vel quid simile. In libro autem Hadriani Turnebi
 emendatur ὁ δὲ ἀνευ, sed recentiore manu, Odonis scilicet Turnebi. Nam
 Hadrianus vocem ἀνευ ut superflua expunxerat. [Cast. ὁ δ' αὐτός atque
 eodem modo scripsit Zimm. Ἄνευ quod sensu caret, retinuit Val. Sed
 veram loci scripturam odoratus est solus Savilius, quippe qui viderit, de-
 siderari quaedam contraria praecedentibus: τῶδε μὲν δεξιὸς παρῆν ὁ αὐτοῦ
 θεός, et post eum Strothius qui verit: „dieser Unglückliche ohne des-
 sen (Gottes) Beistand.“ Iam vero paulo difficiliter suppleri posse et
 in textum recipi cum Savilio τῆς τούτου βοηθείας, apparet. Contra, ni
 fallor, facillima est mutatio vocis ἀνευ in ἀθεεῖ i. e. ἀνευ θεοῦ, divino au-
 xilio destitutus, sine deo. Dionysius Alexandrinus apud Euseb. H. E. VI,
 40. T. II. p. 250. οὐδὲ ἀθεεῖ πεποῖνται τὴν φυγὴν. Euseb. de laudib.
 Constant. c. XI. σε τῆς ἐπὶ ταῦτα διανοίας τε καὶ ὁρμῆς οὐκ ἀθεεῖ κεκινη-
 μένης, ἐνδίκως θαυμάζουσι. Ibid. τὴν — σπουδὴν οὐκ ἀθεεῖ γεγονέναι
 πιστεύειν, ἐξ ἐπινοίας δὲ ἀληθῶς τοῦ κρείττονος. Quodsi quis ἀνευ retinere
 malit, is post ἀνευ vel αὐτοῦ vel θεοῦ in textum recipere debet. Cf.
 Constantin. ad coet. sancit. c. II. ext. εἰ γὰρ τις ἀνευ θεοῦ ῥητορικὴν ἢ
 ἄλλην τινὰ μετιῶν ἐπιστήμην κ. τ. λ.] — 4) [Λάκκον — καταβήσεται. Vid.

λαιος, εἶτα δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπισταὶ τε καὶ δορυφόροι, ἢ τὰ θεῖα προανεφώνει λόγια, ἔδυσαν ὡσεὶ μέλυβδος ἐν ὕδατι σφοδρῶ. "Ὡστ' εἰκότως ἄν, εἰ καὶ μὴ λόγοις, ἔργοις δ' οὖν ὁμοίως⁵⁾ τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωϋσέα, τοὺς παρὰ θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους, αὐτὰ δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὠδὲ πως ἀνυμνεῖν καὶ λέγειν· „ἄσωμεν τῷ κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν, βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν⁶⁾·“ καὶ „τίς ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, κύριε, τίς ὁμοίός σοι; δεδοξασμένος ἐν ἀγίοις, θαυμαστός ἐν δόξαις⁷⁾, ποιῶν τέρατα⁸⁾·“

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Ἔισοδος ἐν Ῥώμῃ Κωνσταντίνου.

Ταῦτά τε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφὰ Κωνσταντίνος τῷ πανηγυρόντι καὶ τῆς νίκης αἰτίῳ, κατὰ καιρὸν ὁμοίως τῷ μεγάλῳ θεράποντι ἔργοις αὐτοῖς ἀνυμνήσας, μετ' ἐπινικίων εἰσήλαυνεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν. Πάντες δ' ἀθρόως αὐτὸν, οἳ τ' ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς, οἳ τ' ἄλλως ἐπιφανεῖς καὶ διάσημοι τῶν τῆδε, ὡσπερ ἐξ εἰργμῶν ἠλευθερωμένοι, σὺν παντὶ δήμῳ Ῥωμαίων, φαιδροῖς ὄμμασιν, αὐταῖς ψυχαῖς¹⁾, μετ' εὐφημιῶν καὶ ἀπλήστου χαρᾶς ὑπεδέχοντο· ὁμοῦ τ' ἄνδρες ἅμα γυναῖξί καὶ παισὶ καὶ οἰκετῶν μυρίοις πλήθεσι, λυτρωτὴν αὐτὸν, σωτήρᾳ τε καὶ εὐεργέτην βοαῖς ἀσχέτοις ἐπεφώνουν. Ὁ δ' ἔμφυτον τὴν εἰς τὸν θεὸν εὐσέβειαν κεκτημένος, μήτ' ἐπὶ ταῖς βοαῖς χαννούμενος, μήτ' ἐπαιρόμενος τοῖς ἐπαίνοις, τῆς δ' ἐκ θεοῦ συνησθημένος βοηθείας, εὐχαριστήριων ἀπεδίδου παραχρῆμα εὐχὴν τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ.

Psalm. VII, 15. 16.] — 5) [Ὁμῶς Cast.] — 6) [Ἄσωμεν — σωτηρίαν. Vid. Exod. XV, 1. 2.] — 7) [Ἐν δόξαις. Post haec vocabula comma posui, male omissum a Val. Reading. Zimmerm. Vide Varr. Lectt. ad Euseb. H. E. IX, 9. T. III. p. 326.] — 8) [Τίς — τέρατα. Vid. Exod. XV, 11.]

Cap. XXXIX. 1) [Αὐταῖς ψυχαῖς bene vertit Val.: „ex intimo animorum affectu,“ male Strothius: „mit Augen, denen das Herz entsprach.“ Post ὄμμασιν comma posui vel a Zimmerm. omissum. Vide ad Euseb. H. E. IX, 9. T. III. p. 182.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Περὶ ἀνδριάντος αὐτοῦ, σταυρὸν κατέχοντος, καὶ τῆς ἐπιγραφῆς.

Γραφῆ τε μεγάλη¹⁾ καὶ στήλαις, ἅπασιν ἀνθρώποις τὸ σωτήριον ἀνέκηρύττετο σημεῖον, μέση τῇ βασιλευούσῃ πόλει μέγα τρόπαιον τουτὶ κατὰ τῶν πολεμικῶν ἐγείρας, διαρρήδην²⁾ τε ἀνεξαλείπτοις ἐγχαράξας τύποις, σωτήριον τουτὶ σημεῖον τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ τῆς καθόλου βασιλείας φυλακτήριον. Αὐτίκα δ' οὖν ὑψηλὸν δόρυ σταυροῦ σχήματι ὑπὸ χεῖρα³⁾ ἰδίας εἰκόνας ἐν ἀνδριάντι κατεργασμένης, τῶν ἐπὶ Ῥώμης δεδημοσιευμένων ἐν τόπῳ στήσαντας⁴⁾, αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν γραφὴν, ῥήμασιν ἐγχαράξαι τῇ Ῥωμαίων ἐγκειλέεται φωνῇ· Τούτῳ τῷ σωτηριώδει σημεῖῳ, τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρίας, τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυραννικοῦ διασωθεῖσαν ἠλευθέρωσα· ἔτι μὲν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ λαμπρότητι ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Εὐφροσύνη κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ δωρεαὶ Κωνσταντίνου.

Ὁ μὲν οὖν θεοφιλὴς βασιλεὺς ὡδέ πη τοῦ νικοποιοῦ σταυροῦ ὁμολογία λαμπρυνόμενος, σὺν παρόρησίᾳ πολλῇ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ Ῥωμαίοις αὐτοῖς γνώριμον ἐποίησεν. Πάντες δ' ἀθρόως

Cap. XL. 1) Γραφῆ τε μεγάλη. In panegyrico Eusebii de tricennalibus Constantini legitur φωνῆ τε μεγάλη, quod equidem praeferendum puto. [Φωνῆ Zimm.] Porro ab his verbis novi capituli sectionem inchoavi, secutus auctoritatem codicis Regii et Fuk. quibus consentiunt schedae veteres. — 2) Διαρρήδην δέ. Rectius in panegyrico legitur διαρρήδην τε, etc. Mox codex Fuk. et Savilii verbum addunt hoc modo: φυλακτήριον ἀποδέδειχεν. — 3) [ὑπὸ χεῖρα. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. IX, 9. T. III. p. 182.] — 4) [Αὐτίκα — στήσαντας. Cf. Die Bekehrung des Kaisers Constantins nach ihren Ursachen und Wirkungen aus dem Englischen des Hrn. Edward Gibbon übersetzt p. 35. *) Lüneburg. 1797.: „Diese Bildsäule, oder wenigstens das Kreuz mit der Inschrift kann mit mehr Wahrscheinlichkeit erst in die Zeit gesetzt werden, da Constantin Rom zum zweyten, ja gar zum drittenmal besuchte. Unmittelbar nach der Besiegung des Maxentius waren schwerlich die Gemüther des Senats und des Volks zu einem so öffentlichen Monument schon genug vorbereitet.“]

οὐ τὴν πόλιν οἰκοῦντες, αὐτῇ συγκλήτῳ καὶ δήμων πλήθει, ὡσανεὶ πικρᾶς καὶ τυραννικῆς ἀναπνεύσαντες δυναστείας, φωτὸς ἀπολαύειν ἐδόκουν καθαρωτέρων¹⁾ αὐγῶν, καινοῦ τε καὶ νέου βίου παλιγγενεσίας μετέχεν. Ἔθνη τε πάνθ' ὅσα ὠκεανῶ εἴς τε κατὰ θύοντα ἥλιον περιωρίζετο, τῶν πρὶν συνεχόντων κακῶν ἠλευθερωμένα, πανηγύρεσι φαιδραῖς ἐνευφραινόμενα, τὸν καλλίνικον, τὸν θεοσεβῆ, τὸν κοινὸν εὐεργέτην, ἀνυμνοῦντα διετέλουν, φωνῇ τε μιᾷ καὶ ἐνὶ στόματι, κοινὸν ἀγαθὸν ἀνθρώποις ἐκ θεοῦ χάριτος οἱ πάντες Κωνσταντῖνον ὡμολόγουν ἐπιλάμψαι. Ἡπλοῦτο δὲ καὶ βασιλικὸν ἀπανταχοῦ γράμμα, τοῖς μὲν τὰς ὑπάρξεις ὑφαρπαγείσει τὴν τῶν οἰκείων ἀπόλαυσιν θαρροῦμενον, τοὺς δ' ἄδικον ἐξορίαν ὑπομείναντας, ἐπὶ τὰς σφῶν ἀνακαλούμενον ἐστίας. Ἠλευθέρου²⁾ τε καὶ δεσμῶν, παντὸς τε κινδύνου καὶ θεοῦ τοὺς ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ὠμότητος τούτοις ὑποβεβλημένους.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Β'.

Ἐπισκόπων τιμαί, καὶ ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί.

Βασιλεὺς δ' αὐτὸς τοὺς τοῦ θεοῦ λειτουργοὺς συγκαλῶν, θεραπείας καὶ τιμῆς¹⁾ τῆς ἀνωτάτω ἡξίου, ἔργοις καὶ λόγοις τοὺς ἄνδρας ὡσανεὶ²⁾ τῷ αὐτοῦ θεῷ καθιερωμένους φιλοφρονούμενος. Ὁμοτράπεζοι δὴτα συνῆσαν αὐτῷ, ἄνδρες εὐτελεῖς μὲν τῇ τοῦ σχήματος ὀφθῆναι περιβολῇ³⁾, ἀλλ' οὐ τοιοῦ-

Cap. XLI. 1) [Καθαρωτέρων Cast.] — 2) [Ἠλευθέρου. Zimmermannus ad h. l. „Corrige, inquit, ἠλευθεροῦν (? ἠλευθεροῦν).“ Sed hoc minime opus esse, docet locus satis similis Euseb. H. E. IX, 9., ubi vid. nostra. not. 22.]

Cap. XLII. 1) Θεραπειάς ὡς διὰ τιμῆς. Scribendum puto θεραπείας τε καὶ τιμῆς. Turnebus in margine sui codicis emendat θεραπείας καὶ τιμῆς, etc. Atque ita scribitur in codice Fuk. In schedis Regis expunctum est adverbium ὡς, eiusque loco superscriptum αὐτοῦς. — 2) [Τοὺς ἄνδρας δεξιούμενος καὶ ὡσανεὶ ἰσῶν, et pro ὀφθῆναι mox idem ὀφθέντες.] — 3) Τῇ τοῦ σχήματος ὀφθῆναι, περιβολῇ. Hoc loco σχῆμα non tam vultum ac formam significat, ut putavit Christophorus, quam cultum ac vestem. Proinde utrumque in interpretatione mea expressi; quod etiam a Portesio factum esse postea deprehendi. [Val. vertit: „externo habitu ac vestitu.“ Stroth.: „Kleidung,“ rectius. Neque enim σχῆμα aliud quidquam h. l. significat nisi vestitum. Vide plura exempla quae attulit Wetsten. ad 1 Corinth. VII, 32. Philipp. II, 8. Add. IV, 7: Ἐλλείπεται δ' ὁ τῶν σχημάτων τρόπος. Dio Chrysost. orat. LXXII. quae inscribitur: Ἐπὶ τοῦ σχήματος, de vestitu philosophi, id est, de pallio. Zosim. I, 51, 1. l. 60, 1., ubi σχῆμα βασιλικὸν dicitur quod ad finem, capitis glaucῶς ἐμίχεται. Eusebi:

τοι καὶ αὐτῷ γενομισμένοι, ὅτι μὴ τὸν ὀρώμενον τοῖς πολλοῖς ἄνθρωπον, τὸν θεὸν δὲ ἐποπτεύειν⁴⁾ ἰδοίη. Ἐπήγετο δ' αὐτοὺς καὶ ὅποι ποτε στέλλοιτο πορείαν, καὶ⁵⁾ τούτῳ τὸν θεραπευόμενον πρὸς αὐτῶν, δεξιὸν αὐτῷ παρεῖναι πειθόμενος. Ναὶ μὴν καὶ ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ πλουσίας τὰς παρ' ἑαυτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίας, ἐπαύξων μὲν καὶ εἰς ὕψος αἴρων⁶⁾ τοὺς εὐκτηρίους οἴκους, πλείστοις δ' ἀναθήμασι τὰ σεμνὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας καθηγιασμένων φαιδρύνων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Γ'.

Περὶ τῶν εἰς τοὺς πένητας εὐεργεσιῶν Κωνσταντίνου.

Παντοίας τε¹⁾ χρημάτων διαδόσεις τοῖς ἐνδέεσι ποιούμενος, τούτων δ' ἐκτός καὶ τοῖς ἔξωθεν²⁾ αὐτῷ προσιοῦσι φιλάνθρωπον καὶ εὐεργετικὸν παρέχων ἑαυτὸν, τοῖς μὲν ἐπ' ἀγορᾶς μεταιτοῦσιν οἰκτροῖς τισι καὶ ἀπερὸριμμένοις, οὐ χρημάτων μόνον, οὐδέ γε τῆς ἀναγκαίας τροφῆς, ἀλλὰ καὶ σκέπης εὐσχήμονος τοῦ σώματος προὔνοει, τοῖς δ' εὖ μὲν τὰ πρῶτα γεγρονόσι, βίου δὲ μεταβολῇ δυστυχήσασι, δαψιλεστέρως παρεῖχε τὰς χορηγίας:

de martyr. P. c. V. et quæ ad h. l. annotavi. *Du Cange Gloss. Gr. p. 1506.* Quodsi vocem περιβολῆ simul exprimere velis, vertendum est: „vestibus indutis.“] Erat autem habitus ac vestitus sacerdotum illius temporis admodum tenuis ac vilis, ut testatur Amm. Marcellinus in lib. XXVII. ubi de Damaso et Ursino loquitur. Sed et Gregorius Nazianzenus in oratione funebri quam de laudibus Basilii conscripsit, ait illum dum episcopus esset Cesareæ, vili pallio amictum fuisse quod ῥάκος appellat. [Cf. Valesius ad Euseb. H. E. VI, 19. T. II. p. 208. *Bingham. origg. T. II. p. 417.* *Schmidt Handbuch der christlichen KG. Tom. V. p. 107 sqq.* *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie T. I. p. 118 sqq.* Recte iam animadvertit *Louthius* ad h. l., singularem vestitum habuisse clericos non nisi dum sacra peragerent, quibus peractis, ut quivis de vulgo induti sunt, id quod apparet quoque ex loco Gregorii Naz. in carmine de vita sua, ubi se a Constantinopolitanis despectum esse dicit tanquam *δυσεῖμονα*, male vestitum.] — 4) Τὸν θεὸν δὲ ἐποπτεύειν ἰδοίη. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: τὸν δὲ ἐν ἑκάστῳ τιμώμενον ἐποπτεύειν ἰδοίη θεόν. Sed brevius codex Fuk. ac Sav. τὸν δὲ θεὸν ἐποπτεύειν ἰδοίη αὐτόν. — 5) Καὶ τούτῳ. Malim scribere κατὰ τούτῳ. Id est, ob eam causam. — 6) [Φέρων καὶ αἴρων Ion. Μοχ' τὰς ἐκκλησίας Cast.]

Cap. XLIII. 1) Παντοίας τε. In codice Fuk. ac Regio et in veteribus schedis caput incipit ab his verbis παντοίας τε, etc. — 2) Καὶ τοῖς ἔξωθεν. Gentiles intelligit, qui erant ἔξω τῆς ἐκκλησίας. Idque confirmatur ex capite sequenti, ubi ait κοινῶς μὲν οὖν πρὸς ἅπαντας ἦν τοιοῦτος ἑκαρτερον δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ. Et in lib. II. cap. 21. τὸσάντα μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ καὶ κατακεμφοθείσας ἀπορεῖαι παρεῖχον· δῆμοισι δὲ τοῖς ἐκτός καὶ πᾶσιν ἴσθαι. [De vi et origine illius gentilium appellationis vide sis quæ pluribus disputavi ad Euseb. H. E. X. 1. T. III. p. 207. Adde *Stasudlin. Ge-*

βασιλικῶ γέτοι φρονήματι μεγαλοπρεπεῖς τὰς εὐποιίας τοῖς οὕτως ἔχουσι παρέχων, τοῖς μὲν ἀγρῶν³⁾ κτήσεις ἐδωρεῖτο, τοὺς δὲ διαφόροις ἀξιώμασιν ἐτίμα. Καὶ τῶν μὲν ὀρφανίαν δυστυχησάντων ἐν πατρὸς ἐπεμελεῖτο χῶρα, γυναικῶν δὲ χηρῶν τὸ ἀπερίστατον ἀνακτῶμενος, δι' οἰκείας ἐπεμέλει⁴⁾ κηδεμονίας, ὥστ' ἤδη, καὶ γάμων ζευγνύνας γνωρίμοις αὐτῶ καὶ πλουσίοις ἀνδράσι κόρας ἐρημίας γονέων ὀρφανισθείσας· καὶ ταῦτ' ἔπραττε, προδιδούς ταῖς γαμουμέναις⁵⁾ ὅσα ἐχρῆν τοῖς λαμβάνουσι πρὸς γάμου κοινωνίαν εἰσφέρειν. Ὡσπερ δ' ἀνίσχων⁶⁾ ὑπὲρ γῆς ἥλιος ἀφθόμως τοῖς πᾶσι τῶν τοῦ φωτὸς μεταδίδωσι μαρμαρυγῶν, κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ Κωνσταντῖνος, ἅμα ἥλιον ἀνίσχοντι τῶν βασιλικῶν οἰκῶν προφανόμενος, ὡσανεὶ συνανατέλλων τῶ κατ' οὐρανὸν φωστῆρι, τοῖς εἰς πρόσωπον αὐτῶ παριούσιν ἅπασι φωτὸς ἀγάς τῆς οἰκείας ἐξέλαμπε καλοκάγαθίας⁷⁾. Οὐκ ἦν τ' ἄλλως πλησίον γενέσθαι, μὴ οὐχὶ ἀγαθοῦ τινος ἀπολαύσαντα· οὐδ' ἦν ποτ' ἐκπεσεῖν ἐλπίδος χρησιῆς τοῖς τῆς παρ' αὐτοῦ τύχειν ἐπικουρίας προσδοκήσασι.

Κ Ε Φ Α Δ Α Ι Ο Ν Μ Δ'.

Ὅπως ταῖς συνόδοις τῶν ἐπισκόπων συμπαρήν¹⁾.

Κοινῶς μὲν οὖν πρὸς ἅπαντας ἦν τοιοῦτος. Ἐξαίρετον δὲ τῆ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τὴν παρ' αὐτοῦ νέμων φροντίδα, διαφερομένων τινῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ διαφόρους χῶρας, οἷά τις κοινὸς ἐπίσκοπος ἐκ θεοῦ καθεσταμένος, συνόδους τῶν τοῦ θεοῦ λειτουργῶν συνεκρότει. Ἐν μέσῃ δὲ τῆ τούτων διατριβῇ οὐκ ἀπαξιῶν παρεῖναι τε καὶ συνιζάνειν, κοινῶς τῶν ἐπισκοπουμένων ἐγίνετο, τὰ τῆς εἰρήνης τοῦ θεοῦ βραβεύων τοῖς

schichte der Sittenlehre Jesu T. I. p. 634 sq. p. 699.] — 3) [Τοῖς μὲν γὰρ ἀγρῶν Cast.] — 4) [Ἐτημέλει Steph. quod praeferendum videtur. De voce ἀπερίστατος quae paulo ante legitur, vide Vales. et nos ad Euseb. de martyr. P. c. XI. Add. Wetsten. ad Hebr. XII, 1. T. II. p. 433.] — 5) Ταῖς γαμουμέναις. Male Christophorsonus *nuptas* interpretatur. Neque enim nuptae, sed nubentes dotem offerunt maritis. Simili errore τελευταῖους *mortuos* vertit Christophorsonus, ut notavi ad librum X. historiae ecclesiasticae. — 6) Ὡσπερ δ' ἀνίσχων ἥλιος. In codice Reg. ad latus horum verborum huiusmodi nota apposita est: ωρ. Quae nota significare mihi videtur ὡραῖος λόγος seu τόπος, id est, locus elegans et amoenus. — 7) Καλοκάγαθίας. Pro benignitate ac beneficentia hoc vocabulum sumit Eusebius. Sic etiam in libro X. historiae hanc vocem usurpavit.

Cap. XLIV. 1). [Ὅπως — συμπαρήν. Cf. Pagi ad a. CCCXIV. n.

πᾶσι καθῆστο τε καὶ μέσος, ὡσεὶ καὶ τῶν πολλῶν εἰς, δορυφόρους μὲν καὶ ὀπίστας καὶ πᾶν τὸ σωματοφυλάκων γένος ἀποσεισάμενος²⁾, τῷ δὲ τοῦ θεοῦ φόβῳ κατημφισμένος, τῶν τε πιστῶν ἐταίρων³⁾ τοῖς εὐνουστάτοις περιστοιχισμένος. Εἶθ' ὅσους μὲν ἐώρα τῇ κρείττονι γνώμῃ πειθηνίους, πρὸς εὐσταθῆ τε καὶ ὁμογνώμονα παρεσκευασμένους τρόπον, εὖ μάλα τούτους ἀπεδέχετο, χαίροντα δεικνύς ἑαυτὸν τῇ κοινῇ πάντων ὁμοιοίᾳ· τοὺς δ' ἀπειθῶς ἔχοντας ἀπειστέφεται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ε'.

Ὅπως καὶ τῶν ἀφρόνων ἠετιχίτεο.

Ἦδη δὲ τινὰς καὶ κατ' αὐτοῦ¹⁾ τραχυνομένους ἔφερεν ἀνεξικάκως, ἡρεμαίᾳ καὶ πραεὶ φωνῇ σωφρονεῖν, ἀλλὰ μὴ στασιάσειν τούτοις ἐγκλειυόμενος. Τούτων δ' οἱ μὲν ἀπηλλάττοντο, καταιδόμενοι τὰς παραινέσεις· τοὺς δ' ἀνιάτως πρὸς σὴ φρονα λογισμὸν ἔχοντας, τῷ θεῷ παραδιδούς ἠφεί, μηδὲν μηδαμῶς αὐτὸς κατὰ τιποσ λυπηρὸν διανοούμενος. Ἐνθεν εἰκότως τοὺς ἐπὶ τῆς Ἀφρων χώρας²⁾ διαστασιάζοντας, εἰς τοσοῦτον συνέβαιναν ἐπιτριβῆς ἐλαύνειν, ὡς καὶ τολμηροῖς τισιν ἐγχειρεῖν, ὡς ἔοικε³⁾, δαίμονος βασκαίνοντος τῇ τῶν παρόντων ἀγαθῶν ἀφθονίᾳ, παρορμῶντός τ' εἰς ἀτόπους πράξεις τοὺς ἄνδρας, ὡς ἂν κινήσειε κατ' αὐτῶν τὸν βασιλέως θυμὸν. Οὐ μὴν προῦχώρει τῷ φθόνῳ, γέλῳτι τιθεμένου⁴⁾ τοῦ βασιλέως τὰ πραττόμενα,

XXIV.] — 2) [Ἀποσεισόμενος Cast.] — 3) Τῶν τε πιστῶν ἐταίρων. Fideles hoc loco dicit Eusebius, non eos qui fidi ac benevoli erga imperatorem essent, ut putarant interpretes, sed Christianos. Constantinus enim, utpote religiosissimus imperator, si quando episcoporum conciliis interesset, remoto omni satellitio solos ex aulicis secum assumebat eos, qui Christianae fidei mysteriis essent imbuti.

Cap. XLV. 1) Κατ' αὐτοὺς τραχυνομένους. Haud dubie scribendum est κατ' αὐτοῦ, ut legitur in codice Regio et Fuketiano: quam emendationem etiam in libro Moraei adscriptam inveni. In veteribus etiam schedis ita emendatum est eadem manu. [Pro ἤδη vet. cod. teste Readingo in Var. Lectt. ad h. l. habet ὑπέμενε.] — 2) Τοὺς ἐπὶ τῆς Ἀφρων χώρας. Donatistas intelligit, de quorum audacia et insolentia multa habentur apud Optatum et Augustinum. De huius per Africam schismatis initio ac progressu multa notavimus ab aliis minime observata: quae ad calcem harum notationum consulto reiecinimus. — 3) Ὡς ἔοικε δαίμονος. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: πονηροῦ τινός ὡς ἔοικε δαίμονος. Quod certe est elegantius. — 4) Γέλῳτι τιθεμένου. Nimis molli verbo usus est Eusebius. Nam quae a Donatistis tunc in Africa gerebantur, siusmodi erant, ut non risum, sed animadversionem

καὶ τὴν ἐκ τοῦ πονηροῦ κίνησιν συνίεναι φάσκοντες· μὴ γὰρ σωφρονούντων εἶναι ἀνδρῶν τὰ ἐρμωμένα, ἀλλ' ἢ πάντῃ παρακοπτόντων, ἢ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δαίμονος οἰατρούμένων, οὐς ἐλειῖσθαι μᾶλλον ἢ κολάζεσθαι χρῆναι· [τοσοῦτο γὰρ τὸ κολάζειν,] πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων⁵⁾ μανίας, ἢ ὅσον τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς, ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ ε'.

Νίκαια κατὰ βαρβάρων.

Ἦδε μὲν τὸν τῶν ἀπάντων ἔφορον θεὸν διὰ πάσης βασιλευς θεραπεύων πράξεως, ἄτρυτον¹⁾ ἐποιεῖτο τὴν τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοῦ πρόνοιαν. Θεὸς δ' αὐτὸν ἀμειβόμενος, πάντα γένη

potius mererentur. Nam et religionis sanctitas et imperatoris ipsius auctoritas ab iisdem insolentissime calcabatur. Sed fortasse Eusebius hoc loco ea duntaxat intelligit, quae ad contemptum imperatoriae maiestatis pertinebant. Ea enim dissimulare potuit Constantinus, et risu potius quam commotione animi digna existimare. Ceterum ea quae adversus deum et catholicam legis observantiam ab iisdem Donatistis gesta sunt, severissime vindicare, eoque consilio in Africam traicere Constantinus decreverat, ut ipse scribit in epistola ad Celsum vicarium Africae. — 5) Πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων. Ante haec verba ponendus est asteriscus. Desunt enim nonnulla, quae suppleri posse mihi videntur hoc modo: οὐ γὰρ τοσοῦτον δικαιοσύνης ὑπερβολὴ ἂν εἴη τὸ ἐρεθίζεσθαι πρὸς τῆς τ. ἀ. μανίας, ὅσον, etc. Aliter Christophorus et Savilius. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: οὐς ἐλειῖσθαι μᾶλλον ἢ κολάζεσθαι χρῆναι· αὐτὸν δὲ κατὰ μηδένα τρόπον ζημιοῦσθαι πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων μανίας. Verum quae mox sequuntur verba, hanc coniecturam respuunt. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: κολάζεσθαι χρῆναι· ὅσον γὰρ τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας, τοσοῦτο τὸ κολάζειν, ἀνδρῶν ἀφραινόντων ἀνοίας ἂν εἴη, καὶ οὐ φρονούντων ὀρθῶς. Sic etiam in libro Turnebi et Savilii legitur. Verum haec lectio ex coniectura antiquarii manasse mihi videtur. [Val. textum mutilum reliquit ita: κολάζεσθαι χρῆναι πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων μανίας, ἢ ὅσον τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας. Sed in interpretatione secutus coniecturam suam: οὐ γὰρ τοσοῦτον δικαιοσύνης ὑπερβολὴ ἂν εἴη τὸ ἐρεθίζεσθαι πρὸς τῆς τ. ἀ. μ., ὅσον κ. τ. λ. vertit: „Non enim tantae iustitiae est, insurgere ad puniendum furorem hominum amentium, quantum eorum vicem dolere, extremae humanitatis est.“ Neque aliter Stroth. Contra Zimm. lectione Fuk. Sav. Turn. recepta, quamvis uncis inclusa, vertit: „Ut enim eorum vicem dolere, summae humanitatis, ita eosdem punire dementiae stultorum, nec recte sentientium esset.“ Sed recte puto iudicasse Valesium, hanc lectionem ex coniectura tantum antiquarii manasse, unde mihi et tutius et simplicius restitui posse locus visus est ita: τοσοῦτο γὰρ τὸ κολάζειν, πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων μανίας, ἢ ὅσον τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς, ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας. Quae scriptura commodam affert sententiam hanc: „tantum enim punire illos, stultorum dementiae est, quantum eorum vicem dolere, summa humanitas.“ Quam facile enim illa τοσοῦτο γὰρ τὸ κολάζειν excidere potuerint, nemo non videt. De exquisitiore autem usu praepositionis πρὸς, ex quo illa

βαρβάρων τοῖς αὐτοῦ καθυπέτατε ποσὶν, ὡς καὶ πάντῃ πανταχοῦ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν ἐγείρειν; νικητὴν τ' αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνεκέρυττεν, ἐπίφοβόν τε ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις καθίστη, οὐκ ὄντα τὴν φύσιν τοιοῦτον, ἡμέρωτάτον²) δὲ καὶ προύτατον καὶ φιλανθρωπότατον, εἴ τις πώποτε καὶ ἄλλος.

significatur quod alicui convenit, aptum est, decet, vid. *Viger. de idiott.* p. 650. edit. Herm. et *Matthiae* ausführliche griech. Grammatik p. 1178. ed. II. et indic. verbor. ad Euseb. H. E. sub v. πρὸς. Cf. supra c. XXVII. not. 6. Denique vel vocem ἦ ante ὅσον in Eusebio ferendam duco. Ad rem vid. *Tillemont. mémoires pour servir à l'histoire ecclesiastique* Tom. VI. P. I. p. 170 sqq.]

Cap. XLVI. 1) Ἄτρωτον. Etsi haec vox commode explicari potest de Constantino, cuius animum exulcerare atque exacerbare nunquam potuit Donatarum et reliquorum eiusmodi haereticorum amentia, mallet tamen hoc loco scribere ἄτρωτον. Neque enim, meo quidem iudicio, recte dici potest ἄτρωτον ἐποιεῖτο τὴν πρόνοιαν. Contra vero ἄτρωτον elegantissime dicitur. Id est, *indefessam curam ac providentiam gerebat*. Sic in libro II. cap. 14. αὐπνον ἐποιεῖτο τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν φρονίδα. [Non, fateor, mihi temperavi quominus pro ἄτρωτον scriberem ἄτρωτον, quod ipsum, non ἄτρωτον, vertit Strothius verbis: „eine unablässige Sorgfalt,“ et Valesius: „inconcussa sollicitudine.“ Vid. *Valckenar.* ad Theocrit. Adoniaz. v. 7. p. 212 sq.: „Qui nullis laboribus frangitur vel defatigatur eximie dicitur Ἄτρωτος. Θάλασσα vocatur ἀσλήγτος et ἀκάματος, dicique potuit ἄτρωτος (in Theocriti loco ὁδὸς vocatur ἄτρωτος). In Homero legisse suspicor, ἄλὸς ἀτρώτιο, Auctorem Scholii, ἀκαταπόνητον, πολλῆς, in II. A, 316. Recte *Etymologus*: Ἄτρωτος, — ἀπὸ τοῦ Τρώω, — σημαίνει τὸν ἀκαταπόνητον. *Eustath.* in Hom. Od. A. p. 197, 45, Ἄτρωτος ἐν πόνοις λέγεται, ὃν πόνου οὐ τίρρουνσι. hoc *Hesychio* in v. Ἀτρωτιῶνῃ recte restituit *H. Stephanus*, pro ἄτρωτος. forsitan eidem reddendum in Ἀβραάμιστος. certe *M. Antonino* Imp. III, 4, p. 70, qui ἄτρωτον ὑπὸ παντὸς πόνου dederat; non ἄτρωτον. Herbam memoravit in Ἀλιῶ *Alexander Aetolus*, cuius, velut *Ambrosiae*, succo Sol equos suos saturaret,

ἵνα δρόμον ἐκτελέσωσιν

Ἄτρωτοι, καὶ μὴ νιν ἔλοι μεσσηγὺς ἀνλή.

— — Homines laboriosos Ἄτρωτους vocabant: *Damascius*, apud *Suidam* in v. Ἄτρωτος, dixit φιλοπονίαν ἔχειν ἄτρωτον. Ut vero Latine gravia et molesta laboriosa dicuntur, sic etiam a Graecis, Ἄτρωτα. ingentes labores et molesti, ἄτρωτοι sunt πόνου. *Moschus* IV, 69. ἀτρώτοισιν Ἄλγισι μαχθήσουσαν. *Philo* Iudaeus p. 914. C. ἀσκητοῦ meminit, πόνου ἀτρώτοις καὶ ἀκαμπέσι περιποιησαμένου τὸ καλόν, p. 930. B. κακοπαθείαις ἀτρώτοις, ὡς εἰκὸς γεωπόνου ἀναδέχεσθαι. *Suidae* *Damascius*: ἀτρώτοις πόνου ἐαυτὸν πρὸς γεωργίαν ἐξεδίδου. a *Clemente Alex. Strom.* VIII. p. 831, 32, ἡ τοῦ φύσις — dicitur ἀκαμάτω καὶ ἀτρώτῳ δυνάμει πάντα ἐργαζομένη. His antiquior *Archytas* Tarentinus Deum dixerat virtutem non solum habere sinceram, atque ab omni humano affectu puram, ἀλλὰ καὶ τὰν δύναν, ait, αὐταῖς ἄτρωτον πέπαται, sed et eius vici possidet nulla re defatigatam: — — In *Sophoclis* *Aiace* v. 799, ubi se dicit Tecmessa,

ἀρτίως πεπαιμένην

Κακῶν ἄτρωτων.

[*Schol.* Ἄτρωτων] πολυτρώτων, πάνυ κακούντων. atque adeo πολὺ τρώωντων. *Theocriti* *Gorgo*, defatigata currendo, eleganter,

Ἄ δ' ὁδὸς, inquit, ἄτρωτος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ζ'.

Μαξιμίμου θελήσαντος ἐπιβουλεύσαι θάνατος, καὶ ἄλλων οὖς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντῖνος ἔυρεν.

Ἐν τούτοις δ' ὄντι αὐτῶ, μηχανὴν θανάτου συρράπτων αἰλοῦς τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος¹⁾, αἰσχίσιον καταστρέφει θανάτῳ. Πρώτου δὲ τούτου²⁾ τὰς ἐπὶ τιμῇ γραφὰς,

via longa est et molesta sive reddatur illud Ἄτρυτος cum Scholiaste, πολλή, — seu ἀργαλία, sive tandem δύσβατος, res eodem redit. *Via quae euntem defatigat* eleganter hic ὁδὸς dicitur Ἄτρυτος. Add. Herodot. IX, 52. p. 716. edit. Wesseling. Ταῦτα βουλευσάμενοι, κελύην μὲν τὴν ἡμέραν πᾶσαν προσκειμένης τῆς ἵππου, ἔχον πόρον ἄτρυτον, *immensum, infinitum laborem*. Cf. Sophocl. Aiac. v. 871. ed. Erfurdt. ἔχων ἀῦπνους ἄγρας. Wesseling. ad Herodot. VI, 12, 50. p. 443 sq.] — 2) Ἡμερώτατον τε. Scribendum est ἡμερώτατον, δὲ, ut legitur in codice Regio et Fuk.

Cap. XLVII. 1) Τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος. [Cast. ὑποθεμένων.] Maximianum Herculium intelligit. Hic enim secundum imperii locum obtinuerat, cumque insidias adversus Constantinum struxisset, deprehensus fractis laqueo faucibus interiit. Sed et quae sequuntur de imaginibus eius et statuis deiectis atque abolitis, perspicue testantur Maximianum Herculium hic intelligi. Quod si verum est, foedissimum errorem hic admisit Eusebius, qui Herculii mortem refert post victoriam de Maxentio: cum tamen certum sit Maximianum Herculium mortuum esse biennio ante cladem Maxentii, anno 310. natalis dominici. Quis vero credat, tantum errorem ab Eusebio horum temporum aequali admitti potuisse? Adde quod titulus huius capituli non Maximiani, sed Maximini nomen praefert. Itaque facile adducor ut credam, hunc locum corruptum esse, atque ita emendari debere: τῶν εἰς βασιλείαν προχειρισθέντων ὑπὸ τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος. Ut Maximinus hic intelligatur, qui una cum Severo caesar factus est a Diocletiano et Maximiano, tunc cum purpuram deposuerunt, ut scribit Idatius in fastis. Et sic temporum ordo apud Eusebium recte procedet. Maximinus enim post victoriam de Maxentio interiit, et quidem mortis genere turpissimo, ut scribit Eusebius in libro VIII. ac IX. [Veriora esse videntur quae observavit Strothius ad h. l. p. 198.: „Es ist nicht zu leugnen, dass Eusebius hier die Begebenheit entweder in einer verkehrten Ordnung erzähle; oder, wenn er geglaubt, dass dies die rechte Ordnung sey, einen chronologischen Irrthum begangen; da der Tod des Maximianus vor dem Untergang des Maxentius zu setzen ist. Man sehe Kirchen-Gesch. B. 8. Kap. 13. am Ende. Die Mühe, welche sich Valesius gegeben, die Lesart zu verändern, ist also vergeblich, da der Parallelismus dieser Stelle, mit der angeführten aus der Kirchen-Geschichte, dawider zeugt. Die Ueberschrift des Kapitels, in welcher im Griechischen Maximinus für Maximianus steht, thut zur Sache nichts, da der Irrthum in der Verwechslung dieser beyden Namen, so gewöhnlich ist, als der, bey den Namen Novatus und Novatianus.“ Eusebium perversiorem ordinem narrationis h. l. tenuisse, nobis magis probabile videtur. In margine vero cod. Cast. teste Readingo in Varr. Lectt. ad init. cap. XLVII. extat haec nota: ὁ Μαξιμιανὸς ὁ τῷ Διοκλήτιανῳ συνάρξας.] — 2) Πρὸ δὲ τούτου. Lego πρώτου δὲ τούτου, ex libro VIII. historiae ecclesiasticae

ἀνδριάντας τε καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἐπ' ἀναθέσει τιμῆς νενομιστο, πανταχοῦ γῆς, τοῦ ἀνοσίου³⁾ τὸ καὶ δυσσεβοῦς καθήρουν. Ἐἶτα δὲ καὶ μετὰ τοῦτον τῶν πρὸς γένους ἕτεροι κρυφίους αὐτῷ συρράπτοντες ἐπιβουλάς ἤλσκοντο, παραδόξως τοῦ θεοῦ τὰς τούτων ἀπάντων βουλάς τῷ αὐτοῦ θεράποντι διὰ φασμάτων ἐκκαλύπτοντο. Καὶ γὰρ, δὴ καὶ θεοφανείας αὐτὸν πολλάκις ἤξιον, παραδοξότατα θείας ὄψεως ἐπιφαινομένης αὐτῷ, παντοίας τε παρεχούσης πραγμάτων ἔσεσθαι μελλόντων προγνώσεις. Τὰ μὲν οὖν ἐκ θεοῦ χάριτος ἀδιήγητα θαύματα οὐδ' ἔστι λόγῳ περιλαβεῖν δυνατὸν, ὅσα περ θεὸς αὐτὸς τῷ αὐτοῦ θεράποντι παρέχειν ἤξιον· οἷς δὴ πεφραγμένος, ἐν ἀσφαλεῖ λοιπὸν τὴν ζωὴν διήγε, χαίρων μὲν ἐπὶ τῇ τῶν ἀρχομένων εὐνοίᾳ, χαίρων δὲ καὶ ἐφ' οἷς τοὺς ὑπ' αὐτὸν πάντας εὐθυμον διατελοῦντας βίον ἐώρα· ὑπερβαλλόντως δὲ ἐνευφρανόμενος τῇ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ φαιδρότητι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Η'.

Δεκαετηρίδος Κωνσταντίνου πανήγυρις.

Οὕτω δ' ἔχοντι, δεκαέτης αὐτῷ τῆς βασιλείας ἠνύετο χρόνος· ἐφ' ᾧ δὴ πανδήμους ἐκτελῶν ἑορτὰς, τῷ πάντων βασιλεῖ θεῷ εὐχαρίστους¹⁾ εὐχὰς, ὥσπερ τινὰς ἀπύρους καὶ ἀκάπρους θυσίας ἀνεπέμπετο. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τούτοις χαίρων διετέλει, οὐ μὴν καὶ ἐφ' οἷς ἀκοῇ περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐφᾶν τρυχομένων ἐθνῶν ἐπυνθάνετο²⁾

cap. 25. ubi totus hic locus iisdem fere verbis legitur. [Πρώτου dedi prae-eunte Zimmerm.] Porro quod ait Eusebius Maximiano Herculio primo omnium contigisse, ut statuae eius atque imagines ubique locorum disturbarentur, id nemini mirum videri debet. Hoc enim sic intelligere debemus, ut cum dicit primum omnium Constantium Chlorum inter divos relatum fuisse. Primum dicit ex omnibus quos quidem viderat imperatoribus. Quod si quis haec de Maximino intelligere malit, sententiae suae adstipulatorem habet Eusebium, qui in fine libri IX. diserte testatur, statuas omnes atque imagines Maximini post eius obitum confractas fuisse. — 3) [Τοῦ ἀνοσίου Cast. Contra Val. (ὡς) ἀνοσίου.]

Cap. XLVIII. 1) [Εὐχαριστηρίους Cast. Nam εὐχαριστηρίους quod Read. ut lectionem Cast. affert, merus typhotetae error videtur. Cf. c. XXI. not. 1. Mox Ion. ἀπύρους ἀπεδίδου.] — 2) [Οὐ μὴν καὶ — ἐπυνθάνετο. Animadvertit Lowthius ad h. l., non satis accurate Eusebium retulisse, simultates inter Constantinum et Licinium initium cepisse, postquam decimus imperii Constantiniani annus esset praeterlapsus, cum revera nono imperii eius anno tam pugna Cibalensis quam Mardiensis confecta fuerit. Vid. Valesius ad II, 6. Sed illud proposuisse sibi videri Eusebium, omnia Licinii faci-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

Ὅπως τὴν ἀνατολὴν ἐκακούχει Λικίνιος.

Δεινὸς γάρ τις ¹⁾ αὐτῷ πάνταςθθα, τῇ τ' ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τοῖς τε λοιποῖς ἐπαρχιώταις ἐφεδρεύειν ἀπηγγέλλετο θῆρ' τοῦ πονηροῦ δαίμονος ὡσπερ ἀμιλλωμένον, τοῖς παρὰ τοῦ θεοφιλεῖ πραττομένοις τάναντία κατεργάζεσθαι, ὡς δοκεῖν τοῖς σύμπασι, τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις ἀρχὴν δυοῖ τμήμασιν ἀποληφθεῖσαν, εἰκέναι νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ, σκότους μὲν τοῖς τὴν εἰρὴν λαχοῦσιν ἐπιπολάζοντος, ἡμέρας δὲ τηλαυγεστάτης τοῖς τῆς θάτερας μοίρας οἰκήτορσι καταλαμπούσης· οἷς μυρίων ἀγαθῶν ἐκ θεοῦ προτακνευομένων, οὐκ ἦν τῷ μισοκάλῳ φθόνῳ φορητὴ ἢ τῶν γινομένων θεῶ· ὡσπερ οὖν οὐδὲ τῷ θάτερον μέρος τῆς οἰκουμένης καταπονοῦντι τυράννῳ, ὅς εὔφερομένης τῆς ἀρχῆς αὐτῷ, Κωνσταντίνου τε τοσοῦτον βασιλέως ἐπιγαμβρίας ²⁾ ἠξιομένος, μιμήσεως μὲν τοῦ θεοφιλοῦς ἀπελιμπάνετο, τῆς δὲ τῶν δυσσεβῶν προαιρέσεως ἐξήλου τὴν κακοτροπίαν, καὶ αὖν τοῦ βίου τὴν καταστροφὴν ἐπέιδεν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς, τούτων ἔπεσθαι τῇ γνώμῃ μᾶλλον, ἢ ταῖς τοῦ κρείττονος φιλικαῖς δεξιαῖς ³⁾ ἐπειράτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν'.

Ὅπως Κωνσταντίνῳ Λικίνιος ἐπιβουλεύειν ἤθελε.

Πόλεμον δ' οὖν ἀσπονδον πρὸς τὸν εὐεργέτην αἶρεται, οὐ φιλικῶν νόμων, οὐχ ὀρκωμοσιῶν, οὐ συγγενείας, οὐ συνθηκῶν μνήμην ἐν διανοίᾳ λαμβάνων. Ὁ μὲν γὰρ φιλανθρωπότατος εὐνοίας αὐτῷ παρέχων ἀληθοῦς σύμβολον, πατέρων συγγενείας, βασιλικῶν τ' ἀνέκαθεν αἵματος κοιρανὸν γενέσθαι, γάμῳ τὴν

nora usque ad caedem eius sub uno conspectu exhibere, quod fecerit deinceps ad cap. 18. lib. II. Cf. c. XLVII. not. 1. c. XLIX. not. 1.]

Cap. XLIX. 1) Δεινὸς γάρ τις. Ab his verbis caput inchoatur in codice Fuk. et in schedis veteribus. [Recte Stroth. ad h. l.: „Auch hier hat Eusebius nicht die genaueste chronologische Ordnung beobachtet, da der erste Krieg mit dem Licinius noch vor den Decennalien Constantins ausbrach.“ Cf. Manso Leben Constantins p. 363.] — 2) [Ἐπιγαμβρίας Steph.] — 3) Φιλικαῖς δεξιαῖς. Hic locus supplendus est ex capite octavo libri decimi historiae ecclesiasticae, ex quo etiam caput sequens emendandum est.

ἀδελφὴν συνάψας, τῆς τε¹⁾ κατὰ πάντων ἀπολαύειν ἀρχῆς τῶν λαχόντων, παρείχε τὴν ἐξουσίαν, ὃ δὲ τούτοις τὰναντία γυνώσκων, κατὰ τοῦ κρείττονος μηχανὰς συνεσκευάζετο, ἄλλοτ' ἄλλους ἐπινοῶν ἀπειλῆς τρόπους, ὡς ἂν κακοῖς τὸν εὐεργέτην ἀμείψαιτο. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα φιλίαν ὑποκοριζόμενος, δόλῳ καὶ ἀπάτῃ πάντ' ἐπραττεν, ἐφ' οἷς ἐτόλμα, λήσεσθαι ἐλπίζων· τῷ δ' αὐτοῦ θεράποντι θεὸς τὰς ἐν σκότῳ μηχανωμένας ἐπιβουλάς καταφώρους ἐποίη. Ὁ δ' ὡς ἐπὶ τοῖς πρώτοις ἠλίσκετο, ἐπὶ δευτέρας ἀπάτας ἐχώρει, νῦν μὲν φιλικὰς προτιένων δεξιὰς, νῦν δὲ²⁾ συνθηκῶν ὀρκωμοσίῳ πιστούμενος, εἶτ' ἀθρόως ἀθετῶν τὰ δεδογμένα, καὶ αὐθις ἀντιβολῶν διὰ πρεσβείας, καὶ πάλιν ἀσχημονῶν ταῖς ψευδολογίαις, τέλος προφανῆ πόλεμον ἀνακηρύττει, ἀπονοία τε λογισμοῦ, κατ' αὐτοῦ λοιπὸν τοῦ θεοῦ ὃν ἠπίστατο σέβειν τὴν βασιλέα, παρατάττεσθαι ὄρματο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

Λικινίου κατ' ἐπισκόπων συσκευαί, καὶ συνόδων κωλύσεις.

Πρώτους γέτοι τοὺς ὑπ' αὐτὸν τῷ θεῷ λειτουργοὺς, μηδὲν πώποτε πλημμελὲς παρὰ¹⁾ τὴν ἀρχὴν διαπονηθέντας, ἡρέμα τέως περιειργάζετο, προφάσεις κατ' αὐτῶν κακοτέχνους θηρώμενος. Μηδὲ μιᾶς γε μὴν εὐπορῶν αἰτίας, μηδ' ἔχων ὅποι τοῖς ἀνδράσι καταμέμψοιτο, νόμον ἐκπέμπει διακελευόμενον, μηδαμῆ μηδαμῶς ἀλλήλοις ἐπικοινωνεῖν τοὺς ἐπισκόπους, μηδ' ἐπιδημεῖν αὐτῶν ἐξεῖναι τι, τῇ τοῦ πέλας ἐκκλησίᾳ, μηδὲ γε συνόδους ἢ βουλάς καὶ διασκέψεις περὶ τῶν λυσιτελῶν ποιῆσθαι. Τὸ δ' ἦν ἄρα πρόφασις τῆς καθ' ἡμῶν ἐπηρείας. Ἡ γὰρ παραβαίνοντας τὸν νόμον, ἐχρῆν ὑποβάλλεσθαι τιμωρίᾳ, ἢ πειθαρχοῦντας τῇ παραγγέλματι, παραλύειν ἐκκλησίας θεσμούς· ἄλλως γὰρ οὐ δυνατὸν τὰ μεγάλα τῶν σκεμμάτων, ἢ διὰ συνόδων κατορθώσασθαι²⁾. Καὶ ἄλλως δ' ὁ θεομισῆς τῷ θεοφιλεῖ τὰναντία πράττειν ἔγνωκώς, τὰ τοιαῦτα παρήγγελλεν. Ὁ μὲν γὰρ τοὺς ἱερεῖς τοῦ θεοῦ, τῇ πρὸς τὸν ἱερωμένον³⁾

Cap. L. 1) [Τῆς κατὰ Ion. et inferius pro τῷ δ' αὐτοῦ idem τῷ δ' αὐτοῦ.] — 2) [Nun Cast.]

Cap. LI. [Περὶ Cast.] — 2) [Σκεμμάτων εὐδοῦσθαι, ἢ διὰ συνόδων κατορθώσεως Ion. pro σκεμμάτων — κατορθώσασθαι, non male. Cf. Wesseling. ad Herodot. VI, 72, 21.] — 3) Τῇ πρὸς τὸν ἱερωμένον τιμῇ.

τιμῇ, εἰρήνης τε καὶ ὁμονοίας⁴⁾ ἐπὶ ταῦτό συνῆγεν, ὃ δὲ καλὰ παραλύειν μηχανώμενος, διασκεδάσειν τὴν σύμφωνον ἀρμονίαν ἐπειράτο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Β'.

Ἐξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ Χριστιανῶν.

Εἶτ' ἐπειδὴ ὁ τῷ θεῷ φίλος εἶσω βασιλικῶν οἰκῶν τοὺς θεράποντας εἰσέρχισθαι ἤξιου, τὰναντία φρονῶν ὁ θεομισῆς, ἅπαντας τοὺς ὑπ' αὐτῷ θεοσεβεῖς βασιλικῶν ἀπήλαυεν οἰκῶν¹⁾, αὐτούς τε μάλιστα τοὺς ἀμφ' αὐτὸν πιστοτάτους καὶ εὐνουστάτους ἄνδρας εἰς ἐξορίαν ἐδίδου· τοὺς τ' ἐκ προτέρων ἀνδραγαθημάτων, τιμῆς καὶ ἀξιομάτων παρ' αὐτῷ λαχόντας δουλεύειν ἑτέροις, οἰκετικὰς τε ποιεῖσθαι διακονίας προσέταττε, πάντων δὲ τὰς ὑπάρξεις ἀντὶ ἐρμαίου²⁾ προουρπάζων, ἤδη καὶ

Turnebus ad oram sui codicis emendavit τῇ πρὸς τὸ ἱερῶμένον. Idque etiam in Moraei libro reperi. Ego vero malim scribere πρὸς τῇ τῶν ἱερῶμένων τιμῇ, etc. Reddit enim rationem Eusebius, cur Constantinus imp. synodus episcoporum identidem congregaret. Prima, inquit, causa erat, ut sacerdotibus dei in unum collectis honorem exhiberet. Secunda ut pacem inter ipsos et concordiam stabiliret. Certe τοὺς ἱερῶμένους Eusebius vocare solet sacerdotes, ut passim occurrit in his libris. Quod si cum Turnebo legere malimus πρὸς τὸ ἱερῶμένον, tum scribendum erit τῆς τιμῆς, ut cum sequentibus oratio cohaereat, et τὸ ἱερῶμένον pro religione ipsa sumetur, quod est durius. Mallem enim dicere τῇ πρὸς τὸν ἱερὸν νόμον τιμῇ. [De discrimine verborum ἱερῶμενος et ἱερῶμένος vid. Vales. ad Sozom. H. E. VI, 28. VII, 21. VIII, 19.] — 4) [Χάριν post ὁμονοίας Cast. Zimm.]

Cap. LII. 1) Τοὺς θεοσεβεῖς, βασιλικῶν ἀπήλαυεν οἰκῶν. Eusebius in chronico anno decimo quarto Constantini: *Licinius*, inquit, *Christianos de palatio suo pellit*. Idem habet Orosius in lib. VII., sed perturbato rerum ac temporum ordine, dum id refert ante Cibalense bellum, quod quidem bellum octavo anno principatus Constantini contigit. Duplex enim fuit civile bellum inter Constantinum ac Licinium. Primum quo Licinius victus fuit ad Cibalim Pannoniae, anno Christi 314. Cuius belli causas unns quod sciam, retulit auctor excerptorum de gestis Constantini, quae ad calcem Amm. Marcellini iam pridem edidi. Posterius vero bellum fuit illud, quo iuxta Hadrianopolim fusus ac fugatus fuit Licinius, tandemque ad deditionem compulsus anno Christi 324. Ac prioris quidem belli mentionem nullam fecit Eusebius: ideo fortasse quod Licinius nondum adversus Christianos persecutionem excitasset. Diu siquidem post prius illud bellum Licinius Christianos persequi instituit, anno scilicet 14 imperii Constantini, ut legitur in chronico Eusebii editionis Scaligeri ac Miraei, id est, anno Christi 320. Idem annus habetur in chronico Cedreni. At Baronius Licinium anno Christi 316 persecutionem in Christianos commovisse scribit. Verum in Baronii annalibus historiae utriusque Liciniani belli admodum confusa est; quae partim ex fastis Idatii, partim ex gestis Constantini a me olim editis restituenda est. Certe Sozomenus in libro I. cap. 7. diserte testatur, Licinium post Cibalense demum bellum Christianos

θάνατον ἠπέλλει τοῖς τὸ σωτήριον ἐπιγραφόμεναις ὄνομα. Ὁ δ' αὐτός³⁾ γέ τοι τὴν ψυχὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκόλαστον κεκτημένος, μυρίας τε θρῶν μοιχείας, ἐπιρρήτους τ' αἰσχρουργίας, τὸν σωφροσύνης κόσμον τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε⁴⁾, φύσεως ἐλέγχῳ κακῷ χρώμενος αὐτὸς ἑαυτῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Γυναῖκας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἄμα μὴ συνάγεσθαι πρόσταγμα.

Διὸ δὴ δευτέρον νόμον¹⁾ ἐτίθει, μὴ δεῖν προστάτων ἀνδρας ἄμα γυναῖξιν ἐπὶ τὰς τοῦ θεοῦ παρεῖναι εὐχὰς²⁾, μηδ' ἐπὶ τὰ σεμνὰ τῆς ἀρετῆς διδασκαλεῖα φοιτᾶν τὸ γυναικῶν γένος, μηδ' ἐπισκόπους καθηγεῖσθαι γυναῖξιν θεοσεβῶν λόγων, γυναῖκας δ' αἰρεῖσθαι γυναικῶν διδασκάλους. Γελωμένων δὲ τούτων παρὰ τοῖς πᾶσιν, ἄλλο τι πρὸς καθάρσει τῶν ἐκκλησιῶν ἐμηχανᾶτο, δεῖν φήσας πυλῶν ἐκτὸς ἐπὶ καθαρῷ πεδίῳ τὰς ἐξ ἔθους συγκροτήσεις τῶν λαῶν ποιεῖσθαι. τῶν γὰρ κατὰ πόλιν προσευκτηρίων, παρὰ πολὺ τὸν ἐκτὸς πυλῶν ἀέρα τῷ κοινῷ διαλλάττειν.

persequi instituisse. — 2) [*Ἀντὶ ἐρμαίου Val. vertit: „tanquam lucrum aliquod sibi oblatum“ Stroth.: „als eine Beute.“ Vid. quae animadverti ad Constantin. orat. ad sauctt. coet. c. I.] — 3) Ὁ δ' αὐτός. Ab his verbis novum caput inchoandum erat. Haec enim pertinent ad 2. legem Licinii. Porro quod in titulo capitis legitur εἰς ἐκκλησίαν, mendosum videtur pro εἰς ἐκκλησίας. Mirum est tamen, tum in codice Regiotum, in veteribus schedis constanter legi εἰς ἐκκλησίαν συνάγεσθαι. Quamquam in schedis emendatum est eadem manu εἰς ἐκκλησίας μὴ συνάγεσθαι. Sed in Fuk. codice optime scribitur εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἄμα μὴ συνάγεσθαι. — 4) Τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε. Scribendum videtur τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε φύσεως, ἐλέγχῳ κακῷ χρώμενος.*

Cap. LIII. 1) [*Δεύτερον νόμον κ. τ. λ. Non sine ira et studio has Licinii leges irridere Eusebium, recte observat Strothius ad h. l. p. 204 sq.: „Mir scheint Eusebius hier geflissentlich partheiisch zu seyn, und dem Licinius alles zum Nachtheil zu deuten. Die hier genannten Gesetze sind eher vernunftig als widersinnig zu nennen. Da aber niemand auf dieselben achtete, wie Eusebius selbst sagt, so ist daraus der Unwille begreiflich, den Licinius auf die Christen und besonders die Bischöfe warf; als welche er für die Urheber dieses Ungehorsams hielt.“ Et Moeller. de fide Eus. p. 43. addit: „erant quoque eorum (edictorum) nonnulla, nominatim edictum de mulieribus ab aliis foeminis (Diaconissis) edocendis, minime nova aut ab institutis primaevae ecclesiae abhorrentia.“ Cf. quae animadverti ad Euseb. H. E. X, 8. T. III. p. 276 sq.] — 2) [*Ἐκκλησίας εὐχὰς Ion.*]*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

Τοὺς μὴ θύοντας ἀποστρατεύεσθαι καὶ τοὺς ἐν φυλακαῖς μὴ τρέφεισθαι.

Ὡς δ' οὐκ εἶχεν οὐδ' ἐν τούτῳ τοὺς ὑπακούοντας, γυμνῆ λοιπὸν τῇ κεφαλῇ τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας¹⁾, ἡγεμονικῶν ταγμάτων ἀποβάλλεσθαι, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσιν αἰροῖντο θύειν, παρεκελεύετο Ἐγυμνοῦντο δῆτα τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἀξιωματῶν αἱ τάξεις²⁾, ἀνδρῶν θεοσεβῶν, ἐγυμνοῦτο δὲ καὶ αὐτὰς ὁ τούτων νομοθέτης, εὐχῶν ὀσίῳν ἀνδρῶν ἑαυτὸν στερῆσας. Τί δεῖ τῶν ἐκτὸς μνημονεύειν³⁾, ὡς τοὺς ἐν εἰρκταῖς ταλαιπωρουμένους μηδένα μεταδάσει τροφῆς φιλανθρωπεύεσθαι ἐκέλευσε, μηδ' ἐλεεῖν τοὺς ἐν δεσμοῖς λιμῶ διαφθειρομένους, μηδ' ἀπλῶς ἀγαθὸν εἶναι μηδένα, μηδ' ἀγαθὸν τι πράττειν τοὺς καὶ πρὸς τῆς φύσεως ἐπὶ τὸ συμπαθὲς τῶν πέλας ἐλκομένους; Καὶ ἦν γε νόμων οὗτος ἀντικρὺς ἀναιδῆς καὶ παρανομώτατος, πᾶσαν ὑπερακοντίζων φύσιν· ἐφ' ᾧ καὶ τιμωρία προσέκειτο, τοὺς ἐλεοῦντας τὰ ἴσα πάσχειν τοῖς ἐλεουμένοις, ὑπομένοντας⁴⁾ τιμωρίας τοὺς τὰ φιλάνθρωπα διακονουμένους.

Cap. LIV. 1) Τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας. Vide quae notavi ad caput octavum libri decimi historiae ecclesiasticae, unde haec saepe ad verbum transcripta sunt. — 2) Τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἀξιωματῶν αἱ τάξεις. Sic construenda sunt haec verba, quod non vidit Christophorus. Certe in codice Fuk. post vocem τάξεις virgula apponitur. Τάξεις seu τάγματα sunt officia magistratuum. Singuli enim magistratus suum habebant officium seu apparitionem. Id. erat corpus quoddam officialium seu militum, qui iudicibus apparebant, ut videre est in notitia imperii Romani. Haec officia Graeci τάξεις vocabant, ut iampridem notavi ad lib. XXVI, Amm. Marcellini pag. 318. Recte igitur in veteribus glossis scribitur τάξεις ἄρχοντος officium, apparitio. Sic Ioannes Chrysostomus homilia I. in epistolam ad Corinthios: οὐχ ὁρᾶτε τοὺς παῖδας ὅταν παλῶντες τάξιν ποιῶσι καὶ στρατιώτας· καὶ προηγῶνται αὐτῶν κήρυκες καὶ ῥαβδούχοι· καὶ μέσος ὁ παῖς ἐν χώρᾳ ἄρχοντος βυδίζῃ. Nonne videtis pueros, quando ludentes apparitionem expriment et officiales. Ac praecedunt quidem praecedunt cum lictoribus. Puer vero medius incedit personam praesidis gerens. — 3) Τῶν ἐκτὸς μνημονεύειν. Ioannes Morinus, vir doctissimus, qui hos libros Gallice interpretatus est, τοὺς ἐκτὸς hoc loco gentiles esse existimavit. Certe Eusebius in lib. II. cap. 21. et 23. τοὺς ἐκτὸς ponit pro paganis seu gentilibus. Vide quae supra notavi ad caput 43. huius libri. Christophorus tamen τῶν ἐκτὸς interpretatus est praeterea, ut idem sit ac τούτων ἐκτὸς, quomodo locutus est Eusebius cap. 43. — 4) Ἐπομένοντες τιμωρίας. Cast. Zimm. pro ὑπομένοντες. Pro τιμωρίας idem Cast. τιμωρίαν, sed Zimm. τιμωρίας Val. retinuit. Praeterea Lowthius ante voces illas ὑπομένοντες τιμωρίας ex Euseb. H. E. X, 8. reponenda putavit verba: δεσμοῖς τε καὶ φυλακαῖς καθιερῶσθαι, τὴν ἴσην τοῖς καταπονουμένοις. Idem paulo ante ad vocem φύσιν addendum censuit ἡμίρον ex dicto loco Eusebii. }

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ΄.

Περὶ τῶν Λικινίου παρανομιῶν καὶ πλεονεξιῶν.

Τοιαῦται Λικινίου αἱ διατάξεις. Τί δὲ χρὴ τὰς περὶ γάμων αὐτοῦ καινοτομίας ἀπαριθμῆσθαι, ἢ τοὺς ἐπὶ τοιούτοις τὸν βίον μεταλλάττουσι νεωτερισμούς, δι' ὧν τοὺς παλαιούς Ῥωμαίων εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρβάρους τινὰς καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγε, σκήψεις¹⁾ ἐπινοῶν μυρίας κατὰ τῶν ὑπηκόων; Ἐνθεν ἀναμετρήσεις ἐπενόει γῆς, ὡς ἂν πλείονα τῷ μέτρῳ λογιζοίτο τὴν ἐλαχίστην, δι' ἀπληστίαν περιττῶν εἰσπράξεων. Ἐνθεν τῶν κατ' ἀγροὺς²⁾ μηκέτι ὄντων ἀνθρώπων, πρόπαλαι δ' ἐν νεκροῖς κειμένων, ἀναγραφὰς ἐποιεῖτο, αἰσχρὸν αὐτῷ κέρθος ἐκ τούτου ποριζόμενος. Οὐ γὰρ εἶχεν αὐτῷ μέτρον ἢ μικρολογία, οὐδ' ἡ ἀπληστία κόρῳ περιορίζεται. Διὸ δὴ πάντα³⁾ πληρώσας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χρημάτων τ' ἀπείρων πλήθει, στένων ἀπωδύρετο πτωχείαν, Τανταλείῳ πάθει⁴⁾ τὴν ψυχὴν τρυχόμενος. Οἷας δ' ἐφεύρε κατὰ τῶν μηδὲν ἠδικηκότων ὑπεροχίους τιμωρίας, οἷας ὑπαρχόντων δημεύσεις, οἷας εὐπατριδῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν

Cap. LV. 1) [Σκήψεις ἐπινοῶν — — εἰσπράξεων. Vid. Vales. ad Euseb. H. E. X, 8. T. III. p. 276. not. 11. 12.] — 2) [Ἐνθεν τῶν κατ' ἀγροὺς — ἐκ τούτου ποριζόμενος Valesius vertit: „Ideo rusticorum qui amplius superstites non erant, sed iam pridem obierant, nomina in censualibus tabulis inscribat, turpis lucri hinc compendium captans“ Strothius: „Daher liess er auch Verzeichnisse von den Laudleuten machen, die nicht mehr am Leben, sondern schon längst unter die Verstorbenen gerechnet waren, und suchte sich hieraus einen schändlichen Gewinn zu machen.“ Cf. quae animadverti ad Eus. H. E. X, 8. T. III. p. 277. not. 13. Ceterum ex hoc cap. LV. coll. c. LVI. et H. E. X, 8. V. C. II, 2. satis apparere, teste Eusebio Licinium non solum in Christianos sed etiam alios imperio suo subiectos saevisse, et Aurelii Victor. de Caesar. c. XLI. verba: „Licinio ne insontium quidem ac nobilium philosophorum servili more cruciatus adhibiti modum fecere“ ad alios etiam philosophos qui Christianae religioni non essent addicti, spectare, satis probavit Frommann. in opuscul. philol. atque histor. argum. p. 613 sqq. p. 626 sqq. Cf. Eus. H. E. X, 8. T. III. p. 278. Καὶ δῆτα τῶν ἡγεμόνων οἱ κολάκες — — οἱ μηδὲν ἠδικηκότες· ἤδη δὲ τινες καινοτέρων ὑπέμενον τελευτῆν, εἴφει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ τμήματα καταπρεουργούμενοι, καὶ μετὰ τὴν ἀπηγῆ ταύτην καὶ φορικτοσύτην θείαν, τοῖς τῆς θαλάσσης βυθοῖς, ἐχθύσι βορὰ ριπτούμενοι. Moshem. institut. hist. eccles. p. 146.] — 3) [Πάντας θρασυροὺς Ion.] — 4) [Τανταλείῳ πάθει. Bene hac imagine adumbrat Eusebius insatiabilem Licinii et quae nullo bono frui eum patetur, avaritiam. Rursus autem utitur illa locutione Eusebius III, 1. Eodem modo Aristophanes Τανταλείου τιμωρίας dixit. Vid. Erasmi

ἀπαγωγὰς, ὧν τὰς κουριδίας μιαινοῖς οἰκέταις ἐφ' ὕβρει πράξιως αἰσχρᾶς παρεδίδου· ὅσαις δ' αὐτὸς, καίπερ ἤδη γῆρας τὸ σῶμα πεπαλαιωμένος⁵⁾, γυναιξὶν ὑπάνδρους, παρθένοις τε κόραις ἐπεχειρεῖ, οὐ δὴ ταῦτα χρῶν μὴκύνειν, τῆς τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ πράξεων ὑπερβολῆς σμικρὰ τὰ πρῶτα καὶ τὸ μηδὲν ἀποδειξάσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Νε'.

Ὅτι διωγμὸν ποιῆσαι λοιπὸν ἐπεχειρεῖ.

Τὸ γοῦν τέλος αὐτῷ τῆςμανίας κατα τῶν ἐκκλησιῶν ὠπλίετο, ἐπὶ τε τοὺς ἐπισκόπους ἐχώρει, οὓς ἂν μάλιστα ἐναντιομένους ἔωρα· καὶ ἐχθροὺς ἠγάτο τοὺς¹⁾ τῷ θεοφιλεῖ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ φίλους. Διὰ δὲ μάλιστα καθ' ἡμῶν τὸν θυμὸν ὠξύνετο, τοῦ σώφρονος παρενηνεγμένος²⁾, οὔτε τὴν μνήμην τῶν πρὸ αὐτοῦ Χριστιανούς ἐκδιωξάντων³⁾ ἐν νῷ κατεβάλετο, οὔθ' ὧν αὐτὸς ὀλετῆρ καὶ τιμωρὸς δι' αὐτῶν μετῴθητον ἀσεβείας, κατέστη, οὔθ' ὧν αὐτόπτης γέγονεν, αὐτοῖς παραλαβὼν ὄμμασι τὸν πρωτοστάτην⁴⁾ τῶν κακῶν, ὡς τίς ποτε ἦν ἐκεῖνος, θεηλάτῳ μάλιστα πληγέντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

Ὅτι Μαξιμιάδος σύριγγι καὶ ἀκώληκι δαμασθεῖς, ὑπὲρ Χριστιανῶν ἔγραψεν.

Ἐπειδὴ γὰρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν κατῆρχε πολιορκίας οὗτος, πρῶτός τε τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν δικαίων καὶ θεοσεβῶν ἐνέφυρεν

Chiliadd. Cf. Homer. Od. XI, 582 sqq. Horat. Satyr. I, 1, 68 sqq.] — 5) [Καίπερ — πεπαλαιωμένος, licet affecta iam aetate, Valesio, dessen Körper vom Alter schon geschwächt war, Strothio interprete. Sed vid. Vales. ad Eus. H. E. X, 8. not. 16.]

Cap. LVI. 1) [ἠγάτο τοὺς θεοσεβεῖς καὶ τοὺς ἱορ.] — 2) Τοῦ σώφρονος. Post haec verba asteriscus apponendus est. Desunt enim nonnulla, quae tamen ex lib. X. cap. 8. ita suppleri possunt: τοῦ σώφρονος ἐτραπεῖς λογισμοῦ. In codice Fnk. Turnebi ac Sav. legitur τοῦ σώφρονος παρενηνεγμένος. — 3) [τῶν — ἐκδιωξάντων i. e. Galerii. Paulo. post verbis οὔθ' — κατέστη Maximianus significatur.] — 4) Πρωτοστάτην. Galerium Maximianum intelligit, qui primus auctor fuit ac signifer persecutionis Christianorum, ut scribit Eusebius in lib. VII. Cedrenus scribit

αἵμασι, θεόπεμπτος αὐτὸν μετήρχετο τιμωρία, ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ καταρξαμένη σαρκὸς, καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς προελθοῦσα. Ἄθρόα μὲν γὰρ αὐτῶ περὶ τὰ μέσα τῶν ἀπορρήτων¹⁾ τοῦ σώματος ἀπόστασις γίνεται· εἶθ' ἔλκος ἐν βάθει συριγγῶδες, καὶ τούτων ἀνίατος νομὴ κατὰ τῶν ἐνδοτάτω σπλάγγνων· ἀφ' ὧν ἄλεκτόν τι πλῆθος σκωλήκων βρῦειν, θανατώδη τε ὁδμὴν ἀποπνεῖν, τοῦ παντὸς ὄγκου τῶν σωμάτων ἐκ πολυτροφίας²⁾ εἰς ὑπερβολὴν πλήθους πιμελῆς μεταβεβληκότος· ἦν τότε κατασαπέϊσαν, ἀφόρητον καὶ φρικτοτάτην τοῖς πλησιάζουσι παρέχειν τὴν θείαν φασί. Καὶ δὴ τοσούτοις παλαίων κακοῖς, ὅψέ ποτε συναίσθησιν τῶν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τετολμημένων αὐτῶ λαμβάνει· καῖπειτα τῶ θεῷ ἐξομολογησάμενος, τὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀποπαύει διωγμὸν, νόμοις τε καὶ διατάγμασι βασιλικοῖς, τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν οἰκοδομεῖν ἐπισπέρχει, τὰ τε συνήθη πράττειν αὐτοὺς, εὐχὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ποιουμένους διακελεύεται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Η'.

Ὅτι Μαξιμῖνος διώξας Χριστιανούς, καὶ φυγῶν ὡς οἰκέτης ἐκρύπτετο.

Ἄλλ' ὁ μὲν τοῦ διωγμοῦ κατάρξας, τοιαύτην ὑπέϊχε δίκην. Τούτων δ' αὐτόπτης ὁ πρὸς τοῦ λόγου δηλούμενος γεγωναῖς, καὶ ταῦτ' ἀκριβῶς διεγνωνκῶς τῇ πείρᾳ, λήθην ἀθρόως ἀπάντων ἐποιεῖτο, οὔτε τὴν κατὰ τοῦ προτέρου ποιητὴν ἀνελέγκασ τῇ μνήμῃ, οὔτε τὴν [ἐκ] τοῦ δευτέρου¹⁾ τιμωρὸν δίκην. Ὅς δὴ καὶ αὐτὸς ὑπερβαλέσθαι τὸν πρῶτον ὡς ἐν κακῶν πεφιλοτιμημένος ἀγῶνι, καινοτέρων τιμωριῶν εὐρέσει καθ' ἡμῶν ἐκαλλω-

Maximianum anno 18 Diocletiani persecutionem adversus Christianos excitasse, suasu Theotegni cuiusdam praestigiatoris. Qui cum acta Pilati plena impietatis adversus Christum composuisset, Galerius edicto sanxit, ut magistri ea memoriter discenda pueris traderent. Sed nemo non videt, Cedrenum hic falsum esse, qui Galerio Maximiano tribuerit id quod diu postea gestum est a Maximino. Est hic sollemnis ac pervulgatus error Graecorum, ut Maximianum cum Maximino permisceant. [Cf. Zosim. II, 17, 6. 7. ed. Reitemeier. Socrat. H. E. I, 2.]

Cap. LVII. 1) [Τῶν ἀπορρήτων. Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. VIII, 16. Add. Wetsten. ad Actos. XII, 23 sqq.] — 2) [Ἐκ πολυτροφίας αὐτῶ καὶ πρὸ νῆς νόσου Cast.]

Cap. LVIII. 1) Οὔτε τὴν ἐκ τοῦ δευτέρου τιμωρὸν δίκην. Delenda est praepositio. [Delevit eam Zimmerm., ego uncis inclusi.] Porro hic

πίετο. Οὐκ ἀπέρκει γοῦν αὐτῷ πῦρ καὶ σίδηρος καὶ προσή-
 λωσις, οὐδέ γε θῆρες ἄγριοι καὶ θαλάττης βυθοί. Ἦδη δὲ
 πρὸς ἅπασιν τοῦτοις, ξένην τινὰ κόλασιν αὐτὸς ἐφευρών, τὰ
 τοῦ φωτὸς αἰσθητήρια λυμαίνεσθαι δεῖν ἐνομοθέτει. Ἀθροῖα
 δῆτα πλήθη οὐκ ἀνδρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ παιδῶν καὶ γυναικῶν,
 ὀράσεις δεξιῶν ὀφθαλμῶν, ποδῶν τ' ἀγκύλας σιδήρων καὶ καν-
 τήρσιν ἀχραιοῦμενα, ταλαιπωρεῖσθαι μετάλλοις παρεδίδοτο. Ὡν
 ἕνεκα, καὶ τοῦτον οὐκ εἰς μακρὰν ἢ τοῦ θεοῦ δικαιοκρισία
 μετήει· ὅτε δαιμόνων ἐλπίσιν, ὧν δὴ ᾤετο θεῶν, ὀπλιτῶν τε
 μυριάσιν ἀναριθμήτοις ἐπιθαρόύσας, παλέμῳ παρετάττετο.
 Τηνικαῦτα γὰρ γυμνωθεὶς τῆς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐλπίδος, ὑπεκδύεται
 τὸν οὐ πρέποντα αὐτῷ βασιλικὸν κόσμον, δειλῶς τε καὶ ἀνάν-
 δρως ὑποδύς τὸ πλήθος, δρασμῶ τὴν σωτηρίαν ἐπινοεῖ· κᾶπ-
 ειτα κρυπταζόμενος ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας ἐν οἰκέ-
 του σχήματι, διαλανθάνειν ᾤετο. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν μέγαν
 καὶ τῆς καθόλου προνοίας διαδέδρακεν ὀφθαλμόν· ὡς γὰρ ἐν
 ἀσφαλεῖ λοιπὸν κείσθαι αὐτῷ τὴν ζωὴν ἤλπισε, βέλει θεοῦ
 πεπυρωμένῳ πληγεὶς, πρηγῆς ἔκειτο, θεηλάτῳ πληγῇ τὸ πᾶν
 δαπανώμενος σῶμα, ὡς τὸ πᾶν εἶδος αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς μορ-
 φῆς ἀφανισθῆναι, ξηρῶν ὀστέων καὶ κατεσκελετευμένων, δίκην
 εἰδώλων περιλειφθέντων αὐτῷ μόνων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Θ'.

Ὅτι ἐν νόσῳ τυφλωθεὶς Μαξιμῖνος,¹ ὑπὲρ Χριστιανῶν
 ἔγραψε.

Σφοδροτέρας δὲ τῆς τοῦ θεοῦ πληγῆς ἐνταθείσης, προ-
 πηδῶσιν αὐτοῦ τὰ ὄμματα, τῆς τε οἰκείας λήξεως ἐκπεσόντα,
 πηρὸν αὐτὸν ἀφίησιν, ἃ κατὰ τῶν τοῦ θεοῦ μαρτύρων πρῶ-
 τος ἐφεῦρε κολαστήρια, ταῦθ' ὑπομείναντα δικαιοτάτῃ ψήφῳ.
 Καὶ δὴ ἔτ' ἐμπνέων ἐπὶ τοῖς τοσαύταις, ὅψ' ποτε καὶ οὗτος
 τῷ Χριστιανῶν ἀνθωμολογεῖτο θεῶ, καὶ τὰς οἰκείας ἐξηγόρευε
 θεομαχίας· παλινωδίας τε συνέταττεν ὁμοίως τῷ προτέρῳ καὶ
 αὐτὸς, νόμοις καὶ διατάγμασιν ἐγγράφως τὴν οἰκείαν περὶ οὗς
 ἔθετο θεοὺς, πλάνην ὁμολογῶν, μόνον δὲ τὸν Χριστιανῶν αὐτῇ

posterior est Maximinus orientis tyrannus. [Contra in cod. Cast. ad δευ-
 τέρου invenitur nota: τὸν Διοκλητιανόν, ὡς οἶμαι, αἰνίσσεται et ad ὃς
 Γαλέριος δηλαδὴ. De Maximino vid. H. E. IX, 9. Manso Leben Con-
 stantins p. 50 sqq.]

πείρα θεὸν ἰγνακίνας μαρτυρόμενος¹⁾). Ταῦτ' ἔργοις μαθῶν
ὁ Λικίνιος, ἀλλ' οὐκ ἀκοῇ παρ' ἐτέρων πυθόμενος, τοῖς
αὐτοῖς ἐπιφύετο, ὡσπέφ τινε σκατομήνη τὴν διάνοιαν ἐγ-
καλυπτόμενος.

Cap. LIX. 1) [Μαρτυρούμενος Cast. μαρτυρόμενος Val. et ipse
Steph. Cf. supra cap. V. not. 5. Eadem lectionis varietas invenitur
Rom. III, 21. Cf. Euseb. de laudib. Constant. c. XII. ζῶν ἀλόγων ἐπὶ
χρήσει τῶν λογικῶν ἐπιμελούμενος. Ibid. cap. XIV. σωμίτων οὐχ ἤττον
ἢ ψυχῶν ἐπιμελούμενος.]

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος β'.

Τοῦ δευτέρου βιβλίου τὰ κεφάλαια.

- α'. Λικνίου διαγωγὸς λαθραῖος, ἐπισκόπους ἀναιροῦντος ἐν Ἀμασεῖα τοῦ Πόντου.
- β'. Καθαιρέσεις ἐκκλησιῶν, καὶ ἐπισκόπων κρουραῖαι.
- γ'. Ὅπως Κωνσταντῖνος ὑπὲρ Χριστιανῶν διώκεσθαι μελλόντων ἐκινήθη.
- δ'. Ὅτι Κωνσταντῖνος μὲν παρεσκευάζετο μετ' εὐχῶν, Λικνί-
νιος¹⁾ δὲ μετὰ μαντειῶν εἰς πόλεμον.
- ε'. Ὅσα Λικνίος ἐν τῷ ἄλλοις θύων, εἶπε περὶ τῶν εἰδώλων
καὶ τοῦ Χριστοῦ.
- ς'. Φαντασίαι κατὰ τὰς ὑπὸ Λικνίον πόλεις, ὡς τῶν Κων-
σταντίνου στρατευμάτων διεξιόντων²⁾.
- ζ'. Ὅτι ἐν πολέμοις, ὅπου σταυροειδὲς σημεῖον παρῆν, ἐκεῖ
τὰ τῆς νίκης ἐγίνετο.
- η'. Ὅτι πενήκοντα τὸν σταυρὸν φέρειν ἐξελέχθησαν.
- θ'. Ὅτι τῶν σταυροφόρων ἀνηρέθη μὲν ὁ φυγῶν, ὁ δὲ πίστει
παραμείνας, ἐσώθη.
- ι'. Συμβολαὶ διάφοροι, καὶ Κωνσταντίνου νίκαι.

1) [Λικνίος Steph. Zimm., constanter.] — 2) [Διωξόντων Steph.]

- ια'. Φυγή Λικινίου καὶ γοητεῖαι.
- ιβ'. Ὅπως Κωνσταντῖνος ἐν σκηνῇ προσευχόμενος ἐνίκη.
- ιγ'. Φιλανθρωπία περὶ τοὺς συλλαμβανομένους στρατιώτας.
- ιδ'. Ἐτι περὶ τῶν ἐν σκηνῇ προσευχῶν.
- ιε'. Λικινίου περὶ φιλίας δόλος, καὶ εἰδωλολατρεία.
- ισ'. Ὅπως μὴ ἀντιπαλεμῆν τῷ σταυρῷ Λικινίος παρήνει τοῖς στρατιώταις.
- ιστ'. Νίκη Κωνσταντίνου.
- ιη'. Λικινίου θάνατος, καὶ ἐπιτάφια περὶ τούτου.
- ιθ'. Φαιδρότητες καὶ πανηγύρεις³⁾.
- κ'. Ὅπως ὑπὲρ ὁμολογητῶν ἐνομοθέτει Κωνσταντῖνος.
- κα'. Ὅπως καὶ περὶ μαρτύρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων.
- κβ'. Ὅπως καὶ τοὺς δῆμους ἀνεκτήσατο.
- κγ'. Ὅτι θεὸν τῶν ἀγαθῶν αἴτιον ἐκήρυτε, καὶ περὶ ἀντιγράφων νόμων.
- κδ'. Νόμος Κωνσταντίνου περὶ τῆς εἰς θεὸν εὐσεβείας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ.
- κε'. Ὑπόδειγμα ἐκ παλαιῶν χρόνων.
- κς'. Περὶ διωχθέντων καὶ διωκτῶν.
- κζ'. Ὅπως ὁ διωγμὸς αἴτιος κακῶν τοῖς πολεμήσασι κατέστη.
- κη'. Ὅτι θεὸς τῶν καλῶν ὑπηρέτην Κωνσταντῖνον ἐξελέξατο.
- κθ'. Εὐσεβεῖς εἰς θεὸν Κωνσταντίνου φωναί, καὶ ὁμολογητῶν ἔπαινος.
- λ'. Νόμος ἀπολύων ἐξορισμοῦ καὶ βουλῆς καὶ δημεύσεως.
- λα'. Τοὺς ἐν νήσοις ὁμοίως.
- λβ'. Τοὺς ἐν μετάλλοις καὶ δημοσίοις ἀτιμασθέντας.
- λγ'. Περὶ ὁμολογητῶν στρατευσαμένων.
- λδ'. Ἀπολύσεις τῶν ἐν γυναικείοις, ἢ εἰς δουλείαν δοθέντων ἐλευθέρων.
- λε'. Περὶ κληρονομίας οὐσιῶν τῶν μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν, καὶ μετοικισθέντων, καὶ ταμειυθέντων.
- λς'. Τῶν μὴ ἐχόντων συγγενεῖς κληρονόμον εἶναι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν δωρηθέντα, βέβαια μένειν⁴⁾.
- λς'. Ἀποδιδόναι τοῖς κατέχουσι τὰ τοιαῦτα χωρία καὶ κήπους καὶ οἰκίας, χωρὶς ὧν ἐκαρπώσαντο.
- λη'. Ποῖον τρόπον δεῖ περὶ τούτων ἐπιδιδόναι δεήσεις.
- λθ'. Γαῖς ἐκκλησίαις ἀποδοῦναι τὸ ταμεῖον, χωρία καὶ κήπους καὶ σάλας.

- μ'. Τα μαρτύρια καὶ τὰ κοιμητήρια ταῖς ἐκκλησίαις ἀποδοῦναι.
μα'. Τοὺς ἀγοράσαντας ἐκκλησιαστικά, ἢ κατὰ δωρεὰν λαβόντας, ἀποδοῦναι.
μβ'. Σέβειν τὸν θεὸν σπουδαία παραίνεσις.
μγ'. Ὅπως τὰ νομοθετηθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου δι' ἔργων ἐτελειοῦτο.
μδ'. Ὅτι τοὺς ἄρχοντας Χριστιανοὺς προῆγεν· εἰ δὲ καὶ Ἕλληνες ἦσαν, τὸ θύειν αὐτοῖς ἀπηγόρευτο.
με'. Περὶ νόμων κωλύόντων μὲν θυσίας, οἰκοδομεῖν δὲ ἐκκλησίας προστατούντων.
μς'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον καὶ τοὺς⁵⁾ λοιποὺς ἐπισκόπους περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῆς, καὶ ὡστε τὰς παλαιὰς ἐπισκευάζειν, καὶ μείζονας οἰκοδομεῖν, διὰ τῶν ἀρχόντων.
μζ'. Ὅτι κατὰ εἰδωλολατρίας⁶⁾ ἔγραψεν.
μη'. Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐπαρχίας περὶ τῆς πολυθέου πλάτης διάταγμα, καὶ προοίμιον περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.
μθ'. Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ φιλοθέου Κωνσταντίνου, καὶ περὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ, τῶν διωκτῶν.
ν'. Ὅτι διὰ τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος μαντεῖαν, ὡς μὴ δυναμένου μαντεύεσθαι διὰ τοὺς δικαίους, ὁ διωγμὸς ἀνεκινήθη.
να'. Ὅτι νέος ὢν ἔτι Κωνσταντίνος τοὺς δικαίους εἶναι Χριστιανοὺς ἤκουσεν ἐκ τοῦ τὰ περὶ διωγμοῦ γράψαντος.
νβ'. Ὅσα εἶδη βασάνων καὶ τιμωριῶν κατὰ Χριστιανῶν ἐτολήθη.
νγ'. Ὅτι βάρβαροι Χριστιανοὺς ὑπεδέξαντο.
νδ'. Οἷα μειῆλθε δίκη τοὺς διὰ τὴν μαντεῖαν διώκτας.
νε'. Δοξολογία Κωνσταντίνου εἰς θεόν, καὶ ὁμολογία περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, καὶ εὐχὴ περὶ ἐκκλησιῶν καὶ λαῶν.
νς'. Ὅτι προσεύχεται μὲν Χριστιανοὺς εἶναι πάντας, οὐκ ἀναγκάζει δέ.
νζ'. Δοξολογία εἰς θεόν, δι' υἱοῦ φωτίσαντος τοὺς πλανωμένους.
νη'. Δοξολογία πάλιν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου λειτουργίας.
νθ'. Δοξολογία εἰς θεόν, αἰεὶ διδάσκοντα τὰ καλά.
ξ'. Παραινέσεις ἐπὶ τέλει τοῦ διατάγματος, μηδένα μηδενὶ ἐνοχλεῖν.

Steph.] — 5) [Τοὺς deest apud Steph. et mox καὶ ὡστε — οἰκοδομεῖν apud eundem omittitur.] — 6) [Εἰδωλολατρίας Steph. Zimm. Sed ei-

- εα'. Ὅπως ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων διὰ τὰ κατὰ Ἀρειον
 ἐκινουῦντο ζητήσεις.
 εβ'. Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ περὶ Μελιτιανῶν.
 εγ'. Ὅπως περὶ εἰρήνης πέμψας Κωνσταντῖνος ἔγραψεν.
 εδ'. Κωνσταντῖνου ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν ἐπίσκοπον
 καὶ Ἀρειον τὸν πρεσβύτερον⁷⁾.
 εε'. Ὅτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμερίμνα συνήθως.
 ες'. Ὅτι καὶ τὰς ἐν Ἀφρικῇ ζητήσεις διωρθώσατο.
 εζ'. Ὅτι ἐκ τῆς ἀνατολῆς τὰ τῆς εὐσεβείας ἤρξατο.
 εη'. Ὅτι λυπηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμ-
 βουλεύει.
 εθ'. Πόθεν ἢ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀρειον ζητήσεις ἤρξατο, καὶ
 ὅτι μὴ ἐχρῆν συζητεῖν ταῦτα.
 ο'. Παραινέσεις περὶ ὁμονοίας.
 οα'. Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλονεικῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ.
 οβ'. Ὅτι δι' εὐλάβειαν ὑπεραλγῶν, θακρῦειν ἠναγκάζετο, καὶ
 μέλλων εἰς τὴν ἀνατολὴν ὀρμᾶν, ἐπέσχε διὰ ταῦτα.
 ογ'. Ἐπίμονος καὶ μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο, ταραχὴ τῶν ζητήσεων.

δολολατρίας iterum legitur in ipso Eusebio II, 13. IV, 75. Cf. I, 28.
 Θεοσημίαι.] — 7) [Πρεσβύτερον Steph.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Λικινίου διωγμὸς λαθραῖος, ἐπισκόπους ἀναιροῦντος ἐν
Ἀμασειᾷ τοῦ Πόντου.

Ὡς μὲν οὖν ὁ δηλωθεὶς ἐπὶ τὸν τῶν θεομάχων βυθὸν κατέ-
κρημνίζετο, καὶ ὧν ὀφθαλμοῖς ἐπέιδε τοὺς ἐπὶ τῆς δυσσεβείας¹⁾
ὀλέθρους, τούτων τὸν ζῆλον ἐπὶ κακῷ τῷ αὐτοῦ μειῶν, τὸν
κατὰ Χριστιανῶν διωγμὸν, ὥσπερ τινα πάλαι κατεσβεσμένην
πυρὸς ἀκμὴν ἀνερῆπιζε, θεωτέραν ἢ οἱ πρόσθεν τὴν τῆς δυσ-
σεβείας ἐξάπτων φλόγα. Καὶ δὴ οἷά τις θῆρ δεινὸς, ἢ σκο-
λιὸς ὄφις περὶ ἑαυτὸν ἰλυσπώμενος, θυμοῦ τε καὶ ἀπειλῆς θεο-
μάχου πνέων, οὕτω μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς διὰ τὸν Κωνσταντῖνον
φόβον, ταῖς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ πολεμῆν ἐτόλμα,
κρύπτων δὲ τῆς κακίας τὸν ἴον, λαθραίας καὶ μερικὰς ἐποιεῖτο
τὰς κατὰ τῶν ἐπισκόπων συσκευάς ἀνηρεῖτό τε²⁾ δι' ἐπιβουλῆς
τῶν κατ' ἔθνος ἀρχόντων τοὺς τούτων δοκιμωτάτους³⁾ καὶ ὁ

Cap. I. 1) [Ἐπὶ τῆς δυσσεβείας. Non male in cod. Cast. ἐπὶ τῇ δυσ-
σεβείᾳ conicitur.] — 2) [Ἀνηρεῖτο — τοὺς τούτων δοκιμωτάτους. Cf.
Basil. M. homil. XX. T. I. Ex. Sozomen. H. E. I, 7. non solum multos
clericos a Licinio afflictos esse sed etiam alios plurimos ac praecipue mi-
litaris ordinis viros apparet. Cf. Socrat. H. E. I, 3. Rufin. Hist. IX, 10.
et quae annotavi I, 55. not. 2. Hinc Dodwell. de paucitate martyr. n. 91.
temere: „Caveant, inquit, fabulatores, ne quos alios sub Licinio mar-
tyres faciant, praeterquam episcopos.“ Plura vid. in Ruinarti act. sincer.
martyr.] — 3) Ταῦτ' οὖν. Scribendum est τὰ γούδν, ex libro X. hi-
storiae ecclesiasticae, ubi haec omnia ad verbum leguntur. Mirum porro
est, Eusebium neque in historia ecclesiastica, neque in his libris ullam
facere mentionem Basilei Amasenorum episcopi, quem tamen iussu Licinii
caesum esse, omnes Graeci scriptores consentiunt. Verum Philostorgius
in libro I. historiae ecclesiasticae diserte scribit, Basileum Amasense in
Ponto episcopum Nicaeno concilio interfuisse. Porro concilium Nicaenum,
ut inter omnes constat, congregatum est anno post exauctorationem Licinii.
Quid? quod Athanasius in oratione I. contra Arianos, ubi mentionem facit
illustrium episcoporum qui Nicaenae synodo aut ipsi interfuerunt, aut eius
sententiam comprobaverunt, Basileum Ponti episcopum una cum aliis no-
minat. Nec martyrem eum appellat, quamvis Hosium confessorem ibidem
cognominet. Sed et acta Basilei quae apud Metaphrastem extant, inepta
mihi videntur ac fabulosa. Ac pleraque quidem quae initio eorum leguntur,
ex Eusebio ad verbum descripta sunt. Fabella autem illa de Glaphyra
virgine, conficta mihi videtur ab hominibus otiosis. [Nihilominus Basilei

τρόπος δὲ τοῦ κατ' αὐτῶν φόρου ξενίζων τις ἦν, οἷος οὐδὲ πώποτε γνωσθῆναι. Ταῦτ' οὖν³⁾ ἀμφὶ τὴν Ἀμάσειαν τοῦ Πόντου κατεργασθέντα, πᾶσαν ὑπερβολὴν ὀμότητος ὑπερηκόντιζεν.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Β'.

Καθαιρέσεις ἐκκλησιῶν, καὶ ἐπισκόπων κρευρογῆαι.

Ἐνθα τῶν ἐκκλησιῶν αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος τοῦτο δευτέρον μετὰ τὰς πρώτας καθηροῦντο πολιορκίας, τὰς δ' ἀπέκλειον οἱ κατὰ τόπους ἡγεμόνες, ὡς ἂν μὴ συνάγοιτό τις τῶν βιωθότων, μηδὲ τῷ θεῷ τὰς ἐνθέσμους ἀποδώῃ¹⁾ λατρείας. Συντελεῖσθαι γὰρ οὐχ ἠγείτο ὑπὲρ αὐτοῦ ταύτας ὁ τὰ τοιαῦτα προστατιῶν, συνειδῶτι φαύλῳ τοῦτο λογιζόμενος· ὑπὲρ δὲ Κωνσταντίνου πράττειν πάντα ἡμᾶς, καὶ τὸν θεὸν ἰλεοῦσθαι πέπειστο. Οἱ δ' αὐτοῦ θῶπες ὄντες καὶ κύλακες, τὰ φίλα πράττειν τῷ δυσαγεῖ πεπεισμένοι, τοὺς δοκιμωτάτους τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους κεφαλικάις ὑπέβαλλον τιμωρίαις, ἀπήγοντο δὲ καὶ ἐκολάζοντο ἀπροφασίστως τοῖς μαιφόνοις ὁμοίως, οἱ κατὰ μηδὲν ἠδίκηκότες. Ἦδη δὲ τινες καινοτέραν ὑπέμενον τοῦ βίου τελευτήν, ξίφει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ κατακρευρογούμενοι τμήματα, καὶ μετὰ τὴν ἀπηνῆ ταύτην καὶ πάσης τραγικῆς ἀκοῆς φρικτοτάτην²⁾ κόλασιν, θαλαττίοις βυθοῖς, ἰχθύσιν εἰς βορὰν ῥιπτού-

martyrium certum et indubitatum esse censet *Pagi* ad a. 316. n. X. Neque enim credibile esse, Basileo tunc Amaseno episcopo, parcitum, neque opus fuisse, ut eum Eusebius nominaret, cum in locis a Val. indicatis nullum martyrem sigillatim ille memoret, sed generatim de diversis Christianis a tyranno occisis loquatur. Attamen Valesii rationes graviores esse videntur. Cf. *Gothofredi* dissertt. ad Philostorg. I, 8. p. 33 sq.]

Cap. II. 1) Ἀποδῶη λατρείας. In codice Fuketiano et Sav. scriptum est ἀποδιδῶη, in libro autem X. historiae ecclesiasticae ἀποδιδῶ. — 2) [Πάσης τραγικῆς — κόλασιν. In Euseb. H. E. X, 8. T. III. p. 278., ubi eadem habetur de Licinio relatio, simpliciter legitur: μετὰ τὴν ἀπηνῆ ταύτην καὶ φρικτοτάτην θείαν. Hinc *Lowthius* nostro loco vel legendum φρικτοτέραν vel delendas esse putat voces πάσης τραγικῆς ἀκοῆς. Sed certe hoc temere statuit V. D., nisi forte iisdem plane verbis h. l. utendum fuisse Eusebio quibus in historia ecclesiastica, censendum sit. Amat autem noster ad exprimendam rei cuiusdam insolentiam et horrorem usurpare eiusmodi locutiones qualis est illa πάσης τραγικῆς ἀκοῆς φρικτοτάτην κόλασιν. Ita in libro de martyr. Pal. c. IX. extr. προῦκίτο γὰρ, inquit, ἄγχιστα πυλῶν θέαμα παντός λόγου καὶ τραγικῆς ἀκοῆς μεῖζον. Vide plura eiusmodi a me observata ad h. l. T. III. p. 138 sq. Facilius autem φρικτοτέραν scribendum esse, *Lowthio* assentiaris. Sed vid. *Chrysost.* T. XII. p. 389. D. οὐ τί γένοιτ' ἂν ἀλογώτατον; ubi *Matthaei* (*Chrysost.* homill. Vol. II. p. 24.) similiter temere scribi

μνοι· Φυγαὶ δὴ αὐθις ἐπὶ τούτοις, ὡσπερ δὴ καὶ μικρῶν πρό-
τερον, τῶν θεοσεβῶν ἐγίνοντο ἀνδρῶν· καὶ πάλιν ἀγροὶ, καὶ
πάλιν ἐρημίαι τῆς τοῦ θεοῦ θεραπείας ὑπεδέχοντο. Ἐπεὶ δὲ
καὶ ταῦτα τοῦτον προὔχοντι τὸν τρόπον τῶν τυράννων, λοιπὸν
τὸν πάντων ἀνακιστῆν διωγμὸν ἐπὶ διάνοιαν ἐβάλλετο· ἐκρίνεται τε
γνώμης καὶ οὐδὲν ἐμποδῶν ἦν αὐτῶ μὴ οὐχὶ δι' ἔργων ἤδη χω-
ρεῖν, εἰ μὴ³⁾ φθάσας τὸ μέλλον ὁ τῶν οἰκείων ὑπέρομαχος, ὡς
ἐν σκοτῶ καὶ νυκτὶ ζοφωδεστάτῃ φωστῆρα μέγαν ἐξέλαμψε τὸν
αὐτοῦ θεράποντα Κωνσταντῖνον, ἐπὶ τὰ τῆδε χειραγωγήσας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Ὅπως Κωνσταντῖνος ὑπὲρ Χριστιανῶν διώκεσθαι μελ-
λόντων ἐκινήθη.

Ὅς οὐκ ἔτ' ἀνεκτὸν εἶναι συνιδῶν τὴν τῶν εἰρημένων ἀκοήν,
τὸν σῶφρονα συνάγει λογισμὸν, καὶ τὸ στερόδον τοῦ τρόπου τῆ
συμφύτῳ φιλανθρωπίᾳ κερασάμενος, ἐπὶ τὴν ἄμυναν τῶν κατα-
πονουμένων ἔσπευδε, κρίνας δεῖν εἶναι εὐσεβεῖς καὶ ὄσπον, ἐκ-
ποδῶν ἕνα ποιησάμενον, τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων διασώσαι-
σθαι γένος· πολλῇ γὰρ αὐτῶ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ¹⁾, καὶ τὸν
συμπαθείας ἀνάξιον²⁾ ἐλεοῦντι, τῶ μὲν μηδὲν γίνεσθαι πλέον,
τῆς τῶν κακῶν ἐπιτηδεύσεως μηδαμῶς ἀπαλλαττομένῳ, ἐπαύ-
ξοντι δὲ μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ὑποχειρίων λύτταν, τοῖς δ' ὑπὲρ
αὐτοῦ κεκακωμένοις μηδεμίαν εἶτι σωτηρίας ἐλπίδα λείπεσθαι.
Ταῦτ' ἐννοήσας ὁ βασιλεὺς, ἀνυπερθέτως δεξιᾶν ὀρέγειν σωτή-
ριον τοῖς εἰς ἔσχατα κακῶν³⁾ ἐληλακόσιν ὠρμάτο. Τῆς μὲν οὖν

iubet ἀλογώτερον. Hermann. ad Viger. p. 718. Sed paulo post pro τού-
των cum Zimmerm., suadente eodem Lowthio, scripsi πάντων, quod
quamvis non legeretur in loco laudato histor. eccl., tamen scribendum
esset. De voce κατακρευρογούμενοι, iis quae monui ad hist. eccl.,
add. Valckenar. et Wesseling. ad Herodot. VI, 75, 65. VII, 131, 84.]
— 3) [Ἠδη μὴ Steph.]

Cap. III. 1) Πολλῇ γὰρ αὐτῶ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ. In lib. X.
unde haec ad verbum transcripta sunt, pro voce πολλῇ legitur μόνη,
quod rectius videtur. Mallet etiam scribere αὐτοῦ χρωμένου, nisi forte
dativus casus sumi potest pro ablativo absoluto. — 2) [Μὴ ἀξιον Ion.]
— 3) [Εἰς ἔσχατα κακῶν. Cf. II, 71. εἰς τοσοῦτον — ἀτοπίας. Solomen.
H. E. III, 14. p. 116 sq. ed. Reading. ἐπὶ τοσοῦτον δὲ θαυματουργίας προελ-
θεῖν. Ita enim legendum pro θαυματουργίας. Ibid. III, 15. ἐπὶ τοσοῦτον
ἦλθε σοφίας. Zosim. hist. III, 9, 6. ed. Reitemeier. εἰς τοσοῦτον ὀργῆς
τε καὶ ἀλαστορίας ἠνέχθη. IV, 59, 4. εἰς τοῦτο κατέστη σχήματος et εἰς
τοῦτο τύχης ibid. Lobesck. ad Phryn. p. 280 sq. Matthiae ausführliche

στρατιωτικῆς ἐξοπλίσεως τὴν συνήθη παρασκευὴν ἐποιεῖτο, ἠθροιστό τε αὐτῷ πᾶσα φάλαγξ πεζοῦ τε καὶ ἵππικου τάγματος· ἠγῆτο δ' ἐπὶ πάντων τὰ τῆς ἐπὶ τὸν θεὸν ἀγαθῆς ἐλπίδος, διὰ τοῦ προλεχθέντος σημείου, σύμβολα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ὅτι Κωνσταντῖνος μὲν παρισκευάζετο μετ' εὐχῶν, Δικίνιος δὲ μετὰ μαντικῶν εἰς πόλεμον.

Εὐχῶν δ' εἶποτε καὶ νῦν αὐτῷ δεῖσθαι, καλῶς ἐπιστάμενος, τοὺς τοῦ θεοῦ ἱερέας ἐπήγετο· συνεῖναι τ' αὐτῷ καὶ παρεῖναι διὰ παντός¹⁾), ὡσπέρ τινος ψυχῆς ἀγαθοῦς φύλακας²⁾), ταύτους δεῖν ἠγούμενος. Ἐνθεν εἰκότως ὁ τὴν τυραννίδα προβεβλημένος³⁾), πυθόμενος Κωνσταντῖνον⁴⁾) τὰς κατ' ἐχθρῶν νίκας μὴδ' ἄλλως ἢ τοῦ θεοῦ συμπράττοντος πορίζεσθαι, συνεῖναι τ' αὐτῷ καὶ παρεῖναι διαπαντός τοὺς εἰρημένους, καὶ τὸ γε τοῦ σωτηρίου πάθους σύμβολον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ παντός καθηγήσασθαι στρατοῦ· ταῦτα μὲν γέλωτος ἄξια ὑπελάμβανεν, ἅμα χλευάζων αὐτὸν καὶ βλασφήμοις διασύρων λόγοις, αὐτός τε θεοπρόπαιος⁵⁾) καὶ μάντις Αἰγυπτίων, φαρμακεῖς καὶ γόητας, θύτας τε

Grammatik §. 341. 4. §. 442. 3. Neque dubito equidem quin apud Zosim. I, 6, 3. cum Steph. et Sylburg. legendum sit εἰς ἰσχατον ὤμότητος quamvis Reitemeierus ex Leuncl. et Pal. scripserit εἰς ἰσχάτην ὤμότητος. Nam Zosimus nunquam ita loquitur, contra semper fere illo modo. Vid. I, 8, 3. 15, 2. 37, 3. II, 42, 2. 48, 3. IV, 25, 7. 32, 1., ubi εἰς ἰσχατον κινδύνου, κακοῦ, ἀπωλείας legitur. Cf. III, 7, 8. εἰς ἰσχάτην στενοχωρίαν. III, 15, 8. πρὸς ἰσχατον κακόν.]

Cap. IV. 1) [Διὰ παντός omittit Steph.] — 2) Ὡσπέρ τινος ψυχῆς ἀγαθοῦς φύλακας. Alludit ad vocem σωματοφύλακας. Quemadmodum igitur imperatores quosdam milites ad custodiam corporis sui semper secum habebant, sic Constantinus episcopus quasi quosdam animae custodes, ubique sibi adesse voluit. Porro post vocem ἐπήγετο punctum apponendum est ex codice Regio et Fuk. quod Christophorsonus non animadvertit. Ceterum in codice Fuk. Turnebi ac Savilii rectius scribitur ἐπήγετο. Paulo post in codice Fuk. scribitur πυθόμενος Κωνσταντῖνον τὰς κατ' ἐχθρῶν νίκας μὴ ἄλλως, ἢ τοῦ θεοῦ συμπράττοντος πορίζεσθαι. Rectius meo quidem iudicio. — 3) [Τὴν τυραννίδα προβεβλημένος Val. simpliciter tyrannus vertit, Stroth. der Tyrann. Sed vertendam potius: „ille qui tyrannide ad se defendendum utebatur.“ Opponuntur praecedentia: τοὺς τοῦ θεοῦ ἱερέας — ἠγούμενος. Cf. Dorville ad Chariton. p. 602. Recte autem infra c. XVI. νεκρῶν εἰδῶλα — προβεβλημένοι vertit ipse Val.: „nescio quae mortuorum simulacra — praesidii causa praeferentes.“ Male Stroth. simpliciter: „trugen vor sich her.“ Cf. sequentia: ὁ δ' — παρέταττε. II, 55. III, 1 ext.] — 4) [Κωνσταντῖνον Cast.] — 5) Αὐτός τε θεοπρόπαιος. Scribendum est αὐτός δέ. Quanquam codices nostri nihil mutant, nisi quod pro θεοπρό-

καὶ προφήτας ὧν ἠγεῖτο θεῶν, περὶ ἑαυτὸν ἐποίησεν καὶ περὶ
 θυραῖς οὓς δεῖν ᾤετο⁶), θεοὺς μελισσομένους, διηρώτα ὅπη
 αὐτῷ τὰ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου χωρήσειεν. Οἱ δ' ἀδηρί-
 τως⁷) ἐχθρῶν νικητὴν εἶσεσθαι καὶ τοῦ πολέμου κρατεῖν⁸) συμ-
 φώνως εἶπον, μακραιῖς ἐπῶν καλλιπεῖαις τῶν ἀπανταχοῦ χρη-
 στηρίων τοῦτο προῖσομένων· ὄνειροπόλοι⁹) δὲ διὰ τῆς τῶν
 ὄρνιθων πτήσεως σημαίνεσθαι αὐτῷ τὰ αἴσια προῦλεγον, καὶ
 θύται τὰ ὅμοια τὴν τῶν σπλάγγων αἰνίττεσθαι κίνησιν ἐδή-
 λουν. Ἐπαρθεῖς δῆτα ταῖς τούτων ἀπατηλαῖς ἐπαγγελίαις, σὺν
 πολλῷ θράσει προῆε ταῖς παρεμβολαῖς¹⁰), οἷός τε ἦν, παρα-
 τάτων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Ὅσα Δικίνιος ἐν τῷ ἄλλοι θύων, εἶπε περὶ τῶν εἰδώλων
 καὶ τοῦ Χριστοῦ.

Μέλλων δὲ γε τοῦ πολέμου κατάρχειν, τῶν ἀμφ' αὐτὸν
 ὑπασπιστῶν, τῶν τε τετιμημένων φίλων τοὺς ἐγκρίτους, εἰς
 τινα τῶν αὐτοῖς νενομισμένων ἱερῶν συνεκάκει¹). Ἄλλος δ'
 ἦν ἐπίρρυντον καὶ ἀμφιλαφές· παντοῖα δ' ἐν τούτῳ γλυφαῖς λί-
 θων ἀγάλματα ὧν ἠγεῖτο θεῶν, ἴδρυτο. Οἷς κηροὺς ἐξάψας²)
 καὶ τὰ συνήθη θυσάμενος, τοιόνδε λόγον ἀποδοῦναι λέγεται³)·
 „Ἄνδρες φίλοι καὶ σύμμαχοι⁴), πατριοὶ μὲν οἶδε θεοὶ, οὓς ἐκ

πους Fuk. habet θεοπρόπεις, schedae vero θεοπρεπεῖς. — 6) Οὓς δεῖν
 ᾤετο θεοὺς. Scribendum videtur οὓς δεῖ, vel certe uno verbo οὓς διανοεῖτο.
 — 7) Οἱ δ' ἀδειλήτως. In Regio codice legitur οἱ δ' ἀδηλήτως. Scribo
 ἀδηρίτως, id est, sine controversia. In codice Fuk. Savil. ac Turnebi
 scribitur ἀναντιρρήτως. [Reading. in Varr. Lectt.: „οἱ δ' ἐχθρῶν in vet. cod.“]
 — 8) Πολέμου κρατεῖν. Scribendum videtur καὶ πολέμου κρατῆσαι προῦ-
 λεγον, συμφώνως αὐτῷ ταῦτα, μακραιῖς τε ἐπῶν καλλιπεῖαις τῶν ἀπανταχοῦ
 χρηστηρίων προῖσομένων. Sic totus hic locus restituendus est. In codice
 Fuk. ita scribitur: καὶ τοῦ πολέμου κρατῆσαι συμφώνως εἶπον· μακραιῖς ἐπῶν
 καλλιπεῖαις τῶν ἀπανταχοῦ χρηστηρίων τοῦτο προῖσομένων. Optime. —
 9) Ὀνειροπόλοι δέ. Post has voces, quae sequuntur usque ad τὰ ὅμοια,
 desunt in MS. Regio, et ad marginem addita sunt recentissima manu.
 Quod si coniecturae indulgere licet, scribendum puto ὄνειροπόλοι δὲ καὶ
 θύται τὰ ὅμοια, etc. Turnebus in suo codice emendaverat οἰωνοπόλοι.
 In codice Fuk. et Savilii scriptum est ὄνειροπόλοι δὲ διὰ τῆς, etc. — 10)
 Ταῖς παρεμβολαῖς. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: σὺν πολλῷ θράσει
 προῆε· τὰς παρεμβολὰς ὡς οἶον τε ἦν, παρατάτων. Quae lectio et distin-
 ctio non displicet: τὰς παρεμβολὰς παρατάττειν est castra metari. [Zimm.
 τὰς παρεμβολὰς.]

Cap. V. 1) [Συνεκάκει τόπον Steph.] — 2) Οἷς κηροὺς ἐξάψας.
 Me gentiliium fuit cereos accendere ante statuas deorum, ut notavi ad lib.
 XI. Ann. Marcellini. — 3) [Τοιόνδε — λέγεται. Vid. Schmidt Hand-
 buch der christlichen KG. T. II. p. 10.] — 4) Καὶ σύμμαχοι. Impropris

προγόνων τῶν ἀνέκαθεν παρεληφότες σέβειν, τιμῶμεν· ὁ δὲ τῆς ἐναντίας ἡμῖν ἐξάρχων⁵⁾ παρατάξεως, τὰ πάτρια παρὰ σπονδῆσας, τὴν ἄθεον εἶλετο δόξαν, οὐκ οἶδ' ὀπόθεν ξένον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεόν, αἰσχρῶ τε τούτου σημείῳ τὸν οἰκεῖον καταισχύνει στρατόν⁶⁾· ἢ πέποιθώς, ὀρμᾶται οὐ πρὸς ἡμᾶς, πολὺ δὲ πρότερον πρὸς αὐτοὺς οὓς παρέβη θεοὺς, ἀράμενος τὰ ὄπλα. Ὁ δὴ οὖν παρῶν ἐλέγξει καιρὸς τὸν τῇ δόξῃ πεπλανημένον, θεοῖς τοῖς παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς παρὰ θατέρω μέρει τιμωμένοις βραβεύων. Ἡ γὰρ ἡμᾶς ἀποδείξας νικητὰς, δικαιοτάτα τοὺς ἡμετέρους θεοὺς σωτῆρας καὶ βοηθοὺς ἀληθεῖς ἐπιδείξει· ἢ εἰ κρατήσῃ τῶν ἡμετέρων πλείστων γε ὄντων, καὶ τέως⁷⁾ τῷ πλήθει πλεονεκτούντων, εἴ τις⁸⁾ οὗτος οὐκ οἶδ' ὀπόθεν ὀρμημένος ὁ Κωνσταντίνου θεός, μηδεὶς λοιπὸν ἐν ἀμφιβόλῳ τιθέσθω, τίνα δέου θεὸν σέβειν, προσχωρεῖν, δὲ τῷ κρατοῦντι, καὶ τούτῳ τῆς νίκης τιθέναι τὰ βραβεῖα. Καὶ εἰ μὲν ὁ ξένος καὶ νῦν⁹⁾ γελάμενος ἡμῖν, κρείττων φανείη, δεῖ

dicitur ab Eusebio pro συστρατιῶται. — 5) [Ἐξάρχων Ἰου. Inferius pro δικαιοτάτα idem δικαιοτάτους.] — 6) Καταισχύνει στρατόν. Codex Fuk. habet καταισχύει. Et paulo post ὀρμᾶται νῦν πρὸς ἡμᾶς· πολυπρότερον δὲ. Rectius ni fallor. — 7) Καὶ τέως τῷ πλήθει. Vocem τέως omisit Christophorus, in qua tamen tota vis sententiae posita est. Significat enim Licinius, deos suos in praesentia quidem numero vincere, brevi autem vi ac potentia superiores fore. Ioannes Portesius, ineptus alioquin interpret, huius vocis interpretationem non omisit. Sic enim vertit: *numero quidem adhuc potiores*. Mox lego εἰς τις οὗτος, ut Turnebus ad oram sui codicis emendavit. — 8) [Εἴ τις. Magnopere blanditur quod bene coniecit Turnebus ad h. l., εἰς τις. Quod si scribendum ducatur, non simul an sit deus ille quem Constantinus pro deo colat, dubitat Licinius, sed simpliciter fortius obscuram illius dei originem significat, ita ut vertendum sit, quemadmodum ipse Val. vertit: „*unus ille nescio unde profectus Constantini deus*.“ Vide quae animadverti de illo εἰς τις ad Euseb. H. E. VI, 5. T. II. p. 158 sqq. VIII. prooem. not. 2. Adde quod εἰς τις commendatur verbis quae paulo ante leguntur: οὐκ οἶδ' ὀπόθεν ξένον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεόν, ubi similiter nullum dubitationis quin sit deus ille Constantini, deus, vestigium. Contra Stroth. vertit: „*jener vorgebliche Gott Constantins*.“] — 9) Καὶ νῦν γελάμενος. Idem est, ac si diceret: ὁ χθὲς καὶ πρόην γελάμενος. Irridet Constantini deum impius Licinius, quod et peregrinus esset et novus. Nam inter deos quidam patrii habebantur, quidam peregrini. Et patrii quidem dii religionis vetustate commendabantur. Peregrini vero novi erant, utpote nuper adsciti. Cicero in II. de legibus: *Novos vero deos, et in his colendis nocturnas pervigilationes sic Aristophanes facetissimus poeta veteris comoediae vexat, ut apud eum Sabazius et alii quidam dii peregrini iudicati e civitate eiiciantur*. Locus Aristophanis quem intelligit Cicero, erat in comoedia Lemniis, ut docet Suidas in v. ἢ νῦν θερμὸν βωμολ. Erat certe Athenis ingens turba novorum ac peregrinorum deorum, quos ξένους seu ξενικούς θεοὺς vocabant. Eorum nomina a series contexuerat Apollonides poeta in Cretensibus, teste Hesychio in voce θεοὶ ξενικοί. Menander rhetor seu potius Alexander in methodo generis demonstrativi pag. 612.

καὶ ἡμᾶς αὐτὸν γνωρίζειν τε καὶ τιμᾶν, μακρὰ χαίρειν τούτοις¹⁰⁾ εἰπόντας εἰς μάτην τοὺς κηρὺς ἐξάπτομεν· εἰ δ' οἱ ἡμέτεροι κρατήσειαν, ὃ δὴ οὐκ ἀμφιβάλλεται, μετὰ τὴν ἐνταυθοῖ νίκην ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν ἀθέων πόλεμον ὀρμῶμεν.“ Ὁ μὲν δὴ τοῖς παροῦσι ταῦτα προδειίλεκτο· ἡμῖν δὲ τοῖς εἰς ταύτην κεκλημένοις τὴν γραφὴν¹¹⁾, οἱ τῶν λόγων αὐτήκοοι, τῆς τούτων μικρὸν ὕστερον μετεδίδοσαν γνώσεως. Καὶ δὴ τοιούτους διεξελθὼν λόγους, ἠγείσθαι τῆς συμβολῆς παρήγγελλε τὰ στρατιωτικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

Φαντασίαι κατὰ τὰς ὑπὸ Λικίνιον πόλεις, ὡς τῶν Κωνσταντίνου στρατευμάτων διεξιόντων.

Τούτων δὲ πραττομένων, φάσμα τι λόγου κρεῖττον ἀμφὶ τὰς ὑπηκόους τῷ τυράννῳ πόλεις ᾤφθαι φασίν· ὀπλιτῶν γὰρ τῶν ὑπὸ Κωνσταντίνον ὄρᾶν ἐδόκουν διάφορα τάγματα, ἐν αὐταῖς μέσαις ἡμέραις διερχόμενα τὰς πόλεις, ὡσανεὶ κεκρατηκότα τῆς μάχης· καὶ ταῦτ' ἐβλέπετο, μηδενὸς πού τῇ ἀληθείᾳ μηδαμῇ φαινομένου, θειοτέρᾳ δὲ καὶ κρεῖττονι δυνάμει, τῆς φανείσης ὄψεως τὸ μέλλον ἔσεσθαι προφαινούσης. Ἐπεὶ δὲ τὰ στρατιωτικά συμβολῆς ἤπτετο, προκατῆρχε τοῦ πολέμου ὃ τὰς φιλικὰς διαρρήξας συνθήκας· ἐνταῦθα δὴ Κωνσταντίνος θεὸν σωτήρα τὸν ἐπὶ πάντων ἐπικαλεσάμενος, σύνθημά τε τοῦτο δούς τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ὀπλίταις, πρώτης ἐκράτει παρατάξεως¹⁾.

notat quosdam deos antiquiores, quosdam recentiores dici: οἱ μὲν γὰρ παλαιότεροι, οἱ δὲ νεώτεροι λέγονται τῶν θεῶν. At Portesius, eumque secutus Christophorus, male hunc locum interpretati sunt, quorum error hinc natus est, quod non viderunt adverbium νῦν idem interdum significare quod *nuper*, ut notavi ad lib. IV. historiae ecclesiasticae. Et haec quidem prius notaveram, secutus editionem Genevensis. Postea vero didici, in editione Roberti Stephani et in MS. codicibus legi καὶ νῦν γελώμενος. Quam scripturam cum secuti sint interpretes, minime culpandi sunt. — 10) [Τούτοις pro οὕτως dedi cum Cast. Zimm.] — 11) Ταύτην κεκλημένοις τὴν γραφὴν. In libro Moraei ad marginem emendatur ποιούμενοις, quomodo loquitur Eusebius infra cap. VIII. Paulo ante in eodem Moraei libro recte emendatum est: μακρὰ χαίρειν τούτοις εἰπόντας. In codice Fuk. scriptum inveni: ἡμῖν δὲ τοῖς εἰς ταύτην κεκλημένοις τὴν γραφὴν, recte.

Cap. VI. 1) Πρώτης ἐκράτει παρατάξεως. Primum proelium inter Constantinum ac Licinium fuit in Pannonia apud Cibalas, quod optime describit Zosimus in lib. II. et auctor excerptorum de gestis Constantini. Contigit haec pugna Volusiano 2. et Anniano Coss. 8. Idus Octobris, ut

εἶπ' οὐκ εἰς μακρὸν δευτέρας συμβολῆς²⁾ κρείττων ἦν, καὶ κρείττόνων ἤδη νικητηρίων ἐτύγχανε, τοῦ σωτηρίου τροπαίου προπομπεύοντος τῆς ἀμφ' αὐτὸν φάλαγγος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Οτι ἐν πολέμοις, ὅπου σταυροειδὲς σημεῖον παρῆν, ἐκεῖ τὰ τῆς εὐλας ἐγίνετο.

Ἐνθα δ' οὖν ἀνεφάνη τοῦτο³⁾, φυγὴ μὲν τῶν ἐναντίων ἐγίνετο, δίωξις δὲ τῶν κρατούντων· ὃ δὴ συνιδὼν ὁ βασιλεὺς, τοῦ οἰκείου στρατοῦ εἶπου τι τάγμα κεκμηκὸς ἑώρα, οἶονεῖ τε

scribitur in fastis Idatii. Quibus consentit Sigonius in libro III. de occidentali imperio. Male in chronico Eusebii bellum Cibalense confertur in annum septimum Constantini, cum id gestum sit anno 8 eius imperii. Immo nonus iam annus imperii Constantini agebatur, si rem ad exactos calculos revoces. Nonus quippe annus imperii Constantini coepit octavo Calend. Augusti, Volusiano II. et Anniano Coss. Aurelius Victor de bellis inter Licinium et Constantinum sic scribit: *Ita potestas orbis Romani duobus quaesita, qui quamvis per Flavii sororem nuptam Licinio connexi inter se erant, ob diversos mores tamen anxie triennium congruere quivere, etc.* Qui locus Idatianos fastos aperte confirmat. Alioqui ex Eusebiani chronici sententia dicendum esset *biennium*. Corrigendus est etiam Europii locus in libro X. qui sic vulgo editus est: *Ac primo eum in Pannonia, secundo ingenti apparatu bellam apud Cibalas instruentem, repentinus oppressit, etc.* Delenda est absque dubio vox *secundo*, quae ab imperito librario adiecta est. Primum enim Constantini adversus Licinium proelium fuit apud Cibalas, ut supra ostendi. Deinde ridiculum esset dicere, primum proelium fuisse in Pannonia, secundum apud Cibalas, cum Cibalae urbs sit Pannoniae. Sed et Peanius, qui Eutropium Graece vertit, vocem illam *secundo* non agnoscit, ut ex interpretatione eius apparet. Orosius tamen et auctor historiae miscellae, vulgatam Eutropii scripturam secutus est. Sic enim habet: *Constantinus Licinium sororis suae virum in Pannonia primum vicit, deinde apud Cibalas oppressit.* [Cf. Manso Lehen Constantins des Grossen p. 53 sqq. p. 363. et supra I, 48. not. 2. I, 52. not. 1.] — 2) Δευτέρας συμβολῆς. Secunda haec pugna Constantini adversus Licinium, in Thracia facta est, ut docet Zosimus. Sed Zosimus locum ipsum non dicit, auctor vero excerptorum de gestis Constantini, in campo Mardiensi pugnatum esse scribit. Verum hic locus perinde nobis ignotus est. Porro haec pugna eodem anno contigit quo Cibalensis, ut ex narratione Zosimi et auctoris illius ignoti colligitur. Quod quidem etiam hoc argumento demonstrari potest. Post hoc proelium pace inter Constantinum et Licinium facta, consules sequenti anno facti sunt Constantinus et Licinius, et in occidente quidem annus ille inscriptus est Constantino IV. et Licinio IV. Coss., in orientis autem partibus Licinii nomen praepositum est hoc modo: Licinio August. IV. et Constantino Aug. IV. Coss. ut legitur in excerptis de gestis Constantini. [Cf. Zosim. II, 22. Gibbon Geschichte des Verfalls des R. R. übersetzt von Schreiter T. III. p. 87 sqq. Manso l. l. p. 58 sqq. p. 367 sq.]

Cap. VII. 1) [Ἐνθα — τοῦτο. Cf. Die Bekehrung Constantins aus dem Englischen des Edw. Gibbon p. 88, sq. **] (Uebersetzung von Schreiter T. IV. p. 381. not. 86.): „Eusebius (in Vit. Const. L. II. c. 7. 8. 9.)

καθητικὸν ἀλεξιφάρμακον, ἐνταυθοῖ τὸ σωτήριον τρόπαιον παρῆ-
ναι διακελεύετο· ἢ παραυτίκα συνανέβαινε νίκη, ἀλκῆς καὶ
φώμης σὺν θείᾳ τιμῇ μοίρα δυναμούσης τοὺς ἀγωνιζομένους.

Κ Ε Φ Α Δ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτε πενήκοντα τὸν σταυρὸν φέρειν ἐξελίχθησαν.

Διὸ δὴ τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπιστῶν τοῖς καὶ σώματος
ἰσχυρί καὶ ψυχῆς ἀρετῇ καὶ θεοσεβείας τρόποις ἐγκρίτοις, μόνῃ
τῇ τοῦ σημείου διακονίᾳ προσκαρτερεῖν ἐκέλευσεν· ἦσαν δ' ἄν-
δρες τὸν ἀριθμὸν οὐχ ἥττους πενήκοντα¹⁾ οἷς οὐδὲν ἕτερον ἦν
μόνον, ἢ κυκλοῦν καὶ περιέπειν δορυφορίᾳ τὸ σημεῖον, ἀμοι-
βαίως ἐκάστου αὐτὸ ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντος²⁾. Ταῦτα βασι-
λεὺς αὐτός, ταῖς τὴν γραφὴν ποιουμένοις, ἐπὶ καιροῦ σχολῆς
μακρῶ τῶν πραγμάτων ὑστερον ὑφηγεῖτο, προστιθεὶς καὶ τε-
μνημονευθῆναι ἄξιον τῷ διηγήματι.

Κ Ε Φ Α Δ Α Ι Ο Ν Θ'.

Ὅτε τῶν σταυροφόρων ἀνηρέθη μὲν ὁ φυγὼν, ἀ δὲ πλείους
παραμείνας, ἐσώθη.

Ἔφη γὰρ ποτ' ἐν μέσῃ τῇ τοῦ πολέμου συμβολῇ, κτύπου
καὶ ταραχῆς ἀθρόας διαλαβούσης τὸ στρατιωτικὸν, τὸν ἐπὶ
τῶν ὤμων φέροντα τὸ σημεῖον ὑπὸ δειλίας ἐν ἀγωνίᾳ¹⁾ γενέ-

führt das Labarum zwar schon vor dem Italiänischen Feldzug ein; allein seine Erzählung scheint doch anzudeuten, dass es an der Spitze der Armee nicht eher sey gesehen worden, als bis Constantin sich zehn Jahre hernach für einen Feind des Licinius und Retter der Kirche erklärte.“]

Cap. VIII. 1) Ἦσαν δ' ἄνδρες πενήκοντα. Hos satellites quibus Constantinus curam labari in proeliis commisit, Grethserus in lib. II. de cruce cap. 40. eisdem esse ait qui praepositi laborum dicuntur in codice Theodosiano, id est τῶν λαβόρων. Nam λάβαρον Graeci dicebant, quod laborantibus agminibus auxilio esset, teste Sozomene. [Cf. Valesius ad Sozomen. H. E. I. 4. Frustra autem adhuc originem et significationem vocis λάβαρον s. λάβαρον constituere studuerunt VV. DD. Vid. Du Cange Glossar. med. et infim. Latin. sub v. Labarum et Gothofredus ad cod. Theodos. T. II. p. 142. Cf. Suicer. thes. T. II. p. 204. Die Bekehrung des Kaisers Constantin aus dem Englischen des Edw. Gibbon p. 36 sq. Manso Leben Constantins p. 321.] — 2) [Βαστάζοντος Cast. Mox idem post γραφὴν addit ἡμῖν.]

Cap. IX. 1) [Ἐν ἀγῶνι Steph. Vide quae annotavi ad Euseb. H. E. VIII, 1.] — 2) Ὁ δ' ὑπόβυσ. Veram huius loci scripturam nobis aperuit

σθαι, καὶ πάλιν μεταπαραδοῦναι αὐτὸ ἑτέρω, αἷς ἂν διαφύγοι τὸν πόλεμον. Ὡς δ' ὁ μὲν ὑποδέδεκτο, ὁ δ' ὑπεκβάς²⁾, ἐκτὸς ἐγένετο τῆς τοῦ σημείου φυλακῆς, βέλος ἀκοντισθὲν αὐτοῦ κατὰ τῆς νηδύος πῆγνυται, καὶ τὴν ζωὴν ἀφαιρεῖται αὐτοῦ. Ἄλλ' αὐτὸς μὲν δειλίας καὶ ἀπιστίας δίκην ἐκτίσας, ἐνταυθοῖ νεκρὸς ἔκειτο· τοῦ δὲ τὸ σωτήριον τρόπαιον αἰωροῦντος, ζωῆς ἐγένετο φυλακῆριον, ὡς' ἑκατοντάκις βελῶν κατ' αὐτοῦ πεμπομένων, τὸν μὲν φέροντα διασώζεσθαι, τὸ δὲ τοῦ τροπαίου δόρυ δέχεσθαι τὰ βαλλόμενα. Καὶ ἦν γε τοῦτο παντὸς ἐπέκεινα θαύματος, πῶς³⁾ ἐν βραχυτάτῃ περιφερείᾳ τοῦ δόρατος ἰκνούμενα τὰ τῶν πολεμίων βέλη, ἐν αὐτῷ μὲν πηγνύμενα κατεπίερετο, ἡλευθέρου δὲ θανάτου τὸν φέροντα, ὡς μηδὲν ἄπτεσθαι τῶν ταύτην ποιουμένων τὴν διακονίαν πώποτε. Οὐχ ἡμέτερος δ' ὁ λόγος, ἀλλ' αὐτοῦ πάλιν βασιλείως, εἰς ἡμετέρας ἀκοὰς πρὸς ἑτέροις καὶ τοῦτον ἀπομνημονεύσαντος· ὃς ἐπειδὴ θεοῦ δυνάμει τὰς πρώτας ἤρατο νίκας, ἐπὶ τὰ πρόσω λοιπὸν ἤλαυνε, τὸ στρατιωτικὸν ἐν τάξει κινήσας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Συμβολαὶ διάφοροι, καὶ Κωνσταντίνου νίκαι.

Τούτου δὲ τὴν πρώτην ὄρμην οἱ τῆς ἐναντίας¹⁾ προκατάρχοντες λήξεως οὐχ ὑποστάντες, ταῖν χεροῖν ῥίψαντες τὰ ὄπλα, προσεχώρουν τοῖς βασιλείως ποσίν· ὁ δὲ τοὺς πάντας σώους ὑπεδέχετο, τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀσμενίζων σωτηρίᾳ. Ἄλλοι δ' ἐπὶ τοῖς ὄπλοις μέναντες, ἐνεχείρουν τῇ τοῦ πολέμου συμβολῇ· οἷς ἐπειδὴ πρὸς φιλικὰς κλήσεις²⁾ προῖσχόμενος βασιλεὺς, οὐ³⁾ πειθομένους ἔγνω, τὸν στρατὸν ἠφίει. Οἱ δ' αὐτίκα νῶτα δόντες, εἰς φύγην ἐτρέποντο. Εἶθ' οἱ μὲν αὐτῶν νόμῳ πολέμου ἐκτείνοντο καταλαμβανόμενοι, οἱ δ' ἐπ' ἀλλήλους πίπτοντες, τοῖς οἰκείοις κατεβάλλοντο ξίφεσιν.

codex Fuk. in quo legitur ὁ δὲ ὑπεκβάς. Non enim dubito quin Eusebius scripserit ὑπεκβάς. [Idem conicitur in cod. Cast. et praeunte Zimm. a nobis scriptum est.] — 3) [Ὡς pro πῶς Steph.]

Cap. X. 1) Τῆς ἐναντίας ὄρμην. Transposita sunt verba ut apparet, quae sic restituenda sunt: τούτου δὲ τὴν πρώτην ὄρμην οἱ τῆς, etc. Ut scribitur in codice Fuk. — 2) Πρὸς φιλικὰς κλήσεις. Scribendum puto φιλικὰς προσκλήσεις προῖσχόμενος. Id est, blandis et amicis verbis eos compellans. Porro quae in hoc capite narrat Eusebius, pertinere videntur ad primum proellum in campo Cibalense, de quo supra dixi. Idque confirmatur ex sequentibus. — 3) [Μὴ Cast. pro οὐ.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Φυγή Λικενίου καὶ γοητεία.

Ἐπὶ τούτοις ὁ τούτων ἐξάρχων, ἐπειδὴ τῆς παρὰ τῶν οἰκετῶν ¹⁾ βοήθειας στέρηθέντα ἀνεῖδεν ἑαυτὸν, φροσῶδόν τ' ἦν αὐτῷ τὸ πλῆθος τῆς συνειλεγμένης αὐτῷ στρατείας τε καὶ συμμαχίας, ἣ τε ὦν ᾤετο θεῶν, ἐλπίς τὸ μηδὲν πείρα διηλέγχετο, τηνικαῦτα δρασμὸν αἰσχιστον ὑπομένει· φεύγων δῆτα διέβαινε, ἐν ἀσφαλεῖ τ' ἐγένετο, τοῦ θεοφιλοῦς μὴ κατὰ πόδας διώκειν τοῖς οἰκείοις ἐγκτελευμένου, ὡς ἂν τύχοι σωτηρίας ὁ φεύγων. Ἐλπίζε γάρ ποτε αὐτὸν συναισθόμενον οἱ κακῶν ἂν εἴη, λῆξαι μὲν τῆς μανιώδους θρασύτητος, ἐπὶ τὸν κρείττονα δὲ λογισμὸν μεταβαλίσθαι ²⁾ τὴν γνώμην. Ἄλλ' ὁ μὲν φιλανθρωπίας ὑπερβολῇ ταῦτα διανοεῖτο, ἀνεξιστακτεῖν τε ἤθελε, καὶ νέμειν τῷ μὴ ἀξίῳ συγγνώμην· ὁ δ' οὐκ ἀπείχετο μοχθηρίας, κακὰ δ' ἐπὶ κακοῖς σωρεύων, χειρόνων ἤπτετο ταλμημάτων· καὶ δὴ πάλιν γοήτων κακοτέχνους ἐπιτηδεύμασιν ἐγχειρῶν ἐθρασύνετο· ἦν δὲ καὶ ἐπ' αὐτῷ, ὡς ἄρα ὁ θεὸς ἐσκήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, παλαιῷ τυράννῳ παραπλησίως φᾶναι ³⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅπως Κωνσταντῖνος ἐν σκηνῇ προσευχόμενος ἐνίκη.

Ἄλλ' ὁ μὲν τοιούτοις ἐμπλέκων ἑαυτὰν, κατὰ βαράθρων ἀπωλείας ᾤθει· βασιλεὺς δ' ἐπεὶ ἑώρα δευτέρας αὐτῷ δεῖσθαι πολέμου παρατάξεως ¹⁾, τῷ αὐτοῦ σωτῆρι τὴν σχολὴν ἀντίθει, τοῦ μὲν σταυροῦ τὴν σκηνὴν ²⁾ ἐκτός καὶ πορρόωτάτῳ κηξάμενος,

Cap. XI. 1) Παρὰ τῶν οἰκετῶν. Novo more elictas pro militibus usurpat Eusebius. Erat quidem militia species quaedam servitutis temporariae. Quod etiam docet Suidas in voce Βετεράνος, παρὰ Ῥωμαίους ὁ ἀπολυθεὶς τῆς στρατείας· ἐπὶ εἰκοσαετρίαν δὲ οὗτοι ἐδούλευον. Hinc est quod tirones notis quibusdam in cute signabantur tanquam servi. Missio quoque manumissioni respondebat. Non sine causa igitur Eusebius milites Romanos appellat οἰκέτας. Quod si forte alicui displicet, in promptu est emendare τῶν οἰκείων. — 2) [Μεταβαλεῖσθαι Cast.] — 3) [Ἦν — φᾶναι. Vid. Exod. IX, 12.]

Cap. XII. 1) Δευτέρας πολέμου παρατάξεως. Ex his apparet, verum esse quod supra notavi ad c. X., illic scilicet Eusebium loqui de priore proelio quod ad Cibalas commissum est. [Cf. Valesius ad I, 52. not. 1.] — 2) Τοῦ σταυροῦ τὴν σκηνὴν. De hoc tabernaculo quod Constantinus secum semper in expeditionibus circumferebat, scribit Sozomenus in lib. I. cap. 8.

αἰγνῆ δ' ἐνταυθοῖ χρωόμενος καὶ καθαρῶ διαίτη³⁾), τῷ τε θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδοῦς, κατ' αὐτὸν ἐκείνον τὸν παλαιὸν τοῦ θεοῦ προφήτην ὃν τῆς παρεμβολῆς ἐκτὸς πήξασθαι τὴν σκηνὴν, καὶ θεῖα πιστοῦνται λόγια⁴⁾). Προσκαρτέρου δ' αὐτῷ βραχεῖς, οἱ πίστεα καὶ θεοσεβείας εὐνοία⁵⁾) παρ' αὐτῷ δεδοκιμασμένοι. Τοῦτο δ' αὐτῷ σύνηθες ἦν πράττειν, καὶ εἶπατε ἄλλοτε παρατάξει πολέμων ὠρμάτο συμβαλεῖν. Βραδύς μὲν γὰρ ἦν δι' ἀσφάλειαν, θεοῦ δὲ βουλῆ πάντα πράττειν ἠξίου. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τῷ αὐτοῦ θεῷ τὰς ἐκετηρίας ποιούμενος, πάντως πού καὶ θεοφανείας ἐτύγχανεν· εἶθ' ὥσπερ θειοτέρῃ κινήσει ἐμπνεύσει, τῆς σκηνῆς ἀναπηδήσας, ἐξαίφνης κινεῖν αὐτίκα τὰ στρατιωτικά καὶ μὴ μέλλειν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ὥρας ξιφῶν ἄπτεσθαι παρεκελεύετο. Οἱ δ' ἀθρόως ἐπιθέμενοι, ἠβηδὸν ἔκοπτον, ἔστ' ἂν τὴν νίκην ἐν ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ⁶⁾) ἀπολαβόντες, τρόπαια καὶ ἐχθρῶν ἀνίστων ἐπινίκια.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Γ'.

Φιλανθρωπία περὶ τοὺς συλλαμβανομένους στρατιώτας.

Οὕτω μὲν δὴ βασιλεὺς ἄγειν ἑαυτὸν τε καὶ τὸν αὐτοῦ στρατὸν ἐν ταῖς τῶν πολέμων παρατάξεσι, καὶ πάλα πρότερον εἰώθει, τὸν ἑαυτοῦ θεὸν πρὸ τῆς ψυχῆς αἰεὶ τιθέμενος¹⁾), καὶ ταῖς αὐτοῦ βουλαῖς πάντα πράττειν ἐθέλων, δι' εὐλαβείας τε τιθέμενος²⁾) τὸν τῶν πολλῶν θάνατον. Ἐνθεν οὐ μᾶλλον τῆς τῶν οἰκείων, ἢ τῶν ἐχθρῶν προὔνοει σωτηρίας. Διὸ καὶ

— 3) [Τῇ διαίτη Cast. Paulo post idem πιστοῦται.] — 4) [Ὁν τῆς παρεμβολῆς — λόγια. Alludi his ad Exod. XXXIII, 7., animadvertit Lowthias ad h. l.] — 5) Θεοσεβείας εὐνοία. Forte scribendum est εὐκρινεία. — 6) Εἰς ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ. Codex Regius ἐς ὥρας. Scribo ἐν ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπῇ, ut in libro Moraei ad marginem emendatum inveni, et sic codex Fuk. [Cf. Zosim. I, 57, 7. ἐν ἀκαριαῶ, momento quasi temporis.] Paulo ante pro ἔστ' ἂν lego εἰς ὅτ' ἂν, ut loqui solet Eusebius.

Cap. XIII. 1) [Τὸν ἑαυτοῦ — τιθέμενος perperam vertit Valésius: „quippe qui deum vitae suae semper anteponebat,“ cum idem potius sit quod τὸν ἑαυτοῦ θεὸν πρὸ ὀφθαλμῶν αἰεὶ τιθέμενος s. ἔχων. Vertendum igitur, ut recte observavit Lowthius: „quippe qui deum suum semper menti obversantem haberet.“ Cf. Iamblich. de Pythagor. vita c. XXX. p. 368. ed. Kiessl. αἰεὶ τίθεσθαι πρὸ τῆς διανοίας, ὡς ἐπιβλέποντας — ἀγωγήν. Recte quoque Strothius: „Er hatte seinen Gott immer im Herzen.“ Cf. Constant. ad coet. sancti. c. XI. οἶκτον πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες. V. C. I, 25. τὰς — λήξας πρὸ ὀφθαλμῶν θέμενος.] — 2) [Δι' εὐλαβείας τιθέμενος i. e. εὐλαβούμενος. Vide quae observavi ad Euseb. H. E. VII, 24. T. II, p. 370. Sed Steph. habet εὐλαβεία τιθέ-

κρατήσασιν ἐν μάχῃ τοῖς οἰκείαις, τῶν ἀλόντων φρεσὶ ποιῆσθαι παρήκει, μηδ' ἀνθρώπους ὄντας, τῆς ὁμογενοῦς φύσεως ἐν λήθῃ γίνεσθαι. Εἰ δὲ καὶ ποτε τῶν ὀπλιτῶν τοὺς θυμοὺς ἀκρατεῖς ἐώρα, χρυσοῦ δόσει τούτους ἐχαλίνου, τὸν ζωροῦντῶτινα τῶν πολεμίων, ὠρισμένη χρυσοῦ³⁾ τιμᾶσθαι προστατίω ὀληῇ. Καὶ τοῦτο δέλεαρ ἀνθρώπων σωτηρίας ἢ βασιλέως εὐρατο σύνεσις, ὡστ' ἤδη μυριοὶ καὶ αὐτῶν ἐσώζοντο βαρβάρων, χρυσῷ βασιλέως τὴν ζωὴν αὐτοῖς ἐξωνουμένου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Δ'.

Ἐπεὶ περὶ τῶν ἐν σκηνῇ προσευχῶν.

Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ταύτοις ἀδελφὰ μυρία, φίλα ἦν πράττειν βασιλεῖ κάλλοτε. Καπὶ τοῦ παρόντος δὲ συνήθως ἐφ' ἑαυτῷ πρὸ τῆς μάχης σκηνοποιούμενος, ταῖς πρὸς τὸν θεὸν εὐχαῖς τὴν σχολὴν ἀντίθει· φαστῶνης μὲν ἀπάσης καὶ τρυφηλῆς διαίτης ἀλλοτριούμενος, ἀσιτίαις δὲ καὶ κακώσει τοῦ σώματος πιέζων ἑαυτὸν, ταύτην τε τὸν θεὸν ἱκετηραῖς καὶ λιταῖς ἱλαρῶμενος, ὡς ἂν δεξιὸν αὐτὸν καὶ βοηθὸν ἔχοι, πράττοι τε ταῦτα ἄπερ αὐτῷ θεὸς ἐμβάλλοι τῇ διανοίᾳ. Ἄλλ' ὁ μὲν ἄϋπνον¹⁾ ἐποιεῖτο τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν φραγτίδα, οὐ μᾶλλον τῶν οὐκ κείων, ἢ τῆς τῶν πολεμίων ὑπερευχόμενος σωτηρίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Λικινίου περὶ φιλίας δόλος, καὶ εἰδωλολατρία.

Ἐπεὶ δ' ὁ μικρῷ πρόσθεν φυγᾶς, εἰρωνεία¹⁾ καθυπεκρίνετο, φιλικᾶς αὐτίς ἀντιβολῶν σπείσασθαι δεξιάς, καὶ ταύτας αὐτῷ παρέχειν ἡξίου ἐπὶ συνθηκῶν ὄροις βιωφελῶς καὶ τῷ παντὶ λυσιτελῶς προτεινομένας. Ταῖς μὲν οὖν συνθήκαις²⁾

μῆκος quod ut inusitatus haud scio an praeferendum sit. Cf. *Viger. de idiott.* p. 295 sq. VII. edit. Herm.] — 3) [Ἐρισμένου χρυσοῦ Steph.]

Cap. XIV. 1) [Ἀϋπνος ὦν, pro ἄϋπνον Cast.]

Cap. XV. 1) [Ἐιρωνείαν Cast. Paulo post Ion. ὑπεκρίνετο pro ὑπεκρίετο.] — 2) Ταῖς μὲν οὖν συνθήκαις. Pacis condiciones hae fuerunt, ut Licinius quidem orientem, Asiam, Thraciam, Moesiam ac minorem Scythiam possideret, Dardania vero et Macedonia et Achaia, Pannonia quoque cum Moesia et Dacia Constantinī ditioni accederet, ut narrant Zosimus [II, 20.] et Sozomenus et auctor excerptorum de gestis Constantini. [Vid. *Gibbon Geschichte des R. R. übers. v. Schreiter* T. III. p. 92 sq.]

προθύμως ὑπακούειν ὃ δὴ λωστὸς ὑπεκολλήτο³⁾, ὄρκους βεβαιῶν
τὴν πίστιν· λαθραίων δ' εὐθὺς ὀπλιτῶν συνῆγα παρασκευὴν.
Καὶ πάλιν πολέμου καὶ μάχης κατήρχει, βαρβάρους τ' ἄνδρας
ἀνεκαλεῖτο συμμαχούς, θεοὺς τε ζητῶν περιήμι εἰτέρους, ὡς ἂν
ἐπὶ τοῖς προτέροις ἠπατημένος. Καὶ τῶν αὐτῶν πρὸ μικροῦ
περὶ θεῶν ὁμιλήθέντων, οὐδὲ μίαν ἐν καὶ κατεβάλλετο μνήμη,
οὐδέ τὸν ὑπέρμαχον Κωνσταντίνου θεὸν γινώριζεν ἢ θελε, πλεί-
ους δ' αὐτῶ καὶ κακότεροι γελῶν ἀνεζητοῦντο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ις'

Ὅπως μὴ ἀντιπολεμεῖν τῷ σταυρῷ Δικίνιος παρήγει τοῖς
στρατιώταις.

Ἐἰτ' ἔργῳ μαθὼν, ὅποση τις ἦν θεϊκὴ καὶ ἀπόρρητος ἐν
τῷ σωτηρίῳ τροπαίῳ δύναμις, δι' ἧς ὁ Κωνσταντίνου ἔμαθε
στρατὸς κρατεῖν, τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ὀπλίταις παρήγει, μηδαμοῖς
ἐναντίας εἶναι τούτῳ, μηδ' ὡς ἔτυχεν, ἀπερισκέπτως¹⁾ ὄραν
ἐπ' αὐτῷ· θειὸν γὰρ εἶναι ἰσχύϊ, αὐτῷ τε ἐχθρὸν καὶ πολέ-
μιον· διὸ χρῆναι φυλάττεσθαι τὴν πρὸς αὐτὸ συμβολήν. Καὶ
θῆ ταῦτα συνταξάμενος, τῷ διὰ φιλανθρωπίαν ὀκνοῦντι καὶ
τὸν κατ' αὐτοῦ θάνατον ἀναβαλλομένῳ, μάχῃ συμβαλεῖν ὠρ-
μάτο. Οἶδε μὲν οὖν πολυπληθεῖα θεῶν θαρρόσυντες, σὺν
πολλῇ δυνάμει χειρὸς στρατιωτικῆς ἐπήεσαν, νεκρῶν αἰθῶλα
θανόντων ἐν ἀψύχοις ἀγάλμασι προβεβλημένοι. Ὁ δ' εὐσεβείας
θώρακι περιπεφραγμένος, τὸ σωτήριον καὶ ζωοποιὸν σημεῖον,
ὡσπερ τι φόβητρον καὶ κακῶν ἀμυντήριον, τῷ πλήθει τῶν
ἐναντίων παρέταττε. Καὶ τέως μὲν ἐπέιχε, φειδοῖ χρώμενος
τὰ πρῶτα, ὡς ἂν μὴ πρότερος κατάρχῃ, τῶν²⁾ περὶ ὧν πε-
ποίητο συνθηκῶν ἕνεκα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΖ'.

Νίκη Κωνσταντίνου.

Ὡς δ' ἐπιμόνως ἔχοντας τοὺς ὑπεταντλους, ἤδη δὲ ξιφῶν
ἀπτομένους ἑώρα, τηνικαῦτα διαγυνακτῆσας, βοῆ τε μιᾶ καὶ

Manso Leben Constantins p. 55 sq. h.] — 3) [Ἐπεκολλήτο κ. τ. λ. Haec
de Licinio finxisse Eusebium, docent *Gibbon* Geschichte des R. R. T. III,
p. 101 sq. *Manso* Leben Const. p. 58.]

Cap. XVI. 1) Ἀπερισκέπτως. In schedis Regiis ἀπεριβλέπτως legi-
tur, quomodo etiam Turnebus ad oram sui codicis emendarat. Ita etiam
codex Fmk. — 2) [Τῶν pro τοῦ Val. scripsi cum Cast. Zimm.]

ῥοπή¹⁾) πᾶσαν τὴν τῶν ἐναντίων ἐτροπούτο δύναμιν, ὁμοῦ τε τὰς κατ' ἐχθρῶν καὶ κατὰ δαιμόνων ἀπεφέρετο νίκας.

Cap. XVII. 1) Βοῆ τε μιᾷ ῥοπή. Scribendum videtur βοῆ τε μιᾷ καὶ ῥοπή. Atque ita codex Fuk. et Sav. [Contra Zimmerm. ad h. l.: „Vide, inquit, an legendum sit ὥρας μιᾶς ῥοπή.“ Cf. supra cap. XIII τὴν νίκη ἐν ὥρας ἀκαρεῖ ῥοπή ἀπολαβόντες. I, 22. ὡς μηδὲ χρόνου βραχυτάτης ῥοπήν χηρεύσαντα. De laudib. Constant. c. X. V. C. IV; 68. ὑπὸ μίαν καιροῦ ῥοπήν. Euseb. Emesen. orat. III. p. 19. ed. Augusti (Elberfeld. 1829.) ἐν ῥοπή ὀφθαλμοῦ. Wetsten. ad 1 Corinth. XV, 52. T. II. p. 172. Et simile quid secutus videtur Val. vertens: „solo clamore ac minimo temporis momento.“ Sed emendatione Zimm., longius illa praeterea a recepta scriptura recedente, haud opus esse putō et Stroth. vertit potius: „mit einem Raf und Wink.“ Rectius tamen haud scio an interpreteris: „uno clamore atque impetu.“ Cf. infra c. XLVIII μιᾷ ῥοπή τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. De laudib. Constant. c. IX. μιᾷ ῥοπή θελάτου καταγίδος. Boissonade ad Marin. p. 74.] Porro haec insignis Constantini victoria contigit Crispo ter et Constantino ter Coss. 5. Nonas Iulias iuxta Hadrianopolim, ut legitur in fastis Idatii. At Baronius hoc proelium Hadrianopolitanum confert in annum Christi 318. quo Licinius V. et Crispus Coss. fuere. Cuius sententiam his argumentis ac testimoniis optimorum scriptorum subvertimus. Primus est Idatius, qui in fastis ita scribit: *Crispo III. et Constantino III. Coss. his Coss. bellum Hadrianopolitanum die 5. Nonas Iulias, et bellum Chalcedonense decimo quarto Calendae Octobres.* Eadem verba leguntur in chronico Alexandrino, sed sequenti anno, Paulino et Iuliano Coss. perperam adscribuntur. Cum Idatio consentit Aurelius Victor, qui de bellis inter Constantinum et Licinium ita scribit: *Quo sane variis proeliis pulso, cum eum prorsus opprimere arduum videretur, simul affinitatis gratia, recepti consortio, adseiti-que imperio caesarum communes liberi, Crispus, Constantinusque Flavii geniti, Licinianus Licinio. Quod quidem vix diuturnum, neque illi qui assumebantur felix fore, defectu solis foedato, iisdem mensibus die patefactum. Itaque sexennio post, rupta pace, apud Thracas Licinius pulsus, Chalcedona concessit.* Creati fuerant caesares Crispus, Licinius et Constantinus, Gallicano et Basso coss. Calendis Martiis, ut scribit Idatius in fastis et auctor chronici Alexandrini, id est, anno Christi 317. Sequente autem anno tenebrae fuerunt inter diem, hora 9. ut legitur in fastis Idatii. Quare fallitur Aurelius Victor, qui caesarum promotionem in eundem annum confert, quo defectus ille solis contigit. Nam defectus quidem solis contigit anno Christi 318., Crispus vero una cum Licinio et Constantino caesar creatus fuerat anno 317. natalis dominici. Recte tamen intervalla temporum numerat Aurelius Victor. Nam a defectu solis, qui contigit anno Christi 318., usque ad proelium Hadrianopolitanum sex omnino sunt anni. His accedit Cedrenus, qui anno 19. imperii Constantini, ait Constantinum expeditionem suscepisse adversus Licinium. Annus enim nonus decimus Constantini cadit in consulatum tertium Crispi et Constantini, qui erat annus Christi 324. Ab hoc calculo parum abest Sigonius, qui pugnam Hadrianopolitanam assignat anno Christi 323. Severo et Rufino Coss. Eiusdem proelii Hadrianopolitani mentio fit in lege 1. codicis Theod. de veteranis, ubi Constantinus sic ait: *Veteranis qui ex die quinta Nonarum Iuliarum, cum prima per Thraciam victoria universo orbi illuxit, et qui postea apud Nicomediam nostram missionem meruerunt, certa per edictum indulsimus, etc.* Etenim proelium Hadrianopolitanum commissum est die quinta Nonas Iulias, ut scribit Idatius in fastis et auctor chronici Alexandrini. Verum mendosa est subscriptio huius legis. Proposita enim esse dicitur Licinio V. et Crispo Coss. Id est, anno Christi 318. Quod Baronio ansam erroris praebuit. Sed quis non videt scriben-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Λικινίου θάνατος, καὶ ἐπιστάσια περὶ τούτου.

Ἐἶτ' αὐτὸν τὸν θεομισῆ καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν νόμῳ πολέμου¹⁾ διακρίνας, τῇ πρεπούσῃ παρεδίδου τιμωρίᾳ. Ἀπήγοντό τ' αὐτῷ τῷ τυράννῳ καὶ ἀπώλλυντο, τὴν προσήκουσαν ὑπέχοντες δίκην, οἱ τῆς θεομαχίας²⁾ σύμβουλοι· οἱ τε μικρὸν ὕστερον³⁾ τῇ τῶν ματαίων ἐλπίδι μεταωρισθέντες, ἔργῳ τὸν Κωνσταντίνου θεὸν παρελάμβανον, καὶ τοῦτον ἄρτι θεὸν ἀληθῆ καὶ μόνον γνωρίζειν ἀνωμολόγουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄.

Φαιδρότητες καὶ πασηγύσεις.

Καὶ δὴ τῶν δυσσεβῶν ἀνδρῶν ἐκποδῶν ἡρμένων, καθαραὶ λοιπὸν ἦσαν ἡλίου ἀνγαὶ τυραννικῆς δυναστείας, συνήπτετό τε πᾶσα ὄση τις ὑπὸ Ῥωμαίους ἐτύγγατο μοῖρα, τῶν κατὰ τὴν ἔφ'αν ἔθνωϊν ἐνουμένων θατέρῳ μέρει· μιᾷ τε τῇ τοῦ παντὸς ἀρχῇ ὡσπερ τινὶ κεφαλῇ, τὸ πᾶν κατεκοσμεῖτο σῶμα, μοναρχικῆς ἐξουσίας διὰ πάντων ἡκούσης· λαμπραὶ τε φωτὸς¹⁾ εὐσεβείας μαρμαρυγαί, τοῖς πρὶν καθημένοις ἐν σκότῳ καὶ σκιᾷ

dum esse Paulino et Iuliano Coss. ? His enim Coss. Nicomediam venit Constantinus, post victum ac debellatum Licinium. Licinio vero V. et Crispo Coss. Nicomedia parebat Licinio, eiusque imperii sedes erat. His igitur Coss. Constantinus non potuit veteranis suis missionem ac privilegia in urbe Nicomedia indulgere, cum ea civitas ipsius ditioni minime subiaceret. Cum ergo Constantinus in ea lege *Nicomediam nostram* appellet, necesse est legem illam datam esse dicamus Paulino et Iuliano Coss. [Cf. *Gibbon Geschichte des R. R. T. III. p. 110 sq.*]

Cap. XVIII. 1) [*Νόμῳ πολέμου διακρίνας*. Imo nulla lege et iustitia. Vid. *Manso Leben Constantins p. 63 sq.* *Gibbon Geschichte des R. R. T. III. p. 112 sq.*] — 2) [*Θεομαχίας* Cast. *Mox post Κωνσταντίνου θεὸν Ion. addit οἶος ἦν.*] — 3) *Οἱ τε μικρὸν ὕστερον*. Scribo μικρῶ πρότερον, nisi verba transposita esse dicamus, quod non raro occurrit in his libris. Atque ita Christophorus videtur hunc locum emendasse, μικρὸν ὕστερον, ἔργῳ τὸν Κωνσταντίνου θεὸν οἶος ἦν παρελάμβανον, recte omnino. Porro in codice Fuk. et in veteribus schedis, ab illis verbis ὡς δ' ἐπιμόνωσ usque ad verbum ἀνωμολόγουν, unicum est caput, non duo, ut in editione Genevensi.

Cap. XIX. 1) [*Λαμπραὶ τε φωτὸς — ἡμέρας*. Vid. quae animadverti ad *Euseb. H. E. X, 9. Tom. III. p. 283.* Cf. *E. F. Wernsdorf. progr. de vet. eccl. dieb. festis anniversariis liberationis a periculo p. VI. p. XI sqq. Viteb. 1767: Bingham. origg. T. IX. p. 170. Augusti Denkwürdigkeiten*

θανάτου, φαιδράς παρείχον ἡμέρας. Οὐδ' ἦν τις ἐτι προτέρων μνήμη κακῶν, ἀπανταχοῦ πάντων τὸν νικητὴν ἀνυμνούντων, μόνον τε τὸν τούτου σωτῆρα θεὸν ὁμολογούντων γνωρίζειν. Ὁ δ' ἀρετῇ πάσῃ θεοσεβείας²⁾ ἐκπρέπων νικητὴς βασιλεὺς (ταύτην γὰρ αὐτὸς τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῷ κυριώτατα³⁾ τὴν ἐπηγορίαν⁴⁾ εὔρατο, τῆς ἐκ θεοῦ δεδομένης αὐτῷ κατὰ πάντων ἐχθρῶν τε καὶ πολεμίων νίκης ἕνεκα) τὴν ἐφ' αὐτὴν ἀπελάμβανε· καὶ μίαν συνημμένην κατὰ τὸ παλαιὸν τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποιεῖτο, μοναρχίας μὲν ἐξάρχων θεοῦ κηρύγματος⁵⁾ τοῖς πᾶσι, μοναρχίᾳ δὲ καὶ αὐτὸς τοῦ Ῥωμαίων κράτους, τὸν σύμπαντα πηδαλιουχῶν βίον· εἰρησθητό τε πᾶν δέος τῶν πρὶν πιεζόντων τοὺς πάντας κακῶν· μειδιῶσί τε προσώποις, ὄμμασί τε φαιδροῖς, οἱ πρὶν κατηφεῖς ἀλλήλους ἐνέβλεπον· χοροὶ δ' αὐτοῖς καὶ ὕμνοι τὸν παμβασιλέα θεὸν πρῶτιστα πάντων ὄντα δὴ τοῦτον ἐδίδασκον⁶⁾. Καῖπειτα τὸν καλλίνικον, παῖδάς τ' αὐτοῦ κοσμιωτάτους καὶ θεοφιλεῖς καισαρας, φωναῖς ἀσχέτοις ἐγέραιρον· κακῶν παλαιῶν καὶ δυσσεβείας ἀπάσης λήθη, παρόντων δ' ἀγαθῶν ἀπόλαυσις, καὶ προσέτι μελλόντων προσδοκία.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Ὅπως ὑπὲρ ὁμολογητῶν ἐνομοθέτει Κωνσταντῖνος.

Ἠπλοῦντο δὲ καὶ παρ' ἡμῖν, ὥσπερ οὖν καὶ πρότερον παρὰ τοῖς θάτερον μέρος τῆς οἰκουμένης λαχοῦσι, βασιλείως φιλα-

T. III. p. 329.] — 2) [Πάσης θεοσεβείας Steph.] — 3) Κυριότητα τὴν ἐπηγορίαν. In libro Moraei et in schedis Reg. corrigitur κυριώτατα. Malim tamen scribere κυριωτάτην ἐπηγορίαν. Porro Constantinus Victoris pronomen usurpavit, ut ex constitutionibus et epistolis eius apparet. Certe in gestis purgationis Caeciliani, aliquot eius epistolae hanc habent inscriptionem: *Victor Constantinus Maximus Augustus*. Ait igitur Eusebius hoc quasi proprium nomen illius fuisse. Graeci enim κύριον ὄνομα vocant nomen proprium. In codice Fuk. scribitur τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῷ κυριώτατα ἐπηγορίαν εὔρατο. — 4) [Προσηγορίαν Ion. Zimm., male. Quamvis enim ἐπηγορίας vocabulum προσηγορίας sensu inauditum sit veteribus, poster tamen eo haud semel utitur. Vid. I, 31. τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας. III, 2. 48. de laudib. Const. c. II. τῷ τε τῆς θεϊκῆς ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ δυναμούμενος. Ibid. c. V. φερώνυμον τῇ πράξει φέρων τὴν ἐπηγορίαν. Cap. XI. τῆς τοῦ τεχνίου σοφίας ἐπιτίθενται τὴν ἐπηγορίαν. Cap. XIII. τὴν αὐτὴν τῶν θεῶν ἀνέθηκαν ἐπηγορίαν. Cf. Lobek. ad Phryn. p. 702 sq.] — 5) [Κηρύγματι Ion.] — 6) Ὅρτα δὴ τοῦτον ἐδίδασκον. Scribe ὅτι δὴ τοῦτο ἐδιδάσκοντο ex lib. X. hist. in fine, ubi haec omnia iisdem fere verbis leguntur. Paulo post scribe παῖδάς τε αὐτοῦ κοσμιωτάτους, ut habet codex Fuk. Savilii et schedae Regiae. [Emendationem suam ὅτι — ἐδιδάσκοντο sequens vertit Val.: „Deum omnium regem, prout instituti fuerant — celebrabant.“ Contra Stroth.: „verkündigten zuerst Gott den allwaltenden König, als den wahrhaftigen Gott.“]

Ἐπιπέλας ἔμπλοκοι διατάξεις· νόμοι τε τῆς πρὸς τὸν θεὸν ὁσίας¹⁾ σκέτοντες, παντοίας καρτίων ἀγαθῶν ἐπαγγελίας, τοῖς μὲν κατ' ἔθνος ἐπαρχεώταις²⁾ καὶ πρόσφορα καὶ κοσιτελῆ δωρούμενοι, ταῖς δ' ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ τὰ κατάλληλα διαγορεύοντες. Ἀνεκαλοῦντο γοῦν ἐκείνους πρῶτιστα πάντων, ὅσοι τοῦ μὴ εἰδωλολατρῆσαι χάριν, ὑπὸ τῶν κατ' ἔθνος ἡγουμένων ἐξορίας καὶ μετοικίας ὑπέμειναν· καὶ πάλιν τοὺς βουλευτηρίοις ἐγκριθέντας³⁾ τῆς αὐτῆς ἕνεκεν αἰτίας, ἠλευθέρουν τῶν λειτουργημάτων, καὶ τοῖς ἀφηρημένοις δὲ τὰς οὐσίας, ἀναλαμβάνειν ταύτας ἐγκελευόμενοι. Οἱ τ' ἐν καιρῷ τοῦ ἀγῶνος καρτερίᾳ ψυχῆς διὰ θεὸν λαμπρυνόμενοι⁴⁾, μετὰλλοις τε κακοπαθεῖν παραδοθέντες, ἢ νήσους οἰκεῖν κριθέντες⁵⁾, ἢ δημοσίοις ἔργοις δουλεύειν⁶⁾ καταναγκασμένοι, τούτων ἀθρόως ἀπάντων ἐλευθερίας ἀπήλυσον. Καὶ τοὺς στρατιωτικῆς δ' ἀξίας δι' ἔνστασιν θεοσεβείας ἀποβλήτους γενομένους, ἀνεκαλεῖτο τῆς ὕβρεως ἢ βασιλικῆς δωρεᾶς, ἐπεξουσίας⁷⁾ αἴρεσιν παρέχουσα, ἢ τὰς οἰκίας ἀπολαμβάνειν, καὶ διαπρέπειν τοῖς προτέροις αὐτῶν ἀξιώμασιν, ἢ ἀγαπῶντας

Cap. XX. 1) [Τῇ ὁσιότητι pro ὁσίας male Ion. Fortasse autem ὁσιότητος pro ὁσίας legendum. Praeterea vide quae de voce πνεῖν annotavi ad Euseb. H. E. VIII, 7. T. III. p. 26.] — 2) Τοῖς μὲν κατ' ἔθνος ἐπαρχεώταις. In chronico Alexandrino de Constantini in provinciales liberalitate et indulgentia haec leguntur, anno eius imperii vicesimo: καὶ τῶν τεχνιτῶν καὶ συντέλεστῶν τὰ ἐπιτύγματα περιέλεν. Id est, artificum et collatorum (hoc est provincialium qui tributa conferebant) onera sustulit. — 3) Τοὺς βουλευτηρίοις ἐγκριθέντας. Hunc locum non intellexit Christophorus, quem tamen Portesius non infeliciter transtulit hoc modo: *Qui eadem de causa translati erant ad curias, muneribus soluti sunt.* — 4) [Λαμπρυνόμενη Steph.] — 5) [Κατακριθέντες Cast.] — 6) Δημοσίοις ἔργοις δουλεύειν. Male Christophorus vertit: *ad publica imperii opera ob-eunda vi compulsi.* Δημόσια ἔργα Eusebius appellat metalla, pistrina publica, textrina ac gynaecea: ad quae opera quicumque sententia iudicis damnati fuissent, libertatem amittebant. Haec enim servitus poenae dicebatur. Solebant autem Christiani ob confessionem nominis Christi ad huiusmodi opera damnari. Ac de metallis quidem nota res est. De condemnatione autem ad pistrinum, exemplum habemus in actis passionis Marcelli papae. — 7) Ἐπεξουσίας. Duae voces in unam coaluisse videntur, quae his notis disiungendae sunt: ἐπ' ἐξουσίας. [Cf. quae annotavi ad Euseb. de laudd. Const. c. XVII.] Paulo post, ubi legitur τὰς οἰκίας ἀπολαμβάνειν, scribendum puto τὰς οἰκίας τάξεις ἀπολαμβάνειν. Neque enim aedibus; sed militia spoliati fuerant. — 8) Γυναικείοις δ' ἔργοις. De gynaeceis crebra fit mentio, tum in utroque codice tum in notitia imperii Romani. Vide lexicon Brissonii. Ceterum qui ad gynaecea damnati erant, induebantur colobio laneo, quae vestis erat servilis. Id discimus ex passione Romani martyris quae edita est a Mombratio, et habetur in codice Musciacensi: *Eadem vero die Maximianus iussit, qui erant in palatio Christiani, ut discingerentur. Multos ergo dum solverent cingulum suum, notavit sibi Maximianus transeuntes: et vidit Isitium Beatae memoriae, et furens, vocavit eum ad se, et exspoliavit eum vestimentis, quibus erat indutus, et induit eum colobio*

τὸν εὐσταλῆ βίον, πάντων λειτουργημάτων ἀνεπηρέαστους διατελεῖν· καὶ τοὺς γυναικείας δ' ἔργοις⁸⁾ ἐφ' ὕβρι καὶ ἀτιμίᾳ δουλεύειν κριθέντας, ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἡλευθέρου⁹⁾).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὅπως καὶ περὶ μαρτύρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν πτημάτων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ταῦθ' ὑπομεινάντων ἡ βασιλέως ἐνομοθέτει γραφή. Περὶ δὲ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἐντελῶς διηγόρευε νόμος. Τῶν τε γὰρ ἁγίων τοῦ θεοῦ μαρτύρων τῶν ἐν ὁμολογίᾳ τὴν τελευτὴν ἀποθεμένων τοῦ βίου, τὰς οὐσίας ἐκέλευε τοὺς τῶ γένει προσήκοντας ἀπολαμβάνειν, εἰ δὲ μὴ τούτων τις εἴη, τὰς ἐκκλησίας ὑποδέχεσθαι τοὺς κληρούς. Καὶ τὰ ἐκ ταμείου δὲ πρότερον ἐτέροις ἢ κατὰ πράσιν, ἢ κατὰ δωρεὰν ἐκποιθέντα, τὰ τ' ἐν αὐτῶ καταληφθέντα, εἰς τοῦπίσω προσήκειν τοῖς δεσπόταις ἀποδίδουσθαι, τὸ τῆς δωρεᾶς γράμμα διεκελεύετο. Τοσαῦτα μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ αἱ καταπεμφθεῖσαι δωρεαὶ παρεῖχον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὅπως καὶ τοὺς δήμους ἀνεκτήσατο.

Δήμοις τε¹⁾ τοῖς ἐκτός καὶ πᾶσιν ἔθνεσι, τούτων ἕτερα ὑπερβάλλοντα τῶ πλήθει, ἡ βασιλέως ἐδωρεῖτο μεγαλοψυχία²⁾. Ἐφ' οἷς ἅπαντες οἱ καθ' ἡμᾶς, ὅσα τὸ πρὶν³⁾ ἀκοῇ πυνθανόμενοι ἐν θατέρῳ μέρει τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς γιγνόμενα, τοὺς εὖ πάσχοντας ἱμακάριζον, εὐχὴν τιθέμενοι τῶν ἴσων ἀπολαῦσαι

lanceo, et tradidit eum in gynaeceo lanariis ad iniuriam. Prior enim erat palatii. Porro codex Fuk. hoc loco scriptum habet: ἐφ' ὕβρι καὶ ἀτιμίᾳ δουλεύειν κθ. ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἡλευθέρου. Rectius sine dubio. — 9) [ἡλευθέρου Val. ἡλευθέρου Ion. Zimm.]

Cap. XXII. 1) Δήμοις τε τοῖς ἐκτός. Scribendum δήμοις δὲ, et ab his verbis cap. 22. inchoandum est; ut habetur in codice Fuk. et in veteribus schedis. [Δήμοις τε καὶ Ion.] — 2) [Μεγαλοψυχία. Aurel. Victor: Memoria mea eruditio, elegantia, comitas Constantinum, quamquam caeteris promptum virtutibus, ad usque astra votis omnium subvehere. Qui profecto si munificentiae atque ambitioni modum, hisque artibus statuisset, quis praecipue adulta ingenia gloriae studiis progressa longius in contrarium labuntur, haud multum abesset deo. Cf. Manso Leben Constantins p. 202 sqq. p. 206 sqq.] — 3) Ὅσα τὸ πρὶν. Emendo ὅσοι τὸ πρὶν, quod non vidit Christophorus. Scribo etiam πυνθανόμενοι τὰ ἐν θατέρῳ.

καὶ αὐτοὶ ποτε. Ταῦθ' ὑπ' ὄψεσιν ὁρῶντες, ἤδη καὶ σφᾶς εὐδαιμονίζεω ἤξιουν, ξένον τι χρῆμα, καὶ οἶον ὁ πᾶς αἰὼν ὑφ' ἡλίου αὐγαῖς οὐδέ ποθ' ἰστόρησεν, ἐπιλάμψαι τῶ θνητῶ γένει τὸν τοσοῦτον ὁμολογοῦντες βασιλέα. Ἄλλ' οἱ μὲν ὧδε ἐφρόνου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Γ'.

Ὅτι θεὸν τῶν ἀγαθῶν αἷτιον ἐκήρυττε, καὶ περὶ ἀντιγράφων νόμων.

Ἐπεὶ δὲ πάνθ' ὑποτέτακτο βασιλεῖ, θεοῦ σωτῆρος¹⁾ δυνάμει, τὸν τῶν ἀγαθῶν αὐτῶ πάροχον τοῖς πᾶσι φανερὸν ἐποίησεν, κακῆϊνον τῶν νικητηρίων αἷτιον, ἀλλὰ μὴ αὐτὸν νομίζεω διεμαρτύρετο· τοῦτό τ' αὐτὸ ἀνεκήρυττε, διὰ χαρακτήρων, Ῥωμαίας τε καὶ Ἑλληνίδος φωνῆς, εἰς ἕκαστον ἔθνος ἐν γραφῇ διαπεμφθείσης. Μάθοις δ' ἂν τοῦ λόγου τὴν ἀρετὴν²⁾, αὐτοῖς προσβαλὼν τοῖς γράμμασι· δύο δ' ἦν ταῦτα, τὸ μὲν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ, τὸ δὲ τοῖς ἐκτὸς κατὰ πόλιν δήμοις διαπεμφθέν· ὃ δὴ τῇ παρουσίᾳ³⁾ προσῆκον ὑποθέσει ἔμοιγε δοκεῖ παρενθεῖναι, ὡς ἂν διὰ τῆς ἱστορίας⁴⁾ μένοι καὶ διαφυλάττοιτο τῶις μεθ' ἡμᾶς ἢ τοῦδε τοῦ γράμματος ἐκθεσις, πρὸς τ' ἀληθείας καὶ τῶν ἡμετέρων διηγημάτων πίστωσιν. Εἰληπται δ' ἐξ αὐθεντικοῦ τοῦ παρ' ἡμῖν φυλαττομένου βασιλικοῦ νόμου, ᾧ καὶ τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς ἔγγραφος ὑποσημείωσις, τῆς τοῦ λόγου πιστώσεως οἷά τινα σφραγίδι κατασημαίνει τὴν μαρτυρίαν.

Cap. XXIII. 1) [Θεοῦ πατρὸς Ἰου. Μοχ Ἑλληνίδος γραφῆς Cast.] — 2) Μάθοις γὰρ τοῦ λόγου τὴν ἀρετὴν. Laudat Eusebius imperatoris Constantini eloquentiam, id enim significant haec verba. At Christophorus legisse videtur τοῦ ἡμετέρου λόγου τὴν ἀλήθειαν. Scribendum etiam est μάθοις δ' ἂν, ut ad latus sui codicis emendavit Turnebus. Atque ita legitur in MSS. codicibus Fuk. et Sav. Porro ab his verbis inchoatur cap. 24. tum in codice Fuk. tum in veteribus schedis. — 3) Ὁ δὴ τῇ παρουσίᾳ. In codice Fuk. scribitur ἂ τῇ παρουσίᾳ, quomodo etiam Genevenses in quibusdam codicibus legi annotarunt. Verum haec scriptura ferri non potest. Sequitur enim προσῆκον in singulari. Deinde Eusebius unquam hic affert Constantini constitutionem, eam scilicet quae ad provinciales missa fuerat a Constantino. Ac duas quidem leges simul emissas fuisse testatur in gratiam Christianorum, alteram ad ecclesiam catholicam, alteram ad provinciales. Verum alterius duutaxat exemplum subiicit, eius scilicet quae data erat ad provinciales Palaestinae. Alteram vero quae missa erat ecclesiis, omisit Eusebius: vel quia eodem exemplo scripta erat, quo illa ad provinciales, vel ob aliam causam. — 4) [Ὡς ἂν διὰ τῆς ἱστορίας — — πίστωσιν. Vid. Moeller. de fide Eus. p. 99. Cf. II, 8. 9. IV, 32.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Νόμος Κωνσταντίνου περὶ τῆς εἰς θεὸν εὐσεβείας καὶ τοῦ
Χριστιανισμοῦ^{*)}.

Νικητῆς Κωνσταντῖνος, μέγιστος σεβαστός,
ἐπαρχεῶταις¹⁾ Παλαιστίνης.

„ Ἦν μὲν ἄνωθεν τε καὶ πάσαι παρὰ τοῖς ὀρθῶς καὶ σω-
φρόνως περὶ τοῦ κρείττονος δοξάζουσιν, ἐκδηλος ἡ διαφορὰ,
καὶ πᾶσαν ἀνείργουσα²⁾ πόρρωθεν ἀμφιβολίαν ὅσα τῷ μέσῳ
διήλλαττεν ἡ περὶ τὴν σεβασμιωτάτην τοῦ Χριστιανισμοῦ θε-
ραπείαν ἀκριβῆς παρατήρησις, παρὰ τοὺς πρὸς αὐτὴν ἐκπε-
πολεμωμένους τε καὶ καταφρονητικῶς ἔχοντας³⁾. Νυνὶ δὲ καὶ
μᾶλλον ἐπιφανεστέραις πράξεσι καὶ κατορθώμασι λαμπροτέροις
τό, τε τῆς ἀμφιβολίας ἄλογον ἀποδέδεικται, καὶ ὁπόση τῆς
ἔστιν ἡ τοῦ μεγάλου θεοῦ δύναμις, ἥνικα τοῖς μὲν πιστῶς τὸν
σεμνότατον σέβουσι νόμον, καὶ μηδὲν τῶν παραγγελμάτων
παραλύειν τολμῶσιν, ἄφθονα τὰ ἀγαθὰ, καὶ πρὸς τὰς ἐγχει-
ρήσεις ἰσχὺς ἀρίστη, καὶ μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν ἀπαντῶσα⁴⁾,
τοῖς δὲ τὴν ἀσεβῆ λαβοῦσι γνώμην⁵⁾, πρὸς τὰς προαιρέσεις
ἀκόλουθα καὶ τὰ ἀποβαίνοντα⁶⁾. Τίς γὰρ ἀγαθοῦ⁷⁾ τύχοι τινός,

Cap. XXIV. *) [Νόμος — Χριστιανισμοῦ. Vid. Planck Geschichte
der christlich - kirchlichen Gesellschafts - Verfassung T. I. p. 236 sqq. cf.
Euseb. H. E. X, 6. V. C. I, 42. II, 46 — 60. Schröckh christliche KG. T. V.
p. 102 sq.] — 1) Ἐπαρχεῶταις Παλαιστίνης. In codice Medicaeo scri-
ptum inveni ἐπαρχιώταις Παλαιστινοῖς. Porro ab his verbis cap. 24. in-
choavi, auctoritatem secutus codicis Regii et Fuket. In veteribus etiam
schedis legitur ἐπαρχιώταις. — 2) Πᾶσαν ἀνείργουσα. Scribe ex codice
Medicaeo καὶ πᾶσαν ἀνείργουσα. Et paulo post [pro παραθεραπειῶν Steph.]
ex eodem codice legendum est τοῦ Χριστιανισμοῦ θεραπειῶν, ut legitur
etiam in schedis Regiis et codice Fuketiano. — 3) Καταφρονητικῶς ἔχον-
τας. Codex Medicaeus habet ἔχειν ἐθέλοντας, quod rectius mihi videtur.
— 4) [Ἀπαντῶσι Cast.] — 5) [Τοῖς δὲ — γνώμην. Licinium et Ma-
ximum his significare videtur Constantinus.] — 6) Καὶ τὰ ἀποβαίνοντα.
Longe rectior est codicis Medicaei scriptura. Sic enim habet: ἀκόλουθα
καὶ τὰ ἀποβαίνοντα ἦν. Τίς γὰρ ἂν ἀγαθοῦ τύχοι τινός, etc. [Ita Zimm.]
Et post vocem ἐθέλων punctum habet, quae nota est interrogationis. [Pro
τίς γὰρ Steph. εἰ τίς γὰρ.] — 7) [Τίς γὰρ ἀγαθοῦ — ἐθέλων. Similiter
pagani a contemptu patriorum sacrorum omnia mala repetere solebant. Vide
quae pluribus animadverti ad Euseb. H. E. IX, 7. T. III. p. 172 sq. Cf.
Excurs. I. ad V. C. I, 28 sq. Evagr. H. E. III, 41. p. 375 sqq. ed. Read.
Heynii annotatt. ad Zosim. p. 626 sq. edit. Reitem. et Munscher Handbuch
der Dogmengeschichte T. III. p. 273 sqq.] — 8) Πίστιν τῷ. Longe
elegantius codex Medicaeus scriptum habet πίστιν δὲ τῷ ῥηθέντι.

τὸν τῶν ἀγαθῶν αἴτιον θεὸν οὔτε γνωρίζων, οὔτε τὰ προσή-
κοντὰ σέβειν ἐθέλων; Πίστιν^{β)} δὲ τῷ ῥηθέντι καὶ τὰ ἔργα
δίδωσιν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ε'.

Τπόδειγμα ἐκ παλαιῶν χρόνων^{α)}.

Εἰ γοῦν τις εἰς τοὺς ἄνωθεν καὶ εἰς δεῦρο¹⁾ παρατείναντας
χρόνους²⁾ ἀναδράμοι τῷ νῶ, καὶ τὰς πρότερον γενομένας
πράξεις κατίδοι τῷ λογισμῷ, πάντας ἂν εὔροι τοὺς μὲν ὅσοι
δικαίαν καὶ ἀγαθὴν προκατέβάλλοντο τῶν πραγμάτων κρηπίδα,
εἰς ἀγαθὸν καὶ προαγαγόντας τὰς ἐγχειρήσεις πέρας, καὶ ὅλον
ἀπὸ ρίζης τινὸς ἠδείας κομισαμένους καὶ τὸν καρπὸν γλυκὺν,
τοὺς δ' ἀδίκους ἐπιχειρήσαντας τόλμαις, καὶ ἢ πρὸς τὸ κρεῖτ-
τὸν ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος³⁾ λο-
γισμὸν ὅσιον οὐδένα λαβόντας, ἀλλὰ φυγὰς, ἀτιμίας, δημεύσεις,
ἔφαγας, ταιαῦτα πολλὰ τολμήσαντας, καὶ οὐδὲ μεταμεληθέντας
ποτέ, οὐδὲ τὸν νοῦν ἐπιστρέψαντας πρὸς τὰ καλλίω, ἴσων καὶ
τῶν ἀμοιβαίων⁴⁾ τυχόντας. Καὶ ταῦτά γε οὐκ ἀπεικότης⁵⁾,
οὐδ' ἂν ἀπὸ λόγου συμβαίνοι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ ς'.

Περὶ διωχθέντων καὶ διωκτῶν.

Ὅσοι μὲν¹⁾ γὰρ μετὰ δικαίας γνώμης ἐπὶ τινὰς ἔρχονται
πράξεις, καὶ τὸν τοῦ κρείττονος φόβον διηνεκῶς ἔχουσιν ἐν νῶ,
βεβαίαν τὴν περὶ αὐτὸν φυλάττοντες πίστιν, καὶ τοὺς παρόν-

Cap. XXV. ^{α)} [Παλαιῶν χρόνων. Smoth. ad h. l. monnit: „Der Ausdruck alt ist von dem Verfasser der Ueberschrift etwas unschicklich gewählt, denn Constantin meynt hier nur die Zeiten des Galerius, Maximinus und Licinius.“] — 1) Ἄνωθεν καὶ εἰς δεῦρο. Particula καὶ deest in codice Medicaeo, nec admodum necessaria est. Mox ubi legitur: καὶ τὰς πρότερον γενομένας, idem codex habet καὶ τὰς πώποτε γ. Item pro ἐγχειρήσεως πέρας, scribit τὰς ἐγχειρήσεις πέρας, quomodo etiam in schedis scriptum reperi, et in codice Fuk. — 2) [Τοὺς χρόνους Ion.] — 3) Καὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Mutilus est hic locus, qui ex codice Medicaeo ita restitui debet: καὶ ἢ πρὸς τὸ κρεῖττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὅσιον μηδένα λαβόντας, etc. — 4) [Ἀμοιβῶν Cast.] — 5) Οὐκ ἀπεικότης. In codice Medicaeo scribitur οὐκ ἂν ἀπεικότης, οὐδ' ἂν ἀπὸ λόγου συμβαίνοι. Certe codex Regius συμβαίνοι quoque scriptum habet. [συμβίη Ion.]

Cap. XXVI. 1) Ὅσοι μὲν γάρ. Ab his verbis cap. 26. inchoavi ex codice Fuk. et schedis Reg. — 2) Ὅσοι δὲ τὸ δίκαιον ἀτίμως. Rectius

τας φόβους τε καὶ κινδύνους οὐκ ἄγουσι τῶν μελλουτῶν ἐκείνων ἐλπίδων προτιμοτέρους· καὶ εἰ πρὸς καιρὸν δυσχερῶν τινῶν πειραθεῖεν, τῷ μείζονας ἑαυτοῖς ἀποκεῖσθαι πιστεύειν τιμᾶς, οὐδὲ τὰ προσπεσόντα βαρέως ἤνεγκαν, ἀλλὰ τοιοῦτῃ λαμπροτέρας ἔτυχον εὐκλείας, ὅσοι καὶ βαρυτέρων τῶν χαλεπῶν ἐπειράθησαν. Ὅσοι δὲ ἢ τὸ δίκαιον ἀτίμως²⁾ παρεῖδον, ἢ τὸ κρεῖττον οὐκ ἔγνωσαν, καὶ τοὺς τοῦτο πιστῶς μετιόντας ὑβρεσι καὶ κολάσεσιν ἀνηκέστοις ὑποβαλεῖν, ἐτύλμησαν, καὶ οὐχ ἑαυτοὺς μὲν ἀθλίους ἐφ' οἷς διὰ τὰς τοιαύτας ἐκόλαζον προφάσεις³⁾, ἔκριναν, εὐδαίμονας δὲ καὶ μακαριστοὺς τοὺς καὶ μέχρι τῶν τοιούτων τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον διασωζομένους εὐσεβειαν, τούτων πολλὰ μὲν ἔπεσον στρατιᾷ, πολλὰ δ' εἰς φυγὴν ἐτράπησαν, πᾶσα δὲ τούτων πολέμου παράταξις εἰς ἐσχάτην ἔληξεν ἦτταν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ζ'.

Ὅπως ὁ διωγμὸς αἴτιος κακῶν τοῖς πολεμήσασι κατέστη.

Ἐκ τῶν τοιούτων ἀνεφύοντο πόλεμοι βαρεῖς· ἐκ τῶν τοιούτων πορθήσεις πανώλεθροι· ἐντεῦθεν ἐλαττώσεις μὲν τῶν πρὸς τὰς χρείας ἀναγκαίων, πλῆθος δὲ τῶν ἐπηρητημένων κακῶν¹⁾· ἐντεῦθεν οἱ τῆς τοσαύτης ἀρχηγοὶ δυσσεβείας, ἢ ἀνατλάντες τὰ ἔσχατα, θάνατον πανώλεθρον²⁾ ἐδυστύχησαν, ἢ ζωὴν αἰσχίστην διάγοντες, θανάτου ταύτην βαρυτέραν ἐπέγνωσαν, καὶ οἷον ἰσομέτρους ταῖς ἀδικίαις τὰς τιμωρίας ἐκομίσαντο. Τοσοῦτον γὰρ ἕκαστος εὖραντο συμφορᾶς, ὅσον τις καὶ καταπολεμήσαι τὸν θεῖον, ὡς ᾤετο, νόμον ὑπ' ἀλογίας³⁾ προήχθη· ὥστ' αὐτοῖς μὴ τὰ περὶ τὴν ζωὴν εἶναι βαρῆα μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ γῆς κολαστηρίων χαλεπώτατον προσδοκᾶσθαι τὸν φόβον.

in codice Medicaeo legitur hoc modo: ὅσοι δὲ ἢ τὸ δίκαιον ἀτίμως παρεῖδον, ἢ τὸ κρεῖττον οὐκ ἔγνωσαν. Hoc est quod supra dixit in cap. 25, ut supra notavi: τοὺς δ' ἀδίκους ἐπιχειρήσαντας τόλμαις, καὶ ἢ πρὸς τὸ κρεῖττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὅσιον οὐδένα λαβόντας — 3) Ἐκόλαζον προφάσεις. In codice Medicaeo legitur ἐφ' οἷς διὰ τὰς τοιαύτας κολάζονται προφάσεις, rectius ni fallor. Mox idem codex habet εἰς ἀλοχίστην ἔληξεν ἦτταν.

Cap. XXVII. 1) Ἐπηρητημένων κακῶν. Codex Medicaeus habet ἐπηρδινῶν. Et paulo ante in eodem codice legitur ἐκ τῶν τοιούτων ἀναφύονται, etc. — 2) Πανώλεθρον. Codex Medicaeus vocem addit hoc modo: Θάνατον πανώλεθρον ἐδυστύχησαν. Paulo post in eodem codice scribitur τοσοῦτον γὰρ ἕκαστος εὖραντο συμφορῶν, rectius sine dubio. — 3) [Ἐπ' ἀλογίας et πρὸς τὴν ζωὴν Steph.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Ὅτι θεός τῶν καλῶν ὑπηρετήν Κωνσταντῖνον ἐξελέξατο.

Τοιαύτης δὴ καὶ οὕτω βαρείας δυσσεβείας τὰ ἀνθρώπινα¹⁾ κατεχούσης, καὶ τῶν κοινῶν οἷον ὑπὸ νόσου λοιμώδους τινὸς ἄρδην διαφθαρήναι κινδυνεύοντων, καὶ θεραπείας σωτηρίου καὶ πολλῆς χρηζόντων, τίνα τὸ θεῖον ἐπινοεῖ κουφισμόν, τίνα τῶν δεινῶν ἀπαλλαγὴν; ἐκεῖνο δὲ πάντως ἐννοητέον²⁾ θεῖον, ὃ μόνον καὶ ὄντως ἐστὶ, καὶ διαρκῆ κατὰ παντὸς ἔχει τοῦ χρόνου τὴν δύναμιν. Πάντως δὲ οὐ κόμπος ἂν εἴη³⁾, τὸ τὴν παρὰ τοῦ κρείττονος εὐποιῖαν ὁμολογοῦντα σεμνολογεῖσθαι. Τὴν γὰρ ἐμὴν ὑπηρεσίαν⁴⁾ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ἐπιτηδεῖαν ἐζητήσέ τε καὶ ἔκρινεν ὡς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς ἐκείνης⁵⁾ θαλάσσης ἀρξάμενος, καὶ τῶν μερῶν ἐνθα δύεσθαι τὸν ἥλιον ἀνάγκη τινὲ τέτακται, κρείττονί τινι δυνάμει⁶⁾ ἀπωθούμενος καὶ διασκεδαννύς τὰ κατέχοντα πάντα δεινά⁷⁾. Ἰν' ἅμα μὲν ἀνακαλοῖτο τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνάζατον νόμον θεραπείαν, τῇ παρ' ἐμῶν παιδευόμενὸν ὑπουργία, ἅμα δὲ ἡ μακαριστὴ πίστις αὔξοιτο ὑπὸ χεῖραγωγῶ τῷ κρείττονι.

Cap. XXVIII. 1) Τὰ ἀνθρώπινα κατεχούσης. Codex Medicaeus τὰ ἀνθρώπια. Et paulo post habet θεραπείας σωτηρίου πολλῆς sine coniunctione. — 2) Ἐννοητέον. In codice Medicaeo simplex pro composito legitur νοητέον, quod minorem habet asperitatem. Mox idem codex habet ὁ μόνον τε καὶ ὡς ὄντος ἐστὶ. — 3) Πάντως δὲ κόμπος ἂν εἴη. Rectius in codice Medicaeo legitur πάντως δὲ οὐ κόμπος, τὸ τὴν παρὰ τοῦ, etc. Quam emendationem confirmat Sozomenus in lib. I. cap. 8. ubi legem hanc Constantini in compendium redigit. [Cast. πάντως δ' οὐδὲ κόμπος ἂν εἴη.] — 4) Τὴν γὰρ ἐμὴν ὑπηρεσίαν. In codice Medicaeo deest particula γὰρ, quae prorsus superflua mihi videtur. [Non superfluum esse γὰρ quod cum Zimm. addidi, ipse Val. ostendit vertendo: „Revera enim“ etc.] — 5) [Παρὰ Βρεττανοῖς ἐκείνοις Cast.] — 6) Κρείττονί τινι δυνάμει. Duae postremae voces desunt in codice Medicaeo, et vox κρείττονι refertur ad vocem quae praecessit, ἀνάγκη. — 7) Πάντα δεινά. Post haec verba codex Fuk. Turnebi ac Savilli duas voces addunt ἐκποδῶν ἐποίησατο. Atque ita legit Christophorsonus, ut ex versione eius apparet, quae in hoc loco valde intricata est. Ego vero verba illa ὡς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς ἐκείνης θαλάσσης ἀρξάμενος, etc. de Constantino ipso dici existimo, non autem de deo, ut putarunt Musculus et Christophorsonus. Quare nihil opus est verbis illis ἐκποδῶν ἐποίησατο, quae nec in Med. nec in Regio codice leguntur, nec in veteribus schedis: praesertim cum sequatur paulo post μέχρι τῶν ἐῶν πρόειμι. [Nihilominus recepit illa ἐκποδῶν ἐποίησατο etiam Zimm.]

Cap. XXIX. 1) Οὐδὲ γὰρ ἀγνώμων. In codice Medicaeo legitur οὐδέ ποτε γὰρ ἂν γνώμων recte, si modo ἀγνώμων rescribas. Porro haec per parenthesim dicta intelligere oportet. In codice Fuk. et Turnebi legitur οὐδέ γὰρ ἂν ἀγνώμων. — 2) Τὴν ἀρίστην. Longe rectius in codice Me-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Εὐσεβεῖς εἰς θεὸν Κωνσταντίου φωναί, καὶ ὁμολογητῶν
ἱπαινος.

Οὐδέ ποτε γὰρ ἂν ἀγνώμων¹⁾ περὶ τὴν ὀφειλομένην γενοί-
μην χάριν ταύτην ἀρίστην²⁾ διακονίαν, τοῦτο κεχαρισμένον
ἐμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἐφ' ἡμῶν πρόειμι χωρίων,
ἃ βαρυτέrais κατεχόμενα συμφοραῖς, μείζονα καὶ τὴν παρ' ἡμῶν
θεραπείαν ἐπεβοῶτο. Πάντως δὲ καὶ ψυχὴν ὅλην, καὶ πᾶν ὃ,
τε περ ἀναπνέω, καὶ ὅλως εἴ τι τῆς διανοίας ἐκδοτάτω στρέφε-
ται, τοῦτο τῷ μεγίστῳ θεῷ ὀφείλεσθαι παρ' ἡμῶν, ἀσφαλῶς
πεπίστευκα. Οἶδα μὲν οὖν ἀκριβῶς, ὡς οὐδέ τῆς παρ' ἀνθρώ-
πων εὐνοίας χρήσοιεν ἂν οἱ τὴν οὐράνιον ὀρθῶς μεταδιώξαντες
ἐλπίδα, καὶ ταύτην ἐξαίρετόν τε καὶ³⁾ βασιλίδα ἀσφαλῶς ἐπὶ
τῶν θείων καθιδρυσάμενοι τόπων, τοσοῦτῳ⁴⁾ τε τιμῶν ἀπρ-
λαύοντες μείζονων, ὅσα περ σφᾶς αὐτοῦς⁵⁾ τῶν γήινων ἐλατ-
τωμάτων τε καὶ δεινῶν ἐχώρισαν. Τὰς ἀνάγκας δὲ ὅμως τὰς
πρὸς καιρὸν ἐπεκεχθείσας αὐτοῖς, καὶ τὰς οὐ προσηκούσας βα-
σάνους, ἀπὸ τῶν οὐδὲν αἰτίων οὐδ' ὑπευθύνων, νῦν ὡς πορ-
ρώτατω ἀνείργειν ἡμᾶς οἶομαι προσήκειν· ἢ γένοιτ' ἂν ἀτο-
πώτατο, ὑπὸ μὲν τοῖς διῶξαι τοὺς ἄνδρας προθυμηθεῖσι τῆς
περὶ τὸ θεῖον ἐνέκᾳ θεραπείας, τὰ καρτερικὸν καὶ στερόδον τῆς
ψυχῆς αὐτῶν ἱκανῶς διαγνωσθῆναι, ὑπὸ δὲ τῷ θεράποντι τοῦ
θεοῦ, μὴ οὐκ εἰς λαμπρότερόν⁶⁾ τε καὶ μακαριστότερον τὴν
δόξαν αὐτῶν ἀρθῆναι.

dicæo totus hic locus ita scribitur: ταύτην ἀρίστην διακονίαν, τοῦτο κε-
χαρισμένον ἐμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἐφ' ἡμῶν πρόειμι, etc. Ce-
terum his verbis concluditur tota periodus, quæ incipit ab illis verbis
capituli præcedentis, ὅς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς, quod non viderunt inter-
pretes. Sed neque ipse id unquam deprehendere potuissẽm absque subsidio
codicis Medicei. — 3) Ἐξαίρετόν τε καὶ ἀσφαλῶς. Codex Mediceus
scriptum habet ἐξαίρετόν τε καὶ βασιλίδα ἀσφαλῶς, etc. Spem filiorum
dæi, Constantinus imperator vocat reginam, quod omnibus rebus humanis
praestet. — 4) [Τοσοῦτων pro τοσοῦτῳ Steph.] — 5) Ὅσα περ ἀσφαλῶς
αὐτοῦς. Antequam Mediceum codicem nactus essem, videram legendum
esse ὅσα περ σφᾶς αὐτοῦς, quam coniecturam plane confirmavit codex Me-
diceus. In quò etiam legitur τοσοῦτῳ τε, ἢ tamen subscripto. — 6) Εἰς
λαμπρότερόν τε. In codice Mediceo scriptum inveni εἰς λαμπρότερον καὶ
μακαριστότερον σχῆμα τὴν δόξαν, etc.

Cap. XXX. 1) Γνώμᾳς δικαστῶν. Codex Mediceus γνώσει, et
paulo post συγκατηρίθμησαν καταλόγοις. In schedis Regiis legitur συνη-
ριθμήθησαν, sicut et in codice Fuk. — 2) Χωρίαις τοῖς πατροῖς. In

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Νόμος ἀπολύων ἐξορισμοῦ καὶ βουλῆς, καὶ δημεύσεως.

Ἄπαντες τοίνυν, εἴ τὲ τινες μετοικίαν ἀντὶ τῆς ἐνεγκούσης ἠλλάξαντο, ὅτι μὴ τὴν πρὸς τὸ θεῖον παρεῖδον τιμὴν καὶ πίστιν ἠπερ ὅλαις ψυχαῖς σφᾶς αὐτοὺς καθιέρωσαν, γνώσει δικαστῶν¹⁾ ἀπηνέσιν ὑποβληθέντες, καθ' οὓς ἔτυχον ἕκαστοι χρόνους· εἴ τὲ τινες βουλευτικοῖς συγκατηριθμήθησαν καταλόγοις, τὸν τούτων πρότερον ἀριθμὸν οὐ πληροῦντες, οὗτοι χωρίοις τοῖς πατρώοις²⁾ ἀποκαταστάντες, καὶ σχολῇ τῇ συνήθει, τῶ πάντων ἐλευθερώτῃ θεῷ τὰ χαριστήρια φερόντων· εἴ τὲ τινες τῶν ὄντων ἐστέρηνται, καὶ πάσης τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας ἀποβολῇ καταπονηθέντες³⁾, κατηφέστατον εἰς δεῦρο διῆγον βίον· οἰκήσεσι καὶ οὗτοι ταῖς ἀρχαίαις καὶ γενέσεσι⁴⁾ καὶ περιουσίαις ἀποδοθέντες, τῆς παρὰ τοῦ κρείττονος εὐποιᾶς χαίροντες ἀπολαύοιεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Τοὺς ἐν νήσοις ὁμολως.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅσους οὐ βουλομένους νῆσοι κατέχουσι¹⁾, τῆς προμηθείας ταύτης ἀπολαῦσαι προστάττομεν, ὅπως οἱ μέχρι νῦν²⁾ ὄρῶν τε δυσχωρίαις καὶ περιρρύτῳ περικεκλεισμένοι θα-

codice Medicaeo rectius legitur: χωρίοις τε πατρώοις ἀποκαταστάντες. Certe in codice Regio, legitur etiam ἀποκαταστάντες. Porro Eusebius πατῶα χωρία hic appellat fundos paternos. Nam qui curiis addicti erant (solebant autem ditissimi quique in eas adscribi), eorum praedia curiis mancipabantur. Itaque tametsi fuga semet subtraherent, nihil proficiebant, cum fundos curia occuparet. Statuit igitur Constantinus hac constitutione, ut qui ob Christianam fidem, curiis addicti essent, dummodo curialis non essent originis praedia paterna quae curia occupaverat, recuperarent. Male igitur Christophorus vertit *patriis sedibus*. Turnebus in suo codice emendavit ἀποκατασταθέντες. In codice autem Fuk, scriptum est ἀποκαταστήσαντες ἑαυτοὺς, ut et in libro Sav. et Christophors. — 3) Καταπονηθέντες. In codice Medicaeo legitur καταπεπληγότες, quod magis placet. Est enim verbum iuris civilis. Sic *feriri multa* passim occurrit in constitutionibus imperatorum. [Cast. καταπορηθέντες.] — 4) Γενέσεσι. Codex Medicaeus [et Zimm.] γένεσιν. Et paulo post χαίροντες ἀπολαύοιεν. [Steph. ἀπολαύσουσιν.]

Cap. XXXI. 1) Ὅσους οὐ βουλομένους νῆσοι κατέχουσι. Non sine causa dixit οὐ βουλομένους, propter monachos qui in insulis solitariam vitam degebant. — 2) Ὅπως οἱ μέχρι νῦν. Aliter scriptum exhibet codex Medicaeus, hoc scilicet modo: ὅπως μόλις ποτε ὄρῶν τε, etc. Et paulo

λίση, τῆς σκυθρωπῆς καὶ ἀπανθρώπου ἐρημίας ἐλευθερωθέν-
τες, τοῖς φιλιότατοισι σφᾶς αὐτοὺς ἀποδοῖεν, τὸν εὐκταῖον πόθον
πληρώσαντες· οἷτα πενιχρὰν ἐπὶ πολὺν χρόνον ζωὴν μετὰ τινος
ἀποτροπαίου ῥύπου³⁾ διηγόν, οἷον ἄρπαγμὰ τε τὴν ἐπάνοδον
ποιησάμενοι⁴⁾, καὶ τῶν φροντίδων εἰς τὸ λοιπὸν ἀπηλλαγμένοι,
μὴ μετὰ φόβου σὺν ἡμῖν⁵⁾ βιωῖεν· μετὰ φόβου γὰρ ὑφ' ἡμῖν
βιοῦν, οἷ θεοῦ θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν,
καὶ εἰς ἀκοὴν ἐλθεῖν μόνον, εἴη τῶν ἀτοπωτάτων, μή τι γε καὶ
πιστεῦσαι· οἷ καὶ τὰς ἀλλοτριὰς ἀμαρτίας διορθοῦν πέφυκαμεν.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Α Ι Ο Ν Δ Β'.

Τοὺς ἐν μεταλλοῖς καὶ δημοσίοις ἀτιμασθέντας.

Ὅσοι μὲν οὖν ἢ μοχθηραῖς μεταλλεῖαις ἐμπονεῖν κατεγνώ-
σθησαν, ἢ τὰς πρὸς τοῖς δημοσίοις ἔργοις ὑπηρεσίας πληροῦν,
τῶν διαρκῶν μάχθων τὴν γλυκεῖαν σχολήν¹⁾ ἀμειψάμενοι, κο-
φότερον καὶ τὸν²⁾ μετ' ἐξουσίας ἤδη βιούντων βίον, τὰς ἀμέ-
τρους τῶν πόνων ἀηδίας εἰς πραεῖαν ἀνεσιν καταλύσαντες. Εἰ
δὲ καὶ τῆς κοινῆς³⁾ παρρησίας ἀποπεσόντες ὑπάρχοιέν τινες καὶ

post αὐτοὺς ἀποδοῖεν. [Vid. Lobeck. ad Phryn. p. 346. Add. II, 2. not. 1. Maittaire de Graecae ling. diall. p. 78. A. B. p. 455 extr.] Item οἷ πενι-
χρὰν, etc. — 3) Ἀποτροπαίου ῥύπου. In codice Medicaeo scriptum in-
veni προστροπαίου ῥύπου. Quod fortasse rectius est. Id autem significat,
cum invidioso quodam squalore. — 4) [Οἷον ἄρπαγμὰ — ποιησάμενοι.
De hac locutione pluribus, egi ad Euseb. H. E. VIII, 12. T. III. p. 41 sq.
Verto: „reditum suum aliquid quod ipsis sit arripiendum, quo sit potius-
dum, i. e. *praeclarum aliquid bonum esse rati.*“ Val.: „reditu-
tanquam praeda quadam ipsis oblata potiti“ et Stroth.: „sollen ihre Rückkehr wie
einen Raub ansehen.“ De scriptura vocis ἄρπαγμὰ vid. Lobeck. ad Phryn.
p. 241.] — 5) Μὴ μετὰ φόβου σὺν ἡμῖν. Longe aliter totus hic locus
scribitur in codice Medicaeo. Punctum enim finale habet post vocem ἀπη-
λλαγμένοι. Deinde ita scribit: μετὰ φόβου γὰρ ὑφ' ἡμῖν βιοῦν, οἷ θεοῦ
θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν· καὶ εἰς ἀκοὴν ἐλθεῖν μόνον εἴη
τῶν ἀτοπωτάτων ἄν, μή τι γε μὴν ἢ μοχθηρίας, ἢ τὰς πρὸς τοῖς ἔργοις δη-
μοσίοις ὑπηρεσίας πληροῦν. Id est: *Nam cum metu sub nobis principibus
degere, qui famulos dei nos esse et gloriamur et confidimus, vel sola
auditu absurdissima res fuerit, nedum ut quisquam aut metallorum,
aut publicorum operum aerumnas sustineat.* Quae lectio sincerior mihi
videtur ac planior quam vulgata.

Cap. XXXII. 1) Τὴν γλυκεῖαν σχολήν. Codex Med. habet γλυκεῖαν,
Fuketianus γλυκίω. — 2) [Τῶν μετ' ἐξουσίας Val., τὸν μ. l. Cast. Zimm.
Μετ' ἐξουσίας vero recte Val. vertit: „ex animi sui sententia.“ Stroth.:
„nach ihrem Gefallen.“ Similiter κατ' ἐξουσίαν usurpat Zosim. hist.
I, 24, 2. II, 29, 1. II, 33, 12. ed. Reitemeier.] — 3) Εἰ καὶ τῆς κοινῆς.
Scribe ex codice Medicaeo εἰ δὲ καὶ, longe rectius. Turnebus in suo co-
dice emendaverat καὶ εἰ τῆς κοινῆς παρρησίας, etc. Sed verior est lectio
codicis Medicaei, quam confirmat etiam codex Fuketianus.

δυστύχησαντες ἀτιμίαν, μετ' εὐφροσύνης τῆς προσηκούσης, οἷον ἀποδημίᾳ τινὲ χρόνῳ χωρισθεῖσαν τὴν προτέραν ἀξίαν ἀναλοβόντες, ἐπὶ τὰς αὐτῶν ἐπειγέσθωσαν πατρίδας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Γ'.

Περὶ ὁμολογητῶν στραταυσάμενων.

Ὅμ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξετασθεῖσι μὲν ἐπὶ¹⁾ στρατιωτικαῖς ἀξίαις ποτέ, τούτων δὲ διὰ τὴν ἀπηνῆ τε καὶ ἄδικον πρόφασιν ἐκπεσοῦσιν, ὅτι τὸ γινώσκειν τὸ κρεῖττον ὁμολογοῦντες, προὔτιμησαν²⁾ ἧς εἶχον ἀξίας, αἰρετὸν ἔστω πρὸς βούλησιν, ἢ τὰ στρατιωτικὰ σπέργουσιν ἐφ' οὐπερ ἦσαν σχήματος μένειν, ἢ μετὰ ἀφέσεως ἐντίμου ἐλευθέραν ἄγειν³⁾ σχολήν· πρέπον γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀκόλουθον, τὸν τσαύτην μεγαλοψυχίαν καὶ κάρτερίαν πρὸς τοὺς ἐπειγθέντας κινδύνους ἐπιδειξάμενον, καὶ σχολῆς, εἰ βούλοιο, καὶ τιμῆς πρὸς τὴν αἵρεσιν ἀπολαύειν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Δ'.

Ἀπολύσεις τῶν ἐν γυναικείοις, ἢ εἰς δουλείαν δοθέντων ἐλευθέρων.

Καὶ μὴν ὅσοι¹⁾ τῆς εὐγενείας πρὸς βίαν στερόμενοι, τοιούτοτρόπῳ τινα γνῶσιν δικαστῶν ὑπέστησαν, ὥστε καὶ ἡ γυναικείοις ἢ λινοῦφίοις²⁾ ἐμβληθέντες, ἀπηνῆ τε καὶ ἄθλιον³⁾ ὑπο-

Cap. XXXIII. 1) Ἐπὶ στρατιωτικαῖς ἀξίαις. Codex Medicaeus habet ἐν στρατιωτικαῖς ἀξ. Et paulo post διὰ τὴν ἀπηνῆ, etc. — 2) Προὔτιμησαν. In codice Medicaeo legitur προτιμότερον ἧς εἶχον ἀξίας ἢ γον, ἔστω πρὸς βούλησιν. — 3) Ἐλευθερίαν ἄγειν. Scribendum est ex codice Medicaeo ἐλευθέραν ἄγειν σχολήν. Quod confirmat Sozomenus in lib. I. cap. 8. ubi hanc Constantini legem in compendium retulit [Verba Sozomeni sunt: Τοῖς δὲ στρατίας τινὸς ἀφαιρεθεῖσιν ἐν γνώμῃ εἴωσεν, ἢ ἐφ' οὐπερ ἦσαν σχήματος εἶναι, ἢ μετὰ ἀφέσεως ἐντίμως ἐλευθέραν ἄγειν σχολήν.] In codice Euk. scriptum inveni ἐντίμως ἐλευθερίαν ἄγειν. Medicaeus vero scriptum habet ἐντίμον ἐλευθέραν ἄγειν σχολήν.

Cap. XXXIV. 1) Καὶ μὴν ὅσοι. Codex Medicaeus habet καὶ μὴν καὶ ὅσοι. — 2) [Γυναικείοις ἢ λινοῦφίοις. Reading. ad h. l. haec observavit: „Gynaecium apud antiquos erat locus interior in aedibus, ubi mulieres versabantur: quae quoniam illic in vestibus texendis occupari solebant, inde gynaecium apud sequiores aevi scriptores sub imperio Romano, usurpatum est pro tetrino, ubi vernae utriusque sexus pro imperatoribus vestimenta texebant: in linyphiis vero iidem linteis elaborandis operam dabant.“ Hinc non satis commode γυναικείοις vertisse videtur Strothius: „Weiber-Zimmer.“ Cf. Vales. ad cap. XX. not. 8.] — 3) Ἀπηνῆ τε καὶ

μένειν κόπον, ἢ οἰκέται νομίζεσθαι τοῦ καμείου, οὐδὲν αὐτοῖς τῆς προτέρας ἐπαρκεσάσης⁴⁾ γενέσεως· οὗτοι τιμῶν τε ὧν ἀπήλαυον πρόσθεν, καὶ τοῖς τῆς ἐλευθερίας καλοῖς ἐνευφραίνόμενοι, ἀνακαλεσάμενοι τὰς συνήθεις ἀξίας, μετὰ πάσης λοιπὸν εὐφροσύνης βιούντων· καὶ ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας⁵⁾ ἀλλάζαμενος, ἀθεμίτοι τινὲ καὶ ἀπανθρώπιω δήπου ἀπονοίᾳ⁶⁾, πολλάκις τε τὰς ἀήθεις διακονίας ἀποδυσάμενος⁷⁾, καὶ οἷον αἰφνίδιον οἰκέτην ἑαυτὸν ἀντ' ἐλευθέρου γνοῦς, ἐλευθερίας τῆς πρόσθεν καθ' ἡμέτερον λαβόμενος πρόσταγμα, ἀποδιδότω τε τοῖς γεννήτορσιν ἑαυτὸν, καὶ πόνους τοὺς ἐλευθέρω πρέποντας μετίτω, ἄς πρότερον ἐμόχθησεν⁸⁾ οὐκ οἰκείας διακονίας, ἐκβαλὼν τῆς μνήμης.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Ε'.

Περὶ κληρονομίας οὐσιῶν τῶν μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν, καὶ μετοικισθέντων, καὶ ταμιευθέντων.

Παρατέον δ' οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν ὧν ἕκαστοι¹⁾ κατὰ διαφόρους ἐστερήθησαν προφάσεις. Ἄλλ' εἴ τῃ τινες τὸν ἄριστον ὑποστάντες καὶ θεῖον ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου, ἀφόβου τε καὶ

ἄθλιον. In codice Medicaeo scriptum inveni λήθη καὶ. Ex qua licet corrupta voce veram ac germanam huius loci scripturam statim odoratus sum. Scribo igitur ἀήθη καὶ ἄθλιον. Quippe huiusmodi ministeria in gynaeceis et textrinis, insueta sunt hominibus ingenuis. Idem codex πόνον habet, non κόπον. — 4) Οὐδὲν αὐτῆς ἐπαρκεσάσης. Rectius in codice Medicaeo legitur οὐδὲν αὐτοῖς. Et paulo post scribo ex eodem libro καλοῖς ἐνευφραίνόμενοι. — 5) Καὶ ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας. Codex Medicaeus vocem addit hoc modo: καὶ ὁ δουλείαν μὲν ἐλευθερίας ἀλλάζαμενος, recte ni fallor. Duo enim hominum genera distinguit imperator: quorum alii quidem nobiles gynaeceis addicti fuerant, aut fiscalium praediorum famuli facti, quae nobilior erat servitus: alii autem viliores, privatis venundati. In codice Fuketiano legitur καὶ ὁ δουλεία τὴν ἐλευθερίαν ἀλλάξ. — 6) Πολύτου ἀπονοίᾳ. In codice Medicaeo scribitur δήπου ἀπονοίᾳ. Intelligit autem audaciam et immanitatem iudicis, qui hominem liberum ob veri numinis confessionem libertatē spoliasset. In schedis Regis scriptum reperi πωλήτου. Fuk. habet πωλητοῦ. — 7) Ἀποδυσάμενος. In codice Medicaeo rectius legitur ἀποδυσάμενος. — 8) Ἄς πρότερον ἐμόχθησεν. Elegantissimus codex Medicaeus ἄς προεμόχθησεν, et paulo post ἐκβαλὼν τῆς μνήμης. Quomodo in Regis etiam schedis legitur, et in Fuket. codice. Porro ex his verbis satis apparet, verum esse quod dixi, Constantinum hoc posteriore loco loqui de vilioribus ac plebeiis hominibus, qui sententia iudicis venundati fuerant. Nam de prioribus quidem qui natalium splendore eminebant, ait Constantinus, pristinam dignitatem recuperare eis iam licere. Posteriores vero ad consueta liberis hominibus ministeria ac labores ablegat.

Cap. XXXV. 1) Δι' ἄς ἕκαστοι. Scribo ex codice Medicaeo ὧν ἕκαστοι κατὰ διαφόρους ἐστερήθησαν προφάσεις. Et paulo post τὸν ἄριστον

θαρσαλέα τῇ γνώμῃ, τῶν ὄντων ἐστειρήθησαν, εἴτε τινες ὁμολογηταὶ κατασπάντες²), τὴν αἰώνιον ἐλπίδα παρεσκευάσαν, εαυτοῖς, ὅσοι τε μετροικῆσαι καταναγκασθέντες, ὅτι μὴ τοῖς διώκουσιν εἶξάν προδόντες τὴν πίστιν, τῶν ὄντων ἐστέροντο καὶ αὐτοί· ἢ εἰ γέ τινες οὐδὲ³) καταγνωσθέντες θάνατον⁴), στέρησιν ἐδυστύχησαν τῶν ὄντων· τούτων τοῖς πρὸς γένους προσέμεσθαι τοὺς κλήρους προστάττομεν. Πάντως δὲ διαγορευόντων τῶν νόμων⁵) τῶν ἀγχιστέων τοὺς ἐγγυτέρους, ῥάδιον δια-

τε καὶ θεῖον ὑποστάντες ἀγῶνα. Sed neque in schedis Regiis leguntur haec voces δι' αἰ. Porro initium huius periodi variè scriptum in libris veteribus inveni. Nam in Medicaeo quidem codice legitur *παρεστέον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν*, etc. In schedis vero *παρετέον δὲ οὐδὲ τὸ*, etc. Turnebus in suo codice emendarat *παρετέον*. In codice Fuk. scriptum inveni *παρεατέον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν ὧν ἕκαστοι*, etc. Sed et Regius codex habet *παρεατέον*. Quare non dubium quin haec vera sit lectio, quam percipio auct. Rob. Stephanus immutarit. — 2) *Καὶ ὁμολογηταὶ κατασπάντες*. In codice Medicaeo legitur *εἰ τέ τινες ὁμολογηταὶ κατασπάντες*, quod rectius esse non dubito. Cum enim antea locutus sit de martyribus, nunc de confessoribus loquitur. Paulo post scribe ex eodem codice *καταναγκασθέντες ὅτι μὴ τοῖς διώξασιν εἶξάν παριδόντες τὴν πίστιν, τῶν ὄντων ἐστέροντο*, etc. — 3) *ἢ εἴ γέ τινες οὐδὲ*. Omisit hanc *περιχοπὴν* Christophorsonus, eo quod nihil aliud quam superflua priorum repetitio videretur. Sed cum haec verba etiam in codice Medicaeo legantur, non temere expungenda sunt. Postquam enim imperator locutus est de martyribus, de confessoribus, et de exulibus qui metu capitalis sententiae in se prolatae, solum verterant, nunc de iis agit, qui cum capitali sententia damnati non fuissent, bonis tamen spoliati fuerant. Hi enim non erant in numero martyrum nec confessorum, quippe qui ad iudicium adducti non fuissent. Exules item non fuerant, sed in patria manentes, possessionibus suis per vim spoliati fuerant. Certe in huius capituli titulo quatuor personae recensentur. Sed Christophorsonus quartos illos omisit. In sequenti tamen capite imperator tres tantum personas recenset, his ultimis penitus praetermissis. — 4) [*Καταγνωσθέντες θάνατον*. Vid. Lobbeck. ad Phryn. p. 475. Matthiae ausführliche Grammatik p. 694. ed. II. Supra c. XXXII. *Ὅσοι — ἐμπονεῖν κατεγνώσθησαν*.] — 5) *Διαγορευόντων τῶν νόμων τῶν ἀγχιστέων τοὺς ἐγγυτέρω*. In successionibus intestatorum, lex proximum quemque ex agnatis ad hereditatem vocat, si sui heredes defuerint, ut docet Gaius in institutionibus titulo decimo sexto. Hinc agnati legitimi heredes dicuntur in iure, eo quod his solis lex deferret hereditatem. Cognati enim iure civili heredes esse non poterant, sed iure tantum praetorio ad hereditatem vocabantur, uti docent iurisconsulti. Porro in cognatis, is qui proximus erat, hereditatem capiebat, perinde ut in agnatis. Sed difficultas est hoc loco, quinam intelligi debeant *ἀγχιστέων* vocabulo, utrum agnati an cognati. Certe si legum nomine leges XII. tabularum intelligamus, agnatos necesse erit intelligi. Sozomenus habet *τοῖς ἐγγυτέρω γένους*. — 6) *Καὶ ὅτι*. In codice Regio legitur *καὶ ζτι*, quam scripturam in interpretatione mea sum secutus. Prius tamen in eo codice scriptum erat *ὅτι*, ac deinde recentiore manu emendatum est *ζτι*. — 7) *Ὅτι περ ἦσαν καὶ οἰκειότεροι, καὶ αὐτομάτῳ χρησαμένων ἐκείνων τῷ τέλει*. In codice Medicaeo legitur *οἵπερ ἦσαν οἰκειότεροι*. Est autem admodum obscurus huius loci sensus. Christophorsonus quidem ita vertit: *Et quod ratione etiam oportet eos succedere, qui sint domestica consuetudine coniunctiores, constat: praesertim cum illi ipsi martyres, non criminis ullius convicti, sed sua*

γινώσκειν οἷς προσήκουσιν οἱ κληροῖ καὶ ὅτι⁶⁾ οὗτοι κατὰ λόγον ἐπὶ τὴν διαδοχὴν ἔλθοιεν ἂν, ὅτι περ ἦσαν οἰκειότεροι⁷⁾; καὶ αὐτομάτω χρησαμένων ἐκείνων τῶ τέλει.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Σ'.

Τῶν μὴ ἔχόντων συγγενεῖς κληρονόμον εἶναι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν ὄωρηθέντα, βέβαια μένειν.

Εἰ δὲ τῶν ἀγχιστέων μηδεὶς ὑπολείποιο μηδενὸς τῶν προειρημένων κατὰ λόγον ἂν γενησόμενος¹⁾ κληρονόμος, μήτε τῶν μάρτύρων φημί, μήτε τῶν ὁμολογησάντων, μήτε τῶν μετρίων τῶν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μεταστάτων προφάσει, ἢ καθ' ἐκάστους αἰεὶ τόπους ἐκκλησία διαδέχασθαι τετάχθω τὸν κληρον²⁾.

inducti voluntate mortem oppetiverint. Sed multa sunt in hac interpretatione reprehendenda. Primo enim αὐτόματον τέλος de martyribus dici non potest. Deinde non de solis martyribus hic sermo est, sed etiam de confessoribus et profugis, qui sua morte obierant. Itaque praestat hic vertere sua et naturali morte. Sic enim Graeci loqui solent, et nominatim Eusebius noster, ut fallor. Denique οἰκειότερους pessime interpretatus est domestica consuetudine coniunctiores, cum propinquiores significet. Totum igitur locum ita verto: Rationi consentaneum est, ut hi ad successionem veniant, qui propinquiores erant futuri, si illi sua morte obiissent. Confirmatur autem nostra interpretatio, tum ex iis quae supra dixi, tum ex eo quod dicitur imperator ὅτι περ ἦσαν οἰκειότεροι, non vero εἶσιν. Per illos autem, intelligit martyres.

Cap. XXXVI. 1) [*Γενησόμενος* Cast. Zimm. *γενόμενος* Val.] — 2) [*Ἐκκλησία — τὸν κληρον.* Martyrum facultates, si nulli superstites essent eorum agnati, hereditatis iure ad ecclesiam transire iussisse Constantium, retulit Eusebius iam supra cap. XXI. Vid. *Planck* Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 285. not. 13. Ecclesiae autem legata et haereditates relinqui posse, lege Constantinus iam sanciverat a. CCCXXI. Vid. *Hase* de iure ecclesiae comment. histor. Partic. I. p. 47 sq. not. 19.: „Cavente lege, ne quod collegium nullo privilegio singulari subnixum haereditatem adiret, ante *Constantinum* e donationibus res ecclesiastica, pecuniis magis, quam fundis, mediocriter modo creverat. Illam legem, *Alexandro Severo* regnante, iam oblitteratam. (cf. *Ael. Lamprid.* vit. Sev. c. XLIX.), sed a *Diocletiano* refricatam, *Constantinus* an. 821. Christianis condonavit: *L. 4. C. Th. de Episc.* (XVI. 2.): *Habeat unusquisque licentiam, sanctissimo Catholicae venerabilique concilio* (i. e. ecclesiae cath.), *decedens, bonorum, quod optavit, relinquere. Non sint cassa iudicia. Nihil est, quod magis hominibus debetur, quam ut supremae voluntatis, postquam aliud iam velle non possunt, liber sit stilus, et licens quod iterum non redit, arbitrium.*“ Cf. *Balduini* *Constantinus* M. p. 23 sq.: „Utut posteritas, cum populus superstitione fascinatus, clerici avaritia depravati essent, Constantini lege abusa sit, cum de ecclesiis vel dotandis vel ditandis ageretur: constat et bono consilio et iustissima ratione piam illam suam legem edidisse Constantium, ut in publicum relinqui testamento aliquid posset *ecclesiarum sive collegio, sive universitati, sive corpori* (quod concilium ipse vocat), non

οὐκ ἔσται δὲ τοῦτο πάντως³⁾ οὐδὲ ταῖς ἀπελθοῦσι βαρῦ, εἴπερ
 ἦς ἕνεκα πάντας ὑπέατησαν πόλους, κληρονόμοι εὐτυχῶν φαύ-
 την. Προσκεῖσθαι γε μὴν⁴⁾ ἀναγκαῖον καὶ τόδε, ὡς τῶν προ-
 ειρημένων εἴ τινες ἐδωρήσαντό τι τῶν ὄντων οἷς ἐβούλοντο,
 τούτοις τὴν δεσποτείαν εὐλογον κυρίαν μένειν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α Ζ'.

Ἀποδιδόναι τοῖς κατέχουσι τὰ τοιαῦτα χωρία, καὶ κήπους καὶ οἰκίας, χωρὶς
 ὧν ἐκαρπώσαντο.

Ὅπως δὲ μὴδὲ πλάνη τις ἐμφαίνουσι τῷ προστάγματι,
 ἀλλ' ἑτοιμον ἢ τὸ¹⁾ δίκαιον πᾶσι γνωσθεῖν, ιδέτωσιν ὑπάντες,
 εἴτε χωρίον, εἴτε οἰκίαν, εἴτε κήπον, εἴτε ἕτερόν τι τῶν
 προειρημένων κατέχοιεν, καλὸν καὶ λυσιτελὲς αὐτοῖς εἶναι καὶ
 ὁμολογεῖν αὐτοῖς²⁾ καὶ ἀποκαθιστάναί σὺν πάσῃ τῇ ταχυτήτι.

sane, ut singuli vel clerici, vel alii privatim id ad se traherent: imo vero
 ut id eo iure haberetur, quo haberi, quod universitati vel collegio licito
 legatum est, debere, leges ipsae civiles profertur. Nam et quod ministris
 ipsis vel clericis simpliciter relictum esset, in re dubia potius id ita acci-
 piendum esse significant, quasi non singulis illis privatim, eorumve per-
 sonis, sed ecclesiae potius, et eius universitati relictum esset. Sic enim
 interpretantur, quod sacerdotibus et templi custodibus relinquatur, ut mi-
 nisterio magis et templo relictum videatur, *l. annua 20 §. Attia D. de
 annuis legat.*: et quod civibus legatur, ipsi civitati legatum videri, *l. Ci-
 vibus, 2. D. de Rebus dubiis*. Tantum abest, ut quod ecclesiae vel
 eius collegio legabatur, singuli invadere suo iure possent, et privatim sibi
 arrogare. Sed neque tolerantium fuit, ut ecclesiae beneficio Constantini
 ditatae, suas facultates in alios, quam vero pios usus impenderent, aut
 ineptis voluptatibus testatorum eas relinquentium parerent: sicuti multa
 ecclesiis legata fuisse scimus ab hominibus vel deliris, vel superstitione
 fascinatis. Imo vero tum demum, cum superstitio invaluisset, frequenti-
 sima esse coeperunt, quae ecclesiis relinquebantur, legata. — *Schrockh
 christliche Kgsch. T. V. p. 96 sq. Danz Lehrbuch der Kgsch. T. I. p. 283
 sq. not. 3. Neander allgemeine Geschichte der christl. Religion und
 Kirche T. II. P. I. p. 288. sqq.]* — 3) Οὐκ ἔσται πάντως. Scribe ex codice
 Medicaeo: οὐκ ἔσται δὲ πάντως. [Καὶ οὐκ ἔστω πάντως Cast.] Paulo ante
 idem codex [et Zimm.] scribit μὴτε τῶν ὁμολογητῶν, rectius ut in cap. 35.
 Item μὴτε τῶν μετοίκων μέντοι, τῶν, etc. — 4) Προκειῖσθαι γε μὴν.
 Mallem scribere προσκειῖσθαι, ut Turnebus et Savilius emendarunt. Atque
 ita scribitur in codice Fuk. Paulo post in codice Medicaeo legitur ὡς εἰ
 τῶν προειρημένων τῶν.

Cap. XXXVII. 1) Ἄλλ' ἑτοιμον τὸ. Scribe ex codice Medicaeo
 ἄλλ' ἑτοιμον ἢ τὸ, etc. — 2) [Αὐτοῖς mutandum videtur in αὐτοῦς, ut
 iam Lowthius monuit.] — 3) Διὸ εἰ καὶ τὰ μάλιστα. In codice Medicaeo
 legitur εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα φανείν ἐξ αὐτῶν τινές. Et paulo post idem
 codex habet κερπώσαντες, καὶ γίνεσθαι τούτων τὴν ἀπάτησιν, etc.
 Optime, ut equidem censeo. Est enim hoc secundum membrum pe-

Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα³⁾ φανεῖν τιδὲς ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τῆς οὐ
δικαίας δεσποτικῆς πολλὰ καρπώσαμενοι, καὶ γενέσθαι τούτων
τὴν ἀπαίτησιν ἡμεῖς οὐ δικαίαν κρίνομεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Η'.

Πολύ τρόπῳ δεῖ περὶ τούτων ἐπιδιδόναι δεήσεις.

Ὅμως γε μὴν αὐτοῖς ὅποσα τε καὶ ὀπόθεν συνέλεξα ἐπιγνόν-
τες, τῷ ἁμαρτήματι τούτῳ συγχώρησιν γενέσθαι παρ' ἡμῶν
δεηθήτωσαν· ὅπως ἅμα μὲν τῇ τοιαύτῃ διορθώσει ἢ φθάσασα
λυθείη πλεονεξία¹⁾, ἅμα δὲ ὁ μέγιστος θεός, οἷον ἀντὶ μετα-
μελείας τινὸς τούτῳ προσιέμενος, εὐμενῆς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτηθείοι
γέναιτο· Ἐροῦσι μὲν γὰρ ἴσως ἀντὶ ἀπολογίας προϊσχύμενοι
οἱ τῶν τοιούτων αὐαῶν καταστάντες δεσπῶνται, εἴ γε τούτῳ
πραττῆν ἄξιον ἐπ' αὐτῶν ἢ δυνατόν τὸ πρόσρημα, ὡς οὐκ ἦν²⁾
οἷον τε ἀπέχεσθαι τότε, ἡνίκα πολύτροπος ἀπάντων τῶν δεινῶν
ἦν θεά, ὡμῶς ἀπελαυνόμενοι³⁾, ἀφειδῶς ἀπολλύμενοι, ἀμελῶς
ἐρύριμένοι, δημεύσεις τῶν οὐδὲν αἰτίων συχνᾶ, διώξεις τ' ἀκό-
ρεστοι καὶ τῶν ὄντων διαπράξεις· εἰ δὲ τοῖς τοιούτοις διίσχυρι-
ζοῖντο λόγοις τινές, καὶ ταῖς ἀπλήστοις ἐπιμένοιεν προαιρέσε-
σιν⁴⁾, οὐκ ἀτιμώρητον ἑαυτοῖς τὸ τοιοῦτον αἰσθήσονται· καὶ
μάλιστα ὅποτε οὕτω τὰ παρ' ἡμῶν τῷ μεγίστῳ διακονεῖται
θεῷ· Ὅσα γοῦν πρότερον⁵⁾ ἢ ὀλέθριος ἀνάγκη συνηγάγκαζε⁶⁾

triodi. Ultimum autem membrum est ὅμως γε μὴν, etc. Quod in vul-
gatis editionibus male divulgatum est et in sequens caput translatum.

Cap. XXXVIII. 1) *Λυθείη πλεονεξία*. Rectius in codice Medicaeo
legitur *λυθῆ πλεονεξία*. — 2) [*Ὡς οὐκ ἦν* — — *διαπράξεις*. Recte
animadvertit Strothius ad h. l. p. 251.: „Die Beschuldigung besteht
darin, dass sie sagen möchten, man kann es uns nicht zum persön-
lichen Verbrechen machen, dass wir von den Gütern dieser Leute
etwas an uns gebracht haben. Denn damals als alles unter und
über ging, griff ein jeder zu, und nahm, wo er etwas bekommen
konnte, ehe wir nun die Güter liessen völlig in die Rappuse gehen,
so glaubten wir nicht Unrecht zu thun, wenn wir sie in Besitz nah-
men, und dadurch vom Untergang retteten.“] — 3) *καθ' ὃν ὑπῆρ-
χον ἀπολλύμενοι*. Longe aliter in codice Medicaeo scribitur hic locus in
hunc modum: *ὡμῶς ἀπελαυνόμενοι· ἀφειδῶς ἀπολλύμενοι· ἀμελῶς ἐρύρι-
μένοι· δημεύσεις τῶν οὐδὲν αἰτίων συχνᾶ· διώξεις ἀκόρεστοι τῶν ὄντων*,
etc. Quod rectius esse, nemo est qui non videat. Nam voces illae *καθ'
ὃν ὑπῆρχον* prorsus superfluae sunt. Mox in eodem codice scribitur *εἰ δὲ
τοῖς τοιούτοις διίσχυριζοῖντο λόγοις*, etc. Sic etiam in Fulgentiano. — 4)
Ἐπιμένοιεν παραινέσεις. Hunc locum correxi ope codicis Medicaei, in
quo diserte scribitur *προαιρέσεις*. — 5) *Ὅσα γοῦν πρότερον*. Codex
Medicaeus habet ὡς ἂν *πρότερον*, etc. Et *πὸς ἐπισφαλὲς ὑπάρχει*. Quod

λαμβάνειν, ταῦτα τῶν κατέχειν ἐπισημῶς ἀπάρχει· ἄλλως τε
 δὲ παντὶ τρόπῳ τὰς ἀπληροίας καὶ λογισμῶς καὶ παραδείγμασι
 ἐλαττοῦν ἀναγκαῖον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΘ΄.

Ταῖς ἐκκλησίαις ἀποδοῦναι τὸ ταμεῖον, χωρὶα καὶ κήπους
 καὶ οἰκίας.

Οὐδὲ γὰρ τὸ ταμεῖον¹⁾ εἴτε κατέχοι τῶν προειρημένων,
 βεβαίως κατέχειν ἀναχωρηθήσεται, ἀλλ' οἷον οὐδὲ ἀντιφθέ-
 γξασθαι πρὸς τὰς ἐκκλῆσιαις τολμῆσαν²⁾, ὧν ἐπὶ χρόνον
 οὐ δικαίως κατέσχε, τοῦτων ἐκστήσεται δικαίως ταῖς ἐκκλησίαις.
 Ἀπαντα δὴ ὅσα ταῖς ἐκκλησίαις προσήκειν ὀρθῶς ἂν φανεῖη³⁾,
 εἴτ' οἰκίαι τὸ κτήμα τυγχάνοιεν, εἴτ' ἀγροὶ τινες καὶ κήποι,
 εἴθ' ὅποια δὴ ποτε ἕτερα ἴνα, οὐδενὸς τῶν εἰς τὴν δεσπο-
 τεῖαν⁴⁾ ἐλαττομένου δικαίου, ἀλλ' ἀκεραίων πάντων μενόκτως
 ἀποκαθίστασθαι προστάττομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ΄.

Τὰ μαρτύρια καὶ τὰ κοιμητήρια ταῖς ἐκκλησίαις ἐξίστα-
 σθαι προστάττομεν.

Καὶ μὴν καὶ¹⁾ τοὺς τόπους αὐτοὺς οἷ τοῖς σώμασι τῶν
 μαρτύρων τετίμηγται, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῆς ἐνδόξου ὑπο-

magis probo. Haec enim periodus cum praecedenti iungenda est. Mox
 ubi legitur ἄλλως τε δέ, rectius in codice Med. abest ultima particula.
 [Zimmi. ἄλλως δέ.] — 6) [Κατήναγκαζε Ion.]

Cap. XXXIX. 1) Οὐδὲ γὰρ τὸ ταμεῖον. In codice Medicaeo deest
 γὰρ, et paulo post in eodem codice scribitur οὐδὲ ἀντιφθέγξασθαι. —
 2) Τολμῶσαν. [Cast. τολμῆσαι.] Scribo τολμῆσαν, ut est in codice
 Fyk. Quod confirmat codex Medicaeus, in quo scribitur ἐτόλμησαν.
 In eodem libro post vocem ταῖς ἐκκλησίαις, additur λείπει, id est, de-
 sunt nonnulla. — 3) Ὀρθῶς ἀναφανεῖη. Rectius in codice Medicaeo
 legitur ὀρθῶς ἂν φανεῖη. — 4) Εἰς τὴνδε τὴν πολιτείαν. Huius loci
 emendatio debetur codici Medicaeo, in quo discrete scriptum invenimus
 εἰς τὴν δεσποτείαν: optime. Vult enim imperator, ut cuncta loca et praed-
 dia quae Christianis erepta fuerant, cum iuribus suis bona fide iisdem
 restituantur, ita ut si cui praedio vel agro servitus deberetur, puta
 actus, iter, via, cum eodem iure nulla ex parte imminuto reddatur
 Christianis. Itaque si quis fundum Christiano homini ereptum oppigne-
 rasset, vel in emphyteusim dedisset, aut vendendo onus aliquod ac ser-
 vitudinem ei imposuisset, haec omnia hoc Constantini edicto rescinduntur.
 Paulo post ubi legitur ἀνθίστασθαι προστάττομεν, ex eodem codice
 emendavimus ἀποκαθίστασθαι. Codex tamen Fyk. Turn. ac Sav. [et
 Cast.] habent ἐξίστασθαι, non male.

μνήματα καθιστάσι, τίς ἂν ἀμφιβάλοι μὴ οὐχὶ ταῖς ἐπικλησίαις προσήκειν, ἢ οὐχὶ καὶ προστάξειεν αὐτῶν; ἢ ἕνα μῆτε δῶρον ἄμεινον, μῆτε κάματός· χαριέστερος καὶ πλείον ἔχων ἀφέλειαν²⁾ ἕτερος ἂν γένοιτο, ἢ τοῦ θεοῦ προτρέποντος πνεύματος³⁾, τὴν περὶ τούτων ποιεῖσθαι σπουδὴν, καὶ ἂ μετα πονηρῶν ἀφηρεῖθη προφάσεων ὑπὸ τῶν ἀδίκων καὶ μοχθηροτάτων⁴⁾ ἀνδρῶν, ἀποκατασταθέντα δικαίως, ταῖς εὐαγέσι αὐθις ἐκκλησίαις ἀποσωθῆναι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Α'.

Τοὺς ἀγοράσαντας ἐκκλησιαστικῶς, ἢ κατὰ δωρεὰν λαβόντας ἀποδοῦναι.

Ἐπεὶ δ' ὀλοκλήρου¹⁾ προνοίας ἂν εἴη, μηδὲ τούτους σιωπῆ παρελθεῖν, ὅσοι περὶ ἢ ὠνῆς δικαίῳ²⁾ ἐπρίαντό τι παρὰ τοῦ ταμείου, ἢ κατὰ δωρεὰν κατέσχον συγχωρηθὲν μάτην³⁾, καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας ἐκτείναντες⁴⁾, γινώσκέτωσαν, ὡς τοιοῦτοι, εἰ καὶ ὅτι μάλιστα οἷς ἐτόλμησαν

Cap. XL. 1) Καὶ μὴν καὶ. In Moræi libro ad marginem emendatur καὶ μὴν καὶ quod magis placet. — 2) Πολλὴν ἔχων τὴν ἀφέλειαν. Post haec verba in codice Medicaeo sequuntur hae voces: ἕτερος ἂν γένοιτο, quae in vulgatis editionibus desiderantur. — 3) Τοῦ θεοῦ προτρέποντος πνεύματος. Codex Medicaeus habet πνεύματος, τὴν περὶ τῶν τοιούτων ποιεῖσθαι σπουδὴν. Sed et in codice Fuk. Turnebi ac Savillii legitur ποιεῖσθαι. — 4) Ὑπὸ τῶν μοχθηροτάτων. In codice Medicaeo legitur τῶν ἀδίκων καὶ ποτηροτάτων.

Cap. XLI. 1) Ἐπεὶ δ' ὀλοκλήρου. Ab his verbis novum caput inchoavi: titulum quoque apposui qui in Genevensi et in Parisiensi Rob. Stephani editione deerat. Nos vero tum ex codice Fuk. tum ex veteribus schedis bibliothecae Regiae eum supplevimus. — 2) Ἡ ὠνῆ δικαία. Veram huius loci scripturam nobis aperuit codex Medicaeus in quo legitur ἢ ὠνῆς δικαίων. Scribo ἢ ὠνῆς δικαίῳ, id est, emptionis iure aut titulo. Certe hanc emptionem iustam appellare, alienum est a mente Constantini, qui has emptiones iniustas ac nefarias praesumptiones appellat. — 3) Μάτην καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα. Dudum conieceram delendam esse particulam καὶ, quam coniecturam nostram codex Medicaeus discrete confirmat. Loquitur autem imperator de iis qui haec loca ab imperatoribus sibi donari petierant. Quod Christophorsonus non vidit. [Particulam καὶ delevit et post συγχωρηθὲν comma posuit Zimm. Cui convenit interpretatio Valesii: „qui — — donationis titulo sibi concessum possederint, frustra ad huiusmodi bona inexplebilem cupiditatem extendentes.“ Sed scripturam vulgatam secutus est Strothius vertendo: „die durch Kaufs - Recht etwas vom Fiscus erstanden, oder was ihnen von demselben ungueltigerweise geschenkt worden, besessen.“] Mox in eodem codice scribitur γινώσκέτωσαν ὡς τοιοῦτοι, etc. Rectius quam in vulgatis editionibus ἴσοι τοιοῦτοι. In codice Fuk.

πρῆσθαι, ἀλλότριαν τὴν παρ' ἡμῶν εἰς αὐτοὺς ἐπειράθησαν
καταστήσαι φιλελευθερίαν, ὅμως ταύτης εἰς τὸν δυνατὸν καὶ
πρέποντα τρόπον οὐκ ἀτυχήσουσι. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοσοῦ-
τον ἀνήχθω.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Β'.

Σέβειν τὸν θεὸν σπουδᾶ ἀπαρανεσίς.

Ἐπειδὴ δὲ¹⁾ ἀποδείξουσιν ἐναργεστάταις καὶ σαφειστάταις
ἐξεφάνη, ἀρετῇ τε²⁾ τοῦ πάντα δυνατοῦ θεοῦ, καὶ παραινέ-
σεσιν ἅμα³⁾ καὶ βοηθείαις ἃς ὑπὲρ ἐμοῦ συχνὰς ἀξιοῖ ποιεῖ-
σθαι, τὴν πρότερον κατέχουσαν πάντα τὰ ἀνθρώπινα δυσχέ-
ρειαν ἐκ πάσης ἤδη ἐληλάσθαι τῆς ὑφ' ἡλίω, οἱ καθένα τε καὶ
οἱ σύμπαντες ὁμοῦ ἐσπουδασμέναις καθορᾶτε⁴⁾ φροντίσι, τίς
ἐκείνη κατέστηκεν ἢ ἐξουσία⁵⁾, τίς χάρις, ἢ τῶν μὲν πονηρο-
τάτων καὶ μοχθηροτάτων⁶⁾ τὸ, ὡς εἰπεῖν, σπέρμα ἠφάνισέ τε
καὶ διέφθειρε, τῶν δ' ἀγαθῶν τὴν εὐφροσύνην ἀνακληθεῖσαν,
ἐπὶ πάσας ἐκτείνει τὰς χαίρας ἀφθόνης, καὶ αὐθις αὐτὸν τε
τὸν θεῖον νόμον τὰ εἰκότα μετὰ παντὸς σεβάσματος θεραπεύε-
σθαι, τοὺς τε τούτω σφᾶς αὐτοὺς καθιερώσαντας τὰ προσή-
κοντα σέβειν, ἐξουσίαν δίδωσιν ἅπασαν. Οἱ καθάπερ ἔκ τινος

et Turnebi [et Ion.] scribitur ὅσοι τολμῶν τοιοῦτοι pessime. [Cum Zimm.
ὡς τοιοῦτοι dedi. Val. ὡς τοσοῦτοι.] — 4) Ἐκτίνοντες. Codex Fuk.
habet ἐκτίναντες.

Cap. XLII. 1) Ἐπειδὴ οὖν. Codex Medicaeus ἐπειδὴ δέ. — 2)
Ἐξεφάνη ἢ ἀρετῇ. Rectius ni fallor, in codice Medicaeo legitur ἐξεφάνη,
ἀρετῇ τε τοῦ, etc. Scribendum etiam videtur τοῦ παντοδυναμοῦ θεοῦ. —
3) Παραινέσεις δ' ἅμα. In codice Medicaeo legitur καὶ παραινέσεσιν ἅμα.
Deest etiam in eodem codice δι' ὧν. Deest etiam ἤδη συμβάλει. Quae
omnia addita sunt ab iis qui hanc orationem non intelligebant. Totus
igitur locus ita vertendus est: „Porro cum certissimis ac evidentissimis
argumentis declaratum sit, partim omnipotentis dei vi ac virtute, partim
hortationibus et adiumentis, quae a me frequenter praestari desiderat,
tristitiam et acerbitatem quae res humanas antea occupabat, nunc ex uni-
verso terrarum orbe depulsam esse,“ etc. Nihil clarius hac lectione, nihil
certius. Pro ἃς ὑπὲρ ἐμοῦ, omnino scribendum puto ἃς ὑπ' ἐμοῦ, vel
παρ' ἐμοῦ. Intelligit enim Constantinus ministerium suum, quod deo in
huiusmodi rebus perficiendis commodavit. De qua re non immerito glo-
riatur in principio huius edicti. — 4) [Καθορᾶται Val. male. Καθο-
ρᾶτε Cast. Zimm., cum iam Lowthius monuisset καθορᾶτε legendum esse,
quod praeterea Val. et Stroth. vertendo expresserunt.] — 5) Ἡ ἐξουσία.
In codice Medicaeo deest articulus, et post haec verba adduntur hae voces:
τίς χάρις. Quae sine magno totius sententiae damno abesse non possunt.
Nam ἐξουσία quidem est quam supra dixit ἀρετῇ τοῦ θεοῦ, χάρις vero
est beneficium in homines collatum adiumento ac ministerio Constantini.
— 6) Ἡ τῶν μὲν μοχθηροτάτων. Codex Medicaeus ἢ τῶν μὲν πονηροτά-

σκότους βαθέως⁷⁾ ἀνακύψαντες, καὶ λαμπρὰν τῶν πραγμάτων λαβόντες γνῶσιν⁸⁾, τὴν προσήκουσαν τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτὸν θεραπείαν τε καὶ τιμὴν εὐσεβῆ καὶ σύμφωνον ἐπιδείξονται. Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσιν.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Γ'.

Ὅπως τὰ νομοθετηθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου, δι' ἔργων ἐτελειούτο.

Τὸ μὲν δὴ πρῶτον ὡς ἡμᾶς καταπεμφθέν¹⁾ βασιλέως γράμμα ταῦτα διατάττετο. Αὐτίκα δὲ δι' ἔργων ἐχώρει τὰ

των καὶ μοχθηροτάτων. Scribendum porro est ἦ, ut legitur in codice Regio, Fuketiano et in schedis. — 7) Σκότους βαθέως. In codice Medicaeo legitur βαθυτάτου, et finis huius edicti ita concipitur: *θεραπείαν τε τὴν προσήκουσαν τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτὸν καὶ τιμὴν σύμφωνον ἐπιδείξονται. Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσιν.* Id est, *proponatur in orientalibus partibus nostris.* Et haec est subscriptio quam huic edicto manu ipsius Constantini appositam fuisse testatur Eusebius cap. 23. Solebant enim imperatores edictis quae emittebant, manu sua adiicere: *proponatur*, idque mandare praefectis praetorio, ut apparet ex novellis Valentiniani et Maioriani. Certe vel una vox ἡμετέροις, satis indicat hanc subscriptionem manu ipsius Constantini additam fuisse. Ipse enim est imperator qui loquitur, et qui partes orientales *suas* appellat. Ita enim loqui consueverant imperatores, tunc praecipue cum de provincia recens in ditionem ipsorum redacta loquerentur. Sic Constantinus in epistola ad Elafium et in epistola ad Probianum proconsulem Africae, *Africam nostram* dicit. Et in lege prima codice Th. de veteranis *apud Nicomediam nostram*. Sic in lege unica codice Theod. de his qui sanguinolentos, etc. *Imperator Constantinus Italiam suis*. Denique Constantius caesar in epistola ad Eumenium, quam refert Eumenius in oratione pro scholis: *Merentur Galli nostri*, etc. [Cf. Valesius ad Euseb. H. E. IV, 13. T. I. p. 331 sq.] Porro hoc edictum Constantini in codice Medicaeo legitur post libros historiae ecclesiasticae, hoc titulo: *ἀντίγραφον διατάξεως τοῦ Θεοφιλοῦς βασιλέως ἦν τοὺς τυράντους καθελὼν, τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἔθνεσιν Ἑλληνικῆ συντάξας φωνῆ διεπέμψατο.* Id est: *Exemplum constitutionis, quam deo carus imperator victis tyrannis Graeco sermone scriptam ad provinciales suos misit.* — 8) *Τῶν γραμμάτων λαβόντες γνῶσιν.* Codex Medicaeus habet τῶν πραγμάτων. Nec aliter in codice Regio, et in veteribus schedis et in codice Fuk. scriptum inveni. Facessat igitur emendatio R. Stephani.

Cap. XLIII. 1) *Πρῶτον ὡς ἡμᾶς καταπεμφθέν.* Ex his verbis apparet, Palaestinum fuisse huius historiae scriptorem. [Minime. Praeter ea quae annotavi ad Vales. de vita et scriptis Euseb. diatr. p. XXXIV. not. 27., vid. Hankius de rerum Byzant. scriptor. P. I. Cap. I. §. XIV sq.] Quod idcirco annotare libuit, quia Dionys. Gothofredus existimavit, Eusebium Caesariensem huius libri auctorem non esse: quod tamen tum ex innumeris veterum testimoniis, tum ex compluribus locis huius operis facile est refellere, praecipue ex capite XLIV. et XLV. huius libri. [Cf. Vales. et nos ad III, 61.] Ideo autem supra dicta lex Constantini data est nominatim ad Palaestinos, quod illic maxime persecutio saevisset, et plurimi in ea provincia confessores et martyres fuissent. [Recte contra

πρὸς τοῦ νόμου διηγορευμένα, καὶ πάντ' ἐπράττετο τάναν-
τία τοῖς μικρὸν ἔμπροσθεν ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ὠμότητος
τετολμημένοις, ἀπῆλάνον τε βασιλικῶν δωρεῶν, οἷς ταῦτα
νενομοθέτητο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Δ'.

*Ὅτι τοὺς ἄρχοντας Χριστιανούς προῆγεν, εἰ δὲ καὶ Ἕλληνες ἦσαν, τὸ
θύειν αὐτοῖς ὑπηγόρευτο.

Μεταβὰς δ' ἐκ τούτων βασιλεὺς, πραγμάτων ἐνεργῶν
ἤπειτο. Καὶ πρῶτα μὲν τοῖς κατ' ἐπαρχίας διηρημένοις ἔθνε-
σιν ἡγεμόνας κατέπεμπε, τῇ σωτηρίῳ πῖστει καθωσιωμένους
τοὺς πλείους· ὅσοι δ' Ἕλληνίζειν ἐδόκουν, τούτοις θύειν ἀπεί-
ρητο¹⁾. Ὁ δ' αὐτὸς ἦν νόμος καὶ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων τὰς
ἡγεμονικὰς ἀρχὰς ἀξιωματῶν²⁾, ἐπὶ τε τῶν ἀνωτάτω καὶ τῶν

haec Strothius ad h. l. p. 256. scripsit: „*Valesius meynt, dass dies Gesetz deswegen hauptsächlich an die Palästiner gerichtet gewesen, weil die Verfolgung daselbst gewüthet habe. Allein diese Meynung hat keinen Grund, da an sich selbst schon wahrscheinlich ist, und aus Kap. 28. offenbar erhellt, dass ein gleichlautendes Mandat in alle Provinzen des Orients geschickt worden, von welchen Eusebius das namentlich an die Palästiner gerichtete hier liefert, weil ihm solches mitgetheilt worden.*“] Notandum item est quod ait Eusebius, primam hanc Constantini sanctionem ad ipsos perlatam fuisse. Edictum enim illud de pace et libertate Christianorum, quod post devictum Maxentium Constantinus in orientem miserat, Maximini fraude suppressum est, ut scribit Eusebius initio libri IX.

Cap. XLIV. 1) [Ὅσοι — τούτοις θύειν ἀπείρητο. Strothius ad h. l. p. 257. not. 4. scripsit: „*der Kayser — verbot ihnen für ihre Person nicht, dem Heydenthume anzuhängen; nur diejenigen öffentlichen Opfer wurden ihnen verboten, welche sie sonst als Repräsentanten des Kayzers in dessen Namen verrichteten, und welche so angesehen wurden, als wenn sie der Kayser selbst verrichtet hätte. Nun würde wohl keine grössere Unschicklichkeit gewesen seyn, als wenn im Namen eines christlichen Kayzers den Götzen wäre geopfert worden. Daher war wohl nichts vernünftiger, als dies Verbot.*“ Sed dolendum illud unum, in Eusebii quidem verbis nec levissimum inesse huius exceptionis vestigium. Cf. ad finem capituli verba: ἢ γὰρ Χριστιανοῖς οὖσιν, ἐμπρέπειν ἰδίδου τῇ προσήγορίᾳ, ἢ διακειμένοις ἑτέρως, τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν (simulacris sacrificare; ut recte vertit Val.) παρήγγελλεν et quae animadverti ad cap. XLV. not. 3. Itaque non recte secutus est Strothium ipse Manso Leben Constantins p. 115. x.] — 2) Ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων τὰς ἡγεμονικὰς ἀρχὰς ἀξιωματῶν. Vicarios intelligit et comites et proconsules. Haec enim dignitates longe supra praesides eminebant, ut omnibus notum est. At Christophorus solummodo errore ἡγεμόνας praefectos vertit, quo nihil est absurdius. [Cf. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 108 sqq. Manso Leben Constantins p. 133 sqq.]

τὴν ἑπαρχὸν διειληφότων ἔξουσίαν. Ἡ γὰρ Χριστιανοῖς οὖσιν, ἐμπρέπειν ἐδίδου τῇ προσηγορίᾳ, ἢ διακειμένοις ἑτέρως, τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν παρήγγελλεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ε'.

Περὶ νόμων κωλυόντων μὲν θυσίας, οἰκοδομεῖν δὲ ἐκκλη-
σίας προσηγοριῶν.

Εἴθ' ἑξῆς δύο κατὰ τὸ αὐτὸ¹⁾ ἐπέμκοντο νόμοι· ὁ μὲν εἰρ-
γῶν τὰ μυστὰ τῆς κατὰ πόλεις²⁾ καὶ χώρας τὸ παλαιὸν συν-
τελουμένης εἰδωλολατρίας, ὡς μήτε ἐγέρσεις ξοάνων ποιῆσθαι
τολμᾶν, μήτε μαντεῖαις καὶ ταῖς ἄλλαις περιεργίαις ἐπιχειρεῖν,
μήτε μὴν θύειν καθόλου μηδένα³⁾. ὁ δὲ τῶν εὐκτηρίων οἴκων

Cap. XLV. 1) Δύο κατὰ τὸ αὐτὸ. Christophorus vertit: *duae leges in eandem sententiam promulgabantur*. In quo Portesium videtur secutus qui sic verterat: *Duae postea leges emissae non ita dissimili argumento*. Ego vero κατὰ τὰ αὐτὰ idem esse existimavi, quod simul, uno eodemque tempore. Ita enim loqui solet Eusebius. — 2) [Κατὰ πόλιν Steph.] — 3) Μήτε μὴν θύειν καθόλου μηδένα. De privatis sacrificiis haec Eusebii verba intelligenda sunt. Nam Constantinus Magnus lege lata vetuit, ne quis gentilium privatim domi sacrificaret, ut docet lex prima codice Theod. de paganis. Itaque aruspices sacrificii causa domum evocare prohibuerat. Hi enim victimarum exta inspiciebant. Publica vero templa adire sacrificandi causa, ibique aruspicum opera uti, non vetuit Constantinus, ut testatur lex prima codice Theod. de maleficiis. Vide Libanium in oratione pro templis pag. 10. et quae ibi notavit Gothofredus. [Verba Eusebii minime cum Valesio et Strothio ad h. l. p. 258. not. 5. de privatis tantum sacrificiis interpretanda esse, docet locus IV, 23., ubi expressis verbis de Constantino scribit noster: *θυσίας τε τρόπος ἀπηγορεύετο πᾶς* quamvis vel haec interpretando detorqueat Vales. ad h. l. Hinc quoque IV, 25. *μὴ θύειν εἰδώλοις* in universum dicta esse censendum est (cf. III, 48. 54.), neque satis recte scripsit Hase de iure ecclesiastico comment. histor. Partic. I. p. 35.: „Legis cuiusdam omnia sacrificia prohibentis, quam Eusebius (V. C. II, 45.) memoriae prodidit et Constantinus Aug. — commemoravit, quum alia vestigia haud extent(?)“ dubitari potest, num illa ad incestas modo caeremonias, quas a Constantino utique sublatas esse constat (Euseb. V. C. III, 55 sq. IV, 25.), pertinuerit, an paulo post antiquata viam suam haud exseruerit.“ Verius Manso Leben Constantins p. 116. a. observat: „Sie selbst (die Verordnung Constantins die den Heiden das Opfern untersagte) ist nicht auf uns gekommen, aber Eusebius (IV. 25. p. 537.) gedenkt ihrer, und in einer spätern des Constantins vom Jahr 341 heisst es ausdrücklich: Cesset superstitio, sacrificiorum aboleatur insania. Nam quicumque contra legem divi principis, parentis nostri, et hanc nostrae mansuetudinis iussionem ausus fuerit sacrificia celebrare, competens in eum vindicta et praesens sententia exseratur. Cod. Theodos. XVI. 10, 2. T. VI. p. 289, und daselbst Gothofred.“ Itaque hoc potius statuendum videtur, Constantinum prius quidem satis habuisse lege interdicare privata sacrificia, sed postremo vitae tempore secunda lege omnia sacrificia sine discrimine prohibuisse. Cf. in haruspices a. CCCXIX. ad populum L. 2.

τὰς οἰκοδομὰς ὑψοῦν, αὐξῆν τε καὶ εἰς πλάτος καὶ μῆκος τὰς ἐκκλησιαίαις τοῦ θεοῦ διαγορεύων· ὡσανεὶ μελλόντων τῷ θεῷ, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀπάντων ἀνθρώπων τοῦ λοιποῦ προσοικειοῦσθαι, τῆς πολυθέου μανίας ἐκποδῶν ἡρμένης. Τοιαῦτα γὰρ φρονεῖν τε καὶ γράφειν τοῖς κατὰ τόπον ἄρχουσι, βασιλέα ἢ αὐτοῦ περὶ τὸν θεὸν ἐνήγην ὅσια· χρημάτων δὲ μὴ φεῖδεσθαι δόσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, τὰς ἐπισκευὰς ποιεῖσθαι περιεῖχεν ὁ νόμος. Ἐγράφετο δὲ καὶ τοῖς κατὰ πάντα τόπον τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις τοιαῦτα, ὅποια καὶ ἡμῖν ἐπιστέλλειν ἡξίου, πρώτην ταύτην εἰς ἡμέτερον πρόσωπον γραφήν⁴⁾ διαπεμπάμενος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ ε'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον καὶ λοιποὺς ἐπισκόπους περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῆς, καὶ ὥστε τὰς παλαιὰς ἐπισκευάζειν, καὶ μελλοῦσας οἰκοδομεῖν διὰ τῶν ἀρχόντων.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός, Εὐσεβίῳ.

„Εἰς τοῦ παρόντος χρόνου τῆς ἀνοσίῳ βουλήσεως καὶ τυραννίδος τοὺς ὑπηρέτας τοὺς τοῦ σωτήρος διακούσης, πεπίστευκα καὶ ἀκριβῶς ἑμαυτὸν πέπεικα, πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν

Cod. Theod. de malefic. IX, 16.: „Harnuspices et sacerdotes ad privatam domum prohibemus accedere, vel sub praetextu amicitiae limen alterius ingredi, poena contra eos proposita, si contempserint legem. Qui vero id vobis existimatis conducere, *adite aras publicas atque delubra*, et consuetudinis vestrae celebrate solemnities; *nec enim prohibemus praeteritae usurpationis officia libera luce tractari.*“ Constit. de harnuspicinae usu a. CCCXXI. ad Maximum L. I. Cod. Theod. de pagan. XVI, 10.: „Si quid de palatio nostro aut ceteris operibus publicis degustatum fulgure esse constiterit, retento more veteris observantiae, quid portendat, ab harnuspibus requiratur, et diligentissime scriptura collecta ad Nostram Scientiam referatur. Ceteris etiam usurpandae huius consuetudinis licentia tribuenda, *dummoda sacrificiis domesticis abstineant*, quae specialiter prohibita sunt.“ Schröckh christliche KG. T. V. p. 104 sq. Schmidt Handbuch der christlichen KG. T. II. p. 15 sq. Planck Geschichte der christlich - kirchlichen Gesellschafts - Verfassung T. I. p. 239. Neander allgemeine Geschichte der christl. Rel. u. K. T. II. P. I. p. 52 sq. not. 1.] — 4) [Γραφήν. Vid. Holzhausen. de fontibus quibus Socrates Sozomenus ac Theodoretus usi sunt p. 48.: „Eusebius ad quem data est epistola, eam ponit post caedem Licinii atque ante synodum Nicaenam, ideoque circa annum 324 scriptam. Itaque non sunt audiendi Socrates (I, 9.) atque Theodoretus (I, 15.), qui eam post synodum Nicaenam demum exhibent. Praesertim cum Socrates eam importuno admodum loco posuerit, ita ut cum antecedentibus prorsus non cohaereat. Eusebium vero epistolam suo collocasse loco, eius argumentum quoque testatur.“]

τὰ ἔργα ἢ ὑπὸ ἀμελείας διεφθάρθαι, ἢ φόβῳ τῆς ἐπιχειμένης ἀδικίας μὴ ἀξίως γεγενῆσθαι¹⁾, ἀδελφεὲ προσφιλέστατε. Νυνὶ δὲ τῆς ἐλευθερίας ἀποδοθείσης, καὶ τοῦ δράκοντος ἐκείνου²⁾ ἀπὸ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως, τοῦ θεοῦ μεγίστου προνοίας, ἡμετέρα δ' ὑπηρεσίᾳ ἐκδιωχθέντος, ἡγοῦμαι καὶ πᾶσι φανεράν γεγενῆσθαι τὴν θείαν δύναμιν, καὶ τοὺς ἢ φόβῳ ἢ ἀπιστίᾳ³⁾ ἁμαρτήμασι τισὶ περιπεσόντας, ἐπιγνόντας⁴⁾ τὸ ἄντως ὄν, ἤξειν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ὀρθὴν τοῦ βίου κατάστασιν. Ὅσων τοίνυν ἢ αὐτὸς προϊστασαι ἐκκλησιῶν, ἢ ἄλλους τοὺς κατὰ τύπον προϊσταμένους ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους τε ἢ διακόνους⁵⁾

Cap. XLVI. 1) Ἀξίως γεγενῆσθαι. In libro Moraei ad marginem emendatur μὴ ἀξίως γεγενῆσθαι. Est et alia emendatio ad marginem editionis Genevensis apposita ἐλάττονα τῆς ἀξίας γεγενῆσθαι. [Confirmat hanc Socrat. H. E. I, 9., ubi epistola Constantini legitur.] Posset etiam quis suspicari, sic legendum et construendum esse hunc locum: ἀξίως τῆς ἐπιχειμένης ἀδικίας. Sed verior est lectio illa μὴ ἀξίως, quam et Fuketii codex confirmat. Nisi malis legere ἐλάττονα τῆς ἀξίας, ut legitur in Theodoretii lib. I. historiae. — 2) Τοῦ δράκοντος ἐκείνου. Licinium intelligi existimo, quem ob astatiam et senectutem ita appellat Constantinus. Certe quae sequuntur ἀπὸ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως, de Licinio haec dici manifeste arguunt. Ex quo etiam conici potest, hanc epistolam paulo post exauctorationem Licinii scriptam esse. [Diabolum potius illis τοῦ δράκοντος ἐκείνου significari h. l. ab Eusebio, probabilius videtur Strothio ad h. l. p. 259 sq., his additis: „Alle Verfolgungen kamen nach damaligen Vorstellungen, von diesem (Teufel) allein her; nun da keine heidnische Regenten mehr waren, hatte der Teufel mit der Regierung des Staats nichts mehr zu thun, er war davon verjagt.“ Sed de Licinio cogitari voluisse Constantinum, vel additum ἐκείνου docere puto. Nam eo ipso non de δράκοντι qui vulgo et κατ' ἔξοχὴν ita dicitur, id est, de diabolo, sed de alio se loqui Constantinus significat. Cf. Socrat. H. E. I, 9. p. 34. edit. Reading. νυνὶ δὲ τῆς ἐλευθερίας ἀποδοθείσης, καὶ τοῦ δράκοντος ἐκείνου Λικινίου τοῦ διοίκτου κ. τ. λ. et Vales. ad h. l. Praeter ea autem quae scripsi ad Euseb. H. E. V, 1. T. II. p. 33 sq., vid. V. C. I, 49. Δεινὸς γὰρ τις αὐτῷ κᾶνταῦθα, τῇ τε ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τοῖς τε λοιποῖς ἐπαρχιώταις ἐφεδρεύειν ἀπήγγελλται Θῆρ (i. e. Licinius) τοῦ πονηροῦ δαίμονος ὡσπερ ἀμιλλωμένου, — κατεργάζεσθαι. II, 1., ubi de eodem Licinio: καὶ δὴ οἷός τις Θῆρ δεινός, ἢ σκολιὸς ὄφις περὶ ἑαυτὸν ἰλυσπώμενος — — ταῖς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ πολεμῆν ἐτόλμα κ. τ. λ. III, 3. / τὸν δὲ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον Θῆρα, τὸν τὴν ἐκκλησίαν θεοῦ διὰ τῆς τῶν ἀθῶν πολιορκήσαντα τυραννίδος, — ἐν δράκοντος μορφῇ. Δράκοντα γὰρ αὐτὸν καὶ σκολιὸν ὄφιν — ἀνηγόρευε τὰ λόγια.] — 3) Ἡ φόβῳ ἢ ἀπιστίᾳ. Initio huius epistolae pro ἀπιστίᾳ dixit ἀμελείαν. Porro φόβῳ de Christianis dicitur, qui persecutionis metu ecclesias neglexerant, aut fidem abnegaverant. Ἀπιστίᾳ vero ad paganos seu infideles pertinet, qui sacrosanctas aedes disturbaverant, et Christianos variis modis vexaverant. — 4) Ἐπιγνόντας τε. Delenda est particula τε, quae in codice Fuk. non habetur. — 5) [Τὸς κατὰ τύπον — διακόνους. Vid. Böhm. XII. dissert. iuris ecclesiast. diss. I. 2. p. 481 sqq., ubi postquam monuit V. D., tempore Constantini M. non solum in universum templa sed etiam plura templa in una eademque urbe extrui coepta esse, unde plures quoque ecclesiae distinctae uno in loco existerent necesse esset, inde factum esse scripsit,

οἶσθα ⁶⁾, ἐπόμνησον σπουδάζειν περὶ τὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἢ ἐπανορθοῦσθαι τὰ ὄντα, ἢ εἰς μείζονα αὔξειν, ἢ ἔνθα ἂν χρεία ἀπαιτῆ, καινὰ ποιῶν. Αἰτήσεις δὲ καὶ αὐτὸς, καὶ διὰ σοῦ οἱ λοιποὶ τὰ ἀναγκαῖα παρὰ τὰ τῶν ἡγεμόνων, καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως ⁷⁾. Τούτοις γὰρ ἐπεστάλη ⁸⁾, πάση προθυμίᾳ ἐξυπηρετήσασθαι τοῖς ὑπὸ τῆς σῆς ὀσιότητος λεγομένοις. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφεῖ ἀγαπητέ. Ταῦτα μὲν οὖν ⁹⁾

„ut quidem episcopi *principaliori et maiori costui ac templo praesentent*, — reliquis autem eius loci ecclesiis minoribus quosdam ex *ordinis ecclesiastici consensu*, presbyteros scilicet et diaconos, praeficerent, qui sacra ibidem administrarent, sub cura tamen et visitatione episcopi manerent. Haec genuina est, ita *Böhmerus* pergit, origo *ecclesiarum parochialium*, uti κατ' ἐξοχὴν vocari solent, quibus *presbyteri* praesunt, et ita orta est distinctio inter ecclesias *cathedrales*, in qua erat cathedra episcopi: et *parochiales*, cui praerant presbyteri et diaconi“ Quam in rem laudat statim post V. D. praeter hunc Eusebii locum de quo p. 483.: „Constat, inquit, ex hoc loco, eo tempore iam ecclesiis quibusdam praefuisse *presbyteros et diaconos*, quales erant *parochiales*;" Epiphan. haeres. LXVIII, 4. LXIX, 1. et Athanasii apolog ad Constant. Cf. Valesius ad Euseb. H. E. VI, 44. T. II. p. 285 sq. VII, 11. p. 333. *Suicer. thes. T. II. p. 599.*] — 6) [Ὅσων τούτων — ἢ διακόνοισι οἶσθα. Apte Stroth. ad h. l. p. 260. not. 8. haec scripsit: „Hieraus scheint zu erhellen, dass dergleichen Briefe nicht an alle Bischöfe unmittelbar gesandt wurden, sondern nur an die Primaten oder Metropolitanen, welches Eusebius in Palästina als Bischof zu Cäsarea war. Diese Meynung wird dadurch bestätigt dass die übrigen Bischöfe das Geld zu den nöthigen Baukosten, nicht unmittelbar, sondern durch den Eusebius von dem Statthalter fordern durften.“ Cf. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 125 sqq. p. 134 sqq. p. 157 sqq.] — 7) Καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως. In annotationibus ad librum primum eius operis, monui τὰξιν idem esse quod officium seu apparitionem, hoc est, certum numerum militum qui iudicibus apparebant. Ἐπαρχοὶ vero sunt praefecti praetorio, ita dicti, quod sint ἐπὶ τοῖς ἀρχουσι, id est, supra praesides et rectores provinciarum. Igitur ἐπαρχικὴ τάξις est officium praefecturae praetorianae, de quo consulenda est Notitia imperii Romani. Hi milites seu officiales praefecti praetorio, uno verbo ἐπαρχικοὶ dicebantur. Ita enim Chrysostomus appellat epist. XIV, ad Olympiadem et epist. CXII. et CCV. Porro officium praefecti praetorio [Stroth.: „*Departement des Praefectus Praetorio.*“] reliquis omnium magistratum officii praestabat. Nam ut praefectus praetoria ceteros iudices tam civiles quam militares dignitate superabat, sic etiam eius officiales reliquis omnibus praestabant apparitoribus. Hinc in concilio Chalcedonensi actione 3. *μεγίστη τάξις* dicitur officium praefectorum praetoria: *Φημι δὲ τὸν Αἰδέσιμον Θεόδωρον, τὸν ἐκ τῆς μεγίστης τάξεως*. Haec porro non intellexerunt interpretes, quorum errorem malo equidem silentio premere, quam ambitiose refutare. [Cf. Vales. ad Socrät. H. E. I, 9. p. 35. edit. Reading.] In codice Fuk, scriptum inveni καὶ τῶν τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως, ut et in Savilli libro. — 8) Τούτοις γὰρ ἐπεστάλη. Christophorus vertit: *Hiscis enim per literas a me significatum est*, de suo addens *a me*, quod non probo. Neque enim imperator ipse, sed praefecti praetorio eiusmodi literas ut plurimum dabant. — 9) Ταῦτα μὲν οὖν. Ab his verbis novum caput inchoatur in codice Regio. Porro ex his verbis apparet, Constantinum literas eodem exemplo dedisse ad reliquos episcopos orientis.

καθ' ἑκάστην ἔθνος ἐγράφετο τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστώσας, τὰ ἀκόλουθά τε τούτοις πράττειν οἱ τῶν ἔθνῶν ἡγεμόνας ἐκέλευοντο, σὺν πολλῶν τε τάχει δι' ἔργων ἐχώρει τὰ νενομοθετημένα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ζ'.

Ὅτι κατὰ εἰδωλολατρίας ἔγραψεν.

Ἐπιτείνας δ' ἔτι μᾶλλον ὁ βασιλεὺς τὴν πρὸς τὸν θεὸν ὄσιαν¹⁾, διδασκαλίαν κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας²⁾ πλάνης τῶν πρὸ αὐτοῦ κεκρατηκότων³⁾ τοῖς κατὰ πᾶν ἔθνος ἐπαρχιώταις κατέπεμπε, λογιώτερον τοὺς ἀρχομένους προτρέπων, τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν⁴⁾ γνωρίζειν, αὐτόν⁵⁾ τε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ διαρρήδη ἐπιγράφεσθαι σωτήρα. Καὶ ταύτην δὲ τὴν γραφὴν αὐτόγραφον οὔσαν αὐτοῦ, ἐκ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς ἀπολαβεῖν ἀναγκαῖον τῷ παρόντι λόγῳ, ὡς ἂν δοκοῖμεν αὐτοῦ βασιλέως ἐπακούειν, ταῖς πάντων ἀνθρώπων ἀκοαῖς τοῦτον ἐκβοῶντος τὸν τρόπον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Η'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐπαρχίας περὶ τῆς παλυθέου πλάνης διάταγμα καὶ προσόμιον περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, ἐπαρχιώταις ἀνατολικοῖς.

„Πάντα μὲν ὅσα τοῖς κυριωτάτοις τῆς φύσεως περιέχεται νόμοις, τῆς κατὰ τὴν θεῖαν διάταξιν προνοίας τε καὶ θεωρίας

Cap. XLVII. 1) Τὴν πρὸς τὸν θεὸν ὄσιαν διδασκαλίαν. Pessime interpretes hunc locum verterunt, cum existimarent ὄσιαν adiectivum esse, nec animadverterent post ὄσιαν virgulam esse apponendam. Ὁσία nihil aliud est quam pietas, seu divini numinis observantia. Sic in c. 44. huius libri, et alibi saepe apud Eusebium. — 2) Διδασκαλίαν τῆς εἰδωλολατρίας. Scribendum est διὰ κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας πλάνης, ut in Moraei libro ad marginem emendatum inveni. Est autem διδασκαλία *sermo, copicio, διδασκαλικὸς λόγος*. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: διδασκαλίαν κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας καὶ πλάνης, etc. — 3) Τῶν πρὸ αὐτοῦ κεκρατηκότων. Pessime haec vertit Christophorus qui ut opinor, Portesii versionem non viderat. Recte enim Portesius haec verba interpretatus est, quamvis sensum non sit assecutus. — 4) [Τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν constanter dicit Eusebius solum patrem, non filium (cf. II, 6.), unde in hist. eccl. VIII, 11 init. pro τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν Χριστὸν probabiliter legendum τὸν ἐ. π. θ. καὶ Χριστὸν. Vid. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 175 sqq.] — 5) [Αὐτόν τε — αὐτοῦ. Cf. Baumgarten. Untersuchung theologischer Streitigkeiten T. III. p. 25. Add. Constantin. ad sancti. coet. c. IX. Ὁ δὲ λόγος αὐτὸς θεὸς ὢν quod Val. vertit: „Qui cum *ipse* sit deus.“ Ibid. c. XVI. init. Euseb. de laudib. Const. c. XII.]

ικανὴν αἰσθῆσιν τοῖς πᾶσι παρέχει, οὐδὲ ἐστὶ τις ἀμφιβολία
ὅτι κατ' εὐθείαν γνώσεως ὁδὸν ἡ διάνοια ἐπ' ἐκεῖνον ἄγεται¹⁾
τὸν σκοπὸν, ὡς ἡ τοῦ ὑγιῶς λογισμοῦ καὶ τῆς ὀψεως αὐτῆς
ἡ ἀκριβῆς κατάληψις, μιᾷ ῥοπῇ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς²⁾ ἐπὶ
τὴν γνώσιν ἀναφέρει τοῦ θεοῦ. Διόπερ πᾶς συνετὸς ἀνὴρ
οὐκ ἂν ποτε ταραχθεῖη, τοὺς πολλοὺς ὁρῶν ἐναντίας προαι-
ρέσει φερομένους. Ἄνόητος³⁾ γὰρ ἂν ἡ τῆς ἀρετῆς ἐλάνθανε

Cap. XLVIII. 1) [^{Ἀνάγεται} Ion.] — 2) Μιᾷ ῥοπῇ τῆς ἀληθοῦς
ἀρετῆς. Virtus hic pro perfectione sumi videtur, tam ea quae est in
visu quam quae in intellectu. Utraque enim vis ac perfectio eodem ten-
dit, ad veritatis scilicet notitiam. Sensus quidem ad veritatem rerum
sensibilium, intellectus vero ad intelligibilium veritatem ex ipsa rerum
sensibilium veritate progreditur, et hinc ad summi dei notitiam gradatim
ascendit. Potest etiam hoc loco ἀρετὴ τοῦ ἀληθοῦς dici vis ac virtus
veritatis. Quae sequuntur tamen, de morali virtute hunc locum accipien-
dum esse confirmant. — 3) Ἄνόητος. Lego ἀνόητος, ut est in Fuk.,
Moraei et Gruteri libro. Paulo post scribo διὸ τῇ μὲν ἀρετῇ στέφανος
πρόκειται. Sunt autem haec valde obscura et intricata: quod partim
Constantino ipsi tribuendum est, qui utpote ὀψιμαθῆς, in dicendo erat
obscurior, partim Eusebio, seu cui alteri qui ex Latinis obscuris Graeca
fecit obscuriora. In manuscripto Fuketii libro ἀνόητος legitur, et διὸ
τῆς μὲν ἀρετῆς, etc. [pro διότι μὲν ἀρ. Steph.] optime. [^{Ἀνόητος}
quin vera sit lectio, non dubito (cf. Sophocl. Aiac. v. 749, et Brunck.
ad v. 1259. p. 120. ed. Erfurdt.) et temere Strothius coniecit ad h. l.
p. 262. not. 9., legendum esse ἀνοήτους unde vertit: „Denn die Thoren
würden sonst die Reize der Tugend nicht kennen, wenn nicht die
Bosheit ihr das Verfahren des verkehrten Unsinnns entgegengestellt
hätte.“ Ut enim taceam, hanc sententiam per se valde contortam et
ineptam esse, quomodo illa vel cum praecedentibus vel sequentibus apte
cohaereat, non magis intelligo neque Strothius indicavit. Est autem sane
haec Constantini δογματίζοντος oratio vel ipsius vel interpretis culpa
paulo intricatior, quamvis ἀνόητος legatur, fortasse tamen a vero non
longius aberraverimus, si hanc quasi summam eius sententiarum hoc
capite prolatarum esse censeamus: Esse providentiam divinam cuncta
regentem et moderantem, firmissimae ipsius naturae leges satis osten-
dunt (Πάντα μὲν ὅσα — παρέχει), neque recta ratio, sani oculi et vera
virtus eodem vergens atque inclinans dei cognitionem nobis non aperit
(οὐδὲ ἐστὶ τις ἀμφιβολία — τοῦ θεοῦ). Itaque qui semel vere deum
esse sibi persuasit et deum cognovit, hunc nec improba improborum
vita perturbabit (Διόπερ πᾶς — φερομένους). Intelligit enim virtutem
sine fructu in obscuro delitescere, intelligit virtutem blandam sui con-
ciliatricem non exerceri et promoveri posse nisi excitetur et provocetur
contrariis perversorum hominum studiis (^{Ἀνόητος} — προὔβλητο).
Accedit quod victoria proposita est virtuti certanti et pugnanti, contra
iudicium severum feret deus summus de improbitate. Ad illa ἀνόητος —
προὔβλητο praeterea cf. Lactant. institt. divin. V, 7, 3 sqq.: „magnae
hoc disputationis est, cur a deo, cum iustitiam terrae daret, sit re-
tenta diversitas: — Nunc designare id brevissime satis est: virtutem
aut cerni non posse, nisi habeat vitia contraria; aut non esse per-
fectam, nisi exerceatur adversis. Hanc enim deus bonorum ac malo-
rum esse voluit distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, item
mali ex bono; nec alterius ratio intelligi, sublato altero potest. Deus
ergo non exclusit malum, ut ratio virtutis constare posset. Quomodo
enim patientia vim suam nomenque retineret, si nihil esset, quod pati

χάρις, εἰ μὴ καταντικρὺ τὸν τῆς διστραμμένης ἀπονοίας βίον ἢ κακία προὔβλεβλητο. Διὸ τῆς μὲν ἀρετῆς στέφανος πρόκειται, τῆς δὲ κρίσεως αὐθενταὶ ὁ ὑψιστος θεός. Ἐγὼ δ' αἰς ἐνὶ μά- λιστα φανερώς, περὶ τῶν κατ' ἑμαυτὸν ἐλπίδων πᾶσιν ὑμῖν ὁμολογήσας πειράσομαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Θ'.

Περὶ τοῦ φιλοθέου πατρὸς Κωνσταντίνου, καὶ περὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ τῶν διωκτῶν.

Ἔσχον ἔγωγε τοὺς πρὸ τούτου γενομένους αὐτοκράτορας, διὰ τὸ τῶν τρόπων ἄγριον ἀποκλήρους¹⁾. μόνος δ' ὁ πατήρ ὁ ἐμὸς, ἡμερότητος ἔργα μετεχειρίζετο, μετὰ θαυμαστῆς εὐλαβείας ἐν πάσαις ταῖς ἑαυτοῦ πράξεσι τὸν πατέρα θεὸν ἐπικαλούμενος. Ὅσοι δὲ λοιποὶ οὐχ ὑγιαίνοντες τὰς φρένας, ἀγριότητος μᾶλλον ἢ πραότητος ἐπεμελοῦντο, καὶ ταύτην ἔτρεφον ἀφθόνως, ἐπὶ τῶν ἰδίων καιρῶν τὸν ἀληθῆ λόγον διαστρέφοντες, τῆς δὲ πονηρίας αὐτοῖς ἢ δεινότης εἰς τοσοῦτον ἐξήπτετο, αἰς πάντων ὁμοῦ τῶν θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἰρηνευομένων, ἐμφυλλίους ὑπ' ἐκείνων πολέμους²⁾ ἀναρῶριπίζεσθαι.

cogeremur? quomodo laudem mereretur devota deo suo fides, nisi esset aliquis, qui a deo vellet avertere? nam ideo potentiores esse iniustos permisit, ut cogere ad malum possent, ideo plures, ut virtus esset pretiosa, quod rara est. Quod quidem ipsum Quintilianus egregie ac breviter ostendit in capite obvoluto. Nam *quae, inquit, virtus esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset?* — — *Alioqui si natura pares omnibus adfectus dedisset, pietas nihil erat.* Hoc quam verum sit, docet necessitas ipsa rationis. Si enim virtus est, malis ac vitiis fortiter repugnare, apparet, *sine malo ac vitio nullam esse virtutem*, quam deus ut absolutam perfectamque redderet, retinuit id, quod erat ei contrarium; cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus, stabilitatem capit, et quanto frequentius impellitur, tanto firmiter roboratur. Talia vero ex Lactantio cognovisse Constantinum, haud improbabile videtur. Cf. Constantin. ad sanctt. coet. c. X. not. et infra c. LV. not. 1. Ceterum simili modo mali et vitii necessitatem probare voluit Chrysippus. Vid. Tennemann Geschichte der Philosophie T. IV, p. 307. p. 310 sq.]

Cap. XLIX. 1) [Ἔσχον — ἀποκλήρους. De hac loquendi ratione vid. ad Constantin. ad sanctt. coet. c. XVII.] — 2) Ἐμφυλλίους πολέμους. Civilia bella vocat persecutiones Christianorum. Nihil enim similis civili bello, quam cum Christiani in singulis civitatibus, non hostium aut barbarorum, sed civium suorum incursione fugabantur ac mactabantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν'.

Ὅτι διὰ τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος μαντείας, ὡς μὴ δυναμένου μαρτεῦσθαι διὰ τοὺς δικαίους, ὁ διωγμὸς ἀνεκινήθη.

Τὸν Ἀπόλλω τὰ τρηκαῦτα ἔφασαν ἐξ ἄντρου τινὸς καὶ σκοτίου μυχοῦ, αὐχλὶ δ' ἐξ ἀνθρώπου χρῆσαι, ὡς ἄρα οἱ ἐπὶ τῆς γῆς δίκαιοι ἐμπόδιον εἶεν τοῦ ἀληθεύειν αὐτόν· καὶ διὰ τοῦτο ψευδεῖς τῶν τριπόδων τὰς μαντείας ποιεῖσθαι. Τοῦτο αὐτοῦ κατηφείς¹⁾ τοὺς πλοκάμους ἀνεῖναι πεποίηκε, τῆς μαντείας τ' ἐλαυνομένης, τὸ ἐν ἀνθρώποις κακὸν ἀπωδύρετο. Ἄλλ' ἴδωμεν ταῦτα εἰς ὅποιον²⁾ τέλος ἐξώκειλε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

Ὅτι νέος ἂν ἔτι Κωνσταντῖνος τοὺς δικαίους εἶναι Χριστιανοὺς ἤκουσεν, ἐκ τοῦ τὰ περὶ διωγμοῦ γραφάντος.

Σὲ νῦν, τὸν ὕψιστον θεὸν καλῶ, ἠκροώμην τότε κομιδῆ παῖς ὑπάρχων¹⁾, πῶς ὁ κατ' ἐκείνο καιροῦ παρὰ τοῖς Ρω-

Cap. L. 1) Τοῦτο αὐτοῦ κατηφείς. Scribendum est τοῦτο αὐτοῦ προφήτης, vel si mavis, ἱερεὶα κατηφής, quam lectionem in interpretatione mea sum secutus. [Val. vertit: „Hanc ob causam ille comam incultam demisit.“ Patet inde, minime coniecturas illas in interpretatione sua secutum esse Val. sed potius scripturam Fuk. quam statim affert. Eandem expressit Stroth.: „Dies machte dass er seine Haare herunter hängen liess.“ Mirò autem modo Zimm. interpretationem Val. ita immutavit: „Hanc ob causam ille coronam incultam dimisit“ addens ad h. l.: „Altius latere vitium suspicor.“ Quod quamvis lateat, tamen eam lectionem quae illam sententiam afferret, veram fore, difficillime mihi persuadeo. Steph. locum ita exhibet: τοῦτο αὐτοῦ κατηφείς τοὺς πλοκάμους ἀνεῖσαι ἀπὸ μαντείας τ' ἐλαυνομένη κ. τ. λ., in quibus προφήτης vel ἱερεὶα aut supplendum aut omissum esse apparet. Atque hoc ipsum mihi cum maxime videtur esse probabile. Scribe igitur meo periculo pro κατηφείς, προφήτης et sana sunt omnia. Τοῦτο vertendum, ut vertit Val., hanc ob causam s. propterea. Cf. quae scripsi ad Euseb. H. E. VI, 25, T. II. p. 224 sq.] Portesius quoque et Morinus de Pythia seu sacerdote Apollinis haec intellexerunt. In optimo tamen Fuketii libro totus hic locus ita scribitur: τοῦτο αὐτοῦ κατηφείς τοὺς πλοκάμους ἀνεῖναι πεποίηκε· τῆς μαντείας τ' ἐλαυνομένης, etc. cui consentit codex Savilii. Mox in iisdem codicibus legitur εἰς ὅποιον τέλος κατέληξεν. — 2) [Ποῖον Ion.]

Cap. LI. 1) Κομιδῆ παῖς ὑπάρχων. In Graeco huius capituli titulo rectius scribitur νέος. Neque enim Constantinus puer tunc erat, cum in aula Diocletiani obsidis loco versaretur. Quippe a patre Constantio traditus est Diocletiano, anno Christi 291. cum Constantius a Diocletiano sacerdos factus fuisset. Quo quidem tempore Constantinus annum aetatis circiter quintum decimum agebat. Mortuus est enim anno Christi 337.

μαίων αὐτοκράτορον ἔχων τὰ πρωτεῖα, δειλαίος, ἀληθῶς δει-
 λαιος, πλάνη τὴν ψυχὴν ἠπατημένος, παρὰ τῶν δορυφορούν-
 των αὐτὸν, τίνες ἂν εἴεν οἱ πρὸς τῇ γῆ δίκαιοι, πολυπραγμο-
 νῶν ἐπυρθάνετο καὶ τὰς τῶν περὶ αὐτὸν θυηκόλων ἀπαρ-
 θείς, Χριστιανοὶ δὴπουθεν, ἔφη. Ὁ δὲ τὴν ἀπόκρισιν ὡσπερ
 τι βροχθίας²⁾ μέλι, τὰ κατὰ τῶν ἐδικημάτων ἀρεθέντα
 ξίφη, κατὰ τῆς ἀνεπιλήπτου ὁσιότητος ἐξέτεινεν. Αὐτίκα δὲ
 οὖν διατάγματα λύθρων³⁾ μαιφόνους, ὡς εἰπεῖν, ἀποκαῖς⁴⁾
 συνέταττε, τοῖς τε δικασταῖς, τὴν κατὰ φύσιν ἀγγίνοισαν⁵⁾ εἰς
 εὐρεσίαν κολαστηρίων δεινοτέρων⁶⁾ ἐκτείνειν παρεκελεύετο⁷⁾.

Κ Ε Φ Α Δ Α Ι Ο Ν Ν Β'.

Ὅσα εἰδη βασάνων καὶ τιμωριῶν κατὰ Χριστιανῶν ἐτολμήθη.

Ἦν τότε ἦν¹⁾ ἰδεῖν, μεθ' ὅσης ἐξουσίας ἢ σεμνότητος ἐκείνη
 τῆς θεοσεβείας²⁾, τῇ τῆς ὁμότητος συνεχείᾳ, οὐ τὰς τυχοῦσας

aetatis suae secundo ac sexagesimo. [Opportune tamen monuit *Lowthius*
 ad h. l., nonnullos e veteribus pueritiae annos ulterius extendisse, quod
 si statuitur factum esse ab ipso Eusebio, non opus erit notis scribere. Cf.
Dodwell, dissert. Cyprianic. XI. n. 67. et in *Iren.* III, 7.] — 2) *Βροχθίας*
μέλι. In manuscriptis codicibus *Fuketii* et *Savillii* rectius legitur *βροχθίας*.
 Neque aliter scriptum exhibet *Regius* codex. [Cf. *Euseb.* H. E. VIII, 8.
 not. 1.] — 3) [*Λύθρων*. Non male *Zimmerm.* ad h. l.: „*Vide*, inquit,
an legendum sit λυθρῶν.“ Val. vertit: „*sanguinolenta edicta*.“ *Stroth.*
 perperam *λύθρων* plane omisit in interpretatione sua.] — 4) *Μαιφόνους*
ἀποκαῖς. Alludit ad mucronem stili. Porro eleganter *Constantinus*, leges
 illas de persecutione Christianorum scriptas fuisse dicit cruentis gladiatorum
 mucronibus. Sic *Draconis* leges sanguine, non atramento scriptas fuisse
 quidam veterum dixerunt. [*Ἀποκαῖς* *Ion.* pessime.] — 5) [*τὴν κατὰ*
φύσιν ἀγγίνοισαν. Non male *Stroth.* ad h. l. p. 265, scripsit: „*Vielleicht*
steckt hierin eine Anspielung auf den Titel dieser Leute, welche
damals gewöhnlich ἢ σὴ ἀγγίνοια, Ἰηρο Wohlweisheit ge-
nannt wurden.“ Κατὰ φύσιν bene Val. vertit: „*a natura insitam*“ *Stroth.*:
 „*natürlichen*.“] — 6) [*εἰς εὐρεσίαν κολαστηρίων δεινοτέρων* non recte
 vertit Val.: „*ad excogitanda acerbiora supplicia*“, et *Stroth.*: „*zur Er-*
findung schrecklicherer Strafen.“ Vertendum potius erat: „*ad excogi-*
tandos (poenae loco) acerbiores cruciatus.“ Ostendit enim bene *Moshem.*
 de rebus Christian. ante *Const. M.* p. 938 sqq., de novis capitalibus suppli-
 ciis seu mortis generibus a praesidibus excogitandis nihil praecipisse in
 hac quarta lege *Diocletianum*, quippe qui non trucidari Christianos voluerit
 sed ad maiorum religionem vi et poenis adduci et novis tormentorum ac
 cruciatuum generibus eorum pertinaciam frangi. Neque vero propterea
 negandum est et negatur, post ipsam illam *Diocletiani* legem plures *Chri-*
stianos sive sua ipsorum sive praesidum *Diocletiani* mandato non obse-
 quentium culpa esse trucidatos. Cf. capp. LII, LIII. *Moshem.* l. l. p. 941 sq.]
 — 7) *Ἐκτείνειν παρεκελεύετο*. Mallem dicere *ἐπιτείνω*, ut loqui solet
Eusebius. |

Cap. LII. 1) [*Ἦν — ἦν*. Vide quae monui ad *Euseb.* H. E. V, 10.
 T. II. p. 60. Cf. *Dorville* ad *Charit.* p. 311. ed. Lips. *Heindorf.* ad *Plat-*
on. *Euthyd.* §. 33. c. p. 343.] — 2) [*Ἦ σεμνότητος ἐκείνη τῆς θεοσεβείας*

ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας ὕβρεις ὑφίστατο· σωφροσύνη δ' ἦν τῶν πολεμίων οὐδεὶς ἠθάκησε πώποτε, ὀργίλων πολιτῶν παρουσίας πάρεργον ἐγένετο³). Ποῖον πῦρ, ποῖαι βύσανοι, ποῖον στρεβλωτηρίων εἶδος οὐχὶ παντὶ σώματι καὶ ἡλικίᾳ πάσῃ⁴) ἀδιακρίτως προσήγετο; Τὸ τήνικαῦτα ἐδάκρυε μὲν ἀναμφιβόλως ἡ γῆ, ὃ δὲ τὰ σύμπαντα περιέχων κόσμος, τῷ λύθρῳ χραινόμενος ἀπεκλάετο· ἢ γε μὴν ἡμέρα αὐτῇ τῷ πένθει τοῦ θαύματος ἐνεκαλύπτετο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Γ'.

Ὅτι βάρβαροι Χριστιανούς ὑπεδέξαντο.

Ἄλλὰ τί ταῦτα; Ἀγχοῦσι νῦν ἐπ' ἐκείνοισι οἱ βάρβαροι, οἱ τοὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐξ ἡμῶν φεύγοντας ὑποδεδεγμένοι, καὶ φιλανθρωποτάτη¹) τηρήσαντες αἰχμαλωσίᾳ· ὅτι οὐ μόνον τὴν σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς σεμνότητος αὐτοῖς κατέστησαν ἐν ἀσφαλείᾳ ἔχειν²). Καὶ νῦν τὸ Ῥωμαίων γένος κηλῖδα ταύτην διηνεκῆ φέρει, ἦν οἱ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς οἰκουμένης ἐλαυνόμενοι Χριστιανοὶ, καὶ βαρβάροις προσφεύγοντες προσετρίψαντο.

recte, vertit Val.: „venerabiles dei cultores.“ Contra Stroth.: „jene Ehrwürdigkeit der Gottseligkeit,“ his adscriptis: „Ich habe mit Fleiss die abstracten Ausdrücke beybehalten, um den Lesern nichts von dem Sonderbaren und Affectirten dieses Briefs zu entziehen.“] — 3) Παρουσίας πάρεργον ἐγένετο. Sic supra in libro primo de Severo caesare dixit Eusebius πάρεργον ἐγένετο θανάτου, ubi vide quae de hac locutione annotavimus. Nam interpretes nihil hic viderunt. [Melius Val. h. l. πάρεργον ἐγένετο vertit: „efferati cives probris omnibus incessare pro nihilo duxerunt“ quam supra de illa locutione disseruit. Stroth. interpretatus est: „Eine Redlichkeit — — wurde zum Zeitvertreib ein Opfer der Wuth ihrer aufgebrachtten Mitbürger.“ Male autem παρουσίας deest apud Val. et etiam Reading.] — 4) Καὶ ἡλικίᾳ πάσῃ. Codex Fuketii scriptum exhibet οὐχ ἡλικίᾳ πάσῃ. Paulo post in eodem codice et in schedis Regiis scribitur ἢ γε μὴν ἡμέρα αὐτῇ τῷ πένθει τοῦ θ. ἐνεκαλύπτετο. [Ad sententiam verbis τὸ τήνικαῦτα ἐδάκρυε x. τ. λ. expressam vide quae disserui ad Euseb. de martyr. P. c. IX. p. 123 sqq.]

Cap. LIII. 1) [Φιλανθρωπίᾳ Steph.] — 2) [Ἄλλὰ καὶ — ἔχειν. Sensus recte expressit Val. vertendo: „verum etiam religionis suae cultum integrum apud se retinere permiserint.“ Statim post cum Christianos ex orbe Romano fugatos notam perpetuam inussisse Romanis dicit imperator, crudelitatem Romanorum eo significari apparet, quae maior fuerit quam vel barbarorum.]

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Δ'.

Ποῦτα μετῆλθε δίκη τοῦς διὰ τὴν μαντείαν διώκτας.

Ἀλλὰ τί τῶν θρηγῶν ἐκείνων καὶ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης πένθους, ἐπὶ πλέον μεμνήσθαι με δεῖ; Οἴχονται λοιπὸν καὶ ἐκεῖνοι οἱ τοῦ μύσουσ ἀνθένται, πρὸς διηνεκῆ πόλασιν τοῖς Ἀχέροντος βαράθροις ἐκδοθέντες, σὺν αἰαχρῶ τέλει. Πολέμοισ γὰρ ἐμφυλίοις καταμιγέντες, οὔτ' ὄνομα, οὔτε γένος αὐτῶν καταλείπασιν. Ὁ δὴ σὺν ἂν αὐτοῖς συμβεβήκει, εἰ μὴ ἡ ἀσεβῆς ἐκείνη τῶν τοῦ Πυθίου χρηστηρίων μαντεία κίβδηλον δύναμιν ἐσχῆκει.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ε'.

Δοξολογία Κωνσταντίνου εἰς θεόν, καὶ ὁμολογία περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, καὶ εὐχὴ περὶ ἐκκλησιῶν καὶ λαῶν.

Σὲ νῦν, τὸν μέγιστον θεὸν παρακαλῶ, εἴης πρῶός τε καὶ εὐμενῆς τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς· εἴης πᾶσι τοῖς σοῖς ἐπαρχαῖταις, ὑπὸ χρονίου συμφορᾶς συντριβεῖσι, δι' ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ὀρέγων ἴασιν. Καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικότως, αἱ δέσποτα τῶν ὅλων ἅγιε θεέ· ταῖς σοῖς γὰρ ὑφηγήσειν¹⁾ ἐνε-

Cap. LV. 1) [Ταῖς σοῖς γὰρ ὑφηγήσειν — — στρατοῦ. Eandem sententiam expressit Euseb. H. E. IX, 9. et eodem modo quo Constantinus c. LIV. eo provinciales ad religionem Christianam invitare studet quod ipsius in imperio decessores ob persecutionem contra Christianos motam, σὺν αἰαχρῶ τέλει periissent, Eusebius libr. VIII. et IX. historiae ecclesiasticae illam rationem interdum usurpat. Quemadmodum vero c. LVII init. (cf. III, 53. not.) ab antiquitate religionem Christianam commendat Constantinus, ita Euseb. H. E. I, 4. uberius eandem rem persequitur, denique quod Constantinus III, 58. de apparitionibus Christi attulit, idem Euseb. H. E. I. l. exposuit. Hinc Kestner. de Eus. p. 15. sq. coniecit, illas sententias Constantini consilio ab Eusebio in historia ecclesiastica prolatas et passim uberius tractatas esse. Sed fateor, hanc coniecturam mihi satis lubricam videri atque ancipitem. Quidni enim omnes illas sententias Eusebius non minus quam Constantinus tenere poterat et cur, ut hoc utar, episcopus Christianus Eusebii tempore atque ipse Eusebius doctrinam Christianam antiquitate sua commendari sibi non persuaserit, quod Kestnero l. l. p. 15. improbable videtur? Vide quae animadverti ad Euseb. H. E. I, 2. not. 2. Cf. Tzschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 239. ext. p. 263. Et quidni Constantinum Eusebio potius quam Eusebium Constantino illas sententias quas in litteris suis protulit, debere, credere liceat? Cf. Constantin. orat. ad coet. sanctt. c. X. not. et Excurs. II. Quid? quod Möller, de fide Eus. p. 63. *) Eusebium miseris mortis persecutorum eodem modo quo

στησάμην σωτηριώδη πράγματα καὶ διήνυσα· τὴν σὴν σφραγίδα²⁾ πανταχοῦ προβαλλόμενος, καλλωπικῶς ἠγησάμην στρατοῦ· καὶ πού τις τῶν δημοσίων καλῆ χρεία, τοῖς αὐταῖς τῆς σῆς ἀρετῆς ἐπόμενος συνθήμασιν, ἐπὶ τοὺς πολεμίους πρόειμι. Διὰ ταῦτά τοι ἀνέθηκά σοί τὴν ἐμευτοῦ ψυχὴν, ἔρωσι καὶ φόβῳ καθαρῶς ἀνακραθίσαν· τὸ μὲν γὰρ ἄπομά σου γνησίως ἀγαπῶ, τὴν δὲ δύναμιν εὐλαβοῦμαι, ἣν πολλοῖς τεκμηρίοις ἔδειξας, καὶ τὴν ἐρήν πίστιν βεβαιοτέραν εἰργάσα. Ἐπειγομαι γοῦν καὶ τοὺς ἄμους αὐτὸς ὑποσχὼν τοὺς ἐμούς, τὸν ἀγιώτατόν σοι οἶκον³⁾ ἀναγεῶσασθαι, ὃν οἱ μυσταροὶ ἐκεῖνοὶ καὶ ἀσεβέστατοι τῆ ἀτοπήματι τῆς καθαιρέσεως ἐλυμήναυτα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν ε'.

¹⁾ Ὅτι προσεύχεται μὲν Χριστιανούς εἶναι πάντας, οὐκ ἀναγκάζει δέ.

Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις¹⁾, καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν

Lactantium speclassse probare voluit loco V. C. IV, 11., ubi tamen Constantini potius sunt verba: Ἄλλ' ἐκείνους μὲν ἅπαντας τοιοῦτον τιμωρὸν τέλος κατανάλωσεν, ὡς πᾶν τὸ μετ' ἐκείνους ἀνθρώπων γένος — — τίθεσθαι. Sed vid. I, 3., ubi de λόγῳ pronuntiat ipse Eusebius: Δι' ὧν (φωνῶν) τοὺς μὲν αὐτὸν δοξάζοντας τε καὶ τιμῶντας ἀμοιβαίως ὑποβάλλεσθαι χαρίσμασι, τοὺς δ' ἐχθροὺς καὶ πολεμίους σφᾶς αὐτοὺς αὐτῷ καταστήσαντας, τὸν ψυχῶν ὄλεθρον ἑαυτοῖς περιποιήσειν θεοπίας, ἐντεῦθεν ἤδη τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἀψευδεῖς παρεστήσατο, ἀθίων μὲν καὶ θεομάχων τυράννων ἀπενεκτὰ δειξας τοῦ βίου τὰ τέλη, τοῦ δ' αὐτοῦ θεράποντος ζηλωτὸν καὶ πολυῦμνητον, πρὸς τῇ ζωῇ καὶ τὸν θάνατον ἀποφίνας· κ. τ. λ. Et dedita quasi opera in hoc ostendendo versatur Constantinus supra c. 27. huius lib. II., ubi praeter reliqua vide verba: ἐντεῦθεν οὐ τῆς τοσαύτης ἀρχηγὸι δυσσεβείας ἢ ἀνατλάντες τὰ ἔσχατα θάνατον πανώλεθρον ἐδυστύχησαν, ἢ ζωὴν ἀισχίστην διάγοντες, θανάτου ταύτην βαρυτέραν ἐπέγνωσαν, καὶ οἷον ἰσομέτροις ταῖς ἀδικίαις τὰς τιμωρίας ἐκομίσαντο. Cf. I, 17. 18. *Münchscher Handbuch der Dogmengeschichte* T. III. p. 258.] — 2) [Τὴν σὴν σφραγίδα i. e. signum crucis,] — 3) Τὸν ἀγιώτατόν σοι οἶκον. *Ecclesiam catholicam* intelligit, quam cap. 56. domum veritatis appellat. In sacris libris columna et firmamentum veritatis dicitur. Paulo post scribe ex codice Fuketii, Savilii et ex schedis Regils ὃν οἱ μυσταροὶ ἐκεῖνοὶ, etc.

Cap. LVI. 1) [Αὕτη — ἐπανόρθωσις ex orationis contextu nihil esse potest nisi *communio ac societatis mutuae reparatio*, ut vertit Val. Cf. *Neander allgemeine Geschichte der christl. Religion u. Kirche*

ὁδὸν ἰσχύει²). Μηδαὶς τὸν ἕτερον παρτηορίετω· ἕκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω³). Τούς δ' εὖ φρονούοντας πεπειῖσθαι χρὴ, ὡς οὗτοι μόνοι ἀγίως καὶ καθαρῶς βιώσονται, οὓς κενὸς καλεῖς ἐπαναπαύεσθαι τοῖς σοῖς ἀγλαῖς τόμοις. Οἱ δ' ἑαυτοὺς ἀφέλκοντες, ἐχόντων βουλόμενοι τὰ τῆς ψευδολογίας τεμνῆ· ἡμεῖς ἔχομεν⁴) τὸν φαιδρότατον τῆς σῆς ἀληθείας οἶκον, ὄνπερ κατὰ φύσιν⁵) δέδωκας. Τοῦτο κἀκαίνοις εὐχόμεθα, ἵνα δηλαδὴ διὰ τῆς κωνῆς ὁμοθείας καὶ αὐτοὶ τὴν θυμηδίαν ἀναφέρωνται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ζ'.

Δοξολογία εἰς θεὸν δι' υἱοῦ φωτισαντος τοὺς κλανωμένους.

Οὐδὲ γάρ ἐστι καινὸν¹) οὐδὲ τι νεώτερον τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ἐξ οὐπερ τὴν τῶν ὅλων διακόσμησιν παγίως γεγενῆσθαι πεπιστεύκαμεν, μετὰ τοῦ πρέποντός σου σεβάσματος τοῦτο παρεκελεύσω· ἐσφάλη δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος, πλάναις παντοίαις παρηγμένον· ἀλλὰ σὺ γε διὰ τοῦ σοῦ υἱοῦ, ἵνα μὴ τὸ κακὸν ἐπὶ πλέον ἐπιβρίση, [καθαρὸν φῶς ἀνασχῶν, ὑπέμνησας περὶ σεαυτοῦ τοὺς πάντας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Η'.

Δοξολογία πάλιν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου λειτουργίας.

Αἱ σοὶ πράξεις ταῦτα πιστοῦνται· τὸ σὸν κράτος ἀθέουον ἡμᾶς καὶ πιστοὺς ἐργάζεται· ἥλιος καὶ σελήνη ἔννομον ἔχρουσι

T. II. P. I. p. 48. not. 1.] — 2) Πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. In libro Fuketii legitur ἰσχύς. Sed vera lectio est quam in veteribus schedis bibliothecae Regiae inveni ἰσχύσει. Quod profecto longe est elegantius. — 3) Ἐκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω. Id est, *quam quisque vult, religionem colat*. Quibus verbis Constantinus integram colendi prout quisque vellet numinis libertatem subditis suis dereliquit. Quippe religiosissimus princeps omnes quidem mortales ad Christi fidem transire maxime concupivit, neminem tamen ad id unquam coegit. Ad gentiles quidem pristino errore liberatos voluit, templorum tamen caeremonias et sacrificia non prohibuit, ut ipse testatur infra cap. 59. — 4) [Ἐχομεν Ion.] — 5) [Κατὰ φύσιν quid sit, solus Strothius perspexisse videtur qui vertit: „welches du uns *eigenthümlich* geschenkt hast.“ Dictum igitur esset κατὰ φύσιν eodem modo quo in N. T. legitur κατὰ περιποίησιν. Christophorus autem vertit: „quod natura nobis largitus es“ Val.: „quam nascentibus nobis donasti“ Cousin: „Pour nous, nous demeurerons dans la maison de votre vérité, où vous nous avez reçus dès le commencement.“ Cf. cap. LI. not. 5.]

Cap. LVII. 1) Οὐδὲ γάρ ἐστι καινὸν. De origine et antiquitate religionis Christianae idem scribit Eusebius in principio historiae ecclesiasticae, et in libris de evangelica demonstratione. [Vide cap. LV. not. 1.]

τὴν πορείαν, οὐδὲ τὰ ἄστρα ἄτακτον ἔχει τὴν τοῦ κοσμικοῦ κύκλου περιφορὰν· αἱ τῶν καιρῶν ἀμοιβαὶ νομίμως ἀνακυκλοῦνται· ἢ τῆς γῆς ἐδραία στάσις τῷ σῶ λόγῳ¹⁾ συνέστηκε· καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν ἐπιταχθέντα²⁾ καιρὸν ποιεῖται τὴν κίνησιν, ἢ τε τῶν ὑδάτων φορὰ θεοῦσα πρόεισιν ἀπλέτου φέματος μέτρον· ἢ θάλασσα ὄροις ἐμπεριέχεται πεπηγόσι· καὶ ὁ, τι ἂν τῇ γῇ καὶ τῷ ὠκεανῷ συμπαρεκτείνεται³⁾, τοῦτο πᾶν θαυμασταῖς τισὶ καὶ χρησίμας τεχνάζεται λυσιτελείαις. Ὅπερ εἰ μὴ κατὰ κρίσιν τῆς σῆς βουλήσεως ἐπράττετο, ἀναμφιβόλως ἂν ἢ τοσαύτη διαφορὰ, καὶ ἢ πολλὴ τῆς ἐξουσίας διάκρισις⁴⁾ παντὶ τῷ βίῳ καὶ τοῖς πράγμασιν ἐλυμήνατο. Οἱ γὰρ πρὸς ἑαυτοὺς μαχισθέντες⁵⁾, χαλεπώτερον ἂν τῷ ἀνθρωπίνῳ ἐμαχέσαντο γένει· ὅπερ καὶ μὴ ὁρώμενοι πράττουσι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Θ'.

Δοξολογία εἰς θεὸν, ἀεὶ διδάσκοντα τὰ καλὰ.

Χάρις σοι πλειστη, δέσποτα τῶν ἀπάντων, μέγιστε θεέ· ὅσον γὰρ διαφόροις σπουδάσμασιν¹⁾ ἢ ἀνθρωπότης γνωρίζεται, τοσοῦτον μᾶλλον τοῖς ὀρθότερον φρονουῦσι καὶ γνησίας ἐπιμελομένοις ἀρετῆς²⁾, τὰ τοῦ θεοῦ λόγου μαθήματα συνίσταται. Πλὴν ὅς τις αὐτὸν θεραπεύεσθαι κωλύει, ἄλλῳ τοῦτο μὴ λογι-

Cap. LVIII. 1) [Λογισμῶ Ἰον.] — 2) Κατὰ τὸν ἐπιταχθέντα καιρὸν. Lego κατὰ τὸν ἐπιταχθέντα, ut legisse videtur Christophorus. Atque ita scriptum exhibet codex Fuketii et Savilii. [Ἐπιταχθέντα cum Zimmerm. dedi. Apud Val. autem male impressum ἐπαχθέντα, quod Reading., quamvis ipse illud falsissimum esse intelligeret in Corrigendis ad h. l., tamen male religiosus in textu retinuit.] — 3) [Συμπαρεκτείνοντο Steph.] — 4) Πολλὴ τῆς ἐξουσίας διάκρισις, id est, multiplex divinitas, puta Solis, Lunae, astrorum et elementorum, de quibus supra dixit. Haec enim singula, nisi unius dei nutu ac potestate regerentur, utique dii essent. Ἐξουσία igitur est potestas, nullius dominationi subiecta, quam vulgo independentiam vocamus, quae solius dei propria est. [Contra Valesium Strothius ad h. l. p. 272. not. 3. haec scripsit: „Mir ist es wahrscheinlicher dass die Teufel gemeynt sind; wenigstens sind diese bey den folgenden Worten am Ende des Kapitels (οἱ γὰρ πρὸς ἑαυτοὺς — ἐμαχέσαντο) zu verstehn, wie der französische Uebersetzer (Cousin) diesmal richtig gesehn hat.“] — 5) Οἱ γὰρ πρὸς ἑαυτοὺς μαχισθέντες. Deos gentilium intelligit, ut supra dixi, Solem scilicet, Lunam et reliqua mundi elementa quae pro diis coluit antiquitas. Mox scribe ex codice Fuketiano τὸ ἀνθρώπινον ἐμάχοντο γένος, ut legitur etiam in Regiis schedis.

Cap. LIX. 1) [Διαφόροις σπουδάσμασιν i. e. diversis de religione et deo sententiis, placitis.] — 2) Γνησίας ἐπιμελομένοις ἀρετῆς. In

ζέσθω³⁾· ἢ γὰρ ἰατρικὴ τῶν ἰαμάτων προκαθέζεται, ἅπασιν εἰς τοῦμφανὲς προκειμένη. Μόνον μὴ τις καταβλαπτέτω τοῦθ'⁴⁾ ὅπερ ἄχραντον εἶναι τὰ πράγματα παρεγγυᾷ. Χρησώμεθα τοίνυν ἅπαντες ἄνθρωποι τῇ τοῦ δοθέντος ἀγαθοῦ συγκληρίᾳ, ταυτέστι τῷ τῆς εἰρήνης καλαῖ, χωρίζοντες δηλαδὴ τὴν συνείδησιν ἀπὸ παντὸς ἐναντίου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Παραίνεσις ἐπὶ τέλει τοῦ διατάγματος, μηδένα μηδενὶ ἐνοχλεῖν.

Πλὴν ἕκαστος ὅπερ πείσας ἑαυτὸν ἀναδέδεικται¹⁾, τούτῳ τὸν ἕτερον μὴ καταβλαπτέτω· ὅπερ θάτερος εἶδεν τε καὶ ἐνόησε, τούτῳ τὸν πλησίον, εἰ μὲν γενέσθαι δυνατόν, ὠφελείτω, εἰ δ' ἀδύνατον, παραπεμπέσθω. Ἄλλο γάρ ἐστι, τὸν ὑπὲρ ἀθανασίας ἀθλον ἐκουσίως ἐπαναιρεῖσθαι, ἄλλο τὸ μετὰ τιμωρίας ἐπαναγκάζειν. Ταῦτ' εἶπον, ταῦτα διεξῆλθον μακρότερον, ἢ ὃ τῆς ἐμῆς ἐπιεικείας ἀπήτει σκοπὸς, ἐπειδὴ τὴν τῆς ἀληθείας ἀποκρύψασθαι πίστιν²⁾ οὐκ ἐβουλόμην· μάλιστα³⁾ ὅτι τινὲς³⁾, ὡς ἀκούω, φασὶ τῶν ναῶν περιηρῆσθαι τὰ ἔθνη καὶ τοῦ σκότους τὴν ἐξουσίαν⁴⁾· ὅπερ συνεβούλευσα ἂν πᾶσιν ἀνθρώποις,

codice Fuketiano et Savilii legitur γνησίως. — 3) Ἄλλω τούτο μὴ λογίζεσθω. Id est, quisquis curari se non sinit, nec morbo idololatriae liberari, sibi imputet, cum medicina in promptu sit. Male Christophorus hunc locum interpretatur hoc modo: *alteri qui sanari vult, non vitio vertat.* Nam de Fortesio nihil dico, qui fere ubique a vero sensu aberrat. Musculus certe haec non infeliciter vertit. — 4) [Τοῦτ' — παρεγγυᾷ i. e. religionem Christianam.]

Cap. LX. 1) Ὅπερ πείσας ἑαυτὸν ἀναδέδεικται. In codice Regio superscriptum est eadem manu ἀναδέδεικται. Utrumque certe ferri potest. [Ἀναδέδεικται est quoque in MS. Steph.] — 2) Τῆς ἀληθείας πίστιν. Id est, veram fidem. Idem enim est, ac si diceret: τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως. Sic iterum loquitur in cap. 69. infra. — 3) [Τινὲς. Vid. Neander Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 48. not. 2.: „Diese Einige können fürchtende Heiden oder in falschem Eifer triumphirende Christen seyn, das letzte wohl natürlicher, zumal da der Kaiser Ausdrücke gebrauchte, welche nur Christen gebrauchen konnten. Auf alle Fälle erhellt es, wie wichtig es dem Constantinus war, den leicht zu Gewaltthaten führenden Eifer der Christen zurückzudrängen und den besorgten Heiden Vertrauen einzuflößen.“ Cf. Stroth Uebersetzung T. II. p. 274. not. 6.] — 4) Τοῦ σκότους ἐξουσίαν. Verba sunt desumpta ex epistola Pauli. Porro ut hic Hellenismum vocat potestatem tenebrarum, sic infra cap. 65. Christianismum vocat lucis potestatem et efficaciam. [Cf. c. LVIII. not. 4.] — 5) Ἐπαναστάσις. Haec vox proprie significat conspirationem ac rebellionem: quod quidem de idolorum cultu optime dicitur. Est enim idolorum cultus, defectio a

εἰ μὴ τῆς μοχθηρᾶς πλάνης ἢ βίαιος ἐπανάστασις⁵⁾, ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως⁶⁾ αἰμέτως ταῖς ἐνίων ψυχαῖς ἐμπεπήγει.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Α'.

Ὅπως ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων διὰ τὰ κατὰ Ἀρειον ἐκινουῦντο ζήτησεις.

Τοιαῦτα βασιλεὺς, ὡσανεὶ θεοῦ μεγαλοφωνότατος κήρυξ, τοῖς ἐπαρχεῶταις ἅπασι δι' οἰκείου προσεφώνει γράμματος, δαιμονικῆς μὲν ἀπειργων τοὺς ἀρχομένους πλάνης, τὴν δ' ἀληθῆ μετιέναι θεοσέβειαν ἐγκελευόμενος. Φαιδρυνόμενον δ' αὐτῷ ἐπὶ τούτοις, φήμη τις διαγγέλλεται ἀμφὶ ταραχῆς οὐ μικρᾶς¹⁾ ταῖς ἐκκλησίαις διαλαβούσης· ἐφ' ἣ τὴν ἀκοὴν πληγεῖς, ἴασιν περιενόει. Τὸ δ' ἦν ἄρα τοιόνδε. Ἐσεμνύνητο μὲν ὁ τοῦ θεοῦ λεῶς, ταῖς τῶν καλῶν καλλωπιζόμενος πράξεσιν· οὐδ' ἦν τις ἔξωθεν φόβος ταραττων, ὡς καὶ λαμπρᾶς καὶ βαθυτάτης εἰρήνης ἀπανταχόθεν τὴν ἐκκλησίαν θεοῦ χάριτι περιφραττούσης²⁾. φθόνος δ' ἄρα καὶ τοῖς ἡμετέροις ἐφήδρευε καλοῖς, εἴσω μὲν εἰσδυόμενος, μέσος δ' ἐν αὐτοῖς χορεύων τοῖς τῶν ἁγίων ὁμίλοις. Συμβάλλει δῆτα τοὺς ἐπισκόπους, στάσιν ἐμβαλὼν ἐρεσχελίας³⁾, θείων προφάσει δογμάτων· κᾶπειθ' ὡς ἀπὸ μικροῦ σπινθῆρος μέγα πῦρ ἐξεκάετο, ἄκρας μὲν ὡσπερ ἀπὸ κορυφῆς ἀρξάμενον τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας, διαδραμόν⁴⁾ δὲ τὴν σύμπασαν Αἴγυπτον τε καὶ Λιβύην, τὴν τ' ἐπέκεινα Θηβαΐδα· ἦδη δὲ καὶ τὰς λοιπὰς ἐπενέμετο ἐπαρχίας τε καὶ πόλεις, ὡστ' οὐ μόνους ἦν ἰδεῖν τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους λόγοις διαπληκτιζομένους, ἀλλὰ καὶ τὰ πλήθη κατατεμνόμενα, τῶν μὲν ὡς τούσδε, τῶν δὲ θατέροις ἐπικλινομένων.

vero deo. — 6) Τῆς κοινῆς ἀναστάσεως. Scribendum videtur ἀνορθώσεως. Nam vulgata vox ex superiore linea repetita esse videtur. Porro in fine huius edicti apposita erat sine dubio haec subscriptio, de qua superius multa dixi: Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσι. Haec enim subscriptio proprie convenit huic edicto, utpote quod missum est ad provinciales orientis.

Cap. LXI. 1) [Ἀμφὶ ταραχῆς οὐ μικρᾶς. De ratione qua in causa Ariana se gesserit Eusebius, vid. Möller. de fide Eus. p. 48 sqq.] — 2) [Εἰρήνης — περιφραττούσης. Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 775 sqq. Walch Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. II. p. 418 sq.] — 3) Στάσιν ἐμβαλὼν ἐρεσχελίας. Scribendum videtur καὶ ἐρεσχελίας. Porro φθόνος hoc loco est invidus daemon. Sic enim loqui solet Eusebius multis in locis. — 4) [Διαδραμὼν Val. διαδραμόν Cast.

Εἰς τοσοῦτον δὲ διήλυνεν ⁵⁾ ἀτοπίας ἢ τῶν γινόμενων θείᾳ ὥστ' ἤδη ἐν αὐτοῖς μέσοις τῶν ἀπίστων θεάτρους, τὰ σεμνὰ τῆς ἐνθίου διδασκαλίας τὴν αἰσχίστην ὑπομένειν χλεύην ⁶⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΕΒ'.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ Μελιτιανῶν.

Οἱ μὲν οὖν κατ' αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν, νεανικῶς περὶ τῶν ἀνωτάτω διεπληκτίζοντο, οἱ δ' ἀμφὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον ¹⁾ καὶ τὴν ἄνω Θηβαΐδα, προῦποκεμένης παλαιότερας ὑποθέσεως χάριν διεστασίαζον, ὡς πανταχοῦ διηροῦσθαι τὰς ἐκκλησίας. Τούτοις δ' ὥσπερ σώματος κεκακωμένου, σύμπασα Λιβύη συνέκαμνε· συνενόσει δὲ καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῶν ἐκτὸς ἐπαρχιῶν. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, διεπρεσβεύοντο πρὸς τοὺς κατ' ἐπαρχίαν ἐπισκόπους, οἱ δ' εἰς θάτερον τεμνόμενοι μέρος, τῆς ὁμοίας ἐκοινώνουν στάσεως.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΕΓ'.

Ὅπως περὶ εἰρήνης πέμψας Κωνσταντῖνος ἔγραψε.

Ταῦτα δὲ πυθόμενος ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ψυχὴν ὑπεραλγῆσας, συμφορὰν τε οἰκείαν τὸ πρᾶγμα θέμενος, παραχρῆμα τῶν ἀμφ' αὐτὸν θεοσεβῶν, ὃν εὖ ἠπίστατο σῶφρονι πίστεως ἀρετῇ δεδοκιμασμένον ἄνδρα ²⁾, λαμπρυνόμενον ταῖς ὑπὲρ εὐσε-

Zimmerm.] — 5) Τοσοῦτον δὲ διήλυνεν. In codice Regio legitur δὴ ἤλυνεν, quod magis probo. Totus igitur locus sic scribendus est: εἰς τοσοῦτον δὴ ἤλυνεν ἀτοπίας, etc. Certe in Fuketiano codice legitur εἰς τοσοῦτον. [Ad rem vid. Sozom. H. E. 1, 15. Theodoret. H. E. I, 3. Tillémont. memoires T. VI. P. II. p. 17 sq.] — 6) [Ἦστ' — χλεύην. Facillime sane Eusebio, cum in causa Ariana non solum clerici sed etiam laici ineptissime inter se digladiarentur, difficile fuisse, satyram non scribere credimus, neque tamen, quam proclive fuerit Alexandrinorum ad irridendos et traducendos alios ingenium, obliviscendum est. Vid. interpp. ad Statii Sylv. II, 1, 72. V, 5, 66. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 87 sqq.]

Cap. LXII. 1) Οἱ δ' ἀμφὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον. Melitianos intelligit, de quorum schismate videndus est Epiphanius et Baronius.

Cap. LXIII. 1) Δεδοκιμασμένον ἄνδρα. Hosium Cordubensem intelligit, ut scribit Gelasius Cyzicenus in libro II. et post illum Photius in bibliotheca capite CXXVII. et Nicephorus. Et ante hos omnes Socrates atque Sozomenus. [Cf. Pagi ad a. CCCXVIII. n. XIX. Tillémont, mémoires eccles. T. VII. p. 524 sqq. p. 528. p. 541 sq. Schröckh christliche Kgsch. T. V. p. 344 sq.]

βίας ὁμολογίας κατὰ τοὺς ἔμπροσθεν χρόνους, βραβεῦσαι εἰρήνην τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν διεσιῶσιν ἐκπέμπει· γράμμα τ' ἀναγκαιότατον δι' αὐτοῦ τοῖς τῆς ἐπισχελλίας αἰτίοις ἐπιτίθησιν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ γνώρισμα περιέχον ἀμφὶ τὸν λαὸν τοῦ θεοῦ κηδεμονίας, τῇ περὶ αὐτοῦ φέρεσθαι διηγήσει καλὸν, ἔχον τοῦτον τὸν τρόπον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ξ Δ'.

Κωνσταντίνου *) ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν ἐπίσκοπον, καὶ Ἀρειὸν τὸν πρεσβύτερον.

Νικητῆς Κωνσταντῖνος, μέγιστος σεβαστός,
Ἀλεξάνδρῳ καὶ Ἀρειῷ.

„Διπλῆν μοι γεγενῆσθαι πρόφασιν τούτων ὧν ἔργῳ τὴν χρεῖαν ὑπέστην¹⁾, αὐτὸν, ὡς εἰκὸς, τὸν τῶν ἐμῶν ἐγχειρημάτων βοηθὸν καὶ σωτῆρα τῶν ὅλων θεὸν ποιῶμαι μάρτυρα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ξ Ε'.

Ὅτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμερίμνα συνήθως.

Πρῶτον μὲν γὰρ τὴν ἀπάντων τῶν ἔθνῶν περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν¹⁾, ὡς μίαν ἕξωσιν σύστασιν ἐνώσαι· δευτέρον δὲ, τὸ τῆς κοινῆς οἰκουμένης σῶμα καθάπερ χαλεπῷ τινὶ²⁾ νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι προὔθυμήθην. Ἄ δὴ προσκόπων, ἕτερον μὲν ἀπορρήτῳ διανοίας ὀφθαλμῷ συνελογιζόμεν,

Cap. LXIV. *) [Κωνσταντίνου — πρεσβύτερον. Vid. Exours. II.] — 1) [Τούτων — ὑπέστην, rerum quas gessi, ut vertit Val. Praeterea Stroth. ad h. l. animadvertit: „Nemlich den Krieg mit Licinius. Man sieht deutlich, dass auch dieser Brief bald nach Ueberwindung des Licinius im Jahr 324 geschrieben worden.“ Cf. Manso Leben Constantins p. 368 sq.]

Cap. LXV. 1) Τὴν περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν. Mallem scribere διάθεσιν, aut πρόληψιν. Contra in principio huius epistolae pro διπλῆν μοι πρόφασιν, malim legere πρόθεσιν. Mox scribo πρὸς μίαν ἕξωσιν σύστασιν ἐνώσαι ex codice Fuketiano et Savillii. Mallem tamen scribere πρὸς μιᾶς. [Cast. πρὸς μίαν pro ἑς μίαν.] — 2) Καθάπερ χαλεπῷ τινί. — Desunt hic nonnulla, quae in libro Moraei ita suppleuntur: χαλεπῷ τινὶ νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι etc., prout etiam legitur in editione Genevensi. Ego libentius hunc locum ita suppleverim: χαλεπῷ τινὶ νοσήματι τῆς τυραννίδος πεζόμενον ἐλευθερῶσαι προὔθυμήθην. Verum cum in optimis codicibus Fuketiano et Savillii locus ita suppleatur ut supra posui, eam

ἔτερον δὲ τῆ τῆς στρατιωτικῆς χειρὸς ἐξουσίᾳ κατορθοῦν ἐπι-
 ρώμην, εἰδὼς ὡς εἰ³⁾ κοινὴν ἅπασιν τοῖς τοῦ Θεοῦ θεραπεύσασιν
 ἐπ' εὐχαῖς ταῖς ἡμῶν ὁμόνοιαν καταστήσασιν, καὶ ἡ τῶν δημο-
 σίων πραγμάτων χρεία σύνδρομον ταῖς ἁπάντων εὐσεβέσι γνώ-
 μαις τὴν μεταβολὴν καρπώσεται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ες'.

Ὅτι καὶ τὰς ἐν Ἀφρικῇ ζητήσεις διορθώσατο.

Μανίας γὰρ δῆπουθεν¹⁾ οὐκ ἀνεκτῆς ἅπασαν τὴν Ἀφρι-
 κὴν ἐπιλαβούσης, καὶ διὰ τοὺς ἀβούλων κουφότητι τὴν τῶν
 δήμων θρησκείαν εἰς διαφόρους αἰρέσεις σχίσαι τετολημηκότας,
 ταύτην ἐγὼ τὴν νόσον καταστῆλαι βουληθεὶς, οὐδὲ μίαν ἑτέραν
 ἀρκοῦσαν τῷ πράγματι θεραπείαν εὕρισκον, ἢ εἰ τὸν κοινὸν τῆς
 οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών²⁾, ὃς ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν συνόδοις τὴν

scripturam sequi praestat. Porro in Fuketii libro deest vox κοινῆς. —
 3) [Ὡς εἰς Ion.]

Cap. LXVI. 1) Μανίας γὰρ δῆπουθεν. Scribendum omnino est
 μανίας γοῦν. Paulo post ubi legitur καὶ διὰ τοὺς expungenda est particula
 καὶ. Donatistas autem intelligit, qui post Romanam et Arelatensem syno-
 dum, post iudicium ipsius Constantini, adhuc in Africa tumultuabantur.
 — 2) Τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών. Licinium procul dubio
 intelligit, ut declarant quae sequuntur verba: ὃς ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν [Steph.
 ἡμῶν] συνόδοις etc. Nam Licinius synodos Christianorum antistitum pro-
 hibuerat, ut testatur Eusebius in libro I. cap. 51. At Christophorus
 communem humani generis hostem hoc in loco diabolum esse existima-
 vit, gravi errore. Est igitur hic huius loci sensus. Cogitabam, inquit
 Constantinus, devicto Licinio quosdam ex vobis orientalibus episcopis
 mittere in Africam, ad pacem illic inter Donatistas et Catholicos compo-
 nendam. Cum enim et Italiae et Galliarum episcopi id efficere non
 potuerint, vestra demum opera id perfectum iri sperabam. Sed, ut
 video, vos ipsi pacificatoribus egetis. [Supplenda haec Valesiana anno-
 tatione Strothii ad h. l. (p. 280 sq. not. 4.): „Weil Constantia die
 donatistische Streitigkeit durch abendländische Synoden nicht hatte
 beylegen können, so hoffte er, dass dies vielleicht mit Beyhülfe der
 morgenländischen Bischöfe geschehen würde. Weil aber diese keine
 Synode deswegen halten konnten, wegen des Verbots des Licinius,
 der alle Synoden verboten hatte, so musste Licinius erst aus dem
 Wege geräumt werden, ehe Constantia diesen Zweck erreichen
 konnte. Vielleicht mag ein schon vorher geschehenes Ansinnen an die
 morgenländischen Bischöfe, von Seiten Constantins, und deren
 bezeugte Lust, sich in dieser Sache zu verwenden, dem Licinius
 zu dem Verbot der Synoden Gelegenheit gegeben haben. Soviel ist
 offenbar, selbst aus dieser Geschichte, dass die morgenländischen
 Christen, und vorzüglich die Bischöfe, schon vorher dem Constantin
 viel ergebener gewesen, als ihrem Kayser Licinius, welches denn
 diesen natürlicher Weise zu solchen Verboten veranlassen musste,
 weil er bey der Abgeneigtheit der Bischöfe gegen ihn befürchtete,

ἀσέμιτον ἑαυτοῦ γνώμην ἀντίστησεν, ἐνίοις ὑμῶν πρὸς τὴν τῶν πρὸς ἀλλήλους διχονοούντων ὁμόνοιαν βοηθοῦς ἀποστείλαιμι³⁾).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Ζ'.

Ὅτι ἐκ τῆς ἀνατολικῆς τὰ τῆς εὐσεβείας ἤρξατο.

Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τοῦ φωτὸς δύναμις, καὶ ὁ τῆς ἱερᾶς θρησκείας νόμος, ὑπὸ τῆς ταῦ κρείττονος εὐεργεσίας, οἷον ἔκ τινων τῆς ἀνατολῆς κύλπων ἐκδοθεὶς, ἅπασαν ὁμοῦ τὴν οἰκουμένην ἱεροῦ λαμπιῆρι κατήστραψεν, εἰκότως ὑμᾶς¹⁾ ὥσπερ τινὰς ἀρχηγούς τῆς τῶν ἔθνῶν σωτηρίας ὑπάρξειν πιστεύων, ὁμοῦ καὶ ψυχῆς νεύματι καὶ ὀφθαλμῶν ἐνεργείᾳ ζητεῖν ἐπειρωμένην. Ἄμα γοῦν τῇ μεγάλῃ νίκῃ²⁾ καὶ τῇ τῶν ἐχθρῶν ἀληθεῖ θριαμβείᾳ, τουτέστι πρῶτον εἰλόμην³⁾ ἐρευνᾶν, ὃ δὴ πρῶτόν μοι καὶ τιμωτάτον ἀπάντων ὑπάρχειν ἠγούμην.

sie möchten bey ihren Zusammenkünften Dinge zu seinem Nachtheil und zu Constantins Vortheil verabreden. Er musste in dieser Meynung bestärkt werden, weil die Christen schon gegen andere Gesetze, die er gemacht hatte, offenbaren Ungehorsam bewiesen hatten, wie Eusebius selbst sagt. Ueberhaupt wird der ehrliche Geschichtschreiber, der die Sachen nicht in einem falschen Licht, sondern wie sie sind betrachtet, und nicht der Religion wegen Parthey nimmt, gestehn, dass die Sache Constantins wider den Licinius nicht vollkommen gerecht gewesen.“ Cf. Walch Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. II. p. 428 sq.] — 3) Ἀποστείλαι με. Scribo ἀποστείλαιμι cum Grutero et Moraei libro, quibus consentiunt codex Fuchetii et Savilii et Regiae schedae.

Cap. LXVII. 1) Ἡμᾶς ὥσπερ τινὰς ἀρχηγούς. Procul dubio scribendum est ὑμᾶς, ut in Moraei libro ad marginem emendatur. Nec aliter legitur in codice Fuch. et Savilii. Porro Constantinus Aegyptios diserte inter orientis populos enumerat, quod non vidit Christophorus. Aegyptus certe tunc temporis inter orientis provincias censebatur, iam inde a Maximini temporibus, qui caesar in oriente constitutus Aegyptum sub se habuerat. Hinc est quod Amm. Marcellinus in libro XIV. ubi provincias orientis recenset, Aegyptum ac Mesopotamiam ex earum numero fuisse testatur. Locus est in pag. 19. editionis nostrae. Sed et comes orientis Aegyptum ac Mesopotamiam sub dispositione sua habebat Constantini et Constantii temporibus, ut docet vetus haec inscriptio: M. MAECIO MEMMIO FURIO BALBURIO CAECILIANO. PLACIDO. C. V. COMITI ORIENTIS AEGYPTI ET MESOPOTAMIAE. CONSULI ORDINARIO, etc. Quin etiam, sub posterioribus imperatoribus, licet Aegyptiaca dioecesis ab orientali seiuncta esset, semper tamen sub praefecto praetorii per orientem fuit, ut ex imperii notitia constat. Paulo post scribendum videtur ζητεῖν ἠπειρωμένην. — 2) Ἄμα γοῦν τῇ μεγάλῃ νίκῃ. Hoc est quod dixit superiori capite: τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών. Intelligit autem Constantinus proelium Hadrianopolitanum et Chalcedonense. Quorum illud contigit quinto nonas Iulias, hoc vero 14. Calendas Octobres anno Christi 324. Sub finem autem huius anni data esse videtur haec epistola. — 3) Τουτέστι πρῶτον εἰλόμην. Legen-

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Η'.

Ὅτι*) λυπηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμβουλεύει.

Ἄλλ', ὃ καλλίστη καὶ θεία πρόνοια, οἶόν μου τῆς ἀκοῆς, μάλλον δὲ τῆς καρδίας αὐτῆς¹⁾ τραῦμα καίριον ἤφατο, πολλῶν χαλεπωτέραν τῶν ἐκεῖ καταλειφθέντων²⁾ τὴν ἐν ὑμῖν γινομένην διχοστασίαν σημαῖνον· ὡς πλείονος ἤδη τὰ καθ' ὑμᾶς μέρη θεραπείας δέεσθαι, παρ' ὧν τοῖς ἄλλοις τὴν ἴασιν ὑπάρξειν ἤλπισα. Διαλογιζομένω δὴ μοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, ἄγαν εὐτελῆς καὶ οὐδαμῶς ἀξία τῆς τοσαύτης φιλονεικίας ἢ πρόφασις ἐφωράθη. Διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀνάγκην ἐπειχθεὶς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγγίνοιαν³⁾ γράφων, τὴν τε θείαν πρόνοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, μέσον τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισβητήσεως, οἶον εἰρήνης πρῦτανιν ἐμαυτὸν προσάγω εἰκότως. Ὅπερ γὰρ δὴ συναιρομένου τοῦ κρείττονος, καὶ εἰ μείζων ἦν τις ἀφορμὴ

dum puto τοῦτ' ἔτι. Fortasse etiam προειλόμην, id est, discidium illud Donatistarum rursus inquirere ac diiudicare decreveram. In optimo Fuketii codice legitur τί ποτ' ἐστὶ πρῶτον, etc. Atque ita in libro Turnebi et Moraei ad marginem emendatur. Omnino videntur hic deesse nonnulla. Sensus tamen is prorsus est, quem dixi. Porro collata simul omnium codicum lectione, locus ita sanandus videtur: τί ποτ' ἐστὶ τοῦτο πρ.

Cap. LXVIII. *) [Ὅτι — συμβουλεύει. Vid. Excurs. II.] —

1) Τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Quis non videt scribendum esse τῆς καρδίας? Nec damnanda est Christophorsoni coniectura, qui τραῦμα καίριον legit. Sic enim plane scriptum exhibent optimi libri Fuketii, Savilii et Reg. schedae, [Steph. πρᾶγμα.] — 2) Τῶν ἐκεῖ καταλειφθέντων. Nihil hic vidit Christophorsonus, qui non animadvertit vocem hanc ἐκεῖ referendam esse ad schisma Donatistarum, de quo supra locutus est Constantinus. Ait igitur imperator, hoc schisma maxima iam ex parte sedatum esse, ac leves duntaxat eius reliquias in Africa remansisse. — 3) Πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγγίνοιαν. Vocem ὁμόψυχον consulto omisit Christophorsonus, cum Alexandrum et Arium concordēs dici non posse existimaret quippe qui de tantis rebus inter se dissentirent. Verum Constantinus eos nihilominus unanimes vocat, cum de utroque bene sentiret, eoque verbis potius quam re ipsa et animo dissidere crederet. [Cf. II, 70. Stroth. ad h. l. p. 283.: „Man lobt öfters an einem etwas, was er nicht hat, um ihn dadurch anzureizen das Lob zu verdienen. In dieser Absicht braucht Constantin hier das Beywort einsgesinnt.“] Vox autem ἀγγίνοια parum convenire videtur antistitibus. Utuntur quidem hac voce imperatores in literis suis ad rectores provinciarum. Sed cum sacerdotes alloquuntur, sanctitatem, gravitatem vel prudentiam frequentius dicunt. Glossae veteres: ἀγγίνοια solertia, experientia. [Minus frequenter ἀγγίνοιας titulo sacrorum antistites appellari, concedere possumus Valesio, neque tamen utitur illo

διχονοίας, οὐ χαλεπῶς ἀν' ἡδυνήθην, ὁσίαις τῶν ἀκουόντων γνώμαις ἐγχειρίζων τὸν λόγον, εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστῆσαι⁴), τοῦτο μικρᾶς καὶ λαν εὐτελοῦς ἀφορμῆς ὑπαρχούσης, ἢ πρὸς τὸ ὅλον ἐμποδῶν ἰστάται, πῶς οὐκ εὐχεριστεραν καὶ πολλῶν ἡραδιωτέραν μοι τοῦ πράγματος τὴν ἐπανόρθωσιν μνηστεύσει;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Θ '.

Πόθεν ἢ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀρείου ζήτησις ἤρξατο, καὶ ὅτι μὴ ἐχορῆν συζητεῖν ταῦτα.

Μανθάνω τάλινν ἐκεῖθεν ὑπῆρξαι τοῦ παρόντος ζητήματος εἴην καταβολήν¹). Ὅτε γὰρ σὺ, ὦ Ἀλέξανδρε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζήτησις, τί δὴ ποτε αὐτῶν ἕκαστος²) ὑπὲρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δ' ὑπὲρ ματαίου τινὸς ζητήσεως μέρος ἐπυνθάνου³), σὺ τε, ὦ Ἀρεῖε, τοῦθ' ὅπερ ἢ μήτε τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι, ἢ ἐνθυμηθέντα σιωπῆ παραδοῦναι προσῆκον ἦν, ἀπροόπτως ἐντέθεικας⁴), ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας⁵) ἐγερεθείσης, ἢ μὲν σύνοδος ἠρνήθη⁶), ὃ

Constantinus hoc tantum loco, sed de hisdem episcopis non minus III, 18. 31. IV, 35., quos locos attulit Lowthius. Cf. II, 51.] — 4) *Εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστῆσαι.* Vox ἕκαστον in neutro genere posita videtur. Refertur enim ad articulum ὅπερ, cui mox respondet τοῦτο. Recte igitur in codice Regio et Fuk. post verbum μεταστῆσαι apponitur virgula. Neque enim sensus absolutus est. At Christophorsonus contra morem suum ex una periodo duas fecit.

Cap. LXIX. 1) [*Τὴν καταβολήν* i. e. *initium, originem.* Ad rem cf. Socrat. H. E. I, 5. Theodoret. H. E. I, 2.] — 2) *Τί δὴ ποτε αὐτῶν ἕκαστος.* Addendum omnino est φρονεῖ ex Gelasio Cyziceno in lib. II. cap. 4. Nicephorus autem in lib. VIII. cap. 13. habet νοεῖ. Mox ubi legitur *πυνθάνοιο*, codex Fuk. et Savil. scriptum habent *ἐπυνθάνου* rectius. — 3) [*Πυνθάνοιο* Cast. et mox *ἰόν. μηδὲ* pro *μήτε.*] — 4) *Ἀπροόπτως ἐντέθεικας.* Rectius in Gelasii libro legitur *ἀντέθηκας*, id est, *opposuisti, obiecisti.* Atque ita legerat Epiphanius scholasticus, ut patet ex cap. 19. historiae tripartitae. [*Ἀντέθηκας* scripsit Zimm. *Ἐντέθεικας* Val. vertit: „protulisses“ et Stroth.: „vorgetragen.“ Sed hoc sensu nunquam memini me *ἐντιθέναι* legere, quod potius synonymum est cum praecedenti *ἐνθυμηθῆναι.* Itaque vertendum: „cum — imprudenter animo infixisses infixumque foveres s. teneres.“ Patet autem difficilium esse *ἐντέθεικας* quam *ἀντέθηκας* quod satis claras interpretamenti notas habet.] — 5) *Ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας.* Nicephorus primam vocem utpote superfluum expunxit, quam tamen habent omnes libri, et Epiphanius scholasticus in versione sua retinuit. — 6) *Ἡ μὲν σύνοδος ἠρνήθη.* Langus vertit: *conventus quidem solemnus quibusdam denegatus.* Christophorsonus vero sic interpretatur: *Conventus qui in ecclesia fieri solet, impeditus.* Σύνοδος igitur pro synaxi hic acceperunt,

δὲ ἀγιάτατος λαὸς εἰς ἀμφοτέρους σχισθεῖς, ἐκ τῆς τοῦ κοινου σώματος ἀρμονίας ἐχωρίσθη. Οὐκοῦν ἑκάτερος ὑμῶν ἐξίσου τὴν συγγνώμην παρασχών⁷⁾, ὅπερ ἂν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παραινεῖ, δεξάσθω· τί δὲ τοῦτό ἐστιν; οὔτε ἐρωτᾶν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προσῆκον ἦν, οὔτε ἐρωτώμενον ἀποκρίνεσθαι. Τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὅποσας μὴ νόμου τινὸς ἀνάγκη προστάττει, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρεσχελία προτίθῃσιν, εἰ καὶ φυσικῆς⁸⁾ τινὸς γυμνασίας ἔνεκα γίγνοιτο, ὅμως ὀφείλομεν εἶσω τῆς διανοίας ἐγκλείειν, καὶ μὴ προχείρως εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, μηδὲ ταῖς τῶν δήμων ἀκοαῖς ἀπρονοήτως πιστεύειν. Πόσος γάρ ἐστιν ἕκαστος, ὡς πραγμάτων οὔτω μεγάλων καὶ λίαν δυσχερῶν δύναμιν, ἢ πρὸς τὸ ἀκριβὲς συνιδεῖν, ἢ κατ' ἀξίαν ἐρμηνεῦσαι; Εἰ δὲ καὶ τοῦτο τις εὐχερῶς ποιῆν νομισθεῖη, πόσον δὴ πού μέρος τοῦ δήμου πείσει; ἢ τίς ταῖς τῶν τοιούτων⁹⁾ ζητημάτων ἀκριβείαις ἔξω τῆς ἐπικινδύνου παρολισθήσεως ἀντισταίη; Οὐκοῦν ἐφεκτέον ἐστὶν ἐν τοῖς τοιούτοις τὴν παλυλογίαν, ἵνα μήπως ἢ τῇ ἡμῶν ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως τὸ προταθὲν ἐρμηνεῦσαι μὴ δυνηθέντων, ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν βραδυτέρᾳ συνέσει πρὸς ἀκριβῆ τοῦ ῥηθέντος κατάληψιν ἐλθεῖν μὴ χωρησάντων, ἐξ ὁποτέρου τούτων¹⁰⁾ ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος εἰς ἀνάγκην ὁ δῆμος περισταίη.

quo sensu ea vox non infrequenter usurpatur. Sic rursus in hoc capite εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, et in cap. 68. Sed et Epiphanius scholasticus vertit *mysteria contempnuntur*. [Val. vertit: „communio quidem denegata est“ et Stroth.: „ist die Kirchengemeinschaft versagt worden.“] — 7) Τὴν συγγνώμην παρασχών. Socrates ac Gelasius Cyzicenus et Nicephorus habent γνώμην, id est, *ures et animum mihi accommodans*. Sed vulgata lectio rectior est. Sic enim Constantinus loquitur infra in hoc capite. Epiphanius vertit *voluntatem praebens*. — 8) Εἰ καὶ φυσικῆς τινὸς γυμνασίας. Scribendum videtur φιλοσοφικῆς vel σοφιστικῆς γυμ. ἔνεκα γίγνοιτο. [Imo sanissimum est φυσικῆς γυμνασίας et sensum recte expressit Val. vertendo: „ingenii exercendi causa.“ Proprie: „naturales animi facultates exercendi causa.“] — 9) ἢ τίς τῶν ταῖς τῶν τοιούτων. In codice Regio, Fuk. et Savil. legitur ἢ τίς ταῖς, etc. Apud Nicephorum autem legitur ἢ τίς ὅς ταῖς rectius quam in vulgatis editionibus. [Τίς, ὅς ταῖς Zimm. τίς ταῖς Val.] Mox emendavi ex codice Fuk. et Sav. ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν βραδυτέρᾳ συνέσει. [Steph. βραδυτέρα συνέσεις et similiter paulo ante ἢ ὑμῶν ἀσθένεια φύσεως.] — 10) Ἐξ ὁποτέρου τούτων. In codice Regio et Fuk. legitur ποτέρου sine praepositione: quae lectio ferri potest, si vocem ποτέρου referas ad ea quae sequuntur ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος. Duorum, inquit, alteram, aut blasphemiae, aut schismatis nascetur occasio. At Socrates ac Gelasius et Nicephorus hoc loco scriptum habent αὐθις ἐξ ἑκατέρου. Est certe hic locus ob pravam syntaxim difficilis et obscurus. Itaque in codice Regio ad latus huius lineae apponitur nota φ. et ρ. hoc modo: φρ., id est, φρόντισον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ο'.

Παραίνεσις περὶ ὁμοιοῦσας.

Διόπερ καὶ ἐρώτησις ἀπροφύλακτος, καὶ ἀπόκρισις ἀπρό-
τόητος ἴσην ἀλλήλαις ἀντιδότησαν ἐφ' ἑκατέρου συγγνώμην.
Οὐδὲ γὰρ περὶ τοῦ κορυφαίου τῶν ἐν τῷ κόμῳ παραγγελμάτων
ὑμῖν ἢ τῆς φιλονεικίας ἐξήφθη πρόφασις, οὐδὲ καινή τις ὑμῖν
ὑπὲρ τῆς τοῦ θεοῦ θρησκείας αἵρεσις ἀντεισήχθη· ἀλλ' ἓνα καὶ
τὸν αὐτὸν ἔχετε λογισμὸν, ὡς πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα¹⁾
δύνασθαι συνελθεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΑ'.

Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλονεικεῖν περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Ἰμῶν γὰρ ἐν ἀλλήλοις ὑπὲρ μικρῶν καὶ λίαν ἐλαχίστων
φιλονεικούντων, τοσοῦτὸν τὸν τοῦ θεοῦ λαὸν ταῖς ὑμετέραις
ἐθύνεσθαι φρεσὶν οὐ προσήκει, διὰ τὰ διχονοεῖν· ἀλλ' οὔτε
πρέπον, οὔτε ὅλως θεμιτὸν εἶναι πιστεύεται. Ἴνα δὲ μικρῶν
παραδείγματι τὴν ὑμετέραν σύνεσιν ὑπομνήσῃμι, λέξω¹⁾. Ἰστέ
δήπου καὶ τοὺς φιλοσόφους αὐτοῦς, ὡς ἐνὶ μὲν ἅπαντες δόγματι
συντίθενται²⁾, πολλάκις δὲ ἐπειδὴν ἔν τινι τῶν ἀποφάσεων

Cap. LXX. 1) Πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα. *Communio nis tes-*
seram vertit Langus et Musculus, Christophorus *communio nis consen-*
suum. Ego *signum* malle interpretari. Nam ut in gentiliis mysteriis
quaedam signa ac symbola tradebantur initiatis, quibus sese internoscerent
symmistae, sic Christiani signum communionis habebant, eucharistiam vel
baptismum. Epiphanius certe scholasticus *communio nis signum* vertit.
[Val. vertit: „ad communionis societatem“ Stroth. melius: „zum Gemein-
schafts-Vertrag.“ Vid. indic. ad Euseb. H. E. sub v. σύνθημα.]

Cap. LXXI. 1) ὑπομνήσῃμι, λέξω. Postrema vox deest apud Ge-
lasium Cyzicenum, nec videtur admodum necessaria. Eam certe in ver-
sione sua omisit Epiphanius. — 2) Ὡς ἐνὶ μὲν δόγματι ἅπαντες συντί-
θενται. Quid hic esset δόγμα, non intellexerunt interpretes, quorum alii
dogma seu placitum interpretati sunt, alii disciplinae professionem. Atqui
non unum est dogma apud philosophos, ut satis constat. Itaque *sectam*
vertere malui. Omnes enim philosophi aliquam habent sectam cui addicti
sunt, alii Stoicam, alii Peripateticam. Iam in qualibet secta interdum
existunt controversiae de quibusdam quaestionibus inter eiusdem sectae
philosophos. Iidem tamen ob sectae societatem facile inter se conveniunt.
Hic est sensus, ut opinor, verborum Constantini. [Paulo post verba *εἰ*
καὶ — χωρῆσονται recte explicat Stroth. ad h. l. ita: „d. i. wenn gleich
einer ein grösseres Maass von Kenntnissen, mehr Einsicht hat, als
der andere, der zu derselben Secte gehört, so werden sie um dieses
verschiedenen Maasses von Kenntnissen (willen) nicht getrennt,

μέρει διαφωνῶσιν, εἰ καὶ τῇ τῆς ἐπιστήμης ἀρετῇ χωρίζονται, τῇ μέντοι τοῦ δόγματος ἐνώσει πάλιν εἰς ἀλλήλους συμπνέουσιν. Εἰ δὴ τοῦτο ἐστὶ, πῶς οὐ πολλῶ δικαιότερον, ὑμᾶς³⁾ τοῦ τοῦ μεγάλου θεοῦ θεράποντας καθεσιῶτας, ἐν τοιαύτῃ προαιρέσει θρησκείας ὁμοψύχους ἀλλήλοις εἶναι; Ἐπισκεψώμεθα δὲ λογισμῶ μείζονι, καὶ πλείονι συνέσει τὸ ῥηθὲν· εἴπερ ὀρθῶς ἔχει δι' ὀλίγας καὶ ματαίας ῥημάτων ἐν ἡμῖν φιλονεικίας, ἀδελφούς ἀδελφοῖς ἀντικεῖσθαι, καὶ τὸ τῆς συνόδου, τίμιον ἀσεβεῖ διχονοίᾳ χωρίζεσθαι δι' ἡμῶν⁴⁾, οἷ πρὸς ἀλλήλους ὑπερ μικρῶν οὕτω καὶ μηδαμῶς ἀναγκαίων φιλονεικοῦμεν. Δημῶδη ταῦτά ἐστι, καὶ παιδικαῖς ἀνοίαις ἀρμότιοντα μᾶλλον, ἢ τῇ τῶν ἱερέων καὶ φρονίμων ἀνδρῶν συνέσει προσήκοντα. Ἀποστῶμεν ἐκόντες τῶν διαβολικῶν πειρασμῶν. Ὁ μέγας ἡμῶν θεός, ὁ κοινὸς ἀπάντων σωτὴρ, κοινὸν ἅπασιν τὸ φῶς ἐξέτεινεν⁵⁾. ὑφ' οὗ τῇ προνοίᾳ ταύτην ἐμοὶ τῷ θεραπευτῇ τοῦ κρείττονος τὴν σπουδὴν⁶⁾ εἰς τέλος ἐνεγκεῖν συγχωρήσατε, ὅπως αὐτοὺς τοὺς ἐκείνου δήμους ἐμῇ προσφωνήσει καὶ ὑπηρεσίᾳ καὶ γουθεσίᾳ ἐνστάσει, πρὸς τὴν τῆς συνόδου κοινωλίαν ἐπαγάγοιμι. Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς ἔφην, μία τίς ἐστὶν ὑμῖν πίστις, καὶ μία τῆς καθ' ἡμᾶς αἰρέσεως σύνεσις, τό, τε τοῦ νόμου παράγγελμα⁷⁾ τοῖς δι' ἑαυτοῦ μέρεσιν εἰς μίαν ψυχῆς πρόθεσιν, τὸ ὅλον συγκλείει, τοῦτο ὅπερ ὀλίγην ἐν ὑμῖν ἀλλήλοις φιλονεικίαν ἤγειρεν, ἐπειδὴ μὴ πρὸς τὴν τοῦ παντὸς δύναμιν ἀνήκει, χω-

sondern bleiben der eine wie der andere, Anhänger Einer und derselben Secte.] — 3) Δικαιότερον ἡμᾶς. Legendum est ὑμᾶς ex Gelasio, Nicephoro et Epiphanio. Et paulo post ἐν ὑμῖν ex iisdem, quibus consentiunt codex Fuk. et Savil. et schedae Regiae. — 4) [Δι' ὑμῶν Cast. Et Val. vertit: „per vos.“ Contra Strothius: „durch uns.“ Similiter inferius Ion. pro τῆς καθ' ἡμᾶς αἰρέσεως habet τ. καθ' ὑμᾶς αἰ. et pro μία τίς ἐν ὑμῖν φύσις, μ. τ. ἐν ἡμῖν φ.] — 5) Τὸ φῶς ἐξέτεινεν. Rectius dixisset ἀνέτεινεν. Paulo ante lego ex codice Fuk. et Savil. ὁ κοινὸς ἀπάντων σωτὴρ. — 6) Ταύτην ἐμοῦ τὴν σπουδὴν. Id est, *hoc meum studium atque institutum, concordiam in ecclesia stabiliendi, omnesque homines ad unius dei cultum traducendi.* De quo studio dixit Constantinus initio huius epistolae, et alibi passim gloriatur. [Cf. *Gothofredi* dissert. ad Philostorg. I, 7. p. 22 sq.] — 7) Τὸ, τε τοῦ νόμου παράγγελμα. Lex enim nihil aliud nobis praecipit quam caritatem; ut scilicet deum quidem toto cordis affectu diligamus, proximum vero sicut nosmetipsos. In his duobus tota lex consistit, ut ait dominus in evangelio. Haec non intellexit Christophorus, qui sic vertit: *Unumque legis ac disciplinae institutum quod quidem cum sui partibus universum ecclesiae corpus, consentiente animorum concordia et proposito devincit.* Rectius Portesius: *Præceptumque legis in id omnibus partibus incumbit, ut in unam animam universum concludat.* Forte etiam scribendum est τοῖς δυοῖν αὐτοῦ μέρεσιν. Duae sunt enim partes huius mandati, quarum altera ad deum, altera ad

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ο΄.

Παρακλήσεις περὶ δμνοσίας.

Διότι καὶ ἐρώτησις ἀπροφύλακτος, καὶ ἀπόκρισις ἀπρό-
νόητος ἴσην ἀλλήλαις ἀντιδότωσαν ἐφ' ἑκατέρω συγγνώμην.
Οὐδὲ γὰρ περὶ τοῦ κορυφαίου τῶν ἐν τῷ νόμῳ παραγγελμάτων
ὑμῖν ἢ τῆς φιλονεικίας ἐξήφθη πρόφασις, οὐδὲ καινὴ τις ὑμῖν
ὑπὲρ τῆς τοῦ θεοῦ θρησκείας αἴρεσις ἀντεισῆχθη· ἀλλ' ἕνα καὶ
τὸν αὐτὸν ἔχετε λογισμὸν, ὡς πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα¹⁾
δύνασθαι συνελθεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΑ΄.

Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλονεικεῖν περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Ἐμῶν γὰρ ἐν ἀλλήλοις ὑπὲρ μικρῶν καὶ λίαν ἐλαχίστων
φιλονεικούντων, τοσοῦτὸν τὸν τοῦ θεοῦ λαὸν ταῖς ὑμετέραις
ιδύνεσθαι φρεσὶν οὐ προσήκει, διὰ τὸ διχνοεῖν· ἀλλ' οὔτε
πρέπον, οὔτε ὅλως θεμιτὸν εἶναι πιστεύεται. Ἴνα δὲ μικρῶν
παραδείγματι τὴν ὑμέτεραν σύνεσιν ὑπομνήσασαι, λέξω²⁾. Ἰσως
δήπου καὶ τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς, ὡς ἐνὶ μὲν ἅπαντες δόγματα
συντίθενται³⁾, πολλάκις δὲ ἐπειδὴν ἐν τῶν αὐτῶν ἀποφάσεων

Cap. LXX. 1) Πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα. *Communiois con-*
sentiam vertit Langus et Musculus, Christophorus *communiois consen-*
sum. Ego *signum* malle interpretari. Nam ut in gentiliis mysteria
quaedam signa ac symbola tradebantur initiatis, quibus sese internoscerent
symmistaе, sic Christiani signum communionis habebant, eucharistiam et
baptismum. Eriphanus certe scholasticus *communiois signum* vertit
[Val. vertit: „ad communionis societatem“ Stroth. melius: „zum Gemein-
schafts-Vertrag.“ Vid. indic. ad Euseb. II. E. sub v. σύνθημα.]

Cap. LXXI. 1) ὑπομνήσασαι, λέξω. *Proterma* τὸν νόμον
et videtur admodum necessaria
sententia. — 2) Ὡς ἐνὶ μὲν ἅπαντες
δόγμα, non intellexerunt
interpretati sunt, alii
apud philosophos
sententia philosophorum
alii Peripateticorum
de quibus
tamen
pauca
de
der
verschiede

ρισμόν τῶν καὶ στασίον ἐν ὑμῖν μηδαμῶς ποιέω. Καὶ λέγω ταῦτα, οὐχ ὡς ἀναγκάζων ὑμᾶς ἐξάπαντος τῆς λίαν εὐήθει καὶ οἷα δὴ ποτέ ἔστιν ἐκείνη ἢ ζήτησις, συντίθεσθαι. Δύναται γὰρ καὶ τὸ τῆς συνόδου τίμιον ὑμῖν ἀκεραίως σώζεσθαι, καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ κατὰ πάντων κοινωνία τηρεῖσθαι, κἂν ταμά-λιστά τις ἐν μέρει πρὸς ἀλλήλους ὑμῖν ὑπὲρ ἐλαχίστου διαφωνία γένηται· ἐπειδὴ μὴδὲ πάντες ἐν ἅπασι ταῦτὸ βουλόμεθα, μὴδὲ μία τις ἐν ὑμῖν φύσις ἢ γνώμη πολιτεύεται. Περὶ μὲν οὖν τῆς θείας προνοίας μία τις ἐν ὑμῖν ἔστω πίστις, μία σύνεσις, μία συνθήκη τοῦ κρείττονος· ἃ δ' ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων τούτων ἐπητήσεων ἐν ἀλλήλοις ἀκριβολογεῖσθε, κἂν μὴ πρὸς μίαν γνώ-μην συμφέρησθε, μένειν εἴσω λογισμοῦ προσήκει, τῷ τῆς δια-νοίας ἀπορρήτῳ τηρούμενα. Τὸ μέντοι τῆς κοινῆς φιλίας ἐξαί-ρετον, καὶ ἡ τῆς ἀληθείας πίστις, ἣ τε περὶ τὸν θεὸν καὶ τὴν τοῦ νόμου θρησκείαν τιμῆ, μενέτω παρ' ὑμῖν ἀσάλευτος· ἐπαν-έλθετε δὴ πρὸς τὴν ἀλλήλων φιλίαν τε καὶ χάριν, ἀπόδοτε τῷ λαῷ ξύμπαντι τὰς οἰκείας περιπλοκάς, ὑμεῖς τε αὐτοὶ καθάπερ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἐκκαθήραντες⁸⁾, αὐθις ἀλλήλους ἐπίγνωτε.

proximum pertinet. — 8) Ψυχὰς ἐκκαθήραντες. Id est, *detersa caligine simultatum, qua mentis vestrae acies erat obducta atque obscurata*. Sequitur enim ἀλλήλους ἐπίγνωτε, id est: *Vos vicissim agnoscite, amplectimini, salutate*. Quibus verbis alludere videtur Constantinus ad inorem Christianorum sui temporis, apud quos in sacris conventibus, dum populus ad perceptionem mysteriorum accederet, diaconus saepius in-clamabat ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους, ne quis scilicet prophanus aut Iudaeus ad sacram mensam irreperet, ut docet Chrysostomus in oratione prima contra Iudaeos pag. 440. tomi primi. Eodem verbo usus est Marcion cum Polycarpum aliquando vidisset: ἐπιγίνωσκε ἡμᾶς, ut ex Irenaeo refert Eusebius in lib. IV. historiae. Latini quoque verbum *recognoscere* usurpant eo sensu. Sic in passione Fructuosi episcopi: *Cum se excalciasset, accessit ad eum commilito frater noster nomine Felix, apprehenditque dextram eius, recognoscens eum, et deprecans ut sui memor esset*. Tertullianus in lib. IV. contra Marcionem cap. 2. *Propterea Hierosolymam ascendit, ad cognoscendos apostolos et consultandos*. [Nec nostro loco nec H. E. IV, 14. ἐπιγινώσκειν significationem *salutandi* habere, monui iam ad l. l. H. E. T. I. p. 335. et recte potius Stroth. vertit: „*erkennt euch wieder einander [als Brüder]*“, his additis p. 290. not.: „*Ein kirchlich-technischer Ausdruck, der hier soviel heisst, als einander für Mitglieder der wahren Kirche erkennen*.“ Cf. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie* T. VIII. p. 236 sq. p. 328 sq. Atque similiter apud Euseb. H. E. IV, 14. dictum est: ἐπιγίνωσκε ἡμᾶς. Vide quae annotavi ad *E. G. Gersdorffii* epistol. crit. praefix. T. III. p. XII sq. et quae scripsit ipse *Gersdorffius* l. l. Adde duos locos insignio- res, unde vis vocabuli ἐπιγινώσκειν facile intelligitur. Plutarch. morall. T. I. P. II. p. 336. edit. *Wyttenbach*. Καλλιπίδης, ὁ τῶν τραγωδοποιῶν ὑποκριτῆς, ὄνομα καὶ δόξαν ἔχων ἐν τοῖς Ἕλλησι, καὶ σπουδαζόμενος ὑπὸ πάντων, πρῶτον μὲν ἀπήνησεν αὐτῷ (Ἀγησιλάῳ) καὶ προσεῖπεν, ἔπειτα σοβαρῶς εἰς τοὺς συμπαισιωτούντας ἐμβολῶν ἑαυτὸν, ἐπεδείκνυτο, νομίζων

Ἡδίων γὰρ πολλάκις φίλια γίνεται μετὰ τῆν τῆς ἔχθρας ὑπόθεσιν⁹⁾, αὐτίς εἰς καταλλαγὴν ἐπανελθοῦσα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Β'.

Ὅτι δι' εὐλάβειαν ὑπεραλγῶν δακρύων ἠναγκάζετο, καὶ μέλλων εἰς τὴν ἀνατολὴν διαβαίνειν, ἐπίσχε διὰ ταῦτα.

Ἀπόδοτε οὖν μοι γαληνάς μὲν ἡμέρας, νύκτας δ' ἀμερμνους, ἵνα κάμοι τις ἠδονὴ καθαρῶ φωτός, καὶ βίου λοιπὸν ἡσυχου εὐφροσύνη σάιζηται· εἰ δὲ μὴ, στένειν ἀνάγκη, καὶ δακρύοις δι' ὄλου συγγεῖσθαι, καὶ μηδὲ τοῦ τοῦ ζῆν αἰῶνα πράως ὑφίστασθαι. Τῶν γάρ τοι τοῦ θεοῦ λαῶν, τῶν συνθεραπόντων λέγω τῶν ἐμῶν, οὕτως ἀδίκῃ καὶ βλαβερᾷ πρὸς ἀλλήλους φιλονεικία κεχωρισμένων, ἐμὲ πῶς ἐγχωρεῖ τῷ λογισμῷ συνεστάναι λοιπὸν; Ἴνα δὲ τῆς ἐπὶ τούτῳ λύπης τὴν ὑπερβολὴν αἰσθηθεῖ, πρῶτῃν ἐπιστὰς τῇ Νικομηδέων πόλει, παραχοῆμα πρὸς τὴν ἑψάν ἠπειγόμεν¹⁾ τῇ γνώμῃ. Σπεύδοντι δὲ μοι πρὸς ὑμᾶς, καὶ τῷ πλείονι μέρει²⁾ σὺν ὑμῖν ὄντι, ἢ τοῦδε τοῦ γραμματος ἀγγελία³⁾ πρὸς τὸ ἔμπαλι τὸν λογισμὸν ἀνεχαίτισεν, ἵνα μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὄραν ἀναγκασθῆιν, ἢ μηδὲ ταῖς ἀκοαῖς προσέσθαι δυνατὸν ἠγούμην. Ἀνοίξατε δὲ μοι λοιπὸν ἐν τῇ καθ' ὑμᾶς ὁμοιοῖα, τῆς ἑψας τὴν ὁδὸν, ἣν ταῖς πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαις ἀπεκλείσατε· καὶ συγχωρήσατε θᾶττον ὑμᾶς τε ὁμοῦ, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας δήμους ἰδεῖν χαίροντας, καὶ

ἐκεῖνον ἄρξαι τινος φιλοφρονήσεως· τέλος δὲ εἶπεν, Οὐκ ἐπιγινώσκεις με (*siehst du nicht, wer ich bin?*) ὡ βασιλεῦ, οὐδ' ἤκουσας ὅστις εἶμι; δ' δ' Ἀγησάλλιος ἀποβλέψας εἰς αὐτὸν, Ἄλλ' οὐ τὴν ἐσοί Καλλιπίδας ὁ δεικηλίκτας; οὕτω δὲ Λακεδαιμόνιοι τοὺς μίμους καλοῦσι. In quibus illud Οὐκ ἐπιγινώσκεις με ad sensum plane idem est quod apud Eusebium H. E. IV, 14. ἐπιγίνωσκε ἡμῶς, fortius tantum et gravius exprimens Marcionis ut gravius commoti sententiam. Didymus in Isai. c. VI. Προσαγορεύσαντος τοῦ ἀσεβοῦς Βασιλιδοῦς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην καὶ εἰπόντος· ἐπιγινώσκεις ἡμῶς; ἀμελιτὲ· ἐπιγινώσκω σε, λέγει ὁ ἅγιος, πρωτότοκον τοῦ σατανᾶ.] — 9) Τῆς ἔχθρας ὑπόθεσιν. Scribendum est ἀπόθεσιν, ut legitur apud Gelasium et Nicephorum. Atque ita plane scriptum exhibent Fuk. codex et Savil. et schedae Regiae. [Recte sententiam suam retractat Vales. ad Socrat. H. E. I, 7. p. 17. edit. Reading. Ἐπόθεσιν verendum est causam. Vide nos ad Euseb. de martyr. P. c. XI. p. 134.]

Cap. LXXII. 1) [Πρὸς τὴν ἑψάν ἠπειγόμεν. Cf. Vales. ad III, 14.] — 2) Καὶ τῷ πλείονι μέρει. Id est, animo et cogitatione. Animus enim maior ac melior pars cuiusque est. At Christophorsonus maiorem itineris partem intellexit, quod nullo modo ferri potest. — 3) Τοῦδε τοῦ γραμματος ἀγγελία. Scribendum est πράγματος ex Socrate et Gelasio Cyziceno et Nicephoro. Paulo post lego προσέσθαι, ut habet idem Nicephorus, et Savilii codex. [Et Zimm.] Contra Cast. habet πρόσθαι.]

εἰ μὴ τῆς μοχθηρᾶς πλάνης ἢ βίαιος ἐπανάστασις⁵⁾, ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως⁶⁾ ἀμέτρως ταῖς ἐνίων ψυχαῖς ἐρπεπήγει.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Α'.

Ὅπως ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων διὰ τὰ κατα Ἄρειον ἐκινουῦντο ζήτησεις.

Τοιαῦτα βασιλεὺς, ὡσανεὶ θεοῦ μεγαλοφωνότατος κήρυξ, τοῖς ἐπαρχεῶταις ἅπασι δι' οἰκείου προσεφώνει γράμματος, δαιμονικῆς μὲν ἀπειργων τοὺς ἀρχομένους πλάνης, τὴν δ' ἀληθῆ μετιέναι θεοσέβειαν ἐγκελευόμενος. Φαιδρυνόμενω δ' αὐτῷ ἐπὶ τούτοις, φήμη τις διαγγέλλεται ἀμφὶ ταραχῆς οὐ μικρᾶς¹⁾ τὰς ἐκκλησίας διαλαβούσης· ἐφ' ἣ τὴν ἀκοὴν πληγεῖς, ἴασιν περιενόει. Τὸ δ' ἦν ἄρα τοιούδε. Ἐσεμνύνετο μὲν ὁ τοῦ θεοῦ λεῶς, ταῖς τῶν καλῶν καλλωπιζόμενος πράξεσιν· οὐδ' ἦν τις ἔξωθεν φόβος ταραττων, ὡς καὶ λαμπρᾶς καὶ βαθυτάτης εἰρήνης ἀπανταχόθεν τὴν ἐκκλησίαν θεοῦ χάριτι περιφραττούσης²⁾. φθόνος δ' ἄρα καὶ τοῖς ἡμετέροις ἐφήδρευε καλοῖς, εἴσω μὲν εἰσδυόμενος, μέσος δ' ἐν αὐτοῖς χορεύων τοῖς τῶν ἁγίων ὀμίλοις. Συμβάλλει δῆτα τοὺς ἐπισκόπους, στάσιν ἐμβαλὼν ἐρεσχελίας³⁾, θείων προφάσει δογμάτων· κᾶπειθ' ὡς ἀπὸ μικροῦ σπινθῆρος μέγα πῦρ ἐξεκάετο, ἄκρας μὲν ὡσπερ ἀπὸ κορυφῆς ἀρξάμενον τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας, διαδραμόν⁴⁾ δὲ τὴν σύμπασαν Αἴγυπτον τε καὶ Λιβύην, τὴν τ' ἐπέκεινα Θηβαΐδα· ἦδη δὲ καὶ τὰς λοιπὰς ἐπενέμετο ἐπαρχίας τε καὶ πόλεις, ὡστ' οὐ μόνους ἦν ἰδεῖν τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους λόγοις διαπληκτιζομένους, ἀλλὰ καὶ τὰ πλήθη κατατεμνόμενα, τῶν μὲν ὡς τούσδε, τῶν δὲ θατέροις ἐπικλινομένων.

vero deo. — 6) Τῆς κοινῆς ἀναστάσεως. Scribendum videtur ἀνορθώσεως. Nam vulgata vox ex superiore linea repetita esse videtur. Porro in fine huius edicti apposita erat sine dubio haec subscriptio, de qua superius multa dixi: Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσι. Haec enim subscriptio proprie convenit huic edicto, utpote quod missum est ad provinciales orientis.

Cap. LXI. 1) [Ἀμφὶ ταραχῆς οὐ μικρᾶς. De ratione qua in causa Ariana se gesserit Eusebius, vid. Möller. de fide Eus. p. 48 sqq.] — 2) [Εἰρήνης — περιφραττούσης. Cf. Tillemont. memoires T. VI. P. III. p. 775 sqq. Wach Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. II. p. 418 sq.] — 3) Στάσιν ἐμβαλὼν ἐρεσχελίας. Scribendum videtur καὶ ἐρεσχελίας. Porro φθόνος hoc loco est invidus daemon. Sic enim loqui solet Eusebius multis in locis. — 4) [Διαδραμὼν Val. διαδραμόν Cast.

Εἰς τοσοῦτον δὲ διήλυνεν ⁵⁾ ἀτοπίας ἢ τῶν γινόμενων θεία, ὥστ' ἤδη ἐν αὐτοῖς μέσοις τῶν ἀπίστων θεάτραις, τὰ σιμνα τῆς ἐνθίου διδασκαλίας τὴν αἰσχίστην ὑπομένειν χλεύην ⁶⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΕΒ'.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ Μελιτιανῶν.

Οἱ μὲν οὖν κατ' αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν, νεανικῶς περὶ τῶν ἀνωτάτω διεπληκτίζοντο, οἱ δ' ἀμφὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον ¹⁾ καὶ τὴν ἄνω Θηβαΐδα, προῦπακεμένης παλαιότερας ὑποθέσεως χάριν διεστασίαζον, ὡς πανταχοῦ διηροῦσθαι τὰς ἐκκλησίας. Τούτοις δ' ὥσπερ σώματος κεκακωμένου, σύμπασα Λιβύη συνέκαμνε· συνενόσει δὲ καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῶν ἐκτὸς ἐπαρχιῶν. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, διεπρεσβεύοντο πρὸς τοὺς κατ' ἐπαρχίαν ἐπισκόπους, οἱ δ' εἰς θάτερον τεμνόμενοι μέρος, τῆς ὁμοίας ἐκοινώνουν ὑτάσεως.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΕΓ'.

Ὅπως περὶ εἰρήνης πέμψας Κωνσταντῖνος ἔγραψε.

Ταῦτα δὲ πυθόμενος ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ψυχὴν ὑπεραλγῆσας, συμφορὰν τε οἰκείαν τὸ πρᾶγμα θύμενος, παραχοῆμα τῶν ἀμφ' αὐτὸν θεοσεβῶν, ὃν εὖ ἠπίστατο σῶφρονι πίστει ἀρετῇ δεδοκιμασμένον ἄνδρα ²⁾, λαμπρυνόμενον ταῖς ὑπὲρ εὐσε-

Zimmerm.] — 5) Τοσοῦτον δὲ διήλυνεν. In codice Regio legitur δὴ ἤλυνεν, quod magis probo. Totus igitur locus sic scribendus est: εἰς τοσοῦτον δὴ ἤλυνεν ἀτοπίας, etc. Certe in Fuketiano codice legitur εἰς τοσοῦτον. [Ad rem vid. Sozom. H. E. 1, 15. Theodoret. H. E. I, 3. Tillémont. memoires T. VI. P. II. p. 17 sq.] — 6) [Ἦστ' — χλεύην. Facillime sane Ensebio, cum in causa Ariana non solum clerici sed etiam laici ineptissime inter se digladiarentur, difficile fuisse, satyram non scribere credimus, neque tamen, quam proclive fuerit Alexandrinorum ad irridendos et traducendos alios ingenium, obliviscendum est. Vid. interpp. ad Statii Sylv. II, 1, 72. V, 5, 66. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 87 sqq.]

Cap. LXII. 1) Οἱ δ' ἀμφὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον. Melitianos intelligit, de quorum schismate videndus est Epiphanius et Baronius.

Cap. LXIII. 1) Δεδοκιμασμένον ἄνδρα. Hosium Cordubensem intelligit, ut scribit Gelasius Cyzicenus in libro II. et post illum Photius in bibliotheca capite CXXVII. et Nicephorus. Et ante hos omnes Socrates atque Sozomenus. [Cf. Pagi ad a. CCCXVIII. n. XIX. Tillémont, mémoires eccles. T. VII. p. 524 sqq. p. 528. p. 541 sq. Schröckh christliche Kgesch. T. V. p. 344 sqq.]

βίας ὁμολογίας κατὰ τοὺς ἔμπροσθεν χρόνους, βραβεῦσαι εἰρήνην τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξανδρείαν διεστῶσιν ἐκπέμπει· γράμμα τ' ἀναγκαιότατον δι' αὐτοῦ τοῖς τῆς ἐρεσχελλας αἰτίοις ἐπιτίθουσιν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ γνώρισμα περιέχον ἀμφὶ τὸν λαὸν τοῦ θεοῦ κηδεμονίας, τῇ περὶ αὐτοῦ φέρεσθαι διηγήσει καλὸν, ἔχον τοῦτον τὸν τρόπον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Δ'.

Κωνσταντίνου *) ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν ἐπίσκοπον, καὶ Ἀρειον τὸν πρεσβύτερον.

Νικητῆς Κωνσταντῖνος, μέγιστος σεβαστὸς,
Ἀλεξάνδρῳ καὶ Ἀρειῷ.

„Διπλῆν μοι γεγενῆσθαι πρόφασιν τούτων ὧν ἔργῳ τὴν χρεῖαν ὑπέστην¹⁾, αὐτὸν, ὡς εἶκός, τὸν τῶν ἐμῶν ἐγχειρημάτων βοηθὸν καὶ σωτήρα τῶν ὅλων θεὸν ποιῶμαι μάρτυρα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Ε'.

Ὅτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμερίμνα συνηθως.

Πρῶτον μὲν γὰρ τὴν ἀπάντων τῶν ἔθνῶν περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν¹⁾, ὡς μίαν ἕξως σύστασιν ἐνώσαι· δεύτερον δὲ, τὸ τῆς κοινῆς οἰκουμένης σῶμα καθάπερ χαλεπῷ τινὶ²⁾ νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι προὔθυμήθην. Ἄ δὴ προσκοπῶν, ἕτερον μὲν ἀπορρήτω διανοίας ὀφθαλμῷ συνελογιζόμεν,

Cap. LXIV. *) [Κωνσταντίνου — πρεσβύτερον. Vid. Exours. II.] — 1) [Τούτων — ὑπέστην, rerum quas gessi, ut vertit Val. Praeterea Stroth. ad h. l. animadvertit: „Nemlich den Krieg mit Licinius. Man sieht deutlich, dass auch dieser Brief bald nach Ueberwindung des Licinius im Jahr 324 geschrieben worden.“ Cf. Manso Leben Constantins p. 368 sq.]

Cap. LXV. 1) Τὴν περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν. Mallem scribere διάθεσιν, aut πρόληψιν. Contra in principio huius epistolae pro διπλῆν μοι πρόφασιν, malim legere πρόθεσιν. Mox scribo πρὸς μίαν ἕξως σύστασιν ἐνώσαι ex codice Fuketiano et Savillii. Mallem tamen scribere πρὸς μιᾶς. [Cast. πρὸς μίαν pro ὡς μίαν.] — 2) Καθάπερ χαλεπῷ τινί. — Desunt hic nonnulla, quae in libro Moraei ita supplentur: χαλεπῷ τινὶ νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι etc., prout etiam legitur in editione Genevensi. Ego libentius hunc locum ita suppleverim: χαλεπῷ τινὶ νοσήματι τῆς τυραννίδος πεζόμενον ἐλευθερῶσαι προὔθυμήθην. Verum cum in optimis codicibus Fuketiano et Savillii locus ita suppleatur ut supra posui, eam

ἔτερον δὲ τῆ τῆς στρατιωτικῆς χειρὸς ἐξουσίᾳ κατορθοῦν ἐπι-
 ρώμην, εἰδὼς ὡς εἰ³⁾ κοινὴν ἅπασιν τοῖς τοῦ Θεοῦ θεράπουσιν
 ἐπ' εὐχαῖς ταῖς ἑμαῖς ὁμόνοιαν καταστήσαιμι, καὶ ἡ τῶν δημο-
 σίων πραγμάτων χρεῖα σύνδρομον ταῖς ἁπάντων εὐσεβέσι γνώ-
 μαις τὴν μεταβολὴν καρπώσεται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ες'.

Ὅτι καὶ τὰς ἐν Ἀφρικῇ ζητήσεις διορθώσατο.

Μανίας γὰρ δῆπουθεν¹⁾ οὐκ ἀνεκτῆς ἅπασαν τὴν Ἀφρι-
 κὴν ἐπιλαβούσης, καὶ διὰ τοὺς ἀβούλους κουφόιητι τὴν τῶν
 δήμων θρησκείαν εἰς διαφόρους αἰρέσεις σχίσαι τεταλμηκότας,
 ταύτην ἐγὼ τὴν νόσον καταστεῖλαι βουληθεὶς, οὐδὲ μίαν ἑτέραν
 ἀρκοῦσαν τῷ πράγματι θεραπείαν εὕρισκον, ἢ εἰ τὸν κοινὸν τῆς
 οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών²⁾, ὃς ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν συνόδοις τὴν

scripturam sequi praestat. Porro in Fuketii libro deest vox κοινῆς. —
 8) [Ὡς εἰς Ion.]

Cap. LXVI. 1) *Μανίας γὰρ δῆπουθεν*. Scribendum omnino est
μανίας γούν. Paulo post ubi legitur *καὶ διὰ τοὺς* expungenda est particula
καὶ. Donatistas autem intelligit, qui post Romanam et Arelatensem syno-
 dum, post iudicium ipsius Constantini, adhuc in Africa tumultuabantur.
 — 2) *Τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών*. Licinium procul dubio
 intelligit, ut declarant quae sequuntur verba: *ὃς ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν* [Steph.
ἡμῶν] *συνόδοις* etc. Nam Licinius synodos Christianorum antistitum pro-
 hibuerat, ut testatur Eusebius in libro I. cap. 51. At Christophorus
 communem humani generis hostem hoc in loco diabolum esse existima-
 vit, gravi errore. Est igitur hic huius loci sensus. Cogitabam, inquit
 Constantinus, devicto Licinio quosdam ex vobis orientalibus episcopis
 mittere in Africam, ad pacem illic inter Donatistas et Catholicos compo-
 nendam. Cum enim et Italiae et Galliarum episcopi id efficere non
 potuerint, vestra demum opera id perfectum iri sperabam. Sed, ut
 video, vos ipsi pacificatoribus egetis. [Supplenda haec Valesiana anno-
 tatione Strothii ad h. l. (p. 280 sq. not. 4.): „Weil Constant in die
 donatistische Streitigkeit durch abendländische Synoden nicht hatte
 beylegen können, so hoffte er, dass dies vielleicht mit Beyhülfe der
 morgenländischen Bischöfe geschehen würde. Weil aber diese keine
 Synode deswegen halten konnten, wegen des Verbots des Licinius,
 der alle Synoden verboten hatte, so musste Licinius erst aus dem
 Wege geräumt werden, ehe Constant in diesen Zweck erreichen
 konnte. Vielleicht mag ein schon vorher geschehenes Ansinnen an die
 morgenländischen Bischöfe, von Seiten Constantins, und deren
 bezeugte Lust, sich in dieser Sache zu verwenden, dem Licinius
 zu dem Verbot der Synoden Gelegenheit gegeben haben. Soviel ist
 offenbar, selbst aus dieser Geschichte, dass die morgenländischen
 Christen, und vorzüglich die Bischöfe, schon vorher dem Constantin
 viel ergebener gewesen, als ihrem Kayser Licinius, welches denn
 diesen natürlicher Weise zu solchen Verboten veranlassen musste,
 weil er bey der Abgeneigtheit der Bischöfe gegen ihn befürchtete.“

ἀσέμιτον ἑαυτοῦ γνώμην ἀντίστησεν, ἐνίοις ὑμῶν πρὸς τὴν τῶν πρὸς ἀλλήλους διχονοούντων ὁμόνοιαν βοηθοὺς ἀποστείλαιμι³⁾).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Ζ'.

Ὅτι ἐκ τῆς ἀνατολικῆς τὰ τῆς εὐσεβείας ἤρξατο.

Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τοῦ φωτὸς δύναμις, καὶ ὁ τῆς ἱερᾶς θρησκείας νόμος, ὑπὸ τῆς τοῦ κρείττονος εὐεργεσίας, οἷον ἔκ τινων τῆς ἀνατολῆς κόλπων ἐκδοθεὶς, ἅπασαν ὁμοῦ τὴν οἰκουμένην ἱερῶ λαμπιῆρι κατήστραψεν, εἰκότως ὑμᾶς¹⁾ ὥσπερ τινὰς ἀρχηγούς τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας ὑπάρξεν πιστεύων, ὁμοῦ καὶ ψυχῆς νεύματι καὶ ὀφθαλμῶν ἐνεργείᾳ ζητεῖν ἐπειρώμην. Ἄμα γοῦν τῇ μεγάλῃ νίκῃ²⁾ καὶ τῇ τῶν ἐχθρῶν ἀληθεῖ θριαμβείᾳ, τουτέστι πρῶτον εἰλόμην³⁾ ἐρευνᾶν, ὃ δὴ πρῶτόν μοι καὶ τιμιώτατον ἀπάντων ὑπάρχειν ἠγούμην.

sie möchten bey ihren Zusammenkünften Dinge zu seinem Nachtheil und zu Constantins Vortheil verabreden. Er musste in dieser Meynung bestärkt werden, weil die Christen schon gegen andere Gesetze, die er gemacht hatte, offenbaren Ungehorsam bewiesen hatten, wie Eusebius selbst sagt. Ueberhaupt wird der ehrliche Geschichtschreiber, der die Sachen nicht in einem falschen Licht, sondern wie sie sind betrachtet, und nicht der Religion wegen Parthey nimmt, gestehn, dass die Sache Constantins wider den Licinius nicht vollkommen gerecht gewesen.“ Cf. Walch Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. II. p. 428 sq.] — 3) Ἀποστείλαί με. Scribo ἀποστείλαιμι cum Grutero et Moraei libro, quibus consentiunt codex Fuchetii et Savilii et Regiae schedae.

Cap. LXVII. 1) Ἡμᾶς ὥσπερ τινὰς ἀρχηγούς. Procul dubio scribendum est ὑμᾶς, ut in Moraei libro ad marginem emendatur. Nec aliter legitur in codice Fuch. et Savilii. Porro Constantinus Aegyptios diserte inter orientis populos enumerat, quod non vidit Christophorus. Aegyptus certe tunc temporis inter orientis provincias censebatur, iam inde a Maximini temporibus, qui caesar in oriente constitutus Aegyptum sub se habuerat. Hinc est quod Amm. Marcellinus in libro XIV. ubi provincias orientis recenset, Aegyptum ac Mesopotamiam ex earum numero fuisse testatur. Locus est in pag. 19. editionis nostrae. Sed et comes orientis Aegyptum ac Mesopotamiam sub dispositione sua habebat Constantini et Constantii temporibus, ut docet vetus haec inscriptio: M. MAECIO MEMMIO FURIO BALBURIO CAECILIANO. PLACIDO. C. V. COMITI ORIENTIS AEGYPTI ET MESOPOTAMIAE. CONSULI ORDINARIO, etc. Quin etiam, sub posterioribus imperatoribus, licet Aegyptiaca dioecesis ab orientali seiuncta esset, semper tamen sub praefecto praetorii per orientem fuit, ut ex imperii notitia constat. Paulo post scribendum videtur ζητεῖν ἠπειρώμην. — 2) Ἄμα γοῦν τῇ μεγάλῃ νίκῃ. Hoc est quod dixit superiori capite: τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἐξελών. Intelligit autem Constantinus proelium Hadrianopolitanum et Chalcedonense. Quorum illud contigit quinto nonas Iulias, hoc vero 14. Calendas Octobres anno Christi 324. Sub finem autem huius anni data esse videtur haec epistola. — 3) Τουτέστι πρῶτον εἰλόμην. Legen-

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Η'.

Ὅτι*) λυπηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμβουλεύει.

Ἄλλ', ὡς καλλίστη καὶ θεία πρόνοια, οἷόν μου τῆς ἀκοῆς, μάλλον δὲ τῆς καρδίας αὐτῆς¹⁾ τραῦμα καίριον ἦπατο, πολλῶν χαλεπωτέραν τῶν ἐκεῖ καταλειφθέντων²⁾ τὴν ἐν ὑμῖν γινομένην διχοστασίαν σημαῖνον· ὡς πλείονος ἤδη τὰ καθ' ὑμᾶς μέρη θεραπείας δέεσθαι, παρ' ὧν τοῖς ἄλλοις τὴν ἴασιν ὑπάρξειν ἤλπισα. Διαλογιζομένῳ δὴ μοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, ἄγαν εὐτελῆς καὶ οὐδαμῶς ἀξία τῆς τοσαύτης φιλονεικίας ἢ πρόφασις ἐφωράθη. Διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀνάγκην ἐπειχθεὶς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγγέλιον³⁾ γράφων, τὴν τε θείαν πρόνοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, μέσον τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισβητήσεως, οἷον εἰρήνης πρῦτανιν ἐμαυτὸν προσάγω εἰκότως. Ὅπερ γὰρ δὴ συναιρομένου τοῦ κρείττονος, καὶ εἰ μείζων ἦν τις ἀφορμὴ

dum puto τοῦτ' ἔτι. Fortasse etiam προειλόμην, id est, discidium illud Donatistarum rursus inquirere ac diiudicare decreveram. In optimo Fuketii codice legitur τί ποτ' ἐστὶ πρῶτον, etc. Atque ita in libro Turnebi et Moraei ad marginem emendatur. Omnino videntur hic deesse nonnulla. Sensus tamen is prorsus est, quem dixi. Porro collata simul omnium codicum lectione, locus ita sanandus videtur: τί ποτ' ἐστὶ τοῦτο πρ.

Cap. LXVIII. *) [Ὅτι — συμβουλεύει. Vid. Excurs. II.] —

1) Τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Quis non videt scribendum esse τῆς καρδίας? Nec damnanda est Christophorsoni coniectura, qui τραῦμα καίριον legit. Sic enim plane scriptum exhibent optimi libri Fuketii, Savilii et Reg. schedae, [Steph. πρᾶγμα.] — 2) Τῶν ἐκεῖ καταλειφθέντων. Nihil hic vidit Christophorsonus, qui non animadvertit vocem hanc ἐκεῖ referendam esse ad schisma Donatistarum, de quo supra locutus est Constantinus. Ait igitur imperator, hoc schisma maxima iam ex parte sedatum esse, ac leves duntaxat eius reliquias in Africa remansisse. — 3) Πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγγέλιον. Vocem ὁμόψυχον consulto omisit Christophorsonus, cum Alexandrum et Arium concordēs dici non posse existimaret quippe qui de tantis rebus inter se dissentirent. Verum Constantinus eos nihilominus unanimes vocat, cum de utroque bene sentiret, eoque verbis potius quam re ipsa et animo dissidere crederet. [Cf. II, 70. Stroth. ad h. l. p. 283.: „Man lobt öfters an einem etwas, was er nicht hat, um ihn dadurch anzureizen das Lob zu verdienen. In dieser Absicht braucht Constantin hier das Beywort einsgesinnt.“] Vox autem ἀγγέλιον parum convenire videtur antistitibus. Utuntur quidem hac voce imperatores in literis suis ad rectores provinciarum. Sed cum sacerdotes alloquuntur, sanctitatem, gravitatem vel prudentiam frequentius dicunt. Glossae veteres: ἀγγέλιον solertia, experientia. [Minus frequenter ἀγγέλιον titulo sacrorum antistites appellari, concedere possumus Valesio, neque tamen utitur illo

διχονοίας, οὐ χαλεπῶς ἂν ἠδυνήθην, ὅσιαις τῶν ἀκούοντων γνώμαις ἐγχειρίζων τὸν λόγον, εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστῆσαι⁴⁾, τοῦτο μικρᾶς καὶ λίαν εὐτελοῦς ἀφορμῆς ὑπαρχούσης, ἢ πρὸς τὸ ὅλον ἐμποδῶν ἰσάται, πῶς οὐκ εὐχεριστέραν καὶ πολλῶν ἐφιδιωτέραν μοι τοῦ πράγματος τὴν ἐπανόρθωσιν μνηστεύσει;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Θ '.

Πόθεν ἢ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀρείου ζήτησις ἤρξατο, καὶ ὅτι μὴ ἐχορῆν συζητεῖν ταῦτα.

Μανθάνω τοίνυν ἐκεῖθεν ὑπῆρξαι τοῦ παρόντος ζητήματος τὴν καταβολὴν¹⁾. Ὅτε γὰρ σὺ, ὦ Ἀλέξανδρε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζήτησις, τί δὴ ποτε αὐτῶν ἕκαστος²⁾ ὑπὲρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δ' ὑπὲρ ματαίου τινὸς ζητήσεως μέρος ἐπυνθάνου³⁾, σὺ τε, ὦ Ἀρεῖε, τοῦθ' ὅπερ ἢ μήτε τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι, ἢ ἐνθυμηθέντα σιωπῆ παραδοῦναι προσῆκον ἦν, ἀπροόπτως ἐντέθεικας⁴⁾, ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας⁵⁾ ἐγερθείσης, ἢ μὲν σύνοδος ἠρνήθη⁶⁾, ὁ

Constantinus hoc tantum loco, sed de iisdem episcopis non minus III, 18. 31. IV, 35., quos locos attulit Lowthius. Cf. II, 51.] — 4) *Εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστῆσαι.* Vox ἕκαστον in neutro genere posita videtur. Refertur enim ad articulum ὅπερ, cui mox respondet τοῦτο. Recte igitur in codice Regio et Fuk. post verbum μεταστῆσαι apponitur virgula. Neque enim sensus absolutus est. At Christophorsonus contra morem suum ex una periodo duas fecit.

Cap. LXIX. 1) [*Τὴν καταβολὴν i. e. initium, originem.* Ad rem cf. Socrat. H. E. I, 5. Theodoret. H. E. I, 2.] — 2) *Τί δὴ ποτε αὐτῶν ἕκαστος.* Addendum omnino est φρονεῖ ex Gelasio Cyziceno in lib. II. cap. 4. Nicephorus autem in lib. VIII. cap. 13. habet νοεῖ. Mox ubi legitur πυνθάνοιο, codex Fuk. et Savil. scriptum habent ἐπυνθάνου rectius. — 3) [*Πυνθάνοιο Cast. et mox Ἰόν. μηδὲ pro μήτε.*] — 4) *Ἀπροόπτως ἐντέθεικας.* Rectius in Gelasii libro legitur ἀντέθηκας, id est, *opposuisti, obiecisti.* Atque ita legerat Epiphanius scholasticus, ut patet ex cap. 19. historiae tripartitae. [*Ἀντέθηκας scripsit Zimm. Ἐντέθεικας Val. vertit: „protulisses“ et Stroth.: „vorggetragen.“* Sed hoc sensu nunquam memini me ἐντέθεικας legere, quod potius synonymum est cum praecedenti ἐνθυμηθῆναι. Itaque vertendum: „cum — imprudenter animo infixisses infixumque foveres s. teneres.“ Patet autem difficilius esse ἐντέθεικας quam ἀντέθηκας quod satis claras interpretamenti notas habet.] — 5) *Ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας.* Nicephorus primam vocem utpote superfluum expunxit, quam tamen habent omnes libri, et Epiphanius scholasticus in versione sua retinuit. — 6) *Ἡ μὲν σύνοδος ἠρνήθη.* Langus vertit: *conventus quidem solemnus quibusdam denegatus.* Christophorsonus vero sic interpretatur: *Conventus qui in ecclesia fieri solet, impeditus.* Σύνοδος igitur pro synaxi hic acceperunt,

δὲ ἀγιοτάτος λαὸς εἰς ἀμφοτέρους σχισθεὶς, ἐκ τῆς τοῦ κοινοῦ σώματος ἀρμονίας ἐχωρίσθη. Οὐκοῦν ἑκάτερος ὑμῶν ἐξίσου τὴν συγγνώμην παρασχῶν⁷⁾, ὅπερ ἂν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παραινεῖ, δεξάσθω· τί δὲ τοῦτο ἐστίν; οὔτε ἐρωτᾶν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προσῆκον ἦν, οὔτε ἐρωτώμενον ἀποκρίνεσθαι. Τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὅποσας μὴ νόμου τινὸς ἀνάγκη προστάττει, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρεσχελία προτίθῃσιν, εἰ καὶ φυσικῆς⁸⁾ τινὸς γυμνασίας ἔνεκα γίνονται, ὅμως ὀφείλομεν εἴσω τῆς διανοίας ἐγκλείειν, καὶ μὴ προχειρῶς εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, μηδὲ ταῖς τῶν δήμων ἀκοαῖς ἀπρονοήτως πιστεύειν. Πόσος γὰρ ἐστίν ἕκαστος, ὡς πραγμάτων οὔτω μεγάλων καὶ λίαν δυσχερῶν δύναμιν, ἢ πρὸς τὸ ἀκριβὲς συνιδεῖν, ἢ κατ' ἀξίαν ἐρμηνεῦσαι; Εἰ δὲ καὶ τοῦτο τις εὐχερῶς παιεῖν νομισθεῖη, πόσον δὴ που μέρος τοῦ δήμου πείσει; ἢ τίς ταῖς τῶν τοιούτων⁹⁾ ζητημάτων ἀκριβείαις ἔσω τῆς ἐπικινδύνου παρολισθήσεως ἀντισταίη; Οὐκοῦν ἐφεκτέον ἐστίν ἐν τοῖς τοιούτοις τὴν πολυλογίαν, ἵνα μήπως ἢ τῇ ἡμῶν ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως τὸ προταθὲν ἐρμηνεῦσαι μὴ δυναθέντων, ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν βραδυτέρᾳ συνέσει πρὸς ἀκριβῆ τοῦ ῥηθέντος κατάληψιν ἐλθεῖν μὴ χωρησάντων, ἐξ ὁποτέρου τούτων¹⁰⁾ ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος εἰς ἀνάγκην ὁ δῆμος περισταίη.

quo sensu ea vox non infrequenter usurpatur. Sic rursus in hoc capite εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, et in cap. 68. Sed et Epiphanius scholasticus vertit *mysteria contempnuntur*. [Val. vertit: „communio quidem denegata est“ et Stroth.: „ist die Kirchengemeinschaft versagt worden.“] — 7) Τὴν συγγνώμην παρασχῶν. Socrates ac Gelasius Cyzicenus et Nicephorus habent γνώμην, id est, aures et animum mihi accommodans. Sed vulgata lectio rectior est. Sic enim Constantinus loquitur infra in hoc capite. Epiphanius vertit *voluntatem praebens*. — 8) Εἰ καὶ φυσικῆς τινὸς γυμνασίας. Scribendum videtur φιλοσοφικῆς vel σοφιστικῆς γυμ. ἔνεκα γίνονται. [Imo sanissimum est φυσικῆς γυμνασίας et sensum recte expressit Val. vertendo: „ingenii exercendi causa.“ Proprie: „naturales animi facultates exercendi causa.“] — 9) ἢ τίς τῶν ταῖς τῶν τοιούτων. In codice Regio, Fuk. et Savil. legitur ἢ τίς ταῖς, etc. Apud Nicephorum autem legitur ἢ τίς ὅς ταῖς rectius quam in vulgatis editionibus. [Τίς, ὅς ταῖς Zimm. τίς ταῖς Val.] Mox emendavi ex codice Fuk. et Sav. ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν βραδυτέρᾳ συνέσει. [Steph. βραδυτέρα συνέσεις et similiter paulo ante ἢ ὑμῶν ἀσθένεια φύσεως.] — 10) Ἐξ ὁποτέρου τούτων. In codice Regio et Fuk. legitur ποτέρου sine praepositione: quae lectio ferri potest, si vocem ποτέρου referas ad ea quae sequuntur ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος. Duorum, inquit, alterum, aut blasphemiae, aut schismatis nascetur occasio. At Socrates ac Gelasius et Nicephorus hoc loco scriptum habent αὐθις ἐξ ἑκατέρου. Est certe hic locus ob pravam syntaxim difficilis et obscurus. Itaque in codice Regio ad latus huius lineae apponitur nota φ. et ρ. hoc modo: φρ., id est, φρόντισον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ο΄.

Παραίσεις περὶ ἁπορίας.

Διόπερ καὶ ἐρώτησις ἀπροφύλακτος, καὶ ἀπόκρισις ἀπρό-
τόητος ἴσην ἀλλήλαις ἀντιδότησαν ἐφ' ἑκατέρου συγγνώμην.
Οὐδὲ γὰρ περὶ τοῦ κορυφαίου τῶν ἐν τῷ κόμῳ παραγγελμάτων
ὑμῖν ἢ τῆς φιλονεικίας ἐξήφθη πρόφασις, οὐδὲ καινή τις ὑμῖν
ὑπὲρ τῆς τοῦ θεοῦ θρησκείας αἵρεσις ἀντεισῆχθη· ἀλλ' ἕνα καὶ
τὸν αὐτὸν ἔχετε λογισμὸν, ὡς πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα¹⁾
δύνασθαι συνελθεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΑ΄.

Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλονεικεῖν περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Ἐμῶν γὰρ ἐν ἀλλήλοις ὑπὲρ μικρῶν καὶ λίαν ἐλαχίστων
φιλονεικούντων, τοσοῦτὸν τὸν τοῦ θεοῦ λαὸν ταῖς ὑμετέραις
ἰθύνεσθαι φρεσὶν οὐ προσήκει, διὰ τὸ διχονοεῖν· ἀλλ' οὔτε
πρέπον, οὔτε ὅλως θεμιτὸν εἶναι πιστεύεται. Ἴνα δὲ μικρῶν
παραδείγματι τὴν ὑμετέραν σύνεσιν ὑπομνήσαιοι, λέξω²⁾. Ἴσπερ
δήπου καὶ τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς, ὡς ἐνὶ μὲν ἅπαντες δόγματι
συντίθενται²⁾, πολλάκις δὲ ἐπειδὴν ἐν τινι τῶν ἀποφάσεων

Cap. LXX. 1) Πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα. *Communio nis tes-
seram* vertit Langus et Musculus, Christophorus *communio nis consen-
sum*. Ego *signum* malle interpretari. Nam ut in gentiliu mysteriis
quaedam signa ac symbola tradebantur initiatis, quibus sese internoscere
symmistae, sic Christiani signum communionis habebant, eucharistiam vel
baptismum. Epiphanius certe scholasticus *communio nis signum* vertit.
[Val. vertit: „ad communionis societatem“ Stroth. melius: „zum Gemein-
schafts-Vertrag.“ Vid. indic. ad Euseb. H. E. sub v. σύνθημα.]

Cap. LXXI. 1) Ἐπομνήσαιοι, λέξω. Postrema vox deest apud Ge-
lasium Cyzicenum, nec videtur admodum necessaria. Eam certe in ver-
sione sua omisit Epiphanius. — 2) Ὡς ἐνὶ μὲν δόγματι ἅπαντες συντί-
θενται. Quid hic esset δόγμα, non intellexerunt interpretes, quorum alii
dogma seu placitum interpretati sunt, alii disciplinae professionem. Atqui
non unum est dogma apud philosophos, ut satis constat. Itaque *sectam*
vertere malui. Omnes enim philosophi aliquam habent sectam cui addicti
sunt, alii Stoicam, alii Peripateticam. Iam in qualibet secta interdum
existunt controversiae de quibusdam quaestionibus inter eiusdem sectae
philosophos. Iidem tamen ob sectae societatem facile inter se conveniunt.
Hic est sensus, ut opinor, verborum Constantini. [Paulo post verba *εἰ
καὶ* — χωρῶνται recte explicat Stroth. ad h. l. ita: „d. i. wenn gleich
einer ein grösseres Maass von Kenntnissen, mehr Einsicht hat, als
der andere, der zu derselben Secte gehört, so werden sie um dieses
verschiedenen Maasses von Kenntnissen (willen) nicht getrennt,

μέρεσ διαφωνῶσιν, εἰ καὶ τῆ τῆς ἐπιστήμης ἀρετῆ χωρίζονται, τῆ μέντοι τοῦ δόγματος ἐνώσει πάλιν εἰς ἀλλήλους συμπνέουσιν. Εἰ δὴ τοῦτο ἐστὶ, πῶς οὐ πολλῶ δικαιότερον, ὑμᾶς³⁾ τοὺς τοῦ μεγάλου θεοῦ θεράποντας καθεστῶτας, ἐν τοιαύτῃ προαιρέσει θρησκείας ὁμοψύχους ἀλλήλοις εἶναι; Ἐπισκεψάμεθα δὲ λογισμῶ μείζονι, καὶ πλείονι συνέσει τὸ ῥηθέν· εἴπερ ὀρθῶς ἔχει δι' ὀλίγας καὶ ματαίας ῥημάτων ἐν ἡμῖν φιλονεικίας, ἀδελφούς ἀδελφοῖς ἀντικεῖσθαι, καὶ τὸ τῆς συνόδου, τίμιον ἀσεβεῖ διχονοίᾳ χωρίζεσθαι δι' ἡμῶν⁴⁾, οἱ πρὸς ἀλλήλους ὑπερ μικρῶν οὕτω καὶ μηδαμῶς ἀναγκαίων φιλονεικοῦμεν. Δημῶδη ταῦτά ἐστι, καὶ παιδικαῖς ἀνοίαις ἀρμόττοντα μᾶλλον, ἢ τῆ τῶν ἱερέων καὶ φρονίμων ἀνδρῶν συνέσει προσήκοντα. Ἀποστῶμεν ἐκόντες τῶν διαβολικῶν πειρασμῶν. Ὁ μέγας ἡμῶν θεός, ὁ κοινὸς ἀπάντων σωτὴρ, κοινὸν ἅπασι τὸ φῶς ἐξέτεινεν⁵⁾. ὑφ' οὗ τῆ προνοίᾳ ταύτην ἐμοὶ τῶ θεραπευτῆ τοῦ κρείττονος τὴν σπουδὴν⁶⁾ εἰς τέλος ἐνεγκεῖν συγχωρήσατε, ὅπως αὐτοὺς τοὺς ἐκείνου δήμους ἐμῆ προσφωνήσει καὶ ὑπηρεσίᾳ καὶ νοουθεσίᾳ ἐνστάσει, πρὸς τὴν τῆς συνόδου κοινωνίαν ἐπαναγοίμῃ. Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς ἔφην, μία τίς ἐστὶν ὑμῖν πίστις, καὶ μία τῆς καθ' ἡμᾶς αἱρέσεως σύνεσις, τό, τε τοῦ νόμου παράγγελμα⁷⁾ τοῖς δι' ἑαυτοῦ μέρεσιν εἰς μίαν ψυχῆς πρόθεσιν, τὸ ὅλον συγκλείει, τοῦτο ὅπερ ὀλίγην ἐν ὑμῖν ἀλλήλοις φιλονεικίαν ἤγειρεν, ἐπειδὴ μὴ πρὸς τὴν τοῦ παντός δύναμιν ἀνήκει, χω-

sondern bleiben der eine wie der andere, Anhänger Einer und derselben Secte."] — 3) Δικαιότερον ἡμᾶς. Legendum est ὑμᾶς ex Gelasio, Nicephoro et Epiphano. Et paulo post ἐν ὑμῖν ex iisdem, quibus consentiunt codex Fuk. et Savil. et schedae Regiae. — 4) [Δι' ὑμῶν Cast. Et Val. vertit: „per vos.“ Contra Strothius: „durch uns.“ Similiter inferius Ion. pro τῆς καθ' ἡμᾶς αἱρέσεως habet τ. καθ' ὑμᾶς αἱ. et pro μία τίς ἐν ὑμῖν φύσις, μ. τ. ἐν ἡμῖν φ.] — 5) Τὸ φῶς ἐξέτεινεν. Rectius dixisset ἀνέτεινεν. Paulo ante lego ex codice Fuk. et Savil. ὁ κοινὸς ἀπάντων σωτὴρ. — 6) Ταύτην ἐμοῦ τὴν σπουδὴν. Id est, *hoc meum studium atque institutum, concordiam in ecclesia stabiliendi, omnesque homines ad unius dei cultum traducendi.* De quo studio dixit Constantinus initio huius epistolae, et alibi passim gloriatur. [Cf. *Gothofredi* dissert. ad Philostorg. I, 7. p. 22 sq.] — 7) Τό, τε τοῦ νόμου παράγγελμα. Lex enim nihil aliud nobis praecipit quam caritatem; ut scilicet deum quidem toto cordis affectu diligamus, proximum vero sicut nosmetipsos. In his duobus tota lex consistit, ut ait dominus in evangelio. Haec non intellexit Christophorus, qui sic vertit: *Unumque legis ac disciplinae institutum quod quidem cum sui partibus universum ecclesiae corpus, consentiente animorum concordia et proposito devincit.* Rectius Portesius: *Præceptumque legis in id omnibus partibus incumbit, ut in unam animam universum concludat.* Forte etiam scribendum est τοῖς δυσὶν αὐτοῦ μέρεσιν. Duae sunt enim partes huius mandati, quarum altera ad deum, altera ad

ρισμόν τῶν καὶ στάσιν ἐν ὑμῖν μηδαμῶς ποιέω. Καὶ λέγω ταῦτα, οὐχ ὡς ἀναγκάζων ὑμᾶς ἐξάπαντος τῇ λίαν εὐήθει καὶ οἷα δὴ ποιεῖ ἔστιν ἐκείνη ἢ ζήτησις, συντίθεσθαι. Δύναται γὰρ καὶ τὸ τῆς συνόδου τιμίον ὑμῖν ἀκεραίως σώζεσθαι, καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ κατὰ πάντων κοινωμία τηρεῖσθαι, κἂν ταμά-λιστά τις ἐν μέρει πρὸς ἀλλήλους ὑμῖν ὑπὲρ ἐλαχίστου διαφωνία γένηται· ἐπειδὴ μὴδὲ πάντες ἐν ἅπασι ταῦτὸ βουλόμεθα, μὴδὲ μία τις ἐν ὑμῖν φύσις ἢ γνώμη πολιτεύεται. Περὶ μὲν οὖν τῆς θείας προνοίας μία τις ἐν ὑμῖν ἔστω πίστις, μία σύνεσις, μία συνθήκη τοῦ κρείττονος· ἃ δ' ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων τούτων ζητήσεων ἐν ἀλλήλοις ἀκριβολογεῖσθε, κἂν μὴ πρὸς μίαν γνώ-μην συμφέρησθε, μένειν εἴσω λογισμοῦ προσήκει, τῷ τῆς δια-βολίας ἀπορρήτῳ τηρούμενα. Τὸ μέντοι τῆς κοινῆς φιλίας ἐξαι-ρετον, καὶ ἡ τῆς ἀληθείας πίστις, ἢ τε περὶ τὸν θεὸν καὶ τὴν τοῦ νόμου θρησκείαν τιμῇ, μενέτω παρ' ὑμῖν ἀσάλευτος· ἐπαν-έλθετε δὴ πρὸς τὴν ἀλλήλων φιλίαν τε καὶ χάριν, ἀπόδοτε τῷ λαῷ ξύμπαντι τὰς οἰκειας περιπλοκάς, ὑμεῖς τε αὐτοὶ καθάπερ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἐκκαθήραντες⁸⁾, αὐθις ἀλλήλους ἐπίγνωτε.

proximum pertinet. — 8) Ψυχὰς ἐκκαθήραντες. Id est, *detersa caligine simultatum, qua mentis vestrae acies erat obducta atque obscurata. Sequitur enim ἀλλήλους ἐπίγνωτε, id est: Vos vicissim agnoscite, amplectimini, salutate.* Quibus verbis alludere videtur Constantinus ad morem Christianorum sui temporis, apud quos in sacris conventibus, dum populus ad perceptionem mysteriorum accederet, diaconus saepius in-clamabat ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους, ne quis scilicet prophanus aut Iudaeus ad sacram mensam irreperet, ut docet Chrysostomus in oratione prima contra Iudaeos pag. 440. tomi primi. Eodem verbo usus est Marcion cum Polycarpum aliquando vidisset: ἐπιγίνωσκε ἡμᾶς, ut ex Irenaeo refert Eusebius in lib. IV. historiae. Latini quoque verbum *recognoscere* usurpant eo sensu. Sic in passione Fructuosi episcopi: *Cum se excalciasset, accessit ad eum commilito frater noster nomine Felix, apprehenditque dextram eius, recognoscens eum, et deprecans ut sui memor esset.* Tertullianus in lib. IV. contra Marcionem cap. 2. *Propterea Hierosolymam ascendit, ad cognoscendos apostolos et consultandos.* [Nec nostro loco nec H. E. IV, 14. ἐπιγινώσκειν significationem *salutandi* habere, monui iam ad l. l. H. E. T. I, p. 335. et recte potius Stroth. vertit: „*erkennt euch wieder einander [als Brüder]*“, his additis p. 290. not.: „*Ein kirchlich-technischer Ausdruck, der hier soviel heisst, als einander für Mitglieder der wahren Kirche erkennen.*“ Cf. *Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie* T. VIII. p. 236 sq. p. 328 sq. Atque similiter apud Euseb. H. E. IV, 14. dictum est: ἐπιγίνωσκε ἡμᾶς. Vide quae annotavi ad *B. G. Gersdorffii* epistol. crit. praefix. T. III. p. XII sq. et quae scripsit ipse *Gersdorffius* l. l. Adde duos locos insignio- res, unde vis vocabuli ἐπιγινώσκειν facile intelligitur. Plutarch. morall. T. I. P. II. p. 336. edit. *Wyttenbach.* Καλλιπίδης, ὁ τῶν τραγωδοποιῶν ὑποκριτῆς, ὄνομα καὶ δόξαν ἔχων ἐν τοῖς Ἕλλησι, καὶ σπουδαζόμενος ὑπὸ πόντων, πρῶτον μὲν ἀπήνησεν αὐτῷ (Ἀγησιλάῳ) καὶ προσεῖπεν, ἔπειτα σοβαρῶς εἰς τοὺς συμπεριστατούτας ἐμβάλων ἑαυτὸν, ἐπεδείκνυτο, νομίζων

Ἠδίων γὰρ πολλάκις φίλια γίνεται μετὰ τῆν τῆς ἔχθρας ὑπόθεσιν⁹⁾; αὐτῆς εἰς καταλλαγὴν ἐπανελθοῦσα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Β'.

Ὅτι δι' εὐλάβειαν ὑπεραλόων δακρύων ἠναγκάζετο; καὶ μέλλων εἰς τὴν ἀνατολὴν διαβαίνειν, ἐπίσχε διὰ ταῦτα.

Ἀπόδοτε οὖν μοι γαληνάς μὲν ἡμέρας, νύκτας δ' ἀμερίμνους, ἵνα κάμοι τις ἠδονὴ καθαρῶ φωτός, καὶ βίου λοιπὸν ἡσυχου εὐφροσύνη σώζηται· εἰ δὲ μὴ, στένειν ἀνάγκη, καὶ δακρύοις δι' ὅλου συγγεῖσθαι, καὶ μηδὲ τὸν τοῦ ζῆν αἰῶνα πράως ὑφίστασθαι. Τῶν γὰρ τοι τοῦ θεοῦ λαῶν, τῶν συνθεραπεύοντων λέγω τῶν ἐμῶν, οὕτως ἀδίκῃ καὶ βλαβερᾷ πρὸς ἀλλήλους φιλονεικία κεχωρισμένων, ἐμὲ πῶς ἐγχωρεῖ τῷ λογισμῷ συνεστάναι λοιπὸν; Ἴνα δὲ τῆς ἐπὶ τούτῳ λύπης τὴν ὑπερβολὴν αἰσθησθε, πρῶτῃ ἐπιστάς τῇ Νικομηδέων πόλει, παραχοῆμα πρὸς τὴν ἐψῶν ἠπειγόμενην¹⁾ τῇ γνώμῃ. Σπεύδοντι δὲ μοι πρὸς ὑμᾶς, καὶ τῷ πλείονι μέρει²⁾ σὺν ὑμῖν ὄντι, ἢ τοῦδε τοῦ γράμματος ἀγγελία³⁾ πρὸς τὸ ἔμπαιον τὸν λογισμὸν ἀνεχαιτίσεν, ἵνα μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὄραν ἀναγκασθῆιν, ἢ μηδὲ ταῖς ἀκοαῖς προσέσθαι δυνατὸν ἠγούμην. Ἀνοίξατε δὲ μοι λοιπὸν ἐν τῇ καθ' ὑμᾶς ὁμονοία, τῆς ἐψῶς τὴν ὁδὸν, ἣν ταῖς πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαις ἀπεκλείσατε· καὶ συγχωρήσατε θάττον ὑμᾶς τε ὁμοῦ, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας δήμους ἰδεῖν χαίροντας, καὶ

ἐκεῖνον ἄρξαι τινος φιλοφρονήσεως· τέλος δὲ εἶπεν, Οὐκ ἐπιγινώσκεις με (*siehst du nicht, wer ich bin?*) ὦ βασιλεῦ, οὐδ' ἤκουσας ὅστις εἰμι; ὁ δ' Ἀγησλλιος ἀποβλέψας εἰς αὐτὸν, Ἄλλ' οὐ τὺ ἔσοι Καλλιπίδας ὁ δεικηλικτας; οὕτω δὲ Λακεδαιμόνιοι τοὺς μίμους καλοῦσι. In quibus illud Οὐκ ἐπιγινώσκεις με ad sensum plane idem est quod apud Eusebium H. E. IV, 14. ἐπιγίνωσκε ἡμῶς, fortius tantum et gravius exprimens Marcionis ut gravius commoti sententiam. Didymus in lesai. c. VI. Προσαγορεύσαντος τοῦ ἀσεβοῦς Βασιλιδοῦς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην καὶ εἰπόντος· ἐπιγινώσκεις ἡμῶς; ἀμελιτὶ ἐπιγινώσκω σε, λέγει ὁ ἅγιος, πρωτότοκον τοῦ σατανᾶ.] — 9) Τῆς ἔχθρας ὑπόθεσιν. Scribendum est ὑπόθεσιν, ut legitur apud Gelasium et Nicephorum. Atque ita plane scriptum exhibent Fuk. codex et Savil. et schedae Regiae. [Recte sententiam suam retractat Vales. ad Socrat. H. E. I, 7. p. 17. edit. Reading. Ἐπόθεσιν verendum est causam. Vide nos ad Euseb. de martyr. P. c. XI. p. 134.]

Cap. LXXII. 1) [Πρὸς τὴν ἐψῶν ἠπειγόμενην. Cf. Vales. ad III, 14.] — 2) Καὶ τῷ πλείονι μέρει. Id est, animo et cogitatione. Animus enim maior ac melior pars cuiusque est. At Christophorsonus maiorem itineris partem intellexit, quod nullo modo ferri potest. — 3) Τοῦδε τοῦ γράμματος ἀγγελία. Scribendum est πράγματος ex Socrate et Gelasio Cyziceno et Nicephoro. Paulo post lego προσέσθαι, ut habet idem Nicephorus, et Savilii codex. [Et Zimm.] Contra Cast. habet προσέσθαι.]

τὴν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀπάντων ὁμολογίας τε καὶ ἐλευθερίας ὀφει-
λομένην χάριν, ἐπ' εὐφήμοις λόγοις συνθήμασι ὁμολογήσαι
τῷ κρείττονι.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Γ'.

Ἐπίμοτος καὶ μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο, παραχὴ τῶν ζητήσεων.

Ὁ μὲν δὴ Θεοφιλῆς ὡθεὶ τὰ πρὸς εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας
τοῦ Θεοῦ, ὅσα τῆς καταπεμφθείσης προϋνόει γραφῆς διηκονεῖτο
δὲ οὐ τῇ γραφῇ μόνον συμπράττων, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ κατα-
πέμψαντος νεύματι καλὸς καὶ ἀγαθός, καὶ ἦν τὰ πάντα θεοσεβῆς
ἀνὴρ¹⁾, ὡς εἴρηται. Τὸ δὲ ἦν ἄρα κρείττον ἢ κατὰ τὴν τοῦ
γράμματος διακονίαν, ὡς αὐξηθῆναι μὲν ἐπὶ μείζον τὴν τῶν
διαμαχομένων ἔριον, χωρῆσαι δ' εἰς ἀπάσας τὰς ἀνατολικὰς
ἐπαρχίας τοῦ κακοῦ τὴν ὁρμὴν. Ταῦτα μὲν οὖν φθόνος τις
καὶ πονηρὸς δαίμων, τοῖς τῆς ἐκκλησίας βασανίων ἀγαθοῖς
κατειργάζετο.

Cap. LXXIII. 1) Θεοσεβῆς ἀνὴρ. In codice Regio deest vox ἀνὴρ,
quae nec valde necessaria est. Suspicio tamen totum locum uno ductu ita
legendum esse: διηκονεῖτο δὲ οὐ τῇ γραφῇ μόνον συμπράττων, ἀλλὰ καὶ τῷ
τοῦ καταπέμψαντος νεύματι καλὸς καὶ ἀγαθός, καὶ τὰ πάντα θεοσεβῆς ἀνὴρ.
[Ad rem cf. supra cap. LXIII. et Tillémont. memoires T. VII. P. II.
p. 542 sq.]

**ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ**

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος γ'.

Τοῦ τρίτου λόγου τὰ κεφάλαια.

- α'. Σύγκρισις εὐσεβείας Κωνσταντίνου, καὶ τῆς τῶν διωκτῶν παρανομίας.*
- β'. Ἐπιπερὶ τῆς εὐσεβείας Κωνσταντίνου ἐμπαρόρησιαζομένου τοῦ τοῦ σταυροῦ σημείου.*
- γ'. Περὶ εἰκόνοσ ἀυτοῦ, ἐν ἣ ὑπερέκειτο μὲν ὁ σταυρὸς, πέπληκτο δὲ κάτω ὁ δράκων.*
- δ'. Ἐπιπερὶ τῶν διὰ Ἄρειον ἐν Αἰγύπτῳ ζητημάτων.*
- ε'. Περὶ τῆς διὰ τὸ πάσχα διχονοίας.*
- ς'. Ὅπως σύνοδον ἐν Νικαίᾳ γενέσθαι προσέταξεν.*
- ζ'. Περὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, εἰς ἣν ἐκ πάντων ἔθνων παρῆσαν ἐπίσκοποι.*
- η'. Ὅτι ὡσ ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων, ἐκ διαφόρων συνῆλθον ἔθνων.*
- θ'. Περὶ ἀρετῆς καὶ ἡλικίας τῶν διακόνων πενήκοντα ἐπισκόπων.*
- ι'. Σύνοδος ἐν παλατίᾳ οἷς ὁ Κωνσταντῖνος εἰσελθὼν συνεκαθέσθη.*
- ια'. Ἡσυχία συνόδου μετὰ τὸ εἰπεῖν τι Εὐσέβιον τὸν ἐπίσκοπον.*
- ιβ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον περὶ εἰρήνης.*

- ιγ'. "Οπως τούς ἀμφισβητοῦντας τῶν ἐπισκόπων εἰς ὁμόνοιαν
συνῆψεκ.
- ιδ'. Περὶ πίστεως καὶ τοῦ πάσχα, τῆς συνόδου σύμφωνος
ἐκθεις.
- ιε'. "Οπως τοῖς ἐπισκόποις συνεισιτιάθη Κωνσταντῖνος, τῆς
εἰκοσαετηρίδος οὔσης.
- ισ'. Χαρίσματα ἐπισκόποις, καὶ γράμματα πρὸς τοὺς πάντας.
- ις'. Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ
συνόδου.
- ιη'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ συμφωνίας τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς, καὶ
κατὰ Ἰουδαίων.
- ιθ'. Παραίνεσις ἐξακουλουθεῖν μᾶλλον τῷ πλείστῳ τῆς οἰκου-
μένης μέρει.
- κ'. Παραίνεσις τοῖς ὑπὸ τῆς σύνοδου γραφεῖσι πεισθῆναι.
- κα'. Συμβουλία πρὸς τοὺς ἐπισκόπους ὑποστρέφοντας, περὶ
ὁμονοίας.
- κβ'. "Οπως οὖς μὲν προέπεμψεν, οἷς δὲ ἔγραψε, καὶ χρημάτων
διαδόσεις.
- κγ'. "Οπως περὶ εἰρήνης Αἴγυπτίοις ἔγραψέ τε καὶ παρήνεσεν.
- κδ'. "Οπως ἐπισκόποις καὶ λαοῖς εὐλαβῶς πολλάκις ἔγραψεν.
- κε'. "Οπως ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τόπῳ τῆς τοῦ σωτῆρος
ἡμῶν ἀναστάσεως ναὸν προσευκτήριον οἰκοδομηθῆναι
προσέταξεν.
- κς'. "Οτι τὸ θεῖον μνῆμα χώμασι καὶ εἰδώλοις ἀπέκρουσαν οἱ
ἄθεοι.
- κς'. "Οπως Κωνσταντῖνος τοῦ εἰδωλείου τὰς ὑλάς καὶ τὰ χώματα
μακρὰν που ῥιφθῆναι προσέταξεν.
- κη'. Φανέρωσις τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων μνήματος.
- κθ'. "Οπως περὶ τῆς οἰκοδομῆς, καὶ πρὸς ἄρχοντας καὶ πρὸς
Μακάριον τὸν ἐπίσκοπον ἔγραψεν.
- λ'. Κωνσταντίνου πρὸς Μακάριον περὶ τῆς τοῦ μαρτυρίου τοῦ
σωτῆρος οἰκοδομῆς.
- λα'. Περὶ τοῦ τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ πασῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομη-
θῆναι καλλίονα τοίχοις καὶ κίοσι καὶ μαρμάροις.
- λβ'. "Οτι καὶ περὶ τοῦ κάλλους τῆς κόγχης καὶ ἐργατῶν καὶ
ὑλῶν ἐδήλωσε τοῖς ἄρχουσιν.
- λγ'. "Οπως ἡ προφητευθεῖσα καινὴ Ἱερουσαλήμ, ἐκκλησία τοῦ
σωτῆρος ἀκοδόμητο.
- λδ'. Ἐκφρασις οἰκοδομῆς τοῦ παναγίου μνήματος.
- λε'. Ἐκφρασις αἰθρίου καὶ στοῶν.

- λς'. "Εκφρασις τοῦ ναοῦ τῆς ἐκκλησίας τοίχων καὶ θωματουρ-
γίας, κάλλους τε καὶ χρυσαίσεως.
- λζ'. "Εκφρασις διπλῶν στοῶν ἐκατέρωθεν, καὶ πυλῶν ἀνα-
τολικῶν τριῶν.
- λη'. "Εκφρασις ἡμισφαιρίου, καὶ κίωνων δώδεκα, καὶ κρα-
τήρων.
- λθ'. "Εκφρασις μεσαυλίου καὶ ἐξεδρῶν καὶ προπύλων.
- μ'. Περὶ πλήθους ἀναθημάτων.
- μα'. Περὶ οἰκοδομῆς ἐκκλησιῶν ἐν Βηθλεέμ, καὶ τῷ ὄρει τῶν
ἐλαιῶν.
- μβ'. "Οτι Ἑλένη ἡ βασιλῆς, ἡ Κωνσταντίνου μήτηρ, εἰς εὐχὴν
παραγενομένη, ταύτας ἀκοδόμησεν.
- μγ'. "Ετι περὶ ἐκκλησίας ἐκ Βηθλεέμ.
- μδ'. Περὶ μεγαλοψυχίας καὶ εὐποιΐας τῆς Ἑλένης.
- με'. "Οπως εὐλαβῶς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συνήγετο ἡ Ἑλένη.
- μς'. "Οπως ὀγδοηκοντούτις οὔσα καὶ διαθεμένη, ἐτελεύτα.
- μζ'. "Οπως τὴν μητέρα Κωνσταντῖνος κατέθειο, καὶ πρὸ τού-
του καὶ ζῶσαν ἐτίμησεν.
- μη'. "Οπως ἐν Κωνσταντίνου πόλει μαρτύρια μὲν ἀκοδόμησε,
πᾶσαν δὲ εἰδωλολατρίαν περιεῖλεν.
- μθ'. Σταυροῦ σημεῖον ἐν παλατίῳ, καὶ Δανιὴλ ἐν κρήναις.
- ν'. "Οτι καὶ ἐν Νικομηδείᾳ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἀκοδόμησεν
ἐκκλησίας.
- να'. "Οτι καὶ ἐν τῇ Μαυρῇ προσέταξεν ἐκκλησίαν γενέσθαι.
- νβ'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον περὶ τῆς Μαυρῆς.
- νγ'. "Οτι ὁ σωτὴρ ὤφθη αὐτόθι τῷ Ἀβραάμ.
- νδ'. Εἰδωλείων καὶ ξοάνων πανταχοῦ κατάλυσις.
- νε'. Περὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ οἰκοδομηθείσης ἐκκλησίας.
- νς'. Τοῦ ἐν Ἀφάκοις τῆς Φοινίκης εἰδωλείου καὶ τῆς ἀκολασίας
περιαίρεσις.
- νζ'. Ἀσκληπιοῦ τοῦ ἐν Αἰγαῖς κατάλυσις.
- νη'. Πῶς οἱ Ἕλληνες καταγνόντες τῶν εἰδώλων, ἐπέστρεφον
εἰς θεογνωσίαν.
- νθ'. "Οπως ἐν Ἡλίου πόλει, τὴν Ἀφροδίτην καθελὼν, ἀκοδό-
μησε πρῶτος.
- ξ'. Περὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ δι' Εὐστάθιον ταραχῆς.
- ξα'. Κωνσταντίνου πρὸς Ἀντιοχέας, μὴ ἀποσπᾶν Εὐσέβιον
Καυσαρείας, ἀλλ' ἕτερον ζητῆσαι.
- ξβ'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, ἐπαινοῦντος τὴν παραίτησιν
Ἀντιοχείας.

- ξγ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον, μὴ ἀποσπᾶσθαι Καισα-
ρείας Εὐσέβιον.
- ξδ'. Ὅπως τὰς αἵρέσεις ἐκτεμεῖν ἐσπούδασεν.
- ξε'. Κωνσταντίνου διάταγμα πρὸς τοὺς αἰρετικούς.
- ξς'. Περὶ ἀφαιρέσεως τόπων, συνάξεων τῶν αἰρετικῶν.
- ξζ'. Ὅπως βιβλίων ἀθεμίτων παρ' αὐτοῖς εὐρεθέντων, πολλοὶ
τῶν αἰρετικῶν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὑπέ-
στρεψαν.
-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Σύγκρισις εὐσεβείας Κωνσταντίνου, καὶ τῆς τῶν διωκτῶν
παρανομίας.

Ὁ μὲν δὴ μισόκαλος δαίμων ᾧδὲ πῆ τοῖς τῆς ἐκκλησίας βα-
σκαίων καλοῖς, χειμῶνας αὐτῇ καὶ ταραχαῖς ἐμφυλλίους, εἰρήνης
ἐν καιρῷ καὶ θυμηδίας εἰργάζετο· καὶ μὴν βασιλεὺς¹⁾ θεῶ
φίλος, τῶν αὐτῷ προπόντων οὐ καταλιγώρει, πάντα δὲ πρᾶτ-
των τάναντία²⁾ τοῖς μικρὸν ἔμπροσθεν ὑπὸ τῆς τυραννικῆς
ᾧμότητος τετολμημένοις, παντὸς ἦν ἐχθροῦ καὶ πολεμίου κρείτ-
των. Ἀντίκα δ' οὖν οἱ θεοὺς τοὺς μὴ ὄντας παντοίαις ἀνά-
γκαις ἐβιάζοντο σέβειν, τοῦ ὄντος ἀφεστῶτες, ὃ δ' ὅτι μὴ εἰσὶν,
ἔργοις καὶ λόγοις ἀπελέγχων, τὸν μόνον ὄντα παρεκάλει γνωρί-
ζειν. Εἴθ' οἱ μὲν βλασφήμοις τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ διεχλεύα-
ζον φωναῖς, ὃ δὲ, ἐφ' ᾧ μάλιστα οἱ ἄθιοι τὰς βλασφημίας
ἐπέτεινον, ἐγγράφετο φυλακτήριον³⁾, τῷ τοῦ πάθους σεμνυνό-
μενος τροπαίῳ· οἱ μὲν ἤλαυνον, αἰοίκους καὶ ἀνεστίλους καθι-
στῶντες τοὺς θεραπευτὰς τοῦ Χριστοῦ, ὃ δὲ ἀνεκαλεῖτο τοὺς
πάντας, καὶ ταῖς οἰκείαις ἀπεδίδου ἐστίαις. Οἱ μὲν ἀτιμίαις
περιέβαλλον, ὃ δὲ ἐντίμους καὶ ξηλωτοὺς καθίστη τοῖς ἅπασιν·
οἱ μὲν ἐδήμευον ἀδίκως, τῶν θεοσεβῶν ἀφαρπάζοντες τοὺς
βίους, ὃ δὲ ἀπεδίδου, πλείστοις ἐπιδαψιλευόμενος χάρισμασιν.
Οἱ μὲν διατάγμασιν ἐγγράφοις ταῖς κατὰ τῶν προέδρων ἐδη-
μοσίευον συκοφαντίαις⁴⁾, ὃ δὲ ἔμπαλι, ἐπαίρων καὶ ἀνυψῶν

Cap. I. 1) Καὶ μὴν βασιλεὺς. In Savillii libro legitur δ δὲ βασιλεὺς.
In veteribus autem schedis utraque lectio habetur hoc modo: ὃ δὲ δὴ καὶ
μὴν βασιλεὺς, etc. — 2) Πάντα πρᾶττων τάναντία. In Moraei libro ad
marginem emendatur πάντα δὲ πρᾶττων, ut in Fuk. et Savillii codice.
Paulo ante pro τῶν αὐτῷ προσηκόντων, uterque codex et schedae Regiae
praeferunt τῶν αὐτῷ προπόντων. — 3) Ἐγγράφετο φυλακτήριον. Positum
videtur pro ἐπεγγράφετο, id est, tutelam sibi adscivit. Quod si id ver-
bum in vulgata significatione sumi placet, id quoque ferri potest. Con-
stantinus enim in basi statuae quam Romae post partam de Maxentio
victoriam erexit, scribi iussit, huius signi virtutē urbem Romam a se libe-
ratam fuisse. [Hoc secutus Val. vertit: „illud ipsum — salutis praesi-
dium esse scripsit“ et Stroth.: „er aber nannte (?) das sein Schutz-
mittel.“ Sed equidem rectius statuisse puto antea Val., ἐγγράφετο h. l.
dictum esse pro ἐπεγγράφετο. Cf. I, 52, p. 66. III, 66 extr.] — 4) Ταῖς

τῆ παρ' αὐτῶ τιμῆ τούς ἄνδρας, προγράμμασι καὶ νόμοις διαφανεσιτέροις ἐποίησεν. Οἱ μὲν ἐκ βάθρων τούς εὐκτηρίους οἴκους καθήρουν, ἄνωθεν ἐξ ὕψους καταστρωννύντες εἰς ἔδαφος, ὁ δὲ τὰς οὐσας ὑποῦσθαι καὶ καινοτέρας ἀνίστασθαι μεγαλοπρεπῶς ἐξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν ἐνομοθέτει. Οἱ μὲν τὰ θεόπνευστα λόγια ἀφανῆ ποιεῖσθαι πυρὶ φλεγέμενα προσέταττον, ὁ δὲ καὶ ταῦτα πληθύνειν⁵⁾ ἐκ βασιλικῶν θησαυρῶν μεγαλοπρεπεῖ παρασκευῇ πολυπλασιαζόμενα ἐνομοθέτει. Οἱ μὲν συνόδους ἐπισκόπων μηδαμῆ μηδαμῶς τολμᾶν προσέταττον ποιεῖσθαι, ὁ δὲ τούς ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν παρ' ἑαυτῶ συνέκροτει, βασιλείων τ' εἴσω παρεῖναι, καὶ μέχρι τῶν ἐνδοτάτω⁶⁾ χωρῶν, ἐστίας τε καὶ τραπέζης βασιλικῆς κρινωνοῦς γενέσθαι ἡξίου. Οἱ μὲν ἐτίμων ἀναθήμασι τούς δαίμονας, ὁ δὲ ἀπεγύμνου τὴν πλάνην, τὴν ἄχρηστον τῶν ἀναθημάτων ὕλην τοῖς χρῆσθαι δυνατοῖς διηνεκῶς νέμων. Οἱ μὲν τούς νεῶς φιλοτίμως κοσμεῖν⁷⁾ ἐκέλευον, ὁ δὲ ἐκ βάθρων καθήρει τούτων αὐτῶν τὰ μάλιστα παρὰ τοῖς δεισιδαίμοσι πολλοῦ ἄξια. Οἱ μὲν τούς τοῦ θεοῦ δούλους αἰσχίσταις ὑπέβαλλον τιμωρίαις, ὁ δὲ αὐτούς μὲν τούς ταῦτα δεδρακότας μετήρει, σωφρονίζων τῆ πρεπούση τοῦ θεοῦ κολάσει⁸⁾, τῶν δ' ἀγίων μαρτύρων τοῦ θεοῦ τὰς μνήμας τιμῶν οὐ διελίμπανεν. Οἱ μὲν τῶν βασιλικῶν ἡλαυνον οἴκων τούς θεοσεβεῖς ἄνδρας, ὁ δὲ αὐτοῖς μάλιστα τούτοις διετέλει θαρρόων, τούς εὐνοῦς αὐτῶ⁹⁾ καὶ πιστούς ἀπάντων μᾶλλον τούτους εἶναι γινώσκων. Οἱ μὲν χρημάτων ἥττους ὑπῆρχον, Τανταλείῳ τὴν ψυχὴν πάθει δεδουλωμένοι, ὁ δὲ βασιλικῇ μεγαλοπρεπεῖα πάντας ἀνακετάσας θησαυρούς, πλουσία καὶ μεγαλοψύχῳ δωρεᾷ τὰς μεταδόσεις ἐποιεῖτο. Οἱ μὲν μυρίους κατειργάζοντο φόρους, ἐφ' ἀρπαγῇ καὶ δημεύσει τῆς τῶν ἀναιρουμένων οὐσίας, Κωνσταντίνου δ' ἐπὶ πάσῃ τῇ

κατὰ τῶν πρ. ἐδημοσίευον συκοφαντίας. Ratio syntaxis postulat ut legamus: τὰς κατὰ τῶν προέδρων ἐδημοσίευον συκοφαντίας. Paulo post scribendum τῆ παρ' αὐτοῦ τιμῆ, ut habet codex Fuk. et Savilii. [Αὐτοῦ scripsit Zimmerm. Sed difficilium αὐτοῦ quin sit retinendum, non dubito. Vid. quas animadverti ad Euseb. H. E. II, 25. T. I. p. 181. VIII, 14. T. III. p. 61.] — 5) Ὁ δὲ καὶ ταῦτα πληθύνειν. In libro Moraei adiecta sunt ad marginem haec verba, quae nos in Fuk. etiam et Savil. codice reperimus: μεγαλοπρεπεῖ παρασκευῇ πολυπλασιαζόμενα, quam scripturam in interpretatione sua secutus est Christophorus. Certe Constantinus libros sacros qui ecclesiasticis usibus inserviebant, geminis ac lapillis ornavit, ut docet Cedrenus in chronico, ubi de Metrodoro philosopho. — 6) [Ἐνδοτάτων Ion.] — 7) [Τοῖς δαίμοσιν post κοσμεῖν cum Cast. addit Zimm.] — 8) Τῆ πρεπούση τοῦ θεοῦ κολάσει. Mallein scribere ἐκ θεοῦ κολάσει, ut loqui solet Eusebius. — 9) Τούς εὐνοῦς αὐτῶ. Delendus est articulus

βασιλεία, πᾶν ξίφος εἰς ἄχρηστον τοῖς δικασταῖς ἀπηώρητο¹⁰⁾, τῶν κατ' ἔθνος δήμων τε καὶ πολιτευτῶν¹¹⁾ ἀνδρῶν πατρονομουμένων¹²⁾ μᾶλλον, ἢ ἐπ' ἀνάγκαις ἀρχομένων. Εἰς ᾧ δὴ ἀποβλέψας εἶπεν ἂν τις εἰκότως, νεαρὸν τινα καὶ νεοπαγῆ βίον¹³⁾ ἄρτι τότε φανῆναι δοκεῖν, ξένου φωτὸς ἀθροῦ ἐκ σκότους τῷ θνητῷ καταλάμπαντος γένει, θεοῦ τε τὸ πᾶν ἔργον εἶναι ὁμολογεῖν, τῆς τῶν ἀθέων πληθύος ἀντίπαλον τὸν θεοφιλῆ βασιλέα προβεβλημένου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'.

Ἔτι περὶ τῆς εὐσεβείας Κωνσταντίνου, ἐμπαρόρησιαζομένου τῷ τοῦ σταυροῦ σημείῳ.

Ἐπειδὴ γὰρ οἱ μὲν, οἷοι μηδένας ἄλλοι πῶποτ', ὤφθησαν, καὶ οἷα μηδ' ἐξ αἰῶνος ἀκοῆ παρείληπται, κατὰ τῆς ἐκκλησίας πετολμήμασιν, εἰκότως ὁ θεὸς αὐτὸς, ξένον τι χρῆμα προστησάμενος, τὰ μήτ' ἀκοῆ γνωσθέντα, μήτ' ὄψει παραδοθέντα, δι' αὐτοῦ κατειργάζετο. Καί τι νεώτερον¹⁾ ἦν τὸ θαῦμα τῆς βασιλείας ἀρετῆς, ἐκ θεοῦ σοφίας τῷ θνητῷ γένει δεδωρημένον. Τοιγάρτοι τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ σὺν παρόρησια τῇ πάσῃ

τούς.— 10) [Κωνσταντίνου — ἀπηώρητο. Vid. Gibbon Geschichte des Verfalls und Untergangs des R. R. übers. v. Schreiter T. III. p. 98. Cf. IV, 54.] — 11) Δήμων τε καὶ πολιτευτῶν. Huius verbi significationem non intellexit Christophorus, qui πολιτευτὰς cives vertit. Atqui πολιτευτὰς sunt decuriones, ut iampridem notavi ad librum XXII. Ann. Marcellini pag. 225. ex Artemidoro et Athanasio. Quibus addendus est locus Gregorii Nazianzeni in epistola 49. ad Olympium: πάντα πολίτας τε καὶ πολιτευτὰς καὶ ἀξιωματικούς, id est, universos cives et decuriones et honoratos. [Cf. Vales. ad Sozomen. H. E. IV, 24. p. 170. edit. Read. Sallier. et Pierson. ad Moer. p. 326 sq.] — 12) Πατρονομουμένων, id est, paterno imperio regi. Ait igitur, Constantini imperium ob clementiam et mansuetudinem prorsus simile fuisse patris in filios imperio, ita ut populi omnes ac decuriones, non vi ac metu ut subditi, in officio continerentur, sed sponte obsequerentur ut filii. In codice Fuk. pro ἐπ' ἀνάγκαις legitur ὑπ' ἀνάγκης. — 13) Νεοπαγῆ βίον. Feliciter mihi vertisse videor novum saeculum. Sic in nummis Philippi saeculum novum dicitur. Veteres Etrusci aiebant, unumquodque saeculum a diis definitum esse certo annorum modo, qui postquam finitus sit, tum a diis portenta e terra seu caelitus mitti, quibus significetur saeculum novum inchoari. Et homines nasci qui novis moribus atque institutis utantur, et qui vel plus vel minus cari sint diis immortalibus. Haec signa Etrusci diligenter notata habebant in ritualibus libris, ut scripsit Plutarchus in Sulla, et Censorinus in e. XVII. de die natali. Verba Plutarchi sunt: εἶναι μὲν γὰρ αὐτῶν ὁπῶ τὰ σύμπαντα γένη, διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἡθεσι δι' ἀλλήλων· ἐκάστῳ δὲ ἀφωρισθαι χρόνων ἀριθμὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ; συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ, etc. ubi ἐνιαυτὸς μέγας saeculum est.

Cap. II. 1) Καί τι νεώτερον. Scribendum est per interrogationem

πρεσβύων εἰς πάντας διετέλει, μὴ²⁾ ἐγκαλυπτόμενος τὴν σωτήριον ἐπηγορίαν· σεμνολογούμενος δ' ἐπὶ τῷ πράγματι, φανερόν ἑαυτὸν καθίστη, νῦν μὲν τὸ πρόσωπον τῷ σωτηρίου κατασφραγιζόμενος σημείῳ³⁾, νῦν δ' ἐναβρυνόμενος τῷ νικητικῷ τροπαίῳ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Περὶ εἰκόνοσ ἀυτοῦ, ἐν ἣ ὑπερέκειτο μὲν ὁ σταυρὸς, πέπληκτα δὲ κάτω ὁ δράκων.

Ὁ μὲν δὴ καὶ ἐν γραφῆς ὑψηλοτάτῳ πίνακι πρὸ τῶν βασιλικῶν προθύρων ἀνακειμένῳ, τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ὄρασθαι προὔτιθει, τὸ μὲν σωτήριον ὑπερκείμενον τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς τῆ γραφῆ παραδούς, τὸν δὲ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον θῆρα, τὸν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ διὰ τῆς τῶν ἀθέων πολιορκήσαντα τυραννίδος, κατὰ βυθοῦ φερόμενον ποιήσας ἐν δράκοντος μορφῇ. Δράκοντα γὰρ αὐτὸν καὶ σκολιὸν ὄφιν ἐν προφητῶν θεοῦ βίβλοις ἀνηγόρευε τὰ λόγια. Διὸ καὶ βασιλεὺς ὑπὸ τοῖς αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ποσὶ, βέλει¹⁾ πεπαρμένον κατὰ μέσου τοῦ κύτους, βυθοῖς τε θαλάσσης ἀπερῶιμμένον, διὰ τῆς κηροχύτου γραφῆς ἐδείκνυ τοῖς πᾶσι τὸν δράκοντα, ὡδὲ πη τὸν ἀφανῆ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους πολέμιον αἰνιττόμενος, ὃν καὶ δυνάμει τοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς ἀνακειμένου σωτηρίου τροπαίου, κατὰ βυθῶν ἀπωλείας κηχωρηκέναι ἐδήλου. Ἄλλα ταῦτα μὲν ἄνδρει χρωμάτων ἠνίττετο διὰ τῆς εἰκόνοσ²⁾· ἐμὲ δὲ θαῦμα τῆς τοῦ βασιλέωσ κατεῖχε μεγαλονοίας, ὡσ ἐμπνεύσει θεία ταῦτα διετύπου, ἃ δὴ φωναὶ προφητῶν ὡδὲ που περὶ τοῦδε τοῦ

καὶ τί νεώτερον. — 2) [Μηδ' pro μη Steph.] — 3) [Nun μὲν — σημείῳ. Stroth. ad h. l. p. 296.: „Dies kann entweder von einem Kreuz verstanden werden, das er (Constantin) mit einem Finger vor die Stirne gemacht; oder auch von dem XP das er an seinem Helm getragen; welches letztere mir wahrscheinlicher ist.“ Cf. I, 31.]

Cap. III. 1) [Βέλει. Stroth. ad h. l. p. 297.: „Ohne Zweifel war dieser Spiess die Stange des Labarum, mit welchem sich Constantin gewöhnlich abbilden liess, wie man dies auf Münzen deutlich sieht. Diese Stange war so lang, dass die daran befestigte Querstange, welche das Kreuz vorstellte, über dem Kopf Constantins zu stehen kam.“ Cf. Mansa Leben Constantins p. 322. h. et quae observavi ad IV, 15. De verbis κηροχύτου γραφῆς vid. I, 3. not. 3. Add. Wernsdorf. ad Himer. ecl. IV. p. 118 sq.] — 2) [Ταῦτα μὲν — εἰκόνοσ Val. vertit: „hoc quidem imago variis coloribus depicta tacite indicabat“ Stroth.: „Dies war durch die Abwechslung der Farben am Bilde ausgedrückt.“ Cf. I, 3.

θηρὸς ἐβόων, „ἐπάξειν τὸν θεὸν, λέγουσαι³⁾), τὴν μάχαιραν τὴν μεγάλην καὶ φοβεράν, ἐπὶ τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν τὸν φεύγοντα, καὶ ἀνελεῖν τὸν δράκοντα τὸν ἐν τῇ θαλάσῃ.“ Εἰκόνας δὴ τούτων διετύπου βασιλεὺς, ἀληθῶς ἐντιθεὶς μιμήματα τῆ σκιαγραφία.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ἐτι περὶ τῶν διὰ Ἀρειδὸν ἐν Αἰγύπτῳ ζητημάτων.

Ταῦτα μὲν οὖν αὐτῷ καταθυμίως συνετελεῖτο· τὰ δὲ γὰρ τῆς τοῦ φθόνου βασκανίας, δεινῶς τὰς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ συνταράττοντα, καὶ τὸ Θηβαίων τε καὶ Αἰγυπτίων σχισματικὸν κακὸν¹⁾), οὐ μικρῶς αὐτὸν ἐκίνει, προσρηγνυμένων καθ' ἐκάστην πόλιν ἐπισκόπων ἐπισκόποις, δήμων τε δήμοις ἐπανισταμένων, καὶ μονονουχῶν Συμπληγάδων²⁾ κατακοπτόντων ἀλλήλους, ὥστ' ἤδη φρενῶν ἐκστάσει τοὺς ἀπεγνωσμένους ἀνοσίοις ἐγχειρεῖν, καὶ ταῖς βασιλέως τολμᾶν ἐνυβρίζειν εἰκόσιν· οὐ μὴν ὥστ' εἰς ὀργὴν ἐγείρειν τὸν βασιλέα μᾶλλον, ἢ πρὸς πόνον ψυχῆς, ὑπεραλοῦντα τῆς τῶν φρενοβλαβῶν ἀπονοίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Περὶ τῆς διὰ τὰ πάσχα διχομοσίας.

Προὔπηρχε δ' ἄρα καὶ ἄλλη τις τούτων προτέρα νόσος ἀργαλεωτάτη ἐκ μακροῦ διανοχλοῦσα¹⁾), ἢ τῆς αωτηρίου ἑορτῆς

not. 2. p. 12. Ceterum pro ἀνθεῖ Steph. ἀνθη.] — 3) [Λέγουσαι. Vid. Iesai. XXVII, 1.]

Cap. IV. 1) Καὶ τὸ Θηβαίων τε καὶ Αἰγυπτίων σχισματικὸν κακόν. Schisma Meletianorum intelligit. Aegyptus enim tunc temporis duplici morbo laborabat, Ariana scilicet haeresi et Meletii schismate. [Cf. Tilletmont. memoires T. VI. P. II. p. 39 sq.] — 2) Συμπληγάδων. Codex Fuk. habet συμπληγάδων, quomodo etiam Turnebus ad oram sui codicis emendat. [Val. καὶ μονονουχῶν — ἀλλήλους vertit: „ac mutuis se vulneribus instar Symplegadum collisi conciderent“, contra Stroth.: „und sich fast wie in Scharmützeln unter einander schlugen.“ Praetulisse igitur videtur Stroth. lectionem συμπληγάδων eique simul significationem minus usitatam subiecisse, de qua iam monuit Wernsdorf. ad Himer. ecl. XXII. p. 278 sq.: „Συμπληγάς erit velitatio et conflictus quasique acierum collisio ab συμπλήσσειν: quamvis lexica hunc significatum nesciunt.“ Cf. Sacrat. H. E. I, 23. συκτομαχίας οὐδὲν ἀπέχετα γινόμενα. Sed quid sit verius h. l., difficiliter definiatur. De Symplegadibus Himer. orat. XVI. p. 686. καὶ δὴ καὶ Κνώσια, ὡς δὴ συμπληγάδας πέτρας ἢ τραγωδία προσηύθη (vid. Eurip. Med. v. 2. Lycophr. 1285.), κατ' ἄλλα μέρος τῆς χώρας τὴν Προποντίδα συγκλείουσαι, τὸν μέγαν ἐκείθεν κόλπον ἀφ' ἐαυτῶν προπέμποσαι. Adde quos laudat Wernsdorfius ad h. l.]

διαφωνία τῶν μὲν ἐπεσθαι δεῖν τῇ Ἰουδαίων συνηθείᾳ φα-
σκόντων, τῶν δὲ, προσήκειν τὴν ἀκριβῆ τοῦ καιροῦ παρα-
φυλάττειν ὄραν, μηδὲ πλανωμένοις ἐπεσθαι τοῖς τῆς εὐαγγελι-
κῆς ἀλλοτρίοις χάριτος. Καὶν τούτῳ τοιγαροῦν²⁾ μακροῖς ἤδη
χρονοῖς τῶν ἀπανταχοῦ λαῶν διενηνεγμένων, θεσμῶν τε θείων
συγχεομένων, ὡς ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἑορτῆς τὴν τοῦ
καιροῦ παρατροπὴν μεγίστην διάστασιν ἐμποιεῖν τοῖς τὴν ἑορ-
τὴν ἄγουσι, τῶν μὲν ἀστικαῖς καὶ κακοπαθείαις ἐνασκουμένων,
τῶν δ' ἀνέσει τὴν σχολὴν ἀνατιθέντων, οὐδεὶς οἷός τε ἦν ἀν-
θρώπων θεραπείαν εὐρασθαι τοῦ κακοῦ, ἰσοστασίου τῆς ἔρι-
δος³⁾ τοῖς διεστῶσιν ὑπαρχούσης· μόνῳ δ' ἄρα τῷ παντο-
δυνάμῳ θεῷ καὶ ταῦτ' ἰᾶσθαι ῥάδιον ἦν, ἀγαθῶν δ' ὑπηρέτης
αὐτῷ μόνος τῶν ἐπὶ γῆς κατεφαίνετο Κωνσταντῖνος· ὃς ἐπειδὴ
τὴν τῶν λεχθέντων διέγνω ἀκοήν, τό, τε καταπεμφθέν αὐτῷ
γράμμα τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἄπρακτον εἶδεν, τότε
αὐτὸς ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἀνακινήσας, ἄλλον τουτονὶ κατα-
γωνεῖσθαι δεῖν ἔφη τὸν κατὰ τοῦ ταράττουτος τὴν ἐκκλησίαν
ἀφανοῦς ἐχθροῦ πόλεμον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Σ'.

Ὅπως σύνοδον ἐν Νικαίᾳ γενέσθαι προσέταξεν.

Εἶθ' ὡσπερ ἐπιστρατεύων αὐτῷ θεοῦ φάλαγγα, σύνοδον
οἰκουμενικὴν συνεκρότει, σπεύδειν ἀπανταχόθεν τοὺς ἐπισκόπους

Cap. V. 1) Ἐκ μακροῦ διανοχλοῦσα. Rectius meo quidem iudicio
legeretur ἐκ μακροῦ δὴ ἐνοχλοῦσα. [Cast. παρενοχλοῦσα.] — 2) Καὶν τούτῳ
τοιγαροῦν. Hic locus prava interpunctione corruptus est. Scribo igitur:
τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς ἀλλοτρίοις χάριτος καὶν τούτῳ etc. Ait Eusebius Iu-
daeos tum in aliis rebus ab evangelii gratia alienos esse, — tum in hac
potissimum, quod pascha ex Mosaica consuetudine adhuc celebrent, non
iuxta evangelii veritatem. Confirmat autem emendationem nostram Con-
stantinus in epistola ad ecclesias, cuius verba referuntur infra in o. 17.
[imo c. 18.] ἐκεῖθεν οὖν τολμῶν καὶν τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἀλήθειαν οὐχ
ἀρῶσιν. [Nihilominus h. l. καὶν τούτῳ iungendum potius videtur sequenti
διενηνεγμένων. Repetit enim Constantinus aliis verbis quod ab initio ca-
pitis dixerat: Προῦπήρχε δ' ἄρα καὶ ἄλλη τις τούτων προτέρα νόσος
κ. τ. λ.] — 3) Ἰσοστασίου τῆς ἔριδος. Graeci ἰσοστάσιον μάχην dicunt,
quoties ita pugnatum est, ut neutra pars victoriam retulerit. Eodem sensu
ἰσοστάσιον ἔριδα hoc loco dixit Eusebius, id est, paribus utrinque mo-
mentis librata controversiam. Non recte igitur Christophorus ita
vertit: Praesertim cum controversia dissidentium animos ex aequo
exagitaret. [Optime contra Val.: „cum utrinque inter dissentientes
velut aequata lance controversia penderet.“ Sensum verborum sim-
pliciter reddidit Strothius; „da bey dem Streit beyde streitende Par-
theyen gleich viel für sich hatten.“ Aequae vero libenter atque elegan-

γράμμασι τιμητικοῖς προκαλούμενος. Οὐκ ἦν θ' ἀπλοῦν τὸ ἐπίταγμα, συνήργει δὲ καὶ αὐτῇ πράξει τὸ βασιλέως νεῦμα, οἷς μὲν ἐξουσίαν δημοσίου παρέχον δρόμου¹⁾, οἷς δὲ νωτοφόρων ὑπηρεσίας ἀφθόρους· ὠριστο δὲ καὶ πόλις ἐμπρέπουσα τῇ συνόδῳ, νίκης ἐπώνυμος, κατὰ τὸ Βιθυνῶν ἔθνος, ἡ Νίκαια. Ὡς οὖν ἐφοίτα πανταχοῦ τὸ παράγγελμα, οἷά τινος ἀπὸ νύσσης οἱ πάντες ἔθειον σὺν προθυμίᾳ πάσῃ· εἶλκε γὰρ αὐτοὺς ἀγαθῶν ἐλπίς, ἢ τε τῆς εἰρήνης ἰμετουσία, τοῦ τε ξένου θαύματος, τῆς τοῦ τοσούτου βασιλέως ὄψεως ἢ θεία. Ἐπειδὴ οὖν συνῆλθον οἱ πάντες, ἔργον ἤδη θεοῦ τὸ πραττόμενον ἐθεωρεῖτο. Οἱ γὰρ μὴ μόνον ψυχαῖς, ἀλλὰ καὶ σώμασι καὶ χώραις, καὶ τόποις καὶ ἔθνεσι πορρωτάτω διεστώτες²⁾ ἀλλήλων, ὁμοῦ συνήγοντο· καὶ μία τοὺς πάντας ὑπεδέχετο πόλις, οἷόν τινα μέγιστον ἱερέων στέφανον, ἐξ αἰραίων ἀνθέων καταπεποικιλμένον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Περὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, εἰς ἣν ἐκ πάντων ἔθνῶν παρῆσαν ἐπίσκοποι.

Τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν¹⁾, αἱ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν, Λιβύην τε καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπλήρουν, ὁμοῦ συνῆκτο τῶν τοῦ

ter ipsi veteres vocibus ἀπὸ τῆς σταθμικῆς repetitis non solum in bellicis sed etiam aliis rebus utuntur. Vid. Casaubonus ad Polyb. I, 20. T. I. p. 854. edit. Ernest. ἐσυγστατεῖτο αὐτοῖς ὁ πόλεμος. Add. VI, 8. T. II. p. 16. ἰσορροποῦν καὶ ζυγιστατούμενον — τὸ πολίτευμα. Euseb. de laudib. Constant. c. IX. ext., Dorville ad Charit. p. 713.]

Cap. VI. 1) Δημοσίου δρόμου. Mirum est quod Eusebius hoc loco τὰ νωτοφόρα distinguit a publico cursu. Sed responderi potest, Eusebium nomine publici cursus intellexisse vehicula. Atque ita accepit Nicephorus in lib. VIII. cap. 14. Aliis igitur episcopis vehicula praeberi iussit Constantinus, aliis equos publicos quibus veherentur ad concilium profecturi. [Val. vertit: „aliis quidem cursus publici copiam praebeuit, aliis vero iumentorum usum abunde subministravit.“ Stroth.: „indem er einigen Erlaubniss erteilte, sich des öffentlichen Postwagens zu bedienen, andern Maulthiere im Ueberfluss zu gebrauchen.“ Cf. Theodoret. H. E. I, 7., qui nihil habet de vehiculis.] — 2) [Καθεστῶτες καὶ διεστώτες Ion. et mox pro ὑπεδέχετο idem διεδέχετο.]

Cap. VII. 1) [Τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν κ. τ. λ. Vid. Hase iuris ecclesiast. commentt. historr. Partic. I. p. 74 sq. not. 58.: „Theologi Catholici profitentur, Synodum oecumenicam esse congregationem (repraesentationem) totius nominis christiani per Episcopos e toto terrarum orbe convocatos. SPITTLERUS contra monuit (l. c. p. 45.): „Jede Synode ist ökumenisch, die der Kayser in sein ganzes Reich oder nach der Sprache späterer Zeiten an alle Patriarchen und unabhängige Bischöfe

θεοῦ λειτουργῶν τὰ ἀκροθίνια, εἰς τ' οἶκος²⁾ εὐκτῆριος, ὡσπερ ἐκ θεοῦ πλατυνόμενος, ἔνδον ἔχῳρει κατὰ τὸ αὐτὸ Σύρους ἄμα καὶ Κίλικας, Φοινικὰς τε καὶ Ἀραβίους, καὶ Παλαιστίνους καὶ ἐπὶ τούτοις Αἰγυπτίους, Θηβαίους, Λίβυας, τοὺς τ' ἐκ μέσης τῶν ποταμῶν ὀρμωμένους· ἤδη δὲ καὶ Πέρσης ἐπίσκοπος τῇ συνόδῳ παρῆν, οὐδὲ Σκύθης³⁾ ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας⁴⁾, Πόντος τε καὶ Γαλατία καὶ Παμφυλία, Καπ-

ausschrieb.“ Quodsi rem spectaveris, SPITTLERUS rem acu tetigit, sin ideam, quam ipsi Patres de dignitate sua sibi informarint posterisque tradiderint, altera sane notio praevaleret. *Synodus igitur oecumenica nunc quidem haberi debet ea, quae non modo plerisque totius orbis Romani Metropolitanis nuntiata, sed etiam quae posthac a tota Ecclesia catholica sive Graeca sive Romana tanquam universalis agnita fuerit.* — Nicaenum quidem concilium se ipsum in canonicis suis magnam sanctamque Synodum vocare consuevit, non oecumenicam. CONSTANTINUS autem in Epistola sacra, de Concilio suo ad Ecclesias data, universalem Conciliorum indolem iam attigit (SOCRAT. H. E. I, 9.): *Ἐπειδὴ τοῦτο ἑτέρως οὐχ οἶόν τε ἦν ἀκλιῆ καὶ βεβαίαν τάξιν λαβεῖν, εἰ μὴ εἰς ταῦτο πάντων ὁμοῦ, ἢ τῶν γούν πλειόνων ἐπισκόπων συνελθόντων.* Clara deinde universitatis notio elucet e pulchra imagine, qua consessum Nicaenum EUSEBIUS (V. C. III. 7 sq.) adumbravit: *Τῶν γούν ἐκκλησιῶν ἀπασῶν, αἱ τὴν Εὐρώπην ἀπασαν — — — etc. Oecumenici denique Concilii nomen in Concilio CP. I. can. 6. usurpatum est.* *Οἰκουμενικὴν σύνοδον* concilium Nicaenum vocat ipse Eusebius supra cap. VI. init. Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 688 sq.: *„Ce qui rendit le Concile de Nicée encore plus auguste, c'est qu' outre les Evêques de toutes les provinces de l'Empire Romain, il s' y en trouva encore quelques - uns des autres pays. Car on y vit un Evêque de Perse, nommé Jean dans Gelase de Cyzic, et dans les souscriptions. La Scythie même voulut participer à cette auguste assemblée. Theophile Evêque des Scythes ou des Gots y ayant signé le Symbole, et en ayant porté la foy dans son pays (vid. Socrat. II, 41.) — — Les souscriptions marquent ce Theophile sous le titre de Metropolitan des Gots, avec un Evêque du Bosphore, nommé Donne ou Cathire, et cinq de l'Armenie majeure (vid. concil. T. II. p. 54. d. p. 52. d. edit. Labbei) — — — En un mot, on y trouvoit un grand nombre de Confesseurs, et un peuple entier de Martyrs. On voyoit rassemblé dans une seule Eglise, tout ce que les Eglises de l'Europe, de l'Afrique, et de l'Asie, avoient de plus grand, et toutes les lumieres du monde.“* Add. Kist. de commutatione quam Constantin. M. auctore societas subiit Christiana p. 76 sq. Danz Lehrbuch der christlichen Kirchengeschichte T. I. p. 288.: *„Unter der Benennung oekumenischer Synoden oder Concilien (General- oder Universal-Concilien) hat man historisch sich nichts anderes zu denken, als eine von den Kaysern aus allen Provinzen ihres Reichs zusammenberufene Versammlung stimmfähiger Kleriker, zur Entscheidung kirchlicher Angelegenheiten.“* Cf. ibid. p. 289. not. 1.] — 2) *Εἰς τ' οἶκος εὐκτῆριος.* Lego εἰς τὸ οἶκος ex Gelasio Cyziceno et Nicephoro et Socrate in libro I. — 3) *Οὐδὲ Σκύθης.* Scythas pro Gothis posuit. Sic enim eos Graeci vocare solent, ut Libanius, Themistius, Eunapius, et ipse Eusebius in libro I. de vita Constantini cap. 4. — 4) [*τῆς χορείας* h. l. inusitatius pro χοροῦ dicitur, ut infra quoque *τῆς ἀποστολικῆς χορείας*, unde recte utroque loco Val. *chori* voce in vertendo usus est. Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. VIII, 13. T. III. p. 47 sq. Male contra Stroth. vertit: „beyn Reihen,“

παδοκία τε καὶ Ἀσία καὶ Φρυγία τοὺς παρ' αὐταῖς παρεῖχον ἐκκλήτους· ἀλλὰ καὶ Θράκες καὶ Μακεδόνες, Ἀχαιοὶ τε καὶ Ἡπειρώται, τούτων θ' οἱ ἔτι πορρωτάτω⁵⁾ οἰκοῦντες, ἀπὴντων· αὐτῶν τε Σπάνων ὁ πάνυ βρωόμενος, εἰς ἣν τοῖς πολλοῖς ἅμα συνεδρεύων· τῆς δὲ γε βασιλευούσης πόλεως⁶⁾ ὁ μὲν προεστὰς ὑστέρει διὰ γῆρας, πρεσβύτεροι δ' αὐτοῦ παρόντες τὴν αὐτοῦ τάξιν ἐπλήρουν. Τοιοῦτον μόνος⁷⁾ ἐξ αἰῶνος εἰς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Χριστῷ στέφανον δεσμῶ συνάψας, εἰρήνης, τῷ αὐτοῦ σωτῆρι τῆς κατ' ἐχθρῶν καὶ πολεμίων νίκης θεοπρεπὲς ἀντίθει χαριστήριον, εἰκόνα χορείας ἀποστολικῆς ταύτην καθ' ἡμᾶς συστηράμενος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι ὡς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἐκ διαφόρων
συνῆλθον ἔθνων.

Ἐπεὶ καὶ κατ' ἐκείνους¹⁾ συνῆχθαι λόγος ἀπὸ²⁾ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἀνδρας εὐλαβεῖς· ἐν οἷς ἐτύγγα-

recte interpretatus ipse infra τῆς ἀποστολικῆς χορείας: „einer apostolischen Versammlung“ et cap. VIII. ἐπὶ τῆς παρούσης χορείας: „bey der gegenwärtigen Versammlung.“ Add. cap. XII. init. et all. locc.] — 5) [Προσωτάτω Steph.] — 6) Τῆς δὲ γε βασιλευούσης πόλεως. Gelasius Cyzicenus episcopum urbis Constantinopolitanae his verbis designari credidit. Quem secutus est etiam Nicetas in thesauro orthodoxae fidei libro V. cap. 6. his verbis: *Eusebius autem Pamphili lib. III. de vita Constantini imp. Constantinopolitanum quidem pontificem a synodo abfuisse scribit propter senium, at nomen eius supprimit: cuius loco presbyteri quidam comparuerint. At vero ex synodi actis constat, Metrophanem Constantinopoleos id temporis episcopum fuisse etc.* Ita etiam Epiphanius scholasticus in libro II. historiae tripartitae. Verum haec explicatio ferri non potest. Nondum enim dedicata fuerat Constantinopolis, nec regiae urbis vocabulo decorata, cum synodus congregata est in urbe Nicaea. Itaque haec Eusebii verba de episcopo urbis Romae necessario intelligenda sunt. Quod confirmat Sozomenus in libro I. cap. 16. apud quem Iulii nomen pro Silvestro perperam irrepsit. Et Theodoretus lib. I. cap. 7. [Cf. *Petrus de Marca* de concordia sacerdotii et imper. lib. V. c. 3., qui locum Eusebii mutilum et ex Gelasio Cyziceno ita supplendum censet: *Αὐτός τε Σπάνων ὁ πάνυ βρωόμενος (ὁ Ὅσιος ἐπέχων καὶ τὸν τόπον τοῦ μεγίστης Ῥώμης ἐπισκόπου Σιλβέστρου, σὺν πρεσβυτέροις Ῥώμης, Βιτῶν καὶ Βικεντίας) εἰς ἣν etc.* Baluzius vero ad l. I. Petri de Marca p. 480. verbis τῆς δὲ γε βασιλευούσης πόλεως Constantinopolin Eusebium significare potuisse, inde apparere putat assentiente *Lowthio*, quod Eusebius libros de vita Constantini M. post imperatoris mortem adeoque diu post dedicatam Constantinopolin conscripserit. Cf. Socrat. I, 8. Praeterea vid. *Tillémont. memoires* T. VI. P. III. p. 674 sqq.] — 7) Μόνον ἐξ αἰῶνος. Sic etiam legitur apud Socratem. Malim tamen legere μόνος, ut habent Gelasius ac Nicephorus. Atque ita in Socrate legit Epiphanius scholasticus. Quod autem sequitur εἰς, neminem turbare debet. Sic enim Eusebius infra cap. 26. simul ponit μόνος εἰς.

Cap. VIII. 1) [Κατ' ἐκείνους i. e. ἀποστόλους quod latet in voce

τον Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμίται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, οἳ τ' ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, Κρήτες καὶ Ἀραβες πλὴν ὅσον ἐκείνοις ὑστέρει, τὸ μὴ ἐκ θεοῦ λειτουργῶν συνεστάναι τοὺς πάντας· ἐπὶ δὲ τῆς παρούσης χορείας, ἐπισκόπων μὲν πληθὺς ἦν, πενήκοντα καὶ διακοσίων³⁾ ἀριθμὸν ὑπερα-

ἀποστολικῆς cap. VII. ext. Similiter I, 33 init. ὁ φαύτη προαρχάσας τὴν βασιλεύουσαν πόλιν ad ταύτη ex verbis τοῦ τυραννικοῦ cap. XXXII. ext. assumendum τῇ τυραννίδι. Add. Euseb. H. E. I, 1. not. 3. et T. III. p. 539. Ad sequentia vid. Actor. II, 9 sqq.] — 2) [Ἀπὸ dedi cum Cast. Zimm. pro ὑπὸ Val., quod ex sequenti ὑπὸ ortum videtur.] — 3) Πεντήκοντα καὶ διακοσίων. Apud Socratem in lib. I. [c. 8.] ubi hic Eusebii locus refertur, legitur τριακοσίων. De numero episcoporum qui Nicaenae synodo interfuerunt, non convenit inter antiquos. Eusebius quidem hoc loco ducentos et quinquaginta fuisse scribit. Eustathius vero, Antiochenus episcopus, in homilia de verbis illis quae in proverbii Salomonis leguntur: *Dominus creavit me*, ducentos circiter ac septuaginta illos fuisse dicit; neque enim se accurate eorum numerum subduxisse. Verum constantior fama est et recentiorum omnium consensu firmata, trecentos et octodecim episcopos in illa synodo consédisse. Sic ex antiquis Athanasius in epistola ad Africanos episcopos non procul ab initio, Hilarius in libro contra Constantium, Hieronymus in chronico et Rufinus. Athanasius in epistola de synodi Nicaenae decretis, ait episcopos qui Nicaenae convenerunt, fuisse plus minus trecentos. [Cum Möllero de fide Eus. p. 98 sq. haec addo: „Docet nos haec inconstantia, patres Nicaenae coactos non accurate numerum praesentium subduxisse; quod si quis mirum putet, cogitet in hoc concilio, omnium universalium primo, res non ea cura atque eo ordine, quo in sequentibus, transactas fuisse, quare de ipsorum decretorum integritate iusta dubia moventur. Illa vero historicorum ἀσυστασία in episcopis computandis ex eo oriri potuit, quod nonnulli omnes, qui adfuerant, numerarunt, alii vero non nisi eos, qui symbolo proposito subscripserant, omissis Arianis qui nomina sua profiteri detrectaverant. Sed hac etiam coniectura admissa, iusto tamen minor videtur numerus, qui apud Eusebium legitur; at forsitan corruptus est in hoc loco textus, saltem apud Socratem (H. E. I, 8.) legitur τριακοσίων.“ Cf. Theodoret. H. E. I, 7., qui 318 episcopos in synodo Nicaena adfuisse scribit, sed mox c. 8. circiter 270 convenisse dicit, his additis: τὸ γὰρ σαφὲς διὰ τὸν τῆς πολυανδρίας ὄχλον οὐχ οἷός τε εἶμι γράφειν, ἐπειδὴ μὴ πάντη τοῦτο περισπουδᾶστως ἀνέχνευον. Sozom. H. E. I, 17. Strothius autem haec adiecit ad h. l. p. 304.: „Ein Muhammedanischer Schriftsteller, Namens Ismael Ibn Ali, den Selden nach dem Zeugnis des Bevereg angeführt hat, sagt, es wären 2048 Bischöfe versammelt gewesen, aus welchen Constant in 318 ausgesucht hätte. Bevereg glaubt, und ich würde es mit ihm glauben, wenn ich wüsste, dass der Muhammedaner aus sichern Quellen geschöpft hätte, dass die Zahl der sämtlichen Geistlichen, die zu Nicaea gewesen, 2048 gewesen, unter welchen aber nur 318 Bischöfe gewesen.“ Add. Gothofredi dissert. ad Philostorg. Lib. I. c. VIII. p. 24 sqq. c. IX. p. 36 sqq. Beveregius annot. in can. concil. Nicaen. I. p. 44., qui hoc certe rectissime animadvertit, ex verbis Eusebii πρεσβυτέρων καὶ διακόνων — εἰς κατάληψιν colligendum esse solos episcopos ad sententiam ferendam in concilio admissos fuisse. Tillé-

κοντίζουσα, ἐπομένων δὲ τούτοις πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἀκολουθῶν τε πλείστων⁴⁾ ὄσων ἐτέρων, οὐδ' ἦν ἀριθμὸς εἰς κατάληψιν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

Περὶ ἀρετῆς καὶ ἡλικίας τῶν διακονῶν πενήκοντα ἐπισκόπων.

Τῶν δὲ τοῦ θεοῦ λειτουργῶν¹⁾ οἱ μὲν διέπρεπον σοφίας λόγῳ, οἱ δὲ βίου στερόδότητι καὶ καρτερίας ὑπομονῇ, οἱ δὲ τῶ μέσῳ τρόπῳ²⁾ κατακοσμοῦντο. Ἦσαν δὲ τούτων οἱ μὲν χρόνου μήκει τετιμημένοι, οἱ δὲ νεότητι καὶ ψυχῆς ἀκμῇ διαλάμποντες, οἱ δ' ἄρτι παρελθόντες ἐπὶ τὸν τῆς λειτουργίας δρόμον· οἷς δὴ πᾶσι βασιλεὺς ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας τὰ σιτηρέσια θαψιλῶς χορηγεῖσθαι διετέτακτο.

mont. memoires T. VI. P. III. p. 672 sqq. p. 915 sq. Hankius de rerum Byzantinarum scriptor. Graec. P. I. cap. I. §. CCXI. p. 96 sqq. Starck Versuch einer Geschichte des Arianismus T. I. p. 257 sq. Schröckh christliche KG. T. V. p. 349 sq. Schmidt Handbuch der christlichen Kgach. T. II; p. 129 sq.] — 4) Ἀκολουθῶν δὲ πλείστων ὄσων δ' ἐτέρων. Scribendum est ἀκολουθῶν τε πλείστων ὄσων ἐτέρων ex Socrate in libro I. cap. 5. et Gelasio ac Nicephoro. In Fuk. codice et Savilii legitur ἀκολουθῶν τε πλείστων, et post vocem πλείστων apponitur media distinctio in omnibus scriptis exemplaribus.

Cap. IX. 1) Τῶν δὲ τοῦ θεοῦ λειτουργῶν. Ab iis verbis caput exorsus sum, secutus auctoritatem codicis Regii et Fuk. Quibus consentiunt schedae veteres. — 2) Οἱ δὲ τῶ μέσῳ τρόπῳ κατακοσμοῦντο. Multiplex huius loci sensus esse potest. Nam μέσος τρόπος sumi potest pro modestia et comitate morum, ut μέσῳ positum sit pro μετρίῳ. [Val. vertit: „modestia et comitate morum“ Stroth. „mit Bescheidenheit.“] Vel μέσος τρόπος dicitur eorum, qui principem quidem locum inter episcopos doctrina et sanctitate vitae praestantes minime obtinebant, non longo tamen intervallo aberant a primis. Sic medios principes ac duces vocarunt antiqui, qui nec optimi essent nec pessimi, sed medio quodam loco inter utrosque subsisterent. [Haec interpretatio quam Epiphanius quoque scholasticus secutus videtur, reliquis praeferenda sit. Cf. Passow Lexic. sub v. μέσος num. 2.] Denique μέσος τρόπος dici potest de iis, qui utramque laudem, doctrinae scilicet ac sanctitatis complexi erant. Ita hunc Eusebii locum interpretatur Sozomenus in lib. I. cap. 16. his verbis: οἱ μὲν ποιεῖν καὶ λέγειν ἱκανοί, εἰδήσει τε τῶν ἱερῶν βιβλίων, καὶ τῆς ἄλλης παιδείσεως ἐπληροί· οἱ δὲ ἀρετῇ βίου διαπρέποντες, οἱ δὲ κατ' ἀμφοτέρων εὐδοκιοῦντες. [Vides quos Eusebius vocavit τῶ μέσῳ τρόπῳ κατακοσμοῦμένους, a Sozomeno dici κατ' ἀμφοτέρων εὐδοκιοῦντας. Epiphanius scholasticus in lib. II. historiae tripartitae cap. 1. hunc Eusebii locum ita vertit: *Ministorum vero dei, alii sapientiae sermone fulgebant, alii continentia vitae et patientia coruscabant, alii vero medio modo horum virtutibus ornabantur.*

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι'.

Σύνοδος ἐν παλατίῳ, οἷς ὁ Κωνσταντῖνος εἰσελθὼν
συνεκαθέσθη.

Ἐπεὶ δ' ἡμέρας ὀρισθείσης καὶ συνόδου*), καθ' ἣν χρῆν
λύσιν ἐπιθεῖναι τοῖς ἀμφισβητούμενοις, παρῆν ἕκαστος ταύτην
ἄγων¹⁾ ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιτάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων²⁾, ὅς

Cap. X. *) [Ἡμέρας — συνόδου. In Cresconiana canonum colle-
ctione haec leguntur: *Factum est concilium apud Nicaeam metropolim
Bithyniae a. d. XVIII. Kal. Iul. quod tenuit usque ad diem VIII.
Kal. Septemb. Paulino et Iuliano Coss.* Duravit igitur concilium secun-
dum haec menses duos et dies XI. vel potius, si, ut alii statuunt, con-
veniebant patres non XVIII. sed XIII. Kal. Iul., duos menses et VI.
tantum dies. Cf. *Bevereg.* annot. in can. concil. Nic. I. p. 43. *Pagi* ad
a. CCCXXV. n. III. *Tillémont.* memoires T. VI. P. III. p. 912 sqq.] —
1) Παρῆν ἕκαστος ταύτην ἄγων. Scribendum est ἕκαστος ut legisse vide-
tur Christophorus. Cui tamen non assentior in eo quod ταύτην refe-
rendum putavit ad σύνοδον. Ego vero non dubito quin supplendum sit
τὴν λύσιν, quod vocabulum proxime antecedit. Rectius enim, ut opinor,
Graece dicitur ἄγειν vel ἐπάγειν τὴν λύσιν, quam ἄγειν τὴν σύνοδον. In
Fuk. et Sav. diserte scribitur ἕκαστος. — 2) Ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιτάτῳ
οἴκῳ τῶν βασιλείων. Quisquis fuit ille qui Graecos capitum titulos com-
posuit, haec verba de palatio accepit, eumque secutus est Christophor-
sonus. Sed et Sozomenus in lib. I. cap. 18. et Theodoretus in lib. I.
cap. 7. Nicaenam synodum in palatio habitam fuisse scribunt, ubi Con-
stantinus imperator sedes ac subsellia episcopis iusserat praeparari.
Theodoreti verba exscripsit etiam Nicephorus in lib. VIII. Sed pace tot
ac tantorum virorum dictum sit, nequaquam verisimile est, Nicaenam
synodum in palatio habitam fuisse. Decepit homines, ut videtur, am-
bigua vox qua hic utitur Eusebius, τῷ μεσαιτάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων.
Haec enim vox tam de palatio imperatoris, quam de ecclesia promiscue
usurpatur. Certe Eusebius in libro X. historiae ecclesiasticae βασιλειον
οἶκον de ecclesia dicit. Multum certe de auctoritate illius concilii detra-
heretur, si in palatio imperatoris illud habitum esse crederemus. Adde
quod ipse Eusebius huic sententiae apertissime refragatur. Nam supra in
cap. 7. diserte scribit, unam ecclesiam seu basilicam cunctos diversarum
gentium episcopos ambitu suo esse complexam: εἰς τε οἶκος εὐκτήριος,
ὡσπερ ἐκ θεοῦ πλατυνόμενος, ἔνδον ἔχουσι κατὰ τὸ αὐτὸ Σύρους ἅμα καὶ
Κιλικίας etc. Id est: *una aedes sacrá, omnipotentis dei nutu quodam-
modo dilatata, ambitu suo complexa est Syros simul et Cilices* etc.
Quid his verbis potest esse manifestius? Annon ex his verbis certissime
conficitur, Nicaenam synodum in ecclesia habitam fuisse? Affirmat enim
Eusebius omnes pariter episcopos, unius ecclesiae ambitu comprehensos
fuisse. Sed et verba quae in hoc capite subiungit Eusebius, id meo qui-
dem iudicio satis innunt. Scribit enim: ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιτάτῳ οἴκῳ
τῶν βασιλείων, ὅς δὴ καὶ ὑπερφέρειν ἔδοκει μεγέθει τοὺς πάντας, id est: *in
ipsa media regalis palatii aede, quae reliquas omnes amplitudine su-
perabat.* Ait Eusebius aedem illam omnium quae ubique essent, maxi-
mam et amplissimam fuisse. Atqui hoc de palatio urbis Nicaeae dici non
potest. Nam ut concedamus in illa urbe fuisse palatium, illud certe om-
nium ubique palatiorum maximum esse non potuit. Romae enim et Me-
diolani longe maiora erant palatia. Nec dubito quin Nicomediense pala-

δὴ καὶ ὑπερφέρειν ἔδοκει μεγέθει τοὺς πάντας· βάθρων τ' ἐν τάξει πλειόνων ἐφ' ἑκατέραις τοῦ οἴκου πλευραῖς διατεθέντων, εἴσω παρῆσαν οἱ κεκλημένοι³⁾, καὶ τὴν προσήκουσαν ἔδραν οἱ πάντες ἀπελάμβανον. Ἄλλ' ὅτε δὴ σὺν κόσμῳ τῷ πρέποντι ἢ πᾶσα καθῆστο σύνοδος, σιγὴ μὲν τοὺς πάντας εἶχε, προσδοκίᾳ τῆς βασιλέως προόδου⁴⁾· εἰσῆει δέ τις πρῶτος, καῖπειτα δεύτερος καὶ τρίτος τῶν ἀμφὶ βασιλέα. Ἠγοῦντο δὲ καὶ ἄλλοι, οὐ τῶν συνηθῶν ὀπλιτῶν τε καὶ δορυφόρων, μόνων δὲ τῶν πιστῶν φίλων. Πάντων δ' ἑξαναστάντων ἐπὶ συνθήματι ὃ τὴν βασιλέως εἴσοδον ἐδήλου⁵⁾, αὐτὸς δὴ λοιπὸν διέβαινε μέσος⁶⁾.

tium longe maius et opulentius fuerit Nicaeno, cum Nicomedia sedes esset ac domicilium imperatorum iam inde a temporibus Diocletiani. Respondebit fortasse quispiam, Eusebium non dicere mediam illam aedem seu palatii seu basilicae Nicaenae omnes ubique terrarum aedes amplitudine superasse, sed tantum reliquas aedes illius seu palatii seu basilicae. Sic enim loquitur Eusebius in lib. IV. cap. 66. ubi funus Constantini describit: καῖπειτ' ἐν αὐτῷ τοῦ παντός προφέροντι τῶν βασιλείων οἴκων. Et paulo post: Ἐνδον γάρτοι ἐν αὐτῷ παλατίῳ κατὰ τὸ μεσαίτατον τῶν βασιλείων. Equidem hunc esse sensum Eusebii verborum libens concesserim. Sed tamen ex eo non efficitur, palatium Nicaenum ab Eusebio intelligi. Nam et in ecclesiis perinde ac in palatiis media aedes omnium erat maxima et capacissima, ut ex Eusebio constat in descriptione ecclesiae Tyri. Cunctis igitur accurate perpensis ita censeo, episcopos primum quidem in ecclesia convenisse, ibique de Arii dogmate et de regula fidei plurimis diebus tractavisse, tandem vero die ad finiendum negotium constituto, convenisse in palatium, ut coram imperatore sententiam dicerent, et contentioni finem imponerent. Atque ita tollitur omnis difficultas. Certe Eusebius omnino confirmat id quod dixi. At enim episcopus die constituto quo controversiis finem imponi oportebat, omnes in palatium venisse. Statimque progresso ad synodum imperatore, cuncta coram illo fuisse dicit constituta. Ex quibus manifeste apparet, Eusebium hic loqui de ultimo concilii die, seu de postrema sessione, cum res in pluribus antea episcoporum consensibus discussa fuisset ac ventilata. Neque enim tot tantaeque res quae in illa synodo gestae sunt, unius diei spatio examinari ac definiiri potuerunt. Idem quoque antea factum fuerat in synodo Antiochena adversus Paulum Samosatenum, ut docet Eusebius in lib. VII. historiae ecclesiasticae. [Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 698 sqq.] — 3) [Οἱ κεκλημένοι. Ut omnes orbis Romani episcopi imperatoris edicto ad concilium generale haud convocati esse videntur sed singuli modo augustorum litteris evocati, ita ex imperatoribus probabiliter pependisse quinam invitarentur, recte observat Hase iuris eccles. commentt. hist. Partic. I. p. 72. not. 56. Cf. supra cap. VI. Similiter disputationes in conciliis institutas imperatores moderabantur (vid. infra cap. XIII. Πλείστων δὴ ταῦθ' — — κατεστήσατο. Hase l. l. p. 70.), quamvis suffragia soli episcopi certe plerumque ferrent. Cf. Mansi collect. concill. T. III. p. 557. de Marca de concord. sacerdot. et imper. II, 10, 10. VI, 22. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 700 sq. et Excurs. IV. ext.] — 4) [Προόδου Zimm. In Cast. notatur: „αὐτὸς περὶ τοῦ προόδου.“ Atque περὶ τοῦ προόδου vere habet MSt. Steph.] — 5) Ἐπὶ συνθήματι ὃ τὴν βασιλέως εἴσοδον ἐδήλου. De hoc signo quo imperatoris adventus nuntiabatur, Corippus loquitur his verbis:

— — — — praenuntius ante
Signa dedit cursor posita de more lucerna.

οἷα θεοῦ τις οὐράνιος ἄγγελος, λαμπρὰν μὲν ὡσπερ φωτὸς μαρμαρυγαῖς ἐξαστράπτων περιβολὴν, ἀλουργῖδος πυρωτοῖς καταλαμπόμενος ἀκτῖσι, χρυσοῦ τε καὶ λίθων πολυτελεῶν διαυγέσι φέγγεσι κοσμούμενος· ταῦτα μὲν οὖν ἀμφὶ τὸ σῶμα· τὴν δὲ ψυχὴν, θεοῦ φόβῳ καὶ εὐλαβείᾳ δῆλος ἦν κεκαλλωπισμένος· ὑπέφαινον δὲ καὶ ταῦτ' ὀφθαλμοὶ κάτω νεύοντες, ἐρύθημα⁷⁾ προσώπου, περιπάτου κίνησις, τό, τ' ἄλλο εἶδος, τὸ μέγεθός τε ὑπερβάλλον μὲν τοὺς ἀμφ' αὐτὸν ἅπαντας, τῷ τε κάλλει τῆς ὥρας, καὶ τῷ μεγαλοπρεπεῖ τῆς τοῦ σώματος εὐπρεπείας, ἀλκῇ τε ρώμης ἀμάχου· ἃ δὴ τρόπων ἐπιεικεία, πραότητί τε βασιλικῆς ἡμερότητας ἐγκεκραμένα, τὸ τῆς διανοίας ὑπερφυές, παντὸς κρεῖττον ἀπέφαινον λόγου. Ἐπεὶ δὲ παρελθὼν ἐπὶ τὴν πρώτην τῶν τάγματων ἀρχὴν μέσος πρῶτος ἔστη⁸⁾, μικροῦ τινος αὐτῷ καθίσματος ὕλης χρυσοῦ πέποιημένου προτεθέντος, οὐ πρότερον ἢ τοὺς ἐπισκόπους ἐπινεῦσαι, ἐκάθιζε. Ταῦτό δ' ἔπραττον πάντες μετὰ βασιλεία.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Α'.

Ἦσυχλα συνόδου μετὰ τὸ εἰπεῖν τι Εὐσέβιον τὸν ἐπίσκοπον.

Τῶν δ' ἐπισκόπων ὁ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων¹⁾ διαναστάς, μεμετρημένον ἀπέδίδου λόγον, προσφωνῶν τῷ βα-

— 6) Διέβαινε μέσος. Christophorus vertit: *per medium concessum intrat*. Melius vertisset: *per medium spatium quod erat inter duos consentientium ordines, incessit*. Id significat vox διαβαίνειν, id est, διὰ τῶν θυεῖν βαίνειν. Sic infra in cap. 14. μέσοι δὲ τούτων διέβαινον etc. — 7) [Ἐρύθημα (?) Ion. Lucian. diall. mort. I. ἐρύθημα ἐπὶ τοῦ προσώπου. Cf. Dorville ad Chariton. p. 200. Lobeck. ad Phryn. p. 727 ext.] — 8) Μέσος πρῶτος ἔστη. Christophorus legisse videtur πρῶτον. Sic enim vertit: *Primum in medio conventu erectus constitit*.

Cap. XI. 1) Ὁ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων. Sozomenus in cap. 18. lib. I. hunc qui in dextra parte primum locum obtinebat, et qui nomine totius concilii ad imperatorem verba fecit, Eusebium Pamphilum fuisse testatur. Atque ita perscriptum est in titulo huius capituli. Theodoretus vero in lib. I. historiae cap. 7. non ab Eusebio, sed ab Eustathio Antiochiae civitatis episcopo orationem hanc habitam esse dicit. Theodoretum secutus est Baronius, quem quidem semper hostili atque infenso animo adversus Eusebium nostrum fuisse, ex eius scriptis quivis facile apprehendet. Verum auctor historiae tripartitae in libro II. cap. 5. ubi Theodoretum verba describit, ait post Eustathium Antiochenum, Eusebium quoque Caesariensem de laudibus imperatoris orationem habuisse. Quod tamen in Graecis Theodoretum exemplaribus hodie non habetur; prorsus ut necesse sit, aut Epiphanium scholasticum integriorum Theodoretum codices nactum fuisse, aut de suo id addidisse, ut interdum solet. Tale est illud quod supra notavimus de regiae urbis episcopo, quem Nicaenae synodo non interfuisse Socrates ex Eusebio prodidit, ubi Epiphanius scho-

σιλεῖ, τῷ τε παντοκράτορι θεῷ χαριστήριον ἐπ' αὐτῷ ποιούμενος ὕμνον· ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὸς καθῆστο, σιγὴ μὲν ἐγένετο, πάντων ἀτενὲς εἰς βασιλέα βλέπόντων, ὁ δὲ φαιδροῖς ὄμμασι τοῖς πᾶσι γαληνὸν ἐμβλέψας, κᾶπειτα συναγαγὼν αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν τὴν διάνοιαν, ἡσύχῳ καὶ πραεῖα φωνῇ τοῖον ἀπέδωκε λόγον²⁾).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Β'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον περὶ εἰρήνης.

„Εὐχῆς μὲν ἐμοὶ τέλος ἦν, ὧ φίλοι, τῆς ὑμετέρας ἀπολαῦσαι χορείας¹⁾), τούτου δὲ τυχὼν, εἰδέναί τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων τὴν χάριν ὁμολογῶ, ὅτι μοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἅπασιν, καὶ τοῦτο πρεῖττον ἀγαθοῦ παντὸς ἰδεῖν ἰδωρήσατο· φημί δὴ τὸ, συνηγμένους ὁμοῦ πάντας ἀπολαβεῖν, μίαν τε κοινὴν ἅπαντων ὁμόφρονα γνώμην θεάσασθαι. Μηδ' οὖν βάσκανός τις ἐχθρὸς τοῖς ἡμετέροις καλοῖς λυμαινέσθω, μηδὲ τῆς τυράννων θεομαχίας ἐκποδῶν ἀρθείσης θεοῦ σωτήρος δυνάμει, ἐτέρως²⁾).

lasticus Alexandri nomen addidit gravi errore, cum Metrophanem potius dicere debuisset. Sed ut ad propositum revertamur, sunt qui nec Eustathio, nec Eusebio, sed Alexandro Alexandrinorum episcopo id honoris delatum esse scribant, ut concilii nomine imperatorem alloqueretur. Nicetas in thesauro orthodoxae fidei lib. V. cap. 7. id affirmat his verbis: *Eusebius de vita Constantini libro III. se primum verba in synodo fecisse testatur. Si tamen Theodoro credimus, Eustathius primus etc. ut autem Theodorus Mopsuaestenus scribit, Alexandro Alexandrino pontifici id honoris ultro delatum est.* Ego vero in tanta scriptorum diversitate libentius ei sententiae accesserim, quae Eusebio primas dicendi partes a synodo delatas esse affirmat. Primum quia omnium sine controversia doctissimus ac disertissimus erat Eusebius. Deinde ipse id aperte testatur in principio huius operis his verbis: ἄρτι δὲ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ καλλιπικὸν μέσον ἀπολαβόντες θεοῦ λειτουργῶν συνόδου, εἰκοσαετηρικοῖς ὕμνοις ἐγχαίρομεν. Id est: *Nuper etiam nos ipsi victorem principem in medio dei ministrorum conventu residentem, vicennialibus hymnis prosecuti sumus.* [Neminem nisi Eusebium nostrum per verba ὁ τοῦ δεξιῦ τὰγματος πρωτεύων, significari, satis certum est. Cf. quae animadverti ad Vales. de vita et scriptis Euseb. diatriben p. XLIII. sq. Add. quae observavi ad Euseb. H. E. X, 4. T. III. p. 212. Pagi ad a. CCCXXV. n. XXI. XXII. Hankius de rerum Byzant. scriptor. P. I. c. 1. §. XCIII. et Möller. de fide Eus. p. 55 sq. Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 922 sqq.] — 2) [Τοῖον λόγον. Vid. Möller. de fide Eus. p. 91. Kestner. de Eus. fide atque auctoritate p. 62.]

Cap. XII. 1) [Εὐχῆς — χορείας. Cf. inferius verba: καὶ χαίρω μὲν ὄρων τὴν ὑμέτεραν ὁμήγυριν et supra cap. VII. not. 4.] — 2) Ἐτέρως. Portesius, Christophorus et Gallicus interpres hanc vocem omisere, cum tamen tota vis sententiae in ea voce posita sit. Ad hanc enim vocem refertur quae proximè sequitur periodus. Cavete, inquit, ne post deletam.

ὁ φιλοπόνηρος δαίμων τὸν θεῖον νόμον βλασφημαῖς περιβα-
λέτω· ὡς ἔμοιγε παντός πολέμου καὶ μάχης δεινὴ καὶ χαλεπω-
τέρα, ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ ἐμφύλιος γενόμεναι στάσις,
καὶ μᾶλλον ταῦτα τῶν ἔξωθεν λυπηρὰ καταφαίνεται. "Ὅτε γοῦν
τὰς κατὰ τῶν πολεμίων νίκας νεύματι καὶ συνεργείᾳ τοῦ κρείτ-
τονος³⁾ ἠράμην, οὐδὲν τε λείπειν⁴⁾ ἐνόμιζον, ἢ θεῷ μὲν νομί-
ζειν τὴν χάριν, συγκαίρειν δὲ καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ δι' ἡμῶν
ἠλευθερωμένοις· ἐπειδὴ⁵⁾ τὴν ὑμετέραν διάστασιν παρ' ἐλπίδα
πᾶσαν ἐπυθόμην, οὐκ ἐν δευτέρῳ τὴν ἀκοὴν ἐθέμην⁶⁾, τυχεῖν
δὲ καὶ τοῦτο θεραπείας δι' ἐμῆς εὐξάμενος ὑπηρεσίας, τοὺς
πάντας ἀμελλητὶ συμματεστείλαμην· καὶ χαίρω μὲν ὄρων τὴν
ὑμετέραν ὁμήγυριν, τότε δὲ μάλιστα κρίνω κατ' εὐχὰς ἑμαυ-
τὸν πράξειν, ἐπειδὴν ταῖς ψυχαῖς ἀνακραθέντας ἴδοιμι τοὺς
πάντας, μίαν τε κοινὴν⁷⁾ βραβεύουσαν τοῖς πᾶσιν εἰρηνικὴν
συμφωνίαν, ἣν καὶ ἑτέροις ὑμᾶς πρέπον ἂν εἶη⁸⁾ πρεσβεύειν
τοὺς τῷ θεῷ καθιερωμένους. Μὴ δὲ οὖν μέλλετε, ὦ φίλοι,

tyrannidem eorum qui deo bellum intulerunt, rursus daemon alia via re-
ligionem nostram maledictis et calumniis obiiciat. Alia igitur via, id est,
per intestinas dissensiones. Vide quae mox sequuntur. — 3) [Τοῦ κρείτ-
τονος, id est, dei, numinis divini. Est autem haec dicendi ratio (ὁ κρείτ-
των et τὸ κρείττον) satis familiaris Eusebio. Vid. I, 12. p. 27. I, 16. II,
24 init. II, 25. 26 init. II, 28 ext. II, 30. Cf. II, 6. Θειοτέρα δὲ καὶ κρείττονι
δυνάμει. II, 28. κρείττονι τινι δυνάμει. Lackemacher. observ. philoll P. I.
p. 103. Wernsdorf. ad Himer. ecl. III. p. 88 sq. Inde ὁ κρείττων dicitur
quoque Eusebio Constantinus I, 50 ext. I, 51. p. 64. all.] — 4) Οὐδὲν τε
λείπειν. Scribendum videtur: οὐδὲν ἐμοίγε λείπειν ἐνόμιζον, et paulo post
lego cum Turnebo et Grutero ἐπεὶ δὲ τὴν ὑμετέραν etc. — 5) [Ἐπεὶ δὲ
Steph. Scribendum videtur ἐπειδὴ δὲ.] — 6) [Οὐκ — ἐθέμην Val. ver-
tit: „equidem eam rem (huius rei famam) minime negligendam putavi“
Stroth.: „hielt ich diese Nachricht für keine Kleinigkeit.“ Cf. Viger.
de idiott. p. 282 sq. VI. p. 295 sq. edit. Herm.] — 7) Μίαν τε κοινὴν.
Rectius meo iudicio scriberetur κοινῇ adverbialiter. [Μίαν τε — συμφω-
νίαν, id est, unamque velut omnium arbitram pacem et concordiam, in-
terprete Val., und eine gemeine für alle entscheidende friedliche
Gesinnung, Strothio. Frequentatur autem satis, ut recentioribus Atticis,
ita Eusebio vocabulum illud βραβεύειν idque vel cum dativo positum vel accu-
sativo iunctum, ubi significat dispensare, largiri, constituere aliquid.
Vid. II, 5. Ὁ δὲ οὖν παρῶν ἐλέγξει καιρὸς — θεοῖς τοῖς παρ' ἡμῶν καὶ τοῖς
παρὰ θατέρῳ μέρει τιμωμένοις βραβεύων, et de diis — iudicium feret.
II, 63. βραβεύσαι εἰρήνην. Constantin. ad sanctt. coet. c. XI. θεοῦ δικαιοσύ-
νην βραβεύοντος, ubi deus iustitiae leges praescribit, ut Val. vertit. Ibid.
c. XVI. τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβευούσης, cum divina
providentia victoriam populo largita est. Wetsten. ad Coloss. III, 15.
T. II. p. 293 sq. Dorville ad Chariton. p. 404. p. 556 sq. Suicer. thes. T. I.
p. 707 sq. De vocibus ἀγνωθετεῖν et ἀγνωθέτης similiter usurpatis vid.
Wernsdorf. ad Himer. orat. I. p. 356.] — 8) Πρέπον ἂν εἶη πρεσβεύειν.
Male Christophorus vertit a deo impetrare, cum potius vertere debuis-
set praedicare. Sic enim Eusebius hanc vocem usurpare solet, ut patet
ex innumeris historiae ecclesiasticae locis, exempli gratia in lib. IV. cap. 15.

μη δὴ⁹⁾, λειτουργοὶ θεοῦ, καὶ τοῦ κοινου πάντων ἡμῶν διασπότου τε καὶ σωτήρος ἀγαθοὶ θεράποντες, τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἷτια ἐντεῦθεν ἤδη φέρειν¹⁰⁾ ἀρξάμενοι, πάντα σύνδεσμον ἀμφιλογίας νόμοις εἰρήνης ἐπιλύσασθε¹¹⁾. Οὕτω γὰρ καὶ τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ τὰ ἀρεστὰ διαπεπραγμένοι εἴητε ἂν, κάμοι τῷ ὑμετέρῳ συνθεράποντι ὑπερβάλλουσαν θώσετε χάριν.”

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Γ'.

Ὅπως τοὺς ἀμφισβητοῦντας τῶν ἐπισκόπων, εἰς ὁμόνοιαν συνέψεν.

Ὁ μὲν δὴ ταῦτ' εἰπὼν Ῥωμαία γλώττη, ὑφερμηνεύοντος ἑτέρου¹⁾, παρεδίδου τὸν λόγον τοῖς τῆς συνόδου προέδροις²⁾. Ἐντεῦθεν δ' οἱ μὲν ἀρξάμενοι καιρητῶντο τοὺς πέλας, οἱ δ' ἀπελογοῦντό τε καὶ ἀντεμέμφοντο. Πλείστον δὴ ταῦθ' ὑφ' ἑκατέρου τάγματος προτεινομένων, πολλῆς τ' ἀμφιλογίας τὰ πρῶτα συνισταμένης, ἀνεξικάκως ἐπηκροᾶτο βασιλεὺς τῶν πάν-

Male in Fuk. et Sav. codice legitur *εἴη βραβεύειν*. [Natum hoc probabiliter ex praecedenti *βραβεύειν*.] — 9) [*Μη δὴ* in Ion. male punctis subnotantur.] — 10) *Ἐντεῦθεν ἤδη φέρειν*. Longe aliter codex Fuk. in quo totus hic locus ita scribitur: τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἷτια τοῦ λοιποῦ φέρειν ἀνάσχοισθε. πάντα δὲ σύνδεσμον etc. Atque ita Savilius et Christophorsonus in suis codicibus reppererunt. — 11) *Ἐπιλύσασθε*. Lego cum Christophorsono *ἐπιλύσασθαι*. Vulgata tamen lectio stare potest, modo post vocem *θεράποντες* quae paulo ante praecessit, ponatur punctum semiplenum, ut ad oram sui libri notavit Savilius. Certe in codice legio post vocem *θεράποντες* posita est media distinctio [*Ἐπιλύσασθαι* cum Christophorsono et Ion. dedit Zimm., sed male, ut mihi quidem videtur. Locus enim est sanissimus, modo *μέλλετε* referatur non ad *ἐπιλύσασθε* sed praecedens *πρεσβεύειν*: „Nolite *cunctari*“, scil. suadere omnibus concordiam. Neque vero deinde omissio copulae ante τὰ τῆς ἐν ὑμῖν κ. τ. λ. potest inepta videri sed aptissima. Cf. quae observavi ad Euseb. H. E. X, 4. T. III. p. 220.]

Cap. XIII. 1) [*Ταῦτ' εἰπὼν Ῥωμαία γλώττη, ὑφερμηνεύοντος ἑτέρου*. Minime hoc et simili loco IV, 32. evinci, Constantinum Graece nec loqui nec scribere potuisse, imo ex nostro loco hoc tantum effici, Constantinum in publicis orationibus, ex more veterum probabiliter et populo Romano gratificaturum, Latinam linguam Graecae praetulisse, ex posteriori vero illud modo sequi, Constantinum Latino qui ei erat patrius, quam Graeco sermone scribere maluisse, recte observavit *Möller*. de fide Euseb. p. 28. Cf. *Du Cange* praefat. ad *Gloss. Graec.* p. XI. sq. Neque igitur familiaritas Eusebii cum Constantino quatenus illa in eorum colloquiis cernitur, Eusebio maiorem quandam Latinae linguae peritiam vindicare potest (cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. I, 13. T. I. p. 80.) et Constantinum Latine tantum idque cum hominibus Graecis locutum esse ne credamus, impediant vel huius cap. XIII. verba *Ἑλληνῶν τε τῇ φωνῇ ὅτι μηδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε*. Cf. II, 23.] — 2) [*Παρεδίδου — προέδροις*. Vid. *Schröckh*

των, σχολῆ τε εὐτόνω³⁾ τὰς προτάσεις ὑπεδέχετο, ἐν μέρει τ' ἀντιλαμβανόμενος τῶν παρ' ἑκατέρου τάγματος λεγομένων, ἡρέμα συνήγαγε τοὺς φιλονεικῶς ἐνισταμένους· πράως τε ποιούμενος τὰς πρὸς ἕκαστον ὁμιλίας, Ἑλληνίζων τε τῇ φωνῇ ὅτι μηδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε, γλυκερός τις ἦν καὶ ἡδύς, τοὺς μὲν γοῦν πείθων⁴⁾, τοὺς δὲ καταδυσωπῶν τῷ λόγῳ, τοὺς δ' εὖ λέγοντας ἐπαινῶν, πάντας τ' εἰς ὁμόνοιαν ἐλαύνων, εἰσόθ' ὁμογνώμονας⁵⁾ καὶ ὁμοδόξους αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἀμφισβητούμενοις ἅπασιν κατεσιήσατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ πίστεως καὶ τοῦ πάσχει τῆς συνόδου σύμφωνος ἔκθεσις.

Ὡς ὁμόφωνον μὲν κρατῆσαι τὴν πίστιν, τῆς σωτηρίου δ' ἐορτῆς¹⁾ τὸν αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσιν ὁμολογηθῆναι καιρὸν· ἐκυροῦτο δ' ἤδη καὶ ἐν γραφῇ δι' ὑποσημειώσεως ἑκάστου²⁾ τὰ κοινῇ δεδομένα³⁾. Ὡν δὲ πραχθέντων, δευτέραν ταύτην

christliche Kgsch. T. V. p. 854 sq.] — 3) Σχολῆ τε εὐτόνω. Apud Socratem in lib. I. cap. 5. et apud Nicephorum legitur εὐτόνω. Gelasius autem Cyzicenus cap. 28. habet εὐτονωτάτη. Cum Socrate consentiunt codex Fuketianus et schedae Regiae. — 4) Τοὺς μὲν γοῦν πείθων. Apud Socratem et Gelasium ac Nicephorum legitur τοὺς μὲν συμπείθων. Sed codex Regius praefert τοὺς μὲν πείθων. [Ion. et MSt. Steph. τὰς μὲν πείθων.] — 5) Εἰσόθ' ὁμογνώμονας. In Gelasio legitur ἕως ὅτε, quod idem est.

Cap. XIV. 1) [Τῆς σωτηρίου ἐορτῆς. Cf. Socrat. H. E. I, 8. Sozom. I, 21. Eriphan. haeres. LXXIX. Beveneg. annot. ad can. concil. Nic. I. p. 189.] — 2) [Δι' ὑποσημειώσεως ἑκάστου. Vid. Schröckh KG. T. V. p. 388.] — 3) Τὰ κοινῇ δεδομένα. Id est, fidei formula et canones cum epistola synodica. Haec enim omnia singulorum episcoporum subscriptionibus firmata sunt. [Cf. Vales. ad Theodoret. H. E. I, 13. p. 43. ed. Read.] Qui praeter haec tria, putant etiam acta Nicaenae synodi scriptis esse mandata, ii vehementer falluntur. Quippe Eusebius diserte testatur, nihil scriptis traditum fuisse, praeter ea quae ex communi consilio decreta fuerant; eaque omnium subscriptionibus roborata fuisse dicit. Baronius quidem ad annum Christi 325. cap. 62. acta a synodo Nicaena scripta fuisse dixit, idque ab Athanasio in libro de synodis diserte scribi affirmavit. Sed Baronium decepit Latina interpretatio, quae sic habet Tomo I. pag. 873.: *Quod si ad hanc rem usus synodi desideratur, supersunt acta patrum, nam neque hac in parte negligentes fuere qui Nicaeae convenerunt, sed ita accurate scripserunt* etc. In Graecis vero nulla actorum fit mentio. Sic enim legitur: *Ἔστι τὰ τῶν πατέρων*, id est, *supersunt patrum scripta*, fides scilicet et canones et synodice. Est et alius Athanasii locus in epistola de decretis Nicaenae synodi pag. 250. ex quo manifeste colligitur nulla fuisse acta. Sic enim loquitur: *Quando quidem, inquit, tua dilectio ea nosse desiderat quae in synodo gesta sunt, minime cunctatus sum, sed statim tibi significavi quaecumque ibi acta sunt* etc. Quod si acta a notariis excerpta fuissent, satis habuisset Athanasius acta illa ad amicum suum transmittere. [Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 950 sqq.]

ἴκην ἄρασθαι εἰπὼν βασιλεὺς κατὰ τοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐχθροῦ,
ἐπιτίμιον ἑορτὴν τῷ θεῷ συνετέλει.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Ὅπως τοῖς ἐπισκόποις συνεισιάθη Κωνσταντῖνος εἰκοσαε-
τηρίδος οὔσης.

Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ αὐτῷ καὶ τῆς βασιλείας εἰκοσαετῆς
ἐπληροῦτο χρόνος¹⁾. ἐφ' ᾧ πάνδημοι μὲν ἤγοντο πανηγύρεις
τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, τοῖς δὲ γε τοῦ θεοῦ λειτουργοῖς, εὐωχίας
αὐτὸς ἐξῆρχε βασιλεὺς, συμποσιάζων εἰρηνεύσασι, καὶ οἶονεῖ
θυσίαν ταύτην ἀποδιδούς ἔμπερέπουσαν τῷ θεῷ δι' αὐτῶν.
οὐδ' ἀπελείπετό τις ἐπισκόπων βασιλικῆς ἐσιτάσεως. Κρεῖττον
δ' ἦν παντὸς λόγου τὸ γινόμενον. Δορυφόροι μὲν γὰρ καὶ

Cap. XV. 1) *Εἰκοσαετῆς ἐπληροῦτο χρόνος.* Haec benigne interpre-
tanda sunt. Neque enim vicesimus annus imperii Constantini adhuc erat
absolutus, immo vixdum inchoatus. Quippe vicesimus annus principatus
Constantini coepit a die 8. Cal. Aug. Paulino et Iuliano coss. qui est annus
trecentessimus vicesimus quintus natalis dominici. Concilium autem Nicae-
num celebratum est vicesima die mensis Maii iisdem coss., ut scribit So-
crates in cap. 9. lib. primi, seu potius die 18. Calendas Iulii, mensis Desii,
qui a Romanis Iunius dicitur, die 19. ut legitur in actis concilii Chalcedo-
nensis, et in chronico Alexandrino, et in collectione Cresconiana. Quod
quidem verius puto. Nam si concilium Nicaenum vicesimo die mensis
Maii congregatum esse ponamus, nimis angustum relinquetur spatium ad
eas res gerendas quas Constantinus post debellatum Licinium gessit. Ultimo
proelio ad Chalcedonem victus est Licinius anno Christi 324. die 15. Ca-
lendas Octobres, ut scribitur in fastis Idatii et in chronico Alexandrino.
Sequenti die Licinius qui Nicomediam se receperat, Constantino victori se
dedit. Post haec Constantinus Nicomediam ingressus est: qua in urbe
dum moraretur, atque in orientis partes progredi festinaret, nuntium accepit
de Alexandrinae ecclesiae totiusque Aegypti discidio ob Arii dogma et
Meletianorum turbas, ut ipsemet scribit in epistola ad Alexandrum et
Arium. [Vid. II, 72.] Ac primo quidem Hosium cum literis suis Alexan-
driam misit, qui eos tumultus auctoritate sua componeret. Verum Hosius
cum aliquandiu moratus esset Alexandrias, re infecta ad Constantinum re-
versus est. Quae quidem omnia breviori quam trium mensium spatio per-
fici minime potuerunt. Porro Constantinus cum malum quotidie ingra-
vescere cerneret, generale episcoporum concilium convocare decrevit, ut
eo modo ecclesiae pacem restitueret. In eam rem veredarios seu agentes
in rebus per omnes provincias direxit, qui episcopos Nicaeam Bithyniae
convocarent. Ponamus igitur veredarios mense Martio imperatoris literas
ad singulos episcopos pertulisse. Vix credibile est, episcopos ab ultimis
usque tam orientis quam occidentis regionibus ante Iulium mensem in Bi-
thyniam venire potuisse, praesertim cum terrestri itinere, non autem navi-
gatione eo delati sint, ut tradit Eusebius in cap. 6. Graeci dominicam
septimum post pascha, eam scilicet quae pentecosten proxime antecedit,
vulgo vocant *κυριακὴν τῶν ἁγίων πατέρων*, seu *τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα
καὶ ὀκτὼ θεοφόρων τῶν ἐν Νίκαια*, ut discimus ex typico monasterii sancti
Sabae. [Cf. supra c. X. not. * Sozomen. I. cap. ext. Niceph. VIII, 26. Manso

ὄπλιται ²⁾. γυμναῖς ταῖς τῶν ξιφῶν ἀκμαῖς ἐν κύκλῳ τὰ πρό-
 θυρα τῶν βασιλείων ἐφρούρου, μέσοι δὲ τούτων ἀδείεις οἱ τοῦ
 θεοῦ διέβαινον ἄνθρωποι, ἐνδοτάτω τ' ἀνακτάρων ἐχώρου.
 Εἴθ' οἱ μὲν αὐτῷ συνανεκλίνοντο ³⁾, οἱ δ' ἀμφὶ τὰς ἐκατέρων ⁴⁾
 προσανεπαύοντο κλινάδας. Χριστοῦ βασιλείας ἔδοξεν ἂν τις
 φαντασιούσθαι εἰκόνα ⁵⁾, ὄναρ ὅτι εἶναι ἀλλ' οὐχ ὕπαιρ τὸ
 γινόμενον ⁶⁾.

Leben Constantins p. 869.] — 2) Δορυφόροι καὶ ὄπλιται. Sic paulo supra
 utrosque iunxit, cum de Constantini in synodum ingressu diceret. Δορυ-
 φόροι sunt hastati, seu protectores qui hastas gestabant. Certe Themistius
 in oratione ad Iovianum imperatorem, αλχοφόρον illum in Persidem pro-
 fectum esse scribit, id est, protectorem domesticum, ut ex Amm. Mar-
 cellino cognoscimus. Ὀπλίται vero sunt scutati, milites scilicet qui erant
 sub magistro militum praesentali. — 3) Οἱ μὲν αὐτῶν συνανεκλίνοντο.
 Scribendum est αὐτῷ, ut videtur legisse Christophorus. Confirmat hanc
 emendationem Theodoretus lib. I. cap. 11. his verbis quae hunc Eusebii
 locum mirifice illustrant: πολλὰς δὲ στιβάδας εὐτρεπισθῆναι, κελύσας, κατὰ
 τοῦτον εἰσέλασεν ἅπαντας, τοὺς μὲν ἀξιωτέρους ὁμοτραπέζους λαβῶν, τοὺς δὲ
 ἄλλους διελὼν εἰς τὰς ἄλλας. Non poterat melius scholion apponi verbis
 Eusebianis. Quas Eusebius κλινάδας dixerat (sic enim legendum est
 [pro κλισιάδας Steph. Cf. Dorville ad Charit. p. 124.] ex codice Regio et
 Fuketiano), Theodoretus vocat στιβάδας, id est, stibadia seu accubita.
 Interpres Nicephori toros vertit, male. Nec rectius interpres Theodoreti
 sedes. Suidas στιβάς, χαμαικόλιον, ἀκουβιτόν etc. Scholiastes Iuvenalis
 ad satyram V.: *Apud veteres, inquit, accubitorum usus non erat, sed
 in lectulis discumbentes manducabant.* In codice Fuk. diserte scribitur
 οἱ μὲν αὐτῷ. — 4) Ἀμφὶ τὰς ἐκατέρων. Scribendum puto ἐξ ἐκατέρων.
 Qua emendatione nihil certius. Ait Eusebius ex utraque parte aulae regiae
 disposita fuisse stibadia, in quibus episcopi discumberent, ipsum vero
 imperatoris stibadium in medio fuisse, in quo ipse una cum honoratioribus
 episcopis accumbebat. Eodem plane modo in synodo Nicaena, subsellia
 quidem erant utrinque disposita in quibus episcopi residebant, imperator
 autem ipse medius iuter duos consistentium ordines in sella aurea residebat.
 Simile fuit Constantinopoli tribunal novemdecim accubitorum, ad huius
 Constantiniani convivii, ut equidem arbitror, similitudinem institutum. —
 5) [Χριστοῦ βασιλείας — εἰκόνα. Vid. Möller. de fide Eus. p. 57.: „*Re-
 dolent sane haec verba chiliasticas potius quam christianas de regno
 Christi notiones, cum vero constet Eusebium ab illis alias fuisse im-
 munem, rectius ineptam istam phrasin interpreteris, si cerebrum illius,
 calamitatibus magis quam honoribus episcoporum videndis inde a puero
 adsueta, tantas adulantis Caesaris blanditias sufferre non potuisse,
 tibi persuadeas.*“ Cf. I, 42. 44. III, 33. 46. de martyr. Pal. c. XI. p. 136
 sq.] — 6) [ὄναρ τ' εἶναι — τὸ γινόμενον recte vertit Val.: „resque ipsa
 somnio quam veritati prior videbatur“ et Stroth.: „als wenn der ganze
 Vorfall mehr einem Traum als einer wirklichen Begebenheit
 ähnlich wäre.“ Fundus locutionis est in Homer. Odyss. XIX, 546 sq.

Θύρσει, Ἰκαροῦ κόρη τηλεκλειτοῖο

οὐκ ὄναρ ἀλλ' ὕπαιρ ἐσθλόν, ὃ τοι τετελεσμένον ἔσται.

Ad quem locum Scholiastes: ὕπαιρ τὸ μεθ' ἡμέραν φαινόμενον ἐνύπνιον et
 Eustathius: Ἀντίκειται τὸ ὄναρ καὶ τὸ ὕπαιρ, καὶ γίνεται ὄναρ μὲν παρὰ τὸ
 ὄν καὶ τὸ αἶρειν, ὕπαιρ δὲ παρὰ τὸν ὕπνον καὶ τὸ αἶρειν, ἵνα εἶεν ὕπαιρ μὲν
 ὕπνου ἄριστος διὰ τὴν ἐγγήγορον, ὡς οἶονεῖ ὕπαιρ, ὄναρ δὲ παρὰ τὴν τοῦ ὄντος
 ἄριστον. φαντασίαι γὰρ τὰ καθ' ὕπνον, οὐκ ἐν ὄντοσιν. Cf. verba: φαν-
 τασιοῦσθαι εἰκόνα et Vilhoison. ad Apollonii Lexic. p. 668. edit.

ΚΒΘΛΔΛΙΟΝ Ιε'.

Χαρίσματα επισκόποις, καὶ γράμματα πρὸς τοὺς πάντας.

Ἐπεὶ δὲ λαμπρῶς τὰ τῆς εὐωχίας προὔχῳρει, ἔτι καὶ τοῦτο βασιλεὺς δεξιούμενος τοὺς πάντας προσετίθει, μεγαλαφύχως ἑκαστον κατὰ τὴν πρέπουσαν ἀξίαν τοῖς παρ' αὐτοῦ τιμῶν ξενίοις. Τῆς δὲ συνόδου ταύτης, καὶ τοῖς μὴ παροῦσι τὴν μνήμην δι' οἰκείου παρεδίδου γράμματος¹⁾, ὃ δὴ καὶ αὐτὸ ὡσπερ ἐν στήλῃ, τῆδε τῇ περὶ αὐτοῦ ἀνάψα διηγήσει, τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον.

Toll, Dio Chrysost. orat. XX. Vol. I. p. 496. ed. Reisk. ἐπιπέτε γὰρ μὴν ἐκ τῶν ὀνειράτων τούτων ὑποβαίνει καὶ ὑπαρ αὐτοῖς τὰ φαυλίστατα καὶ ἀτοπώτατα. Quod ipse Dio interpretatur p. 498. εἰ μὲν οὖν αὐτὸ τοῦτο βούκολος καὶ ιδιώτης ἐτύχχανόν ὄν, οὐδὲν ἂν πρᾶγμα ἀπήντησεν ἐκ τοῦ τοιούτου ὀνειράτος. Et p. 500. πολλάκις ἐκ τινος ἐνθυμήματος ψευδοῦς καὶ ἀδυνατοῦ ἀποβῆναι πρᾶγμα ἀληθές. Zosim. hist. V, 38, 8. ed. Reitem. πολλάκις μὲν ἐπεφοβήσεν ἄναρ αὐτῇ καὶ ὑπαρ, τὸν ἐπόμενον θάνατον προμηνύον. id est, saepe numero quiddam ei se tum quiescenti tum vigilantī offererat, quod mortem imminentem ei denuntiaret, ut recte vertit interpretes. Origenes contra Cels. I, 46. πολλοὶ ὡσπερ ἄκοιτες προσεληλύθασι Χριστιανισμῶ, πνεύματος τινος — φαντασιώσαντος αὐτοὺς ὑπαρ ἢ ὄναρ. Et c. 48. ἡμεῖς γὰρ τὸν λόγον, ὅση δύναμις, ἡμῖν παραστήσομεν, λέγοντες ὅτι ὡσπερ ὄναρ πεπίστευται πολλοὺς πέφαντασιῶσθαι, τινὰ μὲν θεϊότερα, τινὰ δὲ περὶ μελλόντων βιωτικῶν ἀναγγέλλοντα, εἴτε σαφῶς, εἴτε καὶ δῆ (leg. δι') ἀνιγμάτων, καὶ τοῦτ' ἐναργές ἐστι παρὰ τοῖς παραδεξαμένοις πρόνοιαν. οὕτω τί ἀτοπον, τὸ τυποῦν τὸ ἡγεμονικὸν ἐν ὀνειρῶ δύνασθαι αὐτὸ τυποῦν καὶ ὑπαρ πρὸς τὸ χρησίμον τῷ ἐν ᾧ τυποῦται, ἢ τοῖς παρ' αὐτοῦ ἀκουσομένοις; Marinus vit. Procli c. XXXII. p. 25 sq. ed. Boissonad. Minus usitatum est quod habet Iamblich. vit. Pythagor. c. XVI. p. 148. ed. Kiessling. ὑπαρ τε καὶ κατὰ τοὺς ὑπνους.]

Cap. XVI. 1) [Τῆς δὲ συνόδου ταύτης, — γράμματος. Litterae ipsae Constantini quas statim subiicit Eusebius, in iis non nisi de lite paschatis in synodo Nicaena diremta Constantinum retulisse, ostendunt. Nam caput illud fidei de qua in synodo Nicaena actum sit, vix verbo et quam maxime in universum tangit litterarum initio Constantinus. Vid. cap. XVII. iait. Itaque verba τῆς συνόδου ταύτης angustidri sensu dicta esse statuendum erit. Simili ratione de verbis tituli cap. XVII. ταῖς ἐκκλησίαις et ipsius Eusebii cap. XX. Ταύτης βασιλεὺς τῆς ἐπιστολῆς ἰσοδυναμοῦσαν γραφῆν ἐφ' ἐκάστης ἐπαρχίας διεπέμπετο, iudicandum est. Vid. Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 752.: „quoique, selon le titre, elle (epistola Constantini) s'adresse generalement aux Eglises, et que mesme Constantin en ait envoyé des copies par toutes les provinces, il est néanmoins visible qu'elle ne parle qu'à celles qui celebrient Pasque avec les Juifs, c'est-à-dire à celles de Syrie, de Mesopotamie, et peut-estre encore de Cilicie.“ Cf. Sacrat. I, 9. V, 22. Theodoret. I, 10. Mansi collect. concil. T. II. p. 922. Quod si quis interpretando minus velit Eusebii verba et illius qui capitis titulos confecit, conciliare cum Constantini litteris, utrumque quamvis levius errasse concedendum erit, id quod non minus facile fieri potuit. Cf. Valesius ad II, 23. not. 3. et nos ad Euseb. H. E. VII, 21. not. 2.]

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ζ'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὰς ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ
συνόδου.

Κωνσταντῖνος σεβαστὸς ταῖς ἐκκλησίαις.

„Πεῖραν λαβὼν ἐκ τῆς τῶν κοινῶν εὐπραξίας, ὅση τῆς
θείας δυνάμεως πέφυκε χάρις, τοῦτον πρὸ γὰ πάντων ἔκρινα
εἶναι μοι προσήκειν σκοπὸν¹⁾), ὅπως παρὰ τοῖς μακαριωτάτοις
τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πλήθεσι πιστις μία καὶ εἰλικρινῆς
ἀγάπη, ὁμογνώμων τε περὶ τὸν παγκρατῆ θεὸν εὐσέβεια τηρη-
ται. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτ' οὐχ οἷόν τ' ἦν ἀκλινη καὶ βεβαίαν
τάξιν λαβεῖν, εἰ μὴ εἰς ταῦτὸ πάντων ὁμοῦ, ἢ τῶν γοῦν
πλειόνων ἐπισκόπων συνελθόντων, ἐκάστου τῶν προσηκόντων
τῇ ἀγιωτάτῃ θρησκείᾳ διακρίσις γένοιτο, τούτου ἔνεκεν πλεί-
στων ὄσων συναθροισθέντων, αὐτὸς δὲ καθάπερ εἰς ἐξ ὑμῶν
ἐτύγχανον συμπαρῶν (οὐ γὰρ ἀρνησαίμην ἂν, ἐφ' ᾧ μάλιστα
χαίρω, συνθεράπων ὑμέτερος πεφυκέναι), ἄχρι τούτου ἅπαντα
τῆς προσηκούσης τετύχηκεν ἐξετάσεως, ἄχρις οὗ ἢ τῷ πάντων
ἐφόρῳ θεῷ ἀρέσκουσα γνώμη, πρὸς τὴν τῆς ἐνότητος συμφω-
νίαν²⁾ εἰς φῶς προήχθη, ὡς μηδὲν ἔτι πρὸς διχόνοιαν ἢ πίστεως
ἀμφισβήτησιν ὑπολείπεσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ συμφωνίας τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς, καὶ
κατὰ Ἰουδαίων.

Ἐνθα καὶ περὶ τῆς τοῦ πάσχα ἀγιωτάτης ἡμέρας γενο-
μένης ζητήσεως, ἔδοξε κοινῇ γνώμῃ¹⁾ καλῶς ἔχειν, ἐπὶ μιᾶς

Cap. XVII. 1) [Ἐκρινα μοι προσήκειν σκοπεῖν Ion. Si quid video, προσήκειν ut glossema praecedentis εἶναι μοι delendum est. Quanquam cf. I, 16. not. 4. Paulo post pro ἀγιωτάτῃ θρησκείᾳ Ion. ἀ. ἐκκλησίᾳ] — 2) Παρὰ τὴν τῆς ἐνότητος συμφωνίαν. Rectius apud Theodoretum et Nicephorum legitur πρὸς τὴν etc. [De verbis praecedentibus οὐ γὰρ ἀρνησαίμην — πεφυκέναι vid. Excurs. IV.]

Cap. XVIII. 1) Ἐδοξε κοινῇ γνώμῃ. Haec verba Constantini respexisse videtur Athanasius, cum in libro de synodis Ariminii et Seleucia pag. 873. notat, aliter locutos esse patres synodi Nicaenae in expositione fidei, aliter in definiendo paschae die. Nam in hoc quidem negotio usi sunt verbo ἔδοξε, id est, placuit. In expositione autem fidei nequaquam dixere

ἡμέρας πάντας τοὺς ἀπανταχοῦ ἐπιτελεῖν. Τί γὰρ ἡμῖν κάλλιον, τί δὲ σεμνότερον ὑπάρξει δυνήσασθαι, τοῦ τὴν ἑορτὴν ταύτην παρ' ἧς τὰς τῆς ἀθανασίας εἰλήφαμεν ἐλπίδας, μὴ τάξει καὶ φανεροῦ λόγῳ παρὰ πᾶσιν ἀδιαπτῶτως φυλάττεσθαι; Καὶ πρῶτον μὲν ἀνάξιον ἔδοξεν εἶναι, τὴν ἀγιωτάτην ἐκείνην ἑορτὴν τῇ τῶν Ἰουδαίων ἐπομένους συνηθείᾳ πληροῦν· οἱ τὰς ἑαυτῶν χεῖρας ἀθεμίτῳ πλημμελήματι χράναντες, εἰκότως τὰς ψυχὰς οἱ μισροὶ τυφλώττουσιν. "Ἐξῆστι γὰρ τοῦ ἐκείνων ἔθνους") ἀποβληθέντος, ἀληθεστέρα τάξει, ἣν ἐκ πρώτης τοῦ πάθους ἡμέρας ἄχρι τοῦ παρόντος ἐφυλάξαμεν, καὶ ἐπὶ τοὺς μέλλοντας αἰῶνας τὴν τῆς ἐπιτηρήσεως ταύτης συμπλήρωσιν ἐκτείνεσθαι. Μηδὲν τοίνυν ἔστω ἡμῖν κοινὸν μετὰ τοῦ ἐχθίστου τῶν Ἰουδαίων ὄχλου. Εἰλήφαμεν γὰρ παρὰ τοῦ σωτῆρος ὁδὸν ἑτέραν· πρόκειται δρόμος τῇ ἱερωτάτῃ ἡμῶν θρησκείᾳ καὶ νόμιμος καὶ πρέπων³⁾. Τούτου συμφώνως ἀντιλαμβανόμενοι, τῆς αἰσχρᾶς ἐκείνης ἑαυτοὺς συνειδήσεως⁴⁾ ἀποσπάσωμεν, ἀδελφοὶ τιμιώτατοι. "Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀτοπώτατον, ἐκείνους αὐχεῖν, ὡς ἄρα παρεκτὰς τῆς αὐτῶν διδασκαλίας ταῦτα φυλάττειν οὐκ εἴημεν ἱκανοί. Τί δὲ φρονεῖν ὀρθὸν ἐκείνοι δυνήσονται, οἱ μετὰ τὴν κυριοκτονίαν τε καὶ πατροκτονίαν ἐκείνην ἐκστάντες τῶν φρενῶν, ἄγονται οὐ λογισμῶ τινι, ἀλλ' ὄρμῃ ἀκατασχέτῳ, ὅποι δ' ἂν αὐτοὺς ἡ ἔμφυτος αὐτῶν ἀγάγη μαλᾶ. Ἐκείθεν οὐκ τοίνυν κἂν τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἀλήθειαν οὐχ ὁρῶσιν, αἷς δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτοὺς πλανωμένους τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως⁵⁾, τῷ αὐτῷ ἔτι δεύτερον τὸ πάσχα ἐπιτελεῖν⁶⁾.

placuit, sed ita credit sancta et universalis ecclesia. Certe verbum ἔδοξς quod refert Athanasius, non reperitur in epistola synodica, sed in hac tantum epistola Constantini, quam pro synodica habitam fuisse non immerito quis possit suspicari. [Praeterea ad h. l. vid. Augusti Denkwürdigkeiten T. II. p. 28 sqq. Cf. Euseb. H. E. IV, 14. V, 23. et Addenda T. III. p. 560.] — 2) Τοῦ ἐκείνου ἔθνους. Lego ἔθους cum Christophorsono et Grutero. Idem mendum notavimus in historia ecclesiastica. Certe in schedis Regiis et in libro Savillii ἔθους perscriptum est. [Ἐθους praeunte Zimm. scripsi. Cf. cap. XIX. not. 1. hist. eccl. IX, 9. not. 19. IX, 10. not. 11. Socrat. H. E. I, 9. p. 32. edit. Reading. Mox ἄχρι καὶ τοῦ Ion.] — 3) Καὶ νόμιμος καὶ πρέπων. Apud Gelasium et Nicephorum legitur καὶ νόμος πρέπων. Socrates tamen ac Theodoretus vulgatam lectionem tuentur. — 4) Αἰσχρᾶς ἐκείνης συνειδήσεως. Nam qui cum Iudaeis pascha dominicum celebrant, conscii videntur esse sceleris quod Iudaei adversus dominum admiserunt. At Christophorsonus συνείδησιν vertit opinionem, cui non accedo. — 5) Τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως. Socrates, Theodoretus, Gelasius ac Nicephorus habent ἀντὶ τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως, quod non probo. Recte enim dicitur πλανωμένους τῆς ἐπανορθώσεως. — 6) Τῷ αὐτῷ ἔτι δεύτερον τὸ πάσχα ἐπιτελεῖν. Cum neomenia paschalis Iudaeorum a die quinto mensis Martii inciperet,

Τίτος χάριν ὅ) τούτοις ἐπόμθε, οὐδ' δεινὴν κλάνην νοσεῖν. αἰμολόγηται. Δεύτερον γὰρ τῷ ἐνὶ ἑαυτῷ οὐκ ἂν ποτε ποιεῖν ἀνεξόμεθα. Ἄλλ' εἰ καὶ ταῦτα μὴ προὔκειτο, ἀλλὰ δὴ τὴν ὑμετέραν ἀγγίνοϊαν ἐχοῖν καὶ διὰ σπουδῆς καὶ δι' εὐχῆς ἔχειν πάντοτε, ἐν μηδεμιᾷ ὅ) τὸ καθαρὸν τῆς ὑμετέρας ψυχῆς κοινῶναι δοκεῖν ἀνθρώπων ἔθεισι παγκάκων. Πρὸς τούτοις κακείνο πάρεστι συνορᾶν, ὡς ἐν τηλικούτοισι πράγματι καὶ τοιαύτῃ θρησκείᾳ ἐορτῇ διαφωνίαν ἄρχειν, ἐστὶν ἀθέμιτον. Μίαν γὰρ ἐορτὴν τὴν τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας ἡμέραν, τουτέστι τῆς τοῦ ἁγιοτάτου πάθους, ὃ ἡμέτερος παρέδωκε σωτῆρ, καὶ μίαν εἶναι τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν βεβούληται, ἧς εἰ καὶ τὰ μάλιστα εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους τόπους τὰ μέρη διήρηται, ἀλλ' ὅμως ἐνὶ πνεύματι, τουτέστι τῷ θεῷ βουλήματι, θάλλεται. Λογισάσθω δ' ἡ τῆς ὑμετέρας ὁσιότητος ἀγγίνοϊα, ὅπως ἐστὶ δεινὸν τε καὶ ἀπρεπές, κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας ἑτέρους μὲν ταῖς νηστείαις σχολάζειν ὅ), ἑτέρους δὲ συμπόσια συντελεῖν, καὶ μετὰ τὰς τοῦ πάσχα ἡμέρας, ἄλλους μὲν ἐν ἐορταῖς καὶ ἀνέσειν ἐξετάζεσθαι, ἄλλους δὲ ταῖς ὠρισμέναις

et tertio Aprilia clauderetur, hinc fiebat aliquando ut eorum pascha ante aequinoctium inciperet. Ita duplex pascha eodem anno celebrabant, si annum intelligas so:arem ac Iulianum, a verno scilicet aequinoctio huius anni ad sequentis anni vernalium aequinoctium. Idem ait Ambrosius in epistola ad episcopos Aemiliae, ubi scribit Iudaeos interdum mense duodecimo pascha celebrasse, id est, iuxta Latinos vel Orientales; Neque enim Iudaei mense illo qui apud ipsos erat duodecimus, pascha unquam celebrabant, sed decima quarta die primi mensis. Porro haec iteratio quam Iudaeis obiicit Constantinus, nequaquam magni momenti mihi quidem videtur. Idem enim retorquere poterant Iudaei adversus Christianos; eos scilicet uno eodemque anno bis pascha celebrasse, si annum vertentem intelligamus. Ponamus enim hoc anno pascha celebrari decimo Calendas Maias; sequente anno citius celebretur necesse est. Atque ita duplex pascha intra unius anni vertentis curriculum apud Christianos occurrit. Quod tamen non eveniet, si annum numeraveris ab aequinoctiali cardine ad alterius anni vernalium aequinoctium. Vide Epiphanium in haeresi LXX. quae est Audianorum pag. 824. et animadversiones D. Petavii. Cui innge cap. 3. Aegidii Bucherii de paschali Iudaeorum cyclo. — 7) Τίτος χάριν. Apud Theodoretum et Nicephorum legitur τίτος οὐκ ἔστι χάριν. Sic etiam Socrates et Gelasius. [Τίτος οὐκ ἔστι χάριν Zimm. οὐκοῦν τίτος χάριν Ion.] — 8) [Ἐν μηδεμιᾷ Val. vertit: „in ullius rei similitudine“ Stroth.: „in keinem Stück.“ Supplendum erit, si sanum est ἐν μηδεμιᾷ, vocabulum ὁδῶ. Cf. Zeune ad Viger. p. 430. edit. Herm. Sed Ion. Zimm. ἐν μηδεμιᾷ προσάσει.] — 9) ἑτέρους μὲν ταῖς νηστείαις σχολάζειν. Intelligit caput ieiunii, quod alio tempore a Quartodecimanis, alio a reliquis Christianis inchoabatur. Certe de capite ieiunii haec accipienda esse, docent quae sequuntur de diebus post pascha. Alioquin superflua esset repetitio. Si quis tamen de fine ieiunii quadragesimalis haec intelligere malit, non repugnabo. Vide Chrysostomum in homilia adversus eos qui primo pascha ieiunabant; pag. 714.

ἐκιδόσθαι νηστεύσας. Διὰ τοῦτο γοῦν τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως τυχεῖν, καὶ πρὸς μίαν διατύπωσιν ἄγεσθαι τοῦτο ἡθεῖα πρόνοια βούλεται, ὡς ἔγωγ' ἅπαντας ἠγοῦμαι συνορᾶν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ' Ι Θ '.

Παραίνεσις ἐξακραλουθεῖν μᾶλλον τῷ πλείστῳ τῆς οἰκουμένης μέρῳ.

Ὅθεν ἐπειδὴ τοῦθ' οὕτως ἐπανορθοῦσθαι προσῆκεν, ὡς μηδὲν μετὰ τοῦ τῶν πατροκτόνων τε καὶ κυριοκτόνων ἐκείνων ἔθους¹⁾ εἶναι κοινόν, ἔστι δὲ τάξις εὐπρεπῆς, ἣν πᾶσαι αἱ τῶν δυτικῶν τε καὶ μεσημβρινῶν καὶ ἀρκτικῶν τῆς οἰκουμένης μερῶν παραφυλάττουσιν ἐκκλησίαι, καὶ τινες τῶν κατὰ τὴν ἑσπέρην τόπων, τούτου ἕνεκεν.²⁾ ἐπὶ τοῦ παρόντος καλῶς ἔχειν ἅπαντες ἠγήσαντο· καὶ αὐτὸς δὲ τῇ ὑμετέρῃ ἀγγελοῖα ἀρέστην ὑπεσχόμεν, ἔν' ὅπερ δ' ἂν κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν τε καὶ Ἀφρικὴν, Ἰταλίαν τε ἅπασαν, Αἴγυπτον, Σπανίαν, Γαλιίας, Βρεττανίας, Λιβύας³⁾, ὅλην Ἑλλάδα, Ἀσιανὴν τε διοικήσιν καὶ Ποντικὴν⁴⁾, καὶ Κιλικίαν, μιᾶ καὶ συμφώνῳ φυλάττεται γνώμῃ, ἀσμένως τοῦτο καὶ ἡ ὑμετέρα προσδέξεται σύνεσις, λογιζομένη ὡς οὐ μόνον πλείων ἐστὶν ὁ τῶν κατὰ τοὺς προειρημένους τόπους ἐκκλησιῶν ἀριθμὸς, ἀλλὰ καὶ ὡς τοῦτο μάλιστα κοινῇ πάντας ὀσιώτατόν ἐστι βούλεσθαι, ὅπερ καὶ ὁ ἀκριβὴς λόγος⁵⁾ ἀπαιτεῖν δοκεῖ, καὶ οὐδεμίαν μετὰ τῆς Ἰουδαίων ἐπιπορκίας⁶⁾ ἔχειν κοινωνίαν. Ἴνα δὲ τὸ κεφαλακωδέ-

Cap. XIX. 1) [Ἐθνοῦς male Val. Ipse recte vertit: „illorum — consuetudine“ et Stroth.: „mit der Weise jener.“ Ἐθνοῦς recte Ion. Ζιανν. Cf. cap. XVIII. not. 2.] — 2) Οὐ ἕνεκεν. Apud Socratem, Theodoretum, Gelasium ac Nicephorum legitur: ὡν ἕνεκεν. Melius tamen esset τούτων ἕνεκεν, vel τούτου ut supra. In manuscripto codice Fuketii scribitur τούτου ἕνεκεν, neque aliter in Turnebi libro. — 3) Λιβύας. Transposita hic esse vocabula nemo non videt. Rectius itaque apud Gelasium Cyzicenum legitur Βρεττανίας, Αἴγυπτον τε καὶ Λιβύας. Socrates vero habet Λιβύην, quod magis probo. — 4) [Ἀσιανὴν — Ποντικὴν. Cf. Marca de concord. sacerdot. et imp. I, 3, 8. p. 17.] — 5) Ἀκριβὴς λόγος. Apud Theodoretum et Gelasium Cyzicenum legitur λογισμὸς, quod mihi certe non displicet, ut λογισμὸς idem sit ac ψηφισμὸς, id est, diligens supputatio, unde et computus paschalis est appellatus. Aliter sumitur ἀκριβὴς λόγος in epistola synodica concilii Nicaeni, ubi agitur de causa Meletii. Nam ἀκριβὴς λόγος illic sumitur pro stricto iure, et opponitur aequitati seu dispensationi. [Cf. Valesius ad Socrat. H. E. I, 9. p. 27. edit. Reading.] — 6) Τῆς Ἰουδαίων ἐπιπορκίας. Perfidi ac periuri vocantur Iudaei, qui cum nullum praeter deum regem ac dominum agnoscerent, eundem postea negaverunt, nec

στερον συντόμως εἶπω, ποιῆ πάντων ἤρεσε κρίσει, τὴν ἀγιο-
τάτην τοῦ πάσχα ἑορτὴν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συντελεῖσθαι.
Οὐδὲ γὰρ πρέπει ἐν τοσαύτῃ ἀγιότητι εἶναι τινα διαφορὰν, καὶ
κάλλιον, ἐπεσθαι τῇ γνώμῃ ταύτῃ⁷⁾, ἐν ἣ οὐδεμία ἐστὶ ἄλλο-
τρίας πλάνης καὶ ἁμαρτήματος ἐπιμιξία.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Παραίνεις τοῖς ὑπὸ τῆς συνόδου γραφεῖσιν πισθῆναι.

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, ἀσμένως δέχεσθε τὴν τοῦ
θεοῦ χάριν καὶ θείαν ὡς ἀληθῶς ἐντολήν· πᾶν γὰρ, εἴ τε δ'
ἂν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἐπισκόπων συνεδρίοις¹⁾ πράττεται, τοῦτο
πρὸς τὴν θείαν βούλησιν ἔχει τὴν ἀναφορὰν. Διὸ πᾶσι τοῖς
ἀγαπητοῖς ἡμῶν ἀδελφοῖς ἐφανίσαντες τὰ πεπραγμένα, ἤδη
καὶ τὸν προειρημένον λόγον καὶ τὴν παρατήρησιν τῆς ἀγιοτάτης
ἡμέρας ὑποδέχεσθαι τε καὶ διατάττειν ὀφείλετε²⁾, ἵν' ἐπειδὴν
πρὸς τὴν πάλαι μοι ποθουμένην τῆς ὑμετέρας διαθέσεως³⁾
ᾧψιν ἀφίκομαι, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τὴν ἀγίαν μεθ'.

alium se regem habere quam caesarem testati sunt. — 7) Τῇ γνώμῃ ταύτῃ.
Post haec verba deerat in editione Rob. Stephani integra linea, quam ex
Socrate, Theodoro, Gelasio ac Nicephoro supplere facillimum fuit hoc
modo: ἐν ἣ οὐδεμία ἐστὶ ἄλλοτρίας πλάνης καὶ ἁμαρτήματος ἐπιμιξία. Id
est: eam sequi sententiam, in qua nulla est alieni erroris scelerisque
societas. Hoc est quod supra dixit Constantinus in cap. 18. τῆς ἀλοχῶς
ἐκείνης συνειδήσεως ἀποσπᾶσωμεν. Ubi vide quae annotavi. Nam Christo-
phorsonus haec nullatenus intellexit. [Verba ἐν ἣ — ἐπιμιξία praecedente
Zimm. in textum recepi.]

Cap. XX. 1) Πᾶν γὰρ δ', τι δ' ἂν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἐπισκόπων συνε-
δρίοις. Notanda est haec Constantini sententia de auctoritate iudiciorum
synodaliū. Cui similis est locus alter in epistola eiusdem Constantini ad
episcopos post concilium Arelatense: *Dico enim, ut se veritas habet.
Sacerdotum iudicium ita debet haberi, ac si ipse dominus residens
iudicet. Nihil enim licet his aliud sentire, vel aliud iudicare, nisi quod
Christi magisterio sunt edocti.* [Vid. Münscher Handbuch der Dogmen-
geschichte T. III. p. 29 sqq. Hase iuris ecclesiast. comment. histor. Part.
I. p. 39 sq. Lips. 1828.] — 2) Διατάττειν ὀφείλετε. Ex hoc loco aperte
colligitur, epistolam hanc Constantini scriptam esse ad episcopos qui syno-
do non interfuerant. Inscripta quidem est epistola ad ecclesias. Verum
ecclesiarum nomine antistites intelligendi sunt. In sacerdotibus enim ec-
clesia constat, ut ait Honorius in appendice codicis Theodosiani. — 3)
Τῆς ὑμετέρας διαθέσεως. Haec peculiaris est locutio Christianorum, qui
cum aliquem ex fratribus aut voce aut per literas alloquerentur, *vestram
caritatem* seu *dilectionem* dicere solebant. Nihil frequentius occurrit in
epistolis sanctorum patrum, ut nihil necesse sit exempla congerere. Sic
certe Athanasius in epistola de decretis synodi Nicaenae, cuius locum paulo
ante attulimus. At Christophorsonus *διάθεσιν dispensationem* vertit, nec

ὑμῶν ἑορτὴν ἐπιτελέσαι δεηθῶ, καὶ πάντων ἕνεκεν μεθ' ὑμῶν⁴⁾ εὐδοκήσω, συνορῶν τὴν διαβολικὴν ὀμότητα ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως διὰ τῶν ἡμετέρων πράξεων⁵⁾ ἀνηρημένην, ἀκμαζούσης πανταχοῦ τῆς ἡμετέρας πίστεως καὶ εἰρήνης καὶ ὁμοιότητος. Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί. Ταύτης βασιλεὺς ἐπιστολῆς ἰσοδυναμοῦσαν γραφὴν⁶⁾ ἐφ' ἐκάστης ἐπαρχίας διεπέμπετο, ἐνοπριζέσθαι τῆς αὐτοῦ διανοίας τὸ καθαρώτατον καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον ὁσίας, παρέχων τοῖς ἐντυγχάνουσι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Α'.

Συμβουλία πρὸς τοὺς ἐπισκόπους ὑποστρέφοντας, περὶ ὁμοιότητος.

Ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν ἡ σύνοδος ἀναλύειν ἤμελλε, συντακτικὴν μὲν τοῖς ἐπισκόποις παρεῖχεν ὁμιλίαν¹⁾, ὁμοῦ μὲν ἅπαντας ὑπὸ

huius loci sensum perspexit. [Cf. *Suicer. thes. T. I. p. 854 sq.*] — 4) Μεθ' ἡδονῆς Cast.] — 5) Διὰ τῶν ἡμετέρων πράξεων. Non dubito quin scribendum sit ἡμετέρων, ut legitur apud Socratem, Theodoretum, Gelasium ac Nicephorum. Certe Constantinus in epistolis suis semper gloriari solet, quod divina maiestas ipsius ministerio tyrannos qui ecclesiam persequerentur, sustulerit orbemque universum superstitioso daemonum cultu liberaverit. — 6) Ταύτης τῆς ἐπιστολῆς ἰσοδυναμοῦσαν γραφὴν. Hunc locum non intellexit Christophorsonus, ut ex versione eius apparet. Sic enim vertit: *Edictum, quod idem pondus habebat et auctoritatem cum hac epistola, imperator in singulas misit provincias.* Atqui Eusebius nullam edicti mentionem facit, sed tantum epistolae ad episcopos missae. Sed Christophorsonus γραφὴν putavit esse edictum, gravi errore, cum ἰσοδυναμοῦσα γραφὴ τῆς ἐπιστολῆς nihil aliud sit quam exemplum epistolae, quod etiam ἴσον seu ἰσόνυπον Graeci vocant, nos vulgari idiomate *copiam* appellamus. Ait igitur Eusebius, Constantinum misisse exemplum huius epistolae in omnes provincias, seu, quod idem est, misisse hanc epistolam eodem exemplo scriptam ad omnes provincias. [Vid. cap. XVI. not. 1.] Porro monendus est lector, huius capituli titulum alieno loco positum esse, cum ad epilogum praecedentis epistolae pertineat, ut nemo non videt. Ponendus est igitur hic titulus supra ante has voces: *τούτων οὖν οὕτως ἔχοντων*, ut habet codex Fuketii.

Cap. XXI. 1) Συντακτικὴν παρεῖχεν ὁμιλίαν. Hanc vocem non intellexerunt interpretes. Nam Portesius quidem vertit: *ex composito verba fecit ad episcopos.* Christophorsonus vero sic interpretatus est: *sermonem apud episcopos de rebus ordine dispensandis instituit.* Atqui συντακτικὴν παρεῖχεν ὁμιλίαν nihil aliud est quam *valedixit.* Menander, seu potius Alexander rhetor in capite περὶ λαλιᾶς pag. 624. scribit συντακτικὴν λαλίαν a sophistis dictam esse orationem, qua scholastici completo studiorum suorum curriculo Athenis discedentes, et in patriam suam reversuri, dolorem suum in abeundo testantur: vel cum quis domo discedens, Athenas profectionem instituit. Idem in cap. περὶ συντακτικοῦ λόγου, methodum tradit huiusmodi orationum. Ὁ συντακτόμενος, δηλὸς ἐστὶν ἀριώμενος ἐπὶ τῷ χωρισμῷ. Id est: *qui valedicit, prae se fert dolorem ob discessum.* Sed et in toto capite passim usurpat συντάττεσθαι pro valedicere. Idque orationis genus ab Homero primum inventum esse dicit, apud quem Ulysses

μίαν συγκαλέσας ἡμέραν, παροῦσι δὲ τὴν πρὸς ἀλλήλους ὑποθέμενος εἰρήνην περισπούδαστον ποιῆσθαι, τὰς δὲ φιλονείκους ἔριδας ἐκτρέπεσθαι, μηδὲ βασκαίνειν, εἴ τις εὐδοκιμῶν ἐν ἐπισκόποις φαίνοιτο σοφίας ἐν λόγῳ, κοινὸν δ' ἠγεῖσθαι τάγαθὸν τῆς ἐνὸς ἀρετῆς, μηδὲ μὴν τῶν μετριοτέρων κατεπαίρεσθαι τοὺς κρείττους· θεοῦ γὰρ εἶναι τὸ κριτήριον τῶν ἀληθεῖ λόγῳ κραιπτόνων, καὶ τοῖς ἀσθενεστέροις δὲ δεῖν ὑποκατακλίεσθαι λόγῳ συγγνώμης, τῷ τὸ τέλειον ἀπανταχοῦ σπάνιον τυγχάνειν. Διὸ καὶ ἀλλήλοις δεῖ²⁾ τὰ μικρὰ πταίδουσι συγγνώμην νέμειν, χαρίζεσθαι τε καὶ συγχωρεῖν ὅσα ἀνθρώπινα, περιπολλοῦ τιμωμένων³⁾ τὴν σύμφωνον ἀρμονίαν, ὡς ἂν μὴ πρὸς ἀλλήλους στασιαζόντων, γλεύης αἰτία παρέχεται τοῖς τὸν θεῖον βλασφημεῖν νόμον παρεσκευασμένοις· ὧν μάλιστα τὰ πάντα⁴⁾

Phaeacibus valedicit. At Natalis comes qui Menandrum rhetorem in Latinum sermonem transtulit, *συντακτικὸν λόγον* vertit *ad iunctivam orationem*, et verba illa quae citavi ὁ *συνταττόμενος* interpretatur *adiungens* etc. Quo nihil fingi potest ineptius. Atqui *συντάττεσθαι* Graecis est valedicere. Hesychius *συντάξασθαι, ἀσπίσασθαι*. Sic Eusebius usurpat in fine huius capituli, et in libro I. [cap. 21. ubi cf. Vales.] ubi de morte Constantii Chlorigi loquitur. Huiusmodi oratio extat Gregorii Nazianzeni, habita in consessu centum et quinquaginta episcoporum, quae *συντακτῆριος λόγος* inscribitur, quod idem est ac *συντακτικός*. In hac siquidem oratione Gregorius valedicit ecclesiae Constantinopolitanae. Recte igitur Suidas scribit *συντακτῆριος· συντακτικός*. Sed quod idem Suidas addit, Origenem dictum esse *συντακτῆριον*, longe fallitur. *Συντάκτης* enim dictus est Origenes teste Epiphonio, non *συντακτῆριος*. [Verbum *συντάττεσθαι* et *συντακτικός* s. *συντακτῆριος* sensu a Valesio indicato a recentioribus Graecis saepius usurpari, post Valesium docuerunt Kusterus ad Suidam v. *συντακτῆριος*, La Cerda advers. sacr. cap. CXXI. p. 239. Billius observ. sacr. I, 22. p. 34. Cangius glossar. Gr. p. 1487. Suicer. thes. T. II. p. 1184 sq. Dorville ad Charit. p. 151. Wernsdorf. ad Himer. ecl. XI. p. 194. Lobeck. ad Phryn. p. 23 sq. Jacobs. Anthol. P. p. LXVIII. Add. Euseb. Emesen. orat. II. p. 20. edit. Augustii, qui tamen non video quomodo scribere potuerit οὔτε τοῖς γονεῦσιν ἐσυνετάξατο pro οὔ. τ. γ. συνετάξατο. Sed tenendum praeterea, *συντάττεσθαι τινι* patres ecclesiasticos ita quoque usurpare ut potius sit *alicui adhaerere, coniungi*, quemadmodum in formula *συντάσσομαι τῷ Χριστῷ*, quam baptizandi pronuntiare solebant. Vid. Suicer. l. I. T. I. p. 481 sq. Augusti Denkwürdigkeiten T. VII. p. 267. p. 283.] — 2) [Δεῖ. Zimmerm. ad h. l. „Lege, inquit, δεῖν.“ Sed hac emendatione non opus est, cum saepissime ab oratione indirecta ad directam transire soleant veteres et ipse Eusebius.] — 3) *Περὶ πολλοῦ τιμωμένων*. Melius scriberetur *τιμωμένους*. [Sed vide quae disserui ad Euseb. H. E. VIII, 14. T. III. p. 59 sq.] — 4) *Ὦν μάλιστα τὰ πάντα δεῖν*. Deesse videntur nonnulla. Sane hi libri pluribus in locis mutili sunt, ut iam aliquoties notavimus. Hic autem locus non incommodè ita suppleri potest: *ὧν μάλιστα προνοεῖν ἡμᾶς, καὶ ποιεῖν τὰ πάντα δεῖν*. Haec enim de paganis dicuntur, de quibus proxime locutus fuerat Constantinus, cum dixit: *τοῖς τὸν θεῖον βλασφημεῖν νόμον παρεσκευασμένοις*. Ait ergo Constantinus ad episcopos, cavendum imprimis esse, ne ex ipsorum dissensionibus ad contemnendam ac deridendam Christianorum religionem provocentur pagani. Eorum enim

σωθῆναι δυναμένων), εἰ τὰ καθ' ἡμᾶς⁶⁾ αὐτοῖς ζηλωτὰ φαίνονται, μὴ δεῖν ἀμφιγνοεῖν⁷⁾ ὡς οὐ τοῖς πᾶσιν ἢ ἐκ λόγων ὠφέλεια συντελεῖ. Οἱ μὲν γὰρ ὡς πρὸς τροφήν χαίρουσιν ἐπι-
κουρούμενοι⁸⁾, οἱ δὲ τοὺς προστασίας ἐπειλημμένους ὑποτρέ-

maximam curam ac solitudinem gerere nos oportere, omniaque agere, quibus ad veram fidem ac salutem possint revocari. Eos vero servari facile posse, et ad agnitionem veritatis pervenire, si res nostrae illis beatae et admirandae videantur. Proinde unumquemque illorum variis modis atque artibus alliciendum esse ad partes nostras. Utitur deinde exemplo medicorum, qui ut aegris salutem restituant, omnia excogitant quae illis utilia fore credunt. Haec certe non intellexerunt interpretes, in quorum versione lector alla omnia deprehendet. Eodem referendus est locus Eusebii in capite 56. huius libri, ubi ait Constantinum imperatorem magnam vim auri ecclesiis donasse ad pauperum alimoniam, cum omnes homines ad suscipiendam salutaris fidei doctrinam hac etiam ratione invitare vellet, exemplo apostoli qui in epistola ad Philippenses haec ait: *sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuncietur*. [Neque vero quisquam dubitabit, de illa Constantini agendi ratione dicere cum *Neandro* Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 56.: „*Ein Verfahren (Constantins) nach solchen Grundsätzen musste natürlich aller Heuchelei Thor und Thür öffnen.*“ Cf. IV, 53.] Porro in MS. codice Fuk. et Savil. et in Turnebi libro totus hic locus ita scribitur: οὐς καὶ μάλιστα δεῖ σωθῆναι. οὐκ ἀδύνατον γὰρ εἰ τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοῖς ζηλωτὰ φαίνονται. Quae sine dubio vera lectio est. Id tantum emendari velim, ut pro οὐκ ἀδύνατον γὰρ scribatur οὐκ ἀδύνατον δὲ, et postea pro μὴ ἀγνοεῖν legatur μὴ ἀγνοεῖν γὰρ. [Zimmerm. ad h. l.: „*Neutra lectio, inquit, placet: locus graviori mendo laborare videtur.*“ Equidem ea ratione qua ipse locum correxi, hunc si non persanatum, certe sanatum puto. Vid. nott. 6. 7. 8.] — 5) Σωθῆναι δυναμένων. Hoc loco σωθῆναι, idem est, quod salutaris fidei doctrinam percipere; quomodo sumitur apud Paulum, ubi dicit *deum* velle omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. Est hoc verbum in eo sensu proprium Christianae religionis. Quo tamen usi sunt etiam posterioris aevi philosophi, ut legere memini in commentariis Procli in Timaeum. — 6) [Εἰ πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς verbis τὰ πάντα ante ὧν μάλιστα huc translatis scribendum videtur *Neandro* l. l. Sed haec quidem emendatio haud scio an non sit necessaria.] — 7) Μὴ ἀμφιγνοεῖν. Scribendum potius μὴ τε ἀμφιγνοεῖν, subaudiendo δεῖ quod paulo ante praecessit. Sed codex Fuketii veram nobis lectionem aperuit in quo legitur μὴ ἀγνοεῖν δ' ἡμᾶς οἴμαι ὡς etc. Atque ita etiam Turnebus ad oram libri sui emendarat ex MS. codice. [Verba μὴ ἀμφιγνοεῖν — συντελεῖ Val. vertit: „*neque vero ipsis obscurum esse, sermonum copiam haudquaquam omnibus hominibus utilitatem afferre*“ et Strothius: „*Ihnen könnte ja nicht unbewusst seyn, dass der Nutzen der Gelehrsamkeit nicht für alle sey.*“ Neuter satis accurate. Vertendum potius erat, ut iam *Lowthius* vidit: „*neque vero ipsis esse posse obscurum, non omnibus prodesse sermones quantumvis (per se) utiles.*“ Sed cum *Neandro* allgem. Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 56. not. 1. pro μὴ ἀμφιγνοεῖν scribendum censui μὴ δεῖν ἀμφιγνοεῖν, voce δεῖν ante σωθῆναι deleta.] — 8) Ἐπι-
κουρούμενοι. Verbum insolens et novum: pro quo scribendum videtur ἐπιχορηγούμενοι qua voce utitur Palladius in dialogo de vita Iohannis Chrysostomi, de iis qui eleemosynam accipiunt. [Pro ἐπικουρούμενοι scripsi ἐπιχορηγούμενοι, ut bene coniecit *Neander* l. l.] Sensus autem is omnino est quem in versione mea posui. Ait enim Constantinus variis causis et occasionibus paganos ad religionem nostram solere converti. Alios spe alimentorum duci, ob eleemosynas scilicet Christianorum, alios spe pa-

χειν εἰώθασιν· ἄλλοι τοὺς δεξιώσεις φιλοφρονουμένους ἀσπάζονται, καὶ ξενίοις τιμώμενοι ἀγαπῶσιν ἑτέροι· βραχεῖς δ' οἱ λόγων ἀληθῶν ἀληθεῖς⁹⁾ ἐρασταί, καὶ σπάνιος αὖ ὁ τῆς ἀληθείας φίλος. Διὸ πρὸς πάντας ἀρμόττεσθαι δεῖ, ἰατροῦ δίκην ἐκάστῳ τὰ λυσιτελεῖ πρὸς σωτηρίαν ποριζομένους¹⁰⁾. ὥστ' ἐξ ἅπαντος τὴν σωτήριον παρὰ τοῖς πᾶσι δοξάζεσθαι διδασκαλίαν. Τοιαῦτα μὲν ἐν πρώτοις παρήνει· τέλος δ' ἐπετίθει, τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν ἱκετηρίας ἐσπουδασμένως ποιῆσθαι. Οὕτω δὲ συνταξάμενος, ἐπὶ τὰ σφῶν οἰκεῖα τοὺς πάντας ἐπανιέναι ἠφίει· οἱ δ' ἐπανήσαν σὺν εὐφροσύνῃ, ἐκράτει τε λοιπὸν παρὰ τοῖς πᾶσι μία γνώμη, παρ' αὐτῷ βασιλεῖ συμφωνηθεῖσα, συναπτομένων ὥσπερ ἐφ' ἐνὶ σώματι, τῶν ἐκ μακροῦ διηρημένων.

trocinii; ob episcoporum scilicet auctoritatem, qui apud imperatorem et summates plurimum poterant. Προστασία est patrocinium seu suffragium, ut ad Ammianum Marcellinum notavi, qua voce crebro utitur Ioannes Chrysostomus. In optimo codice Fuketiano deest vox επικαιρούμενοι, totusque locus ita legitur: οἱ μὲν γὰρ ὡς πρὸς τροφήν χαίρουσιν· οἱ δὲ τοὺς προστασίας ἐπειλημμένους ὑποτρέχειν εἰώθασιν. [Val. τῆς προστασίας ὑποτρέχειν quod vertit: „ad patrocinium confugere“ et Stroth.: „sich unter den Schutz eines Patrons begeben.“ Sed quamvis προστασία sit patrocinium, tamen ὑποτρέχειν seq. genitivo nunquam est confugere ad aliquid. Itaque non dubitavi cum Fuk. Cast. scribere τοὺς προστασίας ἐπειλημμένους ὑποτρέχειν, id est, sensu non valde inutato: „eos qui munus auctoritate valent, qui muneribus funguntur, adulari, iis quovis modo deservire.“ Vocabulum vero ὑποτρέχειν ita eleganter usurpatur ab optimis quibusque scriptoribus. Vid. Polluc. IV, 49. Baehr. ad Plutarch. Alcibiad. p. 206. Stallbaum. ad Platon. Crit. c. XV. ὑπερχόμενος δὲ πάντας ἀνθρώπους βίωσῃ καὶ δουλεύων. Aelian. V. H. VII, 17. οὐδὲ θωπεύσας οὐδὲ ὑποδραμών. Schol. ad Aristoph. Equitt. 1028. τῇ οὐρᾷ σαλίων οἶα ὑποτρέχων καὶ κολακεύων. Cf. Homer. Odys. X, 215 sqq. Sophocl. Antig. v. 1228. Oedip. C. v. 311. Contra Neander l. 1. p. 56. scribendum ducit ταῖς προστασίαις vel τὰς προστασίας ὑποτρέχειν.] — 9) Λόγων ἀληθεῖς. Codex Fuketii et Savilii scriptum habent λόγων ἀληθῶν ἐρασταί. Quomodo etiam in libro Turnebi ad marginem emendatur. Sed vulgata lectio magis placet ob ea quae proxime sequuntur, ut vitetur ταυτολογία. [Cast. οἱ ἀληθῶν ἀληθεῖς ἐρασταί. Neque vero λόγων ἀληθῶν scribere dubitavi. Quod enim de ταυτολογία dicit Valesius, nihil valere apparebit ex iis quae scripsi ad Euseb. H. E. X, 4. not. 3. Mox pro αὖ Ion. male οὖν. Ceterum verbis βραχεῖς — φίλος alludi ad dictum πολλοὶ τραπέζης, ὀλίγοι δὲ ἀληθείας φίλοι, iam coniecit Stroth. ad h. l. p. 320. not. 5.] Paulo post codex Fuketii et schedae Regiae habent: ὑφ' ἐνὶ σώματι, non ἐφ' ἐνὶ ut legitur in vulgatis editionibus. In eodem codice scriptum inveni: διόπερ πάντας ἀρμόττεσθαι δεῖ, non ut vulgo editum est: διὸ πρὸς πάντας. — 10) [Διὸ πρὸς πάντας — ποριζομένους. Medicorum exemplo vide sis quomodo non solum συγκατάβασις sed adeo ἀπάτην defendat et commendat Chrysostom. de sacerdot. I, 5, 67 sqq. edit. Lips. Cf. Reinhard. opuscul. acad. Vol. I. p. 485. p. 500. ed. Poelitz.]

Cap. XXII. 4) [Τὴν ἑορτὴν τῆς εἰκοσαετοῦς βασιλείας. Stroth. ad h. l. p. 321 sq. not. 7. scripsit: „Constantin scheint sie (die Vicen-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄

Ὅπως οὖς μὲν προέπεμψεν, οἷς δὲ ἔγραψέ, καὶ χρημάτων
διαδόσεις.

Χαίρων δῆτα βασιλεὺς ἐπὶ τῷ κατορθώματι, τοῖς μὴ
παρατυχοῦσι τῇ συνόδῳ καρπὸν εὐθαλῆ δεδώρητο δι' ἐπιστολῶν
λαοῖς θ' ἅπασι, τοῖς τε κατ' ἀγρούς καὶ τοῖς ἀμφὶ τὰς πόλεις,
χρημάτων ἀφθόρους διαδόσεις ποιῆσθαι παρεκάλειτο, ὡς καὶ
γεραίων τὴν ἑορτὴν τῆς εἰκοσαετῆς βασιλείας.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄

Ὅπως περὶ εἰρήνης Αἰγυπτίοις ἔγραψέ τε καὶ παρέπεμψεν.

Ἀλλὰ γὰρ ἀπάντων εἰρηνευόμενων, μόνοις Αἰγυπτίοις
ἄμικτος ἦν ἡ πρὸς ἀλλήλους φιλονεικία), ὡς καὶ αὐθις ἐνό-
χλειν βασιλέα, οὐ μὴν καὶ πρὸς ὄργην ἐγείρεται. Ὅτι γοῦν
πατέρας, ἢ καὶ μᾶλλον προφήτας θεοῦ, πᾶσιν περιέκρινεν τὴν
καὶ δεύτερον ἐκάλει, καὶ πάλιν ἐμεσίτευε τοῖς αὐτοῖς ἀνεξικά-
κως, καὶ δώροις ἐτίμη πάλιν, ἐδήλου τε τῆς διαίταν δι' ἐπι-
στολῆς. Καὶ τὰ τῆς συνόδου δόγματα κυρῶν ἐπισφραγίζετο,
παρεκάλει τε συμφωνίας ἔχεισθαι, μηδὲ διασπᾶν καὶ κατατέμνειν
τὴν ἐκκλησίαν, τῆς δὲ τοῦ θεοῦ κρίσεως ἐν τῷ τῆς μνήμην
παμβάνειν. Καὶ ταῦτα δὲ βασιλεὺς δι' οὐμείας ἐπέστελλε γραφῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ΄

Ὅπως ἐπισκόποις καὶ λαοῖς εὐλαβῶς πολλάκις ἔγραψεν.

Καὶ ἄλλα δὲ τούτοις ἔγραψεν ἀδελφὰ μυρία, πλείστας θ'
ὄσας ἐπιστολάς διετύπου, ἐν μέρει μὲν ἐπισκόποις ἀπὲρ τῶν

malien) an verschiedenen Orten zu verschiedenen Zeiten gefeyert zu
haben. Das Gastmal, was er den Bischöfen zu Nicaea gab (vid. lib. 16.),
war gewissermassen eine proleptische Feyer; indem er damals sein
zwanzigstes Regierungs-Jahr erst angetreten hatte. Doch pflegten
die Kayser hierin keine genaue Regel zu befolgen. Zu Nikomedien (?)
feyerte er sie (?) einige Zeit nachher, nach aufgehobener Synode zu
Nicaea. Uebrigens liess er in eben diesem zwanzigsten Jahre seiner
Regierung seinen Sohn Crispus hinrichten." Cf. Manse-Leben Con-
stantins p. 363. p. 369 sq. et supra c. XV. not. 1.]

Cap. XXIII. 1) [Μόνοις Αἰγυπτίοις — φιλονεικία. Significanter
lites Arianae. Cf. Nicephor. H. E. VIII, 24. 25. Tillémont, memoires
T. VI. P. II. p. 46.]

ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ τὰ πρόσφορα διαταττόμενος· ἤδη δὲ καὶ αὐτοῖς προσεφώνει τοῖς πλήθεσιν, ἀδελφοὺς ἀποκαλῶν καὶ συνθεράποντας ἑαυτοῦ τοὺς τῆς ἐκκλησίας λαοὺς ὁ τρισμακάριος. Σχολή δ' ἂν γένοιτο ταῦτα ἐπὶ οικείας ὑποθέσεως συναγαγεῖν¹⁾, οἷς ἂν μὴ τὸ σῶμα²⁾ τῆς παρουσίας ἡμῖν διακόπτοιο ἱστορίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ε'.

Ὅπως ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τόπῳ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως, καὶ ἐν προσευτήριασιν οἰκοδομηθεῖσιν προσέταξι.

Τούτων δ' οὐδ' ἐχόντων, μνήμης ἄλλο τι μέγιστον¹⁾ ἐπὶ τοῦ Παλαιστίνων ἔθνους ὁ θεοφιλῆς εἰργάζετο· τί δ' ἦν τοῦτο; Τὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μακαριστότατον τόπον, ἐδόκει δεῖν αὐτῷ περιφανῆ καὶ σεπτὸν ἀποφῆναι τοῖς πᾶσιν. Αὐτῆς γοῦν οἶκον εὐκτῆριον συστήσασθαι διεκλείψαι, οὐκ ἀθεῖν τοῦτ' ἐν διανοίᾳ βαλῶν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος ἀνακινήθαις τῷ πνεύματι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ ς'.

Ὅτι τὸ θεῖον μῆμα χόμασιν καὶ εἰδώλοις ἀπέκρυσαν οἱ ἄθεοι.

Ἄνδρες μὲν γὰρ ποτε δυσσεβεῖς, μᾶλλον δὲ πᾶν τὸ δαιμόνων διὰ τούτων γένος²⁾, σπουδῆν ἔθευτο σκότῳ καὶ λήθῃ

Cap. XXIV. 1) Ταῦτα ἐπὶ οικείας ὑποθέσεως συναγεῖν. Certe Eusebius quod, hic pollicetur, postea implevit, omnesque epistolas et sanctiones imp. Constantini, quae ad Catholicam fidem spectabant, speciali libro complexus est. Id me docuit codex Medicæus, in quo ad calcem historiae ecclesiasticae perscripta est epistola Constantini ad Palaestinos, quam in superiore libro retulit Eusebius, et post supra dictam epistolam leguntur haec verba: Ταῦτα μὲν οὖν ὡς μοι κελεύω. Φέρε δὲ λοιπὸν τοὺς νόμους, καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ θεοφιλοῦς ἡμῶν καὶ πρῶτον βασιλέως ἐπιστολάς, ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς ὁμοῦ πάσας συναγάγωμεν. — 2) [Τὸ σῶμα recte Val. serius interpretatus est. Cf. index verb. ad Euseb. H. E. sub v. σηματοποιεῖν.]

Cap. XXV. 1) Μνήμης ἄλλο τι μέγιστον. Prima vox delenda videtur utpote superflua, nisi forte subauditur μνήμης ἕνεκα. Posset etiam dici αἰς μνήμην. Turnebus ad oram sui libri emendavit ἄξιον pro μέγιστον.

Cap. XXVI. 1) [Ἄνδρες — δαιμόνων διὰ τούτων γένος. Hieronymus, Paulinus Nolanus, Sulpitius Severus Hadrianum imperatorem auctorem fuisse tradunt eius de qua h. l. agit Eusebius, contumeliae. Sed nihil tale in Christianos Hadrianum perpetrasse et recentioribus temporibus, forte Decianis, hanc ignominiam convenire, docuit E. F. Wernsdorff.]

παραδοῦναι τὸ θεοπέσιον ἐκεῖνο τῆς ἀθανασίας μνήμα, παρ' ἧ φῶς ἐξαστράπτων ὁ καταβάς ἀνρακάθεν ἄγγελος, ἀπεκύλισε τὸν λίθον τῶν τὰς διανοίας λελιθωμένων, καὶ τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν ἔθ' ὑπάρχειν ὑπειληφότων τὰς γυναῖκας²⁾ εὐαγγελιζόμενος, τὸν τε τῆς ἀπιστίας λίθον τῆς αὐτῶν διανοίας³⁾ ἐπὶ δόξῃ τῆς τοῦ ζητουμένου ζωῆς ἀφαιρούμενος. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ σωτήριον ἄντρον ἄθεοί τινες καὶ δυσσεβεῖς ἀφανῆς ἐξ ἀνθρώπων ποιήσασθαι διανενόηντο, ἄφρονι λογισμῷ τὴν ἀληθεῖαν ταύτην πη κρύψαι λογισάμενοι. Καὶ δὴ πολὺν εἰσενεγκάμενοι μόχθον, γῆν ἐξωθέν ποθεν εἰσφορήσαντες⁴⁾, τὸν πάντα καλύπτουσι τόπον, ἡ κάπειτ' εἰς ὕψος αἰωρήσαντες, λίθῳ τε καταστρώσαντες, κάτω που τὸ θεῖον ἄντρον ὑπὸ πολλῷ τῷ χώματι κατακρύπτουσαι· εἶθ' ὡς οὐδενὸς αὐτοῖς λειπομένου, τῆς γῆς ὑπερθεν, δεινὸν ὡς ἀληθῶς ταφεῖνα ψυχῶν ἐπισκευάζουσιν, νεκρῶν εἰδώλων σκότιον Ἀφροδίτης ἀκολάστῳ δαίμονι μυχόν⁵⁾ οἰκοδομησάμενοι· κάπειτα μυσάρῳ ἐνταυθοῖ θυοῖας ἐπι

de Bethlechemo apud Hieronym. p. XXI. Viteb. 1769.] — 2) [Τὰς γυναῖκας τε Cast.] — 3) Τῆς αὐτῶν διανοίας. Vocem αὐτῶν ad mulieres quae prima luce ad sepulcrum domini venerant [vid. Matth. XXVIII, 2.], referendam putavi. Christophorus tamen eam retulit ad saxes illos et incredulos, de quibus paulo ante locutus est Eusebius; quod non probo. — 4) Ἰὴν ἐξωθέν ποθεν εἰσφορήσαντες. Malim legere γῆν ἐξ ὀθεν ποθεν, id est, humo undeumque aggesta. — 5) [Μυχὸν Valesius vertit *cavernam*. Neque male et melius quam Strothius qui reddidit *Winkel*. Nam aperte Eusebius h. l. voci illi μυχὸς quod proprie dicitur de interiori et recondita rei parte, paula insolentiosem et invidiosam significationem subiecit aedificii ex hominum conspectu longius remoti neque hominum frequentia celebrati, unde aptissime veritas *latibulum*. Vide ad finem capituli verba: ἐλύετο — αὐτοῖς ξοάνοις καὶ δαίμονι, καὶ τὰ πῆς πλάνης οἰκοδομήματα. Cf. *Perizon.* ad Aelian. V. H. XIII, 2. *Dorville* ad Chariton. p. 424. *Körppen.* ad Homer. Iliad. VI, 152. Ita igitur appellat Eusebius templum in honorem Veneris exstructum quod simul mutis simulacris repletum esse significat verbis νεκρῶν εἰδώλων et σκότιον vocat quo nihil aliud indicari videtur nisi praecedenti δεινὸν i. e. perniciosum, pestiferum. Male certe hoc ipsum δεινὸν Strothius vertit: „*hässliches*.“ Quemadmodum vero σκότιον μυχόν ita antea ψυχῶν ταφεῖνα dixit templum Veneris Eusebius, quae improprie dicta simul opponuntur τῷ θεῷ, σωτηρίῳ ἄντρον. Frustra igitur locum nostrum coniecturis et emendationibus sollicitarunt VV. DD. Alii enim pro σκότιον legendum existimabant ζώδιον, alii, ut *Le Moigne* varr. sacr. T. II. p. 428., sic locum constituendum censent: Εἶθ' ὡς — ταφεῖνα ψυχῶν ἐπισκευάζουσι νεκρῶν, εἰδωλεῖον, σκότιον Ἀφροδίτης ἀκολάστῳ δαίμονι μυχὸν οἰκοδομησάμενοι: *bustum animarum mortuarum construxerunt, idolium, tenebrosam speluncam Veneris daemioni aedificantes*. Quae quidem recte reiecit *Danz.* de Eus. p. 69.; sed quomodo ille σκότιον elliptice positum esse et ἔρῳν supplendum, existimare potuerit, nescio. Nam ut traceam duriosem esse hanc ellipsin, quo tandem deinde referetur vocabulum μυχόν? Cf. II, 50. de laudibus Const. c. I. τοῖς τὸν σκότιον ἐξω λαχοῦσιν οὐρανοῦ χώρον. Et cap. VIII. ἐκ σκοτίων

βεβήλων καὶ ἐναγῶν βωμῶν ἐπισπένδοντες⁶⁾· ταύτη γὰρ μόνως καὶ οὐκ ἄλλως, τὸ σπένδασθέν εἰς ἔργον ἄξιον ἐνόμισον, εἰ διὰ τούτων τῶν ἐναγῶν μυσσημάτων τὸ σατήριον ἄντρον κατακρύφειαν· οὐ γὰρ οἶοί τ' ἦσαν συνιέναι οἱ δειλαιοί, ὡς οὐκ εἶχε φύσιν τὸν κατὰ τοῦ θανάτου βραβεῖα ἀναδησάμενον, κρύφιον καταλιπεῖν τὸ κατόρθωμα⁷⁾, οὐδὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων [φύσιν] λαθεῖν⁸⁾ λάμπων ὑπὲρ γῆς γενόμενος ὁ ἥλιος;

μυχῶν.] — 6) Θυσίας ἐπὶ βωμῶν ἐπισπένδοντες. Pessime hunc locum vertit Christophorus hoc modo: *Tum detestabiles ibi victimas super impietas aras immolare.* Atqui vox σπένδοντες satis indicat. non de victimis his Eusebium loqui, sed de libationibus; vino scilicet, lacte et similibus, quae gentiles diis suis offerebant. Adde quod victimas super aris immolari, prorsus absurdum est. Hostiae enim iuxta aras mactabantur, non super aris. Notus est Ovidii versus:

Rode caper vitem. Tamen hinc cum stabis ad aras, etc.

— 7) [Τὸ κατόρθωμα Val. vertit: „hoc ipsorum facinus,“ contra Strothio: „diese That“ his adscriptis: „Ich glaube, dass De Valo's diesen Ausdruck mit Unrecht auf die That derer gezogen, die das Grab vorgeblich verdeckt hatten. Ich glaube nicht,“ dass κατόρθωμα anders als im guten Sinn gebraucht werde, und eine grosse, edle, gute Handlung bedeute. Folglich muss es hier auf den Sieg gezogen werden, den Christus über den Tod erworben. Eusebius will also sagen, die Elenden sahen nicht, dass sie mit der Verdeckung des Grabes dennoch die Auferstehung Christi und deren Gewissheit nicht würden verdecken können.“ Sed ut largior facile Strothio, vocem κατόρθωμα a veteribus semper et vel ab Eusebio alias bono sensu dici (vid. Euseb. H. E. VI, 3. not. 5.); ita Eusebium quidem h. l. in malam partem potuisse accipere illud vocabulum, non negare ausim (vid. Excurs. XIV. ad Euseb. M. P. c. VII. T. III. p. 437 sqq.), orationis autem contextus ut κατόρθωμα referatur ad homines illos de quibus Eusebius loquitur, non ad Christum, postulare videtur. Vide potissimum verba: Πλὴν ἄλλὰ τῶν ἀθέων καὶ δυσσεβῶν ἀνδρῶν τὰ κατὰ τῆς ἀληθείας μηχανήματα κ. τ. λ. Sed ut insolentius Eusebium voce illa usum esse statuamus, nec opus est, si ironice eum locutum esse censeamus. Deinde enim vertendum erit: „Miseri non intelligebant fieri non posse ut qui de morte victoriam retulisset, hoc praecclarum scilicet ipsorum facinus occultum relinqueret.“] — 8) Οὐδὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων λαθεῖν. Locus est mutilus, cuiusmodi in his Eusebii libris occurrunt quam plurimi. Videtur autem in hunc modum non incommode suppleri posse: ὡς οὐδὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων φύσιν δυνηθῆ λαθεῖν etc. Certe sequentia Eusebii verba hanc nostram emendationem apertissime confirmant. At Christophorus omnia hic permiscuit; ut ex versione eius apparet. [Ὡς ante οὐδὲ non magnopere desidero et vel nominativos (λάμπων — γενόμενος ὁ ἥλιος — δι᾿ ἡμῶν), quamvis propter praecedens εἶχε φύσιν aut accusativos expectes aut δυνηθῆ vel δύναται additum nominativis, tamen quomodo Eusebius usurpare potuerit, intelligi posse puto. Probabiliter enim ille non accuratius respiciens rationem grammaticam praecedenti εἶχε φύσιν consentaneam, sensum modo huius εἶχε φύσιν respexit quo illud idem est quod ἐδύνατο, atque inde nominativis, non accusativis usus est. Vide locum simillimum Euseb. H. E. IV, 17. T. I. p. 375. τίς ἢ αἰτία τοῦ — — τοῦτον ἐκολάσω; et quae ibidem monui. Sed φύσιν post ἀνθρώπων omissum esse, Valesio assentior, quod quam facile fieri potuerit, cum statim antea idem legatur, quivis videt. Itaque

καὶ τὸν οἰκίον ἐν οὐρανῷ διίππευον δρόμον· τούτου γὰρ κρείττονας ψυχὰς ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐ σώματα ἢ σωτήριος καταυγάσασα δύναμις, τῶν οἰκίων τοῦ φωτὸς μαρμαρυγῶν τὸν σύμπαντα κατεπλήρου κόσμον. Πλὴν ἀλλὰ τῶν ἀθέων καὶ δυσσεβῶν ἀνδρῶν τὰ κατὰ τῆς ἀληθείας μηχανήματα μακροῖς παρετείνετο χρόνοις, οὐδεὶς τε τῶν πώποτε, οὐχ ἠγούμενων, εὐ στρατηγῶν, οὐκ αὐτῶν βασιλέων, ἐπὶ καθαιρέσει τῶν τετολμημένων εὗρηται ἐπιτήδειος, ἢ μόνος εἰς ὃ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ φίλος. Καὶ πνεύματι γοῦν κάτοχος θείῳ, χώρον αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν δεδηλωμένον, πάσαις οὐ καθαραῖς ὕλαις ἐχθρῶν ἐπιβουλαῖς κατακεκρύφθαι, λήθη τε καὶ ἀγνοία παραδεδομένον οὐ παριδῶν, οὐδὲ τῇ τῶν αἰτίων παραχωρήσας κακία, θεὸν τὸν αὐτοῦ συνεργὸν ἐπικαλεσάμενος, καθαιρέσθαι προστάττει, αὐτὴν δὲ μάλιστα τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν μεμιασμένην⁹⁾ ἀπολαῦσαι θεῖν οἰόμενος τῆς τοῦ παναγάθου δι' αὐτοῦ μεγαλοφυγίας. Ἄμα δὲ προστάγματι τὰ τῆς ἀπάτης μηχανήματα εἰς ἔδαφος ἄνωθεν ἀφ' ὕψηλοῦ κατερρίπτετο, ἔλυετό τε καὶ καθηρῶτε, αὐτοῖς ξοάνοις καὶ δαίμοσι, καὶ τὰ τῆς πλάνης οἰκοδομήματα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ζ'.

Ὅπως Κωνσταντῖνος τοῦ εἰδωλείου τὰς ὕλας καὶ τὰ χώματα μακρὰν ποιεῖσθαι προσέταξεν.

Οὐ μὴν ἐν τούτοις τὰ τῆς σπουδῆς ἴστατο. Πάλιν δὲ βασιλεὺς αἴρεσθαι καὶ πορρώτατα τῆς χώρας ἀπορρίπτεισθαι, τῶν καθαιρουμένων τὴν ἐν λίθοις καὶ ξύλοις ὕλην προστάττει· ἔργον δὲ καὶ τῶδε παρηκολούθει τῷ λόγῳ. Ἄλλ' οὐδ' ἐπὶ τούτῳ μόνον προελθεῖν ἀπήρκει. Πάλιν δ' ἐπιθειάσας βασιλεὺς, τοῦδαφος αὐτὸ, πολὺ τοῦ χώρου βάθος ἀνορύξαντας, αὐτῷ χοῦ πόρρω που ἔξωτάτω, λύθροις ἄτε δαιμονικῆς ἐρῆυττωμένον, ἐκφορεῖσθαι παρακελεύεται.

φύσιν, uncis tamen inclusum, recepi.] — 9) [Αὐτὴν Stroth. ad h. l. p. 326 sq. mutari iubet in ταύτην. Sed non necessaria videtur emendatio, cum eadem sententia maneat, retento αὐτὴν, Constantinum maxime voluisse Palaestinam purgari a labe qua eam gentiles inquinavissent, propterea quod in illa terra religio Christiana primum manifestata esset. Temere quoque in Ion. pro αὐτὴν — μεμιασμένην legendum coniecitur αὐτὸν — μεμιασμένον.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Φανέρωσις τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων μνήματος.

Παραχρῆμα δ' ἐπετελεῖτο καὶ τοῦτο. Ὡς δ' ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου στοιχεῖον ὃ κατὰ βάθος τῆς γῆς ἀνεφάνη χώρος, αὐτὸ δὴ λοιπὸν τὸ σεμνὸν καὶ πανάγιον τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μαρτύριον παρ' ἐλπίδα πᾶσαν ἀνεφαίνετο, καὶ τό, τε¹⁾ ἅγιον τῶν ἁγίων ἄντρον τὴν ὁμοίαν τῆς τοῦ σωτῆρος ἀναβιώσεως ἀπελάμβανεν εἰκόνα. Διὸ μετὰ τὴν ἐν σκότει καταδυσιν, αὐθις ἐπὶ τὸ φῶς προήει, καὶ τοῖς ἐπὶ θείαν ἀφικνουμένοις ἐναργῆ παρεῖχεν ὄραν τῶν αὐτόθι πεπραγμένων θαυμάτων τὴν ιστορίαν, ἔργοις ἀπάσης γεγωνοτέροις²⁾ φωνῆς τὴν τοῦ σωτῆρος ἀνάστασιν μαρτυρούμενον³⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Ὅπως περὶ τῆς οἰκοδομῆς, καὶ πρὸς ἄρχοντας καὶ πρὸς Μακάριον ἔγραψε τὸν ἐπίσκοπον.

Τούτων δ' ὡς πραχθέντων, αὐτίκα βασιλεὺς νόμων εὐσεβῶν διατάξεις, χορηγίαις τε ἀφθόνοις, οἶκον εὐκτῆριον θεοπρεπῆ ἀμφὶ τὸ σωτήριον ἄντρον ἐγκελεύεται πλουσία καὶ βασιλικῆ δαίμασθαι πολυτελείᾳ, ὡς ἂν ἐκ μακροῦ τοῦτο προτειμένος, καὶ τὸ μέλλον ἔσεσθαι κρείττονι προθυμίᾳ τεθειμένος¹⁾. Τοῖς μὲν δὴ τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τῆς ἐφῆς ἄρχουσιν, ἀφθόνοις καὶ δαψιλῆσι χορηγίαις, ὑπερφυῆς τε καὶ μέγα καὶ

Cap. XXVIII. 1) [Τό, τε scripsi pro τότε Valesii, qui haud dubie τό, τε legi voluit, cum in interpretatione τότε non expresserit. Contra Stroth. vere vertit καὶ τότε: „Eben damals.“] — 2) Ἐργοις ἀπάσης γεγωνοτέραν φωνῆς. Scribendum est procul dubio γεγωνοτέροις, quod non vidit Christophorsonus. Est autem hic huius loci sensus; illam dominici sepulcri post tot saecula restitutionem, re ipsa confirmasse resurrectionem domini nostri. In codice Fuk. legitur γεγωνοτέρας, quomodo etiam Turnebus ad oram libri sui ex scripto codice emendarat. In schedis Regiis scriptum est γεγωνοτέρας. Savilius ad oram libri sui notarat: forte γεγωνότερον. [Val. γεγωνοτέρας. Sed vid. I, 34. et hist. eccl. VIII, 14. quaeque ad h. l. anti-madverti. Inde γεγωνοτέροις scribere non dubitavi.] — 3) [Μαρτυρούμενην Ion., MSt. Steph. μαρτυρούμενος. Cf. I, 59. not. 1.]

Cap. XXIX. 1) [Ὡς ἂν ἐκ μακροῦ — τεθειμένος Val. vertit: „Quippe iam pridem hoc apud se constituerat, idque, quod erat futurum, divina quadam alacritate praeviderat.“ Contra Strothius potius vertit: „gleichsam als wenn er sich dies schon seit langer Zeit vorgenommen, und das was geschehn würde, mit höherer Einsicht (?) vorhergesehen hätte“ his monitis ad h. l. p. 329.: „Constantin fasste den

πλούσιον ἀποδεικνύσαι²⁾ τὸ ἔργον, τῷ δὲ τῆς ἐκκλησίας ἐπι-
σκόπῳ τῷ τηνικαῦτα τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις προϊστάτῃ, τοιαύδε
κατέπεμπε γραφὴν, δι' ἧς τὸν σωτήριον λόγον τῆς πίστεως
ἐναργέσι φωναῖς παρίστη, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Κωνσταντίνου πρὸς Μακάριον περὶ τῆς τοῦ μαρτυρίου
τοῦ σωτῆρος οἰκοδομῆς.

Νικητῆς Κωνσταντῖνος, μέγιστος σεβαστός,
Μακαρίῳ^{*)}.

„Τοσαύτη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐστὶν ἡ χάρις, ὡς μηδὲ
μίαν λόγων θεραπείαν¹⁾ τοῦ παρόντος θαύματος ἀξίαν εἶναι

*Entschluss hier eine Kirche zu bauen, erst nach der vermeynten Ent-
deckung des heiligen Grabes. Er führte ihn aber so aus, als
wenn er ihn schon lange gefasst hätte. Dies ist der Sinn
der Worte ὡς ἂν ἐκ μακροῦ τοῦτο προτεθειμένον. Denn Con-
stantin liess nicht absichtlich graben um das heilige Grab zu
entdecken; sondern nur um das Fundament des Venustempels wegzu-
schaffen. Die Entdeckung des Grabes geschah nur gelegentlich.“*
Sed nescio an nihilominus Eusebius hic professus sit, illum non solum
dudum antequam sepulcrum Iesu detectum esset, secum constituisse aedi-
ficationem ecclesiae in loco illo ideoque ipsam illam ob causam sepulcrum
illud detegi et purgari curasse sed etiam bene sibi cessurum quod ipse per-
fecturus erat, divina quadam manifestatione praevidisse. Neque enim quo-
minus Valesii interpretationem tueamur, linguae usus impedit neque quod
cap. XXVIII. scripsit Eusebius, παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα monumentum dominicae
resurrectionis apparuisse, cum illis hoc tantum dicere voluisse censerī pos-
sit Eusebius, praeter omnem eorum spem qui in opere a Constantino man-
dato essent occupati, illud accidisse, non Constantini ipsius. Neque enim
divinam revelationem ad opus illud suscipiendum contigisse Constantino
suo, Eusebius affirmare veretur. Vid. cap. XXV. τὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις
— — οὐκ ἀθεεὶ τοῦτ' ἐν διανοίᾳ βαλὼν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος ἀνακι-
νηθεὶς τῷ πνεύματι. Cap. XXVII. Οὐ μὴν ἐκ τούτοις — — ἀπήρημι· πάλιν
δ' ἐπιθέλασας βασιλεὺς κ. τ. λ. De laudib. Constant. c. XI. Ἐνθένδε μόνον
τῷ τὰ θεῖα πεπαιδευμένῳ, τὰς αἰτίας ἐκμαθόντι τῆς τῶν προκειμένων σπου-
δῆς, κρεῖττονι ἢ κατ' ἀνθρώπου ἐπιπνοίᾳ τῷ ἡμετέρῳ βασιλεῖ
συνδημολογεῖν ἔπεισι, — τὴν τε περὶ τὸ μαρτύριον τῆς σωτηρίου ἀθανασίας
σπουδὴν οὐκ ἀθεεὶ γεγονέναι πιστεύειν, ἐξ ἐπιπνοίας δὲ ἀληθῶς τοῦ
κρεῖττονος, οὐ θεράπων ἀγαθὸς ἀγαθῶν ὑπηρέτης εἶναι σεμνύεται. Et
in aliis quoque rebus deum ipsum sese manifestasse Constantino suo, non
dubitat Eusebius dicere. Vid. I, 27. 28. 47. II, 12. III, 3.] — 2) [Ἀπο-
δεικνύσαι. Ut recta sit verborum constructio, ad ἀποδεικνύσαι aut ex praе-
cedenti ἐγκελεύεται supplendum ἐγκελευόμενος aut ex sequenti κατέπεμπε
γραφὴν, vocabulum γράψας.]

Cap. XXX. *) [Μακαρίῳ. Plura de Macario tradunt Sozomenus H.
E. II, 25. Theodoret. II, 26. Cf. Michael le Quien orbis Christianus T.
III. p. 155. Epistola ad Macarium scripta est probabiliter anno CCCXXV.
vel CCCXXVI. Vid. Holzhausen. de fontibus quibus Socrates Sozom. ac
Theod. usi sunt p. 49.] — 1) Μηδὲ μιαν λόγων θεραπείαν. Apud So-

δοκῆιν. Τὸ γὰρ τὸ γνώρισμα τοῦ ἀγιοτάτου ἐκείνου πάθους ὑπὸ τῆ γῆ πάλαι κρυπτόμενον, τσαύταις ἐτῶν περιόδοις λαθεῖν, ἄχρις οὐ διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἐχθροῦ ἀναιρέσεως²⁾ ἐλευθερωθεῖσι τοῖς ἑαυτοῦ θεράπουσι ἀναλάμπειν ἔμελλε, πᾶσαν ἐκπλήξιν ἀληθῶς ὑπερβαίνει. Εἰ γὰρ πάντες οἱ διὰ πάσης τῆς οἰκουμένης εἶναι δοκοῦντες σοφοί, εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ συγκελθόντες, ἄξιόν τι τοῦ πράγματος ἐθελήσουσιν εἰπεῖν, οὐδ' ἂν πρὸς τὸ βραχύτατον ἀμυλληθῆναι δυνήσαιντο· ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν³⁾ ἀνθρωπίνου λογισμοῦ χωρητικὴν φύσιν ἢ τοῦ θαύματος τούτου ὑπερβαίνει, ὅσα τῶν ἀνθρωπίνων τὰ οὐράνια συνεστηκέναι δυνατώτερα. Διὰ τοῦτο γοῦν οὗτος αἰεὶ καὶ πρώτος καὶ μόνος μοι σκοπὸς, ἵν' ὡσπερ ἑαυτὴν ὁσημέραι καινότεροις θαύμασι ἢ τῆς ἀληθείας πίστις ἐπιδείκνυσιν, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ πάντων ἡμῶν περὶ τὸν ἅγιον νόμον σωφροσύνη πάση καὶ ὁμογνώμονι προθυμίᾳ σπουδαιότεραι γίνωνται. Ὅπερ δ' οὖν⁴⁾ πᾶσιν εἶναι νομίζω φανερόν, ἐκεῖνο μάλιστα πεπεισθαι βούλομαι, ὡς ἄρα πάντων μοι μᾶλλον μέλει, ὅπως τὸν ἱερόν ἐκεῖνον τόπον, ὃν θεοῦ προστάγματι, αἰσχίστης εἰδώλου προσθήκης⁵⁾ ὡσπερ τινος ἐπικειμένου βάρους, ἐκούφισα, ἅγιον μὲν ἐξ ἀρχῆς θεοῦ κράσει γεγεννημένον, ἀγιώτερον δ' ἀποφανθέντα, ἀφ' οὗ τοῦ σωτηρίου πάθους πίστιν εἰς φῶς προήγαγεν, οἰκοδομημάτων κάλλει κοσμήσωμεν.

cratem, Theodoretum ac Nicephorum legitur λόγων χωρητικὴν, quod rectius puto. [Λογισμοῦ κρίσιν καὶ φύσιν Ion. Cf. infra verba: ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν ἀνθρωπίνου λογισμοῦ χωρητικὴν φύσιν ἢ τοῦ θαύματος τούτου ὑπερβαίνει.] — 2) Διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἐχθροῦ ἀναιρέσεως. Hostem publicum Constantinus hic appellat Licinium, post cuius exitium ait sacrum domini sepulcrum, quod ante latuerat, in lucem et conspectum hominum prodisse. Occisus est Licinius anno Christi 326., ut scribitur in fastis Idatii. Eodemque anno cum Helena Hierosolymam advenisset, sepulcrum domini reperi- tum est. Posset etiam publici hostis nomine, daemon hic intelligi, nisi quae sequuntur verba repugnarent. Neque enim diabolus tunc demum victus atque oppressus est, cum sepulcrum domini egestis ruderibus de- tectum est. Adde quod ἀναίρεσις, id est, caedes, melius de Licinio dici- tur quam de diabolo. [Cf. II, 46. not. 2.] — 3) Ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν. Scribendum puto ἐπὶ τοσοῦτω πᾶσαν etc. In libro Fuk. scribitur ἐπὶ το- σοῦτο γὰρ etc. — 4) Ὅπερ δ' οὖν. Hic locus ex Socrate et Theodoro emendandus est. [Ὅπερ ἐπειδὴ Zimm.] — 5) [Αἰσχίστης προσθή- κης Theodoretus legit neque pro αἰσχίσταις προσθήκαις Val. scribere ego dubitavi.]

Cap. XXXI. 1) [Προσθήκει τὴν σὴν ἀγγέλιον. Apud Hieronymum ad Euseb. chronicon a. 339. Eustathii, presbyteri Constantinopolitani, in- dustria martyrium Hierosolymitanum exstructum esse refertur, non Macarii. Sed non improbabilis est coniectura Danzii de Eus. p. 70., Macarium in illo

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΑ΄.

Περὶ τοῦ τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ πασῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομηθῆναι καλλίονα τοίχοις καὶ κίονι καὶ μαρμάρους.

Προσῆκει τοίνυν τὴν σὴν ἀγγλινοίαν¹⁾ οὕτω διατάξαι τε καὶ ἐκάστου τῶν ἀναγκαίων ποιήσασθαι πρόνοιαν, ὡς οὐ μόνον βασιλικὴν τῶν ἀπανταχοῦ βελτίονα, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα γίνεσθαι, ὡς πάντα τὰ ἐφ' ἐκάστης καλλιστεύοντα πόλεως ὑπὸ τοῦ κτίσματος τούτου νικᾶσθαι. Καὶ περὶ μὲν τῆς τῶν τοίχων ἐγέρσεώς τε καὶ καλλιέργιας, Δρακιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ φίλῳ, τῷ διέποντι τὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέρη²⁾, καὶ τῷ τῆς ἐπαρχίας ἄρχοντι, παρ' ἡμῶν τὴν φροντίδα ἐγκεχειρισθαι³⁾ γίνωσκε. Κεκέλευται γὰρ ὑπὸ τῆς ἐμῆς εὐσεβείας, καὶ τεχνίτας καὶ ἐργάτας, καὶ πάνθ' ἅπερ⁴⁾ εἰς οἰκοδομὴν ἀναγκαῖα τυγχάνειν παρὰ τῆς σῆς καταμάθοιεν ἀγγλινοίας, παραχοῆμα διὰ τῆς ἐκείνων προνοίας ἀποσταλῆναι. Περὶ δὲ τῶν κίωνων εἴτουν μαρμάρων, ἃ δ' ἂν νομίσειας εἶναι τιμιώτερά τε καὶ χρησιμώτερα, αὐτῆς συνόψεως γενομένης⁵⁾, πρὸς ἡμᾶς γράψαι σπουδυσον, ἵν' ὅσων ἂν καὶ ὁποίων χρεῖαν εἶναι διὰ τοῦ σου γράμ-

negotio primas, Eustathium secundas partes tenuisse.] — 2) Δρακιλιανῷ τῷ διέποντι τὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέρη. Et hic locus ex Socrate, Theodoro et Nicephoro emendandus est in hunc modum: τὰ τῶν λαμπροτάτων ἐπαρχῶν μέρη. Id est: *Draciliano agenti vices Clarissimorum praefectorum praetorio*. Extant certe duae Constantini leges in codice Theodosiano, altera in titulo de usuris, altera de haereticis, ad hunc Dracilianum scriptae. Prior hanc habet inscriptionem: *Imp. Constantinus Aug. ad Dracilianum, agentem vices praefectorum praet.* Proposita autem est Caesareae in Palaestina 15. Cal. Maias Paulino et Iuliano coss. Secunda vero proposita dicitur Calendis Septemb. Generasto, Constantino aug. 7. et Constantio caesare coss., id est anno Christi 326. Quo etiam anno Constantinus hanc epistolam scripsit ad Macarium episcopum Hierosolymorum. Porro notandum est, praefectos praetorio hic dici *Clarissimos*. Nondum enim *Illustrissimatus* dignitatem acceperant. Sed et in aliis Constantini legibus praefecti praetorio Clarissimi dicuntur, ut in his libris occurrit. Ceterum, ut praefecti praetorio tantum clarissimi erant Constantini aetate, ita vicarij praefecturae praetorianae eiusdem Constantini temporibus erant tantum perfectissimi, ut docet epistola ad Probianum proconsulem Africae. Apud Athanasium in apologetico ad Constantium pag. 794. Ἀντωνίῳ βιάρχῳ, πεντηναρίῳ τῶν λαμπροτάτων ἐπαρχῶν τοῦ ἱεροῦ πραιτωρίου. — 3) [Ἐγκεχειρισθαι Steph.] — 4) [Πάνθ' ὅσαπερ ἂν Ion. Zimm.] — 5) Συνόψεως γενομένης. Hoc loco σύννοψις formam significat ac delineationem futuri operis. Quo sensu sumitur etiam in epistola Himerii rationalis Alexandriae ad praefectum Mareotae, quam refert Athanasius in apologia pag. 803. Postquam enim dixit augustum et caesares permisisse Ischyrae ut ecclesiam in pago suo aedificaret, mandat praeposito pagi illius, ut formam futuri operis quamprimum delinect, et ad officium suum mittat: φρότισον τοίνυν

ματος ἐπιγνώμεν, ταῦτα πανταχόθεν μετενεχθῆναι δυναθῆ-
τον γὰρ τοῦ κόσμου θαυμασιωτέρον τόπον κατ' εἶλαν φαιδρύνε-
σθαι δίκαιον⁶).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Β'.

Ὅτι καὶ περὶ τοῦ κίλλου τῆς κόγχης, καὶ ἐργατῶν καὶ ὕλων ἐθήλωσε
τοῖς ἀρχουσι.

Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν¹), πότερον λακωναρίαν,
ἢ δι' ἑτέρας τινὸς ἐργασίας γενέσθαι σοι δοκεῖ, παρὰ σοῦ
γνώμαι βούλομαι. Εἰ γὰρ λακωναρία εἶναι μέλλοι, δυνήσεται
καὶ χρυσῶ καλλωπισθῆναι. Τὸ λειπόμενον²) ἵνα ἢ σὴ ὀσιότης

ἐν τάξει τὴν σύνοψιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνενεχθῆναι. — 6) [Τὸν
γὰρ τοῦ — δίκαιον. Haec a Val. omissa ex Theodoretō cum Zimm. restitui.
Ipse Val. et Stroth. in suis interpretationibus illa verterunt. Cf. cap. XXX.
extr.]

Cap. XXXII. 1) Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν, πότερον λακωναρίαν.
Basilicarum camerae duobus fere modis disponebantur. Aut enim lacuna-
ribus ornabantur, aut opere musivo depingebantur. De lacunaribus testis
est Constantini locus. De opere musivo Procopius in libro I. de fabricis
Justiniani, ubi sanctae Sophiae templum describit. Iam lacunaria duobus
modis exornari solebant. Aut enim deaurabantur, aut pingebantur, quod
primus instituit Pausias, de quo Plinius in libro XXXV. cap. 11. ita scribit:
*Idem et lacunaria primus pingere instituit: nec cameras ante eum tali-
ter adornari mos fuit.* Isidorus in libro XIX. originum: *Laquearia,*
inquit, *sunt quae cameram subtegunt et ornant, quae et lacunaria*
dicuntur, quod lacus quosdam quadratos vel rotundos ligno vel gypso
vel coloribus habeant pictos, cum signis intermicantibus. Quem Isidori
locum immerito reprehendit Salmasius in notis ad Flavium Vopiscum pag.
393., ubi negat lacunaria cameris unquam supposita fuisse. Atqui Plinius
idem discrete affirmat, et Constantinus in hac epistola. Vetus auctor quae-
stionum veteris et novi testamenti in quaest. 106.: *Sicut enim ad orna-*
mentum domus pertinet, si camera eius habeat auro distincta laquearia
etc. [Add. Polyb. X, 24. *Ernesti Lexic. Polybian. T. III. p. 127.* Sueton.
Neron. c. XXXI.: „Coenationes *laqueatae* tabulis eburneis versatilibus.“
Ibid. c. XXXIV.: „Et cum veneno ter tentasset —: *lacunaria,* quae noctu
super dormientem, laxata machina deciderent, paravit.“ Quae ad locum
Ernestius: „cf., inquit, supra c. XXXI. his locis egregie illustrari potest
observatio Valesii ad Euseb. Vit. Const. M. III, 32. contra Salmasium, ne-
gantem, cameris supposita lacunaria fuisse: quam Valesii notam exscripsit
totam, non laudato Valesio, Harduinus ad Plinium XXXV, 11.“ *E. F.*
Wernsdorf. historia templi Constant. p. XVIII. not. v. *Winkelmann*
Anmerkungen über die Baukunst der Alten p. 44.: „In Häusern hatten
die Zimmer theils platte Decken von Holze, wie itzo überhaupt in Ita-
lien, wenn sie nicht gewölbt sind, und diese Decken, wenn sie blos
aus Brettern bestanden, mit welchen die Balken belegt wurden, hies-
sen (a similitudine praesepe) bey den Griechen φατώματα; hatten
sie aber Zierrathen, welche, wie noch itzo in Italien, vertiefte vier-
eckichte Felder waren, so hiessen sie (a similitudine lacus) *Laquea-*
ria: denn dergleichen Felder wurden *Lacus* genannt.“ De voce
καμάρα praeterea cf. *Salmasii* not. ad Spartian. p. 22. *P. Burmann.* ad
Petron. p. 112.] — 2) Καλλωπισθῆναι τὸ λειπόμενον. Hoc loco secutus

τοῖς προτιρημένοις δικασταῖς ἢ τάχος γνωρισθῆναι ποιήσῃ, ὅσων τ' ἐργατῶν καὶ τεχνιτῶν καὶ ἀναλωμάτων χρεία, καὶ πρὸς ἐμὲ εὐθέως ἀνενεγκεῖν σπουδαίῃ³⁾, οὐ μόνον περὶ τῶν μαρμάρων τε καὶ κίωνων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν λακωναριῶν, εἶγε τοῦτο κάλλιον ἐπικρίνειν⁴⁾. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξῃ, ἀδελφὲ ἀγαπητέ.“

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Γ'.

Ὅπως ἡ προφητευθεῖσα καινὴ Ἱερουσαλήμ, ἐκκλησία τοῦ σωτήρος
ἠκοδόμητο.

Ταῦτα μὲν ἔγραψε βασιλεὺς. Ἔμα δὲ λόγῳ, δι' ἔργων ἐχώρει τὰ πράγματα¹⁾: καὶ δὴ κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον²⁾

sum distinctionem Theodoretj ac Nicephori, qui post verbum καλλωπισθῆναι punctum apponunt. Idemque ante nos fecere omnes interpretes praeter Musculum. Quod si quis malit distinctionem apponere post λειπόμενον, tum scribendum erit πλὴν ἢ σὴ δσιότης etc. ut legitur in cod. Fuketii et Savilii. [Vertit sane Valesius: „Nam si laqueata fiet, auro quoque poterit exornari. *Restat igitur ut*“ etc. Sed in textu ipso retinuit lectionem καλλωπισθῆναι τὸ λειπόμενον. πλὴν ἢ σὴ δσιότης κ. τ. λ. Verum non dubitavi equidem textum quoque illi rectae Valesii interpretationi accommodare scribendo καλλωπισθῆναι. Τὸ λειπόμενον ἵνα etc., praecunte Zimmermanno, cum haec scriptura aperte sit difficilior et πλὴν satis certa glossematis prae se ferat indicia. Contra Strothius alteram lectionem praeferebat interpretatus est locum: „*Demn wenn es Felder werden sollten, so könnten die Zwischenräume (τὸ λειπόμενον?) mit Gold verziert werden. Indessen thus nur deine Heiligkeit.*“] — 3) [Σπουδαίῃ et paulo ante ποιήσῃ scripsi cum Steph. Zimm. pro σπουδαίῃ et ποιήσῃ Val.] — 4) [Ἐπικρίνειν Steph. ἐπικρίνεις Zimm.]

Cap. XXXIII. 1) [Ἔμα — τὰ πράγματα. Constructa est haec basilica A. D. CCCXXV., eius autem dedicatio peracta A. D. CCCXXXV. in tricennialibus Constantini M. Idibus Septembris, i. e. die XIII. Septemb., ut docent Nicephorus lib. VIII. c. 30. Typicum Sancti Sabae, Menologium Graecorum ac Sophronius in oratione de exaltatione sanctae crucis. Ecclesia tamen tam occidentalis quam orientalis festum exaltationis sanctae crucis celebrat die XIV. Septembris, sive quia eo die crux inventa, sive ob aliam rationem hactenus ignotam. Coincidit hoc anno CCCXXXV. dies XIII. Septembris cum sabbato, ut methodus Cyclica docet. Quare nondum mos invaluerat, ut ecclesiae die dominica dedicarentur. *Pagi ad a. CCCXXV. CCCXXXV.*] — 2) Κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον. Iisdem verbis utitur Eusebius in panegyrico de tricennialibus Constantini pag. 630. Nec male Christophorus *salutare Christi monumentum* utrobique vertit. Certe Eusebius supra in cap. 28. sepulcrum domini vocat τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μαρτύριον. Sed et Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi XIV. locum dominicae passionis ac resurrectionis, martyrium nominari scribit. [Valesius vertit κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριον μαρτύριον: „in ipso servatoris nostri *Martyrio*“ rectius Stroth.: „auf dem *Grabe* des Erlösers.“ Add. inscript. cap. XXVIII, ubi verba τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων μνήματος recte Val. interpretatur: „sanctissimi *sepulchri*“ et Stroth.: „des allerheiligsten *Grabmals*.“ Cap. XXV. in cuius inscriptione legitur ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τόπῳ τῆς τοῦ σωτήρος ἡμῶν ἀναστά-

ἡ νέα κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ), ἀντιπρόσωπος τῇ παλαιᾷ
βοιωμένῃ, ἢ μετὰ τὴν κυριοκτόνον μαιφονίαν ἐρημίας ἐπ'

φασ. Et in capite ipso: τὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως
μαρακαριστότατον τόπον. Cap. XXVI. τὸ θεοκεστόν ἐκείνο τῆς ἀθανασίας
μνήμα et paulo inferius: τὸ σωτήριο ἄντρον. Cap. XXIX. Cyrill. Catech.
XVIII. p. 300. qui Christi sepulcrum eodem modo quo Euseb. c. XXV.
vocat τὸν ἅγιον τῆς ἀναστάσεως τόπον, et Hieronym. Sophon. c. I. qui
anastasin dicit. Contra aliis in locis ipsam ecclesiam Hierosolymis a
Constantino in memoriam resurrectionis exstructam quam hoc cap. XXXIII.
et seqq. describit, μάρτυριον vocat Eusebius. Vide ad IV, 40. De hac ipsa
autem ecclesia praeter *Valesii* epistolam de anastasi et martyrio Hierosoly-
mitana calci editionis nostrae adiectam, vid. *Franc. Quaresmii* elucidat.
hist. theol. moral. terrae sanctae T. II. fol. Antwerp. 1639., *Clampinus* de
sacris aedificiis a Constantino M. exstructis, cum figuris, Rom. 1693. fol.
cap. XXIII., *Anton. Augustin. Touttée* in descriptione et historia basilic-
ae s. resurrectionis ad calcem Cyrilli Hierosolym. edit. Benedict. p. 418.,
H. Witsii miscell. sacr. T. II. exerc. XII. §. 21. et prae ceteris *E. F. Wernsdorf.*
historia templi Constantiniani propter resurrectionis Christi
locum exstructi, Viteberg. 1770.] — 3) Νέα κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ.
Haec Eusebii verba descripsit Socrates in cap. 13. lib. 1. ἡ δὲ τοῦ βασιλέως
μήτηρ, οἶκον μὲν εὐκτήριον ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ, πολυτελῆ κατεσκεύασεν,
Ἱερουσαλήμ νέαν ἐπωνόμασεν, ἀντιπρόσωπον τῇ παλαιᾷ ἐκείνῃ καὶ καταλελειμ-
μένη πονήσασα. *Imperatoris vero mater in ipso quidem servatoris mo-
numento ecclesiam magnificentissimam exstruxit, novam condens Hieru-
salem e regione veteris illius ac desertae.* Quae Socratis verba atten-
tius observanda sunt. Primo Helenae tribuit, quod Eusebius a Constantino
factum esse dixit. In quo secutus est Socrates auctoritatem Rufini, qui in
libro X. historiae ecclesiasticae hanc basilicam Hierosolymis ab Helena
constructam esse prodit. Etsi autem parum refert, utrum Helena imp.
Constantini sumptibus, an Constantinus ipse cura ac studio matris Helenae
id templum condidisse dicatur, praestat tamen Eusebii sententiam sequi,
quippe qui et rebus ipsis interfuit, et epistolam Constantini de templi illius
aedificatione affert. [Cf. *E. F. Wernsdorf.* historia templi Constantin. p.
X sq.: „Helena praesentia sua locum ornavit et operi praefuit, Constantinus
et sumtus praestitit et res necessarias imperavit. Sed quia operibus im-
morta Helena, filius post ea solus illa continuavit, splendidissimae *Basi-
licae Resurrectionis* auctor merito ipse censi potest ac debet.“] Notan-
dum etiam est, quod Eusebius dixerat: κατ' αὐτὸ τὸ σωτήριο μάρτυριον,
id a Socrate ita reddi: ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ. Quod vero dixerat Euse-
bius νέαν κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ, id Socrates expressit in hunc modum:
οἶκον εὐκτήριον κατεσκεύασε, Ἱερουσαλήμ νέαν ἐπωνόμασεν, ἀντιπρόσωπον etc.
ubi vocem ἐπωνόμασεν expungendam esse nemo non videt. Neque enim
templum illud nova Hierusalem dicebatur, ut credidit interpres, et ante
eum Nicephorus, sed martyrion seu basilica Constantiniana et Anastasis.
Hoc igitur tantum dicit Eusebius et Socrates, Constantinum sive Helenam
exstructa illa ingentis operis basilica novam Hierusalem condidisse ex ad-
verso veteris illius quae olim destructa fuerat a Romanis. Quod quidem
verissimum est. Ab eo enim tempore urbs Aelia vero ac prisco nomine
paulatim abolito, Hierusalem vocari coepta est a Christianis, cum tamen
revera non esset Hierusalem, utpote in alio solo condita, et ab imperatore
Romano qui tunc Iudaeis erat infensissimus, eo consilio aedificata, ut genti-
les eam incolerent, Iudaei vero eius aditu penitus arcerentur. Ceterum
non dubito quin Eusebius alludat ad locum illum qui legitur in apocalypsi
cap. XXI. *Vidi sanctam civitatem, Hierusalem novam descendentem
de caelo, a deo paratam sicut sponsam.* [Cf. *Wernsdorf.* hist. templi
Const. p. XIII. not. f., ubi praeter alia haec scripsit. V. D.: „Hunc autem

ἔσχατα περιτραπέισα, θλίβην ἔεισε δυσσεβῶν οἰκητόρων. Ταύτην δ' οὖν ἀντικρυς βασιλεὺς τὴν κατὰ τοῦ θάνατου σωτήριον νίκην⁴⁾, πλουσίαις καὶ θαυσιλείσιν ἀνύψου φιλοτιμίαις, τάχα παῦ ταύτην οὖσαν τὴν διὰ προφητικῶν θεσπισμάτων κεκηρυγμένην καινὴν καὶ νέαν Ἱερουσαλήμ, ἧς περὶ μακροὶ λόγοι, μυρία δὲ ἐνθέου πνεύματος θεσπίζοντες ἀνυμνοῦσι. Καὶ δὴ τοῦ παντός ὡσπερ τινα κεφαλὴν, πρῶτον ἀπάντων τὸ ἱερὸν ἄντρον ἐκόσμηι, μνήμα ἐκεῖνο θεσπέσιον, παρ' ᾧ φῶς ἐξαστραπτῶν ποτε ἄγγελος, τὴν διὰ τοῦ σωτήρος ἐνδεικνυμένην παλιγγενεσίαν τοῖς πᾶσι εὐηγγελλίζετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΔ'.

Ἐκφρασις αἰκοδομῆς τοῦ παναγίου μνήματος.

Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον, ὡσανεὶ τοῦ παντός κεφαλὴν, ἐξαιρέτοις κίοσι, κόσμῳ τε πλείστῳ κατεπόκιλλεν ἡ βασιλείως φιλοτιμία, παντοίοις καλλωπίσμασι καταφαιδρύνουσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕ'.

Ἐκφρασις αἰθρίου καὶ στοῶν.

Διέβαινε δ' ἐξῆς ἐπὶ παμμεγέθη χώρον, εἰς καθαρὸν αἰθρίον ἀναπέπταμένον· ὃν δὴ λίθος λαμπρὸς¹⁾ κατεστρωμένος

situm postea urbs adeo mntavit, ut, quam Golgatha mons extra veterem urbem fuerit, is hodie in loco novae urbis fere medio deprehendatur. Vide The Schwan *Itinerar.* p. 241. ex nupera theotis. vers. Neque vero Calvariae montem Hadrianus Imper. muro cinxit, ut falso tradit Sozomenus *Hist. Eccl.* I. II. p. 44. edit. Reading. cui a multis postea creditum est: sed quia sub Constantino M. eiusque successoribus templi resurrectionis visendi studio urbs frequentata opibus creverat, ea re factum videtur, ut Martyrium et alia proxima aedificia circumducto muro inclusa, velut pro nova deinceps urbe haberentur, quam *novam Ierusalem* adpellat Eusebius l. III. de V. C. cap. 33. Idem in libro de *Laudibus Constantini* c. VIII, ἐν μέσῳ τῆς ἑβραίων βασιλικῆς, in ipso Hebraeorum urbis regiae meditullio Templum Resurrectionis exstructum ait. Ut adeo Hierosolymitana urbs aetate Constantini M. situ vehementer discreparit ab ea, quae fuit Christi temporibus. Accedit vero Eusebii sensus mysticos et allegoricos in libris sacris quaerendi studium quod ut novam Ierusalem condidisse Constantinum scriberet, eum movebat. Cf. IV, 45. ἐνθα δὴ καὶ ἡμεῖς — — τὰς προφητικὰς ποιούμενοι θεωρίας. *Wernsdorf.* dissert. de dedicatione martyrii ex Eusebio p. XV. not. q. et nos ad Euseb. H. E. X, 4. Tom. III. p. 212. Denique cf. *Semlex. histor. eccles. selectt. capp.* p. 125.] — 4) [*Nίκην* Val. vertit: „*tropaeum* victoriac“, rectius Stroth.: „*den Triumph*“ his adscriptis ad h. l. p. 335. not. 2.: „*Nίκην. so nennt er hier die Kirche: ich durfte es nicht durch Siegeszeichen übersetzen, weil man es mit dem Kreuz würde verwechselt haben, als welches sonst so genannt wird.*“]

ἀπὸ τῶν ἀφ᾽ οὐρανόθεν ἐκδοσμένων μακροῦς περιδρόμοις σταθῶν ἐκ τριπλεύρου²⁾ περιεχόμενον.

Cap. XXXV. 1) *Λίθος λαμπρός*. Marmor intelligere videtur, vel certe lapidem politum instar marmoris. Sic in capite sequenti *ἔστω λίθος λαμπρὸν κτήνη* pro eodem dicit Eusebius. At Christophorus *λαμπρὸν λίθον lapidem eximium* interpretatus est, Portesius *excellentem*, male, ut opinor. [Val. vertit: „splendido lapide“ Sirbth.: „polirta Stein.“] —
 2) *Ἐκ τριπλεύρου*. Basilicam atria quatuor fere porticibus constabant, in quadranguli formam dispositis. In medio locus erat apertus et patens, calisimodum hodie in claustris monachorum videmus. Docet hoc Eusebius in descriptione basilicae Tyri libro decimo historiae ecclesiasticae. Verum in basilica Hierosolymitana alia fuit dispositio. Tres enim duntaxat illic fuerunt porticus ad tria latera. In quarto autem latere, quod erat e regione sepulcri ad solem orientem obversum, vice porticus erat ipsa basilica, ut docet Eusebius in capite sequenti. Quod quidem idcirco factum videtur, ut ipsa basilica ampliori lumine illustraretur, nulla extinsecus porticu luminibus officiente. [Quo melius quae Eusebius de basilica Hierosolymitana retulit, intelligantur, addenda h. l. putamus ea quae scripsit E. F. Wernsdorf. histor. templi Const. p. XII. sqq.: „Locus, in quo aedificata fuit ecclesia, dicitur Golgotha mons. Quo vocabulo quum aliud atque aliud indicetur, modo totus ambitus montis cum subiecta valle, in qua Christi sepulcrum erat, modo vertex montis ac iunctus: ne vaga sit haec loci designatio, templum fuit in collis declivitate positum, et ad sepulcrum Domini, quod montis vertice multo inferius erat, extensum; ita ut in loco resurrectionis esset Anastaseos Aedes, in loco passionis basilica illa magna, quae Martyrium dicebatur, Calvariae autem locus inter utrumque medius interiaceret. Atque hic Calvarii locus, libero patens coelo ille, non continebat aedem, sed praebebat atrium subdivale: quod Eusebius lib. III. de V. C. cap. XXXV. ubi recenset aedificia Golgathana a Constantino extructa, his verbis describit: *Διέβαινε δ' ἐξ ἧς — — ἐκ τριπλεύρου περιεχόμενον*. Igitur vastissimi huius atrii subdivalis, quod Anastasin a Martyrio dividebat, solum erat splendida lapide, instar marmoris polito, constructum, longissimis undique porticibus ad tria latera, orientale, meridionale, ac septentrionale procurrentibus: Nam in occidentali quidem latere, quod erat e regione speluncae positum, vice porticus ipsum templum erat magnificis et portis, et gradibus, quibus ad id adscendebatur, decoratum: Cuius templi adspertum porticus adiuncta sustulisset, lucemque illi non modicam detraisset. Itaque templum resurrectionis omnino totum duplici parte constabat, et Sepulcro, sive aede ad id monumentum aedificata, quae proprie nominabatur Anastasis, et magna Basilica ipsa. — — Sepulcrum ut memorat Eusebius (III, 27, 28.), remotis simulacris, quae Gentilium impietas struxerat, et egesta humo, qua erat contextum, Constantinus aperuit; atque ita illud opera eius cultum et ornatum, divina magnificentia frui voluit. Sed Eusebius modo simpliciter columnarum ab Imperatore ibi positarum, et ornamentorum, quae omni oratione potiora essent, mentionem facit, scribens Lib. III. de V. C. cap. XXXIII. *Τούτο μὲν οὖν πρῶτον — — — καλλωπίσασι καταφαιδρύνουσα*, et de laudibus Constant. c. VIII. *μνήμῳ τε μνήμης αἰωνίου γέμον αὐτῆ τε τοῦ μεγάλου σωτῆρος τὰ κατὰ τοῦ θανάτου τροπῆα; λόγου παντός κρείττοισιν ἔτιμα καλλωπίσασι*. At ex Cyrillo, item ex Hieronymo aliisque auctoribus discas, eum in loco excitatam fuisse a Constantino elegantissimam aedem, amplam et spatiosam, forma rotunda, triplici muro cinctam, ipsam illam in qua Cyrillus *Catecheses Mystagogicas* pronuntiavit et Epiphanius — concionatus est. Altera pars totius templi erat ipsa Basilica Resurrectionis, obversa illa, non ad orientem, ut caeterarum pleraeque, sed ad occidentem, opus plane

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α Σ

Ἐκφρασις τοῦ ναοῦ τῆς ἐκκλησίας τοίχων καὶ δωμάτων ὡς, κάλλους τε
καὶ χρυσώσεως.

Τῷ γὰρ καταντικρῷ πλευρῷ τοῦ ἄντρου, ὃ δὴ πρὸς ἄν-
σχόντα ἥλιον εἴωρα, ὁ βασιλεῖος συνῆπτο νεώς, ἔργον ἐξαίσιον,
εἰς ὕψος ἄπειρον ἡρμένον, μήκους τε καὶ πλάτους ἐπὶ πλεῖστον
ἐκτεταμένον· οὐ τὰ μὲν εἶσω τῆς οἰκοδομίας, ὕλης μαρμάρου
ποικίλης διεκάλυπτον πλακώσεις¹⁾, ἢ δ' ἐκτὸς τῶν τοίχων
ὄψις, ξεστῶ λίθῳ ταῖς πρὸς ἕκαστον ἀρμογαῖς συνημμένῳ
λαμπρυνόμενῳ, ὑπερφυῖς τε χρῆμα κάλλους τῆς ἐκ μαρμάρου
προσόδφωσ οὐδὲν ἀποδέον, παρεῖχεν· Ἄνω δὲ πρὸς αὐτοῖς
ὀρόφοις, τὰ μὲν ἐκτὸς δώματα μολύβδου²⁾ περιέφραττεν ὕλη,

admirabile, in immensam altitudinem elatum, et longitudine ac latitudine
maxima expansum, portis tribus ad orientem solem apte dispositis, qui-
bus sepulcrum et mons Golgatha conspiciabatur. Non erat extrema parte
in semicirculum, vel in ovalem figuram, arcuata ecclesia, ut aliae pluri-
mae, sed rectangula et parallelogramma forma aedificata, portis a fronte
atque a tergo inter se respondentibus aperta. Huius structurae magnifi-
centiam his describit verbis Eusebius Lib. III. de V. C. cap. XXXVI. οὐ
τὰ μὲν εἶσω τῆς οἰκοδομίας — — — χρῆμα χειμερίων. Sic istam exterior-
rem parietum superficiem politis lapidibus decoratam, et istud plumbeum
tectum, postquam indicavit, describit porro interiorius tectum, sculptis lasu-
naribus confectum, et compactis inter se tabulis per totam basilicam,
instar vasti cuiusdam maris dilatatum, totumque auro purissimo cooper-
tum, quod velut radiis quibusdam splenderet. Ceterum alia quae tacet
Eusebius, ut ναρθῆμα, ναὸν, ambonem, diaconica, gazophylacia, tabu-
laria, bibliothecas, baptisterium, nihilominus probabiliter templum He-
rosolymitanum quoque maiorum omnium ecclesiarum exemplo habuisse,
tunc observavit Wernsdorf. l. l. p. XIX. sq. p. XXIII. sq., pluribus hanc
ipsam sententiam tuitus contra Ernestium (recensite theologische Biblio-
thek P. I. p. 92 sqq.) in dissert. de Christo Latine loquente p. IV. sqq.,
Viteberg. 1771.]

Cap. XXXVI. 1) τῆς μαρμάρου πλακώσεις. Antiqui sectis mar-
moris crustis varii coloris parietes ornabant, ut notavi ad lib. XXVIII.
Ann. Marcellini pag. 863. Huiusmodi marmoris crustas πλακὰς voca-
bant. Gregorius Nazianzenus in orat. XXXII. οὐ δὲ μοι περιέχου καὶ
πλακῶν, καὶ τῆς κεκομψευμένης ψηφίδος, καὶ τῶν μακρῶν δρόμων καὶ περι-
δρόμων. Idem in carmine Anacreontico ad animam suam:

θέλεις δόμους ἀμέτρους
χρυσορόφους, γραφῆς τε
καὶ ψηφίδος σοφισμοῦς,
πλακὸς τε λάμπιν ἀλαχρῶς
ἀντίχρον, πολυχροῦν.

[Cf. Valesius ad Sozom. H. E. I, 1. Du Fresne ad Paulum Silentiar. p.
580. p. 582. et in Constantinop. Christian. III, 10. Du Cange Gloss. Gr.
p. 1177. Wernsdorf. histor. templi Const. p. XVII. sq. not. u.] — 2)
[Μολύβδου Steph. μολύβδου Val. Sed veram scripturam h. l. exhibere p. 10

ὄμβρων ἀσφαλές ἔρυμα χειμερίων· τὰ δὲ τῆς εἴσω στῆγης γλυφαῖς φατνωμάτων¹⁾ ἀπηρτισμένα, καὶ ὡσπερ τε μέγα πέλαγος κατ' ὅλου τοῦ βασιλείου αἴκου συνεχῆς ταῖς πρὸς ἀλλήλας συμπλοκαῖς ἀνευρυνόμενα, χρυσῶ τε διαυγῆ δι' ὅλου κεκαλυμμένα, φωτὸς οἷα μαρμαρυγαῖς τὸν πάντα νεὼν ἐξαστράπτειν ἐπιόλει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Ἐκφρασις διπλῶν στοῶν ἐκἀτέρωθεν, καὶ πυλῶν ἀνατολικῶν τριῶν.

Ἀμφὶ δ' ἐκάτερα τὰ πλευρὰ, διπτῶν στοῶν, ἀναγείων τε καὶ καταγείων¹⁾ δίδυμοι²⁾ παραστάδες³⁾, τῇ μήκει τοῦ νεοῦ

solum Reading., μολύβδου quod recepi. Vide quae scripsi ad Euseb. H. E. VIII, 12. T. III. p. 44. Μολύβδου legitur de laudib. Const. c. XII. Add. Wasse ad Thucyd. I, 94, 4. p. 62. ed. Ducker. Zonar. Lex. 2. p. 1365. ed. Tittmann. et Jacobs. A. P. p. 137.] — 3) Γλυφαῖς φατνωμάτων. Quid sint φατνώματα, docet Hesychius et auctor etymologici, qui φατνώματα interpretantur σανιδώματα, στῆγῃ διάγλυφα, id est, tabellas, tecta laqueata. Eadem voce utitur Eusebius infra cap. 49. Ex his igitur apparet, cameram basilicae lacunari intrinsecus tectam atque ornata fuisse, ut in animo habuerat Constantinus, quemadmodum testatur in epistola ad Macarium. Extrinsecus enim plumbo operta erat ad arcendos imbres. Proinde cameram ipsam lapideam fuisse oportet, quae plumbum superpositum sustineret. [Cf. supra cap. XXXII. not. 1.]

Cap. XXXVII. 1) Διπτῶν στοῶν, ἀναγείων τε καὶ καταγείων. De atrii porticibus supra [cap. XXXV.] dixit Eusebius. Nunc de porticibus basilicae loquitur. Ac primo quidem ait ad utrumque latus basilicae binas fuisse porticus. Deinde ait porticus illas partim fuisse ἀναγείους, partim καταγείους. Quod sic interpretor, ut porticus illae duo tecta habuerint, et aliae quidem solo ipsius basilicae aequales fuerint, aliae vero iisdem superimpositae; cuiusmodi in ecclesiis nostris videmus. Huiusmodi porticus antiqui διορόφους vocabant, seu διστέγους. Gregorius Naz. in oratione XIX. pag. 313. ubi templum a patre suo aedificatum describit: κίωνων δὲ καὶ στοῶν κάλλεσι δι' ὀρόφων εἰς ὕψος αἰρόμενον, id est: *Et columnarum ac porticum duo tecta habentiam pulchritudine in altum assurgit.* Scribendum enim est in illo Gregorii loco una voce διορόφων, quod Billius non vidit. Possumus etiam interpretari καταγείους *subterraneas porticus.* Nam in templis eiusmodi porticus subterraneae construi solebant, quas δρόμους. [δόμους?] ἑπογείους vocat Aristides in oratione de Cyziceno templo. Ubi etiam templum illud triplex fuisse dicit, partim subterraneum, partim sub divo, medium vero quotidianis usibus accommodatum. [Verba: Ἀμφὶ δ' ἐκάτερα — — πεποικιλμένοι Valesius vertit: „Porro ad utrumque latus, geminae porticus tam subterraneae quam supra terram eminentes, totius basilicae longitudinem aequabant; quarum concamerationes auro perinde variatae sunt“ et Strothius: „Auf beyden Seiten waren doppelte parallellaufende Säulengänge, unterirdische und über der Erde stehende, die eben so lang waren, als die Kirche selbst: und deren Zuwölbungen ebenfals mit Gold verziert waren.“ Add. E. F. Wernsdorf. histor.

συναξτείνοντο, χρυσῶ καὶ αὐταὶ τοὺς ὀρόφους πεποικιλμένας

templi Const. p. XIX.: „Utramque in illo (templo) et navis, et hematis, seu chori, partem tota longitudine cingebant porticus, ab Eusebio descriptae, cap. XXXVII. Lib. de Vita Const. Ubi, quum is ait, στοῶν ἀναγελῶν τε καὶ καταγελῶν δίδυμοι παραστάδες, non subterraneae sunt intelligendae, sed aequales templi solo, quibus aliae superimpositae fuerint, atque adeo binae ad utrumque latus, et inferiores et superiores (Cf. Touttaeus ad Cyrill. cateches. p. 422. Caes. Rasponi de basilica et patriarchio Lateranensi IV, 5. Du Fresne Constantinop. Christ. III, 16. 17. 37. 38.). Aliae porticus erant in fronte basilicae, sive exteriori laterum adspectu (cf. Rasponi l. l. p. 33.), extra templi tectum commune positae, quae grandibus columnis ab exteriori parte fulciebantur: aliae interiores, quae pessulis ac pilis densioribus sustinebantur.“ Strothius autem ad l. l. p. 338. animadvertit: „Was übriges unter den ἀναγελῶν und καταγελῶν zu verstehen sey; ob dies letztere Säulen sind, die unter der Erde Gänge formiren, oder ob das Schiff der Kirche erhöht gewesen, so dass die auf dem Rande desselben stehende Säulen ἀνάγειοι, oder, welches mir fast das wahrscheinlichste ist, ob die eine Reihe auf der andern gestanden, kann ich hier nicht mit Zuverlässigkeit bestimmen. Dass auf jeder Seite übriges zwey Säulengänge neben einander gewesen, wovon die Zuwölbung oder das Gebälke des innern, der zunächst an dem Schiff der Kirche war, von Pfeilern getragen wurde, wird man aus der Stelle leicht sehn, und sich vorstellen können.“ Cf. Vales. infra ad cap. L. De voce κατύσιος et ἀνάγειος quod posterius Lexicis desit, vid. Lobeck. ad Phrynich. p. 297 sq., quem hic locus fugit.] — 2) Δίδυμοι παραστάδες. Quatuor erant porticus in basilica Hierosolymitana, binae scilicet ad utrumque latus basilicae. Id sibi volunt haec verba διπτῶν στοῶν δίδυμοι παραστάδες. Quin et sequentia id ipsum manifeste evincunt. Ex his enim porticibus alias ait Eusebius fuisse in fronte basilicae, id est, exteriores; quasdam vero interiores. Eodem inodo in templo apostolorum quod erat in urbe Roma, quatuor erant porticus, ut testatur Prudentius in passione apostolorum his versibus:

*Subdidit et Parias fulvis laquearibus columnas
Distinguit illic quas quaternus ordo.*

Idem Prudentius in passione Hippolyti, de templo S. Hippolyti ita scribit:

*Ordo columnarum geminus laquearia tecti
Sustinet, auratis suppositus trabibus.
Adduntur graciles tecto brevior recessus
Qui laterum seriem iugiter exsinuent.*

Eandem formam cernere est in maioribus apud nos basilicis, ubi quatuor columnarum ordines binas utrinque porticus constituunt. Porro huiusmodi porticus gemellares dici videntur in itinere Hierosolymitano: Interiorum vero civitatis sunt piscinae gemellares quinque porticus habentes. In quo tamen loco ambiguum est, utrum piscinae ipsae, an porticus gemellares dicantur. Praestatque gemellares piscinas intelligere. Erant enim gemini lacus, ut scribit Hieronymus in libro de locis Hebraicis ubi de Bethesda. — 3) Παραστάδες. Male Christophorus xystos verit. Nam στοῶν παραστάδες per synecdochen dicuntur pro porticibus. Hesychius παραστάδας exponit columnas quae ad parietem obversae sunt. Sed Christophorus voces illas διπτῶν στοῶν retulit ad πλευρά hoc modo: ἀμφὶ δ' ἐκάτερα τὰ πλευρὰ διπτῶν στοῶν etc., cum tamen post vocem πλευρὰ ponenda sit virgula, ut in codice Regio legitur et Fuketiano, et verba illa διπτῶν στοῶν referri debeant ad vocem παραστάδες. Latera enim basilicae hic intelliguntur, quod confirmatur ex libro X. historiae ecclesiasticae, ubi basilica Tyri describitur his verbis: τὰς παρ' ἐκάτερα

ὧν αἱ μὲν ἐπὶ προσώπου⁴⁾ τοῦ οἴκου, κλοσι, παμμεγέθεισιν ἐπηρείδοντο, αἱ δ' εἴσω τῶν ἔμπροσθεν⁵⁾ ὑπὸ πείσοις⁶⁾ ἀνηγείροντο, πολὺν τὸν ἔξωθεν περιβεβλημένοις κόσμον. Πύλαι δὲ τρεῖς πρὸς αὐτὸν ἀνίσχοντα ἤλιον εὖ διακείμεναι, τὰ πλήθη τῶν εἴσω φερομένων ὑπεδέχοντο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Η'.

*Ἐκφρασις ἡμισφαιρίου καὶ κίωνων δώδεκα καὶ κρατήρων.

Τούτων δ' ἀντικρὺ, τὸ κεφάλαιον τοῦ παντὸς ἡμισφαιρίου¹⁾ ἦν, ἐπ' ἄκρου τοῦ βασιλείου ἐκτεταμένον²⁾. ὃ δὴ δυωκαίδεκα

τοῦ παντὸς νεὼ στοαῖς. — 4) Αἱ μὲν ἐπὶ προσώπου, id est, exteriores. Sic in lib. X. de fontibus qui erant ante fores basilicae Tyri, ait, εἰς πρόσωπον τοῦ νεώ. — 5) Αἱ δ' εἴσω τῶν ἔσωθεν. Ad oram codicis Moraeani emendatur τῶν ἔμπροσθεν, quomodo etiam legebatur in Gruteri libro. Posset etiam emendari τῶν ἔξωθεν. Sed cum scripti codices Fuke-tianus et Sav. τῶν ἔμπροσθεν habeant, ea lectio praeferenda est. — 6) Ἐπὶ πείσοις. Pessime Christophorsonus *postes* vertit, melius Portesius *pilas* interpretatur. [Val. *pessis*, Stroth. *Pfeilern*.] Quid sint πείσοι, docet Procopius in libro I. de fabricis Iustiniani, ubi templum sanctae Sophiae describit: colles scilicet seu aggeres lapidei, quos scopulis quibusdam comparat qui apsidem sustinebant. Posteriores Graeci *πινσοὺς* vocarunt, ut notavit Meursius in glossario. Erant igitur pilae lapideae, a figura, ut opinor, ita dictae, eo quod quadrangulae essent instar pessorum et pessulorum. Ideo autem porticus interiores quae proxime ad latus erant basilicae, pessis fulciebantur, quod tectum basilicae utrinque sustinerent: quod quidem tectum reliqua omnia altitudine superabat. [Add. *Du Cange Gloss. Gr.* p. 1171.]

Cap. XXXVII. 1) Ἐμισφαιρίου. Scribo ἡμισφαίριον. Sic vocat altare basilicae, eo quod in formam hemisphaerii fabricatum esset. Hinc est quod ipsum vocat τοῦ παντὸς κεφάλαιον. Id est, summam totius operis. Nam basilicae ideo construebantur, ut super altari incruentum sacrificium offerretur deo. [Haec ipsa: „Nam — deo“ ex suae tantum religionis placitis dicere Valesium, cuius facile patebit et rectiora ipse statim antea attulit verbis: „Hinc est — operis“ et paulo post: „Altare vero basilicae — basilica.“ Cf. *Bingham. origg. eccles.* VIII, 6, 17. *Wernsdorf. hist. templi Const.* p. XX. not. d.] Paulo supra Eusebius sepulchrum domini κεφαλὴν τοῦ παντὸς vocavit: nunc vero altare basilicae appellat τοῦ παντὸς κεφάλαιον. Quae duo longe inter se differunt. Nam sepulchrum domini ideo vocatur caput totius operis, quod ianitium ac velut vestibulum fuerit totius fabricae, et quod eius gratia Constantinus totum opus extruxerit. Altare vero basilicae summa totius operis dicitur, propterea quod totum opus eo spectabat, eratque id complementum universae structurae, sine quo imperfecta erat basilica. Porro hemisphaerium improprie dixit Eusebius pro hemicyclo, vel potius hemicylindro, cuiusmodi etiam altare fuisse sanctae Sophiae docet Procopius libro I. de aedificiis. In libro Turnebi ad marginem emendatur ἡμισφαίριον, sed recentiore manu. — 2) Ἐπ' ἄκρου τοῦ βασιλείου ἐκτεταμένον. Idem est ac si dixisset ἐπ' ἄκρον. Hemisphaerium ab imo usque ad summum basilicae protendebatur. Et, in imo quidem erant duodecim columnae,

κίονες ἰσοπέδου, τοῖς τοῦ σταθμοῦ ἀποστόλοις ἰσάριθμοι, κρατῆρσι μεγίστοις ἐξ ἀργύρου πεποιημένοις τὰς κορυφὰς κοσμούμενοι· οὗς δὴ βασιλεὺς αὐτὸς ἀνάθημα κάλλιστον ἐποιεῖτο, τῷ αὐτοῦ θεῷ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Θ'.

Ἐκφρασις μεσαυλείου) καὶ ἐξεδρῶν καὶ προπύλων.

"Ἐνθεν δὲ προϊόντων¹⁾ ἐπὶ τὰς πρὸ τοῦ νεῶ κειμένας εἰσόδους, αἶθριον διελάμβανεν. Ἦσαν δὲ ἐνταυθοῖ παρ' ἑκάτερα²⁾, καὶ αὐλὴ πρώτη³⁾, στοαὶ τ' ἐπὶ ταύτῃ, καὶ ἐπὶ

semicirculari forma dispositae. Confirmat hanc explicationem Procopius in libro I. de aedificiis, ubi basilicam sanctae Sophiae describit, quem iucundum fuerit conferre cum hac Eusebii narratione. Potest etiam ἐπ' ἄκρου exponi in summo basilicae, ut sensus sit, altare non in medio basilicae situm fuisse, sed in summo. [Imo prior expositio unice vera est. Vid. Wernsdorf. l. l. p. XX *) sq. Cf. Bingham. origg. VIII, 6, 10. Wernsdorf. de Christo Latine loquente p. VI. not.]

Cap. XXXIX. *) Ἐκφρασις μεσαυλείου. Gravi errore Christophorus μεσαύλιον portas atrienses vertit, quasi μεσαύλιον, et ἡ μέσος idem esset. Atqui μεσαύλιον est area. Nam quod in titulo capitis μεσαύλιον dicitur, id in contextu capitis αἶθριον vocat Eusebius. [Contra Du Cange Gloss. Gr. p. 154. male quod in titulo μεσαύλιον dicatur, hoc in contextu αἶθριον vocari scripsit.] Eadem voce utitur in descriptione basilicae urbis Tyri, quam habes in libro X. historiae, μέσον αἶθριον ἤφι. [Cap. 4. not. 35.] Christophorus aream vertit non male. Portesius et Musculus subdivale spatium interpretantur, quod magis Latini puto. Aream enim Latini vocabant locum purum in quo fruges terebant, non autem quas hodie curtes vocamus. Usus tamen vulgaris obtinuit, ut areae dicantur curtes. Graeci quoque μέσσυλον et μέτσυλον vocant curtem in qua aluntur gallinae et boves stabulantur, ut docet Apollonius in libro III. Argonauticon pag. 134. eiusque scholiastes Graecus, et Harpocration in voce μέτσυλος. Areae ecclesiarum dicuntur in lege 4. codice Theod. de his qui ad ecclesias confugiunt: *Ut inter templum quod parietum descripsimus cinctu, et ianuas primas ecclesiae, quidquid fuerit interiaccens, sive in cellulis, sive in domibus, hortulis, balneis, areis atque porticibus, confugas interioris templi vice tueatur.* Graeca constitutio ibidem relata sic habet: ὡς τε μεταξύ τοῦ ναοῦ, ὅθ' ἐπὶ προσημένω τρόπῳ περιπεφράχθαι διεγράψαμεν, ἄχρι τῶν πρώτων μετὰ τοῦ δημοσίου τόπου ἐκκλησίας θυρῶν, πᾶν τὸ παρεχόμενον εἴτε ἐν οἰκίαις ἢ κηποις, ἢ αὐλαῖς, ἢ λούτροις, ἢ ἐν στοαῖς τυγχάνει etc. Vides αὐλας verti areas. Refertur haec lex Theodosii in lib. VII. Capitularium Caroli Magni titulo 125. ubi tamen pro areis atrium ponitur. [Capitis titulum Val. vertit: „Descriptio atrii, exhedrarum et vestibulorum“ Stroth. „Beschreibung des Atriums, des Hofes und des Vorgebäudes.“ Rectius pro atrii Val. arege et pro: „des Atriums, des Hofes“ Stroth. interpretatum fuisse puto: „des Hofes, des Atriums.“ Cf. not. 3.] — 1) Ἐνθεν δὲ προϊόντων. Malim scribere προϊών, ut legisse videtur Musculus. — 2) Παρ' ἑκάτερα. Transposita videntur haec verba, quae sic malim legere: Ἦσαν δὲ ἐνταυθοῖ καὶ αὐλὴ πρώτη, στοαὶ τ' ἐπὶ ταύτῃ παρ' ἑκάτερα. Egredientibus enim ex basilica, prima occurrebat aula, deinde porticus ad dextram et laevam atrii, ac deinceps vestibulum. — 3) Καὶ

πάσιν αἱ αὐλίοι πύλαι· μεθ' αἷς ἐπ' αὐτῆς μέσης πλατείας ἀγορᾶς⁴), τὰ τοῦ παντὸς προπύλαια φιλοκάλως ἡσκημένα, τοῖς τῆν ἐκτὸς πορείαν ποιουμένοις καταπληκτικὴν παρῆχον τῆν τῶν ἔνδον ὄρωμένην θέαν⁵).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ'.

Π ε ρ ἰ π λ ῆ θ ο υ ς ἀ ν α θ η μ ᾶ τ ω ν.

Τόνδε μὲν οὖν τὸν νεῶν, σωτηρίου ἀναστάσεως ἐναργῆς ἀνίστη μαρτύριον¹) βασιλεὺς, πλουσία καὶ βασιλικῇ κατασκευῇ τὸν σύμπαντα καταφαιδρύνας· ἐκόσμη δ' αὐτὸν ἀδιηγῆτοις

αὐλῇ πρώτῃ. Recte Christophorus et Musculus atrium vertit. Certe vetus interpres evangelii, ubicumque vox αὐλῇ occurrebat, atrium reddit. Sed et in glossis veteribus αὐλῇ atrium exponitur. Victorinus Petabionensis episcopus in apocalypsim Ioannis: *Aula*, inquit, *atrium dicitur, vacua inter parietes area*. Isidorus tamen aulam ab atrio distiuguit in libro V. originum. Sed Victorino potius assentior. In itinerario Antonini martyris mentio fit atrii basilicae Constantinianae. Porro notandum est in titulo capitis exhedras dici pro aula. [Cf. *Wernsdorf*. histor. templi Const. p. XXI sq.: „Egredientibus ex Basilica in urbem occurrebat locus alius *rursum* libero patens coelo, quem Eusebius cap. XXXIX. αἶθριον h. e. *subdivale spatium* dicit (Val. αἶθριον vertit *aream*, Stroth. Hof): eo pertransito perveniebatur ad αὐλῆν et postremo ad atrii portas. Ipsum atrium erat quadratum: in medio saliebat fons ad usum eorum, qui ecclesiam ingrediebantur (vid. Euseb. H. E. X, 4. T. III. p. 237.): utroque latere a templi ianuis usque ad atrii fores porticus decurrebant.“ Et Strothius ad h. l. p. 340. observat: „Das erste Atrium bedeutet hier den vordersten Raum, der mit unter dem Dach des Gebäudes begriffen, oder doch wenigstens von einem auf Säulen ruhenden Fronton bedeckt war, und aus welchem man unmittelbar in das Innere des Gebäudes ging. Man muss dies Atrium nicht mit dem προπύλαιω (Vestibulo, Vorgebäude) verwechseln, welches gemeiniglich ein besonders, nicht mit unter dem Dach des Hauptgebäudes stehendes, sondern durch verdeckte Säulengänge, (die den Hof, welcher auch Atrium genannt wird, einschlossen) mit demselben verbundnes Gebäude bedeutet. Wer also in die Kirche gehn wollte, kam zuerst in das Vorgebäude, alsdann musste er durch die Hofthüren (αὐλεῶν πύλαις) über den Hof gehn, sodann kam er ins erste Atrium, und durch dasselbe in die eigentliche Kirche.“ Cf. not. *)] — 4) Ἐπ' αὐτῆς μέσης πλατείας ἀγορᾶς. Ante maiores basilicas ut plurimum erant plateae, in quibus forum rerum venalium agebatur die festo martyris illius cui dicata erat basilica. Quod quidem idcirca veteres observabant, ut pulchrior esset conspectus vestibulorum, nihilque esset quod luminibus ipsorum officeret. Sic Romae ante basilicam apostolorum erat platea, ut testatur Prudentius. Alexandriae quoque ecclesia erat ad magnam plateam, ut docet Athanasius in epist. ad solitarios: ἔκασταν τοῦ πλῆθους ἐν τῇ πλατείᾳ τῇ μεγάλῃ. [Cf. *Wernsdorf*. I. l. p. XXII. sq. not. g.] Porro vox ἀγορᾶς videtur esse scholium additum ad explicationem vocis πλατείας. Nisi malis scribere ἀγυιάς. — 5) Τῶν ἔνδον ὄρωμένην θέαν. Scribendum est ὄρωμένων, ut in libro Turnebi ad marginem emendatur.

Cap. XL. 1) [Σωτηρίου → μαρτύριον. Vide ad IV, 40. et supra

κάλλεσι πλείστων ὄσων ἀναθημάτων, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων πολυτελοῦν ἐν διαλλαττούσαις ὕλαις²⁾· ὧν τὴν κατὰ μέρος ἐπισκευὴν φιλοτέχνως ἐργασμένην, μεγέθει τε καὶ πλήθει καὶ ποικιλίαις, οὐ σχολὴ νῦν ἐπεξιέναι τῷ λόγῳ.

Κ Ε Ω Λ Α Ι Ο Ν Μ Α'.

Περὶ οἰκοδομῆς ἐκκλησιῶν ἐν Βηθλεὲμ, καὶ τῶ ὄρει τῶν ἐλαιῶν.

Ἀπολαβῶν¹⁾ δ' ἐνταυθοῖ χώρας ἐτέρας δυσὶν ἀντροῖς μυστικοῖς τετιμημένας²⁾, πλουσίαις καὶ ταύτας φιλοτιμίαις ἐκόσμη, τῷ μὲν τῆς πρώτης τοῦ αὐτῆρος θεαφανείας ἀντροῦ³⁾, ἔαθα

c. XXXIII. not. 2.] — 2) [Ἐκόσμη δ' αὐτὸν — — ὕλαις. Vid. *Wernsdorf. hist. templi Const.* p. XXV sq.: „Ad ista ornamenta ex auro, argento, gemmis, quibus templum diversimode venustavit (Constantinus), pertinebant (praeter duodecim illos crateres argenteos quos Eusebius cap. XXXVIII. ἀνάθημα κάλλιστον Constantini dicit. Cf. IV, 44 ext. Herodot. I, 6, 14, 15. 20. 9, 65. 10, 70. edit. *Wesseling.*) primum lampades, lychni, candelabra, quorum in vigiliis, maxime paschalibus, infinitus numerus necessarius erat: deinde vela, pallae, vestes sacrae, inter quas illa maxime celebris est, quam imperatoris iussu, aureis filis contextam, pro episcopo ad baptismatis ceremoniam obeundam, Cyrius in egestate publica distraxisse ferebatur (vid. Sozomen. II. E. IV, 25. Theodoret. H. E. II, 27.): porro calices, disci, paterae, denique codices sacri, iam tum in membrana purpurea aureis argenteisque literis descripti, et auro argentoque ac gemmis cooperti (cf. Euseb. V. C. IV, 36. *Montefalconius palaeogr. Gr. Lib. I. p. 5. p. 44. Pet. Zornii hist. bibliorum pictor. cap. III. p. 27. hist. biblior. manual. p. 91.*). Nam imagines quidem vel status Mariae deiparae atque aliorum sanctorum, recens exstructo templo ab Imperatore illatas, et, velut anathemata, suspensas fuisse, nec ab Eusebio, nec ab aliis auctoribus, invenio commemoratum.“ Cf. *Iul. Caes. Bukengerus de donariis pontific. et de templis Lib. III. T. I. varr. opuscc., Iac. Phil. Thomasinus de donariis, anathematis et tabellis votivis in Thesaur. antiqq. Rom. Graev. T. XII. Suicer. thes. T. I. p. 272 sq. Schmidt Handbuch der christlichen KG. T. III. p. 331.]*

Cap. XLI. 1) [Ἀπολαβῶν Cast. Sed verum est ἀπολαβῶν. Vid. de laudib. Constant. c. IX. πάντων δ' ἐξαιρετα δύο τμήματα τῆς ἐξίας ἀπολαβῶν, quod Val. vertit: „Cum duo praecipua orientis loca elegisset,“ accuratius quam h. l.: „Alia quoque eiusdem regionis loca — exornare aggressus est.“ Similiter Stroth.: „Hier auf schmückte er auch zween andre Oerter.“ Cf. *Wesseling.* ad Herodot. VI, 27, 49. Add. de laudib. Const. l. I. τρεῖς δ' ἀπολαβῶν χώρας.] — 2) Ἀντροῖς μυστικοῖς τετιμημένας. Scribendum est τετιμημένας, ut legitur in panegyrico de triennialibus Constantini pagina 630. ubi eadem verba repetuntur. — 3) [Τῆς πρώτης — ὑπέστη. Sequitur hoc loco Eusebius antiquiores ecclesiae doctores ut Iustinum M., Origenem, apud quos vetus erat inde a rei Christianae initiis opinio, Iesum in spelunca Bethlehemitica natum esse. Vid. *H. F. Wernsdorf. dissert. de Bethlehemo apud Hieronymum p. XI sqq.* Cf. Euseb. infra cap. XLIII. et demonstr. evang. VII. p. 343. edit. Colon. Καὶ εἰς δεῦρο δὲ οἱ τὸν τόπον οἰκοῦντες, ὡς ἐν πατέρων εἰς αὐτοῦς κατελ-

ἥ καὶ τὰ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως ὑπέστη, τὰς καταλλήλους
τίμων τιμὰς, τῷ δὲ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως τὴν ἐπὶ τῆς
ἐκρωστικῆς μνήμην σεμνύων. Καὶ ταῦτα δὲ φιλοκάλως ἐτίμα,
τῆς αὐτοῦ μητρὸς, ἣ τασούτων ἀγαθὸν τῷ τῶν ἀνθρώπων
διηγορεῖτο βίῳ, διαίωνίζων τὴν μνήμην.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Β'.

Ὅτι Ἑλένη ἡ βασίλισ ἡ Κωνσταντίνου μήτηρ, εἰς εὐχὴν παραγενομένη,
ταύτας ὑποδόμησεν.

Ἐπειδὴ γὰρ αὕτη τῷ παμβασιλεῖ θεῷ τὸ τῆς εὐσεβοῦς
διαθέσεως ἀποδοῦναι χρέος ἔργον ἐποιήσατο, ὑφ' οὗ τε βασιλεῖ
τασούτῳ, παισὶ τε αὐτοῦ καίσαρσι θεοφιλεστάτοις ἐαυτῆς ἐκγό-
νοις, τὰ χαριστήρια δεῖν ᾤετο δι' εὐχῶν ἀπαπληρῶσαι, ἦκε
ἥ¹⁾ σπύδανσα νεανικῶς ἢ πρέσβυς, ὑπερβαλλούσῃ φρονήσει²⁾

θούσης παραδόσεως, ταῖς τῶν τόπων ἱστορίας χάριν εἰς τὸ Βηθλεὲμ ἀφικνου-
μένοις μαρτυροῦσαι, τῷ λόγῳ πιστούμενοι τὴν ἀλήθειαν, διὰ τῆς τοῦ ἀγροῦ
δείξεως, ἐν ᾧ τεκοῦσα ἢ παρθένος, κατατέθειται τὸ βρέφος. Ubi pro τοῦ
ἀγροῦ *Casaubonus exercit. II. ad Βαρονίῳ annot. eccles. legi non male
voluit τοῦ ἀγροῦ. Origen, contra Cels. T. I. c. 51. Περὶ δὲ τοῦ γεγενῆσθαι
τὸν Ἰησοῦν ἐν Βηθλεὲμ, εἰ βούλεται τις μετὰ τὴν τοῦ Μιχαίου προφητείαν,
καὶ μετὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ὑπὸ τῶν Ἰησοῦ μαθητῶν
ἱστοριῶν, καὶ ἄλλοθεν πεισθῆναι, κατανοησάτω, ὅτι ἀκολουθῶς τῇ ἐν τῷ
εὐαγγελίῳ περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἱστορίᾳ, δείκνυται τὸ ἐν Βηθλεὲμ σπήλαιον,
ἐνθα ἐγεννήθη, καὶ ἡ ἐν τῷ σπηλαίῳ φάτνη, ἐνθα ἐπαργακώθη, καὶ τὸ
ἀφικνύμενον τοῦτο διαβόητόν ἐστιν ἐν τοῖς τόποις καὶ παρὰ τοῖς τῆς πίστεως
ἄλλοις, ὡς ἄρα ἐν τῷ σπηλαίῳ τούτῳ ἡ ὑπὸ Χριστιανῶν προσκυνούμενος
καὶ θαυμάζομενος γενένηται Ἰησοῦς. *Wetstein, ad Luc. II, 7.]**

Cap. XLII. 1) Ἦκε δέ. Malim legere ἦκε δὴ. Quomodo in Fuke-
tiano codicis et in Regiis schedis scriptum inveni. [Imo equidem praetule-
rim δὲ (cf. *Hermann. ad Viger. p. 784 sq., 241. p. 846, 345.*), nisi δὴ
spaderet locus III, 56. Ἐπειδὴ γὰρ πολὺς ἦν — — πρὸς ἀπίστην εὐχερεῖς
εἰκότα δὴ βασιλεὺς πρῶτων κ. τ. λ. Cf. *Zosim. hist. III, 18, 6. ed. Reitem.
ἐπεὶ δὲ οἱ ἀπὸ τῆς πόλεως — ἠμύνοντο τοὺς πολιορκουῦντας, ἐγένετο τε —
φόνος· τότε δὴ κ. τ. λ., ubi δὴ pro δὲ reposuit e cod. Pal. Sylburgius.] —
2) Ἐπερβαλλούσῃ φρονήσει. Helenam Constantini matrem, mulierem fuisse
singulari prudentia, praeter Eusebii testimonium, multa sunt quae nobis
persuadent. Cum enim Constantinum imp. usque ad extremum vitae diem
sibi obsequentem habuerit, vel hoc unum singularis prudentiae argumen-
tum est. Fuit etiam hoc summae prudentiae indicium, quod filii sui opi-
bus et augustae dignitatis fastigio non ad luxum et delicias abusa est, sed
urbes ac provincias, et privatos homines liberalitate sua sublevavit. Cum-
que nepotes suos Constantini liberos summo amore diligeret, id ante
omnia providit, ne quis ex Constantii liberis, Constantini fratribus, impe-
rium eis subriperet. Quocirca illos velut exules quoad vixit, semper deti-
nuit, nunc Tolosae in Gallia, ut scribit Ausonius, nunc Corinthi, quem-
admodum scribit Iulianus in epistola ad Corinthios. Cuius quidem epistolae
fragmentum extat apud Libanium in oratione pro Aristophane Corinthio*

τὴν ἀξιάγαστον ἀνιστορήσουσα γῆν, ἔθνη τε τὰ ἐῶνα καὶ δῆ-
 μους ὁμοῦ καὶ λαοὺς βασιλικῶ προμηθείᾳ ἐποιομένη³⁾). Ὡς
 δὲ τοῖς βήμασι τοῖς σωτηρίοις τὴν πρέπουσαν ἀπέδιδου προσ-
 κύνησιν, ἀκολουθῶς προφητικῶ λόγῳ⁴⁾ φάντι, „προσκυνή-
 σωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ,“ τῆς οἰκίας
 εὐσεβείας καρπὸν καὶ τοῖς μετέπειτα παραχρῆμα κατελίμπανεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Γ'.

Ἐ τ ῆ π ε ρ ῖ ἑ κ κ λ η σ ῖ α ς ἐ ν Β η θ λ ε ἔ μ.

Αὐτίκα δ' οὖν τῶ προσκυνηθέντι θεῶ δύο νεῶς ἀφιέρου,
 τὸν μὲν πρὸς τῶ τῆς γεννήσεως ἀντρον, τὸν δ' ἐπὶ τοῦ τῆς
 ἀναλήψεως ὄρους. Καὶ γὰρ καὶ γέννησιν ὑπὸ γῆν¹⁾ ὁ μεθ'
 ἡμῶν θεὸς δι' ἡμᾶς ἠνέσχετο, καὶ τόπος αὐτοῦ τῆς ἐνσάρκου
 γεννήσεως, ὀνομαστὶ παρ' Ἑβραίοις ἢ Βηθλεὲμ ἐκηρύττετο.
 Διὸ δὴ βασιλὶς ἢ θεοαεβιατάτη, τῆς θεοτόκου²⁾ τὴν κύνησιν

pag. 217. ubi Libanius Helenam πανούργου μητροῦσαν appellat, eiusque
 consilio et novercalibus odiis Constantium Iuliani patrem hac et illac tra-
 ductum fuisse testatur. [Stroth. ad h. l.: „Man kann sie (die Helena)
 ganz kurz beschreiben, wer Elisabeth Farnese Königin von
 Spanien kennt, der kennt Helenen.“] — 3) [Τὴν ἀξιάγαστον —
 ἐποιομένη. Annus itineris Helenae in Palaestinam incertus est. Vid. Manso
 Leben Constantins p. 291 sq.] — 4) [Προφητικῶ λόγῳ. Vid. Psalm.
 CXXXII, 7. Ad rem vid. Augusti Denkwürdigkeiten T. X. p. 101 sqq.
 p. 106 sq.]

Cap. XLIII. 1) Γέννησιν ὑπὸ γῆν. Vim Graecae vocis non recte
 expressit Christophorus qui vertit *in terris nasci*. Plus enim dicit
 Eusebius, *dominum scilicet nostra causa nasci voluisse in subterraneo
 specu*. Hieronymus in epitaphio Paulae: *Bethleem et in specum Sal-
 vatoris introiens*. Et paulo post: *Orare in spelunca, in qua virgo
 puerpera dominum infantem fudit*, etc. Ex qua obiter apparet, ubi-
 cumque Eusebius ἀντρον dixit, *specum* aut *speluncam* verti debuisse.
 Sic enim Latini vocant, non autem antrum, ut vertit Christophorus.
 [Vid. B. F. Wernsdorf. diss. de Bethlehema apud Hieronymum p. XIII.
 sq. not. 25. p. XXII, sq. Cf. supra c. XLI. not. 3. Templum vero hac ab
 Helena exstructum descripsit Ioh. Clampus de sacris aedificiis a Con-
 stantino M. exstructis p. 150. addita simul templi illius speluncae super-
 structi ichnographia et scenographia. Cf. Sozomen. H. E. II. p. 45. edit.
 Reading., qui eandem rem narrans: *οικοδόμησε, inquit, ναὸν ἐν Βηθλεὲμ
 ἀμφὶ τε τῆς γεννήσεως Χριστοῦ σπήλαιον*. Eriphan. adv. haeres. II. T. I.
 p. 431. ed. Colon.] — 2) [Τῆς θεοτόκου. Recte animadvertit Strothius
 ad h. l.: „Dieser bekannte Ausdruck, worüber in der Folge so viel
 Streit entstanden, verdient bemerkt zu werden.“ Ostendit enim hic
 locus, quod temere negaverunt plures VV. DD., vocem illam θεοτόκος
 satis diu ante lites Nestorianas esse usurpatam. Vid. Augusti Denk-
 würdigkeiten T. III. p. 14.* cf. T. IV. p. 225. Eadem voce usi sunt
 Dionysius Alexandrinus, Gregorius Thaumaturgus, Alexander, episcopus
 Alexandrinus et ipse Origenes, Iohannes autem Antiochenus in epistola

μνήμασι θαυμαστοῖς κατεκόσμη, παντοίως τὸ τῆδε ἱερὸν ἀν-
τρον φαιδρύνουσα· βασιλεὺς δὲ μικρὸν ὕστερον βασιλικοῖς
ἀσφαθήμασι καὶ ταύτην ἐτίμα, τοῖς ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ
κειμηλίοις, παραπετάσμασι τε ποικίλοις³⁾ τὰς τῆς μητρὸς
ἐπαύξων φιλοκαλίας. Πάλιν δ' ἡ μὲν βασιλέως μήτηρ τῆς εἰς
οὐρανοὺς πορείας τοῦ τῶν ὄλων σωτῆρος, ἐπὶ τοῦ τῶν ἐλασῶν
ὄρους τὴν μνήμην ἐπηρμέναις οἰκοδομίαις ἀνύψου, ἄνω πρὸς
ταῖς ἀκρωτείαις παρὰ τὴν τοῦ παντὸς ὄρους κορυφὴν, ἱερὸν
οἶκον ἐκκλησίας ἀνεγείρουσα, νεῶν τε⁴⁾· κἀνταῦθα λόγος ἀλη-

ad Nestorium quamvis illam appellationem Mariae convenire ipse ne-
garet, tamen eam a pluribus patribus usurpatam, a nullo unquam re-
pudiata esse affirmat. Vid. *Bevereg.* annot. in can. concil. Ephesin.
p. 104. *Pearson.* expos. symb. Apost. p. 173. *Reading.* ad Socrat. H. E.
VII, 32. n. 382. Cf. *Cramer* Fortsetzung des Bossuet T. IV. p. 237.
ed. nov.] — 3) *Παραπετάσμασι τε ποικίλοις.* [Cast. *περιπετάσμασι.*]
Non proba interpretationem Christophorsoni qui *aulaea* interpretatur.
Nam *aulaea* scenae potius conveniunt quam ecclesiae. *Vela* igitur inter-
pretari malui. Vela enim in ecclesiis erant. Nam et in portis fuerunt vela,
de quibus Epiphanius in epistola ad Ioannem Hierosolymitanum quam La-
tine vertit Hieronymus: et circa altare, cuiusmodi apud nos etiamnum
visuntur. Porro vela quae ad portas appendebantur, Graeci ἀμφίθυρα
dicebant, quae vox legitur in epistola Chosrois apud Theophylactum in
libro V, cap. 14. Occurrit etiam apud Chrysostomum in homilia 87. in Mat-
thaeum. In vetere charta donationis quae facta est ecclesiae Cornutianae
quam edidit Iosephus Suaresius Vasionensis episcopus, fit mentio horum
velorum his verbis: *Et pro arae ora, vela tramoserica, alba auroclava*
duo etc. Item ante regias basilicae, vela linea plumata maiora fissa
numero tria; Item vela linea pura tria. Ante consistorium velum
lineum purum unum. In pronao velum lineum purum unum et intra
basilicam pro porticia vela linea rosulata sex; et ante secretarium vel
curricula (forte scribendum cubicula) vela linea rosulata pensilia, haben-
tia arcus duo. — 4) *Νεῶν τε.* Deesse hic videntur nonnulla, aut certe
transposita esse vocabula. Itaque locum sic restitui mallet: ἱερὸν οἶκον
ἐκκλησίας νεῶν τε ἁγίων ἀνεγείρουσα. Haec autem verba sic intellexit Christo-
phorsonus, quasi dicat Eusebius Helenam duas ecclesias construxisse in
monte olivarum, alteram in vertice, alteram in specu, quod tamen verum
non puto. Unam enim basilicam a Constantino ibi aedificatam esse, tradit
auctor itinerarii Hierosolymitani. Et Eusebius in panegyrico ubi de mar-
tyrio loquens quod Constantinus Hierosolymis aedificavit, eodem modo
loquitur: οἶκον εὐκτῆριον παμμεγέθη νεῶν τε ἁγίων τῷ σωτηρῷ σημειῶ πλου-
σίως καὶ θαυμάσι κατεκόσμη φιλοτιμίαις. Ubi vides οἶκον εὐκτῆριον et νεῶν
coniungi, et de una eademque ecclesia dici. Et οἶκον quidem εὐκτῆριον
appellat basilicam, eo quod populus orandi causa eo conveniret, νεῶν vero
totam aedem sacram, quae uno ambitu contenta continet in se atrium, por-
ticus, secretarium, baptisterium, et ipsam basilicam. Quod quidem aper-
tissime docet Eusebius infra in cap. 50. huius libri, ubi de dominico aureo
loquitur, quod Constantinus Antiochiae aedificavit. Atque ita explicandus
est Eusebii locus in fine panegyrici de tricennialibus Constantini, et in libro
X. hist. ecclesiasticae, et in cap. 45. huius libri, ubi νεῶν et εὐκτῆριον οἶκον
simul iungit. Paulo aliter in lege 5. codice Theod. de his qui ad ecclesias
confugiunt. Ibi enim νεῶς εὐκτῆριος dicitur basilica seu oratorium in quo
est altare. Ecclesia vero dicitur totum aedificium, cuius ambitu atrium,
porticus, cellae, lavacra, ipsum denique oratorium continentur. —

- θῆς⁵⁾) κατέχει, ἐν αὐτῷ ἄντρῳ⁶⁾ τοὺς αὐτοῦ θιασώτας μυστή-
 τας ἀπορρήτους τελετάς τὸν τῶν ὅλων σωτήρα, Βασιλεὺς δὲ
 πάντα ὅσα παντοίοις ἀναθήμασι τε καὶ κόσμοις τὸν μέγαν ἐγέ-
 ραισε βασιλέα. Καὶ δὴ δύο ταῦτα μνήμης ἐπάξια αἰωνίου,
 σεμνὰ καὶ περικαλλῆ καθιερώματα, ἐπὶ δύο μυστικῶν ἀντρῶν
 Ἑλένη ἀγούσα θεῶ τῷ αὐτῆς σωτήρι, Θεοφιλοῦς βασιλέως
 Θεοφιλῆς μήτηρ, εὐσεβοῦς τεκμήρια διαθέσεως ἰδρυτο, δεξιῶν
 αὐτῆ βασιλικῆς ἐξουσίας τοῦ παιδὸς παρασχομένου. Καρπὸν δ'
 ἐπάξιον ἢ πρέσβυς οὐκ εἰς μακρὰν ἀπελάμβανεν, ἀγαθοῖς μὲν
 ἅπασιν τὰν πάντα τῆς ζωῆς χρόνον ἐπ' αὐτῷ γήραος οὐδᾶ δια-
 περاناμένη, λόγοις δὲ καὶ ἔργοις τῶν σωτηρίων παραγγελμάτων
 εὐθαλείς παρασχομένη καρπὸς, κἄπειθ' οὕτω βίον εὐσταλῆ
 καὶ ἄλυπον, σώματος ὁμοῦ καὶ ψυχῆς ἐν ἐρῶμένῳ φρονήματι
 διανύσασα· ἐφ' οἷς καὶ τέλος εὐσεβείας ἐπάξιον, ἀγαθῶν τε
 παρὰ θεοῦ ἀμοιβὴν καὶ τοῦ παρόντος εὖρατο βίου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Δ'.

Περὶ μεγαλοφυχίας καὶ εὐποιίας τῆς Ἑλένης.

Τὴν γάρ τοι σύμπασαν ἑῶαν μεγαλοπρεπεία βασιλικῆς
 ἐξουσίας ἐμπεριελθοῦσα, μυθία μὲν ἀθρόως τοῖς κατὰ πόλιν

5) Κῶνταῦθα λόγος ἀληθῆς. Auctor itinerarii Hierosolymitani: *Inde, inquit, ascendis in montem Oliveti, ubi dominus discipulos docuit ante passionem.* Beda in libro de locis sanctis cap. 7. *Tertia quoque eiusdem montis ad australem Bethaniae partem ecclesia est, ubi dominus ante passionem discipulis de die iudicii locutus est.* Intelligit locum Matthaei cap. XXIV. Hanc igitur praedicationem Eusebius hoc loco appellat ἀπορρήτους τελετάς; id est, *arcana mysteria*, eo quod de rebus arcanis, puta de consummatione mundi, et de adventu Christi extremoque iudicio, tunc dominus locutus sit. Nam et apostoli tunc accesserunt ad dominum secreto, ut ait Matthaeus, quippe qui mysteria et futurorum revelationem nosse cupiebant, quemadmodum scribit Hieronymus in Matthaeum. Quod vero ait Eusebius, dominum haec mysteria tradidisse apostolis in spelunca, id quidem in evangelio diserte non scribitur. Immo contrarium potius elicere posse videtur ex evangelio. In eo enim refertur, urbem Hierosolymorum in conspectu fuisse discipulis, cum dominus haec praedicaret. Non igitur in spelunca erant, sed in patente et aperto loco. Responderi tamen potest, speluncam illam varia habuisse foramina, cuiusmodi plures speluncae fuerunt in Palaestina, ut docent itineraria. Certe cum Matthaeus affirmet discipulos secreto ad dominum accessisse, probabile est [?] eum sermonem in spelunca a domino illic residente habitum fuisse. Multi quoque ex veteribus credidere, Christum octo beatitudines et cetera quae leguntur apud Matthaeum cap. V. et seq., in Oliveti monte docuisse; quam tamen sententiam refellit b. Hieronymus. — 6) Τοὺς ἐν αὐτῷ ἄντρῳ. Prima vox delenda est utpote superflua. Alludere autem videtur Eusebius ad morem gentilium, qui Mithriaca sacra in spelaeo peragebant, ut docet Porphyrius in libro de abstinentia, Hieronymus aliique. Coniecturam nostram confirmat codex Fuketii, in quo vox illa τοῖς abest.

ἰδιωρεῖτο δὴμαίς, ἰδίᾳ τε τῶν προσιώντων ἐκάστῳ· μυρία δὲ τοῖς στρατιωτικοῖς τάχμασι δεξιᾷ μεγαλοπρεπεῖ διένεμα, πλείστα θ' ὅσα πένησι γυμνοῖς καὶ ἀπεριστάτοις ἐδίδου, τοῖς μὲν χρημάτων δόσεις ποιουμένη, τοῖς δὲ τὰ πρὸς τὴν τοῦ σώματος ἀκίπνη δαψιλῶς ἐπαρκοῦσα· ἑτέρους ἀπήλλαττε δεσμῶν, μετὰλλων τε κακοπαθεῖα τάλαιπωρομένους· ἡλυθέρου τε πλιονεπέτους· καὶ πάλιν ἄλλους ἐξορίας ἀνεκαλεῖτο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ε'.

Ὅπως εὐλαβῶς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συνήγεται ἡ Ἑλένη.

Τοιαύτοις δὴτα λαμπρυνομένη, αὐδὲ τῆς¹⁾ πρὸς τὸν θεὸν ὁσίας κατωλιχώριμ, φοιτῶσαν μὲν αὐτὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ διὰ παντὸς ὄρασθαι παρέχουσα, λαμπροῖς δὲ κατακοσμοῦσα κειμηλίοις τοὺς εὐκτηρίους οἴκους, μηδὲ τοὺς ἐν ταῖς βραχυτάταις πόλεσι παρορῶσα ναοὺς. Ἦν οὖν ὄραν τὴν θαυμασίαν, ἐν σεμνῇ καὶ εὐσταλεῖ περιβολῇ τῇ πλήθει συναγελαζομένην, τὴν τε πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν διὰ πάσης θεοφιλοῦς πράξεως ἐπιδεικνυμένην.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ζ'.

Ὅπως ὀγδοηκονταῦτις οὐσα καὶ διαθεμένη, ἐτελεύτα.

Ἐπεὶ δὲ λοιπὸν τὰ τῆς αὐτάρκους διανύσασα ζωῆς, ἐπὶ τὴν κρείττονα λῆξιν¹⁾ ἐκαλεῖτο, σχεδὸν που τῆς ἡλικίας ἀμφὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐνιαυτοὺς διαρκέσασα, πρὸς αὐτῷ γενομένη τῇ τέλει, συνετάττετο καὶ διετίθετο, ἐπὶ μονογενεῖ υἱῷ βασιλεῖ μονάρχῳ κοσμοκράτορι, παισὶ τε ταύτου καίσαρσιν ἑαυτῆς ἐγγόνις, τὴν ὑατάτην βουλὴν διοριζομένη, διανέμουσά τε τῶν ἐγγόνων ἐκάστῳ τὰ τῆς αἰκίας ὑπάρξεως, ὅση τις αὐτῇ καθ' ὅλης ὑπῆρξε τῆς αἰκουμένης. Καὶ δὲ τοῦτον διαθεμένη τὸν τρόπον, λοιπὸν τὴν τοῦ βίου καταλύε²⁾ τελευτὴν, παρόντος αὐτῇ καὶ παρσιωῦτος υἱοῦ τοσοῦτου, θεραπεύαντάς τε καὶ τῶν χειρῶν ἐφαπταμένου· ὡς μὴ τεθνήσκει εἰκότως τὴν τρισμακάρϊαν ταῖς εὐφρονοῦσι δοκεῖν, μεταβαλὴν δὲ καὶ μετάθεσιν ἀληθεῖ λόγῳ τῆς γεώδους ζωῆς ἐπὶ τὴν οὐράνιον ὑπομεῖναι³⁾.

Cap. XLV. 1) [Τῆς ἄλλης Steph. Zimm.]

2) Cap. XLVI. 1) [Κρείττονα λῆξιν, id est, feliciorē sortem, statum. De voce λῆξιν vid. Matthaei Chrysost. homill. Vol. 1. p. 82 sq. not. 44. Cf. I, 25. not. 4. I, 59. II, 10.] — 2) [Κατάλοιπα Ion.] — 3) [Ὡς

Ἀναστοιχειοῦτο γοῦν αὐτῇ ψυχῇ⁴⁾, ἐπὶ τὴν ἀφθαρτον καὶ ἀγγελικὴν οὐσίαν, πρὸς τὸν αὐτῆς ἀναλαμβάνομένη σωτῆρα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ζ'.

Ὅπως τὴν μητέρα Κωνσταντῖνος κατέθετο, καὶ πρὸ τοῦ-
του καὶ ζῶσαν ἐτίμησεν.

Καὶ τὸ σκῆνος δὲ τῆς μακαρίας, οὐ τῆς τυχεύσης ἠξιοῦτο
σπουδῆς· πλείστη γοῦν θορυφορία ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν¹⁾

μὴ τεθνάναι — ὑπαμίῃναι. Lactiores eiusmodi de vero Christianorum morte notiones, doctrinae N. T. bene convenientes (vid. Luc. XVI, 25. Ioh. V, 24. XI, 26. Rom. VIII, 10. 18. 28. 35. 38. 2 Corinth. V, 8. Philipp. I, 21. 23. etc.), apud patres haud raro inveniuntur. Iude autem factum est ut hominis e vita excessus lactioribus quoque ab iisdem patribus loquendi formulis passim describatur, ut h. l. μεταβολῆς et μεταθέσεως vocabula legimus, quamvis neque illud tacendum sit, in ubique sum communem quandem res tristiores mollioribus vocabulis significandi consuetudinem simul hoc effecisse. Vide quae pluribus neque hōc Eusebii loco neglecto exposuimus ad Euseb. H. E. X, 8. T. II. p. 275. Add. Thucyd. III, 82, 45. ed. Ducker. Strabo XV, p. 1039. C. γομφίον μὲν γὰρ δὴ — τὸν θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφῆσαι. Stephanus append. ad script. de diall. p. 200. Grotaker. de N. Instr. stylo c. XIX. Reinhard. opusc. V. II. p. 338. p. 440. Augusti Denkwürdigkeiten T. IX. p. 495-509.] — 4) Ἀναστοιχειοῦτο γοῦν αὐτῇ ψυχῇ. Haec Origenis doctrinam sapere videntur, cui supra modum adicius fuit Eusebius noster. Neque enim animae beatorum in angelicam substantiam reformantur. Certe Origenes in resurrectione corpora in animas, et animas in angelos mutatum iri credidit, ut alicubi dicit Hieronymus. [Pro αὐτῇ ψυχῇ Lowthio legendum videtur αὐτῆς ψυχῆ, Zimmerm. autem cum Ion. scripsit αὐτῆ ψυχῆ. Val. vertit: „Anima igitur illius in incorruptibilem et angelicam substantiam reformata“ et Stroth.: „Ihre Seele wurde — in eine unvergängliche und englische Substanz verwandelt.“ Itaque iidem αὐτῆς ψυχῆ scribendum putasse videntur. Sed eo non opus videtur. De voce ἀναστοιχειοῦσθαι veteribus Graecis ignota vid. Suicer. thes. T. I, p. 321. cf. T. II. p. 362 sq.]

Cap. XLVII. 1) Ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν. Romam intelligit. Eo enim delatum est cadaver Helenae Augustae, et post biennium Constantinopolim deportatum, ut tradit Nicephorus in libro VIII. cap. 30. At Socrates in lib. I. cap. 17, verba Eusebii transcribens, τῆς βασιλεύουσαν πόλιν novam Romam interpretatur. Quem Socratis errorem merito reprehendit Baronius, cum Eusebius regiae urbis nomine Romam semper designare soleat. Adde quod nondum dedicata erat Constantinopolis, ac proinde urbs regia vocari non poterat, cum tunc temporis esset tantum vetus Byzantium. Socratem tamen secutus est Cedrenus; qui etiam hoc addit Helenam duodecim annis ante Constantinum e vivis abiisse: καὶ ἀπετίθη ἐν λάρνακι πορφυρᾷ αὐτὸς τε καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, πρὸ δώδεκα ἐτῶν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς ἀποθανοῦσα. Hac ratione Helenam mortuam esse oporteret anno Christi 325. aut certe 326. Quo tamen anno Hierosolymam profecta esse dicitur ab Eusebio et Rufino. Adde quod post Crispi caesaris et Faustae augustae necem Helena aliquandiu supervixit, ut testatur Zosimus in libro II. Porro Crispus occisus est Constantino augusto VII, et Constantio cae-

ἀνεκομίζετο, ἐνταυθοῖ δὲ ἠρίοις βασιλικοῖς ἀπετίθετο. Τοῦ μὲν οὖν βασιλέως ἐτελειούτο ἡ μήτηρ, ἀξία γενομένη μνήμης ἀλήστου, τῶν τε αὐτῆς εἴνεκα θεοφιλῶν πράξεων, τοῦ τ' ἐξ αὐτῆς φύντος ὑπερφυοῦς καὶ παραδόξου φυτῶ ὃν πρὸς τοῖς ἄπασι²⁾, καὶ τῆς εἰς τὴν γειναμένην ὄσιας μακαρίζειν ἄξιον, οὕτω μὲν αὐτὴν θεοσεβῆ καταστήσαντα, οὐκ οὔσαν πρότερον³⁾, ὡς αὐτῷ δοκεῖν⁴⁾ ἐκ πρώτης τῷ κοινῷ σωτῆρι μεμαθητεῦσθαι. Οὕτω δὲ ἀξιώματι βασιλικῷ τιμηκότα, ὡς ἐν ἄπασιν ἔθνεσι, ἵνα αὐτοῖς τε τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασιν, αὐγούσταν βασιλίδα ἀναγορεύεσθαι, χρυσοῖς τε νομίμασι καὶ τὴν αὐτῆς ἐκτυπούσθαι εἰκόνα· ἤδη δὲ καὶ θησαυρῶν βασιλικῶν παρεῖχε τὴν ἐξουσίαν, χρῆσθαι κατὰ προαίρεσιν καὶ διοικεῖν κατὰ γνώμην, ὅπως ἂν ἐθέλοι καὶ ὡς ἂν εὖ ἔχειν αὐτῇ νομίζοιτο ἕκαστα, τοῦ παιδὸς αὐτὴν καὶ τούτοις διαπρέπῃ καὶ ἀξιοζήλωτόν πεποιημένου. Διὸ τῶν εἰς αὐτοῦ μνήμην ἀναφερομένων, καὶ ταῦτ' εἰκότως ἡμῖν ἀνείληπται, ἃ δι' εὐσεβείας ὑπερβολὴν μητέρα τιμῶν, θεσμοῦς ἀπεπλήρου θείους, ἀμφὶ γονέων τιμῆς τὰ πρόποντα διαταττομένους. Τὰς μὲν οὖν λεχθείσας φιλοκαλίας βασιλεὺς πρὸς τῷ Παλαιστινῶν ἔθνεσιν τόνδε συνίστη τὸν τρόπον· καὶ κατὰ πάσας δὲ τὰς ἐπαρχίας νεοπαγεῖς ἐκκλησίας ἐπισκευάζων, μακρῷ τῶν προτέρων τιμιωτέρας ἀπέφαινε.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Η'.

¹⁾ Ὅπως ἐν Κωνσταντίνου πόλει μαρτύρια μὲν ἠκοδόμησε, πᾶσαν δὲ εἰδωλολατρίαν περιεῖλε.

Τὴν δὲ γ' ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν ἐξόχῳ τιμῇ γεραίρων, εὐκτηρίοις πλείοσιν ἐφαίδρυνε, μαρτυρίοις τε μεγίστοις καὶ περιφανεστάτοις οἴκοις, τοῖς μὲν πρὸ τοῦ ἄστεος, τοῖς δ' ἐν

sare coss. anno Christi 326., ut legitur in fastis Idatii. Mors igitur Helenae anno domini 327. recte adsignari potest, quemadmodum sentit Sigonius in libro III. de imperio occidentali. [Helenam non ut *Pagi* aliique voluerunt, a. CCCXXVI. mortuam esse, recte Valesius ad h. l. defendit. Sed eandem vel nonnullis annis demum post a. CCCXXVII. obiisse, satis probabile reddidit *Manso* *Leben Constantins* p. 291 sqq. cf. p. 368., atque idem simul in verbis τὴν βασιλεύουσαν πόλιν non de Roma sed de Constantinopoli cogitandum esse monuit l. l. p. 293. Cf. supra c. VII. not. 6.] — 2) [Τοῖς ἄλλοις ἄπασι *Cast.*] — 3) [Αὐτὴν θεοσεβῆ — πρότερον. Cf. *Theodoret. H. E. I, 18. Neander* *Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 11.*] — 4) Ὡς αὐτὸ δοκεῖν. Scribendum est αἰτῶ. Refertur enim ad τῷ κοινῷ σωτῆρι. Atque ita in libro *Moraei* ad marginem emendatum inveni. Nec aliter scribitur in codice *Fuketii* et *Savillii*, et in *Regis schedis*.

αὐτῶν τυγχάνουσι δι' ὧν ὁμοῦ καὶ τὰς τῶν μαρτύρων μνήμας
 ἔτιμα, καὶ τὴν αὐτοῦ πάλιν τῶν τῶν μαρτύρων καθιέρου θεῶ.
 Ὀλος δ' ἐμπνέων¹⁾ θεοῦ σοφίας, ἦν τῆς ἐπηγορίας τῆς αὐτοῦ
 πόλιν ἐπώνυμον ἀποφῆναι ἔκρινε, καθαρῆν εἰδωλολατρίας
 ἀπάσης ἰδικαίου²⁾, ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι ἐν αὐτῇ, τῶν
 νομιζομένων θεῶν ἀγάλματα ἐν ἱεροῖς θρησκευόμενα, ἀλλ' οὐδέ
 βωμοὺς λύθροις αἱμάτων μαινομένους, οὐ θυσιάς ὀλοκαυτου-
 μένας πυρὶ, οὐ δαιμονικὰς ἑορτάς³⁾, οὐδ' ἕτερόν τι τῶν
 συνήθων τοῖς δεισιδαίμοσιν.

Cap. XLVIII. 1) Ὀλος δ' ἐμπνέων. Malim scribere ὄλος, quod longe
 elegantius est. Sic certe in codice Fuk. et in Regiis schedis scriptum habe-
 tur. — 2) [Καὶ τὴν πόλιν — — ἰδικαίου. Memoratu haud indignum est,
 ut Eusebius prorsus tacet h. l., quod tradant Zonaras, Cedrenus, alii
 (vid. *Du Cange* Constantinop. Christ. II, 4. p. 30.), Constantinum M.
 urbem a se conditam dedicasse matri dei, ita eundem nihil plane quod
 superstitionem paganam redolere videri posset, a Constantino in urbe de-
 dicanda institutum esse, affirmare. Hinc non solum prius illud recte rei-
 ciunt VV. DD., sed etiam vix recte secutus chronic. Alexand. p. 285,
 anonym. de antiquit. Constantinop. I. p. 3. V. p. 94. et alios haec scripsit
Manso Leben Constantins des Grossen p. 77 sq.: „Nicht nur sein vergol-
 detes Standbild aus Holz mit einer ebenfalls vergoldeten Tyche auf
 der Rechten setzte Constantin, als er die Stadt weihte, zur Verehrung
 aus, sondern befahl auch, es solle jährlich an ihrem Geburtstage, bey
 der Feyer der Spiele im Circus, auf einem Wagen herbeygeführt und
 dem Kayserlichen Throne gegenüber gestellt werden; der jedesmahlige
 Kayser aber sich vor dem Standbilde und der Tyche der Stadt anbe-
 tend niederwerfen. Eine Anordnung, wie die erwähnte,
 sagt deutlich, dass Constantinopel, soviel auch darü-
 ber gefabelt (?) worden ist, keine christliche Stadt
 war und seyn sollte, wenigstens nicht ursprünglich,
 noch ihrer Bestimmung nach.“ Cf. III, 40. not. 2. IV, 16. Socr. I, 16.
F. Spanhemii opera p. 853. Lugd. Bat. 1701. *Schröckh* KG. T. V. p. 110
 sq. *Manso* l. l. p. 253. p. 311 sqq. *Augusti* Denkwürdigkeiten T. III. p.
 16 — 18. *Gieseler* Lehrbuch der KG. T. I. §. 72.] — 3) [Δαιμονικὰς
 ἑορτάς Val. vertit: „*daemonum* festivitates“ Stroth.: „Teufels Feste.“ Sed
 quae praeterea monuit Stroth. ad h. l. p. 350.: „D. i. Götzen - Feste: —
 Das Wort δαίμων hat zu dieser Zeit, immer die Zweydeutig-
 keit, dass es den Teufel und auch einen Götzen bedeutet. Diese
 Zweydeutigkeit kann im Deutschen nicht ausgedrückt werden, und da
 dennoch etwas zur Verhöhnung der Götzen darin liegt, so kann man
 es in den mehrsten Fällen nicht anders als Teufel übersetzen“, haec
 igitur minime vera esse censeo. Constat enim, δαίμονας a veteribus Chri-
 stianis dici potius plerumque de naturis inter deum hominesque mediis
 iisque malis, id est, de malis angelis et δαίμονα interdum de malorum
 angelorum principe, id est, de diabolo. Vid. I, 36. 45. 54. 58. II, 61. in
 III, 1. p. 148. III, 57. ὅτε μάλιστα ἐνεθούον, ὡς οὐδεὶς — ἐν αὐτοῖς ἀγάλ-
 μασιν ἔνοικος, οὐ δαίμων — οὐ θεὸς κ. τ. λ. *Lactant.* institt. divinn. II, 14.
Clemens Alex. Strom. V. p. 691. ed. Potter. *Suicer.* thes. T. I. p. 813 sq.
 et de usu simul verbi inter paganos recepto dissimili et simili *Schmidt.*
 historia dogmatis de angelis tutelaribus in *Illgen* erste Denkschrift. der
 historisch-theol. Gesellschaft zu Leipzig p. 29 sqq. *Tzschirner* Fall des
 Heidenthums T. I. p. 136. not. 1. p. 256. not. p. 431 sq. not. 1. Itaque
 per δαιμονικὰς ἑορτάς videntur potius significari festa, scilicet in honorem

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Θ'.

Σταυροῦ σημεῖον ἐν παλάτῳ, καὶ Δανιὴλ ἐν κρήναις.

Εἶδες δ' ἂν ἐπὶ μέσων ἀγορῶν κειμέναις κρήναις, τὰ τοῦ καλοῦ ποιμένος σύμβολα, τοῖς ἀπὸ τῶν θείων λογίων ὀρρωμένους¹⁾ γνώριμα, τὸν τε Δανιὴλ σὺν αὐτοῖς λέουσιν ἐν χαλκῷ πεπλασμένον²⁾, χρυσοῦ τε πετάλοις ἐκλάμποντα. Τοσοῦτος δὲ θεῖος ἔρως τὴν βασιλέως κατελήφει ψυχὴν, ὡς τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλείων κατὰ τὸν πάντων ἐξοχώτατον οἶκον, τῆς πρὸς τῷ ἑρόφῳ κεχρυσωμένης φατώσεως κατὰ τὸ μεσαιώτατον, μέγιστου πίνακος ἀνηπλωμένου, μέσον ἐμπεπῆχθαι τὸ τοῦ σωτηρίου πάθους σύμβολον, ἐκ ποικίλων συγκείμενον καὶ πολυτελῶν λίθων, ἐν χρυσῷ πολλῷ κατεργασμένων. Φυλακτήριον ἐδόκει τοῦτο αὐτῆς βασιλείας τῷ θεοφιλεῖ πεποιῆσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν'.

Ὅτι καὶ ἐν Νικομηδείᾳ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ᾤκοδόμησεν ἐκκλησίας.

Τούτοις μὲν οὖν τὴν αὐτοῦ πόλιν ἐκαλλώπιζε· τὴν δὲ Βιθυνῶν ἄρχουσαν¹⁾, ὁμοίως ἀναθήματι μεγίστης καὶ ὑπερφυοῦς ἐκκλησίας ἐτίμα, ἐξ οἰκείων θησαυρῶν κἀνταῦθα τῷ

τῶν νομιζομένων θεῶν a paganis celebrari solita, quae vel a daemonibus vel a daemonum principe, diabolo profecta sint. Neque enim minus constat, totum cultum paganum Christianos vel a daemonibus vel a diabolo in-
vectum esse censuisse. Vid. Tzschirner l. l. p. 288 sqq. Sed de ipsiis diis gentilium (Götze), δαίμων a veteribus Christianis longe rarius dicitur. Cf. III, 55. αἰσχυρῶ δαίμονι Ἀφροδίτης. III, 56. περὶ τὸν τῶν Κιλικῶν δαίμονα.]

Cap. XLIX. 1) [Τοῖς — ὀρρωμένοις Val. vertit: „divinorum oraculorum peritis“ Stroth.: „denen welche die Bibel studirt haben.“ Cf. indic. ad Euseb. H. E. sub v. ὀρρωῖσθαι. De praecedentibus ἐπὶ μέσων — κρήναις vid. Gothofredus in dissert. ad Philostorg. VII, 3. p. 272 sq.] — 2) Ἐν χαλκῷ πεπλασμένα. In codice Fuk. scribitur πεπλασμένον, et refertur ad illa verba τὸν τε Δανιὴλ. Vulgata tamen lectio magis placet, quippe quae tum in Regio codice tum in veteribus schedis habetur. Πεπλασμένα enim refertur ad vocem σύμβολα. Ita scribendum erit τοῦ τε Δανιὴλ etc.

Cap. L. 1) Τὴν δὲ Βιθυνῶν ἄρχουσαν. Nicomediam intelligit, quae caput erat Bithyniae. [Vid. Tillémont. memoires T. VI. P. II. p. 22 sq.] Qua in urbe Constantinus obsessum Licinium ad deditionem compulerat. In memoriam igitur eius victoriae Constantinus Nicomediae basilicam aedificavit. Vide Sozomenum in libro II. cap. 2. [Cf. Manso Leben Constan-

αὐτοῦ σωτῆρι τὰ κατ' ἐχθρῶν καὶ θεαμάτων ἀνυψῶν νικητήρια·
 Καὶ τῶν λοιπῶν δ' ἔθνων τὰς μάλιστα κρατιστενούσας πόλεις,
 ταῖς τῶν εὐκτηρίων φιλοκαλίαις ἐκπρέπειν²⁾ ἐποιεῖτο, ὡσπερ
 οὖν καὶ [τὴν] ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως³⁾, ἢ τὴν ἐπι-
 νυμον εἴληφεν Ἀντιόχου προσηγορίαν· ἐφ' ἧς ὡς ἐπὶ κεφαλῆς
 τῶν τῆδε ἔθνων, μονογενὲς τι χρῆμα ἐκκλησίας, μεγέθους
 ἕνεκα καὶ κάλλους, ἀφίερου, μακροῖς μὲν ἔξωθεν περιβόλοις
 τὸν πάντα νεὼν περιλαβὼν, εἶσω δὲ τὸν εὐκτήριον οἶκον⁴⁾. Ἰς
 ἀμήχανον ἐπάρας ὕψος, ἐν ὀκταέδρου⁵⁾ μὲν συνεσταῶτα σχή-
 ματι, οἴκοις δὲ πλείοσιν, ἐξέδραις τε ἐν κύκλῳ⁶⁾, ὑπερφῶν τε

tins p. 371.] — 2) [*Ἐμπρέπειν* Cast.] — 3) Ὡσπερ οὖν, καὶ τὴν ἐπὶ
 τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως. *Scribendum est μητρόπολιν.* Nisi malis ita
 legere: ὡσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως, quod certe non
 displicet. In codice Regio scribitur ὡσπερ οὖν καὶ τὸν etc. [Vocabulum
 τὴν uncis includendum duxi. In panegyrico Eusebii c. IX. legitur: Πάν-
 των δ' ἔξαιρετα δύο τμήματα τῆς ἐφίως ἀπολαβὼν, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Παλαιστι-
 νῶν ἔθνους, ὡς ἂν ἐντένθε ζωποιοῦ νάματος πηγῆς δίκην ἀνομβροῦσαντος εἰς
 πάντα, τὸ δ' ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως ἢ τὴν ἐπιπυμον Ἀντιόχου
 κοσμεῖ προσηγορίαν κ. τ. λ. Ad rem vid. Ziegler Versuch einer pragmati-
 schen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 164 sq. not. 39.
 p. 166 sqq. not. 41.] — 4) *Εἶσω δὲ τὸν εὐκτήριον οἶκον.* In panegyrico
 pag. 630. unde haec transscripta sunt, Eusebius dixit ἀνάκτορον. Ego *basilicam*
interpretatus sum, non ut Christophorus *sanctuarium*. — 5)
Ἐν ὀκταέδρου. Huiusmodi fuit ecclesia illa quam Nonnus Gregorii Nazian-
 zeni pater aedificavit in oppido Nazianzo, ut testatur ipse Gregorius in ora-
 tione funebri de laudibus patris sui, pag. 313. Dicebantur autem haec
 templa octachora. Vetus inscriptio in thesauro Gruteri pag. 1166.

Octachorum sanctos templum surrexit in usus,

Octagonus fons est munere dignus eo.

Octachorum igitur templum est, quod octo habet latera, ab imo ad sum-
 mum usque culmen surgentia. Ab eadem causa dicuntur altaria trichora
 in epistola Paulini, id est, trino sinuata recessu, ut ipse Paulinus loquitur
 in natale S. Felicis. Cedrenus ad annum 26. Constantini octagonum do-
 minicum vocat, quod a Constantino Antiochiae exstructum est. — 6)
Ἐξέδροις τε ἐν κύκλῳ. In Eusebii panegyrico pag. 630. rectius legitur
ἐξέδραις. Ita enim Eusebius vocat in descriptione ecclesiae Tyri, quam
 habet in libro X. historiae ecclesiasticae. Quid sit exedra docet Valafridus
 Strabo in lib. de rebus ecclesiast. c. 6. *Exedra est absida quaedam,*
separata modicum quidem a templo vel palatio, dicta inde quod extra
haereat. Graecè autem κύκλον vocatur. Fallitur quidem Strabo, qui
 eam vocem Graecam esse non intellexit: in eius tamen vocis origine mini-
 me falsus est. Prorsus enim ἔξεδρα dicitur ἀπὸ τῆς ἔξω ἔδρας. Quippe ita
 dicebantur sedes exteriores, in circuitu basilicae construi solitae, in quibus
 sedere ac requiescere licebat, ut docet Eusebius. De his Augustinus in
 libro de gestis cum Emerito Donatista: *Caesareae in ecclesiae maiori,*
cum Deuterico Metropolitanus episcopus Caesariensis, una cum Alipio,
Augustino, Possidio, Rustico et ceteris episcopis in exedram proces-
sissent etc. In concilio Namnetensi canone 6. mentio fit exedrae: *Pro-*
hibendum etiam, secundum maiorum instituta, ut in ecclesia nullatenus
sepeliantur, sed in atrio aut porticu, aut in exedris ecclesiae.
 Ita legitur in codice MS. bibliothecae Puteanae. Hieronymus in caput 40.
 Ezechielis: *Pro thalamis triginta quos vertere Septuaginta, dicitur Gazo-*

καὶ καταγείων χωρημάτων⁷⁾ ἀπανταχόθεν περιστοιχισμένον· ὄν καὶ χρυσοῦ πλείονος⁸⁾ ἀφθονία, χαλκοῦ τε καὶ τοῖς τῆς λοιπῆς πολυτελοῦς ὕλης ἐστεφάνου κάλλεσι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Α'.

Ὅτι καὶ ἐν τῇ Μαυρῇ προσέταξεν ἐκκλησίαν γενέσθαι.

Τάδε μὲν οὖν τὰ ἐξοχώτατα βασιλέως ἐτύγγανεν ἀφιερώματα. Πυθόμενος γέτοι ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σωτήρα, τὸν τε ἔναγχος ἐπιφανέντα τῷ βίῳ, καὶ πρόπαλαι θεοφανείας πεποιῆσθαι φιλοθέοις ἀνδράσι τῆς Παλαιστίνης ἀμφὶ τὴν καλουμένην ὄρῳ Μαμβρῇ, κἀνταῦθα οἶκον εὐκτῆριον ἀνεγεῖραι τῷ ὄφθέντι θεῷ διακελεύεται. Τοῖς μὲν οὖν τῶν ἐθνῶν ἄρχουσιν, αὐθεντία βασιλικῇ διὰ τῶν πρὸς ἕκαστον ἐπισταλθέντων¹⁾ γραμμάτων ἐπεφοίτα, εἰς πέρας ἀγαγεῖν τὸ προσταχθὲν διακελευομένη· ἡμῖν δὲ τοῖς τῆνδε γράφουσι τὴν ἱστορίαν, λογικωτέραν κατέπεμπε διδασκαλίαν²⁾, ἧς ἔμοιγε δοκεῖ τὸ ἴσον γράμμα τῷ παρόντι

phylaciis atque cellariis ut interpretatus est Aquila, Symmachus posuit ἐξέδρας. Et paulo post: Statim intuitus est triginta thalamos, vel gazophylacia sive ut Symmachus interpretatus est, exedras, quae habitationi Levitarum atque sacerdotum fuerant praeparatae. Iosephus denique in lib. XX. antiquitatum cap. 7. exedram templi commemorat. Porro codex Fuk. et Sav. recte hic scriptum habent ἐξέδραις τε. [Cast. ἐξέδρας et innox περιστοιχισμένον. Verba οἰκοῖς δὲ — περιστοιχισμένον Val. vertit: „plurimis vero circumquaque cubiculis et exhedris, et tum subterraneis locis quam solaris undique circumdatam“ Stroth.: „und mit verschiedenen Neben-Gebäuden und Erkern rund herum, imgleichen mit Apartements und Souterrains allenthalben umgeben“, his adscriptis ad h. l. p. 352 sq. not. 5.: „Ich will über diese Stelle gerne Belehrung annehmen, sie scheint schon von manchen Abschreibern nicht verstanden zu seyn, wie die Veränderung der Lesart in περιστοιχισμένον zeigt, welche aber nicht Statt hat. Zu ὑπερώων wusste ich gar kein schickliches Wort, und ich habe Apartements bloss aus Noth gebraucht, damit doch eins da wäre. Vielleicht habe ich mich durch die andern Uebersetzer etwas verführen lassen; vielleicht sind die Genitiven auf ἐξέδραις zu ziehn; so dass die innere Beschaffenheit und Einrichtung derselben dadurch beschrieben wird. Dies scheint die Grammatik wenigstens zu erfordern. Auch über die Bedeutung des καταγείων bin ich nicht gewiss. Soll es Souterrains, oder wie Valesius meint, das was im Parterre ist, anzeigen?“] — 7) Ὑπερώων τε καὶ καταγείων χωρημάτων. Sic supra c. 37. in descriptione martyrii Hierosolymitani διττῶν στοῶν ἀναγείων τε καὶ καταγείων. Ubi vide quae notavi. Κατάγεια οἰκήματα dicuntur ad quae nullis gradibus ascenditur: quibus opponuntur ἀνάγεια seu ὑπερώα, id est solaria. Quamquam καταγείων nomine possis cryptas intelligere. — 8) Ὅν καὶ χρυσοῦ πλείονος. Hanc ob causam ecclesia illa dicta est dominicum aureum. Hieronymus in chronico anno 22. Constantini: Antiochiae dominicum quod vocant aureum, aedificari coeptum. Dedicatum est autem imperante Constantio anno 5. post mortem Constantini.

Cap. LI. 1) [Ἐπισταλθέντων Cast.] — 2) Λογικωτέραν διδασκαλίαν.

συνάψαι λόγῳ, εἰς ἀκριβῆ διάγνωσιν τῆς τοῦ Θεοφιλοῦς ἐπιμε-
λείας. Καταμεμψάμενος γοῦν ἡμῖν ἐφ' οἷς ἐπύθετο πραττομέ-
νοις αὐτόθι, τάδε κατὰ λέξιν ἔγραψε.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Β'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον περὶ τῆς Μαυρῆς.

Νικητῆς Κωνσταντῖνος, μέγιστος σεβαστὸς, Μακαρίῳ καὶ
τοῖς λοιποῖς ἐπισκοποῖς Παλαιστίνης.

„Ἐν καὶ τοῦτο μέγιστον τῆς ὀσιωτάτης μου κηδεστρίας¹⁾
γέγονεν εἰς ἡμᾶς²⁾ εὐεργέτημα, τὸ λανθάνουσαν μέχρι νῦν

Sic etiam supra vocavit Eusebius epistolas Constantini; eo quod Constantinus in illis epistolis concionari quodammodo videretur. Talis est oratio Constantini ad sanctorum coetum, et fere omnes eius epistolae, quae partim ab Eusebio, partim ab aliis referuntur. In his enim omnibus Constantinus tametsi adhuc vix Catechumenus, doctorem agit. Fuit certe Constantinus, quod negari non potest, vir deo plenus et a deo missus ad Christianae fidei propagationem, cui uni post apostolos plurimum debemus. Idem tamen in negotiis ecclesiasticis aliquanto plus sibi vindicavit, quam laico principi conveniret; episcopis cuncta illi permittentibus, multumque sibi gratulantibus quod Christianum imperatorem viderent.

Cap. LII. 1) Τῆς ὀσιωτάτης μου κηδεστρίας. In huius loci interpretatione lapsi sunt omnes interpretes, Portesius, Musculus et Christophorsonus, qui *curam* et *solicitudinem* verterunt, quasi legeretur *κηδεμονίας*. Atqui Constantinus de socru sua loquitur, Eutropia videlicet Syra, ex qua genita erat Fausta uxor Constantini. *Κηδέστρια* enim Graece *socrum* significat, ut docent glossae veteres in quibus ita legitur: *κηδεστῆς σοκρ,* *κηδέστρια σοκρς*. Certe quae sequuntur verba, explicationem nostram aperte confirmant. Sequitur enim *διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσαι γραμμάτων*. Literas intelligit quas Eutropia socrus ad ipsum miserat. Quare repudianda est emendatio Christophorsoni, qui πρὸς ἡμᾶς corrigit. Sed et quae proxime sequuntur verba, id ipsum satis significant: *ἡ προειρημένη διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλύβειαν* etc. Quis enim dixerit de cura et solitudine ἡ προειρημένη, *supra dicta cura et solitudo*? Frigidum prorsus id esset atque ineptum. At in versione nostra omnia plana sunt et aperta. Nam ἡ προειρημένη est supra dicta socrus, quae pro sua pietate ac religione tantum scelus dissimulare non potuit, sed Constantino genero per literas indicavit, ut huic malo tandem mederetur. Erat igitur Eutropia Christiana, ut ex hoc loco discimus. Sed et filia eius Fausta Christianam fidem professa est, et una cum Constantino viro suo in templo apostolorum sepulta. Porro non omittendum est, quod ad oram codicis Regii adnotatum inveni. Illic enim e regione vocis *κηδεστρίας*, scholii vice adscribitur *γενέτειρα*; quasi Constantinus matrem suam Helenam intelligat, quod non probo. Certe Sozomenus socrum imperatoris Constantini fuisse dicit, quae cum ad quercum Mambre venisset, et gentilium piacula illic deprehendisset, rem ad Constantinum retulit. Eum vide in lib. II. cap. 3. — 2) *Εἰς ἡμᾶς εὐεργέτημα*. Malim scribere *εἰς ἡμᾶς*, quanquam vulgata lectio ferri potest. [Ion. habet *εἰς ἡμᾶς* et statim post *πρὸς ἡμᾶς*.] Sed et initium huius epistolae traiectis leviter vocabulis ita legi mallet: *Ἐν τοῦτο καὶ μέγιστον* etc.

παρ' ὑμῖν ἐναγῶν ἀνθρώπων ἀπόνοιαν, διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσαι γραμμάτων· ὡς τῆς προεπούσης ἐπανορθώσεως καὶ θεραπείας, εἰ καὶ βραδέως, ἀλλ' ὅμως ἀναγκαίως, δι' ἡμῶν τὸ παροφθὲν ἀμάρτημα τυχεῖν. Καὶ γὰρ ἐστὶν ὡς ἀληθῶς δυσδέβημα παμμέγεθες, τοὺς ἁγίους τόπους ὑπὸ τῶν ἀνοσιῶν χραίνεσθαι μiasμάτων. Τί οὖν ἐστὶν, ἀδελφοὶ προσφιλέστατοι, ὃ τὴν ὑμετέραν παρελθὸν ἀγχινοίαν, ἢ προειρημένη διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν οὐχ οἷα τε γέγονεν ἀποσιωπῆσαι;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Γ'.

Ὅτι δ σωτῆρ ὤφθη αὐτόθι τῷ Ἀβραάμ.

Τὸ χωρίον ὅπερ παρὰ δρυὸν τὴν Μαμβροῦ¹⁾ προσαγορεύεται, ἐν ᾧ τὸν Ἀβραάμ τὴν ἐστίαν ἐσχηκέναι μανθάνομεν, παντοίως ὑπὸ τινῶν δεισιδαιμόνων μιαινέσθαι φησὶν²⁾· εἰδωλά τε γὰρ παντοίας ἐξωλείας ἄξια³⁾ παρ' αὐτὴν ἰδρῦσθαι, καὶ βωμὸν

Cap. LIII. 1) Τὸ χωρίον παρὰ δρυὸν τὴν Μαμβροῦ. Hic locus etiam dicebatur Terebinthus, distans triginta circiter millibus passuum ab urbe Hierosolyma, ut docet auctor itinerarii Hierosolymitani, qui vixit temporibus Constantini Magni: *Inde Terebintho millia 9. ubi Abraham habitavit et puteum fodit sub arbore terebintho, et cum angelis locutus est et cibum sumpsit. Ibi basilica facta est iassu Constantini mirae pulcritudinis. Inde Terebintho Chebron, millia 2. ubi est memoria per quadrum ex lapidibus mirae pulcritudinis, in qua positi sunt Abraham, Isaac, Iacob etc.* Sozomenus quoque in lib. II, cap. 3. [imo c. 4.] locum illum Terebinthum vocari scribit. Sic autem dictus est hic locus ab arbore terebintho, quae illic omnium vetustissima et iam inde ab ipso mundi exordio esse dicebatur, teste Iosepho in libro V. de bello Iudaico. Quamquam alii baculum esse dicebant unius ex angelis qui Abrahae apparuerunt, ex quo in terram defixo terebinthus enata est. Ita Georgius Syncellus in chronico. Mirum vero est, cum quercus ibidem fuerit sub qua Abraham tabernaculum posuerat, ut legitur in cap. 18. geneseos, cur locus ipse a terebintho potius quam a quercu nomen acceperit. — 2) *Μιαινέσθαι φασιν.* Rectius in codice Regio, Fuk. et in schedis Regiis scribitur *μιαινέσθαι φασιν.* Subauditur enim ἡ κηδέστρια. — 3) *Εἰδωλά τε γὰρ παντοίας ἐξωλείας ἄξια.* Simulacra angelorum intelligo qui Abrahae illic apparuerant. Haec enim simulacra colebant gentiles. Sed et terebinthum ipsam iidem gentiles venerabantur, ut docet Eusebius in libro V. demonstrationis cap. 9. Quem quidem locum perperam accepit Scaliger in animadversionibus Eusebianis pag. 192. Putavit enim terebinthum illam summo honore a Christianis cultam fuisse, eiusque rei auctorem citat Eusebium. Verum Eusebius eo loco de gentilibus loquitur, non de Christianis. Postquam enim dixit: *ὁθεν εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς πλησιοχώροις, ὡς ἂν θεῖος ὁ τόπος θρησκευέται, καὶ θεωρεῖται γε εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερέβινθος,* subdit: *οἱ τε τῷ Ἀβραάμ ἐπιξενωθέντες ἐπὶ γραφῆς ἀνάκειμενοι, δύο μὲν ἐκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων ὑπερέχων τῇ τιμῇ· εἶη δ' ἂν ὁ δεδηλωμένος ἡμῖν κύριος αὐτός, ὁ ἡμέτερος σωτῆρ, ὃν καὶ οἱ ἀγνώτες σέβουσι.* *Visitur illic terebinthus, quae etiamnum manet, et qui ab Abrahamo hospitio excepti sunt angeli*

ἐδήλωσα⁴⁾ πλησίον ἐστάναι, καὶ θυσίας ἀκαθάρτους συνεχῶς ἐπιτελεῖσθαι. Ὅθεν ἐπειδὴ καὶ τῶν καιρῶν τῶν ἡμετέρων τῷ κράτει ἡμετέρῳ⁵⁾ ἀλλότριον, καὶ τῆς τοῦ τόπου ἀγιότητος

illic in tabula picti sunt, et medius inter hos ceteris longe praestantior et honoratior, ipse scilicet dominus et servator noster ut supra dixi; quem quidem illi nescientes venerantur. Vides Eusebium hic aperte loqui de gentilibus, qui Christum ignorabant. Neque enim de Christianis hoc dici potest. Confirmat autem sententiam nostram Sozomenus in lib. II. cap. 3. ubi de mercatu illo ad terebinthum prolixè disserit. Scribit enim, aestivo tempore quotannis eo convenisse ex Palaestina, Phoenice et Arabia Iudaeos simul et Christianos ac gentiles, partim commercii partim religionis causa, et singulos suo ritu festivitatem celebrasse. Nam gentiles, inquit, angelos adorabant, hostias et libamina iis offerentes. Erant igitur illic angelorum simulacra, quibus pagani victimas immolabant. Hieronymus de locis Hebraicis ubi de Arboch ita scribit: Quercus Abraham quae et Mambre, usque ad Constantini regis tempora ibidem monstrabatur, et mausoleum eius impraesentiarum cernitur. Cumque a nobis iam ibidem ecclesia aedificata sit, a cunctis in circuitu gentibus terebinthus superstitione colitur, eo quod sub ea angelos Abraham quondam hospitio susceperit. Multa hic de suo addidit Hieronymus. Eusebius enim ipse in libro de locis Hebraicis haec tantum habet: Ἀρβὼ. Αὕτη ἐστὶ Χεβρώμ κώμη νῦν μεγίστη, μητρόπολις οὖσα τὸ παλαιὸν τῶν ἄλλοφύλων, καὶ γιγάντων οἰκητήριον, καὶ βασιλεῖον μετὰ ταῦτα Δαβὶδ. Κεκλήρωτο δὲ φυλὴ Ἰοῦδα, καὶ πόλις ἦν ἡ ἱερατικὴ, μιὰ τῶν φυγαδευτηρίων, Αἴλλιας ἐκ νότου διεστῶσα σημεῖοις β. πρὸς ἑκοσι. Ἡ δρὺς Ἀβραὰμ καὶ τὸ μνημα αὐτόθι θεωρεῖται, καὶ θρησκευεταὶ ἐπιφανῶς πρὸς τῶν ἐχθρῶν ἢ τερέβινθος, καὶ οἱ τῷ Ἀβραὰμ ἐπιξενωθέντες ἄγγελοι. πρότερον δὲ Ἀρβὼ καλουμένη, ὕστερον ἐκλήθη Χεβρών, ἀπὸ Χεβρών, ἐνὸς τῶν υἱῶν Καλὲβ ὡς ἐν παραλειπομένοις. Illustris locus, qui sententiam Scaligeri prorsus evertit, nostram vero explicationem egregie confirmat. Ait enim Eusebius terebinthum ipsam et angelos ab inimicis nostris illic superstitione coli, inimicos vocans gentiles ac Iudaeos. Citat hunc Eusebii locum etiam Damascenus lib. III. de imag. — 4) Καὶ βωμὸν ἐδήλωσε. Supple ἡ κηδέστρια. Retulit, inquit, Constantinus ad nos socrus nostra aram illic esse, in qua impura sacrificia offerantur. [Ion. ἐδηλώθη.] De hac ara loquitur Eustathius in hexaemeron, quam ait adhuc stetisse suo tempore, ut et ipsam terebinthum. Ex quo apparet, hoc Eustathii opus scriptum esse antequam Constantinus aram illam subverti iussisset. Sozomeni quidem aetate, nec ara nec arbor terebinthus stabat. Mansit tamen superstitio gentilium eo in loco, ut testatur Hieronymus. Adeo difficile est superstitionis fibras penitus evellere. Non omittenda sunt quae de hoc loco scribit Antoninus martyr in itinerario. De Bethleem, inquit, usque ad radicem Mambre sunt millia viginti quatuor: in quo loco requiescunt Abraham, Isaac et Iacob et Sara, simul et Ioseph ossa. Est ibi basilica aedificata per quadrum, et atrium in medio discoopertum: et per medium cancellum ex uno latere intrant Christiani, ex alio vero Iudaei, incensa deferentes multa. Nam depositio Iacob et David in terra illa, die primo post natalem domini devotissime celebratur, ita ut ex omni terra Iudaeorum conveniat multitudo, incensa deferens et luminaria. Et dant munera et serviunt ibidem. Adde Hieronymum in epitaphio Paulae. — 5) Τῶν καιρῶν τῶν ἡμετέρων τῷ κράτει ἡμετέρῳ ἀλλότριον. Quatuor priora verba expunxit Christophorus, absuntque a codice Regio, Fuk. et Sav. Verum si mei arbitrii res esset, mallet equidem sequentia verba expungere τῷ κράτει ἡμετέρῳ, quae ad priorum interpretationem scholii vice addita fuisse mihi videntur. Καιρὸς tempus imperii eleganter Graeci dicunt. Porro imperatores id praecipuo studio ambibant, ut temporum suorum felicitas et

ἀνάξιον καταφαίνεται, γινώσκων ὑμῶν τὴν σεμνότητα βούλομαι, δεδηλωσθαι παρ' ἡμῶν πρὸς Ἀκάκιον τὸν διασημότετον κόμητα καὶ φίλον ἡμῶν⁶⁾, γράμματι, ἵν' ἄνευ τινὸς ὑπερθέσεως, καὶ τὰ εἶδωλα ὅσα δ' ἂν ἐπὶ τοῦ προειρημένου εὐρίσκοιτο τόπου, πυρὶ παραδοθῆ, καὶ ὁ βωμὸς ἐκ βάθρων ἀνατραπῆ· καὶ πάντα τὸν τολμῶντα μετὰ τὴν ἡμετέραν κέλευσιν, ἀσεβὲς τι ἐν τῷ τοιούτῳ τόπῳ πράττειν, τιμωρίας ἄξιον⁷⁾ κρίνομεν· ὃν καθαρῶ βασιλικῆς οἰκοδομήματι κοσμεῖσθαι διατάξαμεν, ὅπως ἀγίων ἀνθρώπων ἄξιον συνέδριον ἀποδειχθῆ. Εἰ δέ τι παρὰ τὸ προσταχθὲν γενέσθαι συμβαίη, χωρὶς τινὸς μελλήσεως τῆ ἡμετέρα ἡμερότητι δι' ὑμετέρων δηλαδὴ γραμμάτων γνωρισθῆναι πρέπει, ἵνα τὸν ἀλισκόμενον, ὡς παρανομήσαντα, τὴν ἀνωτάτω κόλασιν ὑποστῆναι προστάξωμεν. Οὐ γὰρ ἀγνοεῖτε, ἐκεῖ πρῶτον τὸν τῶν ὅλων δεσπότην⁸⁾ θεὸν κατ' ὄψθαι τῷ Ἀβραάμ, καὶ διειλέχθαι. Ἐκεῖ μὲν οὖν πρῶτον ἢ τοῦ ἀγίου νόμου θρησκεία⁹⁾ τὴν καταρχὴν εἴληφεν· ἐκεῖ πρῶτον ὁ σωτήρ

clementia celebraretur. Nihil frequentius occurrit apud Latinos historicos, et in legibus imperatorum. Apud Philostratum in libro II. de vitis sophistarum, ubi de Heliodoro loquitur, haec vox corrupta est. Cum enim Heliodorus orationem exorsus esset coram imperatore, ait Philostratus imperatorem subito assurrexisse et acclamasse: *O virum cui similem nondum vidi, o decus et ornamentum meorum temporum*: τῶν ἐμαντοῦ κερῶν εὐρημα. Sic enim legendum est. Eadem voce utitur Constantinus in epistola ad haereticos, quae legitur in fine huius libri. Proinde vulgatam lectionem retinendam censeo. Verba autem illa τῷ κράτει τῷ ἡμετέρῳ transposita sunt, et locanda post vocem ἐπειδὴ. — 6) Καὶ φίλον ἡμῶν. In codice Fuk. et schedis Regiis legitur φίλον ἡμέτερον. — 7) Τιμωρίας ἄξιον. Lego τιμωρίας ἄξιον ἢ. Id est, capitale sit. Quare hic nihil opus est emendatione Christophorsoni. Aliter tamen scripti codices Fuk. Sav. ac Turnebi, quos hic sequi praestat. Paulo post scribe ex codice Fuk. ὃν δὲ καθαρῶ βασιλικῆς etc. [Cum Ion. Cast. Zimm. pro καὶ πᾶσι τοῖς τολμῶσι τιμωρίας ἄξιον, μετὰ τὴν ἡμετέραν κέλευσιν, ἀσεβὲς τι ἐν τῷ τοιούτῳ τόπῳ πραχθῆναι, scripsi καὶ πάντα — κρίνομεν. Male tamen apud Zimmern. omittitur τόπῳ, nescio an solius typhotetae vitio. Neque recte post πράττειν Zimm. omisit comma.] — 8) [Τὸν τῶν ὅλων δεσπότην θεὸν non de patre, id est, summo deo, sed de filio dicta esse, ut in sequentia (ἐκεῖ πρῶτον ὁ σωτήρ — — προήγορευσε) tum constantem doctorum ecclesiasticorum ad Augustinum usque et ipsius Eusebii (H. E. I, 2. T. I. p. 15 sq.) sententiam docere puto, ex qua visiones et manifestationes dei in V. T. commemoratas non patri utpote haud adspectabili, sed vel filio vel angelis tribuere solebant. Vide quae animadverti ad Euseb. l. l. Cf. Vales. ibid. p. 17 sq. Add. V. C. II, 55. not. 1. Eodem modo de Messia statuebant Iudaei. Vid. Ziegler in Henke Magazin für Religionsphilosophie, Exegese u. Kgsch. T. V. Fasc. II. p. 247* sqq. Cf. Paulus neues theologisches Journal Fasc. II. a. 1797. p. 243 sq.] — 9) [Ἡ τοῦ ἀγίου νόμου θρησκεία. Nomine νόμου Constantinus alias religionem Christianam significare solet, ut II, 28 ext. εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνότετον νόμον θεραπείαν. III, 12. p. 162. III, 21. p. 174. II, 69 init. ὑπὲρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, de quodam religionis Christianae loco s. capite. II, 70. τῶν ἐν τῷ νόμῳ

αὐτὸς μετὰ τῶν δύο ἀγγέλων, τὴν ἑαυτοῦ ἐπιφάνειαν τῷ Ἀβραὰμ ἐπεδαψιλεύσατο¹⁰⁾. ἐκεῖ τοῖς ἀνθρώποις ὁ θεὸς ἤρξατο φαίνεσθαι· ἐκεῖ τῷ Ἀβραὰμ περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ σπέρματος προῆγόρευσε, καὶ παραχρῆμά γε τὴν ἐπαγγελίαν ἐπλήρωσεν· ἐκεῖ πλείστων ἔσων ἔθνῶν ἔσεσθαι αὐτὸν πατέρα, προεκήρυξεν¹¹⁾. Ὡν οὕτως ἐχόντων, ἄξιόν ἐστιν, ὡς γέ μοι καταφαίνεται, διὰ τῆς ὑμετέρας φροντίδος, καὶ καθαρὸν ἀπὸ παντὸς μιάσματος τὸν τόπον τοῦτον φυλάττεσθαι, καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀγιότητα ἀνακαλέσασθαι, ὡς μηδὲν ἕτερον ἐπ' αὐτοῦ πράττεσθαι, ἢ τὴν πρέπουσαν τῷ παντοκράτορι καὶ σωτῆρι ἡμῶν κατὰ τῶν ὅλων δεσπότῃ θεῷ¹²⁾ τελείσθαι ἑρησκείαν· ὅπερ μετὰ τῆς δεούσης προσῆκον ὑμᾶς φυλάττειν¹³⁾ φροντίδος, εἰ γέ μοι τὰ καταθύμια τῆς θεοσεβείας ἐξαιρέτως ἠρητημένα, ὡςπερ οὖν πέπεισμαι, ἢ ὑμετέρα σεμνότης πληροῦσθαι βούλεται. Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.“

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ.

Ἐιδωλείων καὶ ἑοάνων πανταχοῦ κατάλυσις.

Πάντα μὲν δὴ ταῦτα συντελῶν εἰς δόξαν τῆς σωτηρίου δυνάμεως βασιλεὺς διεπραγματεύετο. Καὶ τὸν μὲν αὐτοῦ σωτῆρα θεὸν ὡδὲ πη διετέλει γεραίρων, τὴν δὲ γε τῶν ἔθνῶν δεισιδαίμονα πλάνην παντοίοις ἐξήλεγχε τρόποις. Ἐνθεν εἰκό-

παραγγεμάτων. Quanquam his posterioribus locis nescio an de sacris quoque N. T. libris νόμοις possit accipi. Cf. II, 72. p. 139. not. 7. p. 140. *Suicer. thes. T. II. p. 418 sq. II. 1. Vales. ad Euseb. H. E. V, 8. T. II. p. 56 sq. Reinhard. opusce. acad. Vol. I. p. 6 sqq. ed. Poelitz. et si placet libellus noster: De Alogis Theodotianis atque Artemonitis p. 34 sq. not. 39. Hoc autem loco religionem Christianam a Constantino significari puto et recte Stroth. ad h. l.: „Hier liegt — eben. die Idee zum Grunde, welche Eusebius schon zu Anfange seiner Kirchen-Geschichte vorträgt, dass Christenthum schon vor Christi Geburt gewesen, und die Entstehung der christlichen Religion wenigstens schon von Abraham her zu rechnen sey.“ Cf. II, 55. not. 1. Religio autem Christiana dicitur Constantino quoque ἡ ἑρησκεία II, 67. ὁ τῆς ἱερᾶς ἑρησκείας νόμος nisi quis hoc dictum velit pro ἡ τοῦ ἱεροῦ νόμον (religionis Christianae) ἑρησκεία (cultus) coll. II, 60. not. 2. Sed vid. III, 17. 18. all. Sozom. H. E. I, 9 ext. I, 16 init. Melito apud Euseb. H. E. IV, 26. T. I. p. 402. *Suicer. T. I. p. 1405.*] — 10) [Ἐπεδαψιλεύσατο Cast. Bene vertit Val. τὴν — ἐπεδαψιλεύσατο: „praesentiae (largam) copiam Angelis fecit“ et Stroth.: „seine Erscheinung im reichern Maass widerfahren lassen.“ Cf. III, 1. et ind. verb. ad Euseb. H. E. h. v.] — 11) [Προῆγόρευσε Ion. MSt. Steph.] — 12) [Τῷ παντοκράτορι — θεῷ. Vid. supra not. 8.] — 13) Προσῆκεν ὑμᾶς φυλάττειν. Lego προσῆκον, vel προσῆκε, ut legisse videtur Christophorus. In schedis Regis scriptum reperi προσῆκον, ut conieceram.*

τως ἐγυμνοῦτο μὲν αὐτοῖς τῶν κατὰ πόλιν νεῶν τὰ προπύλαια, θυρῶν ἔρημα γινόμενα βασιλέως προσταγμάτι· ἑτέρων δ' ἢ ἐπὶ τοῖς ὀρόφοις στέγη, τῶν καλυπτῆρων ἀφαιρουμένων, ἐφθείρετο· ἄλλων τὰ σεμνὰ χαλκουργήματα, ἐφ' οἷς ἢ τῶν παλαιῶν ἀπάτη μακροῖς ἐσεμνολογεῖτο χρόνοις, ἐκδηλα τοῖς πᾶσιν ἐν ἀγοραῖς πάσαις¹⁾ τῆς βασιλέως πόλεως προὔτιθετο· ὡς εἰς ἀσχήμονα θέαν προκειῖσθαι τοῖς ὀρωσιν, ὧδε μὲν τὸν Πύθιον, ἑτέρωθεν δὲ τὸν Σμίνθιον, ἐν αὐτῷ δὲ ἵπποδρομίῳ, τοὺς ἐν Δελφοῖς τρίποδας, τὰς δ' Ἑλικωνίδας Μούσας ἐν παλατίῳ²⁾. Ἐπληροῦτο δὲ διόλου πᾶσα ἢ βασιλέως ἐπαινῆμος πόλις τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἐντέχνους χαλκοῦ φιλοκαλίαις ἀφιερωμένων· οἷς θεῶν ὀνόματι πλείστας ὄσας ἑκατόμβας, ὀλοκαύτους τε θυσίας εἰς μάταιον ἀποδόντες μακροῖς αἰῶσιν οἱ τῆν πλάνην νενοσηκότες, ὧσέ ποτε φρονεῖν ἔγνωσαν, τούτοις αὐτοῖς, ἀθύρμασιν ἐπιγέλωτι καὶ παιδιᾷ τῶν ὀρώντων βασιλέως κεχρημένου. Τὰ δὲ γε χρύσεια τῶν ἀγαλμάτων ἄλλη πη μετήρχετο³⁾. Ἐπειδὴ γὰρ συνέϊδε μάτην δειμαίνοντα νηπίων δίκην ἀφρόνων τὰ πλήθη

Cap. LIV. 1) *Ἐν ἀγοραῖς πάσαις.* Sozomenus in lib. II. cap. 4. ubi totum hunc Eusebii locum paene descripsit, habet κατὰ τὰς ἀγυῖας, καὶ τὸν ἵπποδρομον καὶ τὰ βασιλεια. — 2) *Τὰς δὲ Ἑλικωνίδας Μούσας ἐν παλατίῳ.* Themistius in oratione V. ad Theodosium testis est, Musarum statuas fuisse in curia Constantinop. Idem in oratione ad senatum περὶ προσδρίας, ait eas statuas hinc et inde collocatas fuisse duplici numero, ita ut non iam novem essent, sed octodecim. — 3) *Ἄλλη πη μετήρχετο.* Aerea quidem deorum simulacra Constantinus Byzantium devehit iussit, ut urbem illam huiusmodi spoliis exornaret. Quaecumque vero ex auro argentoque fabricata erant, ea conflari et nummos ex iis fieri iussit, uti scribit Sozomenus in lib. II. cap. 4., qui hunc Eusebii locum optime interpretatur. De hac templorum et simulacrorum eversione Eusebius noster in sermone II. de resurrectione ita scribit: *Putas gentiles audebunt dicere, quia mortuus est et non resurrexit. Non quaero quid dicant, sed quid patiantur. Si enim stant eorum templa, non resurrexit. Si non conflata sunt eorum simulacra post crucem, non resurrexit qui arguit ea quae non vivunt.* Et aliquanto post: *Non invenies solem clariorem, ad satisfactionem resurrectionis domini, gentilium cotidie deficiente cultura. Protendantur autem ecclesiae bona, et quotidie crescunt.* [Templorum et monumentorum gentilium eversio et destructio quam praeter alia, non sine caeca ira et perverso studio Constantinus imperavit (cf. III, 1.53. 54. 57. 63. 65. IV, 23. all. *Werenfels.* opuscc. T. I. p. 272. *Jerusalem Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion IX.* p. 442 sqq. ed. III. *Cramer* Fortsetzung des Bassuet T. III. p. 237 sq. p. 240 sq. *Schröckh* christliche Kgsch. T. V. p. 105 sqq. *Alexandre Vinet* mémoire en faveur de la liberté des cultes chap. X. Paris 1826.), si non prius, certe a. CCCXXXIII. incoepa est. Vid. *Gothofredus* ad cod. Theodos. T. VI. p. 290. *Mansø* Leben Constantins p. 115 sqq. Cf. *Julian*, orat. VII. *Eunapius* in vita Aedesii p. 37. *Libanius* orat. apolog. XXVI. et orat. pro templis IX. *Theodoret.* V, 10. *Hieronymus* et *Cedrenus* in chronico, *Pagi* ad a. CCCXXXIII. *Neander* allgem. Geschichte der christl. Relig. u. Kirche T. II. P. I. p. 49 sqq. p. 68 sqq. et Excurs. I. ad Euseb. V. C. 1, 28. 29.]

τῆς πλάνης τὰ μορμολύκεια⁴⁾, ὕλη χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεπλασμένα, καὶ ταῦτα ἐκποδῶν ᾤετο δεῖν ἄρασθαι, ὡσπέρ τινα λίθων ἐγκόμματα τοῖς ἐν σκότῳ βαδίζουσι πρὸ τῶν ποδῶν ἐρριμμένα, λειαν τε καὶ ὁμαλὴν τοῦ λοιποῦ τὴν βασιλικὴν τοῖς πᾶσιν ἀναπετάσαι πορείαν⁵⁾. Ταῦτα δ' οὖν διανοηθεῖς, οὐχ ὀπλιτῶν αὐτῷ καὶ πλήθους στρατοπεδείας ἠγήσατο δεῖν πρὸς τὸν τούτων ἔλεγχον, εἰς δὲ μόνος αὐτῷ καὶ δεύτερος τῶν αὐτοῦ γκωρίμων, πρὸς ὑπηρεσίαν ἀπήρκουν, οὓς ἐνὶ νεύματι κατὰ πᾶν ἔθνος διεπέμπετο· οἱ δὲ τῇ βασιλείῳ ἐπιθαρῶντες εὐσεβείᾳ, σφῶν τε αὐτῶν τῇ περὶ τὸ θεῖον εὐλαβείᾳ, μυριάδων δῆμων τε καὶ λαῶν μέσοι⁶⁾ παριόντες, ἀνὰ πάσας πόλεις τε καὶ χώρας πολυχρονίου πλάνης ἐποιοῦντα φθορὰν⁷⁾, αὐτοὺς τε τοὺς ἱερωμένους, σὺν πολλῷ γέλωτι καὶ σὺν αἰσχύνῃ, παράγειν εἰς φῶς ἐκ σκοτίων μυχῶν τοὺς αὐτῶν θεοὺς ἐγκελευόμενοι, κἄπειτ' ἀπογυμνοῦντες τοῦ φάσματος, καὶ τὴν εἶσα τῆς κεχρωσμένης μορφῆς ἀμορφίαν τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ἐνδεικνύμενοι. Εἴτ' ἀποξέοντες τὸ δοκοῦν χρήσιμον τῆς ὕλης, χωνεῖα τε καὶ πυρὶ δοκιμάζοντες, τὰ μὲν λυσιτελές ὅσον αὐτοῖς ἀναγκαῖον ἐνομίζετο, ἐν ἀσφαλεῖ τιθέμενοι συνεῖχον, τὰ δὲ ἄλλως περιττὸν καὶ ἄχρηστον, εἰς μνήμην αἰσχύνῃς παρεχώρουν τοῖς δεισιδαίμοσιν. Οἷον δὴ καὶ τὸδ' εἶργαστο βασιλεὺς⁸⁾ ὁ θαυμάσιος· ὡς γὰρ τῶν νεκρῶν εἰδώλων τὰ τῆς πολυτελοῦς ὕλης τὸν ἀποδοθέντα τρόπον ἐσχυλεύετο, τὰ λοιπὰ μετήει⁹⁾ ἀνδρεί-

— 4) [Τὰ μορμολύκεια non male Val. larvas vertit. Vide ad Euseb. H. E. IV, 11. T. I. p. 320 sq. Add. Clemens Alex. Paedag. I, 6. οὗ τῷ φόβῳ καθάπερ οἱ παῖδες τοῖς μορμολυκεῖσι, ἐκταράττονται.] — 5) Ἀναπετάσαι πορείαν. Post has voces, quae sequuntur usque ad haec verba οἷον δὴ καὶ βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος, desunt in codice Regio et in editione Rob. Stephani. Adiecta sunt autem a Grutero, Portesio et Christophorsono aliisque, ex panegyrico Eusebii et ex scriptis codicibus. Certe nos in codice Fuketiano ea reperimus, et Savilius in suo exemplari eadem exstare monuerat. — 6) [Μέσων Cast. et mox κεχρωσμένης idem pro κεχρωσμένης.] — 7) Ἐποιοῦντο φθορὰν. In panegyrico unde haec translata sunt, legitur φωρὰν, rectius meo quidem iudicio. — 8) Οἷον δὴ καὶ βασιλεὺς. In panegyrico Eusebii hic locus auctior legitur hac modo: οἷον δὲ καὶ τὸδ' ἔργε βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος. In libro autem Moraei scriptum inveni: οἷον δὴ καὶ τότε διεργάσατο βασιλεὺς etc. In codice Fuk. legitur: οἷον δὴ καὶ τὸδ' εἶργαστο. Ita etiam in libro Savilii, sed sine apocope. — 9) Τὰ λοιπὰ μετήει. Ioannes Portesius vertit ad alia perrexit. Christophorsonus vero interpretatus est reliquias aggressus est statuas. Eodem sensu videlicet quo supra dixit Eusebius ἄλλη πη μετήρχετο. [Val. τὰ λοιπὰ μετήει vertit: „caetera — convehenda curavit.“ Sed rectius Cph. secutus Stroth.: „er auch auf die übrigen — losging“ et supra τὰ δὲ γε — ἄλλη πη μετήρχετο: „Gegen die goldnen Götzenbilder brauchte er eine andre Procedur.“ Et similiter haec interpretatus ipse Val.: „Simulacra vero ex auro fabrefacta, alio quodam ultus

κελα χαλκού πεποιημένα. Δείμιοι δῆτα καὶ οἶδε μύθων θεῶν γεγηρακότων, τριχῶν ὑφάσμασιν ἤγοντο περιβληθέντες¹⁰).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ε'.

Τοῦ ἐν Ἀφάκοις τῆς Φοινίκης εἰδωλείου, καὶ τῆς ἀκολα-
σιας περιαιρέσεως.

Ἐπὶ τούτοις βασιλεὺς ὡσπὲρ τινα πολυφειγῆ πυρσὸν ἐξά-
ψας, μὴ πη τυγχάνη κρύφιόν τι πλάνης λείψανον, ὄμματι
βασιλικῶ περιεσκόπει· οἷα δὲ τις οὐρανοπέτης αἰετῶν ὄξυωπέ-
στατος, ἄνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ¹⁾ τὰ πορῶτάτω διεστῶτα κατὰ
τῆς γῆς ἴδοι, ὧδε καὶ οὗτος τῆς αὐτοῦ καλλιπόλεως²⁾ τὴν
βασιλικὴν ἀμφιπολεύων ἐστίαν, δεινὸν τι ψυχῶν θήρατρον ἐπὶ
τοῦ Φοινίκων λαυθάνον ἔθρους, ἐξ ἀόπτου συνεῖδεν. Ἄλσος³⁾
δὲ τοῦτ' ἦν καὶ τέμενος⁴⁾, οὐκ ἐν μέσαις πόλεσιν οὐδ' ἐν ἀγο-

est modo. Ita autem sexcenties vocc. μετιέναι et μετέρχεσθαι utitur Eusebius.] — 10) [*Ἦγον γεγηρακότες καὶ περιβληθέντες Cast.*]

Cap. LV. 1) [*Ἀφ' ὑψηλῶν Ion. MSt. Steph.*] — 2) *Τῆς αὐτοῦ καλλιπόλεως.* [Cf. supra c. LIV. ἐν ἀγοραῖς πάσαις τῆς βασιλέως πόλεως.] Sic etiam Themistius appellat urbem Constantinopolim in oratione XVI. sub finem, ob venustatem scilicet ac magnificentiam operum publicorum, quae Constantinus ibi ambitiose construxerat. Cunctas enim urbes, oppida, loca, fana, spoliaverat Constantinus, ut illam sui nominis urbem exornaret. Itaque merito dixit Hieronymus in chronico, Constantinopolim dedicatam fuisse omnium paene urbium nuditate. [Add. Manso Leben Constantius p. 72 sqq.] — 3) [*Ἄλσος. Vid. Lackemacher. antiq. Graecor. sacr. P. I. c. V. §. III.:* „Templis priusquam adstringeretur Deorum cultus, silvas, sacrorum caussa, dedicare in more habuerunt uti gentes complures aliae, ita Graeci quoque. Lucianus: καὶ πρῶτον μὲν ὕλας ἀπετέμοντο, καὶ ὄρνεα καθιέρωσαν, καὶ τὰ φυτὰ ἐπεφήμισαν ἐκάστῳ θεῷ. Ἐπειτα δὲ ναοὺς ἤγειραν. — — — Nuncuparunt vero Graeci silvas Numini sacratas ἄλση, voce ab Hebraico חַשְׁמֻשׁ, quod in historia Abrahami occurrit (Genes. XXI, 33.), non multum dissonante“ etc.] — 4) [*Τέμενος* alias quidem dici solet ager ab usu vulgari secretus et vel heroi vel deo sacer (cf. Passow Lexic. h. v.), sed h. l. illud est templum, ut docent verba statim sequentia οὐκ ἐν μέσαις πόλεσιν — — ἰδρυμένον quae ad nihil nisi templum referri possunt. Et ipse Eusebius inferius verbis κατὰ τόνδε τὸν νεὸν interpretatus est vocabulum τέμενος. Itaque recte illud vertit Vallesius: „templum.“ Adde verba Hesychii: τέμενος πῦς ὁ μεμερισμένος τόπος τινὲ εἰς τιμὴν, ἢ ἱερὸν καὶ βωμὸς, ἢ ἀπονεμηθὲν θεῷ ἢ βασιλεῖ. Eustath. ad Homer. Odys. VI, 293. ἔστι δὲ τέμενος διαίτητος τόπος, περιωρισμένος καὶ οὕτως ἀποτετμημένος τῶν ἐγγύς. Τέμενος γὰρ ἐπὶ ναοῦ οἱ μεθ' Ὀμηρον οἶδασιν· ὁ δὲ ποιητὴς οὐδὲ ἱερὸν ἀπλῶς τόπον λέγει τὸ τέμενος, ἀλλὰ τὸν κατ' ἀποτομήν τινος. Apollon. Lexic. Hom. p. 640. ed. Toll. et Wesseling. ad Herodot. III, 142, 60. p. 270. Διὸς Ἐλευθερίου βωμὸν ἰδρύσατο, καὶ τέμενος περὶ αὐτὸν ὤρισε τοῦτο, τὸ νῦν ἐν τῷ προαστητῷ ἐστὶ. Mox ibidem p. 271. τῷ (Διὶ) Ἐλευθερίῳ αὐτὸς τε ἱερὸν ἰδρυσάμεν. Ibid. IV, 161, 100. p. 353. Cf. de laudib. Constant. c. VIII. IX. Servius ad Virg. Aen. IX, 274. Polluc. I, 1, 10. Lackemacher. l. l. §. XI.

ραῖς καὶ πλατείαις, ὅποια τὰ πολλὰ κόσμου χάριν ταῖς πόλεις φιλοτιμεῖται· τὸ δ' ἦν ἕξω πάτου, τριόδων τε καὶ λεωφόρων ἔκτος, αἰσχρῶ δαίμονι Ἀφροδίτης, ἐν ἀκρωθείας μέρει τοῦ Λιβάνου ἐν Ἀφάκοις ἰδρυμένον⁵). Σχολή τις ἦν αὕτη κακοεργίας πᾶσιν ἀκολάστοις⁶), πολλῇ τε φαστῶνῃ διεφθορόσι τὸ σῶμα. Γύνιδες γοῦν τινες ἄνδρες οὐκ ἄνδρες⁷), τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως ἀπαρνησάμενοι, θηλεία νόσῳ⁸) τὴν δαίμονα ἰλοῦντο·

„Temporum usus postquam invaluisse, illa quoque in lucis non raro fuere exstructa, ut maiorem religionem silentium et amoenitas loci in animis hominum gigneret. — — Apud Epidaurios Dianae aedes quaedam, nec non Veneris atque Themidis fana itidem in luco erant. Pausanias: Ἐντὸς δὲ τοῦ ἄλσους ναὸς τε Ἀρτέμιδος, καὶ ἄγαλμα Ἡπιῶνης, καὶ Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος.“ *Spranhem. observn. in Callimach. p. 156.* Ad verba οὐκ ἐν μέσσις πόλειςιν — ἐν ἀκρωθείας μέρει τοῦ Λιβάνου ἰδρυμένον vid. *Lackemacher. l. l. cap. VI. §. III.*, ubi, cur in locis editis templa saepius exstruxerint gentiles, plures causas attulit V. D. Cf. *Polyb. I, 55. T. I. p. 92. edit. Ernest.]* — 5) Ἐν Ἀφάκοις ἰδρυμένον. De hoc templo Veneris Aphacitidis videndus est Zosimus in lib. I. [cap. 58.] et auctor Etymologici in voce Ἀφακα, et Suidas in voce Χριστόδωρος, et Ioannes Seldenus in syntagmate II. de diis Syris. [Add. *Tzschirner der Fall des Heidenthums T. I. p. 66.*: „der zu Aphaka auf dem Libanon befindliche Venustempel, — gehörte sicher weder der griechischen Aphrodite noch der römischen Venus, sondern der unter verschiedenen Namen im Morgenlande verehrten Göttinn, welche ursprünglich das empfangende und gebährende Naturprincip bezeichnet hatte, wie aus der Unzucht geschlossen werden kann, welche hier als ein der Göttinn gebührender Dienst und als ein geheiligter Gebrauch geübt ward.“ Cf. not. 8. *Sozom. H. E. II, 5. p. 52. edit. Reading.* Ἐν Ἀφάκοις δὲ, κατ' ἐπίκλησιν τινὰ καὶ ῥητὴν ἡμέραν, ἀπὸ τῆς ἀκρωθείας τοῦ Λιβάνου πῦρ διαΐσσον, καθάπερ ἀστὴρ, εἰς τὸν παρακείμενον πόταμον ἔδυνεν· ἔλεγον δὲ τοῦτο τὴν Οὐρανίαν εἶναι, ὡδὲ τὴν Ἀφροδίτην καλοῦντες.] Porro codex Fuk. hic scriptum habet: τοῦ Λιβάνου τοῦ ἐν Ἀφάκοις. In schedis autem Regiis legitur: ἐν ἀκρωθείας μέρει τοῦ Λ. τῆς ἐν Ἀφάκοις. — 6) [Σχολή τις — — ἀκολάστοις κ. τ. λ. Omnis generis flagitia in lucis et templis deorum dearumque honori et cultui consecratis perpetrata fuisse, scriptores tum sacri tum profani testantur. Vid. *Lackemacher. antiquitt. Graecor. P. I. cap. V. §. 8. p. 146 sqq.*, qui hunc Eusebii locum non neglexit. *Tholuck das Wesen und die sittlichen Einflüsse des Heidenthums in Neander Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. I. p. 152 sqq. ed. II.* Unde profecto ut illa Veneris et Aesculapii templa dirueret, Constantinum si non unice certe simul reipublicae cura commovere debuit. Cf. *Manso Leben Constantinus p. 115 sq.*] — 7) [Γύνιδες — οὐκ ἄνδρες i. e. effeminati quidam et feminae potius dicendi quam viri, ut vertit Valesius. Cf. nos ad Euseb. H. E. X, 8. T. III. p. 274. Add. de laudib. Constant. c. VII. *θηλειῶν τε ὡσαύτως νεανικαὶ ψυχαὶ, τῶν ἀνδρῶν οὐχ ἥττον ἠφρόνημαί.*] — 8) [θηλεία νόσῳ quid sit hoc loco, si quis meminerit quantopere inter se discedant VV. DD. de *θηλεία νόσῳ* apud Herodot. I, 105, 45. (vid. *Wesseling. ad h. l. Valckenar. ad Herodot. IV, 67, 46. Musgrave de haemorrhagiis menstruis virorum in Philosoph. transact. 1701. p. 864. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 230 sq. Wernsdorf. ad Himer. orat. XIII. p. 592 sq.*); similiter dubitare possit. Certe Strothius qui vertit: „mit weiblichen Gebrechen“ et addit: „Was hierunter zu verstehen sey, überlasse ich einem jeden, sich selbst zu erklären“, sibi non constituisse de vi illius locutionis b. l., satis

γυναικῶν τ' αὖ παράνομοι ὀμιλίας, κλειψύγαμοι θ' ὀμιλίας, ἀρ-
 ῥητοί τε καὶ ἐπιρρήτοί πράξεις, ὡς ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀπροστάτῃ
 χάρῳ⁹⁾ κατὰ τάνδε τὸν νεῶν ἐπιχειροῦντο. Ἐφορός τε οὐδεὶς
 ἦν τῶν πραττομένων, τῷ μηδένα σεμνῶν ἀνδρῶν αὐτόθι τολ-
 μῶν παριέναι. Ἄλλ' οὐχὶ καὶ βασιλέα τὸν μέγαν θιά τ' ἦν τὰ
 τῆδε δρῶμενα λανθάνειν· αὐτοπτῆσας δὲ καὶ ταῦτα βασιλικῇ
 προμηθείᾳ, οὐκ ἄξιον εἶναι ἡλίου αὐγῶν τὸν τοιῶνδε νεῶν
 ἔκρινεν, αὐτοῖς δ' ἀφιερῶμασιν ἐκ βάθρων τὸ πᾶν ἀφανισθῆναι
 κελεύει. Ἐλύετα δὲ αὐτίκα βασιλικῷ νεύματι, τὰ τῆς ἀκολάστου
 πλάνης μηχανήματα, χεῖρ τε στρατιωτικῇ τῇ τοῦ τόπου κα-
 θάρσει διηκονεῖτο. Σωφροσύνην δ' ἐμάνθανον ἀπειλῇ βασιλέως,
 οἱ μέχρι τοῦδ' ἀκόλαστοι, ὥσπερ οὖν καὶ τῶν δοκῆσει σοφῶν
 Ἑλλήνων οἱ δεισιδαίμονες, οἳ καὶ αὐτοὶ τῆς σφῶν ματαιότητος
 ἔργῳ τὴν πείραν ἐμάνθανον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν ε'.

Ἀσκληπιοῦ τοῦ ἐν Αἰγαῖς^{*)} κατάλυσις.

Ἐπειδὴ γὰρ πολὺς ἦν ὁ τῶν δοκῆσει σοφῶν περὶ τὸν τῶν
 Κιλικῶν δαίμονα πλάνος, μυρίων ἐπτοημένων ἐπ' αὐτῷ ὡς ἂν
 ἐπὶ σωτῆρι καὶ ἰατρῷ¹⁾, ποτὲ μὲν ἐπιφαινομένῳ τοῖς ἐγκαθεύ-
 δουσι²⁾, ποτὲ δὲ τῶν τὰ σώματα καμνόντων ἰωμένων τὰς νόσους·

declaravit. Sed recte, quantum video, vertit Val.: „muliebria patientes.“
 Cf. Curt. VI, 6, 8. Nam de eiusmodi hominibus Eusebium quidem loqui,
 manifestum est ex praecedentibus: Σχολή τις ἦν αὐτῇ κακοεργίας πᾶσιν
 ἀκόλαστοις — — τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως ἀπαρνησάμενοι. Quae quidem
 omnem de qualicunque morbo qui non ipsorum hominum culpa incidere,
 cogitationem non possunt non excludere. Cf. Rom. I, 27. et *Wetsten.*
 ad h. l. ac nos infra ad IV, 25., ubi ἀνδρογύνους probabiliter eosdem
 dixit Eusebius quos h. l. θηλέε νόσῳ infectos. *Du Cange Gloss. Gr.*
 p. 75.] — 9) Ὡς ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀπροστάτῃ χάρῳ. Scribendum procul dubio
 ἀπροστάτῃ, ut legitur in panegyrico pagina 628. ubi totus hic locus legi-
 tur. Codex tamen Fuk. etiam in panegyrico scribit ἀπροστάτῃ. Paulo ante
 scribendum est κλειψύγαμοι τε φθοραὶ, ut legitur in panegyrico. [Ἀπρο-
 στάτῃ et φθοραὶ dedit Zimmermannus, sed certa nobis visa est sola prior
 emendatio ἀπροστάτῃ.]

Cap. LVI. *) [*Aegae*. Reading. ad h. l.: „Aegae, urbs Ciliciae
 in ora littorali sinus Issici, quam proxime post Mallum Strabo enarravit.
 Lucan. Pharsal. III, 225 sqq.:

*Deseritur Taurique nemus, Perseaque Tarsos,
 Coryciumque patens exesis rupibus antrum,
 Mallos, et externas resonant navalibus Aegae.*“]

— 1) [Σωτῆρι καὶ ἰατρῷ. Cf. Excurs. X. ad Euseb. H. E. T. III. p.
 409 sq.] — 2) Τοῖς ἐγκαθεύδουσι. Huius verbi vim non intellexit Chri-
 stophorsonus, nec Portesius. Neque enim *decumbere* ac *dormire* sim-

ψυχῶν δ' ἦν ὀλετήρ ἀντικρυς οὗτος, τοῦ μὲν ἀληθοῦς ἀφέλιον σωτήρης, ἐπὶ δὲ τὴν ἄθειον πλάνην κατασπῶν³⁾ τοὺς πρὸς ἀπάτην εὐχερεῖς· εἰκότα δὲ βασιλεὺς πράττων⁴⁾, θεὸν ζηλωτὴν ἀληθῶς σωτήρα προβεβλημένος, καὶ τοῦτον εἰς ἔδαφος τῆς νεῶν ἐκέλευσε καταβληθῆναι. Ἐνὶ δὲ νεύματι κατὰ γῆς ἠπλοῦτο, δεξιᾷ καταρρόπιτούμενος στρατιωτικῇ τὸ τῶν γενναίων φιλοσόφων⁵⁾ βωόμενον θαῦμα, καὶ ὁ τῆδε⁶⁾ ἔνδομυχῶν, οὐ

pliciter ea vox significat, sed dormire in templo. Erat hic mos gentium, ut pernoctantes in templo somnia et remedia a diis suis expectarent. Cuius rei infinita occurrunt exempla apud antiquos scriptores, sed praecipue apud Aristidem in orationibus sacris. Latini dicebant *incubare*. Plautus in *Curculione*: *Ideo fit, quia hic leno aegrotus incubat in Aesculapii fano*. Solinus in cap. 7.: *Epidauro decus est Aesculapii sacellum, cui incubantes etc.* Hieronymus in cap. 65. *Esaiæ*, ad illa verba: „habitant in sepulchris“: *In delubris, inquit, idolorum dormiens: ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent. Quod in fano Aesculapii usque hodie error ethnicorum celebrat, multorumque aliorum: quae non sunt aliud nisi tumuli mortuorum.* Virgilius in lib. VII. *Aeneid.*:

*In dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
Cum tulit; et caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit.*

Ad quem locum Servius notat: *Incubare proprie dicuntur hi qui dormiunt ad accipienda responsa etc.* Tertullianus de anima cap. XLVIII. *ut cum apud oracula incubaturis ieiunium indicitur, ut castimoniam inducat.* Et cap. XLIX. *Aristoteles heroem quendam Sardiniae notat, incubatores fani sui visionibus privantem.* Strabo in lib. XVII. p. 8. *ἐγκοιμᾶσθαι* dicit. [Vid. *Henrici Meibomii* dissert. de incubatione in fanis deorum medicinae causa olim facta, repetita in collectione dissert. rariorum de antiquitatibus sacris et profanis edit. *Schlaeger*. Helmst. 1742. Cf. Tertullian. de anima c. LVII. *Wesseling*. ad Diodor. S. I, 53. et ad Herodot. IV, 172, 52. p. 358. *Davis*. ad Cicer. de divin. I, 43. *Valckenar*. ad Herodot. VIII, 134. p. 683.] — 3) [*Κατασπῶν* Ion.] — 4) *Εἰκότα δὲ πράττων*. Pessime Christophorus haec ad Aesculapium retulit, cum de Constantino imperatore dicantur, ut in versione mea expressi. Certo in Fuk. et Turnebi codice legitur *εἰκότα δὲ βασιλεὺς πράττων*. — 5) *Γενναίων φιλοσόφων θαῦμα*. Apollonium Tyanensem intelligit, de quo scribit Philostratus in lib. I. eum in templo Aesculapii Aegis, tanquam ipsius dei hospitem, diu versatum esse. [Praeterea animadvertendus est h. l. usus vocis *γενναίων*, quod ironice dictum esse apparet. Praeter ea quae iam annotavi ad Euseb. H. E. VI, 43. T. II. p. 268 sq., vid. Plutarch. morall. T. I. P. I. p. 270. ed. *Wytttenb.* οὐ δ' ὁ γενναῖος — ὀδύρη καὶ θρηναῖς σεαντόν; tu vero *praeclarus scilicet* homo etc., interprete Xylandro. Julian. in laud. Constantii p. 36 ext. ed. *Schäfer*. ὁ καλὸς καὶ συνετὸς πρεσβύτης. *Wytttenbach*. epist. crit. p. 270. Himerius eclog. III. p. 72. ed. *Wernsdorf*. τὸ σεμνὸν Ἐπικούρου φροντιστήριον — τὸ λαμπρὸν τοῦτο συνέδριον.] — 6) *Καὶ ὁ τῆδε*. Longe aliter optimus codex Fuketii. Nam post vocem *θαῦμα* punctum apponit. Deinde ita scriptum habet: *ὅτι δὲ ἔνδομυχῶν οὐ δαίμων οὐ δὲ γε θεός· πλάνος δὲ τις ψυχῶν, μακροῖς καὶ μυρίοις ἑξαπατήσας χρόνοις, δῆλον ἐκ τῶν πραγμάτων.* Quatuor postrema verba quae in vulgatis desunt editionibus, Turnebus quoque ad oram sui libri adiecerat ex manuscripto codice. Mox ubi vulgatae editiones habent, αἶθ' ὁ κακῶν ἑτέροισι ἀπαλλάξιν etc., codex Fuketii

δαίμων, οὐδέ γε θεός, πλάγος δέ τις ψυχῶν, μακροῖς καὶ μυ-
ρίοις ἑξαπατήσας χρόνοις. Εἶθ' ὁ κακῶν ἑτέρους ἀπαλλάξειν
καὶ συμφορᾶς προϊσχύμενος, οὐδὲν αὐτῷ πρὸς ἄμνηταν
εὖρατο φάρμακον μᾶλλον⁷⁾, ἢ ὅτε κεραυνῶ βληθῆναι μυθεύε-
ται. Ἄλλ' οὐκ ἐν μύθοις ἦν τὰ τοῦ ἡμεδαποῦ βασιλέως θεῶν
κεχαρισμένα κατορθώματα· δι' ἐναργούς δέ γ' ἀρετῆς τοῦ αὐ-
τοῦ σωτήρος, αὐτόρριζος καὶ ὁ τῆδε νεὼς ἀνετρέπετο, ὡς μηδ'
ἴγνος αὐτόθι τῆς ἔμπροσθεν περιλειφθαι μανίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ζ'.

Πῶς οἱ Ἕλληνες καταγνόντες τῶν εἰδώλων, ἐπέστρεφον εἰς
θεογνωσίαν.

Πάντες δ' οἱ πρὶν δεισιδαίμονες, τὸν ἔλεγχον τῆς αὐτῶν
πλάνης αὐταῖς ὄψεσιν ὁρῶντες, τῶν θ' ἀπανταχοῦ νεῶν τε καὶ
ἰδρυμάτων ἔργῳ θειώμενοι τὴν ἐρημίαν, οἱ μὲν τῷ σωτηρίου
προσέφευγον λόγῳ, οἱ δ', εἰ καὶ τοῦτο μὴ ἔπραττον, τῆς γούν
πατρῴας κατεγίνωσκον ματαιότητος, ἐγέλων τε καὶ κατεγέλων
τῶν πάλαι νομιζομένων αὐτοῖς θεῶν¹⁾· καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἔμελ-
λον οὕτω φρονεῖν, τῆς ἔξωθεν τῶν ξοάνων φαντασίας πλείστην
ὄσσην μιαν εἶσω κεκρυμμένην ὁρῶντες; Ἡ γὰρ νεκρῶν σω-
μάτων ὑπὴν ὀστέα, ξηρά τε κρανία, γοήτων περιεργλαῖς ἐσκευ-
ωρημένα²⁾, ἢ ῥυπαῖντα ῥάκη βδελυρίας αἰσχρᾶς ἔμπλεα, ἢ

ita scribit: ὁ γὰρ κακῶν ἑτέρους ἀπ. καὶ συμφορᾶς προϊσχύμενος, οὐδὲν
αὐτῷ πρὸς ἄμνηταν εὖρατο etc. Quae quidem lectio aptior mihi
videtur et melior. In Regiis etiam schedis εὖρατο scriptum inveni. —
7) Φάρμακον μᾶλλον. Postrema vox deest in codice Regio, et fortasse
subaudiri potest. Ceteri tamen codices eam agnoscunt. In fine capitis
pro ἀνετρέπετο, codex Fuketii habet ἀνετέτραπτο.

Cap. LVII. 1) [Ἐγέλων — θεῶν. Stroth. ad h. l. p. 364.: „Es gab
damals freylich wohl eine Menge Schüler Lucians, die aber des-
wegen die Götzen gewiss nicht verspotteten, weil Constant in ihre
Tempel zerstörte. Wenn ein solches Argument gültig wäre, so hätte
man gegen den lebendigen Gott eben so schliessen müssen, da unter
dem Diokletian die Kirchen der Christen zerstört wurden.“ Sed aliud
est quaerere, an talis argumentandi ratio valeat, et quid qui eam teneant,
si sibi constare velint, non possint non statuere, aliud an quamvis temere,
ita argumentari οἱ πρὶν δεισιδαίμονες potuerint, id quod nullo pacto negari
potest. Cf. II, 24. not. 7. et Excurs. I. supra c. LIV. et Schröckh KG.
T. V. p. 111sq.] — 2) Γοήτων περιεργλαῖς ἐσκευωρημένα. Rectius in codice
Regio, Fuk. et Savil. scribitur ἐσκαιωρημένα. Quam vocem ita vertit
Christophorus: calvae praestigatorum dolis callide obtectae. Quod
non probo: malimque vertere subreptae, aut certe adornatae et ad ma-
lificia comparatae. Ossa enim et calvariae sunt magorum instr-

χόρτου καὶ καλάμης φορυτός· ἃ δὴ τῶν ἀψύχων ἐντὸς σεσωρευμένα θεωμένοις³⁾, αὐτοῖς τε καὶ τοῖς αὐτῶν πατράσι, πολλὴν λογισμοῦ ἀφροσύνην κατεμέμφοντο, ὅτε μάλιστα ἐνεόουν, ὡς οὐδεὶς ἄρα ἦν ἐν τοῖς ἀδύτοις αὐτῶν μυχοῖς, οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἀγάλμασι ἐνοικος, οὐ δαίμων, οὐ χρησμοδός⁴⁾, οὐ θεός, οὐ μάντις, οἷα δὴ τὸ πρὶν ὑπελάμβανον, ἀλλ' οὐδ' ἀμυδρόν τε ἢ σκιῶδες φάντασμα. Διὸ δὴ προχείρως τοῖς ἐκ βασιλείως καταπεμφθεῖσι πᾶν σκοτεινὸν ἄντρον καὶ πᾶς ἀπόρρητος μυχὸς βατὸς ἦν, ἄβατά τε καὶ ἄδυτα, ἱερῶν τε τὰ ἐνδοτάτω, στρατιωτικοῖς κατέπατέτο βήμασιν· ὥστ' ἐναργῆ τοῖς πᾶσιν, ἐκ τῶνδε κατάφωρον γεγονέναι τὴν ἐξ αἰῶνος μακροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπάντων κατακρατήσασαν διανοίαν πῆρῳσιν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Η'.

Ὅπως ἐν Ἡλιουπόλει τὴν Ἀφροδίτην καθελῶν, ἕξοδόμῃσιν πρώτοις

Καὶ ταῦτα δ' ἂν τις¹⁾ τοῖς βασιλέως εἰκότως ἀναθείη κατορθώμασιν, ὥσπερ οὖν καὶ τὰ μερικῶς καθ' ἕκαστον ἔθνος αὐτῷ διαταχθέντα· οἷον ἐπὶ τῆς Φοινίκων Ἡλιουπόλεως ἐφ' ἧς²⁾ οἱ μὲν τὴν ἀκόλαστον ἡδονὴν τιμῶντες προσρῆματι³⁾ γαμεταῖς καὶ θυγατράσι ἀναίδην ἐκπορνεύειν συνεχώρουν. Νυνὶ δὲ νόμος ἐφοῖτα νέος τε καὶ σάφρων παρὰ βασιλέως,

menta quibus illi ad maleficia sua utebantur. [Val. ἐσκειωρημένα scripsit et vertit: „impostorum fraude *subreptae*.“ Perperam. Neque enim hoc σκαιορῆσθαι significat. Unde Stroth. interpretatur: „*die zu den Künsten der Zauberer gottloserweise gebraucht wurden*.“ Sed neque hoc inest in voce σκαιορῆσθαι quod potius sensu convenit cum verbo σκαιοργεῖν (vid. Passow Lexic. sub h. v.), neque videtur verti posse: „zu den Künsten.“ Itaque scribendum duxi ἐσκεωρημένα, quod vel corruptum ἐσκειωρημένα suadet. Vertendum autem: „*γοητῶν malis artibus fraudulenter adornatae*.“ Vid. Budaei commentt. linguae Graec. p. 719. De voce περιργία vid. II, 45. et indic. Euseb. H. E.] — 3) [Θεώμενοι Steph.] — 4) Οὐ δαίμων, οὐ χρησμοδός. In panegyrico de tricennalibus Constantini aliter collocantur haec verba: οὐ δαίμων, οὐ θεός, οὐ χρησμοδός, οὐ μάντις, quod equidem magis probo.

Cap. LVIII. 1) Καὶ ταῦτα δ' ἂν τις etc. Haec omnia usque ad voces illas οἱ μὲν τὴν ἀκόλαστον, desunt in codice Regio et in editione Rob. Stephani. Adiecta sunt autem a viris doctis, ex manuscripti codicis fide. Certe Turnebus et Savilius in suis codicibus ea reppererunt, et nos in Fuk. codice eadem ad marginem adscripta vidimus. Nisi quod codex Fuk. una voce auctior est, cum in eo legatur τοῖς βασιλέως εἰκότως ἀναθείη etc. — 2) [Ἐφ' οἷς Cast.] — 3) [Τὴν ἀκόλαστον — προσρῆματι i. e. qui obscenam libidinem *desse Veneris* vocabulo honorant, ut recte vertit

μηδὲν τῶν πάλαι συνήθων τοιμᾶν διαγορεύων· καὶ τούτοις δὲ πάλιν⁴⁾ ἐγγράφους παρέθετο διδασκαλίας, ὡς ἂν ἐπ' αὐτῶν τούτῳ πρὸς τοῦ θεοῦ προηγουμένως ἀποσταλεῖς⁵⁾, ἐφ' ᾧ πάντας ἀνθρώπους νόμοις δωφροσύνης παιδεύειν. Διὸ οὐκ ἀπηξίου, καὶ τούτοις δι' οἰκείου προσομιλεῖν γράμματος, προὔτρεπέ τε σπεύδειν ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος γνῶσιν· κἀνταῦθα δὲ τὰ ἔργα ἐπήγε τοῖς λόγοις ἀδελφὰ, οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας τε μέγιστον⁶⁾ καὶ παρὰ τοῖσδε καταβαλλόμενος· ὡς τὸ μὴ ἐκ τοῦ παντός που αἰῶνος⁷⁾ ἀκοῇ γνωσθέν, νῦν τοῦτο πρῶτον ἔργου τυχεῖν, καὶ τὴν τῶν δεισιδαιμόνων πόλιν, ἐκκλησίας θεοῦ, πρεσβυτέρων, τε καὶ διακόνων ἡξιῶσθαι, τῷ τ' ἐπὶ πάντων θεῷ ἱερωμένον ἐπίσκοπον τῶν τῆδε προκαθέζεσθαι. Προνοῶν δὲ κἀνταῦθα βασιλεὺς, ὅπως ἂν πλείους προσίοιεν τῷ λόγῳ, τὰ πρὸς ἐπικουρίαν τῶν πενήτων ἔκπλεα παρεῖχε, καὶ ταύτη προτρέπων ἐπὶ τὴν σωτήριον σπεύδειν διδασκαλίαν, μονονουχί τῷ φάντι παραπλησίως εἰπὼν ἂν καὶ αὐτός· „εἴτε προφάσει, εἴτ' ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγελλέσθω⁸⁾“.

Val. Cf. Euseb. H. E. III, 28. T. I. p. 255 sq.] — 4) [*Πάλαι* prò *πάλαι* Steph. Neque aliter legitur in edit. Val., sed errore tythetæ tantum, ut videtur. Nam ipse Val. rursus vertit.] — 5) *Προηγουμένως ἀποσταλεῖς*. Ultima vox deest in manuscripto Regio, et in editione Stephani. Quare videndum est, ne potius legendum sit *προηγμένως*. Verum cum scripti codices Turnebi, Savilii ac Fuketii scripturam editionis Genevensis tueantur, eam merito retinendam censeo. [Cum Zimm. removi uncōs quibus vocem ἀποσταλεῖς Val. inclusit.] — 6) *Οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας τε μέγιστον*. Non dubito quin scribendum sit *οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας, νεῶν τε μέγιστον*. Sic enim Eusebius loqui solet, ut supra notavi. Et per *οἶκον* quidem *εὐκτήριον*, basilicam intelligit, per *νεῶν* vero, totum ecclesiæ ambitum et conseptum, id est vestibulum, atrium, porticus, exhedras, baptisteria, et reliqua quae basilicis addi solebant. In codice Fuk. legitur: *οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας μέγιστον*. — 7) *Τὸ μὴ ἐκ τοῦ παντός που αἰῶνος*. Non immerito quis mirari potest, cur Eusebius hoc ab omni aevo inauditum esse dicat, quod urbs superstitioso daemonum cultui dedita ecclesiam et episcopum acceperit. Id enim aliis quoque urbibus eo tempore contigerat. Sed fortasse Eusebius hoc novum et inauditum fuisse intelligit, quod ecclesia dei in ea urbe constructa esset, in qua nulli adhuc erant Christiani, sed omnes pariter simulacra venerabantur. Itaque ecclesia haec Heliopoli constructa est a Constantino in spem potius quam ob necessitatem; ut scilicet cives omnes ad Christianae religionis professionem invitaret. Paulo post in codice Fuk. legitur *ἔργου τυχεῖν*, rectius quam ut in vulgatis editionibus *ἔργον*. Ceterum hoc Constantini studium nihil profuit Heliopolitanis. Certe Petrus Alexander episcopus in epistola quam refert Theodoretus in lib. V. histor. eccles., testatur omnes urbis illius incolas daemonum cultui addictos fuisse. [Cum Zimm. scripsi *ἔργου τυχεῖν*. Praeterea cf. Tillémont. memoires T. VII. P. II. p. 637 sq.] — 8) [*Εἴτε — καταγγελλέσθω*. Vid. Philipp. I, 18., ubi *προφάσει* vertendum *malo consilio*, ἀληθείᾳ *recto consilio*. Vid. Iaspis. ad h. l. Cf. Dorville ad Chariton. p. 196. Iam vero satis patet ex praecedentibus, hoc sensu effatum Paulinum non Constantinum usurpare potuisse dici ab Eusebio, sed potius

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ'.

Περὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ δι' Ἐδοστάθιον ταραχῆς.

Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις, ἀπάντων ἐν θυμηδαίς τὴν ζωὴν διαγόντων, τῆς τ' ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ πανταχοῦ κατὰ πάντα τρόπον καὶ παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν ὑψουμένης, αὐθις ὁ τοῖς καλοῖς ἐφεδρεύων φθόνος, ἐπηλείφετο¹⁾ τῇ τῶν τοσοῦτων ἀγαθῶν εὐπραγίᾳ, τάχα ποτὲ καὶ αὐτὸν ἄλλοῖον ἔσσεσθαι βασιλέα περὶ ἡμᾶς ὑποπεύσας, ἀποκναίοντα ταῖς ἡμετέραις ταραχαῖς τε καὶ ἀκοσμίαις. Μέγιστον δ' οὖν ἐξάψας πυρσὸν, τὴν Ἀντιοχείων ἐκκλησίαν τραγικαῖς διελάμβανε συμφοραῖς, ὡς μικροῦ τὴν

ita ut hanc sententiam ille expresserit: „sive rectis praesidiis sive falsis homines ad Christi doctrinam adducantur.“ Vide verba προνοῶν δὲ — διδασκαλίαν. Cf. III, 21. not. 4. Itaque male Val. interpretatur προφάσει: „per occasionem“ et ἀληθείᾳ: „per veritatem“, quae interpretatio nec loco Paulino convenit, rectius Stroth.: „auf Nebenwegen“ et: „auf dem geraden Wege“, his monitis: „Da das προφάσει (und ἀληθείᾳ) so wie es Paulus braucht, hierher nicht passt, so habe ich es so übersetzen müssen, wie man es hier findet, damit der Verstand erträglich bleibe.“ Cf. Gibbon Geschichte des Verfalls und Untergangs des R. R. übersetzt von Schreiter T. IV. p. 406.: „Der Kaiser räumte durch seine Toleranz-Edicte alle die weltlichen Nachtheile, die bisher den Fortgang des Christenthums aufgehalten hatten, aus dem [Wege, und die thätigen und zahlreichen Diener desselben erhielten freye Erlaubniss, und lockende Aufmunterung, die heilsamen Wahrheiten der Offenbarung durch jede Art von Beweisgründen zu empfehlen, welche auf die Vernunft, oder die Frömmigkeit des menschlichen Geschlechts wirken konnten“ et Neander Geschichte der christl. Religion und Kirche T. II. P. I. p. 49 sq. p. 93. not. 1. Sed addendum quoque, in quo omnes interpretes lapsi videntur. Omnes enim Eusebium verbis μονονουχί — καὶ αὐτὸς affirmasse putarunt, ipsum Constantinum dictum illud εἶπε — καταγγελλέσθω vere vel sermone usurpasse, vel de dicto illo cogitasse. Ita Val. vertit: „ac tantum non verba ipsa proferens Pauli dicentis“ Stroth.: „so dass er beynahe eben das sagte was der Apostel“ et Gibbon l. l. p. 407. not. 72. scripsit: „Er (Constantin) pflegte zu sagen, dass, Christus möge nun zum Schein (?) oder in Wahrheit (?) gepredigt werden, es ihm immer Freude machen solle (Euseb. Vit. Constant. Lib. III. cap. 58.).“ Neander l. l. p. 49 sq. not. 3.: „Eusebius l. c. III. 58. sagt, dass hier Constantin gedacht habe (?), gleichwie der Apostel Paulus nach Philipp. I, 18. Wenn nur Christus verkündigt werde, möge es in unaufrichtiger oder aufrichtiger Gesinnung (?) geschehen.“ Sed non respexerunt VV. DD. particulam ἢν participio εἰπὼν adiectam, et vertendum potius: „et fere eodem modo quo apostolus dixerat, ipse quoque dicere potuerit.“ Vid. Matthiae ausführliche Grammatik §. 598. b. p. 1197. ed. II. Itaque solus Eusebius dictum illud Pauli ineptius ad Constantinum transferens, Constantinum quovis modo homines ad religionem Christi adducere studentem, ipso illo εἶπε — καταγγελλέσθω uti potuisse, neque vero Constantinum illud usurpasse et in mente habuisse, affirmat.]

Cap. LIX. 1) [Ἐπηλείφετο. Ion. Cast. male.] — 2) Διαρρῆσθαι.

πάσαν ἐκ βάρθρων ἀνατραπήναι πόλιν· εἰς δύο μὲν γὰρ τμήματα διήρητο²⁾ ὁ τῆς ἐκκλησίας λαός, τὸ δὲ κοινὸν τῆς πόλεως αὐτοῖς ἄρχουσι καὶ στρατιωτικοῖς³⁾ πολεμίων τρόπον ἐπὶ τοσοῦτον ἀνακεκίνητο, ὡς καὶ ξιφῶν μέλλειν ἄπτεσθαι, εἰ μὴ θεοῦ τις ἐπισκοπῇ, ὃ, τε παρὰ βασιλέως φόβος, τὰς τοῦ πλήθους ἀνέστειλεν ὀρμαῖς. Πάλιν θ' ἡ βασιλέως ἀνεξικανία, δίκην σωτῆρος καὶ ψυχῶν ἱατροῦ, τὰς διὰ λόγων θεραπείας προσῆγε⁴⁾ τοῖς νενοσηκόσι· διεπρεσβεύετο δῆτα τοῖς λαοῖς ἡμερωτέρως, τῶν παρ' αὐτῷ δοκίμων, καὶ τῇ τῶν κομητῶν ἀξία τετιμημένων ἀνδρῶν τὸν πιστότατον ἐκπέμψας· φρονεῖν τε τὰ πρὸς εἰρήνην ἐπαλλήλοις παρῆνει γράμμασιν, ἐδίδασκέ τε πράττειν θεοσεβεία πρεπόντως· ἔπειθέ τε καὶ ἀπελογεῖτο δι' ὧν πρὸς αὐτοὺς ἔγραφεν, ὡς τοῦ τῆς στάσεως αἰτίου διακηκῶς⁵⁾ αὐτὸς

Lego *διαριζήτων τῶν τῆς ἐκκλησίας λαῶν*, quod confirmat Socrates in libro I. cap. 24. Verum totus locus ex MSS. codicibus Fuk. Savilii ac Turnebi ita restituendus est: εἰς δύο μὲν γὰρ τμήματα διήρητο ὁ τῆς ἐκκλησίας λαός· τὸ δὲ κοινὸν τῆς πόλεως αὐτοῖς ἄρχουσιν καὶ στρατιώταις, πολεμίων τρόπον ἐπὶ τοσοῦτον ἀνακεκίνητο. [Ita praeunte Zimm. scripsi. Val. εἰς δύο μὲν τμήματα διαριζῆσθαι τῶν τῆς ἐκκλησίας λαῶν· τοῦ δὲ κοινοῦ τῆς πόλεως αὐ. ἄ. κ. στ. π. τρόπων ἀνακηθέντων.] — 3) Αὐτοῖς ἄρχουσι καὶ στρατιωτικοῖς. Male Christophorus *milites praesidiarios* vertit. Milites enim praesidiarii in castris erant, non in civitatibus. Intellego igitur militares, qui militia perfuncti fuerant: item officiales Comitum orientis, et consularis Syriae. — 4) [*Προσῆγετο* Ion. Mox pro *θεοσεβεία* Ion. Cast. τὰ τῆς θεοσεβείας quod praeferrendum videtur. Ipse autem Val. vertit: „*divinae religioni congruentia*“ Stroth.: „*der christlichen Religion gemäss.*“ Cf. quae de usu illo vocis *θεοσεβεία* annotavi ad Euseb. H. E. VII, 32. T. II. p. 413. IX, 7. T. III. p. 170.] — 5) Τοῦ τῆς στάσεως αἰτίου διακηκῶς. Eustathium intelligit Antiochensem episcopum, ut ex titulo capitis apparet. Quem cum Eusebiani fraude et calumnia e sede sua deiecissent, ingens tumultus Antiochiae exortus est. Id contigit anno Christi 329. ut ex Philostorgii lib. II. manifeste colligitur; aut 330. ut adstruere videtur Theodoretus in libro II. cap. 31. [*Pagi ad a. CCCXL. n. XIX. synodum Antiochiae a. CCCXXVII. aut ineunte CCCXXVIII. congregatam esse existimat.*] Hic enim Meletium ad sedem Antiochenam translatum esse scribit triginta annis post abdicationem Eustathii. Meletium porro Antiochiam translatum esse constat anno Christi 360. Quamobrem assentiri non possum illustrissimo Cardinali Baronio, qui Eusebio nostro semper infensus, dum eius narrationem sequi recusat, omnia permiscuit. Ait enim hunc tumultum Antiochiae contigisse anno domini 324., id est, proximo ante synodum Nicaenam anno, tunc cum Eustathius episcopus Antiochenus creatus est; cum Socrates, Sozomenus, ac Theodoretus hunc tumultum in depositione ipsius Eustathii contigisse testentur. Sed Baronius certissimis, ut quidem ipse putat, rationibus, Eustathium non sub Constantino imp. sed sub Constantio, ex Antiochena sede deiectum esse contendit. Videamus igitur quibus id argumentis adstruere nitatur. Primum affert Athanasii locum ex epistola ad Solitarios sub initium: *Fuit, inquit, quidam Eustathius episcopus Antiochiae, vir confessione clarus etc. quem homines Arianae opinionis ita apud Constantium ficta calumnia accusarunt, quasi in matrem principis contumeliosus fuisset.* Verum ego pro Constantio Constantinum in hoc

εἶπ· Καὶ ταύτας δ' αὐτοῦ τὰς ἐπιστολάς, οὐ τῆς τυχοῦσης παιδεύσεως τε καὶ ἀφιέλειας πλήρεις⁶⁾, παρεθέμην ἂν ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰ μὴ διαβολὴν ἐπῆγον τοῖς κατηγορουμένοις⁷⁾. διὸ ταύτας μὲν ἀναθήσομαι, κρίνας μὴ ἀνανεοῦσθαι κακῶν μνήμην, μόνας δὲ συνάψω τῶν λόγων, ἃς ἐπὶ συναφείᾳ καὶ εἰρήνῃ πῶν ἄλλων εὐθυμούμενος⁸⁾ συνέγραψε· δι' ὧν παρήνει ἀλλοτρίου μὲν ἄρχοντος⁹⁾ ἐφ' ᾧ¹⁰⁾ τὴν εἰρήνην πεποίητο, μηδαμῶς ἐθέλειν μεταποιεῖσθαι, θεσμῶ δ' ἐκκλησίας τοῦτον αἰρεῖσθαι

Athanasii loco scribendum esse affirmo. Quam emendationem confirmant ea quae de imperatoris matre mox subiiciuntur. Helenam enim intelligit, quae in orientem circa hoc tempus advenerat. Nam de Fausta omnino haec intelligi non possunt, ante viginti fere annos si Baronium sequimur, occisa. Hieronymi vero locus ex libro de scriptoribus ecclesiasticis, parum facit pro Baronio, cum in antiquis editionibus, adeoque in Lugdunensi quae penes me est, diserte scriptum sit: *sub Constantino principe missus est in exilium*. Quamobrem Eusebium hic sequi malim quam Baronium. Neque enim video, cur tanti motus in creatione Eustathii esse potuerint, de quibus in epistola imperatoris Constantini fit mentio, ut ad eos sedandos mittendus fuerit Comes, totque epistolas ab imperatore scribi oportuerit. Adde quod Constantinus in epistola ait, se coram audivisse eum qui totius seditionis auctor extiterat, Eustathium scilicet, quem ad comitatum venire iussum, in Thraciam relegavit. Atque hoc primum facinus Arianorum recenset Athanasius in epistola superius memorata, quod notandum est. Id enim gestum est ante synodum Tyri, adversus Athanasium coactam, id est, ante annum domini 334. Recte igitur Athanasius historiam belli quod Arianis ecclesiae catholicae intulerunt, a depositione Eustathii exorditur, tanquam a primo Arianorum facinore, quod cum ipsis ex sententia successisset, cetera prona sibi deinceps ac facilia esse existimarunt. Ceterum Baronii sententia tum ex iis quae supra dixi refellitur, tum ex eo quod Flaccillus qui post Paulinum et Eulalium Eustathio successit, inter episcopos qui Tyrensi synodo interfuerunt, memoratur ab Athanasio in apologia ad imp. Constantium, ut recte observavit *Iacobus Gothofredus* in dissertationibus ad lib. II. Philostorgii. [Cf. Theodoret. H. E. I, 21. Sozomen. H. E. II, 18. Stroth. ad h. l. p. 368 sq. not. 7. Möller. de fide Eas. p. 53 sq.] — 6) [*Πλήρεις οὐσας* Cast.] — 7) [*Εἰ μὴ — κατηγορουμένοις*. Cf. Euseb. H. E. VIII, 2. T. III. p. 8. *Ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράφειν — παραδιδόναι* et quae ad h. l. annotavi.] — 8) *Τῶν ἄλλων εὐθυμούμενος*. Scribendum est *εὐθυμούμενος*, ut legisse videtur Christophorus. — 9) [*Ἀλλοτρίου ἀρχοντος* i. e. Eusebii nostri. Vid. Sozomen. H. E. II, 18. Theodoret. H. E. I, 22. Stroth. p. 370 sq. nott. 8. 9.] — 10) [*Ἐφ' ᾧ* rectissime vertit Val.: „cuius interventu“ et Stroth.: „durch dessen Vermittelung.“ Pacem vero Eusebii interventu inter Antiochenos effectum esse ita non nisi quantum equidem video, affirmare potuit Constantinus, quia episcopi minus ad quod Antiocheni illum vocaverant, ipse reptuisset. Quod si Eusebius recepisset, haud dubie pax certe longe difficiliter composita esset. Cf. cap. LX., ubi Constantinus Eusebium δι' ὀρθὴν συμβουλὴν ἀφικέσθαι scripsit. Luculentè autem illud confirmat Socrat. H. E. I, 24., qui de eadem re loquens: ὁ μὲν γὰρ βασιλεὺς, inquit, δι' ἐπιστολῶν τὰ γεγενημένα καὶ τὰς στάσεις κατέπαυσεν, Εὐστάθιος δὲ παραιτησάμενος. Cf. Valès. ad h. l. Itaque satis aliena esse videntur quae scripsit Tillémont. memoires T. VI. P. III. p. 794 sq. Cf. Starck Versuch einer Geschichte des Arianismus T. II. p. 53.]

ποιμένα, ὃν αὐτὸς ἀναδείξειεν ὁ κοινὸς τῶν ὅλων σωτήρ. Γράφει δὲ αὐτῷ τε τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἐπισκόποις διαφόρως τὰ ὑποταγμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Κωνσταντίνου πρὸς Ἀντιοχείας, μὴ ἀποσπᾶν Εὐσέβιον Καισαρείας, ἀλλ' ἕτερον ζητῆσαι.

Νικητῆς Κωνσταντῖνος, μέγιστος σεβαστὸς,
τῷ λαῷ Ἀντιοχείων.

„Ὡς κεχαρισμένη γε τῇ τοῦ κόσμου συνέσει τε καὶ σοφίᾳ ἢ παρ' ὑμῶν ὁμόνοια¹⁾· καὶ ἐγὼγ' ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀθάνατον φιλίαν φιλεῖν ἔγνωκα, προκληθεὶς τῷ τε νόμῳ καὶ τῷ βίῳ, καὶ ταῖς σπουδαῖς ταῖς ὑμετέραις. Τοῦτ' οὖν ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, ὀρθῶς τὰ καλὰ καρποῦσθαι, τὸ ὀρθῇ τε καὶ ὑγιῖ κεχρηῆσθαι διανοίᾳ. Τί γὰρ ἂν οὕτως ὑμῖν ἀρμόσειεν; Οὐκ οὖν θαυμάσαιμ' ἂν²⁾, εἰ τὴν ἀλήθειαν σωτηρίας μᾶλλον ὑμῖν, ἢ μίσους

Cap. LX. 1) [Ἐμῶν πρόνοια καὶ ἁμόνοια Cast.] — 2) Οὐκ οὖν ἂν θαυμάσαιμ' ἂν. Corruptus est hic locus, cuius sensum assecutus sum prout potui. Ac primo quidem scribendum puto θαυμάσετε. Deinde scribe: οἷς μίᾳ τε καὶ αὐτῇ δι' ὀρθῆς τε καὶ δικαίας ὁδοῦ πορεία τῷ θεῷ καταπαγγέλλεται, ut scribitur in optimo codice Fuketiano, cui ex parte subscribunt codices Savillii ac Turnebi. [Et Cast., qui habet οἷς et καταπαγγέλλεται. Hinc οἷς — — καταπαγγέλλεται pro Valesii: οὗς μίᾳ τε καὶ αὐτῇ διάθεσις ὀρθῆς τε καὶ δικαίας ὁδοῦ πορεία τῷ θεῷ καταγγέλλεται scripsit Zimmerm. Sed οἷς quomodo scribi possit, non intelligo. Neque enim verba οἷς — καταπαγγέλλεται verti possunt vel: „quibus unum idemque in recta et iusta via iter a deo promittitur“, cum huic sententiae nec loci contextus addicat nec commode sic cum praecedentibus iungi possint sequentia εἰς ἀγνῆν — ἐγγράφειν; vel: „a quibus — iter ad deum promittitur“ vel: „quibus — iter ad deum promittit“, cum in his adeo πορεία τῷ θεῷ vertendum esset: „iter ad deum“, quod ex linguae usu fieri plane non potest. Sed quaeritur an omnia bene constant si οὗς legatur, sive in reliquis locum eo modo quo Valesius, exhibeamus, sive alias lectiones ab ipso propositas teneamus, quas ipse praeferebat duxi et in textum recepi. Et Strothius quidem vel si οὗς scribatur, addendum putat illis οὗς — καταγγέλλεται vel καταπαγγέλλεται vocabulum κατάγειν, his monitis ad h. l. p. 372.: „οὗς μίᾳ τε καὶ ἡ αὐτῇ διάθεσις ὀρθῆς καὶ δικαίας ὁδοῦ πορεία θεῷ καταγγέλλεται, εἰς ἀγνῆν τε καὶ ὅσταν ἐστὶν ἐγγράφειν. Wenn diese Stelle auch nicht in mehreren Stücken corrupt ist, so muss doch wenigstens κατάγειν vor καταγγέλλεσθαι eingeschoben werden. Sowohl der Zusammenhang, als auch die gebrauchte Metapher von einer Reise erfordern dies Wort, welches eigentlich das Hinführen eines Reisenden in die Herberge bedeutet. Es konnte auch vor dem, mit eben den Buchstaben anfangenden καταγγέλλεσθαι sehr leicht ausgelassen werden. Ich habe es in der Uebersetzung ausgedrückt.“ Vertit enim V. D.: „die die Verheissung haben, dass einerley Gesinnung, sie auf dem richtigen und geraden Wege zu Gott brin-

αἰτίαν φησαίμι. Ἐν οὖν ταῖς ἀδελφοῖς, οὓς μία τε καὶ ἡ αὐτὴ δι' ὀρθῆς καὶ δικαίας ὁδοῦ παρὰ τῷ θεῷ καταπαγγέλλεται, εἰς ἀγνῆν τε καὶ ὀσίαν ἐστὶαν ἐγγράφειν, τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο³⁾ (τοῦ δι' εὐτυχίας) τοῖς πάντων καλοῖς ὁμογνωμονεῖν; μάλιστα ὅπου τὴν πρόθεσιν ὑμῶν.⁴⁾ ἢ ἐκ τοῦ νόμου παιδεύσει

gen soll, um sie in seinem heiligen und reinen Hause aufzunehmen.“ Accuratus etiam ille vertisset: „denen einerley Gesinnung die Verheissung giebt, sie auf dem richtigen und geraden Wege zu Gott zu bringen und in seine heilige und reine Wohnung zu versetzen.“ Iam vero facile sane concedo Strothio, interiecto κατὰ γὰρ non solum verborum constructionem optime procedere, quod haud scio an V. D. significare voluerit verbis: „der Zusammenhang“, sed etiam coniecturam illam esse satis facilem atque elegantem, quamvis paulo insolentius κατὰ γὰρ τῷ θεῷ dictum esset pro κατὰ γὰρ πρὸς τὸν θεόν. Nihilominus in loco ea ratione qua nos eum scripsimus, quamvis aliquid duritiei tamen nihil inesse vitii grammatici, et adeo eandem sententiam quam coniectura Strothii, exprimi potuisse contendo hunc in modum: „quos unus idemque in recta et iusta via incessus, dei fore et quos (unus idemque incessus) puro sanctoque dei domicilio se adscripturum esse spondet.“ Sententia autem loci haec est: „qui mutua animorum concordia in dei societatem se perventuros esse sperare possunt.“ Ceterum Val. vertit: „quos una eademque animorum affectio et incessus in recta iustitiae via, in purum sanctumque domicilium deo duce spondet adscribere.“ Neque hanc Val. interpretationem immutavit Zimmerm., quamvis locum alia ratione quam Val., exhibuisset.] — 3) Τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο. Post haec verba Scaliger aliique has voces inseruerunt: τοῦ δι' εὐτυχίας, quas etiam in Moraei libro adscriptas inveni. Veram hanc illorum coniecturam probare non possum. Quid enim sibi vult δι' εὐτυχίας? Mallem omnino legere: ἢ τοῖς πάντων καλοῖς χαίροντας ὁμογνωμονεῖν. Ait enim Constantinus, non decere Christianos aliorum bonis invidere, et vicinarum civitatum episcopos, eo quod scientia ac virtute antecellant, a suis ecclesiis abstrahere. Id enim Antiochenses facere voluerant, qui deposito Eustathio, Eusebium Caesariensem episcopum sibi antistitem dari postulaverant. In Fuk. codice post verbum γένοιτο punctum in summo apponitur. Deinde legitur τοῦτο δι' εὐτυχίας τοῖς etc. Nec aliter in libro Turnebi. Savilius vero ad oram libri sui ita emendarat: τοῦ δι' εὐτυχίας τῆς πάντων καλῶς ὁμ. Quam lectionem sive ex coniectura, sive ex MS. codice profectam, equidem probare non possum. Malim certe ita legere: τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο τοῦ διευτυχοῦντας τοῖς πάντων καλοῖς ὁμογνωμονεῖν, ut is sensus sit quem supra posui. [Verba τοῦ δι' εὐτυχίας Zimm. plane omisit, quod non probare possum. Neque recte Val. quaesivisse videtur: „Quid enim sibi vult δι' εὐτυχίας?“ Nam quidni commode credere possis, idem illud esse quod διευτυχοῦντας a Val. coniectum? Ceterum Val. vertit, τί ἂν τιμιώτερον — ὁμογνωμονεῖν: „quid spectabilius esse possit, quam omnium bonis concordiae animo acquiescere?“ et similiter Stroth.: „Was könnte — — schätzbarer seyn, als über das gemeinschaftliche Glück aller einstimmig zu denken?“ monitis ad h. l. his: „D. i. sich auch darüber zu freuen, wenn eine andre Gemeine einen guten Bischof hat, und derselben solchen nicht entziehen wollen.“ Cf. Valeii de vita scriptisque Euseb. C. diatrib. p. XLV. sq.] — 4) Τὴν πρόθεσιν ὑμῶν. Non recte hunc locum cepit Christophorus. Intelligit enim Constantinus impetum illum animorum, quo Antiocheni Eusebium sibi episcopum adsciscere proposuerant, sicut postea per κολοίη, intelligit iudicium quo eundem elegerant. Lego igitur καὶ τὴν ἡμετέραν οὖν κολοίη βεβαιουῦσθαι τοῖς ἀγαθοῖς etc. ut scribitur in Fuk. ac Turnebi libro. [Verba μάλιστα ὅπου — ἐπιθυμοῦμεν εὐχρησασί. Val. vertit: „Prae-

εἰς καλλίω διορθώσιν φέρει, καὶ τὴν ἡμετέραν οὖν κρίσιν βεβαίουσθαι τοῖς ἀγαθοῖς ἐπιθυμοῦμεν δόγμασι. Θαυμάσιον τοῦτο ἴσως ὑμῖν καταφαίνεται, τί δὴ ποτε τὸ προοίμιόν μοι τοῦ λόγου βούλεται. Οὐ δὴ παραιτήσομαι, οὐδ' ἀρνήσομαι τὴν αἰτίαν εἰπεῖν. Ὁμολογῶ γὰρ ἀνεγνωκέναι τὰ ὑπομνήματα, ἐν οἷς λαμπραῖς⁵⁾ τ' εὐφημίαις καὶ μαρτυρίαις ταῖς εἰς Εὐσέβιον τῶν Καισαρέων ἐπίσκοπον ὄντα, ὃν καὶ αὐτὸς παιδεύσεώς τε καὶ ἐπιεικείας ἔνεκεν καλῶς τε ἐκ πολλοῦ γινώσκω, ἐώρων ὑμᾶς ἐγκειμένους, καὶ αὐτὸν σφετεριζομένους⁶⁾. Τί οὖν ἡγεῖσθέ με πρὸς ἀκριβῆ τοῦ κρείττονος ἐπιζήτησιν ἐπιγινόμενον⁷⁾ διεντευθυμῆσθαι; τίνα δὲ ἐκ τῆς ὑμετέρας σπουδῆς ἀνειληφέναι φροντίδα; Ὡ πλοῖτις ἀγία, ἥ δια τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώμης τοῦ σω-

sertim cum divinae legis institutio propositum vestrum ad maiorem incitet perfectionem, et nos vestrum iudicium optimis decretis confirmari cupiamus“ Stroth.: „Zumal wenn die Unterweisung der Religion euern Vorsatz zu einer grössern Vollkommenheit führt; so wünschen wir auch dass unser Urtheil durch gute Schlüsse bestätigt werden möge.“ Melius autem loci sententiam perspexisse Strothium quam Valesium, docet illius annotatio ad h. l. p. 373.: „Vielleicht muss man ὑμετέραν lesen; Valesius und Christopherson haben auch übersetzt: *vestrum propositum*. Wenn der Sinn hievon nicht dieser seyn soll: Wenn ihr besser nach den Kirchen-Regeln handelt, und nicht einen fremden Bischof von seiner Gemeine wegziehn, sondern einen andern guten Mann wählen wollt, so wünsche ich dass eure Wahl durch einhellige gute Schlüsse der ganzen Gemeine (τοῖς ἀγαθοῖς δόγμασι) bestätigt werde: so gestehe ich gern, dass ich die ganze Stelle nicht verstehe.“ Nam quemadmodum verbis τί ἂν τιμιώτερον — ὁμογνωμονεῖν Constantinus Antiochenis suadet, ut, quod alii coetui bonus praesit episcopus, laetentur potius quam doleant neve illum eo privare velint (cf. not. 3.), ita per πρόθεσιν et κρίσιν Antiochenorum imperator potius melius propositum eorum et iudicium significare videtur quo Eusebium episcopum ad se rapere non volebant. Cf. sequentia et ad finem capitis verba: τὸν ῥῆπον ἐκεῖνον ἀπώσαμενοι ἀντισθενέγκυτε ἡθεὶ ἀγαθῶ τὴν ὁμόνοιαν, usque ad μὴ συμφέρον δοκοῦμεν et not. 22. 24. Verbis autem ἥ ἐκ τοῦ νόμου παλδευσις canones ecclesiae significari, non puto cum Strothio, qui rectius ipse vertit: „die Unterweisung der Religion“, ut Val.: „*divinae legis institutio*.“ Constantinus enim concordiae studium de quo statim ante locutus est, et hoc modo Antiochenorum πρόθεσιν ex illo studio primum natam per ipsam religionem commendari, dicere probabiliter voluit. De illo autem usu vocis νόμος vid. supra c. LIII. not. 9. Verisimum denique esse quod animadvertit Stroth. p. 371. not. 10., hanc Constantini epistolam maxima laborare difficultate, ex depravatione textus simul oriunda, hoc nemo non, credo, concedet.] — 5) [*Ἐν οἷς λαμπραῖς* etc. Ad hunc versum et decem sequentes in Ion., teste Readingo in Varr. Lectt. p. 797. col. 3., adscribitur: „*locus corruptus*.“ Paulo post pro ἥ δια Ion. καὶ διά.] — 6) *Ἐγκειμένους σφετεριζομένους*. In veteribus schedis bibliothecae Regiae scribitur *ἐγκειμένως*, quod valde placet. Sed scripti codices Fuk. Savil. ac Turnebi aliam lectionem praeferunt: *ἐγκειμένους καὶ σφετεριζομένους*. — 7) *Ἐπιζήτησιν ἐπιγινόμενον*. Non dubito quin scribendum sit: *ἐπιγόμενον ἐντευθυμῆσθαι*. In codice Fuk. scriptum in-

τῆρος ἡμῶν, εἰκόνα ὡσπερ ἡμῖν τοῦ βίου δίδως, ὡς δυσχερῶς
 ἂν καὶ αὐτὴ τοῖς ἀμαρτήμασιν⁸⁾ ἀντιβαίης, εἰ μὴ τὴν πρὸς
 κέρδος ὑπηρεσίαν ἀρνήσαιο· καὶ ἔμοιγε δοκεῖ αὐτῆς τῆς νίκης
 περιγενέσθαι⁹⁾, ἢ τῆς εἰρήνης μᾶλλον ἀντιποιοῦμενος· ὡς ὅπου
 γένοιτο τιτὸν τὸ πρότερον ἔξεστιν, οὐδεὶς ἂν ὁ μὴ τερατόμενος εὐρε-
 θείη. Ἄξιόν τοίνυν, ἀδελφοί, τοῦ χάριν οὕτω διαγινώσασθαι,
 ὡσθ' ἐτέρους ὕβριν δι' ὧν αἰρούμεθα, προστρέψασθαι; τοῦ
 χάριν ταῦτ' ἐπισπώμεθα, ἢ τὴν πίστιν τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν
 καθαιρήσει; Ἐγὼ μὲν οὖν ἐπαινώ τὸν ἄνδρα, ὃς καὶ ὑμῖν τιμῆς
 τε καὶ διαθέσεως ἄξιός δοκιμάζεται· οὐ μὴν οὕτω γ' ἐξησθενη-
 κέναι τὸ παρ' ἐκάστοις κύριόν τε καὶ βέβαιον ὄφειλον μένειν¹⁰⁾

veni: ἐπιγενόμενον διεντεθυμήσθαι. Posset etiam scribi ἐπεχειρόμενον. —
 8) [Ἀμαρτήσασιν Steph. Zimm. Et Val. in interpretatione, ubi vertit:
 „peccantibus.“ Sed Stroth.: „den Vergehungen.“] — 9) Αὐτῆς τῆς
 νίκης περιγενέσθαι. Elegantissima sententia, quam Christophorsonus non
 intellexit. Mihi quidem, inquit Constantinus, ipsam victoriam vicisse
 videtur is qui paci maxime studet. Itaque post vocem ἀντιποιοῦμενος
 punctum ponendum est, ut habet codex Regius, Fuk. et veteres schedae.
 — 10) [Τὸ παρ' ἐκάστοις — μένειν. Recte Stroth. ad h. l. p. 374.: „Ohne
 Zweifel sind hierunter die Kirchen-Gesetze zu verstehen.“ Sed totum
 locum inde a verbis αὐ μὴν οὕτω γ' ἐξησθενηκέναι — ἐπισης ἀχαπητῆς
 εἶρας συμβάλει esse obscuriorem et difficiliorem, docet ipsa maior diversa-
 rum translationum diversitas. Vertit enim Val.: „Non tamen adeo de-
 spici oportet id quod apud singulos ratum firmumque manere debuerat,
 ut singuli contenti non sint sententiis suis, nec domesticis bonis omnes
 perfruantur, utque in disquirendis iis qui ex aequo digni sint episco-
 patu, non dicam unus aut alter, sed plurimi Eusebia pares non profe-
 rantur. Etenim cum asperitas et violentia nullam ecclesiasticis hono-
 ribus molestiam facessat, omnes similes inter se sunt, et aequali in
 pretio habendi“, Christophorsonus: „Tamen ecclesiae canon, qui sin-
 gulis ratus et stabilis debet manere, non ob eam causam infringendus
 aut debilitandus est, ut singulorum sententiis separatim satisfactum
 sit, et universi quod expetant, assequantur; sed in ancipiti et con-
 troversa disceptatione, in qua viri huius virtutes, cum aliorum com-
 parentur, non unum sed plures libere quid sentiant, eloqui oportet:
 propterea quod cum honores ecclesiastici in eo loco et statu sint, ut in
 illis mandandis nihil insit vel perturbationis vel discordiae, omnium
 suffragia similiter sunt et ex aequo omnino expetenda.“ Cousin.: „Mais
 il ne faut pas mépriser à son occasion des loix qui ont été générale-
 ment reçues, troubler les autres dans la possession de leurs biens, et
 faire un choix odieux, comme si l'on ne pouvoit trouver, non un ou
 deux Ecclésiastiques, mais plusieurs aussi dignes qu' Eusébe, d' être
 placés sur la chaise épiscopale d' Antioche. Quand on procède sans
 violence à l' election des dignités ecclésiastiques, on trouve tous les
 sujets égaux“ Strothius: „Dennoch aber muss das, was bey jedem gut
 und unangefochten bleiben sollte, nicht so herunter gesetzt werden,
 dass nicht ein jeder sich an seinen Grenzen begnüge, und alle ihres
 eigenthümlichen Guten geniessen; und dass bey Prüfung der Compe-
 tenten nicht sollten, nicht bloss einer, sondern mehrere gefunden
 werden, die mit diesem Mann verglichen werden könnten. Derowegen
 weil weder blendender Glanz, noch auszuübende Härte den geistlichen
 Würden zur Last gereicht, so sind sie alle gleich, und allenthalben

χρῆ, ὡς μὴ ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἕκαστος¹¹⁾ ἀρκεῖσθαι, καὶ τῶν οἰκείων πάντα ἀπολαύειν, ἔν τε ἐφαμίλλῃ διασκέψει, εἰς τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς σύγκρισιν οὐχ ἕνα μόνον, ἀλλὰ καὶ πλείους ἐκφῆναι. Διὸ δὴ οὐδὲν οὔτ' ἐκπλήξεως οὔτε τραχύτητος ἐνοχλοῦσης ταῖς περὶ τὴν ἐκκλησίαν τιμαῖς¹²⁾, ὁμοίως τε καὶ διὰ πάντων ἐπίσης ἀγαπητὰς εἶναι συμβαίνει. Οὐδὲ γὰρ εὐλόγον¹³⁾, εἰς ἕτερον πλεονέκτημα¹⁴⁾ ποιῆσθαι τὴν περὶ τούτου ἐπίσκεψιν, τῆς πάντων διανοίας ἐπίσης, ἢ τ' ἐλάττους, ἢ τε μείζους¹⁵⁾ εἶναι δοκοῖεν, τὰ θεὰ δόγματα ὑποδεχομένης τε καὶ φυλαττούσης, ὡς κατὰ μηδὲν τοὺς ἑτέρους εἰς τὸν κοινὸν νόμον ἐλαττοῦσθαι. Εἰ δὴ τὰληθές¹⁶⁾ γνώριμον διαρρήδην ἀποφαινόμεθα, ὡς οὐ κάθεξιν, ἀλλ' ἀφαίρεσιν μᾶλλον ἂν εἴποι τις ἔσεσθαι τῶνδρὸς, καὶ βίας ἔργον, οὐ δικαιοσύνης γενήσεσθαι τὸ γινόμενον· ἂν θ'.

in gleichen Werth zu halten. [11) Ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἕκαστος ἀρκεῖσθαι. Id est, suis quisque limitibus contentus sit. [Id est, ex suis quisque presbyteris episcopus eligant, ut recte interpretatur Stroth. ad h. l. p. 375. not. 8.] Est enim γνώμη limes agrorum, unde Gromatici scriptores dicti, qui de limitibus agrorum scripserunt. Eadem ratione ὄρος apud Graecos promiscue sumitur, tam pro sententia quam pro limite. Ut enim limes agros, ita sententia lites et controversias terminat. Porro scribendum videtur ἕκαστους ἀρκεῖσθαι. Sequitur enim καὶ τῶν οἰκείων πάντα ἀπολαύειν. Quanquam Fuk. ac Turnebi codex habet πάντων ἀπολαύειν. — 12) [Διὸ δὴ οὐδὲν — τιμαῖς. Ad haec explicanda scripsit Stroth. ad h. l. p. 376. not. 9.: „D. i. weil nicht bey den Bissthumern die grössere Stadt einen wirklichen Unterschied der äussern Ehre und des Ansehns macht, wie bey Statthaltern und andern weltlichen Würden die grössere Provinz, oder das grössere Departement; und ein Bischof auch keine grössere Gerichtsbarkeit erlangt, wie wohl ein Statthalter bekommen würde, der aus einer kleinern Provinz in eine grössere versetzt würde; weil ein Bischof gar keine Gerichtsbarkeit hat; so ist kein Grund vorhanden, warum ein Bischof eine Versetzung suchen sollte.“] — 13) [Οὐδὲ γὰρ εὐλόγον — ἐλαττοῦσθαι. Recte Stroth. ad h. l.: „D. i. wenn die Caesareenser gleich Bürger einer kleinern Stadt sind, als die ourige ist; so sind sie doch eben sowohl Christen als ihr, und verdienen eben sowohl einen guten und berühmten Bischof als ihr.“] — 14) Εἰς ἕτερον πλεονέκτημα. Scribendum est εἰς ἑτέρω πλεονέκτημα. Non decet, inquit Constantinus, ut huiusmodi deliberatio de eligendo in Eustathii locum episcopo, aliis iniuriam afferat. Nec alias ecclesias spoliare debetis. Paulo post assentior Scaligero et Christophorono, qui τῆς πάντων διανοίας emendarunt. Atque ita in Fuk. et Savilii codice et in veteribus schedis scriptum invenit. — 15) ἢ τ' ἐλάττους, ἢ τε μείζους, id est, sive minoris urbis cuiusmodi est Caesarea, incolae sint; sive maioris civitatis, cuiusmodi est Antiochia. Omnes, inquit, iam μικροπόλται quàm magnarum urbium cives, aequales sunt apud deum. Quare minora oppida non sunt spolianda suis episcopis. Idem paulo ante dixerat Constantinus; honores ecclesiasticos similes esse omnes et aequali in pretio habendos. — 16) Εἰς δὴ τὰληθές Haec ad praecedentem periodum referri possunt. Atque ita post verbum ἀποφαινόμεθα punctum notandum erit, et locus sic vertendus: adeo ut alii, quod quidem ad communem fidem pertinet, nullatenus inferiores sint, siquidem verum aperte volumus dicere. Quamobrem hoc non est hominem retinere, sed abripere etc. Atque ita locus hic distin-

οὕτως ἂν θ' ἰερέως τὰ πλήθη φρονῆ, ὡς ἔγωγε διαρρήδην καὶ
 εὐτόλμως ἀποφαίνομαι, ἐγκλήσεως ὑπόθεσιν εἶναι ταῦτο, προ-
 καλομένην οὐ τῆς τυχεύσεως στάσεως ταραχὴν· ἐπισημαίνουσι¹⁷⁾
 γοῦν τὴν τῶν ὀδόντων φύσιν τε καὶ δύναμιν¹⁸⁾, καὶ ἀρκεῖται
 ὅταν τοῦ ποιμένου, τῆς συνηθείας τε καὶ θεραπείας ὑπολισθοῦ-
 σης ἐπὶ τὰ χεῖρω, τῆς πρὶν διαγωγῆς ἀποστειρηθῶσιν. Εἰ δὴ
 ταῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ οὐ σφαλλόμεθα, τοῦτο πρῶτον θεάσασθε,
 ἀδελφοί· πολλὰ γὰρ ἡμῖν καὶ μεγάλα ἐκ πρώτης ἀπαντήσεται
 πρῶτον ἀπάντων, ἢ πρὸς ἀλλήλους γνησιότης τε καὶ διάθεσις,
 εἰ μηδὲν αὐτῆς ἐλαττωθὲν αἰσθήσεται· εἶθ' ὅτι καὶ δι' ὀρθὴν
 συμβουλήν ἀφικόμενος¹⁹⁾, τὸ κατ' ἀξίαν ἐκ τῆς θείας κρίσεως
 καρποῦται, οὐ τὴν τυχεύσαν χάριν εἰληφώς, τῷ περὶ αὐτοῦ
 τοσαύτην ὑμᾶς ἐπιεκειίας ψῆφον ἐνέγκασθαι· ἐπὶ τούτοις, ὅ
 τῆς ὑμετέρας, συνηθείας²⁰⁾ ἐστὶν ἀγαθὴ γνώμη, σπουδὴν τὴν
 πρέπουσαν εἰσενέγκασθε εἰς ἐπιζήτησιν ἀνδρὸς οὐ χρήσετε, ἀπο-
 κλείσαντες πᾶσαν στασιώδη καὶ ἄτακτον βοήν· αἰεὶ γὰρ ἄδικος
 ἢ τριαύτη, κακὴ τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως²¹⁾ σπινθῆρες
 τε καὶ φλόγες ἐξανίστανται. Οὕτως οὖν τῷ θεῷ τε ἀρέσασθε
 καὶ ὑμῖν, κατ' εὐχάς τε τὰς ὑμετέρας διαζήσασθε, ὡς ὑμᾶς
 ἀγαπῶ, καὶ τὸν ὄρμον τῆς ὑμετέρας προύτητος, ἐξ οὗ τὸν
 ῥῦπον ἐκεῖνον ἀπώσαμενοι²²⁾, ἀντεισενέγκατε ἢ θεῷ ἀγαθῷ τὴν

guitur in veteribus schedis. — 17) [Ἐπισημαίνειν Ion. Paulo post pro
 ψῆφον ἐνέγκασθαι Cast. ψ. εἰσενέγκασθαι. Cf. Valckenar, et Wesseling.
 ad Herodot. VIII, 123. p. 677.] — 18) [Τὴν τῶν ὀδόντων — δύναμιν.
 Stroth. ad h. l. p. 377. not. 12.: „Nemlich, indem sie das abfressen und
 verderben, was sie nicht fressen sollen. Wenn man es vom Beissen
 versteht wollte, so würde es Nonsense seyn.“] — 19) Δι' ὀρθὴν συμ-
 βουλήν ἀφικόμενος. Ex his colligitur, Eusebium nostrum Antiochiam ve-
 nisse una cum reliquis episcopis, qui Eustathium Antiochenum episcopum
 in synodo condemnarunt, et Antiochenos post depositionem Eustathii eum
 penes se detinere voluisse. Hoc est quod supra dixit Constantinus οὐ
 κάθειξιν, ἀλλ' ἀφαίρεισιν μᾶλλον. Idem tradit Theodoretus in lib. I. cap. 21.
 [Cf. Tillémont. memoires T. VI. P. II. p. 64 sq.] — 20) Ὁ τῆς ὑμετέρας
 συνηθείας. Scribendum puto ὅτι τῆς ὑμετέρας συνηθείας ἐστὶν ἀγαθὴ γνώμη
 σπουδὴν τὴν πρ. εἰσενέγκασθαι. Subauditur, enim ἀπὸ κοινοῦ verbum θεά-
 σασθε. Quod si quis vulgatam lectionem tueri velit, equidem non
 magnopere repugnabo. — 21) Κακὴ τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως. Melius
 ni fallor legeretur τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως, id est, ex multorum
 hominum collisione scintillae et flammae excitari solent. Coniecturam
 nostram codex Fuk. nobis tandem confirmavit, in quo diserte scribitur
 τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως. — 22) Ἐξ οὗ τὸν ῥῦπον ἐκεῖνον ἀπώσα-
 μενοι. Christophorus hunc locum ita vertit: Ex quo portu sordibus
 seditionis praeteritae eiectis, pacato mentis statu concordiam in ea-
 rum locum inducite. Verum in ea versione multa sunt quae probare
 non possum. Primo enim quod per ῥῦπον ἐκεῖνον sordes seditionis in-
 telligit, non placet. Mihi quidem videtur Constantinus innuere causam
 illam, propter quam depositus fuerat Eustathius; stuprum videlicet cuius-

δρομίαν, βέβαιον, τὸ σημεῖον ἐπιμένον, δρόμον τε οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντας²³), πηδαλίους δ', ὡς αἶν εἶποι τις, σιδεροῖς. Διόπερ καὶ τὸν φόρτον ἀφθαρτον ἡγεῖσθε²⁴), πᾶν γὰρ τὴν ναῦν λυμαινόμενον, ὡσπερ ἐξ ἀντλίας ἀνάλωται. Διὸ δὴ νῦν προνοήσαθε τὴν ἀπόλαυσιν τούτων ἀπάντων²⁵) οὕτως ἔχειν,

dam mulierculas, de quo Theodoretus in lib. I. historiae. Idem etiam significat Constantinus paulo post, ubi dicit: πᾶν γὰρ τὴν ναῦν λυμαινόμενον, ὡσπερ ἐξ ἀντλίας ἀνάλωται. Id est, quidquid navim corrumpebat, tandem ex sentina exhaustum est. Ubi tamen Christophoronas sordes seditionis iterum interpretatur. Verum quomodo sordes de seditione dici possint, equidem non video. De stupro vero quod Eustathio obiicitur, quin optime dicantur nemo dubitare potest. Est autem hic metaphora a portibus, qui purgari solent, quoties luto et cuiusque modi suderibus oppleti sunt. Iam vero verba illa ἐξ οὐ, posset aliquis interpretari adverbialiter, atque ita legendum esset ἀντεισενέγκατε, quod certe non displicet. Ita, inquit Constantinus, deo placeam ut vos amo, et vestrae lenitatis portum diligo, postquam, eiectis illis sordibus concordiam cum probis moribus induxistis. Certe hic sensus valde mihi arridet prae vulgata lectione. Iam enim concordantes erant Antiochenses, et parata erat seditio, tunc cum haec scriberet Constantinus, ut patet ex initio huius epistolae, [Cf. Tillémont, memoires T. VI. P. II, p. 66.] — 23) Δρόμον τε οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντας. Scribendum putō δρόμον οὐρίον. Est enim metaphora a navigatione. Sic οὐρίος δρόμος apud Sophoclem pro felici cursu navigationis, et οὐριόδρομοῦσα ναῦς a Graecis dicitur, quae secundo fertur vento. — 24) Τὸν ἀφθαρτον φόρτον ἡγεῖσθε. Totā haec epistola passim corrupta est; sed praecipue haec clausula mendis scatet. Quid enim sibi volunt haec verba? Ego non dubito quin legendum sit ἀφθαρτον φόρτον ἄγετε. Utitur enim hic Constantinus perpetua metaphora a navigatione, et Christianos comparat negotiatoribus qui mercaturae causa navigant. Pergite, inquit, felici cursu ad lumen aeternum, vexillo crucis in navibus vestris erecto, et incorruptas merces in navem imponite. Iam enim quidquid navem corrumpere poterat, exhaustum est. Ita levi ac prope nulla mutatione facta, elegans et apertus iam sensus existit. [Cast. τὸ ἀφθαρτον. Sed vel hoc quomodo commodiorem sententiam afferre possit quam vulgata scriptura τὸν ἀφθαρτον φόρτον ἡγεῖσθε, nemo facile dixerit. Contra magnopere blanditur elegans et facilis Valesii coniectura, qua adscita ἄγετε non pro imperativo sed indicativo habendum erit. Neque enim Constantinus amplius iam diffidit, eos ad quos loquitur, τὸν ἀφθαρτον φόρτον ἄγειν, ut docent tum praecedentia tum sequentia πᾶν — ἀνάλωται. Neque magis scripto τὸν ἀφθαρτον φόρτον retineri potest ἡγεῖσθε, id quod statuisse videtur Strothius, cum vertit: „Derowegen können ihr eure Frucht (Fracht) für unverderblich halten.“ Nam ut ita verti posset, legi debere apparet: τὸν φόρτον ἀφθαρτον ἡγεῖσθε, non τὸν ἀφθαρτον φόρτον ἡγεῖσθε. Atque ipsum illud τὸν φόρτον ἀφθαρτον ἡγεῖσθε cum a vulgata scriptura quam Val. retinuit, minus etiam recedat quam Val. coniectura, quamvis ἡγεῖσθε saepe paulo insolentius dictum esse censendum sit pro ἡγεῖσθαι δύνασθε, scribendum duxi.] — 25) Τοῦ τῶν ἀπάντων. Scribendum videtur una voce τούτων. Quomodo etiam Savilius in suo codice emendarat, [Τούτων cum Zimm. scripsi.] In Fuk. codice legitur ἀπόλαυσιν τῶν ἀπάντων. Finis autem huius epistolae sic restituendus videtur: ἢ καθόλου τι πράξασθαι, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῦν. Quam lectionem in versione mea secutus sum. Vocat autem Constantinus ἄβουλον σπουδὴν, studium quod Antiochenses erga Eusebium declaraverant, cum eum sibi episcopum ambirent. Potest etiam intelligi studium Antiochensium erga

ὡς ἂν μὴ δεύτερον ἀβούλω καὶ ἀλυσιτελεῖ σπαιδῇ ἢ καθόλου
τε πῆξασθαι, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῦμεν.
Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η Α'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, ἐπαινοῦντος τὴν παραίτησιν
εἰν Ἀντιοχείας.

Βασιλέως ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς *) ἐπὶ τῇ παραίτησιν τῆς
Ἀντιοχείων ἐπισκοπῆς.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, Εὐσεβίω.

„*Ανέγνων πληρότατα τὴν ἐπιστολὴν, καὶ τὸν κανόνα τῆς
ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης εἰς ἀκρίβειαν φυλαχθέντα κατεκόησα*
ἐμμένειν γοῦν τούτοις ἅπερ ἀρεστά τε τῷ θεῷ, καὶ τῇ ἀπο-
στολικῇ παραδόσει σύμφωνα φαίνεται, εὐαγές. Μακάριον δὲ

Eustathium, cuius abdicationem aegre ferentes, seditionem conclava-
rant. In manuscriptis codicibus Fuk. Sav. et Turnebi hic locus ita scribitur:
ἐπιχειρῆσαι ὃ μὴ συμφέροι [συμφέρον?] εἶναι ἡμεῖς δοκοῦμεν. Sed planior
est scriptura quam in veteribus schedis reperimus, ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον
δοκοῦμεν. [MSt. Steph., Ion. τὴν ἀρχὴν συμφέρον δοκοῦμεν. al. ὃ μὴ
συμφέρον ἡμεῖς δοκοῦμεν. Val. vertit: „Proinde operam date, ut his omni-
bus bonis ita potiamini, ne quid in posterum inconsulto atque inuili
studio aut statuisset omnino, aut ab initio aggressi esse videamini“, multo
autem rectius Strothius: „Derowegen seht dahin, dass ihr von diesem
allem solchen Erfolg habt; damit wir nicht zum zweytenmal mit
unüberlegten und nachtheiligen Bemühungen etwas nicht vortheilhaf-
tes thun, oder auch nur bloss versuchen mögen.“ Nam doxolite pro
doxolime non opus esse scribere, recte vidit Strothius qui animadvertit ad
h. l. p. 378. not. 16.: „Der Kayser braucht hier, wie mehrmalen, der
Gelindigkeit wegen die erste Person statt der zwoten.“ De illo τὴν
ἀρχὴν vid. II, 69. Hermann. ad Viger. p. 723, 67. Cf. Lobeck. ad Phrynich.
p. 123. et quos laudat G. Wernsdorf. ad Himer. ecl. III. p. 82.]

Cap. LXI. *) Βασιλέως ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς. Hic titulus ab ipso
Eusebio perscriptus est, ut apparet. Ait enim ipse de se πρὸς ἡμᾶς.
Quare non opus erat alio titulo. Porro ex hoc loco aperte colligitur,
hos libros ab Eusebio Caesariensi scriptos fuisse. Quod cum innumeris
argumentis ac testimoniis probari possit, miror tamen Iacobum Gotho-
fredum id negare ausum fuisse. [Tum in epistola quam Iacobi Pacidii
nomine ad Andream Rivetum scripsit a. 1648. et 1654. editam, tum in
dissertt. ad Philostorg. H. E. VII, 3. p. 273. et ibidem passim. Sed vid.
Hankius de rerum Byzantin. scriptt. Graec. P. I. c. I. §. CLXXV sqq.
coll. §. CLXXXV. Ioh. Andr. Bosius exercit. poster. de pontificatu max.
imperat. Roman. cap. VIII. §. 5. I. C. Ernesti diss. de Euseb. Pamphili
§. IX. Cf. Tillemont. memoires T. VII. P. I. p. 103 sq. Danz. de Eu-
seb. C. p. 72 sq. not. 44.] In codice Fuk. qui titulos singulis capitibus
praefixos habet, desunt haec verba. In Regiis autem schedis ad latus

συντάξαι καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς τούτου νόμου, ὡς τῆ καὶ κόσμου παντός, ὡς ἔπος εἰπείν, μαρινοῖα, ἄξιον ἀκριβοῦς πάσης ἐκκλησίας ἐπισκοπὸς εἶναι¹⁾: εἰ γὰρ προθαῦσαι ἅπαντας εἶναι σε παρ' αὐτοῖς, ταύτην σοι τὴν εὐδαιμονίαν ἀναμφισβητήτως συναύξουσιν. Ἄλλ' ἢ σὴ συνέρις, ἤγουν τὰς τε ἐντολάς²⁾ τοῦ θεοῦ καὶ τὸν ἀποστολικὸν κανόνα³⁾ καὶ τῆς ἐκκλησίας φυλάττειν ἔγνωκεν,

adscripta sunt. — 1) Πάσης ἐκκλησίας ἐπίσκοπος εἶναι. Baronius ad annum domini 324. numero 145. haec verba sic exponit: Ecclesiae, inquit, Antiochenae curam vocat Constantinus episcopatum totius ecclesiae, quod Antiochia metropolis esset totius orientis. Verum quod pace summi viri dictum sit, alius videtur esse sensus horum verborum. Nam cum omnes civitates Eusebium episcopum habere vellent, ut paulo post testatur Constantinus, omnium consensu dignus erat Eusebius totius orbis episcopatu. [Minime in sequentibus Constantinus omnes civitates totius orbis Eusebium episcopum sibi exprovisisse sed simpliciter omnes (ἅπαντας) illud optasse scripsit, qua sine dubio de universo tantum Antiochenorum coetu cogitari imperator voluit, ut apertissime docent sequentia παραϊτουμένη τὴν ἐπίσκοπιαν τῆς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας. Sed idem probat quod verbis τῆ καὶ κόσμου παντός statim adiecit Constantinus, ὡς ἔπος εἰπείν sive illud cum Valesio: „propetadum,“ sive cum Strothio: „so zu sagen“ vertas. Cf. nos ad Euseb. H. E. VII, 25. T. II. p. 376. Adde Heindorf. ad Platon. Hipp. mai. §. 11. c. p. 132 sq. Itaque non erat cur Baronii expositionem Valesius reiiceret. Cf. Socrat. H. E. I, 24. πάσης οἰκονομίας — ἐκρίθη.] — 2) Ἦγουν τὰς τε ἐντολάς. In codice Fuketii et Savilii scriptum est εἰ περ τὰς τε ἐντολάς. Malim tamen scribere ἤπερ τὰς τε, etc. Paulo ante ubi legitur σύμφωνα φαίνεται, codex Fuketii et Savilii addunt εὐαγγέλιον. — 3) [Τὸν ἀποστολικὸν κανόνα. Significat Constantinus can. apost. XIV. (XIII.): Ἐπίσκοπον μὴ εἶναι καταλείψαντα τὴν ἑαυτοῦ παροικίαν, ἕτερον ἐπιπηδᾶν, κἢν ὑπὸ πλειόνων ἀναγκάζηται· εἰ μὴ τις εὐλογος αἰτία ἢ, τοῦτο βιαζομένη αὐτὸν ποιεῖν, ὡς πλεον τε κέρδος δυναμένου αὐτοῦ ταῖς ἐκείσε λόγῳ εὐσεβείας συμβάλλεσθαι· καὶ τοῦτ' ὁ, οὐκ ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ κρῖται πολλῶν ἐπισκόπων, καὶ παρακλήσει μεγίστη. Ad quem canonem Boyerregius haec annotavit: „Non quaelibet episcoporum metathesis hic prohibetur, sed ea solum qua quispiam per avaritiam et ambitionem, sine maiorum auctoritate, multorumque suasu et iudicio, alia iusta causa, in aliam se transfert paroeciam. Verum enim vera si comprovincialibus visum fuerit episcopis, maiorem inde ecclesiae utilitatem emersuram, libere transferatur.“ Cf. concil. Carthag. IV. can. 27. et Pelagii secundi epist. X. ad Benignum. Baldvini Constantinus M. p. 81 sqq. Petrus de Marca de concordia sacerdot. et imp. III, 2. p. 207. VI, 8. p. 817. Hase iuris eccles. commentt. histor. Partic. I. p. 38. nott. 8. 9. Sed Constantinus illum κανόνα simul dicit τὸν κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστάτης: „ecclesiasticae disciplinae regulam,“ ut vertit Val., „die Vorschrift des Kirchen-Rechts,“ ut Stroth. Videtur autem respexisse ille can. XV. concil. Nicaen. I. qui sic habet: Διὰ τὸν πολὺν ταραχὸν καὶ τὰς ἀτάσεις αὐτῶν γενομένης ἰδοὺς παντάπασιν περιωρισθῆναι τὴν συνήθειαν τὴν παρὰ τὸν κανόνα εὐρεθείσαν ἐν τισὶ μέρειν· ὥστε ὑπὸ πόλεως εἰς πόλιν μὴ μεταβαίνειν, μήτε ἐπίσκοπον, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον. Εἰ δέ τις μετὰ τὸν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου ὄρον, τοιοῦτω τινὶ ἐπιχειρήσειεν, ἢ ἐπίδοσθαι ἑαυτὸν πράγματι τοιοῦτω, ἀκυρωθήσεται ἑξάπαντος τὸ κατασκευασμα, καὶ ἀποκατασταθήσεται τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐχυροτομήθη. Cf. Starck ausführliche KG. des ersten Jahrhunderts T. II. p. 517 sqq. p. 528 sq. Augusti Denkwürdigkeiten T. IV. p. 229 sq.

ὑπέρευγε πεποίησε, παρασκευάσθη τὴν ἐπισκοπίαν τῆς αὐτῆς τῆς Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας, ἐν ταύτῃ δὲ θαμνίνας ἐπιποδάξουσα, εἰς ἣν ἐκ πρώτης θεοῦ βουλήσει τὴν ἐπισκοπίαν ὑπεδέξατο. Περὶ δὲ τούτου πρὸς τὸν λαὸν ἐπιστολὴν ἐποίησάμην, πρὸς τε τοὺς ἄλλους συλλειτουργοὺς, ὅτι καὶ αὐτοὶ πρὸς τούτων ἐπιγραφῶν γρηγορηκότες *) ἀπερ' ἢ σὴ καθαρότης ἀναγνοῦσαι, φησὶς ἐπιγνώσεται, ὅτι τῆς ἐδικαιοσύνης ἀντιφθεγγομένης αὐτοῖς προτροπῇ τοῦ θεοῦ πρὸς αὐτοὺς ἔγραψα ὡς τῷ συμβουλίῳ καὶ τῇ σὴν σύνοδον παρεῖναι δεήσει, ὡς ἂν τούτο διὰ τῆς Ἀντιοχείων ἐκκλησίας τυκῶθῃ. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφε ἀγαπητέ. :

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Β Β'.

Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον, μὴ ἕκασταθε, ^{Καίσαρος} ^{Εὐσεβίου} ^{Καίσαρος} ^{Εὐσεβίου}.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, Θεοδότῳ *) Θεοδώρῳ, Ναρκίσσῳ, Αἰτίῳ, Ἀλφειῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις τοῖς οὖσιν ἐν Ἀντιοχείᾳ.

Ἀνέγνωι τὰ γραφέντα παρὰ κτῆς ὑμετέρας συγκλήσεως Ἐυσεβίου τε τοῦ ἅμα ὑμῖν ἱερωμένου τὴν ἐμφρονα πρόθεσιν ἀπεδέξαμην, ἐπιγνοὺς τε τὰ πεπραγμένα συμπακτα, τούτοις μὲν σοῖς ὑμετέροις γράμμασι, τούτοις δὲ τοῖς Ἀνακίου καὶ Στρατηγίου **) τῶν διασημοτάτων κομήτων, διασχεψὶν τε τὴν δέουσαν

Neander Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 325 sqq.] 4) [Γεγραφηκότες καὶ ἕκασταθε Cast.]

Cap. LXII. *) Θεοδότῳ. Hic Theodotus episcopus erat Laodiceno in Syria, Narcissus vero episcopus Neroniadis in Cilicia, Aëtius episcopus Lyddae in Palaestina: omnes Arianarum partium fautores. Qui cum Antiochiam venissent una cum Eusebio Nicomediensi et Eusebio Caesariensi, Eustathium deposuerunt, ut scribit Theodoretus in libro I. historiae cap. 21. Aëtius tamen ad orthodoxorum partes postmodum se recepit, teste Philostorgio in lib. III. cap. 12. et Athanasio, Iam Alphus Apameae in Syria episcopus, Theodorus denique Sydonis in Phoenice antistes nominantur inter episcopos qui Nicaenae synodo subscripserunt. De Theodoto loquitur etiam Athanasius in libro de synodis Arimini et Seleucia. [Cf. Tillemont. memoires T. VI. P. II. p. 65. p. 80.] + 1) [Ὁσιότητος Cast., quem sensum Val. expressit vertens: „a vestra sanctitate.“] — 2) Ἀνακίου καὶ Στρατηγίου. De Acaeo Comite Orientis ni fallor, Constantinus supra in epistola ad Macarium Hierosolymorum episcopum. Strategius vero is est, qui alio nomine Musonianus dictus, de quo multa notavi ad lib. XVI. Amm. Marcellini. Missus fuerat Antiochiam ab imperatore Constantino ad sedandum tumultum, ut dixit

ποιησάμενος, πρὸς τὸν λαὸν τῆν Ἀντιοχείαν ἔγραψα, ὅπως
 ἀριστόν τε τῷ θεῷ ἦν καὶ ἀρμόδιον τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀναιγράφον
 τε τῆς ἐπιστολῆς ὑποταχθῆναι τοῖς γράμμασι τούτοις ἐνταί-
 φημην, εἰς ἃν καὶ αὐτοὶ γινώσκετε ὅ, τίποτε τῷ ταῦ δικαίου
 λόγῳ προσκληθεῖς³⁾ πρὸς τὸν λαὸν γράψαι προειλόμην· ἐπειδὴ
 τοῦτο, τοῖς γράμμασιν ὑμῶν περιείχεται, ὥστε κατὰ γὰρ τὴν τοῦ
 λαοῦ καὶ τὴν τῆς ἡμετέρας προαιρέσεως σύνεσιν⁴⁾ τα καὶ βού-
 λησιν, Εὐσεβίου τὸν ἱερώτατον ἐπίσκοπον τῆς Καισαρέων ἐκ-
 κλησίας, ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείας προκαθέζεσθαι, καὶ τὴν ὑπὲρ
 ταύτης ἀναδέξασθαι φροντίδα. Τὰ γὰρ τῶν Εὐσεβίου γράμ-
 ματα⁵⁾ τὸν θεσμόν ἐκκλησίας μάλιστα φυλάττοντα φαίνεται,
 ἐχοῦν δ' ὑμῶν τῇ συνέσει καὶ τὴν ἐμὴν γνώμην ἐμφανῆ γενέ-
 σθαι. Ἀφίχται γὰρ εἰς ἐμὲ⁶⁾, Εὐφρόνιον τε τὸν πρεσβύτερον,
 πολίτην ὄντα τῆς κατὰ Καππαδοκίαν Καισαρείας, καὶ Γεώρ-
 γιον τὸν Ἀρεθουσίων⁷⁾ πρεσβύτερον ὡσαύτως, ὃν ἐπὶ τῆς

Eusebius supra. — 3) Τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκληθεῖς. Malim scri-
 bere προκληθεῖς. — 4) Προαιρέσεως σύνεσιν. Libentius legerim συνέσεως
 προαιρέσιν. Porro ex his verbis quae a Christophorsono male accepta
 sunt, apparet episcopos qui Antiochiae convenerant, a Constantino per
 literas petiisse, ut iuxta populi Antiocheni et ipsorum voluntatem Euse-
 bii ad Antiochenam sedem transferretur. Itaque verba illa ὥστε κατὰ
 τα τῆν τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἡμετέρας σύνεσεως προαιρέσιν, etc. de-
 sumpta sunt ex epistola episcoporum Antiochiae congregatorum ad Im-
 peratorem Constantinum missa. [Pro sequenti βούλησιν Cast. βουλήν.] —
 5) Τῶν γράμματα τῶν Εὐσεβίου γράμματα τὸν θεσμόν, etc. Non displicet coniectura doctorum
 virorum, qui emendaverunt τὰ γράμματα τοῦ Εὐσεβίου γράμματα τὸν θεσμόν,
 etc. Posset etiam locus sic emendari: ἀπῆρκε γὰρ ὑμῖν τὰ τοῦ Εὐσεβίου,
 etc. Verum prior lectio confirmatur auctoritate codicis Fuketii et Savilii.
 Tantum delendus est articulus postpositivus ἃ, qui in Fuketii codice non
 habetur. — 6) Ἀφίχται γὰρ εἰς ἐμὲ Εὐφρόνιον. In codice Fuketii et
 Savilii ita legitur hic locus: ἀφίχθαι γὰρ εἰς ἐμὲ συνέβη, Εὐφρόνιον, etc.
 Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Sed vulgata lectio longe
 praestat: ἀφίχται γὰρ εἰς ἐμὲ, id est, pervenit ad me, ut vertit Musculus,
 seu. nuntiatum est mihi. — 7) Γεώργιον τὸν Ἀρεθουσίων. Supple. πολί-
 την, quam vocem ἀπὸ κοινοῦ repetendam esse, minime advertit Christo-
 phorsonus. Ceterum πολίτης non tantum significat eum qui ex aliqua
 urbe oriundus est, sed potius qui in aliqua urbe domicilium habet, et
 inter cives relatus est, sive in ea natus sit, sive alibi. [Haec secutus Val.
 vertit: „Georgium Arethusiorum civem, itidem presbyterum.“ Atque
 in eadem qua Val., opinione haud scio an fuerit Strath. vertens: „der
 Presbyter Georgius aus Arethusa.“ Sed recta Val. errorem h. l. com-
 missum, taxavit Tillémont, memoires T. VI. P. III. p. 783 sq. ita: „L'ex-
 pression de Constantin, qui appelle George τῶν Ἀρεθουσίων πρεσβύτερον,
 marque bien naturellement qu'il estoit Prestre d'Arethuse. Et rien n'em-
 peche de suivre ce sens, puisqu' ayant esté déposé à Alexandria où
 il estoit Prestre, il pouvoit bien avoir demandé à estre reçu dans le
 Clergé d'Arethuse (Cf. Valesii not. 8.). Il paroist assez qu'il demanda
 à l'estre dans celui d'Antioche sous S. Eustathe, qui le refusa: mais il
 l'obtint de ses successeurs. — Ainsi, il n'y a point de nécessité de
 consentendre πολίτην dans les paroles de Constantin, pour luy faire dire

καλῶς οὖν εἶχε δηλώσει τῇ συνέσει ὑμῶν τούτους, ὑμῖς δὲ προχειρισμένους. — 9) Τοὺς προχειρισμένους. — Προχειρισμένους. Nihil

que George estoit Bourgeois d'Arethuse, comme voit Mr. Valois. La suite de ce que Constantin dit de lui, se rapporte visiblement à sa qualité de Prestre, et non à celle de Bourgeois. Celle-ci ne serviroit mesme qu'a nous embrouiller, puisque George estoit originaire d'Alexandrie, selon Philostorge." Philostorg. VII, 17. Georgios, inquit, Ἀλεξανδρεὺς μὲν το γένος, καὶ τῶν ἐκ φιλοσοφίας ὀρμωμένων, τῆς δὲ κατὰ Συρίαν Λαοδικείας ἐπισιτῶν. Ad verba autem Valesii: „Ceterum πολέτης — alibi“ Tillemont. l. l. p. 784. haec respondet: „Et pourquoi y demeureroit-il, s'il n'en estoit ni originaire, ni Prestre? Ou s'il y estoit attaché par sa famille, comment S. Alexandre l'avoit-il fait Prestre d'Alexandrie?“ Cf. T. VI. P. II. p. 35 sq.: „George que S. Alexandre avoit fait Prestre d'Alexandrie, dont il estoit originaire, mais qui se trouvoit alors à Antioche, voulut faire le mediateur, et écrivit tant à S. Alexandre qu'aux Ariens. — — — S. Athanase l'appelle le plus méchant des Ariens. Il paroist qu'après avoir esté excommunié à Alexandrie, il voulut se faire recevoir dans le Clergé d'Antioche. Mais S. Eustathe ne l'y voulut point admettre à cause de son impiété; ce qui l'obligea apparemment à se retirer à Arethuse en Syrie, ou il fut receu, puisque Constantin l'appelle Prestre d'Arethuse, en le proposant (a. 332.), comme digne d'estre fait Evesque d'Antioche, selon les sentiments des Eusebiens. S. Eustathe ayant esté chassé (a. 331.) les Ariens receurent George dans le Clergé d'Antioche, et mesme l'éleverent à l'Episcopat de Laodicée après la mort de Theodote, et avant le concile de Tyr, auquel il assista (a. 335.).“ Cf. Valesii not. 8. et Gothofredus ad l. l. Philostorg, p. 353 sq.] — 8) Ὁν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος. Idem scribit Athanasius in libro de synodis Arimini et Seleucia; Georgium hunc scilicet qui postea Laodiceae episcopus fuit, primum ab Alexandro Alexandrinorum episcopo presbyterum esse factum, postea vero ob impietatem depositum esse ab eodem Alexandro. Sed et in apologetico adversus Constantium pag. 728 eundem ab Alexandro depositum esse scribit, idque ipsum diserte confirmant patres Sardicensis concilii in epistola synodica. Idem Athanasius in eodem de synodis libro pag. 886. Georgium hunc Antiochiae commotum esse testatur. Porro hunc locum ex schedis Regiis ita distinxit: Ὁν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατεστήσατο, εἶναι τὴν πλάτιν δοκιμωτάτους, et sic Musculus. — 9) Τοὺς προχειρισμένους. Mutilus esse mihi videtur hic locus, quem ita supplendum esse existimo: καλῶς οὖν εἶχε δηλώσει τῇ συνέσει ὑμῶν τούτους, ὑμῖς δὲ προχειρισμένους τούτους τε καὶ ἑτέρους etc. Quam lectionem in versione mea sum secutus. [Val. vertit: „Placuit itaque — ut hos viros et alios quos ad episcopatum idoneos indicaveritis.“ Stroth. ante προχειρισμένους inserendum putat προχειρισμένους, vertens: „Es hat mir also gut gedäucht, — dass dieselbe die vorgedachten Männer, und andre welche ihr zur Bischofs-Würde fähig haltet.“ Equidem locum esse duco integrum, et si quid mutandum, pro τοὺς τε scribendum τούτους.] Τούτους Euphronium et Georgium supradictos intelligit. Ex quibus Euphronius quidem postea fuit episcopus Antiochiae, et quidem proximo loco post Eustathium, ut scribunt Socrates, Sozomenus, et Theodorus Mopsuestenus apud Nicetam in thesauro orthodoxae fidei. Georgius vero is est ut dixi, qui postea episcopus fuit Laodiceae. In codice Fuk. scribitur τοὺς τε προχειρισμένους. Porro autem notandum est, Arianos homines pro orthodoxis hic laudari a Constantino, seu quia errorem suum adhuc tegebant, seu quia Arianis aures eius atque animum occupaverant. — Προχειρισμένους. Nihil

ἀφ' οὗς ἠγγήσαθε πρὸς τὴν ἐπίσκοπῆς ἀξίωμα, ὄρισαι ταῦτα
 ἢ τῆ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν σύμφωνα ἢ εἴη τῶν γὰρ
 τοιαύτων ἐντροπισθέντων, ἀννήσεται ἡμῶν εἰ συνέσις κατὰ τὸν
 τῆς ἐκκλησίας κανόνα καὶ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν, αὐτὰ
 ὀφθῆναι τὴν χειροτονίαν, ὡς ἂν ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης
 ὑφηγητὴς λόγος. Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Γ'.

Ὅπως τὰς αἱρέσεις ἐκτιμῆν ἐσκούδασαν.

Τοιαῦτα τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν ἀρχουσι διατακτόμενος βασι-
 λεὺς, πάντα πράττειν¹⁾ ἐπ' εὐφημίᾳ τοῦ θείου λόγου παρήγει.
 Ἐπεὶ δὲ τὰς διαστάσεις ἐκποδῶν ποιησάμενος, ὑπὸ σύμφωνον
 ἁρμοσίαν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ κατεστήσατο, ἐνθεν μεταβάς,
 ἄλλο τι γένος ἀθέων ἀνδρῶν ᾤθη δειν, ὡσπερ δηλητήριον
 τοῦ τῶν ἀνθρώπων ἀφανὲς κατασιῆσαι βίου· φθόροι δὲ τινες
 ὑπῆρχον οὗτοι, προσχῆματι σεμνῶ λυμαινόμενοι τὰς πόλεις·
 ψευδοπροφήτας αὐτοὺς ἢ λύκους ἄρπαγας σωτήριος ἀπεκάλεε
 ὡδὲ που θεσπίζουσα φωνή²⁾· „προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδο-
 προφητῶν, οἳ τινες ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβά-
 των, ἔσωθεν δὲ εἰσὶ λύκοι ἄρπαγες· ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν
 ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.“ Καταπεμφθέν δὴ τοῖς κατ' ἔθνος ἡγε-
 μόσι πρόσταγμα, πᾶν³⁾ τὸ τῶν τοιούτων φύλον ἤλαυνε· πρὸς
 δὲ τῷ νόμῳ, καὶ ζωοποιὸν διδασκαλίαν εἰς αὐτῶν πρόσωπον
 διετίθετο, σπεύδειν ἐπὶ μετάνοιαν παρορμῶν τοὺς ἄνδρας·

hic vidit Christophorsonus. Προχειρίσασθαι in electionibus, est proponere ac proferre in medium nomen alicuius, ut inquiratur an dignus sit eo munere de quo agitur. Quod ἐκφῆναι vocat Constantinus in epistola ad populum Antiochenum. Προχειρισμὸν sequebatur examinatio, deinde electio, ac postremo ordinatio seu consecratio. Certe προχειρισμὸς aperte distinguitur a χειροθεσίᾳ in epist. patrum concil. Nicen. ad episcopos Aegypti. Sic enim statuunt de Meletio: μηδεμίαν ἐξουσίαν ἔχειν, μήτε προχειρίζεσθαι, μήτε χειροθετεῖν. Et paulo post de episcopis a Meletio ordinatis praecipiant: τούτοις μὲν μηδεμίαν ἐξουσίαν εἶναι τοὺς ἀρεσκομένους αὐτοῖς προχειρίζεσθαι, ἢ ὑποβάλλειν ὄνομα. De catholicis vero sacerdotibus qui se pueros a Meletii schismate servassent, ita sanciant: ἐξουσίαν ἔχειν καὶ προχειρίζεσθαι, καὶ ὄνομα ἐπιλέγεσθαι τῶν ἀξίων τοῦ κλήρου. Nec aliter Nicetas in vita Ignatii patriarchae, ubi eius electionem commemorat, πολλῶν τοιγαροῦν εἰς προστασίαν τῆς ἐκκλησίας προχειριζομένων, καὶ ἄλλων δι' ἄλλας αἰτίας διαμαρτανόντων τοῦ σκοποῦ etc. [Cf. Budaei commentt. linguae Graec. p. 929 sq.]

Cap. LXIII. 1) [Ἀρχουσι — πράττειν male ommissa sunt apud Val., unde praecunte Zimm. ea restitui.] — 2) [Σωτήριος — φωνή. Vid. Matth. VII, 15. 16.] — 3) [Ἠγεμόσι βασιλικόν τι θέσπισμα, πᾶν Cast.] — 4) [Αὐτοῖς. ἔχουσ ἔλεγε τὴν Ιου.]

σωτηρίας γὰρ ὄρον αὐτοῖς εἶσθαι τὴν¹⁾ ἐκλήσιαν τοῦ Θεοῦ.
Ἐπάκουσον ὁ ὅπως καὶ τούτοις διὰ τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀμίλει
γράμματος.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Η Δ'.

Κωνσταντίνου διάταγμα πρὸς τοὺς αἰρετικούς.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός,
αἰρετικοῖς.

„Επίγνωτε νῦν διὰ τῆς νομοθεσίας ταύτης, ὧ Νανα-
τιανοὶ, Οὐαλεντῖνοι, Μαρκιωνισταὶ, Παυλιανοὶ, οἳ τε κατὰ
Φρύγας ἐπικεκλημένοι¹⁾, καὶ πάντες ἀπλῶς οἱ τὰς αἱρέσεις διὰ
τῶν οἰκείων πληροῦντες συστημάτων, ὅσοις ψεύδεσιν ἢ παρ'
ὑμῖν ματαιότης ἐμπέπλεκται, καὶ ὅπως ἰοβόλοις τισὶ φαρμάκοις
ἢ ὑμετέρα συνέχεαι διδασκαλία, ὡς τοὺς μὲν ὑγιαίνοντας εἰς
ἀσθένειαν, τοὺς δὲ ζῶντας εἰς διηνεκῆ θάνατον ἀπάγεσθαι δι'
ὑμῶν. Ὡς τῆς μὲν ἀληθείας ἐχθροὶ, τῆς δὲ ζωῆς πολέμοι,
καὶ ἀπωλείας σύμβουλοι· πάντα παρ' ὑμῖν τῆς ἀληθείας ἐστὶν
ἐναντία, αἰσχροῖς πονηρεύμασι συνάδοντα, αἰτοπίας καὶ θρά-
μασι χρῆμα²⁾, δι' ὧν ὑμεῖς τὰ μὲν ψευθῆ κατασκευάζετε, τοὺς
δ' ἀναμαρτήτους θλίβετε, τὸ φῶς τοῖς πιστεύουσιν ἀρνείεθε.
Ἐπὶ προσχήματι γοῦν θεϊότητος αἰεὶ πλημμελοῦντες, πάντα
μιαίνετε, τὰς ἀθάτους καὶ καθαρὰς συνειδήσεις θανατηφόροις
πληγαῖς τραυματίζετε, αὐτὴν δὲ, σχεδὸν εἰπεῖν, τὴν ἡμέραν,
τῶν ἀνθρωπείων ὀφθαλμῶν καθαρπάζετε. Καὶ τί δεῖ καθέ-
καστον λέγειν; Ὅπου γε περὶ τῶν ὑμετέρων κακῶν εἰπεῖν τὸ
κατ' ἀξίαν, οὔτε βραχέος ἐστὶ χρόνου, οὔτε τῶν ἡμετέρων ἀσχο-
λιῶν· οὕτω γὰρ ἐστὶ μακρὰ καὶ ἄμετρα τὰ παρ' ὑμῖν αἰτοπή-
ματα, οὕτως εἰδεχθῆ, καὶ πάσης ἀπηνείας πλήρη, ὡς μηδ'
ὀλόκληρον ἡμέραν πρὸς ἔκφρασιν τούτων ἀρκεῖν· ἄλλως τε καὶ

Cap. LXIV. 1) [Οἳ τε κατὰ Φρύγας ἐπικεκλημένοι. Sozomen. H. E. II, 30. tradit, contra eos tantum Montanistarum Constantini legem valuisse, qui extra Phrygiam, non qui intra Phrygiam et provincias conterminas versati fuerint. Ceterum non inepte Stroth. ad h. l. p. 385. not. g.: „Manchen Lesern wird bey diesem Briefe ohne Zweifel jene Gellertische Erzählung einfallen: Ihr Ochsen, die ihr alle seyd, euch Flegeln geb' ich zum Bescheid u. s. w.“ Cf. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 238 sq.] — 2) Χρῆμα. In Fuk. Sav. et Turnebi codicibus scriptum inveni χαίροντα, prout Scaliger, Christophorsonus aliique in suis libris repererunt. [Val. vertit: „ineptiis et figmentis referta“ Stroth.: „von Thorheiten und Erdichtun-

ἐκκλίνειν τῶν τοιούτων προσηύει τὰς ἀκοὰς, τοὺς τ' ὀφθαλμοὺς ἀποστρέφειν, ὑπὲρ τοῦ μὴ χραίνεσθαι τῇ καθήκαστον διηγήσει τὴν τῆς ἡμετέρας πίστεως εἰλικρινῆ καὶ καθαρὰν προθυμίαν. Τί οὖν, ἀνεξόμεθα περαιτέρω τῶν τοιούτων κακῶν; Ἄλλ' ἢ μακρὰ παρεπιθύμησις³⁾, ὥσπερ λοιμικῆ νόσηματι καὶ τοὺς ὑγιαίνοντας χραίνεσθαι ποιεῖ. Τίνος οὖν ἔνεκεν τὴν ταχίστην τὰς ῥίξας, ὡς εἰπεῖν, τῆς τοσαύτης κακίας οὐ διὰ δημοσίας ἐπιστροφείας ἐκκόπτομεν;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ξ Ε'.

Περὶ ἀφαιρέσεως τόπων, συνάξεων τῶν αἵρετικῶν.

Τοιγάρτοι ἐπειδὴ τὸν ὀλεθρον τοῦτον τῆς ὑμετέρας ἐξωλείας ἐπὶ πλείον φέρειν οὐκ ἔστιν οἶόν τε, διὰ τοῦ νόμου τούτου προαγορευόμεν, μὴ τις ὑμῶν συνάξειν τοῦ λοιποῦ τολμήσῃ. Διὸ καὶ πάντας ὑμῶν τοὺς οἴκους ἐν οἷς τὰ συνέδρια ταῦτα πληροῦτε, ἀφαιρεθῆναι προσετάξαμεν, μέχρι τοσοῦτου τῆς φροντίδος ταύτης προχωρούσης, ὡς μὴ ἐν τῷ δημοσίῳ μόνον, ἀλλὰ μηδ' ἐν οἰκίᾳ ἰδιωτικῇ, ἢ τόποις τισὶν ἰδιάζουσι τὰ τῆς δεισιδαιμονος ὑμῶν ἀνοίας συστήματα συντρέχειν. Πλὴν ὅσον περ ἔστι κάλλιον, ὅσοι τῆς ἀληθινῆς καὶ καθαρᾶς ἐπιμελεῖσθε θρησκείας, εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἔλθετε, καὶ τῇ ταύτης ἀγιότητι κοινωνεῖτε, δι' ἧς καὶ τῆς ἀληθείας ἐφικέσθαι δυνήσεσθε· κεχωρίσθω δὲ παντελῶς τῆς τῶν ἡμετέρων καιρῶν εὐκληρίας, ἢ τῆς διεστραμμένης διανοίας ὑμῶν ἀπάτη, λέγω δὲ, ἢ τῶν αἵρετικῶν καὶ σχισματικῶν ἐναγῆς τε καὶ ἐξώλης διχόνοια¹⁾. Ἦρέπει γὰρ τῇ ἡμετέρᾳ μακαριότητι ἧς ἀπολαύομεν σὺν θεῷ, τὸ τοὺς ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθαῖς βιοῦντας, ἀπὸ πάσης ἀτάκτου πλάνης εἰς τὴν εὐθειᾶν ὁδὸν, ἀπὸ τοῦ σκότους ἐπὶ τὸ φῶς, ἀπὸ ματαιότητος εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ θανάτου πρὸς σωτηρίαν ἄγεσθαι. Ὑπὲρ δὲ τοῦ τῆς θεραπείας ταύτης καὶ ἀναγκαίαν γενέσθαι τὴν ἰσχὺν, προσετάξαμεν, καθὼς προεῖρηται ἐπὶ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας²⁾ ὑμῶν συνέδρια, πάντων

gen v o l l. " Cf. paulo post verba: πάσης ἀπηνείας πλήρη.] — 3) Μακρὰ παρεπιθύμησις. Forte παρεπιθύμησις, id est, negligentia et dissimulatio. [Cf. Euseb. H. E. IX, 9. not. 12.] In codice Fuk. Savil. ac Turnebi ὑπέρθεσις legitur. Paulo post [pro ἐπιστροφείας Steph.] scribo ex codice Fuk. διὰ δημοσίας ἐπιστροφείας.

Cap. LXV. 1) [Διάνοια Steph. διχόνοια MSt. Steph. et probabiliter codd. Val.] — 2) Ὑπὸ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας. Prima vox delenda est utpote superflua. In Fuk. Sav. et Turnebi codicibus legitur ἐπὶ πάντα.

φημί τῶν αἰρετικῶν τοὺς εὐκτηρίους, εἶγε εὐκτηρίους ὀνομάζειν οἴκους προσήκει, ἀφαιρεθέντας³⁾ ἀναντιρρόητως, τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ χωρὶς τινος ὑπερθέσεως παραδοθῆναι, τοὺς δὲ λοιποὺς τόπους τοῖς δημοσίοις προσκριθῆναι, καὶ μηδὲ μίαν ὑμῖν, εἰς τὸ ἐξῆς τοῦ συναγαγεῖν⁴⁾ εὐμάρειαν περιλειφθῆναι, ὅπως ἐκ τῆς ἐνεστώσης ἡμέρας, ἐν μηδενὶ τόπῳ μήτε δημοσίῳ μήτ' ἰδιωτικῷ, τὰ ἀθέμιτα ὑμῶν συστήματα ἀθροισθῆναι τολμήσῃ. Προτεθῆτω⁵⁾.”

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Σ'.

Ὅπως βιβλίων ἀθεμίτων παρ' αὐτοῖς εὐρεθέντων, πολλοὶ τῶν αἰρετικῶν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ὑπέστρεψαν.

Οὕτω μὲν τὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐγκρύμματα βασιλικῷ προστάγματι διελύοντο, ἠλαύνοντό τε οἱ θῆρες, οἱ τε τῆς τούτων δυσσεβείας ἑξαρχοί. Τῶν δ' ὑπὸ τούτων ἠπατημένων, οἱ μὲν νόθῳ φρονήματι, βασιλικῆς ἀπειλῆς φόβῳ, τὴν ἐκκλησίαν ὑπεδύοντο, τὸν καιρὸν κατειρωνευόμενοι¹⁾. ἐπεὶ δὲ καὶ διερευνᾶσθαι τῶν ἀνδρῶν τὰς βίβλους²⁾ διηγόρευεν ὁ νόμος,

Forte ἐπίπαν τὰ etc. — 3) Ἀφαιρεθέντας. Male Christophorsonus vertit *diruta*. Neque enim Constantinus basilicas haereticorum dirui iubet, sed ipsis adimi et ecclesiae catholicae tradi. Similes sunt imperatorum constitutiones in codice Theodosiano, titulo de haereticis. Porro ab hac Constantini lege excepti prius fuerant Novatiani, ut patet ex lege 2. eodem titulo. Verum hac ultima Constantini sanctione, una cum ceteris haereticis et schismaticis comprehensi sunt. Vide Sozomenum in lib. II. cap. 30. [imo c. 32.] ubi rationem affert, cur in hac Constantini lege Ariani inter ceteros haereticos nominatim comprehensi non sint. [Cf. Schmidt Handbuch der christlichen KG. T. II. p. 186 sq. Manso Leben Constantins p. 123 sq. n.] — 4) Τοῦ συναγαγεῖν. Rectius in codice Fuk. scribitur τοῦ συνάγειν. Nam συνάγειν proprium est huius rei vocabulum. Latini uno verbo dicunt *colligere*, ut plurimis exemplis probari potest. Unde et *collecta* ab iisdem dicta, quae Graecis *συναξίς*. Optatus in libro II. ubi de episcopis Donatistarum in urbe Roma loquitur; *Sed quia quibusdam Afris urbica placuerat commoratio, et hinc a vobis profecti videbantur, ipsi petierunt, ut aliquis hinc qui illos colligeret, mitteretur.* Et paulo post: *Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta et quod excurrit, basilicas, locum, ubi colligerent, non habebant.* — 5) Τολμήσει, προτεθῆτω. Ultimam vocem non intellexit Christophorsonus, quae legibus et constitutionibus principum addi solebat, idque interdum manu ipsorum. Sic in novella Theodosii de reddito iure armorum legitur: *Et manu divina. Proponatur amantissimo nostri populo Rom. et ad latus: data VIII. Calend. Iulias Romae Valentiniano et Anatolio Coss.* Vide quae notavi supra ad lib. II. cap. 42. huius operis. Recte igitur in codice Regio post vocem *τολμήσει* punctum apponitur. In Fuk. exemplari deest verbum *προτεθῆτω*.

Cap. LXVI. 1) Κατειρωνευόμενοι. In codice Regio scholium ad marginem adiectum est huiusmodi: *καθυποκρινόμενοι.* — 2) Διερευνᾶσθαι

ἠλίσκοντο τότε ἀπειρημένας οἱ κακοτεχνίας μετιόντες· οὐ δὲ χάριν, πάντ' ἔπραττον, εἰρωνεία τὴν σωτηρίαν ποριζόμενοι. Οἱ δὲ, καὶ σὺν ἀληθείᾳ τάχα πού λογισμῶ ἠυτομόλουν ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος ἐλπίδα³). Τούτων δὲ τὴν διάκρισιν οἱ τῶν ἐκκλησιῶν πρόεδροι σὺν ἀκριβείᾳ ποιούμενοι, τοὺς μὲν ἐπιπλάστως προσιέναι πειρωμένους, μακρὰν πού τοῖς προβάτων κωδίοις ἐγκρυπτομένους ἀπέπεμπον, τοὺς δὲ ψυχῇ καθαρᾷ τοῦτο πράττοντας, δοκιμάζοντες χρόνῳ, μετὰ τὴν αὐτάρκη διάπειραν τῶ πλήθει εἰσαγομένων⁴) κατέλεγον. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῶν δυσφήμων ἑτεροδόξων ἐπράττετο· τοὺς δὲ γε μηδὲν δυσσεβῆς ἐν δογμάτων διδασκαλίᾳ φέροντας, ἄλλως δὲ τῆς κοινῆς ὁμηγύρεως ἀνδρῶν σχισματικῶν αἰτία διεσιῶτας, ἀμελλήτως⁵)

τας βιβλους δηγόρουν δ νόμος. Ergo praeter supradictam epistolam Constantini ad haereticos, alia lex fuit, quae libros haereticorum conquiri et cremari iubebat, aut epistola illa non integra ab Eusebio prolata est. [Cf. Vales. ad Evagr. H. E. III, 4. p. 336. ed. Reading.] Porro scribendum est ἐπεὶ καὶ διερευνᾶσθαι, et mox ἠλίσκοντό τ' ἀπειρημένας etc. reiecta codicis Fuk. scriptura, quae nescio quo casu in editionem nostram irrepit. [Steph. Zimm. ἠλίσκοντό τ' ἀπειρημένας.] — 3) [Ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος ἐλπίδα, i. e. ad ecclesiam catholicam, ut recte observat Stroth. ad h. l. p. 388.] — 4) Τῶ πλήθει εἰσαγομένων. Malim scribere τῶν συναγομένων. [Cf. cap. LXV. not. 4.] Nam συναγεῖν proprie dicitur episcopus qui conventum habet, συναγομένοι vero sunt laici qui ad ecclesiam conveniunt. Unde et συναξίς conventus est ecclesiasticus. Dionysius Alexandrinus in epistola 5, ad Xystum Papam: τῶν γὰρ συναγομένων ἀδελφῶν πιστὸς νομιζόμενος ἀρχαῖος etc. Male igitur Scaliger, Christophersonus et Gruterus emendant συνεισαγομένους. Christophersonus quidem adsciticios vertit, quod nullo modo ferri potest. In codice Fuketii et Savilii [et Ion.] scribitur etiam συνεισαγομένους. [Neque hanc lectionem plane spreverim cum Val., nisi συναγομένων codd. auctoritate firmetur. Cf. Origen. contra Cels. III, 51. χρόνῳ πλείονι τῶν κατ' ἀρχὰς εἰσαγομένων ὕστερον ποτε προσιένται. Euseb. H. E. VI, 42. T. II. p. 265. Athanasius apud Sozom. H. E. II, 30. p. 88. edit. Reading. εἰσαγαγεῖν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν — συναγεσθαι.] — 5) Ἀμελλήτως. Quinimo scribendum est ἀμελλήτως. Nam schismaticos quidem sine mora receptos esse ait in ecclesiam, haereticos vero post diurnam poenitentiam. [Δοκιμάζοντες χρόνῳ, ut paulo ante legitur. Hinc ἀμελλήτως pro ἀμελήτως quod Val. retinuit et Stroth. vertit: „ohne Bedenken“, scribendum duxi. Contra ipse Val. interpretatur: „sine mora.“ Similis est confusio vocis ἀμελλήτι et ἀμελήτι apud Marin. vit. Procli c. XVII., ubi Boissonad. p. 102. et Iamblich. vit. Pythag. c. XXV. p. 240. ed. Kiessl.] Quippe ecclesia semper benignius et clementius schismaticos excipere solet quam haereticos. Cuius rei illustre exemplum habemus in synodo Nicaena; quae cum Arianos anathemate percussisset, Meletianos leviter castigatos in communionem recepit. Quae sit autem differentia inter haereticos et schismaticos, docet Basilius in prima epistola canonica ad Amphilochem: ubi haec tria distinguit, αἵρεσιν, σχίσμα, παρασυναγωγήν. Schismaticos tamen peiores esse haereticis contendit Chrysostomus in epist. Pauli ad Ephesios homilia 11. Hieronymus in caput ult. epistolae ad Titum: *Inter haeresim, ait, et schisma, hoc interesse arbitramur, quod haeresis perversam dogma habeat, schisma vero propter episcopalem discissionem ab ecclesia pariter se-*

εἰσεδέχοντο. Οἱ δὲ ἀγεληδὸν ὡσπερ ἐξ ἀποικίας⁶⁾ ἐπανιόντες, τὴν αὐτῶν ἀπελάμβανον πατρίδα, καὶ τὴν μητέρα τὴν ἐκκλησίαν ἐπεγίνωσκον, ἧς ἀποπλανηθέντες, χρόνιοι σὺν εὐφροσύνῃ καὶ χαρᾷ τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον ἐποιοῦντο· ἠνούτό τε τὰ τοῦ κοινοῦ σώματος μέλη, καὶ ἁρμονίᾳ συνήπτετο μιᾷ, μάνη τε ἡ καθολικὴ τοῦ θεοῦ ἐκκλησία εἰς ἑαυτὴν συνιστραμμένη διέλαμπε, μηδαμοῦ γῆς αἰρετικοῦ συστήματος μηδὲ σχισματικοῦ λειπομένου· καὶ τούτου δὲ μόνου⁷⁾ τοῦ μεγάλου κατορθώματος, μόνος τῶν πώποτε τὴν αἰτίαν ὁ τῷ θεῷ μεμλημένος βασιλεὺς ἐγράφετο.

paret: quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest diversum. Ceterum nullum schisma non sibi aliquam confingit haeresim, ut recte ab ecclesia recessisse videatur. [Ut in definienda notione haereseos et haeretici, ita in constituenda natura schismatis et schismatici quantopere veteres haesitent et fluctuent, nemo facile ignorat. Vid. *Suicer. thes.* T. I. p. 124 sqq. T. II. p. 1203. *Da Pin* de antiqua ecclesiae disciplina dissert. III. p. 257 sqq. p. 265. *Rechenberg.* appendix tripart. ad libros eccles. Luther. symbol. affixa editioni libror. symbol. Rechenb. p. 204 sqq. p. 208 sqq. *Münscher* Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 189 sqq.] — 6) *Ἐξ ἀποικίας.* Improperie ἀποικίαν dixit pro peregrina regione. Quod cum Christophorsonus minime animadvertisset, *coloniam* vertit gravi errore. — 7) *Καὶ τούτου δὲ μόνου.* Delenda est vox μόνου quae sensum turbat; nisi μόνον pro singulari et eximio sumas. Porro Christophorsonus aliter hunc locum interpretatus est. Sic enim vertit: *Cuius praeclari facinoris causam imperator deo acceptam retulit.* Neque aliter Musculus. Ego vero has voces τὴν αἰτίαν ἐγράφετο, vel potius ἐπεγράφετο, de Constantino ipso interpretatus sum, id est, *huius facinoris imperator auctor fuit.* Sed et Ioannes Portesius, qui primus hos libros interpretatus est, eodem modo vertit hunc locum. Sic enim habet: *Id vero unicam ab orbe condito factum, homini dei tutela praeclaro, tam acceptum etiam relatam est.* [Neque reapse aliter Stroth, interpretatur: „Von diesem herrlichen Erfolg war der Gott-werthe Kayser durch sein gegebenes Gesetz einzig und allein Ursache.“ Et sane, ut nunc locus legitur, certe longe facilius haec sententia in eo invenitur quam quae a Christophorsono et Musculo inventa est. Nihilominus autem haec ipsa haud scio an sola vere Eusebii fuerit quippe qui ubivis religiosum Constantini sui animam probare studeat (cf. I, 39. II, 23.), et fortassis post βασιλεὺς exciderit θεῷ, quo scripto totus locus hic est: καὶ τούτου δὲ μόνου τοῦ μεγάλου κατορθώματος, μόνος τῶν πώποτε τὴν αἰτίαν ὁ τῷ θεῷ μεμλημένος βασιλεὺς θεῷ ἐγράφετο, id est, et huius unici ac magni facinoris causam unicus eorum qui tunc vivebant, deo carus imperator deo adscripsit, non sibi suisque viribus. Simul ea quae ex vulgari scriptura prodit, sententia satis languere ne dicam frigere videtur. Nonne enim per se intelligebatur, Constantinum illius κατορθώματος auctorem fuisse eique illud acceptum relatam esse? Cf. Zosim. hist. III, 1, 7. ed. Reitem. ἐπιγράφεσθαι τὸν βασιλέα ποιήσας τὰ αἰσίως ἐβάντα, faciet ut imperatori felices illi successus adscribantur.]

**ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ**

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Λόγος δ΄.

Τοῦ τετάρτου λόγου τὰ κεφάλαια.

- α΄.** Ὅπως δωρεαῖς καὶ προκοπαῖς ἀξιωματῶν ἐτίμα τοὺς πλείστους.
- β΄.** Συγχώρησις τοῦ τετάρτου μέρους τῶν κήσων.
- γ΄.** Ἐξιώσεις τῶν βεβαρημένων κήσων.
- δ΄.** Ὅτι τοῖς ἐν χρηματικαῖς δίκαις ἠττηθεῖσιν, αὐτοὺς ἐξ οἰκείων ἐχαρίζετο.
- ε΄.** Σκυθῶν ὑποταγή, διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν νικηθέντων.
- ς΄.** Σαυροματῶν ὑποταγή, προφάσει τῆς τῶν δούλων ἐπαναστάσεως.
- ζ΄.** Βαρβάρων διαφόρων πρεσβεῖαι, καὶ δωρεαὶ παρ' αὐτοῦ.
- η΄.** Ὅτι καὶ πρεσβευσαμένων τῶν Περσῶν βασιλεῖ, περὶ τῶν ἐκαὶ Χριστιανῶν ἔγραψεν.
- θ΄.** Κωνσταντίνου ἀγούστου πρὸς Σαπώρην τὸν βασιλέα Περσῶν, ὁμολογοῦντα εἰς θεὸν καὶ Χριστὸν εὐσεβέστατα.
- ι΄.** Ὅτι κατὰ εἰδώλων, καὶ περὶ θεοῦ δοξολογίας.
- κβ΄.** Ὅτι κατὰ τυράννων καὶ διακτῶν, καὶ περὶ Οὐαλεριανοῦ αἰχμαλωτισθέντος.

- ιβ'. "Οτι τῶν μὲν θιωκτῶν εἶδε τὰς πτώσεις, εὐθυμῆ δὲ νῦν
διὰ τὴν τῶν Χριστιανῶν εἰρήνην.
- ιγ'. Παρακλήσεις ὡστε τοὺς παρ' αὐτῷ Χριστιανοὺς ἀγκυρῆν.
- ιδ'. "Οπως Χριστιανοῖς μὲν ἦν εἰρήνη, σπουδῇ τῶν Κωνσταν-
τίνου προσευχῶν.
- ιε'. "Οτι καὶ ἐν νομίμασι καὶ ἐν ἐκόσιν ὡς εὐχόμενον ἑαυτὸν
ἐχάραττεν.
- ις'. "Οτι καὶ ἐν εἰδωλείοις εἰκόνας αὐτοῦ θεῖναι, νόμῳ διε-
κώλυσεν.
- ιζ'. Ἐν παλατίῳ προσευχαί, καὶ θείων γραφῶν ἀναγνώσεις.
- ιη'. Τῆς κυριακῆς εὐχὴν ἡμέραν καὶ παρασκευῆς νομοθεσία
τιμῶν.
- ιθ'. "Οπως καὶ τοὺς ἐθνικοὺς στρατιώτας ἐν κυριακαῖς εὐχε-
σθαι προσέταξεν.
- κ'. Εὐχῆς ῥήματα στρατιώταις ὑπὸ Κωνσταντίνου δοθείσης.
- κα'. Ἐν τοῖς τῶν στρατιωτῶν ὅπλοις σημεῖα τοῦ σταυροῦ του-
σωτηῆρος.
- κβ'. Σπουδῇ προσευχῆς, καὶ τριμῇ τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς.
- κγ'. "Οπως εἰδωλολατρίαν μὲν ἐκώλυσε, μάρτυρας δὲ καὶ ἑορ-
τὰς ἐτίμα.
- κδ'. "Οτι τῶν ἔξω πραγμάτων ὡςπερ ἐπίσκοπον ἑαυτῶν εἶπεν
εἶναι.
- κε'. "Οτι περὶ κωλύσεως θυσιῶν καὶ τελετῶν καὶ μονομαχιῶν,
καὶ τῶν τοπρῶν ἀκολάστων τοῦ Νελλου.
- κς'. Νόμου τοῦ κατὰ ἀτέκνων ὄντος διόρθωσις, ἐτι δὲ καὶ
τοῦ περὶ διαθηκῶν ὁμοίως διόρθωσις.
- κζ'. "Οτι Χριστιανὸν μὲν Ἰουδαίους μὴ δουλεύειν, τῶν δὲ
συνόδων βεβαίους τοὺς ὅρους εἶναι ἐνομοθέτει, καὶ
τὰ λοιπὰ.
- κη'. Ἐκκλησίαις δωρεῆν, παρθένους τε καὶ πένησι διαδόσεις.
- κθ'. Λογογραφίαι καὶ ἐπιδείξεις ὑπὸ Κωνσταντίνου.
- λ'. "Οτι τῶν πλεονεκτητῶν ἐνὶ, μηνεῖον μέτρον ὑπέδειξε πρὸς
δυσώπησιν.
- λα'. "Οτι διὰ τὴν πλείονα φιλανθρωπίαν ἐχλευάζετο.
- λβ'. Περὶ συγγράμματος Κωνσταντίνου, ὃ πρὸς τὸν τῶν ἐγλων
σύλλογον ἔγραψεν.
- λγ'. "Οπως τῶν Εὐσεβίου περὶ τοῦ μηνήματος τοῦ σωτηῆρος
ἐπιδείξεων ἐστὼς ἤκουσεν.
- λδ'. "Οτι περὶ τοῦ πάσχα καὶ θείων βιβλίων πρὸς Εὐσεβίον
ἔγραψεν.

- λα'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσεβίου, πρὸς τοῦ πάσχα λόγος ἐπαινοῦντος.
- λς'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσεβίαν, περὶ κατασκευῆς βιβλίων θείων.
- λζ'. Ὅπως αἱ βιβλοὶ κατασκευάσθησαν.
- λη'. Ὅπως τὸ Γαζαίων ἐμπόριον διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἐπολίσθη καὶ Κωνσταντεῖα προσηγορεύθη.
- λθ'. Ὅτι ἐπὶ τῆς Φοινίκης ἐπολίσθη μὲν τις, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν αἰδῶλων μὲν ἦν καθαίρεσις, ἐκκλησιῶν δὲ κατασκευαί.
- μα'. Ὅτι ἐν τρισὶ δεκαετηρίαις τρεῖς υἱοὺς βασιλέας ἀναγορεύσας, τὰ ἐγκαινία τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μαρτυρίου προὔθετο.
- μα'. Ὅτι διὰ τὰ κατ' Αἴγυπτον ζητήματα, σύνοδον εἰς Τύρον ἐν τῷ μεταξὺ γενέσθαι προσέταξεν.
- μβ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον.
- μγ'. Ὅτι τῶν ἐγκαινίων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις εἰς τὴν ἑορτήν, ἐκ πασῶν ἐπαρχιῶν ἦσαν ἐπίσκοποι.
- μδ'. Περὶ τῆς διὰ Μαριαννοῦ τοῦ Νοταρίου δεξιώσεως αὐτῶν, καὶ τῶν εἰς πτωχούς διαδόσεως, καὶ ἀναθημάτων τῆς ἐκκλησίας.
- με'. Τῶν ἐπισκόπων ἐν συνῆξει προσομιλίας ποικίλαι, καὶ Εὐσεβίου τοῦ ταῦτα συγγράψαντος.
- μς'. Ὅτι καὶ τὴν ἔκφρασιν τοῦ μαρτυρίου τοῦ σωτῆρος, καὶ τριακονταετηρικὸν εἶπεν ὕστερον ἐπ' αὐτοῦ Κωνσταντίνου.
- μζ'. Ὅτι ἡ μὲν ἐν Νικαίᾳ σύνοδος τῆ εἰκοσαστηρίδι, τὰ ἐγκαινία δὲ τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις τῆ τριακονταετηρίδι Κωνσταντίνου γέγονεν.
- μη'. Ὅπως τινὸς ἄγαν ἐπαινοῦντος οὐκ ἠνέσχετο Κωνσταντῖνος.
- μθ'. Γάμοι Κωνσταντίνου υἱοῦ αὐτοῦ καίσαρος.
- ν'. Ἰνδῶν πρεσβεία καὶ δῶρα.
- να'. Ὅπως ταῖς πρώτῃν υἱοῖς Κωνσταντῖνος διελὼν τὴν ἀρχὴν, τὰ βασιλικά μετ' εὐσεβείας διηγείτο.
- νβ'. Ὅπως ἀνδρωθέντας αὐτοὺς εἰς εὐσεβίαν ἤγαγεν.
- νγ'. Ὅτι ἀμφὶ τὰ τριακονταδύα ἔτη βασιλεύσας, καὶ ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα ζήσας ἔτη, σῶον εἶχε τὸ σῶμα *).
- νδ'. Περὶ τῶν τῆ ἄγαν αὐτοῦ φιλανθρωπία συγκεχυμένων εἰς ἀπληστίας καὶ ὑποκρίσεις.

*) [Σῶμα dedi cum Steph. Zimm. Contra Val. δῆμα.]

- νι'. "Οπως μέχρι τελευτῆς ἐλογογράφει Κωνσταντῖνος.
- νς'. "Οπως ἐπὶ Πέρσας στρατεύων, συμπαρέλαβεν ἐπισκόπους, καὶ σκηνὴν εἰς σχῆμα τῆς ἐκκλησίας.
- νη'. "Οπως Περσῶν πρεσβείας δεξάμενος, ἐν τῇ τοῦ πάσχα ἑορτῇ συνδιενυκτέρευσε τοῖς ἄλλοις.
- νη'. Περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ἐπικαλουμένου τῶν ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει μαρτυρίου.
- νθ'. "Εκφρασις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μαρτυρίου.
- ξ'. "Οτι ἐν τούτῳ καὶ μνημεῖον εἰς ταφὴν ἑαυτοῦ προσκοδόμησεν.
- ξα'. Ἀνωμαλία σώματος ἐν Ἐλενοπόλει, καὶ προσευχαὶ περὶ βαπτίσματος.
- ξβ'. Κωνσταντίνου πρὸς ἐπισκόπους περὶ μεταδόσεως τοῦ λουτροῦ παράκλησις.
- ξγ'. Τὸ λουτρὸν λαβὼν, ὅπως ἀνύμνει τὸν θεόν.
- ξδ'. Κωνσταντίνου τελευτὴ ἐν τῇ τῆς πεντηκοστῆς ἑορτῇ, μεσημβρίας.
- ξε'. Στρατιωτῶν καὶ ταξιαρχῶν ὄδυρμοί.
- ξς'. Μετακομιδὴ τοῦ σκήνου ἀπὸ Νικομηδείας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν παλατίῳ.
- ξζ'. "Οπως καὶ μετὰ θάνατον ὑπὸ κομήτων καὶ λοιπῶν, καθῶς καὶ ἐν τῷ ζῆν ἐτιμάτο.
- ξη'. "Οπως ἀγούστους εἶναι λοιπὸν τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, τὰ στρατάπεδον ἔκρινεν.
- ξθ'. Ῥώμης ἐπὶ Κωνσταντίνῳ πένθος, καὶ διὰ τῶν εἰκόνων τιμὴ μετὰ θάνατον.
- ο'. Κατάθεσις τοῦ σκηνώματος ὑπὸ Κωνσταντίνου παιδὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει.
- οα'. Σύναξις ἐν τῷ καλουμένῳ μαρτυρίῳ τῶν ἀποστόλων, ἐπὶ τῇ Κωνσταντίνου τελευτῇ.
- οβ'. Περὶ φοίνικος ὀρνέου.
- ογ'. "Οπως ἐν νομίσμασιν ὡς εἰς οὐρανὸν ἀνιόντα Κωνσταντῖνον ἐνεχάρασσον.
- οδ'. "Οτι ὁ τιμηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ θεός, δικαίως αὐτὸν ἀντετίμησεν.
- οε'. "Οτι τῶν προγενομένων Ῥωμαίων βασιλέων εὐσεβέστερος Κωνσταντῖνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅπως δωρεαῖς καὶ προκοπαῖς ἀξιωματῶν ἐτίμα τοὺς
πλείστους.

Τοσαῦτα πράττων βασιλεὺς ἐπ' οἰκοδομῇ καὶ εὐδοξίᾳ τῆς ἐκ-
κλησίας τοῦ θεοῦ, πάντα τε πρὸς εὐφημον ἀκοὴν τῆς τοῦ σω-
τῆρος διδασκαλίας ἐκτελών, οὐδὲ τῶν ἐκτὸς καταλιγώρει πρα-
γμάτων· καὶ τούτοις δ' ἐπαλλήλους καὶ συνεχεῖς ὁμοῦ πᾶσι
τοῖς κατ' ἔθνος οἰκοῦσι, παντοίας διετέλει παρέχων εὐεργεσίας,
ὥδε μὲν κοινὴν πρὸς ἅπαντας ἐνδεικνύμενος πατρικὴν κηδε-
μονίαν, ὥδε δὲ τῶν αὐτῶ γγνωριζομένων ἕκαστον διαφόροις
τιμῶν ἀξιώμασι, πάντα τε τοῖς πᾶσι μεγαλοψύχῳ διανοίᾳ δω-
ρούμενος· οὐδ' ἦν σκοποῦ διαμαρτεῖν, παρὰ βασιλέως χάριν
αἰτοῦντα, οὐδέ τις ἐλπίσας¹⁾ ἀγαθοῦ τυχεῖν, τοῦ προσδοκηθέν-
τος ἠστόχησεν. Ἄλλ' οἱ μὲν χρήματων, οἱ δὲ κτημάτων περι-
ουσίας ἐτύγχανον, ἄλλοι ὑπαρχικῶν ἀξιωματῶν²⁾, οἱ δὲ συγκλή-
του τιμῆς, οἱ δὲ τῶν ὑπάτων, πλείους δ' ἡγεμόνες ἐχρημάτιζον.

Cap. I. 1) [Αιτήσας Ion.] — 2) Ἰπατικῶν ἀξιωματῶν. Scriben-
dum procul dubio ἐπαρχικῶν ἀξιωματῶν ex libris Christophorsoni ac Sav.
vel certe ὑπαρχικῶν, ut legitur in Fuk. ac Turnebi. [Ita scribendum
duxī. Val. ὑπατικῶν, Zimm. ἐπαρχικῶν. Cf. Euseb. de laudib. Constant.
c. III. ὃν πάντων ὁ βασιλικὸς καθηγεῖται λόγος, οἷά τις μεγάλου βασιλέως
ὑπαρχος.] Ἐπαρχοὶ vel ὑπαρχοὶ sunt praefecti praetorio. Et ἐπαρχοὶ qui-
dem dicuntur, eo quod ceteris rectoribus ac iudicibus antecellant. Ἰπαρ-
χοὶ vero appellantur ex eo quod sub principis ditione constituti ceteris
praesint. Itaque parum refert, ἐπαρχοὺς dixeris an ὑπάρχοὺς. Vulgata
autem lectio ὑπατικῶν, hic nullo modo ferri potest. Cum enim infra de
consulari et senatoria dignitate dicat, superfluum esset de consulatu men-
tionem hic facere. Nec dici potest, consulares infra intelligi qui pro-
vincias regebant. Nam primo emendandum esset τῶν ὑπατικῶν, quae
vox paulo ante legitur. Deinde ἡγεμόνων nomine consulares etiam com-
prehenduntur, adeo ut necesse non sit consulares seorsum recensere.
Denique cum omnes hic enumerentur dignitates, non est verisimile prae-
fectos praetorio omissos fuisse, quorum numerum auxit Constantinus, ut
testatur Zosimus. Erant autem praefecti praetorio tunc quidem temporis
clarissimi tantum, ut docet epistola Constantini quam retulit Eusebius
supra; ubi vide quae notavi. [Vid. III, 91. not. 2.] Sed et sub Con-
stantio principe, clarissimi dumtaxat vocabantur praefecti praetorio, ut
docet protestatio plebis Alexandrinae, quam refert Athanasius ad calcem
epistolae suae ad solitarios: ἀνεγκεῖν πάντα ἐπὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ αὐ-

Κομήτων δ' οἱ μὲν³⁾ πρώτου τάγματος ἤξιοῦντο, οἱ δὲ δευτέρου, οἱ δὲ τρίτου διασημοτάτων δ' ὡσαύτως καὶ ἑτέρων πλείστων ἀξιωμαίων⁴⁾ μυρίοι ἄλλοι μετεῖχον· εἰς γὰρ τὸ πλείονας τιμῶν, διαφοροῦς ἐπενόει βασιλεὺς ἀξίας⁵⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Β'.

Συγκωρήσεις τοῦ τετάρτου μέρους τῶν κήσεων.

Πῶς δὲ καὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων εὐθυμεῖσθαι παρ-
σκεύαζε, σκοπήσειεν ἂν τις ἐξ ἐφ' ὅς βιωφελούς καὶ διὰ πάντων
ἐλθόντος, εἰσέτι νῦν γνωριζομένου παραδείγματος. Τῶν κατ'
ἔτος εἰσφορῶν τῶν ὑπὲρ τῆς χώρας συντελουμένων, τὴν τε-
τάρτην ἀφελὼν μῦθραν, τοῖς τῶν ἀγρῶν δεσπόταις ἐδωρεῖτο
ταύτην, ὡς τῷ λογιζομένῳ τὴν κατ' ἔτος ἀφαίρεσιν, διὰ τετ-
τάρτων συμβαίνειν ἐνιαυτῶν ἀνεισφόρους γίνεσθαι τοὺς τῶν
καρπῶν οἰκήτορας¹⁾. Ὁ δὲ νόμος κυρωθὲν, κρατῆσάν τε καὶ

γούστου, καὶ τὴν ἐξουσίαν τῶν λαμπροτάτων ἐπαρχῶν. — 3) Κομήτων δ' οἱ μὲν πρώτου τάγματος. De comitibus ordinis primi, itemque ordinis secundi ac tertii passim mentio fit in vetustis inscriptionibus, et in codice. Horum alii erant intra palatium, alii in consistorio, qui postea comites consistoriani dicti sunt: alii erant comites domestici. [Adde Salmas. ad Trebell. Poll. triginta tyrann. c. XI. p. 306 sqq. Manso Leben Constantins des Grossen p. 160 sqq. p. 168. Cf. Vales. et nos ad II, 44. Suicer, thes. T. II. p. 140.] Vetus inscriptio in thesauro Gruteri pag. 406.:

FL. EUGENIO V. C. EXPRAEFECTO PRAET.
CONSULI ORDINARIO DESIGNATO.
MAGISTRO OFFICIORUM OMNIUM.
COMITI DOMESTICO ORDINIS PRIMI etc.

De iisdem comitibus domesticis extat alia vetus inscriptio in aedibus Barberinis, quae hic meretur adscribi:

M. NUMMIO. ALBINO. V. C.
QUAESTORI CANDIDATO, PRAETORI. URB.
COMITI. DOMESTICO. ORDINIS. PRIMI.
ET CONSULI. ORDINARIO. ITERUM
NUMMIUS. SECUNDUS. EIUS.

Hic Nummius Albinus consul iterum ac praefectus urbi fuit temporibus Gallieni, ut constat ex fastis, et ex vetere libro de praefectis urbi. Unde colligitur, hanc comitivam dignitatem ordinis primi ac secundi, non a Constantino primum institutam fuisse, ut censuit Cuiacius in notis ad codicem Iustiniani, sed diu ante Constantini tempora usurpata. [Cf. Manso Leben Constantins p. 128. y. z.] — 4) [Πλείστων ἄλλων ἀξιωμαίων Ion.] — 5) [Διαφοροῦς — ἀξίας. Hoc quomodo affirmari de Constantino possit, docuit Manso Leben Constantins p. 125 sqq. p. 130 sq. Cf. Vales. not. 3 extr.]

Cap. II. 1) Τοὺς τῶν καρπῶν οἰκήτορας. Haec locutio ferri non potest. Mihi videntur transposita hic esse vocabula, et hic quidem le-

εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον, οὐ τοῖς παροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ πρῶτον αὐτῶν, διαδόχοις τε τοῖς²⁾ τούτων, ἀληστον καὶ διαω-
νίζουσαν παρέιχε τὴν βασιλέως χάριν³⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Ἐξισώσεις τῶν βεβαρημένων κήρων.

Ἐπεὶ δ' εἰεροι τὰς τῶν πρότερον κρατούντων τῆς γῆς κα-
ταμετρήσεις κατεμέμφοντο, βεβαρηῆσθαι αὐτῶν τὴν χώραν
καταιτιώμενοι, πάλιν πάνταυθα θεσμῶ δικαιοσύνης ἄνδρας
ἔξισωτάς¹⁾ κατέπεμπε, τοὺς τὸ ἀξήμιον τοῖς δεηθεῖσι παρέ-
ξοντας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ὅτι τοῖς ἐν χρηματικάῃς δίκαις ἠττηθεῖσιν, αὐτὸς ἐξ οἰ-
κείων ἐχαρίζετο.

Ἄλλοις δικάσας βασιλεὺς, ὡς ἂν μὴ τὸ ληφθῆν παρ' αὐτῶ
μέρος ἦττον ἀπαλλάττοιο χαίρων τοῦ νενικηκότος, ἐδωρεῖτο¹⁾

grandum esse: τοὺς τῶν ἀγρῶν οἰκήτορας. Supra vero scribendum: τοῖς
τῶν καρπῶν δεσπόταις. Turnebus ad oram libri sui pro οἰκήτορας emen-
dat κτήτορας. Vel certe scribendum esse ait τῶν χωρῶν οἰκήτορας. — 2)
[Τοῖς deest in Cast.] — 3) [Παρέιχε τὴν ἐν ἀνθρώποις χάριν Cast., al.
παρέιχε ἐν ἀνθρώποις τὴν βασιλέως χάριν.]

Cap. III. 1) Ἐξισωτάς. Hos Latini vocant peraequatores, de qui-
bus mentio fit in lib. XIV. codicis Theodosiani, titulo de censitoribus,
peraequatoribus et inspectoribus. Fere autem ex senatu ad id munus
eligebantur a principe, qui in provinciis quae se tributorum mole op-
pressas esse querebantur, censum peraequarent. Vetus inscriptio apud
Gruterum pag. 361.:

L. ARADIO VAL. PROCULO V. C.
PRAETORI TUTELARI
LEGATO PRO PRAETORE PROV. NUMIDIAE
PERAEQUATORI CENSUS PROV. GALLECIAE.

Extat etiam oratio nona Gregorii Naz. ad Iulianum peraequatorem, εἰς
ἔξισωτήν Ἰουλιανόν. [Vid. Casaubonus exercit. ad annall. Baronii XVI.
sect. 6.]

Cap. IV. 1) Ἐδωρεῖτο νενικηκότος. Transposita hic esse vocabula
nemo non videt, quod frequenter admissum est in his libris. Scribe
igitur meo periculo: ὡς ἂν μὴ τὸ ληφθῆν παρ' αὐτῶ μέρος ἦττον ἀπαλλάτ-
τοιο χαίρων τοῦ νενικηκότος, ἐδωρεῖτο etc. In codice Fuk. desunt haec
verba τοῦ νενικηκότος. Turnebus vero ac Savilius ea collocant post vocem
ἀπαλλάττοιο. Idem Savilius ad oram libri sui notavit forte scribendum
esse χαίρον, sublata distinctione post vocem ἀπαλλάττοιο. Quod cum
legissem, magnopere gavisus sum coniecturam meam doctissimi viri iudicio
confirmari. Sed quod ibidem addit Savilius Christophersonum ita legisse

ἐξ οἰκείων τοῖς νενικημένοις, ἄρτι μὲν κτήματα, ἄρτι δὲ χρήματα²⁾, τοῦ κρατήσαντος δίκην ἐξίσου χαίρειν τὸν ἠττηθέντα παρασκευάζων, ὡς ἂν τῆς αὐτοῦ θείας ἀξιοθέντα· μὴ γὰρ ἐξεῖναι ἄλλως τοσοῦτον βασιλεῖ παραστάντα, κατηφῆ τινα καὶ λυπηρὸν ἀπαλλάττεσθαι. Οὕτω δ' οὖν ἄμφω φαιδροῖς καὶ μειδιῶσι προσώποις ἀνέλυον τῆς δίκης, θαῦμα δ' ἐκράτει τοὺς πάντας τῆς βασιλείας μεγαλονοίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Σκυθῶν ὑποταγὴ διὰ τοῦ σημείου τοῦ σωτήρος ἡμῶν νικηθέντων.

Τί δέ με χρὴ λόγου³⁾ πάρεργον ποιῆσθαι, ὡς τὰ βάρβαρα φύλα τῆ Ῥωμαίων καθυπέταττον ἀρχῇ, ὡς τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν²⁾ γένη μὴ πρότερον δουλεύειν μεμαθηκότα, πρῶτος αὐτὸς ὑπὸ ζυγόν³⁾ ἤγαγε, δεσπότης ἠγεῖσθαι Ῥωμαίους, καὶ

videri, in hoc certe ei non assentior. Christophorus enim legit χαίρων et vertit *libenter*. Ceterum Turnebus hic emendat τὸ λειφθέν, quod placet. [Val. emendationem recepi praesente Zimm., qui tamen post νενικηκότος comma omisit. Contra Val. ἀπαλλάττοιο, χαίρων ἐδωρεῖτο τοῦ νενικηκότος. Sed ipse vertit: „ne forte is qui causa ceciderat, tristior eo secundum quem lis dicta erat, abscederet, ex propriis bonis donabat victis“ et eodem modo Stroth.] — 2) [Ἐξ οἰκείων — χρήματα. Quemadmodum ex lib. II. cap. 21. et cap. 39. apparet, Constantinum ab omni iniusta fisci ditandi cupiditate alienum fuisse (vid. Manso Leben Const. p. 217 sq.), ita eum adeo saepius ex fisco alios sublevasse aliorumque necessitatibus prospexisse, tum ex h. l. tum ex cap. II. huius lib. cognoscimus. Vid. Balduin. Constantinus M. p. 104 sqq. p. 181. p. 202 sqq. Cf. II, 45. p. 116. III, 1. p. 148. Οἱ μὲν χρημάτων ἤττους — — μεταδόσεις ἐποιεῖτο.]

Cap. V. 1) Τί δέ με χρὴ λόγου. Non dubito quin scribendum sit: Τί δὲ με χρὴ λόγου πάρεργον ποιῆσθαι. Qua emendatione nihil certius. Certe in schedis Regiis legitur: τί δὲ μέχρι. Savilius ad oram libri sui emendat: Τί δέ με τὰ πάρεργα λόγου ποιῆσθαι. In codice Fuk. ad Turnebi hic locus ita legitur: Τί δὲ δέ με χρὴ λόγου τὰ πάρεργα ποιῆσθαι. [Val. Τί δὲ δέ με χρὴ λόγου πάρεργον π. Zimm. Τί δὲ με χρὴ λόγου π. Cf. I, 54. 55. IV, 27. de laudib. Constant. c. XI. ext. τί με δέ — ἐπεξεῖναι τολμῶν. Hist. eccl. VIII, 12 init. Wyttenbach. epist. crit. p. 141. Recte Val. vertit: „Quid hic (me) necesse est quasi obiter commemorare.“ Stroth.: „Im Vorbeygehen darf ich wohl anführen.“] — 2) Τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν. Pro Scythis Gothos dicit Socrates in lib. I. cap. 18. et Sozomenus in lib. I. cap. 8. Certe Graeci scriptores Σκυθᾶς vocare solent, quos Latini Gothos. Ita Libanius, Themistius, Eunapius, alique complures. Porro Gothi victi sunt ab exercitu Romano in terris Sarmatarum die 12. Calendas Maii Pacatiano et Hilariano Coss. ut scribitur in fastis Idatii, id est, anno Christi 332. [De bellis cum Gothis et Sauromatis gestis vid. Gothofredus ad Philostorg. II, 5. p. 52 sqq. Gibbon Geschichte des R. R. übersetzt von Schreiter T. IV. p. 178 sqq. p. 180 sqq. Manso Leben Const. p. 193 sq.] — 3) [Ἐπὶ βίαν Cast.] — 4) Δασμοὺς οἱ πρόσθεν ἐτέλλον

μη θέλοντας ἐπαναγκάσας. Σκύθαις μὲν γὰρ καὶ δασμοὺς οἱ πρόσθεν ἐτέλουν ἄρχοντες⁴⁾, Ῥωμαῖοί τε βαρβάροις ἐδούλευον, εἰσφοραῖς ἐτησίοις. Οὐκ ἦν δ' ἄν⁵⁾ οὗτος βασιλεῖ φορητὸς ὁ λόγος, οὐδὲ τῷ νικητῇ⁶⁾ καλὸν ἐνομιζέτο, τὰ ἴσα τοῖς ἐμπροσθεν προσφέρειν τῷ δ' αὐτοῦ ἐπιθαρόων σωτήρι, τὸ νικητικὸν τρόπαιον καὶ τούτοις ἐπανατείνας, ἐν ὀλίγῳ καιρῷ πάντας παρεστήσατο, ἄρτι μὲν τοὺς ἀφηνιῶντας, στρατιωτικῇ σπουδῆς χειρὶ, ἄρτι δὲ λογικαῖς πρεσβείαις τοὺς λοιποὺς ἡμερώσας, ἐξ ἀνάγκης τε καὶ θηριώδους βίου ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νόμιμον μεθαρμοσάμενος. Οὕτω δ' οὖν Σκύθαι Ῥωμαίοις ἔγνωσαν ποτε δουλεύειν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν 5.

Σαυρομάτων ὑποταγή, προφάσει τῆς τῶν δούλων ἐπαναστάσεως.

Σαυρομάτας δ' αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶν ἤλαυνεν, ὡδὲ πη τοὺς ἄνδρας βαρβαρικῷ φρονήματι γαυρομένους χειρωσάμενος. Σκυθῶν γὰρ αὐτοῖς ἐπανασιάντων, τοὺς οἰκέτας ὥπλιζον οἱ δεσπότες, πρὸς ἄμυναν τῶν πολεμίων· ἐπεὶ δ' ἐκράτουν οἱ δούλοι, κατὰ τῶν δεσποτῶν ἤραντο τὰς ἀσπίδας, πάντας τ' ἤλαυνον τῆς οἰκείας¹⁾. Οἱ δὲ λιμένα σωτηρίας οὐκ ἄλλον ἢ μόνον Κωνσταντῖνον εὔραντο· ὁ δ' οἷα σώζειν εἰδὼς, τούτους πάντας ὑπὸ τῇ Ῥωμαίων εἰσεδέχετο χώρα, ἐν οἰκείοις τε κατέλεγε στρατοῖς τοὺς²⁾ ἐπιτηδείους, τοῖς δὲ ἄλλοις τῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἀναγκαίων εἴνεκα, χώρας εἰς γεωρ-

ἄρχοντες. Idem tradit Socrates in loco supra citato. Sane Iordanes in libro de rebus Geticis agens de Philippo imp. ait Romanos Gothis tributum quotannis solvisse. Sed et Petrus Patricius in excerptis legationum idem testatur de Tullo Menophilo ubi de Carpis scribit. — 5) Οὐκ ἦν δ' ἄν. Lego οὐκ ἦν δ' ἄρ' οὗτος etc. ex codice Fuk. Turnebi et schedis Regiis. [Ita Zimm.] — 6) [Τῷ νικητῇ. Respicit Eusebius ad titulum quem Constantinus sibi sumserat, νικητής. Vid. II, 19. p. 93.]

Cap. VI. 1) Πάντας τ' ἤλαυνον τῆς οἰκείας. Scribendum ex codice Fuk. τῆς οἰκείας. Porro haec Sarmatarum adversus dominos conspiratio contigit anno Christi 334. In fastis quos Idatianos nuncupavit Iacobus Sirmundus, ita scriptum habetur: *Optato et Paulino. His Coss. Sarmatae servi universa gens dominos suos in Romaniam expulerunt.* Consentit etiam Hieronymus in chronico, qui servos illos Sarmatas limigantes appellat. Nec aliter Amm. Marcellinus. Vide excerpta de gestis Constantini. [Paulo ante δούλοι, καὶ κατὰ Cast. Ad rem vid. Manso Leben Constantins p. 195 sq.] — 2) [Κατέλεγε παρ' αὐτοῖς τοὺς Ιου. et mox ὁμολόγουν προὐμολογεῖν.] — 3) [Ἐπέμπετε remotis uacis Val., dedi cum Zimm.]

γίαν διένεμεν· ὡς ἐπὶ καλῶ τὴν συμφορὰν αὐτοῖς ὁμολογεῖν γυγενῆσθαι, Ῥωμαϊκῆς ἐλευθερίας ἀντὶ βαρβάρου θηριωδίας ἀπολαύουσιν. Οὕτω δὴ θεὸς αὐτῶ παντοῖα φύλα βαρβάρων ὑπέταττε³⁾).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Βαρβάρων διαφόρων πρεσβείαι, καὶ δωρεαὶ παρ' αὐτοῦ.

Συνεχεῖς γοῦν ἀπανταχόθεν οἱ διαπρεσβευόμενοι, δῶρα τὰ παρ' αὐτοῖς πολυτελῆ διεκόμιζον, ὡς καὶ αὐτούς ποτε παρατυχόντας πρὸ τῆς αὐλείου¹⁾ τῶν βασιλείων πυλῶν, στοιχηδὸν ἐν τάξει περίβλεπτα σχήματα βαρβάρων ἐστῶτα θεάσασθαι· οἷς ἔξαλλος μὲν ἢ στολῆ, διαλλάττων δ' ὁ τῶν σχημάτων τρόπος, κόμη τε καὶ κεφαλῆς καὶ γενείου πάμπολυ διστωῖσα, βλοσυρὰ θ' ἢ προσώπων βάρβαρος καὶ καταπληκτικὴ τις ὄψις, σωμαίων θ' ἡλικίας ὑπερβάλλοντα μεγέθη· καὶ οἷς μὲν ἐρυθραίνετο τὰ πρόσωπα, οἷς δὲ λευκότερα χιόνος ἦν, οἷς δὲ [μέσης²⁾] κρᾶσεως· ἐπεὶ καὶ Βλεμμύων γένη, Ἰνδῶν τε καὶ Αἰθιοπίων, οἳ διχθὰ δεδαίεται ἔσχατοι ἀνδρῶν³⁾), τῇ τῶν εἰρημένων ἐθεωρεῖτο

Cap. VII. 1) Πρὸ [πρὸς Reading.] τῆς αὐλείου. Scribendum est πρὸ τῆς αὐλείου, ut scribitur in codice Fuk. et schedis Regiis. Sic Graeci vocabant ianuam domus quae intrantibus prima occurrit: eamque limitem esse ducebant, quem transgredi indecorum matronis habebatur. Philo in libro de specialibus legibus: Θηλείαις δὲ οἰκουρία καὶ ἔνδον μονή, παρθένους μὲν εἶσω κλισιάδων, τὴν μεσαῦλιον ὄρον πεποιημέναις, τελείαις δὲ ἤδη γυναῖξο τὴν αὐλίον. Alludit procul dubio Philo ad versus Menandri, quos refert Stobaeus cap. 163.:

τοὺς τῆς γαμετῆς δρους ὑπερβαίνεις, γυναῖ,
διὰ τὴν αὐλίαν· πέρας γὰρ αὐλείος θυρα.
ἐλευθέρα γυναικὶ νερόμιστ' οἰκίας,
τὸ δὲ ἐπιδιάκειν, εἰς τε τὴν ὁδὸν τρέχειν
ἔτι λοιδορομένην, κυνὸς ἔστ' ἔργον ῥοδῆ.

Eosdem Menandri versus tacite designat Harpocratio in voce αὐλείος. — 2) [Μέσης Zimm. deletis uncis.] — 3) [Αἰθιοπίων, οἳ — ἀνδρῶν. Vid. Homer. Odys. I, 22 sq.:

Αἰθιοπίας μετεκλαθε τηλόθ' ἔοντας —
Αἰθιοπίας, τοὶ διχθὰ δεδαίεται, ἔσχατοι ἀνδρῶν.

Unde nata sit opinio de duplici Aethiopum in orientem occasumque diffusa stirpe quae exprimitur apud Homerum verbis τοὶ διχθὰ δεδαίεται, ostendit Strabo I. p. 58. A. et Plin. H. N. V, 8. Sed Eusebius, ut recte observat Stroth. ad h. l., haud dubie eo tantum consilio versum Homeri laudavit, ut Aethiopes ex Homeri sententia ἔσχατους ἀνδρῶν esse diceret. Putabant enim non minus veteres, Aethiopes habitare in extrema Africae parte Oceani finem iuxta, solemque cadentem, ut loquitur Virgil. Aeneid. IV, 480. Cf. interpp. ad Homer. Iliad. I, 423. Nicol. Damascen. p. 150. edit. Orell. Wernsdorf. ad Homer. orat. XVII. p. 697 sqq. et Valckenar. ad Herodot.

ιστορία. Ἐν μέρει δὲ τούτων ἕκαστοι, ὡσπερ ἐν πίνακος γραφῇ⁴⁾, καὶ παρ' αὐτοῖς τίμια βασιλεῖ προσκόμιζον· οἱ μὲν στεφάνους χρυσοῦς, οἱ δ' ἐν λίθων διαδήματα τιμίων, ἄλλοι ξανθοκόμοι, οἱ δὲ χρυσῶ καὶ ἄνθει καθυφασμένας⁵⁾ βαρβαρικὰς στολὰς, οἱ δ' ἵππους, οἱ δ' ἀσπίδας καὶ δόρατα μακρὰ, καὶ βέλη καὶ τόξα, τὴν διὰ τούτων ὑπηρεσίαν τε καὶ συμμαχίαν βουλομένην βασιλεῖ παρέχειν ἐνδεικνύμενοι. Ἄ δὲ παρὰ τῶν κομιζόντων ὑποδεχόμενος καὶ ἐντάττων, ἀντεδίδου τοσαῦτα βασιλεὺς, ὡς ὑφ' ἓνα καιρὸν πλουσιωτάτους ἀποφῆναι τοὺς κομιζομένους⁶⁾, εἶμα δὲ καὶ Ῥωμαϊκοῖς ἀξιώμασι⁷⁾ τοὺς ἐν αὐτοῖς διαφανιστέρους, ὡστ' ἤδη πλείους τὴν ἐνταῦθα στέργειν διατριβὴν, ἐπανόδου τῆς εἰς τὰ οἰκεῖα λήθην πέπονημένους.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι καὶ πρεσβευσαμένη τῶν Περσῶν βασιλεῖ, περὶ τῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν ἔγραψεν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Περσῶν βασιλεὺς Κωνσταντίνου γνωρίζεσθαι διὰ πρεσβείας¹⁾ ἠξίου, δῶρά τε καὶ οὗτος σπονδῶν

III, 20. Verba quae sequuntur, τῇ τῶν εἰρημένων ἐθεωρεῖτο ἱστορία, Eusebiano dicendi generi plane convenientia, recte vertit Val.: „inter illos quos dixi barbaros conspiciebantur.“ — 4) Ὡσπερ ἐν πίνακος γραφῇ. Supervacua videntur haec verba, nisi forte Eusebius ita rem ipsam clarius exprimere voluit, in gratiam eorum qui id praesentes non viderant. Solebant enim imperatorum imagines ita pingi, ut legati barbarorum eis munera offerrent, aut provinciae aurum tribuerent, ut videre est in notitia imperii Romani. [Vertit Val.: „quemadmodum in tabulis vulgo pingi videmus“ et eodem modo Stroth.] — 5) Ἄνθει καθυφασμένας. Barbaricum genus texturae intelligit, cuiusmodi est illud apud Virgilium in libro primo Aeneidos:

Et circum textum croceo velamen acantho.

— 6) [Κομιζοντας Cast.] — 7) Ἐτίμα δὲ καὶ Ῥωμαϊκοῖς ἀξιώμασι. Idem scribit Amm. Marcellinus in lib. XXI. pag. 190. et 195. Qui nuper, ut primum augendae barbaricae vilitatis auctorem immoderate notaverat Constantinum. [Cf. Gibbon Geschichte des Verfalls und Untergangs des Römischen Reichs übersetzt von Schreiter T. IV. p. 100 sqq. Manso Leben Constantins p. 236 sq. †)]

Cap. VIII. 1) Διὰ πρεσβείας. De hac legatione Saporis ad Constantinum solus, quod sciam, loquitur Libanius in oratione quae βασιλικὸς inscribitur pag. 119. ubi scribit Saporem Persarum regem, cum bellum Romanis inferre constituisset, ferroque ad eam rem opus haberet, fraudulento usum consilio legatos ad Constantinum misisse, qui illum tanquam dominum adorarent, ferrique maximam copiam ab eo peterent; specie quidem, ut barbaros quosdam sibi vicinos armis ulcisceretur, sed revera, ut eo ferro adversus Romanos uteretur. [Cf. Manso Leben Constantins p. 198 sq.]

φιλικῶν διεπέμπετο σύμβολα, ἔπραττε δὲ τὰς συνθήκας κατὰ τούτω βασιλεὺς, ὑπερβολῇ φιλοτίμω τὸν τῆς τιμῆς προαρχάμενον νικῶν ταῖς ἀντιδόσεσι. Πυθόμενος γέτοι παρὰ τῷ Περσῶν γένει πληθύνειν τὰς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας, λαοὺς τε μυριάνδρους ταῖς Χριστοῦ ποιύμαις ἐναγελάζεσθαι, χαίρων ἐπὶ τῇ τούτων ἀκοῇ, οἷά τις κοινὸς τῶν ἀπανταχοῦ κηδεμῶν, πάλιν κἀνταῦθα τὴν ὑπὲρ τῶν ἀπάντων εἰσήγε πρόνοιαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

Κωνσταντίνου ἀγούστου πρὸς Σαπώρη τὸν βασιλέα Περσῶν, ὁμολογοῦντα εἰς θεὸν καὶ Χριστὸν εὐσεβέστατα.

Ἀντίγραφον πρὸς τὸν βασιλέα Περσῶν*).

„Τὴν θείαν πίστιν φυλάσσω, τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς μεταλαγχάνω, τῷ τῆς ἀληθείας φωτὶ ὀδηγούμενος, τὴν θείαν πίστιν ἐπιγινώσκω· τοιγάρτοι τούτοις ὡς τὰ πράγματα βεβαιοῖ, τὴν ἀγιωτάτην θρησκείαν γνωρίζω, διδάσκαλον τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἀγίου θεοῦ ταύτην τὴν λατρείαν ἔχειν ὁμολογῶ· τούτου τοῦ θεοῦ τὴν δύναμιν ἔχων σύμμαχον, ἐκ τῶν περάτων τοῦ Ὀκεανοῦ ἀρχάμενος, πᾶσαν ἐφεξῆς τὴν οἰκουμένην βεβαίοις σωτηρίοις ἐλπίσι¹⁾ διήγειρα, ὡς ἅπαντα ὅσα ὑπὸ τοσοῦτοις τυράννοις δεδουλωμένα, ταῖς καθημεριναῖς συμφοραῖς ἐνδόντα, ἐξίτηλα ἐγεγόνει²⁾ [ταῦτα τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον δι' ἐμοῦ βελτίωσιν

Cap. IX. *) [Ἀντίγραφον — Περσῶν. Data est haec epistola a. 383. Vid. Holzhausen de fontibus Socrates Sozomenus et Theodoretus nisi sunt p. 49 sq.] — 1) Βεβαίοις σωτηρίοις ἐλπίσι. Scribendum sine dubio [?] σωτηρίας, quanquam apud Theodoretum in libro I. cap. 25. ea vox deest. Epiphanius tamen scholasticus eam vocem agnoscit, ut docet eius versio in lib. III. historiae tripartitae. [Neque apud Theodoretum Val. σωτηρίας non legit.] — 2) Ἐξίτηλα ἐγεγόνει. Hunc locum mutilum esse nemo non videt, quem in Moraei libro eodem plane modo quo in editione Genevensi suppletum inveni: ταῦτα τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον δι' ἐμοῦ βελτίωσιν δέξασθαι. Verum quisquis hunc locum ita emendavit, malus profecto coniectior fuit atque imperitus. Quis enim unquam ita locutus est: τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον βελτίωσιν? Quanto facillius erat ac tutius hanc lacunam supplere ex Theodoro, apud quem haec epistola Constantini ad Saporem integrior legitur et emendatior? [Apud Theodoret. H. E. I, 25. legitur: ταῦτα προσλαβόντα τὴν τῶν κοινῶν ἐκδικίαν.] Codex tamen Fuk. et Sav. eodem modo suppleunt hanc lacunam quo Genevensis editio. Nec movere nos debet, quod haec locutio barbara est. Nam epistola haec Constantini, primum Latine ab ipso scripta fuerat, deinde in Graecum sermonem conversa est ab imperito interprete. Idem contigit reliquis Constantini epistolis et orationibus. [Verba ταῦτα — δέξασθαι Val. vertit: „velut quibusdam medicinae fomentis restitutae“ et Stroth.:

δέξασθαι]. Τοῦτον τὸν θεὸν ἀθανάτω μνήμη³⁾ τιμῶν ὁμολογῶ, τοῦτον ἀκραιφνεῖ καὶ καθαρᾷ διανοίᾳ ἐν τοῖς⁴⁾ ἀνωτάτω τυγχάνειν ὑπεραυγάζομαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι'.

Ὅτι κατὰ εἰδώλων, καὶ περὶ θεοῦ δοξολογίας.

Τοῦτον ἐπικαλοῦμαι γόνυ κλίνας, φεύγων μὲν πᾶν αἷμα βδελυκτὸν, καὶ ὄσμᾶς ἀηδεῖς καὶ ἀποτροπαίους, πᾶσαν δὲ γεώδη λαμπηδόνα¹⁾ ἐκκλίνων· οἷς ἅπασιν ἢ ἀθέμιτος καὶ ἄρρητος πλάνη χραينوμένη, πολλοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ ὅλα γένη κατέρ-

„wie durch eine Medizin wieder zu seinen vorigen Lebenskräften gebracht.“ Locum vero esse mutilum, non opus est statuere, modo ὡς ἅπαντα veritas: quemadmodum omnia, scil. ἔλπει διήγειρα.] — 3) [Ἀθανάτω μνήματι Cast.] — 4) [Ταῖς pro τοῖς Steph.]

Cap. X. 1) Γεώδη λαμπηδόνα. Christophorus *sacrificiorum flammam* interpretatur, Camerarius *incantationum igniculos*, rectius. Ignis enim nescio qui in mysteriis paganorum, et lux quaedam post tenebras emicabat. Quod arte mágica et nescio quibus praestigiis faciebant daemonum sacerdotes, ut auctoritatem ac reverentiam sacris suis conciliarent. Apuleius in lib. XI: *Accessi, inquit, confinium mortis: et calcato Proserpinae limine per omnia vectus elementa remeavi. Nocte media vidi solem candido coruscantem lumine* etc. De hoc ritu locus est elegans Themistii apud Stobaeum cap. 274. qui hic meretur adscribi: τὸ δὲ παθεῖν πάθος οἷον οἱ τελεταῖς μεγάλαις κατοργιαζόμενοι· διὸ καὶ ῥῆμα τῷ ῥήματι καὶ ἔργον τῷ ἔργῳ τοῦ τελευτῶν καὶ τελείσθαι προσέοικε· πλάναι τὰ πρῶτα καὶ περιδρομαί, καὶ κοπῶδεις καὶ διὰ σκότους τινὸς ὑποπτοὶ πυρεῖαι καὶ ἀτίλεστοι· εἶτα πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ τὰ δεινὰ πάντα φόβη καὶ τρόμος καὶ ἰδρῶς καὶ θάμβος· ἐκ δὲ τούτου φῶς τι θαυμάσιον ἀπήντησεν, ἢ τόποι καθαροὶ καὶ λειμῶνες ἐδέξαντο, φωνὰς καὶ χορείας καὶ σεμνότητας ἀκουσμάτων ἱερῶν καὶ φαντασμάτων ἄγλων ἔχοντες· ἐν αἷς ὁ παντελής ἤδη καὶ μεμνημένος ἐλεύθερος γεγωνῶς, καὶ ἄφετος περιῶν, ἐστεφανωμένος ὀργιάζει etc. Locus hic Themistii desumptus est ex libro de immortalitate animae, in quo Themistius animam esse immortalem adstruebat, tum pluribus aliis argumentis, tum eo quod mortem Graeci τελευτῆν vocant quasi τελετῆν, id est mysterium. Atque ut haec duo nomina inter se simillima sunt, ita res ipsae illis nominibus designatae miram habent similitudinem. Nam in mysteriis quidem primum vagi errores et circuitus molesti, et pavidi ingressus per loca tenebrosa, et longissima itinera cum lassitudine. Inde antequam ad finem veniatur, cuncta terribilia; tremor, horror et cum stupore admiratio. Ad extremum vero admiranda quaedam lux occurrit, et amoena quaedam loca ac pura, in quibus sacrae voces audiuntur, et divina simulacra visuntur etc. Ad eundem ritum pertinent haec Origenis verba in lib. IV. contra Celsum: ἔξομοιοῖ ἡμῶς τοῖς ἐν ταῖς Βακχικαῖς τελεταῖς τὰ φύσματα καὶ τὰ δέματα κρησιόγουσι. [Hanc Valesii huius loci expositionem ipse veram puto quamvis V. D. sententiam suam retractans ad Theodoretum, Constantidi verba de igne quem Persae colerent, interpretari maluerit. Vertit autem utroque loco πᾶσαν γεώδη λαμπηδόνα Val.: „*omnem terrenum fulgorem*“ et Stroth. hoc loco: „*alles irdische Feuer*.“ Verbis contra praecedentibus αἷμα — ἀποτροπαίους sacrificia significantur, ut iam Stroth.

δύσει²), τοῖς κατωτάτω μέρεσι³) παραδοῦσα. Ἄ γὰρ ὁ τῶν ὄλων θεός, προνοία τῶν ἀνθρώπων, διὰ φιλάνθρωπιαν οἰκίαν χρείας ἕνεκα εἰς τὸ μφανές παρήγαγε, ταῦτα πρὸς τὴν ἐκάστου ἐπιθυμίαν ἔλκεσθαι οὐδαμῶς ἀνέχεται, καθαρὰν δὲ μόνην διάνοιαν καὶ ψυχὴν ἀκηλίδωτον παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ, τὰς τῆς ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πράξεις ἐν τούτῳ σταθμώμενος. Ἐπιεικειᾶς γὰρ καὶ ἡμερότητος ἔργοις ἀρέσκειται, πρῶτους φιλῶν, μισῶν τοὺς ταραχώδεις, ἀγαπῶν πίστιν, ἀπιστίαν κολάζων· πᾶσαν μετ' ἀλαζονείας δυναστείαν καταρῶν, ὕβριν ὑπερηφάνων τιμωρεῖται⁴). Τοὺς ὑπὸ τύφου ἐπαιρομένους ἐκ βάθρων ἀναιρεῖ, ταπεινόφροσι καὶ ἀνεξικάκοις τὰ πρὸς ἀξίαν νέμων. Οὕτω καὶ βασιλείαν δικαίαν περὶ πολλοῦ ποιούμενος, ταῖς παρ' ἑαυτοῦ ἐπικουρίαις κρατύνει, συνέσιν τε βασιλικὴν τῷ γαληνιᾷ τῆς εἰρήνης διαφυλάττει.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Α'.

Ὅτι κατὰ τυράννων καὶ διωκτῶν, καὶ περὶ Οὐαλεριανοῦ αἰχμαλωτισθέντος.

Οὐ μοι δοκῶ πλανᾶσθαι, ἀδελφέ μου, τοῦτον ἓνα θεὸν ὁμολογῶν πάντων ἀρχηγὸν καὶ πατέρα· ὃν πολλοὶ τῶν τῆδε βασιλευσάντων μανιώδεις πλάναις ὑπαχθέντες, ἐπεχείρησαν ἀρνήσασθαι· ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἅπαντας τοιοῦτον τιμωρὸν τέλος κατανάλωσεν, ὡς πᾶν τὸ μετ' ἐκείνους ἀνθρώπων γένος, τὰς ἐκείνων συμφορὰς ἀντ' ἄλλου παραδείγματος τοῖς παρὰ τούτους¹)

ad h. l. animadvertit.] — 2) Ὅλα γένη κατέδριψε. In codice Fuk. scriptum inveni κατήρειψε quod magis placet. [Cast. κατέδριψε.] In eodem exemplari legitur πολλὰ τῶν ἐθνῶν. [Neque aliter Cast.] — 3) [Τοῖς κατωτάτω μέρεσι i. e. ad ima tartara, ut Val. vertit. Cf. Ephes. IV, 9.] — 4) [Τιμωρῶν Cast.]

Cap. XI. 1) Τοῖς παρὰ τούτους. Longe aliter hic locus legitur apud Theodoretum, hoc scilicet modo: ἐπαράτους τοῖς τὰ ὅμοια ζηλοῦσι τίθεισθαι. Optime, meo quidem iudicio. Nec aliter scripserat Constantinus. Omnes, inquit, retro principes qui Christi fidem persecuti sunt, adeo funestus exitus oppressit, ut universum nunc hominum genus principum illorum calamitates pro omni supplicio imprecari solet iis, qui illos imitari studerint. Quid hoc sensu planius et elegantius? παράδειγμα igitur hoc loco poenam significat, quo sensu ea vox frequenter a Graecis usurpatur, ut notavit Agellius. Porro ἐπαράτους τίθεισθαι τὰς συμφορὰς, eleganter dicitur pro eo quod Latini dicunt imprecari. Sic εὐχὴν θέσθαι dicunt Graeci, ut supra notavi. Epiphanius scholasticus hunc locum ita vertit: Sed illos omnes finis comprehendit exitiosus, ita ut omne genus hominum post eos exurgens, clades illorum pro maledictionis exemplo

τὰ ὅμοια ζηλοῦσι τίθεσθαι. Τούτων ἐκείνων ἓνα ἡγοῦμαι γε-
γονέναι, ὃν ὡσπερ τις σκηπτὸς²⁾, ἢ θεία μῆνις τῶν τῆδε ἀπε-
λάσασα, τοῖς ὑμετέροισι μέρεσιν παραδέδωκε, τῆς ἐπ' αὐτῷ³⁾
αἰσχύνης πολυθρύλλητόν τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφήναντα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΒ'.

Ὅτι τῶν μὲν θιωκτῶν εἶδε τὰς πτώσεις, εὐθυμεί δὲ οὖν διὰ τὴν τῶν
Χριστιανῶν εἰρήνην.

Ἀλλὰ γὰρ εἰς καλὸν ἐκεῖνο προκείμενον¹⁾, τὸ ἐν τῷ καθ'
ἡμᾶς αἰῶνι τὴν τῶν τοιούτων τιμωρίαν περιφανῆ δειχθῆναι·
ἐπεὶ δὲ γὰρ καὶ αὐτὸς²⁾ τῶν ἐναγχος ἀθεμίτοις προστάγμασι
τὸν τῷ Θεῷ ἀνακείμενον λαὸν ἐκταραξάντων. Διὸ δὴ καὶ πολλὴ
χάρις τῷ Θεῷ, ὅτι τελεία προνοία πᾶν τὸ ἀνθρώπινον τὸ θε-
ραπεῦον τὸν θεῖον νόμον, ἀποδοθείσης αὐτοῖς τῆς εἰρήνης,
ἀγάλλεται καὶ γαυριᾷ. Ἐντεῦθεν καὶ ἡμῖν αὐτοῖς πέπεισμαι³⁾,
ὡς ὅτι κάλλιστα καὶ ἀσφαλέστατα ἔχειν ἅπαντα⁴⁾, ὅποτε διὰ
τῆς ἐκείνων καθαρᾶς τε καὶ δοκίμου θρησκείας, ἐκ τῆς περὶ
τὸ θεῖον συμφωνίας πάντας εἰς ἑαυτὸν ἀγείρειν ἀξιοῖ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΓ'.

Παρακλήσεις ὡστε τοὺς παρ' αὐτῷ Χριστιανούς ἀγαπᾶν.

Τούτου τοῦ καταλόγου¹⁾ τῶν ἀνθρώπων, λέγω δὴ τῶν
Χριστιανῶν, ὧν ὑπὲρ τούτων ὁ πᾶς μοι λόγος, πῶς οἶε με

proponere videatur. — 2) [Ὡσπερ τινὰ σκηπτὸν Ion. male. Cf. *Dorville*
ad *Charit.* p. 692.] — 3) Τῆς ὑπ' αὐτῶν αἰσχύνης. In historia Theodoret
rectius legitur: τῆς ἐπ' αὐτῷ αἰσχ. π. τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφήναντα.
[Ἐπ' αὐτῷ dedi cum Zimm. Ἐπ' αὐτῶν Val. ἐπ' αὐτῶν Cast. ὑπ' αὐτὸν
MSt. Steph.] Valerianum intelligit, qui a Persis captus, ignobili apud
eos servitute consenuit, et privato dedecore triumphum Persarum nobili-
tavit. Id est, victoriam Persarum de Romanis celeberrimam fecit sua ipsius
ignominia. [Cf. Euseb. H. E. VII, 13.] Hic est sensus eius loci, quem
nec Eriphanus, nec reliqui interpretes assecuti sunt. In codice Fuk. et
Turnebi legitur ἀποφήνασα, non male.

Cap. XII. 1) [Προκείμενον Steph.] — 2) [Τινὲς post αὐτὸς
Ion. Zimm.] — 3) [Ἡμῖν αὐτοῖς πέπεισμαι legitur quoque apud Theodo-
retum neque vero verti posse, patet cum Val.: „plane mihi persuadeo“ et
Stroth.: „bin auch ich selbst davon überzeuge“ sed, si sanum est, in-
terpretandum potius videtur: „nobis ipsis credo, confido.“ Cf. *Passow*
Lexic. sub v. πείθω 2. c. e. Sed si non plane barbaram existimari opus
est locutionem illam cum Valesio ad Theodoretum, qui cum Sav. scriben-
dum censet πεπίστευται, certe insolentius illud dictum esse apparet, et,
nisi fallor, legendum est ἡμῖν αὐτοῖς πέπεισται, nobis ipsis *persuasum*
est.] — 4) [Ἐκαστα καὶ ἅπαντα Ion.]

ἤδισθαι ἀκούοντα, ὅτι καὶ τῆς Περσίδος τὰ κράτιστα ἐπιπλεῖστον ὡπερ ἔστι μοι βουλομένῳ, κηκόσμηται. Σοὶ τ' οὖν ὡς ὅτι κάλλιστα, ἐκείνοις θ' ὡσαύτως ὑπάρχοι τὰ κάλλιστα, ὃ, τι σοὶ κακείνοις²). Οὕτω γὰρ ἔξεις τὸν τῶν ὅλων δεσπότην πατέρα θεόν³), ἢλω καὶ εὐμενῆ. Τούτους τοιγαροῦν ἐπειδὴ τοσοῦτος εἶ, σοὶ παρατίθεμαι, τοὺς αὐτοὺς τούτους, ὅτι καὶ εὐσεβείᾳ ἐπίσημος εἶ, ἐγγειρίζω⁴), τοὺς ἀγάπα ἀρμοδίως τῆς σεαυτοῦ φιληθρωπίας αὐτῷ⁵) τε γὰρ καὶ ἡμῖν ἀπερίγραπτον δώσεισ διὰ τῆς πίστεως, τὴν χάριν."

Cap. XIII. 1) Τούτου τοῦ καταλόγου. Rectius apud Theodoretum legitur τοῦτω τῷ καταλόγῳ. Haec enim referuntur ad verbum κηκόσμηται. Mox scribe ὑπὲρ γὰρ τούτων ex Theodoro ac Nicephoro. [Ita scripsit Zimm. Sed cf. Euseb. H. E. T. III. p. 520.] — 2) Ὁ, τι σοὶ κακείνῳ. [Ita Val. et antea ὑπάρχει.] Apud Theodoretum et Nicephorum legitur ὃ ἐστὶ σοὶ κακείνοις. In editione Iacobi Sirmondi legitur ὃ τι ἐστὶ etc. Quae verba Epiphanius scholasticus sic Latine vertit: Tu ergo optime gubernaveris, si fueris sicut illi, et habueris commune quod illi. Ioachimus autem Camerarius qui Theodoreti historiam Latine interpretatus est, ita vertit: Optime igitur teoam, similiterque cum illis optime agitur, quia communiter cum utrisque. Et sic fere Ioannes Langus. Mihi tamen hic sensus non satisfacit. Olim quidem scribendum putabam: ὃ τι σὺ κακείνοις, κακείνοι σοι. Quam lectionem in versione mea secutus eram. Sed nunc re attentius examinata, Theodoreti ac Nicephori lectionem retinendam teneo, et totum locum sic interpretator: Opto igitur, ut et tuae res quam florentissimae, et illorum perinde sint florentissimae; hoc est, utriusque vestrum ex aequo. Ita sensus est apertissimus, et sequentia egregie convenient; tantum ὑπάρχοι in optativo scribendum erit. Musculus certe legit ὑπάρχοι. Sic enim vertit: Cedat igitur id tibi optime et illis similiter: et tibi inquam et illis. In codice Fuk. legitur ὃ τι σοὶ, sine illa voce κακείνῳ. [Similiter vertit Stroth.: „Ich wünsche dir also das höchste Wohlergehen, und ihnen wünsche ich es ebenfalls, dass es ihnen gehe wie dir.“ Scribendum igitur duxi tum ὃ, τι σοὶ κακείνοις tum ὑπάρχοι. Zimm. reliquit ὑπάρχει sed ὃ ἐστὶ σοὶ κακείνοις dedit, quod eodem redit quo ὃ, τι σοὶ κακείνοις.] — 3) Πατέρα θεόν. In Theodoro ac Nicephoro legitur παῖος, ἢλω τε καὶ εὐμενῆ. Nec aliter legit Epiphanius scholasticus, ut ex versione eius apparet. [Hinc sane facillima est suspicio, pro πατέρα θεόν scribendum esse παῖος, ut suspicatus est Strothius ad h. l. p. 402. not. 7.: „welche Lesart einem alten Abschreiber zuzuschreiben ist, der das ΠΡΑΩΝ für zwey abgekürzte Wörter ΠΡΑ (πατέρα) und ΘΝ (θεόν) gehalten.“ Fortasse tamen πατέρα est sanum, et solum θεόν insilitium.] — 4) [Ἐγγειρίζων Steph.] — 5) [Αὐτῷ Zimm. Similiter ille III, 45. αὐτῷν — εὐσεβεῖν παρέχουσα ad vocem αὐτῷν monuit: „Scribe αὐτῷν.“ Sed cum edd. et codd. in pronominum spiritibus misere fluctuent, et vel in veterum Graecorum scriptis talia non sine cautione mutanda sint, in patrum quidem ecclesiasticorum et recentiorum Graecorum libris αὐτοῦ in αὐτοῦ, αὐτῷ in αὐτῷ etc. non nisi tum immutandum puto, ubi periculum est, ne illis re-tentis quaedam existat orationis obscuritas et ad aliam quam par est, personam illa referantur. Vid. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 44 sq., qui praeter alia haec scripsit: „Non improbem, si αὐτόν, pro ταυτόν, idque pro σεαυτόν, hic legamus (verba Luciani sunt: αὐτόν ὡς θεῖος); — Sed quia mox sequitur αὐτὸς ἐπινοῆσαι δεξιόν, potest et priori loco αὐτόν per ipsum reddi; nec adeo necessario reciprocum requiritur, neque, sine neces-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὅπως Ἰουστιανοῖς βίη ἦν εἰρήνη, υπουδῆ εὖδ Κωνσταν-
τίνου προσευχῶν.

Οὕτω δὴ λοιπὸν τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἔθνῶν
ὡσπερ ὑφ' ἐνὶ κυβερνήτῃ διευθυνομένων, καὶ τὴν ὑπὸ τῷ
θεράποντι τοῦ θεοῦ πολιτείαν¹⁾ ἀσπαζομένων, μηδενὸς μηκέτι
παρενοχλοῦντος τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἐν εὐσταθείᾳ καὶ ἀταράχῃ
βίῳ τὴν ζωὴν διῆγον οἱ πάντες. Βασιλεὺς δὲ κρίνας αὐτῷ τὰ
μεγάλα συντείνειν πρὸς τὴν τῶν ὄλων φυλακὴν τὰς τῶν θεοσε-
βῶν εὐχὰς, ταύτας ἀναγκαίως ἐπορίζετο, αὐτὸς θ' ἰκέτης γιγνώ-
μενος τοῦ θεοῦ, τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις²⁾ τὰς ὑπὲρ
αὐτοῦ λιτὰς ποιῆσθαι ἐνεκελεύετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι καὶ ἐν νομίμασι καὶ ἐν εἰκόσιν, ὡς εὐχόμενον ἑαυ-
τὸν ἐχάραττεν.

Ὅση δ' αὐτοῦ τῇ ψυχῇ πίστεως ἐνθέου¹⁾ ὑπεστήρικτο
δύναμις, μάθοι ἂν τις καὶ ἐκ τοῦδε λογιζόμενος, ὡς ἐν τοῖς

sitate talia semper mutanda duxi. Reverend. Bengelius in praefat. Edit. minor. N. T. se αὐτὸς et αὐτοῦ saepe pro αὐτοῦ studio reliquisse, ait, et αὐτοῦ reciprocum saepe esse, quod ut non ubique concedo, — — ita propter permulta exempla non audeo ubique negare, nec dicere, omnia mutanda esse, quae is in membranis, et quae nos in priscis Editt. invenimus: — — Diligentiss. in investigandis Codd. Grabeus, etiam in Edit. Vet. Test. studio saepe αὐτοῦ pro αὐτοῦ dedit, ut Exod. IX. 33. — X. 22. Item Amos c. II. 7. — — Ut sexcenta alia omittam, ex quibus pateret, illum — — rarius adspiratione uti. Ubi vero ad perspicuitatem sensus interest, ibi ego mutare non vererer, memor quam facile in spiritibus aberretur ubique" etc. Cf. idem Reitz. l. l. p. 81., ubi: „Etsi αὐτὸν, inquit, hic vertitur se; tamen non adeo opus est, in αὐτὸν mutari. Non magis inquam, quam apud Thucyd. IV. 108. p. 801. λέγοντος, ὡς αὐτῷ ἐπὶ Νίσιων τῇ ἑαυτοῦ μόνου σιγῆτιᾷ οὐκ ἐθελήσαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐμβολεῖν. — — Vides tam αὐτῷ quam ἑαυτοῦ per secum et suum recte reddi" etc. Add. Euseb. H. E. VI, 43. T. II. p. 280. V. C. III, 48. ubi pro τῆς αὐτοῦ πόλιν Steph. τ. αὐτοῦ π. IV, 14.]

Cap. XIV. 1) Τὴν πολιτείαν. Christianam religionem intelligo, quam omnes propemodum gentes tunc temporis amplexae sunt, abiecto patriae superstitionis errore. — 2) Τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προέδροις. Scribe τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν π. Nisi malis scribere ἐνεκελεύετο, ut legitur in codice Fuk. Sav. et Turnebi. [Cast. Zimm. Contra Val. ἐγκληούμενος.]

Cap. XV. 1) Πίστεως ἐνθέου. Anastasius bibliothecarius in versione septimae synodi, ubicumque vox ἐνθεος occurrit in Graeco, deificum in-

χρυσοῖς νομίμασι τὴν αὐτοῦ αὐτὸς εἰκόνα ὡς γράφεσθαι δι-
τύπου, ὡς ἄνω βλέπειν ἀνατεταμένος²⁾ πρὸς θεὸν, τρό-
πον εὐχομένου. Τοῦτου μὲν οὖν τὰ ἐκτυπώματα καθ' ὅλης τῆς
'Ρωμαίων διέτρεχεν οἰκουμένης· ἐν αὐτοῖς δὲ βασιλείοις κατὰ
τινας πύλας³⁾ ἐν ταῖς εἰς τὸ μετέωρον τῶν προπύλων ἀνακει-
μέναις εἰκόσιν, ἑατῶς ὄρθιος ἐγράφετο, ἄνω μὲν εἰς οὐρανὸν
ἐμβλέπων, τὸ χεῖρ δ' ἐκτεταμένος⁴⁾ εὐχομένου σχήματι

interpretatur. Sic *doificos libros* Latini vocabant *codices sacras scripturas*,
ut legitur in *gestis purgationis Caeciliani*. — 2) [*Ἀνατεταμένου* Ion.
Zimm.] — 3) *Κατὰ τινὰς πύλας*. In codice Fuk. ac Turnebi et in sche-
dis Regiis legitur *κατὰ τινὰς πόλεις*, longe rectius, ut equidem censeo. Ait
enim Eusebius, non in omnibus, sed in quarundam urbium palatiis Con-
stantinūm ita depictum fuisse. — 4) *Τὸ χεῖρ δὲ ἐκτεταμένος*. Quisquis
fuit interpres huius libri, parum attente hunc locum vertit, hoc modo: *Et
precantis forma manus sursum tollens*, cum vertere debuisset: *manibus
expansis, ut precantes solent*. Christiani enim inter precandum manus
expandere solebant, ut crucis similitudinem hoc modo adumbrarent. Alle-
vabant quidem manus Christiani, dum preces funderent. Sed hoc non
erat proprium Christianorum, quippe cum gentiles idem facerent, ut te-
statur Virgilius dum ait:

Et geminas tollens ad sidera palmas.

Illud vero peculiare fuit Christianis, manus in crucis formam expandere.
Tertullianus in lib. de oratione cap. XI.: *Nos vero non attollimus tantum,
sed etiam expandimus, et dominica passione modulamur*. Idem in apo-
logetico cap. XXX. [Cf. Tertull. de orat. e. XXIII.: „Sed et aves nunc
exsurgentes eriguntur ad coelum et *alarum cruce[m] pro manibus exten-
dunt*, et dicunt aliquid, quod oratio videatur.“ Lipsius de cruce I, 9.
Petavii dogmat. theoll. XV, 9, 10. Manso Leben Constantins p. 322.
Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie T. V. p. 12*).
p. 397. T. III. p. 299. De nummis quos cum Constantini effigie excusos
esse tradit Eusebius h. l. et IV, 73., Manso l. l. p. 323. haec scripsit:
„Eine ähnliche Bewandniss hat es mit den Münzen, die ihn (Constantin)
in der Stellung eines Bethenden zeigen, wie mit denen, die sich auf
seine Aufnahme in den Himmel der Christen beziehen sollen. In den
erstern erkennt man (vid. Eckhel. doctr. veter. nummor. Vol. VIII. p. 80.)
ganz richtig eine Nachahmung Alexanders des Grossen, der ebenfalls
auf Münzen mit zurückgeworfenem Haupte erscheint, und, wie schon
andere bemerkt haben, von Constantin gern zum Muster genommen
wurde. In den Münzen der zweyten Gattung aber kann die Hand
aus den Wolken nichts entscheiden, da die Vergötterung der Heiden
auf dieselbe Weise versinnbildet wurde.“ Sed quamvis concedam quod
affirmat Manso l. l. p. 322 sq., falsum esse quod refert Sozomenus H. E.
I, 8. (cf. Euseb. V. C. III, 3.), Constantinum nummos excudi iussisse non
solum cum sua ipsius imagine sed etiam cum signo crucis, et quamvis non
impugnem quae V. D. de altero nummorum genere IV, 73. ab Eusebio
commemorato scripsit, tamen in iis nummis quorum hoc loco quem prae
manibus habemus, mentionem fecit Eusebius, Constantini imaginem ex-
pressam fuisse, manibus eius in crucis formam expansis, non maiori iure
negari posse putaverim quam quo quis omnia reliqua quae de vi quam
crucis signum in Constantinum exercnerit, Eusebius refert, reiicienda esse
existimaturus sit. Cf. Excurs. I. extr. Balduin. Constantinus M. p. 126 sq.
Holzhausen. de fontibus quibus Socrates Sozom. ac Theodoret. usi sunt
p. 74. not.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ὅτι καὶ ἐν εἰδωλείοις εἰκόνας αὐτοῦ θείναι, νόμῳ διεκόλυσεν.

Ὡδα μὲν οὖν αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ τὰς γραφαῖς εὐχόμενον ἀνιστόρει· νόμῳ δ' ἀπέργεν¹⁾ εἰκόνας αὐτοῦ εἰδώλων ἐν ναοῖς ἀνατίθεσθαι, ὡς μηδὲ μέχρι σκιαγραφίας τῇ πλάνῃ τῶν ἀπειρημένων μολύνοιτο [ἢ γραφῇ²⁾].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Ἐν παλατίῳ προσευχαί, καὶ θείων γραφῶν ἀναγνώσεις.

Σκέψαιτο δ' ἂν τις τὰ τούτων σεμνότερα, διαγνοὺς ὡς ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις ἐκκλησίας Θεοῦ τρόπον¹⁾ διέθετο²⁾,

Cap. XVI. 1) Νόμῳ δ' ἀπέργεν. At Socrates in lib. I. cap. 18. contrarium scribit his verbis: καὶ πάντι μὲν τὰ μονομάχια, εἰκόνας δὲ τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἐναπέθετο. Verum non immerito quis suspicetur corruptum esse hunc Socratis locum. Recenset enim illic Socrates cuncta, quae ad extinguendam gentilium superstitionem a Constantino excogitata sunt. Inter quae ait Constantinum, imagines suas ac statuas in deorum templis posuisse. Atqui eo facto non exstinguebatur superstitio gentilium, sed augebatur aut mutabatur. Imperatorem enim dei loco adoraturi erant gentiles. Quamobrem Socratis locus emendandus est ex Eusebio in hunc modum: εἰκόνας δὲ τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἀπέργεν ἀνατίθεσθαι. [Cf. Schröckh christliche KG. T. V. p. 109.] — 2) Μολύνοιτο ἢ γραφῇ. Delenda puto haec verba ἢ γραφῇ, quippe quae sensum turbant. His enim expunctis sensus est planissimus. [Nihil videtur probabilius. Vox enim γραφῇ adscripta videtur ab iis qui non satis intelligerent quomodo Constantinus dici possit voluisse μολύνεσθαι μηδὲ μέχρι σκιαγραφίας et potius scribendum fuisse putarent ὡς μηδὲ μολύνοιτο τῇ πλάνῃ τῶν ἀπειρημένων ἢ γραφῇ i. e. ἢ εἰκόν. Itaque uncis certe sepsi cum Zimin. ἢ γραφῇ. Rectius autem vertit Strothius: „damit er auch nicht einmal in der blossen Zeichnung seines Gemäldes mit dem Irrthum der Abscheulichen besleckt würde“, quam Val.: „ne forte errore vetitae superstitionis, vel inani specie tenus inquinaretur.“ An forte putavit V. D., illud μέχρι σκιαγραφίας convenire nostro: „im entferntesten, im geringsten“?]]

Cap. XVII. 1) Ἐκκλησίας Θεοῦ τρόπον. Sozomenus in lib. I. cap. 7. de Constantino imp. ita scribit: καὶ ἐν τοῖς βασιλείοις εὐκτήριον οἶκον κατασκεύασε. Apparet Sozomenum id ex Eusebio nostro, uti solet, habuisse. Sed Eusebius non dicit Constantinum in palatio ecclesiam aedificasse. Hoc tantum dicit, illum ecclesiae quandam speciem in palatio instituisse. Vide panegyricum Eusebii in tricennalibus Constantini pag. 628. ubi sententiam nostram aperte confirmat. [Add. Zorn. histor. eucharist. infantium XVII, 3. p. 217 sq.: „Sunt quidem nonnulli, qui ex Eusebio colligunt Sacramenta in domesticis Constantinii nondum baptizati Sacris administrata fuisse, deque iis Constantinum participasse: at illis, qui ita sentiant, in

απουδῆ ἑξάρχων αὐτὸς τῶν ἔκδοι ἐκκλησιαζομένων· μετὰ χεῖρας γέτοι λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θαρπνεύστων λόγιων θεωρία προσανείχε³⁾ τὸν νοῦν· εἶτ' εὐχὰς ἐνθιάσους αὖν τοῖς τὸν βασιλεῖον οἶκον πληροῦσαι⁴⁾ ἀπεθίδου.

Κ. Ε. Θ. Α. Λ. Α. Ι. Ο. Ν. ΙΗ'.

Τῆς κυριακῆς τῆς ἡμέρας καὶ παρασκευῆς νομοθεσία τιμῶν.

Καὶ ἡμέραν δ'¹⁾ εὐχῶν ἡγαῖσθαι κατάλληλον, τὴν κυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην ὄντως κυριακὴν τε καὶ σωτήριον, διετύπου· διάκονοι δ' αὐτῶ καὶ ὑπηρέται θεῶ καθιερωμένοι, βίου τε σεμνότητι καὶ ἀρετῇ πάση κόσμιοι ἄνδρες, φύλακες τοῦ παντὸς οἴκου²⁾ καθίστανται· δορυφόροι τε πιστοὶ σωματοφύλακες, τρόποις εὐνοίας [καὶ] πιστεὶ καθωπλισμένοι, βασιλεῖα

hanc sententiam respondet Daniel Papebrochius (Tom. V. Actor. Sanctior. die Maii XXI. cap. II. de Constantino M. num. 14. p. 16. cf. *Tentzel. exercitt. selectt. P. II. p. 317 sq.*): expendi accurate capita Eusebii quae allegantur, omnia, et ex omnibus aliud nihil potui conficere, quam quod pius Imperator, qui militibus nondum initiatis formam comprecationis communis praescripserat, ad quam diebus dominicis convenire deberent in patentes suburbiorum campos (cf. cap. XVIII.), idem in suo palatio — — instruxerit ἐκκλησιασ θεοῦ τρόπον *formam aliquam ecclesiae Dei*: ibi (ut dicitur cap. 22.) stans quotidie temporibus solus cum deo agebat οἷα τις μέτοχος ἱερῶν ὀργῶν velut aliquis qui divinorum mysteriorum revera particeps fieret. — — Ibi ergo celebritatem Paschae agebat, eo quo sequenti capite narratur modo: nusquam autem invenire est verbum, quo ad sacros ecclesiarum conventus — — ingessisse se intelligatur. Cf. annot. ad IV, 62. Socrat. H. E. VII, 22. I. G. *Walch.* diss. de ecclesiis domesticis Christianorum p. 41 sq. Ien. 1752. *Fabricij* diss. de ecclesiis domesticis §. XVIII. *E. F. Wernsdorf.* de Constantini M. religione paschali p. 10 sq. p. 16.] — 2) [*Διετίθετο Ion.*] — 3) [*Προσανείχε Cast.*] — 4) Τοῖς τὸν βασιλεῖον οἶκον πληροῦσαι. Vox ambigua est βασιλεῖος οἶκος, quae et ecclesiam et palatium significat. Ac videtur Eusebius de industria in huius vocis ambiguitate lusisse, eo quod Constantini palatium simile esset ecclesiae. Et quos hic vocat: τοὺς τὸν βασιλεῖον οἶκον πληροῦντας, supra vocavit τοὺς ἔκδοι ἐκκλησιαζομένους.

Cap. XVIII. 1) [*Δι' εὐχῶν Cast. Zimm.* Sed difficilior est nostra lectio eademque invenitur in panegyric. c. IX. Recte vertit Val.: „*Diem vero precationibus congruum haberi constituit*“ et Stroth.: „*Auch verordnete er, dass — zu dem zum Gebet bestimmten Tag angenommen werden sollte.*“] — 2) Φύλακες τοῦ παντὸς οἴκου. Interpres Sozomeni sententiam secutus ecclesiam intellexit, cui non assentior. Nam Eusebius ipse in panegyrico pag. 628. ubi haec ad verbum leguntur, nihil de ecclesia dicit. Sensus igitur huius loci est, Constantinum ministris ac famulis dei et sacerdotibus curam et custodiam totius palatii sui commisisse, ita ut sacerdotes essent quasi quidam Maiores domus, aut

διδάσκαλον εὐσεβῶν ἰδιδάσκοντο³⁾ τρόπων, τιμῶντες οὐχ ἦσαν
καὶ αὐτοὶ τὴν σωτήριον καὶ κυριακὴν ἡμέραν, εὐχὰς τε ἐν
αὐταῖς⁴⁾ συντελοῦντες τὰς βασιλεῖ φίλας. Ταῦτόν δὲ πράττειν
καὶ πάντας ἐνήγεν ἀνθρώπους ὁ μακάριος, ὡσπερ εὐχὴν ταύτην
πεποιημένος, ἡρέμα σύμπαντας ἀνθρώπους θεοσεβεῖς ἀπεργά-
σασθαι. Διὸ τοῖς ὑπὸ τῆν Ῥωμαίων ἀρχὴν πολιτευομένοις
ἅπασιν, σχολὴν ἄγειν ταῖς ἑπαινύμοις τοῦ σωτήρος ἡμέραις
ἐνουθέτει, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς τοῦ σαββάτου τιμᾶν⁵⁾ μνήμης

quos Romani *Curas palatii* vocabant. [Cf. II, 4. not. 2.] — 3) *Διδάσκαλον εὐσεβῶν ἰδιδάσκοντο*. Scribendum puto *ἐπιγράφοντο*. Nam excusa lectio ferri non potest. Atque ita in panegyrico pag. 628. [Lectio vulgata haud scio an nihilominus ferri possit, si Eusebium ut saepissime, lusum verborum quaesivisse velimus statuere, hoc modo: protectores et stipatores fidi — imperatorem pietatis doctorem esse docebant, id est, imperatorem esse pietatis ipsorum doctorem aliis profitebantur et indicabant. Cf. II, 19. not.] — 4) [*Ἐν αὐτῇ* Ion. Zimm.] — 5) *Καὶ τὰς τοῦ σαββάτου τιμᾶν*. Scribendum est procul dubio *τὰς πρὸ τοῦ σαββάτου*. Atque ita apparet legisse eum qui titulos horum capitum composuit. Sed et Sozomenus in libro primo capite 7. [imo cap. 8.] id ipsum confirmat, dum scribit: *τὴν δὲ κυριακὴν καλουμένην ἡμέραν, ἣν Ἑβραῖοι πρώτην τῆς ἑβδομάδος ὀνομάζουσι, Ἕλληνες δὲ ἡλῶ ἀνατιθέασιν, καὶ τὴν πρὸ τῆς ἑβδόμης, ἐνομοθέτησε δικαστηρίων καὶ τῶν ἄλλων σχολὴν ἄγειν πάντας, καὶ ἐν εὐχαῖς καὶ λιταῖς τὸ θεῖον θεραπεύειν*. Id est, die autem dominico quem Hebraei primum sabbati, gentiles vero diem solis appellant; item sexta feria, cunctos a iudiciis aliisque operibus feriari praecepit, et precibus ac supplicationibus deum venerari. In his Sozomeni verbis nonnihil difficultatis occurrit, quod quidem spectat ad diem Veneris. Vix enim mihi persuadere possum, Constantinum praecepisse, ut eo die a iudiciis abstinerent. Certe Eusebius id non dicit de Veneris die, sed tantum de die dominico. Extat Constantini lex in codice Theodosiano, titulo de feriis, in qua dies tantum dominicus excipitur. Itaque id de suo adimensus est Sozomenus. Qui cum sua aetate id observari videret Constantinopoli (fuit enim advocatus in ea urbe, una cum Aquilino quodam, ut ipse scribit in lib. II.), Constantinum eius rei auctorem fuisse credidit. [Cum Valesius ipse profiteatur, quae Sozomenus de die Veneris refert, esse improbabilia, non video, quomodo nihilominus loco illo Sozomeni uti potuerit V. D. ad stabiliendam lectionem *τὰς πρὸ τοῦ σαββάτου* et quomodo eum sequens Strothius vertere: „*die Tage vor dem Sabbath*“ ac scribere potuerit ad h. l. p. 405 sq. not. 8. „*D. i. die Freytage. Ich bin übrighens Christophersons Lesart gefolgt τὰς πρὸ τοῦ σαββάτου, weil der Verfasser der Ueberschrift eben so gelesen zu haben scheint, und Sozomenus B. I. Kap. 7. diese Lesart bestätigt — — Auch De Valois hat dieser Lesart seinen Beyfall gegeben.*“ Cf. Reading. ad l. l. Sozomeni. Imo lectio illa non magis Sozomeni auctoritate defendi potest quam illius qui capituli titulum confecit ac Chronici de Constantino M. (cf. Saicer. Thes. T. II. p. 185. 3. *Matthaei* Chrysost. homill. Vol. II. p. 83.) referentis: *τὴν δὲ παρασκευὴν, καὶ τὴν κυριακὴν τιμᾶσθαι προσέταξε, τὴν μὲν διὰ τὸν σταυρὸν τοῦ κυρίου, τὴν δὲ διὰ τὴν ἀνάστασιν*. Vid. Balduin. Constantinus M. p. 167 sq.: „*Quod de die sexto, quem Veneri ascribere solemus, scribit (Sozomenus), additiciū videtur. Nam neque ulla eius in Constantini lege (l. III. C. de feriis) mentio est: neque temere cumulandae feriae sunt: — — Quibus autem studiis Constantinum ait Sozomenus voluisse eum diem, quo alioqui ab aliis negociis ocium et quies est,*

Ἐνεκά μοι δοκεῖν τῶν ἐν ταύταις τῷ κοινῷ σωτῆρι πεπραχθαι μνημονευομένων. Τὴν δὲ γε σωτήριον ἡμέραν, ἣν καὶ φωτὸς εἶναι καὶ ἡλλου ἐπώνυμον⁶⁾ συμβαίνει, τὰ στρατιωτικὰ πάντα διὰ σπουδῆς τιμῶν διδάσκων, τοῖς μὲν τῆς ἐνθέου μετέχουσι πίστεως, ἀκωλύτως τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ καρτερεῖν μετεδίδον σχολῆς⁷⁾, ἐφ' ᾧ τὰς εὐχὰς, μηδενὸς αὐτοῖς ἐμποδῶν γιγνομένου, συντελεῖν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΘ'.

Ὅπως καὶ τοὺς ἰθνηκοὺς στρατιώτας, ἐκ κυριακαῖς εὐχεσθεῖς προσέταξα.

Τοῖς καὶ μήπω τοῦ θεοῦ λόγου μετασχοῦσιν, ἐν δευτέρῳ νόμῳ διεκελεύετο¹⁾, τὰς κυριακαῖς ἡμέρας²⁾ ἐν προαστείοις ἐπὶ καθαροῦ προΐεναι πεδίου³⁾, κἀνταῦθα μεμελετημένην εὐχὴν

occupari, libenter equidem audio et accipio. Sed opera tamen rustica, in quibus vel mora vel procrastinatio magnum haberet periculum, prudenter excipi, Reipublicae intererat: et salva religione fieri potuit etc. Cf. *Suicer.* l. l. p. 184 sqq. *Schröckh* christliche KG. T. V. p. 100 sqq. *Stäudlin* Geschichte der Sittenlehre Jesu T. III. p. 392. *Manso* Leben Constantins p. 95 sq. f. *Schmidt* Handbuch der christlichen KG. T. III. p. 338 sq. *Augusti* Denkwürdigkeiten T. II. p. 129 sq., quo loco vereor ne res diversas miscuerit V. D., T. III. p. 354 sq. p. 357. Sed sana sunt omnia, si verba illa τὰς τοῦ σαββάτου de sabbato *Christianorum*, i. e. de ipso die dominico interpretari velimus, ut ex loquendi usu videmur ea posse interpretari (cf. *Suicer.* l. l. T. II. p. 919. 3.), contra praecedentia ταῖς ἐπώνυμοις τοῦ σωτῆρος ἡμέραις de diebus festis omnibus solennioribus quae in memoriam Christi et rerum ab eo gestarum celebrari solebant et Constantinus voluerit celebrari, ut de festo paschali etc. Atque haec interpretatio egregie confirmari videtur sequentibus: μνήμης Ἐνεκά μοι δοκεῖν ἐν ταύταις τῷ κοινῷ σωτῆρι πεπραχθαι μνημονευομένων, a quibus statim disiungitur dies dominica verbis: τὴν δὲ γε σωτήριον ἡμέραν ἣν καὶ φωτὸς εἶναι καὶ ἡλλου ἐπώνυμον συμβαίνει κ. τ. λ. Fortasse autem non temere conicias post τοῦ σαββάτου excidisse ἡμῶν, quo scripto verba illa quin de die dominica interpretanda sint, nullus plane relinqueretur dubitandi locus.] — 6) [Φωτὸς καὶ ἡλλου ἐπώνυμον. Vid. *Valesius* ad Euseb. de laudibus Constantini cap. IX. *Suicer.* Thes. T. II. p. 184 sqq. *Böhmer.* XII. dissert. iur. eccles. diss. I. §. XVII. p. 26 sqq. ed. II. *Augusti* Denkwürdigkeiten T. III. p. 128. T. IV. p. 159. p. 164. VI. Cf. *Sedul.* carm. V, 315 sqq. p. 92. ed. *Cellar.*] — 7) [Ἀκωλύτως — σχολῆς. Vid. *Böhmer.* XII. dissert. iur. eccl. diss. I. §. XIX. p. 29 sqq.]

Cap. XIX. 1) [Διεκελεύετο. Vid. *Planck* Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung Tom. I. p. 456.] — 2) Τὰς κυριακὰς ἡμέρας. Scribendum est ταῖς κυριακαῖς ἡμέραις, vel certe κατὰ τὰς κυριακὰς ἡμέρας. — 3) Ἐπὶ καθαροῦ πεδίου. Campum purum dicit, in quo nullae arae, nulla essent sepulcra. [Maxime autem tenendum est, eos qui ἐπὶ καθαροῦ πεδίου congregari iubentur, sub divo congregari inberi cogitandos esse, sive illo ipso loco ubi versantur, alias res quae in aliis

ἐξ ἐνός συνδήματος ἁμοῦ τοὺς πάντας ἀναπέμπει θεῷ· μήτε γὰρ δόρασι χρῆσθαι⁴), μήτε παντευχίας, μηδ' ἀλκῆ σωμαίων τὰς ἑαυτῶν ἐξάπτειν ἐλπίδας, τὰν δ' ἐπὶ πάντων εἰδέναι θεόν, παντός ἀγαθοῦ δοτῆρα καὶ αὐτῆς νίκης· ἢ καὶ τὰς ἐνθέαμους προσήκειν ἀποδιδάσκειν εὐχὰς, ἅψα μὲν αἶροντας εἰς οὐρανὸν μακρόθεν τὰς χεῖρας, ἀνωτάτω δ' ἐπὶ τὸν οὐράνιον βασιλέα τοὺς τῆς διανοίας παραπέμποντας ὀφθαλμούς, κάκεινον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτῆρα καὶ σωτῆρα, φύλακά τε καὶ βοηθὸν ἐπιβοημένους. Καὶ τῆς εὐχῆς δὲ τοῖς στρατιωτικοῖς ἅπασι διδάσκαλος ἦν αὐτός, Ῥωμαῖα γλῶττη τοὺς πάντας ὧδε λέγειν ἐγκειλευσάμενος⁵).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Εὐχῆς ῥήματα, στρατιώταις ὑπὸ Κωνσταντίνου
δοθείσα.

„Σὲ μόνον οἶδαμεν θεόν· σὲ βασιλέα γνωρίζομεν· σὲ βοηθὸν ἀνακαλούμεθα· παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα· διὰ σοῦ κρείττους τῶν ἐχθρῶν κατέστημεν· σοὶ τὴν τῶν ὑπαρξάντων ἀγαθῶν χάριν γνωρίζομεν· σὲ καὶ τῶν μελλόντων ἐλπίζομεν·

locis adsunt, inveniuntur, sive non inveniuntur. Vid. Homer. Iliad. VIII, 469 sqq.:

Τρώων δ' αὐτ' ἀγορῆν ποιήσατο φαιδιμος Ἐκτωρ,
νοσφὶ νεῶν ἀγαθῶν ποταμῷ ἐπι δινήεντι,
ἐν καθαροῦ· ὅθι δὴ νεκῶν διεφαίνετο χῶρος.

XXIII, 58 sqq.:

Πηλείδης δ' ἐπὶ θινὶ πολυφλοισβοῖα θαλίᾳσσης
κεῖτο βυρυστενάχων, πόλεισιν μετὰ Μυρμιδόνεσσιν,
ἐν καθαροῦ, ὅθι κύματ' ἐπ' ἤτόνος κλύζεσκον·

Ad quem locum recte Körrenius haec observat: „ἐν καθαροῦ, — — an einem Orte, wo keine Baracken standen, loco puro et patente, wie Livius (XXIV, 14.) spricht, folglich auch, unter freyem Himmel.“ Cf. I, 53. πύλων ἐκτός ἐπὶ καθαροῦ σιδῶ τὺς — συγκροτήσεις τῶν λυῶν ποιῆσθαι, ubi ἐπὶ κ. π. Val. vertit: „in aperta planicie“ Stroth.: „auf freyem Felde.“ III, 35. Διέβαινε δ' ἐξῆς ἐπὶ παρμεγέθη χῶρον, εἰς καθαρὸν αἶθριον ἀναπεπταμένον locum, libero patentem coelo, interprete Val., der unter freyem Himmel gelegen war, Strothio. IV, 59.] — 4) Μήτε γὰρ δόρασι χρῆσθαι. In panegyrico Eusebii ubi haec iisdem verbis leguntur, rectius scribitur χρῆναι, quod interpretes non animadvertit. — 5) [Τῆς εὐχῆς — ἐγκειλευσάμενος. Vid. Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie T. V. p. 195 sq. Ceterum Constantinum milites gentiles (τοῖς μηδέπω τοῦ θεοῦ λόγου μετασχοῦσι) ad preces adigentem imitatus est peius etiam imperator Constantius, milites gentiles exercitus sui in bello contra Magnentium vi ad baptismum compellens. Vid. Theodoret. H. E. IV, 3. Schröckh christliche KG. T. V. p. 101 sq. Augusti L. I. T. VII. p. 124 sq. Cf. Balduini Constantinus M. p. 95 sq.]

σοῦ πάντας ἰκέται γυνόμεθα· τὸν ἡμέτερον βασιλεῦσσι Κωνσταν-
τῶσιν· παίδας τε αὐτοῦ θεοφιλῆς, ἐπὶ μήκιστον ἡμῶν βίον,
σῶον καὶ νικητὴν φυλάττεσθαι ποτηνόμεθα.“ Τοιαῦτα κατὰ
τὴν τοῦ φωτὸς ἡμέραν ἐνομοθέσει πράττειν τὰ στρατιωτικὰ
τάγματα, καὶ τοιαύτας ἐδίδασκεν ἐν ταῖς πρὸς θεὸν εὐχαῖς
ἀφιέναι φωναίς.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Α Ι Ο Ν Κ Α'.

Ἐν τοῖς στρατιωτικῶν ὅπλοις σημεῖα καὶ σταυροῦ τοῦ
σωτήρος.

Ἦδη δὲ καὶ ἐκ' αὐτῶν τῶν ὀπλων¹⁾, τὸ τοῦ σωτηρίου
τρόπαιον σύμβολον κατασημαίνεσθαι ἐποίησε· τοῦ τε ἐνόπλου
στρατοῦ²⁾ προπομπεύειν, χρυσῶν μὲν ἀγαλμάτων³⁾ ὅποια πρό-
τερον αὐτοῖς ἔθος ἦν, τὸ μηδέν, μόνον δὲ τὸ σωτήριον
τρόπαιον.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Α Ι Ο Ν Κ Β'.

Σπουδῆ⁴⁾ προσευχῆς, καὶ τιμῆ τῆς τοῦ πάσχα
ἑορτῆς.

Αὐτὸς δ' οἶα τις μέτοχος ἱερῶν ὀργῶν⁵⁾, ἐν ἀπορρήτοις
εἶσω τοῖς αὐτοῦ βασιλικοῖς ταμείοις, καιροῖς ἐκάστης ἡμέρας

Cap. XXI. 1) Ἐκ' αὐτῶν τῶν ὀπλων. Idem scribit Sozomenus in
lib. I. c. 7. τοὺς δὲ στρατιώτας προσεθίζων ὁμοίως αὐτῷ τὸν θεὸν σέβειν,
τὰ τούτων ὄπλα τῷ συμβόλῳ τοῦ σταυροῦ κατασημαίνει. Quae quidem So-
zomeni verba ex Eusebio desumpta esse nemo non videt. Porro ὀπλων
nomine scuta intelligo, in quibus salutare crucis signum depingi iusserat
Constantinus. Certe in notitia imperii Romani huiusmodi scuta visuntur,
in quibus signum crucis diversis modis expressum est. Sed et Prudentius
in libro contra Symmachum idem testatur his versibus:

*Christus purpureum stellanti pictus in auro
Signabat labarum: clypeorum insignia Christus
Pinxerat.*

— 2) Τοῦ τε ἐνόπλου σταυροῦ. Lego στρατοῦ, ut legisse videtur inter-
pres. Causam erroris praebuisse videtur compendiarie scribendi forma.
Nam cum librarius scripsisset στρατοῦ, imperitus exscriptor id significare
credidit σταυροῦ. [Pro ἐνόπλου Ion. ἐν ὀπλοῖς Cast. ἐνόπλοις.] — 3)
Χρυσῶν μὲν ἀγαλμάτων. Ante haec verba codex Fuketii et Turnebi duas
voculas addunt hoc modo: τὰ τῶν χρυσῶν etc. Et in sequente linea post
vocem τὸ μηδέν, iidem codices et Savilianus addunt verbum ἡγεῖσθαι. Sed
vulgata lectio longe praestat. [Pro ὅποια πρότερον Cast. οὐχ οἶα πρότερον.]

Cap. XXII. *) Ὅπου δὲ προσευχῆς. Huius capituli titulum feliciter
mihi videor emendasse σπουδῆ προσευχῆς. In hoc enim capite agit Euse-
bius de studio praecandi, quo Constantinus imperator ardebat. Causam

τακτοῖς αὐτὸν ἐγκλείων, μόνος μόνῃ τῷ αὐτῷ προσώπῳ
 θεῷ, λειτουργικαῖς τε δειήσεσι γονυπετῶν, κατεδυσώπει ἢν εἶδε
 τυχεῖν· ταῖς δὲ τῆς σωτηρίου ἑορτῆς²⁾ ἡμέραις ἐπιτελούν τὴν
 ἀσκησιν, πάση βώμῃ ψυχῆς καὶ σώματος θείας ἱεροφαντίας
 ἐτελεῖτο³⁾, ὧδε δὲ τοῖς πᾶσι⁴⁾ τῆς ἑορτῆς ἐξάρχων. Τὴν δ'
 ἱερὰν διανυκτίρευσιν μετέβαλλεν εἰς ἡμερινὰ φῶτα⁵⁾, κηροῦ
 κίονας⁶⁾ ὑψηλοτάτους καθ' ὅλης ἐξαπτόντων τῆς πόλεως ἢν

errori dedit antiquiorum consuetudo, qui in titulis capitum perscribendis primam literam omittere solebant, ut eam posthac per otium miniato colore depingerent. Certe in schedis Regiis prima tituli litera semper omissa est. In codice autem Fuketii interdum additur, interdum omittitur. Exempli gratia titulus huius capituli, tum in Fuk. codice, et in schedis Regiis ita conceptus est: πού δεῖ προσευχῆς omissa prima littera; quam codex Fuk. in corpore libri ita supplet: ὅπου δεῖ etc. male et sine ullo sensu, ut apparet. — 1) [Οἷα — ὄργων. Vid. Excurs. III. Paulo post εἰσω τῶν αὐτοῦ βασιλικῶν τιμῶν Cast.] — 2) [Τῆς σωτηρίου ἑορτῆς i. e. τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς ut legitur in cap. inscriptione. Vid. Wernsdorf. de religione pasch. Const. M. p. IX. not. 3.] — 3) Θείας ἱεροφαντίας ἐτελεῖτο. Christophersonus vertit: *divinos sacrorum ritus obibat*. Musculus vero ita verterat: *sacras caeremonias expediebat*. Sed neuter eorum vidit locum hunc corruptum esse. Lego igitur ἱεροφαντίας ἐτέλει. [Ita scripsit Zimm. Vertit autem Valesius: „pontificis atque hierophantae munere fungebatur“ et Strothius: „verrichtete — die göttlichen Religions-Handlungen.“] Constantinum enim comparat antistiti et hierophantae, unde statim subiicit οὕτω μὲν οὖν τῷ αὐτοῦ ἱερᾶτο θεῷ; additque Constantinum se pro episcopo gessisse, idque nomen sibi adscivisse praesentibus episcopis! [Cf. Excurs. III.] — 4) ὧδε δὲ τοῖς πᾶσι. In Fuk. codice ὧδε δὲ. Lego σπουδῇ τοῖς πᾶσι τῆς ἑορτῆς ἐξάρχων. Sic supra cap. 17. σπουδῇ, ἐξάρχων αὐτὸς τῶν Ἰνδῶν ἐκκλησιαζομένων. — 5) [Τὴν δ' ἱερὰν διανυκτίρευσιν — φῶτα. Ipsum pervigilium paschatis etsi Eusebius non disertis verbis illud dicat, more Christianis consueto celebrasse probabiliter Constantinum una cum ταῖς τῆς σωτηρίου ἑορτῆς ἡμέραις, recte animadvertit B. F. Wernsdorf. de Const. M. rel. pasch. p. 15. cf. p. 12 — 14. Euseb. V. C. IV, 29. Quid? quod eodem Wernsdorfio l. l. p. 16. cf. p. 40 sq. iudice in ipsius penetralibus palatii (cf. Eus. l. l. IV, 17.) festum paschatis celebrans Constantinus „non solum proces et hymnorum modos fidelibus aulicis praecivisse, verum etiam lectionem atque interpretationem evangeliorum suscepisse, immo etiam forte concionatus fuisse existimandus est.“ Cf. IV, 29. Ge. Henr. Goetze princeps concionator seu de concionatoribus illustribus §. XVI. Annaberg. 1700.] — 6) Κηροῦ κίονας. Christiani in vigilia festi paschalis maximam cereorum copiam accendebant. Quod cum intra ecclesiam duntaxat facerent, Constantinus etiam extra ecclesiam cereos passim accendi iussit, in honorem tantae festivitatis. Cumque in magnis civitatibus noctu lumina accendi solerent in compitis, ut notavi ad lib. XIV. Amm. Marcellini, Constantinus ea nocte multo plures ac maiores cereos voluit accendi, ut gentilium animos ad Christianae religionis venerationem perduceret. Porro columnae illae cereae, quas hic memorat Eusebius, ceream paschalem optime designant, quem in vigilia paschali accendere solemus: de quo singularem librum scripsit Barnabas Brissonius. Gregorius Naz. in oratione XIX. τὸ ἅγιον πάσχα καὶ περιβόητον, ἡ βασίλισσα τῶν ἡμερῶν ἡμέρα· καὶ ἡ λαμπρὰ νύξ, λύουσα τὸ σκότος τῆς ἁμαρτίας, καθ' ἣν ἡμεῖς ὑπὸ πλουσίῳ φωτὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν αὐτῶν ἑορτάζομεν. Et in oratione II. de pascha pag. 676. ait in vigilia paschae lumina, tum privatim, tum publice accendi solita, adeo

ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων λαμπάδες δ' ἦσαν πυρός 7); πάντα φωτίζουσαι τόπον, ὡς λαμπρᾶς ἡμέρας τηλευχέστεραν τὴν μυστικὴν διανυκτέρευσιν ἀποτελεῖσθαι. Διαλαβούσης δὲ τῆς ἕως, τὰς σωτηρίους εὐεργεσίας μιμούμενος, πᾶσιν ἔθνεσιν λαοῖς τε καὶ δήμοις, τὴν εὐεργετικὴν ἐξήπλου δεξιάν 8), πλούσια πάντα τοῖς πᾶσι δωρούμενος.

ut nox illa ob frequentiam luminum, quae omnis aetas ac dignitas accendebat, clarissima redderetur. Merito igitur Gaudentius Briziensis noctem illam splendidissimam appellat, et Zeno Veroneusis in serm. I. ad Neophytos. [Add. Euseb. H. E. VI, 9. T. II. p. 168. Gregor. Naz. orat. XLII. p. 676. Gregor. Nyss. orat. IV. p. 867. Socrat. H. E. VII, 5. Cyrill. Hieros. procatech. c. XV. Prudentii cathemerin. v. 27. v. 137 sqq. v. 145 sqq.

Credas stelligeram desuper aream
Ornatam geminis stare Trionibus,
Et qua Bosporeum temo regit iugum,
Passim purpureos spargier Hesperos.

Muratori dissert. XVII. de veterum Christianorum sepulcris in Anecdotti T. I. p. 185. Clampan. de veter. monim. T. I. c. 17. Valerius ad Euseb. H. E. II, 17. T. I. p. 149. Salig. de diptychis veterum p. 175. E. F. Wernsdorf. de Constantini M. relig. pasch. p. XVIII sqq. Tzschirner. de sacris eccles. nostrae publ. caute emendandis comment. II. p. XXIV sqq. Augusti Denkwürdigkeiten T. I. p. 162 sqq. T. II. p. 216 sqq. T. IV. p. 192. T. VII. p. 171 sq. et quos hic V. D. laudat.] — 7) Λαμπάδες δὲ πυρός. Haec verba Musculus quidem ita accepit, quasi esset expositio praecedentium κηροῦ κίονας. Christophorus vero lampadas distinxit a columnis illis cereis; quem nos etiam secuti sumus. Graeci λαμπάδας proprie vocant quas Latini tedas, ut docet Pollux in lib. X. cap. 26. πανος μέντοι, καὶ φανός ἢ λάμπας ὡς ὅταν φῆ ἐν τῇ Ἀλκμήνῃ Εὐριπίδης πόθεν δὲ πύκνης φανόν ἐξεύρες λαβεῖν. Καὶ γὰρ δάδες, καὶ λαμπάδες εἰσι τῶν πυρόρων, τὰς μέντοι λαμπάδας, καὶ κάμακας εἶρηκεν ἐν ξαντολαῖς Αἰσχόλος. Sic enim scribendum est, non ἐξαντολαῖς ut vulgo legitur. Hinc certamen apud Graecos λαμπαδηδρομία, ab iis facibus ita dictum. Sumitur etiam λάμπας a Graecis pro lucerna, ut in Matthaei cap. XXV. eodem modo quo φανός tam pro teda accipitur, quam pro lucerna. — 8) Ἐξήπλου δεξιάν. Notandum est hic Eusebii locus de elemosyna paschali, quam Constantinus quotannis erogare consueverat, in memoriam beneficii quod Christus per illos dies contulit generi humano. Solebant olim veteres Christiani festo paschae die stipem pauperibus erogare: idque non solum laici, verum etiam clerici studiose praestabant. Qua de re illustris est locus Commodiani in lib. II. institutionum cap. 75.

Congruit in pascha, die felicissimo nostro,
Laetentur et illi qui postulant sumpta diurna.
Erogetur eis quod sufficit, vinum et esca.
Respicite fontem quo memorentur ista pro vobis.
Immodico sumptu deficitis Christa donare.
Cum ipsi non facitis, quo modo suadere potestis
Iustitiam legis talibus? vel semel in anno.
Sic multos urget blasphemona saepe de vobis.

Alloquitur Commodianus clericos, ut patet ex titulo carminis, et ex primis singulorum versuum literis, monetque illos, ut saltem die paschae stipem pauperibus erogent. Increpat etiam illos, quod ob nimiam vivendi molli-
tiam nihil ipsis suppetat, quod pauperibus erogent. Id enim significat hic
versus:

Immodico sumptu deficitis Christo donare.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'

Ὅπως εἰδωλολατρίαν μὴ ἐκώλυσε, μάρτυρας δὲ καὶ ἑορ-
τὰς ἐτίμα.

Οὕτω μὲν οὖν αὐτὸς τῷ ἑαυτοῦ ἰσχυρῶς θεῷ¹⁾. Καθόλου δὲ τοῖς ὑπὸ τῆ Ῥωμαίων ἀρχῇ δήμοις τε καὶ στρατιωτικοῖς, πύλαι ἀπεκλείοντο εἰδωλολατρίας, θυσίας τε τρόπος ἀπηγορεύετο πᾶς²⁾. καὶ τοῖς κατ' ἔθνος δ' ἀρχουσιν, ὁμοίως τὴν κυριακὴν ἡμέραν νόμος ἐφοίτα γεραίρειν τῷ πνεύματι βασιλέως³⁾ καὶ μαρτύρων ἡμέρας ἐτίμων, καιροῦς δ' ἑορτῶν ἐκκλησίαις⁴⁾ ἐδόξαζον, πάντα τε βασιλεῖ καταθυμίως τὰ τοιαῦτα ἐπραττέτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'

Ὅτι τῶν ἔξω πραγμάτων ὡσερ ἐπίσκοπον ἑαυτὸν εἶ-
πεν εἶναι.

Ἐνθεν εἰκότως αὐτὸς ἐν ἐστιάσει πατὲρ δεξιούμενος ἐπισκό-
πους, λόγον ἀφῆκεν, ὡς ἄρα εἶη καὶ αὐτὸς ἐπίσκοπος, αἰδῶ-
πη αὐτοῖς εἰπὼν ῥήμασιν ἐφ' ἡμετέραις ἀκοαῖς, „ἀλλ' ὑμεῖς

De eadem eleemosyna paschali Anastasius in vita Hadriani papae loquitur his verbis: *Simulque et in balneo iuxta eandem ecclesiam sito, ubi fratres nostri Christi pauperes, qui ad accipiendam eleemosynam in paschali festivitate annue occurrere et lavari solebant.* [Plura vide apud Wernsdorfium l. l. p. 20 sqq. Cf. Augusti Denkwürdigkeiten T. II. p. 230 sqq.]

Cap. XXIII. 1) [Οὕτω οὖν — θεῷ. Val. vertit: „Hoc igitur modo ipse deo suo *sacra faciebat*“ Strothius: „So vertrat er also selbst *Priester-Stelle bey seinem Gott.*“ Vid. cap. XXII. not. 3.] — 2) Θυσίας τε τρόπος ἀπηγορεύετο πᾶς. Haec benigne interpretanda sunt. Constat enim sacrificia gentilitium a Constantino Magno non fuisse nominatim prohibita, ut diserte docet Libanius in oratione pro templis. Privata quidem et domestica sacrificia Constantinus lege lata prohibuit, ut patet ex codice Theodosiano de maleficis et mathematicis, et ex lege prima de paganis. Sed publica ac solemnia quae a maioribus instituta fuerant, non iuhibuit. Idem repetit Eusebius cap. 25. [Cf. Vales. ad II, 43. et quae ipse contra eum animadverti ad h. l. Pro ἀπηγορεύετο Cast. ἀπήγορευτο.] — 3) Τῷ πνεύματι βασιλέως. Scribendam est οὐ τῷ πνεύματι βασιλέως, supple ἀρχοντες. Male in editione Roberti Stephani post vocem βασιλέως punctum apponitur, cum post verbum γεραίρειν ponendum sit, ut habetur in codice Regio, et in schedis. — 4) [Ἐν ἐκκλησίαις Cast. Zimm., male. Recte vertit Strothius: „und verherrlichten die Festtage durch öffentliche Versammlungen“ falso Val.: „et ecclesiasticarum festivitatum tempora debito honore prosequerantur.“ Paulo post pro καταθυμίως Cast. καταθυμία. Cf. IV, 71. τὰ καταθυμία τῷ βασιλεῖ πληροῦντες.]

μὲν τῶν εἰσω τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς ὑπὸ Θεοῦ καθ-
 εσταμένος, ἐπίσκοπος ἂν εἴην¹⁾." Ἀκόλουθα δ' οὖν τῷ λόγῳ
 διανοούμενος, τοὺς ἀρχομένους ἅπαντας ἐπεσκόπει, προὔρειπέ
 τε, ὅση περ ἂν ἡ δύναμις, τὸν εὐσεβῆ μεταδιώκειν βίον.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Κ Ε'.

Ὅτι περὶ κλύσεως θυσιῶν καὶ τελετῶν καὶ μονομαχιῶν, καὶ τῶν τοιαύτων
 ἀκολάστον τοῦ Νείλου.

Ἐνθεν εἰκότως ἐπαλλήλοις τε νόμοις καὶ διατάξεσι τοῖς
 πᾶσι διεκελεύετο, μὴ θύειν εἰδώλοις, μὴ μαντεῖα περιεργάζε-
 σθαι¹⁾, μὴ ξοάνων ἐγέρσεις ποιῆσθαι, μὴ τελεταῖς κρυφίους
 ἐκτελεῖν²⁾, μὴ μονομάχων³⁾ μαιφονίας μολύνειν τὰς πόλεις.
 Τοῖς δὲ καὶ Αἴγυπτον αὐτὴν τε τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὸν παρ'
 αὐτοῖς ποταμὸν δὲ ἀνδρῶν ἐκτεθλημένων⁴⁾ θεραπεύειν ἔθος.

Cap. XXIV. 1) [^{Ἄλλ' ὑμεῖς — εἴην. Vid. Excurs. IV.]}

Cap. XXV. 1) *Μὴ μαντεῖα περιεργάζεσθαι.* Male interpres vertit:
ne oracula curiose sectarentur. iam dudum enim oracula daemones
 edere desierant. Itaque superflua erat lex Constantini, qui oracula scrutari
 vetuisset. Malim igitur hic intelligere vates, hariolos, mathematicos et
 aruspices, quos consulere vetuit Constantinus lege 1 et 2. codice Theod.
 de maleficis et mathematicis. [Hanc ipsam legem respiciens probabiliter
 Val., verba *μὴ μαντεῖα περιεργάζεσθαι* vertit: „*ne vates curiose consule-
 rent.*“ Contra Stroth.: „*sich mit Wahrsagereyen zu befassen.*“ Quae
 quidem interpretatio non solum linguae usui magis convenire videtur sed
 etiam commendari loco II, 45., ubi Eusebius lege vetuisse refert Constan-
 tinum *μαντεῖαις καὶ ταῖς ἄλλαις περιεργαῖς ἐπιχειρεῖν* quod ipse Val. inter-
 pretatur: „*divinationes et huiusmodi vanas artes attentare*“ et Stroth.:
 „*Wahrsagereyen und andre eitle Dinge anzustellen.*“ Cf. not. 2. Inde
 vero quod tacuit Eusebius eam Constantini legem qua nec consulere vates
 liceret, minime sequi apparet, Constantinum hanc legem plane non de-
 disse.] — 2) [*Μὴ τελεταῖς κρυφίους ἐκτελεῖν* Val. interpretatur: „*arcana
 sacra peragerent*“ et Stroth.: „*geheime Einweihungen zu vollziehen.*“
 Ex quo quidem Constantinum credas lege sanxisse, ne quis ipse alios sacris
 in posterum initiaret eodem modo quo sacrificare adhuc quemquam, vati-
 cinandi artem profiteri et imagines erigere noluit. Sed Strothius ad h. l.
 haec adiecit: „*D. i. sich zu Mysterien, oder gewissen geheimen got-
 tesdienstlichen Gebräuchen, Feyern, und Lehren, zu welchen — nur
 die Eingeweihten zugelassen wurden, einweihen lassen.*“ Et sane
 certe ambigua videtur illa locutio. Cf. Sozomen. H. E. I, 8. καὶ τοῦ λοιποῦ
 θύειν ἀπέστητο πᾶσιν, ἢ μαντεῖαις καὶ τελεταῖς κεχρηῆσθαι, ἢ ξοάνα
 ἀνατίθεσθαι ἢ Ἑλληνικῶς ἄγειν ἑορτάς. Ubi verba ἢ — κεχρηῆσθαι Val.
 vertit: „*neve vates consulerent, aut mysteriis initiarentur.*“ Praeterca
 vide quae de τελεταῖς docte disputavit Salmasius ὁ πῦν in nott. ad
 Spartian. p. 52 sqq.] — 3) [*Μὴ μονομάχων — πόλεις.* Vid. Gothofredus
 ad cod. Theodos. de gladiator. l. I. Balduin. Constantinus M. p. 134 sqq.
 Stäudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. III. p. 385 sqq. Cf. Theodoret.
 H. E. V, 26.] — 4) *Τὸν παρ' αὐτοῖς ποταμὸν δι' ἀνδρῶν ἐκτεθλημένων*

ἔχουσι, νόμος ἄλλος καταπέμπετο, πᾶν τὰ τῶν ἀνδρογύνων

θεραπεύειν. Apud Aegyptios androgynai erant Nili sacerdotes, ut docet Gregorius Naz. in II. invectiva contra Julianum: ἐν σου μόνον Αἰδέσημα, αἱ παρ' Αἰγυπτίους δι' ἀνδρογύνων τιμαὶ τοῦ Νεῖλου. Idem in carmine ad Nemesium:

Γαλατῆς Κυβέλης ὀλοδύγματα, ὅσα τε Νεῖλον
καρποδοτήν τιλοῖσι ἐν ἀλοχίαις ἀνδρογύνουσι.

Quare eleganter idem Gregorius in oratione quam scripsit in sancta Iu-
mina Eriphaniorum, ait Aegyptios hoc facto Nilum contumelia potius
quam honore affecisse. De eodem Aegyptiorum ritu locus est illustris in
oratione Libanii pro templis, qui quoniam ad institutum nostrum pluri-
mum facit, nec ab interprete intellectus est, hic meretur adscribi: οὐ
πολύνη τῇ Ῥώμῃ μόνον ἐφυλάχθη τὸ θύειν, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ Σαράπιδος,
τῇ πολλῇ καὶ μεγάλῃ, καὶ πλήθος κεκτημένη νεῶν, δι' ἧν κοινὴν ἀπάντων
ἀνθρώπων ποιεῖ τὴν τῆς Αἰγύπτου φορὰν, αὐτῇ δὲ ἔργον τοῦ Νεῖλου· τὸν
Νεῖλον δὲ, ἵστια ἀναβαίνειν ἐπὶ τὰς ἀρούρας πείθοντα, ὧν οὐ ποιουμένων
ὅτε τε χρῆ, καὶ παρ' ἧν, οὐδ' ἂν αὐτὸς ἐθελήσειεν. Ἄ μοι δοκοῦσιν εἰδότες
οἱ καὶ ταῦτα ἂν ἠδέως ἀνελόντες, οὐκ ἀνελεῖν, ἀλλ' ἀφείναι τὸν ποταμὸν
εὐχεῖσθαι τοῖς παλαιοῖς νομίμοις, ἐπὶ μισθῷ τῷ εἰσθῶτι. Nec vero Ro-
mae solum sacrificia permessa sunt, verum etiam magnae illi et popu-
losae urbi Sarapidis, et templorum multitudine refertae, quorum ope
communem cunctis hominibus reddit Aegypti ubertatem. Porro haec
ubertas donum est Nili. Nilum autem epulo excipiunt, utque in arva
ascendat invitant sacra illa, quae nisi stato ac solemni tempore, et
ab iis qui ad hoc constituti sunt, facta fuerint, nec ipse Nilus unquam
ascendere et exundare voluerit. Quod cum probe intelligerent ii, qui
haec quoque sacra libentissime sustulissent, tamen ea abolere consulto
noluerunt. Sed fluvium illum ex more institutoque maiorum, epulo
excipi passi sunt, quippe qui magnam mercedem rependeret, frugum
scilicet ubertatem. Ex hoc Libanii loco manifeste apparet, hos Nili sa-
cerdotes androgynos sublato non fuisse a Constantino, vel certe si sublato
sunt, paulo post restitutos fuisse. [Cf. Selden. de diis Syris syntagm. I.
cap. 4. p. 147. Davisius ad Max. Tyr. dissert. XXXI, 7. T. II. p. 113. ed.
Reisk. Verba autem δι' ἀνδρῶν ἐκτεσθηλυμένων Val. vertit: „homi-
num effeminatorum“ et Stroth.: „verweibte Männer“, his adiectis: „bald
darauf werden sie ἀνδρογυνοὶ genannt. Ob wirkliche Hermaphroditen
oder vielmehr Leute, die ihre Körper zum unnatürlichen Gebrauch
Preis gaben, (denn das Wort ἀνδρογυνος bedeutet auch einen ἀλοχῶς
καὶ ποιῶντα καὶ πάσχοντα) zu verstehen sind, überlasse ich andern
zu untersuchen. Cousin der sich immer gut zu helfen weiss, hat die
ganze Stelle tout court übersetzt: Constantin fit une loi, par
la quelle il défendit absolument cette profanation de
la nature.“ Sed verba τῶν ἀνδρογύνων non nisi posteriori sensu quem
Strothius indicavit, id est, de hominibus impuris et turpiorum voluptatum
studiosis ab Eusebio dicta esse, id quod ipse Cousin sibi voluisse videtur
suo: „cette profanation de la nature“, si non praecedentia ἀνδρῶν ἐκτε-
σθηλυμένων non minus ambigua, docent certe sequentia τοὺς τῆν ἀσέλ-
γειαν ταύτην νεροσηκότας, qui huiusmodi impudicitiae morbo laboras-
sent, ut recte vertit Val., die an dieser Liederlichkeit kranken, ut in-
terpretatur Stroth., et οἱ τῇ σφῶν βδελυρία (obscoenitate) τὰς πόλεις
μαίνοντες, denique ad finem cap. μαρῶν ἀνδρῶν, impuros homines.
Nam haec omnia de androgynis qui proprie ita dicuntur, cum hi quidem
ut tales, omni culpa careant, Eusebius dicere nullo pacto poterat. Cf.
quae annotavi III, 55. et Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie
T. III. p. 229.: „Was konnte die Ursache seyn, warum die Egipter
ihren liebsten Gott auf diese lächerliche und garstige Art verehrten?
Ich wil meine Muthmassung deswegen anführen: Quum multi Dii pa-

γένος ὡσπερ τι κίβδηλον, ἀφάνες γίγνεσθαι τοῦ βίου, μηδ' ἐξεῖναι ποῖ ὁρᾶσθαι τοὺς τὴν ἀσελγείαν ταύτην νενοσηκότας. Ἐπεὶ δ' ὑπέλαβόν οἱ δεσποδαίμονες, μηκέτι τὸν ποταμὸν ρεύσειν αὐτοῖς συνήθως, πᾶν τὸ ὑναντίον ἢ προσεδόκησαν θεὸς τῷ βασιλέως συμπράιτων νόμῳ κατειργάζετο· οἱ μὲν γὰρ οὐκ ἔτι ἦσαν, οἱ τῇ σφῶν βδελυρία τὰς πόλεις μιάινοντες, ὃ δὲ ὡσανεὶ καθαρθείσης αὐτῷ τῆς χώρας, ἐφέρετο οἶος οὐδέ ποτε, ἀνέβαινέ τε πλουσίῳ τῷ ρεύματι, πάσας ἐπικλύζων τὰς ἀρούρας, ἔργῳ παιδεύων τοὺς ἄφρονας, μιαρὸς μὲν ἐκτρέπεσθαι δεῖν ἄνδρας, μόνῳ δὲ τῷ παντὸς ἀγαθοῦ δοτῆρι τὴν τῶν καλῶν ἀνατιθέναι αἰτίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κς'.

Νόμου τοῦ κατὰ ἀτέκνων ὄντος διόρθωσις, ἔτι δὲ καὶ τοῦ περὶ διαθηκῶν ὁμοίως διόρθωσις.

Ἄλλὰ γὰρ μυρία τοιαῦτα βασιλεῖ πραχθέντα ἐφ' ἐκάστης ἐπαρχίας, πλείστη γένοιτ' ἂν ῥαστώνη¹⁾ τοῖς γράφειν αὐτὰ φιλοτιμουμένοις· ὡσπερ οὖν καὶ νόμους οὓς ἐκ παλαιῶν ἐπὶ τὸ ὀσιώτερον μεταβάλλων ἀνενεοῦτο. Καὶ τούτων δ' ἐν ὀλίγῳ ῥᾶον ἐκφῆναι τὸν τρόπον. Τοὺς ἄπαιδας²⁾ παλαιοὶ νόμοι

ganorum utriusque sexus sive ἄρρενοθηλεις putarentur (vid. Theodoret. H. E. III, 7. Evagr. H. E. I, 11.), Nilum inter eos fuisse numeratum, minime mirum est. Ille Aegyptum rigat et serit, tanquam mas: eius autem limus sole calefactus et fruges et animalia parit; hoc foemineum. Colebatur itaque vel ab androgynis vel forsitan ab impuris nebulonibus, qui muliebria patiebantur. De voce ἀνδρόγυνος praeterea cf. Plat. sympos. XIV, 3. edit. Wolf. Ἀνδρόγυνος ἐν ὀνειδείῳ ὄνομα κείμενον. Justin. M. apolog. II. p. 70. Valer. M. VIII, 4., ubi androgynae est femina animo virili praedita, virago. Jacobs. A. P. II, 1. p. 280.]

Cap. XXVI. 1) Πλείστη γένοιτ' ἂν ῥαστώνη. Melius, meo quidem iudicio dixisset εὐπορία. — 2) Τοὺς ἄπαιδας. Vide Sozomenum in lib. I. cap. 9. qui utpote causidicus Byzantini fori, hos legum Rom. nodos clarius explicat quam Eusebius. Videndus quoque est Lipsius in commentario ad lib. III. Annalium Taciti ubi de lege Papia fuse disserit, [Temere Eusebius ut immoderatus coelibatus admirator (vide quae observavi ad Euseb. H. E. II, 17. not. 7. III, 30. not. 1. X, 4. not. 59. p. 248.), inter causas quibus ductus Constantinus legem de mulctandis iis qui coelibes manserint, sustulerit, refert studium Constantini coelibatus commendandi et adiuvandi. Vid. Balduin. Constantinus M. p. 197 sq.: „Olim lex Papia et Iulia castigabat coelibes, atque etiam steriles: ut ne iure quidem communi uti possent. Maritis vero et patribus privilegia multa largiebatur. Huius legis capita, quae multa variaque fuerunt, alio suo loco collegi. Constantinus vero, etsi eam legem valde Augusto placuisse

στερήσει τῆς τῶν γονίμων διαδοχῆς ἐτιμωροῦντο· καὶ ἦν οὗτος κατὰ τῶν ἀτέκνων ἀπηγῆς νόμος, ὡσανεὶ πεπλημμεληκότας αὐτοὺς ζημίᾳ κολάζων. Λύσας δὲ συγχωρεῖ³⁾ κληρονομεῖν τοὺς προσήκοντας. Τοῦτο βασιλεὺς ἐπὶ τὸ ὅσιον μεθήρμοξε, τοὺς κατὰ γνώμην πλημμελοῦντας εἰπὼν, τῇ προσηκούσῃ δεῖν σωφρονίζεσθαι κολάσει· ἄπαιδας μὲν γὰρ πολλοὺς ἢ φύσει ἀνέδειξεν⁴⁾, εὐξαμένους μὲν πολυπαιδίας εὐτυχῆσαι, στερηθέντας δὲ φύσεως ἀσθενείᾳ· ἄλλοι δ' ἄπαιδες γεγόνασιν, οὐ παραιτήσῃ παιδῶν διαδοχῆς, γυναικείας δ' ἀποστροφῆς μίξεως, ἣν σφοδροτάτῳ φιλοσοφίας ἔρωτι προείλοντο· ἀγνείαν δὲ καὶ παντελῆ παρθενίαν γυναῖκες ἱερωσύνη θεοῦ καθιερωμέναι μετήληθον, ἀγνώ καὶ παναγίᾳ βίῳ, ψυχῇ καὶ σώματι, σφᾶς αὐτὰς καθιερώσασαι. Τί οὖν, τιμωρίας ἄξιον τοῦτο, ἢ θαύματος καὶ ἀποδοχῆς ἐχρῆν ἠγεῖσθαι; Ἡ μὲν γὰρ προθυμία, πολλοῦ φξία, τὸ δὲ κατόρθωμα, κρεῖττον φύσεως. Τοὺς μὲν οὖν ἀσθενείᾳ φύσεως, παιδῶν ἐπιθυμίας στερουμένους, ἐλεεῖσθαι, ἀλλ' οὐ τιμωρεῖσθαι προσήκει, τὸν δὲ τοῦ κρεῖττονος ἐραστήν, ἄξιον εἶναι ὑπερθαυμάζειν, ἀλλ' οὐ κολάζειν. Οὕτω τὸν νόμον βασιλεὺς σὺν ὀρθῷ λογισμῷ μετερῶύθμιξε. Καῖπειτα τῶν τὸν βίον μεταλλαττόντων ὁμοίως, παλαιοὶ μὲν νόμοι, ἐπ' αὐτῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς⁵⁾ ἀκριβολογεῖσθαι ῥημάτων λέξεσι τὰς συν-

sciret, sibi tamen non placere ostendit: Liberum coniugium vel coelibatum esse debere: iniustum esse poenas irrogare non solum coelibatui, sed etiam orbitati. — — Non extat in libris iuris civilis haec Constantini constitutio: sed ea extat, quam eius filii, voluntatem prudentissime patris sui secuti ediderunt: ut quod lex Papia statuerat de poenis coelibum, aboleretur." Cf. Balduin. l. l. p. 183sq. de Rhoer. de effectu religionis Christianae in iurisprud. Roman. dissert. VI. p. 232. Jaeger. ad incerti panegyri. V. 2, 4. Manso Leben Constantins p. 215 †) Non satis recte de illa Constantini lege iudicat ipse Schröckh christliche KG. T. V. p. 99 sq. Cf. infra cap. XXVIII. Sozom. I, 9. Sequentia τῆς τῶν γονίμων διαδοχῆς ἡαereditatis patrum recte interpretatur Val.] — 3) Λύσας δὲ συγχωρεῖ κληρονομεῖν τοὺς προσήκοντας τοῦτο. Lego λύσας δὲ τοῦτο βασιλεὺς, expunctis quatuor illis vocibus, quae ex margine in textum irrepserunt. Porro haec constitutio imperatoris Constantini extat in lib. VIII. codicis Theodosiani, titulo de infirmendis poenis coelibatus et orbitatis. In codice Fuk. et Sav. pro λύσας δὲ, legitur τελευτῶντας δὲ etc. Quomodo etiam in Scaligeri, Bongarsii et Christophorsoni libris scriptum esse monuerunt typographi Genevenses. Mallem tamen legere ex Sozomeno μὴ συγχωρῶν κληρονομεῖν εἰ μὴ τοὺς ἐγγυτῆτω προσήκοντας. — 4) [Ἀπέδειξεν Ion. et mox φύσεως ἀνάγκη Cast.] — 5) Ἐξ ἐπ' αὐτῆς ἐσχάτης. Transposita hic sūnt vocabula, quae minimo negotio ita restitui possunt ἐπ' ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐξακριβολογεῖσθαι. Porro ea lex Constantini qua prisci iuris morositatem, et verborum formulas in condendis testamentis abolevit, hodie, ni fallor, non extat. Eius tamen fit mentio in lege 3. codice Theod. de testamentis. In codice Fuk. et Sav. deest ἐξ. [Τῷ τυχόντι γράμματι i. e. quovis scripto, ut Val. vertit, mit der ersten der besten

ταυτομένας διαθήκας, τρόπους δὲ τινὰς καὶ πόλας θεῖς φωναῖς ἐπιλέγεσθαι ὄριζον· καὶ πολλὰ ἐκ τούτων ἐκακουργεῖτο, ἐπὶ περιγραφῇ τῆς τῶν κατοικομένων προαιρέσεως· ἃ δὴ συσιδῶν βασιλεὺς, καὶ τοῦτον μετεποίησεν τὸν νόμον, ψιλοῖς ῥηματοῖς καὶ ταῖς τυχούσαις φωναῖς τὸν τελευτῶντα δεῖν τὰ κατὰ γνώμην διατάττεσθαι φήσας, κἂν τῷ τυχόντι γράμματι τὴν αὐτοῦ δόξαν ἐκτίθεσθαι, κἂν ἀγράφως ἐθέλη, μόνον ἐπὶ μαρτύρων τοῦτο πράττεσθαι ἀξιοχρέων, τὴν πίστιν δυνατῶν σὺν ἀληθείᾳ φυλάττειν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ζ'.

Ὅτι Χριστιανὸν μὲν Ἰουδαίους μὴ δουλεύειν, τῶν δὲ συνόδων βεβαίους τοὺς ὅρους εἶναι ἐνομοθέτει, καὶ λοιπά.

Ἄλλὰ καὶ Ἰουδαίους μηδένα Χριστιανὸν ἐνομοθέτει δουλεύειν¹⁾· μὴ γὰρ θεμιτὸν εἶναι, προφητοφόνταις καὶ κυριοκτό-

Art von Schrift, ut Strothius. Idem vero paulo ante ταῖς τυχούσαις φωναῖς minus accurate vertit: „mit gemeinen Ausdrücken.“ Patet Eusebium hoc significare, Constantinum antiquarum legum morositatem abrogasse, quibus cautum erat ut ne testamenta valerent quae non certis quibusdam et praescriptis formulis et operosis iuris civilis solennitatibus essent concepta (vide verba: παλαιοὶ μὲν νόμοι — — ἐπὶ περιγραφῇ τῆς τῶν κατοικομένων προαιρέσεως), ideoque praeter alia liberum unicuique reliquisse, in condendis testamentis iis verbis ac formulis uti quae ei in quavis causa aptissima viderentur et statim sese offerrent, ita ut non anxie et aurificis quasi quadam statera examinanda essent. Neque vero verbis plebeis et de trivio petitis uti et bonos mores violare Constantinus passus est. Quam humanus autem et liberalis fuerit ille hoc in genere nominatim erga milites, docet eius lex in cod. Iustiniani lib. VI. tit. XXI., quae ita refertur: „Milites in expeditione degentes, si uxores, aut filios, aut amicos commilitones suos, postremo cuiuslibet generis homines amplecti voluerint supremae voluntatis affectu, quomodo possint ac velint, testentur: nec uxorum aut filiorum eorum, cum voluntatem patris reportaverint, meritum aut libertas dignitasque quaeratur. Proinde sicut iuris rationibus licuit, ac semper licebit, si quid in vagina aut clypeo, litteris sanguine suo rutilantibus adnotaverint, aut in pulvere inscripserint gladio suo, ipso tempore quo in proelio vitae sortem derelinquunt, huiusmodi voluntatem stabilem esse oportet.“ Cf. Balduini Constantinus M. p. 100 sqq. p. 246 sqq. Nazar. panegy. c. XXVIII, 4. in panegy. vett. T. II. p. 109. ed. Jaeger.: „Novae leges regendis moribus et frangendis vitiis constitutae. Veterum calumniosae ambages recisae captandae simplicitatis laqueos perdiderunt.“ Aurel. V. ep. c. XLI. et incerti panegy. IV, 4. T. I. p. 491. Manso Leben Constantins p. 216 sq.]

Cap. XXVII. 1) [Ἰουδαίους — δουλεύειν. Lapsus hic esse Eusebium, contendit Gothofredus ad cod. Theodos. L. XVI. tit. IX. l. 1., cum Constantinus illud tantum lege prohibuerit ne servi Christiani a Iudaeis dominis circumciderentur. Cf. Balduin. Constantin. M. p. 216 sq. Basnage histoire des Juifs T. VI. p. 14. Jortin Anmerkungen über die Kirchen-

νοις, τοὺς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος λελυτρωμένους ζυγῷ δουλείας ὑπάγεσθαι· εἰ δ' εὐρεθῆι τις τοιοῦτος, τὸν μὲν ἀνεῖσθαι ἐλεύθερον, τὸν δὲ ζημίᾳ χρημάτων κολάζεσθαι. Καὶ τοὺς τῶν ἐπισκόπων δὲ ὄρους²⁾ τοὺς ἐν συνόδοις ἀποφανθέντας, ἐπεσφραγίζετο, ὡς μὴ ἐξεῖναι τοῖς τῶν ἔθνῶν ἄρχουσι, τὰ δόξαντα παραλύειν· πάντος γὰρ εἶναι δικαστοῦ τοὺς ἱερεῖς τοῦ θεοῦ δοκιμωτέρους. Τούτοις ἀδελφὰ μυρία τοῖς ὑπὸ τὴν ἀρχὴν διετύπου· ἃ δὴ σχολῆς ἂν θέοιτο δοῦναι ὑποθέσει οικείᾳ, εἰς ἀκριβῆ διαγνώσιν τῆς καὶ τούτοις βασιλικῆς φρονήσεως. Τί χρὴ νῦν διεξιέναι, ὡς τῷ ἐπὶ πάντων συνάψας ἑαυτὸν θεῷ, ἐξ ἐφῶς εἰς ἐσπέραν, τίνας εὖ ποιήσειεν³⁾ ἀνθρώπων περιενόει, καὶ ὡς πᾶσι μὲν ἴσος ἦν καὶ κοινὸς πρὸς εὐποιᾶν;

historie T. III. p. 356 sqq. Schröckh christl. Kgsch. T. V. p. 112 sq. Stäudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. III. p. 379 sqq. Pro μὴ γὰρ statim post Ion. μηδὲ γάρ.] — 2) Τοὺς ἐπισκόπων δὲ ὄρους. Extat lex Constantini in calce codicis Theodosiani sub titulo de episcopali audientia, in qua iubet imperator ut sententiae ab episcopo prolatae etiam in causis minorum, vigorem iuris obtineant. Male igitur interpres hoc loco ὄρους *regulas* vertit. Neque enim hic agitur de regulis ecclesiasticis, quae in synodo ab episcopis promulgantur; sed de sententiis inter litigantes prolatis, ut patet ex verbis quae sequuntur. Quinetiam Sozomenus verba Eusebii non aliter intellexit. Sed difficultatem facit, quod Eusebius dixit: ὄρους τοὺς ἐν συνόδοις ἀποφανθέντας. Verum σύνδοσις hic pro consessu ecclesiastico ponitur, episcopi scilicet ac presbyterorum. Eandem vocem habet Sozomenus in libro I. cap. 9. ubi de hac lege Constantini loquitur, cuius verba eo libentius adduco, quoties de legibus agitur, quod vir fuit legum Romanarum peritissimus, ut ex eius libris apparet: τῶν δὲ ἐπισκόπων ἐπικαλεῖσθαι τὴν κρίσιν ἐπέτρεψε τοῖς δικαζομένοις, ἣν βούλωνται τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας παραιτεῖσθαι· κυρία δὲ εἶναι τὴν αὐτῶν ψήφον, καὶ κριτῶν τῆς τῶν ἄλλων δικαστῶν, ὡσανεὶ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐξελεχθεῖσαν· εἰς ἔργον δὲ τὰ κρινόμενα ἄγειν τοὺς ἄρχοντας, καὶ τοὺς διακονουμένους αὐτοῖς στρατιώτας· ἀμετατρέπτους τε εἶναι τῶν συνόδων τοὺς ὄρους. Quinetiam episcopale iudicium eligere litigantibus permisit, si saeculares iudices recusare vellent, iussitque ut episcoporum sententia rata esset, non secus ac si ab ipso imperatore fuisset prolata: utque rectores, eorumque officiales, sententias ab episcopis prolatas executioni mandarent: ut denique inconcussa essent et inviolata ecclesiasticorum consessuum iudicia. Quod si quis συνόδων vocabulo concilia episcoporum velit intelligi, tum ὄροι sententias significabunt adversus noxios sacerdotes et haereticos in synodo prolatas; quas sententias confirmant imperatores in lege II. eodem titulo de episcopali audientia. [Add. Deyling. institut. prudent. pastor. §. XIV. p. 61 sqq. ed. Küstner. Schmidt Handbuch der christl. Kgsch. T. III. p. 21. T. V. p. 149 sq. Kist. disput. de commutatione quam Constant. M. auctore societ. subiit Christ. p. 68 sq. Hase iuris eccles. comment. histor. partic. I. p. 53 sqq. not. 26. p. 26 sq. not. 38. Cf. I Corinth. VI, 1 sqq. Böhrer. dissertt. iuris ecclesiast. XII. p. 538 sq. ed. II. Planck ad Spittler. Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p. 106*. ed. V. Neander allgemeine Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 297 sqq.] — 3) [Ποιήσειεν Ion.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἐκκλησιαστικὰς δωρεάς, παρθένους τε καὶ πένησιν
διαδόσεις.

Ταῖς δ' ἐκκλησιαστικαῖς τοῦ θεοῦ καθ' ὑπεροχὴν ἑξαιρετικῶς
πλείσθ' ὅσα παρεῖχεν, ὡς μὲν ἀγροῦς, ἀλλαχόθι δὲ σιτοδοσίας,
ἐπὶ χορηγίᾳ πενήτων ἀνδρῶν, παιδῶν τ' ὄρφανῶν καὶ γυναικῶν
οἰκτρῶν δωρούμενος· ἤδη δὲ σὺν πολλῇ φροντίδι, καὶ περιβλη-
μάτων πλείστων ὄσων γυμνοῖς καὶ ἀνείμοσι προὔνοι· διαφε-
ρόντως δ' ἤξιούτο τιμῆς πλείονος, τοὺς τὸν σφῶν βίον τῇ κατὰ
θεοῦ ἀναθέντας φιλοσοφίᾳ· τὸν οὖν πανάγιον τῶν ἀειπαρ-
θένων τοῦ θεοῦ χορὸν, μονονουχί καὶ σέβων διετέλει, ταῖς τῶν
τοιῶνδε ψυχαῖς ἔνοικον αὐτὸν ὑπάρχειν ἢ καθιέρωσάν ἑαυτάς,
θεὸν πειθόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Λογογραφίαι καὶ ἐπιδείξεις ὑπὸ Κωνσταντίνου.

Ναὶ μὴν τὴν αὐτοῦ αὐτὸς διάνοιαν τοῖς ἐνθείοις συναύξων,
ἐπαχρύνων μὲν διῆχε τοὺς τῶν νυκτῶν καιροὺς, σχολῇ δὲ λο-
γογραφῶν¹⁾, συνεχεῖς ἐποιεῖτο τὰς παρόδους²⁾, προσήκειν

Cap. XXIX. 1) Σχολῇ δὲ λογογραφῶν. Ne quis forse existimet Eusebium nostrum hic assentiri imp. Constantino, idem quoque testatur Victor in epitome his verbis: *Ipse assidue legere, scribere, meditari.* [De voce λογογραφεῖν vid. ind. ad Euseb. H. E.] — 2) Ἐποιεῖτο τὰς παρόδους. Hanc vocem non intellexit interpres. Sic enim vertit: *Frequentes cum suis inibat congressus, cum vertendum fuit: crebras habebat conciones.* [Stroth. vertit: „hielt öfters Reden an das Volk.“] Nam πάροδον ποιεῖσθαι, est verba facere, quod Graeci frequentius dicunt πρόσοδον ποιεῖσθαι. Sic Isocrates in exordio Areopagitici: *περὶ σωτηρίας τὴν πρόσοδον ἐποιήσαμην.* Pausanias in Achaicis pag. 168. editionis Aldinae; et in duobus decretis Deliorum, quae leguntur inter marmora Arundelliana pag. 42 et 43. εἶναι δὲ αὐτοῖς πρόσοδον πρὸς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον πρώτοις μετὰ τὰ ἱερά. Quae sic interpretanda sunt: *Ad senatum quoque et ad populum verba faciendi expletis sacris primi omnium habeant facultatem.* Polybius in lib. IV. pag. 302. ἔφοδον διδόναι pro eodem dixit: *οἰόμενοι δεῖν, τῷ τε μαχατῇ διδόνασθαι τὴν ἔφοδον ἐπὶ τοὺς πολλοὺς etc.* Qui locus cum insigni mendo corruptus sit, a nobis obiter emendabitur. Scribe igitur *οἱ μὲν νέοι ᾤοντο δεῖν etc.* Quae emendatio confirmatur sequentibus Polybii verbis. Sequitur enim: *οἱ δὲ ἔφοροι δεδιότες τὴν τῶν νέων συστροφήν.* Et haec quidem de vocis significatione. [Cf. Lucian. Prometh. T. I. p. 33. ed. Reitz.] Quod vero ad rem ipsam attinet, ab hoc Constantini facto videtur manasse mos imperatorum Byzantinorum, qui conciones catecheticas et de rebus sacris habebant, quae

ἡγούμενος ἑαυτῷ, λόγῳ παιδευτικῷ τῶν ἀρχομένων κρατεῖν, λογικὴν τε τὴν σύμπτασιν καταστήσασθαι βασιλείαν. Διὸ δὴ συνεκάλεσε μὲν αὐτὸς, μυρία δ' ἔσπευδεν ἐπ' ἀκρόασιν πλήθη, φιλοσοφούντος ἀκουσόμενα βασιλέως. Εἰ δέ πη λέγοντι θεολογίας αὐτῷ παρήκοι καιρὸς, πάντως που ὄρθιος ἕστως, συνεστραμμένῳ προσώπῳ, κατεσταλμένη τε φωνῇ, μυεῖν ἔδοξεν αὐ³⁾ τοὺς παρόντας σὺν εὐλαβείᾳ τῇ πάσῃ τὴν ἔνθεον διδασκαλίαν· εἰτ' ἐπιφωνούντων⁴⁾ βοαῖς εὐφήμοις τῶν ἀκροωμένων, ἄνω βλέπειν εἰς οὐρανὸν διένευσεν, καὶ μόνον ὑπερθαυμάζειν καὶ τιμᾶν σεβασμίους ἐπαίνοισι τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα. Ὑποδιαίρων δὲ τὰς ὑποθέσεις, τότε μὲν τῆς πολυθέου πλάνης ἐλέγχους κατεβάλλετο, παριστάς ἀπάτην εἶναι καὶ ἀθεότητος πρόβολον, τὴν τῶν ἔθνῶν δεισιδαιμονίαν· τότε δὲ τὴν μόναρχον παρεδίδου θεότητα· διῆκε δ' ἐφεξῆς τὸν περὶ προνοίας, τῶν τε καθόλου, καὶ τῶν περὶ μέρους⁵⁾ λόγον· ἔνθεν δὲ ἐπὶ τὴν σωτήριον κατέβαινεν οἰκονομίαν, καὶ ταύτην δεικνύς ἀναγκαίως κατὰ τὸν προσήκοντα γεγενῆσθαι λόγον· μεταβάς δ' ἐντεῦθεν, τὴν περὶ τοῦ θεοῦ δικαιοτηρίου διδασκαλίαν ἐκίνει· ἔνθα δὴ μάλιστα τῶν ἀκροατῶν πληκτικώτατα καθήπτετο, διελέγχων τοὺς ἄρπαγας καὶ πλεονέκτας, τοὺς τ' ἀπληστία φιλοχρημοσύνης σφᾶς αὐτοὺς ἐκδεδωκότας. Παίων δ' ὥσπερ καὶ διαμαστιζῶν τῷ λόγῳ τῶν περισσώτων γνωρίμων τινὰς, κάτω νεύειν πληττο-

Silentia dicebantur, ut videre est in glossario Meursii. [Add. E. F. Wernsdorf. de Constantini M. relig. paschali p. 17 sq. not. 5. Cf. quae observavi supra ad cap. XXII. not. 5. et ad H. E. VI, 19. T. II. p. 209.] — 3) Μυεῖν ἔδοξεν αὐτούς. In codice Fuketiano ac Turnebi legitur μυεῖν ἔδοκει τοὺς παρόντας. Rectius, meo quidem iudicio. [Non male Zimm. conicit ἄν pro αὐ.] — 4) [Ἐπιφωνούντων κ. τ. λ. usque ad πάντων βασιλέα. Non multum tribuisse Constantinum talibus acclamationibus et applausui, sed ab omni vanitate atque ambitione alienum, omnes eiusmodi honores sprevisse, haud semel nobis persuadere studet Eusebius. Vid. I, 39. ὁμοῦ τ' ἄνδρες ἕνα γυναῖξί καὶ παισὶ καὶ οἰκετῶν μυροῖσι πλήθεσι, λυτρωτὴν αὐτὸν, σωτήρᾳ τε καὶ εὐεργέτην βοαῖς ἀσκέτοις ἐπεφώνουν. Ὁ δ' ἔμφυτον τὴν εἰς τὸν θεὸν εὐσέβειαν κεκτημένος, μήτ' ἐπὶ ταῖς βοαῖς χαυνούμενος, μήτ' ἐπαιρόμενος τοῖς ἐπαίνοισι, τῆς δ' ἐκ θεοῦ συνησθημένος βοήθειας, εὐχαριστήριον ἀπεδίδου παραχορῆμα εὐχὴν τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ. III, 10. p. 160. IV, 48. De laudib. Constant. c. V. τὰς τε τῶν δήμων ἐκβοήσεις, καὶ τὰς τῶν κολάκων φωνὰς, πρὸς ὄχλου τίθεται μᾶλλον ἢ πρὸς ἡδονῆς, διὰ στέργον ἡθὸς καὶ γνησίαν ψυχῆς παιδευσιν. Sed plane contrariam fuisse Constantini indolem, omnia testantur (vide praeter alios Manso Leben Constantins p. 210 sqq.), neque συνεστραμμένον πρόσωπον et κατεσταλμένη φωνή quam Constantino tribuit Eusebius refutat. Cf. Constant. ad sanctt. coet. c. XI.] — 5) [Τὸν τε καθόλου καὶ τὸν περὶ (ἴσως ἐπὶ) μέρους Cast. Mox post γεγενῆσθαι λόγον in marg. Ion. adduntur: τῶν τε πλεονεκτῶν ἐνὶ μνημείον μέτρον ὑπέδειξε πρὸς δυσώπησιν, quae infra potius inserenda esse monetur, post ἐκδεδωκότας. Habentur

μένους τὴν συνείδησιν ἐπολεῖ· οἷς δὴ λαμπραῖς φωναῖς μαρτυρούμενος διεστέλλετο, θεῶν λόγον δώσειν τῶν ἔγχειρουμένων αὐτοῖς⁶⁾· αὐτῷ μὲν γὰρ τὸν ἐπὶ πάντων θεῶν τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν, αὐτὸν δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοικήσεις· πάντα γε μὴν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν τὰς εὐθύνas ὑφέξειν τῶν πραττομένων· Ταῦτα συνεχῶς διεμαρτύρετο, ταῦθ' ὑπεμίμησε, τούτων διδάσκαλος ἦν. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐπιθαρρῶν γνησίως τῇ πίστει, τοιαῦτ' ἐφρόνει καὶ διεστέλλετο· οἱ δ' αὖτ' ἤσαν ἀμαθεῖς καὶ πρὸς τὰ καλὰ κενωφωμένοι⁷⁾, γλώττη μὲν καὶ βοαῖς εὐφήμοις ἐπικροτοῦντες τὰ λεγόμενα, ἔργοις δὲ κατὰλιγοροῦντες αὐτῶν δι' ἀπληστίας.

antem haec eadem verba in titulo sequentis capituli.] — 6) Τῶν ἔγχειρουμένων αὐτοῖς. Post has voces in codice Regio et in editione Stephani sequuntur haec verba: ὡστ' ἤδη ποτὲ τῶν ἀμφ' αὐτὸν etc. Quae habentur in capite 30. Sed in editione Genevensi nescio quis ad marginem annotavit, ingentem hic lacunam esse, quam Scaliger, Bongarsius, Gruterus, aliique suppleverunt hoc modo: ὡστε ἤδη ποτὲ τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν τῆς τοῦ κρείττονος ἀρχῆς, τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι δίκας, πάντα μὲν τῷ μεγάλῳ etc. Sed primo quidem ista illa ὡστ' ἤδη ποτὲ, expungenda sunt. Nam lacuna, si qua est in hoc loco, incipit ante haec verba ὡστ' ἤδη ποτὲ quae in editione Genevensi perperam repetita cernuntur. Deinde verba illa τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν etc. sensu omni carent. Melius itaque in libro Moraei haec lacuna suppletur in hunc modum: πάντα μὲν γὰρ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν τὰς εὐθύνas ὑφέξειν etc. usque ad finem capituli ut in editione Genevensi. In eodem libro rectius legitur: ταῦτα συνεχῶς διεμαρτύρετο. Savilius in inferiori margine libri sui locum hunc ita supplet: ὡς ἤδη ποτὲ τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν τῇ τοῦ κρείττονος ἀρχῇ, τὰς τε κατὰ μέρος αὐτῷ ἐπιτρέψαι δίκας. Πάντας μὲν γὰρ etc. Ego vero ex scriptae lectionis vestigiis, quam in optimo Fuk. lib. reperi, hunc locum feliciter mihi videor restituisse. Igitur codicis Fuk. scriptura haec est: ἔγχειρουμένων αὐτοῖς . . . τὸν ἐπὶ πάντων θεῶν τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν· αὐτὸν δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι δίκας . . . πάντα . . . μὴν τῶν τῷ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν etc. Quid facilius est, quam has lacunas ita explere αὐτῷ μὲν γὰρ τὸν ἐπὶ πάντων θεῶν etc.? Et paulo post κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοικήσεις· πάντα γε μὴν τῷ τῶν ὅλων βασιλεῖ etc. Nihil planius, nihil certius. Id est, sibi quidem a summo omnium deo traditum esse imperium orbis terrarum, se vero divini numinis exemplo, partes imperii regendas ipsis distribuisse. [Ad vocem μαρτυρούμενος quae statim antea legitur, vid. I, 59. not. 1. Add. Lucian. T. II. p. 158. ed. Reitz.] — 7) [Κενωφωμένοι Ion. Vid. Philo de temulent. T. I. p. 381, 12. Ὅσοι ὀφθαλμοὺς ἢ ὠτα ἐβλάβησαν, οὐδὲν ἔτι ἰδεῖν οὔτ' ἀκοῦσαι δύνανται — πρὸς πάντα καὶ μικρὰ καὶ μέγλα κενωφωμένοι, οὐς εἰκότως ὁ βλος' ἀδυνατοὺς εἰλωθε καλεῖν. Origen. contra Cels. II, 48. Ἀεὶ γὰρ ἀνοίγονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν τὴν ψυχὴν, καὶ ὠτα τῶν ἐκκεκωφημένων πρὸς λόγους ἀρετῆς ἀκοίει προσθύμως περὶ θεοῦ καὶ τῆς παρ' αὐτῷ μακαρίας ζωῆς· πολλοὶ δὲ καὶ χωλοὶ τὰς βάσεις τοῦ — ἰσω ἀνθρώπου, κ. τ. λ. Saicer. thes. T. II. p. 203. Mox pro ἐπικροτοῦντες Cast. male ἐπικροτοῦντες, et δι' ἀπληστίας pro δι' ἀπληστίας.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι τῶν κλειονακῶν ἐπὶ μνημείου μέτρον ὑπέδειξε πρὸς
 δυσώπησιν.

Ὅσοι ἤδη ποτὲ τῶν ἄμφ' αὐτὸν τινὸς ἐπιλαβόμενον φᾶναι
 „καὶ μέχρι τίνος, ἢ οὔτε, τὴν ἀπληστίαν ἐκτείνουμεν;“ Εἴτ'
 ἐπὶ γῆς μέτρον ἀνδρὸς ἡλικίας ἐγγαράξας τῷ δόρατι ὃ μετὰ
 χεῖρας ἔχων ἐτύγγανε, „τὸν ἀμύπαντα τοῦ βίου πλοῦτον, ἔφη,
 καὶ τὸ πᾶν τῆς γῆς στοιχεῖον εἰ κτήσαιο, πλεόν οὐδὲν τούτου
 τοῦ περιγραφέντος γηδίου ἀπαίσεις, εἰ δὴ καὶ αὐτοῦ τύχης¹⁾.“
 Ἄλλ' οὐδένα, ταῦτα λέγων τε καὶ πράττων ἔπαυεν ὁ μακάριος.
 τὰ πράγματα δ' ἐναργῶς αὐτοῖς θεοπροπίοις ἔπεισεν, ἀλλ' οὐ
 ψιλοῖς ῥηματίοις εἰσκέναί τὰ βασιλέως θεσπίσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΑ'.

Ὅτι διὰ τὴν κλειονα φιλανθρωπίαν ἐχλευάζετο.

Ἐπεὶ δ' οὐκ ἦν θανάτου φόβος¹⁾ εἴργων τοὺς κακοὺς τῆς
 μοχθηρίας, βασιλέως μὲν ὅλου πρὸς τὸ φιλάνθρωπον ἐκδεδο-
 μένου, τῶν δὲ καθ' ἕναστος ἔθνος ἀρχόντων μηδαμῶς μηδενὸς
 τοῖς πλημμελήμασιν ἐπεξιόντος, τοῦτο δὴ μομφὴν²⁾ οὐ τὴν τυ-
 χούσαν τῇ καθόλου διοικήσει παρεῖχεν· εἴτ' οὖν εὐλόγως, εἴτε
 καὶ μὴ, ὅπῃ φιλον ἐκάστω, κρινέτω· ἐμοὶ δ' ἐφείσθω τὰληθῆ
 γράφειν³⁾.

Cap. XXX. 1) *Ei δὴ καὶ αὐτοῦ τύχης.* Quippe incertum est, utrum
 terra sepeliendus sis, cum aut ignibus cremari, aut mari submergi, aut
 bestiis devorari possis. In Fuk. codice scribitur τύχοις. [Pro καὶ Ion.
 Zimin. καὶ.]

Cap. XXXI. 1) [Ἐπεὶ — φόβος. Aurel. Victor caes. c. XLI.: „Con-
 stantinus cunctos hostes honore ac fortunis manentibus texit recepit-
 que, eo pius, ut etiam vetus veterrimumque supplicium patibulorum et
 cruribus suffringendis primus removerit.“ Sozom. H. E. I, 8. Quod qui-
 dem ipsum non commemorasse Eusebium in his libris, mirari possis.
 Fortasse autem h. l. his ipsis verbis et sequentibus βασιλέως — ἐκδεδομέ-
 νου eo respexit Eusebius. Cf. Balduin. Constantinus M. p. 285. Die Be-
 kehrung des Kaisers Constantins aus dem Englischen des Edw. Gibbon
 übersetzt p. 35.: „Ein Edict, das dem Christenthum so sehr zur Ehre
 gereicht, hätte doch wohl einen Platz in dem Theodosianischen
 Codex verdient, anstatt der indirecten Meldung desselben, welche,
 dem Anschein nach, aus der Vergleichung des 5ten und 18ten Titels
 des 9ten Buchs kann gezogen werden.“ Manso Leben Constantins p. 216.
 p. 218.] — 2) [Μομφὴν MSt. Steph. Ion.] — 3) [Εἴτε οὖν εὐλόγως —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ συγγράμματος Κωνσταντίνου, ὃ πρὸς τὸν τῶν ἁγίων
σύλλογον ἔγραψε.

Ῥωμαία μὲν οὖν γλώττῃ τὴν τῶν λόγων συγγραφὴν βασι-
λεὺς παρείχε· μετέβαλλον δ' αὐτὴν μεθερμηνευταί¹⁾ φωνῇ (τῇ
ἡμετέρᾳ) οἷς τοῦτο ποιεῖν ἔργον ἦν. Τῶν δ' ἐρμηνευθέντων
λόγων, δείγματος ἕνεκεν, μετὰ τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν ἐξῆς
ἐκεῖνον συνάψω, ὃν ὁ αὐτὸς ἐπέγραψε²⁾ τῷ τῶν ἁγίων συλ-
λόγῳ³⁾, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ ἀναθείς τὴν γραφὴν, ὡς μὴ τις

γράφει. Hic et qui ad finem cap. XXXII. invenitur, locus atque alii similes
loci comprobant profecto quae scripsit Kist. de commutat. quam Copst. M.
auct. societ. subiit Christ. p. 22. not. 1.: „Nimium — in Constantini laudes
eum (Eusebium) fuisse (in his libris) proclivem, omnibus notum est. —
— Vel sic tamen cavendum est, ne plus iusto de illius, hoc in libro,
auctoritate detrahamus; bonae enim fidei passim indicia praebet. Recte
v. o. ea solet distinguere, quae fama acceperat, addito ὡς φασιν; et quae
ipse viderat; vel audiverat, vel ab αὐτόπτοις acceperat. Cf. L. II. c. 5.
in fin. et 6. init.“ Cf. II, 23. not. 4. III, 59. not. 7. IV, 54. et Excurs. II.
ad fin.]

Cap. XXXII. 1) Μεθερμηνευταί. Sub dispositione magistri officio-
rum erant interpretes variarum gentium ac linguarum, ut docet notitia
imp. Romani. [Vid. Iac. Gutherius de officiis domus augustae Lib. II.
c. XX.] Horum igitur opera utebatur Constantinus, in epistolis et ora-
tionibus ex Latino in Graecum sermonem transferendis. [De hermeneutis
veteris ecclesiae vid. Frommann. opuscc. philol. et histor. argum. p. 421 sqq.
Ad Eusebii locum pertinent quae scripsit V. D. l. l. p. 424 sq.: „multum
ab his diversus fuit Hermeneuta Eriphanii (vid. Eriphan. opp. T. I. p. 1104.
edit. Petav. εἰθ' ἐξῆς τούτων, ἐπορχισταὶ καὶ ἐρμηνευταὶ γλώσσης
εἰς γλώσσαν, ἢ ἐν ταῖς ἀναγνώσειν, ἢ ἐν ταῖς προσομιλαῖς), de quo
nos agere instituimus. Hic enim inter ordines ecclesiasticos is erat, qui,
quae coram coetu sacro legebantur aut dicebantur, in aliam transferebat
linguam, germ. ein Dollmetscher: quo sensu vocēs Ἐρμηνευτής, Διερ-
μηνευτής et Μεθερμηνευτής apud scriptores passim occurrunt (cf. Hebr.
VII, 2. LXX. ad Esr. IV, 7). Speciatiim μέγας διερμηνευτής inter officiales
palatii CPolitani commemoratur a Codino l. c. (de officiis et officialibus
magnae eccles. et aulae CPolitanae) c. II. p. 10. quem amplius describit
c. V. p. 38. ὁ μέγας διερμηνευτής ἐστὶ πρῶτος τῶν ἐρμηνέων, οὓς κοινῶς
ὀνομάζουσι δραγομένους. Erant autem δραγομένοι sive, quae voces idem
significant, Δραγούμενοι, Δραγώμανοι, linguarum exoticarum interpretes,
cuius generis in aulis magni reges habebant, ut illorum ope peregrina-
rum gentium legatos intelligere possent (cf. Du Fresne Glossar. med. et
infim. Latinitat. s. v. Dragumanus; quae vox ex Chald. ܕܪܓܘܡܢܐ est inflexa).
Eorundem interpretum mentio multo antiquior occurrit iam apud Eus.
Lib. IV. de Vita Constantini c. XXXII.“ Cf. de laudib. Constant. cap.
XI. ὑπερμηνευτής τις εἶναι τῆς σῆς διανοίας καὶ τῆς φιλοθέου ψυχῆς
ἄγγελος ὑπάρχειν εὐχόμενος. Ceterum vocabulum ὑπερμηνευτής non minus,
quam μεθερμηνευτής Lexicographis omissum. Cf. Lobeck. ad Phryn.
p. 316.] — 2) [Ἐπέγραψε Ion. et paulo ante λόγῳ pro λόγων.] — 3)
[Τὸν — συλλόγον Steph.]

κόμπον εἶναι νομίσει τὴν ἡμετέραν ἀμφὶ τῶν λεχθέντων μαρτυρίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Λ Γ'.

Ὅπως τῶν Εὐσεβίου περὶ τοῦ μνήματος τοῦ σωτήρος ἐπιδείξεων ἐστὼς ἤκουσε.

Κακεῖνο δὲ μνήμης οὐ μοι δοκεῖ ἀπόβλητον εἶναι, ὃ δὴ καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ὁ θαυμάσιος κατεπράξατο. Ἐπειδὴ γὰρ ποτε θάρσει τῆς αὐτοῦ περὶ τὸ θεῖον εὐλάβειας, ἀμφὶ τοῦ σωτηρίου μνήματος λόγον παρασχεῖν εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ δεδεήμεθα, προθυμότερα μὲν τὰς ἀκοὰς ὑπέιχε¹⁾· πλήθους δ' ἀκροατῶν περιστάτος, ἔνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις²⁾ ὄρθιος ἐστὼς, ἅμα τοῖς λοιποῖς ἐπηκροᾶτο· ἡμῶν δ' ἀντιβολουμένων ἐπὶ παρακειμένῳ τῷ βασιλικῷ θρόνῳ διαναπαύεσθαι, ἐπέιθετο μὲν οὐδαμῶς, συντεταμένῳ δὲ λογισμῷ τὴν διάκρισιν ἐποιεῖτο τῶν λεγομένων, ταῖς τε δογματικαῖς θεολογίαις³⁾ ἀλήθειαν ἐπεμαρτύρει. Ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν ὁ χρόνος, ᾧ, τε λόγος ἐμηκύνετο, ἡμεῖς μὲν καταπαύειν προηρήμεθα, ὃ δ' οὐκ ἀνήει, περαινειν δ' εἰς τέλος προὔτρεπεν· ἀντιβολουμένων δὲ καθέζεσθαι, ἀντεδυσώπει, τότε μὲν φήσας⁴⁾ ὡς οὐ θέμιτὸν εἶη, τῶν περὶ θεοῦ κινουμένων

Cap. XXXIII. 1) [Παρεῖχε Ion.] — 2) Ἐνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις. Interpres vertit in ipsa basilica, quod non probo. Hoc enim tanquam mirabile pietatis exemplum in Constantino notat Eusebius, quod Eusebii sermonem in ipso palatio stans imperator audire dignatus sit. Certe si in ecclesia stans imperator sermonem audisset, minus id esset mirandum, cum locus ipse reverentiam postulet, et imperator ipse in ecclesia unus sit e numero fidelium. In palatio vero stare imperatorem loquente episcopo, singulare quoddam exemplum est religionis. Vide infra cap. 46. ex quo manifeste colligitur hic palatium intelligi. Porro Christiani, stantes olim in ecclesia sermonem sacerdotis auscultare [certe plerumque] consueverant. Nulli quippe in ecclesia sedebant nisi presbyteri, ut docet Optatus in lib. IV.: *Dum peccatorem arguit, et sedentem increpat deus, specialiter ad vos dictum esse constat, non ad populum, qui in ecclesia non habet sedendi licentiam.* Augustinus in sermone secundo de sanctis martyribus: *Nemo dicet, diu steti, aut diu vigilavi. Stabilitas ibi magna erit, et ipsa immortalitas corporis iam suspendetur in contemplatione dei, si modo verbum hoc quod irrogamus vobis, tamdiu fragilitatem carnis vestrae stabilem tenet, quid nobis faciet illud gaudium? quomodo nos mutabit?* Idem in tractatu CXII. in evangelium Iohannis: *Quomodo autem inter se omnes conveniant (Evangelistae scilicet) non in his sermonibus, sed in aliis laboriosis literis, quaerat, nec stando et audiendo, sed potius sedendo et legendo condiscat.* [Cf. Kortholt. ad Justin. apol. II. n. 87. Chrysost. hom. XL. ad Antiochen. Augusti Denkwürdigkeiten T. VI. p. 336 — 339.] — 3) [Ταῖς — θεολογίαις Theologicorum dogmatum Val., den theologisch-dogmatischen Vorstellungen Stroth. vertit. Cf. infra: τῶν περὶ θεοῦ κινουμένων δογμάτων.] — 4) [Φήσας omittit Gist. sed ante τῶν addit σφῶς Ion.]

δογμάτων ἀνειμένως ἀκροᾶσθαι, τότε δέ, συμφέρειν αὐτῷ καὶ λυσιτελεῖν τοῦτο· ἐστῶτας γὰρ ὑπακούειν τῶν θείων, ὅσιον. Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα τέλους ἐτύγχανεν, ἡμεῖς μὲν οἴκαδε ἐπανήειμεν, καὶ τὰς συνήθεις ἀπελαμβάνομεν διατριβὰς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Δ'.

Ὅτι περὶ τοῦ πάσχα καὶ θείων βίβλων πρὸς Εὐσέβιον ἔγραψεν.

Ὁ δὲ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ πεπρονοημένος¹⁾, περὶ κατὰσκευῆς θεοπνεύστων λογίων εἰς ἡμέτερον πρόσωπον ἐπετίθει τὸ γράμμα· ἀλλὰ δὴ καὶ περὶ τῆς ἀγιοτάτης τοῦ πάσχα ἑορτῆς. Προσφωνησάντων γὰρ ἡμῶν²⁾ αὐτῷ μυστικὴν ἀνακάλυ-

Cap. XXXIV. 1) Πεπρονοημένος. In Fuk. codice scribitur προνοημένος, rectius, ni fallor. — 2) Προσφωνησάντων γὰρ ἡμῶν. [Ion. οὐν pro γὰρ.] Videtur intelligere librum de ratione computi paschalis, quem ab Eusebio compositum fuisse testatur Beda in libro de ratione temporum cap. 42. Certe Constantinus imp. in epistola ad Eusebium, opus illud Eusebii, quod hic memoratur, laboriosum fuisse testatur, totamque paschalis festi rationem, originem ac perfectionem complexum esse. De hoc Eusebii libro Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis ita loquitur: „Hippolytus rationem paschae, temporumque canones scripsit, et sedecim annorum circulum reperit, et Eusebio qui super eodem pascha canonem decem et novem annorum circuli composuit, occasionem dedit.“ Quae Hieronymi verba descripsit Beda in libro de sex aetatibus mundi. Et lib. V. hist. cap. 22. Honorius Augustodunensis in lib. II. de imagine mundi cap. 83. *Cyclum*, inquit, *Eusebius Caesariensis primus composuit. Postea Theophilus Alexandriae episcopus, rogatu Leonis P. P. lucidius exposuit: deinde Dionysius abbas Romae, ut hodie habetur, scripto protulit.* [Neque vero librum illum Eusebii quem μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς (πάσχα) λόγου dixit, unice continuisse subtiliorem et doctiorem computationem festi paschalis, quod si non Hieronymus, et Honorius Augustodunensis, certe statuit Valesius h. l. et Strothius, qui verba illa μυστικὴν ἀνακάλυψιν — λόγου vertit: „*geheimen Aufschlusses der Festrechnung*“, docent verba ipsius Constantini c. XXXV., quibus Eusebium illo libro explicuisse dicit *Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἄξλαν*, quo nihil aliud videtur significari posse nisi mystica et typica expositio ac revelatio eorum quae sub tegmine legis, de paschate velata erant, ut recte interpretatur *Danz.* de Eus. p. 68. Sed ex altera parte non minus lapsus est ipse *Danzius* l. l., quod in libro Eusebii nihil nisi illam typicam expositionem inuisse putat et inde adeo Hieronymum nunquam oculis usurpasse illum contendit, cum rectissime affirmet Valesius, verba Constantini cap. XXXV., *τὴν τε τοῦ πάσχα ἀντιλογίαν τε καὶ γένεσιν — ἐρμηνεύσαι* ad nihil aliud pertinere nisi computationem festi paschatos ab Eusebio in illo libro institutam. Qui cum haec duo contineret, rectissime vocatus est ab Eusebio μυστικὴ ἀνακάλυψις τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου, quae verba optime reddidit Valesius: „*librum quo arcana illius festi rationis erat exposita.*“ Nam arcana, i. e. non in vulgus nota, dici poterat tum typica illa expositio tum doctior de controversia in computatione festi

ψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου, ὅπως ἡμᾶς ἠμείψατο τιμήσας ἀντι-
φωτῆσει, μάθοι ἂν τις ἐντυχῶν αὐτοῦ τῷδε τῷ γράμματι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Ε'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, τὸν τοῦ πάσχα λόγον
ἐπαινοῦντος.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς,
Εὐσεβίω.

Τὸ μὲν ἐγχείρημα μέγιστον καὶ πάσης λόγων δυνάμεως
κρείττον, Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν εἰπεῖν, τὴν τε τοῦ
πάσχα ἀντιλογίαν¹⁾ τε καὶ γένεσιν, λυσιτελή τε καὶ ἐπίπονον
τελεσιουργίαν, ἐρμηνεύσαι τὸν προσήκοντα τρόπον· τὸ γὰρ
θεῖον, ἀνθρώποις ἀδύνατον καταξίαν φράσαι, καὶ τοῖς νοῆσαι
δυνατοῖς. Πλὴν ὅμως ὑπερθαυμάσας σε τῆς φιλομαθείας τε
καὶ φιλοτιμίας, αὐτὸς τε τὸ βιβλίον ἀνέγνων ἀσμένως, καὶ τοῖς
πλείοσιν· οἳ γε τῇ περὶ τὸ θεῖον λατρείᾳ γνησίως προσανέχουσι,
καθὰ ἐβουλήθης, ἐκδοθῆναι προσέταξα. Συνορῶν τοίνυν μεθ'
ὄσης θυμηδίας τὰ τοιαῦτα παρὰ τῆς σῆς ἀγκυνοίας δῶρα λαμ-
βάνομεν, συνεχεστέροις ἡμᾶς λόγοις²⁾ εὐφραίνειν³⁾, οἷς ἀνατε-
τράφθαι σαυτὸν ὁμολογεῖς, προθυμήθητι· θέοντα γὰρ σε, τὸ
ταῦ λόγου, πρὸς τὰ συνήθη σπουδάσματα παρορμῶμεν⁴⁾. ὅπου

paschatis disquisitio. Cf. Tillemont mémoires T. VI. P. III. p. 726 sq.
T. VII. P. I. p. 101 sq.]

Cap. XXXV. 1) Τοῦ πάσχα ἀντιλογία. Scribendum est ἀντιλογία, quemadmodum etiam in libro Moraei ad marginem emendatum inveni, quod confirmant sequentia. [Ἀντιλογία quoque Cast. Cf. Euseb. H. E. IV, 29. T. I. p. 408.] Subdit enim: καὶ γένεσιν, λυσιτελή τε καὶ ἐπίπονον τελεσιουργίαν. Certe γένεσις de origine controversiae dici non potest. [Quid ni?] Melius itaque γένεσιν veritas institutionem. Τελεσιουργία [cf. Polyb. III, 4. τελεσιουργημα πραγματείας] vero est consuminatio festi paschalis a Christo facta, qui suae resurrectionis miraculo verum pascha Christianis instituit. — 2) [Συνεχεστέροις λόγοις. His nullum aliud Eusebii opus nisi historiam ecclesiasticam significari, fusius ostendere studuit Kestn. de Eus. auctor. et fide dipl. p. 12 sqq. Cf. Kist. disp. de commutat. quam Const. M. auctore societas subiit Christ. p. 41. not. 2.] — 3) Λόγοις εὐφραίνειν. Post has voces in codice Regio et in editione Rob. Stephani sequuntur haec verba: καὶ τὰ μάλιστα τῶν καλῶν ἔργων etc. Sed Scaliger, Bongarsius, aliique hunc locum nescio ex quibus codicibus suppleverunt. Idem quoque supplementum in Fuk. et Moraei libro reperi, et quidem aliquanto emendatius quam in editione Genevensi. Primum enim in eo legitur: οἷς ἀντετράφθαι σαυτὸν ὁμολογεῖς. Scribendum tamen est ἀνατετράφθαι, vel ἐντετράφθαι. — 4) [Θέοντα — παρορμῶμεν. Nota est

γε καὶ τὸν εἰς τὴν Ῥωμαίων⁵⁾ τοὺς σοὺς πόνους μεταρρυθμῶ-
 σοντα γλῶτταν, οὐκ ἀνάξιον ἠύρῃσθαι σοι τῶν συγγραμμάτων,
 ἢ τοσαύτη πεποίθησις⁶⁾ δεικνυσιν, εἰ καὶ τὰ μάλιστα τῶν κα-
 λῶν ἔργων ἢ τοιαύτη ἐρμηνεία ὑφίστασθαι κατ' ἀξίαν, ἀδυνα-
 τως⁷⁾ ἔχει. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφε ἀγαπητέ.“ Τὸ μὲν
 (οὗν) περὶ τοῦδε γράμμα⁸⁾, τοιόνδε ἦν· τὸ δὲ περὶ τῆς τῶν
 θείων ἀναγνωσμάτων ἐπισκευῆς, ὧδέ πη περιέχει.

haec proverbialis dicendi ratio qua iterum utitur Constantinus infra cap. XLII. Cf. *Erasmii Chiliadd.* Particula autem γὰρ, ut saepius, h. l. reddit rationem sententiae non expressis verbis significatae, sed supplendae, hoc modo: „Quaquam vix opus est ut te incitem. Nam currentem, ut aiunt, ad consueta studia incitamus.“ Val. igitur non male γὰρ vertit: „vero“, Stroth.: „Doch.“ Vid. Zeune ad Viger. p. 496 sq. ed. Hermann.]

— 5) Καὶ τὸν εἰς τὴν. Post haec verba in libro Moraei vacuum spatium relinquitur. Deest certe vocabulum Ῥωμαϊκὴν. Locus itaque supplendus est hoc modo: τὸν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν τοὺς σοὺς πόνους μεταρρυθμῶσοντα γλῶτταν, vel potius εἰς τὴν Ῥωμαίων, ut loquitur Eusebius supra cap. 32. Certe in codice Fuk. legitur εἰς τὴν Ῥωμ. . . . τοὺς σοὺς πόνους μεταρρυθμῶσοντα etc. [Cast. pro τοὺς σοὺς πόνους habet τοῖς σοῖς πόνοις et pro μεταρρυθμῶσοντα, Ion. non male μεταρρυθμῶσοντα. Val. μεταρρυθμῶσοντα, quod certe in μεταρρυθμῶσοντα mutandum duxi. Cf. c. XXVI. Mox pro τοσαύτη Cast. τοιαύτη et pro τῶν καλῶν idem male τὰ κατὰ ἔργα.] —

6) Ἡ τοσαύτη πεποίθησις. Audaciam intelligit eius qui librum Eusebii de pascha interpretatus fuerat iussu Constantini; vel certe πεποίθησις est opinio ac iudicium ipsius imperatoris. Interpretes quidem fiduciam ipsius Eusebii intellexit, quod hic convenire nullomodo potest. Omnino πεποίθησις hic aliter sumi non potest quam pro iudicio et persuasione iam ipsius Constantini, quam reliquorum hominum, qui Eusebii opusculum de pascha in Latinam linguam iussu Constantini conversum magnopere laudabant. Haec, inquit, tanta omnium opinio satis ostendit non indignum tibi obtigisse interpretem. Porro voces illae τῶν συγγραμμάτων duplici modo construi possunt, aut cum adiectivo ἀνάξιον, aut cum vocabulo πεποίθησις. [Stroth. ad h. l. p. 424. not. 1. scripsit: „Die Worte (ὄπου γε καὶ — δεικνυσιν) haben sehr viel eigenthümliche Dunkelheit, welche vielleicht daher rührt, dass sie auf einen Ausdruck des Eusebius oder seines Latein. Uebersetzers anspielen, den wir jetzt nicht mehr wissen. — — Valesius will dies πεποίθησις vom Beyfall verstehn, den Constantin und andre der Schrift gegeben, allein ich zweifle ob dies aus dem Sprachgebrauch gerechtfertigt werden könne. Vielleicht hatte der Uebersetzer ohne sein Vermögen zu entschuldigen, wie sonst damals sehr üblich war, die Uebersetzung angefangen, oder wohl gar zuversichtlich von seiner Uebersetzung geredet. Vielleicht nennt er es überhaupt Zuversichtigkeit oder Dreistigkeit, dass sich ein Uebersetzer an ein so gelehrtes Werk gewagt hatte.“ Sed ut recte Valesii interpretationem reiecit Strothius, ita haud scio an πεποίθησις de qua Constantinus loquitur, significet potius fiduciam illam et confidentiam qua ipse Constantinus Eusebium ad consueta eius studia excitaverat. Cf. verba θέοντα — παρορμῶμεν. Ait igitur Constantinus, tantam illam fiduciam suam simul ostendere, non indignum operum suorum interpretem Eusebium nactum esse, quod si non factum esset, Constantinus illa πεποιθήσει Eusebium non excitasset. De voce πεποιθήσις vid. Lobeck. ad Phryn. p. 295. *Wahl.* clav. N. T. Vol. II. p. 289.] — 7) [Οὐκ ἀδυνατῶς Cast. All. pro οὐκ habent οὗν.] — 8) [Ὁ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λς'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον περὶ κατασκευῆς θείων βιβλίων.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός,
Εὐσεβίω.

„Κατὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμῖν πόλιν, τῆς τοῦ σωτῆρος Θεοῦ συναιρομένης προνοίας, μέγιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀνατέθεικεν ἑαυτό· ὡς πάντων ἐκείσε πολλὴν λαμβανόντων αὐξήσειν, σφόδρα ἄξιον καταφαίνεσθαι, καὶ ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ κατασκευασθῆναι πλείους. Τοιγάρτοι δέδεξο προθυμότητα τὸ δόξαν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. Πρέπον γὰρ¹⁾ καταφανῆ, τὸ δηλῶσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πεντήκοντα σωματία²⁾ ἐν διφθέραις ἐγκατασκεύοις, εὐανάγνωστὰ τε καὶ πρὸς

— γράμμα. Data est epistola a. 335. Vid. Holzhausen. de fontibus etc. p. 51. Οὐν deletis uncis Zimm.]

Cap. XXXVI. 1) [Πρέπον γὰρ — θείων δηλαδή γραφῶν. Vid. E. A. Frommann. de codicibus sacris iussu Constantini M. adornatis in Eiusd. opuscul. philoll. atque histor. p. 303 sqq. Add. E. F. Wernsdorf. historia Latinae linguae p. VIII sq. (Lips. 1756.), ubi coniecit V. D., codices illos eo consilio Constantinum describi iussisse ut, si quis ex populo scripturam sacram legere cuperet, codice quodam in lingua vulgari conscripto et sive in pulpito, sive alio commodo templi loco collocato posset uti. Cf. Paulini ep. XII. ad Severum:]

*Si quem sancta tenet meditandi in lege voluntas,
Hic poterit residens sacris intendere libris.*

Frickii dissert. histor. eccles. de traditoribus posterior p. 62 sq. (Lips. 1738.), qui primam illi Constantini mandato Licinii non minus quam Diocletiani persecutiones in quibus sacri Christianorum libri iniquiora fata experta sint, ansam dedisse probare studuit. Cf. V. C. III, 1. οἱ μὲν τὰ θεόπνευστα λόγια ἀφανῆ ποτεῖσθαι — — ἐνομοθέτει. Frickii dissert. de traditoribus prior p. 37. p. 41. Zornii historia bibliorum manuell. p. 88 sq. Kestner. de Euseb. p. 12. Kist. de commutat. quam Const. M. auct. societas subiit Christ. p. 41. not. 1. Müntzcher Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 114 sq.] — 2) [Πεντήκοντα σωματία Valesius recte vertit: „quingenta codices“. Strothius: „funfzig Bände.“ Vid. Frommann. l. l. p. 306.: „Σωματίον — hic librum significat, qui plura opuscula in unum corpus coniuncta comprehendit, quae huius vocis significatio apud scriptores Graecos haud infrequens est. Sic DIONYSIUS LONGINUS σωματίον Ἰλιάδος, et HESYCHIUS, Ὀμήρου σωματίον habet; SÜETONIUS (de illustr. Grammat. c. VI.) item eodem sensu vocabulo corporis utitur, cum Aurelius Opimius, inquit, composuit variae eruditionis aliquot volumina, ex quibus novem unius CORPORIS. Ut hinc codices nostros nomine σωματίων ideo venire apertum sit, quod plures sacrorum scriptorum libros complecterentur.“ Add. Salmasium in notis ad Flav. Vopiscum p. 447. Schwarz. diss. de ornamentis codicum veterum §. III. Balduin. Con-

τὴν χρῆσιν³⁾ εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων⁴⁾, γραφῆναι κελεύσεως, τῶν θείων δηλαδὴ γραφῶν, ὧν μάλιστα τὴν τ' ἐπισκευὴν (καὶ τὴν χρῆσιν, τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ⁵⁾ ἀναγκαίαν εἶναι γινώσκεις. Ἀπεστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητας πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως⁶⁾ καθολικόν, ὅπως ἅπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτήδεια παρασχεῖν φροντίσειεν· ἵνα γὰρ ὡς τάχιστα τὰ γραφέντα σωμάτια κατασκευασθῆι, τῆς σῆς ἐπιμελείας ἔργον τοῦτο γενήσεται. Καὶ γὰρ δύο δημοσίων ὀχημάτων ἐξουσίαν εἰς διακομιδὴν, ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τούτου λαβεῖν σε προσήκει. Οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα τὰ καλῶς γραφέντα, καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὄψεων ῥᾶστα διακομισθῆσεται, ἐνὸς δηλαδὴ τοῦτο πληροῦντος⁷⁾ τῶν ἐκ τῆς σῆς ἐκκλησίας διακόμων· ὅς ἐπειδὴν ἀφίκηται πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθῆσεται φιλανθρωπίας. Ὁ θεὸς σε διαφυλάξοι, ἀδελφεῖ ἀγαπητέ.“

stantin. M. p. 33 sqq.] — 3) [*Ἐν διφθέροις — χρῆσιν.* Vid. *Frommann* opuscc. p. 318 sqq.] — 4) [*ὑπὸ τεχνιτῶν — ἐπισταμένων.* Vid. *Frommann* opuscc. p. 320 sqq. Add. III, 40. not. 2. et hist. eccl. VI, 23. T. II. p. 217.] — 5) [*Τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ.* Val. vertit: „ecclesiae“ et Stroth.: „für die Kirche.“ Ion. non male pro λόγῳ exhibet καταλόγῳ. Cf. IV, 13. Τοῦτου τοῦ καταλόγου τῶν ἀνθρώπων, λέγω δὲ τῶν Χριστιανῶν κ. τ. λ., ubi καταλόγου Val. *multitudine*, Stroth. *Menge* vertit. Sed scribendum, nisi fallor, τῷ τῆς ἐκκλησίας συλλόγῳ, ut loquitur Eusebius supra cap. XXXII. ext. τῷ τῶν ἀγίων συλλόγῳ τῆ ἐκκλησία. Socrat. H. E. I, 11. ἐν μέσῳ τοῦ συλλόγου τῶν ἐπισκόπων et ὁ τῶν ἱερωμένων σύλλογος. Ibid. I, 36. εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἱερέων et ὁ τῶν ἐπισκόπων σύλλογος.] — 6) *Διοικήσεως καθολικόν.* Hoc loco *διοίκησις* *diocesim orientis* significat. Sic autem veteres Romani vocabant certum numerum provinciarum, quae simul collectae parebant vicario praefecturae praetorianae. Nam praefectus quidem praetorio sub dispositione sua plures habebat dioeceses, vicarii autem singulas. Porro haec vox eo sensu usurpari coepta est circa tempora Constantini, ut discimus tum ex eiusdem Constantini epistolis supra relatis, tum ex legibus aliquot codicis Theodosiani. [Add. *Suicer. thesaur.* T. I. p. 919 sq. *Ziegler* *pragmatische Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen* p. 103. cf. p. 43 sq. not. 37. *Manso* *Leben Constantins* p. 135 sqq.] — 7) [*Τοῦτο πληροῦντος,* ministerium *obeunte*, Val., wenn — dies Geschäft *besorgt*, Stroth. interp. De hac notabiliore verbi *πληροῦν* significatione nec Eusebio inconsueta (vid. IV, 44 ext. 71 all.) vid. *Heyne* annot. ad Zosim. p. 624.* ed. Reitem. Add. Zosim. II, 41, 3. III, 88. τὰ ἐπιτάγματα πληροῦν. III, 4, 11. 33, 6. τὸ προσταχθῆν, τὰ προσταττόμενα πληροῦν. *Mori* dissert. Vol. I. p. 80 sq. *Wahl. clav. N. T.* Vol. II. p. 331. ed. II.]

Cap. XXXVII. 1) [*Ἀντίκα — λόγῳ.* Similibus loquendi formulis passim utitur Eusebius. Vid. III, 27. ἔργον δὲ καὶ τῷδε περηκολούθει λόγῳ. III, 33. ἅμα δὲ λόγῳ δι' ἔργων ἐχώρει τὰ πράγματα. III, 58. τὰ ἔργα ἐπῆγε τοῖς λόγοις ἀδελφά. IV, 43. Ἐπεὶ δὲ δι' ἔργων ἐχώρει τὰ προστεταγμένα all. Zosim. hist. I, 54, 3. p. 70. ed. *Reitemeier*. οὐδὲν ἦν ἔργου καὶ λόγου τὸ μέσον, id est, *dictum factum*. IV, 15, 4. εἰς ἔργον ἦεν τὸ βούλευμα.] —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Ὅπως αἱ βιβλοὶ κατασκευάσθησαν.

Ταῦτα μὲν οὖν βασιλεὺς διεκελεύετο· αὐτίκα δ' ἔργον ἐπηκολούθει τῷ λόγῳ¹⁾, ἐν πολυτελῶς ἡσκημένοις²⁾ τεύχεσι τρισσὰ καὶ τετρασσὰ³⁾ διαπεμπάντων ἡμῶν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ βασιλέως ἑτέρα ἀντιφώνητις παραστήσει, δι' ἧς πυθόμενος ὡς ἡ παρ' ἡμῖν Κωνσταντεία πόλις, ἀνδρῶν ἐκτόπως δεισιδαιμόνων οὔσα

2) [Πολυτελῶς ἡσκημένοις. Vid. Frommann. opuscc. p. 322 sqq.] — 3) Τρισσὰ καὶ τετρασσὰ. Recte interpretes *terniones et quaterniones* vertit. Codices enim membranacei fere per quaterniones digerebantur, hoc est, quatuor folia simul compacta, ut terniones tria sunt folia simul compacta. Et quaterniones quidem sedecim habebant paginas, terniones vero duodecim. Porro in ultima quaternionis pagina notabatur numerus quaternionis, puta 1. 2. 3. et sic deinceps, quemadmodum observavi in vetustissimis codicibus, tum Graecis tum Latinis. In antiquissimo codice Gregorii Turonensis, qui ante nongentos annos scriptus est, in ultima pagina quaternionis hanc notam reperi q. 1. Id est, quaternio primus. Ceterum monendus est lector, in his Eusebii verbis esse enallagen. Dixit enim *τετρασσὰ ἐν τεύχεσι*, cum potius dicendum fuisset *τεύχη ἐν τετρασσοῖς*. [Add. Frommann. opuscc. p. 317 sq.: „Nostrī, de quibus quaerimus, libri, eorum formam si spectes, ad alterum genus pertinent, adeoque *codices* proprie appellantur. CONSTANTINUS in sua epistola *σωμάτια* eos nuncupat, quo vocabulo codices seu massas multiplicium membranarum a Graecis, ubi de re libraria sermo est, insigniri, CLAUD. SALMASIUS (de modo usur. p. 405.) observat; quatinvis non tam a forma, quam a plurium opusculorum in unum corpus coniunctione libros hoc nomine primum compellatos esse, probabile sit, ut ex SCHWARZIO supra (§. II. cf. cap. XXXVI. not. 2.) monuimus. Vocabulum *τεύχος*, quod EUSEBIUS usurpat, amplioris usus est, ut ex eo solo de librorum nostrorum forma iudicare non possimus. Notat enim in genere quodlibet *vas*, deinde *librum* cuiuscunque formae et conditionis (vid. *Montefalcon. palaeograph. Graec. Lib. I. p. 26.*), hinc *πεντάτευχος*, liber *quinque libros complectens*, *ἐπτάτευχος* etc. At vocabula *τρισσὰ καὶ τετρασσὰ* in primis ad causam nostram expediendam valent; in quibus vocabulis LIGTFOOTUM (horr. hebr. ad Job. VIII. p. 1037. ed. Lips.) haesisse, supra vidimus (§. II ext. p. 307.); ac rarius sane occurrant necesse est, cum MONTFAUCON l. I. nusquam ea se vidisse fateatur, praeterquam in chronico quodam bibliothecae Regiae. Erant autem *quaterniones* et *terniones*, quomodo recte latine vertuntur (neque aliter Val. et Strothius), partes, ex quibus compingebantur *codices*. Nimirum in membranaceis et chartaceis codicibus, propter firmitatem maiorem, plures chartae membranaceae, et aliquando quidem binae, vel ternae, vel quaternae, aut amplius, prius sibi invicem inserebantur, ac sic consertae demum consuebantur atque compingebantur; hinc duerniones, terniones, quaterniones, quinterniones, vocabula medio potissimum aevo usurpari coepta. Cum qua SCHWARZII (dissert. de ornament. veter. codd. §. XVIII.) observatione comparare iuvat, quae HENR. VALESIIUS ad nostrum Eusebii locum animadvertit. — — Memini quidem paullo aliter haec ab aliis explicari, sed, missis his, id saltem de forma veterum codicum adhuc observo, quadratam eam plerumque fuisse, ita ut longitudo latitudinem non facile excederet; quod ipsum inter externa codicum antiquitatis cognoscendae indicia ab harum rerum peritis

πρότερον, ὄρμητήριον θεοσεβείας⁴), τῆς ἔμπροσθεν μεταβεβληκυῖα εἰδωλικῆς πλάνης, ἐγένετο, χαίρειν ἐδήλου καὶ τὴν πράξιν ἀποδέχασθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Η'

Ὅπως τὸ Γαζαίων ἑμπορίον, διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἐπολλήθη, καὶ Κωνσταντία προσηγορεύθη.

Ἦδη μὲν οὖν ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους ἡ Κωνσταντία¹) τὴν σωτήριον ἐπιγραψαμένη θεοσεβείαν, καὶ παρ' αὐτῷ θεῷ, καὶ παρὰ βασιλεῖ τιμῆς κρείττονος ἤξιοῦτο, πόλις μὲν ἀποφανεῖσα ὃ μὴ πρότερον ἦν, ἀμείψασα δὲ τὴν προσηγορίαν, ἑπωνύμῳ²) κρείττονι θεοσεβοῦς ἀδελφῆς βασιλείως.

habetur.“] — 4) Ὁρμῆ θεοσεβείας. In codice Fnk. hic locus ita legitur: ὄρμητήριον θεοσεβείας, τῆς ἔμπροσθεν μεταβεβληκυῖα εἰδωλικῆς πλάνης, ἐγένετο. Atque ita in Savilii codice scriptum esse suspicor, ex eo quod Savilius tres voces, ὄρμη scilicet, μεταβέβληκεν et πλάνης, lineolis subnotavit. [Lecionem cod. Fnk. et quae probabiliter simul est cod. Sav. (vid. Prolegomm. ad Euseb. H. E. p. XIV.), non dubitavi praeferre alteri quam exhibuit Val.: ὄρμη θεοσεβείας τῆς ἔμπροσθεν μεταβέβληκεν εἰδωλικῆς πλάνης. Vox enim ὄρμητήριον sensu aequo rariori et haud protrito atque eleganti dicitur de rei quadam sede et quasi arca. Isidor. Pelus. epist. IV, 64. Christus legitur τὴν σάρκα ὄρμητήριον ἀρετῆς ἀποφῆναι, id est, hominis naturam virtutis sedem constituisse. Et epist. CXXXVII. de iis sermo est qui corpus reddiderint εὐήριον ὄρμητήριον ἀρετῆς. Et epist. CLXIX. Philotheus patriarcha in laudatione Basilii, Gregor. Naz. et Chrysost. καὶ δι' αὐτῆς καὶ ἐξ αὐτῆς, ὡς περὶ ἐξ ὑπερησίας καὶ ἱεροῦ τινος ὄρμητηρίου — τὰ τῆς οἰκουμένης περιέλαβον πέρατα. Haec Is. Casaubonus ad Polyb. T. I. p. 817 sqq. edit. Ernest. Quam vocis ὄρμητήριον nostro loco aptissimam significationem cum non magis perspicere hibrarii quam nunc eam attulerunt thelogographi, iisdem illis deberi alteram lectionem, haud difficilium est ad coniciendum.]

Cap. XXXVIII. 1) [Ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους ἡ Κωνσταντία. Strothius ad h. l. p. 427. not. 3.: „Man muss dies Constantia in Palästina nicht mit Constantina in Phönicien verwechseln. Der Hafen von Gaza, wovon hier die Rede ist (cf. Iudex capituli), hies nach dem Sozomenus B. II. Kap. 4. vormalis Maiman (Sozomenus: τὸ ἐπίγειον τῆς Γαζαίων πόλεως, ὃν Μαῖουμῶν προσαγορεύουσιν. Cf. c. XXXIX. et Sozom. V, 9. p. 192. ed. Read.), und lag nach dem Baudrand 30 Stadien von Gaza. Stephanus Byzant. erwähnt ihrer nicht. Uebrigens stimmt Sozomenus in einem Nebenumstand nicht mit dem Eusebius überein, wenn er sagt die Stadt sey nach dem kaysertlichen Prinz Constantius benannt worden.“ Cf. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 81 sq.] — 2) [ἑπωνυμία Ion. Cast.]

Cap. XXXIX. *) [Ὅτι — τις. Cf. cap. XXXVIII. not. 1. et Sozomen. H. E. II, 5. ἦν τε δὴ τὸ ἐπίγειον τῆς Γαζαίων πόλεως, ὃν Μαῖουμῶν προσαγορεύουσιν, ἀσίγαν δαισιδαίμονον, καὶ τὰ ἀρχαῖα πρὸ τούτου θωπεύθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Ὅτι ἐπὶ τῆς Φοινίκης ἐπολιόθη μὲν τις*), ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν εὐδύλων μὲν ἦν καθαίρεσις, ἐκκλησιῶν δὲ κατασκευαί.

Ταῦτόν δὲ καὶ ἕτεροι πλείους διεπράττοντο χωραί, ὡς ἡ ἐπὶ τοῦ Φοινίκων ἔθνους, αὐτοῦ βασιλέως ἐπωνυμὸς ἦς οἱ πολῖται, δυσεξαρίθμητα ξοάνων ἰδρύματα πυρὶ παραδόντες, τὴν σωτήριον ἀντικατηλλάξαντο νόμον. Καὶ ἐφ' ἑτέρων δ' ἐπαρχιῶν, αὐτόμολοι τῇ σωτηρίᾳ προσιόντες γνώσει, ἀθρόοι κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις, τὰ μὲν πρότερα αὐτοῖς ἱερὰ νενομισμένα, ἐν ὕλῃ παντοίων ξοάνων ὄντα, ὡσανεὶ τὸ μηδὲν ὄντα, ἠφάνισον, ναοὺς τ' αὐτῶν καὶ τεμένη εἰς ὕψος ἠρμένα, μηδενὸς ἐπικελεύαντος καθήρουν, ἐκκλησίας δ' ἐκ θεμελίων ἀνιστῶντες, τῆς προτέρας ἀντικατηλλάσσοντο γνώμης, ἤτοι πλάνης. Ἀλλὰ γὰρ καθ' ἕκαστα γράφειν¹⁾ τῶν τοῦ Θεοφιλοῦς πράξεων, οὐχ ἡμέτερον ἂν εἶη μᾶλλον, ἢ τῶν τὸν πάντα χρόνον συνεῖναι αὐτῷ κατηξιωμένων· ἡμεῖς δ' ἐν ὀλίγῳ τὰ ἡμῖν διεγνωσμένα τῆδε παραδόντες τῇ γραφῇ²⁾, ἐπὶ τὸν ὕστατον αὐτοῦ τῆς ζωῆς διαβησόμεθα χρόνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ὅτι ἐν τρισὶ δικαετηρίῳ τρεῖς υἱοὺς βασιλέας ἀναγορεύσας, τὰ ἑγκαλῖα τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μαρτυροῦ προὔθετο.

Ἐπληροῦντο μὲν αὐτῷ τριάκοντα ἐνιαυτῶν περίοδοι τῆς βασιλείας¹⁾· (παῖδες δὲ τρεῖς) διαφόροις ἀνεδείκνυντο χρόνοις·

μῦθον, εἰς Χριστιανισμὸν ἀθρόον πανδημεὶ μετέβαλε. Ἀμειβόμενος δὲ αὐτοὺς τῆς εὐσεβείας ὁ βασιλεὺς, — πόλιν οὐ πρότερον ὢν τὸ χωρίον ἀπέφηνε, καὶ Κωνσταντίαν ἐπωνόμασε — Ἐκ τοιαύτης δὲ αἰτίας, καὶ Κωνσταντίαν τὴν παρὰ Φοινίξιν ἔγνων ἐπιγράψασθαι τὴν τοῦ βασιλέως ἐπωνυμίαν.] — 1) Καθ' ἕκαστα γράφειν. In codice Regio et Fuk. scriptum est καθ' ἕκαστα ὑπὸ τῆς ἑστέρας φωνῆς, quod magis probo. Sequitur enim τῶν τοῦ Θεοφιλοῦς πράξεων. Melius tamen scriberetur τὰ καθ' ἕκαστα. [Zimm. (τὰ) καθ' ἕκαστα. Cf. quae annotavi ad Euseb. de laudib. Const. c. XVII.] — 2) Παραδόντες τῇ γραφῇ. Interpres hunc locum ita vertit: Nos vero quoniam breviter quae nobis nota fuerunt, literarum monumentis mandavimus. Ego vero ita interpretor: Postquam ea quae nobis nota sunt, breviter exposuerimus, ad extremum eius vitae tempus sermonem transferemus. Quae interpretatio sine dubio rectior est, et verbis ac sensui Eusebii magis congruit. Nam si Eusebius ita intellexisset ut sensit interpres, dixisset ἤδη παραδόντες.

Cap. XL. 1) Περίοδοι τῆς βασιλείας. Post haec verba, omissa erat linea in codice Regio, et in editione Stephani, quam quidem ita suppleo:

ὁ μὲν ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Κωνσταντῖνος, πρῶτος μετὰ τὴν
 τῆς τιμῆς ἀμφὶ τῆς τοῦ πατρὸς δεκαετηρίδα· ὁ δὲ δεύτερος τῆ
 τοῦ πάππου κληρούμενος ὁμωνυμία Κωνσταντῖνος, ἀμφὶ τῆς εἴ-
 κοσαετηρικῆν πανήγυριν ἀνηγορευμένος· ὁ δὲ τρίτος Κωνσταντῖνος τῶν
 ἐνεστῶτα καὶ συνεστῶτα τῷ τῆς ἐπανυμίας προσρήματι σημαίνων,
 ἀμφὶ τὴν τρίτην δεκάδα προηγμένος. Ὡς δὲ τριάδας λόγῳ²⁾
 τριττὴν γονὴν παίδων θεοφιλῆ κτησάμενος, ταύτην δ' ἐφ' ἐκάστη
 περιόδῳ δέκαέτους χρόνου³⁾, εἰσποιήσει τῆς βασιλείας τιμῆσάς,
 τῷ παμβασιλεῖ τῶν ὅλων εὐχαριστήριον καιρὸν⁴⁾ εὐκαιρον εἶναι

Ἐν οἷς παῖδες αὐτῶ τρεῖς κληρονομοὶ τῆς βασιλείας διαφόροις εἶσι. Eiusdem voca-
 cabuli βασιλείας repetitio fecit ut integra linea ab antiquario nimis propa-
 rante omitteretur. In codice Fuk. legitur διαφόροις δ' ἀνεδεικνύντο χρόνοις
 ὀπτιμῆ. Ita unius voculae adiectionis huiusmodi expletura Davliis vero
 tribus vocibus additis locum supplevit, perinde ac Scaliger ac Christophor-
 sonus, παῖδες δὲ τρεῖς διαφόροις etc. [Cast. ἐπληροῦτο — περίοδον] —
 2) [Τριάδος λόγῳ — κτησάμενος. Scite Stroth. ad h. l. p. 429 sq.: „Es
 wur also wohl gut, dass Constantia seinen Sohn Crispus aus dem
 Wege geräumt hatte, weil er sonst die Dreyfaltigkeit nicht in seinen
 Söhnen würde haben vorstellen können.“ Cf. Fortin Anmerkungen über
 die Kirchenhistorie T. III. p. 167.] — 3) Ἐφ' ἐκάστη περιόδῳ δέκαέτους
 χρόνον. Male interpres vertit decimo quoque anno. Neque enim Con-
 stantinus decimo quoque anno imperii sui liberos suos caesares creavit.
 Quippe Crispum quidem et Constantinum caesares fecit Gallicano et Basso
 ross. Calendis Martiis, qui erat annus eius principatus undecimus. Con-
 stantius vero caesar creatus est consulatu ὁ Crispi et Constantiani, die ὁ
 Idus Novembres, hoc est, anno imperii Constantini nono ac decimo. Deni-
 que Constans caesar a patre renuntiatus est Dalmatio et Zenophilo coes.
 die ὁ Calendas Ianuarias, Constantino annum imperii sui octavum ac vice-
 simum ingresso, ut patet ex fastis Idatii. Quare Eusebii verba melius ita
 vertentur: *singulis decenniis*. [Ita vertit Val. Et Strothius: „in jeder
 zehnjährigen Periode seiner Regierung.“] Sed neque hoc modo verum
 erit quod dixit Eusebius. Neque enim Crispus et Constantius iunior cae-
 sares facti sunt in prima decaeteride Constantini, sed circa primam decae-
 teridem. Itaque benigna interpretatione egent haec verba. Quod cum
 minime advertisset Baronius, Crispum caesarem factum esse scripsit anno
 Christi 315, qui est prochronismus biennii. [Praeterea vid. E. F. Werns-
 dorf. de Constantini M. religione paschali p. 12. not. 2.: „Quamquam Eu-
 sebius in III. libros vitam Const. M. dividit, nihilominus tamen in rebus
 eius gestis commemorandis ordinem decennialiorum sequutus est. Id ipse
 invenit l. III. c. XXXX. in quo Constantinum, ait, singulis tribus decen-
 nalibus tres filios suos, Crispum, Constantinum, Constantem, Caesares
 creavisse. Ac longe id apertius indicat ipso l. I. prooemio. Ait enim se-
 cunda et tertia decennalia Imperatoris iam celebrata esse, in quibus utris-
 que panegyricum se habuisse: pene cupere se in rebus Constantini descri-
 bendis cum ordinem sequi. Notat Pagi diss. hypat. p. 102. Eusebius,
 qui in ea vita conscribenda oratorem magis, quam historicum, agit,
 eam adiungere noluit orationibus, quas in Constantini vicennialibus et
 tricennialibus habuerat, ita ut illa singulis decenniis gesta complecte-
 rentur, quae quasi partes tres, ut inter se cum quodam lepore consen-
 tirent, aequabili ratione ac uno eodemque genere tractare voluit.“
 Collar. ad Nazar. panegy. I, 1. Mansō Leben Constantins p. 56 sq. p. 365
 sqq. p. 368. p. 372.] — 4) Εὐχαριστήριον καιρὸν. Non dubito quin scri-
 bendum sit εὐχαριστήριον, quod miror ab aliis animadversum non fuisse.

τὸν τῆς αὐτοῦ τριακοντατηρίδος) ἡγάτο καὶ δὴ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις αὐτῷ σὺν πάσῃ φιλικάλῃ σπουδῇ κατεργασμένου μαρτυροῦ προσήμιν τὴν ἀφιέρωσιν ποιήσασθαι⁵⁾, εὖ ἔχειν ἔδοκμασεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Α Ι Θ Ν Μ Α'.

Ὅτι διὰ τὰ κατ' Αἴγυπτον ζητήματα, σύνοδον εἰς Τύρον ἐν τῷ μεταδὺ γενέσθαι προσέταξεν.

Μισόκαλος δὲ καὶν τούτῳ φθόνος, οἰοεὶ¹⁾ σκότιον νέφος τηλαυγεστέταις ἡλίου μαρμαρυγαῖς ὑπεκτέσας, τὸ φαιδρὸν τῆς πάνηγύρωσος θορυβεῖν ἐπέιδε, τὰς²⁾ κατ' Αἴγυπτον ἐκκλησίας αὐθις ταῖς αὐτοῦ ταράττων ἐρεοχελλαῖς. Ἀλλ' ὁ γε τῷ θεῷ

In Fuk. codicis scribitur εὐχαριστήριον καιρὸς καὶ εὐκαιρὸς, quod non probō. [Locutione καιρὸς εὐκαιρὸς iterum utitur Eusebius. infra c. LII. et c. LXII. Socrat. H. E. I, 27. II, 26.] — 5) [Τριακοντατηρίδος. Vid. Pagi ad n. CCCXXXV. n. II. Manso Leben Constantins p. 373.] — 6) [Τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις μαρτυροῦ — τὴν ἀφιέρωσιν ποιήσασθαι. Vid. Danpenberger. de encaseniis Argent. 1754. 4. §. 5 seq. E. F. Wernsdorf. progr. de dedicatione martyrii ex Eusebio; Viteberg. 1770., qui praeter alia ex cap. XLV. ostendit, Constantini et Eusebii aetate, „consecrationem templorum totam peractam sola, loci ad sacrum usum destinatione atque usurpatione, quae fiebat Liturgia obsequenda, et concionibus ad populum habendis, eo plane modo, quo templorum consecrationes hodie apud nos in costibus puriorum sacrorum evangelicis peraguntur, ut adeo, haec quidem in re, Saeculum Constantinianum depravatas ad ethnicam formam ecclesiae adousari minime debeat,“ quae sunt verba ipsius Wernsdorfi lib. p. VII sq. Cf. Augusti Denkwürdigkeiten T. XI p. 292 sq. De significatione vocis μαρτυροῦ, templi, vid. Suicer. Thes. T. II p. 319 sq. et quos ille laudat Adde. Le Moyne varr. sacri T. II p. 421 sq. Wernsdorf. historia templi Constantiniani propter resurrectionis Christi locum constructi p. VIII.: „Curius nomenclaturae ratio non eadem fuit, ὅτι quam aediculae in locis, ubi Martyres passi vel tumultu erant, eorum testimonii celebrandi causa posita, Martyria dicebantur. (cf. III, 48.): sed haec, quod, ut ait Eusebius (III, 40.) templum debebat esse σωτηρίων ἀναστάσεως ἐπιπέδου μαρτύρων.“ Ibid. p. VIII. not. o.: „Quod autem etiam alia templa nuncupabantur Martyria, ut apud eundem Eusebium passim multis in locis: id videtur ex huius Hierosolymitani Martyrii nomenclatura factum esse, ut recte putat Th. Milles in Notis ad Cyrill.“ Cf. inscriptiones cap. 25. 30. lib. III., IV, 41. 45. 47. Du Cange Gloss. Gr. p. 883 sq. Danz. de Euseb. p. 70. Vocem ἀφιέρωσιν dedicationem vertit Valerius, qua nihil aliud significari apud veteres nisi rei faciendae auspicationem et primum initium, probare studuit Wernsdorf. de dedicatione martyrii p. XXI. ex Cyprian. epist. XXXVIII., ubi lectionem dedicare sit munus lectoris auspiciari. Cf. eiusdem Wernsdorf. diss. de originibus solemnium S. Michaelis p. VI. not. i. Viteb. 1773.]

Cap. XLI. 1) Οἶον εἰς. Scribendum uno verbo οἶονεἰ, ut in libro Moraei ad marginem emendatum inveni, et paulo post legendum ὑπεκτέσας. [Cf. Euseb. H. E. VII, 28. T. II. p. 365 sq.] — 2) [Καὶ δὴ

μελετημένος, ἄνοκτον αὐθιγὸν πλείων ἱεροκόπων, ὡσπερ³⁾ θεοῦ
 στρατόπεδον καθοπλίδας, ἀντιπαρτάπτετο τῷ βασιλικῷ δαίμονι,
 εἰς ἐπίσης Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, Ἀσίας τε καὶ Ἑυρώπης σπαύ-
 ρειν, πρῶτα μὲν ἐπὶ τὴν τῆς διαμάχης λύσιν, ἐκτεῦθαι δὲ τὴν
 ἀφιέρωσιν τοῦ προλεχθέντος, νεῶν κριῖσθαι διακελευσάμενος·
 εἰδῶ δὲ πᾶρτρογον, ἐπὶ τῆς Φοινίκων μητροπόλεως προσέτατα
 θαλεύσασθαι τὰς ἐρωγγίλλας· μὴ γὰρ ἐξῆναι τὰς γυνῆμας διήρη-
 μένους, ἐπὶ τῆς τοῦ θεοῦ παρῆναι λατρείαν, θείου νόμου διη-
 γορεύοντος, μὴ πρῶτερον τὰ δῆρα προσφέρειν τοὺς ἐν διάφορᾳ
 τυγχάνοντας, ἢ φιλίαν ἄσπασαμένους⁴⁾, καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους
 εἰρηνικῶς διαθέοντας· Ταῦτα βασιλεῦς τῷ σατήρακ παραγγέλ-
 ματα τῷ αὐτοῦ αὐτῶρα διαναίᾳ ἐπικυρῶν, ἀνὸν ὁμονοίᾳ καὶ συνα-
 φανίᾳ τῇ πάσῃ ἔχεσθαι τῶν προκειμένων, διὰ γραφῆς⁵⁾ αὐτῶς
 ἐχοῦσης ἐδήλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ.

Κωνσταντίνου πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον.

Νικήτης Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστός, τῇ ἁγίᾳ συνάδι
 τῇ κατὰ Τύρον.

„Ἦν μὲν ἴσως¹⁾ ἀπόλουθον καὶ τῇ τῶν καιρῶν ἐνδοκίμῳ
 μάλιστα πρέπον, ἀσπασιαστον εἶναι τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν,
 καὶ πάσης λαιδωρίας²⁾ τοὺς τοῦ Χριστοῦ, κῆν ἀπηλλάχθαι θεο-
 ράποντας. Ἐπεὶ δ' οὐχ ὑγιούς φιλονεικίας οἰστροῦ τινὲς ἐλαυ-
 νόμητοι· οὐ γὰρ εἴν εἶπομε βιοῦντες ἑαυτῶν ἀναξίως³⁾· τὰ
 πάντα συγγέιν ἐπιχειροῦσιν, ὅπερ πάσης συμφορᾶς ἐπέκεινα
 κωχρημέναί μαι δοκεῖ, ταύτου χάριν θύοντας ὑμᾶς, τὸ τοῦ λόγου,

τὰς Cast.] — 3) [Σύνοδον αὐθιγὸν πλείων ἱεροκόπων (al. ἐπλήθοντες) ἱεροκόπων
 καὶ ὡσπερ MSt, Steph. Ion. Mox Αἰγύπτου τε καὶ Cast.] — 4) Ἡ φι-
 λία σπασαμένους. Nescio quis ad marginem editionis Genevensis anno-
 tavit scribendum esse ἄσπασαμένους. Malim tamen legere σπασαμένους.
 In codice tamen Fukelii ac Savili scribitur ἄσπασαμένους. — 5) [Διὰ
 γραφῆς. Scripta est epistola n. 335. Vid. Holzkhausen de fontibus etc.
 p. 51.]

Cap. XLII. 1) [ἴσως] nec Val. nec Stroth. recte vertit. Ille enim
 plane, hic wohl reddidit, cum potius vertendum sit profecto. Vide
 quae de hoc usu vocis scripsi ad Euseb. M. P. c. IX: not. 17.] — 2)
 Πάσης λαιδωρίας. Hoc loco λαιδωρία passivam habet significationem,
 idcirco valet quod in fine huius epistolae, βλασφημίας. Atque ita vertit
 Christophorus in libro primo historiae ecclesiasticae Theodoretī c. 29. —
 3) [ἀναξίως] et mox ἐπιχειροῦντες Steph. — 4) [σπασαμένους]. Temere haec

πρότρεπται χωρὶς τινος ὑπερθέσεως εἰς ταῦτ' συνδραμεῖν, πληρῶσαι τὴν σύνοδον, ἐπαμῦναι τοῖς χρήζουσι βοήθειας, τοὺς ἀδελφοὺς ἰάσασθαι κινδυνεύοντας, εἰς ὁμόνοιαν ἐπαναγαγεῖν τὰ διεστῶτα τῶν μελῶν, διορθώσασθαι τὰ πλημμελοῦμενα· ἕως καιρὸς ἐπιτρέπει· ἵνα ταῖς τοσαύταις ἐπαρχiais τῆς πρέπουσαν ἀποδώσετε⁴) συμφωνίαν, ἣν, φεῦ τῆς ἀτοπίας, ἐλαχίστων ἀνθρώπων ἀπώλεσεν ὑπεροψία. Ὅτι δὲ τοῦτο καὶ τῷ δεσπότη τῶν ὅλων θεῷ ἐστὶν ἀρεστὸν, καὶ ἡμῖν πάσης εὐχῆς ὑπέροτερον, καὶ ὑμῖν αὐτοῖς, εἴαν γὰρ τὴν εἰρήνην ἀνκαλέσησθε, οὐ τῆς τυχοῦσης· αἴτιον εὐδοξίας, πάντας ἀνθρώπους συνδομολογεῖν ἠγοῦμαι. Μὴ τοίνυν μέλλετε λοιπόν· ἀλλ' ἐπιτείναντες ἐντεῦθεν ἦδη τὰ τῆς προθυμίας, τοῖς προκειμένοις ὄρον⁵) ἐπιθεῖναι σπουδάσατε τὸν προσήκοντα· (μετὰ πάσης εἰλικρινείας δηλαδὴ καὶ πίστεως συνελθόντες, ἣν ἑκασταχοῦ μονονουχί φωνὴν ἀφαιεῖς ὁ σωτὴρ ἐκεῖνος⁶) ᾧ λατρεύομεν, ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. Οὐδέν⁷) δὲ τῶν εἰς τὴν ἐμὴν εὐλάβειαν ἠκόντων, ὑμῖν ἐνδεήσει. Πάντα μοι πέπρακται, ὅσα γράφοντες ἐδηλώσατε· ἀπέστειλα πρὸς οὓς ἐβουλήθητε τῶν ἐπισκόπων, ἵνα παραγενόμενοι, κοινηήσωσιν ὑμῖν τῶν φρονισμάτων· ἀπέστειλα⁸) Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν⁹), ὅς καὶ τοὺς ὀφείλουτας εἰς τὴν σύνοδον ἀφικέσθαι μεθ' ὑμῶν¹⁰), ὑπομνήσει, καὶ τῶν πραττομένων, ἔξαιρέτως¹¹) δὲ τῆς εὐταξίας κατάσκοπος παρέσται. Ἐὰν γάρ

Steph. et Val. lectione offensus esse videtur Reading. in Corrigendis ad h. l. Vid. *Matthiae* ausführliche griechische Grammatik §. 519. 7. p. 998—1000.] — 5) Τοῖς προκειμένοις ὄροις. Scribendum est ὄρον ex Theodoro, et delenda vox καιρὸν quae mox sequitur, quae nec in codice Fuk. legitur. — 6) [Ἐκεῖνος omittit Cast. et mox ἠκόντων καιρῶν ἐνδεήσει πάντα μὲν πέπ.] — 7) Παρ' ἡμῶν δὲ οὐδέν. Ita quidem legitur apud Theodoretum, ex cuius libro I. hic locus suppletus est, qui in manuscriptis codicibus et in editione Stephani mutilus legebatur. Verum in libro Moraei aliam huius loci interpunctionem reperi, quae meo quidem iudicio rectior est, hoc modo: ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. Οὐδέν δὲ τῶν, etc. Tantum mallet legere παρ' ὑμῶν. Vulgata tamen lectio ferri potest. In codice Fuk. perinde ut in libro Turnebi ac Moraei scribitur: ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν· οὐδέν δὲ τῶν εἰς τὴν ἐμὴν εὐλάβειαν ἠκόντων ἡμῖν ἐνδεήσει. — 8) Ἀπέστειλα. Scribendum est ἐπέστειλα, ut legisse videtur interpres. Tamen in Theodoro et in Fuk. libro [et Cast.] legitur ἀπέστειλα πρὸς οὓς, etc. [Cast. post ἀπέστειλα addit γούν.] — 9) Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν. Flavius Dionysius Comes vocatur ab Athanasio in apologetico ad Constantium, ubi multa refert de hac synodo apud Tyrum, quae habita est consulari Constantii et Albini, mense Augusto ac Septembri. Fuerat hic Dionysius, antea Consularis Phoenices, Ianuario et Iusto Coss. ut patet ex lege 4. codice Theod. de famosis libellis. — 10) [Μεθ' ἡμῶν Cast. qui prok omittit καὶ γούν.] — 11) Ἐξαιρέτως δὲ. Ita quidem legitur apud Theodoretum. Sed in codice Fuk. hic locus ita scribitur: καὶ τῶν πραττομένων δὲ καὶ τῆς εὐταξίας ἔξαιρέτως κατάσκοπος παρέσται. Quam lectionem Scaliger, Bongarsius alique in suis libris

τις, εἰς ἐγὼ οὐκ οἶομαι, τὴν ἡμετέραν κέλευσιν καὶ νῦν δια-
κρούσασθαι πειρώμενος, μὴ βούληθῆ παραγινέσθαι, ἐντεῦθεν
παρ' ἡμῶν ἀποσταλήσεται, ὅς ἐκ βασιλικῶν προσταγμάτων αὐτὸν
ἐκβαλῶν, ὡς οὐ προσήκεν ἑροῖς αὐτοκράτορος¹²⁾ ὑπὲρ τῆς ἀλη-
θείας ἐξενεχθεῖσιν ἀντιτείνειν, διδάξει. Λοιπὸν εἶσαι τῆς
ὑμῶν ὀσιότητος ἔργον, μήτε πρὸς ἀπέχθειαν,) μήτε πρὸς
χάριν, ἀκολουθῶν δὲ τῶ ἐκκλησιαστικῶ καὶ ἀποστολικῶ κανόνι,
τοῖς πλημμεληθεῖσιν εἴτουν κατὰ σφάλμα συμβεβηκόσι, τὴν ἀρ-
μόττουςαν θεραπείαν ἐπινοῆσαι, ἵνα καὶ πάσης βλασφημίας
ἐλευθερώσητε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰς ἡμᾶς ἐπικουρήσητε φρον-
τίδας, καὶ τὴν τῆς εἰρήνης χάριν τοῖς νῦν στασιαζομένοις ἀπο-
δόντες, μεγίστην εὐκλειαν ὑμῖν αὐτοῖς προξενήσητε. Ὁ θεὸς
ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.“

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Γ .

Ὅτι τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγκαινίων εἰς τὴν ἑορτὴν ἐκ πασῶν ἑπαρχιῶν παρή-
σαν ἐλάκοποι.

Ἐπεὶ δὲ δι' ἔργων ἐχώρει τὰ προστεταγμένα, κατελάμ-
βανεν¹⁾ ἄλλος βασιλικὸς ἀνὴρ, ἐπισπέρχων τὴν σύνοδον σὺν
γράμματι βασιλικῶ²⁾, σπεύδειν καὶ μηδὲν ἀναβάλλεσθαι τὴν
ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα παρορμῶν γε πορείαν. Ἄραντες οὖν οἱ
πάντες ἀπὸ τοῦ Φοινίκων ἔθνους, δημοσίοις δρόμοις ἤλαυνον
ἐπὶ τὰ προκείμενα· ἐπληροῦτο δὲ τότε πᾶς ὁ τῆδε τόπος με-
γίστης θεοῦ χορείας, ἐπὶ ταῦτόν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις συνη-
γαινων τῶν ἐξ ἀπάσης ἐπαρχίας διαφανῶν ἐπισκόπων³⁾. Μακε-
δόνας μὲν⁴⁾ γὰρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς μητροπόλεως παρέπεμπον,

repererant. Paulo post scribo: τὴν ἡμετέραν κέλευσιν καὶ νῦν διακρούσα-
σθαι ex codice Fuk. et Theodoro. Neque enim mediocri est em-
phasis in his verbis καὶ νῦν. — 12) [Ἐροῖς αὐτοκράτορις Cast., al. ὁ αὐτο-
κράτορις.]

Cap. XLIII. 1) [Κατελαμβάνετο Cast. Idem et Ion. pro καὶ μηδὲν,
καὶ μή.] — 2) Σὺν γράμματι βασιλικῶ. In veteribus schedis legitur
συγγράμματι. In codice Fuk. lacuna est, et postrema tantum pars voca-
buli legitur ματι. Itaque Savilius σὺν γράμματι supplevit, perinde et Scalliger et ceteri. — 3) [Ἐπληροῦτο — διαφανῶν ἐπισκόπων. Vid. E. F. Wernsdorf. de dedicatione martyrii ex Eusebio p. X. sqq. not. i. Nul-
lum vero ex omnibus illis qui dedicandi martyrii causa Hierosolyma
convenerunt, episcopis et ne Eusebium quidem in splendida panegyri
illā praecipuas quasdam partes habuisse, recte observat idem Wernsdorf.
l. 1. p. XIV. sqq.] — 4) Μακεδόνας μὲν γὰρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς μητρο-
πόλεως. Alexandrum intelligit Thessalonicae civitatis episcopum, qui

Παννόνιοι τε καὶ Μυσαί, τὰ παρ' αὐτοῖς ἀνθούντε κάλλη τῆς τοῦ θεοῦ νεολαίας· παρῆν δὲ καὶ Περσῶν ἐπισκόπων ἱερὸν χρῆμα¹⁾, τὰ θεία λόγια ἐξηραβωκῶς ἀνὴρ, Βιθυνοὶ τε καὶ Θραῖκες²⁾ τὸ πλήρωμα τῆς συνόδου κατεκόσμων. Οὐ μὲν ἀπελιμπάνοντο (οὐδέ) Κιλικῶν οἱ διαφέροντες, καὶ Καππαδοκῶν θ' οἱ πρῶτοι, παιδεύσει λόγων μέσοι τοῖς πᾶσι διέπρεπον· Συρία τε πᾶσα καὶ Μεσοποταμία, Φοινίκη τε καὶ Ἀραβία σὺν αὐτῇ Παλαιστίνῃ, Αἴγυπτός τε καὶ Λιβύη, οἱ τε τὴν Θηβαίων οἰκοῦντες χώραν, πάντες ὁμοῦ ἐπλήρουν τὴν μεγάλην τοῦ θεοῦ χορείαν· οἷς ἀναρίθμητος ἐξ ἀπασῶν τῶν ἐπαρχιῶν ἀπηκολούθει λεώς· παρῆν δὲ τούτοις ἅπασι βασιλικὴ τις ὑπηρεσία³⁾, ἄνδρες τ' ἐξ αὐτῶν βασιλείων δόκιμοι κατεπέμποντο, φαιδρύναι τὴν ἑορτὴν ταῖς βασιλέως χορηγίαις.

Κ Ε Φ Α Α Α Ι Ο Ν Μ Δ'.

Περὶ τῆς διὰ Μαριανοῦ τοῦ νοταρίου δεξιώσεως αὐτῶν, καὶ τῶν εἰς πρωχοῦς διαδόσεων, καὶ ἀναθημάτων τῆς ἐκκλησίας.

Ναὶ μὲν καὶ ὁ τούτοις ἅπασιν ἐφροσῶς βασιλεῖ δεξιὸς ἀνὴρ¹⁾, πίστει καὶ εὐλαβείᾳ, λόγων τε θείων ἐμπρέπων ἀσχῆσει·

synodo Tyrensi interfuit, ut testatur Athanasius. Per Pannoniae autem et Moesiae episcopos, Eusebius intelligit Ursacium et Valentem Arianæ factionis signiferos, qui a synodo Tyrensi missi sunt in Aegyptum, ut de criminibus quae Athanasio obiecta fuerant, illic inquirerent, quemadmodum refert Athanasius in apologetico. [Ursacium et Valentem synodus Sardicensis quae illos condemnavit, imperitos adolescentes vocat, 9a epistola ad Iulianum papam, quae existat in Hilarii fragmentis. Cf. Sulpic Sever. hist. II, 36, 7. ed. Vorst. et verba Eusebii: τὰ παρ' αὐτοῖς ἀνθούντα κάλλη τῆς τοῦ θεοῦ νεολαίας. Tillenont. memoires T. VI. P. II. p. 75 sqq. De metropolitibus autem urbium h. l. commemoratarum vid. Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 74. p. 76.] — 5) [Ἐπισκόπων ἱερὸν χρῆμα. De hoc dicendi genere vid. Euseb. H. E. I, 2. not. 3. VII, 32. not. 5. Add. Markland. ad Maxim. Tyr. T. II. p. 30. ed. Reisk.] — 6) Βιθυνοὶ τε καὶ Θραῖκες. Theogonium Nicaeae, et Theodorum Perinthi, quae aliter Heraclea dicitur, episcopos intelligit, quos eidem synodo interfuisse docent Athanasius et Theodoretus. Praeter Theogonium, alii duo ex Bithynia episcopi Tyrensi synodo interfuerunt, Eusebius scilicet Nicomediensis, et Maris Chalcedonius. [Vid. Socrat. H. E. I, 20.] — 7) Βασιλικὴ τις ὑπηρεσία. Athanasius in apologetico ad Constantium pag. 788. de hac synodo loquens, testatur Constantium palatinos milites misisse, qui episcoporum iussibus obsequerentur: καὶ κόμης Διονύσιος ἀποστέλλεται, καὶ στρατιῶται δορυφόροι δίδονται τοῖς περὶ Εὐσεβίου. [Verba βασιλικὴ τις ὑπηρεσία Val. vertit: „regalis cuiusdam apparitionis officium“ Stroth.: „kaiserliche Bedienung.“ Vid. Du Cange Gloss. Gr. p. 1641. p. 1649.]

Cap. XLIV. 1) Δεξιὸς ἀνὴρ. Mariannus hic erat tribunus et nota-

ὁ δὲ καὶ ταῖς²⁾ ὑπὲρ εὐσεβείας ὁμολογίαις κατὰ τὸν τῶν τυραννῶν καιρὸν λαμπρυνόμενος, εἰκότως τὴν τῶνδε διατάξιν ἐπιστρέφεται. Καὶ οὖν τῷ βασιλείῳ οὗτος κρύματι σὺν εἰλικρινείᾳ πάσῃ διακονούμενος, τὴν μὲν σύνοδον ἐτίμα³⁾ φιλοφρόνῳ δαξιώσει, ἐστίασεαί τε λαμπραῖς καὶ συμποτικαῖς εὐαχλαῖς⁴⁾ πτωχοῖς δ' ἀνείμοσι, πενήτων τ' ἀνδρῶν⁴⁾ καὶ γυναικῶν μυριοῖς πλήθεσι, τροφῆς καὶ τῶν λοιπῶν χρειῶν ἐν ἐνδείᾳ καθέστωσιν, πολυτελεῖς διαδόσεις χρημάτων καὶ περιβλημάτων ἐποιεῖτο· ἤδη δὲ καὶ τὸν πάντα νεῶν πλουσίους βασιλικοῖς ἀναθήμασι καταποικίλλεν. Ἄλλ' ὁ μὲν ταύτην ἐπλήρου τὴν ὑπηρεσίαν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Ε'.

Ἐν συνάξει τῶν ἐπισκόπων προσομιλῆσαι ποιίλλαι, καὶ Εὐσεβίου τοῦ ταῦτα συγγράψαντος.

Οἱ δὲ τοῦ θεοῦ λειτουργοὶ, εὐχαῖς¹⁾ ἅμα καὶ διαλέξεσι²⁾ τὴν ἑορτὴν κατεκόσμου, οἱ μὲν τοῦ θεοφιλοῦς βα-

rius, ut dicitur in titulo huius capituli, et apud Sozomenum. Eandem dignitatem gessit sub Constantio, ut testatur Athanasius in libro de synodis Arimini et Seleucia. [Notάριον quod Stroth. vertit: *Staats-Secretär*, Marianum fuisse dixit sane quisquis capituli titulum confecit. Sed Sozomenus H. E. II, 26. potius: *Μαριανός*, inquit, *τῶν ἐν ἀξίᾳ βασιλικὸς ταχυγράφος*. Cf. Theodoret. I, 31. Atqui notarium non ταχυγράφος, sed ὑπογραφεὺς significare, ipse Valesius affirmat ad Zosim. hist. III, 4, 9. p. 569. edit. *Reitemeyer*, ubi: „Habebant, inquit, Caesares Notarios aliquot, ab Augusto tamen attributos, ut docet Zosimus in rebus Iuliani Caesaris et Ammiani XVII. Longe autem differunt Notarii ab Exceptoribus. Nam Notarii sunt βασιλικοὶ ὑπογραφεῖς, ut passim Zosimus appellat, qui in Consistorio acta excipiebant, et ita semper apud Marcellinum sumuntur. At vero exceptores sunt ταχυγράφοι, qui notis scribebant acta praesidum.“ Itaque aut suorum ipsius praeceptorum inmemor fuisse hoc loco Val., aut notarium interdum certe ταχυγράφος significare, monere debuisse videtur. Cf. Vales. ad Socrat. H. E. V, 22. p. 296. Sozom. H. E. III, 2. p. 132. edit. Read. et de tribus notariorum generibus ad Zosim. V, 34, 11. p. 614 sq. edit. *Reitem.* *Du Cange Gloss. Gr.* p. 1004 sq. *Suicer. thes. T. II.* p. 431 sq.] — 2) [*Ἄλλὰ καὶ ταῖς Ion. Cast.*] — 3) [*Τὴν μὲν σύνοδον ἐτίμα — — περιβλημάτων ἐποιεῖτο.* Vid. *E. F. Wernsdorf.* diss. de Constantini M. religione paschali p. 7. p. 21. Cf. Eiusd. progr. de martyrii dedicatione ex Eusebio p. VI. not. e. p. XII. not. et *Weiokmann.* progr. quo martyrii consecrationem religiosae dedicationis exemplum proposuit p. 22. p. 33.] — 4) *Πενήτων δ' ἀνδρῶν.* Scribendum est *πενήτων τε ἀνδρῶν.* Idem error est in superiori capite, ubi legitur *Ἀγυπτὸς δὲ καὶ Λιβύη*, pro *Ἀγυπτὸς τε*, quomodo in Fuk. codice scribitur utrobique.

Cap. XLV. 1) [*Εὐχαῖς.* Vid. *E. F. Wernsdorf.* de martyrii dedicatione ex Eusebii p. XVI sq. not. t.: „Videntur — preces nonnullas pro ecclesia tum dedicata, sic tanquam *Collectae* solent, recitatae fuisse, cuius-

αἰλώσῃ) τὴν εἰς τὸν τῶν ὄλων σωτήρα δεξίωσιν⁴⁾ ἀνυμνοῦντες, τὰς τε περὶ τὸ μαρτύριον μεγαλοφυίας διεξιόντες τῷ λόγῳ⁵⁾ οἱ δὲ ταῖς ἀπὸ τῶν θείων δογμάτων πανηγυρικαῖς θεολογίαις⁵⁾, πανδαισίαν λογικῶν τροφῶν⁶⁾ ταῖς πάντων παραδιδόντες

modi formula legitur apud AMBROSIUM *Hortat. ad Virginit.* edit. Paris, an. 1642. T. 4. pag. 444. Te nunc Domine precor, ut supra hanc domum tuam, supra haec altaria, quae hodie dedicantur, supra hos lapides spirituales quibus sensibile tibi in singulis templum sacratur, quotidianus praesul intendas, orationesque servorum tuorum, quae in hoc loco funduntur, divina tua suscipias misericordia. Fiat tibi in odorem sanctificationis omne sacrificium, quod in hoc templo fide integra, pia sedulitate offertur. Et quum ad illam respicis hostiam salutarem, per quam peccatum huius mundi aboletur, respicias etiam ad has piae hostias castitatis et diuturnae tuarum auxilio, ut fiant tibi in odorem suavitatis hostiae acceptabiles et cet. — 2) [*Διαλέξει* i. e. sermonibus panegyricis. Vid. *Wernsdorf.* l. l. p. XVI. not. s.: „Dedicationis festivitas fere cum *panegyrico* sermone inchoabatur: deinde, ut EUSEBIUS scribit, *Hist. Eccl.* l. X. c. 3. votivum spectaculum erat videre dedicationum festivitates per singulas urbes, quae frequenti episcoporum Synodō plerumque reddebantur venerabiliores. — — Continebat autem eiusmodi panegyricus sermo praecipue gratiarum actionem ad Deum, et excurrēbat nonnunquam in laudes fundatoris, et gloriam praedicabat aedis reedens exstructae (cf. verba: οἱ μὲν τοῦ Θεοφιλοῦς — — διεξιόντες τῷ λόγῳ). Talis est Panegyricus in dedicatione templi Tyrīi Paulino dictus ab EUSEBIO, et insertus eius *Hist. eccl.* l. X. c. 4. Habetur similis apud GAUDENTIUM *Serm.* XVII. die dedicationis basilicae XXXX Martyrum dictus. In hac de qua loquimur Martyrii dedicatione sermones panegyrici habiti sunt complures, et ii omnes Constantini pietatem laudibus extulerunt.“] — 3) Οἱ μὲν τοῦ Θεοφιλοῦς βασιλέως. Haec omnia usque ad illa verba ἄλλοι δὲ etc. deerant in codice Regio et in editione Rob. Stephani: quae viri docti suppleverunt ex aliquo manuscripto codice, ut opinor. Haec enim genuina mihi videntur, et ex ipsius Eusebii stilō profecta. Habentur certe in optimo codice Fuk. In Savillii autem codice deerant. Nam Savilius ad hunc locum ita annotavit: *Christophorsonus hoc loco interserit ex codicibus suis haec quae sequuntur, quae mihi vix satis huic loco congruere videntur: οἱ μὲν τοῦ Θεοφιλοῦς etc.* [Praeterea notandum, apud Val. cap. XLV. initium factum esse a verbis Ἄλλ’ ὁ μὲν — ὑπηρέσαν. Sed in interpretatione ipse Val. a verbis demum Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ κ. τ. λ. cap. XLV. inchoavit non minus quam Strothius. Hinc praefunte Zimm. verba Ἄλλ’ ὁ μὲν — ὑπηρέσαν ad finem cap. XLIV. reieci.] — 4) Τὴν εἰς τὸν τῶν ὄλων σωτήρα δεξίωσιν. Comitatem ac benignitatem qua imperator Constantinus erga sacerdotes dei utebatur, non sine causa Eusebius appellat benignitatem erga Christum ipsum. Comitatus enim erga ministros, ad honorem redundat ipsius domini. Itaque Christus in evangelio, quicumque, inquit, vos excipit, me ipsum excipit: quodque uni illorum fecistis, mihi fecistis. — 5) [Ταῖς ἀπὸ τῶν — θεολογίαις Val. vertit: „sacris *Theologiae dogmatibus* ad praesentem celebritatem accommodatis“ Stroth.: „durch theologische zu der Feyerlichkeit eingerichtete *Vorträge*.“ Cf. supra cap. XXXIII. not.] — 6) [Πανδαισίαν λογ. τροφῶν κ. τ. λ. Satis frequentes eiusmodi tropi tum in veterum et maxime Platonis, tum in recentiorum Graecorum et patrum ecclesiasticorum scriptis. Vide quae animadverti, ad Euseb. H. E. II, 17. T. I. p. 146. *Victorin.* varr. lectt. II, 14. *Casaubonus* ad Theophrast. charact. VIII. *Plutarch.* moral. T. I. P. I. p. 140. B. ed. *Wyttenb.* *Homer.* *Odyss.* XXI, 427 sqq. *Clement.* T. II. p. 592. A. B. ed. *Montef.* Οἱ πολυτελεῖς καὶ φιλότιμοι τῶν ἱστιάτορων πυκνὰς καὶ ἐκπαλλήλους ποιῶνται τὰς ἐστίασας. — —

ἀκούεις· ἄλλοι δὲ ἐρημικίας τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἐποιούντες, τὰς ἀπορρήτους ἀποκαλύπτοντες θεωρίας· οἱ δὲ μὴ διὰ τούτων χωρεῖν οἶοί τε, "Θυσίαις ἀναλμοῖς καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις") τὸ θεῖον ἰλάσκοντο, ὑπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ, αὐτοῦ τε βασιλέως ὑπὲρ τοῦ τοσούτων αἰτίου, παίδων τ' αὐτοῦ θεοφιλῶν⁸⁾, ἱκετηρίους εὐχὰς τῷ θεῷ προσαναφέροντες. Ἐνθα δὴ καὶ ἡμεῖς τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀγαθῶν ἤξω-

οὔτω καὶ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις τῆς οικίας δυνάμειος τὴν ἀπόδειξιν ἡμῶν παρασχομένη, — συνεχῆς ἡμῶν καὶ ἐπαλλήλους τὰς τῶν μαρτύρων παρατίθεται τραπέζας. Πρώτη γοῦν ἡμᾶς — ἡ μακαρία μάρτυς Παλαγία, μετὰ πολλῆς τῆς εὐφροσύνης εἰσέταξε· σήμερον πάλιν τὴν ἐκείνην ἔορτην — Ἰγνάτιος διεδέξατο· διάφορα τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ μίαν ἢ τραπέζαν. Iohann. IV, 34. Origen. contra Cels. VIII, 392. Wasse ad Thucyd. I, 70, 70. ed. Ducker. Valakengar. ad Theocrit. Adonisz, p. 323. C. Kuinoel, ad Matth. V, 6. Mox Cast. παραδιδόντων.] — 7) [Θυσίαις ἀναλμοῖς καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις His quid sibi velit Eusebius, statim explicat ipse verbis ὑπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης — — ἱκετηρίους εὐχὰς τῷ θεῷ προσαναφέροντες. Cf. I, 48., ubi Eusebius: εὐχαρίστους εὐχὰς ὡσπερ θυσίας τινὰς ἀπύρους καὶ ἀκύπρους — ἀνεπέμπετο. Vid. Wernsdorf. l. l. p. XVII sq. i. „Quibus — eloquentiae minor exercitatio erat, ii precibus sollemnioribus vacabant, quas, usitato Patrum stylo (vid. Suicer. Thes. T. I. p. 1425. c. cf. Wahl. clav. N. T. sub v. θυσία), EUSEBIUS vocat θυσίας ἀναλμοῦς καὶ μυστικὰς ἱερουργίας, — — indicans ab his recitatum fuisse publicum illud et sollemne precationis carmen, quod in veteri ecclesia officio eucharistico praemittere ad altare receptum erat, quo pro imperatoribus, pro ecclesia, pro statu saeculi, pro pace ac rerum quiete ardentissime comprecabatur.“ Neque igitur eucharistiae quae sane alibi iisdem vocabulis appellatur, celebrationem h. l. significavit Eusebius nec sacrificium missaticum, ut catholici opinati sunt. Vid. Martin. Chemnitii examen Concil. Tridentin. p. 487, ex edit. Iohann., Gerh. Titius de phrasibus sive locutionibus vet. eccl. doctorum quibus pro fucandis novitatibus suis Romae ecclesiae doctores abutuntur cap. XIV. p. 156. Edm. Albertinus de eucharistia p. 390. Cramer Fortsetzung des Bossuet T. V. P. I. p. 325 sqq. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. II. p. 342 sq. p. 366. p. 370 sq. et Excurs. III.] — 8) [Ἐπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης — — θεοφιλῶν. Vid. Tertullian. apologet. c. XXXIX.: „Coimus in coetum et congregationem, ut ad deum, quasi manu facta, precationibus ambiamus orantes. Haec vis deo grata est, oramus etiam pro imperatoribus, pro ministris eorum, et potestatibus, pro statu saeculi, pro rerum quiete, pro mora finis.“ Euseb. H. E. VII, 11. VIII, 17. X, 8. V. C. I, 15. 17. Cyrill. Hieros. cateches. V. παρακαλοῦμεν τὸν θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, ὑπὲρ βασιλέων, ὑπὲρ στρατιωτῶν καὶ συμμάχων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις, ὑπὲρ τῶν καταπονουμένων, καὶ ὑπαξαπλῶς ὑπὲρ πάντων βοηθείας δεομένων. Constitt. apostoll. VIII, 9. Alios locos con-gessit et fusius de hac tota re disseruit Kortholtus ad Iustin. M. apol. II. p. 64. p. 97. Bingham. Grigg. eccl. XV, 1. Cf. Salig. de diptychis veterum p. 91 sq. Wetsten. ad 1 Timoth. II, 2. Ceterum Wernsdorf, l. l. p. XVIII.: „Eas preces, puto, inquit, quandam habere similitudinem cum iis, quae in nostri Coetus ecclesiae, finita oratione sacra, de ambone praegleguntur. Quae quum eo tempore maxime recitentur, quo ad eucharistiam celebrandam sacra symbola in altari exposita sunt, ad officium eucharisticum cum eas referri posse, sive ad eas preces, quas vetus ecclesia in Missa Fidelium ad altare fecit, docui in diss. de Sacerdote Latina lingua ad

μένει, ποιήσας τὰς εἰς τὸ κοινὸν διαλέξαι τὴν ἐορτὴν ἐτιμῶμεν⁹⁾, κατὰ μὲν διὰ γράμματος τῶν, τῆ βασιλεῖ πεφιλοκαίη-
μένων, τὰς ἐκφράσεις ἐρμηνεύοντες, κατὰ δὲ καιρίους καὶ τοῖς
προκειμένοις συμβόλοις¹⁰⁾ τὰς προφητικὰς ποιούμενα θεω-
ρίας¹¹⁾. Οὕτω μὲν ἡ τῆς ἀφιερώσεως ἐορτὴ, ἐν αὐτῇ βασι-
λέως τριακονταετηρίδι¹²⁾ σὺν εὐφροσύναις ἐπετελεῖτο¹³⁾.

altare cantillante an. 1761. P. P. p. 14. Cf. supra not. 1.] — 9) [*Ἐπιμῶμεν*
καὶ ἡμεῖς — ἐτιμῶμεν. Docet hic locus, Eusebium orationem illam de laudibus
Constantini M. (cf. c. XLI. Vales. ad lib. I. prooem. not. 5.) non recitasse
in ipsa tricennialium Constantini festiuitate, die XXV. Iulii, sed paulo post,
cum tradat h. l. Eusebius, se encaenis ecclesiae Hierosolymitanae inter-
fuisse die XIII. Septembris (vid. not. 12.) celebratis, et cap. XLVI. addat
se orationem de tricennialibus paulo post profectam Hierosolyma Constan-
tinopolin coram imperatore recitasse. Cf. Valesii de vita scriptisque Eds.
diat. p. XLVIII. not. 49. Manso Leben Constantins p. 878.] — 10) *Τοῖς*
προκειμένοις συμβόλοις. Symbola appellat basilicam illam Hierosolymita-
nam et omnia illius basilicae membra atque aedificia. Vide orationem
Eusebii in dedicatione ecclesiae Tyri, quae refertur in libro decimo histo-
riae ecclesiasticae; ubi singula membra basilicae mysticum quidpiam signi-
ficare asserit. [Cf. III, 33. not. 3 ext.] In codice Fuk. legitur *καιρίους*
τοῖς προκειμένοις συμβόλοις, sine coniunctione. — 11) *Τὰς προφητικὰς*
ποιούμενα θεωρίας. Verba hic videntur esse transposita quod in his libris
saepius factum esse monuimus. Et supra quidem scribendum τὰς ἐκφρά-
σεις ποιῶντες. Hic vero legendum ἐρμηνεύοντες θεωρίας. Sed quaeret
fortasse aliquis, quatenam sint illae propheticæ visiones quas hic designat
Eusebius. Intelligit ni fallor locum qui legitur in capite 3. Sophoniae;
*διὰ τοῦτο ὑπόμινόν με, λέγει κύριος, ἐκ ἡμερῶν ἀναστρέψεις μου εἰς μαρτύ-
ριον.* Nam et Cyrillus Hierosolymitanus in homilia quarta hunc locum
Sophoniae explicat de martyrio seu basilica, quam Constantinus in loco
dominicae resurrectionis exstruxit: — 12) *Ἐν αὐτῇ βασιλέως τριακονταε-*
τηρίδι. Recte interpretes vertit *tricesimo imperii anno.* Nam encaenia ba-
silicae Hierosolymitanae celebrata sunt anno Christi 335. Idibus Septembris,
Constantio et Albino coss. in tricennialibus Constantini. Quo quidem tem-
pore Constantinus annum imperii agebat tricesimum. *Τριακονταετηρίς*
proprie tricennalia significat, id est, festiuitatem ludorum qui ob tricesi-
mum imperii annum agebantur. Auctor chronici Alexandrini Constantio
et Albino coss. *τούτων τῶν ὑπᾶτων ἤχθη τριακονταετηρίς ἐν Κωνσταντίνου*
πόλει πάνυ φιλοτίμως πρὸ ὀκτὼ Καλανδῶν Αὐγουστῶν, quae Latine reddita
sic leguntur in fastis Idatii: „His coss. tricennalia edidit Coustantinus au-
gustus die 8. Cal. August.“ Interdum tamen *τριακονταετηρίς* et tricennalia,
pro tricesimo anno sumuntur. Sic Hieronymus Dalmatium caesarem fa-
ctum esse scribit tricennialibus Constantini, id est, anno imperii eius trice-
simo. Quod autem dixi encaenia basilicae Hierosolymitanae Idibus Sep-
tembris esse celebrata, auctorem huius rei habeo Nicephorum in lib. VIII.
cap. 30. Certe in typico sancti Sabae, et in menologio Graecorum, 13.
die Septembris ponuntur τὰ ἐγκαίνια τῆς ἁγίας Θεοῦ ἀναστάσεως. Ita etiam
Sophronius in oratione de exaltatione sanctae crucis, agebaturque haec
festiuitas quotannis per continuos octo dies. Ex his corrigendum est chro-
nicon Alexandrinum, in quo error est tam in die quam in consule quo haec
gesta sunt. [Cf. III, 33. not. 1.] — 13) [*Οὕτω μὲν ἡ τῆς ἀφιερώσεως*
ἐορτὴ — ἐπετελεῖτο. Vid. Wernsdorff. l. l. p. XVI.: „Posti Martyrii de-
dicationem splendidissimam (quam praecessit minus sollemnis et splendida
templi Tyri consecratio Euseb. H. E. X, 4. commemorata et a. CCCXV.
facta; mōnente ipso Wernsdorffo l. l. p. XX. not. 2. cf. quae animadverti

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ.

Ὅτι καὶ τὴν ἔκφρασιν τοῦ μαρτύρου τοῦ σωτήρος, καὶ τριακονταετηρέατο
ἐπισημωσέν ἐκ αὐτοῦ Κωνσταντίνου.

Ὅτις δ' ὁ τοῦ σωτήρος νεώς, ὅλον τὸ σωτήριον αὐτοῦ,
ὡς αἱ βασιλέως φιλοκαλῶν, ἀναθημάτων τε πλήθη¹⁾ ἐν
χρυσῷ τε καὶ ἀργύρῳ καὶ λίθοις τιμίσις πεποιημένων, κατὰ
ἔντασιν ἐν οἰκίῳ συγγράμματι²⁾ παραδόντες, αὐτῷ βασιλεῖ
προσεφώνησαν ὅτι δὴ λόγον κατὰ καιρὸν, μετὰ τῆς παρουσίας
τῆς γραφῆς ὑπόθεσιν³⁾ ἐκθῆσομεθα, ὁμοῦ καὶ τὸν τριακονταε-
τηρικόν, αὐτῷ συζευγνύντες, ὡς μικρὸν ὑστερόν ἐπὶ τῆς βασι-
λέως ἐπωνύμου πόλεως τὴν πορείαν στείλαμεν, εἰς ἐπήκοον
αὐτοῦ βασιλέως δηλώσομεν, τοῦτο δεύτερον⁴⁾ ἐν αὐτοῖς βασι-
λείοις τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα θεῶν δοξασάντες· οὐ δὴ κατα-
κρημνιστὸς ὁ τῷ θεῷ φίλος, γαννυμένα εἶπεν. Τοῦτο δ' οὖν
αὐτὸ μετὰ τὴν ἀκρόασιν ἐξέφηνε, συμποσιάζων μὲν παρούσας
τοῖς ἐπισκόποις, παντοίᾳ τ' αὐτοῦς τιμῇ φιλοφρονούμενος.

ad l. I. Euseb.) dicerem eam, qua templum in Antiochena urbe, *Dominicum aureum* appellatum, iussu Constantini Imp. an. 341. Marcellino et Probinæ Coss. consecratum est, ad quam nonaginta episcopi convenerant. vide SOCRATEM H. E. II, 7. Eam deinceps sollemniores aliae passim insequuntae sunt, amplissimo episcoporum conventu celebratae dedicationes, quarum haud paucas recenset BLONDELLUS *Apolog. de Presbyt.* pag. 272 et 273.]

Cap. XLVI. 1) *Ἀναθημάτων τε πλήθη.* Inter reliqua donaria quae Constantinus dedit basilicae Hierosolymitanae, fuit palla sacerdotalis aureis filis, contexta, qua episcopus in sacris missarum solemnibus utebatur, ut refert Theodoretus, in lib. II. historiae ecclesiasticae cap. 23. [Cf. V. Q. III, 40. not. 2. III, 43. p. 200 sq.] — 2) [*Ἐν οἰκίῳ συγγράμματι.* Vid. DANZ. de Eus., p. 69 sq. not. 40. :., Producitur hic liber apud CLAVIUM *Hist. Inter.* titulo *Descriptionis Basilicae Hierosolymitanae*, apud EUSEBIUM post ipsum *de Vita Constant. Lib. IV. cap. 46.* (in cap. indice) inscriptus est *Ἐκφρασις τοῦ Μαρτύρου τοῦ Σωτήρος.* Legebatur primis temporibus ad calcem Vitae Constantini, sed nostris temporibus hoc scriptum se oculis subduxit. Cf. VALESII de vita et scriptis Euseb. diatr. p. XLIX. E. F. WERNSDORF. de Christo Latine loquente p. IV. not.] — 3) *Μετὰ τῆς παρουσίας ὑπόθεσιν.* Id est, ad calcem huius operis. Male interpretatus Quod etiam cum videbitur et absoluto opere edemus. Verum interpretationem nostram confirmat ipse Eusebius in cap. 32. huius libri. — 4) *Τοῦτο δεύτερον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις.* Iam enim antea Eusebius in palatio orationem habuerat, ut ipse testatur supra capite 33. ubi vide quae annotavimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ΄.

Ὅπως μὲν ἐν Νικαίᾳ σύνοδος τῆ εἰκοσαετηρίδι, τὰ ἰσχυαία δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις τῆ τριακοταετηρίδι Κωνσταντινου γέγονε.

Ταύτην μεγίστην¹⁾ ὣν ἴσμεν, σύνοδον δευτέραν συνακρότε βασιλεὺς ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμοις, μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην, ἣν ἐπὶ τῆς Βιθυνῶν διαφανῶς²⁾ πεποίητο πόλεως. Ἄλλ' ἡ μὲν ἐπιπέλιος ἦν, ἐν εἰκοσαετηρίδι τῆς βασιλείας, τὴν κατ' ἐχθρῶν καὶ πολεμίων εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας³⁾ αὐτῆς ἐκτελοῦσα ἡ δὲ τῆς τρίτης δεκάδος τὴν περίοδον ἐκάσμεν, τῶ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρι θεῷ, ἀμφὶ τὸ μνῆμα το σωτήριον, εἰρήνης ἀνάθημα το μαρτύριον⁴⁾ βασιλέως ἀφιερῶντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ΄.

Ὅπως τινὸς ἀγᾶν ἐπαινοῦντος, οὐκ ἦν ἐδόχετο Κωνσταντίνος.

Καὶ δὴ τούτων ἀπάντων¹⁾ συντελουμένων, ἀνά στόμα τε παρὰ πᾶσι τῶν τῆς αὐτοῦ κατὰ θεὸν ἀρετῆς βρωμένων²⁾, τῶν

Cap. XLVII. 1) [Μὲν ὦν μεγίστην Cast.] — 2) Ἐπὶ τῆς Βιθυνῶν διαφανῶς. Mallem scribere διαφανούς, quam scripturam in interpretatione mea sum secutus, nec dubito quin Eusebius ipse ita scripserit. Porro in hoc loco quaedam est amphibologia. Possunt enim verba sic construi: ταύτην μεγίστην ὦν ἴσμεν σύνοδον μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην etc. quem sensum secutus est Christophorus. — 3) Εὐχὴν τῆς Νικαίας. Amplector emendationem doctorum virorum, quam in Muraei etiam libro adscriptam inveni: εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας. Libenter tamen aliam quoque vocem addiderim hoc modo: εὐχὴν νικητήριον ἐπὶ τῆς Νικαίας etc. Porro εὐχὴν vota interpretari oportet. Alludit enim Eusebius ad morem Romanorum, qui in huiusmodi solemnitatibus vota pro salute ac felicitate principis concipiebant, ut ex epistola Plinii ad Troianum liquet. Sed et in nummis veteribus eiusmodi vota ita expressa legimus: VOTIS XX. MULTIS XXX. In aliis autem nummis ita habetur: SIC X. SIC XX. Id est, sic decennialia, sic vicennialia. In codice Fuk. diserte scribitur εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας. — 4) Τὸ μαρτύριον. In epistola episcoporum synodi Hierosolymitanae, qui iussu Constantini ad dedicationem huius basilicæ convenerunt, quam refert Athanasius in apologetico pag. 801., vocatur σωτήριον μαρτύριον. Sic etiam eam appellat Hieronymus in chronico, Sozomenus in lib. II. cap. 25., Marcus in vita Porphyrii Gazensis episcopi, et Eucherius in libello de situ urbis Hierosolymitanae. Vide epistolam nostram de Anastasi, in qua adversus lat. Gretserum et Iac. Sirmundum fuse probavimus, unam duntaxat basilicam a Constantino extractam esse, quæ martyrion et Anastasis dicta est. Quam quidem epistolam ad calcem annotationum nostrarum iterum edere placuit. [Cf. supra c. XL. not. 6.]

Cap. XLVIII. 1) Καὶ δὴ τούτων ἀπάντων. Tota haec periodus usque

τοῦ θεοῦ λειτουργῶν τις ἀποτόλμησας, εἰς αὐτοῦ πρόσωπον μακάριον αὐτὸν ἀπέφηεν, ὅτι δὴ κἂν τῷ παρόντι βίῳ τῆς κατὰ πάντων αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἡδωμένος εἴη, κἂν τῷ μέλλοντι συμβασιλεύειν μέλλοι τῷ νίῳ τοῦ θεοῦ. Ὁ δὲ ἀπεχθῆς τῆς φωνῆς ἐπακούσας, μὴ τοιαῦτα τολμᾶν παρήνει φθέγγεσθαι, μάλλον δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ, κἂν τῷ παρόντι κἂν τῷ μέλλοντι, τῆς τοῦ θεοῦ δουλείας ἄξιον φανῆναι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Μ Θ'.

Γάμοι Κωνσταντίου υἱοῦ αὐτοῦ, καίσαρος.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ τριακονταετής αὐτῷ τῆς βασιλείας διαπεραίνετο χρόνος, τῷ δευτέρῳ τῶν παιδῶν συνετέλει γάμους¹⁾, παλαιτάτους τε²⁾ κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου τὴν ἡλικίαν διαπραξάμενος. Θαλαίαι δὴ καὶ ἐστιᾶσεις ἤγοντο, νυμφοστολοῦντας αὐτοῦ βασιλέως τὸν παῖδα, ἐστιῶντός τε λαμπρῶς καὶ συμπουσιάζοντος, ὡς μὲν ἀνδρῶν θιάσοις, γυναικῶν δ' ἀφωρισμένοις ἀλλαχόθεν χοροῖς διαδόσεις τε πλούσιαι χαρισμάτων, δῆμοις ἅμα καὶ πόλεσιν ἐδωροῦντο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν'.

Ἰνδῶν πρεσβεία καὶ δῶρα.

Ἐν τούτῳ δὲ καὶ Ἰνδῶν τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον, πρεσβείαι ἀπῆντων δῶρα κομίζοντες γένη δ' ἦν παντοῖα ἐξαστραπτόντων πολυτελῶν λίθων, ζῶά τε τῶν παρ' ἡμῖν ἄγνωσμένων ἐναλλάττοντα τὴν φύσιν ἃ δὴ προσῆγον τῷ βασιλεῖ, τὴν εἰς αὐτὸν ὠκεανόν¹⁾ δηλοῦντες αὐτοῦ κράτησιν, καὶ ὡς οἱ τῆς

ad vocem ἀπέφηεν, deerat in codice Regio et in editione Rob. Stephani: quam viri docti nescio utrum ex manuscriptis codicibus, an ex coniectura suppleverunt. Tandem vero codex Fuk. nos docuit, haec bona fide ex manuscriptis codicibus fuisse suppleta. — 2) [Αὐτοῦ ἀρετῆς καταβρωμένω Ion. Mox λειτουργῶν Cast.]

Cap. XLIX. 1) [Συνετέλει γάμους. Vid. Pagi ad a. CCCXXXVI. p. VIII. Manso Leben Constantius p. 373.] — 2) Παλαιτάτους τε κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου. Scribendum sine dubio πάλαι ταῦτό κατὰ τοῦ πρ. τὴν ἡλικίαν διαπραξάμενος. [Coniicere quoque possis scribendum esse vel παλαίτατά τε τοὺς κατὰ vel πάλαι τε τοὺς κατὰ κ. τ. λ.]

Cap. I. 1) Εἰς αὐτὸν ὠκεανόν. Scribendum videtur εἰς αὐτῶν ὠκεανόν. Id est, usque ad oceanum Indicum. Porro huius legationis

Ἰνδῶν· γῆρας καθηγεμόνεσσι, εἰδόντων Ἱνδοῦσιν, ἀνδριάντων τ' αὐτὸν ἀπαθήμασι τιμῶντες, αὐτοκράτορα καὶ βασιλέα γνωρίζον ἀμολόγουσι. Ἀρχομένῳ μὲν¹⁾ τῆς βασιλείας αὐτῶ, οἱ πρὸς ἧλιον δύνοντα ὠκεανῶ Βρειτανῶ, πρῶτοι καθυπετάττοντο, οὖν δ' Ἰνδῶν οἱ τὴν πρὸς ἀνίσχοντα ἧλιον λαχόντες.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Α'.

Ὅπως τοῖς τρισὶν υἱοῖς Κωνσταντῖνος διελὼν τὴν ἀρχὴν, τὰ βασιλικὰ μετ' εὐσεβείας διηγείτο.

Ὡς οὖν ἑκατέρων τῶν ἄκρων τῆς ὅλης οἰκουμένης ἐκράτει, τὴν σύμπασαν τῆς βασιλείας ἀρχὴν¹⁾ τρισὶ τοῖς αὐτοῦ διήρει παῖσιν, οἷα τινα πατρῶαν οὐσίαν τοῖς αὐτοῦ κληροδοτοῖν φιλιτάτοις· τὴν μὲν οὖν παπποῖαν λῆξιν τῶ μείζονι, τὴν δὲ τῆς ἐῶας ἀρχὴν τῶ δευτέρῳ, τὴν δὲ τούτων μέσην τῶ τρίτῳ διένεμε. Κληρὸν δ' ἀγαθὸν καὶ ψυχῆς σωτήριοι τοῖς αὐτοῦ ποριζόμενος, τὰ θεοσεβείας αὐτοῖς ἐνίει²⁾ σπέρματα, θελοῖς μὲν προάγων³⁾ μαθήμασι, διδασκάλους δ' ἐφιστάς, εὐσεβεῖα δεδοκιμασμένους ἄνδρας, καὶ τῶν ἐξωθεν δὲ λόγων καθηγητὰς ἑτέρους, ἤκοντα εἰς ἄκρον παιδεύσεως· ἄλλοι πολεμικῶν αὐτοῖς ἐξήρχον μαθημάτων, ἕτεροι τῶν πολιτικῶν ἐπιγνώμονας αὐτοῦσ καθίστων, οἱ δὲ νόμων ἐμπείρους ἐργάζοντο. Βασιλικὴ δ' ἑκάστῳ τῶν

Indicae caput fuisse videtur Metrodorus philosophus, qui ab Indorum rege plurimas gemmas et uniones ad Constantinum detulit, multoque plura allaturum se fuisse fluxit, nisi Persarum rex sibi per agrum Persarum transeunti ea abstulisset. Quo mendacio inductus Constantinus, dum rapta avidius persequitur, bellum Persicum commovit; ut scribit Cedrenus et Ammianus Marcellinus. Sed Cedrenus prorsus alieno loco id refert, anno scilicet Constantini primo ac vicesimo; cum id conferre debuisset in Constantini annum primum ac tricesimum. Hoc enim anno rupta est pax inter Romanos et Persas. [Praeterea cf. *Augusti Denkwürdigkeiten* T. III. p. 226.*] — 2) *Ἀρχομένῳ μὲν τῆς βασιλείας*. Codex Ful. *ἀρχομένῳ μὲν γὰρ τῆς βασ.* Schedae autem veteres [et Zimm.] *ἀρχομένῳ μὲν οὖν*, quod magis placet.

Cap. LI. 1) [τῆς βασιλείας ἀρχὴν — — τῶ τρίτῳ διένεμε. Constantinus junior accepit Galliam, Britanniam et Hispaniam, Constantius orientem, id est, Asiam, Syriam, Aegyptum, Constans denique Illyricum, Italiam et Africam. Vid. *Pagi* ad a. CCCXXXV. n. VIII. *Reitemeier*. ad *Zosim.* II, 39, 3. p. 560. *Stroth.* ad h. l. p. 442. *Manso* *Leben Constantins* p. 131 sq. p. 190 sqq. p. 373. Cf. *Socrat.* H. E. I, 38 ext.] — 2) [*Ἐνίει* Ion. et paulo post ἐπράττοντο idem pro ἐργάζοντο.] — 3) *Προάγων μαθήμασι*. Eusebius in capite 52. iterum *προάγων* usurpat eodem sensu: *Καὶ ὁ μὲν οὕτω τοὺς υἱοὺς προῆγεν*, et in cap. 55. [Ad rem vid. *Baldwin.* *Constantin. M.* p. 29 sqq. p. 140 sqq. *Gibbon* *Geschichte des R. R.* übers. v. Schreiter. T. IV. p. 174. sqq. *Manso* *Leben Const.* p. 239 sqq.] — 4)

παίδων κεκλήρωτο παρασκευῇ, ὀπλίται, δορυφόροι⁴), σωματοφύλακες, στρατευμάτων τε τάγματα παντοῖα· τούτων δὲ καθηγεμόνες, λοχαγοὶ, στρατηγοὶ, ταξίαρχοι, ὧν τῆς ἐν πολέμοις ἐπιστήμης, τῆς τε πρὸς αὐτοὺς εὐτοίας ὁ πατήρ προεκήρυξε τὴν πείραν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Β'.

Ὅπως ἀνδρωθέντας αὐτοὺς εἰς εὐσέβειαν ἤγαγεν.

Ἀπαλοῖς μὲν οὖν ἔτι τὴν ἡλικίαν τοῖς καίσαρσιν, ἀναγκαίως οἱ συμπράττοντες συνῆσαν τε καὶ τὰ κοινὰ διώκουν, εἰς ἄνδρας δὲ λοιπὸν¹) προιοῦσιν αὐτοῖς, μόνος ὁ πατήρ εἰς διδασκαλίαν ἐπήρκει, τοτὲ μὲν παρόντας, ἰδιαζούσαις ὑποθήκαις ζηλωτὰς αὐτοὺς παρορμῶν, καὶ μιμητὰς τῆς αὐτοῦ θεοσεβείας ἀποτελεῖσθαι διδάσκων· τοτὲ δ' ἀποῦσι, τὰ βασιλικά προσφωνῶν διῆει παραγγέλματα γράφων· ὧν τὸ μέγιστον ἦν καὶ πρῶτον²), τὴν εἰς τὸν πάντων βασιλέα θεὸν γινώσιν τε καὶ εὐσέβειαν, πρὸ παντὸς πλούτου καὶ πρὸ αὐτῆς βασιλείας τιμᾶσθαι. Ἦδη δ' αὐτοῖς καὶ τοῦ δι' αὐτῶν πράττειν τὰ λυσιτελῆ τοῖς κοινοῖς, ἐξουσίαν ἐδίδου· καὶ τὴν ἐκκλησίαν δὲ τοῦ θεοῦ διὰ φροντίδος ἄγειν, ἐν πρώτοις παρήνει, αὐτοῖς τε διαρρήδην Χριστιανοῖς εἶναι παρεκελεύετο. Καὶ ὁ μὲν οὕτω τοὺς υἱεῖς προῆγεν· οἱ δὲ οὐχ ὡς ἐκ παραγγέλματος, αὐτογνώμονι δὲ προθυμία, τὰς τοῦ πατρὸς παραινέσεις ὑπερέβαλλον, τῇ πρὸς τὸν θεὸν ὁσίᾳ τὴν σφῶν διάνοιαν συντίνοντες, τοὺς τε τῆς ἐκκλησίας θεσμοὺς ἐν αὐτοῖς βασιλείοις, σὺν τοῖς οἰκειοῖς ἅπασιν ἀπεπλήρουν. Καὶ τοῦτο δ' ἔργον τῆς τοῦ πατρὸς ὑπῆρχε προμηθείας, τὸ τοὺς συνοίκους ἅπαντας θεοσεβεῖς παραδοῦναι τοῖς παισὶ· καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων³) οἱ τὴν τῶν κοινῶν

[Ὅπλιται, δορυφόροι, *scutati, hastati*, Val., *Gens d'Armes, Trabanten*, Stroth. interp. Cf. III, 15. not. 2.]

Cap. LII. 1) *Εἰς ἄνδρας τε λοιπὸν*. Nemo est, qui non per se videat, scribendum esse *εἰς ἄνδρας δὲ* etc. Quod equidem non monerem, nisi vereretur ne quis id nos fugisse existimaret. Paulo post, vox *παρορμῶν* videtur esse superflua. — 2) [*Καὶ πρῶτον Cast.*] — 3) *Καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων*. Sic Eusebius in superiori capite *τάγματα* pro numeris militibus usurpat, et alibi passim. Ita etiam Sozomenus in lib. I. c. 8.: *ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ τὰ Ῥωμαίων τάγματα, ἃ νῦν ἀριθμοὺς καλοῦσιν, ἕκαστον ἰδίαν σκητὴν κατεσκευάσατο*. Porro hic locus mutilus mihi videtur, supplendusque in hunc modum: *καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων ἡγεμόνες, καὶ οἱ τῶν κοινῶν* etc. Ait enim Eusebius, et primorum numerorum rectores, et eos quibus rei publicae cura a Constantino commissa fuerat, Christianae

ἑτύγχανον ἀναδιδεγμένοι φροντίδα, τοιοῦτοί τινες ὑπῆρχον· τοῖς γούν κατὰ θεὸν πιστοῖς ἀνδράσιν, ὡσπερ τισιν ὄχυροῖς περιβόλοις ἠσφαλίζετο⁴⁾. Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα (καλῶς) διέκειτο⁵⁾ τῷ τρισμακάρῳ, θεὸς ὁ παντὸς ἀγαθοῦ πρῦτανις, ὡσανεὶ τῶν καθόλου πραγμάτων εὖ διατεθέντων αὐτῷ, καιρὸν εὐκαιρον εἶναι λοιπὸν τῆς τῶν κρειττόνων μεταλήψεως ἐδοκίμαζε, καὶ τὸ τῇ φύσει χρεῶν ἐπῆγε⁶⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Γ'.

Ὅτι ἀμφὶ τὰ λφ' ἔτη βασιλεύσας, καὶ ὑπὲρ τὰ ε' ἔξους, θῶον εἶχε τὸ σῶμα.

Δύο μὲν οὖν πρὸς τοῖς τριάκοντα¹⁾ τῆς βασιλείας ἐνιαυτοῖς, μηνὶ τε καὶ ἡμέραις βραχείαις δέουσαι, ἐπλήρου, τῆς δὲ

religionis cultores fuisse. Per priores illos intelligit tribunos et comites scholarum, posteriores vero sunt praefecti praetorio, quaestores sacri palatii, magistri officiorum, et ceteri qui civilia negotia tractabant. [Val. vertit: „Primorum quoque numerorum *Rectores*, quibus reipublicae cura commissa fuerat“, contra Stroth.: „Auch die vornehmsten *Officiers*, und die denen die Verwaltung der Staatsgeschäfte oblag.“] — 4) [Ἰσχυρίζετο καὶ ἠσφ. Ion.] — 5) Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα διέκειτο. Non probo coniecturam doctorum virorum, qui post vocem ταῦτα, καλῶς addiderunt; quod etiam in libro Moraei adscriptum inveni. Verum si quid addendam esset, equidem mallet addere οὕτως. Nam καλῶς locum hic habere non potest, cum in sequenti membro occurrat εὖ διατεθέντων. Alioquin otiosa esset repetitio, nec plus secundo in membro diceretur quam in primo. In codice tamen Fuk, legitur καλῶς διέκειτο. [Neque verum est, quod dicit Val. de otiosa repetitione, cum in sequentibus non legatur ὡσανεὶ καὶ τούτων εὖ διατεθέντων αὐτῷ, quod si legeretur, profecto nihil diceretur nisi ἐπεὶ, δὲ καὶ ταῦτα καλῶς διέκειτο τῷ τρισμακάρῳ, sed ὡσανεὶ τῶν καθόλου πραγμάτων ε. δ. α., quod aperte plus est illis ἐπεὶ — τρισμακάρῳ. Itaque cum ipse cod. Fuk, καλῶς exhibeat, certe non eiciendum illud plane erat Zimmermanno.] — 6) [Τὸ τῇ φύσει χρεῶν ἐπῆγε bene interpretatus est Val.: „*fatalis* eius vitae *finem* imposuit.“ Contra I, 18. τῇ κοινῇ φύσει τὸ χρεῶν ἀποδιδούς: „*debitum* communi naturae persoluturus.“ Neque aliter Stroth. Cf. I, 7. p. 19. III, 42. Vide quae scripsi ad Euseb. H. E. T. III. p. 544., quae nolo iam repetere. Add. Plutarch. morall., T. I. P. I. p. 374. F. ed. Wyttenbach. μισθὸν χρέος εἶναι λέγεται τὸ ζῆν, ὡς ἀποδοθησόμενον, ὃ ἰδανίσαντο ἡμῶν οἱ προπάτορες· ὃ δὲ καὶ εὐκόλως καταβλητέον καὶ ἀστενάκτως, ὅταν ὁ θανίσας ἀπαιτῇ. Ibid. p. 396. C. τῶν εἰς τὸ χρεῶν ὀδενόντων, quod bene vertit interpres: „nobis ad *fatale* persolvendum *debitum* tendentibus.“ Ibid. p. 406. B. Ἐχομεν γὰρ τὸ ζῆν ὡσπερ παρακαταθεμένοις θεοῖς ἐξ ἀνάγκης, καὶ τούτου χρόνος οὐδεὶς ἐστὶν ὠρισμένος τῆς ἀποδόσεως, ὡσπερ οὐδὲ τοῖς τραπέζιταις τῆς τῶν θεμμάτων, ἀλλ' ἀδηλον, πότε ὁ δούς ἀπαιτήσῃ. Evagrius H. E. III, 11. μετ' οὐ πολὺ (Τιμόθεος) τὸ κοινὸν ὑπέτισε χρέος quod recte Val. vertit: „cum Timotheus naturae *debitum* persolvisset.“ Cf. statim antea ibidem: τὸ πάντων ὑπελθεῖν καταγώνιον.]

Cap. LIII. 1) Δύο μὲν οὖν πρὸς τοῖς τριάκοντα. Hic Eusebii locus nullus in errorem induxit, inter quos fuit D. Retavius, qui tum in an-

ζωῆς ἀμφὶ τῶν διπλάσιον χρόνον· ἐν ᾧ τῆς ἡλικίας, ἀπαθὲς μὲν καὶ ἀλυτὸν αὐτῷ διήρκει τὸ σῶμα, κηλῖδος καθαρὸν ἀπάσης, παντὸς τε νέου νεανικώτερον, ὠραῖον μὲν ἰδεῖν, βωμαλέον δ' ὅ, τι θεοὶ, δυνάμει καταπράξασθαι, ὡς καὶ γυμνάζεσθαι ἱππάζεσθαι, καὶ ὁδοιπορεῖν, πολέμοις τε παραβάλλειν, τρόπαιά τε κατ' ἐχθρῶν ἐγείρειν, καὶ τὰς συνήθεις ἀναιμακτι κατὰ τῶν δε' ἐναντίας αἵρεσθαι νίκας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Δ'.

Περὶ τῶν τῇ ἄγαν αὐτοῦ φιλοφρονεῖσιν συνεκρημένων εἰς ἀπληστίας καὶ ὑποουσίας

Καὶ τὰ τῆς ψυχῆς δ' ὡσαύτως εἰς ἄκρον τῆς ἐν ἀνθρώποις τελειώσεως αὐτῷ προήει, πᾶσι μὲν ἐμπρόποντι τοῖς καλοῖς,

notationibus ad librum Epiphaniī de ponderibus, tum in libro XI. de doctrina temporum, Eusebii auctoritate fretus, Constantinum tricesimo secundo imperii anno mortem obiisse censuit. Idem etiam scripserunt plerique veterum, Philostorgius in lib. II., Theodorus lector in Collectaneis, Epiphanius, et auctor chronici Alexandrini: ex Latinis autem Aurelius Victor. Verum haec sententia prorsus absurda mihi videtur. Nam qui ita sentiunt, necesse est etiam ut affirment eundem Constantinum anno Christi 305. imperium iniisse, Constantino V. et Maximiano coss., eodemque anno Constantium Augustum patrem Constantini e vivis abiisse. Atqui Constantius Aug. anno sequente, qui est Christi 306., consul sextum fuit cum Maximiano collega, ut omnes fasti constanter affirmant. Quare Constantini imperium non nisi ab anno Christi 306. deduci potest. Iam vero cum mortuus sit Feliciano et Titiano coss., hoc est anno Christi 337., die vicesimo secundo mensis Maii, ut inter omnes constat, necessario efficitur Constantinum imperasse annos triginta, menses decem, tribus tantum diebus exceptis. Creatus enim fuerat caesar octavo Cal. Augusti, ut in fastis scribit Idatius. Recte igitur Eutropius et Rufinus scribunt, Constantinum anno imperii uno ac tricesimo extremum diem obiisse. Recte etiam Eusebius noster in chronico ait Constantinum imperasse annis triginta, mensibus 10. Porro unde factum sit, ut Eusebius noster hoc loco, et plerique veterum duos ac triginta imperii annos Constantino tribuerint, causa haec videtur fuisse. Biennio ante obitum tricennalia Constantinus ediderat Constantio et Albino coss., ut supra retulit Eusebius. Putarunt igitur annum imperii Constantini 30. iis coss. absolutum fuisse; quod tamen falsum est, ut supra notavi. Deinde ab initio Constantini usque ad eius obitum, 32 paria consulum numerantur. Ex quo fieri potuit, ut tricesimo secundo imperii anno illum obiisse crederent. Adde quod nonnulli chronologi patris Constantii annos, quippe qui brevi admodum imperasset, Constantino adscripserunt. Ceterum monendus est lector, doctissimum Petavium tandem sententiam mutasse, et vulgatam opinionem de annis imperii Constantini deque eius initio amplexum fuisse, ut patet ex lib. IV. partis secundae rationarii temporum. [Cf. infra c. LXIV. Gothofredi dissert. ad Philostorg. II, 17. p. 87 sq. Hankius de rerum Byzant. scriptor. P. I. C. I. §. XXIX — XXXIII. Pagi ad a. CCCXXXVII. n. III. IV. Danz. de Euseb. C. p. 41. p. 70. not. 42. Manso Leben Constantins p. 356. p. 374.]

ὑπερβαλλόντως δὲ τῇ φιλάνθρωπιᾳ· ὃ δὴ καὶ μεμπτὸν ἐνομι-
 ζετο τοῖς πολλοῖς, τῆς τῶν μοχθηρῶν ἀνδρῶν φαυλότητος
 εἵνεκα, οἱ τῆς σφῶν κακίας τὴν βασιλέως ἐπιγράφοιτο ἀνεξι-
 κακίαν [αἰτίαν]¹⁾. Καὶ γὰρ οὖν ἀληθῶς δύο χαλεπὰ ταῦτα
 κατὰ τοὺς δηλουμένους τούτους χρόνους καὶ αὐτοὶ κατενόησαμεν,
 ἐπιτριβὴν ἀπλήστων²⁾ καὶ μοχθηρῶν ἀνδρῶν τῶν πάντα λυ-
 μαινομένων βίον, εἰρωνεῖαν τ' ἄλεκτον τῶν τὴν ἐκκλησίαν
 ὑποδυομένων, καὶ τὸ Χριστιανῶν ἐπιπλάστως σχηματιζομένων
 ὄνομα³⁾. Τὸ δ' αὐτοῦ φιλάνθρωπον καὶ φιλάγαθον, τό, τε
 τῆς πίστεως εἰλικρινές, καὶ τοῦ τρόπου τὸ φιλάληθες, ἐνήγειν
 αὐτὸν πιστεύειν τῷ σχήματι τῶν Χριστιανῶν εἶναι νομιζομένων,
 εὐνοίαν τ' ἀληθῆ περὶ αὐτὸν πεπλασμένη ψυχῇ σῴζειν προσποι-
 ούμενων· οἷς ἑαυτὸν καταπιστεύων, τάχα ἂν ποτε καὶ τοῖς μὴ
 πρέπουσιν ἐνεπείρετο⁴⁾, κηλῖδα ταύτην τοῖς αὐτοῦ καλοῖς ἐπι-
 φέροντος τοῦ φθόνου.

Cap. LIV. 1) Ἀνεξικακίαν αἰτίαν. Postrema vox a viris doctis hic addita est ex MSS. codicibus, quam etiam in Fuk. libro reperi. Mallet tamen hanc vocem collocare ante verbum ἐπιγράφοιτο. Sic Eusebius in fine lib. III. de vita Constantini. Longe profecto elegantius ita scriberetur αἰτίαν ἐπ. τὴν βασιλέως ἀνεξικακίαν. [Zimmerm. locus sic constituendus videtur: τὴν βασιλέως ἀνεξικακίαν ἐπιγράφοιτο αἰτίαν. Sed elegantior verborum collocatio in Eusebio saepius minime vera est. Quomodo autem indulgentiae imperatoris homines improbi tribuere potuerint suam nequitiam, Stroth. ad h. l. satis probabiliter coniecit verbis: „Vermuthlich so, dass sie sagten, wenn es Unrecht wäre, was wir thun, so würde uns der Kayser wohl strafen.“] — 2) Ἐπιτριβῆς ἀπλήστων. Amplector emendationem doctorum virorum, quae in Fuketii libro etiam legitur, ἐπιτριβὴν. Porro notandum est hic iudicium Eusebii nostri, qui in principatu Constantini tanquam in pulcherrimo quodam vultu, hunc naevum notavit, quod pessimos ac rapacissimos homines ad amicitiam suam et ad publica officia adscivisset: et quod fraude et calliditate quorundam qui se Christianos esse simulabant, circumventus fuisset. Idem fere reprehendit Aurelius Victor his verbis: *Fiscales molestiae severius pressae. Cunctaque divino ritui paria viderentur, ni parum dignis ad publica aditum concessisset. Quae quanquam saepius accidere, tamen in summo ingenio, atque optimis Reip. moribus, quamvis parva vitia elucet magis.* Sed et Amm. Marcellinus in libro XVI. id ipsum testatur. *Nam proximorum fauces aperuit primus omnium Constantinus.* [Cf. Die Bekehrung des Kaisers Constantin aus dem Englischen des Edw. Gibbon p. 89. Manso Leben Constantins p. 212 sq.] — 3) [Ἐιρωνεῖαν — ὄνομα. Vid. III, 21. p. 175. not. 4. Kist. disput. de commutatione quam Constantino M. auctore societas subiit Christ. p. 55. Neander Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. II. P. I. p. 3 sqq.] — 4) Ἐνεπείρετο. In codice Fuk. et Savilli scribitur ἐνεπείρατο.

Cap. LV. 1) Ἀλλὰ τοὺς μὲν. Ablabium inter ceteros intelligi puto, qui post Constantini mortem, cum res novas moliri crederetur, iussu Constantini interemptus est, ut fase narrat Eunapius in vitis Sophistarum. [Cf.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ΄.

Ὅπως μέχρι τελευταίας εὐλογησάτω Κωνσταντίνος.

Ἄλλα τοὺς μὲν¹⁾ οὐκ εἰς μακρὰν ἢ θεία μετῆρχετο δίκη· αὐτὸς δὲ βασιλεὺς αὐτῶ τὴν ψυχὴν λογικῇ συνέσει προήκτο, εἰς καὶ μέχρι τελευταίας συνήθως μὲν λογογραφεῖν, συνήθως δὲ τὰς προόδους ποιῆσθαι²⁾, καὶ τὰς θεοπρεπεῖς τοῖς ἀκροαταῖς διδασκαλίας παρέχειν, νομοθετεῖν δὲ συνήθως, τοτὲ μὲν πολιτικοῖς, τοτὲ δὲ στρατιωτικοῖς, πάντα τε προσφόρας τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐπινοῶν βίῳ. Μνημονεῦσαι δ' ἄξιον, ὡς πρὸς αὐτῇ γεγονώς τῇ τοῦ βίου τελευτῇ, ἐπικηδήσιόν τινα λόγον ἐπὶ τοῦ συνήθους διήλθεν ἀκροατηρίου· μακρὸν δὲ κατατείνας³⁾ ἐν τούτῳ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας διεξῆκε (λόγον), περὶ τε τῶν εὐσεβῶς διηνυκότεων τὴν ζωὴν, τῶν τε τοῖς θεοφιλέσι παρ' αὐτῷ θεῷ τεταμιευμένων ἀγαθῶν· μακρῶς δ' ἀποδείξαι, καὶ τὸ τῶν ἐναντίων τάγμα ὁποίου τέλους τεύξεται, φανερόν ἐποίησε, τῶν ἀθέων τὴν καταστροφὴν παραδιδούς τῇ γραφῇ· ὃ δὴ καὶ ἔμβριθῶς μαρτυρούμενος, καθάπευσθαι τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἔδοκει· εἰς καὶ τινα τῶν δοκησισόφων⁴⁾ ἔρεσθαι ὅπως ἔχειν αὐτῶ φαίνοιο τὰ λεγόμενα· τὸν δ' ἐπιμαρτυρῆσαι τοῖς λόγοις⁵⁾ ἀληθεῖαν, σφόδρὰ τε καίπερ οὐκ ἐθέλοντα, ἐπαινεῖν τὰς κατὰ τῶν πολυθέων διδασκαλίας. Τοιαῦτα πρὸ τῆς τελευταίας τοῖς γνησίμοις ὁμιλήσας, αὐτὸς αὐτῷ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω πορείαν, λείαν καὶ ὁμαλὴν ἐᾷκει παρασκευάζειν.

Tillemont. memoires T. VI. P. I. p. 59 sq. p. 76 sq.] — 2) Συνήθως δὲ τὰς προόδους ποιῆσθαι. Supra in cap. 29. huius libri προόδους dixit Eusebius, ubi vide quae annotavi. Possis etiam legere προσόδους, ut ad eam editionis Genevensis adscriptum est. Porro interprez erroris sui tenax, etiam hoc loco vertit congressus cum amicis habere, cum conciones vertere debuisset, ut sequentia aperte confirmant. Victoris epitome idem quoque dicit de Constantino: Commodissimus tamen rebus multis fuit, calumpnias dedare legibus severissimis, nutrire artes bonas, praecipue studia literarum: legere ipse, scribere, meditari. Ubi meditari, idem valet ac μελετᾶν, id est, declamare. — 3) Μακρὸν δὲ κατὰ τινας. Scribendum est procul dubio κατατείνας, ut iam alii monuerunt. [Mox λόγον deletis uncis Zimm.] — 4) Τινὰ τῶν δοκησισόφων. Malim scribere τῶν δοκησισόφων. Sic gentiles vocare solet Eusebius, ac praecipue philosophos, qui sibi prae caeteris sapere videbantur. In Fuk. codice δοκησισόφων legitur, sed tertia syllaba lineola subnotatur. [Conicere etiam possis scribendum esse δοκῆσαι σοφῶν. Nam vel ita noster loquitur III, 55. ext. III, 56. init. Δοκησισόφων autem legitur de laudib. Constant. c. XI., atque hoc cod. Fuk. recutus recepi, cum δοκησόφων aperte sit vitiosum.] — 5) [Τοῖς λεγόμενοις. MSt. Steph. Ion.]

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Β ε'.

Ὅπως ἐπὶ Πέρσας στρατευόντων συμπαραλάβειν ἐπισκόπους, καὶ σκηπὴν εἰς σχῆμα τῆς ἐκκλησίας.

Καὶ κείνο δὲ μνήμης ἄξιον, ὡς ἀμφὶ δηλούμενον χρόνον τῶν ἐπ' ἀνατολῆς βαρβάρων κινήσεως ἀκουσθείσης, ἐπὶ ταύτην αὐτῷ τὴν κατὰ τῶνδε νίκην λείπεσθαι φήσας, ἐπὶ Πέρσας στρατεύειν ὠρμάτο· τοῦτό τε κρίνας, ἐκίναε τὰ στρατιωτικὰ τάγματα. Καὶ δὴ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἐπισκόποις περὶ τῆς πορείας ἑκοῦνου, συνεῖναι αὐτῷ δεῖν τινὰς τῶν ἀναγκαίων ἐν θεοσεβείᾳ προμηθεύμενος. Οἱ δέ, καὶ μάλα προθύμως συνέπεσθαι βουλομένοι, μὴδ' ἀναχωρεῖν ἐθέλων, συστρατεύειν δ' αὐτῷ καὶ συναγωνίζεσθαι ταῖς πρὸς τὸν θεὸν ἰκετηρίαις ἔλεγον. Σφόδρα δ' ἐπὶ ταῖς ἀγγελίαις ἠσθεῖς, τὴν πορείαν αὐτοῖς διετύπου¹⁾· [ἔπειτα καὶ τὴν σκηπὴν²⁾] τῷ τῆς ἐκκλησίας σχήματι πρὸς τὴν

Cap. LVI. 1) *Αὐτοῖς διετύπου*. Quae posthac sequuntur in editione Genevensi, usque ad initium capitis 58., deerant tum in codice Regio, tum in editione Rob. Stephani, et a viris doctis addita sunt ex conjectura, ut opinor. Nam quae sequuntur capita, nimis brevia sunt, nec quidquam amplius continent, quam ipsi capitum tituli; quod quidem ab Eusebii instituto prorsus abhorret. Quare credibile est, viros doctos ex titulis capitulorum, qui libro quarto praefixi leguntur, haec supplevisse. Porro in editione Genevensi delenda sunt haec verba: αὐτὸς δέ, quae leguntur post vocem *διετύπου*. Etenim lacuna incipit ante has voces: αὐτὸς δέ *βέδν* etc. Similem errorem supra notavimus. Nostram porro de hoc supplemento conjecturam plane confirmat optimus codex Fuk. qui cum reliqua supplementa quae a Genevensibus edita sunt, fideliter exhibeat, ut suis locis annotavimus, huius loci supplementum non habet. Sed neque in Turnebi libro hoc fragmentum adscriptum est, cum cetera omnia ad marginem eius libri scripta habeantur. — 2) *Ἐπειτα καὶ τὴν σκηπὴν*. Id ipsum ita narrat Socrates in lib. I. cap. 18.: τοσοῦτος δὲ ἦν ἡ τοῦ βασιλέως περὶ τὸν Χριστιανισμόν πάθος, ὡς καὶ Περσικοῦ μέλλοντος κινεῖσθαι πολέμου, μετασκευάσας ἀκηνὴν ἐκ ποικίλης ὀθόνης, ἐκκλησίας τύπον ὑποτελοῦσαν, ὡς περὶ Μωϋσῆος ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπεποιήκει καὶ ταύτην φέρεσθαι, ἵνα ἔχοι κατὰ τοὺς ἐρηματώτερος τόπους εὐκτῆριον ἠνικρεπισμένον. Quae Socratis verba eo libentius adduxi, quod sciam Socratem in iis quae ex Eusebio mutuatur, ipsis fere Eusebii verbis uti solere. Itaque haec Socratis verba Eusebianorum vicem supplere possunt. Nam quae in hac lacuna leguntur, aegre admodum Eusebii esse crediderim. Porro iam antea Constantinus, in bello Liciniano tabernaculum crucis extra castra fixum habuerat, in quo ieiuniis et orationibus vacabat, teste Eusebio in libro II. [cap. 12.] Sed in belli Persici apparatu id amplius praestitit Constantinus, quod tabernaculum in ecclesiae formam construxit. Ab hoc Constantini instituto manasse postea scribit Sozomenus, ut singuli numeri in exercitu Romano, tabernaculum suum haberent instar sacelli instructum, et presbyteros ac diaconos peculiare, qui rem divinam ibi peragerent. [Cf. Augusti Denkwürdigkeiten T. III. p. 224 sq. T. VIII. p. 178 sq.]

ἐκείνου τοῦ πολέμου παράταξιν σὺν πολλῇ φιλοτιμίᾳ ἀκτεινόμενος, ἐν ἣ τῷ θεῷ, τῷ τῆς νίκης δοτῆρι, τὰς ἐκτετηρίας αἴμας τοῖς ἐπισκόποις ποιῆσθαι ἐπενόησε.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Ζ'.

Ὅπως Περσῶν πρεσβείας δεξάμενος, ἐν τῇ τοῦ πάσχα ἑορτῇ συνδιενυκτέρευσε τοῖς ἄλλοις.

Ἐν τούτῳ Πέρσαι πυθόμενοι περὶ τῆς βασιλείας πρὸς πόλεμον παρασκευῆς, καὶ μάχην πρὸς αὐτὸν συμβαλεῖν σφόδρα φοβούμενοι, διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἤξιοῦντο¹⁾ εἰρήνην ποιῆσθαι· διὸ ὁ μὲν εἰρηνοφιλέτατος βασιλεὺς τὴν Περσῶν πρεσβείαν δεξάμενος, φιλικὰς δεξιάς προθύμως σὺν ἐκείνοις ἐπέσπευσε²⁾. ἤδη δ' ἡ μεγάλη τοῦ πάσχα ἑορτῇ παρῆν, ἐν ἣ ὁ βασιλεὺς τῷ θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδούς, συνδιενυκτέρευσε τοῖς ἄλλοις.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ν Η'.

Περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ἐπικαλουμένου τῶν ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει μαρτυρίου.

Ἐπὶ τούτοις³⁾ τὰ μαρτύριον ἐν τῇ ἐπανύμφῳ πόλει ἐπὶ μνήμῃ τῶν ἀποστόλων οἰκοδομῆν παρασκευάζετο]· αὐτὸς δὲ

Cap. LVII. 1) Διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἤξιοῦντο. Idem scribit Rufus Festus in breviario: *Constantinus rerum dominus extremo vitae suae tempore expeditionem paravit in Persas. Toto enim orbe pacatis gentibus, et recenti de Gothicis victoria gloriosior, multis in Persas descendebat agminibus. Sub cuius adventum Babylonias in tantum regna trepidarunt, ut supplex ad eum legatio Persarum occurreret, et facturos se imperata promitterent. Nec tamen pro assiduis eruptionibus quas sub Constantio Caesare per orientem tentaverant, veniam meruerunt. Socrates vero hoc tantum dicit: ἀλλ' οὐ πρόβη πρὸς τὸν πόλεμον. Ἰφθὴ γὰρ δέη τοῦ βασιλέως σβασθῆναι. Id est: Sed bellum ulterius non processit. Nam prae metu imperatoris statim repressum est. — 2) Φιλικὰς δεξιάς προθύμως σὺν ἐκείνοις ἐπέσπευσε. Notabis hic barbarismum, non Eusebii, sed eius qui hoc caput supplevit. Dicendum enim erat πρὸς ἐκείνους ἐπέσπευσε. Sed neque hoc verisimile est, Constantinum qui omnes imperii Romani copias adversus Persas commoverat, pacem cum eis fecisse. Contrarium certe affirmat Rufus Festus cuius verba superius retulimus, et Eutropius atque Aurelius Victor. Socrates tamen pacem cum Persia, vel certe iuducias factas fuisse innuit. [Cf. Manso Leben Constantins p. 198 sq.]*

Cap. LVIII. 1) Ἐπὶ τούτοις. Quis non videt haec ab aliena manu concinnata esse? Neque enim cum sequenti capite ullo modo conveniunt.

νεῶν ἅπαντα εἰς ὕψος ἄφατον ἐπέκεινται, λίθων ποικίλαις παντοίων ἐξαστράπτοντα ἐποίησε, εἰς αὐτὸν ὄρθρον ἐξ ἰδαίφους πλακώσας²⁾· διαλαβῶν δὲ λεπτοῖς φατνώμασι τὴν στέγην, χρυσῶ τὴν πᾶσαν ἐκάλυπτεν· ἄνω χαλκὸς μὲν³⁾ ἀντὶ κεράμου, φυλακὴν τῷ ἔργῳ πρὸς ὑετῶν ἀσφάλειαν παρήχε· καὶ τοῦτον δὲ πολὺς περιέλαμπε χρυσός, ὡς μαρμαρυγὰς τοῖς πόρρωθεν ἀφοραῖσι ταῖς ἡλίου ἀγχαῖς ἀντανακλωμέναις ἐκπέμπειν. Δικτυωτὰ δὲ περὶ ἐκκύκλου τὸ δωμάτιον⁴⁾ ἀνάγλυφα, χαλκῶ καὶ χρυσῶ κατεργασμένα.

Κ Ε Φ Λ Λ Α Ι Ο Ν Ν Θ'.

Ἐκφρασις ἱε. τοῦ αὐτοῦ μαρτυρίου.

Καὶ ὁ μὲν νεὸς ὡς οὖν πολλῇ βασιλείῳ φιλοτιμίᾳ σπουδῆς ἤξιούτο· ἀμφὶ δὲ τοῦτον αἶθριος ἦν αὐλὴ παμμεγέθης, εἰς αἶρα καθαρὸν ἀναπεπταμένη· ἐν τετραπλεύρῳ δέ¹⁾ ταύτῃ στοαὶ διέτρεχον, μέσον αὐτῶ νεῦ τὸ αἶθριον ἀπολαμβάνουσαι· οἰκοί

In hoc capite Constantinus dicitur coepisse aedificare templum apostolorum post dies paschae anni 337. In sequenti autem capite, quod ab Eusebio scriptum esse constat, templum illud iam absolutum cernitur. Atqui a diebus paschae usque ad pentecostem, qua die mortuus est Constantinus, vix humus egeri potuit ad fundamenta templi iacienda. Proinde necesse est, ut templum illud diu ante coeptum fuerit aedificari. Vide caput 36. huius libri. — 2) [Πλακώσας, marmoreis crustis operiens, ut recte vertit Val. Vid. III, 36. not. 1. De sequenti φατνώμασι III, 32. not. 1. III, 37. not. 3.] — 3) Ἄνω χαλκὸς μὲν. Scribendum est ἄνω μὲν χαλκός. — 4) Τὸ δωμάτιον. Eusebius supra in libro III. capite 35. τὰ ἐκτὸς δώματα vocat exteriora tecta basilicae. Itaque δωμάτιον hic videtur esse tectum totius basilicae, vel certe altaris. Eiusmodi tecta in orbis speciem aedificata nos Galli hodieque domata vocamus. Porro de templi apostolorum magnificentia Gregorius Naz. in carmine de insomnia Anastasiae ita scribit:

ὄν τοῖς καὶ μέγαλαυχον ἕδος Χριστοῦ μαθητῶν
πλευραῖς σταυροτύποις τέτραχα τεμνόμενον.

Id est: *Et magnificentum templum Christi discipulorum, quatuor lateribus distinctum in crucis formam.* Huiusmodi forma olim ecclesiae construebantur, ut notavit Gretserus in libris de cruce, Marcus in vita sancti Porphyrii. [Verba δικτυωτὰ — κατεργασμένα Val. vertit: „Totum verò solarium reticulatis quibusdam anaglyphis ex aere et auro fabrefactis erat circumdatum“ Stroth.: „Ein netzförmiges von Erz und Gold gearbeitetes Gitterwerk umgab das Dach rund herum.“ Pro κατεργασμένα Cast. ἐξεργασμένα.]

Cap. LX. 1) [Ἐν τετραπλεύρῳ δὲ ταύτῃ, cuius (areae) ad quatuor latera, Val. an dessen (Hofs) vier Seiten, Stroth. interp. Verba αἶθριος αὐλὴ Val. area, Stroth. Hof vertit. Vid. III, 35. not. 2. III, 39. not. 4) 2. 3. Paulo post vocem ἀνακαμπτήρια Val. deversoria, Stroth. Zimmer, worinn man abtreten konnte, interpretatur.]

τε βασιλῆες ταῖς στοαῖς, λουτρά τε καὶ ἀνακαμπτήρια παρεξ-
τείνεται, ἀλλὰ τε πλεῖστα καταγώγια τοῖς τοῦ τόπου φρουροῖς
ἐπιτηδεύως εἰργασμένα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ' Ε '.

Ὅτι ἐν τούτῳ καὶ μνημεῖον εἰς ταφὴν ἑαυτοῦ προσφρο-
δόμησε.

Ταῦτα πάντα ἀφιέρου βασιλεὺς, διακονίζων εἰς ἅπαντας
τῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τὴν μνήμην· ὠποδόμηι δ'
ἄρα καὶ ἄλλο τι τῇ διανοίᾳ σκοπῶν, ὃ δὴ λανθάνον ταπρῶτα,
κατάφωρον¹⁾ πρὸς τῷ τέλει τοῖς πᾶσιν ἐγίγνετο. Αὐτὸς γοῦν
αὐτῷ εἰς δέοντα καιρὸν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς, τὸν ἐνταυθοῖ τό-
πον ἐταμιεύετο· τῆς τῶν ἀποστόλων προσρήσεως κοινωνόν²⁾ τὸ
ἑαυτοῦ σκῆνος μετὰ θάνατον, προνοῶν ὑπερβαλλούση πίστει
προθυμίᾳ γεγενῆσθαι, ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν ἀξιῶτο τῶν
ἐνταυθοῖ μελλουσῶν ἐπὶ τιμῇ τῶν ἀποστόλων συντελεῖσθαι εὐ-
χῶν. Δώδεκα δ' οὖν αὐτόθι θήκας³⁾, ὡσανεὶ στήλας ἱερὰς.

Cap. LX. 1) [Κατάφωρον δὲ Ion. Μοχ καὶ μετὰ θάνατον Cast.] —
2) Τῆς τῶν ἀποστόλων προσρήσεως κοινωνόν. Alludit Eusebius ad cogno-
mentum illud Ἰσαποστόλου, quo post mortem affectus est Constantinus, ut
legitur in Menaeis Graecorum. Quod cognomentum nescio cur tantopere
ei inviderit Scaliger in lib. V. de emendatione temporum, ut dicat multum
detrahi de laude et gloria apostolorum, cum eorum vocabulum Constantino
tribuitur. Certe quisquis accurate inspexerit quae a Constantino ad propa-
gandam Christi fidem gesta sunt, fatebitur omnino id cognomen merito
illi delatum fuisse. Quod si Thecla id cognomentum mereri potuit, quam
Basilus Seleucensis aliique Ἰσαπόστολον cognominant, quanto potiori iure
id Constantino tribuetur, per quem factum est, ut Christiani nunc omnes
simus? Porro Eusebius iisdem rursus verbis utitur in cap. 71. infra. Auctor
Synodici loquens de synodo Nicaena: Κωνσταντῖνος, ὃ ἐν Χριστιανῶς
βασιλεῦσιν ἀπόστολος. Atque ita dicitur in officio Graecorum die 21. Maii,
ut legitur in Typico S. Sabae. — 3) [Θήκας sine dubio h. l. idem est
quod sequens λάρνακα qua voce utitur Eusebius iterum infra capp. LXVI.
LXX., ergo arcae, sepulcra, Särge, Begräbnisse - Behältnisse, ut Stroth.
vertit idque melius quam Val. capsas. Cf. Matthaei Chrysost. homill.
Vol. II. p. 21. not. 62.: „Interpres: thecas (Chrysostomi verba sunt: εἰς
ἀποστόλων παραγινόμεθα θήκας). Ergo facile se expedivit. Θήκας appellat
sepulcra, seu (?) templa, in quibus erant sepulcra. — — Θήκην de se-
pulcro Petri et Pauli, quod Romae esse dicit, habet. T. XII. p. 717. B.
Θήκη ita occurrit apud Chrysost. multoties. Item apud Xenoph. p. 184. D.
τοὺς θεράποντας αὐτοῦ ὀρύττειν φασὶν ἐπὶ λόφου τινὸς θήκην τῷ τελευτήσαντι.
Lycurg. adv. Leocr. Cap. XI. §. 15. 17. Cap. XXXVI. §. 7. Pro eodem
Chrysost. saepius habet μνήμα, μνημεῖον et λάρναξ. Veluti T. V. p. 845.
C. D.“ Add. Sophocl. Oedip. Col. v. 1762. Θήκην ἱερὰν ἦν κείνος ἔχει.
Koeppen. ad Homer. Iliad. XXIII, 91 sq. XXIV, 795. ed. Kraus. et Augusti
Denkwürdigkeiten T. IX. p. 556. IV. Cum vero illud unum tradat h. l.

ἐπὶ τῆς καὶ μνήμης τοῦ τῶν ἀποστόλων ἐγείρας χοροῦ, μέσην ἐτίθει τὴν ἑαυτοῦ εὐτὸς λάβρακα⁴), ἧς ἐκατέρωθεν τῶν ἀποστόλων ἀνά εἷς διέκειντο. Καὶ τοῦτο γοῦν, ὡς ἔφην, σῶφρονι λογισμῷ⁵), ἐνθα αὐτῷ τὸ σκῆνος τελευτήσαντι τὸν βίον εὐπρεπῶς μέλλοι διαναπαύεσθαι, ἐσκόπει. Ἄλλ' ὁ μὲν, ἐκ μακροῦ καὶ πρόπαλαι τῷ λογισμῷ ταῦτα πρυτανευόμενος, ἀφιέρου τοῖς ἀποστόλοις τὸν νεῖον, ὠφέλειαν ψυχῆς ὄνησιφόρον τὴν τῶσδε μνήμην ποιῆσθαι αὐτῷ πιστεύων· θεὸς δὲ αὐτὸν καὶ τῶν κατ' εὐχὰς προσδοκηθέντων οὐκ ἀπηξίου. Ὡς γὰρ τὰς πρώτας τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς συνεπλήρου ἀσκήσεις, τὴν τε σωτήριον διήγαγεν ἡμέραν, λαμπρὰν αὐτῷ τε καὶ τοῖς πᾶσι τὴν ἑορτὴν καταφαιδρύνας, ἐν τούτῳ τέλους⁶) τὴν ζωὴν διανύοντα καὶ ἐν

Eusebius, Constantinum θήσας duodecim iuxta suam ipsius apponi iussisse in honorem et memoriam apostolorum, utrum aliquando illorum reliquias in illas colligere Constantinus voluerit, semper erit dubium. Cf. *Kist. disp. de commutat. quam C. M. auct. societas subiit Christ. p. 63 sq. not. 4.* „Constantinum, huic superstitioni deditum non fuisse existimat, SCHROCKH *V. p. 70* (imo p. 140 sqq.). *Illum tamen propositum habuisse Apostolorum colligere reliquias, e θήσας forte conici posset, quas in illorum martyrio posuit.* Eus. *V. C. IV. 60.* Illuc certe quorundam Apost. reliquias deferri curavit Constantini filius. *PHILOSTORG. II. 2.* „Contra *Cramer Fortsetzung des Bossuet T. IV. p. 289 sq.:* „Es wurde sehr bald eine *fyerliche Erhebung und Versetzung der Reliquien aus der Erde von einem Orte zum andern gewöhnlich, obgleich nicht allgemein. So erhob der Kaiser Constans, die Leichname des Apostels Andreas, des heiligen Lucas und Timotheus aus der Erde, und liess sie nach Constantinopel bringen. Diese Erhebung und Versetzung ist, aus einem Irrthum oder Gedächtnissfehler des Hieronymus, Constantin dem Grossen zugeeignet worden. Allein dieser Kaiser hat zur Ehre der Märtyrer nicht mehr gethan, als dass er den zwölf Aposteln in der Kirche, die er ihrem Namen in Constantinopel erbaute, zwölf Denkmäler (Grabmäler, Begräbnissbehältnisse), und in der Mitte derselben für sich ein Grab aufführte.“ Cf. *ibid. p. 310. p. 314. et V. C. III, 1. p. 148.* τῶν δ' ἁγίων μαρτύρων τοῦ θεοῦ τὰς μνήμας τιμῶν (Κωνσταντίνος) οὐ διέλεμπαν. *III, 48. p. 205.* δι' ὧν (μαρτυρίων) ὁμοῦ καὶ τὰς τῶν μαρτύρων μνήμας ἐτίμα, καὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν τῷ τῶν μαρτύρων καθέρον θεῷ. *IV, 23.* τῷ νεύματι βασιλέως καὶ μαρτύρων ἡμέρας ἐτίμων.] — 4) Μέσην ἐτίθει τὴν ἑαυτοῦ λάβρακα. At Chrysostomus homilia 26. in epist. II. ad Corinthios pag. 741. ait Constantinum sepultum fuisse in vestibulo aedis apostolorum, quasi eorum lanitorem, idque exaggerat suo more. Haec igitur ita conciliare oportet, ut Constantinus quidem cadaver suum in medio apostolorum humari voluerit, Constantius vero, seu quis alius, id alibi locaverit. Certe Zonaras scribit, Constantium patris sui funus deposuisse in templo apostolorum in peculiari porticu, quam ad id ipsum extruxerat. [Cf. *Nicolai de luctu Christianorum cap. XI. §§. 10. 14. Gothofredi dissert. ad Philostorg. III, 2. p. 99. Valesius ad Sozom. H. E. IX, 2. p. 367. edit. Reading. Schmidt Handbuch der christlichen KG. T. III. p. 382 sq.*] — 5) [Λογισμῷ ποιήσας ἐνθεῶ Ion. Mox Ion. Cast. προτυπούμενος pro πρυτανευόμενος.] — 6) Ἐν τούτῳ τέλος. In libro Moraei legitur τέλος, et ante illam vocem asteriscus ponitur, lego igitur ἐν τούτῳ μέγος τέλος τὴν ζωὴν διανύοντα. Porro hic asteriscus fidem facit*

τούτοις ὄντα, θεὸς ᾧ ταῦτα συνεξείλει, κατὰ καιρὸν εὐκαιρον
τῆς θείας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβάσεως αὐτὸν ἡξίου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Α'.

Ἀνωμαλία σώματος ἐν Ἐλενοπόλει, καὶ προσευχὰ περὶ
βαπτίσματος.

Γίνεται δ' αὐτῷ πρώτη τις ἀνωμαλία τοῦ σώματος. Ἢτ'
οὖν κάκωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸ συμβαίνει· κᾱπειτα τῆς αὐτοῦ πόλεως
ἐπὶ λουτρὰ θερμῶν ὑδάτων πρόεισιν, ἐνθὲν τε τῆς αὐτοῦ μητρὸς
ἐπὶ τὴν ἐπώνυμον ἀφικνεῖται πόλιν. Κάνταῦθα τῷ τῶν μαρ-
τύρων¹⁾ εὐκτηρίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ, ἱκετηρίους εὐχὰς τε καὶ
λιτανείας²⁾ ἀνέπεμπε τῷ θεῷ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ἔννοιαν ἦκε τῆς
τοῦ βίου τελευτῆς, καθάρσεως τοῦτον εἶναι καιρὸν τῶν ποτὲ
αὐτῷ πεπλημμελημένων δεῖν ᾄετο³⁾, ὅσα θία θνητῷ διαμαρτεῖν
ἐπῆλθε, ταῦτ' ἀπορρήψασθαι τῆς ψυχῆς, λόγων ἀπορρήτων
δυνάμει, σωτηρίῳ γε λόγῳ λουτροῦ⁴⁾, πιστεύσας. Τοῦτό τας

lacunam hanc ex aliquo codice manuscripto suppletam esse. Nihilominus
tamen valde dubito, ne ex coniectura cuiuspiam viri docti haec etiam
profecta sint. Neque enim oratio mihi videtur satis Graeca: ἐν τούτῳ
τὴν ζοὴν διανύοντα καὶ ἐν τούτοις ὄντα· cum haec inepta sit repetitio.
Malletque omnino scribere διανύσαντα. Sed verba quae leguntur in fine
lacunae, longe maiorem suspicionem movent: κάνταῦθα τῷ τῶν μαρτύρων
μαρτυρίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ. Primum enim inepta locutio est μαρτυρίῳ
οἴκῳ, cum semper in neutro genere μαρτύριον dicat Eusebius. Deinde
cur μαρτύρων in plurali numero dixit? An pluribus simul martyribus ea
basilica consecrata erat? Erat Helenopoli insignis basilica Luciano mar-
tyri dicata. In hac igitur Constantinus cum ab aquis calidis rediret,
orationis gratia diversurus est. Quare τοῦ μάρτυρος dicendum erat, non
vero τῶν μαρτύρων. Haec cum scripsissem, nactus sum codicem Fako-
tisanum, qui veram huius loci scripturam retinuit. Sic enim habet: τῷ
τῶν μαρτύρων εὐκτηρίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ. In eodem libro legitur ἐν τούτῳ
τέλει sine lacuna: item θεὸς ᾧ ταῦτα συνεξείλει. Quomodo etiam
scriptum reperi in margine codicis Claromontani, qui in reliquis omnibus
consentit cum codice Moraei. [Zimm. ἐν τούτῳ μέχρι τέλους.]

Cap. LXI. 1) [Κάνταῦθα τῷ τῶν μαρτύρων — τῷ θεῷ. Vid. Au-
gusti Denkwürdigkeiten T. IX. p. 554. Cf. infra verba: Τούτο τοι δια-
σηθεις — ἐξομολογούμενος.] — 2) [Λιτανείας, quod alias de processio-
nibus dicitur, h. l. preces, supplicationes significat. Vid. Augusti Denk-
würdigkeiten T. X. p. 26 sqq. Cf. II, 14. ἱκετηρίαις καὶ λιταῖς. Du Cange
Gloss. Gr. p. 817.] — 3) Δεῖν ᾄετο Scribendum videtur διανοεῖτο. — 4)
Λόγῳ λουτροῦ. Scribendum puto σωτηρίῳ τε λουτρῷ. [Ita Zimm.] Quid enim
sibi vult λόγῳ λουτροῦ, praesertim cum antea dixerit λόγων ἀπορρήτων
δυνάμει? In veteribus schedis legitur σωτηρίῳ λόγῳ λουτρῷ, quod plane
confirmat emendationem nostram. [Ad sententiam verbis καθάρσεως —
πιστεύσας expressam vid. Moshem. de rebus Christian. ante Constant. III.
p. 967. et Die Bekehrung des Kaisers Constantins aus dem Englischen

διανοηθεὶς, γόνυ κλίνας ἐπ' ἰδαίφους, ἡμέτης ἐλύγνετό τοῦ θεοῦ,
ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυρίῳ ἐξομολογούμενος, ἔνθα δὴ καὶ πρῶτον)

des Edw. Gibbon p. 60 sqq. Manso Leben Constantins p. 123.] — 5) Ἐνθα δὴ καὶ πρῶτον τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν ἤξιοῦτο. Hic locus attentam in primis lectoris diligentiam flagitat. Ex eo enim magna illa de Constantini baptismo quaestio diiudicari facile potest. Ait igitur Eusebius, Constantinum imperatorem tunc primum manuum impositionem cum solemnī precatione in ecclesia suscepisse, id est uno verbo, tunc primum factum esse catechumenum. Nam catechumoni per manus impositionem fiebant ab episcopo, ut docet canon 6. concilii Arelatensis: *De his qui in infirmitate credere volunt, placuit eis debere manum imponi.* Idem sancitum est cap. 39. concilii Eliberitani: *Gentiles si in infirmitate desideraverint sibi manum imponi; si fuerit eorum ex aliqua parte vita honesta, placuit eis manum imponi, et fieri Christianos.* Qui quidem canon Eliberitanus, ut id obiter moneam, nihil aliud esse videtur quam expositio canonis Arelatensis: quod et in aliis eius concilii capitulis cernere licet. De eodem ritu locus est illustris apud Sulpicium Severum in dialogo II. de miraculis sancti Martini, cap. 5.: *Postremo cuncti catervatim ad genua beati viri ruerē coeperunt, fideliter postulantes, ut eos faceret Christianos. Nec cunctatus, in medio, ut erat, campo, cunctos imposita universis manu catechumenos fecit.* Idem in libro I.: *Nemo fere, inquit, ex immani illa multitudine fuit gentilium, qui non impositione manus desiderata, in dominum Iesum relicto impietatis errore crederit.* Augustinus etiam in lib. II. de peccatorum remissione cap. 26. *Non uniusmodi est sanctificatio. Nam et catechumenos secundum quendam modum unum per signum crucis et orationem manus impositionis puto sanctificari.* Sed et Petrus Chrysologus idem scribit in sermone 52. *Hinc est quod veniens ex gentibus, impositione manus et exorcismis ante a daemone purgatur; et apertionem aurium percipit, ut fidei capere possit auditum.* Sic etiam in sermone 105. *Namque ut incurvus peccatis gentilis erigatur ad coelum, prius a gentili per impositionem manuum nequam spiritus, effugatur.* His adiungendus est Symeon Metaphrastes qui in actis ss. Martyrum Indis et Domnae ita scribit de Cyrillo episcop.: *Ille autem cum moderate divinas ei cecinisset scripturas, et veneranda Christi cruce eam obsignasset, tunc quidem eam facit catechumenam.* Denique Marcus in libro de vita Porphyrii Gazensium episcopi: *Die sequenti parentes mulieris et cognati euntes ad b. Porphyrium, prociderunt ad eius pedes, petentes Christi signaculum. Beatus vero cum eos signasset, et fecisset catechumenos, dimisit illos in pace, praecipiens eis ut vacarent sanctae ecclesiae. Et paulo post cum eos catechesi instituisset, baptizavit.* Ex his patet, catechumenos non aliter quam per impositionem manus olim in ecclesia factos fuisse. Cum igitur Constantinus tunc primum manus impositionem in ecclesia accepisse dicatur, constat eum catechumenum nondum fuisse. Sed dicet aliquis: quis credat Imperatorem Constantinum ad id usque temporis catechumenum non fuisse? cum et Nicaeno concilio interfuerit, et tot leges ac rescripta pro Christianis ediderit, tot ecclesias extruxerit, gentiles ad suscipiendam fidem Christi omnibus modis incitaverit, et haereticos ac schismaticos basilicis suis spoliaverit. Certe omnibus Christiani hominis officiis eum persunctum fuisse testatur Eusebius. Nam et ieiuniis atque orationibus eum vacasse scribit, et dominicos dies ac martyrum festa celebrasse, pernoctasse etiam in vigiliis paschae. Haec omnia et multo adhuc plura quae afferri possent, Constantinum gentilem non fuisse convincunt, sed eundem catechumenum fuisse non arguunt. Certe in his quatuor Eusebii libris, quibus Constantini pietas et religio celebratur, nusquam legitur Constantinum in ecclesia cum reliquis catechumenis preces fecisse, nec sacramentum catechumenorum

τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν ἤξιούτο⁶⁾· μεταβὰς δ' ἐνθεν, ἐπὶ προάστειον τῆς Νικομηδείων ἀφικνεῖται πόλεως, κἀνταῦθα συγκαλέσας τοὺς ἐπισκόπους, ὧδέ πη αὐτοῖς διελέξατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΒΒ'.

Κωνσταντίνου πρὸς ἐπισκόπους περὶ μεταδόσεως τοῦ λουτροῦ παράκλησις.

„Οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πάλας μοι διψῶντι καὶ εὐχομένῳ τῆς ἐν θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἐλπίζόμενος· ὦρα καὶ ἡμᾶς ἀπολαῦσαι τῆς ἀθανάτοποιου σφραγίδος, ὦρα τοῦ σωτηρίου σφραγίσματος¹⁾ μετασχεῖν· ἐπὶ ρείθρων Ἰορδάνου ποταμοῦ²⁾

percepisse. Cumque de Helena Augusta matre imp. Constantini id discrete affirmet Eusebius, eam in ecclesia cum reliquis mulieribus constitisse, nunquam tamen de Constantino idem ab illo dictum invenias. Quod si obiicias, Constantinum Helenopoli in martyrum templo diversatim fuisse, et preces ad deum fudisse: primum respondeo haec in nostris codicibus non legi, ut paulo antea observavi. Deinde ecclesias ingredi licebat etiam gentilibus, excepto missarum tempore, quanto magis id licuit imperatori, qui se Christianum profitebatur? Cum igitur Eusebius hic aperte doceat, Constantinum primum Helenopoli manus impositionem a sacerdotibus accepisse, plane efficitur, illum ante hoc tempus catechumenum non fuisse. Scio Athanasium in vita sancti Antonii, ubi de literis a Constantino ad Antonium scriptis loquitur, et Augustinum in epistola 162. et 166. Constantinum Christiani principis titulo affecisse. Sed responderi potest, eos hac in re vulgatam omnium opinionem ac famam secutos esse, et Constantinum palam Christianum principem appellasse, non quod Christianae fidei sacramentis adhuc initiatus esset, sed quia Christianae religionis cultum aperte profitebatur. Alia quoque longe gravior obiectio adversus nostram sententiam afferri potest ex cap. 92. lib. I. cuius hic est titulus: Ὁπως κατηχηθεὶς Κωνσταντῖνος etc. Ex quo colligitur, Constantinum statim post illam crucis in coelo visionem factum esse catechumenum. Sed respondeo titulos istos non ab Eusebio compositos fuisse, sed ab recentiore aliquo, ut supra demonstratum est. Deinde κατηχηθεὶς ibi sumitur pro μαθητευθεὶς. Certe Eusebius in toto illo capite Constantinum catechumenum factum esse non dicit, sed tantum episcopos ab illo evocatos, rationem coelestis illius visionis eis aperuisse, ipsum vero exinde lectioni sacrorum voluminum operam dedisse. [Cf. Excurs. V.] — 6) Τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν. Sic in lib. I. historiae ecclesiasticae cap. 13. εὐχάς τε διὰ χειρὸς λαβών. Ad quem locum vide quae annotavi, Augustinus in lib. II. de peccatorum remissione cap. 26. vocat orationem manus impositionis.

Cap. LXII. 1) Σωτηρίου σφραγίσματος. Inepta prorsus haec repetitio, cum proxime antea dixerit τῆς ἀθανάτοποιου σφραγίδος. Proinde non dubito quin Eusebius scripserit σωτηρίου χαρίσματος. Sic enim baptismum veteres etiam vocabant, ut praeter ceteros docet Gregorius Nazianzenus. [Sed quamvis χαρίσματος legatur, tamen praecedentia ὦρα — σφραγίδος ad sensum verbis ὦρα — μετασχεῖν repeti patet. Hinc non necessaria videtur Valesii correctio. Praeterea vid. Euseb. H. E. III, 23. T. I. p. 233 sq. Add. Grabe spicileg. PP. secul. I. p. 331 sq. Casauboni animadvv. in annal.

τοῦτ' ἐνεόουν²⁾ ποτὲ ποιῆσαι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ σωτὴρ εἰς ἡμέ-

Baronii exercit. XVI. n. 51. Cramer Fortsetzung des Bossuet T. V. P. I. p. 193.] — 2) Ἐπὶ ῥείθρων Ἰορδάνου ποταμοῦ ἐνεόουν. Ne quis forte Constantinum temere reprehendat, qui illic baptizari ambierit, ubi dominus olim a Ioanne fuerat baptizatus, sciendum est plerumque Christianorum idem tunc temporis ambiisse. Ita Eusebius noster in libro de locis Hebraicis: Βηθαβαρά. Ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων πέραν τοῦ Ἰορδάνου καὶ δείκνυται ὁ τόπος, ἐν ᾧ καὶ πλείους τῶν ἀδελφῶν εἰς ἔτι νῦν τὸ λουτρὸν φιλοτιμοῦνται λαμβάνειν. Quem locum ita vertit Hieronymus: BETHBAARA trans Iordanem ubi Ioannes in poenitentiam baptizabat: unde et usque hodie plurimi de fratribus, hoc est, de numero credentium, ibi renasci cupientes, vitali gurgite baptizantur. Et Hieronymus quidem verba Eusebii interpretatur de catechumenis, qui maximo studio ambibant, ut in Iordane baptizarentur. Verba tamen Eusebii de simplici lavacro possunt intelligi. Certe diu post Eusebii ac Hieronymi aetatem, fideles in eo ipso loco lavare soliti sunt, praecipue festo die Theophaniae post baptismum parvulorum, ut didici ex Itinerario Antonini martyris, cuius haec sunt verba: *Iuxta Iordanem vero ubi baptizatus est dominus Iesus, est tumulus cancellis circumdatus. Et in loco ubi redundat aqua de alveo sub, posita est crux lignea intus in aqua, et ex utraque parte rupes strata marmore. Et in vigilia Theophaniae magnus ibi fit conventus populorum. Et quarta aut quinta vice gallo canente, fiunt vigiliae. Completis matutinis, primo diluculo surgentes procedunt ad sacra ministeria celebranda sub divo. Et diaconi tenentes sacerdotem, descendit sacerdos in flumen. Et hora qua coepit benedicere aquam, mox Iordanes cum magno rugitu post se revertitur; et stat aqua superior in se usque dum baptismus perficitur, inferior autem fugit in mare. Et paulo post: Baptismo autem completo descendunt omnes in fluvium pro benedictione, induti sindonibus quas sibi ad sepulturam servant. Idem quoque traditur in Hodoeporico sancti Willibaldi quod edidit Canisius: Ad Iordanem, ubi dominus fuit baptizatus, ibi nunc est ecclesia in columnis lapideis sursum elevata: et subtus ecclesiam est nunc arida terra, ubi dominus baptizatus fuit, in ipso loco et ibi nunc baptizant. Ibi stat crux lignea in medio, et parva derivatio aquae stat illic; et unus funiculus extensus super Iordanem hinc et inde firmatur. Tunc in solemnitate Epiphaniae infirmi et aegroti venientes habebant se cum funiculo, et sic demerguntur in aquam. Episcopus noster Willibaldus balneavit se ibi in Iordane. Eiusdem rei exemplum legimus in prato spirituali Ioannis Moschi cap. 9. [Adde Göteler. eccl. Graecae monument. Tom. II. p. 670 sq. Augusti Denkwürdigkeiten T. VII. p. 185 — 188. Praeterea in Iordane tempore Constantini M. et post illud vere plures esse baptizatos, haud scio an colligi quoque possit ex Prudent. cathemer. v. 61 sqq. ed. Cellar.*

Durare nos tales iube,
Quales, remotis sordibus,
Nitere primum iusseras,
Iordane tinctos flumine.

Cf. verba Hodoeporici a Valesio allata: „et subtus — — ubi dominus baptizatus fuit, in ipso loco et ibi nunc baptizant.“ Paulinus Petrocor. de vita Martini IV, 253.

Altera poeta decent homines Iordane renatos.

Quod enim Cellarius ad l. I. Prudentii p. 11. censuit, improprie explicanda esse Prudentii et Paulini verba, ita ut nihil significetur nisi baptizati simpliciter, hoc quia licentia maiori etiam quam poetica deinde illi locuti essent, mihi quidem satis improbabile videtur.] — 3) Ἐνεόουν ποτὲ. In codice Fuketiano legitur τοῦτ' ἐνεόουν ποτὲ ποιῆσαι, quemadmodum scri-

ερον τύπον, τοῦ λουτροῦ μετασχεῖν μνημονεύεται· θεὸς δὲ ἄρα τὸ συμφέρον εἰδὼς, ἐντεῦθεν ἤδη τούτων ἡμᾶς ἀξίαι. Μὴ δὴ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω⁴⁾. Εἰ γὰρ καὶ πάλιν ἡμᾶς ἐνταυθοῖ βιοῦν, ὃ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου κύριος ἐθέλοι, καὶ οὕτως ἐμὲ συναγελάζεσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ, καὶ ταῖς εὐχαῖς ὁμοῦ τοῖς πᾶσιν ἐκκλησιαζόντα κοινωνεῖν ἀπαξ ὤριστα⁵⁾, θεσμούς ἤδη βίου θεῷ πρέποντας, ἐμαυτῷ διατάξομαι.“ Ὁ μὲν δὴ τοῦτ' ἔλεγεν· οἱ δέ⁶⁾, τὰ νόμιμα τελούντες, θεσμούς ἀπεπλήρουν θείους, καὶ τῶν ἀπορρήτων μετέδιδον, ὅσα χρηὴ προσδιαστελλόμενοι⁷⁾. Καὶ δὴ μόνος τῶν ἐξ αἰῶνος ἀντακρατόρων Κωνσταντῖνος, Χριστοῦ μαρτυροῖς

ptum reperi in libro Turnebi ac Moraei. — 4) Μὴ δὴ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω. Horum verborum sensus satis obscurus est. An Constantinus id voluit dicere? Cessent iam omnes dubitare de me, utrum revera Christianus sim. Nemo in posterum suspicetur me verbis duntaxat, non ex intimo cordis affectu, fidem Christi amplexum fuisse. Potest etiam ἀμφιβολία hoc loco sumi pro ἀναβολῇ. Id est: *Omnia mora, omnia amoveatur dilatio.* Qui quidem sensus magis cohaeret cum praecedentibus. His enim verbis semetipsum accusat Constantinus, quod scilicet salutare lavacrum nimis distulerit, quodque tamdiu quasi anceps ac dubius haeserit, nec gentilium ritus ac ceremonias colens, nec Christianorum sacra suscipiens. [Val. vertit: „omnis removeatur dubitatio“ Stroth.: „Fern sey alles Bedenken.“ Cf. Excurs. V.] — 5) Ἀπαξ ὤριστα. Horum verborum duplex sensus afferri potest. Aut enim ὤριστα subauditur τῷ θεῷ, quem sensum secutus est interpres huius libri. Aut certe subauditur ὤριστα ἐμοί, quem quidem sensum veriore puto. Certe in codice Regio post vocem ὤριστα, media distinctio ponitur. Deinde vox illa ἀπαξ, satis ostendit Constantinum de se ipso loqui. Postremo si haec de deo intelligerentur, non dixisset Constantinus τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ, sed τῷ αὐτοῦ. — 6) [Οἱ δέ. Vid. Augusti. Denkwürdigkeiten T. VII. p. 158 sq. „Es ist bemerkenswerth, dass Eusebius von Bischöfen spricht, und des Bischofs Eusebius von Nikomedien nicht namentlich erwähnt. Die übrigen Kirchen-Historiker erzählen bloss: dass Konstantin kurz vor seinem Ende in Nikomedien die Taufe empfangen habe. Bloss Hieronymus (Chronicon ad a. 337.) nennet den Eusebius von Nikomedien und äussert seine Bedenklichkeit darüber, dass der Kaiser die Taufe von einem Arianer erhalten habe.“ Cf. Schröckh christl. KG. T. V. p. 393. Henke allgemeine Geschichte der christlichen Kirche T. I. p. 158. Praeterea Augusti l. l. scripsit: „Aber eben deswegen ist diese Taufe (Constantins) ein wichtiger Fall, weil sich darin das Urtheil der alten Kirche über die Gültigkeit der von einem Ketzer vollzogenen Taufe ausspricht. Dass man diese aber als dem Gesichts-Punkte einer Noth-Taufe ansah, ergiebt sich aus der Sorgfalt, womit die Geschichtschreiber die Umstände von der Krankheit des Kaisers und der ihm drohenden Lebens-Gefahr berichten.“] — 7) Προσδιαστελλόμενοι. In libris Turnebi ac Moraei ad marginem emendatur προδιαστελλόμενοι, quod magis placet. Porro hoc verbum διαστέλλομαι, eo sensu frequenter accipitur in sacris libris, [Cf. Wahl. clav. N. T. Vol. I. p. 292. ed. II. Val. vertit ὅσα — προσδιαστελλόμενοι iniunctisque ei quae necessaria erant, contra Stroth. nach vorhergegebenem nöthigen Unterricht. Cf. Passow Lexic. sub v.

ἀναγεννώμενος⁸⁾ ἐτελειούτο⁹⁾), θείας τε σφραγίδος ἀξιούμενος,

προδιαστέλλομαι et προδιαστέλλομαι.] — 8) [Χριστοῦ μαρτυροῖς ἀναγεννώμενος Val. quidem vertit: „in Christi martyriis renatus (baptizatus)“ et Stroth.: „in den Märtyrer-Kirchen Christi wiedergeboren.“ Sed tunc scribendum erat ἐν Χριστοῦ μαρτυροῖς, ut supra cap. LXI. ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυρῷ, ut taceam, ineptius deinde positum esse numerum pluralem pro singulari, unde Augusti Denkwürdigkeiten T. VII. p. 158. vertit: „in der Märtyrer-Kirche Christi.“ Iam vero ne sic quidem videtur verti posse, quia, ut antea monui, ἐν Χ. μ. deinde scribendum esset, neque dubito equidem quin verissima sit coniectura Fabricii salut. luc. evang. exorient. p. 235. legendum esse affirmantis Χριστοῦ μνηστοῖς. Vide verba statim praecedentia τῶν ἀπορρήτων μετεδίδωσαν, *sacrorum mysteriorum participem eum fecere*, interprete Val., *ertheilten sie ihm das Sacrament*, Strothio. Cf. Suicer. thes. T. II. p. 182 sq. A. B. et quae ipse annotavi ad Euseb. H. E. X, 3. T. III. p. 210 sq. Add. Tillemont. histoire des empereurs T. IV. p. 631.] — 9) Ἐτελειούτο. Non possum probare versionem interpretum, qui ἐτελειούτο transtulerunt *initiatum est*, quasi legeretur ἐτελείτο. Ego vero interpretari malui *consummatus est*. [Stroth. „zur Vollkommenheit gebracht.“] Sic Cyprianus in epistola 73. ad Iubaianum pag. 145. *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesia baptizantur, praepositis ecclesiae offerantur, et per nostram orationem ac manus impositionem spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consummentur.* Certe Graeci Patres baptismum vocare solent *τελείωσιν*, id est, perfectionem et consummationem. Sic Athanasius in oratione III. contra Arianos: ἡ διατί καὶ ἐν τῇ τελειώσει τοῦ βαπτίσματος συγκατανομάζεται τῷ πατρὶ ὁ υἱός. Et paulo post ἡ διατί τὸ πεποιημένον συναριθμεῖται τῇ ποιήσαντι εἰς τὴν τῶν πάντων τελειωσιν. Item aliquanto post *τελειοῦσθαι* ponit pro baptizari: ὃν βαπτίζει ὁ πατήρ, τοῦτον ὁ υἱὸς βαπτίζει καὶ ὃν ὁ υἱὸς βαπτίζει, οὗτος ἐν πνεύματι ἁγίῳ τελειοῦται. Et sequente pagina baptismum iterum vocat *τελείωσιν*, ita scribens: εἰς γὰρ ὄνομα πατρὸς καὶ υἱοῦ δίδοται ἡ τελειωσις, etc. Quibus in locis P. Nannius semper vertit *initiationem*. Sed et Gregorius Naz. in oratione prima contra Iulianum, baptismum eodem vocabulo appellat: αἵματι μὲν οὐχ ὄσιν τὸ λουτρὸν ἀπορρήπτται, τῇ καθ' ἡμῶς τελειώσει τὴν τελειωσιν τοῦ μύσου ἀντιτιθείς. Denique Clemens Alexandrinus in libro I. paedagogi, baptismum variis nominibus appellari scribit. Interdum enim χάρισμα, interdum φάτισμα dici, modo λουτρὸν. Deinde causam subiungit cur vocetur *τέλειον*: *τέλειον*, inquit, dicimus id cui nihil deest. Quid porro deest illi qui deum novit, et qui gratiam dei possidet, et vita iam fruitur aeterna? Ex quo ita concludit Clemens, omnes qui in Christum crediderunt, et sacro lavacro tincti sunt, iam perfectos esse. Οὕτω τὸ πιστεῦσαι μόνον καὶ ἀναγεννηθῆναι, τελειωσις ἐστὶν ἐν ζωῇ. [Cf. Suicer. thes. T. II. p. 1259 sqq.] Apud Latinos quoque *perfecti Christiani* dicebantur, qui baptismum susceperant, tametsi manus impositionem ab episcopo non accepissent. Vetus auctor de haereticis non rebaptizandis: *Quod hodierna quoque die non potest dubitari esse usitatum, et evenire solitum ut plerique post baptismum sine impositione manus episcopi de saeculo exeant; et tamen pro perfectis fidelibus habentur.* Et iterum infra p. 135. editionis Rigaltii, perfectum Christianum ponit pro fidei, imperfectum vero pro catechumeno: *Et ideo integrum ac sincerum et incontaminatum et inviolatum utrumque debet consistere confitenti, nullo delectu habito ipsius confessoris, sive ille iustus, sive peccator, perfectusque Christianus, an vero etiam nunc imperfectus, qui summo discrimine suo dominum confiteri non timuit.* Ac fortasse sic intelligendus est Tertulliani locus de praescript. haeret. cap. XLI. *Ante sunt perfecti Catechumeni quam edocti.* Idem Tertullianus in lib. de poenitent. cap. VI. perfectum dei servum op-

ἠγάλλετο τῷ πνεύματι¹⁰⁾, ἀνεκαινοῦτό τε καὶ φωτὸς ἐνεπίμπλατο θείου, χαίρων μὲν τῇ ψυχῇ δι' ὑπερβολὴν πίστεως, τὸ δ' ἐναργῆς καταπεπληγῶς τῆς ἐνθέου δυνάμεως. Ὡς δ' ἐπληροῦτο τὰ δέοντα, λαμπροῖς καὶ βασιλικοῖς ἀμφιάσμασι, φωτὸς

ponit catechumeno. [Cf. Vales. et nos ad Euseb. H. E. VII, 15. not. 8.] — 10) ἠγάλλετο τῷ πνεύματι. Quod p̄terisque in locis huius operis accidisse iam monui, in hoc quoque admissum fuisse suspicor, ut verba transposita fuerint. Sic igitur legendum esse existimo: ἠγάλλετο, ἀνεκαινοῦτό τε τῷ πνεύματι. Alludit enim ad illum versum notissimi Psalmi: *Cor mundum crea in me deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis.* Vel potius alludit ad locum Pauli apostoli in epistola ad Titum cap. III. *Salvavit nos per lavacrum regenerationis et renovationis spiritus sancti,* etc. Porro ex hoc Eusebii loco colligitur, Constantinum non in lecto perfusum, ut aegri solebant, sed in ecclesia baptismum percepisse. Ait enim Eusebius, τοῖς Χριστοῦ μαρτυροῖς ἀναγεννώμενος. Mox scribe ex codice Fuketii et veteribus schedis φωτὸς ἐνεπίμπλατο. — 11) Λαμπροῖς ἀμφιάσμασι. Notum est moris olim fuisse, ut neophyti candidis vestibus induerentur, quas octavo demum die deponebant. Zeno Veronensis in sermone V, ad neophytos: *Primus vos qui in se credentem reprobat nullum, non aries sed agnus excepit: qui vestram nuditatem velleris sui niveo candore vestivit.* Augustinus in sermone CLVII. de tempore: *Paschalis solemnitas hodierna festivitate concluditur. Et ideo hodie neophytorum habitus commutatur, ita tamen ut candor qui de habitu deponitur, semper in corde teneatur.* Idem testatur Beda in libro de officiis. *Septuagesima, inquit, tendit ad sabbatum ante octavas paschae, quando hi qui in vigilia paschae baptizantur, alba vestimenta deponunt.* Quae verba leguntur etiam in ordine Romano. In vetere libro pontificali Senonensis ecclesiae ante sexcentos annos descripto, exstat sollemnis precatio quam faciebat episcopus super neophytis, tunc cum albas deponerent, quam hic adscribere operae pretium putavi.

Benedictio in Sabbato quando albas deponunt.

Deus qui calcatis inferni legibus captivitatem nostram resoluta catenarum compage dignatus est ad libertatis praemia revocare, ipse vobis praestet ita hanc vitam transigere, ut in illam perpetuam ipso duce possitis intrare, amen. Tantum praebat vobis fervorem catholicae fidei, ut sancti adventus illius sitis expectatione securi, amen. Ut quicumque hic meruerunt purgari unda baptismi, ibi praesentari valeant pio iudici candidati, amen. Porro neophyti octo illos a baptismo dies summa cum religione celebrabant, ita ut per eos dies, qui etiam octavae dicebantur, nefas haberent nudo pede terram contingere, ut scribit Augustinus in epistola 119. ad Ianuarium. Sed et per eos dies nudo capite incedere solebant, quod erat signum libertatis. Augustinus sermone IV. in dominica octavarum paschae: *Hodie octavae dicuntur infantium: revelanda sunt capita eorum quod est indicium libertatis. Habet enim libertatem ista spiritalis nativitas,* etc. Contra catechumeni tectis capitibus per publicum incedebant, cum typum gererent Adae a paradiso expulsi, ut ait Iunilius in lib. II. cap. 16. Quod quidem de solis competentibus intelligendum puto, qui non solum caput, verum etiam vultum velabant, ut docet Cyrillus Hierosol. in prima catechesi. Hoc autem velamen ipsis auferebatur in baptismo, vel certe octavo post baptismum die. Hoc enim potius innuunt Augustini verba paulo ante a nobis commemorata. Idem quoque confirmat Theodorus Cantuariensis episcopus in libro poenitentiali: *In monachorum ordinatione Abbas debet missam cantare, et*

ἐκλάμπουσι τρόπον, περιβάλλετο, ἐπὶ λευκοτάτῃ τε στρομνῇ
διάνεπαύετο, οὐκ ἔθ' ἀλουργίδος ἐπιψαῦσαι θελήσας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Γ'.

Τὸ λουτρὸν λαβὼν, ὅπως ἀνύμνει τὸν θεόν.

Κἀπειτα τὴν φωνὴν ἀνυψώσας, εὐχαριστήριον ἀνέπεμπε
τῷ θεῷ προσευχὴν· μεθ' ἣν ἐπῆγε λέγων· „νῦν ἀληθεῖ λόγῳ
μακάριον οἶδ' ἑμαυτὸν, νῦν τῆς ἀθανάτου ζωῆς πεφάνθαι
ἄξιον¹⁾), νῦν τοῦ θεοῦ μετείληφέναι φωτὸς πεπίστευκα.“ Ἄλλα
καὶ τάλαντας ἀπεκάλει, ἀθλλους²⁾ εἶναι λέγων, τοὺς τῶνδε τῶν
ἀγαθῶν στερουμένους. Ἐπεὶ δὲ τῶν στρατοπέδων οἱ ταξιαρ-
χαι καὶ καθηγεμόνες εἴσω παρελθόντες ἀπωδύροντο, σφᾶς
αὐτοὺς ἐρήμους ἔσεσθαι ἀποκλαιόμενοι, ἐπηύχοντό τε ζωῆς
αὐτῷ χρόνους, καὶ τούτοις ἀποκρινάμενος, νῦν ἔφη τῆς ἀλη-
θοῦς ζωῆς ἠξιῶσθαι, μόνον τ' αὐτὸν εἰδέναι ὧν μετείληφεν
ἀγαθῶν· διὸ καὶ σπεύδειν, μὴδ' ἀναβάλλεσθαι τὴν πρὸς τὸν
αὐτοῦ θεὸν πορείαν. Εἶτ' ἐπὶ τούτοις τὰ προσηκόντα διετάτ-
τετο· καὶ Ῥωμαίους μὲν τοὺς τὴν βασιλίδαν πόλιν οἰκοῦντας,
ἔτιμα δόσεων ἔτησίους³⁾), τοῖς δ' αὐτοῦ παισὶν, ὡσπέρ τινα
πατρικὴν ὑπαρξίν, τὸν τῆς βασιλείας παρεδίδου κληρὸν, πάνθ'
ὅσα φίλα ἦν αὐτῷ, διατυπωσάμενος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Δ'.

Κωνσταντίνου τελευταίη ἐν τῇ τῆς πεντηκοστῆς ἑορτῇ,
μεσημβρίας.

Ἐκαστα δὲ τούτων ἐπὶ τῆς μεγίστης συνετελεῖτο ἑορτῆς,
τῆς δὴ πανσέπτου καὶ παναγίας πεντηκοστῆς, ἑβδομάσι μὲν

*tres orationes complere super caput eius, et septem dies velet caput
eius, septimo die abstollat velamen. Sicut in baptismo presbyter
septimo die velamen infantum tollit, ita et Abbas debet monacho,
quia secundus baptismus est iuxta iudicium patrum, et omnia pec-
cata dimittuntur sicut in baptismo. [Cf. Augusti Denkwürdigkeiten
T. VII. p. 310 sqq.]*

Cap. LXIII. 1) Πεφάνθαι ἄξιον πεπίστευκα. Ultimam vocem ad-
diderunt typographi Genevenses ex libris Scaligeri et Bongarsii; quam
etiam in Moraei libro adiectam inveni. Deest tamen in codice Regio, nec
valde necessaria mihi videtur. In Fuk. autem codice et in libris Turnebi
ac Savillii, verbum πεπίστευκα additur post vocem φωτός. Itaque error est
tum in libro Moraei, tum in editione Genevensi. — 2) [Ἄλλα καὶ τάλαν-
τας τε ἀπεκάλει καὶ ἀθλλους εἶναι λέγων. Cast. Zimin.]. — 3) [Ῥωμαίους
— ἔτησίους. Idem tradit Socrat. H. E. I, 39.]

ἑπτὰ τετιμημένης, μονάδι τ' ἐπισφραγιζομένης¹⁾, καθ' ἣν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ κοινοῦ σωτῆρος, τὴν τε τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰς ἀνθρώπους κάθοδον, λόγοι γεγενῆσθαι περιέχουσι θεῖοι. Ἐν δὲ ταύτῃ τούτων ἀξιωθεὶς βασιλεὺς, ἐπὶ τῆς ὑστάτης ἀπασῶν ἡμέρας, ἦν δὲ ἑορτὴν ἑορτῶν οὐκ ἂν τις διαμάρτοι καλῶν, ἀμφὶ μεσημβρινᾶς ἡλίου ὥρας, πρὸς τὸν αὐτοῦ θεὸν ἀνελαμβάνετο, θνητοῖς μὲν τὸ συγγενὲς παραδοὺς ἔχειν, αὐτὸς δ' ὅσον ἦν αὐτοῦ τῆς ψυχῆς νοερόν τε καὶ φιλόθεον, τῷ αὐτοῦ θεῷ συναπτόμενος. Τοῦτο τὸ τέλος²⁾ τῆς Κωνσταντίνου ζωῆς· ἀλλὰ γὰρ ἐπίωμεν ἐπὶ τὰ ἑξῆς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η Ε'.

Στρατιωτῶν καὶ ταξιαρχῶν ὁδύρμοι.

Δορυφόροι μὲν αὐτίκα καὶ πᾶν τὸ τῶν σωματοφυλάκων γένος, ἐσθῆτας περιῶρηξάμενοι, σφᾶς τε αὐτοὺς ῥίψαντες ἐπ' ἐδάφους, τὰς κεφαλὰς ἤρασσον, κωκυτοῦς¹⁾, φωνὰς θίμωγαῖς θ' ἅμα καὶ βοαῖς ἀφιέντες, τὸν δεσπότην, τὸν κύριον, τὸν βασιλέα, οὐχ οἷα δεσπότην, πατέρα δ' ὡσπερ, γνησίων παιδῶν δίκην, ἀνακαλούμενοι· ταξιαρχοὶ δὲ καὶ λοχαγοὶ, τὸν σωτῆρα, τὸν φύλακα, τὸν εὐεργέτην ἀνεκαλοῦντο· τὰ τε λοιπὰ στρατιωτικὰ σὺν παντὶ κόσμῳ τῷ πρέποντι, οἷα ἐν ἀγέλαις τὸν ἀγαθὸν ἐπόθουν ποιμένα· δῆμοί θ' ὡσαύτως τὴν σύμπασαν περιεπόστον πόλιν, τὸ τῆς ψυχῆς ἐνδόμυχον ἄλγος κραυγαῖς καὶ βοαῖς ἐκδηλον ποιούμενοι· ἄλλοι δὲ κατηφεῖς ἐπτοημένοις ἐώκασαν, ἐκάστου τε πένθος ἴδιον ποιουμένου²⁾, αὐτὸν τε κόπτον-

Cap. LXIV. 1) Μονάδι τ' ἐπισφραγιζομένης. Scribendum est μονάδι δ' ἐπισφραγιζομένης, ut in schedis Regiis habetur. [δ' Zimm.] Porro ex hoc loco apparet, pentecostem sumi non solum pro die illo qui est quinquagesimus a die paschali, sed etiam pro septem hebdomadis quae pascha subsequuntur. Ita passim usurpant tum Graeci tum Latini. Hieronymus in epistola ad Marcellam: *Non quo per totum annum excepta pentecoste ieiunare non liceat.* Hinc apud Graecos μεσσημβρησστή dicitur dies festus, qui est vicesimus quintus a festo paschali. Eius festi praeter ceteros meminit Iohannes Chrysostomus in homilia V. de Anna. [De verbis ἑβδομίσι μὲν — ἐπισφραγιζομένης verissime Stroth, ad h. l. „Dieser heilige Unsinn in Menschensprache aufgelöst, heisst nichts anders, als: welches Fest am funfzigsten Tage nach Ostern gefeyert wird.“] — 2) [Τοῦτο τέλος Val. τοῦτο τὸ τέλος Cast. Zimm.]

Cap. LXV. 1) Κωκυτοῦς, φωνὰς. Ultima vox delenda est, tametsi in omnibus libris nostris habeatur. Mox scribendum est τὸν εὐεργέτην ἐνεκαλοῦντο ex codice Fuk. [Ita Zimm.] In schedis Regiis legitur ἀνεκαλοῦντο. — 2) Ἐκάστου τε πένθος. Scribendum est procul dubio ἐκάστου τὸ πένθος

τος, ὡσανεὶ τοῦ κοινοῦ ἀπάντων ἀγαθοῦ τῆς αὐτῶν ἀφρο-
μένου ζωῆς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ες'.

Μετακομιδὴ τοῦ σκήνου ἀπὸ Νικομηδείας ἐν Κωνσταν-
τινουπόλει ἐν παλατίῳ.

Ἄρανες δ' οἱ στρατιωτικοὶ τὸ σκήνος, χρυσοῦ κατετίθεντο
λάρνακι. Ταύτην θ' ἀλουργικῇ ἀλουργίδι¹⁾ περιέβαλλον, ἐκό-
μιζόν τ' εἰς τὴν βασιλέως ἐπάνυμον πόλιν· κἄπειτ' ἐν αὐτῷ
τῷ πάντων προφέροντι τῶν βασιλείων οἴκων²⁾, βάρθρων ἐφ'
ὑψηλῶν κατετίθεντο· φῶτά τ' ἐφάψαντες κύκλῳ ἐπὶ σκευῶν
χρυσῶν, θαυμαστὸν θέαμα τοῖς ὄρωσι παρεῖχον, οἷον ἐπ' οὐδε-
νὸς πάποτ' ἐφ' ἡλίου ἀγῶνις ἐκ πρώτης αἰῶνος συστάσεως ἐπι-
γῆς ὤφθη. Ἐνδον γάρτοι ἐν αὐτῷ παλατίῳ κατὰ τὸ μεσαιτα-
τον τῶν βασιλείων, ἐφ' ὑψηλῆς κείμενον χρυσοῦς λάρνακος τὸ
βασιλέως σκήνος, βασιλικοῖς τε κόσμοις, πορφύρα τε καὶ δια-
δήματι τετιμημένον, πλείστοι περιστοιχισάμενοι, ἐπαγρύπτως
δι' ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐφρούρουν.

ἴδιον ποιούμενον. [Ita scripsit Zimmerm.] De publico omnium luctu in
funere Constantini Magni idem testatur Aurelius Victor his verbis: *Funus
relatum in urbem sui nominis. Quod sane populus Rom. aegerrime
tulit: quippe cuius armis, legibus, clementi imperio, quasi novatam
urbem Rom. arbitraretur.* Scio quidem haec Aurelii Victoris verba in-
telligi posse de civibus Romanis, qui aegrè tulerint, quod Constantini ca-
daver Constantinopoli potius quam Romae humatum fuisset. Sed tamen
Victorem aliud sensisse existimō; omnes scilicet Romani orbis incolas
obitum Constantini acerbissime tulisse. Qui sensus plane confirmatur se-
quentibus verbis: *Quippe cuius armis, legibus, clementi imperio quasi
novatum orbem Romanum arbitraretur.* Sic enim legendum est, non
autem *urbem Romanam*. [Immoderatus ille et effusus omnium de Con-
stantini obitu luctus qualis ab Eusebio describitur, ipsorum veterum
Christianorum placitis nullo modo convenit. Vid. Nicolai de luctu Chri-
stianorum p. 191 sqq. Augusti Denkwürdigkeiten T. IX. p. 790 sqq. Cf.
qui gentilem Ingehdi morem salae perstringit, Lucian. de luctu T. II. p.
927 sqq. ed. Reitz.]

Cap. LXVI. 1) Ἀλουργικῇ ἀλουργίδι. Alterutra vox superflua est.
Certe Fuk. codex posteriorem tantum habet, cui subscribit liber Turnebi.
[Cf. cap. LXV. not. 1. H. E. X, 7. T. III. p. 268. Ad rem vid. Augusti
Denkwürdigkeiten T. IX. p. 555 sq.] — 2) Ἐν αὐτῷ τοῦ παντός προφέ-
ροντι. Rectius in Fuk. ac Turnebi libro legitur ἐν αὐτῷ τῷ πάντων προ-
φέροντι τῶν βασιλείων οἴκων. Sed omnino scribendum est οἴκῳ, ut supra
in lib. III. cap. 10. [Zimm. cīkῳ scripsit.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΖ'.

Ὅπως καὶ μετὰ θάνατον ὑπὸ κομητῶν καὶ λοιπῶν, καθὼς καὶ ἐν τῇ ζῆν;
ἐτιμᾶτο.

Οἱ δὲ γὰρ τοῦ παντὸς στρατοῦ καθηγεμόνες, κόμητές τε καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀρχόντων τάγμα, οἷς τὸν βασιλέα καὶ νόμος πρότερον ἦν πρόσκυνεῖν, μηδὲν τοῦ συνήθους ὑπαλλαξάμενοι τρόπου, τοῖς δέουσι καιροῖς εἶσω παριόντες, τὸν ἐπὶ τῆς λάρνακος βασιλέα, αἰᾶ περ ζῶντα καὶ μετὰ θάνατον, γονυκλιεῖς ἠσπάζοντο.¹⁾ μετὰ δὲ τοὺς πρώτους ταῦτ' ἐπραττον παριόντες, οἱ τ' ἐξ αὐτῆς συγκλήτου βουλῆς, οἱ τ' ἐπ' ἀξίας²⁾ πάντες μεθ' οὓς ὄχλοι παντοίων δήμων, γυναιξὶν ἅμα καὶ παισὶν ἐπὶ τὴν θέαν παρήεσαν. Συντελεῖτο δὲ ταῦτα οὕτω χρόνον μακρῶν, τῶν στρατιωτικῶν οὕτω μένειν τὸ ἀκῆνος καὶ φυλάττεσθαι βουλευσαμένων, ἔστ' ἂν οἱ αὐτοῦ παῖδες ἀφικόμενοι³⁾, τῇ δι' ἑαυτῶν κομιδῇ τὸν πατέρα τιμήσειαν. Ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάνατον μόνος⁴⁾ θνητὸς ὁ μακάριος, ἐπράττετό τε τὰ συνήθη, ὡσανεὶ καὶ ζῶντος αὐτοῦ, τοῦτα μονωτάτω αὐτῶ ἀπ' αἰῶνος τοῦ θεοῦ δωρημένου. Μόνος γοῦν, ὡς αὐδ' ἄλλος αὐτοκρατόρων τὸν παμβασιλέα θεόν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ παντοίας τιμήσας πράξειςιν, εἰκότως τούτων ἔλαχε μόνος, καὶ τὸ θνητὸν αὐτοῦ βασιλεύειν ἐν ἀνθρώποις ὁ ἐπὶ πάντων ἡξίου θεός, αὐδ' ἐπιδεικνύς τὴν ἀχέρω καὶ ἀτελεύτητον τῆς ψυχῆς βασιλείαν

Cap. LXVII. 1) [Γονυκλιεῖς ἠσπάζοντο. Vid. Gothofredi dissert. ad Philostorg. II, 18. p. 90 sqq.] — 2) Ὅτ' ἐπ' ἀξίας. Id est, honorati. Sic Latini vocabant eos qui honores gesserant, ut fuse notavi ad librum XIV. Ann. Marcellini. Quibus adde locum Gaudentii Brixienſis episcopi in epistola ad Benevolum; Nam sicut honoratorum nostrae urbis, ita etiam dominicae plebis, domino annuente, dignissimum cupit es. Graeci autem vocare solent τοὺς ἐν ἀξιώμασιν. Ita Chrysostomus epist. XIV. ad Olympiadem: πάντες εὐθέως εἰσελθόντα με ἐν Καισαρείᾳ, οἱ ἐν ἀξιώμασιν, οἱ ἀπὸ βικαρίων, οἱ ἀπὸ ἡγεμόνων, οἱ ἀπὸ τριβούνων. — 3) [Οἱ αὐτοῦ παῖδες ἀφικόμενοι. Vid. Gothofredi dissert. ad Philostorg. II, 17. p. 88 sq.] — 4) Ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάνατον μόνος. Post obitum Constantini, interregnum fuit, nec ullus in orbe Romano augustus imperavit. Quod quidem interregnum non modo usque ad Constantini sepulturam permansit, sed usque ad diem 5. Idus Septembres, ut testatur Idatius in fastis. Ita tribus mensibus ac dimidio, orbis Romanus sine augusto imperio fuit. Quippe toto illo tempore quod ab 11. Cal. Iunias usque ad 5. Idus Septembris intercedit, filii eius caesares tantum dicebantur. Certe Constantinus iunior in epistola ad Alexandrinos quae data est post obitum patris, Feliciano et Titiano Cosa. die 15. Cal. Iulias, caesar suntuat inscribitur. Exstat haec epistola apud Athanasium in apologia 2. sub finem.

τοῖς μὴ τὸν νοῦν λελιθωμένοις. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδέ πη συνετελεῖται.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Η'.

Ὅπως ἀγούστους εἶναι λοιπὸν τοὺς υἱοὺς αὐταῦ τὰ στρατοπέδων ἐκρίνει.

Τῶν δὲ στρατιωτικῶν ταγμάτων ἐκκρίτους ἄνδρας, πίστει καὶ εὐνοίᾳ πάλαι¹⁾ βασιλεῖ γνωρίμους, οἱ ταξίαρχοι διεπέμποντο, τὰ πεπραγμένα τοῖς καίσαρσιν ἐκδήλα καθιστῶντες. Καὶ οἷδε μὲν τὰδ' ἔπραττον· ὥσπερ δ' ἐξ ἐπιπνοίας κρείττανος, τὰ πανταχοῦ στρατόπεδα τὸν βασιλέως πυθόμενα θάνατον, μιᾶς ἐκράτει γνώμης, ὡσανεὶ ζῶντος αὐτοῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως, μηδένα γνωρίζειν ἕτερον, ἢ μόνους τοὺς αὐτῶν παῖδας Ῥωμαίων αὐτακράτορας. Οὐκ εἰς μακρὸν δ' ἤξιουν, μὴ καίσαρας· ἐντεῦθεν δ' ἤδη τοὺς ἅπαντας χρηματίζειν ἀγούστους· ὃ δὴ καὶ μέγιστον τῆς ἀνωτάτω βασιλείας γίγνοιτ' ἄν²⁾ σύμβολον. Οἱ μὲν οὖν ταῦτ' ἔπρατταν, τὰς αἰκίας ψήφους τε καὶ φωνὰς διαγραφῆς ἀλλήλοις διαγγέλλοντες· ὑπὸ μιᾶν τε καιροῦ ῥόπῃν τοῖς ἀπανταχοῦ πᾶσιν ἐγνωρίζετο ἢ τῶν στρατοπέδων συμφωνία³⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε Θ'.

Ῥώμης ἐπὶ Κωνσταντίνῳ πένθος, καὶ διὰ τῶν εἰκόνων τιμὴ μετὰ θάνατον.

Οἱ δὲ τὴν βασιλῖδα πόλιν οἰκοῦντές, αὐτῇ συγκλήτῳ καὶ δήμῳ Ῥωμαίων, ὡς τὴν βασιλείας ἐπέγνωσαν τελευτήν, δεινὴν καὶ πάσης συμφορᾶς ἐπέκεινα τὴν ἀκαρῆν θέμενοι, πένθος ἄσχεταν ἐποιούντα· λουτρὰ δὴ ἀπεκλείετο καὶ ἀγοραὶ, πάνδημοί τε θεαί, καὶ πάνθ' ὅα' ἐπὶ ῥαστώνῃ βίου τοῖς εὐθυμουμένοις πράττειν ἔθος ἦν. Κατηφεῖς δ' οἱ πάλαι τρυφηλοὶ, τὰς προόδους ἐπαιοῦντο· ὁμοῦ δ' οἱ πάντες τὸν μακάριον ἀνευφήμουν, τὸν Θεοφιλῆ, τὸν ὡς ἀληθῶς τῆς βασιλείας ἐπάξιον· καὶ οὐ ταῦτα βοαῖς ἐφώνουν μόνον, εἰς ἔργα δὲ χωροῦντες, εἰκότος

Cap. LXVIII. 1) [Παρὰ βασιλεῖ Ion.] — 2) [Γένοιτ' ἂν Cast. Statim post dedi Oī μετ' pra qđ μεν quod male Val. Read. Zimm.] — 3) [Ἐπο μιαν — στρατοπέδων συμφωνία. Vid. Gibbon Geschichte des R. R. übersetzt von Schreiter T. IV, p. 193 sqq.]

ἀναθήμασιν οἷά περ ζῶντα καὶ τεθνήκοντα αὐτῶν εἰκῶν, οὐ-
 ρανοῦ μὲν σχῆμα διατυπώσαντες ἐν χρωμάτων γραφῇ, ὑπὲρ
 αἰψίδων οὐρανίων ἐν αἰθερίῳ διατριβῇ διαναπαυόμενον αὐτὸν
 τῇ γραφῇ παραδιδόντες· τοὺς δ' αὐτοῦ παῖδας καὶ οὗτοι μόνους
 καὶ οὐδ' ἄλλους, αὐτοκράτορας καὶ σεβαστοὺς ἀνεκάλουν, βοαῖς
 τ' ἐχρῶντο ἰκετηρίοις, τὸ σκῆνος τοῦ σφῶν βασιλέως¹⁾ παρ'
 αὐτοῖς κομίζοντες, καὶ τῇ βασιλίδι πόλει κατατίθεσθαι ποτνιαύ-
 μενοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ο'.

Κατάθεσις τοῦ σκηνοῦματος ὑπὸ Κωνσταντείου πατρὸς ἐν
 Κωνσταντινουπόλει.

Ἄλλα καὶ οἷδε ταύτη τὸν παρὰ θεοῦ τιμώμενον ἐκόσμον·
 ὁ δὲ τῶν παίδων δεύτερος¹⁾ τῷ τοῦ πατρὸς ἐπιστάς σκῆνε,
 τῇ πόλει ταῦτο προσεκόμιζεν²⁾, αὐτὸς ἐξάρχων τῆς ἐκκομιδῆς·

Cap. LXIX. 1) Τὸ σκῆνος τοῦ σφῶν βασιλέως. Idem testatur Aure-
 lius Victor his verbis: *Funus relatum in urbem sui nominis. Quod sane
 populus Romanus aegerrime tulit: quippe cuius armis, legibus, cle-
 menti imperio quasi novatam urbem Rom. arbitretur.* [Cf. F. Hof-
 mann, de Constantini M. sepulcro, Lips. 1760. 4.]

Cap. LXX. 1) Ὁ δὲ δεύτερος τῶν παίδων. Constantius caesar,
 quem pater orienti praefecerat, audita patris valetudine iter arripuerat, ut
 parentem suum ante obitum videret. Sed morbi vis desiderium filii fru-
 strata est. Nam cum Nicomediam venisset, patrem iam defunctum reperit,
 ut scribit Iulianus in oratione prima de laudibus Constantii pag. 29. Cum
 Iuliano consentiunt etiam ceteri historiae scriptores. Solus Zonaras Con-
 stantium caesarem qui tunc erat Antiochiae, vivente adhuc patre superve-
 nisse scribit, eique mortuo funus magnificentissimum duxisse. — 2) Τῇ
 πόλει ταῦτο προσεκόμιζεν. Penultima vox addita est a viris doctis, ex
 coniectura ut opinor. Videtur tamen aliquid amplius deesse, ac fortasse
 ita scripserat Eusebius: τῇ ἐκείνου ἐπωνύμῳ πόλει. [Hoc ipsum sequens vertit
 Val.: „in urbem patri cognominem.“ Contra Stroth. simpliciter: „nach
 Constantinopel.“ Cast. habet τῇ πόλει ταῦτο αὐτός, unde Zimmerm. ad
 h. l. non male coniecit legendum esse: τῇ π. τοῦτο αὐτῶ, quo fere eadem
 sententia prodiret quae pluribus illis a Val. coniectis τῇ ἐκείνου ἐπωνύμῳ
 πόλει. Posset etiam aptius scribi τῇ πόλει ταύτου αὐτός. Vocabulum certe
 ταῦτο unctis inclusum a Val., his ipsis liberavi cum Zimm.] Ex his patet,
 Constantini cadaver honorifico cultu servatum esse Nicomediae, usque ad
 Constantii caesaris adventum. Qui cum venisset Nicomediam, patris funus
 deduxit Constantinopolim. Quare fallitur auctor chronici Alexandrini, qui
 Constantium recta Constantinopolim venisse, atque ibi paternas exequias
 celebrasse scribit. [Animadvertit tamen Lawthius ad h. l., supra cap.
 LXVI. Eusebium affirmare videri, corpus Constantini deportatum esse
 Constantinopolim, ante adventum Constantii, id quod Socrates, Sozo-
 menus et Theodoretus revera affirmant. Sed Eusebius, ut ipse Lawthius
 ait, videtur tantum illud affirmare cap. LXVI., ubi cum minime expres-
 sis verbis neget quod hoc cap. LXX. aperte affirmat, ipse quidem nihil

ἤγειτο δὲ κατὰ στίφος τὰ στρατιωτικὰ τάγματα, εἶπετό τε πλῆθος²⁾ μυριάδων, λογχοφόροι τε καὶ ὀπλίται τὸ βασιλέως περιεῖπον σῶμα. Ὡς δὲ ἐπὶ τὸν τῶν ἀποστόλων τοῦ σωτῆρος νεῶν παρήσαν, ἐνταυθαῖ τὴν λάβνακα διανέπαινον. Καὶ βασιλεὺς μὲν νέος Κωνσταντῖος ᾧδὲ πη κοσμῶν τὸν πατέρα, τῇ τε παρουσίᾳ, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν καθήκουσι, τὰ τῆς προεπούσης ὀσίας ἀπεπλήρου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Α'.

Σύναξις ἐν τῷ καλουμένῳ μαρτυρίῳ τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῇ Κωνσταντινῶν τελειῇ.

Ἐπεὶ δ' ὑπεχώρει¹⁾ σὺν τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασι, μέσσοι δὲ παρήσαν οἱ τοῦ θεοῦ λειτουργοὶ, σὺν αὐτοῖς πλήθεσι, πανδήμῳ τε θεοσεβείας λαῷ, τὰ τε τῆς ἐνθέου λατρείας δι' εὐχῶν ἀνεπλήρου²⁾. Ἐνθα δὲ ὁ μὲν μακάριος ἄνω κείμενος ἐφ' ὑψηλῆς κρηπίδος ἐδοξάζετο, λεως δὲ παμπληθῆς σὺν τοῖς τῷ θεῷ ιερωμένοις, οὐ δακρύων ἐκτός, σὺν κλαυθμῷ δὲ πλείονι, τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῆς βασιλείως ψυχῆς ἀπεδίδοσαν τῷ θεῷ, τὰ καταθύμια τῷ θεοφιλεῖ πληροῦντες· καὶ τούτῳ τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν αὐτοῦ θεράποντα εὐμένειαν ἐνδειξαμένου, ὅτι δὲ καὶ [μετὰ]³⁾ τέλος αὐτοῦ τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ γνησίοις υἱοῖς διαδόχοις τὴν βασιλείαν ἔδωρεῖτο⁴⁾, καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ⁵⁾ σὺν

aliud credidisse videtur, nisi cum adventu demum Constantii corpus Constantini Constantinopolim delatum esse. Sed hoc vix posse statui, imo contrariam aliorum sententiam unice veram esse, recte monuit *Manso* *Leben Constantinus* p. 201 sq. not. i.] — 3) [*Πλῆθος* scripsi pro *πλήθος*, monente *Readingo* in *Corrigendis* ad h. l., ubi: „*quanquam*, inquit, *in utraque Parisiensi editione sit πλήθος, lege tamen cum Stephano πλῆθος, ut congruat cum μυριάδων.*“]

Cap. LXXI, 1) Ἐπεὶ δ' ὑπεχώρει. Horum verborum duplex sensus afferi potest. Aut enim significat Eusebius, Constantium caesarem cum patris arcam in ecclesia deposuisset, statim cum militibus ex ecclesia discessisse; aut id tantum vult, Constantium ea re peracta, secessisse ex medio ecclesiae, ut sacerdotibus locum daret. Quam quidem sententiam verioremi puto. Nam Constantius licet nondum salutari lavacro tinctus esset, erat tamen catechumenus, ut docet *Sulpicius Severus* in libro secundo historiae. — 2) [*Τὰ τε — ἀνεπλήρου*. Vid. *Augusti* *Denkwürdigkeiten* T. IX. p. 565 sq. VI.] — 3) [*Μετὰ* *Zimm.* deletis uncis.] — 4) *Βασιλείαν ἔδωρεῖτο*. Interpretes haec de deo dici crediderunt, qui imperium Constantini liberis donavit. Ego vero re attentius examinata, de ipso Constantino dici censeo, qui regnum filiis etiam mortuus tradidit. Idque confirmant sequentia. — 5) *Καὶ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ*. Scriben-

τῆ τῶν ἀποστόλων κατηξιούτο μνήμη⁶⁾ τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος, τῷ τῶν ἀποστόλων προσρήματι συνδοξαζόμενον, καὶ τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ συναγελαζόμενον, θεσμῶν τε θείων καὶ μυστικῆς λειτουργίας ἀξιούμενον, καὶ κοινωνίας ὁσίων ἀπολαῦτον εὐχῶν· αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας⁷⁾ καὶ μετὰ θάνατον ἐπιλημμένος, ὡπερ οὖν ἐξ ἀναβιώσεως τὴν σύμπασαν ἀρχὴν διακόνων, νικητῆς, μέγιστος σεβαστός⁸⁾ αὐτῷ προσρήματι τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας κρατεῖ⁹⁾.

dum videtur καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Optaverat Constantinus, ut post obitum, non sicut reliqui principes, consecraretur atque inter divos referretur, sed ut cum apostolis sepultus, particeps fieret orationum, quae in eorum honorem a fidelibus deo offerri solent, ut supra dixit Eusebius in cap. 60. Ex quo apparet, hic scribendum esse κατὰ, non ut in libro Moraei et ad marginem editionis Genevensis διὰ τὰ σπουδασθέντα. Nec sic tamen locus integer fuerit, nisi haec verba suppleantur: τῶν ἐπιτελουμένων εὐχῶν σὺν τῇ etc. Quod confirmat Eusebius in dicto capite 60. Delendum quoque est punctum, quod paulo post apponitur tum in Regio codice, tum in vulgatis editionibus; legendumque sub ductu σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων κατηξιούτο μνήμη τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος etc. Quo nihil certius: ut mirer interpretem id non vidisse. In codice Fuk. hic locus ita legitur: καὶ διὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ, τόπου σὺν τῇ τῶν ἀπ. κατηξιούτο μνήμη, ὡς ὄραν εἰσέτι καὶ νῦν τὸ etc. Neque aliter in libris Turnebi ac Savilii: nisi quod Savilius habet τόπου ἐπὶ τῇ τῶν ἀπ. etc. At in schedis Regii hunc locum ita scriptum inveni: κατασπουδασθέντα αὐτοῦ, τόπου σὺν τῇ τῶν ἀπ. etc. Quae lectio ad emendationem nostram propius accedit. Porro voces illae ὡς ὄραν εἰσέτι καὶ σὺν, per parenthesim dicuntur. Idque innuit illa codicis Fuketiani interpunctio, quam supra exhibui. [Vid. Excurs. VI.] — 6) [Μνήμη, ὡς ὄραν εἰσέτι καὶ νῦν τὸ Ion.] — 7) Αὐτὸν δὲ τῆς βασιλείας. Scribo αὐτὸς δὲ τῆς β. καὶ μετὰ θάνατον ἐπιλημμένος, quod confirmant sequentia. Atque ita in codice Fuk. diserte scriptum inveni. [Particulam vero καὶ Val. uncis inclusit quos cum Zimm. delevi.] — 8) Νικητῆς, μέγιστος σεβαστός. Huiusmodi erat inscriptio, legibus et epistolis Constantini praefigi solita, ut passim testatur Eusebius: *Victor Constantinus Maximus Augustus*. Pronomen Victoris sumpsit Constantinus post partem de tyrannide victoriam. Sed et filii ipsius quasi hereditario iure illud retinuerunt, ut docent eorundem epistolae. Porro ex hoc loco apparet, post obitum Constantini Maximi, tribus circiter mensibus, id est, toto interregni spatio, leges omnes atque edicta Constantini tanquam superstitis nomine inscripta fuisse, cum nullus alius augustus esset in orbe Romano, ut supra observavi. Potest etiam intelligi hic locus de liberis Constantini magni qui eodem titulo et nomine utebantur, et in quibus pater reviviscere videbatur. Quam interpretationem confirmant sequentia. [Vid. Excurs. VI.] — 9) Ἡγεμονίας κρατεῖν. Scribo ἐκράτει, ut respondeat ei verbo quod multo ante praecessit, κατηξιούτο. Porro in codice Regio ad marginem huius capituli, Graecus Scholiastes haec verba in honorem Constantini adscripserat: εἰς αἰώνιον μνημόσυνον ἐστὶ τὸ ὄνομά σου, ἀποστόλων τρισκαδέκατε. Sed et passim in hoc opere laudibus ac votis eum aspergit idem ille scriba. In Fuk. codice scribitur κρατεῖ.

Cap. LXXII. 1) [Τὸν Αἰγύπτου ὄρνιν. Steph. Αἰγύπτιον ὄρνιν. Ad rem vid. Tacit. annall. lib. VI.: „Paulo Fabio, L. Vitellio Coss. post longum seculorum ambitum avis Phoenix in Aegyptum venit, praebuitque materiem doctissimis indigenarum et Graecorum, multa super eo

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'.

Περὶ Φολνικὸς ὄρνυον.

Ὁὐ κατὰ τὸν Αἰγύπτου ὄρνυον¹⁾· δὲ δὴ φασὶ μονογενῆ ὄντα τῆς φύσεως, θνήσκουσιν μὲν ἐπ' ἄρωμάτων, αὐτὸν αὐτῶ τῆς τελευταίας θνήσκουσιν, ἀναβιώσκει δ' ἐξ αὐτῆς ἀποδίας, καὶ ἀναπτάντα τοιοῦτου αἶος καὶ πρότερον ἢ φύσαι· κατὰ δὲ τὸ αὐτοῦ σωτήρα, ὃς τῶ τοῦ πυραῦ σπόρον παραπλησίως ἀνθ' ἐνός πολυπλασιαζόμενος, ἀν' εὐλογίᾳ θεοῦ παρεῖχε τὸν σάχυν, καὶ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην τῶν αὐτοῦ κατενεπίμπλα καρπῶν. Ταῦτα οὖν ἐμφερῶς ἢ τρισμακάριος, πολυπλασίας²⁾ διὰ τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς ἀνθ' ἐνός ἐγίγνετο, ἕως καὶ εἰκότων ἀναστάσεσιν, παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν ἅμα τοῖς αὐτοῦ τιμᾶσθαι παισίν, οὐκίσιν τε τοῦνομα Κωνσταντίνου, καὶ μετὰ τὴν τοῦ βίου παραλαμβάνεσθαι τελευταίην.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Ὅπως ἐν νομίμασιν, ὡς εἰς οὐρανὸν ἀειόντα Κωνσταντίνου ἐνεχάρασσον.

Ἦδη δὲ καὶ νομίμασιν ἐνεχαράττοτο τύποι, πρόσθεν μὲν ἐντυπῶντες τὸν μακάριον, ἐγκεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχήματι³⁾, θατέρου δὲ μέρους ἐφ' ἄρματι τεθρίππων ἡνιόχου

miracula disserendi. Ideo quibus congruant et plura ambigua, sed cognita non absurda, promovere libet. Sacrum Sali id animal, et ore ac distinctu pennarum a ceteris avibus diversum, consentiunt qui formam eius definire. De numero annorum varia traduntur, maxime vulgatum quingentorum spatium. Sunt qui asseverent, mille quadringentos sexaginta unum interiici, prioresque alites Sestoride primum, post Amaside imperantibus, dein Ptolemaeo qui ex Macedonibus tertius regnavit, in civitatem cui Heliopolis nomen, advolavisse, multa ceterarum volucrum comitatu, novam faciem mirantium etc. Herodot. II, 73, p. 137 sq. ed. Wesseling. Plin. X, 2. Creuzer Symbolik T. I. p. 441 sqq. ed. II. Miraculosas autem de ave illa relationes quae apud gentiles illos scriptores leguntur, magia etiam exornasse et in rem suam convertisse Christianos doctores quis est qui nesciat? Vide Clementia Rom. epist. I, ad Corinth. c. 26, Tertullian. de resurrectione carnis c. XII, XIII., Constit. apostoll. V, 5.] — 2) Πολυπλασίας. Savilius ad oram libri sui notat legendum esse πολυπλάσιος, cui assentior. Mallem tamen πολυπλασίων. Quod ab Eusebio positum esse videtur pro πολλαπλασίων. Ita enim Graeci efferre solent, πολλαπλάσιος εἰ πολλαπλασίων potius quam πολυπλάσιος et πολυπλασίων.

Cap. LXXIII. 1) Ἐγκεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχήματι. Ultima vox delenda mihi videtur, quam ex margine in textum irrepsisse credibile est.

τρόπον, ὑπὸ δεξιᾶς ἕνωθεν ἐκτεινομένης αὐτοῦ χειρὸς αὐτῆς λαμβανόμενον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Δ'.

Ὅτι δὲ τιμῆθειε ὑπὸ αὐτοῦ θεός, δικαίως αὐτὸν ἀντι-
ετίμησε.

Ταῦθ' ἡμῖν αὐτοῖς δείξας ὀφθαλμοῖς ἐπὶ μόνῳ τῶν ποτε Χριστιανῶν διαφανῶς¹⁾ ἀποδειχθέντι Κωνσταντίνῳ ἢ ἐπὶ πάντων θεός²⁾, ὅποσον ἦν ἄρα αὐτῷ³⁾ τὰ διάφορον παρεστήσατο, τῶν αὐτὸν τε καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ σέβειν ἡξιωμένων, τῶν τε τὴν ἐναντίαν ἐλομένων· οἳ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ πολεμεῖν ὠρμηκότες, αὐτὸν αὐτοῖς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον κατεστήσαντο, τῆς ἐφ' ἐκάστῳ τοῦ βίου καταστροφῆς, ἐκαργῆ τὸν ἔλεγχον τῆς αὐτῶν θεοεχθρίας ἐνδειξαμένης· ὥσπερ οὖν τῆς θεοφιλείας τὰ ἐχέγγυα, τὰ Κωνσταντίνου τοῖς πᾶσι φανερὸν κατέστησε τέλος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Ε'.

Ὅτι τῶν προγενομένων Ῥωμαίων βασιλέων εὐσεβέστερος
Κωνσταντῖνος.

Μόνου μὲν Ῥωμαίων βασιλέως¹⁾ τὸν παμβασιλέα θεὸν ὑπερβολῇ θεοσεβείας τετιμηκότος, μόνου δὲ τοῖς πᾶσι πεπαρ-

Adscriptum autem erat in margine ὀχήματι, ad explicationem vocabuli sequentis ἄρματι. Quod vero ad marginem editionis Genevensis legitur διαδήματι, meo quidem iudicio ineptissimum est. Neque Graeci sermonis proprietates eam locutionem admittit. Porro in plerisque nummis Constantinus capite galeato conspicitur.

Cap. LXXIV. 1) Χριστιανῶν διαφανῶς. Scribendum est sine dubio Χριστιανῶ. Scribendum quoque est μόνῳ τῶν ποτε βασιλέων, aut certe subaudiendum. Ceterum Eusebius neminem excipit ex numero imperatorum Romanorum, dum ait primum ex omnibus Constantinum palam et aperte Christianum fuisse. Quod certe verissimum est. Etsi enim Philippus imperator Christianus fuisse a nonnullis proditur, non tamen Christianam religionem, perinde ac Constantinus, palam professus est. Alio sensu Orosius in libro VII, de Constantino ita scribit: *Primus imperatorum Christianus, excepto Philippo, qui Christianus annis admodum paucis ad hoc tantum constitutus fuisse mihi visus est, ut millesimus Romae annus Christo potius quam idolis dedicaretur.* [Paulo ante ἡμῶν Cast. Zimm. pro ἡμῖν.] — 2) [Ὁ ἐπὶ πάντων θεός. Vid. II, 47, not. 4, Add. IV, 29, Rom. IX, 5. Schulthess theologische Annalen mens. Jun. a. 1829. p. 508 sqq.] — 3) Ὅποσον ἦν ἄρα αὐτῷ. Malim legere ὅποσον ἦν παρ' αὐτῷ τὸ διάφορον etc. Id est, quantum apud se discrimen esset.

Cap. LXXV. 1) [Βασιλέων Ion. Zimm.]

φησασμένως τὸν τοῦ Χριστοῦ κηρύξαντος λόγον, μόνου τ' εἰπεῖν
 ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ὡς οὐδέτερος τῶν ἐξ αἰῶνος, δοξάσαντος,
 μόνου τε πᾶσαν πολυθεον πλάνην καθελόντος, πάντα τε τρόπον
 εἰδωλολατρίας ἀπελύνοντος· καὶ δὴ καὶ μόνου τοιούτων ἡξιω-
 μένου ἐν αὐτῇ τε ζωῇ καὶ μετὰ θάνατον, οἷον οὐκ ἂν τις
 τυχόντα οἷός τ' ἂν γένοιτο ἐξεῖπαιν τινὰ, οὔτε παρ' Ἑλλησιν,
 οὔτε παρὰ βαρβάροις, αὐδέ γε παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀνωτάτω Ρω-
 μῆσιν; οὐδενὸς τοιούτου τινὸς εἰς ἡμᾶς ἐν τοῦ παντὸς αἰῶνος
 μνημονευομένου.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ*)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΛΟΓΟΣ**)

ΟΝ ΕΓΡΑΦΕ***) ΤΩ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩ.

Τοῦ πέμπτου λόγου τὰ κεφάλαια.

- α'. Τὸ προοίμιον τοῦ πάσχα μέμνηται, καὶ οἷα ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ὠφελήσας σύμπαντας διαφόρως, παρὰ τῶν ὠφελουμένων ἐπεβουλεύετο.
- β'. Προσφωνήσεις τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἀκροαταῖς, συγγινώσκειν καὶ διορθοῦσθαι τὰ πταίσματα.
- γ'. Ὅτι καὶ τοῦ λόγου πατὴρ ὁ θεὸς, καὶ τῆς κτίσεως ὁ αὐτὸς δημιουργός, καὶ οὐκ ἂν ἠδύνατο συνιστάναι τὰ ὄντα, εἰ διάφορα ἦν αὐτῶν τὰ αἷτια.
- δ'. Περὶ τῆς κατὰ εἰδωλὰ πλάνης.
- ε'. Ὅτι Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ πάντα ἐδημιούργησε, καὶ τοῦ εἶναι τὸ ποσὸν ἐν ἐκάστῳ διορίσατο.

*) [Βασιλέως — συλλόγῳ. Ad titulum orationis Constantini: Βασιλέως etc. in cod. Ion. annotantur teste Readingo in Varr. Lectt. p. 798. haec: „hunc titulum talem esse debere, cap. 32. lib. IV. de vita Const. et cap. 22. huius orationis declarant.“] — **) Λόγος. Post quatuor libros de vita et pietate imperatoris Constantini, duas orationes Eusebius subiecerat, alteram Constantini imp. ad sanctorum coetum, sive ad ecclesiam dei, alteram a se ipso conscriptam de fabrica et donariis martyrii Hierosolymitani, ut ipsemet Eusebius testatur in cap. 32. et 46. libri quarti. Sed posterior quidem Eusebii oratio hodie non extat. Prior autem illa tot mendis inquinata est, ut paene satius fuerit eam non extare. Verum cum hoc eximium sit monumentum religiosi principis, eiusque studiorum et ingenii illustre specimen, operae pretium facturus mihi videor, si in eo emendando atque explicando curam ac diligentiam adhibuero. [Cf. Excurs. II. extr.] — ***) Ὁν ἔγραψε. In capite 32. lib. IV. legitur ἐπέγραψε, quod praefereandum puto. Hic igitur titulus fuit huiusce orationis: Νικητῆς, μέγιστος σεβαστὸς Κωνσταντῖνος τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ.

- ζ'. Περὶ τῆς εἰμαρμένης, ὅτι ψευδῆς ὁ περὶ αὐτῆς λόγος δεικνύται, ἔκ τε τῶν παρὰ ἀνθρώποις νόμων, καὶ τῶν κατὰ τὴν κτίσιν· ἃ τίνα οὐκ ἀτάκτως, ἀλλὰ κατὰ τάξιν κινεῖται, τοῦ δημιουργοῦ τὸν ὄρον διὰ τῆς τάξεως ἐπέδεικνύμενα.
- ζ'. "Ὅτι περὶ τῶν ἀκαταλήπτων, τοῦ δημιουργοῦ χρὴ τὴν σοφίαν δοξάζειν, καὶ οὐκ ἄλλον εἰδ' αὐτόματον αἰτιᾶσθαι φθόρον.
- η'. "Ὅτι τὰ μὲν χρειώδη, ἀφθόρως τοῖς ἀνθρώποις ὁ θεὸς χορηγεῖ· τὰ δὲ πρὸς τέρψιν, μετρίως, συμφερόντως ἑκατέρων χορηγῶν τὴν ἀπόλαυσιν.
- θ'. Περὶ τῶν φιλοσόφων, οἳ διὰ τὸ πάντα βούλεσθαι εἰδέναι, καὶ περὶ τὰς δόξας ἐσφάλησαν, καὶ κινδύνοις ἔνιοι προσωμίλησαν· καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων.
- ι'. Περὶ τῶν μὴ μόνον τὰ γραφικὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὰ φιλόσοφα διαπτύοντιν· καὶ περὶ τοῦ δεῖν ἢ πάντα πιστεύειν τοῖς ποιηταῖς, ἢ πάντα ἀπιστεῖν.
- ια'. Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσι γέγνηται.
- ιβ'. Περὶ τῶν μὴ γνόντων τὸ μυστήριον, καὶ ὅτι ἔκόντες ἠγνόησαν· καὶ ὅσα τοὺς γνόντας ἀγαθὰ μένει, καὶ μάλιστα τοὺς δι' ὁμολογίας τελειωθέντας.
- ιγ'. "Ὅτι ἀναγκαῖα τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἡ διαφορά, καὶ ὅτι ἡ πρὸς τὸ καλὸν καὶ κακὸν ῥοπή τῆς τῶν ἀνθρώπων γνώμης ἐστίν· ὅθεν καὶ ἡ κρίσις ἀναγκαῖα καὶ εὐλογος.
- ιδ'. "Ὅτι ἀπείρωσ ἡ κτιστὴ φύσις ἀπὸ τῆς ἀκτίστου οὐσίας ἀφέστηκε, πλησίον δὲ αὐτῆς τῶν κατ' ἀρετὴν βίῳ ὁ ἄνθρωπος γίγνεται.
- ιε'. "Ὅσα ὁ σωτὴρ ἐδίδαξε, καὶ ἐθαυματούργησε, καὶ τοὺς ἀρχομένους ὠφέλησεν.
- ισ'. Τὴν Χριστοῦ παρουσίαν προειρηῆσθαι μὲν τοῖς προφήταις, ἐπὶ καταστροφῇ δὲ τῶν εἰδώλων καὶ τῶν εἰδωλικῶν γενέσθαι πόλεων.
- ις'. Περὶ τῆς Μωϋσεῶς σοφίας, ζήλωθισης παρὰ τῶν ἔξωθεν σοφῶν, καὶ περὶ Δανιὴλ καὶ τῶν τριῶν παιδῶν.
- ιζ'. Περὶ τῆς Σιβύλλης τῆς Ἐρυθραίας, ἐν ἀκροστιχίδι τῶν τῆς μαντείας ἐπῶν, τὸν κύριον καὶ τὸ πάθος δηλούσης. "Ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς· Ἰησοῦς Χριστὸς, Θεοῦ υἱὸς, σωτὴρ, σταυρός.

- ιθ'. "Οτι ἡ περὶ τοῦ σωτῆρος μαντεία παρ' οὐδενὸς τῶν τῆς ἐκκλησίας πέπλασται, ἀλλὰ τῆς Ἑρυθραίας Σιβύλλης ἐστίν, ἧς τὰς βίβλους Κικέρων ὁ ποιητὴς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ Ῥωμαῖσι μετέφρασε· καὶ ὅτι Βιργίλιος μέμνηται αὐτῆς, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τόκου, δι' αἰνιγμάτων φόβῳ τῶν κρατούντων ὑμνήσας τὸ μυστήριον.
- κ'. Βιργιλίου Μάρωνος ἕτερα περὶ Χριστοῦ ἔπη, καὶ ἡ τούτων ἐρμηνεία· ἐφ' οἷς δέικνυται δι' αἰνιγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ, μηνυθὲν τὸ μυστήριον.
- κα'. "Οτι οὐ δυνατὸν περὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου τὰῦτα λέγεσθαι· καὶ ὅτι οἱ ἀπιστοῦντες, ἀγνοία θεοσεβείας καὶ τὸ εἶναι ὅθεν αὐτοῖς ἀγνοοῦσιν.
- κβ'. Εὐχαριστία Χριστῷ τὰς νίκας καὶ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ τοῦ βασιλέως γράφουσα· καὶ ἔλεγχος τοῦ κατ' αὐτῶν τυράννου Μαξιμίνου, τῷ μεγέθει τοῦ διωγμοῦ μέζονα δόξαν τῇ εὐσεβείᾳ περιπολήσαντες.
- κγ'. Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πολιτείας· καὶ ὅτι χαίρει τοῖς ἐν ἀρετῇ βιοῦσι τὸ θεῖον· καὶ χρῆ κρῖσιν προσδοκᾶν καὶ ἀνταπόδοσιν.
- κδ'. Περὶ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ Ἀύρηλιανοῦ, ἀθλίως τὸν βίον καταστρεψάντων διὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας διωγμὸν.
- κε'. Περὶ Διοκλετιανοῦ μετ' αἰσχύνῃς τὴν βασιλείαν παραιτήσαντον, καὶ διὰ τὸν διωγμὸν τῆς ἐκκλησίας κεραινωθέντος.
- κς'. "Οτι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας ὁ θεὸς αἷτιος· καὶ ὅτι τὰ μὲν κατορθώματα παρὰ θεοῦ χρῆ ζητεῖν καὶ αὐτῷ λογιζασθαι, ραθυμία δὲ ἡμετέρᾳ ἐπιγράψαι τὰ πταίσματα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α'.

Τὸ προοίμιον τοῦ πάσχα μέμνηται, καὶ οἷα ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ὠφελήσας
σύμπαντας διαφόρως, παρὰ τῶν ὠφελουμένων ἐπεβουλεύετο.

Τὸ τηλαυγέστερον ἡμέρας τε καὶ ἡλίου φέγγος, προοίμιον μὲν
ἀναστάσεως, ἀρμογή δὲ νέα τῶν πονησάντων ποτὲ σωμάτων,
ἔρμαιόν θ' ὑποσχέσεως¹⁾, καὶ ἀτραπὸς ἐπὶ τὴν αἰωνίαν ζωὴν
ἄγουσα, ἡ τοῦ παθήματος ἡμέρα πάρεστιν, ᾧ προσφιλέστατον

Cap. I. 1) Ὀρμαὶ θ' ὑποσχέσεως. In libro Moraei, perinde ac in
margine editionis Genevensis emendatur ὄρμαιον. Quod vocabulum nullibi
legere memini. At in libro Scaligeri ἔρμαιον corrigebatur, quod propius
accedit ad manuscriptorum codicum lectionem. Certe in Regio codice
ἔρμαὶ legitur, ex quo coniciebam scribendum esse ἔρμα, id est, funda-
mentum. Eleganter resurrectionem domini vocat fundamentum promissio-
nis. Nec male Christophorus pignus promissionis vertit, quod idem
est. Pignus enim pro firmamento datur; unde ἐνέχυρον dicitur a Graecis.
In codice Fuk. et Savillii ἔρμαιον scriptum inveni. [Ἐρμα quod coniecit
Val., huic loco bene convenire, nemo non concedet et similiter Constan-
tinus infra cap. XV. ext. αὕτη γὰρ, inquit, οἶμαι, προφανῆς ὑπόβαθρα
πίστεως, καὶ θεμέλιος οὔτος πεποιθήσεως, ἦν ἴκα ἀν τις — τὸ ἀτρεπτόν
ἔχει τὴν πρὸς τὸν θεὸν ἐλπίδα. Cf. Homer. Iliad. XVI, 554. Eustath. ad
Odys. XXIII, 121. ἔρμα πόλης. Pindar. Olymp. II, 12. ἔρμα Ἀκράγα-
τος. Iamblich. de Pythagor. vita c. XXIV. p. 234. ed. Kiessl. ἡγεμονίαι γὰρ
εἰσὶ καὶ ὡσανεὶ ἐπιβάθραι καὶ ἔδραι τινὲς τοῦ φροεῖν καὶ τοῦ ζῆν.
Ibid. c. XXXII. p. 444. μέγιστον εἰς γενναιότητος (γενναιότητας?) ἔρμα.
Euseb. V. C. II, 25. ἀγαθὴν προκατεβάλλοντο τῶν πραγμάτων κρηπίδα.
Lucian. T. III. p. 498 sq. ed. Reitz., Is. Casaubon. ad Polyb. T. I. p. 747
sq. edit. Ernest. Wetsten. ad Galat. II, 9. Dorville ad Charit. p. 434.
Hemsterhuis. ad Lucian. Tim. T. I. §. 50. et nos in indice ad Euseb. H. E.
sub v. στύλος. Nihilominus cum ἔρμαιον non solum ad manuscriptorum
codicum lectionem propius accedat sed etiam in cod. Fuk. et Sav. scriptum
sit, illud pro ὄρμαὶ θ' quod Val. retinuit, exhibere malui. Neque ἔρμαιον
minus aptum est quam ἔρμα. Dicitur enim ita quod singulari et inopinato
casu, *virgula divina*, ut inquit Cicer. de offic. I, 44., oblatum et suppe-
ditatum est, fortuna inexpectata. Vid. Plat. Sympos. IV, 4. Charmid.
§. 11. c. p. 68. edit. Heindorf. et Ruhnken. ad Timaei Lex. p. 121. Casau-
bon. ad Theophrast. Charact. XI, 5. Wesseling. ad Diodor. S. T. I. p. 305.
Cf. Eustath. ad Homer. Odys. VI, 277. Itaque ἔρμαιον ὑποσχέσεως erit
promissio quae praeter omnem expectationem contigit, neque humano
studio et opera sed nonnisi divini numinis cura et providentia. Audacius
autem ita vocatur ipsa τοῦ παθήματος ἡμέρα quomodo προοίμιον ἀναστά-
σεως, ἀρμογή νέα τῶν πονησάντων ποτὲ σωμάτων, ἀτραπὸς ἐπὶ τὴν ζωὴν
ἄγουσα. Utitur praeterea voce ἔρμαιον ipse Euseb. V. C. I, 52. Socrat. H. E.
II, 2. οἱ περὶ Εὐσέβιον τὴν Νικομηθεῖα, ἔρμαιον ἡγοῦντο τὴν τῶν πολλῶν

καθηγηται, φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ξύμπαντες ἄνδρες, μακάριά τε πολλὰ πλήθη²⁾ τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας θεὸν³⁾, διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἐκάστου καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεσπίσμασι προσαγορευόμενα. Σὺ δ', ὦ παμμήτερα φύσις⁴⁾, τί τοιοῦτον τῷ κόσμῳ συντετέλεκας πώποτε; Ποῖον δ' ὅλως σὸν δημιούργημα; Εἶπερ ὁ τῶν πάντων, καὶ τῆς σῆς οὐσίας⁵⁾ αἴτιος· οὗτος γὰρ σε ἐκόσμησεν· ἐπεὶ κόσμος φύσεως, ἢ κατὰ φύσιν ζωῆ⁶⁾· ἐπικεκράτηκε δ' οὐ⁷⁾ μετρίως ἢ παρὰ φύσιν, τὸν τῶν

καφαχὴν, *lucro suo deputabant*, interprete Val.] — 2) Μακαριώτερος δὲ πολλῶν πλήθη. Non assentior viris doctis, qui haec cum praecedentibus continuantes ita legunt: μακάριά τε πολλὰ πλήθη etc. Nam si hoc modo legamus, inepta fuerit repetitio, cum antea dixerit Constantinus: φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ξύμπαντες ἄνδρες. Quibus verbis Constantinus universam plebem catholicam salutatur more concionatorum. Quare verba illa μακαριώτερος δὲ πολλῶν πλήθη, initium sunt alterius periodi, qua Constantinus felicitatem catholicae plebis exaggerat. Porro libentius legerem πλήθη τυγχάνετε, ut plebem ipsam alloquatur Constantinus. In codice tamen Fuk. et Savilii ita legitur hic locus: μακάριά τε πολλὰ πλήθη τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας θεὸν διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἐκάστου, καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεσπίσμασι προσαγορευόμενα. [Μακάρια δὲ Zimmerm.] — 3) [Αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας θεὸν Val. vertit: „ipsum religionis auctorem deum.“ Steph. αὐτῷ τῷ τῆς θρησκείας θεῷ et mox apud eundem deest κατὰ τὰ ἐν.] — 4) [Ὡ παμμήτερα φύσις. Philo de mundi opific. p. 30. B. C. D. ed. Francof. οὐδὲν τῶν γηγενῶν ἀνευ ὑγρᾶς οὐσίας συνίστασθαι πέφυκε — ἐξ οὗ δὴλον ὅτι ἀνάγκη τινὲν λεχθεῖσαν ὑγρᾶν οὐσίαν μέρος εἶναι γῆς τῆς πάντα τικτούσης, καθάπερ ταῖς γυναῖδι τὴν φορὰν τῶν καταμηνιαίων. — — πάση μητρὶ καθάπερ ἀναγκαιότατον μέρος ἢ φύσις πηγάζοντα ἀνέδωκε μαστοὺς, προεντρεπισαμένη τροφᾶς τῶν γεννησομένων. μήτηρ δ' ὡς ζοικε καὶ ἡ γῆ, παρ' ὃ καὶ τοῖς πρώτοις ἔδοξεν αὐτὴν Δήμητραν καλεῖσαι, τὸ μητρὸς καὶ γῆς ὄνομα συνθεῖσιν. οὐ γὰρ γῆ γυναῖκα, ὡς εἶπε Πλάτων, ἀλλὰ γυνή (γῆν). ἦν ἐτύμως τὸ ποιητικὸν γένος παμμήτορα, καὶ καρποφόρον, καὶ πανδώραν εἰώθειν ὀνομάζειν· ἐπειδὴ πάντων αἰτία γενέσεως καὶ διαμονῆς ζῶων ὁμοῦ καὶ φυτῶν ἐστίν. εἰκότως οὖν καὶ γῆ τῇ πρεσβυτάτῃ καὶ γονιμοτάτῃ μητέρων ἀνέδωκεν ἢ φύσις οἷα μαστοὺς, ποταμῶν ρεῖθρα καὶ πηγῶν, ἵνα τὰ φυτὰ ἄρδοιτο, καὶ ποτὸν ἀφθονον ἔχοι πάντα τὰ ζῶα. Quod deus sit immutabilis p. 299. B. Quod mundus sit incorruptibilis p. 944. B. C. D. Add. Euseb. de laud. Const. c. VI. ταύτην (γῆν) δ' ἐστὶν καὶ τιθηνὸν καὶ μητέρα ζῶων ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ καταδεξας. Cicer. de legg. II, 22. Redditur terrae corpus, et ita locatum ac situm quasi operimento matris obducitur. Ibid. c. 25. ut sinus et gremium quasi matris mortuo tribueretur.] — 5) Τῆς σῆς οὐσίας. Ad marginem editionis Genevensis annotatur, alias scribit οὐσίας. Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Ego vero re attentius examinata, vulgatam scripturam hic retinendam puto. Ait enim Constantinus, naturam non esse opificem rerum, cum deus ipsam condiderit, nec tantum ipsius naturae auctor sit, sed etiam sanctitatis quae in illa est. Deus enim est qui naturam exornavit. Quippe ornamentum naturae est vita iuxta legem ac praescriptum dei. Hic est sensus huius loci, quem Christophorsonus non animadvertit. Nam de Portesio nihil dico, quem paene ubique imperitissimum deprehendi. In codice tamen Fuketii, Turnebi ac Savilii et in schedis Regiis scribitur οὐσίας. — 6) Ἡ κατὰ φύσιν ζωῆ. Scribendum ἢ κατὰ θεὸν ζωῆ, ut ex superiori annotatione apparet.

ἤγειτο δὲ κατὰ στίφος τὰ στρατιωτικὰ τάγματα, εἶπετό τε πληθὺς³⁾ μυριάνδρος, λογχοφόροι τε καὶ ὀπλίται τὸ βασιλέως περιεῖπον σῶμα. Ὡς δὲ ἐπὶ τὸν τῶν ἀποστόλων τοῦ σωτῆρος νεῶν παρήσαν, ἐνταυθοῖ τὴν λάρνακα διανέπαινον. Καὶ βασιλεὺς μὲν νέος Κωνσταντίος ὠδὲ πη κοσμοῖν τὸν πατέρα, τῇ τε παρουσίᾳ, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν καθήκουσι, τὰ τῆς πρεπούσης ὀσίας ἀπεπλήρου.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ο Α'.

Σύναξις ἐν τῇ καλουμένῃ μαρτυρίᾳ τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῇ Κωνσταντινῶν τελειῇ.

Ἐπεὶ δ' ὑπεχώρει¹⁾ σὺν τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασι, μέσοι δὴ παρήσαν οἱ τοῦ θεοῦ λειτουργοὶ, σὺν αὐτοῖς πλήθει, πανδήμῳ τε θεοσεβείας λαῷ, τὰ τε τῆς ἐνθέου λατρείας δι' εὐχῶν ἀνεπλήρου²⁾. Ἐνθα δὴ ὁ μὲν μακάριος ἄνω κείμενος ἐφ' ὑψηλῆς κρηπίδος ἑδοξάζετο, λεῶς δὲ παμπληθῆς σὺν τοῖς τῷ θεῷ ἱερωμένοις, οὐ δακρύων ἔκτος, σὺν κλαυθμῷ δὲ πλείονι, τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῆς βασιλείως ψυχῆς ἀπεδίδοσαν τῷ θεῷ, τὰ καταθύμια τῷ θεοφιλεῖ πληροῦντες· κἂν τούτῳ τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν αὐτοῦ θεράποντα εὐμένειαν ἐνδειξαμένου, ὅτι δὴ καὶ [μετὰ]³⁾ τέλος αὐτοῦ τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ γνησίοις υἱοῖς διαδόχοις τὴν βασιλείαν ἔδωρεῖτο⁴⁾, καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ⁵⁾ σὺν

aliud credidisse videtur, nisi cum adventu demum Constantii corpus Constantini Constantinopolim delatum esse. Sed hoc vix posse statui, imo contrariam aliorum sententiam unice veram esse, recte monuit *Manso Leben Constantinus* p. 201 sq. not. i.] — 3) [Πληθὺς scripsi pro πλήθος, monente Readingo in *Corrigendis* ad h. l., ubi: „*quanquam*, inquit, in utraque *Parisiensi* editione sit πλήθος, lege tamen cum *Stephano* πληθὺς, ut congruat cum μυριάνδρος.“]

Cap. LXXI, 1) Ἐπεὶ δ' ὑπεχώρει. Horum verborum duplex sensus afferri potest. Aut enim significat Eusebius, Constantium caesarem cum patris arcam in ecclesia deposuisset, statim cum militibus ex ecclesia discessisse; aut id tantum vult, Constantium ea re peracta, secessisse ex medio ecclesiae, ut sacerdotibus locum daret. Quam quidem sententiam veriorē puto. Nam Constantius licet nondum salutari lavacro tinctus esset, erat tamen catechumenus, ut docet Sulpicius Severus in libro secundo historiae. — 2) [Τὰ τε — ἀνεπλήρου. Vid. *Augusti* *Denkwürdigkeiten* T. IX. p. 565 sq. VI.] — 3) [Μετὰ Zimm. deletis uncis.] — 4) Βασιλείαν ἔδωρεῖτο. Interpretes haec de deo dici crediderunt, qui imperium Constantini liberis donavit. Ego vero re attentius examinata, de ipso Constantino dici censeo, qui regnum filiis etiam mortuus tradidit. Idque confirmant sequentia. — 5) Καὶ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Scriben-

τῆ τῶν ἀποστόλων κατηξιοῦτο μνήμη⁶⁾ τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος, τῷ τῶν ἀποστόλων προσρήματι συνδοξαζόμενον, καὶ τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ συναγελαζόμενον, θεσμῶν τε θείων καὶ μυστικῆς λειτουργίας ἀξιούμενον, καὶ κοινωνίας ὁσίων ἀπολαῦτον εὐχῶν· αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας⁷⁾ καὶ μετὰ θάνατον ἐπιλημένος, ὡς περ οὖν ἐξ ἀναβιώσεως τὴν σύμπασαν ἀρχὴν διακῶν, νικητῆς, μέγιστος σεβαστός⁸⁾ αὐτῷ προσρήματι τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας κρατεῖ⁹⁾.

dum videtur καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Optaverat Constantinus, ut post obitum, non sicut reliqui principes, consecraretur atque inter divos referretur, sed ut cum apostolis sepultus, particeps fieret orationum, quae in eorum honorem a fidelibus deo offerri solent, ut supra dixit Eusebius in cap. 60. Ex quo apparet, hic scribendum esse κατὰ, non ut in libro Moraei et ad marginem editionis Genevensis διὰ τὰ σπουδασθέντα. Nec sic tamen locus integer fuerit, nisi haec verba suppleantur: τῶν ἐπιτελουμένων εὐχῶν σὺν τῇ etc. Quod confirmat Eusebius in dicto capite 60. Delendum quoque est punctum, quod paulo post apponitur in Regio codice, tum in vulgatis editionibus; legendumque ὑπὸ δακτύλῳ σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων κατηξιοῦτο μνήμη τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος etc. Quo nihil certius: ut mirer interpretem id non vidisse. In codice Fuk. hic locus ita legitur: καὶ διὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ, τόπου σὺν τῇ τῶν ἀπ. κατηξιοῦτο μνήμη, ὡς ὄραν εἰσέτι καὶ νῦν τὸ etc. Neque aliter in libris Turnebi ac Savilii: nisi quod Savilius habet τόπου ἐπὶ τῇ τῶν ἀπ. etc. At in schedis Regii hunc locum ita scriptum inveni: κατασπουδασθέντα αὐτοῦ, τόπου σὺν τῇ τῶν ἀπ. etc. Quae lectio ad emendationem nostram propius accedit. Porro voces illae ὡς ὄραν εἰσέτι καὶ νῦν, per parentesim dicuntur. Idque innuit illa codicis Firketiani interpunctio, quam supra exhibui. [Vid. Excurs. VI.] — 6) [Μνήμη, ὡς ὄραν εἰσέτι καὶ νῦν τὸ Ion.] — 7) Αὐτὸν δὲ τῆς βασιλείας. Scribo αὐτὸς δὲ τῆς β. καὶ μετὰ θάνατον ἐπιλημένος, quod confirmant sequentia. Atque ita in codice Fuk. diserte scriptum inveni. [Particulam vero καὶ Val. uncis inclusit quos cum Zimm. delevi.] — 8) Νικητῆς, μέγιστος σεβαστός. Huiusmodi erat inscriptio, legibus et epistolis Constantini praefigi solita, ut passim testatur Eusebius: *Victor Constantinus Maximus Augustus*. Pronomen Victoris sumpsit Constantinus post partem de tyrannide victoriam. Sed et filii ipsius quasi hereditario iure illud retinuerunt, ut docent eorundem epistolae. Porro ex hoc loco apparet, post obitum Constantini Maximi, tribus circiter mensibus, id est, toto interregni spatio, leges omnes atque edicta Constantini tanquam superstitis nomine inscripta fuisse, cum nullus alius augustus esset in orbe Romano, ut supra observavi. Potest etiam intelligi hic locus de liberis Constantini magni qui eodem titulo et nomine utebantur, et in quibus pater reviviscere videbatur. Quam interpretationem confirmant sequentia. [Vid. Excurs. VI.] — 9) Ἡγεμονίας κρατεῖν. Scribo ἐκράτει, ut respondeat ei verbo quod multo ante praecessit, κατηξιοῦτο. Porro in codice Regio ad marginem huius capituli, Graecus Scholiastes haec verba in honorem Constantini adscripserat: εἰς αἰώνιον μνημόσυνον ἐστὶ τὸ ὄνομά σου, ἀποστόλων τρισκαδέκατε. Sed et passim in hoc opere laudibus ac votis eum aspergit idem ille scriba. In Fuk. codice scribitur κρατεῖ.

Cap. LXXII. 1) [Τὸν Αἰγύπτου ὄρον. Steph. Αἰγύπτιον ὄρον. Ad rem vid. Tacit. annall. lib. VI.: „Paulo Fabio, L. Vitellio Coss. post longum seculorum ambitum avis Phoenix in Aegyptum venit, praebuitque materiem doctissimis indigenarum et Graecorum, multa super eo

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΒ'.

Περὶ Φολνικὸς ὄρνέου.

Οὐ κατὰ τὸν Αἰγύπτου ὄρνιν¹⁾ δὲ δὴ φασὶ μονογενῆ ὄντα τῆν φύσιν, θνήσκει μὲν ἐπ' ἀραιμάτων, αὐτὸν αὐτῷ τῆν τελευτῆν θνήσκοντα, ἀναβιώσκει δ' ἐξ αὐτῆς ἀποδιᾶς, καὶ ἀναπτάντα τοιοῦτου αἴος καὶ πρότερον ἦν φύσαι· κατὰ δὲ τὸν αὐτῷ ρωτῆρα, ὅς τῷ τοῦ πυραῦ σπόρον παραπλησίως ἀνθ' ἐνὸς πολυπλασιαζόμενος, ἀν' εὐλογίᾳ θεοῦ παρεῖχε τὸν στάχυν, καὶ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην τῶν αὐτοῦ κατενεπίμπλα καρπῶν. Ταῦτα οὖν ἐμφερῶς ὁ τρισμακάριος, πολυπλασίως²⁾ διὰ τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς ἀνθ' ἐνὸς ἐγίγνετο, εἰς καὶ εἰκότων ἀναστάσει, παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν ἅμα τοῖς αὐτοῦ τιμᾶσθαι παισίν, οἰκίσθαι τε τὸννομα Κωνσταντίνου, καὶ μετὰ τὴν τοῦ βίου παραλαμβάνεσθαι τελευτῆν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓ'.

Ὅπως ἐν νομίμασι, ὡς εἰς οὐρανὸν ἀνιόντα Κωνσταντίνου ἐνεχάρασσον.

Ἦδη δὲ καὶ νομίμασιν ἐνεχαράττοτο τύποι, πρόσθεν μὲν ἐντυπῶντες τὸν μακάριον, ἐγκεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχήματι³⁾, θατέρου δὲ μέρους ἐφ' ἄρματι τεθρόιπτα ἠνιόχου

miraculo disserendi. Idea quibus congruant et plura ambigua, sed cognita non absurda, promere libet. Sacrum Sali id animal, et ore ac distinctu pennarum a ceteris avibus diversum, consentiunt qui formam eius definire. De numero annorum varia traduntur, maxime vulgatiōn quingentorum spatium. Sunt qui asseverent, mille quadringentos sexaginta unum interiici, prioresque alites Sestoride primum, post Amaside imperantibus, dein Ptolemaeo qui ex Macedonibus tertius regnavit, in civitatem cui Heliopolis nomen, advolavisse, multa ceterarum volucrum comitatu, novam faciem mirantium etc. Herodot. II, 73, p. 137 sq; ed. Wesseling. Plin. X, 2. Creuzer Symbolik T. I. p. 441 sqq. ed. II. Miraculosas autem de ave illa relationes quae apud gentiles illos scriptores leguntur, magis etiam exornasse et in rem suam convertisse Christianos doctores quis est qui nesciat? Vide Clementis Rom. epist. I, ad Corinth. c. 26, Tertullian. de resurrectione carnis c. XII, XIII., Constit. apostoll. V, 5.] — 2) Πολυπλασίως. Savilius ad oram libri sui notat legendum esse πολυπλάσιος, cui assentior. Mallem tamen πολυπλασίων. Quod ab Eusebio positum esse videtur pro πολλαπλασίων. Ita enim Graeci efferre solent, πολλαπλάσιος εἰ πολλαπλασίων potius quam πολυπλάσιος et πολυπλασίων.

Cap. LXXIII. 1) Ἐγκεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχήματι. Ultima vox delenda mihi videtur, quam ex margine in textum irrepsisse credibile est.

τρόπον, ὑπὸ δεξιᾶς ἀνωθεν ἐκτεταμένης αὐτῷ χειρὸς αὐτοῦ λαμβανόμενον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΔΑ'

Ὅτι, ὁ τιμηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ θεός, δίκαιως αὐτὸν ἀπέμνησεν.

Ταῦθ' ἡμῖν αὐτοῦ δείξας ὀφθαλμοῖς, ἐπὶ μόνῳ τῶν πώποτε Χριστιανῶν διαφανῶς¹⁾ ἀποδειχθέντι Κωνσταντίνῳ ἐπὶ πάντων θεός²⁾, ὅποσον ἦν ἄρα αὐτῷ³⁾ τὰ διάφορον παρεστήσατο, τῶν αὐτῶν τε καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ σέβειν ἡξιωμένων, τῶν τε τὴν ἐναντίαν ἐλομένων· οἱ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ πολεμεῖν ὠρμηκότες, αὐτὸν αὐτοῖς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον κατεστήσαντο, τῆς ἐφ' ἐκάστῳ τοῦ βίου καταστροφῆς, ἐκαργῆ τὸν ἔλεγχον τῆς αὐτῶν θεοεχθρίας ἐνδειξαμένης· ὥσπερ οὖν τῆς θεοφιλείας τὰ ἐχέγγυα, τὰ Κωνσταντίνου τοῖς πᾶσι φανερὸν κατέστησε τέλος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΟΕ'.

Ὅτι τῶν προγενομένων Ῥωμαίων βασιλέων εὐσεβέστερος Κωνσταντῖνος.

Μόνου μὲν Ῥωμαίων βασιλέως¹⁾ τὸν παμβασιλέα θεὸν ὑπερβολῇ θεοσεβείας τετιμηκότος, μόνου δὲ τοῖς πᾶσι πεπαρ-

Adscriptum autem erat in margine ὀχήματι, ad explicationem vocabuli sequentis ἄρματι. Quod vero ad marginem editionis Genevensis legitur διαδήματι, meo quidem iudicio ineptissimum est. Neque Graeci sermonis proprietates eam locutionem admittit. Porro in plerisque nummis Constantinus capite galeato conspicitur.

Cap. LXXIV. 1) Χριστιανῶν διαφανῶς. Scribendum est sine dubio Χριστιανῷ. Scribendum quoque est μόνῳ τῶν πώποτε βασιλέων, aut certe subaudiendum, Ceterum Eusehios neminem excipit ex numero imperatorum Romanorum, dum ait primum ex omnibus Constantinum palam et aperte Christianum fuisse. Quod certe verissimum est. Etsi enim Philippus imperator Christianus fuisse a nonnullis proditur, non tamen Christianam religionem, perinde ac Constantinus, palam professus est. Alio sensu Orosius in libro VII, de Constantino ita scribit: *Primus imperatorum Christianus, excepto Philippo, qui Christianus annis admodum paucis ad hoc tantum constitutus fuisse mihi visus est, ut millesimus Romae annus Christo potius quam idolis dedicaretur.* [Paulo ante ἡμῶν Cast. Zimm. pro ἡμῖν.] — 2) [Ὁ ἐπὶ πάντων θεός. Vid. II, 47, not. 4, Add. IV, 29, Rom. IX, 5. Schulthess theologische Annalen mens. Jun. a. 1829. p. 508 sqq.] — 3) Ὅποσον ἦν ἄρα αὐτῷ. Malim legere ὅποσον ἦν παρ' αὐτῷ τὰ διάφορον etc. Id est, quantum apud se discrimen esset.

Cap. LXXV. 1) [Βασιλέων Ion. Zimm.]

φησασμένως τὸν τοῦ Χριστοῦ κηρῦξαντος λόγον, μόνου τ' εἰπεῖν
 ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ὡς οὐδέτερος τῶν ἐξ αἰῶνος, δοξάσαντος,
 μόνου τε πᾶσαν πολύθειον πλάνην καθελόντος, πάντα τε τρόπον
 εἰδωλολατρίας ἀπελέγξαντος· καὶ δὴ καὶ μόνου τοιούτων ἡξιω-
 μένου ἐν αὐτῇ τε ζωῇ καὶ μετὰ θάνατον, οἷον οὐκ ἂν τις
 τυχόντα οἷός τ' ἂν γένοιτο ἐξεῖπαιν τινα, οὔτε παρ' Ἑλλήσιν,
 οὔτε παρὰ βαρβάροις, οὐδέ γε παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀνωτάτω Ῥω-
 μαίοις; οὐδενὸς τοιούτου τινὸς εἰς ἡμᾶς ἐν τοῦ παντός αἰῶνος
 μνημονευομένου.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ*)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΛΟΓΟΣ**)

ΟΝ ΕΓΡΑΦΕ***) ΤΩ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩ.

Τοῦ πέμπτου λόγου τὰ κεφάλαια.

- α'. Τὸ προίμιον τοῦ πάσχα μέμνηται, καὶ οἷα ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ὠφελήσας σύμπαντας διαφόρως, παρὰ τῶν ὠφελουμένων ἐπεβουλεύετο.
- β'. Προσφώνησις τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἀκροαταῖς, συγγινώσκειν καὶ διορθοῦσθαι τὰ πταίσματα.
- γ'. Ὅτι καὶ τοῦ λόγου πατὴρ ὁ θεὸς, καὶ τῆς κτίσεως ὁ αὐτὸς δημιουργὸς, καὶ οὐκ ἂν ἠδύνατο συνιστάναι τὰ ὄντα, εἰ διάφορα ἦν αὐτῶν τὰ αἷτια.
- δ'. Περὶ τῆς κατὰ εἰδῶλα πλάνης.
- ε'. Ὅτι Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ πάντα ἐδημιούργησε, καὶ τῶν εἶναι τὸ ποσὸν ἐν ἐκάστῳ διορίσατο.

*) [Βασιλέως—συλλόγῳ. Ad titulum orationis Constantini: Βασιλέως etc. in cod. Ion. annotantur teste Readingo in Varr. Lectt. p. 798. haec: „hunc titulum talem esse debere, cap. 32. lib. IV. de vita Const. et cap. 22. huius orationis declarant.“] — **) Λόγος. Post quatuor libros de vita et pietate imperatoris Constantini, duas orationes Eusebius subiecerat, alteram Constantini imp. ad sanctorum coetum, sive ad ecclesiam dei, alteram a se ipso conscriptam de fabrica et donariis martyrii Hierosolymitani, ut ipsemet Eusebius testatur in cap. 32. et 46. libri quarti. Sed posterior quidem Eusebii oratio hodie non extat. Prior autem illa tot mendis inquinata est, ut paene satius fuerit eam non extare. Verum cum hoc eximium sit monumentum religiosi principis, eiusque studiorum et ingenii illustre specimen, operae pretium facturus mihi videor, si in eo emendando atque explicando curam ac diligentiam adhibuero. [Cf. Excurs. II. extr.] — ***) Ὁν ἔγραψε. In capite 32. lib. IV. legitur ἐπέγραψε, quod praefereundum puto. Hic igitur titulus fuit huiusce orationis: Νικητῆς, μέγιστος σεβαστὸς Κωνσταντῖνος τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ.

- ζ'. Περὶ τῆς εἰμαρμένης, ὅτι ψευδὴς ὁ περὶ αὐτῆς λόγος δεικνύται, ἔκ τε τῶν παρὰ ἀνθρώποις νόμων, καὶ τῶν κατὰ τὴν κτίσιν· ἃ τίνα οὐκ ἀτάκτως, ἀλλὰ κατὰ τάξιν κινεῖται, τοῦ δημιουργοῦ τὸν ὄρον διὰ τῆς τάξεως ἐπιδεικνύμενα.
- ζ'. "Ὅτι περὶ τῶν ἀκαταλήπτων, τοῦ δημιουργοῦ χρὴ τὴν σοφίαν δοξάζειν, καὶ οὐκ ἄλλον εἰδ' αὐτόματον αἰτιᾶσθαι φθάν.
- η'. "Ὅτι τὰ μὲν χρειώδη, ἀφθόνως τοῖς ἀνθρώποις ὁ θεὸς χορηγεῖ· τὰ δὲ πρὸς τέρψιν, μετρίως, συμφερόντως ἐκατέρων χορηγῶν τὴν ἀπόλαυσιν.
- θ'. Περὶ τῶν φιλοσόφων, οἳ διὰ τὸ πάντα βούλεσθαι εἰδέναι, καὶ περὶ τὰς δόξας ἐσφάλησαν, καὶ κινδύνοις ἐνίοι προσωμίλησαν· καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων.
- ι'. Περὶ τῶν μὴ μόνον τὰ γραφικὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὰ φιλόσοφα διαπτύοντων· καὶ περὶ τοῦ δεῖν ἢ πάντα πιστεύειν τοῖς ποιηταῖς, ἢ πάντα ἀπιστεῖν.
- ια'. Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσι γέγνηται.
- ιβ'. Περὶ τῶν μὴ γνόντων τὸ μυστήριον, καὶ ὅτι ἐκόντες ἠγνόησαν· καὶ ὅσα τοὺς γνόντας ἀγαθὰ μένει, καὶ μάλιστα τοὺς δε' ὁμολογίας τελειωθέντας.
- ιγ'. "Ὅτι ἀναγκαῖα τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἢ διαφορὰ, καὶ ὅτι ἢ πρὸς τὸ καλὸν καὶ κακὸν ῥοπή τῆς τῶν ἀνθρώπων γνώμης ἐστίν· ὅθεν καὶ ἢ κρίσις ἀναγκαῖα καὶ εὐλογος.
- ιδ'. "Ὅτι ἀπείρως ἢ κτιστὴ φύσις ἀπὸ τῆς ἀκτίστου οὐσίας ἀφέστηκε, πλησίον δὲ αὐτῆς τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ ὁ ἄνθρωπος γίγνεται.
- ιε'. "Ὅσα ὁ σωτὴρ ἐδίδαξε, καὶ ἐθαυματούργησε, καὶ τοὺς ἀρχομένους ὠφέλησεν.
- ισ'. Τὴν Χριστοῦ παρουσίαν προειρηθῆσθαι μὲν τοῖς προφήταις, ἐπὶ καταστροφῇ δὲ τῶν εἰδωλῶν καὶ τῶν εἰδωλικῶν γενέσθαι πόλεων.
- ις'. Περὶ τῆς Μωϋσεῖος σοφίας, ζηλωθείσης παρὰ τῶν ἔξωθεν σοφῶν, καὶ περὶ Δανιὴλ καὶ τῶν τριῶν παιδῶν.
- ιη'. Περὶ τῆς Σιβύλλης τῆς Ἐρυθραίας, ἐν ἀκροστιχίδι τῶν τῆς μαντείας ἐπῶν, τὸν κύριον καὶ τὸ πάθος δηλούσης. "Ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς· Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ υἱός, σωτὴρ, σταυρός.

- ιβ'. "Οτι ἡ περὶ τοῦ σωτήρος μαντεία παρ' οὐδενὸς τῶν τῆς ἐκκλησίας πέπλασται, ἀλλὰ τῆς Ἐρυθραίας Σιβύλλης ἐστίν, ἧς τὰς βίβλους Κικέρων ὁ ποιητὴς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ Ῥωμαῖσι μετέφρασε· καὶ ὅτι Βιργίλιος μέμνηται αὐτῆς, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τόκου, δι' αἰνιγμάτων φόβῳ τῶν κρατούντων ὑμνήσας τὸ μυστήριον.
- κ'. Βιργιλίου Μάρωνος ἕτερα περὶ Χριστοῦ ἔπη, καὶ ἡ τούτων ἐρμηνεία· ἐφ' οἷς δεικνύται δι' αἰνιγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ, μηνυθὲν τὸ μυστήριον.
- κα'. "Οτι οὐ δυνατὸν περὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λέγεσθαι· καὶ ὅτι οἱ ἀπιστοῦντες, ἀγνοῖα θεοσεβείας καὶ τὸ εἶναι ὅθεν αὐτοῖς ἀγνοοῦσιν.
- κβ'. Εὐχαριστία Χριστῷ τὰς νίκας καὶ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ τῆς βασιλείας γράφουσα· καὶ ἔλεγχος τοῦ κατ' αὐτῶν τυράννου Μαξιμίνου, τῷ μεγέθει τοῦ διωγμοῦ μέζονα δόξαν τῇ εὐσεβείᾳ περιπολήσαντες.
- κγ'. Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πολιτείας· καὶ ὅτι χαίρει τοῖς ἐν ἀρετῇ βιοῦσι τὸ θεῖον· καὶ χρὴ κρίσειν προσδοκᾶν καὶ ἀνταπόδοσιν.
- κδ'. Περὶ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ Ἀρημιανοῦ, ἀθλίως τὸν βίον καταστρεψάντων διὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας διωγμὸν.
- κε'. Περὶ Διοκλητιανοῦ μετ' αἰσχύνῃς τὴν βασιλείαν παραιτησαμένου, καὶ διὰ τὸν διωγμὸν τῆς ἐκκλησίας κεραινωθέντος.
- κς'. "Οτι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας ὁ θεὸς αἷτιος· καὶ ὅτι τὰ μὲν κατορθώματα παρὰ θεοῦ χρὴ ζητεῖν καὶ αὐτῷ λογίζεσθαι, ῥαθυμία δὲ ἡμετέρᾳ ἐπιγράφειν τὰ πταίσματα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α'.

Τὸ προοίμιον τοῦ πάσχα μέμνηται, καὶ οἷα ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ὠφελήσας
σύμπαντας διαφόρως, παρὰ τῶν ὠφελουμένων ἐπεβουλεύετο.

Τὸ τηλαυγέστερον ἡμέρας τε καὶ ἡλίου φέγγος, προοίμιον μὲν
ἀναστάσεως, ἀρμογή δὲ νέα τῶν πονησάντων ποτὲ σωμάτων,
ἔρμαιόν θ' ὑποσχέσεως¹⁾, καὶ ἀτραπὸς ἐπὶ τὴν αἰώνιαν ζωὴν
ἄγουσα, ἡ τοῦ παθήματος ἡμέρα πάρεστιν, ᾧ προσφιλέστατος

Cap. I. 1) Ὀρμαὶ θ' ὑποσχέσεως. In libro Moraei, perinde ac in
margine editionis Genevensis emendatur ὄρμαιον. Quod vocabulum nullibi
legere memini. At in libro Scaligeri ἔρμαιον corrigebatur, quod propius
accedit ad manuscriptorum codicum lectionem. Certe in Regio codice
ἔρμαὶ legitur, ex quo coniciebam scribendum esse ἔρμα, id est, funda-
mentum. Eleganter resurrectionem domini vocat fundamentum promissio-
nis. Nec male Christophorus pignus promissionis vertit, quod idem
est. Pignus enim pro firmamento datur; unde ἐνέχυρον dicitur a Graecis.
In codice Fuk. et Savilii ἔρμαιον scriptum inveni. [Ἐρμα quod coniecit
Val., huic loco bene convenire, nemo non concedet et similiter Constan-
tinus infra cap. XV. ext. αὕτη γὰρ, inquit, οἶμαι, προφανῆς ἢ πόβα θρα
πλοτῆως, καὶ Θεμέλιος οὗτος πεποιθήσεως, ἦνλικα ἂν τις — τὸ ἀτρεπτον
ἔχοι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα. Cf. Homer. Iliad. XVI, 554. Eustath. ad
Odys. XXIII, 121. ἔρμα πόλῆος. Pindar. Olymp. II, 12. ἔρμα Ἀκράγαν-
τος. Iamblich. de Pythagor. vita c. XXIV. p. 234. ed. Kiessl. ἡγεμονίαι γὰρ
εἰσὶ καὶ ὡσανεὶ ἐπιβάθραι καὶ ἔδραι τιπὲς τοῦ φροεῖν καὶ τοῦ ζῆν.
Ibid. c. XXXII. p. 444. μέγιστον εἰς γενναιότητος (γενναιότητας?) ἔρμα.
Euseb. V. C. II, 25. ἀγαθὴν προκατεβάλλοντο τῶν πραγμάτων κρηπίδα.
Lucian. T. III. p. 498 sq. ed. Reitz., Is. Casaubon. ad Polyb. T. I. p. 747
sq. edit. Ernest. Wetsten. ad Galat. II, 9. Dorville ad Charit. p. 434.
Hemsterhuis. ad Lucian. Tim. T. I. §. 50. et nos in indice ad Euseb. H. E.
sub v. στύλος. Nihilominus cum ἔρμαιον non solum ad manuscriptorum
codicum lectionem propius accedat sed etiam in cod. Fuk. et Sav. scriptum
sit, illud pro ὄρμαὶ θ' quod Val. retinuit, exhibere malui. Neque ἔρμαιον
minus aptum est quam ἔρμα. Dicitur enim ita quod singulari et inopinato
casu, *virgula divina*, ut inquit Cicer. de offic. I, 44., oblatum et suppe-
ditatum est, fortuna inexpectata. Vid. Plat. Sympos. IV, 4. Charmid.
§. 11. c. p. 68. edit. Heindorf. et Ruhnken. ad Timaei Lex. p. 121. Casau-
bon. ad Theophrast. Charact. XI, 5. Wesseling. ad Diodor. S. T. I. p. 305.
Cf. Eustath. ad Homer. Odys. VI, 277. Itaque ἔρμαιον ὑποσχέσεως erit
promissio quae praeter omnem expectationem contigit, neque humano
studio et opera sed nonnisi divini numinis cura et providentia. Audacius
autem ita vocatur ipsa τοῦ παθήματος ἡμέρα quomodo προοίμιον ἀναστά-
σεως, ἀρμογή νέα τῶν πονησάντων ποτὲ σωμάτων, ἀτραπὸς ἐπὶ τὴν ζωὴν
ἄγουσα. Utitur praeterea voce ἔρμαιον ipse Euseb. V. C. I, 52. Socrat. H. E.
II, 2. οἱ περὶ Εὐσέβιον τὴν Νικομηθεῖα, ἔρμαιον ἡγοῦντο τὴν τῶν πολλῶν

καθηγηται, φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ξύμπαντες ἄνδρες, μακάριά τε πολλὰ πλήθη²⁾ τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας θεὸν³⁾, διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἐκάστου καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνοῦντων κατὰ τὰ ἐν θεσπίσμασι προσαγορευόμενα. Σὺ δ', ὦ παμμήτερα φύσις⁴⁾, τί τοιοῦτον τῷ κόσμῳ συντετέλεκας πώποτε; Ποῖον δ' ὅλως σὸν δημιούργημα; Εἶπερ ὁ τῶν πάντων, καὶ τῆς σῆς οὐσίας⁵⁾ αἴτιος οὗτος γὰρ σε ἐκόσμησεν· ἐπεὶ κόσμος φύσεως, ἢ κατὰ φύσιν ζωῆ⁶⁾· ἐπιεκράτησε δ' οὐ⁷⁾ μετρίως ἢ παρὰ φύσιν, τὸν τῶν

ταραχῆν, *lucro suo deputabant*, interprete Val.] — 2) Μακαριώτερος δὲ πολλῶν πλήθη. Non assentior viris doctis, qui haec cum praecedentibus continuantes ita legunt: μακάριά τε πολλὰ πλήθη etc. Nam si hoc modo legamus, inepta fuerit repetitio, cum antea dixerit Constantinus: φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ξύμπαντες ἄνδρες. Quibus verbis Constantinus universam plebem catholicam salutatur more concionatorum. Quare verba illa μακαριώτερος δὲ πολλῶν πλήθη, initium sunt alterius periodi, qua Constantinus felicitatem catholicae plebis exaggerat. Porro libentius legerem πλήθη τυγχάνετε, ut plebem ipsam alloquatur Constantinus. In codice tamen Fuk. et Savilii ita legitur hic locus: μακάριά τε πολλὰ πλήθη τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας θεὸν διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἐκάστου, καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνοῦντων κατὰ τὰ ἐν θεσπίσμασι προσαγορευόμενα, [Μακάρια δὲ Zimmerm.] — 3) [Αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας θεὸν Val. vertit: „ipsum religionis auctorem deum.“ Steph. αὐτῷ τῷ τῆς θρησκείας θεῷ et mox apud eundem deest κατὰ τὰ ἐν.] — 4) [Ὡ παμμήτερα φύσις. Philo de mundi opific. p. 30. B. C. D. ed. Francof. οὐδὲν τῶν γηγενῶν ἀνευ ὑγρᾶς οὐσίας συνλοτασθαι πέφυκε — ἐξ οὗ δῆλον ὅτι ἀνάγκη τινὲν λιχθῆσαι ὑγρὰν οὐσίαν μέρος εἶναι γῆς τῆς πάντα τικτούσης, καθάπερ ταῖς γυναῖξι τὴν φορὰν τῶν καταμηνιαίων. — — πάση μητρὶ καθάπερ ἀναγκαιότατον μέρος ἢ φύσις πηγάζοντας ἀνέδωκε μαστοὺς, προεντρεπισαμένη τροφὰς τῶν γεννησομένων. μήτηρ δ' ὡς ζοικε καὶ ἡ γῆ, παρ' ὃ καὶ τοῖς πρώτοις ἔδοξεν αὐτὴν Διμήτραν καλέσαι, τὸ μητρὸς καὶ γῆς ὄνομα συνθεῖσιν. οὐ γὰρ γῆ γυναῖκα, ὡς εἶπε Πλούτων, ἀλλὰ γυνή (γῆν)· ἦν ἐτύμως τὸ ποιητικὸν γένος, παμμήτορα, καὶ καρποφόρον, καὶ πανδώραν εἰώθειν ὀνομάζειν· ἐπειδὴ πάντων αἰτία γενέσεως καὶ διαμονῆς ζῶων ὁμοῦ καὶ φυτῶν ἐστίν. εἰκότως οὖν καὶ γῆ τῇ πρεσβυτάτῃ καὶ γονιμοτάτῃ μητέρων ἀνέδωκεν ἢ φύσις οἷα μαστοὺς, ποταμῶν ρεῖθρα καὶ πηγῶν, ἵνα τὰ φυτὰ ἄρδοιτο, καὶ ποτὸν ἀφθονον ἔχοι πάντα τὰ ζῶα. Quod deus sit immutabilis p. 299. B. Quod mundus sit incorruptibilis p. 944. B. C. D. Add. Euseb. de laud. Const. c. VI. ταύτην (γῆν) δ' ἐστὶν καὶ τιθηνὸν καὶ μητέρα ζῶων ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ καταδεξας. Cicer. de legg. II, 22. Redditur terrae corpus, et ita locatum ac situm quasi operimento matris obducitur. Ibid. c. 25. ut sinus et gremium quasi matris mortuo tribueretur.] — 5) Τῆς σῆς οὐσίας. Ad marginem editionis Genevensis annotatur, alias scribitur φύσις. Quam lectionem secutus est Christophorsonus. Ego vero re attentius examinata, vulgatam scripturam hic retinendam puto. Ait enim Constantinus, naturam non esse opificem rerum, cum deus ipsam condiderit, nec tantum ipsius naturae auctor sit, sed etiam sanctitatis quae in illa est. Deus enim est qui naturam exornavit. Quippe ornamentum naturae est vita iuxta legem ac praescriptum dei. Hic est sensus huius loci, quem Christophorsonus non animadvertit. Nam de Portesio nihil dico, quem saepe ubique imperitissimum deprehendi. In codice tamen Fuketii, Turnebi ac Savilii et in schedis Regii scribitur οὐσίας. — 6) Ἢ κατὰ φύσιν ζωῆ. Scribendum ἢ κατὰ θεὸν ζωῆ, ut ex superiori annotatione apparet.

πάντων θεῶν καταξίαν σέβειν μηδένα, νομίζεσθαι τε⁸⁾ μὴ ἐκ προνοίας, ἀλλ' ὡς ἔτυχεν, ἀτάκτως τε καὶ πλημμελῶς τὰ πάντα συνεστάναι. Καὶ τὰῦτα ἐξαγγελούσης καθέκαστα θείας ἐπιποίας διὰ προφητῶν, οἷς ἔδει πείθεσθαι, ἀνθίστατο παντοίαις μηχαναῖς ἀδικία δυσσεβῆς, διαβεβλημένη μὲν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς, ἀσπασομένη δὲ τὸ δυσέλεγκτον τοῦ σκότους. Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο χωρὶς βίας καὶ ὠμότητος, ἐξαιρέτως ὅτι τῇ τῶν χυδαίων δῆμων ἀπροόπτῳ φορᾷ ἢ τῶν δυναστευόντων γνώμῃ δυσελάμβανε, μᾶλλον δὲ τῆς ἀκαίρου μανίας αὕτη καθηγείτο. Διὸ δὴ πολλαῖς γενεαῖς ὁ τοιοῦτος βίος κρατυνθείς, μεγίστων γέγονε τοῖς τότε κακῶν αἴτιος. Ἐπιλαμπύσεως δὲ παραντίκα τῆς τοῦ σωτήρος ἐπιφανείας, δίκη μὲν ἐξ ἀδίκων ἔργων, ἐκ δὲ παντοδαποῦ κλύδωνος γαλήνῃ συνίστατο, καὶ πάνθ' ὅσα διὰ προφητῶν προείρητο, ἐπληροῦτο. Τοιγάρτοι μετάρσιος εἰς⁹⁾ τὴν πατρῴαν ἐστίαν ἀρθεῖς, αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἀγλαΐσματος τὴν οἰκουμένην περιστήσεις, ἱερὸν τινα νεῶν ἀρετῆς, τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς γῆς ἰδρύσατο, αἰδίων, ἄφθαρτον, ἐν ᾧ τὰ τε τῶν ἐξοχωτάτων πατρὶ θεῶν δέοντα, τὰ θ' ἑαυτῶν καθήκοντα ἐτελεῖτο μετ' εὐσεβείας. Τί δὴ μετὰ ταῦτα ἢ ἄφρων τῶν ἐθνῶν ἐμχανάτο πονηρία; Ἐπετήδευε τὰς τοῦ Χριστοῦ χάριτας ἐκβάλλουσα, καὶ τὴν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πάντων συστραθεῖσαν ἐκκλησίαν πορθῆσαι, ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκείαν δεισιδαιμονίαν. Ἀνόσιος¹⁰⁾ αὐθις στάσις, πόλεμοι, μάχαι, δυστραπελία¹¹⁾, βίου

Uno verbo θεοσέβεια, id est, religio, ornamentum est naturae. In vulgata autem lectione quis subsit sensus, equidem non video. Sic Ensebius postea libros de vita imp. Constantini inscripsit περὶ τοῦ κατὰ θεὸν βίου. In Regiis schedis scribitur ἢ κατὰ κόσμον ζωῆ. [Lectionem ἢ κατὰ φύσιν ζωῆ unice veram esse, docent sequentia: ἢ παρὰ φύσιν. Neque ego quidem perspicio cur tantopere offensus sit Valesius illo ἢ κατὰ φύσιν ζωῆ. Patet enim Constantinum ludere in voce φύσις quod bis diverso sensu positum hanc sententiam affert: „ornamentum naturae, id est, hominum a deo creatorum est vita naturae consentiens.“] — 7) Ἐπικεκράτηκε γὰρ. Scribendum ἐπικεκράτηκε δὲ οὐ μετρίως ὄν παρὰ φύσιν etc. Certe in codice Fuk. scribitur ἐπικεκράτηκε δ' οὐ μετρίως τὰ παρὰ φύσιν, τὸ τῶν ἀπάντων θεῶν etc. — 8) [Νομίζεσθαι δὲ Ion. Mox pro ἀνθίστατο Val. scripsi cum Ion. Cast. Zimm. ἀνθίστατο. Cast. vero simul post ἀνθίστατο addit δὲ.] — 9) [Εἰς a Val. omissum dedi cum Cast. Zimm.] — 10) Δεισιδαιμονίαν δὲ ἀνόσιος. In codice Regio desunt duae postremae voces, et vacuum spatium relictum est unius vocabuli εἰραx. Ego non dubito quin legendum sit τὴν οἰκείαν δεισιδαιμονίαν ἀντιεῖναι, expuncto verbo illo ἀνέτρεπε, quod omnino superfluum est. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: ἐκκλησίαν πορθῆσαν. Ἀνέτρεπέ τε τὴν οἰκείαν δεισιδαιμονίαν, νόσιος αὐθις etc. In schedis autem Regiis scriptum est νόσος αὐθις etc. Savilius ad oram libri sui emendavit ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκείαν δεισιδ. Ego re attentius examinata hunc locum ita restituendum esse existimo: ἐκκλησίαν πορθῆται, ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκείαν εὐδαιμονίαν. Νόσος αὐθις etc. Id est: Gentiles cum ecclesiam

παράσκευη, χρημάτων ἔρος· ὁ δὲ καὶ ὁ φυσικῶς ἴδιον πονηρίας, ποτὲ μὲν ἐλπίσι κεκαλλωπισμένους θέλγει, ποτὲ δὲ φόβῳ καταπλήττοι. Ἄλλ' αὕτη μὲν²⁾ χαμαὶ κείσθω, ἠττηθεῖσα ὑπὸ ἀρετῆς, ἢ θεμῖς, διαρρήγνυμένη, διαπαράττομένη τε ὑπὸ μεταμέλειας. Ἡμῖν δὲ νῦν τὰ προσήκοντα τῷ θεῷ λόγῳ ῥητέον³⁾·

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'.

Προσφώνησις τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἀκροαταῖς, συγγνώσκων καὶ διαρθεύσθων τὰ πταίσματα.

Ἄκουε τολύνη, ἀγνείας παρθενίας τ' ἐπήβολε ναύκληρε), ἐκκλησία τε αἰώρου καὶ ἀδαοῦς ἡλικίας τιθήνη, ἢ μέλει μὲν ἀληθείας, μέλει δὲ φιλάνθρωπίας, ἐξ ἧς αἰννάου πηγῆς ἀποστᾶζει

Christi vastare atque evertere instituerunt, suam ipsorum felicitatem subverterunt. Morbi iterum ac seditiones etc. Potest etiam retineri vox δεισιδαιμονίαν, ut sensus sit, gentiles dum ecclesiam persequerentur, suam ipsorum religionem pessumdedisse. Quippe ecclesia dei persecutionibus gentilium impugnata, superstitionem cultumque falsorum numinum devicit. — 11) Δυστραπέλλω. Turnebus ad oram libri sui emendavit δυστραπέλλω. Certe in codice Fuk. scribitur δυστραπέλλω. In Regiis autem schedis legitur δυστραπέλος, deinde aliquot lineae sunt omissae. Ac fortasse scribendum est uno ductu δυστραπέλος βίου παρασκευῆ. Id est, *modus vitae apparatus*. Nisi enim ita legamus, quid erit quod sequitur βίου παρασκευῆ, quam inter res malas numerat Constantinus? [*Βίου παρασκευῆ non dubito quin sit ipsum illud quod in interpretatione habet Val., luxuriosus vitae apparatus.*] Musculus quidem legisse videtur βλαίος βίου παρασκευῆ. Vertit enim *violenta victus astructio*. Mox codex Fuk. habet ὁ καὶ οἱ φυσικῶς, ἴδιον πονηρίας ὄν, ποτὲ etc. [Mox πονηρίας ὄν Cast. Zimm.] — 12) Αὕτη μὲν. In libro Moraei perinde, ac in editione Genèvenai ad marginem emendatur ἀλλ' αὕτη μὲν etc. optime, ut norunt linguae Graecae periti. Subauditur autem ἡ πονηρία. In codice quoque Fuk. ac Turnebi legitur ἀλλ' αὕτη. — 13) Τηρητέον. Huius loci emendatio debetur codici Fuk. in quo diserte legitur ῥητέον. Qua quidem emendatione nihil certius.

Cap. II. 1) Ναύκληρε. Sic episcopum vocat Constantinus, translatione non minus eleganti, quam cum pastores dicuntur. Cumque ecclesia navi comparari soleat, recte navicularii dicuntur episcopi qui eam regunt, et qui apostolorum successores sunt, quos Christus ex piscatoribus gubernatores ecclesiae fecit. [Cf. Valesius ad Theodoret. H. E. I, 2. Pott. ad 1 Corinth. IV, 1. p. 161. In actis martyrii Ignatii apud Grabium spicil. PP. sec. II. p. 9. haec leguntur: Ἰγνάτιος — — ἐκβέροντα τὴν ἐκκλησίαν Ἀντιοχείων ἐπιμελῶς, τοὺς πάλαι χειμῶνας μόλις παραγυγῶν τῶν πολλῶν ἐπὶ Δομετιανοῦ διωγμῶν, καθάπερ κυβερνήτης ἀγαθὸς τῷ οἴακι τῆς προσειχῆς καὶ τῆς ηἰστέλειας, καὶ τῇ συνεχείᾳ τῆς διδασκαλίας, τῷ τότε τῷ πνεύματι (leg. τοῦ πνεύματος cum Grabio), πρότε τὴν ζάλην τὴν ἀνακαταμένην ἀντιέχευ. Prudentii adversus Symmach. libr. prior. praefat. v. 59 sqq. p. 407. ed. Cellar. Theodoret. H. E. I, 28. Ἀθανάσιος δὲ τῆνικαῦτα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης κατέχευε τοὺς οἴακας. Valés. ad V. C. III, 60. not 24. Neander Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. I. p. 304.] Porro castitate ac virginitate praeditam vocat, quia eiusmodi erant Christianorum sacerdotes, ἀγνοὶ καὶ παρθενῶν [Vocem ἐπήβολα

σωτήριον νόμα²⁾:... Ακούετε δ' ἄν καὶ ὑμεῖς εὐφήμως, οἱ τὸν θεὸν εὐκρινῶς σέβοντες· διὸ καὶ μεμέλησθε αὐτῷ· προσέχοντες τὸν νοῦν, μὴ τῇ φράσει μᾶλλον, ἢ τῇ τῶν λεγομένων ἀληθείᾳ, μηδ' ἐμοὶ τῷ λέγοντι, ἀλλὰ τῇ τῆς καθοσιώσεως εὐσεβείᾳ. Τίς γὰρ ἂν εἴη λόγων χάρις, ἀνεξετάστου καταλειπομένης τῆς τοῦ λέγοντος διαθέσεως; Τολμῶ δ' οὖν ἴσως μεγάλη, τῆς δὲ τόλμης, τὴν πρὸς τὸ θεῖον στοργὴν ἔμφυτον αἰτιῶμαι. Αὕτη γὰρ καὶ τὴν αἰδῶ βιάζεται. Διὸ μάλιστα τοὺς ἐπιστήμονας τῶν θεῶν μυστηρίων, βοηθοὺς ἑμαυτῷ συνάπτω, ἵν' εἴαν τι πταῖσμα συμβαίῃ περὶ τοὺς λόγους, συμπαρομαρτοῦντες διορθοῦσθε, τὴν μὲν ἄκραν παιδείαν μὴ ἐπιποθεῦντες, τὸ δὲ πιστὸν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀποδεχόμενοι. Ἐπίπνοια δ' ἡμῖν μέγιστη τοῦ πατρὸς, παιδός τε καὶ ἔργου παρεῖη, φθειγγομένῳ ταῦτα, ἅπερ ἂν αὕτῃ φράσει³⁾ καὶ διανοίᾳ προσάψοι. Εἰ γὰρ τις ἄνευ θεοῦ ῥητορικὴν, ἢ ἄλλην τινὰ μετῴων ἐπιστήμην, ἀκριβοῦν τὸ ἔργον ἱκανῶς ὑπέληφεν, ἀτελής αὐτός τε καὶ τὸ σπουδαζόμενον ἐφωράθη. Οὐ μὲν κατοκνητέον, οὐδ' ἀμελητέον τοῖς εὐτυχήσασιν πώποτε τῆς θείας ἐπιπνοίας· διὸ καὶ ἡμεῖς τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς παρατηρήσαμενοι⁴⁾, πειρώμεθα τοῦ σκοποῦ πρὸς τὸ τέλειον⁵⁾.

recte vertit Val. compos. De ea vid. Dorville ad Charit. p. 509. Wes-
seling. ad Diod. S. I, 19. Schäfer. melett. critt. p. 48. Pro seq. ἀδαοῦς
Cast. ἀθεοῦς.] — 2) Σωτήριον νόμα. Codex Fuk. et schedae Regiae cum
Turnebi libro scriptum habent νόμα. Mox ubi legitur προσέχοντες τὸν
νοῦν, codex Fuk. scribit προσέχεται τὸν νοῦν. — 3) ἅπερ ἂν αὐτῷ φράσει.
Scribendum est αὕτη, supplē ἢ ἐπίπνοια τοῦ πατρὸς, quemadmodum legit
Christophorsonus, Certe in codice Fuk. scribitur φθειγγομένοις ταῦτα,
ἅπερ ἂν αὐτῷ φράσοι, καὶ διανοίᾳ προσάψοι. [Αὕτῃ φράσοι Val. Sed
veram lectionem aperuisse puto Cast. qui affert αὐτῷ φράσει. Quamvis
enim non αὕτῃ praefendum sit illi αὕτῃ, tamen φράσει quod etiam Reg.
Steph. exhibent, optimum puto, neque tamen ita ut ducatur illud a
verbo φράζειν sed potius φράσις. Itaque φράσει iungendum voci προσάψοι
et sententia loci haec est: „quaecunque ipse ille afflatus divinus suggesse-
rit ad eloquendum et cogitandum.“ Quibus egregie respondent sequentia.]
— 4) Τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς παρατηρήσαμενοι. Et hanc et praecedentem
periodum pessime interpretatus est Christophorsonus. Putavit enim ἀνα-
βολὴν hic significare *moram ac dilatationem*, cum tamen ἀναβολὴ hoc loco
significet *prooemium*. Excusat enim se Constantinus, quod longiore usus
sit prooemio. Ἀναβολὴ proprie est exordium cantici quod chorus prae-
cinere solebat. Aristophanes in Irene pag. 685. de dithyrambicis: ἐντε-
λέγοντ' ἀναβολὰς πετόμεναι, ubi Scholiastes notat ἀναβολὰς esse τὰς ἀρχὰς
τῶν ἀσμάτων, et versum Homeri citat. Isocrates in Panathenaico: ἃ μὲν
οὖν ἡβουλήθη καὶ περὶ ἑμαυτοῦ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσπερ χορὸς πρὸ τοῦ
ἀγῶνος προαναβάλλεσθαι, ταῦτα ἐστίν. A cantoribus igitur ad oratores
postea translatum est id vocabulum: et ἀναβάλλεσθαι dixerunt pro προσι-
μιάζεσθαι, ut testatur Hesychius. Ulpianus in orationem Demosthenis de
Chersoneso: ἀναβαλόμενος δὲ δὲ ἐνὸς λάμδα, ἀντὶ τοῦ προσιμασάμενος

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὅτι καὶ τοῦ λόγου πατὴρ ὁ θεὸς, καὶ τῆς κτίσεως ὁ αὐτὸς δημιουργός·
καὶ οὐκ ἂν ἠδύνατο συνιστάναι τὰ ὄντα, εἰ διάφορα ἦν αὐτῶν
τὰ αἷτια.

Ἄγαθόν οὖν πάντα ἐφίεται, ὃ ὑπὲρ¹⁾ τὴν οὐσίαν θεὸς αἰὲν
αἰεὶ, γενέσθαι οὐκ ἔχει, οὐκοῦν οὐδ' ἀρχῆς, τῶν δ' ἐν γενέσει
πάντων, αὐτὸς ἀρχή. Ὁ δὲ ἐξ ἐκείνου ἔχων τὴν ἀναφορὰν,
εἰς ἐκεῖνον ἐνούται πάλιν, ἐκείνῳ τῆς διαστάσεως συγκρίσεώς
τε οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ νοερῶς γινομένης· οὐ γὰρ ζημίᾳ τινὶ
τῶν πατρῶων ἀπλάγχθων συνέσθη τὸ γεννηθὲν, ὡσπερ ἀμέλει
τὰ ἐκ ἀπερμάτων, ἀλλὰ διατάξει προνοίας, ἐπιστάτην σαυτῆρα
τῆ τε αἰσθητῆ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ μηχανωμένοις ἐξέφηγε²⁾.
Τοιγάρτοι πᾶσιν ὅσα περιελήθηται ὑπὸ τοῦ κόσμου, ἢ αἷτια
τοῦ εἶναι καὶ ζῆν ἐκεῖθεν· ἐκεῖθεν δὲ καὶ ψυχῆ, καὶ πᾶσα
αἰσθήσεις, καὶ τὰ ὄργανα, δι' ὧν τὰ σημεινόμενα ὑπὸ τῶν
αἰσθήσεων ἀποτελεῖται. Τί οὖν δηλοῖ ὁ λόγος; Τῶν ὄντων
ἀπάντων ἓνα εἶναι προστάτην, καὶ πάνθ' ὅσα ὑποτετάχθαι³⁾
τῇ ἐκείνου δεσποτικῇ μόνου, τὰ τ' οὐρανία, τὰ τ' ἐπίγεια, καὶ
τὰ φυσικὰ καὶ ὀργανικὰ σώματα⁴⁾. Εἰ γὰρ ἢ τούτων ἀναρι-

καὶ ἀναβολὰς, προσέμει. Sic Aristophanes in Irena pagina 717. προανα-
βάληται et ἀναβαλοῦ eodem sensu dixit. Porro ex hoc loco apparet, pro-
oemium huius orationis ad haec usque verba protendi. — 5) [Πειρώμεθα
τοῦ σκοποῦ τὸ τέλειον Steph., πειρώμεθα τοῦ σκοποῦ, (πρὸς) τὸ τέλειον
Val. qui vertit: „caput ac summam instituti nostri aggredi tentabi-
mus.“ Lectionem quam in textu expressi, dedi praeunte Zimm., quia
quamvis vel de eius veritate dubitem, tamen melior Steph. et Val. scri-
pturis mihi visa est. Rectius autem vertendum videtur: „tendamus ad
propositum quam optime fieri poterit.“]

Cap. III. 1) Ὡπερ τὴν οὐσίαν. Legendum puto ὁ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν
θεός. Nam summum bonum nihil aliud est quam summus deus. Sic
infra capite pono πρῶτον μὲν θεὸν ὑφηγήσατο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν. In
codice Fuk. et Savilli scribitur ὅπερ male. [Ὁ ὑπὲρ correxi cum Zimm.].
— 2) [Ἐξέφηγε. Uncos quibus hoc vocabulum sepebat Val., delevi cum
Zimm. Nam ipse Cast. ἐξέφηγε οἱ. Mox post τὰ σημεινόμενα Ion. Cast.
addunt ὑπὸ τῆς φύσεως.] — 3) [ὑποτετάχθαι Val. ὑποτετάχθαι Ion. Cast.
sed expuncto ὅσα. Sed bene πάνθ' ὅσα ὑποτετάχθαι scripsit Zimm. Cf.
Viger. de idiot. p. 125 sq. edit. Herm.] — 4) Ὀργανικὰ σώματα. Chri-
stophorsonus artificialia interpretatus est, quae scilicet aliquo instru-
mento efficiuntur, non autem a natura generantur, in quo tamen ei non
assentior. Nam cum in hac tota oratione philosophetur Constantinus,
hoc etiam in loco naturalia et organica corpora dixit more philosopho-
rum, quae organis seu instrumentis ad operandum idoneis praedita sunt.
Ita Aristoteles loquitur, cum animam defuit actum corporis organici.
Plus autem est organicum quam naturale. Sicut enim quaedam corpora
naturalia quae organis carent, ut exempli gratia lapides et cetera id genus.

Θμητων ὄντων κυρία οὐχ ἑνὸς ἀλλὰ πολλῶν οὐσα ἐτύγγαν, κλήροι⁵⁾ ἀν καὶ στοιχείων διανεμήσεις, καὶ μῦθοι παλαιοί, καὶ⁶⁾ φθόνος, καὶ πλεονεξία κατὰ δύναμιν κατακρατήσαντα, τὴν ἑναρμόνιον τῶν πάντων ὁμόνοιαν διεσάλευε, πολλῶν διαφάρως τὴν λελογχυϊαν ἐκάστω μοῖραν διοικονομουμένων⁷⁾. Τοῦ δὲ αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, οὐκ ἀμελῶς ἔχειν⁸⁾; οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου γεγενῆσθαι τοῦτον⁹⁾ παρίστησι. Τίς δ' ἀν ἔγνω τὸν συμπάσης γενέσεως δημιουργόν; Εὐχαὶ δὲ καὶ λιτανεῖαι, πρὸς τίνα πρῶτον, ἢ τελευταῖον; τίνα δὲ θεραπεύων ἐξ αἰρέσεως¹⁰⁾, οὐκ ἀν περὶ τοὺς λοιποὺς ἡσέβησα; Ἡ τάχα δ' ἀν καὶ δεόμενος τῶν βιωτικῶν τινός, τῷ μὲν συναραμένῳ χάριν ἔγνω, τῷ δ' ἀντιπρόξάντι ἐμεμψάμην· τίνα δὲ προσευξάμενος τὴν αἰτίαν τῆς περιστάσεως γνῶναι, τῆς τ' ἀπαλλαγῆς τυχεῖν ἠξίου; Θῶμεν δὴ λόγοις καὶ χρησμοῖς ἡμῖ ἀποκεκρισθαι, μὴ εἶναι δὲ τῆς ἑαυτῶν ἐξουσίας¹¹⁾, ἄλλο

— 5) Κλήροι. Alludit ad divisionem mundi inter Iovem, Neptunum ac Plutonem fratres, quam Graecorum Theologi fabulati sunt. — 6) [Καὶ μῦθοι παλαιοί. Val. vertit: „ut est in veteribus fabulis.“ Et sane hoc dictum a Constantino esse expectaveris. Sed non minus negari poterit, satis insolenter illud expressum esse per καὶ μῦθοι παλαιοί. Unde probabiliter Zimm. scripsit: „διανεμήσεις (καὶ μῦθοι παλαιοί). Fortis legendum κατὰ μύθους παλαιούς.“] — 7) Διοικονομουμένων. In codice Fuketii scribitur διοικουμένων. — 8) Οὐκ ἀμελῶς ἔχειν. Negativam particulam addiderunt viri docti, ex coniectura ut opinor, ut et verba quae proxime sequuntur: οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου γεγενῆσθαι τοῦτον παρίστησι. Quae omnia nec in codice Regio nec in veteribus schedis, nec in editione Roberti Stephani leguntur, nec ullo modo cohaerent cum praecedentibus. Neque enim de providentia nunc agit Constantinus, sed id tantum adstruit, unum esse omnium rerum principium; quod ita probat. Si plures essent dii, singuli suas partes regerent, ut autem mundus universus uno semper eodemque ordine se haberet, parum solliciti essent. Hoc primum est Constantini argumentum adversus gentiliū Theologiam. Lego igitur: τοῦ δὲ αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀμελῶς ἔχόντων. Ita sensus est apertissimus. Verum cum in codice Fuketii et in Savillii ac Turnebi libris ea ipsa quae supra posui; verba reperiantur, nihil opus est emendatione nostra. [Delevi uncas quibus Val. non solum οὐκ sed etiam οὐδ' — παρίστησι inclusit. Ad rem cf. Lactant. institt. div. I, 3.] — 9) [Τοῦτο Ion. Paulo post pro περιεπέσεως Ion. Cast. ἀναστάσεως.] — 10) Θεραπεύων ἐξ αἰρέσεως. Id est pro arbitrato. Posset etiam legi ἐξαιρέτως. [De vocabulό λιτανεῖαι vid. V. C. IV, 61. not. 2.] — 11) Μὴ εἶναι δὲ τῆς ἑαυτῶν ἐξουσίας. Hic locus valde obscurus mihi videtur. Christophorus quidem ita vertit: *Fac responsa nobis per oracula dari; ista tamen fieri non propria ac sua vi, sed ad deum aliquem pertinere.* Sed quid haec sibi velint, equidem non video. Ego vero cunctis attentius examinatis, verum huius loci sensum tandem deprehendi. Ait igitur Constantinus: „Si plures dii sint, cum ego in calamitatem incidero, quem eorum adibo, ut causam mali doceat, meque eo liberet? Ponamus, inquit, Apollinem verbi gratia mihi respondisse, non esse in sua potestate ut me liberet, sed ad alium deum id pertinere.“ Quid hoc sensu manifestius? Scribendum igitur: ἄλλο

δὲ ταῦτα ἀνήκειν θεῷ· τίς οὖν ἔλεος; ποία δὲ θεοῦ εἰς ἄνθρωπον πρόνοια; *Εἰ μὴ ἄρα βιαίως ἢ φιλάνθρωπότερος πρὸς τὸν μηδεμίαν ἔχοντα σχέσιν διατεθείς, ἐπεκούρησεν*¹²⁾. Ὁραγή δὲ καὶ στάσις καὶ ὄνειδος, ὡς μὴ ἰδιοπραγούντων, μηδ' ἀρκομένων τοῖς ἐπιβάλλουσι διὰ πλιονεξίαν, καὶ τὸ τελευταῖον ἢ πάντων σύγχυσις ἐπηκολούθησεν ἄν· τί οὐκ τὰ μετὰ ταῦτα; Δῆλον ὡς ἢ τῶν οὐρανίων στάσις τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπίγεια διελυμήνατο, ἀφανισθείσης μὲν τῆς τῶν ὠρῶν διατάξεως, καιρῶν τε μεταβολῆς, καὶ τῆς κατὰ τοὺς καιροὺς τῶν φυομένων καρπῶν ἀπολαύσεως, ἀφανισθείσης δὲ ἡμέρας καὶ τῆς διαδεχομένης αὐτὴν νυκτερινῆς ἀναπαύσεως. Καὶ τούτων μὲν ἄλλῃ· πάλιν δ' ἐπὶ τὸν ἀνεξέλεγκτον ἐπανήκομεν λόγον.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Περὶ τῆς κατὰ τὰ εἰδωλα πλάνης.

Πᾶν τὸ ἀρχὴν ἔχον, καὶ τέλος ἔχει· ἢ δὲ κατὰ χρόνον ἀρχὴ, γένεσις καλεῖται· τὰ δ' ἐκ γένεσεως, φθαρτὰ πάντα· μορφήν δὲ χρόνος ἀμαυροῖ. Πῶς οὖν ἂν οἱ ἐκ γένεσεως φθαρτῆς, εἶεν ἀθάνατοι; Δόξα δὲ τῶν ἀλογίστων δῆμων τοιαύτη τις διαπεφοίτηκεν, ὡς παρὰ τοῖς θεοῖς γάμοι, παιδοσπορίαι τε ἐνομοθῆσαν. *Εἰ δ' ἀθάνατοι οἱ γεννώμενοι, γεννῶνται δ' αἰεὶ, πλημμυρεῖν ἀνάγκη τὸ γένος*¹⁾. Προσθήκης δ' ἐπιγενομένης, τίς οὖν οὐρανός²⁾, ποία δὲ γῆ, τοσοῦτον σμῆνος³⁾ ἐπιγιγνόμενον θεῶν ἐχώρησε; Τί δ' ἂν εἴποι τις περὶ ἀνδρῶν, οὐρα-

δὲ ταῦτα ἀνήκειν θεῷ. Multa huiusmodi oracula in Graecorum leguntur historiis, ubi Apollo consulentibus respondet, placandum ipsis Bacchum aut Saturnum, si malo liberari velint. [Egregiam Val. emendationem ἄλλῃ δὲ pro ἄλλ' ὡστε praeceunte Zimm. recepi.] — 12) [Εἰ μὴ — ἐπεκούρησεν. Bene h. l. inde a verbis εὐχαὶ δὲ καὶ λιτανεῖαι πρὸς τίνα πρῶτον, ἢ τελευταῖον, κ. τ. λ., cur polytheismus nulla plane numinis divini fiducia erigere potuerit afflictos miserorum mortalium animos, Constantinus exposuit. Cf. Tholuck das Wesen und die sittlichen Einflüsse des Heidenthums in Neander Denkwürdigkeiten T. I, p. 64 sqq., Tzschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 24.]

Cap. IV. 1) Ἀνάγκη τὸ γένος. In codice Fuk. post primam vocem lacuna est unius vocabuli capax. Scribo igitur πλημμυρεῖν ἀνάγκη αὐτῶν τὸ γένος. — 2) Τίς οὖν οὐρανός. Scribendum est τίς ἂν οὐρανός, ut in libro Moraei ad marginem emendatum inveni. In codice Fuket. legitur τίς οὐρανός absque coniunctione. [ἂν Zimm.] — 3) [Σμῆνος eleganti metaphora de copia s. multitudine h. l. dicitur. Ita Plat. Men. 3. μίαν ζητῶν ἀρετὴν, σμῆνός τι ἀνεύρηκα ἀρετῶν. Cf. de republ. V. p. 150 οὐκ ἴσαστε ὅσον ἴσμον λόγων ἐπιγελεῖτε. Themist. orat. I. p. 5. Iacobs. ad Achill.

ἑνὸς ἀδελφοῦ εἰς γάμον κοινωσίαν συναπτόντων, μαιχρίας τε καὶ ἀκολασίας ἐγκαλοῦντων; Λέγομεν δὴ τεθαρσθηκότως, καὶ τὰς τιμὰς αὐτὰς, τὰ τε παρ' ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς γέρα, ὕβρισι καὶ ἀσελείαις μεμίχθαι. Ἦδη γάρ τις⁴⁾ ἐν λόγοις ἐξετασθεὶς, ἀγαματοποιὸς τε μορφὴν τινα διανοίᾳ προλαβὼν, ἐντεχρον τεκμαίρεται παιδείαν· καὶ μεταξὺ οἷα δὴ λήθης ἐμπεσούσης, τὸ ἴδιον πλάσμα κολακεύει, σέβων ὡς θεὸν ἀθάνατον, ὁμολογῶν ἑαυτὸν τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν⁵⁾ τοῦ ἀγάλματος, θνητὸν εἶναι. Τῶν δ' ἀφθάρτων ἐκείνων τάφους τε καὶ θήκας ἐπιδεικνύουσιν αὐτοὶ, κατοικομένους τε τιμαῖς ἀθανάτοις γεραίρουσιν, ἀγνοοῦντες τὸ ἀληθῶς μακάριον καὶ ἀφθαρτον, ἀνευδεῖς ὑπάρχον τῆς παρὰ τῶν φθαρτῶν ἐπιτιμίας. Τῷ γάρτοι τῷ θεατῶν, καὶ διανοίᾳ περιληπτῶν, οὔτε μορφὴν ἐπιποθεῖ δι' ἧς γνωρισθείη, οὔτε σχήματος ἀνέχεται, ὡς ἂν εἰκόνοσ ἢ τύπου. Ταῦτα δὲ πάντα γίνεταί πρὸς χάριν τῶν κατοικομένων⁶⁾· ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν ἠνίκα ἔζων, σώματος μέτοιχοι ὄντες.

Κ Ε Φ Α Λ Λ Ι Ο Ν Ε'.

Ὅτι Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ πάντα ἐδημιούργησε, καὶ τοῦ εἶναι τὸ πᾶσιν ἐν ἐκάστῳ διορίσατο.

Τί δὴ χραίνω τὴν γλωτταν λόγοις μεμιασμένοις, μέλλων ὑμνεῖν τὸν ὄντως θεόν; Βούλομαι δὴ πρότερον ἀγνώ πόματι¹⁾ ὡσπερ ἀλμυρὸν ἀποκλύσασθαι πόμα· τὸ δ' ἀγνὸν πόμα χεῖται διὰ πηγῆς ἀεννάου τῶν ἀρετῶν τοῦ ὑμνουμένου πρὸς ἡμῶν θεοῦ· ἐμὸν τ' ἴδιον ἔργον, τὸν Χριστὸν ὑμνεῖν διὰ βίου, καὶ τῆς ὀφειλομένης ἡμῖν πρὸς αὐτὸν ἀντὶ πολλῶν καὶ μεγίστων εὐεργεσιῶν εὐχαριστίας. Φημί δὴ τοῦτον²⁾ τὰς ἀρχὰς στηρίζαι τοῦδε τοῦ παντὸς, ὑπόθεσιν³⁾ τε ἀνθρώπων ἀνευρεῖν, τὸν καὶ

Tat. p. 407. Similiter στρατὸς apud Sophocl. Elect. v. 742.] — 4) Ἦδη γάρ τις. Malim legere ἦδη γοῦν τις etc. Paulo post ubi legitur διανοίᾳ προσλαβὼν, in libro Moraei ad marginem emendatur προλαβὼν, perinde ac in Gruteri libro. [Προσλαβὼν Val. προλαβὼν habet quoque Cast. Zimm. et expressit ipse Val. vertendo: „prius mente complexus est.“] — 5) Ἐαυτὸν πατέρα. Rectius in codice Fuk. scribitur ἑαυτὸν τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν etc. [Ad rem cf. Lactant. instit. div. II, 2. 4.] — 6) [Πρὸς χάριν τῶν κατοικομένων. Vid. Augusti Denkwürdigkeiten T. X. p. 18.]

Cap. V. 1) [Σώματι Cast.] 2) [Τούτων Val. τοῦτον Ion. Cast. et Val. ipse in interpretatione sua.] — 3) [ὑπόθεσιν vertit Val. creationem. Sed ὑπόθεσις an significare possit et h. l. significet creationem, dubito,

ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα⁴⁾· καὶ παραχρῆμα μὲν εἰς μακάριόν
τινα καὶ εὐανθῆ⁵⁾, καρπῶν τε διαφόρων βρίθοντα⁶⁾· χώρον

imo synonymum illud esse puto praecedentis vocabuli ἀρχάς, principia, unde illa ὑπόθεσιν — ἀνευρεῖν quae paulo contortius dicta sunt, ita potius verterim: „et hominum qui reliquorum quasi quoddam essent fundamentum, creationem excoogitasse.“ An forte legendum ὑπόστασιν? Cf. Hebr. III, 14. et infra cap. VI. extr.] — 4) Καὶ τὸν ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα. Tres priores voces a viris doctis ex MSS. codicibus additae sunt. Tamen nec in codice Regio, nec in veteribus schedis leguntur. Post verbum autem νομοθετήσαντα punctum apposui ex fide codicis Regii et Fuk. et ex veteribus schedis. Quod cum non animadvertisset Christophorsonus, hanc periodum cum sequenti connexuit. Hic autem est sensus huius loci. Aio, inquit, et hominem et reliqua quae in mundo sunt, opificium esse illius, qui haec omnia ratione constituit, id est, summi dei. Scribendum est igitur φημι δὴ τοῦτον τὰς ἀρχάς etc. ut est in libro Savilii, utque legisse videtur Christophorsonus. Deinde lego τὸν καὶ ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα, certissima emendatione. In Fuk. codice legitur: καὶ τὸν λόγῳ ταῦτα νομ. Idem igitur est λόγῳ νομοθετήσαντα, quod infra dicit λόγῳ διατάξαντα. [Cum Zimm. scripsi τὸν καὶ ταῦτα λόγῳ. Val. λόγῳ ταῦτα.] — 5) Εἰς μακάριόν τινα καὶ εὐανθῆ. Hoc loco videtur Constantinus paradisum illum in quo Adamum deus collocavit, extra terram ponere. In qua opinione fuerunt plerique veterum. Stephanus Gobarus in capite 11. hoc problema tractaverat: ὡς ὁ παράδεισος οὔτε ἐν τῷ οὐρανῷ, οὔτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τούτων μεταξὺ. Et capituli 12. hic erat titulus, quod paradisus est superna Hierusalem, et in tertio coelo: et quod arbores quae illic sunt, intellectu et scientia sunt praeditae, et quod Adamus post transgressionem illinc in terram deiectus est. Deinde assertio contraria, paradisum non esse in tertio coelo, sed in terra. Certe Tatianus in oratione contra Graecos, paradisum in quo Adamus a deo collocatus est, non in hac quam incolimus terra fuisse dicit, sed in alia multo praestantiore. Verba eius haec sunt, quae procul dubio adduxerat Stephanus Gobarus ad illius sententiae confirmationem: μετῴκηθησαν οἱ δαίμονες, ἐξωρίσθησαν οἱ πρωτόπλαστοι· καὶ οἱ μὲν ἀπ' οὐρανοῦ κατεβλήθησαν· οἱ δὲ ἀπὸ γῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης. Κρείττονος δὲ τῆς ἐνταυθοῖ διακοσμήσιως. Sed et Tertullianus idem sensisse videtur. Sic enim scribit de Adamo in libro de patientia: *Innocens erat, et deo de proximo amicus, et paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiae, desivit deo sapere; desivit coelestia sustinere posse. Exinde homo terrae datus, et ab oculis dei deiectus* etc. Idem elici potest ex lib. eius II. adversus Marcionem cap. 2. et 10. ubi eadem metaphora utitur qua Tatianus: *Quid mirum si redhibitus materiae suae, et in ergastulum terrae laborandae relegatus, ἐξορισθεῖς.* Quod si liber ille quem de paradiso Tertullianus scripserat, hodie extaret, hanc eius fuisse sententiam quam dixi, apertius cognoscere liceret. Denique Clemens Alexandrinus in excerptis Theodoti, seu in libris ὑποτυπώσεων pag. 341. editionis Commelini, paradisum terrestrem in quo Eva facta est, in quarto coelo collocat: ὅθεν ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ δημιουργεῖται etc. Origenes vero paradisum, cuius incola fuit Adamus, in tertio coelo collocaverat, ut docet Methodius in libro de resurrectione apud Epiphanium pag. 572. et ipse Epiphanius in epistola ad Ioannem Hierosolymitanum. Et ante hos omnes Valentinus paradisum in quo Adam diversatus est, supra tertium coelum posuerat, et intellectualem esse affirmaverat teste Irenaeo in libro I. Paradisum quoque illum Adami a terra distinguit Hieronymus in lib. I. contra Iovinianum et in lib. II. [Cf. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. II. p. 116 sqq.] — 6) Καρπῶν τε διαφόρων βρίθοντα. Grammaticae leges postulant, ut scribamus καρποῖς τε διαφόροις. Atque ita scribitur in codice Fuk,

ἀποκίσει τοὺς νεωστὶ τεχθέντας, ἀδαιεῖς τ' αὐτοὺς κατ' ἀρχὴς ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶναι θελήσει, τέλος δ' ἀπαρτίμας μόνην λογικῆ ζωῆς πρέπουσαν τὴν ἐπὶ γῆς ἔδραν, καὶ τότε ἤδη οἷα δὴ ζωῆς λογικοῖς, ἀναπετάσει τὴν τῶν ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν γνῶσιν. Τότε δὲ καὶ τὸ γένος αὖξιν ἐκέλευσεν, ὅσον ποτὲ ἄνοσον⁷⁾ ὑπὸ τῆς τοῦ ὠκεανοῦ περιουσιότησεως διοριζόμενον ἦκεῖτο. Πληθύνοντος δ' οὕτω τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, τέχνας τε τῷ βίῳ χρησιμεύουσαι⁸⁾ ἀνηυρίσκοντο, πληθύει δ' οὐδὲν ἦτιον καὶ ἡ τῶν ἀλόγων ζώων γενεὰ, ἐφ' ἐκάστου γένους, ἐξαιρέτου τινὸς φυσικῆς δυνάμεως εὐρισκομένης· ἡμέρων ζώων, τὸ πρῶτον καὶ ἐπιπειθῆς ἀνθρώπων, ἀγρίων δὲ, θάμνη καὶ ταχυτῆς καὶ τῆς ἐκ τῶν κινδύνων σωτηρίας φυσικὴ τις πρόνοια. Καὶ πάντων μὲν ἡμέρων κηδεμονίαν τινὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐπέταξε, πρὸς δὲ τὰ ἄγρια ἄμιλλαν τινὰ νομοθετήσας· μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν πετεινῶν γενεὰν συνεστήσατο, πολλὴν μὲν ἀριθμῶ, φύσει δὲ καὶ ἔθεσι διάφορον, ἐκπρεπῆ μὲν χρωμάτων ποικιλίᾳ, μουσικῆς δ' ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχον⁹⁾· ἀλλὰ τε πάντα ὅσα κόσμος περιλαβῶν συνέχει, διευκρινησάμενος, καὶ τούτοις πᾶσιν εἰμαρμένον τοῦ βίου θεσμόν ὄρισας, τὴν τελειοτάτην τῶν ὅλων συμπλήρωσιν κατεκόσμησεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Σ'.

Περὶ τῆς εἰμαρμένης, ὅτι ψευδῆς ἡ περὶ αὐτῆς λόγος δεικνύται, ἐκ τῆς τῶν παρὰ ἀνθρώποις νόμων καὶ τῶν κατὰ τὴν κτίαν· ἢ τινα οὐκ ἀτάκτως, ἀλλὰ κατὰ τάξιν κινεῖται, τοῦ δημιουργοῦ τὸν ὄρον διὰ τῆς τάξεως ἐπιδεικνύμενα.

Οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἄφρονες ὄντες, τῆς τῶν πάντων διακοσμήσεως τὴν φύσιν αἰτιῶνται· οἱ δὲ τινὲς αὐτῶν

— 7) Ὅσον ποτὲ ἄνοσον. Scribendum videtur ὅσον τε ἄνοσον ὑπὸ τῆς ὠκεανοῦ περιουσιότησεως διοριζόμενον οὐκίσει. Scribi etiam posset hoc modo: τοιγαροῦν ὅσον ποτὲ τὸ ἄνοσον etc. absque ulla mutatione. [Vox ἄνοσον suspecta est: ὡς νῆσον corrigit Burnetius lib. II. de paradiso cap. 6., ubi contendit, veteres de orbe nostro habitabili, tanquam esset insula, loqui. Lowth. Val. vertit: „Tunc etiam humanum genus iussit augeri: totumque illud spatium, quod salubre et morborum expertis Oceani ambitu terminatur, habitari coeptum.“] — 8) Χρησιμεύουσαι. Post hanc vocem viri docti addiderunt haec verba: καὶ ἐπιστήμαι, quae etiam in libro Moraei ad marginem adscripta reperi. Desunt tamen non solum in codice Reg. et in schedis, sed etiam in codice Fuketii et Savilii. [Non solum ἐπιστήμαι post χρησιμεύουσαι ex marg. Mor. sed etiam καὶ post τε ex Cast. addidit Zimm.] — 9) Ἀρμονίας ἐμφύτου μετοχῆ. Scribo μέτοχον, ut

τὴν εἰμαρμένην, ἢ τὸ αὐτόματον, τὴν τούτων ἐξουσίαν τῆς εἰμαρμένης λογιζόμενοι. Οὐδὲ συνίασιν ὅταν τὴν εἰμαρμένην προσαγορεύουσιν, ὄνομα μὲν φθεγγόμενοι, πράξιν δὲ οὐδεμίαν οὐδ' ὑποκειμένην τινὰ δηλοῦντες οὐσίαν. Τίς γὰρ ἂν εἴη αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ εἰμαρμένη, τῆς φύσεως γεννησάσης τὰ πάντα; Ἡ τί ἂν ἡ φύσις²⁾ νομιζοίτο, εἴπερ ὁ τῆς εἰμαρμένης θεσμὸς ἀπαράβατος ὑπάρχει; Ἀλλὰ καὶ τὸ λέγειν εἰμαρμένον τινὰ θεσμὸν εἶναι, δηλαδὴ ὅτι θεσμὸς πᾶς ἔργον ἐστὶ τοῦ θεσμοθετήσαντος. Εἰ τοίνυν ἡ εἰμαρμένη, εἴπερ ἐστὶ θεσμὸς, θεοῦ ἀπ' εὐρεμα³⁾ εἴη πάντ' ἄρα ὑποτίταται⁴⁾ τῷ θεῷ, καὶ οὐδέη ἄμοιρον τῆς ἐκείνου δυνάμεως. Καὶ τὴν γ' εἰμαρμένην θεοῦ εἶναι καὶ νομιζεσθαι προαίρεσιν, ἀποδεχόμεθα· ἀλλὰ πῶς ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ καθ' εἰμαρμένην; Πόθεν δὲ αὐταῖς ἐναντία, ἢ τε ἀδικία καὶ ἡ ἀκολασία; Ἡ τε γὰρ⁵⁾ πονηρία ἐκ φύσεως ἀλλ' οὐχ εἰμαρμένης, ἢ τε

legitur in codice Fuk. Paulo ante ubi legitur φύσει δὲ καὶ ἔθεισι διδασκαλίαν, rectius idem codex habet καὶ ἔθεισι, quomodo etiam in libro Turnebi scriptum inveni. [Idem Cast. Zimm. quos ipse sequendos duxi.]

Cap. VI. 1) Τὴν τούτων ἐξουσίαν. Ante haec verba Musculus distinctionem apposuit. Sic epim. vertit: *Qui potestatem horum fato tribuunt, ne hoc quidem intelligunt etc.* Musculum secutus est Christophorus. — 2) Ἡ τί μὲν εἴη ἡ φύσις. Scribendum videtur ἢ τί ἂν εἶναι φύσις νομιζοίτο. In codice Fuketii et Savillii scribitur: ἢ τί ἂν ἡ φύσις νομ. In schedis autem Regiis scriptum inveni ἢ τί μὲν εἶναι ἢ etc. — 3) [Εὐρεμα. Readingus in Corrigendis ad h. l.: „εὐρεμα, inquit, et Stephanus et Valesius hic scribunt per ε in secunda syllaba. mox tamen εὐρήματα apud utrumque.“ Vide inferius: Ἄρ' οὖν καὶ τὰ ἀθάνατα — τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν εὐρήματα. Cf. Zosim. IV, 22, 2. ed. Reitem. λαβόντες — τὸ σύνθεμα. *Maittaire de Graecae linguae diall.* p. 88 sq. B. edit. Sturz. et Lobeck. ad Phrynich. p. 445 sq. *Winer.* comment. ad Gal. I, 8.] — 4) [Πάντ' ἄρα ὑποτίταται λοιπὸν non male Ion. Cast.] — 5) Εἴη τε γὰρ πονηρία. Lego εἰ γὰρ ἢ τε πονηρία etc. Porro hic locus mutilus est, ut apparet; quem absque libris supplere difficile fuerit. Videtur tamen haec esse argumentatio Constantini. Si virtutes, inquit, sunt ex fato, ergo et vitia. Atqui vitia non possunt esse ex fato. Nam malitia aut natura est, aut a voluntate. Non igitur est a fato. Quod si quis dicat virtutem quidem et vitium esse a voluntate, ut autem voluntas recte agat vel secus, id ex fato esse: qua demum ratione iustitia, quae nihil aliud est quam constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi, ex fato esse potest? In codice Fuk. legitur ἢ τε γὰρ πονηρία. At Savilius ad oram libri sui notat, forte scribendum esse εἴτε γὰρ etc. statimque emendat ἔσται κατορθώματα. [Locum esse mutilum nihil esse puto cur statuamus cum Valesio, modo legatur pro εἴη τε quod Val. retinuit, ἢ τε ex Fuk., quod ipse exhibui. Constantinus enim postquam simpliciter monuit virtutes et vitia fato non videri existere (ἀλλὰ πῶς ἡ δικαιοσύνη — ἡ ἀκολασία), hoc ipsum magis etiam ostendit, accuratius indicans naturam vitiorum ac virtutum atque: „Malitia enim, inquit, natura, id est, animi cuiusque arbitrio, non fato existit, et virtus nihil est nisi recta actio ad mores pertinens.“ Neque reapse a nobis dissentit

ἀρετῆς ἤθους καὶ τρόπων ἐστὶ κατορθώματα. Ταῦτα δὲ τῆς ἀγνοίας καὶ ὀρθῆς προαιρέσεως ἤτοι παλάματα, ἢ αὖ πάλιν κατορθώματα, ἄλλοτε ἄλλως ἀποβαίνοντα, ἢ κατὰ τίχην, ἢ κατὰ εἰμαρμένην, πᾶν τὸ δίκαιον⁶⁾ καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεμόμενον ἐκάστη, πῶς καθ' εἰμαρμένην; Νόμος δὲ καὶ προτροπαὶ ἐπὶ ἀρετῆν, καὶ ἀποτροπαὶ ἀπὸ τῶν μὴ δεόντων, καὶ ἔπαινοι καὶ ψόγοι, τιμωρίαι τε καὶ πάνθ' ὅσα παρακαλεῖ μὲν ἐπὶ ἀρετῆν, ἀπάγει δ' ἀπὸ πονηρίας, πῶς οὐκ ἐκ δικαιοσύνης, ἢ τις ἐστὶν ἰδία θεοῦ προνοουμένου, ἀλλ' ἐκ τύχης ἢ τοῦ αὐτομάτου συμβῆναι λέγεται; Διὰ γὰρ τὸν ποιὸν⁷⁾ τῶν ἀνθρώπων βίον, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ λοιμῶν ἔσθ' ὅτι καὶ σιάσεων, ἀφρορίας τε καὶ εὐφορίας ἐπακολουθούντων, φανερώς τε καὶ διαρρήδην μονονουχὶ φωνῆν ἀφιέντων⁸⁾, ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα⁹⁾ τοῖς ἡμετέροις βίοις ἐφήρμοσται. Ἡ γάρτοι οὐσία¹⁰⁾ χαίρει μὲν εὐδοκίαις, ἀποσπρέφεται δὲ πᾶσαν δυσσεβίαν· καὶ τὸ μέτριον φρόνημα δεξιούται, μισεῖ δὲ τόλμαν, καὶ τὴν ὑπερ τὸ ζῶον ἐπηρμένην ἀλαζονείαν· ὧν εἰ καὶ τὰ μάλιστα¹¹⁾ σαφεῖς καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν κείμεναι εἰσὶν αἱ ἀποδείξεις, τήνικαῦτα

Zimmermannus ad h. l., qui: „Nos, inquit, hunc locum sic fore restitutum censemus; ἢ μὲν γὰρ πονηρία ἐκ φύσεως ἢ ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' οὐκ εἰμαρμένης, ἢ δὲ ἀρετῆ κ. τ. λ.“ Sed certe illud ἐκ προαιρέσεως quod Ion. habet, nihil esse videtur nisi interpretamentum verborum ἐκ φύσεως, quamvis μὲν et δὲ aptius esse quam τε, concedam.] — 6) Πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα. Ultima vox addita est a viris doctis ex MSS. codicibus, quam tamen nullo modo probare possum, licet in codice Fuk. legatur. Scribo igitur πᾶν τὸ δίκαιον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεμόμενον ἐκάστῳ, πῶς καθ' εἰμαρμένην. Sensus autem is est, quem supra dixi. Potest tamen ferri scripta lectio, ut πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα sicut ea quae mox recensentur a Constantino, leges scilicet, praemia, supplicia, exhortationes et reliqua huiusmodi, quae iustitiam in se continent. [Val. πάντα τὸ δίκαιον [ἔχοντα]. Zimm. nobiscum Val. emendationem in textum recepit.] — 7) Τὸν ποιόν. Scribe ποιόν accentu in ultima, ut in libro Moraei ad marginem adnotatum inveni. Mox lego καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ, ex MSS. codicibus. Certe codex Fuketii sic exhibet: διὰ γὰρ τὸν ποιόν τῶν ἀνθρώπων βίον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ. — 8) [Φωνῆν ἀφιέντων Val. vertit: „edita voce significantibus.“ Cf. Demosthen. olyth. I. T. I. p. 9. ed. Reisk. ὁ μὲν οὖν παρῶν καιρῶς — μονονουχὶ λέγει φωνῆν ἀφιεῖς. V. C. IV, 42. ἦν (εἰλικρινεῖαν καὶ πίστιν) ἐκυσταχοῦ μονονουχὶ φωνῆν ἀφιεῖς ὁ σωτὴρ ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. Et infra cap. XXV. init. Λαλεῖ Νικομήδεια· οὐ σιωποῦσι δὲ καὶ οἱ ἱστορήσαντες. Philo de mundi opific. p. 17. ed. Francosf. μόνον δὲ ἀντικρὺ βρώσης τῆς φύσεως, ὅτι — διαΐξουσι. Zosim. hist. IV; 13, 5. ed. Reitemi. ταῦτα δὲ, μονονουχὶ φωνῆν ἀφιέντα, δηλοῦν. Vide quae de hoc figurato dicendi genere attuli ad Euseb. H. E. VIII, 14. T. III. p. 68.] — 9) Τὶ πάντα τὰ τοιαῦτα. Lego ὅτι πάντα, ut in libro Moraei ad marginem emendatum inveni. Ita certe codex Fuketianus. — 10) [Ἡ — οὐσία i. e. divina substantia, Val. interprete.] — 11) Ὡν εἰ καὶ τὰ μάλιστα. Post primam vocem in codice Fuketii lacuna est unius vocabuli capax. Sic autem vide-

[*τοσάκις*] ¹²⁾ φανερώτερον ἐκλάμπουσιν, ὅσακις ἂν ¹³⁾ συναγείραντες εἰς ἑαυτοὺς καὶ οἰονεὶ συστειλλάντες τὸν νοῦν, τὴν αἰτίαν αὐτῶν παρ' ἑαυτοῖς λογιζόμεθα ¹⁴⁾. Διὸ χρῆσαι φημί τῆν μετρίως τε καὶ προσηγῶς, μὴ ὑπὲρ τὴν φύσιν τὰ φρόνημα ἐγείροντας, καὶ ἐννοίας λαμβάνοντας, αἰεὶ παρεῖναι ἡμῖν τὸν ἐπόπτην τῶν πρασσομένων θεόν. Ἐπι δὲ καὶ οὕτω βασανιστέον εἰ τὸ λεγόμενον ἀληθές ἐστιν· ὡς εἰ ἢ πάντων πραγμάτων διάταξις ἐκ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου ἀνεστίν ¹⁵⁾, ἂρ οὖν καὶ τὰ ¹⁶⁾ οὐράνια, καὶ τὰ ἄστρα, γῆ τε καὶ θάλασσα, καὶ πῦρ καὶ ἄνεμοι, ὕδωρ τε καὶ ἀήρ, καὶ ἡ τῶν καιρῶν παραλλαγή, θέρους τε καὶ χειμῶνος ὥραι, ταῦτα πάντα ἀλογίστως καὶ ὡς ἔτυχε συμβεβηκέναι μᾶλλον ἢ δημιουργηθῆναι, πείθεσθαι χρῆ. Τὸν νοῦν γὰρ οὐκ ἔχοντες φασὶ τινές, τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων διὰ τὴν ἑαυτῶν χρεία τούς ἀνθρώπους ἐπινεραηκέναι· ἀφθόνως γὰρ τῆς φύσεως πάντα χρήματα χορηγούσης, ἔστι περὶ τῶν ἐπιγείων καὶ φθαρτῶν, τὴν δόξαν ταύτην λόγου τινὸς μετεληφέναι· ἂρ οὖν καὶ τὰ ἀθάνατα καὶ τὰ ἀναλλοίωτα, τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν εὐρήματα; Τούτων γὰρ καὶ τῶν τοιούτων ἁπάντων ὅσα τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως κεχώρισται, τῶν δὲ μόνον καταληπτὰ τυγχάνει ὄντα, οὐκ ἔνυλος ζωῆ ¹⁷⁾ ἀνθρώπων, ἀλλὰ νοητὴ καὶ αἰώνιος οὐσία θεοῦ, γεννήτρια ἐστίν. Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ λόγος τῆς διατάξεως, ἔργον προνοίας· τὸ τὴν ἡμέραν ἐκλάμπειν κατευγαζομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου, τὸ τὴν νύκτα διαδέχεσθαι δύνατος αὐτοῦ, καὶ διαδεξαμένην, μὴ ἄμαυρον ¹⁸⁾

tuſ supplenda: ὡν πάντων εἰ καὶ etc. — 12) Τηνικαῦτα μὲν τοσάκις. Postrema vox delenda est, quippe quae nec in codice Regio, nec in schedis, nec in editione Stephani reperitur. Emendandus potius erat hoc modo: ὁμως τηνικαῦτα ἡμῖν φανερώτερον ἐκλάμπουσιν. Id est: Etsi certum est, multisque exemplis comprobatum, famem, pestem et huiusmodi calamitates ad improbitatem hominum puniendam caelitus iminitti, id tamen multo manifestius elucet, quoties eae calamitates contingunt. Tunc enim ad nos ipsi conversi, causas earum rerum conoscimus. In codice tamen Fuk. legitur τηνικαῦτα τοσάκις. [Eiecit vocem τοσάκις Zimh.] — 13) Ὅσακις γάρ. Scribendum puto τοσάκις, vel si inavis τοσαυτάκις. In codice Fuketii legitur ὅσακις ἂν . . . συναγείραντες. Et in fine periodi λογιζόμεθα optime. Scribendum est igitur ὅσακις ἂν ἡμῖς συναγείραντες. — 14) [Λογιζόμεθα Cast. et mox ἐναπελαμβάνοντας expuncto ἐννοίας.] — 15) Ἐκ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου ἀνεστίν. Malim συνίστηεν, vel συνίστη. Porro in codice Fuk. ac Turnebi hic locus ita legitur: ὡς εἰ ἢ πάντων πρ. . . . διάταξις ἐκ τύχης etc. — 16) [Ἄτε καὶ τὰ Cast. Paulo post pro ἔστω περὶ τῶν Ion. ε. παρὰ τ.] — 17) Οὐκ ἔνυλος ζωὴν ἀνθρώποις. Scribe οὐκ ἔνυλος ζωὴν ὁ ἀνθρώπων. At Christophorus legit οὐκ ἔνυλος ζωὴ ἀνθρώπων, quod non damno. Magis tamen placet prior emendatio. Sic Eusebius in fine capituli 7. Optimus tamen codex Fuk plane subscribit Christophorus. — 18) Μὴ ἄμοιρον αὐτήν. Supple τοῦ φωτός. Quare nihil opus

ὁλοῦς αὐτὴν καταλείπεσθαι διὰ τὴν τῶν ἀστέρων χορείαν. Τί
 δ' ἂν εἶποι τις περὶ τῆς θελήτης, πληρουμένης μὲν ἐκ τῆς κατα-
 αντικρὸ πρὸς τὸν ἥλιον ἀποστάσεως, λεπτυνομένης δὲ διὰ τὴν
 ἐκ τοῦ σύνεγγυς πρὸς αὐτὸν ὀμίλλαν; Ταῦτ' οὐχὶ λόγον ἐνδιά-
 θετον καὶ ἀγγίνοϊαν θεοῦ δηλοῖ; Ὅτ' ἐπιτήδειον¹⁹⁾ τῆς
 ἡλιακῆς ἀκτίνος τοὺς κάρπους πεπαινοῦσης, ἀνέμων δὲ πνεύ-
 ματα εὐετηρίαν παρασκευάζοντα, θυβρῶν τε παραψυχῆν, καὶ
 τὴν τούτων ἀρμονίαν ἀπάντων, καθ' ἣν εὐλόγως τε καὶ εὐτά-
 κτως διοικεῖται τὰ πάντα. τό, τ' αἰδίον τῆς διατάξεως, εἰς
 τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπον τοῖς δεδυσσι καὶ νομιζόμενοις
 καιροῖς τῶν πλανητῶν, οὐχὶ φανερά τοῦ θεοῦ πρόσταξις, καὶ
 τῶν ἀστέρων ἐντελής διακονία, πειθομένη τῷ θεῷ νόμῳ;
 Ὅψη δ' ὄρων, καὶ κοῖλα βάθη χωρίων, ὀμαλότης²⁰⁾ δ' ἀναπε-
 πταμένων²¹⁾ πεδίων, ἀνευ θεοῦ προνοίας εἶναι δοκεῖ; Ὡν οὐ
 μόνον ἐπιτεροπῆς ἡ θεῖα²²⁾, ἀλλὰ καὶ ἡ χρεῖα ἐπιτεροπῆς. Ὅσα-
 τος δὲ καὶ γῆς μέτρα καὶ διαστάσεις, ἑκατά πρὸς τε γέωργίαν
 καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χρεῖας παρακομιδῆν²³⁾; τὴν ἀκριβῆ τοῦ
 θεοῦ καὶ ἔμμετρον πρῶμῆθειαν πῶς οὐ φανερώς ἀποδεικνύουσιν;
 Ὅρη μὲν γὰρ ὑδῶρ ἔχει, διαδεξαμένη δὲ τοῦθ' ὀμαλότης, καὶ
 ἀρδευομένη τὸ ἱκανὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς γῆς, ἐξωθεῖ τὸ
 λοιπὸν εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ δ' αὖ θάλασσα τῷ ὠκεανῷ παρα-
 δίδωσθε. Καὶ ἔτι τόλμῳμεν λέγειν, ταῦτα πάντα αὐτομάτως καὶ

est coniectura Christophorsoni et Savilii, qui ἄμαυρον emendant. [Ita quoque Ion. Zimm. et cum satis dura esset illa omissio τοῦ φωτός, εἰ ἄμοιρον legeretur, ipse ἄμαυρον dedi.] — 19) Τό, τ' ἐπιτήδειον. Lego τὸ δὲ ἐπιτήδειον, ut in libro Moraei ad marginem emendatur. Mox autem scribe ἀνέμων τε πνεύματα. [Ita Zimm.] Et rursus infra τό τε αἰδίον τῆς διατάξεως εἰς τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπον. Atque ita planè in codice Fuk. scriptum reperi, nisi quod habet ἀνέμων δέ. — 20) ὀμαλότης δέ. Scribendum est ὀμαλότης τε, ut in libro Moraei vir doctus annotaverat. Ita certe legitur in codice Fuk. — 21) [Ἀναπεπταμένων male Steph. Zimm. Recte Val. ἀναπεπταμένων quod vertit: „late patentium.“ Herodot. VIII, 60. ἐν πελάγεσσι ἀναπεπταμένῃ ναυμαχίσει. Longus pastoral. III. p. 177. ἀναπεπταμένη τῇ θαλάττῃ. Lucian. T. III. p. 377. ed. Reitz. πεδίων ὑποπεπταμένον. Polyb. I, 51. εἰς τὸν ἀναπεπταμένον τόπον. VI, 38. Zosim. hist. II, 16, 1. ἐν τῷ πεδίῳ — ἀναπεπταμένῃ τε ὄντι καὶ ἐς ἑπτασίαν ἐπιτηδεῖν. II, 45, 5. ἀναπεπταμένα πεδία. Schol. ad Homer. Iliad. XXI, 531. Et ipse Euseb. V. C. III, 55. ἐπὶ παγγεγέθη χώρον, εἰς καθαρὸν αἰθρῶν ἀναπεπταμένον. IV, 59. αὐτὴ παγγεγέθη, εἰς ἀέρι καθαρῷ ἀναπεπταμένη.] — 22) Ἐπιτεροπῆς ἡ θεῖα. Defenda hic vox ἐπιτεροπῆς. Hic enim elegantius subauditur. Savilius ad oram libri sui emendavit ἡ χρεῖα ἐπιτεροπῆς. — 23) Καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῆς ἐν χρεῖα παρακομιδῆς. Lego καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῶν ἐν χρεῖα παρακομιδῶν etc. quo nihil certius. In Fuk. et Turnebi libro scribitur καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χρεῖας παρακομιδῆν. Porro διαστάσεις discidia verti, secutus auctoritatem Amm. Marcellini, qui alicubi ita loquitur. Recte etiam Christophorsonus *divortia terrarum* interpretatur. [Paulo post pro

ὡς ἔτυχε γίνεσθαι; οὐ δηλοῦντες²⁴⁾ ἐν ποίῳ τινὶ σχήματι καὶ μορφῇ χαρακτηρίζεται τὸ αὐτόματον, ὑπόστασιν οὐδεμίαν ἔχον, οὔτε νοερώς, οὔτε αἰσθητῶς, μόνον δ' ὅτι ἤχος ὀνόματος ἀνοποστάτου περὶ τὰ ὠτὰ βομβεῖ²⁵⁾).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ζ'.

Ὅτι περὶ τῶν ἀκαταλήπτων, τοῦ δημιουργοῦ χρητὴν τὴν σοφίαν δοξάζειν, καὶ οὐκ ἄλλον οὐδ' αὐτόματον ἀτιμᾶσθαι φορᾶν.

Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπίφθεγμα τὸ αὐτόματον, ἀνθρώπων ὡς ἔτυχε καὶ ἀλογίστως φρονούντων, καὶ τὸν μὲν λόγον αὐτῶν μὴ καταλαμβάνοντων, διὰ δὲ τὴν ἀσθενεῖαν τῆς καταλήψεως, ἀλόγως οἰομένων διατετάχθαι ταῦτα, ἃν τὸν λόγον εἰπεῖν οὐκ ἔχουσιν. Ἔστι δ' ὅλως τινα, ἃν ἡ ἀληθῆς κατάληψις τῆς ἀληθείας ἐν βάθει κεῖται, θαυμαστῆς φύσεως τετυχηκότα ὅποια καὶ ἡ τῶν θερμῶν ὑδάτων φύσις τυγχάνουσα. Τὴν μὲν γὰρ αἰτίαν τοῦ τσοῦτου πυρὸς οὐδεὶς ἂν πρᾶξιως ἔχει λέγειν, θαυμαστὸν δὲ ὅτι ψυχρῶ ὑδατι περιστασιζόμενον κύκλω, οὐκ εἰς ἐξίσταται τῆς ἐμφύτου θερμότητος. Ταῦτά τοι σπάνιόν τε χρῆμα εἶναι δοκεῖ καὶ ἐναρίθμητον κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ἐν ᾧ ὡς ἑμαυτὸν πείθω, ἡ τῆς προνοίας δύναμις εὐδιάγνωστος¹⁾

ἱκανὸν Cast. ἱκανή.] — 24) Οὐ δηλοῦντες. In codice Fuk. ac Turnebi ita legitur hic locus: οὐ νοοῦντες ἐν ποίῳ τινὶ σχήματι καὶ μορφῇ χαρακτηρίζεται τὸ αὐτόματον. — 25) [Βομβεῖ. Vocabulum hoc ὀνοματοποιητικὸν de solum maxime strepitu et susurris usurpari solitum (cf. Varro de re rust. II, 16. ex aribus coniecturam faciunt, si intus faciunt bombum), eleganter deinde dicitur ab optimis quibusque Graecorum de aliis sonorum generibus. Plato Crit. c. XVI. Ταῦτα, ὧ φίλε φίτατε Κρίτων, εὐ ἴσθι ὅτι ἐγὼ δοκῶ ἀκούειν, ὡσπερ οἱ κρουσαντιῶντες τῶν αὐλῶν δοκοῦσιν ἀκούειν καὶ ἐν ἐμοὶ αὕτη ἢ ἡχὴ τούτων τῶν λόγων βομβεῖ, καὶ ποιεῖ μὴ δύνασθαι τῶν ἄλλων ἀκούειν. Lucian. T. II. p. 471. ed. Reitz. βλαίης παραβυόμενος (τόνος) ἐς τὴν ἀκοήν, ὡς καὶ πανουμένης. Ἐναυλον εἶναι τὴν βόην, καὶ τι λείψανον ἐνδιατροβίην καὶ περιβομβεῖν τὰ ὠτὰ, καθάπερ ἡχὴ τινα παρατείνουσαν τὴν ἀκρόασιν, καὶ ἴχνη τῶν λόγων ἀπολιμπάνουσαν. Athenaeus VIII. p. 361. F. ἐξήκουστος ἐγένετο κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν αὐλῶν βόμβος, καὶ κυμβάλων ἤχος, ἔτι τε τυμπάνων κτύπος. XIV. p. 636. A. τυμπάνοισι καὶ βόμβοισι χαλκοκτύπων βρομούδης κυμβάλων. Gesner. ad Lucian. T. III. p. 640. Reitz. Praeterea quod h. l. dicitur verbis ὑπόστασιν — βομβεῖ, idem supra ab initio cap. VI. significatur verbis: οὐδὲ συνιάσιν, ὅταν τὴν εἰμαρμένην προσαγορεύουσιν, ὄνομα μὲν φθγγόμενοι, πρᾶξις δὲ οὐδεμίαν, οὐδ' ὑποκειμένην τινα δηλοῦντες οὐσίαν. Cf. Cicer. de offic. III, 2. „conducere arbitror, talibus auribus tuas vocibus undique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire.“]

Cap. VII. 1) [Ἀδιάγνωστος Cast.] — 2) Ἐπέχειν λόγον. Νική

παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενέσθαι δύνηται, δύο φύσεις ἐναντιωτά-
 τας, θερμότητα καὶ ψυχρότητα, ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς ρίζης
 διηθεῖσθαι θεσπίζουσα. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἀναρίθμητα εἰς
 παραμυθίαν καὶ ἀπόλαυσιν τοῖς ἀνθρώποις παρὰ τοῦ κρείττο-
 νος δεδώρηται, ἔξαιρέτως δ' ὁ καρπὸς ἑλαίας τε καὶ ἀμπέλου·
 τὸ μὲν [γὰρ] ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ φαιδρότητος ἐπέχειν λό-
 γον²⁾, τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει, καὶ θεραπεία τῶν σω-
 μάτων κατάλληλον. Θαῦμα δ' ἔξαισιον, καὶ ἡ ἐνδειλεχῆς καὶ
 ἀδιάλειπτος ποταμῶν φαρὰ, νύκτωρ τε καὶ μεθήμεραν, σύμβο-
 λον ἀεννάου καὶ ἀδιάλειπτου βίου· ἰσοδυναμεῖ δὲ καὶ τυπτερινῇ
 διαδοχῇ·

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Η'.

Ὅτι τὰ μὲν χρειώδη, ἀφθόνως τοῖς ἀνθρώποις ὁ θεὸς χορηγεῖ, τὰ δὲ πρὸς
 τέρψιν, μετρίως, συμφερόντως ἑκατέρων χορηγῶν τὴν ἀπόλαυσιν.

Ἦντα δὲ ταῦθ' ἡμῖν εἰρήσθω πρὸς πίστωσιν τοῦ μηδὲν
 ἀλόγως μηδ' ἀνοήτως γενέσθαι, τὸν δὲ λόγον καὶ τὴν πρόνοιαν
 εἶναι τοῦ θεοῦ¹⁾· ὅς καὶ τὴν τῶν μετάλλων, χρυσοῦ τε καὶ
 ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ τῶν ὑπολοίπων φύσιν ἑταμιεύετο²⁾ μέ-
 τρω τῷ προσήκοντι, τὰ μὲν ὧν ἡ χρεία πολλή τε καὶ παντο-
 θαπῆ ἤμελλεν εἶσεσθαι, ἀφθόνως κελεύσας χορηγεῖσθαι, τὰ δὲ
 πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν³⁾ μόνην, μεγαλοψύχως τε
 καὶ πεφεισμένως, μεταξὺ φειδωλίας τε καὶ εὐδωρίας. Εἰ γὰρ
 καὶ τῶν πρὸς κόσμον πεποιημένων ἡ αὐτὴ ἀφθονία συνεχωρεῖτο,
 διὰ πλεονεξίαν οἱ μεταλλεύοντες, τοῦ μὲν εὐχρήστου πρὸς γεωρ-
 γίαν, οἰκοδομήν τε καὶ ναῶν παρασκευὴν, οἷον σιδήρου καὶ
 χαλκοῦ καταφρονήσαντες, τῆς συναθροίσεως αὐτῶν κατημέλουν,
 καὶ⁴⁾ τῶν πρὸς τρυφήν τε καὶ ἄχρηστον πλούτου περιουσίαν

docti hunc locum ita emendarunt: μὲν γὰρ ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ φαιδρό-
 τητος ἐπέχειν λόγον. Verum cum particula γὰρ nec in codice Regio, nec
 in editione Stephani legatur, malim legere ἐπέχον, quod sequentia plane
 confirmant. Sequitur enim τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει καὶ θεραπείᾳ
 τῶν σωμάτων κατάλληλον. Codex tamen Fuk. Sav. ac Turnebi plane con-
 firmat emendationem illam doctorum virorum. Idem codex Fuk. post
 vocem ἀπολαύσει duo puncta notat recte. [Zimm. τὸ μὲν ἀνακτήσεως —
 ἐπέχον λόγον.]

Cap. VIII. 1) Τὴν πρόνοιαν εἶναι θεῖον. In Moraei libro emendatur
 τοῦ θεοῦ, ut legit Christophorus. Et sic diserte scribitur in codice
 Fuk. — 2) [ἑταμιεύετο Cast.] — 3) Πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν.
 Corrupta est vox ἀφθονίαν, cuius loco malim substituere ἄστυίαν, id est
 luxum. Vulgata tamen lectio ferri potest. — 4) [Καὶ Val. uncis inclu-

προενοῦντο. Διὸ χαλεπώτερον τὴν τοῦ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου εὐρείαν, καὶ μείζονος καμάτου τῶν ἄλλων ἀπάντων μετάλλων φεαίη εἶναι, ὅπως τῆς σφοδρῆς τῆς ἐπιθυμίας τὸ τοῦ καμάτου σφοδρὸν ἀντιτάσσεται. Πόσα δ' ἄλλα τῆς θείας προνοίας ἔργα ἐστὶ καταμιθῆσασθαι, ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἀφθόνως ἡμῖν ἐδωρήσατο, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον πρὸς σωφροσύνην τε καὶ τὰς ἄλλας πάσας ἀρετὰς προτρεπομένης διαρρήδην, ἀπαγούσης δ' ἀπὸ τῆς ἀκαίρου πλεονεξίας. Ὡν πάντων ἐξιχνεύειν τὸν λόγον, μείζαν ἔργον ἐστὶν ἢ κατὰ ἄνθρωπον. Πῶς γὰρ ἂν τις κατὰ ἀκρίβειαν ἀληθείας ἐφίκοιτο⁵⁾ ἢ φθαρτοῦ τε καὶ ἀσθενοῦς ζώου διάνοια; Πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς εἰλικρινῆ⁶⁾ τοῦ θεοῦ βούλησιν κατανοήσῃ;

Κ Ε Φ Α Λ Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

Περὶ τῶν φιλοσόφων, οἱ διὰ τὸ πάντα βούλεσθαι εἰδέναι, περὶ τὰς δόξας ἐσφύλησαν, καὶ κινδύνοις ἔνοιο προσωμίλησαν· καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων^{*)}.

Διὸ χρὴ τοῖς δυνατοῖς ἐγχειρεῖν, καὶ τοῖς κατὰ τὴν ἡμετέραν φύσιν. Τὸ γάρτοι πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενων¹⁾, ἀπάγει τὸ πλεῖστον ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας· ὃ δὴ καὶ πολλοῖς τῶν φιλοσόφων συμβέβηκεν, ἀδολεσχοῦσι²⁾ περὶ τοὺς λόγους, καὶ τὴν τῆς φύσεως τῶν ὄντων ἐξέτασιν. Ὅσάκις γὰρ ἂν τὸ μέγεθος τῶν πραγμάτων τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν ἐπικρατήσῃ, διαφόροις τισὶ μεθόδοις τὸ ἀληθές ἀποκρύπτονται· συμβαίνει δὴ αὐτοῖς ἐναντία δοξάζειν, καὶ μάχεσθαι

sit, quos cum Zimm. deleui.] — 5) Ἀληθείας ἐφίκοιτο. Scribendum est ἐφίκοιτο, ut in codice Fuk. scriptum inveni, cum diu ante ita scribendum esse coniecissem. Sed et totum locum ita distinguo: πῶς γὰρ ἂν τῆς κατὰ ἀκρίβειαν ἀληθείας ἐφίκοιτο ἢ etc. πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς etc. — 6) [Πῶς αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς τὴν εἰλ. Ιου.]

Cap. IX. *) In ipso capitis titulo mendum est. Quid enim sibi volunt haec verba: καὶ κινδύνοις ἔνοιο προσωμίλησαν τῶν Πλάτωνος δογμάτων. Christophorus quidem legisse videtur hoc modo: διὰ τῶν τῶν Πλάτωνος δογμάτων. Ego vero locum ita supplendum puto: καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων. Atque ita plane scribitur in codice Fuk. Ceterum tum in codice Fuk. tum in schedis Regiis hoc capitulum iunctur ab illis verbis: πόσα δ' ἄλλα τῆς θείας προνοίας etc. — 1) Τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενον. Rectius in codice Fuk. ac Turnebi scribitur γινόμενων. In schedis autem Regiis ea vox omissa est. Malim etiam scribere τὸ γὰρ πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς etc. — 2) Ἀδολεσχοῦσι. In sacris libris hoc verbum sumitur pro eo quod est ingenium suum exercere, ut dudum notavit Harb.

τοῖς ἀλλήλων δόγμασι, καὶ ταῦτα σοφοῖς εἶναι προσποιούμενοι.
 Ὄθεν στάσεις τε δῆμων, καὶ δυναστευόντων χαλεπαὶ κρήσεις,
 οἰομένων τὸ πατρῶον ἔθος διαφθεῖρεσθῆαι καὶ αὐτῶν ἐκείνων
 ὄλεθρος πολλάκις παρηκολούθησε³⁾. Σωκράτης γὰρ ὑπὸ δια-
 λεκτικῆς ἐπαρθείς, καὶ τοὺς χειρόνας λόγους βελτίους ποιῶν⁴⁾,
 καὶ παίζων παρέκαστα περὶ τοὺς ἀντιλογικούς λόγους, ὑπὸ τῆς
 τῶν ὁμοφύλων τε καὶ πολιτῶν βασκανίας ἀνήρηται. Οὐ μὲν
 ἀλλὰ καὶ Πυθαγόρας σὺφροσύνην ἀσκεῖν προσποιούμενος ἐξαι-
 ρέτως καὶ σιωπῆν, καταψευδόμενος ἔαλε· τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν
 προφητῶν πάλαι ποτὲ προλεχθέντα⁵⁾, ἐπιδημήσας τῇ Αἰγύπτῳ,

bus Tusantus. — 3) [Ἐπικολούθησε Ion.] — 4) Καὶ τοὺς χειρόνας λόγους
 βελτίους ποιῶν. Sensus postulat, ut addantur haec verba: καὶ τοὺς βελ-
 τίους χειρόνας. Fuit hoc inventum Protagorae, qui pollicebatur adolescen-
 tibus, se rationem illam quae valentior esset, infirmiore redditurum, et
 contra eam quae infirmior esset, valentiorē: τὸν κρείττονα λόγον ἤτις
 ποιῶν, καὶ τὸν ἥττονα κρείττω. [Vid. Menagius ad Diogen. Laert. IX;
 51. Reinhard. opuscul. acadid. Vol. I. p. 332 sqq. ed. Roelitz, et Tennemann
 Geschichte der Philosophie T. I. p. 344 sqq. p. 356 sqq. p. 380 sqq. p. 389.]
 Adversus Sophistas qui haec spondebant, Socrates assidue disputabat, ut
 ipsos nihil scire convinceret, eosque suis telis, id est, dialecticae ratio-
 nibus insectabatur. [Manifesta igitur est calumnia Constantini ipsi So-
 crati tribuentis quod Sophistarum grex exercebat. Praeiverat autem ipse
 Aristophanes in cuius Nubibus Socrates accepta pecunia docere fingitur
 λέγοντι νικᾶν καὶ δίκαια κᾶδικα. Cf. Reinhard. l. l. p. 338. not. 25.] —
 5) Τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλαι ποτὲ προλεχθέντα. Scribendum
 πάλαι ποτὲ ex codice Fuk. Eodem errore τόσα scribitur pro πόσα supra
 in fine capite 7. Porro quod ait Constantinus, Pythagoram cum in Ae-
 gyptum venisset, et quae a prophetis olim praedicta fuerant accepisset,
 ea deinde tanquam sibi a deo revelata per Italiam divulgasse, primum
 probabile mihi videtur. Pythagoram quidem in Aegyptum venisse, et
 ibi arcanos ritus ac caeremonias sacrorum a sacerdotibus accepisse, testa-
 tur Porphyrius in eius vita, et alii complures. Sed et ex libris Moisis
 Pythagoram multa accepisse tradit Aristobulus, et cum eo Clemens atque
 Eusebius. Verum prophetias Iudaeorum illum in Aegypto didicisse, ac
 deinde Italis promulgasse, nullus veterum dixit, quod quidem sciam.
 Ac fortasse hic locus non de Iudaeorum, sed de Aegyptiorum prophetis
 intelligendus est. Fuerunt enim apud Aegyptios prophetae, ut notavi ad
 lib. V. historiae ecclesiasticae. Quae res fortasse Constantinum in erro-
 rem induxit. Qui cum legisset Pythagoram ab Aegyptiorum prophetis,
 id est, sacerdotibus, multa arcana didicisse, id de Hebraeorum prophetis
 intellexit. [Cf. infra. c. XVII]. Ex Moisis fontibus suos hortulos irrigasse
 Graecorum philosophos, constans est omnium fere patrum opinio, quibus
 praeiverat ipse Iosephus contra Apion. II, 39. οἱ νόμοι (Μωϋσέως) καὶ
 τοῖς ἄλλοις ἄπασιν ἀνθρώποις, αἰεὶ καὶ μᾶλλον αὐτῶν ζῆλον ἐμπεποιήκασιν.
 — — τὸ γὰρ θαυμασιώτατον, ὅτι χωρὶς τοῦ τῆς ἡδονῆς ἐπαγωγῆς οὐ
 δελεαστὸς αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἴσχυσεν ὁ νόμος, καὶ ὡς περὶ ὁ θεὸς διὰ παν-
 τὰς τοῦ κόσμου πεφοβήθη, οὕτως ὁ νόμος διὰ πάντων ἀνθρώπων
 βεβάδισε et Philo de quo vid. Grossmann. quaest. Philonearr partic.
 I. p. 52. nou. 220. 221. (Lips. 1829.) Tertullian. apolog. c. XLVII. „Quis
 poetarum, quis sophistarum, qui non omnino de prophetarum fonte
 potaverit? Inde igitur philosophi sitim ingenii sui rigaverunt ut quae
 de nostris habent, ea nos comparemus illis.“ Euseb. H. E. I, 2. T. I. p.

εἰς ἰδίᾳ με, ἀρκῶ ὑπὸ Θεοῦ ἀκαπειτασθέντα, χρίσ· Ἰταλιώταις προηγάρθεν· αὐτός τε ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἠπρώτατος Πλάτων, καὶ τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων πρώτος ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ αἰεὶ αἰσαίτως ἔχοντα εἶθις ἀνακίψαι, ἀναβλέψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξας⁶⁾, πρῶτον μὲν Θεὸν ὑφηγήσατο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν, καλῶς ποιῶν· ὑπάταξε δὲ τούτῳ καὶ δεύτερον, καὶ δύο οὐσίας τῷ ἀριθμῷ διῶλε, μιᾶς οὐσίας τῆς ἀμφοτέρων τελειότητος, τῆς τε οὐσίας τοῦ δευτέρου Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἐχούσης ἐκ τοῦ πρώτου· αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ δημιουργὸς καὶ διοικητὴς τῶν ὅλων, δηλονότι ὑπερανθεβητικοῖς· ὁ δὲ μετ' ἐκείνου, ταῖς ἐκείνου προτάξεσιν ὑπουργήσας, τὴν αἰτίαν τῆς τῶν πάντων συστάσεως εἰς ἐκείνον ἀναπέμπει. Ἔς ἂν οὖν εἶη κατὰ τὸν ἀκριβοῦς λόγον, ὁ τὴν πάντων ἐπιμέλειαν ποιούμενος, προνοούμενός τε αὐτῶν Θεὸς λόγος, ὁ κατακοσμήσας⁷⁾ τὰ πάντα· ὁ δὲ λόγος αὐτὸς Θεὸς ὢν, αὐτὰς τυγχάνει καὶ Θεοῦ πατρὸς· ποῖον γὰρ ἂν τις ὄνομα αὐτῷ περὶθεῖς παρὰ τὴν προσηγορίαν τοῦ πατρὸς, οὐκ ἂν τὰ μέγιστα ἄξιαμαρτάνοι⁸⁾; Ὁ γάρτοι τῶν πάντων πατὴρ, καὶ τοῦ ἰδίου λόγου δικαίως ἂν πατὴρ νομίζοιτο. Μέχρι μὲν οὖν τούτου, Πλάτων σώφρων ἦν· ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς, εὐρίσκειται ἀμαρτάνων τῆς ἀληθείας, πλήθος τε Θεῶν εἰσάγων, καὶ ἐκάστοις ἐπιθεθεῖς μορφάς· ὅπερ καὶ παραλίτων ἐγένετο τῆς μελλόντος πλάνης παρὰ τοῖς ἀλογίαισι τῶν ἀνθρώπων, πρὸς μὲν τὴν πρόνοιαν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ μὴ ἀφορώμεσαν, τὰς δ' εἰκόνας αὐτῶν ἀνθρωπίαις τε καὶ ἐξέροις ζώων τύποις μεταμορφουμένοις σεβόντων⁹⁾. Ἀμφέβητος δὲ μέγιστην τινα μεγάλου τ' ἐπαίνου ἀξίαν

25. not. 44. Sed Doctant. Institt. IV, 2. „solus, inquit, mirari quod, cum Pythagoras, et postea Plato, amore indagandas veritatis aeternae, ad Aegyptios, et Magos, et Persas usque penetrassent, ut earum gentium ritus et usura cognoscereut — — ad Iudaeos tantum non accesserint, prius quoniam tunc solus erat, et quo facilius ire potuissent.“ Add. Clavisi epliat. critt. VII. art. crit. T. III. p. 216. sqq. et Henemann. Geschichte der Philosophie T. I. p. 88. sqq.] — 6) Καὶ διδάξας. Particula coniunctiva deest in Fak. ac Savillii libro, et in schedis Regis. Scribo itaque ἀναβλέψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξας cum Savilio. [Itaque quoque] — 7) [Κατακοσμήσας Val. ὁ κατακοσμήσας Casl. Zimm.] — 8) [Ἦστων γὰρ ἐξαρμαρτάνοι. Apparet, Constantinum his verbis minime illud negavisse, Jesum recte dici λόγον, quippe quo nomine ipse illum saepius appellaverit, sed hoc tantum affirmare, pro πνιδός nomine si minime πλάματος vel similem appellationem imponi posse. Cf. infra c. XI. et sic nos in libello de Alogis Theodotianis atque Artemonitis p. 79 sq. not. 22. Lips. 1829.] — 9) [Πρὸς μὲν τὴν πρόνοιαν — σεβόντων. Cf. interpp. ad Rom. I, 25 sqq. et de voce μεταμορφοῦσθαι Wetsten. ad Rom. XII, 2. 2 Corinth. IV, 18.]

φύσιν¹⁰⁾ τε καὶ παιδείαν, τοιοῦσδὲ τισὶ μειγμένην πταίσμασιν, ἀκαθάρτως τε καὶ μὴ εἰλικρινῶς ἔχειν. Δοκεῖ μοι δ' ὁ αὐτὸς ἐπιλαμβανόμενος ἑαυτοῦ διορθοῦν τὸν λόγον, τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ σαφῶς δηλῶν λογικὴν ψυχὴν ὑπάρχειν· δῖστῶν δὲ τὰ πάντα¹¹⁾ εἰς δύο εἶδη νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν¹²⁾; τὸ συγκείμενον ἐκ σώματος ἀρμογῆς, καὶ τὸ μὲν νῦν καταληπτὸν, τὸ δὲ θόξῃ μετ' αἰσθήσεως δοξασιόν· ὥστε τὸ μὲν τοῦ ἁγίου πνεύματος μετέχον, ἅτε δὴ ἀσύγχυτον καὶ ἄϋλον, αἰώνιον τε εἶναι, καὶ τὴν αἰδίδιον ζωὴν κελογχέναι, τὸ δὲ αἰσθητὸν, πάντα διαλυόμενον καθ' ὃν καὶ συνέστη λόγον, ἄμοιρον εἶναι τῆς αἰδίδιου ζωῆς. Θαυμαστῶς δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς διδάσκει, τοὺς μὲν εὐβιώσαντας, ψυχὰς δηλαδὴ τῶν ὁσίων τε καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν ἐν τοῖς καλλίστοις τοῦ οὐρανοῦ καθιεροῦσθαι· τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν ἀλλὰ καὶ βιωφελές¹³⁾· τίς γὰρ οὐκ ἂν πείσθεις αὐτῶ, καὶ τὴν εὐτυχίαν ταύτην προσδοκήσας, τὸν ἄριστον βίον, δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην ἀσκήσει, τὴν δὲ κακίαν ἀποστραφήσεται; Ἀκολουθῶν δὲ τούτοις ἐπήνεγκε, τὰς τῶν πονηρῶν ψυχὰς, Ἀχέροντός τε καὶ Πυριπλεγέθοντος ρεύματι, ναυαγίων τρόπον¹⁴⁾ φερόμενας πλανᾶσθαι.

Statim ante μεταμορφουμένας Ion. Zimm. et Val. in interpretatione.] — 10) Μεγίστου τ' ἐπιβουῦ ἀξίαν φύσιν. Platonem ipsum intelligit, quibus maximum ingenium veteres omnes, etiam Christiani admirati sunt. — 11) Δῖστῶν δὲ πάντα. Christophorus legis videtur δῖστῶν τε. Porro locus Platonis quem Constantinus designat, legitur in Timaeo pag. 28. [Paulo ante τὸν λόγον dedi cum Ion. Cast. Zimm. pro λόγον Val.] — 12) [Νοητὸν τε καὶ αἰσθητὸν Ion. Paulo post ζωὴν εἰληχέναι Cast. et πάλιν διαλυόμενον Ion. Cast.] — 13) Ἀλλὰ καὶ βιωφελές. Ante haec verba post vocem καθιεροῦσθαι, in editione Genevensi haec legantur: τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν: quae a Christophoro, Scaligero, Bongarsio, Grutero suppleta sunt, ut ad oram editionis illius annotatur. Eandem quoque emendationem reperi in libro Moraci, Turnebi et Savillii et in codice Fuk. qui etiam βιωφελές habent. [Delendas propterea censui uacuos quibus inclisit verba τοῦτο — θαυμαστὸν Val. Sed fateor, mihi ortam esse suspicionem, omissis illis retinendum potius esse solum ἀλλὰ καὶ βιωφελές, ita autem ut haec verba sint transposita et paulo superius post ἐν τοῖς ἐξῆς collocanda, quo facto locus habet optime. Lego igitur: Θαυμαστῶς δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς ἀλλὰ καὶ βιωφελές διδάσκει — καθιεροῦσθαι: τίς γὰρ οὐκ ἂν κ. τ. λ.] — 14) Ναυαγίων τρόπον. Navis fractae reliquias interpretatus sum, id est, armamenta. Haec enim nave fracta hac illa iactantur in mari. At Christophorus merces vertit, quod huius loco non videtur convenire. Merces enim nave fractae ut plurimum submerguntur. [Add. Lobek. ad Phrynic. p. 519.]

ΚΒΘΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ τῶν μὴ μόνον τὰ γραφικῶν δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὰ φιλόσοφα δια-
πνύοντων, καὶ περὶ τοῦ δεῖν ἢ πάντα πιστεῖν τοῖς ποιηταῖς, ἢ
πάντα ἀπιστεῖν.

Εἰσὶ μέντοι γέ τινες ἐπὶ τοσοῦτον τὴν διάνοιαν βεβλαμ-
μένοι, ὥσθ' ὅταν τοῖσι αὐτοῖς ἐντυγχάνωσι, μὴτ' ἐπιστρέ-
φουσι μὴτε δεδοκέναι, καταφρονεῖν δὲ καὶ ἐγγεῶν, ὡς πε-
πλασμένων τεχνῶν μύθων ἀκούοντες· καὶ τὸ μὲν ποικίλον τῆς
εὐγλωττίας ἐγκωμιάζουσι, τὸ δὲ στερόν τοῦ δόγματος ἀπο-
στρέφονται· μύθοις τε πιστεύουσι¹⁾ ποιητικοῖς, καὶ πᾶσαν
μὲν Ἑλλάδα, πᾶσαν δὲ βάρβαρον, ἐώλοισ τε καὶ ψευδέσι φή-
μαις²⁾ διαβοῶσιν. Οἱ γὰρ τοὶ ποιηταὶ παῖδας θεῶν ἀνθρώ-
πους μετὰ τὴν τελευτὴν φασὶ κρίνειν τὰς ψυχὰς, κρίσεις τε
καὶ δικαιωτήρια ὑμνοῦντες, καὶ τῶν κατοικομένων ἐπόπτας
ἐφιστάντες· οἱ δ' αὐτοὶ ποιηταὶ μάχας θαμνόνων, καὶ πολεμι-
κοὺς τινὰς ἐξογγέλλουσι νόμους, εἰμαρμένας τε αὐτῶν διαφημί-
ζουσι· καὶ τοὺς μὲν τινὰς φύσει πικροὺς, τοὺς δὲ τῆς τῶν
ἀνθρώπων ἐπιμελείας ἀλλοτρίους, τοὺς δὲ τινὰς δυσχερεῖς ἀπο-
φαίνονται. Εἰσάγουσι δὲ καὶ ὀδυρομένους τὰς τῶν οἰκείων
παιδῶν σφαγὰς, ὡς μὴ δυνατόν αὐτοῖς, μὴ ἂν³⁾ γ' ἀλλοτρίοις,
ἀλλὰ μηδὲ τοῖς φιλετάτοις ἐπαρκεῖν· ἀνθρωποπαθεῖς τ' αὐτοὺς
εἰσάγουσι, πολέμους καὶ τρώσεις, χαράς τε καὶ ὀδυροὺς ἄδον-
τες· καὶ εἰσὶν ἀξιόπιστοι⁴⁾, λέγοντες. Εἰ γὰρ ἐπιπνοία θεία

Cap. X. *) Περὶ τῶν μὴ μὲν τὰ γραφικῶν. Scribendum est μὴ μόνον,
ut vir doctus ad oram libri Moraei legendum esse coniecerat. Atque ita
legit Christophorus. Nec aliter scribitur in codice Fuk. — 1) Μύθοις
τε πιστεύουσι. Lego μύθοις δέ. — 2) Ψευδέσι φήμαις. Male Christo-
phorus vertit *praesconiis celebrant*, cum φῆμαι hoc loco nihil aliud
sit quam fabulae, quibus poetae totum orbem repleverunt. Sic paulo post
de iisdem poetis dicit: εἰμαρμένας τε αὐτῶν διαφημιζουσι, et in capite 11.
initio, ubi adversus blasphemiam seu impietatem invehitur. — 3) [Ὄχι
ὅτι Val. μὴ ὅτι dedi cum Ion. Cast. Vid. Hermann. ad Viger. p. 790, 258,
p. 804, 267. Passow. Lexic. s. v. ὄχι. Cf. Chrysost. de sacerdot. 1, 5, 58.
edit. Lips. ὡς ἴως ἂν τοῦτο ἀπῆ, μὴ ὅτι μέμψεις καὶ αἰτίας ἐπάγειν, ἀλλὰ
καὶ ἀποδέχεσθαι τὸν ἀπατῶντα δίκαιον ἂν εἴη κ. τ. λ.] — 4) [Εἰσὶν
ἀξιόπιστοι Val. vertit non satis accurate: „videntur fide digni.“ Verten-
dum potius erat: „fide digni *videri debent*.“ Constantinus enim, ut
recte significat ipse titulus capituli, hoc primum docere studet, eos qui
poetis, quippe spiritu divino afflatis, in pluribus non plane absurdis fidem
habeant, iisdem fidem habere necesse esse in reliquis quoque quae poe-
tae referant quamvis ineptissima et absurdissima illa et sint et esse vi-
deantur, neque vero illos habere causam iustam cur poetas vera loqui

μετέρχονται τὴν ποιητικὴν, πιστεύειν αὐτοῖς καὶ πείθεσθαι προσήκει, περὶ ὧν λέγουσιν ἐκθρονοῦντες λέγουσι δὲ παθήματα θεῶν τε καὶ δαيمόνων· τὰ ἄρα παθήματα τούτων, παντοίας ἀληθείας ἐφήπται. 5). Ἀλλ' ἐρεῖ τις, ἐξήναι ποιηταῖς ψεύδεσθαι· θέλγειν γὰρ τὰς τῶν ἀκούοντων ψυχὰς, ἴδιον εἶναι ποιητικῆς, τὸ δ' ἀληθές εἶναι, ἥνικα ἂν τὰ λεγόμενα μὴ ἄλλως ἔχη, εἰλλ' ὡς λέγεται· Ἔστω τοῦτε ἴδιου ποιήσεως, τὸ τὴν ἀλήθειαν ἔσθ' ὅτε ἀφαρμόζειν· ἀλλ' οἱ τὰ ψευδῆ λέγοντες, οὐ μάτην ψεύδονται· ἢ γὰρ κέρδους καὶ ἀφελείας χάριν τοῦτο προιοῦσιν, ἢ κακὴν τινα πράξιν ὡς ἔοικε, συνειδότες ἑαυτοῖς, διὰ τὸν ἐφρονηκότα ἐκ τῶν νόμων κίνδυνον ἐπικαλύπτονται.

non potuisse existiment. Quam quidem essa Constantini sententiam, etiamsi non satis dilucidè et clare illam proposuerit, tamen ex orationis inde a verbis μύθοις τε πιστεύουσα ποιητικοῖς tenere satis apparet. Cf. sequentia: *Ἐὶ γὰρ ἐπιπνοία θεῶν μετέρχονται τὴν ποιητικὴν, πιστεύειν αὐτοῖς καὶ πείθεσθαι προσήκει κ. τ. λ.* Mox autem imperator respondet iis qui poetas potuisse quidem vera semper loqui concedant, sed non voluisse, id est, mentitos esse affirmant, et ita respondet ut quamvis interdum mentitos esse poetas non negare velit, tamen hoc semper et saepe factum esse cur ait improbable, ostendat. Simillima habet Lactant. Instit. divin. I, 11, 17 sqq.: „*At enim poetae ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat; illi enim de hominibus loquebantur, sed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrarent, deos esse dicebant. Itaque illa potius ficta sunt, quae tanquam de diis, non illa, quae tanquam de hominibus locuti sunt. — — Non ergo ipsa gesta finxerunt poetae? quod si facerent, essent vanissimi; sed rebus gestis addiderunt quaedam colorem. Non enim obtractantes illa dicebant, sed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maxime quod, dum haec omnia ficta esse arbitrantur a poetis, obliunt quod ignorant. Nesciunt enim, qui sit poeticae licentiae modus, quousque progredi fingendo liceat: cum officium poetae in eo sit, ut ea, quae vere gesta sunt, in aliquas species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat. Totum autem, quod referas, fingere; id est ineptum esse, et mendacem potius quam poetam. Sed finxerint ista, quae fabulosa creduntur; num etiam illa, quae de diis feminis, deorumque concubiis dicta sunt? — — Mentitos aiunt esse poetas, et his tamen credunt; imo vero non esse mentitos re ipsa probant. Ita enim deorum simulacra confingunt, ut ex ipsa diversitate sexus appareat vera esse quae dicunt poetae. — — Non igitur a poetis totum fictum est, aliquid fantasse traductum, et obliqua figuratione obscuratum, quo veritas involuta tegeretur; sicut illud de sortitione regnorum, — — — Vera sunt ergo, quae loquuntur poetae, sed obtentu aliquo specieque velata. — — Multa in hunc modum poetae transferunt, non ut in deos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris versicoloribus venustatem ad leporem carminibus suis addant. Qui autem non intelligunt, quomodo, aut quare quidque figuretur, poetas velut mendaces et sacrilegos inaequuntur“ etc. Neque improbable esse videtur coniectura, Lactantio debere Constantinum ut alia ita suam de poetis quam h. l. legimus, sententiam. Cf. V. C. II, 48 not. 3. II, 55, not. 1. et supra c. III, not. 8. c. IV, not. 5. c. XI, not. 23. all.] — 5) *παντοίας ἀληθείας ἐφήπται.* Scribendum puto παντοίως, quod in versione*

Ἦν γὰρ δυνατόν ἔκ αἰμαί, μηδὲν παρὰ τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς
κρείττονος φύσεως, ἰατροῦντας, μὴ μεύεσθαι μηδὲ δυσσεβεῖν.

Κ Ε Ω Λ Λ Ι Ο Ν Ι Α'.

Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσιν
γεγένηται.

Οὐκοῦν¹⁾ εἴ τις ἐστὶν ἀνάξιος χρηστοῦ βίου, σύννοιδέ τε
ἐραυκῶ²⁾ πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως τὸν βίον βεβιωκῶτι, εἰάν με-
τάθῃται καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀπίδῃ, καὶ τῆς ψυχῆς ὄμμα καθαρ-
θεῖς³⁾, καὶ ἀλλότριος γενόμενος τῆς παλαι κακίστης διαίτης⁴⁾
ἀλλ' ὅμως αγαπητὸν, εἰ καὶ ἐν τῇ τῆς ἀκμῆς ἡλικίᾳ τὴν σο-
φίαν εὐτυχῶσιν⁵⁾. ἡμῖν δὲ παιδεία μὲν ἢ ἐξ ἀνθρώπων οὐδε-
μία πώποτε συνήρατο, θεοῦ δὲ ἐστὶν ἅπαντα τὰ δωρήματα,
ὅσα ἐν ἡθεσὶ καὶ τρόποις εὐδοκιμεῖ παρά τοῖς νοῦν ἔχουσιν.
Ἐγω δὲ καὶ οἶον προβέβλημαι δηλητηρίων ἄντικρυς⁶⁾ ὑπόσα
τέχταινεται ὁ πονηρὸς, οὐ μετρίαν ἀσπίδα, τὴν γινώσκοντων
ἀρισκόντων τῷ θεῷ ἐξ ἧς τὰ⁶⁾ πρὸς τὸν προκείμενον λόγον

mea secutus sum. — 6) Ἦν γὰρ δυνατόν. Mallem legere ἦν δὲ ἄρα
δυνατόν. [Paulo ante pro κακίᾳ τινα Ion, κατὰ τ.]

Cap. XI. 1) [Καὶ μὴκ Ion, et mox pro μετάθῃται, μετατιθήτω. De
quo recte Zimmerm. ad h. l. „At. tum, inquit, delenda videtur vox ἔν.“]
— 2) Σύννοιδέ τε τῶ. Scribendum est σύννοιδέ τε ἑαυτῶ quod miror viris
doctis in mentem non venisse [Ita scripsi cum Zimm. Cf. cap. X extr.
κακίᾳ τινα πρᾶξι — συνειδότες ἑαυτοῖς.] Porro ab initio huius periodi,
id est, ab his verbis οὐκ οὐν εἴ τις ἐστὶν ἀνάξιος, incipit caput 11. tum in
schedis, tum in codice Fuk. Et in codice quidem Fuk, in quo tituli sin-
gulis capitibus praerouuntur, haec est huius capituli inscriptio: περὶ τῆς
κατὰ σάρκα τοῦ κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τίσιν γεγένηται. καὶ περὶ τῶν
μὴ γινόντων τὸ μυστήριον etc. In schedis autem Regiis et in editione Rob.
Stephani quam secutus est Christophorus, hoc caput in duo divisum est,
et περὶ τῶν μὴ γινόντων novi capituli titulus est — 3) [Ἀπίδῃτω, καὶ τὰ
τῆς ψυχῆς ὄμματα καθαρθεῖς Ion.] — 4) Τὴν σοφίαν εὐτυχῶσιν. Scriben-
dum procul dubio εὐτυχῆσαι, vel εὐτυχῆσειεν, quod miror nec a Christo-
phoro, nec a Scaligero aliisque animaduersum fuisse, qui emendarunt
τῆς σοφίας εὐτυχῆσωσιν. Atqui Graece non dicitur εὐτυχεῖν τῆς σοφίας, sed
εὐτυχεῖν τὴν σοφίαν. In codice tamen Fuk, scribitur τῆς σοφίας εὐτυχῆσωσι.
— 5) Δηλητηρίων ἄντικρυς. Scribendum omnino est δηλητηρίων ἄντικρυς,
id est, contra venenata spicula. Ubi ἄντικρυς praepositio est, quod non
viderunt Scaliger, Bongarsius, Gruterus, alique. Sic infra cap. 15. loqui-
tur Constantinus: πλῆστιν τε καὶ δικαιοσύνην αὐτοῦ ἐκδιδάξας, ἄντικρυ τοῦ
ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου. Codex tamen Fuk, ac Turnebi habent
ὡς κατὰ δηλητηρίων ἄντικρυς — 6) Ἐξιστῆ πρὸς τὸν προκείμενον. Quis
non miretur, Scaligerum, Bongarsium, et caeteros, ex quorum libris
emendationes ad oram editionis Genevensis annotantur, huius loci veram
emendationem non vidisse, quae tamen obvia et in proclivi est? Diductis
enim vocibus quae in unam coaluerant, scribendum est ἐξ ἧς τὰ πρὸς τὸν

χρήσιμα ἐκλεξάμενος, ὑμνήσω τὸν πατέρα πάντων. Αὐτός τε συναιρόμενος⁷⁾ τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάριθι Χριστῆ σῶτερ ἁπάντων, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀρετῆς κατακόσμει λόγοι, τὸν τρόπον τῆς σεμνολογίας ὑφηγούμενος. Καὶ μηδεὶς προσδοκάτω, κομψεῖα τινὶ κεκαλλωπισμένων ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων ἀκούσεσθαι οἶδα γὰρ⁸⁾ ἀκριβῶς τὴν ἐκλυτον καὶ πρὸς

etc. Subauditur autem γνώσεως, quod vocabulum paulo ante praecessit. At Christophorsonus hunc locum ita interpretatur: *Haec igitur comitode ad eum sermonem qui a me institutus est, delegi.* Ex qua apparet, aut illum secutum esse emendationem quae in libris Scaligeri, Bongarsii et Gruteri legitur, quam etiam reperi in libro Moraei: aut certe Scaligerum et caeteros interpretationem Christophorsoni secutos, ita emendasse; quod quidem verius puto. Verum emendatio ista ferri non potest. Primum enim nimis discedit a vestigiis vulgatae lectionis, si pro ἐξιστᾶ scribas τὰ τοίνυν. Codex tamen Fnk. et Sav. scriptum habet τὰ τοίνυν etc. [Scripsit cum Zimm. ἐξ ἧς τὰ pro ἐξιστᾶ Val.] — 7) Αὐτοῦ τε συναιρόμενος. In libro Moraei vir doctus ad marginem emendavit αὐτός. Ego totum locum suo ductu ita legendum puto: αὐτός δὲ συναιρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ πάριθι Χριστῆ etc. Quam emendationem confirmat Regius codex, in quo punctum praenotatur ante vocem αὐτοῦ. Ab iis igitur verbis inchoandum est caput 12. licet in codice Regio et in editione Stephani novum caput inchoetur a voce πάριθι. Coniecturam nostram plane confirmat codex Fnk. in quo legitur αὐτός τε συναιρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάριθι etc. In schedis autem Regiis scriptum inveni αὐτοῦ τε συναιρομένου, ut legit Christophorsonus. [Val. αὐτοῦ τε Zimm. αὐτός δέ.] In iisdem schedis novum caput inchoatur ab iis verbis quae proxime sequuntur: φασὶ δὲ τινες etc. Sed nihil necesse est hic novum caput instituire, cum paulo ante inchoatum fuerit οὐκ οὖν εἴ τις ἐστὶν ἀνάξιος, tum in schedis, tum in codice Fuketii. — 8) [Οἶδα γὰρ — — ἐπιμελῶνται. Quamvis verissima sit haec Constantini sententia, tamen ipsius utpote vanae laudis et honoris appetentissimi (vid. V. C. IV, 29. not. 4.) vita cum ea nullo modo consentit, neque aliud in pectore clausum, aliud in lingua habentem Constantinum simulasse tantum hanc vanitatis atque ambitionis fugam, temere suspicabimur (cf. V. C. III, 21. nott. 4. 10. Excurs. I. IV. ext.), nisi forte sobriores eiusmodi sententias Constantini orationi illigatas esse censeas ab illius interprete, qui demissam quandam animi modestiam ubique prae se ferre imperatorem voluerit. Cf. Excurs. II. extr. Contra patres ecclesiastici haud raro ineptum acclamandi et applaudendi morem qui in antiqua ecclesia invaluerat, candidè et libere castigant. Vid. Chrysost. homill. T. I. p. 730. ed. Montefalc. Σιγᾶτε ταῦτα ἀκούοντες; πολλὴν ὑμῶν ἔχω χύριν τῆς σιγῆς ταύτης μᾶλλον, ἢ τῶν κρότων. Οἱ μὲν γὰρ κρότοι καὶ οἱ ἔπαινοι λυμπρότερον ἐμὲ ποιοῦσιν, ἢ σιγὴ δὲ αὐτῆ σωφρονεστέρους ὑμᾶς ἐργάζεται. Et vere aurea verba hoc in genere profert Christianorum Demosthenes T. II. p. 25. A. οὐκ ἐστὶ θεατρον ἢ ἐκκλησία, ἵνα πρὸς τέρψιν ἀκούωμεν ὠφεληθέντας ἐντεῦθεν ἀπιέναι χρῆ, κερδαλοντίας τε πλεον καὶ μέγα, οὕτως ἀναχωρεῖν δεῖ. — — τί μοι τῶν κρότων ὄφελος τούτων; τί δὲ τῶν ἐπαινῶν καὶ τῶν θορύβων; ἔπαινος ἐμὸς τὸ διὰ τῶν ἔργων ὑμᾶς ἐπιδείξιμι τὰ λεγόμενα πάντα. τότε ἐγὼ ζηλωτὸς καὶ μακάριος, οὐχ ὅταν ἀποδέχησθε, ἀλλ' ὅταν ποιῆτε μετὰ προθυμίας ἀπίσης, ἕπερ ἂν ἀκούσητε παρ' ἡμῶν. Hieronymus de vita clericorum ad Nepotianum: „Ne quaeras pueriles declamationes, sententiarum flosculos, verborum lenocinia, et per fines capitulorum singulorum acuta quaedam breviterque conclusa, quae plausus et clamores excitent audientium.“ Et paulo post: „Docente te, non clamor populi, sed gemitus suscitatur. La-

ἡδονὴν ἀπειρογασμένην θημηγορίαν τοῖς εὖ φρονούσιν ἀπαρέδκειν· ὅταν οἱ λέγοντες, κρότου μᾶλλον ἢ σοφρονος διαλέξεως ἐπιμελῶνται. Φασὶ δὲ τινες ἀνόητοι καὶ δυσσεβεῖς ἄνθρωποι, δικαιωθῆναι τὸν Χριστὸν ἡμῶν⁹⁾, καὶ τὸν παρακτίον τοῦ βίου τοῖς ζῶσιν, αὐτὸν τοῦ ζῆν ἰστερηθῆναι. Τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἀπαξ τολμήσαντας¹⁰⁾, καὶ μὴτε δεδιέναι, μὴτ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν κατανοοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦτο λέγειν, ἐκεῖνο δὲ πᾶσαν ὑπερβέβηκεν εὐήθειας, τὸ δοκεῖν πεποιμένας ἑαυτοῦς, ὑπ' ἀνθρώπου θεὸν ἀφθάρτον βασιᾶσθαι, καὶ οὐχ ὑπὸ μόνῃς τῆς φιλανθρωπίας, μὴδ' ἐννοεῖν, ὅτι τὸ μεγαλόψυχον¹¹⁾ οὐθ' ὑπὸ ἔβρωος διατρέπεται, οὐθ' ὑπὸ προπηλακισμοῦ, τῆς φυσικῆς στερόδότηδος ἐξίσταται, ἀλλ' αἰεὶ γίγνεται, τῶν ἐπεμβαίνοντων τὴν ἀγροσύνην, λογισμοῦ¹²⁾ τε καὶ μεγαλοψυχίας φρονήματι θραῦτον καὶ διωθούμενον. Προήρητο μὲν ἡ

crimae auditorum laudes tuae sint. — Nolo te declamatorem esse et tabulam, garrulumque sine ratione, sed mysteriorum peritum, et sacramentorum dei peritissimum. Verba volvere et celeritate dicendi apud imperitum vulgus admirationem sui facere, indoctorum hominum est. Attrita frons (cf. V. C. IV, 29. συνεστραμμένῳ προσώπῳ, κατεστραμμένη τε φωνῇ) interpretatur saepe quod nescit, et cum aliis persuaserit, sibi quoque usurpat scientiam. Praeceptor quondam meus Gregorius Nazianzenus, rogatus a me ut exponeret, quid sibi vellet in Luca Sabbathum δευτερόπρωτον, eleganter lusit, docebo te, inquit, super hac re in ecclesia: in qua mihi omni populo acclamante, cogetis invitus scire quod nescis. Aut certe si solus tacueris, solus stultitiae condemnaberis. Nihil tam facile quam vilem plebeculam et indoctam concionem linguae volubilitate decipere, cum quidquid non intelligit, plus tacetur. Cf. Plin. epist. II, 14. Quinctil. instit. II, 2, 9. Gesner. ad Lucian. T. III. p. 22 sq. ed. Reitz. Stäudlin Geschichte der Sittenlehre Jesu T. II. p. 616 sq. Augusti ad Euseb. Emesen. opuscul. p. 102 sqq. et nos ad Euseb. H. E. VII, 30. T. II. p. 398.] — 9) [Χριστὸν κακῶν Ion. Cast. et μοκ ἰδὲμ τοῦ βίου τῆς ζωῆς αὐτὸν τοῦτον τοῦ ζῆν. Vocem δικαιωθῆναι vertit Val.: „merito supplicio damnatum fuisse.“] — 10) Τοὺς ἀσεβεῖν ἀπαξ τολμήσαντας. Scribendum est omnino τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἀπαξ τολμήσαντας, καὶ μὴτε δεδιέναι, μὴτ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν κατανοοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦτο λέγειν, ut scribitur in optimo codice Fuk. cui subscribunt Sav. et Christophorsoni exemplaria. [Τοῦτο λέγεσθαι Ion. Paulo post βιάσασθαι idem pro βασιᾶσθαι.] — 11) Καὶ ἀνεξίλικον τοῦ θεοῦ. Posteriora duo vocabula addita sunt ex libro Gruteri, quae etiam in Moraei libro ad marginem adscripta leguntur. [Eadem habent Ion. Cast. Zimm.] Sed cum nec in codice Regio et Fuk. nec in editione Stephani legantur, nihil est, quod nos cogat ea hic addere. Ac fortasse scribendum est τὸ ἀνεξίλικον τῆς φιλανθρωπίας, retracta huc voce quae in superiore linea legitur. Porro haec Constantini disputatio instituta mihi videtur adversus Porphyrium, seu quosdam alios Graecorum philosophos, qui id Christianis obiiciebant, quod dicerent Christum ab hominibus crucifixum et necatum esse. Sic enim argumentabantur adversus Christianos. Si Christus deus est, quomodo illi vis afferri potuit ab hominibus, cum constet homines adversus deum nihil posse? [Cf. Origen. contra Cels. II, 31. VII, 36.] — 12) [Λο-

τοῦ θεοῦ φιλαθροπία, εὐδίκιαν μὲν ἐξαλείψαι, κοσμιότητα δὲ καὶ ὀλίγην ἐπιφάνειαν· διὸ καὶ τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν¹³⁾ ἀναθροίσας, καλλίστην καὶ βιωφελεστάτην διδασκαλίαν ἀνεστήσατο, ζηλοῦσαι¹⁴⁾ τοὺς ἀγαθούς τε καὶ εὐδαίμονας τῶν ἐαυτοῦ κατὰ τὰ νόμιμα πράξαιεν· οὐ μείζον ἀγαθὸν τὸ ἂν τις εἴπαι, θεοῦ δικαιοσύνης βραβεύοντος, καὶ ἐξομοιούντος ἑαυτοῦ τοὺς ἀξιότους τῆς ἐνταῦθα παιδείας, ἅπασιν ἀναδοθείσης εἰς πάντας τῆς ἀγαθότητος, τὸ εὐαγγεῖον ταῖς ἀνθρώποις εἰς ἔργα τῶν αἰῶνα περιγένηται· αὕτη ἐστὶν ἡ σερμὴ νίκη, τὰ δ' ἀληθὲς κρείσσον, τὸ μέγιστον ἔργον ἰσχυροῦς, ὅλων συμπάντων ἀλλοιωσῶν ἀσφραγισμός· καὶ τούτων μὲν ποὶ τὰ κτήνη διδομεν εὐφημοῦντες, αἱ σῶτερ τῶν ὄλων¹⁵⁾· αὐτὰ δ' αἱ πονηρὰ¹⁶⁾, καὶ ἐκονεῖδιστα βλασφημία, ψεύδεσιν ἐπαιραμένης· φήμας τε καὶ διαβοήσεων, ἐξαπατᾶν μὲν νέους, παῖδας δὲ μειράκια, καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς μερικιώδη τινὰ τρόπον ἔχοντας, ἀπάγουσα μὲν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θρησκείας τοῦ ἄντος θεοῦ¹⁷⁾, ἀννιατάνουσα δ'

[ματῶν Ion.] — 13) Τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν. Sic apostolos vocat Constantinus, quos tamen illiteratos atque imperitos fuisse constat. Ita quoque in cap. 12. eisdem apostolos εὐ πικρυότας appellat, id est, praestanti ingenio praeditos. Scilicet Constantinus de apostolis quos tantopere veneratur ecclesia, honorifice sentiendum esse existimavit. Verum sancti patres longe aliter de apostolis loquuntur, ac praecipue Ioannes Chrysostomus: qui apostolos plures rudes atque imperitos fuisse fatetur, et ex eo validissimum argumentum sumit ad Christianae fidei confirmationem quod homines illiterati philosophos, vilissimi e Iudaea pisces, Romanos rerum dominos ad crucifixi cultum pertraxerint. Idem repetit Constantinus in capite decimo quinto initio. [Ibi Constantinus Iesu discipulos τοὺς ἀρίστους vocat eorum qui illius aetate vixerint, ex quo ipso Constantinum qui h. l. illos σοφωτάτους dixit, minime eo litteratos et litterarum copiis instructos significare voluisse apostolos, satis apparere puto, id quod, ut recte monuit Val., nullus veterum doctorum Christianorum de illis praedicavit. Cf. Euseb. de laudib. Const. c. XVII, τὸ δὲ ἀνδρας εὐτελεῖς καὶ ἀγροίκους κ. τ. λ. H. E. III, 24. T. I, p. 239 sq. et not. 4. Praepar. evang. I, 3. Pott. ad 1 Corinth. II, 1 sqq.] — 14) Ζηλοῦσα. Positum videtur hoc verbum pro ζηλοῦσαι ποιούσα. Sensus autem huius loci peti debet ex cap. 12. ubi Constantinus ita loquitur: τὸ δὲ τῆς φιλαθροπίας ἐξαίρετον, ἐν τῷ τοὺς εὐ πικρυότας τῶν ἀνθρώπων, θεῶν καὶ μακαρίου ζηλωτῶν ποιῆσαι βίου. Hi enim duo loci lucem sibi mutua fenerantur. In codice Fuk. Turnebi ac Savillii scribitur ζηλοῦσαι, non ζηλοῦσα. — 15) [Εὐφημοῦντες σε, θεὰ τῶν ὄλων Ion. Statim ante pro μὲν σοι Cast. μὲν αὖν σοι.] — 16) Σὺ δ' αἱ πονηρὰ. Ab his verbis novum caput inchoatur in editione Rob. Stephani et in codice Regio, in quibus haec verba modica intervallo a praecedentibus separantur. In optimo tamen codice Fuk. et in schedis nulla hic notatur distinctio. — 17) Τοῦ ὄντος θεοῦ. Malim scribere adverbialiter τοῦ ὄντως. Atque ita plane in codice Fuk. scriptum inveni. [Ὄντως dedit Zimm. Et ὁ ὄντως θεός vere dicitur supra c. V., infra espp. XVII, XXIII. Sed non minus deus ὁ αἰν, id est, qui vere deus est, vocatur. Vid. Euseb. de laudibus Const. c. VII. τὸν ὄντα καὶ μόνον ἀληθῶς ὄντα (θεόν). V. C. III, 1. οἱ θεοὺς τοὺς μὴ ὄντας —

ἀγαθῶν πλάσματα, οἷς εὐχοντο καὶ προσκυνοῦν¹⁸)· ὥστε ἐξέπαυθητέας, μένειν τὰ ἐπίχειρα¹⁹) τῆς αὐτῶν ἀναισθησίας· Αἰτιῶνται γὰρ τὸν τῶν ἀγαθῶν παρτίτιον πάντων, Χριστὸν, θεὸν τε καὶ θεοῦ παῖδα· Ἄρ' οὐκ αὖχ' ὑπὸ ἀωφροναςάτης ἔθναν τε καὶ δῆμον αὐτὸς ὁ θεὸς καταξίαν ἀέβηται; Παντοίας μὲν δυνάμεις ἐπειλημμένος²⁰), αὐτὸς δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ προαιρήσει μένων, οὐδοιοῦν τῆς ἐμφύτου φιλανθρωπίας ἐμείωσεν· Ἐπιπῶ δὴ δυσσαβείᾳ, ἐφείται γὰρ ὑμῖν διὰ τὴν ἀτιμώρητον ἁμαρτίαν, ἐπὶ τὰς τῶν ἰσραίων σφαγὰς²¹), θρίνας τε καὶ ἰσραῆλ καὶ μέθης· προσποιούμενοι μὲν θρησκείαν, ἐπιτηδεύοντες δὲ ἠδονὰς καὶ ἀπολασίας· καὶ θυσίας μὲν ἐπιτελεῖν σκηπτόμενοι, ταῖς θ' αὐτῶν ἠδοναῖς δουλεύοντες. Οὐ γὰρ ἴσατε ἀγαθὸν οὐδέ τι οὐδέ τὸ πρῶτον τοῦ μεγάλου θεοῦ πρόστιγμα, διατάσσοντός τε τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, καὶ ἐπισκῆπτοντος τῷ παιδί, τὸν τούτων διακυβερνήτην βίον, ὅπως οἱ δεξιῶς καὶ σωφρόνως βιώσαντες, κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς κρίσιν, δευτέρον βίον μακαριόντα καὶ εὐδαίμονα λαγχάνωσιν. Ἐγὼ μὲν οὖν τὰ τοῦ θεοῦ δόγμα²²) περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων βιώσεως διεξῆλθον, οὐ μὴν ἀγνοῶν, καθάπερ οἱ πολλοὶ, οὐδέ ἐξ εἰκασίας, οὐδέ στοχασμοῦ.

ἐβιάζοντο σέβειν, τοῦ ὄντος ἀφιστηκότες. Cf. V. C. II, 46. p. 117, τὸ ὄντως ὄν. Chrysost. hoisil. XV. in Iohann. Τὸ ὄν τοῦ ἀεὶ εἶναι σημασιολογικόν, καὶ τοῦ ἀνάγκη εἶναι, καὶ τοῦ κυρίως et quae annotavi ad V. C. I. prooem. p. 10. Quae quidem dicendi ratio patribus ecclesiasticis non minus quam Platoni et Philoni (vid. Grossmann. quaest. Philonearum. part. I. p. 11 sq. not. 25. 26. p. 17 sq.), usurpata est. Vid. Suicer. thes. T. II, p. 1597 sq. Schultheis neueste theologische Annalen mens. Jun. 1829. p. 508 sqq. Cf. p. 510.*] — 18) [Εὐχοντα καὶ προσκυνοῦσι Ion.] — 19) Μένειν τὰ ἐπίχειρα. Hoc loco μένειν sumitur ut apud Latinos manet, ut cum dicitur, te manet capitolina palmeta, id est, tibi parata est, Graeci eodem modo sumunt verbum μένειν. Sic in epistola Constantii ad Alexandrinos quam refert Athanasius in apologetico ad imperatorem Constantium: Ἄλλ' ὁ γενναῖος καὶ λαμπρὸς, οὐδὲ κρίαν ἔμεινε κατ' αὐτοῦ. Tamen viri docti ex suis codicibus iampridem emendaverunt ἀναμένειν, quam emendationem in libris etiam Turnebi ac Savillii reperi. Codex Fuketianus habet ἀναβαίνειν. — 20) [Παντοίας — ἐπειλημμένος, qui cum omnem potentiam nactus sit, ut recte vertit Val. Ita Demosthen. Olynth. III. Vol. I. p. 36. ed. Reisk. ἀλλ' ὅσης ἅπαντες ὄρατε ἐρημίας ἐπειλημμένοι. Ad quem locum H. Wolfius (appar. crit. ad Demosth. Vol. I. p. 42. ed. Reisk.): „ἐπιλαμβάνεσθαι ἐρημίας, inquit, idem quod τυχεῖν, παραπεπτωκυίας ἡμῖν τσαύτης ἐρημίας. — — τὰ ἐπειλημμένοι, ἀπὸ τοῦ ἐπειληφότες κατ' ἐναλλαγὴν ἄτικην.“ Add. Reiske in d. ad Demosth. p. 352. V. C. IV, 71. τῆς βασιλείας — ἐπειλημμένος nos ad V. C. III, 21. p. 176. τοὺς προστασίας ἐπειλημμένους et: Corrigenda ad B. I.] — 21) [Σφαγὰς ἰσραήλ Ion. Cast. Inferius iidem λάχωσιν pro λαγχάνωσιν.] — 22) Ἐγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ θεοῦ δόγμα. Intelligit decretum dei de hominis assumptione, seu de incarnatione, per quam hominum vita reparata est. Apparet igitur capita recte a nobis digesta esse. Nisi quis fortasse ad haec usque verba caput 10. extendere voluerit, quod

Τάχα δ' ἂν τις εἴποι, πῶθεν ἢ προσηγορία τοῦ παιδός, ποία δὲ γένεσις, εἴπερ εἷς μόνος ὦν θεὸς τυγχάνει, πάσης δὲ μίξεως οὗτος ἐστὶν ἀλλότριος. Ἀλλὰ τὴν γένεσιν διπλὴν τινὰ νοεῖσθαι χρὴ· τὴν μὲν ἐξ ἀποκυήσεως, τὴν συνεγνωσμένην ταύτην, ἐτέραν δὲ τὴν ἐξ αἰδίου αἰτίας, ἧς τὸν λόγον θεοῦ πρόνοια θεῶται, καὶ ἀνθρώπων ὡς ἐκείνου φίλος ὑπάρχει²³⁾. σοφὸς γάρ τις τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ὄλων διακοσμήσεως εἶσεται. Ὅντος τοίνυν ἀναϊτίου μηδενός, προὑπάρχειν τῶν ὄντων, τὴν αἰτίαν αὐτῶν²⁴⁾ ἀνάγκη. Ὅντος ἄρα κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ οὔσης τε αὐτῶν σωτηρίας, τὸν σωτῆρα τῶν ὄντων προὑπάρχειν ἀνάγκη· ὡς εἶναι τὸν μὲν Χριστὸν, τῆς σωτηρίας αἰτίαν, τὴν δὲ σωτηρίαν, τῶν ὄντων τὸ αἷτιον²⁵⁾. καθάπερ αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατήρ, αἰτιατὸν δ' ὁ υἱός²⁶⁾. Καὶ τὸ μὲν προὑπάρχειν αὐτὸν, ἰκανῶς

libens concesserim. [Paulo post ἀπὸ στοχασμοῦ Ion. Cast.] — 23) Ὡς ἐκείνου φίλος ὑπάρχει. Rob. Stephanus in variis lectionibus, quas ad calceth' editionis suae annotavit, monet hunc locum in quibusdam codicibus ita legi: ὡς ἐκείνου φίλος ὑπάρχει. Quae sine dubio vera scriptura est. Ait enim Constantinus, naturalis quidem generationis modum omnibus potuit esse, generationis autem divinae rationem paucos admodum cognoscere, quos deus peculiari benevolentia persecutus fuerit. Certe in codice Regio legitur φίλος. In schedis autem scribitur ὡς ἐκείνου φίλος. Sed codex Fuk. Turnebi ac Savillii veram lectionem exhibent. [Ion, φίλων ὑπάρχειν et paulo ante πρόνοιαν. Ad sententiam vero in verbis Τάχα δ' ἂν τις εἴποι. — — ὑπάρχει cf. Lactant. instit. IV, 8, 13. et nos de Alogis Theodot. atque Artemonitis p. 79 sq. not. 22.] — 24) Τὴν αἰτίαν αὐτῶν τῆς σωτηρίας. Malo consilio Genevenses duas postremas voces in textum admiserunt, ex coniectura Scaligeri, ut ad marginem annotatur. [Easdem habet Ion.] Sed eas rejiciendas esse satis apparet. Nam et sensum omnem huius loci perturbant, et in scriptis codicibus non leguntur. — 25) Τὴν δὲ σωτηρίαν τὸ αἷτιον. Nihil hoc loco vidit Christophorus. Atqui facillimum erat animadvertere, hic legendum esse τὸ αἰτιατὸν. Comparat enim hic Constantinus filium cum conservatione, et patrem cum servatore. Quemadmodum igitur pater quidem est causa filii, filius vero effectus seu τὸ αἰτιατὸν, sic servator quidem causa est salutis omnium rerum, salus vero est effectus seu τὸ αἰτιατὸν servatoris. — 26) Αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατήρ, αἰτιατὸν δὲ ὁ υἱός. Veteres Theologi praesertim apud Graecos, unam in trinitate personam, deum scilicet patrem, causam esse dicebant; duo vero causata, filium nempe et spiritum sanctum. Sic Athanasius in quaestionibus secundis cap. 11. et 12. ὁ δὲ υἱός οὐκ ἔστιν αἷτιος, ἀλλ' αἰτιατός. Ita etiam Ioannes Damascenus in libro 1, de imaginibus non longe ab initio: *Imago, inquit, dei invisibilis est ipse filius, qui in seipso patrem gerit, et in omnibus idem cum illo est, praeter unum id quod ab eo tanquam a causa est. Naturalis enim causa est pater, ex qua filius proficiscitur.* Sed et Gregorius Naz. in oratione 29. quae est de dogmate, patrem causam esse filii et spiritus sancti discrete asserit. Ex Latinis vero Marius Victorinus in libro primo adversus Arium perinde locutus est. *Sed maior, inquit, pater: quod ipse dedit filio omnia, et causa est ipsi filio ut sit, et isto modo sit.* Supra autem idem Victorinus dixerat, filium quidem causam esse principalem omnium rerum, sed patrem praecausam esse, eo quod filii

ἤδη δεδήλωται. Πῶς δ' εἰς ἀνθρώπους καὶ γῆν κατήλθεν; Ἡ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου²⁷⁾; καθὼς οἱ προφήται προ-
 θεόπισαν, κηδεμονίας τῶν ὅλων ἐστίν· ἀνάγκη γὰρ τὸν ἀη-
 μιουργόν, τῶν ἔργων αὐτοῦ κήδεσθαι· Ὡσαύτως δὲ κοσμικῶς σφί-
 ματι πλησιάζειν, ἐν τε γῆ χρονίζων ἔμελλε, τῆς χρείας τοῦτο
 ἀπαιτούσης, νόθην²⁸⁾ τινὰ γένεσιν ἑαυτοῦ ἐμήχανήσατο· χωρὶς
 γάρτοι γάμων, σύλληψις, καὶ ἀγνῆς παρθενίας²⁹⁾ εἰλαίθυσια,
 καὶ θεοῦ μήτηρ³⁰⁾ κόρη, καὶ αἰωνίας φέσεως ἀρχὴ χρόνιος,
 καὶ νοητῆς οὐσίας αἰσθησις, καὶ ἀσώματου φανότητος ὕλη³¹⁾.
 ἀκόλουθα τοιγαροῦν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ φάσματος· αἰγλήεσσα
 περισσότερὰ³²⁾ ἐκ τῆς Νῶε λάρακος ἀποπταμένη, ἐπὶ τοὺς τῆς
 παρθένου κόλπους κατήρην· ἀκόλουθα δὲ καὶ μετὰ τὸν ἀναφῆ,
 πάσης τε ἀγνείας καθαρώτερον, καὶ αὐτῆς ἐγκρατείας κρείσ-
 σονα ὑμέναιον³³⁾· ἢ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ θεοῦ, ἐντροπή-

causa sit. [Cf. Augustin. quaestion. LXXIII, 16. „Deus omnium quae
 sunt, causa est, etiam sapientiae suae causa est, nec antiqui deus
 sine sua sapientia. Igitur sempiternae suae sapientiae causa est
 sempiterna, nec tempore prior est quam sua sapientia.“ Bulli. defens.
 alic. Nicaen. Sect. IV. cap. I. §. 4. Suicer. Thes. T. I, p. 527. T. II, p.
 629 sq. p. 713 sq.] — 27) Ἡ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου. Nihil hic
 mutant codices nostri. Ego tamen libentius legerem τῆς καθόλου. Id est,
 adventus Dominici. — 28) [Νόθην h. l. insolentius dictum esse patet
 pro νέαν, ξενὴν, unde Val. vertit: „novam quandam nascendi rationem.“
 Vix igitur inde colligi potest cum Lowthio et Zimmermanno ad h. l.,
 Valesium legisse νέαν pro νόθην. Neque assentior Zimmerm., qui νέαν
 legendum esse, sine dubitatione affirmat.] — 29) [Παρθένου Ion. Cant.]
 — 30) [Θεοῦ μήτηρ. Vide quae scripsi ad V. C. III, 43. not. 2.] —
 31) Ἀσώματου φανότατος ὕλη. Scribendum videtur φανότητος, ut legit
 Christophersonus. Alludit enim Constantinus ad locum Pauli apostoli, in
 quo Christus splendor gloriae dei patris appellatur. Certe in Fuk. et
 Savili libro φανότητος scribitur. [Ita scripsi cum Zimm. φανότητος.]
 — 32) Αἰγλήεσσα περισσότερὰ. In codice Regio ad marginem adscribitur
 λαμπρὰ, quod scholiasta est vocis αἰγλήεσσα. Frustrā igitur et Scafiger et
 ceteri emendatores legunt αἰθρήεσσα. Porro haec Constantini narratio
 sumpta est ex libris apocryphis, qui spiritum sanctum sub columbae
 specie in Mariae sinum descendisse referēbant, prout angelus ei prae-
 dixerat. Ac fortasse in evangelio Hebraeorum haec ita narrabantur. Sed
 Christophersonus columbam hic intellexit, quam Noë olim ex arca dimi-
 serat, eamque figuram fuisse spiritus sancti, qui in Mariam virginem
 quandoque erat illapsurus. Ego vero malle hic legere αἰγλήεσσα περι-
 στερὰ οὐκ ἢ πάλιν ἐκ τῆς Νῶε λάρακος ἀποπταμένη etc. Ita sensus erit
 apertus et elegans. Certe columbam illam quam Noë ex arca dimisit,
 figuram fuisse spiritus sancti, docet Hieronymus in epistola ad Oceanum,
 his verbis: Peccat mundus, et sine aquarum diluvio non purgatur;
 statimque columba spiritus sancti, expulso alite teterrimo, ita ad
 Noë quodammodo ad Christum in Iordanem devolat, et ramo defectionis ac
 luminis pacem orbi annuntiat. [Cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. IV,
 15. T. I, p. 342.] — 33) Ὑμέναιον. Post hanc vocem punctum apponit
 ex auctoritate codicis Regii. Quod cum non animadvertisset Christo-
 phersonus, totam huius loci sententiam corrupit, vocibus aliquot adiectis.

μῆδος τε³⁴⁾ αὐτὸν μετὰ αἰθεῶς ὁ τῶν δευτέρων πάροχος Ἰορ-
 θάνης. Πρὸς τοῦτο τε βασιλικὸν χάρισμα ὁμόψυχον τῆς πάν-
 των συνέσεως, παιδεία δὲ καὶ δυνάμεις παράδοξα κατορθούσκι,
 καὶ τὰ ἀνύστα ἰσχυρὰ καὶ εὐχαῖν ἀνθρώπων ταχῆα καὶ
 ἀνεμπόδιστος βεβαίωσις, καὶ ὅλως ὁ σύμψας ὑπὲρ ἀνθρώπων
 βίος· διδασκαλίᾳ δὲ οὐ φρόνησιν, ἀλλὰ σοφίαν διδάσκουσα,
 τῶν φοιτητῶν οὐ τὰς πολιτικὰς λεγομένας ἀρετὰς³⁵⁾ μαθησόν-
 των, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραποὺς ἀναλιπούσας,
 τὴν τε τοῦ αἰὲ κατὰ τὰ αὐτὰ³⁶⁾ ἔχοντος γένους ἐποπτεῖαν
 ποιοῦντων, καὶ τὴν τοῦ μεγίστου πατρὸς ἐννοιαν ἀσκουμένων.
 Τὰ γάρτοι τῶν εὐεργετημάτων οἱ μέτρια· ἀπὲρ μὲν τῆς ποιή-
 σιως³⁷⁾, ὄρασις, ἀπὲρ δὲ παρέσεως, εὐξία· ἀπὲρ δὲ θανάτου,
 πάλιν εἰς τὸ ζῆν ἀποκατάστασις. Παρήμι γὰρ ἄφθογον τῶν
 ἀναγκαίων παρασκευῆν ἐν ἐρημίᾳ, καὶ ἐν ὀλίγοις ἐδέσμεσι παν-
 τοδαπὴν μεγάλοις πλήθεσι πολλοῦ χρόνου περιουσίαν. Ταύτην
 σοι τὴν εὐχαριστίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἀποδίδομεν, Χριστέ ὁ
 Θεὸς καὶ σωτὴρ, μεγάλου πατρὸς μεγίστη πρόνοια, σῶζοντί τ'
 ἐκ τῶν κακῶν, καὶ τὴν μακαριωτάτην διδασκαλίαν διδάσκοντι·
 οὐ γὰρ ἐγκωμιάζων ταῦτα, ἀλλ' εὐχαριστῶν λέγω. Τίς γὰρ
 ἂν σε κατ' ἀξίαν ὑμνήσοι ἐν ἀνθρώποις; Σε μὲν γὰρ λόγος
 ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα γεννῆσαι, τὸ τε φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι³⁸⁾,

Sic enim legit: ὑμνήσων, ἀικορομοῦσα ἢ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ Θεοῦ
 θαυματουργεῖ. Codex ismen Fuk. hanc Christophorsoni lectionem ac
 distinctionem plane confirmat; nisi quod habet τοῦ Θεοῦ σοφία. Sicque et
 liber Turnebi. — 34) [Ἰορθάνης. Mox βασιλικὸν χάρισμα Cast. et pro. καὶ
 ὅλως Ion. καὶ ὅλος] — 35) Τὰς πολιτικὰς ἀρετὰς. Philosophi duas vir-
 tutum species faciunt, alias πρακτικὰς, quas hoc loco πολιτικὰς appellat
 Constantinus, alias θεωρητικὰς, quae scilicet animum nostrum perducunt
 ad dei contemplationem. [De hoc virtutum discrimine a Neoplatonicis
 maxime usurpato vide quae disputavit Fabricius in praefatione ad Mari-
 num. Cf. Tzschirner Fall des Heidenthums, T. I. p. 435.] Unde ex
 discipulis Pythagorae, alii πολιτικοί, alii θεωρητικοί dicti, ut docet veteris
 Iustor de vita Pythagorae, in bibliotheca Photii cap. 259. Porro in
 codice Fuk. hic locus ita legitur: διδάσκουσα τοὺς φοιτητὰς. Οὐ τὰς πολι-
 τικὰς λεγομένας ἀρετὰς διδούσα μαθησόντων, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν
 κόσμον ἀτραποὺς ἀγούσας τῶν τε τὴν τοῦ αἰὲ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύ-
 τως ἔχοντος etc. Ita etiam legitur in libris Turnebi ac Savilii. Verum
 assentior Savilio, qui cum hanc lectionem ad oram libri sui adscripsis-
 set, eam postea deleuit hac annotatione subiecta: Lectio vulgata reti-
 neri potest pauois immutatis. — 36) [Ἀὐτὰ καὶ ὡσαύτως Ion.] —
 37) Ἀπὲρ μὲν τῆς ἐπίσεως. Scribendum est procul dubio τῆς ποιήσεως.
 [Ita cum Zimna, scripsi.] Mox emendavi ex codice Regio ἀπὲρ δὲ παρέ-
 σεως. Atque ita codice Savilii. Praeter ante malle scribere, εὐξία, τὸ
 πᾶν εὐεργετημάτων etc. — 38) Τὸ δὲ φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι. Lego τὸ τε φῶς.
 In schedis Regis et in libro Savilii legitur σὲ δὲ φῶς etc. Sed Fuk.
 codex habet σὲ καὶ. [Ad verba ἐξ οὐκ ὄντων ὄντα cf. Rom. IV, 17. Hbr.

καὶ τὴν ἀτακτὸν τῶν στοιχείων σύγχυσιν κατασκευάσαν τὰς
καὶ μέτρον. Τὸ δὲ φιλοφροσύνης ἐχαιρέτων ἐν τῷ τοῦς εὐ-
πεφθκότας τῶν ἀνθρώπων, θεοῦ καὶ μακαρίου ζηλωτὰς ποιῆ-
σαι βίου· καταναεῖν θ³⁹⁾ ὅπως τῶν ὄντως ἀγαθῶν ἐμπορεῖ
γεγενημένοι, σπείουσι τῆς ἐαυτῶν σοφίας τε καὶ συντυχίας⁴⁰⁾
μεταδιδούειν, αὐτοὶ τ' ἀρετῆς καρπὸν αἰώνιον κομίζοντες, ἀπλη-
λαγμένοι μὲν ἀκολασίας, μετέχοντες δὲ φιλοφροσύνης, οὐκ εὖ
μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, πίστεως δὲ προσδοκίαν ἐλπίζοντες,
αἰδῶ δὲ καὶ παντοίαν ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι⁴¹⁾, ἣν ὁ προτοῦ
βίος ἀνθρωπίνων ἡθῶν ἐκβεβλήκει, τὴν ὑπὲρ πάντων ποιου-
μένην πρόνοιαν· οὐδεὶς γὰρ ἂν τῶν τοσούτων κακῶν, καὶ τῆς
ἐπικρατησάσης κατ' ἐκεῖνον τὸν βίον ἀδικίας ἰατρὸς ἀξιόχρεως
εὐρέθη. Ἡ γοῦν πρόνοια μέχρι τῶν τῆδε διήκουσα, πάνθ'
ὅσα ὑφ' ὕβρεως καὶ ἀκολασίας ἀκούμητα ἦν, κατακόσμησε
ῥᾶστα. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀποκρύφως· ἦδει γὰρ τοῦς μὲν τῶν
ἀνθρώπων, φρονήσει καὶ νῶ τὴν ἐαυτοῦ δύναμιν θεωροῦν-
τας⁴²⁾, τοῦς δὲ, ἅτε τοῖς ἀλόγοις τῶν ζῶων ἀπειρασμένους
τὴν φύσιν, μᾶλλον ταῖς κισθήσεσιν ἐπιβάλλοντας· διὰ φανέρω-
σιν, ἵνα⁴³⁾ μηδεὶς ἀμφιβάλλοι, μὴ σπουδαῖος, μὴ φαῦλος, τὴν

XI, 3. 2 Maccab. VII, 28.] — 39) Κατανοεῖν τε. Christophorus hic
ἀπὸ κοινοῦ subaudit verbum ποιῆσαι. Quod licet non damno, tamen
necessarium non videtur. In codice Fuk, ita legitur hic locus: ἀρετὴν
ἀσπαζόμενοι, ἣν ὁ προτοῦ βίος ἀνθρωπίνων ἡθῶν ἐκβεβλήκει· οὐδὲν γὰρ etc.
absque illis vocibus τὴν ἐπὲρ πάντων ποιουμένην πρόνοιαν. — 40) [Συν-
τυχίας Val. vertit, ut erat vertendum; „felicitatem.“ Nam sine dubio
συντυχίας h. .l. idem quod εὐτυχίας esse censendum est. Neque igitur
recte *Louthius* credidisse videtur, Val. legisse εὐτυχίας Cf. *Passow*
Lexic. s. v. συντυχία.] — 41) Ἀσπαζόμενοι. Post hoc verbum deesse
videntur nonnulla. Neque enim sensus constare potest, nisi addideris
haec verba: ἀντὶ τῆς ἀδικίας ἣν ὁ πρὸ τοῦ βίος etc. Quam scripturam in
interpretatione mea sum secutus. [Vertit Val. „verecundiam. — ample-
ctentes, loco iniustitias, quam prior mortalium vita moribus humanis
insiderat, ut ab ipso quae omnium rerum curam gerit excluderetur.“
In qua quidem interpretatione nec reliqua scripturae vulgatae convenire
apparet.] — 42) Τὴν ἐαυτῶν θεωροῦντας δύναμιν. Non subito quia
legendum sit τὴν ἐαυτοῦ δύναμιν. Quod ex sequentibus manifeste con-
vincitur. Causam enim affert *Constantinus*, cur *Christus*, qui morbus ac
vicia hominum curaturus advenerat, et beatam ac felicem in caelo vitam
nuntiaturus, tot miracula in terris patrare, caecis oculos, aegris salutem,
mortuis vitam restituere voluerit. Id igitur ab illo factum esse dicit in
gratiam eorum qui sunt tardioris iugentis; ne dubitare possent de ipsius
virtute atque potentia, cum tot miracula patrari cernerent. Hi sunt quos
paulo post φαῦλους nominat. [Ἐαυτοῦ pro ἐαυτῶν scripsi] — 43) Διὰ
φανέρωσιν ἢ μηδέτις. Hunc locum feliciter mihi videor restituisse, cum
Scaliger *Bongarsius* aliiquē, quorum emendationes ad marginem editionis
Genevensis leguntur, nihil in eo viderint. Ego vero nulla propemodum
mutatione, locum pristino nitore ita restitui διὸ φανερώς, ἵνα μηδέτις
ἀμφιβάλλοι. Quae lectione nihil veritas. Codex quidem Fuk, cum *Scali-*

εὐδαιμονίαν καὶ θαυμαστὴν θεραπείαν ὑπ' ὄψιν ἦγε, τοῖς μὲν παυσάμενοις τοῦ βίου, ἀποκαθιστάς τὸ ζῆν ἐκ δευτέρου, τοὺς δὲ ἐστέρημένους τῶν αἰσθήσεων, ὑγιῶς⁴⁴⁾ κελύων πάλιν αἰσθάνεσθαι· στηρίξαι δὲ θάλασσαν, καὶ νηνεμίαν ἐπιτάξαι ἐκ χειμῶνος, καὶ τέλος θαυμαστοῖς ἔργοις ἐπιχειρήσασα, καὶ ἐξ ἀπιστίας τοὺς ἀνθρώπους εἰς πίστιν ἰσχυρὰν προκαλεσάμενα, εἰς οὐρανὸν ἀναπτῆναι, τίνος ἄλλου, πλὴν τοῦ θεοῦ τῆς τε ἐξοχωτάτης δυνάμεως ἔργον τοῦτο; Οὐ μὲν οὐδὲ ὃ προσεχὺς τοῦ παθήματος καιρὸς, τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων θεαμάτων ἀλλότριος ἦν⁴⁵⁾· ἠνίκα νύκτες ἡμερινὸν φῶς ἐπικαλύπτουσα, τὸν ἥλιον ἠφάνιζον· κατειλήφει γὰρ δέος τοὺς πανταχοῦ δῆμους, τὴν τῶν πάντων πραγμάτων⁴⁶⁾ συντέλειαν ἤκειν, καὶ χάος αὐθις, οἷον τὸ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως, ἐπικρατήσκειν· ἐζητεῖτο δὲ καὶ τὸ αἷτιον τοῦ τηλικούτου κακοῦ, καὶ εἴτε πλημμελὲς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ θεῖον γένοιτο· ἕως ὅτε ἠπίως⁴⁷⁾ μεγαλοψυχία τῆς τῶν ἀσεβῶν ὑβρεως ὑπερφρονήσας, ἀποκαθίστη τὸν οὐρανὸν σύμπαντα τῇ τῶν ἄστρον⁴⁸⁾ κατακοσμῶν χορείᾳ. Τοιγάρτοι ποσῶ⁴⁹⁾ καὶ ἡ τοῦ κόσμου πρόσοψις σκυθρωπῶσα, εἰς τὴν οἰκίαν αὐθις ἀποκαθίστατο φαιδρότητα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Β'.

Περὶ τῶν μὴ γνόντων τὸ μυστήριον, καὶ ὅτι ἐκόντες ἠγγόησαν· καὶ ὅσα τοὺς γνόντας ἀγαθὰ μένει, καὶ μάλιστα τοὺς δι' ὁμολογίας τελευθέντας.

Ἄλλ' ἐρεῖ τις¹⁾, ᾧ φίλον ἐστὶ βλασφημεῖν, θεὸν ὄντα δεδυνῆσθαι κρείσσονα καὶ ἠπιωτέραν τὴν προαίρεσιν τῶν ἀν-

geri et Bongarsii lectione consentit. Verum iam multis ex locis deprehendi, huius codicis fidem interdum vacillare. Idque vel unus hic locus satis evincit. [Ion. Cast. pro ἄ μηδεὶς habent καὶ μηδεὶς. Unde coniiicere aliquis possit legendum esse totum locum sic: διὰ φανερώς, καὶ ἵνα μηδεὶς ἀμφιβάλλοι. Sed mihi levissima mutatione scribere visum est: διὰ φανέρωσιν, ἵνα μ. ἄ. Illi διὰ φανέρωσιν egregie conveniunt sequentia ἵνα μ. ἄ. et fere scholii instar ab Constantino adiecta videntur. Ante τὴν εὐδαιμονίαν Ion. Cast. habent ὡς.] — 44) [Υγιῶς κελύων Ion. et mox στηρίζων τε — νηνεμίαν ἐπιτελεῖν.] — 45) [Οὐ μὲν οὐδὲ — ἀλλότριος ἦν. Vide quae scripsi de hoc loco ad Euseb. de martyr. P. c. IX. p. 124.] — 46) [Ἀνθρώπων Ion. Cast.] — 47) ἕως ὅτε ἠπίως. Scribo ἕως ὅτε ἠπίω μεγαλοψυχία etc. — 48) [Ἀστέρων Ion. Cast. et mox σκυθρωπούσα Cast.] — 49) Τοιγάρτοι ποσῶ. Nihil opus erat emendatione doctorum virorum, qui corrigunt ποσῶς, cum ποσῶ etiam dici possit adverbialiter pro ἐπὶ ποσόν. In codice tamen Fulk. ac Turnebi scribitur ποσῶς.

Cap. XII. 1) Ἄλλ' ἐρεῖ τις. Ab his verbis incipienda est cap. 12.

ἄνθρωποι ἀπεργάζεσθαι. Τίς οὖν κρείστων μέθοδος; Ποία δ' ἐπιχειρήσεις ἀνυπικώτερα πρὸς τὸ τοὺς κακοὺς σωφρονισθῆναι, τῆς ἑαυτοῦ προσήσεως; Οὐκ αὐτὸς παρὼν καὶ ὀρώμενος ἐδίδασκε τὸν κόσμιον βίον; Εἰ οὖν ἢ τοῦ θεοῦ παραγγελία παρόντος οὐδὲν ἤνυσε, τί ἂν ἀπόντος, καὶ μὴ ἀκουομένου ὠφέλησε; Τί οὖν ἐγένετο ἐμπόδιον τῆς μακαριωτάτης διδασκαλίας; Ἡ τῶν ἀνθρώπων σκαιότης ὅταν γὰρ καὶ καλῶς τε καὶ προσηκόντως παραγγελλόμενα, πρὸς ὀργὴν λαμβάνωμεν, τηνικαδε τὸ νῆφρον τῆς διανοίας ἀμαυροῦται. Τί δέ, ὅτι προσφιλές ἦν²⁾ ἐκείνοις ἀμελεῖν τῶν προστάξεων, καὶ ἀνορέκτους παρέχειν τὰς ἀκούσας τῶν ἐθέλων νόμων· εἰ μὴ γὰρ κατημέλουν, ἔσχον ἂν ἄξια καὶ ἐπιχειρα τῆς ἀκροάσεως, οὐ μόνον εἰς τὸ παραχρηῆμα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μετέπειτα βίον, ὃς ἔστιν ὡς ἀληθῶς βίος· ὁ γάρτοι μεσθός τοῦ τῷ θεῷ πείθεσθαι, ὁ ἀφθαρτος καὶ αἰδῖος βίος, οὐ δυνατόν ἀντιποιεῖσθαι τοῖς εἰδόσι τὸν θεόν, καὶ τοῖς τὸν ἑαυτῶν βίον ζηλωτὸν παρεχομένοις, καὶ οἷον κἀρῶδειγμα αἰώνιον τοῖς πρὸς ἄμιλλαν ζῆν προηρημένοις³⁾. Διὰ τοῦτο οὖν ἡ διδασκαλία παρεδόθη τοῖς σοφοῖς, ἵν' ὅπερ ἂν ἐκείνοι παραγγέλλωσι, τοῦτο μετ' ἐπιμελείας ὑπὸ τῶν οἰκείων παραφυλάσσεται καθαρᾷ ψυχῇ⁴⁾, ἀληθῆς τε ἢ καὶ βεβαία ἢ φυλακὴ τῆς κελεύσεως τοῦ θεοῦ· ἐκ γάρτοι αὐτῆς καὶ τὸ πρὸς τὸν θάνατον ἀδελῆς ὑπὸ καθαρᾶς πίστεως καὶ εἰλικρινοῦς περὶ τὸν θεὸν καθοσιώσεως φύεται· ἀνθίσταται δὲ ζάλαις κοσμικαῖς, ἀνανταγωνίστῳ θείας ἀρετῆς πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον⁵⁾· νικήσασα γοῦν ὑπὸ μεγαλοψυχίας τοὺς μεγίστους φόβους, ἀξι-

De his qui hoc mysterium non cognoverunt, et quod voluntaria eorum ignoratio etc. Nam hactenus egit Constantinus de domini adventu, et cuius rei causa Christus in terras descenderit. Nunc vero agit de iis qui hoc mysterium ignorarunt. — 2) Τί δέ, ὅτι προσφιλές ἦν. Malim scribere ἔτι δέ ὅτι etc. Affert enim Constantinus, duas causas cur gentiles praedicationem Christi non susceperunt. — 3) Τοῖς πρὸς ἄμιλλαν ζῆν προηρημένοις. Eleganter Graeci dicunt πρὸς ἄμιλλαν ζῆν, de iis qui vitam suam ad optimi cuiusque imitationem instituunt. Nam qui in virtute magnos progressus facere voluerint, aliquem sibi ob oculos proponere debent, quem imitentur. Ita Iulianus imperator ad aemulationem principis Marci actus suos effungebat et inores, ut loquitur Amm. Marcellinus. — 4) Παραφυλάσσεται καθαρᾷ ψυχῇ. Scribendum est καθαρᾷ ψυχῇ, ut legitur in codice Fuk. In quo etiam scribitur ἀληθῆς τε ἢ optime. — 5) Πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον. In libris Scaligeri, Bongarsii et Gruteri, hic locus ita legebatur: ἀνανταγωνίστῳ θείας ἀρετῆς μάχῃ φερομένη πρὸς τὸ μαρτύριον. Quae scripturam etiam in codice Fuk. reperi. Sapium vero in libro suo ita emendavit: ἀνανταγωνίστῳ τε θείας ἀρετῆς μάχῃ φέρεται πρὸς etc. Atque ita legit Christophorus. Sed vulgata scriptura, quae in codice Regio et in schedis habetur, neco iudicio longe

οὕτως στυφάνου παρ' αὐτοῦ, ὡς γενναίως ἐμαρτύρησε⁶⁾. Καὶ οὐδὲν⁷⁾ σεμνύεται ἐπίσταται γὰρ, οἶμαι, καὶ τούτα θεόθεν διδόνθαι, πρὸς τὸ ὑποστῆναι, καὶ πληρῶσαι προθύμως τὰ θεῖα προστάγματα διαδέχεται δὴ τόνδε τὸν βίον μνήμη διαφκῆς, καὶ αἰώνιος δόξα, μάλα εὐκότως· εἴπερ ὁ, τε βίος σωφρων τοῦ μάρτυρος, καὶ τῶν παρθαγγεμάτων μνήμων ἢ τελευταῖα πλήρης⁸⁾· εὐρίσκειται μεγαλοψυχίας τε καὶ εὐγενείας· ὕμνοι δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ψαλτήρια καὶ εὐφημίας, καὶ πρὸς τὸν πάντων ἐπὶ πρην ἔπαινος· Καὶ τριαύτη τις εὐχαριστίας θυσία⁹⁾ τοῖς ἀνδράσι ἀποτελεῖται, ἀγνή μὲν αἵματος, ἀγνή δὲ πάσης βίας· οὐδὲ μὴ ὄσμὴν ἁβάνων ἐπιπροθεῖται, οὐδὲ παρκαϊά· καθαρὸν δὲ φῶς¹⁰⁾, ὅσον ἐξορκίσαι πρὸς ἐκλαμψὴν τοῖς εὐχομένοις· σαφρονέστερα δὲ πολλῶν καὶ τὰ συμπόσια¹¹⁾, πρὸς ἔλεον καὶ ἀνάκτησιν τῶν δεομένων ποιούμενα, καὶ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπιπεσόντων¹²⁾. Ἄπειρ ἂν τις φορτικὰ εἶναι νομίσει, οὐ¹³⁾ κατὰ τὴν θείαν καὶ μακαριωτάτην διδασκαλίαν φρονεῖ.

praestat. — 6) Ὁς γενναίως ἐμαρτύρησε. Non dubito quin scribendum sit ὅτι γενναίως ἐμαρτύρησε, quod n̄rior a Christophorus non allis que animadvertant non fuisse. [Zimm. ὅν. reperit.] — 7) [Ὁδοῦμος Ion. Cast. Mox pro μάλα Ion. καὶ μάλα et pro μάρτυρος Ion. Cast. μαρτυροῦ.] — 8) Ἡ τελευταῖα πλήρης. Procul dubio scribendum est ἢ τε τελευταῖα πλήρης, ut sensus sit absolutus. Porro hic locus de martyribus elegantissimus est. — 9) Εὐχαριστίας θυσία. Et hic locus imprimis notandus est, de missae sacrificio, quod in memoriam atque honorem martyrum offerebatur deo. Sic enim explicanda sunt haec verba: θυσία τοῖς ἀνδράσι ἀποτελεῖται, quae non intellexit Christophorus. Neque enim Christiani sacrificium in martyribus offerebant, sed soli deo, gratias et agentes, quod illos martyrii corona donasset, ut scribit Augustinus in libro 8. de civitate dei capite ultimo. Et haec est quam Constantinus hoc loco θυσίαν τῆς εὐχαριστίας appellat. Verum quia ad memorias et sepulchra martyrum Christiani incruentum hoc sacrificium deo offerebant, ut ob martyrum praemia et coronas atque victorias ei gratias agerent, ideo Constantinus honorem hunc martyribus habitum esse dicit. [Recte vertit Val. εὐχαριστίας θυσία: „quoddam (quasi) gratiarum actionis sacrificium.“ Cf. V. C. IV, 45. not. 7. Excurs. II.] — 10) [Καθαρὸν φῶς. Alluditur hic ad luminaria quae ad tumulos martyrum anniversario obitus die accendi solebant, ut recte animadvertit Lowthius ad h. l.] — 11) Καὶ τὰ συμπόσια. De his Christianorum conviviis, quae ad sepulchra martyrum fiebant, loquitur idem Augustinus in loco citato his verbis: Quicumque etiam epulas suas eo deferunt, quod quidem a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo: tamen quicumque id faciunt, quas cum apposuerint, orant, et auferunt ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari ibi eas volunt per merita martyrum etc. Porro haec convivia initio quidem sobria fuere ac modesta. Postea vero in peius proficiente licentia, ad ebrietatem et lasciviam descivere. Atque idcirco plerisque in locis perpetuus extincta sunt teste Augustino in epistola 64. In codice Fuk. scriptum est σαφρονέστερα δὲ πολλῶν καὶ συμπόσια etc., non πολλῶν ut habent vulgatae editiones. — 12) [Τῶν ἐπιπεσόντων scilicet qui patria e] — 13)

ΚΕΘΑΜΑΤΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅτι ἀναγκαῖα τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἢ διαφορά, καὶ ὅτι ἡ πρὸς τὸ καλὸν
καὶ κακὸν ῥοπή τῆς ἀνθρώπων γνώμης ἐστίν· ὅθεν καὶ ἡ κρίσις
ἀναγκαῖα καὶ εὐλογος.

Ἦδη δὲ τινες καὶ ἐν τῷ μέμφεσθαι¹⁾ τὸν θεὸν νηανιεύον-
ται· τί δὴ ποτὲ βουλήθεις, οὐ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν ὄντων
φύσιν ἐτεκτήνατο, ἀλλὰ διαφορά καὶ τὰ πλεῖστα ἐναντία τὴν
φύσιν ἐπέλευσεν ἀπογεννᾶν· ὅθεν καὶ ἡ διαφορά τῶν ἡμετέρων
ἠθῶν τε καὶ προαιρέσεων· ἦν γὰρ ἴσως ἄμεινον καὶ πρὸς τὸ
πειθαρχεῖν ταῖς κελεύσεσιν τοῦ θεοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἀκριβῆ
κατάληψιν αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸ βεβαρῶσθαι κατὰ τὴν ἐκάστου
πίστιν²⁾, ἀποτρόπους εἶναι πάντας ἀνθρώπους. Τὸ δὲ τοὺς
ἀνθρώπους πάντας ὁμοιτρόπους εἶναι ἀξιῶν, κομιδῆ γελοῖον·
μηδ' ἐννοεῖν³⁾, ὅτι οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις⁴⁾, αὕτη
καὶ τῶν κοσμικῶν, οὐδὲ τὰ φυσικὰ τοῖς ἠθικοῖς ὁμοῦσια, οὐδὲ
τὰ τοῦ σώματος παθήματα τοῖς τῆς ψυχῆς πάθεσι τὰ αὐτὰ·
τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμον⁵⁾ φθαρτῶν καὶ ἐπιγείων ζώων
μακαριότητι, ὅσῳ πεμνυτέρα τε καὶ θεϊοτέρα τυγχάνουσα· καὶ
τῆς θείας ἀγαθότητος οὐκ ἄμεινον τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος.
Ἄλλ' οὐχ ἀπλῶς πάντων, οὐδ' ὡς ἔτυχε, μόνων δὲ τῶν τὴν
θεῖαν φύσιν ἐξιχνυσάντων, καὶ τὸ προηγούμενον ἐπιτήδευμα
τοῦ βίου προελομένως, τὴν τῶν θείων ἐπίγνωσιν.

exciderunt vertit Val. Cf. Euseb. H. E. VII, 80. not. 26.] — 13) [Où
Val. uncis inclusit quos cum Zimm. delevis.]

Cap. XIII. 1) Καὶ ἐν τῷ μέμφεσθαι. Malim scribere ἐν τούτῳ, ut
in libro Moraei ad marginem emendatum inveni. Atque ita scribitur in
codice Fuk. [Neque ἐν τούτῳ scribere dubitavit Zimm.] — 2) Κατὰ
τὴν ἐκάστου πίστιν. Scribendum videtur τὴν καθ' ἐκάστου πίστιν. —
3) [Οὐ γὰρ ἐννοοῦντες εἰσιν Ion. Cast.] — 4) Οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου
διάταξις. Malim scribere οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις, αὕτη καὶ τῶν
κοσμικῶν. — 5) Τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμον. Post has voces multa
desunt, ut patet ex titulo capituli. Nos ex corrupto ac mutilo loco qua-
lemcumque sensum elicere maluimus, quam cum Christophorono totum
expungere. Savilius quoque in libro suo totam hanc periodum usque
ad illa verba τῆς δὲ θείας ἀγαθότητος, deleuit. Certe in codice Fuk. tota
illa periodus non habetur. [Ad μακαριότητι in Ion. adscribitur: „forte
μακαριότητος.“ Vertit autem Val. τὸν μὲν γὰρ — τυγχάνουσα ita: „Etenim
universum hunc mundum longo intervallo superat anima rationalis,
tanto beatior terrenis et corruptioni obnoxius animantibus, quanto
angustior est atque divinius.“]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὅτι ἀπέλας ἢ κτιστὴ φύσις ἀπὸ τῆς ὑκτίστου οὐσίας ἀφίστημι, πλησίον δὲ αὐτῆς τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ ὁ ἄνθρωπος γίγνεται.

Τὰ γε μὴν ἐκ γενεᾶς τοῖς αἰδίοις συγκρίνειν, μανίας ἐστὶν ὡς ἀληθῶς τῆς τελεωτάτης τῶν μὲν γὰρ οὐτ' ἀρχή τις, οὐτε τέλος, τὰ δ' αἰετὰ φύστα καὶ γενόμενα¹⁾, καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ τε εἶναι καὶ ζῆν ἐν χρόνῳ τινὶ λαβόντα, ἀκλόιθως καὶ τελευτὴν ἐξ ἀνάγκης ἔχει· τὰ δὲ γενόμενα, τῷ κελεύσαντι γεννηθῆναι αὐτὰ, πῶς ἂν ἐξισάζοιτο; Εἰ γὰρ ὅμοια²⁾ ταῦτα ἐκείνω, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι προσηκόντως ἂν ἐκείνω ἀρμόζοιτο. Ἀλλ' ἐκείνω μὲν οὐδ' ἂν τὰ σθῆρανα συγκριθεῖη, ὡσπερ οὐδ' ὁ αἰσθητὸς κόσμος τῷ νοητῷ, οὐδ' αἱ εἰκόνες τοῖς παραδείγμασιν. Ἡ δὲ σύγχυσις τῶν πάντων³⁾, πῶς οὐ γελοῖον ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ Θεοῦ τιμιότητος (τῆ) πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἰ τὰ γε θηρία συγκρίσει⁴⁾; ἐφείσης δὲ δυναστείας, ἀντιλόφος Θεοῦ δυναστεία, πῶς οὐ μαινομένων ἀνθρώπων ἐστίν, ἀπεστραμμένων τε τὸν σῶφρονα καὶ ἐνάρετον βίον; Εἰ γὰρ ὅλως τῆς θείας εὐτυχίας ἀντιποιοῦμεθα, χρὴ τὸν βίον διάγειν κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κέλευσιν· οὕτω γὰρ μοναῖς ἀθανάτοις καὶ ἀγήροισι, κρείσσους πάσης εἰμαρμένης διάξομεν τὸν βίον, κατὰ

Cap. XIV. 1) Τὰ δὲ γενόμενα. Christophoronus legisse videtur γεννώμενα, quod magis placet. — 2) Εἰ γὰρ μανία. Hunc locum ita corrigendum puto: εἰ γὰρ ὅμοια ταῦτα ἐκείνω, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι, προσηκόντως ἂν ἐκείνω ἀρμόζοιτο. Id est: Si res quae generantur aequales sunt deo, praecceptum quo eas gigni iussit, ipsi utique non conveniret. Aequalis enim in aequalem ius imperiumque habere non potest. Facessat igitur emendatio doctorum virorum, quam etiam in codice Fuk. et in libro Moraei reperi: εἰ γὰρ μανία ταῦτα ἐκείνω παρεξισάζειν, ἢ πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι etc. Verum si ita legeris, nullus est sensus, nec sequentia cum antecedentibus cohaerebunt. Christophoronus quidem in suis libris ita repererat, ut ex versione eius apparet. Sed vulgata lectio Regii codicis et veterum schedarum auctoritate fulcitur. [Pro μανία facilem aequae ac necessariam Val. emendationem ὅμοια recipiendam duxi.] — 3) Ἡ δὲ σύγχυσις πάντων. Musculus legisse videtur σύγκρισις, quod valde probo. Vertit enim: Quomodo autem omnium comparatio non ridicula est etc. Certè aut ita legendum est, aut ita intelligendum. Constantinus enim exaequationem illam omnium rerum vocat confusionem. — 4) Εἰ τὰ γε θηρία συγκρίσει. Scribendum procul dubio συγκρίσειτο. Sic enim argumentatur Constantinus. Ne caelestia quidem, inquit, conferrì possunt cum deo. Quanto minus terrestria et bruta animalia. Hic est sensus huius loci. Scripti tamen codices Christophoroni, Savilii, Gruteri et Fuk. hunc locum ita exhibent: ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ Θεοῦ τιμιότητος τῆ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γε θηρία συγκρίσει. Quae lectio melior mihi videtur et elegantior. —

τὸν ὑπὸ θεοῦ νόμον ὀρισθέντα βιώσαντες· μάνη γὰρ ἀντιρό-
πος θεοῦ δυνάμει ἀνθρωπίνῃ δύναμις, ἢ εἰλικρινῆς καὶ ἀδο-
λος πρὸς τὸν θεὸν λατρεία, καὶ ἡ εἰς αὐτὸν ἐπιστροφή, θεω-
ρία τε καὶ μάθησις τῶν ἀρεσκόντων τῷ κρείττονι, καὶ τὸ μὴ
εἰς γῆν νεκυνέσθαι, ἀλλ' ὅση δύναμις, τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὰ
ὄρθια τε καὶ ὑψηλὰ ἀναβιβάζειν· ἐκ γάρτοι τῆς ἐπιτηδεύσεως
ταύτης, τὸ νικᾶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν, φησὶ⁵⁾, περιγίγνεται.
Ἡ τοίνυν αἰτία τῆς τῶν ὄντων διαφορᾶς, κατὰ τε τὴν ἀξίαν
καὶ ἐν τῇ τοῦ δύνασθαι παραλλαγῇ, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον· ὅτι
πίθονται μὲν οἱ εὖ φρονοῦντες, καὶ εὐχαριστοῦσιν ἐξαισίως,
οἱ δ' ἀχαριστοῦντες, ἡλίθιοι, καὶ τὴν ἀξίαν⁶⁾ τῆς ὑπερηφανίας
νομίζονται τιμωρία.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Ὅσα ὁ σωτὴρ ἐδίδαξε, καὶ ἐθαυματούργησε, καὶ τοὺς ἀρχο-
μένους ἀπέλησεν.

Καὶ μὴν ὁ τοῦ θεοῦ παρακαλεῖ πᾶσι πρὸς τὴν ἀρετὴν
ἅπαντας, διδάσκων ἑαυτὸν τοῖς εὖ φρονοῦσι τῶν τοῦ σωτῆρος
παραγγελμάτων¹⁾ καθιστάς· εἰ μὴ ἄρα λανθάνομεν ἑαυτοὺς,
κακῶς ἀγνοοῦντες, ὅτι διὰ τὸ ἡμῖν συμφέρον, τουτέστι διὰ τὴν
τῶν ἀνθρώπων μακαριότητα, τὴν γῆν περιενόστησε, καὶ καλέ-
σας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τῆνικαῦτα βιωφελῶν²⁾, παι-
δείαν ἐπαίδευσε, σώφρονος βίου φάρμακον, πλάτει καὶ δικαιο-

5) Τὸ νικᾶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν φησὶ. Alludere videtur ad ea quae leguntur in Apocalypsi cap. II. et III. ubi deus dicit: *Vincenti dabo coronam* etc. Certe Christiani hominis vita athletic comparari solet, ut passim occurrit in epistolis Pauli. Vox autem φησὶ abundat more Graeco, ut norunt Graeci sermonis periti. — 6) Τὴν εὐεργεσίαν. In codice, Regio scribitur τὴν εὐεξίαν, quemadmodum etiam Rob. Stephanus in varlis lectionibus annotavit. Lego itaque τὴν ἀξίαν cum Christophorone, Scaligero, Grutero et aliis; vel τὴν ἐπαξίαν, quod ad vestigia scriptae lectionis propius accedit. In codice Fuk. scribitur καὶ τὴν ἀξίαν.

Cap. XV. 1) Τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγελμάτων. Scribendum videtur τῶν τῆς σωτηρίας π., ut in margine editionis Genevensis adnotatum est. Possis etiam scribere τῶν τοῦ πατρὸς. Error enim ex compendiosa scribendi ratione ortus videtur. Certe in codice Regio, Fuk. et in schedis hoc loco scribitur σοφ. — 2) Τῶν τῆνικαῦτα βιωφελῶν. Christophorus hunc locum ita vertit: *Et ex illis qui id temporis hominum vitae adiumento fuerunt, longe optimos advocasse ad se. Sed quis unquam ita locutus est, τοὺς ἀρίστους τῶν βιωφελῶν? Quare non dubito, quin locus ita distinguendus et corrigendus sit: καὶ καλέσας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τῆνικαῦτα βιωφελῶν παιδείαν ἐπαίδευσε. Id est, et optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam tradidit.*

σύντην αὐτοὺς ἐκδιδάξας, ὄντικρὺ τοῦ ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου, ᾧ δαλεάζειν⁵⁾ καὶ ἔξαπατᾶν τοὺς ἀπείρους προσφιλές. Τοιγαροῦν νοσοῦντας μὲν ἐπεσκεπέτετο, ἀρρώστους δὲ τῶν περιεχόντων κακῶν ἐκούφισε; παρεμυθεῖτο δὲ καὶ τοὺς εἰς τοῦσχατον πενίας τε καὶ⁴⁾ ἀπορίας προβεβηκότας, ἐπήγει δὲ τὸ μετὰ λόγου⁵⁾ τῆς φρονήσεως μέτριον, φέρειν τε γενναίως καὶ ἀνεξικακῶς παντάλιν μὲν ὕβριν, πάντοίαν δὲ καταφρόνησιν προσέταξε· διδάσκων ἐπίσκοπῶν τινὰ τοῦ πατρὸς⁶⁾ εἶναι τοιαύτην, ὥστ' αἰεὶ νικᾶν τοὺς μεγαλοψύχως φέροντας τὰ προσπίπτοντα· ταύτην γὰρ ὑπερφυῶς ἐξοχωτάτην ἰσχὺν εἶναι δαμνῶνται, στερότητα δαυρίας μετὰ φιλοσοφίας· ἥτις ἐστὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ⁷⁾ γνώσις, ἐθίζουσα καὶ τοὺς μετὰ δικαιοσύνης πλουτοῦντας, κοινωνεῖν τῶν παρόντων τοῖς πενιχροτέροις φιλανθρώπων διακλήσει· δυναστείαν παντὶ τρόπῳ καλύων, δεικνύς τε, ὅτι ὥσπερ μετρίοις προσῆλθεν, οὕτω μετρίους καταλείπει τοὺς ἀφέντας χαριζόμενος. Τοιαύτη δὴ καὶ τοσαύτη πείρα δοκιμάσας τὴν πίστιν τῶν ὑπηκόων δῆμων, παρεσκιάζειν αὐτοὺς οὐ μόνον τῶν δεικῶν τε καὶ φοβερῶν καταφρονητίας, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐλπίδος γηραιοτάτου μαθητίας. Καὶ δὴ ποτε λιλαν εἶξαντα τῷ θυμῷ τινὰ τῶν ἐταίρων καθαπτόμενος⁸⁾, λόγοις κατέστειλεν· ἐτύχχανε δ' ἐκείνος

In libro Fiketii ac Turnebi legitur τῶν τρηκῶν. — 5) Ὡς δαλεάζειν μὲν. In libro Turnebi ac Moraei emendatur, δαλεάζειν καὶ ἔξαπατᾶν etc. Codex autem Fik. ἢ δαλεάζειν καὶ ἔξαπατᾶν rectius scriptum habet, [Zimm., quoque ἢ habet.] — 4) [Εἰς τοῦσχατον τοῦ τε καὶ Ion.] — 5) Τὸ μετ' εὐλόγου. In editione R. Stephani excusum erat τὰ μετὰ λόγου τῆς φρονήσεως μέτριον, quam scripturam confirmat etiam Regius codex et Fuk. et Scheide. Sed in libro Moraei emendatum inveniri μετ' εὐλόγου. Quam emendationem nescio cur Genevenses in textum admiserunt. Τῆς φρονήσεως μέτριον, idem est quod μετριοφρονεῖν. Paulus Apostolus dicit sapere ad sobrietatem. — 6) Ἐπίσκοπῶν τινὰ τοῦ πατρὸς. Malim scribere ἐπίσκοπον, ut in margine editionis Genevensis adnotatum est. Huiusmodi enim calamitates, quae viris bonis interdum contingunt, *visitationes dei* vulgo vocare consuevimus. Christophorus tamen vulgatam scripturam secutus, *mandatum* vertit. [Zimm., ἐπίσκοπον. Cf. paulo ante νοσοῦντας μὲν ἐπεσκεπέτετο et Wahl, clav. N. T. Vol. I, p. 606 sq.] — 7) Τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. In libro Moraei vir doctus ad marginem emendavit τὰγαθοῦ, quod non displicet. Multa enim in hac oratione sunt Platonica. [Paulo post Ion. καταλήψει pro καταλείψει.] — 8) [Καθαπτόμενος malo sensu h. l. dictum idem quod sequens ἐγκαλῶν. Vid. Homer. Od. II, 39, γέροντ' ἀκαθάρτου προσέειπεν, II, 240. XX, 323. Iliad. I, 582. Plat. Crit. XIV. iuit. ἴσως ἂν μου δικαίως καθάπτοιτο. Cf. Men. XXXI. πρὶν ἐμοῦ ἄψασθαι. Sophocl. Aiac. v. 500. λόγοις ἰάπτων. Euseb. V, C, IV, 29. ἔνθα δὴ μάλιστα (Κωνσταντῖνος) τῶν ἀκροατῶν πληκτικώτατα καθήπτετο, διελέγων τοὺς ἀρπύγας κ. τ. λ. Ubi Val. vertit: „auditorum animos gravissime perstringebat.“ Strothius: „griff er die Herzen der Zuhörer am nachdrücklichsten an.“ Ibid. IV, 55. Malim vero

ξιφήρης τινὲ ἐπιφοιτῶν⁹⁾, τὴν αὐτοῦ ψυχὴν τῆς τοῦ σωτῆρος
 ἀπογυμνάσεως ἐπικουρίας τοῦτον δὴ μένειν κατὰ σχολὴν ἐκέ-
 λησε, καὶ μεθίεναι τὸ ξέρον, ἐγκαλῶν ὡς ἀπεκρίσαστε τῆς
 πρὸς αὐτὸν καταφυγῆς, νομοθεσιῶν δὲ διαρρήθην, πάντα τὸν
 ἀδικῶν χειρῶν κατέρχοντα¹⁰⁾; ἢ πρὸς τὸν κατέρχόμενον ἀδι-
 κεῖν ἐπιχειρήσαντα, ξίφει τε χρῆσάμενον, ἀπολεισθῆναι βιαίως.
 Ἡ δὲ ἐστὶν ὡς ἀληθῶς ἡ οὐράνιος σοφία, ἀδριεσθαι τὸ ἀδι-
 κῆσθαι πρὸ τοῦ ἀδικεῖν καὶ γενομένης ἀνάγκης, ἐτόμως ἔχειν
 κακῶς πάσχειν μᾶλλον, ἢ ποιεῖν μέγιστον γὰρ ὄντος τοῦ ἀδι-
 κῆν κακοῦ¹¹⁾; οὐχ ὁ ἀδικούμενος, ἀλλ' ὁ ἀδικῶν τῇ μέγιστῃ
 περιβέβληται τιμωρίᾳ. Τῷ δ' ὑπηκόῳ τοῦ Θεοῦ¹²⁾ ἐξῆν μήτε
 ἀδικεῖν μήτε ἀδικεῖσθαι, θαρρῆσαντι τῇ προστασίᾳ τοῦ παρόν-
 τος καὶ ἐπικουροῦντος αὐτῷ Θεοῦ, πρὸς τὸ μηδένα τῶν ὑπὴ-
 κῶν αὐτοῦ βλαθῆναι. Πῶς δ' ἂν αὐτὸς αὐτῷ βοηθῆι¹³⁾;
 Θεῷ θαρρῶν; Μάχη δ' ἦν¹⁴⁾ μεταξύ δυοῖν, καὶ ἀμφίβολον
 τὸ τῆς νίκης οὐδεὶς δ' εὐ φρονῶν, τὰ ἀμφίβολα πρὸ τῶν
 ἀρκεύτων προαιρεῖται. Πῶς δὲ ἐμελλε περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ παρ-
 ονσίας καὶ βοηθείας ἀμφιβάλλειν; ὁ τοσαύτων μὲν ἐν πείρᾳ
 γενομένος κινδύνων¹⁵⁾, αἰετ' ἐνχερῶς φασθεὶς ἀπὸ τῶν δεινῶν;

nostra loco interpungere: καθαιρούμενος λόγοις, κατέστειλεν, verbis obiur-
 gans repressit, ut vertit ipse Val. Paulo ante Val. legit: (τῷ) Θύμῳ
 Ζιμῳ. τῷ Θύμῳ.] — 9) Ξιφήρης τινὲ ἐπιφοιτῶν. Lego ξιφήρης, ut est
 in libro Moraei; in quo etiam emendatur τινὲ ἐπιφοιτῶν non male. In
 codice etiam Fuk, scribitur ξιφήρης τινὲ ἐπιφοιτῶν. — 10) Πάντα τῶν
 ἀδικῶν χειρῶν κατέρχοντα. Hic locus ex Fuk, ac Turnebi libro ita re-
 stituendus est: νομοθεσιῶν διαρρήθην, πάντα τὸν ἀδικῶν χειρῶν κατέρχοντα
 etc. Quod autem sequitur ἢ πρὸς τὸν κατέρχόμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα,
 in eodem equidem scribere ἀνταδικῶν ἐπιχειρήσαντα. — 11) Μέγιστον γὰρ
 ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ. In libro Moraei vir doctus ad marginem anno-
 tavit haec verba: Σωκρατικὸν περὶ ἀδικίας. Multa certe in hac oratione
 ex Platonicis philosophia desumpta sunt, quas eruditus lector per se ipse
 poterit agnoscere. — 12) Τῷ δ' ὑπηκόῳ τοῦ Θεοῦ ἐξῆν. In codice Fuk,
 ac Turnebi legitur ἐξόν. [Mox emendavi ἐπικουροῦντος pro ἐπικουρόντος
 Val. Read. Zimm.] — 13) Αὐτὸς αὐτῷ βοηθεῖν. Scaliger, Gruterus
 aliique emendarunt βοηθεῖν Θεῷ θαρρῶν; quam emendationem etiam in
 libro Moraei scriptam reperi. Posset etiam scribi βοηθεῖν ἐμελλε, reiectis
 duabus ultimis vocibus, quas parum necessarias hic esse nemo non videt.
 Sed codex Fuk plane consentit cum libris illis Scaligeri et Gruteri. —
 14) Μάχη δ' ἦν. Non dubito quin scribendum sit οὕτως γὰρ μάχη μὲν
 ἦν μεταξύ δυοῖν. Ubi ἦν positum est pro ἐξ, vel pro ἐμελλεν εἶναι. Ve-
 rum interpres qui hanc Constantini orationem Graece vertit, parum pe-
 ritus fuit linguae Graecae, nec satis diligens, ut ex pluribus locis apparet.
 Reddit hic rationem Constantinus, cur cultores summi dei nunquam
 velint se ipsos ulcisci, et vim vi repellere. Nam si id facerent, inquit,
 pugnarent quidem cum adversario, verum incerti essent de victoria. At
 si se minime defenderint, tunc certissimam habebant victoriam, deo scilicet
 pro ipsis pugnante. Hic est sensus huius loci, quem miror a Christo-
 phorsono perceptum non fuisse, nec a Musculo. — 15) [Φροντίδων καὶ

μόνον θεοῦ πνεύματι¹⁶⁾, ὁ δὲ διὰ θαλάσσης ὄρητορῆσιν παραγγέλλεται τοῦ σωτῆρος καταστροφισθείης, καὶ στερεῶν παρασχομένης ὁδὸν τοῖς διαποντίοις δήμοις; Ἄυτη γὰρ, οἶμαι, προφανῆς ὑποβάθρα πίστεως, καὶ θεμέλιος οὗτος πεποιθήσεως, ἥνικα ἂν τὰ θαυμάσια ταῦτα καὶ ἄπιστα, γινόμενα καὶ ἐπιτελούμενα ἱστοροῦμεν τῇ τοῦ προνοῦντος κελύσει¹⁷⁾· ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πίστει¹⁸⁾ παραγγέλλεται, ἥνικα ἂν τις προσπίπτει πείρᾳ κακῶν¹⁹⁾, καὶ τὸ ἄτρεπτον ἔχει τὴν πρὸς τὸν θεὸν ἐλπίδα· ταύτης γὰρ τῆς ἔξεως ἐγγενομένης τῇ ψυχῇ, ἴδρυται κατὰ τὴν διάνοιαν ὁ θεός· ἀήττητος δ' οὗτος· οὐδὲ ἡ ψυχὴ ἄρα τὸ ἀήττητον [ἔχουσα]²⁰⁾ κατὰ τὴν ἑαυτῆς διάνοιαν, ὑπὸ τῶν περιστοιχίων δεινῶν κρατηθήσεται· Παρὰ δέ²¹⁾ τοῦτο μεμαθήκαμεν ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ νίκης, ὅς τὴν ὑπὲρ τῶν πάντων πρόνοιαν ποιούμενος, ὑπὸ τῆς τῶν ἀσεβούντων ἀδικίας ἔμπερσινθηθῆς, μηδεμίαν ἐκ τοῦ παθήματος καρπασάμενος βλάβην, μέγιστα νικητήρια καὶ αἰδιόχτινα στέφανον κατὰ τῆς πονηρίας ἀνεδήσατο· ἐπὶ τέλος μὲν ἀγαγὼν τὴν προαίρεσιν τῆς αὐτοῦ, προνοίας καὶ στοργῆς τῆς περὶ τοὺς δικαίους, συντριψας δὲ τὴν τῶν ἀδίκων τε καὶ ἀσεβῶν ὁμότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ις'.

Τὴν Χριστοῦ παρουσίαν προειρηθῆαι μὲν τοῖς προφήταις, ἐπὶ καταστροφῇ δὲ τῶν εἰδώλων καὶ τῶν εἰδωλικῶν γενέσθαι πόλεων.

Ἄλλὰ τὸ μὲν πάθημα ἐκείνου ὑπὸ τῶν προφητῶν ἤδη προκεκήρυκτο, προκεκήρυκτο δὲ καὶ ἡ σωματικὴ γέννησις αὐτοῦ, προεῖρητο δὲ καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐνσωματώσεως, καὶ ὡς τῆς ἀδικίας¹⁾ τε καὶ

κινδ. Ion.] — 16) Μόνον θεοῦ πνεύματι. Scribendum μόνον, ut in libro Moraei emendatum inveni. Et paulo post lego παρασχομένης ὁδόν, ut est in eodem libro. Subauditur enim θαλάσσης. [Παρασχομένης dedi cum Zimm., παρασχομένου Cast., παρασχόμενος Val.] In codice Fuketii et in veteribus schedis legitur μόνον θεοῦ πνεύματι. — 17) [Κελεύσει ἐπιτελεῖσθαι Ion. Cast.] — 18) Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πίστει. In codice Fuk. scribitur μὴ μεταμέλεισθαι. — 19) ἥνικα ἂν τις προσπίπτει πείρᾳ κακῶν. Malim scribere πείρα in nominativo. Id enim multo elegantius mihi videtur. Mox legendum est procul dubio καὶ τὸ ἄτρεπτον ἔχειν etc. Subauditur enim verbum παραγγέλλεται, quod paulo ante praecessit. In codice Fuk. et in schedis scribitur ἥνικα ἂν τις προσπίπτῃ πείρᾳ κακῶν, καὶ τὸ ἄτρεπτον ἔχη etc. — 20) Τὸ ἀήττητον. Ad oram codicis Moraeani emendatur ἀήττητον ἔχουσα. Quam lectionem secutus est Christophorus. [Et Zimm.] Atque ita scribitur in codice Fuketii. — 21) Παρὰ δέ. Lego πρὸς δέ, τοῦτο μεμαθήκαμεν, ubi πρὸς adverbialiter sumitur pro προσέτι.

Cap. XVI. 1) Καὶ τῆς ἀδικίας. In libro Moraei ad marginem

ἀκαλασίας, ἐκφύοντα γεννήματα, ἰ τὰ λυμαινόμενα τοῖς δικαίαις, ἔργοις καὶ τρόποις, ἠγχιθεῖη, πᾶσα δὲ ἡ οἰκουμένη φρονήσεως τε καὶ σωφροσύνης μετᾴσχοι, ἐπικρατήσαντος σχεδόν²⁾ ταῖς πάντων ψυχαῖς τοῦ θεοπισθέντος ὑπὸ τοῦ σωτήρος νόμου, καὶ θεοσεβείας μὲν ῥωσθείας, δεισιδαιμονίας δὲ ἐξαλειφθείσης, δι' ἣν οὐ μόνων ἀλόγων ζώων σφαγαί, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνων ἱερουμάτων θυσίαι, καὶ ἐναγῆ μιάσματα βωμῶν ἐπενοήθη, κατὰ τε Ἀσσυρίους καὶ Αἰγυπτίους νόμους, γὰρ ἡλλήλοισι ἢ καὶ πλασταῖς ἰκδάλμασι σφαιαζόντων ψυχᾶς ἀδικίας τοιγάρτα καρπὸν ἤραντο τὸν προσήκοστα τοιαύτη θρησκείᾳ: Μέμφις καὶ Βαβυλωνίαν ἐρημωθήσεται, καὶ ἀόκητοι καταλειφθήσονται μετὰ τῶν πατέρων θεῶν. Καὶ ταῦτ' οὐκ ἔξ' ἀκοῆς λέγω, ἀλλ' αὐτὸς τε παρῶν καὶ ἱστορήσας, ἐπόπτης τε γινόμενος³⁾ τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων κατ' δυστυχοῦς Μέμφις. Ἠρήμωσε δὲ Μωσῆς⁴⁾ κατὰ

emendatur καὶ ὡς τὰ τῆς ἀδικίας etc., quam scripturam in interpretatione sua expressit Christophorus dicit. Mihi haec locutio parum Graeca videtur. Maque malim scribere ἐν φ' τὰ τῆς ἀδικίας. Codex tamen Fuk. habet κατὰ ὡς τὰ τῆς etc. [Cum Cast. Zimm. tu dedi post γεννήματα: Val. illud nec post ὡς cum Fuk. inseruit.] — 2) [Ab pro σχεδόν Ion. Μοκ βωμῶν Cast. pro βωμῶν.] — 3) Ἐπόπτης τε γινόμενος. Ait Constantinus se excidium et vastitatem duarum olim potentissimarum urbium, Memphis scilicet et Babylonis, coram spectasse. Quaerendum igitur est a nobis, quonam tempore Constantinus ad ea loca profectus sit. In Aegyptum quidem iuvenis admodum profectus est, cum in Diocletiani comitatu militaret, et obsidis iustar ab eo teneretur. Multis enim annis Diocletianus in Aegypto bellum gessit adversus Achilleum qui in Aegypto rebellaverat, ut scribit Eutropius. Ex Aegypto postea Constantinus una cum Diocletiano venit in Syriam, et per Palaestinam provinciam transiit, ubi primum ab Eusebio visus est, ut ipse testatur. Venerat autem Diocletianus in Syriam, ut Galerium caesarem qui cum Persis bellum gerebat, copiis suis adiuveret. Mansitque diutius in Syria, ut pacem cum Persis componeret, quemadmodum discimus ex historia Petri Patricii. Tunc igitur Constantinus Babylonis rudera et reliquias spectare potuit. — 4) Ἠ Μωσῆς. [In Ion. adscribitur hic: aliquid deest.] Hunc locum sola transpositione corruptum esse existimo. Sensus enim apertissimus est, si verba restitueris in hunc modum: Μέμφις ἠρήμωσε, ἢ τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραὼν ὑπεροφία. ὃν Μωσῆς κατὰ τὴν θεῖαν πρόσταξιν κατέθρουσε etc. Quid his verbis planius? ὑπεροφία hic est gloria, τὸ καύχημα, qua scilicet sese efferebat Pharaō. Facessat igitur coniectura Christophoroni, Gruteri et aliorum. Et haec quidem olim fuit coniectura nostra de huius loci lectione. Sed postea Fuketianum codicem nacti, veram ac germanam lectionem deprehendimus. Sic enim in eo legitur: ἐπόπτης τε γινόμενος τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων καὶ δυστυχοῦς Μέμφις. ἠρήμωσε δὲ Μωσῆς κατὰ τὴν θεῖαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραὼν χώραν etc. Atque ita plane legitur in codice Turnebi et Gruteri [et apud Zimm.], nisi quod distinctio illa quam posuimus, propria est codicis Fuk. in quo post Μέμφις punctum apponitur. Μέμφις igitur in genitivo dixit interpres huius orationis, cum Μέμφεως dicere debuisset. Sed et οἰκτρᾶς ponitur pro οἰκτροτάτης. Porro iuxta hanc lectionem, solam Memphin a se visam esse ait Constantinus, quod equidem verius puto. Neque enim Babylonein

την δειαν προσηλιν την του δυνατωτατου τότε Παυλου χερσαν, ον υπερουσια κατεθραυσε 5) τον τε στρατον αυτου πολλων και μεγαλων εθνων υπηροχον, πεφραγμαειον τε και καθωπλισμενον 6), ου βελων τοξευμασιν, ουδ ακουτικων ριπαϊς, ροδη δ' οσφα προσευχη και ημερα λιτανεια καθειλεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ζ'

Παρ της Μωσαιοσ ποφλασ ηηλωθεισης παρ των ηεροδω σοφω και στρε-
 —————
 Δαυιδ, και των τριων παιδων
 —————
 Ουδεις δ' αν ηελου του δημου μακαριωτερος γιγασει, ητοι-
 πασε, η γενοικα, ει μη, τας ψυχας αυτων εκαντες τον αυτον
 πνευματος απεκηρουσαν 7), Τε δ' αν αιωρι εις αιωνο παρι Μωσι-

unquam videre potuit, quippe qui nunquam in Assyriam penetraverit. In schedis Regis ita legitur. hic locus: της οικτης των πολων τυχης. Μεμφις ηρημωσα, etc., ut in vulgatis editionibus. In codice, cuiusm Regio ηρημωται legitur ut edidit Stephanus. Savilius vero in libro suo hunc locum ita emendavit πολων τυχης. Μεμφις ηρημωται ηρημωσε δε Μωσης etc. Sed frigidum esset illud Μεμφις ηρημωται, nec cum sequentibus cohaerens. Quid quod nec Christophersonus ea verba in interpretatione sua retinuit. Huc accedit, quod Memphis Constantini temporibus adhuc stabat, et Aesculapii fano celebris erat, ut testatur Hieronymus in vita Hilariensis ubi de adolescente qui virginem deperibat: *Perrexit Memphim, ut confesso vulnere suo, magicis artibus radiret armatus ad virginem. Igitur post annum doctus ab Aesculapii patibus, non remedientis animas, sed perdentis, etc.* et Ammian. Marcellinus in lib. XXII. ubi de Api. hanc: *Desertur Memphim praesentiaque numinis Aesculapii claram.* [Val. retinuit των πολων τυχης: Μεμφις ηρημωται η Μωσης. — Quomodo ον κ. τ. λ.] — 5) *Ον υπαρωντα κατεθραυσε.* Christophersonus vertit: *Quem insolentia elatum perfregit.* Ex quo apparet, eum supplevisse επηρημενον aut quid simile. Sed nihil opus est hac emendatione, cum υπερουσια in nominativo accipi possit. Certe in omnibus nostris codicibus Reg. Fuk. et schedis legitur absque ulla subscripto. Sic infra loquitur capite 19. η αγνοια τας ψυχας των ανθρωπων εθραυσε, etc. — 6) *Καθωπλισμενον.* Scribendum videtur και καθωπλισμενοι. Mox mihi legitur ημερω λιτανεια, μα-
 him scribere ηρηματω. In codice Fuk. et in schedis Regis legitur πεφραγμαειον τε και καθωπλισμενον. Nec displicet Savili coniectura, qui πεφραγμαειος et καθωπλισμενος emendavit. [Πεφραγμαειος και καθωπλισμενος Cast. Atque eodem modo scripsit Zimm., sublato πεφραγμαειος, quod deinde erat tollendum, commate post καθωπλισμενον. Sed equidem cum Val. πεφραγμαειον τε και καθωπλισμενον quod ad στρατον pertinet, retinendum duxi, quia facile altera lectio profecta esse potest ab iis qui non satis cogitantes, quo referendum sit καθωπλισμενον et πεφραγμαειον, vitium aliquod sibi invenisse h. l. videbantur. Neque post ριπαϊσιν cum Cast. Zimm. οντα inserendum duxi.]

Cap. XVII. 1) [Ει μη τας ψυχας — απεκηρουσαν, id est, nisi animos suos ab omni cum divino spiritu communione sua sponte abstraxissent. Vid. Valckenar. ad Herodot. I, 194. Cf. Euseb. V. C. II, 49. Εσχορον εγωγε τους προ τουτου γινομενους αυτοκρατορας, δια τα των τροπων αγριον απο-

σφαις; "Ὁς ἀτακτὸν δῆμον εἰς τάξιν ἀγαθῶν, πείθοι² τε καὶ αἰδοῖ τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατακρημνίσας, ἀντὶ μὲν ἀλχημακωσίας, ἐλευθερίαν, αὐτοῖς ἰδωρεῖτο, ἀντὶ δὲ δυνωπότητος, φαιδρῶν ἐποίει, καὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ψυχὴν αὐτῶν προηγάγετο, ὥστε τῇ λίαν ἐπὶ τὰναντία μεταβολῇ, τῇ τε τῶν κατ' ὀρθομίμων εὐτυχία ἀλαζονέστερον τὸ φρόνημα τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι³ ὥς τοσοῦτον ὑπερῆρε σοφία τοὺς πρὸ αὐτοῦ, ὥστε καὶ τοὺς ἐπαινομένους ὑπὸ τῶν ἔθνῶν ἦτοι σοφοὺς καὶ φιλοσόφους²); ἡλωτάς τῆς ἐκείνου σοφίας γενέσθαι. Πυθαγόρας γὰρ τὴν ἐκείνου σοφίαν μιμησάμενος, εἰς τοσοῦτον ἐπὶ σωφροσύνῃ διαβεβόηται, ὥστε καὶ πῶ σωφρονέστατῶ Πλάτωνι παράδειγμα τὴν ἐαυτοῦ ἐγκράτειαν καταστήσασαι. Δανιὴλ δ'³) ὁ θεοπίστας τὰ μέλλοντα, καὶ τῆς ἐξοχωτάτης μεγαλοψυχίας ἐργατῆς, ἠθῶν τε καὶ παντὸς βίου κάλλει διαπρέψας, πόσῃν τινὰ καὶ πῶς τραχείαν κατήγαυλίσασατο δυσχέρειαν τοῦ κατὰ Συρίαν τότε τυράννου; "Ὀνόμα⁴ δ' ἐκείνου Ναβουχοδονόσορ ἦν, οὐ πάσης τῆς γενεᾶς ἐξαλειφθεῖσῃς, ἢ σεμνῇ καὶ ὑπερμεγέθῃ ἐκείνῃ δυνάμει πρὸς τοὺς Ἰβήρας διήλθε. Διαβύητος γὰρ ἦν καὶ ἄχρι νῦν ἐστὶν ὁ πλουτίος τοῦ τυράννου, καὶ ἡ ἀκαιρος περὶ τὴν μὴ δέουσαν θρησκείαν ἐπιμέλεια, μετὰλλων τε παντοδαπῶν οὐρανομήκη ὑψώματα, φρικτοὶ τε καὶ πρὸς ὠμότητα οἱ τῆς θρησκείας συντετακτοὶ νόμοι. ὧν πάντων ὁ Δανιὴλ καταφρονήσας⁴) διὰ τὴν ἀχραντον πρὸς τὸν ὄντως θεὸν εὐσέβειαν, τῆς ἀκαιροῦ τοῦ τυράννου ἀπουσίαν, μεγάλου τινὸς κακοῦ ἰσομένην αἰτίαν ἐμαντεύετο

κλήρους quod Val. vertit: „Ac superiores quidem imperatores ob feritatem atque inmanitatem morum, alienos semper atque extraneos habuit“ Stroth.: „Ich habe immer die vorigen Kayser, ihrer wilden Sitten wegen, nicht für meine Vorfahren gehalten.“ Similiter ἀποκηρύττειν dicitur de patre qui filium negat esse amplius suum eumque exhereditat. Quae quidem patris sententia publice per praecone[m] promulgata dicebatur ἀποκήρυξις, ut filii abdicati ἐκπεπτακότες τοῦ γένους. Vid. Petitus de legg. Attic. p. 157. Aelian. V. H. II, 12. Chrysost. homill. T. XII, p. 359. C. ed. Montefalco. πατήρ υἱὸν ἀπεκήρυττε.] — 2) Καὶ φιλοσόφους. Omissa hic videtur esse particula, qua adiecta longe elegantior fiet oratio. Scribo igitur ἦτοι σοφοὺς ἢ καὶ φιλοσόφους, id est, seu sapientes, seu philosophos malis dicere. — 3) Δανιὴλ δέ. Postquam de Aegyptiis et de Memphis excidio dixit, transit ad Assyrios et ad Babylonis vastationem. Et occasione quidem Aegyptiorum, Mosis laudationem inseruit. Nunc vero de Assyriis agens, Danielis laudes exequitur, qui apud Assyrios seu Babylonios captivus vixit. — 4) Ὁ Δανιὴλ καταφρονήσας. Post haec verba antiquarius qui codicem Regium descripsit, offensus invidorum multitudine quibus exemplar scatebat, hic finem scribendi fecit. Atque hoc testatus est his verbis ad imam paginam apposisis . . . νσας πρὸς τὸ πέλαγος τῶν ασφαμάτων τοῦ βιβλίου, ἐπέσχον τὴν χεῖρα τοῦ γράφειν, ὅτι μηδὲν ἕτι ἐντὴν τῷ προτοτύπῳ, καθὼς ἐκ τῶν γραφέντων ἴσται τεκμηριωθῆναι τοὺς ἀντι-

ἀλλ' οἷα ἐπειθε τὸν τύραννον· ὁ γὰρ ἄφθονος⁵⁾ πλοῦτος ἐμπόδιον πρὸς τὸ καλῶς φρονεῖν ὑπάρχει. Τέλος γοῦν τὸ ἄγριον τῆς ἑαυτοῦ διαβοίας ὁ δυνάστης ἐξέφηγε, θηροσὶν ἀγρίοις διαλχμανθῆναι τὸν δίκαιον κελεύσας. Γενναία γεμὴν καὶ ἠκῶν ἀδελφῶν ἐν τῷ μαρτυρεῖν ὁμοδοξία· οὓς οἱ μετὰ ταῦτα ζηλώσαντες, ὑπερμεγέθη δόξαν τῆς πρὸς τὸν σωτῆρα πίστεως ἤραυτο· πυρὶ καὶ καμίνῳ καὶ τοῖς εἰς τὸ φαγεῖν αὐτοὺς τεταγμένοις δεινοῖς ἀδῆωτοι φανέντες, ἀγνῆ τε σωμάτων προσβολῇ τὸ ἐμπεριεχόμενον τῇ καμίνῳ πῦρ ἀπωθούμενοι. Δανιὴλ δὲ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἀσσυρίων βασιλείας, ἀναιρεθείσης κεραυνῶν βολαῖς⁶⁾, ἐπὶ Καμβύσην τὸν Περσῶν βασιλέα μετῆλθεν ἐκ θείας προνοίας· φθόνος δὲ κἄνταυθα, καὶ πρὸς γὰρ τῷ φθόνῳ, ὀλέθριοι μάγων ἐπιβουλαί, διαδοχαί τε κινδύνων μεγάλων τε καὶ πολλῶν· ἐξ ὧν πάντων, συναιρομένης τῆς Χριστοῦ προνοίας σωθεὶς εὐχερῶς, παντοίας ἀρετῆς πείρα διέπρεψεν. Οἱ γάρτοι μάγοι, τρεῖς τῆς ἡμέρας εὐχομένου τοῦ ἀνδρός, μεγάλας τε καὶ ἐξαισίους ἀρετάς⁷⁾ ἀξιωμαθημονεύτων ἔργων κατορθούοντος, αὐτὴν τὴν τῶν εὐχῶν ἐπίτευξιν φθόνῳ διέβαλλον· ἐπικίνδυνον δὲ σφόδρα⁸⁾ τὴν τοσαύτην αὐτοῦ δύναμιν διαβάλλοντες πρὸς τὸν δυνάστην, ἐπεισαν αὐτόν, τὸν⁹⁾ τοσοῦτων ἀγα-

γινώσκοντας. — 5) [Ἀφθόντος Ion. et mox γὰρ πρὸ γοῦν Ion. Cast.] — 6) Ἀναιρεθείσης κεραυνῶν βολῇ. Nescio unde haec hausit Constantinus, qui regnum Assyriorum fulminum iactu destructum esse scribit; quod quidem alibi legere non meminini. Sed hecque id satis intelligo. Homines enim et arces et civitates fulminis iactu destrui possunt, ut de Phlegyis poetae fabulati sunt, regnum vero quomodo fulminibus aboleri possit, equidem non video. In manuscriptis codicibus Fuk. et Turnebi, et in schedis Regiis scribitur κεραυνῶν βολαῖς. — 7) Ἐξαισίους ἀρετάς. Constantinus Latine virtutes dixerat; quam vocem in sacris libris sumi solere pro miraculis nemo nescit. Male interpres huius orationis ἀρετάς vertit, cum δυνάμεις potius vertere debuisset. — 8) Ἐπικίνδυνον σφόδρα. In codice Fuk. hic locus ita distinguitur: διέβαλλον ἐπικίνδυνον· σφόδρα δὲ τὴν τοσαύτην etc. — 9) Ἐπεισαν αὐτόν. Scribo καὶ ἐπεισαν αὐτόν, ut in libro Moraei ad marginem emendatur. [Καὶ quoque Cast. Zimm. sed causa cur ita scribendum sit, non liquet.] Ceterum haec narratio adversatur scripturae sacrae. Neque enim magi Danielem accusasse dicuntur in sacris voluminibus, sed satrapae: nec Cambyses vocatur is qui Danielem bestiis obiici iussit, sed Darius Medus, de quo variae sunt chronologorum sententiae. Nam plerique Cyaxarem hunc esse volunt, Astyagis filium. Scaliger vero Naboumidum esse contendit; cuius opinioni suffragatur Petavius noster. Quorum consensum magis facio. Nam cum in plerisque dissentire soléant, ubicumque eos convenire viderimus, maximum veritatis argumentum est. Eorum tamen sententiae refragari videtur Abydenus in historia Assyriorum. Hic enim scribit, Nabuchodonosorum paulo ante mortem divino numine afflatum praedixisse Babylonis, urbem ipsorum non multo post esse perituram. Malam enim Persam venturum esse, qui ipsis iugum servitutis imponat. Eius vero adiutorem in expugna-

θῶν δημοσία παρὰ τῶν τοῖς Πέρσαις γινόμενον, λεόντων ἀγρίων
 θοῖνῃ κατακρίθηναι. Καθεῖρκε δὲ κατακρίθεις, οὐκ εἰς βλε-
 θρόν, ἀλλ' αἰῶνιον εὐδόξιαν ὁ Δανιὴλ, καὶ ἐν μέσοις τοῖς θη-
 οῖν ἐξεταζόμενος, ἡπλῶν καὶ ἡμερωτέρων τῶν θηρίων¹⁰⁾, ἢ τῶν
 καθιερξάντων, ἐπειράτο· πάντα γὰρ εὐχὴ¹¹⁾ κοσμιότητος καὶ
 σωφροσύνης ἀρετῆ συναιρομένη, τιθασσοῦς ἀπειργάζετο, τοὺς
 λυσοῦδεις τῇ φύσει. Γνωσθέντων δὲ τούτων (τῶ) Καμβύση
 (οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν τῷσαύτης, οὕτω τε θέλας δυνάμεως κατὰ
 θάματα ἐπισκιάζεσθαι), ὑπερεκπέπληκτο μὲν αὐτὸς τῷ θανάτῳ
 τῶν ἀγγελλομένων, μετεγίνωσκε δὲ ἐπὶ τῷ πεισθῆναι ταῖς δια-
 βολαῖς τῶν μάγων εὐχερῶς· ὅμοις γοῦν ἐτόλμησε τῆς θεᾶς
 ἐκείνης ἐπόπτης γενέσθαι καὶ ἰδὼν τὸν μὲν ἄνδρα¹²⁾ ἐκαστέρως
 τῆς χειρὸς ὑψώματι τὸν Χριστὸν ὑμνοῦντα, τοὺς δὲ λείπας
 ὑποβεβλημένους, καὶ οἰονεῖ τὰ ἴχνη τοῦ ἀνδρὸς προσκυνοῦντας,
 καὶ παραχρῆμα τοὺς ἀκατείσαντας αὐτὸν μάγους (τῇ αὐτῇ
 ζημίᾳ κατέκρινε, καθειρξέ τε τῇ τῶν λεόντων αὐλῇ)¹³⁾, οἱ δὲ
 θῆρες οἱ τὸν μικρῷ πρόσθεν κολακεύσαντες, ἐπεφοίτων τοῖς
 μάγοις, καὶ πάντας αὐτοὺς κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐλυμήναντο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Περὶ τῆς Σιβύλλης τῆς Εὐρυθραίας, ἐν ἀκροστιχίδι τῶν τῆς ματιᾶς
 ἐπῶν, τὸν κύριον καὶ τὸ πάθος δηλοῦσης· ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς· Ἰησοῦς
 Χριστὸς, Θεοῦ υἱὸς, σωτὴρ, σταυρός.

Παρίσταται δὲ μοι καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτυριῶν¹⁾
 τῆς τοῦ Χριστοῦ θεόζητος ἀπομνημονεῦσαι· ἐκ γάρτοι τούτων

tione urbis futurum Medum, Assyriorum gloriam. Sic enim interpretor
 verba illa Abydeni οὐ δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης. Graeca certe verba nihil
 aliud sonant, quam id quod dixi. Quod si Medus socius atque auxiliator
 fuit Cyri in expugnanda et in servitutem redigenda Babylone, Medus uti-
 que non est Nabonnidus. At Scaliger qui Darium Medum vult esse Na-
 bonnidum, Abydeni verba sic explicat, culpa Medi eam calamitatem even-
 turam esse Babylonis. Verum Abydenus non dixit: οὐ δὴ αἷτιος, sed
 συναίτιος: quo verbo societas et communio alicuius facti cum altero signi-
 ficatur. Sic filius dei συναίτιος dicitur, quia una cum patre omnium rerum
 auctor est. Constat igitur ex Abydeni verbis, Medum non esse Nabonni-
 dum. — 10) [(Τῶν) θηρίων Val. τῶν θηρίων Zimm. qui paulo post pro
 (τῶ) Καμβύση Val. similiter scripsit [τῷ Καμβύση.] — 11) Πάντας γὰρ
 εὐχῇ. Malim scribere in nominativo πάντας γὰρ εὐχῇ κοσμιότητος καὶ σω-
 φροσύνης ἀρετῆ συναιρομένη, τιθασσοῦς ἀπειργάζετο. Id est: tanta vis est
 precatationis, ut immanissimas bestias mansuefecerit. Certe in codice
 Fuk. legitur: εὐχῇ κοσμ. καὶ σωφ. ἀρετῆ συναιρομένη etc. — 12) Καὶ ἰδὼν
 τὸν ἄνδρα. In codice Fuk. et in schedis scribitur καὶ ἰδεῖν. — 13) [Ἐπὶ
 αὐτῇ — αὐλῇ. Pro his Steph. παρέβηκε τοῖς λέοντιν. Ion. Cast. post αὐλῇ
 habent τοὺς μάγου.]

δηλαρῶτα καὶ ἡ τῶν βλασφημούντων αὐτὸν διάνοια, καὶ οἶδεν αὐτὸν θεὸν ὄντα θεοῦ παῖδα²⁾, εἶπερ γοῦν τοῖς ἑαυτῶν λόγοις πιστεύουσιν. Ἡ τοίνυν Ἐρυθραία Σιβύλλα, φάσκουσα ἑαυτὴν ἔκτη γενεᾷ μετὰ τὸν κατακλυσμόν γεγέσθαι, ἰέρεια ἦν τοῦ Ἀπόλλωνος³⁾, διάδημα ἐπίσης τῷ θρησκευομένῳ ὑπ' αὐτῆς θεῷ φανοῦσα, καὶ τὸν τρίποδα περὶ ᾧ ὁ ὄφις εἰλέμο, περιέκασα, ἀποφοιβάξουσα τε τοῖς χρωμένοις αὐτῇ ἡλιθιότητι⁴⁾ τῶν γονέων, ἐπιδεδωκῶτων αὐτὴν τοιαύτην λατρείαν, δι' ἣν ἀσχήμονες θυμοὶ, καὶ οὐδὲν σεμνὸν ἐπιχίρεται, κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἱστορουμένοις περὶ τῆς Δάφνης. Αὐτὴ τοίνυν εἶσω τῶν ἁδάρων ποιεῖ τῆς ἀκαίρου δεισιδαιμονίας προαχθεῖσα, καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μεστῇ⁵⁾, δι' ἐπῶν περὶ τοῦ θεοῦ τὰ

Cap. XVIII. 1) Τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτύριον. Codex Fuk. et schedae scriptum habent μαρτυριῶν, rectius: Neque enim unum duntaxat testimonium offert Constantinus, sed duo. — 2) [Διάνοια — παῖδα. Steph. διάνοια οἶδεν αὐτὸν θεὸν ὄντα καὶ θεοῦ παῖδα, quem verborum ordigem secutus videtur Vales. in interpretatione. Vertit enim: „Sic enim — illum deum quique filium esse cognoscent.“] — 3) Ἰέρειαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Amplector emendationem doctorum virorum, quam etiam in Moraei libro reperi, ἰέρεια ἦν τοῦ Ἀπ. Ita certe Fuk. codex et schedae. — 4) Τῇ ἡλιθιότητι. Melius dixisset διὰ τῆς ἡλιθιότητος. [Ante pro αὐτῇ Cast. αὐτῆς.] — 5) Καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μεστῇ. Quicumque ex Christianis scriptoribus Sibyllarum oracula ad confirmationem Christianae fidei protulerunt, ii necesse habuerunt idem de Sibyllis dicere quod Constantinus; eas scilicet divino quodam spiritu afflatas de Christo praedixisse. Ita Iustinus in oratione paraenetica ad Graecos: ἔσται δὲ ὑμῶν ῥαδίως τὴν ὀρθὴν θεοσέβειαν ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης ἐκ τινος δυνατῆς ἐπιπνοίας (διὰ χρησμῶν ὑμῶν διδασκοῦσης, μανθάνου etc. Quibus consona scribit Augustinus in lib. XVIII. de civitate dei cap. 23. et Hieronymus in lib. I. contra Iovinianum. Nam hic quidem Sibyllis ob meritum virginitalis divinationem scribit a deo esse concessam, Augustinus vero eas in civitatem dei adscribere non veretur. At Gregorius Naz. in carmine ad Nemesium, ait Hermem Trismegistum et Sibyllam, quaecumque de deo praedixerunt, non divinitus afflatos praedixisse, sed ex sacris Hebraeorum libris quibus obiter perlegerant, ea accepisse.

οὐ θεόθεν, βιβλῶν δὲ παραβλέψαντες, ζυγίθ.

Sollicet Gregorius Nazianz. et sanctissimi illi ecclesiae patres, carmina illa revera a Sibyllis composita esse credabant, cum tamen ab otiosis hominibus conficta sint, et pro Sibyllis edita circa tempora imp. Hadriani. Certe nemo antiquior Iustino eorum mentionem fecit. Et Celsus, quem principatu M. Antonini vixisse supra demonstravimus, Christianos Sibyllinis carminibus multa falso inseruisse affirmat. Verba eius refert Origenes in lib. VII. οὐν δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάβηματα εἰκὴ φύρασθαι. Scio quidem Origenem id pernegare. Sic enim Celso respondet, debuisse illum antiquiora Sibyllinorum carminum exemplaria proferre, in quibus versus illi quos a Christianis intrusos esse dicebat, minime regerantur. Facile utique subest Celso id praestare, et falsitatem illorum versuum hoc argumento convincere. Sed suppetunt etiam alia argumenta, quibus id probari potest. Nam si Sibylla tam clare de Christo praedixerat, cur Paulus in suis epistolis, et cum ad Athenienses verba faceret, eius testimonio non est usus, maxime cum Aratum et alios gentilium poetas cita-

μέλλουσαν ἱεραὶ θρησκείαι ἀποφαῖναι τὰς προτάξεις τῶν πρώτων γραμμάτων, ἧτες ἀκροστιχίς λέγεται. δ) δηλοῦσα εἰς ιστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ κατελεύσεως ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς αὕτη: Ἰησοῦς Χριστὸς υἱὸς τοῦ θεοῦ υἱὸς τοῦ πατρὸς, ὁ ἀληθὴς ὁ ἀσφαλὴς: τὰ δ' ἔπη αὐτῆς, ταῦτα:

Ἰδρῶσει γὰρ ἡθῶν, κλίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται.
 Ἡξεί δ' οὐρανὸθεν βασιλεὺς αἰῶσιν, ὁ μέλλων
 Σάρκα παρῶν πᾶσαν κρίναι καὶ κόσμον ἅπαντα.
 Ὁψονταί δὲ θεὸν μέροτες κιστοὶ καὶ ἀπιστοί,
 Τυφιστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοις,
 Σαρκοφόρον ψυχὰς τ' ἀνθρώπων ἐπὶ βῆματι κρινεῖ.
 Χέρος ὅτ' ἂν ποτὲ κόσμος ὅλος καὶ ἀκάνθα γένηται.
 Πύσωοι τ' εἰδῶλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα,
 Ἐκκαύση δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἠδὲ θάλασσαν
 Ἰχνεύων), ὀήση τε πύλας εἰρηκτῆς αἰῶσιν.
 Σάρξ τότε πᾶσα νεκρῶν, εἰς ἐλεῶθερίον φάος ἦξει.
 Τοὺς ἁγίους, ἀνθρώπους τε τὸ πῦρ αἰῶσιν ἐλέγξει.
 Ὁπόσα τις πράξας ἔλαθεν, τότε πάντα λαθήσει.
 Στήθεα γὰρ φαίνεται θεὸς φασαγῆσιν ἀνοίξει:

re non dedignetur? Certe si Sibylla hanc de Christo acrostichidem accipiat, nihil causae est, cur illam inter prophetas et quidem primo loco recensere dubitemus. Nullus enim inter antiquos Hebraeorum prophetas tam clare ad discipulis scripsit de Christo, quam sunt haec a Constantino prolata Sibyllae carmina. Neque tamen aut Origenes, aut ullus sanctorum patrum id unquam concessit, ut Sibyllae inter prophetas haberentur, immo eos qui ita crederent, haereticos esse existimarunt, et Sibyllistas appellaverunt, ut docet Origenes in lib. V. contra Celsum, ubi respondens Celso, qui Christianos varias in sectas divisos esse obiecerat; alios quippe esse psychicos, alios spirituales, alios Iudaeorum deum colere; alios non item, alios Sibyllistas esse, etc., sic ait: εἰπε δὲ τινὰς εἶναι καὶ Σιβυλλιστὰς τῶν παρανοήσας τινῶν ἐγκαλούντων τοῖς οἰομένοις προφήταιν γεγονέναι τὴν Σιβυλλαν, καὶ Σιβυλλιστὰς τοὺς τοιούτους καλεσάντων. [Vid. Thorlacius libri Sibyllistarum veteris ecclesiae, quatenus monumenta Christiana sunt, etiam subiecti, Havn. 1815. 8. Bleek über Entstehung und Zusammensetzung der uns in 8 Büchern erhaltenen Sammlung sibyllinischer Orakel in Solger'scher Zeitschrift, de Wette und Lücke theologische Zeitschrift Fasc. I. p. 100 sqq. Fasc. II. p. 172 sqq. Cf. Jortin Anmerkungen über die Kirchengeschichte T. I. p. 278 sqq. p. 309 sqq. M. Solanus ad Lucian, de morte Peregrini T. III. p. 351. ed. Reitz. nos in Excurs. I. ad Euseb. H. E. T. III. p. 358. et Tzschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 194 sqq. p. 268 sqq.] — 6) [Τὰς προτάξεις — λέγεται. Cf. Cicer. de divinat. II, 54. ed. Schütz.: Non esse autem illud carmen furentis, quam ipsum poema declarat, sed — tum vero ea, quae ἀκροστιχίς dicitur, quum deinceps ex primis versuum litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Epigrammatis. Proinde προτάξεις Ion. τὰς ἀποδείξεις καὶ προτ.] — 7) Ἰχνεύων. Omisissus hic versus, qui ex libro Moraei, Fuk. et Regii schedis, et ex editione Sibyllinarum carminum, quam curavit Seb. Castilio, ita suppletus datur (S)

Θ ρῆνός τ' ἐκ πάντων ἔσται, καὶ βροχὸς ὀδόντων.
 Ἐ κλείψει εἴλας ἡλίους, ἀστέρων τε χοαῖαι,
 Ο ὑρανὸν εἰλίξει⁸⁾, μῆνης δέ τε φάγγος ὀλεῖται.
 Τ αράσει δὲ φάραγγος, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βουνῶν.
 Τ ψος δ' οὐκέτι λυγρὸν ἐν ἀνθρώποις φανείτω.
 Ἰ σά τ' ὄρη πεδίοις ἔσται, καὶ πᾶσα θάλασσα
 Ο ὑκ εἰς πλοῦν ἤξει. Ἰῆ γὰρ φρυγθεῖσα κεραυνῶ,
 Σ ὑν πηγαῖς ποταμοὶ τε καχλάζοντες⁹⁾ λείψουσιν.
 Σ ἄλπιδ' οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,
 Ω ρύουσα μύσας μελεόν¹⁰⁾ καὶ πῆματα κόσμου.
 Τ αρταρόεν χάος¹¹⁾ δείξει ποτὲ γαῖα χανοῦσα.
 Η ξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.
 Ρ εῦσει δ' οὐρανόθεν ποταμὸς πυρᾶς, ἠδὲ γε θείου.
 Σ ῆμα δέ τοι τότε πᾶσι βροτοῖς ἀριδείκτον, οἶον
 Τ ὄ ξύλον ἐν πιστοῖς τὸ κέρας τὸ ποθούμενον ἔσται.
 Α νδρῶν εὐσεβέων ζωῆ, πρᾶσκομα τε κόσμου,
 Τ ῶσι φωτῆρον πρᾶτους ἐν δωδεκα πηγαῖς¹²⁾.

Ἐκκένυται δὲ τὸ πῦρ γῆς, οὐρανὸν ἠδὲ θάλασσαν
 Ἰχνεύων.

Quamquam ichneūon malim legere in neutro. Omissum autem esse hunc
 versum docet vetus versio apud Augustinum in lib. XVIII. de civitate dei,
 quae sic habet:

*Exuret terras ignis pontumque polamque
 Inquirens.*

Porro versum illum Graecum ideo expunxerant, quod tota acrostichia ab-
 ique illo stare videretur. Nec animadvertabant, in acrostichide nomen
 Christi scribi cum diphthongo Χριστός: quod cur factum sit nescio.
 Acrostichis tamen Latina id retinuit apud Augustinum. Sane veteres
 Graeci nomen Christi octosyllabum [Imò tantum octo litterarum.] facie-
 bant, Χριστός scribes cum diphthongo, ut docet Irenaeus in libro I.
 cap. 10. [Ceterum similes lusus eius quae hoc capite proposita est,
 ἀκροστιχίδος veteres Christiani satis amabant. Vid. Schmidt Handbuch der
 christlichen KG. T. II. p. 438 sq. Augusti Denkwürdigkeiten aus der
 christlichen Archæologie T. IV. p. 59 sq. T. VII. p. 79 sq.* Cf. Neander
 Denkwürdigkeiten T. I. p. 303 sqq.] — 8) Οὐρανὸν εἰλίξει. Ita legitur
 in editione vulgata Sibyllinorum carminum. Vetus quoque versio hanc
 scripturam confirmat, sic enim habet: *Volvetur coelum* etc. Ego tamen
 non dubito quin scribendum sit εἰλίξειν. Subanditur enim ἐκλείψει, quod
 paulo ante praecessit. — 9) Ποταμοὶ καχλάζοντες. In codice Fuk. et in
 schedis legitur ποταμοὶ τε καχλάζοντες etc. — 10) Ωρύουσα τὸ μέλλον.
 In editione Castalioni hic versus ita scribitur:

Ωρύουσα μύσας μελεόν καὶ πῆματα κόσμου.

Quam scripturam confirmat vetus versio apud Augustinum:

Sed tuba tuba sonitum tristem dimittet ab alto

Orbe, gemens facinus miserum variosque labores.

In codice Fuk. scribitur ὠρύουσα μῆλος καὶ πῆματα κόσμου. [Ion. ὠρ, τὸ
 μέλος καὶ τοὶ δὲ π. κ.] — 11) Ταρταρόεν χάος. Rectius in editione Sibyl-
 linorum carminum legitur ταρταρόεν δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα. —
 12) Φωτῆρον πρᾶτους ἐν δωδεκα πηγαῖς. In editione Sibyllinorum carmi-

*Ράβδος ποιμαίνουσα*¹³⁾· σιδηροίη γε κρατήσει·
 Ο ὕτος ὁ νῦν προγραφείς ἐν ἀκροστιχίοις θεὸς ἡμῶν
 Σωτὴρ, ἀθάνατος βασιλεὺς ὁ παθῶν ἐνεχ' ἡμῶν.

Καὶ ταῦτα τῇ παρθένω· δηλαδὴ θεῶθεν ἐπέστη προκηρύξαι.
 Μακαρίαν δ' αὐτὴν ἔγωγε κρίνω, ἣν ὁ σωτὴρ ἐξελέξατο προ-
 φῆτιν τῆς ἑαυτοῦ περὶ ἡμῶν προμηθείας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν ΙΘ' *).

Ὅτι ἡ περὶ τοῦ σωτῆρος μαντεία παρ' οὐδενὸς τῶν τῆς ἐκκλησίας πέπλασται,
 ἀλλὰ τῆς Ἐρυθραίας Σιβύλλης ἐστίν, ἣς τὰς βίβλους Κικέρων ὁ ποιητὴς
 πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ Ῥωμαῖστὶ μετέφρασε· καὶ ὅτι Βιργίλιος
 μέμνηται αὐτῆς, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τόκου, δι' αἰσιγμάτων, φόβου τῶν
 κρατούντων, ὑμνήσας τὸ μυστήριον.

Ἄλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπιστοῦσι, καὶ ταῦθ' ὁμο-
 λογοῦντες Ἐρυθραίαν γεγενῆσθαι Σιβύλλαν μάντιν, ὑποπτεύουσι
 δέ τινα τῶν τῆς ἡμετέρας θρησκείας, ποιητικῆς μούσης οὐκ ἄμοιρον,
 τὰ ἔπη ταῦτα πεποιηκέναι, νοθεύεσθαι τε αὐτὰ, καὶ Σιβύλλης
 θεοπίσματα εἶναι λέγεσθαι, ἔχοντα βιωφελεῖς γνώμας, τὴν πολ-
 λὴν τῶν ἡδονῶν περικοπτούσας ἐξουσίαν, καὶ ἐπὶ τὸν σώφρονα
 τε καὶ κόσμιον βίον ὀδηγούσας· ἐν προφανεῖ δ' ἀλήθεια¹⁾, τῆς
 τῶν ἡμετέρων ἀνδρῶν ἐπιμελείας συλλεξάσης τοὺς χρόνους ἀκρι-
 βέστερον, ὡς πρὸς τὸ μηδένα τοπάξειν, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ
 κἀθοδον καὶ κρίσιν γεγενῆσθαι τὸ ποίημα, καὶ ὡς πάλαι προ-
 λεχθέντων ὑπὸ Σιβύλλης τῶν ἱπῶν ψεῦδος διαφημῆσθαι.

num legitur κλητοῦς, quod magis placet, tum quia vocem πιστοῦς iam paulo ante posuit, tum quia non recte dicerentur fideles illuminati per baptismum. Neque enim fideles illuminantur baptismo, sed potius gentiles qui ad fidem vocati sunt. Postquam autem illuminati fuerint per sacrum lavacrum, tunc demum fideles dicantur. Porro duodecim fontes designant, ut opinor, duodecim apostolos. — 13) *Ράβδος ποιμαίνουσα.* Recte Betuleius annotavit Sibyllam alludere hic ad psalmum II., in quo dicitur *ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηροῖ.* Ex quo apparet, verum esse id quod supra ex Gregorio Naz. observavimus, Sibyllam, seu quisquis Sibyllina conscripsit carmina, ex sacris libris multa desumpsisse. Itaque non dubito quin hi versus, ut iam dudum monuit Cicero, non a Sibylla vatidico furore percita editi, sed attentio animo conscripti sint a quopiam sub Sibyllae nomine.

Cap. XIX. *) In codice Fuk. et in schedis veteribus hoc caput in-
 choatur ab his verbis: καὶ ταῦτα τῇ παρθένω etc. post finem acrostichidis.
 — 1) *Ἐν προφανεῖ δ' ἀλήθεια.* Amplector emendationem Christophoro-
 soni, qui legit *ἐν προφανεῖ δὲ ἡ ἀλήθεια.* [Ita scripsit Zimm., δ' ἀλήθεια]

Ὁμολόγηται γὰρ Κικέρωνα²⁾ ἐπιτυχημένα τῷ ποιήματι, μετανεγκῶν τε αὐτὸ εἰς τὴν Ῥωμαίων διάλεκτον, καὶ συντάξαι αὐτὸ τοῖς ἑαυτοῦ συντάγμασι· τούτου ἀναιρεῖσθαι κρατήσαντος Ἀντωνίου· Ἀντωνίου δ' αὖ πάλιν Ἀύγουστον περιγεγενῆσθαι, ὃς ἔξ καὶ πενήκοντα ἔτη ἐβασίλευσε. Τούτον Τιβέριος διεδέξατο καθ' ὃν χρόνον ἢ τοῦ σωτήρος ἐξέλαμψε παρουσία, καὶ τὸ τῆς ἀγιοτάτης θρησκείας ἐπεκράτησε μυστήριον, ἢ τε νέα τοῦ δήμου διαδοχῇ³⁾ συνέστη· περὶ ἧς οἶμαι λέγειν⁴⁾ τὸν ἐξοχώτατον τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποιητῶν·

Ἐνθεν ἔπειτα νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφαιάνθη⁵⁾.

Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν βουκολικῶν τόπων⁶⁾.

Σικελίδες Μοῦσαι, μεγάλην φάτιν ὑμνήσωμεν.

Ὡς τούτου φανερώτερον; Προστίθῃσι γάρ⁷⁾.

Ἦλυθε Κυρμαίου μαντεύματος εἰς τέλος ὀμφή.

Κυρμαίαν αἰνιτιόμενος δηλαδὴ τὴν Σιβύλλαν. Καὶ οὐκ ἠρκέσθη τούτοις, ἀλλὰ περαιτέρω προεχώρησεν, ὡς τῆς χρείας τὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν ἐπιποθοῦσης· τί λέγων αὐθις;

Οὗτος ἄρ' αἰῶνων ἱερὸς στίχος ὤρνυται ἡμῖν·

Ἦκει παρθένος αὐθις, ἄγους ἔρατὸν βασιλῆα.

Τίς οὖν ἄρα εἴη παρθένος ἢ ἐπανήκουσα; Ἄρ' οὐχ ἡ πλήρης τε καὶ ἔγκυος γενομένη τοῦ θείου πνεύματος; Καὶ τί τὸ κωλύον

tenuit Val. pro quo levissima mutatione scripsi δ' ἀλήθεια.] — 2) Ὁμολόγηται γὰρ Κικέρωνα: Locus Ciceronis a Constantino designatus, extat in lib. II. de divinatione [cap. 54:], ubi versuum quorundam Sibyllae et acrostichidis mentionem facit. Verum acrostichidein illam de qua loquitur Cicero, hanc ipsam esse quam hic protulit Constantinus, nulla ratione probari potest. Immo ex Ciceronis verbis contrarium elicitur. In illa enim acrostichide a Cicerone memorata, monebantur Romani ut regem aliquem eligerent, si salvi esse vellent, ut Cicero ibidem testatur. Itaque primae versuum illorum literae Iulii Caesaris nomen, ut credibile est, praenotabant. At in hac acrostichide a Constantino prolata, nihil extat eiusmodi. Quare non dubium est, quin Cicero diversam ab hac acrostichidem intellexerit, licet aliter senserit Sebastianus Castalio aliique. Falsum propterea est, quod subiicit Constantinus, Ciceronem hanc de Christo acrostichidem de Graeco in Latinum sermonem transtulisse, et libris suis intexuisse. [Vid. Blondell. de sibyll. L. I. c. 14. 15. 61. Lowth. de sacra Hebraeorum poësi XXI. p. 289 — 293. Die Bekehrung des Kaisers Constantins aus dem Englischen des Edw. Gibbon p. 56 sq.] — 3) Νέα τῷ δήμῳ διαδοχῇ. Hic etiam agnoscere licet imperitam interpretis, qui δήμου posuit pro ἔθνους. Neque enim δῆμος Χριστιανῶν recte dicitur, sed ἔθνος. — 4) [Λέγειν. Vid. Virgil. Eclog. IV, 7.] — 5) Νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφαιάνθη. In codice Fuk. et in schedis scriptum inveni νέα πληθὺς. — 6) Βουκολικῶν τόπων. Apparet scribendum esse τόπων. Atque ita codex Fuk. Porro nec Fuk. codex nec schedae veteres novum script hic ordiuntur. [Vid. Virgil. l. l. v. 1.] — 7) [Προστίθῃσι. Vid.

τῆν ἄγκυραν τοῦ θείου πνεύματος, κόρην ἔχει, αἶψα καὶ ἀκμήναι
 παρθένον; Ἐπαρήξει δὲ ἐκ δευτέρου⁸⁾, (καὶ) τὴν οἰκαμένην
 παραγερόμενος ἐπικυφίσει. Καὶ προστίθῃσιν ὁ ποιητής

Τὸν δὲ νεωστὶ πω⁹⁾ τεχθέντα φασφόρο μῆνη,

Ἀντι σιδηρείης χρυσοῦν γενεὴν ὀπάσαντα,

Προσκύνει.

Τοῦδε γὰρ ἄρχοντος, μενοεικία πάντα βρότεια,

Ἄλγέα τε στοναχαί τε¹⁰⁾ κατευνάσσονται ἀλιτρῶν.

Συνέμεν δὴ φανερώς τε ἅμα καὶ ἀποκρύφως δι' ἀλληγοριῶν
 τὰ λεχθέντα· τοῖς μὲν βαθύτερον¹¹⁾ ἐξετάζουσι τὴν τῶν ἐπῶν
 δύναμιν, ὑπ' ὄψιν τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ὅπως δὲ μή τις¹²⁾
 τῶν δυναστευόντων ἐν τῇ βασιλευσίᾳ πόλει, ἐγκαλεῖται ἔχη τοῦ
 ποιητῆ, ὡς παρὰ τοὺς πατρῷους νόμους συγχωροῦντι, ἐκβάλλου-
 λοντί τε τὰ πάλαι ὑπὸ τῶν προγόνων περὶ τῶν θεῶν νομιζό-
 μενα, ἐπικαλύπτεται τὴν ἀλήθειαν ἠπίστατο γὰρ, οἶμαι, τὴν
 μακαρίαν καὶ ἐπώνυμον τοῦ σωτῆρος τελετήν¹³⁾, ἵνα δὲ τὸ
 ἄγριον τῆς ἀμότητος ἐκκλίνοι, ἤγαγε τὰς διανοίας τῶν ἀκούον-

Virgil. l. 1. v. 4—6.] — 8) Ἐπαρήξει δὲ ἐκ δευτέρου. Supple ὁ ἑρπύλλης
 βασιλεὺς, cuius mentio fit in ultimā versu.

Ἦκει παρθένος ἄδως, ἄγονε⁹⁾ ἑρπύλλης βασιλῆα.

In carmine tamen Virgilio [vid. v. 8. 9. 10. 13. 14.] hoc non dicitur.
 Verum Constantinus, ut opinari licet, versus Virgilii paululum immuta-
 verat, et Saturni nomen consulto exprimerat, ut argumento suo serviret.
 [Mox καὶ pro (καὶ) Zimm.] — 9) Τὸν δὲ νεωστὶ πω. Ultima vox deest
 in codice Fuk. et in schedis. Turnebus vero ad oram sui libri notarat
 forte scribendum esse πω. [Ita quoque Cast. Zimm.] — 10) Καὶ
 στοναχαί τε. Hic versus ita restituendus videtur: ἄλγέα τε στοναχαί τε
 κατευνάσσονται ἀλιτρῶν. [Ἄλγέα τε στοναχαί τε habet quoque Ion. cum
 quo et Zimm. ipse illud recepit. Sed κατευνάσσονται cum eodem Zimm.
 non opus putavi scribere pro κατευνάσσονται, quod aptius etiam videtur.]
 Versus autem qui hunc proxime antecedit, nulla indiget emendatione.
 In codice tamen Fuk. ac Turnebi ita scribitur: τοῦ μὲν γὰρ ἄρχοντος τὰ
 μὲν ἄλγεια πάντα βρότεια. — 11) Τοῖς μὲν βαθύτερον. Lego τοῖς μὲν γὰρ
 βαθύτερον etc. vel potius βαθύτερω. Et paulo post ubi legitur τῆς τοῦ
 Χριστοῦ θεότητος, addenda videntur haec verba: ἄγει τὴν παρούσιν. In
 Fuk. codice scribitur τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ἄγοντα, perinde ac in
 Libro Savilii. [Mox ἐκ' ὄψιν Cast.] — 12) Ὅπως τε μή τις. Scribo
 ὅπως δὲ μή τις etc. necessaria emendatione, quod miror non vidisse
 Scaligerum et alios emendatores. Cum enim antea praecesserit: τοῖς μὲν
 βαθύτερον etc., necessario hic sequi debet ὅπως δὲ etc. ut sensus com-
 pleatur. Ait enim Constantinus, Virgilium aperte simul et obscure lo-
 cutum fuisse. Et obscure quidem innuisse Christi divinitatem et adven-
 tum, palam vtro et aperte locutum esse more gentilium; et aras ac
 templa nominasse. Coniecturam nostram confirmat codex Fuk. in qua
 ita prorsus scribitur, ut diu antea conieceram. — 13) Ἐπίσημον τοῦ
 σωτῆρος τελετήν. Lego καλεῖται, quomodo etiam legit Christophorus

των, πρὸς τὴν ἐαυτῶν συνήθειαν, καὶ φησὶ, χρῆναι βωμούς
 ἰδρῦσθαι καὶ νεὸς κατασκευάζειν, θυσίας τ' ἐπιτελεῖσθαι τῷ
 νεωσι τεχθέντι ἀπολούσας δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἐπιήγαγα τοῖς
 φρονούσι. Φηοὶ γάρ¹⁴).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ'.

Βιργιλίου Μάρωνος ἔτερα περὶ Χριστοῦ ἔπη, καὶ ἡ ταύτων ἐπισημεία, ἐφ'
 οἷς δεικνύται δι' αἰνιγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ μηνυθὲν τὸ
 μυστήριον.

Λήφεται ἀφ' ἄρτοιο θεοῦ βίωτον, καὶ ἀθρήσει
 Ἡρώας σὺν ἐκείνῃ ἀολλίαις· ἠδὲ καὶ ἐνός,
 δηλαδὴ τοὺς δικαίους.

Πατρίδι καὶ μακάρεσσιν ἐλδομένοισι φανεῖται,
 Πατροδότῳ ἀρετῇ²) κυβερνῶν ἡνία κόσμου.

Σοὶ δ' ἄρα παῖ, πρῶτιστα φρεὶ δωρήματα γαῖα
 Κριθῆν³) ἠδὲ κῦπειρον ἑμοῦ κολακάσσι ἀκάνθῳ.

Θαυμασιὸς ἀνὴρ καὶ πάση παιδείᾳ κεκοσμημένος, — ὅς ἀκριβοῶς
 ἐπιστάμενος τὴν τῶν τότε καιρῶν ὁμότητα.

Σοὶ δὲ παῖς³) θαλεροῖ, φησὶ, μαστοὶ καταβεβριθυῖαι,

Αὐτόματοι γλυκὺ νᾶμα συνεκτελέουσι γάλακτος,

Οὐδέ θέμις ταρβεῖν βλοσυροὺς ἀγέλης λέοντας.

Ἀληθῆ λέγων· ἡ γὰρ πίστις, τῆς βασιλικῆς αὐλῆς τοὺς δυνά-
 στας οὐ φοβηθήσεται.

Φύσει δ' εὐώδη τὰ σπάργανα, ἄνθη αὐτὰ⁴).

Ὀλλύται ἰοβόλου φύσις ἔρπειτοῦ, ὄλλυται ποίη⁵)

Δαίγιός· Ἀσούριον θάλλει κατὰ τέμπε⁶) ἄμωμον.

ἐπώνυμον τοῦ σωτήρος dixit pro σωτήριον. Certe codex Fuketii habet
 τελετήν. — 14) [Φησὶ. Vid. Virg. l. l. γ. 15 — 25.]

Cap. XX. 1) [Πατροδόταις ἀρετῆσι Cast. Zimm. Mox Cast. pro
 παιδείᾳ, σοφίᾳ.] — 2) Κριθῆν. In libro Moræi vir doctus ad margi-
 nem emendavit κισσοῦς, ut responderet versui Virgiliano *Errantes hede-
 ras*. Verum Græca interpretatio liberior est, et in plerisque a sensu
 Virgilii longe discedit. — 3) Σοὶ δὲ ὦ παῖς. Non dubito quin scriben-
 dum sit: σοὶ δ' αἶγαι θαλεροῖς μαστοῖς καταβεβριθυῖαι. Quae quidem
 emendatio prorsus necessaria est, utpote sine qua sensus non constat. In
 codice Fuk. ac Turnebi legitur: σοὶ δὲ παῖς θαλεροῖ φησὶ μαστοῖ etc. In schedis
 autem Regiiis σοὶ δὲ παῖς θαλεροῖ φησὶ μαστοῖ etc. — 4) Ἄνθη αὐτὰ.
 Codex Fuk. pro his verbis habet ἄσεν ἐπιπῆν, schedae ἄσεν ἐπιπῆν. —
 5) Ὀλλύται κίσσης. Legimus Scaligero et Bongarsio ποίη. Respondet
 enim illis verbis Virgiliis *est fallax herba veneni*. Sed in libro Moræi

θεοφάνοις το θύνατον της ἀνοσιώσεως καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἀνοσιώτων ἀδικημάτων κατέλιπτε, αὐτῇ κῆρα λούτροις αἵματι λουήσασθε. Τότε δὲ καθυπέρευται τοῖς ἐπημέσεσθαι φάρμακα καὶ ἐκ τῆς αἰσίου ἐμνήσεσθαι διδασκάνου τε ἀνοσιώσεως, τὰ ὅμοια ἐκλήσαν ἐκλίθεσθαι. Οὐκ ἔστι δὲ μακροῦ ἐκείνου τῶν ἰσχυρῶν ἢ φύσεσθαι. Τελεία δὲ καὶ θάνατος, ἐπεφράγισθη καὶ ἡ ἀνάστασις, ἐπὶ τῷ δὲ καὶ τῶν ἀνοσιώτων γίνεσθαι, ὁ παρὰ τὴν ἐξουσίαν τοῦ θεοῦ φέρεσθαι τε πανταχοῦ φέρεσθαι ἐπὶ ἀνοσιώτων, κληθῆσθαι τῶν θεοσεβούντων προσγορεῖσθαι οἷον γὰρ ἐκ μὲν ὅτις κληθῆσθαι ἀνοσιώτων ἀνοσιώτων θάλλον ἀνοσιώτων, ἀνοσιώτων ἀνοσιώτων ἀνοσιώτων, βλαβίασθαι. Πιστευόμενος δὲ,

Christus post passionem hominibus infudit, patefactam esse vim resurrectionis. (2) Το θύνατον της ἀνοσιώσεως. Non probō versionem Christophoropi, qui hunc locum ita interpretatus est: *resurrectionis vis hominibus patefacta est.* Nec aliter Ioannes Portesius. Ego vero non dubito, quia το θύνατον id significet, quod in versione mea expressi. [Verū Val. 1. patefacta est hominibus resurrectionis fides.] At igitur Constantinus, post mortem Christi patefactum esse hominibus, fieri posse ut corpora resurgerent. Antea enim obscura erat resurrectionis fides, etiam apud iudeos. Atque ideo mortem tantopere reformidabant. — 13) [Ἄντι — τὰ μὲν, Cl. Y. C. IV, 61. not. 3. Nōx τὸν ἰσχυρῶν σου.] — 14) Ἀνοσιώτων δὲ καὶ τῶν ἀνοσιώτων γένεσθαι. Hunc locum interpolavit Christophorus, expressit duobus vocabulis prioribus. Savilius quoque in libro suo has voces ἀνοσιώτων δὲ, expressit perinde ac Christophorus. Sed uterque longe falsus est. Nam Constantinus utpote artis grammaticae imperitus, Virgilii versum ita conturbavit:

Occidet Assyriam, vulgo nascetur amomum.

Idque convincitur tum ex hoc loco, tum ex versione interpretis Graeci, qui verum illum Virg. lib. 4. haec verba: *Assyriam ἢ ὄλεσθαι θάλλον δὲ καὶ τῶν ἀνοσιώτων.* Sic enim legitur in optimo codice Vat. et recte quidem iuxta sententiam Constantini. Porro quod spectat ad totum hoc Virgilii versum, Christiani illud ex Sibyllinis versibus translatum esse, et de Christi ortu intelligi debere, constanter affirmant. Negue enim de alio quam de Christo dici posse:

*Hoc ducit, si qua manent sceleris vestigia vestra,
Itaque perpetua volvent formidine terras.*

Ita propter Constantinum Augustinus in epistola ad Volusianum, et in epistola 155. In epistola quidem ad Volusianum, Assyrium amomum interpretatum dogma Pherecydis Assyrii, qui primus equum esse immortalē pronuntiavit. Verum haec Augustini interpretatio ferri non potest, cum Pherecydes non Assyrius fuerit, sed Syrius, id est, ex Iudaea Syria. Quocirca praefrenda est Constantini interpretatio, qui nomine quidem amomi sit designari fideles seu Christianos, eo quod sint ἀνοσιώτων, id est, sine reprehensione. Assyrium vero ideo cognominari, quod ab Assyriis ortum sit principium fidei. Abraham enim Assyrius, primus credidit deo, adeo et credentium pater cognominatus est. — 15) Πληθὺς τῶν θεοσεβούντων προσγορεῖσθαι. Amploctor conjecturam Henrici Savillii, qui ad eam codicis sui adnotavit: forte scribendum τῶν προσγορεῖσθαι. [Προγορεῖσθαι cum Cast. Ziram. exhibui. Statim autē φέρεσθαι τε καὶ πανταχοῦ

ὡ σοφώτατος ποιητῆ Μάρων, καὶ τὰ ἄλλα πάντα καὶ ἀκολού-
θως ἔχει¹⁶⁾·

Αὐτὰ δ' ἠρώων ἀρετὰς, πατρός τε μεγίστου

Ἔσθ' ὑπερηγόρησι κενασμένα πάντα, μαθήσθαι.

Τοὺς μὲν τῶν ἠρώων ἐκαινόντες, τὰ τῶν δικαίων ἀνδρῶν ἔργα
σημαίων, τὰς δὲ ἀρετὰς τοῦ πατρὸς, τὴν τοῦ κόσμου σύν-
ταξιν καὶ τὴν εἰς αἰώνιον διαμονὴν ἀπύργασίαν λόγων, ἴσως δὲ
καὶ τοὺς νόμους οἷς ἡ θεοφιλεῖς ἐκκλησία χρῆται, ἐπισημαίνουσαν
τὸν μετὰ δίκαιοσύνης τε καὶ σωφροσύνης βίον. Θαυμάστη δὲ
καὶ ἡ τοῦ μεταξὺ τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν βίου ἐπι τοῖς
ἀνηγμένον παραύξησις¹⁷⁾, τὸ ἀθρόον τῆς αἰωνιότητος μεταβολῆς
παραϊτουμένου·

Πρῶτον μὲν, ἀνθερίμων ξανθῶν ἤγοντο ἀλωαί¹⁸⁾

τουτέστιν ὁ καρπὸς τοῦ θεοῦ νόμου ἤγειο εἰς χεῖρας.

Ἐν δ' ἐρυθροῖσι βάνοισι κερήφορος ἤλασεν βότρυς.

Ἄσπερ οὐκ ἦν κατὰ τὸν ἀθεισμόν βίον.

Σκληρῶν δὲ πύκνης λαχόνων, μέλιτος δὲ νόμα.

Τὴν ἠλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὸ κενεσκήμως ὑπε-
γράφων ἦθος· ἴσως δὲ καὶ τὸν τοῦ θεοῦ νόμον ἀκούοντας¹⁹⁾
τῆς ἑαυτῶν καρτερίας γλυκύν τινα καρπὸν λήψεσθαι διδασκῶν·

Παῦρα δ' ὄμως ἔχρη προτέρως περιλείπεται ἄτης

Πόντον ἐπαῖξαι, πέρη τ' ἄστια τέλχαι κλίσηται.

Ῥῆξαι τ' ἐλιπόδων ἐλευσμάσι τέλσον ἀρούρης.

γένος φάσκων τὸ Ἴον.] — 16) [Ἀκολούθως ἔχει. Vid. Virgil. Eclog. IV, 26. 27.] — 17) Τὸ ἀνηγμένον παραύξησις. Addenda est praepositio, quae in editione Rob. Stephani perperam omissa est, ἐπι τὸ ἀνηγμένον. Sic saepe scribitur in schedis Regiis, et in libro Turnebi ac Moraei. Magis tamen placet lectio, illa quae ex libris Scaligeri ac Borgarsii praerogitur, et quam in Fulk, codice reperi, ἐπι τὸ ἀνηγμένον. Etenim ἀνωγειν verbum est Platonicæ philosophiæ proprium, ex qua in hac oratione multa sunt passim depraepia. Hinc anagogicus sensus apud Proclum, et illud dictum Plotini a Synesio celebratum: δὲ ἀνάγειν τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον πρὸς τὸ ἀρετῆς θεῖον. [Cf. Creuzer Symbolik u. Mythologie T. III. p. 561 sq. Tréschamps Fall des Heidenthums T. I. p. 420 sqq. p. 435 sqq.] — 18) [Ἠρώων ἀλωαί. Ad hunc versum et seqq. vid. Virgil. Eclog. IV, 28 sqq.] — 19) Τῶν τοῦ θεοῦ νόμον ἀκούοντας. In codice Fulk, scribitur τὸν νόμον τοῦ θεοῦ ἀκούοντας. Scribo itaque τὸν νόμον τοῦ θεοῦ ἀκούοντας certissima emendatione. Explicat Constantinus versum illum Virgilii:

Et duras querens sudabunt roscida molla.

Aut igitur hoc versum significari, eos qui dei causa gravissimos labores subeunt, suavissimum fructum laborum esse percepturos. [Probabilis est coniectura Lowthii, duas illas sententias: τὴν ἠλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων — ἴσως δὲ καὶ τὸν κ. τ. λ. transpositas esse, siquidem posterior

Ἄλλος ἔπειτ' ἔσται Τίφους, καὶ Θεσσαλίε Ἀργαῖ,
Ἄνδράσιν ἠρώεσιν ἀγαλλομένη· πολέμου δὲ
Τρῳῶν καὶ Δαναῶν πειρήσεται αὐθις Ἀχιλλεύς.

Εὐγ', ὃ σοφώτατα ποιητὰ. Τὴν γὰρ ποιητικὴν ἐξουσίαν²⁰⁾
ἕως τοῦ προσήκουτος ἐταμιεύσω· οὐ γὰρ ἦν σοὶ προκείμενον
ἀποθεσπίσαι, μὴ ὄντι γὰρ προφήτῃ, ἐκάλυε δέ τις, οἶμας, καὶ
κίνδυνος, τοῖς ἀλέγχοισι τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα
ἐπηρεζήμενος. Περιφραγμένως δὴ καὶ ἀκινδύνως κατὰ τὸ δυνα-
τὸν, ταῖς συνιέναι δυναμένοις παραστήσας τὴν ἀλήθειαν, πύρ-
ρους καὶ πόλεμον αἰτιασάμενος, ἅπερ ἀληθῶς ἔτι καὶ νῦν ἐξε-
τάζεται κατὰ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, χαρακτηρίζει τὸν σω-
τῆρα ὁρμῶντα ἐπὶ τὸν Τρωικὸν πόλεμον· τὴν δὲ Τροίαν, τὴν
οἰκουμένην πᾶσαν. Ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρὺς τῆς ἀντικειμένης²¹⁾
πονηρᾶς δυνάμεως, πεμφθεὶς ἐξ οἰκείας τε προνοίας, καὶ
παραγγελίας μεγίστου πατρός· τί δὴ μετὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς
λέγει;

Ἄλλ' ὅτ' ἂν ἠνορέης ὄρη καὶ καρπὸς ἴκηται·
τουτέστιν ἐπειδὴν ἀνδρωθεὶς, τὰ περιέχοντα τὸν βίον τῶν ἀν-
θρώπων ριζόθεν ἐξέλη, τὴν τε ξύμπασαν γῆν εἰρήνη κατα-
κυσμήσῃ·

Οὐχ ὄσιοι αὐτοῖσιν²²⁾ ἀλιτροτάτοισιν ἀλάσθαι,
Φυομένων ἄμυδις γαίης ἀπο πλοῦνι μέτρῳ.
Αὐτὸς δ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος· οὐδὲ μὲν ἀκμὴν
Ὀτραλέου δρεπάνοιο ποθήσεμεν ἄμπελον οἶμαι.
Οὐδ' ἐρίου²³⁾ δεύοιτο βροτὸς πόκον· αὐτόματος δὲ
Ἄρνιός Τυρίοισι παρατρέψει λιβάδεσσιν²⁴⁾,

expliœet versum: *Et duras quercus etc., prior sequentes.*] — 20) Τὴν γὰρ ποιητικὴν ἐξουσίαν. Magis probo interpretationem Ioannis Portesii, qui poeticae licentiam vertit, quam Christophoroni, qui vertit poeticam facultatem, quemadmodum verterat Musculus. Graeci enim dicunt ἐξουσίαν, quam Latini vocant licentiam poeticam, ut non semel in Themistio legere memini. Porro hic novum caput ordiuntur schedae veteres ab iis verbis εὐγε ὃ σοφώτατα ποιητὰ, rectius ut mihi quidem videtur. Hic igitur collocandum est caput 20. — 21) Ἐπολέμησεν ἀντικρὺς τῆς ἀντικειμένης. In codice Fuk. et Turnebi ita scribitur hic locus: Ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρὺς μετὰ τῆς ἀντικειμένης καὶ πονηρᾶς δυνάμεως. Savilius vero in suo codice emendabat ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρὺς κατὰ τῆς ἀντικειμένης. — 22) Οὐχ ὄσιοι αὐτοῖσιν. Quis non videt scribendum esse· οὐχ ὄσιη ναύτησιν etc.? In tertio abhinc versu lego αὐτὴ δ' ἄσπαρτος. Subauditur enim γαῖα. [Pro ἀλιτροτάτοισι Cast. ἀλιτροῖσιν.] — 23) [Ἐρίου Cast.] — 24) Παρατρέψει λιβάδεσσιν. Malim scribere παραπρέψει ut est in schedis. Eleganter enim dicitur πρέπειν τῇ ἐθῆτι. [Cast. παρατέρειν.] Scribo etiam πύρα disiunctim, ut est in libro Fuk. Paulo post malim

Σάνθηκι παρφυρέφ λάχνην βυπέσσαν ἀμείβων.
 Ἄλλ' ἄγε τιμῆεν σκῆπτρον βασιλῆϊδος ἀρχῆς,
 Δεξιτερῆς ἀπὸ πατρὸς ἐριβρεμέταο δέδεξο.
 Κόσμου κητώεντος ὄρα εὐπήκτα θέμεθλα,
 Χαρμοσύνην γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἠδὲ θαλάσσης,
 Γηθόσυνον τ' αἰῶνος ἀπειρεσίου, λάσιον κῆρ.
 Εἴθε με γηραλέον ζῶντά τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς²⁵⁾,
 Σὴν ἀρετὴν κελადεῖν ἐφ' ὅσον δύνάμις γε παρείη·
 Οὐκ ἂν με πλήξειεν ὁ Θρακῶν δῖος αἰιδός·
 Οὐ Λίνας, οὐ Πᾶν αὐτός, ὃν Ἀρκαδίη τέκετο²⁶⁾ χθών·
 Ἄλλ' αὐδ' αὐτός ὁ Πᾶν ἀνθέξεται εἰκενα νίκης,
 Κόσμου κητώεντος ὄρα φηοί, καὶ τῶν στοιχείων ἀπάντας
 χαράν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Α'.

Ὅτι οὐ δυνατόν περὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λέγεσθαι· καὶ ὅτι οἱ ἀπι-
 στοῦντες ἀγνοοῦσι θεοσεβείας, καὶ ὅθεν τὰ εἶναι αὐτοῖς, ἀγνοοῦσιν.

Ταῦτα δόξειαν ἂν τις τῶν οὐκ εὖ φρονούντων, περὶ γεγεῆς
 ἀνθρώπου λέγεσθαι. Παιδὸς δὲ τεχθέντος ἀνθρώπου, ποῖον
 δὴ ἔχει λόγον¹⁾, γῆν ἄσπαρτον καὶ ἀνήροτον, καὶ τὴν γε ἄμ-
 πελον μὴ ἐπιποθεῖν τὴν δρεπάνου ἀκμὴν, μηδὲ τὴν ἄλλην ἐπέ-

ὄρα εὐπήκτα θέμεθλα in imperativo. Est enim interpretatio versus Vir-
 gilianī: *Aspice convezo* etc. Vide paulo infra, ubi hic versus repetitur.
 — 25) Ζῶντά τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς. In libro Moraei vir doctus emendavit
 ζῶντά γ' ἔχε. Sed neque sic versus constat. Quare malim legere ζῶντας
 σχῆ. Haec enim in optativo modo dicuntur. In sequenti versu scribe
 σὴν ἀρετὴν ex Moraei libro. Et haec quidem emendatio nullam dubita-
 tionem admittit. De priore autem amplius cogitandum. Videtur eam
 minore negotio locus restitui posse, si interpretationem duntaxat muta-
 veris hoc modo:

Γηθόσυνόν τ' αἰῶνος ἀπειρεσίου· λάσιον κῆρ.
 Εἴθε με γηραλέον, ζῶντά τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς·
 Σὴν ἀρετὴν κελადεῖν etc.

Nihil certius. Ἐχε positum est pro ἔχοι. In codice Fuk. scribitur ζῶντα
 γε νήδυμος ἰσχύς· σὴν ἀρετὴν etc. absque verbo ἔχε. Porro monendus est
 lector, omnes hos Virgilii versus, tum in Fuk. codice, tum in schedis,
 non a capite scribi, sed prima tantum cuiusque versus vocabula modico
 spatio a praecedentibus seiungi. Quod ideo fit, quia non continui reci-
 tantur hi versus, sed cum crebris interlocutionibus Constantini. — 26)
 [Τέτοκε Ion. Cast. Μοχ κόσμου κητώεντος (?). Cast. Ceterum κόσμου
 κητώεντος Val. vertit: „nutantis mundi.“ Cf. *Buttmann*, *Lexilogus* T. II.
 p. 92 sqq.]

Cap. XXI. 1) Ποῖον δὲ ἔχει λόγον. Mallem scribere ποῖος ἂν ἔχοι

μέλειαν; Πῶς ἂν τὴνθεὶα λίχθὸν ἐπὶ γενεᾷ ἀνθρωπίνης; Ἡ γάρτοι φύσις²⁾ θείας ἐστὶ προστάξεως δαίμονος, οὐκ ἀνθρωπίνης κελύσεως ἐργάτης. Ἀλλὰ καὶ στοιχείων χαρὰ θεοῦ καθόδον, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηρίζει κύησιν· τὸ, τε εὐχισθᾶς τὸν ποιητὴν, τὸ βίου τὸ τέλος αὐτῷ μηκύνεσθαι, θείας ἐπικλήσεως³⁾ σύμβολον· παρὰ γὰρ θεοῦ τὸν βίον καὶ τὸ σωζέσθαι ἀξιούν· εἰδόμεθα, οὐ πρὸς ἀνθρώπου. Ἡ γοῦν Ἐρυθραία πρὸς τὸν θεόν· τί δὴ μοι, φησὶν, ὧ δέσποτα, τὴν τῆς μαντείας ἐπισκῆπτεῖς ἀνάγκην, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς γῆς μετέωρον ἀρθεῖσαν διαφυλάττεῖς, ἄχρι τῆς μακαριωτάτης σῆς ἐλεύσεως ἡμέρας; Ὁ δὲ Μάρων πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἐπιφέρει καὶ τάδε·

Ἄρχεο μειδιώσαν⁴⁾ ὄρων τὴν μητέρα κεδνὴν
Γνωρίζειν· ἢ γὰρ σε φέρει πολλοὺς λυκάβαντας.
Σοὶ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν⁵⁾ ἐφημέριοι ἐγέλασαν.
Οὐδ' ἤψω λέξεων, οὐδ' ἄγνωσθαι θάλαμαν.

Πῶς γὰρ ἂν πρὸς τοῦτον οἱ γονεῖς ἐμειδίωσαν; Ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ⁶⁾ θεός, ἀποιός ἐστι δύναμις· καὶ ἀσχημάτιστος μὲν, ἐν περιγραφήν δὲ ἄλλων, οὐκ ἀνθρωπίνου δὲ σώματος· λέκτρων δὲ ἄπειρον, τίς οὐκ οἶδεν ὅν τὸ ἅγιον πνεῦμα⁷⁾; Ποία δὲ ἐπιθυ-

λόγος. — 2) Ἦτοι γὰρ τοῖ φύσις. In libro Fuk. ac Turnebi scriptum est ἦτε γὰρ φύσις. — 3) [Ἐπεκλύσεως Ion. Ad versus sequentes vid. Virgil. Eolog. IV, 60 — 63.] — 4) Ἄρχεο μειδιῶσαν ἀνορῶν. [Ita Val.] Sic primus hunc versum edidit Rob. Stephanus, ex coniectura ut opinor. Nam et in schedis Regiis, et in codice Fuk. ita scribitur: ἄρχεο μειδιῶν ὧς ἂν ὄρων etc. Ex quibus facillimum erat veram huius loci scripturam restituerē. Sic igitur est emendo:

ἄρχεο μειδιῶσαν ὄρων τὴν μητέρα κεδνὴν
γνωρίζειν.

Quae quidem emendationis certius nihil. [Ita scripsi cum Zimm.] — 5) Σοὶ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν. Verba Virgilii non recte accepit Constantinus, nec interpres Graecus. Sic enim intellexit, quasi dixisset Virgilius, puero parentes non arrisuisse; nec deum illi mensam, nec deam onibile impertivisse. Scilicet Constantinus versum illum Virgilii:

Incipe parve puer, cui non risere parentes etc.

legendum putavit uno ductu absque ulla distinctione, cum tamen post vocem *puer*, punctum sit apponendum, ut vel pueris notum est. Haec cum Christophorus non animadvertisset, sequentia Constantini verba interpolavit, addita negatione contra mentem auctoris, et contra auctoritatem omnium exemplarium. Porro in codice Fuk. legitur ἐφημέριως ἐγέλασαν, rectius ni fallor. Certē in schedis scribitur ἐφημέριως. [Ἐφημέριως Zimm.] — 6) Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν. Cuius liquet scribendum esse ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ πατὴρ θεός etc. In codice Fuketiano scribitur ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν ὢν θεός, ἀποιός ἐστι δύναμις. — 7) Τὸ ἅγιον πνεῦμα. Per spiritum sanctum Constantinus videtur intelligere divinitatem, seu natu-

μίαν ἔφεσις τε ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ διαθέσει, ἢ πάντα ἐφείσθαι
 Τί δ' ὅλως κοινὸν σοφία τε καὶ ἡδονή; Ἄλλα ταῦτα ἐφείσθαι
 λέγειν⁸⁾ τοῖς ἀνθρωπίνην τινα εἰσάγουσι γέννησιν, οὐδὲ τὴν
 ψυχὴν αὐτῶν⁹⁾ καθαρῆν ἀπὸ παντὸς κακοῦ ἔργου γε καὶ ῥή-
 ματος παρασκευάζουσιν. Ἐπικαλοῦμαι δὲ σε αὐτὴν σύμμαχον τοῖς
 λεγομένοις, ὡς θεοσέβεια, ἀγνὸν τινα νόμον ὑπάρχουσαν¹⁰⁾,
 πάντων τε ἀγαθῶν ἐκταιοτάτην ἔλπίδα, ὁσιότητος διδάσκαλον,
 ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον· σὲ μὲν, εὐσέβεια καὶ φιλαν-
 θρωπία, προσκυνοῦσαίς δὲ θεραπείαις χάριτι αἰδίου ὀφείλομεν
 οἱ δεηθέντες¹¹⁾. Ὁ δὲ ἄπειρος ὄχλος τῆς σῆς ἐπικουρίας, διὰ
 τὴν ἔμφυτον πρὸς σὲ ἀπέχθειαν, καὶ τὸν θεὸν ἀπαστρέφεται·
 οὐδὲ αἶδε, πῆν αἰτίαν ὅλως τοῦ ζῆναι καὶ εἶναι αὐτὸν τε καὶ
 τοὺς λοιποὺς δυσσεβεῖς, ἐκ τοῦ πρὸς τὸ κρεῖττον καθήκοντος

ram divinam, ut iam in superiori capite notavimus. Explicat enim verba
 illa ex Virgilio translata οὐδ' ἤνυσ λείων, quae de Christo, non de
 spiritu sancto dicuntur. Itaque, hoc loco spiritum dei interpretari maluit,
 quam spiritum sanctum, ut Portesius et Christophersonus. — 8) Ἄλλα
 ταῦτα ἐφείσθαι λέγειν. Ex his verbis apparet, errorem illum quem supra
 notavi, non ab ipso Constantino admissum fuisse, sed a Graeco inter-
 prete, qui postremos Virgilii versus male intellexit. Nam Constantinus
 quidem ipse versus illos Virgilii recte acceperat, ut hinc patet. Cum
 enim Virgilii verba retulisset, quas sic habent:

— — — — — *οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ὅστις
 οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ὅστις
 οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ὅστις*

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

continuo tanquam reprehendens poetam, haec subiungit: Quomodo, in-
 quit, ei arriderent parentes, cum pater eius deus sit, expertus corporis et
 figurae? Iam cubile et mensa quonam modo convenire possunt deo,
 quem tori penitus expertem esse constat, nec ciborum voluptate affici?
 Addit deinde haec verba, ex quibus manifeste perspicitur id quod dixi,
 Constantinum Virgilii versus optime intellexisse: *Verum illis qui hanc
 nam quandam generationem exponunt, concedamus ut ita loquantur.*
 Quibus verbis excusat Virgillum, quippe qui divinam Christi generatio-
 nem ignoraverit. At in interpretatione Graeca, in qua Virgilii versus
 male exponuntur, haec periculis cum praecedentibus non cohaeret. —
 9) *Οἱ δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν.* Amplector coniecturam doctorum virosum,
 quam etiam in libro Savilii adnotatam inveni οὐδὲ τὴν ψυχὴν etc. [Ita
 dedi cum Zimm. Verba statim praecedentia εἰσάγουσι τὴν γέννησιν unctis
 inclusa leguntur apud Vat. quos cum Zimm. delevi.] — 10) *Ἄγνόν τινα
 νόμον ὑπάρχουσα.* Grammaticae leges scribi iubent ὑπάρχουσαν, ut est
 in codice Fuk. Porro elegantissima est haec religionis Christianae defi-
 nitio, sed prava interpunctione foede corrupta. Lego igitur πάντων τε
 ἀγαθῶν ἐκταιοτάτην, ἐλπίδος ὁσιωτάτης διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν
 ἀκίβδηλον. [Ita Zimm. scripsit.] Nihil hac lectione certius, nihil ele-
 gantius. Religionem appellat Constantinus magistrum spei sanctissimae,
 quippe quae nos doceat sperare coelestia, nec in terrenis et caducis bo-
 nis, sed in deo omnem spem nostram collocare. In codice Fuk. legitur:
 ὁσιότητος διδάσκαλον. Ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον. Eadem inter-
 punctio est in schedis. — 11) *Οἱ δεηθέντες.* Omnino scribendum vide-
 tur οἱ λαθέντες. Eleganter enim dicitur σαλῆς θεραπείαις λαθέντες, id est,

ἡγησθαι· πᾶς γὰρ ὁ κόσμος ἐκείνου κτήμα¹²⁾), καὶ ὅσα ἐστὶν ἐν κόσμῳ.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Β'.

Ἐυχαριστία Χριστῷ τὰς νίκας καὶ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ βασιλέως γράφουσα, καὶ Μιχαὴς τοῦ κατ' αὐτῶν τυράννου Μαξιμίνου, τῷ μεγέθει τοῦ διωχοῦ μέγιστα δόξαν τῇ εὐσεβείᾳ περιποιήσαντος.

Ἐγὼ μὲν τῆς εὐτυχίας τῆς ἐμαυτοῦ καὶ τῶν ἐμῶν πάντων, αἰτιῶμαι τὴν εὐσεβείαν¹⁾), μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἔκβασις τῶν κατ' εὐχὰς ἀπάντων²⁾), ἀνδραγαθίαί, νίκαι κατὰ τῶν πῶλεμιων, τρόπαια· σύννοιδε δὲ καὶ μετ' εὐφημίας ἐπαινεῖ καὶ ἡ μεγαλόπολις³⁾), βούλεται δὲ καὶ ὁ δῆμος τῆς φιλιτάτης πόλεως, εἰ καὶ πρὸς ταῖς σφαλεραῖς ἐλπίσιν ἐξαπατηθεὶς, ἀνάξιον ἐαυτῆς προείλετο προστάτην· ὅς παραχρῆμα ἐάλω, προσηκόντως τε καὶ ἀξίως τοῖς ἐαυτῷ τετολμημένοις, ὧν οὐ θέμις ἀπομνημονῶσαι, μάλιστα ἐμοὶ τῷ διαλεγόμενῳ πρὸς σέ, καὶ πᾶσαν ἐπιμέλειαν ποιουμένῳ, πῶς ἂν ἀγναῖς⁴⁾ καὶ εὐφήμοις διαλέξῃσι προσείποιμί σε. Ἐρῶ δέ τι ἰσῶς σὺν ἄσχημον οὐδὲ ἀπρεπές· ὑπερβάλλον⁵⁾ μέντοι μαλὴ καὶ ὠμότητι, ὧ θεοσέβεια, καὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις⁶⁾ σου ἐκκλησίαις ὑπὸ τυράννων πόλεμος ἦν ἄσπονδος· καὶ οὐκ ἐπέλειψάν τινες τῶν ἐν τῇ Ρώμῃ, τηλικούτοις ἐπιχαίροντες δημοσίοις κακοῖς· παρεσκευάστο δὲ καὶ

tuia remediis sanati. — 12) Ἐκείνου κτήμα. Mallem scribere κτῆμα, id est opus, sive opificium. [Paulo ante τοῦ τε ζῆν Cast.]

Cap. XXII. 1) [Ἐυγένειαν Val., quod quam ineptum sit, ipse satis vidit vertendo: „omnia pietati accepta refero.“ Εὐσεβείαν recte Ion. Zimm. quos secutus sum.] — 2) Τῶν κατ' εὐχὰς ἀπάντων. Coniiceret quis non immerito posset scribendum esse πάντων κατ' εὐχὰς ἀπαντώτων. Sed cum absque hac emendatione sensus constet, nihil mutandum censeo. — 3) Μεγαλόπολις. Sic Romam Graeci, vocare consueverant, ut, innumeris exemplis probari potest. Ita Tatianus in oratione adversus Graecos, ubi de sacro Iovis Latiaris loquitur, et Porphyrius in libro de abstinentia. Sed et Eusebius in oratione tricennali de laudibus Constantini ita Romam appellat, ut illic videbimus. — 4) Πῶς ἂν ἀγναῖς. Malim scribere ὅπως ἂν ἀγναῖς etc. — 5) [ὑπερβάλλον Ion. Cast. Max ἢ uncip inclusit Val., quos, delens cum Zimm. Similiter inferius θνητῶν (δὲ) Val.] — 6) Καὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις. Ante haec verba asteriscus in editione Rob. Stephani appositus est, quo indicatur, nonnulla hic desse in scriptis exemplaribus. Verum asteriscos qui a Rob. Stephano diligenter notati fuerant, praecipue in fine huius libri, editio Genevensis omnes sustulit. Ceterum hoc loco pauca desunt, quae sic supplero: Σοὶ τε καὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις σου ἐκκλησίαις etc. Alloquitur

πεδῖον⁷⁾ τῆ μάχῃ. Ἐν δὲ προελθούσῃ, ἐπέδωκας ἑαυτὴν ἐπερὶ
 δομένη⁸⁾ τῆ πρὸς θεὸν πίστει⁹⁾ θνητῶν δὲ δυσσεβῶν ἀμότης¹⁰⁾
 δίκην πρὸς ἀκατάπαυστος ἐκινεμησαμένη, θαυμαστὴν καὶ διὰ
 παντὸς αἰοδιμον εὐδοξίαν προσῆψέ σοι· σέβας γὰρ διὰ ταῦτα
 εἶχε τοὺς θεωμένους αὐτούς. Τοὺς μὲν οὖν δημίους καὶ σκρῆ-
 βλοῦντας τὰ τῶν εὐσεβῶν σώματα¹⁰⁾, ἦν ἰδίῃν κάμνοντας καὶ
 δυσπετοῦντας πρὸς τὰ δεινὰ, παρειμένους δὲ τοὺς δεσμούς, καὶ
 τὰς γε βασάνους αὐτὰς ἐκλύτους, καὶ τὰς προσφερομένας καὶ
 σεις ἀμαυρουμένας, καὶ οὐδὲ πρὸς ὀλίγον ὀκλαζόντων τὴν πρῶ-
 τῆσι¹¹⁾. Τί οὖν ταῦτα τολμῶν ὤνησας, ἢ δυσσεβίστατα¹¹⁾;
 τί δὲ τὸ αἴτιον τῆς ἐκστάσεως τῶν φρενῶν; Ἐρῆς ὅτι διὰ

enim religionem Christianam. — 7) Καὶ πεδῖον. Campum intelligit, in
 quo martyres extremo supplicio afficiebantur. Moris enim erat tum apud
 Graecos, tum apud Romanos, ut extra portas supplicia de noxiis sume-
 rentur, ut pluribus notavi ad Amm. Marcellinum. Unde ad campum
 duci dicebantur noxii qui ad supplicium ducebantur. Sic Augustinus in
 libro I. contra epistolam Parmeniani cap. 8. Verba Augustini sunt haec:
*Quinetiam, audet conquiri, Parmenianus, quod eos Constantinus ad
 campum, id est, ad supplicium duci iussit.* Sulpicius quoque in dia-
 logo secundo de virtutibus Martini cap. V. *Nec cunctatus, in medio ut
 erat campo, cunctos, imposita universis manu, catechumenos fecit
 cum quidem ad nos conversus diceret, non irrationabiliter in campo
 catechumenos fieri, ubi solerent martyres consecrari.* Quem locum in-
 dicavit mihi frater meus Hadrianus Valesius. — 8) Ἐπέδωκας ἑαυτὴν
 ἐπερὶδομένην. Scribendum est *σαυτὴν ἐπερὶδομένην* etc. Id est, *te ipsam
 ultro obtulisti.* Alludit Constantinus ad fortitudinem martyrum, qui se
 ultro iudicibus offerebant, et ad mortem non coacti, sed sponte curre-
 bant. Certe *ἐπιδιδόναι* non dicitur nisi de eo qui sponte aliquid facit,
 ut verbi gratia de Christo qui se sua sponte tradidit pro salute generis
 humani. Male igitur Christophorsonus hunc locum ita vertit: *te ipsam
 adversarius opposuisti.* Coniecturam nostram confirmat codex Fuk. in
 quo scribitur *ἐπέδωκας σαυτὴν ἐπερὶδομένην.* [*Ἐπερὶδομένην* utique recte
 scripsit Val., sed pro *σαυτὴν* quod idem dedit, scribendum duxi *ἑαυτὴν.*
 Cf. quae annotavi ad Euseb. H. E. VII, 32. T. II. p. 416. Add. V. C. III,
 18. τῆς ἀλαχρῆς ἐκείνης ἑαυτοὺς συνειδήσεως ἀποσπᾶσμεν. Constantin. ad
 sancti. coet. c. VI. παρ' ἑαυτοῖς λογιζόμεθα. Kiessling. ad Iamblich. pro-
 trept. p. 28.] — 9) Θνητῶν δυσσεβῶν ἀμότης. Huius loci emendationem
 feliciter mihi videor deprehendisse. Cum enim ante haec verba legatur
 vox *πίστει*, duabus ultimis huius vocabuli literis repetitis locum ita re-
 stitui: *Ἐῖθ' ἢ τῶν δυσσεβῶν ἀμότης* etc. Nihil certius, Facessat igitur
 coniectura Gruteri et Christophorsoni, qui legunt *θνητῶν δὲ δυσσεβῶν* etc.
 Quis enim ferre potest hanc locutionem? Codex tamen Fuk. lectionem
 istam Gruteri confirmat. Sed iam antea observavi, multas *παραδιορθώσεις*
 in illo codice reperiri. [Mox πρὸς τὰ παρακείμενα Cast. pro: πρὸς τὰ
 δεινὰ.] — 10) Τὰ τῶν εὐσεβῶν σώματα. Christophorsonus, Scaliger et
 alii post. has voces addunt ἢ εἰδῆν, quemadmodum etiam in libro Fuk. ac
 Morae. reperi. Sed nihil opus est hic addere, cum praecesserit vox *θεω-*
μένων, ad quam haec omnia referri debent. Fateor tamen magis perspi-
 cuam fore orationem, si has voces addideris. — 11) Ὡ δυσσεβίστατα.
 Alloquitur unum ex persecutoribus, Maximinum scilicet, ut est in titulo
 huius capituli. Hic enim crudelius et infestius quam ceteri Christianos per-

τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς τιμὴν· τίνας τούτους; Ἡ πόσις τινὰ
 εἴη θεῖος φύσις ἄξιον λαμβάνειν ἐπίσταν; Ὁργίλους ἢ
 κατὰ τὸ τοὺς θεοὺς εἶναι; Εἰ δ' οὖν ἦσαν τοιοῦτοι, ἐχρῆν
 θαυμάζειν μᾶλλον αὐτῶν τὴν προαίρεσιν, ἢ πειθαρχεῖν τοῖς
 ἀδικεῖσι προτάγμασι, δικαίων ἀνδρῶν σφαγῆς¹²⁾· ἀδίκους
 ἀδικούντων. Βροῖς ἴσως διὰ τὰ ὑπὸ τοῦτο προχόνων νομισθέντα
 καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν· συγχωρεῖ. Καὶ γὰρ ἴσως
 παραπλήσια τοῖς θραυμένοις τὰ νομιζόμενα, μίση τε καὶ τῆς
 αὐτῆς ἀφροσύνης· ἀνήθης ἴσως εἶναι τινὰ γόνακα ἀξιώσαν
 ἐν ταῖς ὑπὸ τεκτόνων καὶ δημιουργῶν δουραζομένοις ἀνθρώποις
 μέρφοις· τοιγάρτοι παρεῖπες ταῦτα, πᾶσα ποιούμενος ἐπιμέ-
 λειαν, ὅπως μὴ ποτε ῥυπωθεῖεν, μεγίστων καὶ ἐξαιρέτων θεῶν
 ἀνθρωπίνης δεομένων ἐπιμελείας [εἰδωλα]¹³⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Γ'.

Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πολιτείας· καὶ ᾗτι χάρω τοῖς ἐν ἀρετῇ βιούσιν
 τὸ θεῖον, καὶ χρῆ κρῖον προσδοκῆν καὶ ἀνταπόδοσιν.

Ἀντεξέταζε τὴν ἡμετέραν θρησκείαν πρὸς τὰ ὑμέτερα.
 Οὐκ ἐνταῦθα μὲν, ὁμόνοια γνησία καὶ διαρκῆς φιλανθρωπία,
 ἔλεγχος δὲ πταίσματος, νουθεσία, οὐκ ὀλεθρον φέρων, θερα-
 πείαν δέ¹⁾ οὐκ ὁμότητος ἀλλὰ σωτηρίας, καὶ πίστιν εὐληκρον²⁾;

secutus est. — 12) Δικαίων ἀνδρῶν σφαγῆς. Scribendum videtur πρὸς
 δικαίων etc. nisi mendum est in verbo παραπλήσιον. [Paulo ante Ion. οὐτος
 pro τοιοῦτοι.] — 13) Ἐπιμελείας εἰδωλα. Delenda est postrema vox,
 quam Christophorsonus, Scaliger et Gruterus perperam adiecerunt. Ean-
 dem vocem in libro quoque Fuketii et Moraei adiectam inveni. Sed nihil
 necesse est; tantum post vocem ῥυπωθεῖεν, apponenda erat virgula. Atque
 ita Ioannes Portesius hunc locum accepit, qui profecto feliciter quam
 Christophorsonus haec interpretatus est in hunc modum: *Omnia illa cura
 tua, omne studium ne sordibus opplerentur. Ita magni primarii que
 dii humana se ope sustinebant, istam diligentiam requirebant. Atque
 ita etiam Musculus. [Similiter Val.: „Idcirco igitur ea colebas, sum-
 mam adhibens curam ac sollicitudinem, ne sordibus inquinarentur.
 Magni scilicet ac praecipui dii hominum cura indigent.“ Neque equi-
 dem dubito quin vera sint quae de voce εἰδωλα monuit Val. Quare post
 ῥυπωθεῖεν comma posui. Contra Zimm. removit uncus quibus εἰδωλα
 sepsit Val.]*

Cap. XXIII. 1) Θεραπείαν δέ. Lego θεραπεΐαν τε. Subauditur antea
 verbum φέρων quod paulo ante praecessit. Posset etiam legi θεραπεΐα τε,
 et paulo post καὶ πίστις εὐληκρονῆς, ac fortasse rectius. — 2) Καὶ πίστις
 εὐληκρονῆς. Apparet ex sequentibus, scribendum esse διάθεσιν, vel ἀγάπην.
 Caritas enim primaria quaedam erga deum est, deinde erga proximum.
 Fides vero non est nisi in unum ac solum deum. Itaque πίστις hic nullo

πρώτην μὲν πρὸς τὸν θεόν, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς τὴν φρονίαν
 τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαν, ἄλλος δὲ τῶν οὗς ἐπολιέμεται ἢ
 τύχη, ἀπλοῦς³⁾ δὲ βίος, καὶ οὐ ποικίλη τιμὴ καὶ παρουσίᾳ τὴν
 ποιηρίαν ἐπικαλυπτόμενος, τοῦ τε ὄντως θεοῦ καὶ τῆς μοναχ-
 ρίας γνώσις; "Ἡδέ ἐστιν ἀληθῶς θεοσεβεία, ἢ δὲ εἰλικρινῆς
 θρησκεία, ἢ παντελῶς ἀχραντος· οὗτος ἐμφανὲς βίος· ὃν οἱ
 μετιόντες, ὡς διὰ Λεωφόρου σεμνῆς τιμῆς ἐπὶ τὸν αἰένωτον
 πορεύονται βίον· οὐδεὶς γὰρ ἄλλως τελειῶν, ὃ τὸν τοιοῦτον ἐπι-
 στησάμενος βίον, καθαρῶν τα⁴⁾ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώμα-
 τος· πληροῖ δὲ μᾶλλον τὴν πρασπαχθῆσαν ἐντὶ θεοῦ ἀρετῆς
 τουργίαν, ἢ ἀποθνήσκει· ὁ γάρτοι τὸν θεὸν ὁμολογήσας, οὐ
 γίνεται πάρεργον ὑβρεως⁵⁾ οὐδὲ θυμοῦ, ἀλλ' εὐγενῶς τὴν
 ἀνάγκην ὑποστάς, τὴν τῆς καρτερίας πείραν, ἐφόδιον⁶⁾ ἔχει
 τῆς πρὸς τὸν θεὸν εὐμενείας. Οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον⁷⁾, τὴν
 τῶν ἀνθρώπων ἀρετὴν ἀσπάζεσθαι τὸ θεῖον· καὶ γὰρ ἂν εἴη
 τῶν ἀτοπωτάτων, τοὺς ἐξουσίας ἐπειλημμένους⁸⁾ καὶ ὑποδε-

modo convenire potest. Adde quod cum hoc loco agatur de obiurgatione,
 charitas optime congruit. Nam benevola obiurgatio ac reprehensio chari-
 tatem parit. Sed praestat hic legere καὶ πλοῖσις εἰλικρινῆς, ut iam dixi.
 Atque ita legit Musculus; sicut ex versione eius apparet. — 3) [Ὀδὴ
 ἀπλοῦς Cast. Mox ἦτε τοῦ ὄντως Ion. et γνώσις οὐκ ἐντεῦθεν ἐμφαίνεται
 ἢ δὲ Ion. Cast.] — 4) [Καθαρεύων δὲ Ion. Zimm.] — 5) Οὐ γίνεται
 πάρεργον ὑβρεως. Quae sit vis huius locutionis, in superioribus libris
 observavimus. Nam interpretes sensum minime assequuntur, quod tamen
 facile erat hoc loco. Christophorsonus quidem ita vertit: *Qui deum in-*
genue confitetur, non contumeliae, non iracundiae sponte succumbit.
 Ex quibus verbis, nemo est qui non hunc sensum eliciat, eum qui deum
 confitetur, non esse iracundum, nec contumeliosum. Atqui longe alius
 est sensus verborum Graecorum; eum scilicet qui Christi nomen coram
 iudice confitetur, contumeliae ac furori persecutorum non cedere. [Vid.
 V. C. I, 27. not. 5. IV, 5. not. 1.] — 6) Ἐφόδιον τῆς πρὸς τὸν θεὸν εὐ-
 μενείας. Christophorsonus legisse videtur ἄνολας, quod non probo. Nul-
 lus enim sensus ex hac lectione elici potest. Porro ἐφόδιον *instrumen-*
tum verti, ut loquitur Amm. Marcellinus in lib. XXIX. pag. 893. *Caesar*
dictator aiebat miserum esse instrumentum senectuti, recordationem
crudelitatis. Ubi vide quae olim annotavi. Possis etiam vertere *viaticum.*
 Nec incommode Musculus ita vertit: *Tolerantiae experientiam compendii*
vice habet ad promerendam benevolentiam. — 7) Οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον.
 In libro Moraei vir doctus ad marginem annotavit haec verba: *Πλατωνι-*
κὸν ἐκ τῆς πολιτείας. Id est, hic locus desumptus est ex libro X. Pla-
 tonis de republica. Certe in illo libro disputat Plato de praemiis, quae
 iustis hominibus tum in hac vita, tum post mortem a deo tribuantur.
 Sed argumentatio qua Constantinus id adstruit, in Platone, quod sciam,
 non habetur. — 8) Τῶν ἐξουσίας ἐπειλημμένων. Non dubito quin scri-
 hendum sit τοὺς μὲν ἐξουσίας ἐπειλημμένους καὶ ὑποδεστέρους, εἰ θερα-
 πεύοντες τυγχάνοιεν ἢ ἀνεργετοῦντες αὐτοὺς τινες, εὐχαρίστως κατατίθεσθαι
 εἰς. Id est, *absurdissimum enim esset, tam praepotentes quam infe-*
rioris loci homines, erga eos a quibus observantur aut beneficiis affi-
ciantur, grato animo esse etc. In quibus verbis observari referuntur ad

στέρους, εἰ θεραπεύοντες τυγχάνουσιν ἢ εὐεργετοῦντες, αὐτοὺς εὐχαρίστως κατατίθεσθαι καὶ ἀντιεργετεῖν, τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας, ἀρχηγὸν τε τῶν πάντων, καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ, καταμελῶν τῆς ἀμοιβῆς· ὃ συμπαρομαρτεῖ⁹⁾ μὲν ἡμῶν τῷ παντὶ βίῳ, καὶ κἀρεστὶν ἡμῖν τηλικαῦτα, ὅσα κίς ἀγαθὸν τι ποιούμεν· καὶ παραχρῆμα μὲν ἀποδεχόμενος τῆς ἀνδρείας καὶ εὐδοκίας¹⁰⁾, εὐεργετεῖ, τὴν δὲ συμπλήρωσιν ἡμῶν ὑπερίθεται¹¹⁾. πᾶσα γὰρ ἢ τοῦ βίου ψῆφος τηλικαῦτα λογοθετεῖται, καὶ ἐπειδὴν ταῦτα καλῶς ἔχη, ὁ μισθὸς ἐπακολουθεῖ τῆς αἰωνίου ζωῆς· μετέρχεται δὲ καὶ τοὺς πονηροὺς ἢ προσήκουσα τιμωρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ Αὐρηλιανοῦ, ἀθλίως^{*)} τὸν βίον καταστρεφάντων διὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας διωγμὸν.

Σὲ δὲ νῦν, τὸν Δέκιον ἐρωτῶ, τὸν ἐπεμβαίνοντά ποτε τοῖς τῶν δικαίων πόνοις, τὸν τὴν ἐκκλησίαν μισήσαντα, τὸν ἐπιθέντα τιμωρίαν τοῖς ὁσὺς βεβιωκόσι· τί δὴ νῦν πράσσεις¹⁾

praepotentes homines; ut *beneficiis affici* refertur ad inferiores et humiliores, quod non vidit Christophorsonus. In libro Fuk. Turnebi ac Savillii [Ion. Cast.] legitur *κἄν θεραπεύοντες μὴ τυγχάνοιεν οἱ εὐεργετοῦντες*, quod non probo. Musculus autem legit *εἰ καὶ θεραπεύοντες τυγχάνοιεν οἱ εὐεργετοῦντες*, non male. [Valesii emendationem recipiendam duxi cum Zimm. ita tamen ut non solum *τινὲς* post αὐτοὺς quod suggit Val., sed etiam *μὲν* post τοὺς omitterem, quia neutro opus videtur. *Τινὲς* nec Zimm. dedit sed tamen *μὲν*.] — 9) Ὁ συμπαρομαρτεῖ. Procul dubio scribendum est ὃς συμπαρομαρτεῖ. Refertur enim ad τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας, id est, ad summum deum. Quem licet vocaverit τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ, nihilominus ὃς sequi debet in masculino. — 10) Εὐδοκίας. *Propensam voluntatem* vertit Christophorsonus, Musculus *benevolentiam*. Ego *obdientiam* interpretari malui. Id enim significat vox *εὐδοκίῳ*, morem gerere, obsequi voluntati divinae. *Εὐδοκία* igitur ad verbum est *allobescentia*. Quo sensu [?] sumitur apud Lucam [II, 14.] in cantico illo militiae caelestis post ortum domini: *Ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. Occurrit haec dictio passim in utroque testamento, ut iam alii observarunt. In optimo codice Fuk. scribitur *ἀνδρείας τε καὶ εὐθυδικίας*. — 11) [Τὴν δὲ συμπλήρωσιν ἡμῶν ὑπερίθεται recte vertit Val.: „*plenam tamen ac perfectam solutionem* (remunerationem) in aliud tempus differt.“]

Cap. XXIV. *) In ipso capitis titulo mendum est, sed quod nullo negotio corrigi possit. Nam pro ἀθλήσεως scribendum est ἀθλίως, ut est in codice Fuk. et in schedis Regiis. [Ceterum meminerint lectores h. l., quantopere ipse Constantinus miseras persecutorum mortes tanquam divinae iustitiae documenta spectare amet. Vide quae animadverti ad V. C. II, 55. not. 1. De Eusebio, add. IV, 74.] — 1) Τί δεινὸν πράσσεις. Scribe meo periculo *τί δὴ νῦν πράσσεις*, quomodo etiam in libro Moraei ad oram emendatam inveni. Neque aliter scribitur in codice Fuk. In

μετὰ τὸν βίον; Ποιοὺς δὲ καὶ πῶς θνατορῶν ἀνείχθη πέρα-
 τιάσειν; Ἐδείξε δὲ καὶ ὁ πατὴρ τοῦ βίου καὶ τῆς τελευταίας
 χρόνος τὴν σὴν εὐτυχίαν, ἥνικα ἐν τοῖς Σουθηακοῖς πεδίοις παν-
 στρατιᾷ πεσὼν, τὸ περιβόητον Ῥωμαίων κράτος ἤγεσ τοῖς
 Γέταις εἰς καταφρόνησιν. Ἀλλὰ σὺγε, Οὐαλεριανέ, τὴν μισαι-
 φονίαν ἐνδείξάμενος τοῖς ὑπηκόοις τοῦ θεοῦ, τὴν ὁσίαν κρίσιν
 ἐξέφηνας, αἰλοὺς αἰχμάλωτός τε καὶ δέσμιος ἀχθεὶς σὺν αὐτῇ,
 πορφυρίδι καὶ τῷ λοιπῷ βασιλικῷ κόσμῳ, τέλος δὲ ὑπὸ Σα-
 παύρου Περσῶν βασιλέως ἐκδαρῆσαι κελευσθεῖς²⁾ καὶ ταριχευ-
 θεῖς, τρόπαιον τῆς σπαντοῦ δουραχίας ἔστησας αἰώνιον³⁾ καὶ σὺ
 δὲ, Ἀύρηλιανέ, φλόξ⁴⁾ πάντων ἀδικημάτων, ὅπως ἐπιφανῶς,
 διατρέχων ἔμμανῶς⁴⁾ τὴν Θράκην, κοπεῖς ἐν μέσῃ λεωφόρῳ,
 τοὺς αὐλακας τῆς ὁδοῦ, ἀσέβους αἵματος ἐπλήρωσας;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ Ε'.

Περὶ Διοκλητιανοῦ μετ' ἀλοχύνῃς τὴν βασιλείαν παραιτησαμένου, καὶ διὰ
 τὸν διωγμὸν τῆς ἐκκλησίας κερωνωθέντος.

Διοκλητιανὸς δὲ μετὰ τὴν μισαιφονίαν τοῦ διωγμοῦ αὐτὸς
 ἑαυτοῦ καταψηφισάμενος διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης¹⁾ βλάβην,

schedis autem legitur εἰ δὴ νῆ. — 2) Ἐκδαρῆσαι κελευθεῖς. Recte in
 libro Moraei emendatur κελευσθεῖς. Porro de Valeriani imp. cute a Persis
 detracta et sale condita, alii etiam scriptores loquuntur. Ita certe Petrus
 Patricius in excerptis legationum, apud quem Galerius exprobrat Persis,
 quod Valerianum dolis circumventum ad ultimatam usque senectutem
 captivum detinuerint, ac post mortem nefarie cutem eius servantes, mor-
 tui corpus immortali affecerint ignominia. [De voce ταριχευθεις vid. He-
 rodot. II, 86. edit. Wesseling. Lucian. T. II. p. 982. edit. Reitz.] — 3)
 [Φλόξ ἀπάντων ἀδικημάτων, id est, fax omnium vitiorum, interprete Val.
 Cf. Ernesti clav. Cicer. sub v. fax. Mox ἐπιφανῶς Val. optime vertit:
 „praesenti et perspicua divini numinis vindicta.“] — 4) Διατρέχων
 καὶ ἔμμανῶς. Malo consilio Genevensis particulam καὶ inseruerunt, ex
 Scaligeri, Bongarsii et Gruteri, ut aiunt, κέβρις quam etiam in libro
 Moraei adiectam inveni. Verum cum ea coniunctio sensum perturbet,
 nec in Regiis schedis, aut in editione Stephani legatur, longe longeque
 eam ablegandam censeo. Codex tamen Fuk. eam retinet.

Cap. XXV. 1) Διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην. Quam ob causam
 Diocletianus imperium deposuerit, non convenit inter auctores. Quidam
 scribunt Diocletianum, utpote curiosum scrutatorem rerum futurarum,
 cum ex haruspicum responsis comperisset maximas clades impendere rei-
 publicae, sponte imperium abiecit. Testatur id Aurelius Victor. Alii
 scribunt, Diocletianum ingravescente aetate, cum se minus idoneum ge-
 rendae republicae esse sentiret, tum ob senium, tum propter infirmam
 valetudinem, id consilium cepisse. Ita Eutropius, auctor certissimus et
 elegantissimus. Idem scribit incertus auctor in panegyrico quae dixit

μιάς εὐκαταφρονήτου οἰκῆσεως καθειργμῶ ἐτιμωρήθη. Τί δὴ
 τοῦτω συνήραγε, πρὸς τὸν θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐνστήσα-
 σθαι; Ἴν' οἶμαι, τὴν τοῦ κεραυνοῦ βολὴν δεδιώς, διαγάγοι

Maximiano, Herculio et Constantino. *Sed tamen, inquit, utrumque fas fuerit, cum principem quem anni cogere et valetudo deficeret, receptus canere. Te vero in quo adhuc sunt istae integrae solidaeque vires etc.* Sunt qui scribant Diocletianum, cum videret Christianos a se superari non posse, prae dolore atque impatientia imperium posuisse, ut legere est apud Zonaram. At Constantinus hic diserte affirmat, Diocletianum ob mentis alienationem sponte se imperio abdicasse. Quis porro est qui Constantini testimonio ausit refragari, cum is in aula Diocletiani vixerit, nec eam quicquam horum latere potuerit? Idem quoque tradit Eusebius in libro VIII. historiae. Verum ut de hac re dubitemus, multa faciunt. Primo enim cum post abdicationem imperii diu superstes vixerit Diocletianus, nullum unquam mentis emotae indicium dedit. Vel id unum quod Herculio et Galerio ipsum ad resumendum imperium invitantibus respondit, quantae sapientiae est? *Utinam Salonae possetis videre olera nostris manibus sata.* Itaque in illo recessu semper cultus est ab omnibus illius temporis imperatoribus, qui eum tanquam patrem religiose observabant. Audi Eumenium in panegyrico quem dixit Constantino: *Athenim divinum illum virum, qui primus imperium et participavit et posuit, consilii et facti sui non paenitet. Felix beatusque vere, quem vestra tantorum principum colunt obsequia privatim.* An vero tam impense cultus fuisset Diocletianus a quatuor Augustis imperatoribus, si mentis suae parum compos fuisset? An Eumenius divinum virum vocasset, eo maxime quod imperium primus posuerat, si propter demetiam ac delirium id ab illo factum fuisset? Postremo consilium de abdicando imperio, diu ante persecutionem ceperat Diocletianus, tunc scilicet cum de Persis aliisque barbaris nationibus Romae triumphavit. Illic enim in templo Iovis Capitolini ab Herculio collega sacramentum exegit, ambos uno eodemque die imperium esse posituros. Docet id Eumenius in panegyrico iam citato; *Hunc ergo istum qui ab illo fuerat frater adscitus, produit imitari, hinc illum in Capitolini Iovis templo iurasse paenituit.* Triumphavit autem Diocletianus Romae cum Herculio collega anno imperii 18. ut scribit Hieronymus in chronico, id est, anno antequam persecutio fieret Christianorum. Certe auctor panegyrici dicti Maximiano et Constantino, longe ante abdicationem id consilium a Diocletiano captum, et cum Herculio communicatum esse testatur his verbis: *Tale est imp. quod omnibus nobis incluso gemitu maerentibus facere voluisti: non quidem tu reip. negligentia aut laboris fuga, aut desidia cupiditate ductus, sed consilii olim, ut res est, inter vos placiti constantia etc.* Quae cum ita sint, quomodo stare potest quod ait Constantinus, Diocletianum post persecutionem Christianorum in amentiam verum, ob id sponte imperio se abdicasse? Equidem facile crediderim, Diocletianum post coeptam persecutionem morbo correptum, de statu mentis aliquantisper deturbatum fuisse, maxime cum Constantinus et Eusebius id constanter affirmant. Hoc enim venire solet aegrotantibus, et praecipue melancholicis, cuiusmodi Diocletianum fuisse ex nummis conflare licet. Sed nego illum ob hanc causam imperium posuisse. Porro in codice Fuk. et Turnebi totus hic locus ita legitur: *ἑαυτοῦ κατὰ ψυφισάμενης, καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς παραφροσύνης βλάβην μίᾳς εὐκαταφρονήτου οἰκῆσεως καθειργμῶ ἑαυτὸν πιστεύσας. Ἴν' οἶμαι τὴν τοῦ κεραυνοῦ βολὴν δεδιώς διαγάγοι τὸν ἐπιλοιπὸν βίον. Τί δὴ τοῦτω συνήραγε πρὸς τὸν θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐνστήσασθαι. Λαλεῖ etc.* [Ἴον. διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς παρανομίας καὶ παραφροσύνης βλάβην κ. τ. λ.]

τὸν ἐπίλοιπον βίον. *Λαλεῖ Νικομήδεια*· οὐ σιωπῶσι δὲ καὶ οἱ ἱστορήσαντες, ὧν καὶ αὐτὸς ὦν τυγχάνω. Ἐδοῦτο μὲν τοι τὰ βασιλεία²⁾ καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ, ἐπινεμομένου σκηπτοῦ, νεμομένης τε οὐρανιας φλογός· καὶ προεῖρητό γε ἡ τούτων ἔκβασις ὑπὸ τῶν εὖ φρονούντων· οὐδὲ γὰρ εἰσιώπων, οὐδὲ τὴν οἰμωγὴν τῶν ἀναξίως γιγνομένων ἐπεκαλύπτοντο, φανερώς δὲ καὶ δημοσία παρρησιαζόμενοι, πρὸς ἀλλήλους διελέγοντο· τίς ἢ τοσαύτη μανία; Πόση δὲ ἡ τῆς δυναστείας ἀλαζονεία, τολμᾶν πολεμῆσαι θεῶ ὄντας ἀνθρώπους, ἀγνοτάτη δὲ καὶ δικαιοτάτη θρησκεία θέλειν ἐμπαροινεῖν, τοσοῦτου δὲ δήμου καὶ ἀνθρώπων δικαίων ὄλεθρον, μηδεμιᾶς προῦπαρχώσεως αἰτίας μηχανήσασθαι; Ἐπὶ τῆς τῶν πάντων ὑπηκόων σωφροσύνης διδάσκαλον³⁾· ὡ κηδεμονίας στρατοῦ πρὸς τοὺς ἑαυτῶν πολίτας. Ἐτίρωσκον τὰ στήθνα τῶν ὁμοφύλων, οἱ μηδέποτε τὰ τῶν πολεμίων ἐν παρατάξει μετάφρενα⁴⁾ θεασάμενοι. Τέλος γοῦν τὴν τῶν ἀνοσίων ἔργων ἐκδικίαν ἡ θεία πρόνοια μετήλθεν, οὐ μὴν ἄνευ δημοσίας βλάβης· τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί⁵⁾, ὅσαι εἰ κατὰ

— 2) Ἐδοῦτο μὲν τοι τὰ βασιλεία. Intelligit palatium Nicomediae, quod paulo post excitatam a Diocletiano persecutionem adversus Christianos, fortuito igne consumptum est. Et imperatores quidem ipsi ac reliqui gentiles, Christianos huius incendii auctores esse criminati sunt, atque ideo acrioribus in eos suppliciis saevierunt, ut scribit Eusebius noster in lib. VIII. historiae ecclesiasticae cap. 6. sub finem. Sed Constantinus palatium illud igne caelitus immisso conflagrasse testatur. Cuius testimonium copius auctoritatis habet, quod ipse praesens adfuit, cum haec Nicomediae gererentur. [Adde quae monni ad l. l. Eusebii et Gibbon Geschichte des R. R. übers, v. Schreiter T. III. p. 406 sqq.] Videtur autem Diocletianus hoc fulminis ictu attonitus, ad obitum usque deinceps *ἑμβρόντητος* perman- sisse, assidue formidans ne fulmine percuteretur. Id certe innuere videtur haec Constantini narratio. Ex his patet, quantum falsus sit Christophor- sonus in vertendo huius capituli titulo. Putavit enim palatium Diocletiani conflagrasse, postquam is imperio se abdicasset: cum tamen id contigerit Diocletiano adhuc imperium obtinente, ac degente in Nicomediensi palatio.

— 3) *Σωφροσύνης διδάσκαλον*. Ultima vox deest in codice Firketii. — 4) *Οἱ μὲν τὰ μετάφρενα τῶν πολεμίων*. Vel hoc dicit de tyronibus, qui recens in militiam adscripti, nondum cum hoste congressi fuerant; vel de timidis et ignavis militibus, qui ex acie fugere soliti erant, nec hostes unquam superaverant. Certe Diocletiani exercitus nihil memoria dignum egisse dicitur, nisi quod Achillem diutina obsidione expugnavit Alexandriae. Porro obscurum est, quid sibi velit Constantinus, cum ait milites illos transfixisse pectora civium suorum, id est, Christianorum. Credibile est Diocletianum, cum infensus esset Christianis, a quibus incensum fuisse palatium suum suspicabatur, mandasse militibus suis, ut quotquot in urbe vel in agris deprehendissent Christianos, obtruncarent. Certe multa Christianorum millia sub Diocletiano et Maximiano Nicomediae caesa referuntur: quorum memoriam Graeci celebrant die 4. Septembris et 28. mensis Decembris. — 5) *Τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί*. Haec periodus suo loco mota est. Locari enim debuerat statim post vocem *θεασάμενοι*, hoc

βαρβάρων ἐγένοντο⁶⁾), ἱκανὰς εἶναι πρὸς αἰώνιαν εἰρήνην. Πάν γὰρ τὸ τοῦ προσηρημένου βασιλέως στράτευμα, ὑποταχθέν ἐξουσίᾳ τινὸς ἀχρήστου⁷⁾), θία τε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀρπάζαντος, προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν⁸⁾ ἐλευθερούσης, πολλοῖς καὶ παντοδαποῖς πολέμοις ἀνῆλωται. Ἀλλὰ μὴν καὶ⁹⁾ αἱ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφωνήσεις τῶν πιεζομένων, καὶ τὴν ἔμφυτον ἐλευθερίαν ποθοῦντίων· καὶ οἱ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν κακῶν τῆς εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν ἑπαῖνοι, ἀποδοθείσης τῆς ἐλευθερίας αὐτοῖς καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων¹⁰⁾), πῶς

πῶδο: μεταφορὰ θεασάμενοι. Τοσαῦτα γοῦν ἐγένοντο σφαγαί, ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο, ἱκανὰς εἶναι πρὸς αἰώνιαν εἰρήνην. Τέλος γοῦν εἶς. Id est: *Pectora tribulium suorum perforabant ii qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tot porro tantaeque factae sunt caedes, ut si in proeliis adversus barbaros factae fuissent, sufficere id potuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Tandem vero divina providentia tam impiorum facinorum ab illis poenas expetiit, nec tamen sine damno reipublicae. Totus enim ille supra memorati imperatoris exercitus etc.* Quid his clarius, quid apertius? Nae admodum pertinacem esse oportet illum, qui haec ita restituenda esse negaverit. [Ad rem vid. *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* in: *Zeltschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums Freiburg* a. 1829. Fasc. III. p. 47.] — 6) Ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο. Duplex huius loci sensus potest esse. Aut enim ita verti potest ut vertit Portesius: *Sane caedis et sanguinis tanta vis fuit, ut si barbarorum esset, ad foedus sempiternum sufficeret.* Aut cum Christophorono verti potest in hunc modum: *Tot plane factae sunt caedes, quot si in barbaros factae fuissent, satis multae ad aeternam pacem constituendam videri potuissent.* Atque hic posterior sensus mihi quidem magis placet. Eadem plane sententia est Lucani in exordio Pharsaliae cum dicit:

*Heu quantum potuit terrae pelagique parari
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextrae.*

Πρὸ ὅσαι τὰ μὲν melius scriberetur ὥστε. Sequitur enim ἱκανὰς εἶναι. — 7) Τινὸς ἀχρήστου. Maxentium intelligit, ut ex sequentibus apparet. Quoniam autem modo exercitus Diocletiani ad Maxentium transierit, non difficile est divinare. Post abdicationem Diocletiani Galerius Maximianus eius copias accepit; quarum partem Severo caesari ad Italiae tutelam tradidit. Paulo post cum Maxentius imperium Romae arripuisset, Severum cum copiis adversus eum misit Galerius. Sed Maxentius dolis et pollicitationibus corruptum Severi exercitum, ad suas partes traduxit. Post haec Galerius cum maioribus copiis adversus Maxentium profectus, ipse quoque simili militum proditione desertus est. Ita Diocletiani milites in potestatem Maxentii venerunt. — 8) Προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν. In codice Fuk. ac Turnebi ita legitur hic locus: *προνοίας τε Θεοῦ ἢ μεγάλη πόλις οὐκ εὐμυροῦσα.* — 9) Ἀλλὰ μὴν καὶ. Scribendum est *ἀλλὰ μὴν αἱ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφωνήσεις* etc. Codex Fuk. *ἀλλὰ μὴν καὶ αἱ* — 10) Καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων. Gloriatur Constantinus, quod profligata Maxentii tyrannide Romanis libertatem et contractus cum iustitia reddiderit. Nam post caedem tyranni, quaecumque ab eo vel a iudicibus eius gesta fuerant, infirmabantur. Itaque si quis dignitate ab illo auctus fuisset, ad pristinum statum redibat, et codicillos impetratae dignitatis ad legitimum principem referre cogebatur. Sententiae quoque ac decreta, quae iis temporibus prompserant iudices, ex publicis scriiniis

οὐ παντὶ τρόπῳ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καὶ τὴν πρὸς ἀνθρώ-
πους στοργὴν χαρακτηρίζουσιν;

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Κ ε'.

Ὅτι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας ὁ Θεὸς αἴτιος, καὶ ὅτι τὰ μὲν κακορθώ-
ματα παρὰ Θεοῦ χρῆ ζῆτειν καὶ αὐτῷ λογιζέσθαι, ῥαθυμῶ δὲ ἡμεῖς
ἐπιγράφειν τὰ πταίσματα.

Ὅταν δὲ τὴν ἐμὴν ὑπηρεσίαν ἐπαινοῦσιν¹⁾, ἐξ ἐπιπνοίας
Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχουσαν, ἅρ' οὐ τῆς ἐμῆς ἀνδραγαθίας τὸν
Θεὸν αἴτιον εἶναι διάβεβαιαῦνται; Πάντων γε μάλιστα²⁾· ἔστε
γὰρ Θεοῦ ἴδιον, τὸ τὰ ἄριστα πράττειν, ἀνθρώπων δέ, τὸ τῷ
Θεῷ πείθεσθαι. Ἔστι δὲ, οἶμαι, διακονία καλλίστη τε καὶ
ἀρίστη, εἴ τις πρὸ τῆς ἐγχειρήσεως προκατασκευάζει³⁾ τὴν τῶν
πραχθησομένων ἀσφάλειαν· καὶ ἐπίστανται γε πάντες ἄνθρωποι
τὴν τῶνδε τῶν χειρῶν ἀγιωτάτην λατρείαν⁴⁾ ὀφείλεσθαι τῷ

ac tabulariis auferebantur. Denique totum illud tempus tyrannidia pro
nullo habebatur, perinde ac si nunquam fuisset. Quare nec ad praescri-
ptionem longi temporis proficiebat. Pacta quoque et conventa, et cuius-
quemodi contractus per id temporis spatium inter privatos transacti,
pariter infirmabantur, idque stricto iure. Verum legitimi principes par-
ta de tyrannia victoria, postquam omnes eorum actus infirmaverant, pacta,
venditiones, donationes, manumissiones, et huiusmodi privatorum gesta
confirmare consueverant, data publicae constitutionis indulgentia; ne si
haec omnia irrita fierent, privatorum quies ac securitas conturbaretur.
Docent id imperatorum leges in cod. Theodosiano lib. 15. *de infirman-
dis his quae sub tyrannis gesta sunt*. Ex quibus intelligimus, cur
Constantinus dicat se contractus Romanis reddidisse. In codice Fuk.
[et Ion.] *συμβόλων* scribitur, non *συμβολαίων*. Ad hunc morem alludere
videtur Rufinus in fine libri IX. cum ait: *Edictis namque frequentibus
per omnem locum propositis, non solum tyrannicas adversus Christia-
nos depulerat leges, iusque civile reddiderat etc.*

Cap. XXVI. 1) [*Ἐπαινοῦσιν* Cast.] — 2) *Πάντων γε μάλιστα*.
Scribendum est πάντως, et ante hanc vocem ponenda est interrogatio,
quemadmodum legisse videtur Christophorsonus. [*Πάντως* Zimm.] —
3) [*Παρασκευάζοι* Ion. et mox τῶνδε ibid. punctis subnotatur.] — 4) *Τὴν
τῶνδε χειρῶν ἀγιωτάτην λατρείαν*. Non possum probare interpretationem
Christophorsoni qui verit: *Manuum ad caelos sublatarum cultum*. Ego
vero non dubito quin *λατρεία* hoc loco idem sit ac *ministerium*. Ait
enim Constantinus, homines deo debere praestare manuum suarum mi-
nisterium, idque cum fide pura ac sincera. *Διακονίαν* et *ὑπηρεσίαν* supra
dixerat eodem sensu. Certe *χεῖρες* pro manibus ad caelum elevatis, seu
pro precibus, quomodo dici possint non video. Sed et quae sequuntur,
apertissime refellunt versionem Christophorsoni. Addit enim Constantinus
καὶ σύγγε ταῖς χερσὶν etc. Id est, *precibus quoque et supplicationibus
cum manuum opera ac ministerio coniunctis, quidquid actum est pro
hominum utilitate, feliciter esse confectum*. Postquam enim Constanti-
nus dixit homines manuum suarum ministerium deo debere praestare,
addit non solum manus deo commodandas, sed etiam preces ac suppli-

Θεῷ πίστει καθαρῇ καὶ εὐκρινεστάτῃ· καὶ σὺν γε ταῖς χερσὶν εὐχαῖς τε καὶ λιτανείαις, πᾶν ὅσον ἤνυσται ὑπὲρ συμφέροντος, κατορθοῦσθαι, προσγενομένης ὠφελείας⁵⁾ ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ τσαύτης, ὅσην ἂν ἕκαστος αὐτῷ τε καὶ τοῖς φιλότατοις ἠϋξάτο· ἰστόρησαν δὲ καὶ τὰς μάχας, καὶ ἐθεάσαντο καὶ τὸν πόλεμον, τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύουσης⁶⁾· καὶ εἶδον τὸν Θεὸν ἡμετέροις εὐχαῖς συναιρόμενον· ἀνίκητον γὰρ χρῆμα ἢ δικαία προσευχὴ, καὶ οὐδεὶς ὁσίως λιτανεύων ἀποτυχάνει τοῦ σκοποῦ· οὐδὲ γὰρ περιλείπεται κόσμος⁷⁾ ἀποτεύγματι, εἰ μὴ μόνον ἔνθα ἂν τὸ τῆς πίστεως ὀκλάζη· ὁ γάρτοι Θεὸς αἰεὶ πάρεστιν εὐμενῆς, τὴν τῶν ἀνθρώπων προσδεχόμενος καλοκἀγαθίαν· διὸ ἀνθρώπινον μὲν, πταῖσαι ποιεῖ, ὁ δὲ Θεὸς, ἀναίτιος τῶν ἀνθρωπίνων πταισμάτων⁸⁾· διὸ χρὴ τοὺς πάντας τοὺς τὴν θεοσέβειαν καταδιώκοντας, χάριν ὁμολογεῖν τῷ σωτῆρι τῶν πάντων, ἔνεκεν τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας⁹⁾, καὶ τῆς τῶν δημοσίων πραγμάτων εὐμοιρίας, ὁσίοις τε εὐχαῖς καὶ λιτανείαις ἐπαλλήλοις ἐξιλεοῦσθαι τὸν Χριστὸν ἡμῖν, ὅπως τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ διαφυλάττοι· οὗτος γὰρ ἐστὶν ἀήττητος σύμμαχος καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίων, ὁ δὲ αὐτὸς, κριτὴς αἴριστος, ἀθανασίας ἡγεμὼν, αἰδίου ζωῆς χορηγός.

orationes adhibendas, ut res quas agendas suscepimus, feliciter cedant. Hoc est quod Graeci vulgari proverbio dicere solebant σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει; quo indicabant, simul cum precatione manum operi esse admovendam. Porro cum ait Constantinus τῶνδε τῶν χειρῶν λιτανείαν, de se ipso loquitur, eo modo quo apud Virgilium Aeneas:

— — — *si Pergama dextra*

Defendi possent, dextra hac defensa fuissent.

— 5) Πρὸς γενομένης ὠφελείας. Scribendum est uno verbo προσγενομένης, quod miror a Scaligero et aliis animadversum non fuisse. Ita certe codex Fuketii. [Ad praeced. voc. λιτανείαις vid. c. III. p. 342. V. C. IV, 61. not. 2. de laud. Const. c. XVI, ext.] — 6) Τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύουσης. Populum Romanum intelligit, qui cum Maxentii tyrannide oppressus esset, pro Constantino adversus Maxentium vota faciebat. Et hic quidem sensus tolerari potest. Verumtamen re attentius examinata, aliquid mendii hic subesse suspicor. Ac fortasse legendum τὴν νίκην τῷ ἐμῷ στρατεύματι βραβεύουσης. — 7) Περιλείπεται κόσμος. Hoc loco κόσμος ponitur pro praetextu; quod vocabulum in oratione Latina Constantii cum interpres non intelligeret, ita vertit, melius facturum, si πρόφασις posuisset. Male igitur Portesius et Christophorsonus *mundum* interpretati sunt. — 8) Ἀναίτιος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Scribendum est πταισμάτων, ut in libro Moraei emendatum inveni. Atque id iam ante monuerunt Genevenses ex Scaligeri et Bongarsii libris, quibus subscribit codex Fuketii. — 9) Τῆς ἡμετέρας αὐτῷ σωτηρίας. Non assentior Scaligero, Bongarsio, Grutero, qui hunc locum sic emendant: τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτ. Ego malim legere τῆς ἡμετέρας καὶ σφῶν αὐτῶν σωτηρίας, quam scripturam in versione mea secutus sum. In codice Fuk. scribitur τῆς τε ἡμῶν αὐτῶν. In schedis autem scriptum est τῆς τε ἡμέρας αὐτῷ etc.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ

ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΚΟΣ*)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ**)

ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΕΦΑΙΝΩΝ.

Ἄλλ' οὐκ ἐγὼ μύθους, οὐκ ἀκοῆς θήρατρα λόγων εὐχλαστίαν
πλασάμενος, πάρειμι κηλήσων ὡς διὰ φωνῆς Σειρήνων· οὐδὲ
χρυσείοις δεπάεσσιν, ὠραίοις ἄνθεσι, ῥημάτων φράσει πεκαλ-
λιστημένους, ἠδονῆς φάρμακα τοῖς τῶνδε προπιούμαι φίλοις·

*) [Εὐσεβίου — τριακονταετηρίκος. Qualis fuerit Eusebii nostri elo-
quentia, paucis quidem sed egregie adumbravit Tzschirner. de claris
veteris ecclesiae oratoribus commentat. V. p. V. sqq. p. VIII. sq.: „Meretur
— Eusebius locum inter claros ecclesiae veteris oratores eam potissi-
mum ob causam, quod sermones sacros ab litterarum sacrarum inter-
pretatione ad continuam et accuratorem rerum expositionem traduce-
bat et disputandi dicendique rationem, oratoribus Graecis usitatam,
in ecclesiis usurpabat. — — — Origenes res omnes attigebat magis
quam explicabat. Hanc rationem, quam plurimi discipularum eius
atque admiratorum secuti esse videntur, Eusebius, quantumvis ipse
coleret Alexandrinos (et praee ceteris Origenem. Vid. Mosheim. dissert.
ad histor. eccles. pertinent. Vol. I. p. 559 sq. edit. III.), deserbat. Nam
non in orationibus modo, nulla proposita pericopa habitis, verum
etiam in homiliis metam certam persequitur semper, non huc et illuc
delatus. Quamquam enim sententiam universam (thema nostris dici-
tur), a qua reliqua omnia pendent, non pronuntiare solet ut nostris
usitatum est, in una tamen re tradenda versatur eamque continua
oratione plene satis et accurate explicat. Neutiquam negligit litteras
s., verum omnia effatis et exemplis, ex iis ductis, illustrat et confirmat.
At non haeret in iis, ut Origenes, neque interpretem agit, de rebus
diversis uno eodemque in loco disputantem et arguantem saepe, sed
oratorem, rem unam una tenore persequentem.“ Ita igitur quamvis res
tradendas e domesticis potius divitiis et temporum suorum historia depre-

σοφοῖς δὲ πειθόμενος, παραγγέλλω τὰς λαοφόρους φεύγειν καὶ ἐκτρέψασθαι, μηδὲ τῷ πλήθει συνωθεῖσθαι διακελεύομαι. "Ἦκω δὴ βασιλικῶν ὕμνων καινωτέρας ᾠδῆς ἐν ὑμῖν ἀπαρξόμενος¹⁾. Μυρίων δ' ἀμφὶ τὴν αὐτὴν ἐμοὶ απευδόντων χορείαν, πάτον ἀνθρώπων ἀλείνων²⁾ αὐτὸς, τὴν ἀτριβῆ βαδισῶμαι, ἧς οὐ

meret noster, quam a Graecis mutuaretur, tamen disputandi dicendique genus, Graecis oratoribus usitatum, eum usurpasse, Tzschirnerus statim post l. l. monuit, ita pergens: „*Nam plena satis sententiarum expositio, subtilis argumentatio, aptus rerum ordo, singularum sermonis partium cohaerentia, omniumque maxime oratio elegans, comita, ornata et orationis eum prodit, qui et tenebat rhetorices praecepta et oratorum graecorum exemplum sequebatur.*“ Hinc genus dicendi Eusebii saepius est poëticum et verbis a poëtis desumptis distinctum, comitissima autem omnium, eodem Tzschirnero l. l. p. XIII. iudice, ea ipsa est qua cum aliis panegyristis in Constantini laudibus celebrandis totus versatur, nostri oratio. Quanquam de dicendi genere quo Eusebius usus sit, tenendum est, saepius non nativam et veram sed adscititiam et affectatam esse illam orationis Eusebianae pulchritudinem et elegantiam. Cf. quae monui ad V. C. I. prooem. not. 5, infra cap. IV, not. 4, c. IX, not. 2, c. XIV, not. 3, et ipse Tzschirner, l. l. p. XIV.; „*Seculi vitium utique traxit Eusebius. Nihilominus orator admodum probabilis censendus est. Nam quod primum est oratoris officium, aptum plerumque rerum delectum habuit. Vita eius in ea incidit tempora, quibus ecclesia, sedata persecutione, rerum suarum incrementa laetissima capiebat. Itaque consentaneum erat, de rerum praesentium prosperitate quam saepissime dicere. Memoria persecutionis eorumque qui martyrii coronam meruerant, in omnium animis haerebat. Itaque consentaneum erat, de periculis, feliciter superatis, crebro verba facere et martyrum constantiam praedicare. Disputabatur vehementius Arianos inter et Athanasianos seu Catholicos de natura filii dei eiusque ad patrem ratione. Itaque consentaneum erat, hunc locum exponere atque ad servandam concordiam hortari. Aptè electa accurate satis explicavit noster, interdum doctius etiam et subtilius quam par erat. Idem in plerisque rectum rerum ordinem servavit et dicendi genere usus est, quo homines cultiores et delicatiores tenere posset. Nam oratio nostri, graeca est, et, licet tumescat interdum (imo saepe), ornata tamen nitet et placet elegantia. Ea vero Constantiniani seculi oratori, cui non modo animi audientium locupletandi et movendi, verum etiam aures demulcendae erant, plane conveniebat.*“] — **) Πρόλογος. Solebant olim sophistae ante orationes suas brevi interdum praefatione proluere, more citharoedorum qui ante canticum, tentamenti causa aliquid praecinunt. [Vid. Quintilian. instit. IV, 1, 2. Cf. Fischer, ad Platon. Phaed. I, 4. Wernsdorf, ad Himer. p. 460 sq.] Haec praefatio vulgo προθεωρία dicebatur. Sic in oratione XV. Themistii, et in declamationibus Libanii non semel occurrit. Hinc προθεωρία a Theodoretis sumitur pro prologo. [Vide προθεωρίαν quam orationi primae praemisit sophista Himerius et lege de illis προθεωρίαις Cresollium in theatro sophistarum IV, 8. p. 197. Cf. Photii cod. CLXV. Verba τῶν — ἐπαύρων desunt apud Zimm.] — 1) Ἐπαρξόμενος. Scribe ἀπαρξόμενος ex codice Fuketii. — 2) Πάτων ἀνθρώπων ἀλείνων. Scribendum est πάτον ἀνθρώπων. Est enim hemistichium Homeri notissimum de Bellerophon-te, quod Cicero ita convertit ut posui. Certe in codice Fuk. discrete scribitur πάτον ἀνθρώπων ἀλείνων. Porro Eusebius hunc prologum crebrius poetarum versiculis quasi floribus de industria conspersit, ut auditorum animos huiusmodi venustate pelliceret. Sic supra χρυσέοις δειπέεσι,

θείαις ἀνίπτοις ἐπιβαίνειν ποσίν. Οἱ μὲν γὰρ δημῶδεις, μειράκλων τε σοφίσμασι πεπατημένους μετιάντες λόγους, Μοῦσάν τε ἠδεῖαν καὶ πάνδημον ἀσπαζόμενοι, θνητὰς ἀκοὰς θνητοῖς διηγήμασι θελγόντων, ἠδονῆ τὸ κρεῖττερον ἀποδόντες· οἱ δ' αὐτῆς μύσται τῆς καθόλου σοφίας, θείων ἐπιστήμης ἅτε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπήβολοι, τὴν τοῦ κρεῖττονος ἐκλογὴν ἐν ἀγαθοῦ μοίρα θέμενοι, τὰς αὐτοῦ βασιλέως θεοφιλεῖς ἀρετὰς, φιλοθέους τε πράξεις, τῶν ἀνθρωπίνων προὔτιμησάν τε καὶ εἶλοντο, δευτέρους ἀνυμνεῖν τὰ δεύτερα τῶν καλῶν παραχωρήσαντες. Θείων γὰρ καὶ ἀνθρωπείων σοφίας οὔσης καὶ ἐν βασιλέως ψυχῇ, καὶ τῶν μὲν εἰς θεόν, τῶν δ' εἰς ἀνθρώπους τεινόντων, τοῖς μὲν ἐκτὸς περιβόλων ἱερῶν ἐστῶσιν, οἳ περ δὴ ἐπιτήδειοι³⁾, τὰ ἀνθρώπεια διακονείσθων, σεμνὰ μὲν ὅμως καὶ ὑπερφυῆ, βιωφελῆ τε καὶ ταῦτα· πάντα γὰρ τὰ βασιλέως, καλὰ, πλὴν ἔτι λειπόμενα⁴⁾ τῶν θειοτέρων· οἱ δ' ἀνακτόρων ἀγίων εἶσω, ἀδύτων τε καὶ ἀβάτων μυχῶν ἐντὸς διαβεβηκότες, θύρας βεβήλοισι ἀκοαῖς ἀποκλείσαντες, τὰς ἀπορρήτους βασιλέως μυσταῖς τοῖς τούτων μύσταις διηγεῖσθων μόνοις· οἱ δὲ τὰ ὦτα νάρασιν εὐσεβείας καθηράμενοι, ψυχῆς τε αὐτῆς μεταρσίῳ πτερῶν τὰ νοεράν ἐπερείσαντες, ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλέα χορευόντων, σιγῇ τὰ θεία τελούμενοι· λογίων δὲ χρησμοὶ, οὐκ ἐκ μαντείας μᾶλλον ἢ μανίας⁵⁾ παράφρονος, φωτὸς δ' ἐπιπνοῖαις ἐνθέου προσπεφωνημένοι, τῶν τελείων ἡμῖν γενέσθωσαν διδάσκαλοι⁶⁾, ἀμφὶ βασιλείας αὐτῆς, ἀμφὶ τε βασιλέως τοῦ ἀνωτάτου, δορυφορίας τε θείας ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλέα, τοῦ, τε καθ' ἡμᾶς βασιλικῶ παραδείγματος, καὶ τοῦ τὸ χάραγμα κεκιβδηλευμένου, τῶν θ' ἑκατέρω συνομαρτούντων τάγματι. Οἷς δὴ

poeticum est. — 3) Ὅση δὲ οἷπερ δὴ ἐπιτήδειοι. Non dubito quin Eusebius scripserit, ὅσοι δὴ περ οἱ ἐπιτήδειοι. Subaudiendum autem est verbum εἶσιν. At interpres huius orationis Christophorus cum haec non animadvertisset, omnem huius loci sensum interpretatione sua confundit. In codice Fuk. desunt haec verba ὅση δὲ, optime. — 4) Πλὴν ἔτι λειπόμενα. Sic etiam Fuk. codex, malim tamen scribere πλὴν ἅτε. — 5) Μᾶλλον ἢ μανίας. Transpositio verborum familiaris Eusebio, pro ἢ μᾶλλον μανίας. [Ita scripsit Zimm.] Mox ἐπιπνοῖαις scribitur in codice Fuk. [Ita scripsi cum Zimm. pro ἐπιπνοῖαις Val. qui vertit: „quae spiritus divini afflatu atque intima illustratione sunt edita.“] — 6) Τῶν τελείων ἡμῖν γενέσθωσαν διδάσκαλοι. Proculdubio scribendum est τῶν τελειῶν, quam emendationem confirmant verba quae mox sequuntur, οἷς δὴ τὰς θεοπρεπεῖς τελετὰς ἱεροφαντούμενοι. Ait enim Eusebius libros sacros in quibus divina continentur oracula, magistros nobis esse sacrorum mysteriorum, ac veluti quosdam hierophantas. — 7) Ἱεροφαντούμενοι. Idem est quod supra dixit τελούμενοι. Nam ἱεροφαντεῖν, idem valet ac

ταῖς θεοπροπιῖς τελταῖς ἱεροφαντούμενοι⁷⁾, ὡδέ, πη θεῶν ὀργῶν ἐφαψάμεθα⁸⁾.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α'.

Πανήγυρις μὲν αὕτη βασιλέως μεγάλου, χαίρομεν δ' ἐν αὐτῇ θειάζοντες λόγων ἱερῶν παιδεύμασιν, οἱ βασιλικοὶ παῖδες· ἐξάρχει δ' ἡμῖν τῆς ἐορτῆς, ὁ μέγας βασιλεὺς. Μέγαν δ' ἐγὼ βασιλέα καλῶ, τὸν ἀληθῶς μέγαν· τοῦτον δ' εἶναι φημι (οὐ νεμισσῆσει δὲ παρῶν βασιλεὺς, ἀλλὰ καὶ συνευφημήσει τῇ θεολογῆ¹⁾) τὸν ἐπέκεινα τῶν ὄλων²⁾, τὸν πάντων ἀνώτατον, τὸν ὑπέρτατον, τὸν ὑπερμεγέθη, οὗ θρόνοι μὲν τῆς βασιλείας, αἰψίδες οὐράνιοι, γῆ δὲ ὑποπόδιον αὐτοῦ τῶν ποδῶν· οὐδέ τις ἐπαξίως³⁾ νοῆσαι τοῦτον δύναται· ἄν· φῶς δ' ἀμφ' αὐτὸν ἀπαστράπτει ἀρρήτοις ἀκτίνων μαρμαρυγαῖς, παντὶ τῷ τῆς αὐτοῦ

τελείν. Quare ἱεροφαντεῖσθαι idem erit ac τελείσθαι. Hierophantae Athenis dicebantur antistites Eleusiniorum sacrorum, qui sacra Cereris tradebant et consignabant. Quos tanto honore prosequerantur sacriati, ut nunquam eos proprio nomine appellarent. Docet id Eunapius in vita Maximi philosophi his verbis: τοῦ δὲ ἱεροφάντου κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον, ὅστις ἦν τοῦνομα, οὗ μοι θέμις λέγειν· ἐτέλει γὰρ τὸν ταῦτα γράφοντα, καὶ εἰς Εὐμολπίδας ἤγε: *Nomen vero eius qui tunc erat hierophanta, nefas mihi est esse ferre, propterea quod me qui haec scribo, sacris initiavit, et inter Eumolpidas retulit.* Idem testatur Lucianus, seu quis alius auctor, in Lexiphane, ubi Megalonymus quidam Atheniensis ait se cum egressus esset domo visurus magistratum, offendisse daduchum et hierophantam, et alios sacrorum ministros, qui Diniam in ius trahebant, accusantes hominem, quod ipsos proprio nomine appellasset, cum nefas esset eos proprio nomine appellare, posteaquam consecrati fuerant: ἔγκλημα ἐπάγοντας, ὅτι ἠνόμαζεν αὐτούς· καὶ ταῦτα εὐ εἰδὼς, ὅτι ἐξ οὐπερ ὠσιώθησαν, ἀνώνυμοί τε εἰσι, καὶ οὐκέτι ὀνομαστοί. Quamquam Lucianus plus dicit quam Eunapius. Nam Eunapius quidem iis duntaxat qui sacriati apud Eleusinam fuissent, nefas fuisse dixit hierophantam illum a quo sacra susceperant, proprio nomine appellare. Lucianus vero omnibus promiscue id vetitum fuisse affirmat. Hinc est quod inter epistolas Libanii, quaedam leguntur hoc titulo: τῷ ἱεροφάντῃ. Et in lib. V. epistolarum Symmachi, primae tres inscribuntur *Hierophantae*. Cum enim uterque illorum Athenis initiatus fuisset, nefas habuit hierophantam proprio nomine appellare. [Add. Dionys. Hal. antiqq. Rom. II. p. 133. Philostrat. vit. Apollon. IV, 18. Hesych. s. v. ἱεροφάντης. Valesii Emendatt. III, 15. p. 96. ed. Burmann. Meursii Eleusin. c. XIII. Creuzer Symbolik T. IV. p. 482 sqq. et Excurs. III.] — 8) Θεῶν ἐφαψάμεθα. Vocem omiserant typographi Genevenses, quam nos ex codice Fuk. supplevimus Θεῶν ὀργῶν ἐφαψάμεθα.

Cap. I. 1) [Συνευφημήσει τῇ θεολογῆ, hunc de divinitate sermonem pari nobiscum studio ac favore prosequetur, interprete Val.] — 2) Τὸν ἐπέκεινα τῶν ὄλων. Haec verba desunt in codice Fuketii. — 3) Οὐδ' εἰ τις ἐπαξίως. Scribendum videtur οὐδ' ἄν τις. Videtur tamen aliquid hic deesse. In codice Fuk. scribitur οὐδέ τις ἐπαξίως νοῆσαι

θεότητος ἀπειργεῖ τὴν θλίαν. Τοῦτον στρατιαὶ περιπολοῦσιν οὐράνῳ, δορυφοροῦσι δ' ὑπερκόσμιαι δυνάμεις, τὸν αὐτὸν δεσπότην καὶ κύριον καὶ βασιλέα γνωρίζουσαι· ἀγγέλων τε ἄπειρα πλήθη, θλαστοὶ τε ἀρχαγγέλων, καὶ πνευμάτων ἁγίων χοροὶ, τῶν ἀμφ' αὐτὸν μαρμαρυγῶν ὥσπερ ἐξ αἰενάων φωτὸς πηγῶν ἀρυττόμενοι, καταυγάζονται. Φῶτά τε πάντα, καὶ φώτων ἀσωμάτων θεῖα καὶ νοερὰ γένη, τὸν ἐπέκεινα χώρον οὐρανοῦ λαχόντα, τὸν μέγαν βασιλέα⁴⁾ τοῖς ἀνωτάτω καὶ θεοπρεπέσιν ὕμνοις γεραίρουσι· μέσος δ' ἀμφιβέβληται μέγας οὐρανὸς περιπέτασμα κυάνεον, τοὺς ἐκτὸς, τῶν εἶσω βασιλικῶν οἰκῶν διεῖργον· ἀμφὶ δὲ τοῦτον ὡς ἐν βασιλείῳ προθύροις περιπολοῦσι δαδουχοῦντες⁵⁾, ἥλιος καὶ σελήνη καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν φωσφόρα, τὸν βασιλέα τῆμῶντες, αὐτοῦ τε νεύματι καὶ λόγῳ, τοῖς τὸν σκότιον ἔξω λαχοῦσιν οὐρανοῦ χώρον, φωτὸς ἀσβέστους ἐξάπτοντες λαμπάδας. Τοῦτον ἡμῶν τὸν μέγαν βασιλέα Χριστὸν, καὶ αὐτὸν τὸν καλλήνικον ἡμῶν βασιλέα ἀννυμεῖν συνησθημένος, εὖ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν⁶⁾, ἅτε τῆς βασιλείας ἡμῖν τοῦτον μόνον εἰδὼς αἴτιον· τοῦτον καὶ φιλόθεοι καίσαρες πηγὴν ἀπάντων ἀγαθῶν εἶναι γνωρίζουσι, πατρόθεν τὸ μάθημα παρειληφότες· τοῦτον στρατοπέδων δῆμοι, λαοὶ πανπληθεῖς κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις, ἔθνων τε ἄρχοντες ἐκκλησιάζοντες, εὐσεβοῦσιν, ὑπὸ μεγάλῳ σωτήρῳ καὶ διδασκάλῳ⁷⁾ παιδευόμενοι· ἀλλὰ καὶ πᾶν ἀθρώως γένος ἀνθρώπων, ἔθνη

τοῦτον δύναιτ' ἂν recte. — 4) Τὸν μέγαν βασιλέα Χριστὸν. Postrema vox delenda est. Quae enim hactenus dixit Eusebius, non de Christo, sed de deo patre dixit, cui proprie monarchiam veteres Theologi tribuerunt. Sed et sequentia manifeste docent, haec non dici de Christo. Si cui tamen religio est aliquid expungere, post vocem βασιλέα distinctionem apponere oportebit, ut sensus sit deum patrem, summum omnium regem, tum a Christo, tum a Constantino hymnis celebrari. Idem enim de Christo infra dicit Eusebius noster. — 5) Δαδουχοῦντες. Eleganter Eusebius Solem et Lunam comparat lampadariis seu cursoribus, qui imperatori praesire consueverant cum cereis et lampadibus, ut notavi ad Amm. Marcellinum. — 6) Εὖ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν. Scribendum videtur δοκῶ ποιεῖν, quam lectionem in versione mea secutus sum. Sed videntur omnino hic quaedam deesse, quae suppleri possunt in hunc modum: τοῦτον ἡμῖν τὸν μέγαν βασιλέα, Χριστὸν καὶ αὐτὸν καλλήνικον ἡμῶν βασιλέα ἀννυμεῖν συνησθημένος, ἀννυμεῖ ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, εὖ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν etc. Id est: Hunc maximum regem a Christo, qui et ipse rex noster est invictissimus, hymnis celebrari probe sciens imperator noster, ipse quoque laudibus atque hymnis prosequitur, recte atque ordine faciens; quippe qui intelligat, hunc unum nobis imperii auctorem esse. Ita sensus est apertissimus, nec puto Eusebium aliter scripsisse ac sensisse. In codice tamen Fnk. scribitur: εὖ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν. — 7) ὑπὸ μεγάλῳ σωτήρῳ καὶ διδασκάλῳ. Interpres haec de Constantino dici existimavit, quod equidem non damno. Possunt tamen etiam de Christo

παντοῖα, φυλάει καὶ γλῶσσαι, κοινῇ τε πάντες ὄρου καὶ κατὰ μέρος, ταῖς γνώμας διεσπῶντες τὰ ἄλλα, κατὰ μόνην τήνδε συμφωνοῦσαι τὴν ὁμολογίαν, τὸν ἕνα καὶ μόνον λογισμοῖς ἐμφύτοις, αὐτομαθέσι τε καὶ αὐτοδιδάκτοις ἐννοίαις θεοαλυτοῦντες. Τί δ' οὐχὶ καὶ τὰ πᾶν τῆς γῆς στοιχεῖον αὐτὰν δεσπότην γνωρίζει, τοῖς ἐξ αὐτῆς ἀναδιδόμενοις βλαστήμασι τε καὶ ζώοις, τὴν πρὸς τὸ νεῦμα εὖ μάλα τοῦ κρείττονος⁸⁾ ὑποταγὴν ἐνδεικνυμένη; Τοῦτον καὶ παταμῶν ῥοαὶ πλημμυροῦσαι τοῖς νάμασι, πηγῶν τε τῶν ἐξ αἰῶνος, βυθῶν ἀπέτρων⁹⁾ ἀεννάων πηγάζουσαι φύσεις, τῆς ἀρρήτου θαυματουργίας ἐπιγράφονται αἴτιον· αὐτὸν καὶ θαλάττης ἄβυσσοι βένθεσιν ἀπέτροις ἐγκεκλεισμένοι, κυρτούμενά τε κύματα, μετέωρα εἰς ὕψος αἰρόμενα¹⁰⁾ καὶ φόβον ἀπειλοῦντα τῇ γῆ, μέχρις αὐτῶν αἰγιαλῶν προαῖοντα, πτήσσει, νεύματι θεοῦ νόμου πεπεδημένα· αὐτὸν καὶ χειμερίων ἄμβρων μεμετρημένα φεύματα, κτύποι τε βροντῶν καὶ ἀστραπῶν λαμπηδόνες, καλίνστροφοὶ τε ἀνέμων ῥίπαι, νεφῶν τε διαέριος πορείαι, τοῖς τῆς αὐτοῦ θέαν ἀντοπτεῖν¹¹⁾ ἀδυνάτοις, προφαίνουσιν· ἀλλὰ καὶ ἡ παμφαῆς ἥλιος τὸν μακρὸν αἰῶνα δολιχεύων¹²⁾, μάγου αὐτὸν οἶδε κύριον, αὐτοῦ τε νεύματι δουλεύων, εὖ παρὰ βαίνειν ἐκτὸς ὄρων τολμᾷ· σελήνη τε ὑποχωροῦσα τὸ φέγγος ἡλίου¹³⁾, χρόνων τε περιόδοις μειουμένη καὶ πάλιν αὐξομένη, θεσμοῖς ὑποτάσσεται θεοῖς· κάλλη τε οὐρανοῦ, χορείαις ἄστρων ἀποστίλλοντα, βαινάντ᾽ αὖτε σὺν τάξει καὶ ἀρμονίᾳ, καὶ

accipi. — 8) Τὴν πρὸς τὸν εὖ μάλα τοῦ κρείττονος ὑποταγὴν. [Ita Val.] Hic locus corruptus est, quem tamen facile possis emendare. Scribe igitur meo periculo τὴν πρὸς τὸ νεῦμα τοῦ κρείττονος certissima emendatione. [Val. emendationem recepit Zimm., omissa tamen articulo τὸ ante vocem νεῦμα, vitio fortasse typhotetae. Sed equidem ut πρὸς τὸ νεῦμα scribendum, ita εὖ μάλα haud omittendum duxi, cum praecedens τὸ νεῦμα facillime omitti potuerit propter similitudinem soni in sequenti εὖ μάλα, quam de industria quaesivisse h. l. videtur Eusebius.] — 9) Ἐξ αἰῶνος βυθῶν ἀπέτρων. Quatuor haec vocabula delenda esse videntur, utpote superflua, et huic loco parum convenientia. Quod si quis ea retinere voluerit, transponenda erunt hoc modo: πηγῶν τε τῶν ἀεννάων ἐξ αἰῶνος βυθῶν ἀπέτρων πηγάζουσαι φύσεις. Quanquam aliud verbum substituendum videtur. Neque enim commode dicitur: πηγῶν πηγάζουσαι φύσεις. Melius esset ἀνομβροίζουσαι, ut loquitur Eusebius infra, vel potius ἀνομβροῦσαι. — 10) Εἰς ὕψος αἰρόμενα. Ultima vox deest in codice Fuk. — 11) Τὴν αὐτοῦ θέαν ἀντοπτεῖν. Scribendum videtur τοῖς πρὸς τῆς αὐτοῦ θέαν ἀντοπτεῖν ἀδυνάτοις. In codice Fuk. legitur τοῖς τὴν αὐτοῦ θέαν ἀντοπτεῖν, recte. — 12) [Τὸν μακρὸν αἰῶνα δολιχεύων Val. interpretatur: „qui extensa seculorum spatia decurrit.“ Paulo post: μακρῶν αἰῶνων κύκλοις δολιχὸν ἐξανύοντες δρόμον.] — 13) Ὑποχωροῦσα τὸ φέγγος ἡλίου. Interpretes hunc locum ita vertit: Lunam quoque, cuius lumen multo obscurius est quam Solis. Ego vera scribendum esse existimo τὸ φέγγος ἡλίου, id est: Luna vero quae sub solis lumine incedit. [Val.]

ταῖς αὐτῶν ἀναμετρούμενα κύκλους, τὸν παντοῖον δεῖηρα φαι-
 τῶν ἀνακηρύττουσιν, ὁμοῦ τε πάντες οὐράνιοι φαστῆρες,
 αὐτοῦ πνεύματι καὶ λόγῳ μίαν συνταξάμενοι μελωδίαν, μακρῶν
 αἰῶνων κύκλοις ὀλιχθὸν ἐξανύοντες θρόνον, αἰθερίῳι σταδίῳι
 διίππεύουσιν ἀγῶνας· νυκτῶν τε καὶ ἡμερῶν ἀμοιβαῖαι κινήσεις,
 ὥρῶν τε καὶ καιρῶν μεταβολαί, φύθμοι τε καὶ τάξεις τοῦ παν-
 τὸς, (τῆς ἀπειρομεγέθους δυνάμεως)¹⁴) τὴν πολυποίκιλον σο-
 φίαν γεραίρουσιν· αὐτῷ καὶ θυνέμεις ἀφανεῖς, ἀμφὶ τὰ δεῖ
 αἴρος ἀπειμένα πεδία ποτῶμεναι¹⁵), τὴν ὀφειλομένην καὶ κρέ-
 πουσιν θεολογίαν ἀναπέμπουσιν· τοῦτον δὲ τὸν μέγαν βασιλέα,
 καὶ αὐτὰς ὁμοῦ πᾶς ἀνύμνει κόσμος· τοῦτον ἄνωθεν οὐρανῶν,
 οὐρανίων τε ἀψίδων ὑπέρτεροι χοροὶ, γεραίρουσιν· ὑμνοῦσι δὲ
 ὕμνοις ἀρρήτοις ἀγγέλων στρατιαί, πνεύματᾶ τε νοεροῦ φωτὸς
 ἔκγονα, τὸν σφῶν γεννήτορα θεολογοῦσι· τοῦτον αἰῶνες ἀχρ-
 νοὶ πρὸ οὐρανοῦ τοῦδε καὶ πρὸ κόσμου, ἄλλοι τε τοῦτον ἀπει-
 ροὶ αἰῶνες αἰῶνων, πρὸ πάσης τῆς τῶν ὀρατῶν ὑποστάσεως,
 μόνον καὶ μέγαν δεσπότην καὶ κύριον ἐπιγράφονται· τοῦτον καὶ
 αὐτὸς ἐπὶ πᾶσι καὶ πρὸ πάντων καὶ μετὰ πάντας¹⁶), ὁ προὖν
 αὐτοῦ μονογενῆς λόγος, ὁ δὲ μέγας ἀρχιερεὺς τοῦ μεγάλου
 θεοῦ, παντὸς χρόνου καὶ πάντων αἰῶνων πρεσβύτατος, τῆ

vertit: „Luna etiam quae Inminis splendore soli concedit.“] — 14) Τῆς
 ἀπειρομεγέθους δυνάμεως. Malim scribere τῆς ὑπερμεγέθους δ. Mox ubi
 legitur σοφίαν ἀναπέμπουσι, aliud verbum substituendum est, puta ἄνυμ-
 νοῦσιν, vel ἀνακηρύττουσιν. Nam verbum illud ἀναπέμπουσιν non con-
 venit huic loco, et ex sequente periodo huc perperam irrepsit. In codice
 Fuk. legitur τὴν πολυποίκιλον σοφίαν γεραίρουσιν absque his verbis τῆς
 ἀπειρ. δυνάμεως, quae nec in vetustissimo codice Palatino leguntur. [Hinc
 ea uncis inclusit Val., quos nescio cur removerit Zimm.] — 15) [Πο-
 τῶμεναι. Vide infra ad cap. XIII. Ad rem vero vid. Vales. et nos ad
 cap. VI.] — 16) Καὶ μετὰ πάντας. Non video quomodo haec dici pos-
 sint de verbo, illud esse ante omnia et post omnia; nisi de verbo in-
 carnato haec intelligamus. Quo sensu in apocalypsi legitur: Ego sum α
 et ω, primus et novissimus. Potest etiam id intelligi de verbo, quod
 cum ante omnia saecula genitum sit, nihilominus continue generatur a
 patre. Et hoc est, quod in psalmis dicitur: *Filius meus es tu: ego
 hodie genui te* etc. Sic verbum est ante omnia et post omnia et in
 omnibus, non successione temporis, sed ob rationem aeternae generatio-
 nis. Ipse enim est omnium initium ac finis, qui omnia quae sunt, et
 quae esse possunt, inchoat simul ac terminat. Possunt tamen haec Eusebii
 verba aliter intelligi, si construantur cum verbo ὑπεριλύσκειται. Ita sensus
 erit, verbum ante omnes et post omnes deum patrem placare. Sed prior
 expositio verior est. Sic enim Dionysius Alexandrinus in epistola ad Her-
 mamonem de filio dei loquitur: οὐδὲ τὴν κρῖσιν ὑπέιδετο τοῦ πρὸ πάντων
 καὶ διὰ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. Qui locus refertur in libro VII. cap. 10.
 historiae ecclesiasticae. Novatianus quoque in libro de trinitate cap. 14.
 Christum ait esse ante omnia et post omnia: ante omnia quidem, ut deum.

τοῦ πατρὸς καθοσιωμένος τιμῇ¹⁷⁾, πρῶτος καὶ μόνος τῆς πάντων ὑπεριλάσκειται σωτηρίας, πρωτείοις μὲν τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς, δευτερείοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐνδοξαζόμενος¹⁸⁾, ὅτι δὴ τὸ φῶς αὐτὸς ἦν τὸ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ἀμφὶ τὸν πατέρα χορευῶν, μεσικεῦόν τε καὶ διεϊργον τῆς τῶν γενητῶν οὐσίας, τὴν ἀναρχον καὶ ἀγένητον ιδέαν· ὃ δὴ καὶ ἄνωθεν ἐξ ἀλήτου καὶ ἀνάρχου θεότητος ἀναβλυστάνον, ἔξω πρόεισι, τὸν ὑπεραυράνιον χῶρον, τὰ τε εἴσω οὐρανοῦ πάντα, κρείττοσιν ἢ καθ' ἥλιον σοφίας καταλάμπον ἀγαῖς¹⁹⁾. αὐτὸς δ' ἂν εἴη

post omnia vero, utpote hominem. — 17) Τῇ τοῦ πατρὸς καθοσιωμένος τιμῇ. Male interpres vertit *dignitatis paternae particeps*, cum vertendum esset, devotus ac dicatus cultui patris. Similis est inscriptio illa, quae in basi statuarum quas imperatoribus dicaverant, vulgo legitur: DEVOTUS NUMINI MAIESTATIQUE EIUS. [De voce καθοσιωσθαι vide quae annotavi ad Euseb. H. E. IX, 1. T. III. p. 157. Add. Constantin. S. C. c. II. init. c. XI. p. 860.] Ceterum haec Arianum dogma sapiunt. Quisquis enim deum verbum cultui dei patris devotum esse dicit, is profecto nimis abiecte de verbo loquitur, ac verbum non aequare deo patri, sed potius subiicere videtur. Eiusmodi est quod addit Eusebius, verbum patri suo supplicare pro omnium salute. Quae si de deo verbo dicantur quatenus verbum est, ferri nullomodo possunt. Sin de Christo accipiantur, id est, de verbo postquam humanam naturam assumpsit, sunt verissima. Eadem sententia extat in lib. II. adversus Marcellum cap. 7. ubi Eusebius ait filium colere, adorare et glorificare deum patrem. Porro in codice Fulk. paulo ante legitur: ὁ παντὸς χρόνου, καὶ πάντων αἰώνων πρεσβύτατος. — 18) Ἴσοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας. Non dubito quia Eusebius ipse scripserit δευτερείοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας, quod editores cum ferre non possent, mutandum esse putarunt in ἴσοις, ut filius patri aequalis poneretur. Verum Eusebium ita scripsisse ut dixi, docet primo ipsa series orationis. Distinguit enim Eusebius hoc loco gubernationem et regimen universi a regno dei patris. Et in gubernatione quidem universi, filium ait principem locum obtinere, in regno autem patris secundum: πρωτείοις μὲν τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς, δευτερείοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐνδοξαζόμενος. Vides τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν, id est, regnum universi opponi regno dei patris: πρωτείοις igitur opponi etiam debent τὰ δευτερεῖα. Deinde τὰ ἴσα τῆς βασιλείας Graece non dicitur. Postremo Eusebius filium semper secundam causam appellat in libris demonstrationis, et τῶν δευτερεῶν ἠξιῶσθαι dicit in lib. V. demonstrationis cap. 4. [Et in hist. eccl. I, 2. T. I. p. 17. ὡσαυτὶ τοῦ πατρὸς ὑπάρχοντα δύναμιν καὶ σοφίαν, καὶ τὰ δευτερεῖα τῆς κατὰ πάντων βασιλείας τε καὶ ἀρχῆς ἐμπεπιστεύμενον. Hinc necessariam Val. emendationem recepi. Cf. Jortin Anmerkungen über die Kirchengeschichte T. III. p. 174 sq.] — 19) [Κρείττοσιν ἢ καθ' ἥλιον — ἀγαῖς Val. vertit: „sapientiae luce, quae solis splendore longe praestantior est.“ Quae quidem interpretatio cui probatur, ille h. l. admittere debet insigniorem illum et recentioris Graecitatis proprium usum praepositionis κατὰ, ex quo illa iuncta accusativo vel substantivi vel adiectivi post comparativum et ἢ pro substantivo et adiectivo simplici ponitur. Vid. Wernsdorf. ad Himer. orat. VII. p. 529. αὐταῖς μείζον ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους περιεστιν: „Pro μείζον ἢ ἀλλοις. Haec loquendi formula iterum adest Orat. XXVI, 8. et in Phalaride Epist. 147. et Basilio de legendis Graecis p. 492. eademque illustratur a Berglero ad Alciphron. I, 17. p. 65. et Dorvillio ad Chariton. p. 182.“ Sed vide an nostro loco verti possit:

ὁ τοῦδε τοῦ σύμπαντος καθηγεμῶν κόσμου, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ὄρωμένοις τε καὶ ἀφανέσιν, ἐπιπορευόμενος τοῦ θεοῦ λόγος· παρ' οὗ καὶ δι' οὗ τῆς ἀνωτάτω βασιλείας τὴν εἰκόνα φέρων ὁ τῷ θεῷ φίλος βασιλεὺς, κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων τοὺς οἴκους διακυβερνῶν²⁰), ἰθύει·

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Β'.

Ὁ μὲν γὰρ τοῦ θεοῦ μονογενὴς λόγος, τῷ αὐτοῦ πατρὶ συμβασιλεύων ἐξ ἀνάρχων αἰῶνων εἰς ἀπείρους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας¹)· ὁ διαρκὴς δὲ τούτῳ φίλος²), ταῖς ἀνωθεν βασιλικαῖς ἀπορροαῖς χορηγούμενος, τῷ τε τῆς θεϊκῆς ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ³) δυναμούμενος, μακραῖς ἐτῶν περιόδοις τῶν ἐπὶ γῆς κρατεῖ· Βίθ' ὁ μὲν τῶν ὅλων σωτὴρ⁴) τὸν σύμπαντα οὐρανόν τε καὶ κόσμον, τὴν τε ἀνωτάτω βασιλείαν, εὐπρεπῆ τῷ αὐτοῦ πατρὶ παρασκευάζει· ὁ δὲ τούτῳ φίλος, αὐτῷ τῷ μονογενεῖ καὶ σωτῆρι λόγῳ τῶν ἐπὶ γῆς τοὺς ὑποχειρίους προσάγων, ἐπιτηδύμους πρὸς τὴν αὐτὴν⁵) βασιλείαν καθίστησι. Καὶ ὁ μὲν

„sapientiae luce splendidiore illa quam quae a sole expectari potest, quam quae a solis esse solet.“ Cf. V. C. I, 12. p. 27. μισθόνων ἢ κατὰ μύθους θαυμάτων, maiora omnibus fabulis miracula, interp. Val. Sed Stroth. „solcher Auftritte — die grösser sind, als was man in Fabeln erzählt.“ I, 27. κρείττονος ἢ κατὰ στρατιωτικὴν βοήθειαν, praeter (?) militares oopias — praestantiore aliquo praesidio, Val., einer grössern Unterstützung als die vom Kriegsheer, Str. interp. Matthiae ausführliche Grammatik S. 449. p. 843.] — 20) [Τῶν — οἴκους διακυβερνῶν. Cf. Constantin. ad sanctt. coet. c. II. not. 1. c. XX. in. Boissonade ad Marin. p. 81 sq. ἡνίας ἔχειν τινός. Infra c. III. ἡνίας τε αὐτοῦς — — διασκοπούμενος et V. C. I, 25. not. 4.]

Cap. II. 1) [Τῷ αὐτοῦ πατρὶ — αἰῶνας. Vid. Jortin l. l. p. 168 sqq.] — 2) Ὁ διαρκὴς δὲ τούτῳ φίλος. Hic locus sic mihi restituendus videtur: συμβασιλεύων ἐξ ἀνάρχων αἰῶνων εἰς ἀπείρους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας διαρκεῖ. Ὁ δὲ τούτῳ φίλος etc. — 3) Τῷ τῆς θεϊκῆς ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ. Quodnam sit hoc cognomentum divinae appellationis, quo affectus atque insignitus est Constantinus, non satis liquet. An forte Victoris nomen intelligit Eusebius, quod Constantino inditum est, ut supra notavimus? An potius cognomentum Maximi, quod dei proprium est? Potest etiam ipsum Constantini nomen intelligi, quo significatur is qui est. Hoc autem dei proprium nomen esse docent sacrae literae. Denique cognomentum Christiani quod Constantinus maxime adamavit, hic possumus intelligere. [Atque de hoc verba illa dicta esse, probabilius sit ex V. C. III, 2. p. 150. μὴ ἐγκαλυπτόμενος τῆς σωτήριον ἐπηγορίας· σεμνολογούμενος δ' ἐπὶ τῷ πράγματι κ. τ. λ. Ubi recte Stroth. p. 296. not. 4.: „D. i. er schämte sich nicht sich einen Christen zu nennen.“ Cf. Excurs. VI.] — 4) [Ὁ τῶν ὅλων σωτὴρ h. l. Iesus dicitur. Opp. τῷ αὐτοῦ πατρὶ. Cf. paulo post ὁ μὲν κοινός τῶν ὅλων σωτὴρ et quae annotavi ad V. C. III, 53. not. 8. Wahl. clav. N. T. Vol. II. p. 528.] — 5) Πρὸς τὴν αὐτὴν βασιλείαν. Lego

ποιὸς τῶν ὅλων σωτὴρ τὰς ἀπροσπατάκας δυνάμεις, ὅσας ποτὲ
 ἀμφὶ τόνδε τὸν ὑπὲρ γῆς αἴρα διπτάμενοι ταῖς τῶν ἀκθρῶπων
 ἐκείριμpton ψυχαῖς, ἀοράτω καὶ θεϊκῇ δυνάμει, οἷα θῆρας
 ἀγρίους, τῶν αὐτοῦ θρεμμάτων παιμένας ἀγαθοῦ δίκην, πορ-
 ρατάτω καθίστησιν· ὁ δὲ τούτω φίλος, ἀνωθεν παρ' αὐτοῦ
 τοῖς κατ' ἐχθρῶν κοσμούμενος τροπαίοις, τοὺς ἐμφακτεῖς τῆς
 ἀληθείας ἐχθροὺς νόμφ πολέμου χειρούμενος, σωφρονίζει. Καὶ
 ὁ μὲν λόγος ὢν προκόσμιος καὶ σωτὴρ κῶν ὅλων, λογικὰ καὶ
 σωτηριώδη σπέρματα τοῖς αὐτοῦ παραδιδούς θιασώταις, λογι-
 κούς ἄρα καὶ τῆς τοῦ πατρὸς βασιλείας ἐπιστημονικούς ἀπερ-
 γάζεται· ὁ δὲ τούτω φίλος, οἷα τις ὑπερητής τοῦ θεοῦ λόγου,
 πᾶν γένος ἀνθρώπινον ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος ἀνακαλεῖται
 φωνῶσιν, ταῖς πάντων ἀκοαῖς ἐμβοῶν, μεγάλη τε τῇ φωνῇ τοῖς
 ἐπὶ γῆς ἅπασιν τοὺς τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας⁶⁾ καὶ ἀληθείας
 ἀνακηρύττων νόμους. Καὶ ὁ μὲν τῶν ὅλων σωτὴρ τὰς οὐρα-
 νίους πύλας τῆς τοῦ πατρὸς βασιλείας τοῖς ἐνθένδε ἐκείσε μεθι-
 σταμένοις ἀναπετάννυσιν· ὁ δὲ ζήλωρ τοῦ κρείττονος, πάντα
 φύπον ἀθέου πλάνης τῆς κατὰ γῆν βασιλείας ἀποκαθηράμενος,
 χορυὸς ὀσίων καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν, εἶσω βασιλικῶν οἴκων εἰς-
 καλεῖται, αὐτανδρον τὸν σύμπαντα στόλον τῶν ὑπ' αὐτῶ κω-
 βερνωμένων, διασώσασθαι προμηθούμενος· πανήγυριν τε ταύ-
 την μόνος οὔτερ τῶν ποῖποτε τῆς Ρωμαίων καθηγεμονευσάντων
 βασιλείας, τριτταῖς ἤδη περιόδοις δεκάδων πρὸς τοῦ παμβα-
 σιλέως θεοῦ τιμηθεῖς, οὐ χθονίοις κατὰ τοὺς παλαιούς συν-
 τελεῖ πνεύμασιν, οὔδε λαοπλάνων φάσμασι δαιμόνων, οὔδ'
 ἀπάταις καὶ ἄκροις ἀθίων ἀνδρῶν⁷⁾, αὐτῶ δὲ τὰ χαριστήρια
 τῶ τετιμηκότι, συνησθημένος τῶν εἰς αὐτὸν κέχορηγημένων
 ἀγαθῶν, ἀποδίδωσιν· οὐ κατὰ τοὺς παλαιούς, αἵμασι καὶ λυ-
 θροῖς τοὺς βασιλικούς οἴκους μαιίνων, οὔδε καπνῶ καὶ πυρὶ,
 ζώων τε ὀλοκαύτων θυσίαις, χθονίους δαίμονας ἀπομείλισσό-
 μενος, τὴν δ' αὐτῶ τῶ βασιλεῖ τῶν ὅλων προσφιλή καὶ χαρίσ-
 σαν θυσίαν, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ψυχὴν καὶ τὸν
 νοῦν τὸν θεοπρεπέστατον, ἀφιέρων αὐτῶ· θυσία γὰρ αὕτη
 προσηγῆς αὐτῶ μόνη· ἦν δὲ βασιλεὺς ὁ ἡμεδαπὸς, καλλιερεῖν

cum interprete πρὸς τὴν αὐτοῦ. [Ita Zimm. scripsit.] — 6) Τῆς ἀληθοῦς
 εὐσεβείας. In codice Fuk. deest ἀληθοῦς rectius. — 7) Ἀκροις ἀθίων
 ἀνδρῶν. Corrupta vox est ἄκροις, pro qua quid substituendum sit, nescio.
 Nisi forte placet ἀκροῦσταιν. Laudat enim Constantinum, quod decen-
 talibus suis oratores ethulcos non admittat. [Val. vertit: „fraudibus ac com-
 mentis.“ An forte legendum: ἀπάταις ἄκροις, fraudibus sumptis?.] —

ἀπύροις καὶ ἀναίμοις τοῖς κατὰ διάνοιαν κακαθαρμένοις λογισμοῖς δεδίδακται, ψυχῆς μὲν ἀδιαψεύστοις δόγμασι τὰ τῆς εὐσεβείας κρατύνων, λόγῳ δὲ μεγαλοπρεπεῖ γεραίρων τὴν θεολογίαν, πράξασί τε βασιλικαῖς τὴν τοῦ κρείττονος ζηλῶν φιλανθρωπίαν⁸⁾, ὅλος τε ἀνακείμενος αὐτῷ, καὶ μέγα δῶρον ἀκατίθεισ αὐτὸς ἑαυτὸν, οὐ πεπίστευται κόσμου τὸ ἀκροθίνιον· τοῦτο δὴ μέγιστον ἱερεῖον πρὸ⁹⁾ τῶν ἀπάντων καλλιερεῖ βασιλεὺς, θύει δ' αἶτε ποιμὴν ἀγαθὸς, οὐκ ἄρνῶν πρωτογόνων ῥέζων κλειτὰς ἑκατόμβας, τῶν δ' ὑπ' αὐτῷ ποιμανομένων λογικῶν θρεμμάτων τὰς ψυχὰς τῇ αὐτοῦ γνώσει καὶ εὐσεβείᾳ προσάγων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ'.

Ὁ δὲ τῷ τοιαῦδε χαίρων ἱερεῖα, καὶ τὸ δῶρον ἀσμένως ἀσπαζόμενος, τῆς σεμνῆς καὶ καλλιπρεποῦς θυσίας τὸν ἱεροφάντην ἀγάμενος, προσθήκας αὐτῷ μακρῶν περιόδων τῆς βασιλείας προστίθῃσιν, ἀμοιβαίως ταῖς εἰς αὐτὸν ὁσίαις αὐξων τὰς εὐεργεσίας· παρέχει τε παντοίας ἐορτὰς ἐκτελεῖν σὺν πολλῇ τῇ ῥαστώνῃ τῆς μοναρχίας, ἐφ' ἑκάστη περιόδῳ δεκαετοῦς πανηγύρεως, ἓνα τινὰ τῶν αὐτοῦ παίδων ἐπὶ τὴν τοῦ βασιλικοῦ θρόνου κοινωνίαν προχειριζόμενος¹⁾· πρῶτόν γε τοῦ πατρὸς τὸν ὁμώνυμον, κατὰ τὴν πρώτην τῆς βασιλικῆς περιόδου δεκάδα²⁾, τοῦ βασιλικοῦ κοινωνὸν ἀπέφηνε κλήρου, δευτέρον δ'

8) Ζηλῶν φιλανθρωπίαν ἀνακείμενος. Expungenda sunt haec verba, quae hic non suo loco posita, inferius restituenda sunt hoc modo: ἀδιαψεύστοις μὲν δόγμασι τὰ τῆς εὐσεβείας κρατύνων· λόγῳ δὲ μεγαλοπρεπεῖ γεραίρων τὴν θεολογίαν, πράξασί τε βασιλικαῖς τὴν τοῦ κρείττονος ζηλῶν φιλανθρωπίαν· ἀνακείμενος αὐτῷ, καὶ μέγα δῶρον etc. Nihil certius hac emendatione, nec aliter legit interpretes, ut ex versione eius apparet. Quare videtur hic esse error typographi. Emendationem nostram diu postea nobis confirmavit codex Fuk. in quo ita prorsus scribitur, ut conieceram; nisi quod habet ὅλος τε ἀνακείμενος etc. — 9) Πρὸς τῶν ἀπάντων καλλιερεῖ. Scribendum est πρὸ τῶν ἀπάντων, vel πρῶτος. [Πρὸ τῶν ἀπάντων cum Zimm. dedi.]

Cap. III. 1) Καὶ ὡσπερ εὐθαλῆ. [καὶ ἀκμαίῳ φυτῷ χρόνων αὐξήσεις δωρούμενος.] Haec verba usque ad δωρούμενος desunt in codice Fuk. et in vetustissimo codice Palatino, ut monuerunt Genevenses. — 2) Κατὰ τὴν πρώτην τῆς βασιλικῆς περιόδου δεκάδα. Si rem exactius disquiramus, falsum est, Constantinum iuniorē caesarem a patre creatum fuisse primo imperii Constantini decennio. Constantinus enim iunior a patre caesar creatus est Gallicano et Basso Coss. Calendis Martiis, anno Christi 317. Erat hic annus imperii Constantini XI. Quare non intra primum decennium, sed potius intra secundum caesar creatus est iunior Constantinus. Proinde hic Eusebii locus benigne interpretandus est, et κατὰ τὴν

ἐπὶ τῇ δευτέρῃ δεκάδι, τὸν ἐφεξῆς τῷ χρόνῳ, τὸν τρίτον εἰσαύτως, ἐπὶ τῇ τρίτῃ τῆς μετὰ χεῖρας ἐορτῆς δεκάδι· ἤδη δὲ καὶ τετάρτης ἀνακυκλουμένης περιόδου³⁾), ὡς ἂν τῶν χρόνων εἰς μῆκος ἐκτεινομένων, συναύξων τὴν βασιλείαν ἀφθόγῳ κοινωνίᾳ τοῦ γένους, καيسάρων τε ἀναδείξεσι⁴⁾), προφητῶν θείων⁵⁾ ἀποπληροῖ θεσπίσματα, ἃ δὴ πάλαι καὶ πρόπαλαι ᾤδέ πη ἐβόα· „καὶ διαλήφονται τὴν βασιλείαν ἅγιοι ὑψίστου.“ Οὕτω δῆτα χρόνων ἅμα καὶ παίδων ἀυξήσεις βασιλεῖ τῷ θεοφιλεστάτῳ θεῷ αὐτῷ ὁ παμβασιλεὺς δωρούμενος, ἀκμάζουσαν αὐτῷ καὶ τεσσάρων τῶν κατὰ τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν ἡγεμονίαν, ὥσπερ ἄρτι φύειν ἀρχομένην καθίστησιν· αὐτὸς τε αὐτῷ συντελεῖ τὴν

πρώτην δεκάδα, sumendum est pro ἀμφὶ τὴν. [Cf. V. C. IV, 51. not. 1.] — 3) Ἴδη δὲ τῆς τετάρτης ἀνακυκλουμένης περιόδου. Const. imperator tricennalia edidit Constantio et Albino Coss. 8. Calendas Augusti, qui dies tricesimum eius imperii annum inchoabat. Ab hoc igitur die supradictis Coss. anno Christi 335. incipiebat quarta periodus decennalis imperii Constantini iuxta computationem Eusebii, cum tamen incipere potius deberet ab insequente anno, primo scilicet ac tricesimo. Verum haec non ita exacte supputari solent ab oratoribus. — 4) Καيسάρων τε ἀναδείξεσι. Dalmatium et Hanniballianum intelligit, quorum prior caesar, alter vero rex a Constantino declaratus est anno imperii tricesimo die 15. Calendas Octobris, ut legitur in fastis Idatii. Hieronymus in Chronico scribit tricennialibus Constantini Dalmatium caesarem factum fuisse. Ubi tricennalia posuit pro anno imperii tricesimo, cum tamen tricennalia proprie sit dies primus anni tricesimi. Etenim imperatores Romani quinquennialia, decennialia ac vicennialia sua celebrabant die primo quinti, decimi aut vicesimi anni principatus sui. Quippe haec vocabula nihil aliud significant, quam natalem imperii qui quinto quoque anno ac decimo recurrente maxima pompa ac festivitate celebrabatur. Durabat autem haec festivitas uno aut altero die, quo circenses ac teatrales ludi edebantur. Proinde cum Dalmatius non sit factus caesar 8. Calendas Augusti, qui dies annus imperii Constantini tricesimum inchoabat, improprie locutus est Hieronymus, qui caesarem illam creatum esse dixit tricennialibus Constantini. Rectius Eusebius noster hoc loco id refert post tricennalia, incipiente iam 4. periodo decennati imperii Constantini. Nam post tricennialium festivitatem novam periodum inchoabant, quasi tricesimus annus qui tantum delibatus fuerat, completus iam esset. Atque ut iuris consulti dicere solent, in dignitatibus annum coeptum pro completo haberi, ita etiam in quinquennialibus, decennialibus et reliquis huiusmodi festivitibus facere consueverant. Sic intelligendus est locus Amm. Marcellini in lib. XIV. ubi de tricennialibus Constantii loquitur his verbis: *Arelate hiemem agens Constantius, post teatrales ludos atque Circenses ambitioso edito apparatu die 6. Idus Octobris, qui imperii eius annum tricesimum terminabat etc.* Omnino enim Marcellinus annum 30. terminatum posuit pro inchoato, ob eam quam dixi rationem. [Contra Valesium Hankius de rerum Byzant. scripti. P. I. C. I. §. XXX. quinquennialia, decennialia, vicennialia, tricennialia hoc die quo, iam annis quinque, decem, viginti, triginta consumptis, coepit annus imperii sextus, undecimus, vigesimus primus, tricesimus primus, celebrata fuisse contendit. Cf. Euseb. V. C. IV, 3. 45. 49. Hankius l. l. §. CLXII.] — 5) Προφητῶν θείων. Codex Fuk. θείων προφητῶν. Et paulo post οὕτω δῆτα χρόνων etc. Porro locus ille quem ex divinis prophetis

πανήγυριν, ὡς κρηνην ἀπὸ τοῦ αἰθιοπικοῦ ἔχθρων ἀπέντων καὶ πε-
 λειῶν, εὐσεβείας τε ἀληθοῦς ὑπόδειγμα τοῖς ἐπὶ γῆς ἔπασαν
 ἀποφαίνων. Ὁ δ' ὡς φῶς ἡλίου μαρμαρυγαῖς ταῖς τῶν πα-
 σάρων ἐπιλάμπει, τοὺς πορρωτάτω τοῖς τόποις ἀποκριμένους,
 ταῖς εἰς μακρὸν ἐξ αὐτοῦ παραπεμπομέναις ἀκτῖσι καταυγάζει,
 ὡς μὲν ἡμῖν τοῖς τὴν ἐφάν λαχοῦσι τὸν ἐπάξιον αὐτοῦ καρ-
 πὸν⁶⁾, θάτερον δὲ τῶν παίδων θατέρῳ γένει τῶν ἀνθρώπων,
 καὶ πάλιν ἄλλον ἀλλαχόθεν, λαμπτήρας οἷα καὶ φωστῆρας, τῶν
 ἐξ αὐτοῦ προχομένων φώτων, ἀπειράτω· εἶθ' ὑπὸ μίαν ζου-
 γλην βασιλικῆν τεθρόνιστον⁷⁾ τέσσαρας ὑπόβρυχας αὐτὸς ἐαυτοῦ
 οἷά τινας πώλους τοὺς ἀνδραγαθίους παύσας, ἡνίκαις τε αὐ-
 τοὺς ἐνθεοῦ συμφωνίας τε καὶ ἀμονίας ἀρμοσάμενος, ἀνισθῆναι
 ὑψηλῶς ἠνιοχῶν ἐλαύνει, ὁμοῦ τὴν σύμπασαν, ὅσων δ' ἡλῶς
 ἐφορᾷ, δειπνικῶν, αὐτὸς καὶ τῶν πᾶσιν ἐπιπαρόντων, καὶ τὰ
 πάντα διασκοπούμενος. Καὶ πάντα τῆς οὐραίου βασιλείας ἐξόντι
 κεκοσμημένος, ἄνω βλέπων, κατὰ τὴν ἀρχέτυπον ἰδέαν τοῦ
 ἡάτω διακυβερνῶν ἰθύνει, μονάρχου δυναστείας μιμήματι κρη-
 ταιούμενος· τούτο γὰρ ἀνθρώπων φύσει τῶν ἐπὶ γῆς μόνος⁸⁾
 τῶν ἀπάντων δεδιώρηται βασιλεὺς· νόμος γὰρ οὗτος⁹⁾ βασιλε-

citat Eusebius, legitur in cap. VII [v. 18.] Danielis. — 6) Τὸν ἐπάξιον
 αὐτοῦ καρπὸν. Constantium caesarem intelligit. Hic enim primum ad
 regendas Gallias a patre missus fuerat. Postea vero in orientem trans-
 latus est, ut docet Iulianus in oratione I. de laudibus Constantii, et Li-
 banius in Basilico. — 7) Βασιλικῆν τεθρόνιστον. Nihil hoc loco vidit
 interpretes, qui hunc locum ita vertit: *Porto imperii quadrifariam dis-*
partiti iugum, quasi quatuor equis, id est, sibi, et tribus filiis Caesar-
aribus fortissimis imponens. Atqui Eusebius quatuor caesares discrete
 dicit, quos quatuor equis comparat, qui una iugo copulati imperialem
 currum traherent, cui auriga praererat Constantinus. [Vide quae scripsi
 ad Euseb. H. E. VIII, 12. T. III. p. 42. et supra c. I. not. 20.] Quatuor
 autem caesares sunt Constantinus minor, Constantius et Constans, Con-
 stantini imperatoris filii, et Dalmatius filius Dalmatii, de quo supra. —
 8) Τὸν ἐπὶ γῆς, μόνος. Diu me torsit hic locus. Tandem vero certissi-
 mam eius emendationem deprehendi. Scribo igitur τούτο γὰρ τῶν ἀν-
 θρώπων φύσει τῶν ἐπὶ γῆς μόνος, τῶν ἀπάντων δεδιώρηται βασιλεὺς. Id est,
Hoc enim soli omnium quae in terra sunt unimantium homini deus
indulset, ut scilicet monarchias divinas, similitudinem exprimeret.
 Idem repetit Eusebius infra pag. 611. ubi enumerat beneficia, quae genus
 humanum a deo verbo accepit: βασιλικὸν τε τούτο τὸ ζῶν ἀπειργάζετο,
 μόνον τῶν ἐπὶ γῆς βασιλεύειν καὶ βασιλεύεσθαι, τούτ' εἶδέναι ἀναδείξας.
 At interpretes pro μόνος, hoc loco legisse videtur νόμος. Sic enim vertit:
Istam enim imperii formam lex, quae rex omnium est, humano generi
tribuit. [Μόνος et τῶν ἀνθρ. Zimm.] — 9) Νόμος γὰρ οὗτος. Haec de
 summo omnium rege ac deo dicuntur, qui vere lex est ac norma regiae
 potestatis. Posset etiam hic legi μόνος, ut sensus sit solum deum regiam
 potestatem obtinere, quippe qui solus omnibus imperet, et monarchiam
 obtineat. Itaque in superiore periodo scribendum videtur μόνος τῶν

κῆς ἐξουσίας, ὃ τὴν κατὰ πάντων μίαν ἀρχὴν ὀριζόμενος· μοναρχία δὲ τῆς πάντων ὑπέγκειται συστάσειώς τε καὶ διοικήσεως· ἀναρχία γὰρ μᾶλλον καὶ στάσις, ἢ ἐξ ἰσοτιμίας ἀντιπαρεξαγομένη πολυαρχία· διὸ δὴ εἰς θεὸς, ἀλλ' οὐ δύο, οὐδὲ τρεῖς, οὐδὲ ἔτι πλείονες· ἀκριβῶς γὰρ ἄθεον τὸ πολύθεον· εἰς βασιλεὺς, καὶ ὁ τούτου λόγος καὶ νόμος βασιλικὸς¹⁰⁾ εἰς, οὐ φήμασι καὶ συλλαβταῖς ἐκφωνούμενος, οὐδ' ἐν γραφαῖς καὶ στήλαις, χρόνου μήκει δαπανώμενος, ζῶν δὲ καὶ ὑφ' ἑστῶς θεὸς λόγος, τοῖς ὑπ' αὐτὸν καὶ μετ' αὐτὸν ἅπασι, τὴν τοῦ πατρὸς διαταττόμενος βασιλείαν· στρατιαὶ δὲ τούτον οὐράνιοι περιπολοῦσι, μυριάδες τε ἀγγέλων θεοῦ λειτουργῶν, πλήθη τε στρατοπέδων ὑπερκοσμίου, τῶν τε εἰς οὐρανοῦ πνευμάτων ἀφανῶν, τῆ τοῦ παντὸς κόσμου τάξει διακονουμένων· ὡς πάντων ὁ βασιλικὸς καθηγεῖται λόγος, εἰς τὸν μεγάλου βασιλέως ὑπαρχος· ἀρχιερατὴν αὐτὸν καὶ ἀρχιερατὴν μέγαν, προφήτην τε τοῦ πατρὸς καὶ μεγάλης βουλῆς ἀγγελοῦ, φωτὸς τε ἀπαύγασμα πατρικοῦ, μονογενῆ τε υἱόν, καὶ τούτων ἕτερα μυρία¹¹⁾ θεσπίζουσι ἀναφωνοῦσαι θεολόγων φωναί· ὃν δὴ ζῶντα λόγον καὶ νόμον καὶ σοφίαν, ἀγαθοῦ τε πλήρωμα παντὸς ὁ γεννήσας ὑποστησάμενος μέγιστον, ἀγαθὸν δόμα¹²⁾ τοῖς ὑπὸ τὴν βασιλείαν πᾶσιν ἐδωρήσατο· ὁ δὲ διήκων τὰ πάντα, πάντη τε ἐπιπορευόμενος, καὶ τὰς τε τοῦ πατρὸς χάριτας ἀφθόνως ἐξαπλῶν εἰς πάντας, μέχρι καὶ τῶν ἐπὶ γῆς λογικῶν, τὸ τῆς βασιλικῆς δυναστείας ἐξέτεινε μίμημα, θεϊκαῖς δυνάμεσι τὴν εἰκόνα¹³⁾ τὴν αὐτοῦ πεικωμένην ἀνθρώπου ψυχῆν κατακοσμήσας· ἐνθεν αὐτῇ καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἢ κοινωνία, θεϊκῆς ἐξ ἀπορροίας περίεστι· Μόνος μὲν γὰρ ἀφθός ὁ καὶ θεὸς μόνος· Ὁ δ' αὐτὸς τὴν οὐσίαν ἀγαθὸς μόνος, ἰσχυρὸς δὲ δυνατὸς αὐτὸς μόνος· καὶ γεννήτωρ μὲν αὐτῆς τῆς δικαιοσύνης, πατήρ δὲ λόγου καὶ σο-

ἀπάντων δεδώρηται βασιλεὺς. Neque aliter Eusebium scripsisse existimo. Sententia enim apertissima est et elegantissima, si ita legerimus. Et haec periodus cum praecedente optime cohaerebit. — 10) Ὁ τούτου λόγος, καὶ νόμος βασιλικὸς εἰς. In codice Fuk. deest virgula, optime. Filius enim dei est sermo seu ratio et lex dei patris, ut paulo post dicit Eusebius. — 11) [Ἐπαρχος — ἕτερα μυρία. Cf. Grossmann, quaest. Philon., partic. II, p. 45—51.] — 12) Μέγιστον ἀγαθὸν δόμα. Delenda vox ἀγαθόν, vel certe vox δόμα. Alterutra enim vox vacat. Malim tamen posteriorem vocem exprungere. Sic enim Eusebius infra cap. 12. [Non male monuit Zimm. ad h. l., legendum potius videri μέγιστων ἀγαθῶν δόμα.] — 13) [Τὴν εἰκόνα. „W. Lowth. legit εἰς τὴν εἰκόνα. Melius videtur: τὴν εἰς (s. κατὰ) τὴν εἰκόνα αὐτοῦ.“ Zimmermann. Cf. Constantiu. ad sanctt. coet. c. III. not. 6., infra cap. VI. κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ — λογικὸν ἄνθρωπον πλασάμενος. Beza ad 2 Corinth. IV, 18. apud Wetsten. ad h. l.]

φίας, πηγή τε φωτός καὶ ζωῆς, ἀληθείας τε καὶ ἀρετῆς ταμίας, καὶ ἀπὸ βασιλείας αὐτῆς, ἀρχῆς τε πάσης καὶ ἐξουσίας καθηγεμών.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ'.

Ἄλλὰ ταῦτα πόθεν ἀνθρώποις εἰδέναι; Τίς δ' ἀκοῇ θνητῶν ταῦτα διηκονήσατο; Πόθεν δὲ γλώττη σαρκὸς, τὰ σαρκῶν ἀλλότρια καὶ σωματίων ἀποφθίγγεσθαι; Τίς τὸν ἀφανῆ βασιλεία διοπτρεύσας, ταύτας ἐν αὐτῷ κατεῖδε δυνάμεις; Αἰσθήσει μὲν γὰρ σωματίων) ἀδελφὰ στοιχεῖα, τὰ τ' ἐκ τούτων συγκρίματα καταλαμβάνεται· ἀλλ' οὐδεὶς πῶς σωματίων ὀφθαλμοῖς τῆν κατὰ πάντων ἀφανῆ βασιλείαν ὄψει παραλαβῶν, ἐσεμύνατο, οὐδὲ θνητῆ φύσιν τὴν σοφίας κατανόησε κάλλος. Τίς δὲ σαρκῶν αἰσθήσει τὸ δικαιοσύνης ἐνείδε πρόσωπον; Ἐνόμου δ' ἀρχῆς καὶ βασιλικῆς ἐξουσίας πόθεν ἀνθρώποις ὑπεισηλθεῖ ἔννοια; Πόθεν αὐτοκρατορικὴ δύναμις, τῷ σαρκὶ καὶ αἵματι πεπιλημένοι; Τίς δὲ τὰς ἀφανεῖς καὶ ἀσχηματίστους ιδέας, καὶ τῆν ἀσώματον καὶ ἀσχημάτιστον αὐσίαν τοῖς ἐπὶ γῆς ἐξηγόρευσεν; Ἄλλ' ἦν ἄρα τούτων εἰς ἑρμηνεὺς, ὁ διὰ πάντων ἤκωκ τοῦ θεοῦ λόγος, ὁ τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς καὶ νοερᾶς πατρὸς οὐσίας, μόνος μὲν τῆς τοῦ πατρὸς θεότητος ἐξημμένος, τοῖς δὲ σφετέροις ἐκγόνοις τὰς πατρικὰς ἀπορροίας ἐπάροδων. Ἐνθεν ἅπασιν ἀνθρώποις, Ἕλλησιν ὁμοῦ καὶ βαρβάροις, οἱ κατὰ φύσιν αὐτομαθεῖς λογισμοὶ, ἔνθεν λόγος καὶ σοφίας ἔννοια, ἔνθεν φρονήσεως καὶ δικαιοσύνης σπέρματα, ἔνθεν αἱ τῶν τεχνῶν καταλήψεις, ἔνθεν ἀρετῆς ἐπιστήμη, σοφίας τε φίλον ὄνομα, καὶ σεμνὸς φιλοσόφου παιδείας ἔρως· ἔνθεν ἀγαθοῦ παντός καὶ καλοῦ γνώσις, ἔνθεν αὐτοῦ φαντασία θεοῦ, καὶ

Cap. IV. 1) [Σωματίων iungendum praecedenti αἰσθήσει et ad ἀδελφὰ repetendum σωματίων. Recte igitur vertit Val.: „Etenim elementa quidem affinitate cum corporibus coniuncta, et res ex iisdem elementis compositae, corporis sensibus percipiuntur.“ Mox σαρκῶν αἰσθήσει quod h. l. σωματίων αἰσθήσει dicitur. Sequentia τὰ τ' ἐκ τούτων συγκρίματα, et res ex iisdem elementis compositae, interp. Val. Notandum vero est h. l. vocabulum σύγκριμα. Vid. Graevius ad Lucian. Soloec. T. III. p. 567, ed. Reitz.: „Cicero recte I. de Natura Deorum σύγκριμα vertit concretionem. Theophrastus Cerasicus, supra sui saeculi scriptor elegans, Hom. LVI. in festo S. Procopii, hoc sensu posuit σύγκριμα. Κόσμος λέγεται τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ τῶν ἐν μέσῳ σύστημα καὶ σύγκριμα. Vertit Franciscus Scorsus: Mundus dicitur, quod ex coelo terraque, et his quae in medio sunt interiecta, constitutum atque compactum

βίος Θεοσεβίας ἐπάξιος, ἔνθεν ἀνθρώπου βασιλείας ἰσχύς, καὶ κράτος ἔμαχον τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων. Ὡς δὲ τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν²⁾ ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ χαρακτηῖται, λόγος ὁ τῶν λογικῶν ὑψίστη πατὴρ, βασιλικόν τε τοῦτο τὸ ζῶον ἀπειργάζετο, μόνον τῶν ἐπὶ γῆς βασιλεύειν καὶ βασιλεύεσθαι τοῦτ' εἰδέναι ἀναδείξας, προμελετᾶν τε καὶ προδιδάσκεισθαι³⁾ ἐνθένδε τῆς οὐρανόου βασιλείας τὴν ἐπηγγελμένην ἔλπίδα, δι' ἣν καὶ ἀφίεται, θνητοῖς τε εἰς ὁμίλιαν ἔλθεῖν αὐτὸς ὁ τῶν παιδῶν οὐκ ἀπώκνει πατὴρ, τὰ δ' αὐτοῦ γεωργῶν⁴⁾ σπέρματα καὶ τὰς ἄνωθεν ἀνανεούμενος χορηγίας, οὐρανόου μεθέξειν βασιλείας, τοῖς πᾶσιν εὐηγγελίζετο, ἐκάλει τε καὶ παρεκάλει πρὸς τὴν ἄνω πορείαν εὐτρεπεῖς εἶναι, τὴν ἐπάξιον στολὴν τῆς κλήσεως παρασκευασαμένους· ἐπλήρου τε ἀρρήτων δυνάμει τὴν σύμπασαν ὄσσην ὁ ἥλιος ἐφορᾷ, τοῦ κηρύγματος, τῷ τῆς κατὰ γῆν βασιλείας μιμήματι τὴν οὐράνιον ἐκτυπούμενος, ἐφ' ἣν καὶ σπεύδειν τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων παρορμηθῆ γένος, ἀγαθὴν ἔλπίδα ταύτην προβεβλημένος.

Κ Ε Θ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'.

Ἦς ὁ μὲν τῷ Θεῷ φίλος ἐντεῦθεν ἤδη μεθέξει, ταῖς ἐμφύτοις τῷ Θεῷ κοσμηθεῖς ἀρεταῖς, καὶ τὰς ἐκείθεν ἀπορροίας

est. Male vero Plutarcho σύγκρισις ponitur pro comparatione.“] — 2) [Κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ex hoc loco apparere videtur, Eusebium quoque statuisse discrimen illud potissimum inter voces εἰκὼν ἐτ ὁμοίωσις. Cf. quae monui ad Euseb. H. E. I, 2. T. I. p. 14. Philo de mundi opific. p. 15. ed. Francof. ἐπεὶ δ' οὐ σύμπασα εἰκὼν ἀρχετύπη παραδείγματι ἐμφραῖς, πολλὰ δ' εἶσιν ἀνόμοιοι, προσεπισημῶναι εἰκὼν, τῷ κατ' εἰκόνα, τὸ καθ' ὁμοίωσιν, εἰς ἐμφραῖς ἀκριβοῦς ἐκμυγέλου τρανῶν εὐκον ἔχοντος. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. II. p. 112 sqq.] — 3) Προμελετᾶν τε καὶ προδικάζεσθαι. Scribendum puto προμελετᾶν. Sic enim Eusebius loquitur infra, ubi de deo verbis ita scribit: μέτρα τε ζωῆς τοῖς τὸν θνητὸν διανύουσι βίον διαθεσμοθετήσας, προμμελετᾶν ἐν τῷδε τὰ προόμια τῆς ὑπὲρ τὸν νῦν αἰῶνα ζωῆς ἀπασιν ἀνθρώποις συγκεχώρηκεν. Eadem utrobique sententia est. Quippe in altero loco de regno coelesti loquitur, in altero de vita aeterna: et utriusque proludia quaedam ac praexercitamenta hominibus in hac vita a divino verbo ait esse concessa. Quare non dubito quia Eusebius ita scripserit: προμελετᾶν τε καὶ προδικάζεσθαι ἐνθένδε τῆς οὐρανόου βασιλείας τὴν ἐπηγγελμένην ἔλπίδα. Atque ita sensus est apertissimus. Subaudiendam est autem verbum ἀναδείξας, quod praecessit. Haec cum multo ante scripserissem, haec tandem Fuketianum codicem, meam coniecturam eius auctoritate confirmatam saltem ex parte deprehendi. In eo enim legitur: προμελετᾶν τε καὶ προδιδάσκεισθαι, optime. — 4) Τὰ δ' αὐτοῦ γεωργῶν. Malim scribere τὰ τε αὐτοῦ. Porro tota haec Eusebii pagina valde hiulca est, ob frequentiam nitiam verborum quae in imperfecto tempore posita leguntur. Ex quo laediosa ac morosa existit oratio.

τῇ ψυχῇ καταδειγμένος· καὶ λογικὸς μὲν ἐκ τοῦ καθόλου γε-
γοναὶς λόγου, σοφίας δὲ μετουσίᾳ σοφός, ἀγαθὸς δ' ἀγαθοῦ
καιναίᾳ, καὶ δίκαιος μετοχῇ δικαιοσύνης, σώφρων τε σωφρο-
σύνης ἰδέα, καὶ τῆς ἀνωτάτω μετασχὼν δυνάμει ἀνδρείος·
ἀτὰρ δὴ, καὶ βασιλεὺς ἀληθεῖ λόγῳ χρηματίζεται οὗτος¹⁾), ὁ
τῆς ἐπέκεινα βασιλείας τὸ μίμημα, βασιλικαῖς ἀρεταῖς τὴν
ψυχὴν μεμορφωμένος· ὁ δὲ τούτων ἀπεξενωμένος, καὶ τὸν βα-
σιλέα τῶν ὄλων ἀπαρνηθεὶς, μηδὲ τὸν ἐπουράνιον ψυχῶν ἐπι-
γραψάμενος πατέρα, μηδὲ τὸν πρέποντα βασιλεῖ κόσμον περι-
θήμενος, ἀμορφίαν δὲ καὶ αἴσχος ἀναλαβὼν τῇ ψυχῇ, καὶ
θηρὸς μὲν ἀγρίου θυμὸν βασιλικῆς ἡμερότητος ἀντικαλλάξά-
μενος²⁾), ἰὸν δὲ δυσάλθῃ κακίας ἀντ' ἐλευθερίου διαθέσεως,
μωρίαν δ' ἀντὶ φρονήσεως, καὶ ἀντὶ λόγου καὶ σοφίας τῆς
παντός δυσειδεστάτην ἀλογίαν, ἐξ ἧς ὡσπερ ἀπὸ πικροῦ πόμα-
τος³⁾), τὰ λυμαντικὰ συνομωρεῖ βλαστήματα, βίος ἄσωτος⁴⁾),
πλεομεξίαι, μαιφωνίαι, θεομαχίαι, δυσσέβειαι· τούτοις ἐνδο-
θεῖς⁵⁾), καὶ νομίζεται ποτε τυραννικῇ βίᾳ κρατεῖν, ἀλλ' οὐπω
τὰ ληθεῖ λόγῳ χρηματίζει βασιλεὺς οὗτος. Πῶς δ' ἂν τὸ μί-
μημα τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας οἴοσθε ἂν εἶη φέρειν, ὁ μυρίας

Cap. V. 1) Χρηματίζει οὗτος. Codex Fuk. χρηματίζωμεν οὗτος longe
rectius. — 2) [Καὶ θηρὸς — ἀντικατακλαζόμενος, id est, et pro imper-
tiali (regali) mansuetudine ferae belluae immunitatem induerit, ut recte
interpretatur Val. Cf. V. C. II, 30 init. εἴ τέ τις μετοικίῃ ἀντὶ τῆς
ἐνεγκούσης ἠλλάξαντο, qui patriam extraneo solo commutarunt, eodem
Val. interp. Minus recte Stroth.: „die eben das Exilium mit ihrem Va-
terlande verwechselt“, quibus plane contrariam sententiam expressam esse,
aliquis credere possit, id est, qui ab exilio in terram redierunt. II, 82
τῶν διάρκων μόχθων τὴν γλυκεῖαν σχολὴν ἀμειψόμενοι, continuis laboribus
cum dulci otio commutatis, Val., sollen die unablässige Arbeit mit der
süssen Musse vertauschen, Str. II, 34. ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας ἀλλάξα-
μενος, qui libertatem servitute mutavit, Val., welcher die Freiheit mit
der Knechtschaft verwechselt, Str. IV, 39. Demosthen. Vol. I. p. 273,
23. 24. ed. Reisk. et Budaei comment. ling. Graec. p. 740.] — 3) Ὡσπερ
ἀπὸ πικροῦ πόματος. Interpres vertit: ex qua tanquam ex amara stirpe,
germina perniciose nascuntur. Quod procul dubio elegantius est. Neque
enim πόμα et βλύστημα ullam inter se habent convenientiam. Videtur
tamen Eusebius alludere hoc loco ad calicem iniquitatis, de quo in Psalmis
dicitur: Bibent ex hoc omnes peccatores terrae etc. — 4) Καὶ σωτός.
Non dubito quin Eusebius scripserit καὶ ἄσωτος. Est enim elegans pro-
nomasia, βίος ἄσωτος καὶ ἄσωτος, quam Latina lingua exprimere non
potest. In Fuketii codice desunt hae voces καὶ σωτός. — 5) [Τούτοις
ἐνδοθεῖς — βασιλεὺς οὗτος. Ad haec et praecedentia cf. Evagrius H. E.
III, 1. Οὐκ ἐξ ὧν ἑτέρων κρατεῖν πέφυκε, ὁ αὐτοκράτωρ γνωρίζεται· ἀλλ' ἐκ
ἑαυτοῦ πρῶτον ἔχει τε καὶ κρατεῖ, μηδενὶ τῶν ἀτόπων περιόδου ἐαυτῷ
διδούς, οὕτως δὲ ἀνάκωτος ταῖς ἀκραταῖς ὑπάρχων, ὡς ζῶν ἄγαλμα τῶν
ἀρετῶν εἶναι πρὸς μίμησιν, ἐπιπιδένων τὸ ὑπήκοον. Ὁ δὲ ταῖς ἡδοναῖς
ἐαυτὸν ἀνοίγνυς, λέληθε κατὰ κμηρὸν· δοῦλος αἰσχιστος δορυάλωτος ἀνάπεινος
γενόμενος, δεσποταίας συχνὰς ἀμείβων, ἴσα τοῖς ἄχρειοις τῶν δούλων κ. τ. λ.] —

ψευδογραφουμένας δαιμόνων εικόνας τῇ αὐτοῦ ψυχῇ τετυπο-
 μένας; Πῶς δ' ἄρχων καὶ τῶν ὄλων κύριος, ὁ μυρίους καθ'
 ἑαυτοῦ πικροὺς δεσπότης ἐφεικυσμένος, καὶ δοῦλος μὲν αἰσχροῦς
 ἡδονῆς, δοῦλος δ' ἀκολάστου γυναικομανίας, δοῦλος δὲ χρημά-
 των ἐξ ἀδίκου ποριζομένων, δοῦλος θυμοῦ καὶ ὀργῆς, δοῦλος
 φόβου καὶ δειμάτων, δοῦλος μαιφόνων δαιμόνων, δοῦλος ψυ-
 χοφθόρων πνευμάτων; Διὸ δὴ μόνος ἡμῖν βασιλεὺς σὺν ἀλη-
 θεῖα μάρτυρι κεκηρύχθω, ὁ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ φίλος, ὁ δὴ
 μόνος ἐλεύθερος, μᾶλλον δὲ, ὁ κύριος ἀληθῶς, καὶ χρημάτων
 μὲν ἀνώτερος, γυναικῶν δὲ ἐπιθυμίας κρείττων, νικητῆς δὲ
 ἡδονῶν καὶ τῶν κατὰ φύσιν, κρατῶν δὲ θυμοῦ καὶ ὀργῆς, ἀλλ'
 οὐ κρατούμενος· αὐτοκράτωρ ἀληθῶς οὗτος, φερώνυμον τῇ
 πράξει⁶⁾ φέρων τὴν ἐπηγορίαν· νικητῆς ἐτύμως⁷⁾, ὁ τὴν
 νίκην τῶν καταπαλαιόντων θνητῶν γένος παθῶν ἀράμενος·
 ὁ πρὸς τὴν ἀρχέτυπον τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπεικονισμένος
 ἰδέαν⁸⁾, καὶ ταῖς ἐξ αὐτῆς τῶν ἀρετῶν αὐγαῖς, ὡσπερ ἐν
 κατόπτρῳ τῇ διανοίᾳ μορφωθεὶς, ἐξ αὐτῶν δὲ ἀποτελεσθεὶς
 σώφρων, ἀγαθός, δίκαιος, ἀνδρείος, εὐσεβής, φιλόθεος·
 ἀληθῶς δὴ καὶ μόνος φιλόσοφος⁹⁾ βασιλεὺς οὗτος, ὁ ἑαυτὸν
 εἰδῶς, καὶ τὰς ἔξωθεν αὐτῷ, μᾶλλον δ' οὐρανόθεν ἐπαρδο-
 μένας παντὸς ἀγαθοῦ χορηγίας ἐξεπιστάμενος· ὁ τῆς μονάρχου
 δυναστείας τὸ σεβάσμιον πρόσρημα τῷ τῆς ἀμπεχόνης ἐξαιρέτῳ
 περιβλήματι διαφαίνων, καὶ τὴν πρέπουσαν αὐτῷ βασιλικὴν
 ἀλουργίδα μόνος ἐπαξίως ἐμπεριειλημμένος¹⁰⁾. Βασιλεὺς οὗτος,
 ὁ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, τὸν ἐπουράνιον ἀνακαλούμενος πα-
 τέρα, ὁ τοῦτον ἐν ταῖς εὐχαῖς ἐπιβοώμενος, ὁ τῆς ἀνωτάτω
 βασιλείας ὀριγνώμενος· μὴ γὰρ τὰ παρόντα ἄξια τοῦ παμβα-

6) φερώνυμον τῇ πράξει. Duae ultimae voces desunt in codice Fuketii. —

7) Νικητῆς ἐτύμως. Alludit ad pronomen Constantini. Nam Constantinus victoris sibi pronomen adsciverat, ut notavi ad libros de vita Constantini.

— 8) [Ὁ πρὸς τὴν ἀρχέτυπον — ἰδέαν. Cf. cap. I. ext. c. II. init. c. III. ext. τῆς οὐρανοῦ βασιλείας εἰκόνι κεκοσμημένος, ἄνω βλέπων, κατὰ τὴν ἀρχέτυπον ἰδέαν τοὺς κάτω διακυβερνῶν ἰθύνει. Wyttenbach. epist. crit. p. 251. post Schaeferianam Iulianei encomii editionem et Grossmann. quaestt. Philonn. partic. I. p. 20 — 22. II. p. 47. d.)] —

9) Ὁ δὴ καὶ μόνος φιλόσοφος. Codex Fuk. ἀληθῶς δὴ καὶ μόνος, rectius. — 10) Βασιλικὴν ἀλουργίδα μόνος ἐπαξίως ἐμπεριειλημμένος. Quaeret hic aliquis, cur Eusebius dixerit Constantinum solum regali purpura amictum fuisse. Quatuor enim tunc erant caesares, qui purpuram gestabant. Certe caesares purpuram gestasse docet Amm. Marcellinus in libro XVI., ubi narrat quomodo Constantius Iulianum caesarem declaravit. Sed responderi potest, Eusebium non dicere simpliciter Constantinum solum amictum fuisse purpurea, sed solum merito purpuram gestasse. [Cf. V. C. I, 24. not. 1.] —

σιλέως θεοῦ συνειδῶς, τὰ θνητὰ καὶ ἐπίκηρα καὶ ποταμοὺς
 δίκην ρέοντα καὶ ἀπολλύμενα¹¹⁾, τὴν ἀφθαρτον καὶ ἀσώματον
 τοῦ θεοῦ βασιλείαν ποθεῖ, κακείνης τυχεῖν εὔχεται, διὰ μα-
 γαλόφρονα λογισμὸν, ὑπὲρ τὴν οὐράνιον ἀψίδα τὴν διάνοιαν
 μετεωρίσας, καὶ τὸν ἐκεῖ φώτων ἄλεκτον πόθον ἐνεστερνισμέ-
 νος· ὧν τῇ παραθέσει, σκότους οὐδὲν διαφέρειν ἠγεῖται τὰ
 τοῦ παρόντος βίου τίμια· τὴν τε γὰρ ἀνθρώπων ἀρχὴν, θνη-
 τοῦ καὶ προσκαιροῦ βίου, μικρὰν καὶ ὀλιγοχρόνιον ἐπιστάσιαν
 οὔσων ὄρα, οὐ μακρῶ κρείττονα τῆς αἰπόλων ἢ ποιμένων ἢ
 βουκόλων ἀρχῆς, μᾶλλον δὲ, καὶ ἐργωδιστέραν ἢ δυσκολωτέραν¹²⁾
 θρεμμάτων ἠγεῖται· τὰς τε τῶν δῆμων ἐκβοήσεις, καὶ τὰς
 κολάκων φωνὰς πρὸς ὄχλου τίθεται¹³⁾ μᾶλλον ἢ πρὸς ἡδονῆς,
 διὰ στερόδον ἦθος καὶ γνησίαν ψυχῆς παιδείου. Ἀλλὰ καὶ
 τὴν τῶν ὑπηκόων δωροφορίαν¹⁴⁾, μυριάδας στρατοπέδων, ὀπλι-
 τῶν πεζῶν τε ὁμοῦ καὶ ἰππικῶν δοῦλα καὶ ὑπήκωα πλήθη, οὐ-
 θαμῶς ὄρων καταπλήττεται· αὐτὸν ἐπὶ τῇ τούτων ἀρχῇ τυφοῦ-
 ται, στρέφων εἰς αὐτὴν τὴν διάνοιαν¹⁵⁾, τὴν κοινὴν ἀπάντων
 φύσιν καὶ παρ' ἑαυτῶν βλέπων· ἐσθῆτα γεμὴν χρυσοῦφῃ ποι-
 κίλοις ἀνθεσιν ἐξυφασμένην, αἰλουργίδα τε βασιλικὴν ἀν' αὐτῶν
 διαδήματι, γελᾷ, τοὺς πολλοὺς θεώμενος ἐκπεπληγμένους, καὶ
 τὸ φάντασμα κομιδῆ νηπίων δίκην, αἷον τε μαρμολύκειον θειά-

11) [Τὰ θνητὰ — ἀπολλύμενα. Cf. Grossmann. quaest. Philonn. partic. I. p. 11.: „Solus autem unus Deus, dum, quae esse dicuntur, cetera omnia labuntur ac fluunt, mutationis expertus est (Philoni) et stabilis sibi que constans.“ Contra nolim affirmare, secundum Philonem et qui ad illius opinionem accedunt, ut h. l. Eusebius, „visorum extrinsecus obiectorum veritatem non re, sed specie sola et opinione continere“ (idealismus)“ ibid. p. 1. Nam hoc unum et nihil amplius ipse Philo statuit, omnia quae sint praeter deum, ratione cum maxime manca et imperfecta existere, solum deum, κατ' ἐξοχὴν et κυρίως, omnia alia si- quidem cum deo comparentur, δέξῃ tantum existere, τὰ παρόντα μὴ ἀξία τοῦ παμβασιλέως θεοῦ, res praesentis seculi cum summo omnium imperatore deo minime esse comparandas, ut haec recte vertit Val. Cf. Rom. VIII, 18. et Grossmann. l. l. p. 18. p. 30.] — 12) Ἡ δυσκολωτέραν. Lego δυσκολωτέρων θρεμμάτων, quod miror interpretem non vidisse. Est enim homo omnium animalium morosissimum, et quod difficillime regi- tur. — 13) Πρὸς ὄχλου τίθεσθαι. Scribo τίθεται, ut est in codice Fuketii. Porro interpretis hanc locutionem non intellexit, quam Latine ad verbum ita possumus interpretari: molestiae potius deputat quem vo- luptati. — 14) Τὴν τῶν ὑπηκόων δωροφορίαν. Scribendum videtur δωρο- φορίαν. Duplex enim subditorum genus hic designat Eusebius, armatos scilicet, et provinciales. Quorum hi quidem pecunias ac tributa conferunt imperatori, quod δωροφορεῖν vocat Eusebius ac Themistius, leni scilicet vocabulo rem omnium acerbissimam obvelans. Illi vero pecunias in sti- pendium accipiunt. — 15) Στρέφων εἰς αὐτὴν τὴν διάνοιαν. Scribendum est procul dubio εἰς αὐτὸν, quod miror ab interprete animadvertum non

ὄντας· οὐδαμῶς αὐτὸς¹⁶⁾ τὰ ὅμοια πεπονθῶς δι' ἐπιστήμην
 τοῦ Θεοῦ, τῇ ψυχῇ ἀντὶ περιβλήματος, σωφροσύνη καὶ δε-
 καιοσύνη, εὐσεβείᾳ τε καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς πεποιταμένον,
 τὸν ἐπ' ἀληθείας πρέποντα βασιλεῖ κόσμον περιτίθησαν. Ἐπι-
 μὴν πρὸς ταῦτοις τὰ τριπόθητα τοῖς πολλοῖς χρήματα, χρυσὸν
 λέγω καὶ ἄργυρον καὶ ὅσα λίθων θαυμάζεται γένη, λίθους
 ἀληθῶς ὑπάρχων ἀνωφελεῖς καὶ ἄχρηστον ὕλην, οἷα τῇ φύσει
 ὄντα τυγχάνει, τοιαῦτα καὶ ὄντα βλέπει, οὐδὲν πρὸς μακρῶν
 ἀλέξημα οἷα τε ὄντα βοηθεῖν· τί γὰρ ταῦτα πρὸς νόσων ἀπαλ-
 λαγήν, ἢ θανάτου ἀποφυγὴν ἐσχέει; Ὅμως δ' οὖν καὶ περ
 ταῦτα εἰδῶς ἐπιστημότως, αὐτῶν τῇ χρήσει¹⁷⁾ πρὸς εὐπρεπῆ
 τῶν ἀρχομένων κόσμον, ἀπαθεί λογισμῷ διατίθεται¹⁸⁾, γελῶν
 τοὺς ταῦτα διὰ νηπιότητα φρονῶν ἐπτοημένους, κραυπαῆς
 γεμὴν καὶ μέθης, τῆς τε περιττῆς καρυκείας, οἷα γαστριμάργοις
 οἰκείας, ἀπέχεται, προσήκειν ἑτέροις ταῦτα, ἀλλ' οὐχ ἑαυτῷ
 ὑπολαμβάνων· ζημιῶν γὰρ τὰ μεγάλα, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς
 νοερόν ἀμαυροῦν τὰ τοιαῦτα πέπεισται· τούτων δὲ ἔνεκα πάν-
 των, ὃ τὰ θεῖα πεπαιδευμένος βασιλεὺς, καὶ τὰ μεγάλα φρονῶν,
 τοῦ παρόντος βίου τῶν κρείττωνων ἐφίεται, τὸν πατέρα καλῶν
 τὸν ἔπουράνιον, καὶ τὴν ἐκείνου βασιλείαν ποθεινῶν, πάντα τὰ
 τὴν εὐσεβείᾳ πράττων, καὶ τοῖς ὑπ' αὐτῷ ἀρχομένοις ὡς ὑπὸ
 διδασκάλῳ παιδευομένοις ἀγαθῷ, τὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως
 θεογνωσίαν προβαλλόμενος.

fuisse. — 16) Οὐδαμῶς αὐτός. Transposita hic sunt vocabula, ut cuius
 apparet. Lego igitur οὐδαμῶς δ' αὐτός τὰ ὅμοια πεπονθῶς, ἐπιστήμην τοῦ
 Θεοῦ etc. Male in Fuk. codice legitur δι' ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ. — 17)
 [Αὐτῶν τῇ χρήσει — ἐπτοημένους. Hoc et quae paulo superius de adulatio-
 nis et adulatorum contemptu Constantini leguntur, ne credas Eusebio, vid.
 Constantin. ad sanctit. coet. c. XI. not. 8. Die Bekehrung Constantins aus
 dem Englischen des Kdw. Gibbon p. 90 sq. Manso Leben Constantins p.
 211 sq. Cf. Spanhem. ad Iulian. Caes. p. 156. p. 299. p. 397. p. 459.] —
 18) Ἀπαθεί λογισμῷ διατίθεται. Idem est, quod supra dixit: οὐδαμῶς τ'
 αὐτός τὰ ὅμοια πεπονθῶς. Porro totus hic locus ita distinguendus atque
 exponendus est: ὅμως δ' οὖν καὶ περ ταῦτα εἰδῶς ἐπιστημότως, αὐτῶν τῇ
 χρήσει, πρὸς εὐπρεπῆ τῶν ἀρχομένων κόσμον ἀπαθεί λογισμῷ διατίθεται.
 Id est: Sed quamvis id optime norit ipso earum rerum usu edoctus,
 tamen erga decentem ornatum subditorum suorum nequaquam animo
 commovetur. Quod idem est, ac si diceret: non concupiscit opes ac divi-
 tias subditorum suorum, nec illis invidet elegantem cultum atque ornatum,
 ut facere solent principes invidi atque avari. Talis erat Valentinianus
 maior, qui divites omnes ac bene vestitos oderat, quemadmodum refert
 Amm. Marcellinus. Non ita Constantinus, quippe qui et summa ipse cultum
 atque ornatum parvi faciebat, et subditos suos ambitioso vestium cultu
 ornari, non moleste ferebat. Haec ideo pluribus exposui, quod et obscura
 sunt, et ab interprete non intellecta. [Contra Val. vertit: „ad decentem
 ornatum subditorum causa iis utitur.“]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ'

Ὁ δὲ τῶν ἀμοιβῶν τὰ ἐγγύα προμνύμενος¹⁾, τριακονταετηρικούς αὐτῷ διανέμει στεφάνους²⁾, χρόνων ἀγαθῶς περιόδους ἀποτελεσθέντας· τρίτους τε ἤδη δεκάθων περιελθῶν· αὐκλους, πανδήμους, μᾶλλον δὲ³⁾ κοσμικῶς ἐστιάς, πᾶσιν ἐφήσειν ἀνθρώποις ἐκτελεῖν. Τῶν δ' ἐπὶ γῆς θεόγνωσίας ἀνθεσι φαιδρνομένων, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ ἀν εἶη, καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ χορείας νόμοις φύσεως ἐλχομένας, τοῖς ἐπὶ γῆς συχαίρειν, αὐτὸν τε τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα, πατρὸς ἀγαθοῦ δίκην, ἐφ' υἱοῖς ἀγχοῖς θεοσεβοῦσιν εὐφραίνεσθαι, καὶ ταύτη μάλιστα τὸν καθηγεμόνα καὶ τῶν ἀγαθῶν αἴτιον, πολυχρόνοις γεραίρειν τιμαῖς· ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσι περιόδους τῇ βασιλείᾳ, μένει δὲ αὐτήν⁴⁾ ἐπὶ μήκιστον, καὶ εἰς μακρὸν παραπέμπειν αἰῶνα. Αἰὼν δ' ὁ σύμπας, ἀγήρωσ καὶ ἀτελεύτητος, οὔτ' ἀρχῇ, οὔτε περιγραφῇ θνητῶν λογισμοῖς πεφυκῶς ὀραῖσθαι, ἀλλ' οὐδ' ἐκ μέσου κέντρου λαμβάνεσθαι· οὐδὲ τὸ νῦν αὐτοῦ λεγόμενον⁵⁾ ἐφίεις τοῖς ἐθέλουσι περιδράττεσθαι, μήτι γε⁶⁾ τὸ μέλλον π

Cap. VI. 1) [Τῶν ἀμοιβῶν τὰ ἐγγύα προμνύμενος bene vertit Val.: „velut pignora quaedam futurae remunerationis ei in antecessum praebens.“ Cf. quae scripsi ad V. C. I, 3. Rom. VIII, 23. τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες i. e. τὸ πνεῦμα ὡς ἀπαρχὴν, ὡς ἀφραβῶνα τῆς μελλούσης δόξης ἀποκαλυφθῆναι ἔχοντες Vid. Keil. opuscc. acad. p. 206. ed. Goldhorn.] — 2) Τριακονταετηρικούς στεφάνους. Alludit ad coronas aureas, quas provinciales imperatoribus Romanis offerre solebant, non solum ob imperii primitias, verum etiam in quinquennialibus eorum ac decennialibus. — 3) Πανδήμους δὲ μᾶλλον. Nemo est, qui non videat acribendum esse: πανδήμους, μᾶλλον δὲ κοσμικῶς ἐστιάς. Ait enim Eusebius, has tricennialium festivitates non solum populorum frequentia, sed etiam totius mundi communi laetitia celebrari. Quippe festorum alia sunt publica, alia privata. Alia urbium propria, alia totius provinciae, quaedam totius orbis Romani, ut Kalendae Ianuariae, natalis imperatorum, quinquennialia et similia. Certe in codice Fuketii ita scriptum reperi ut conieceram. — 4) Μένει δὲ αὐτήν. Hic locus sic mihi restituendus videtur: ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσι περιόδους τῇ βασιλείᾳ μένει, αὐτήν δὲ ἐπὶ μήκιστον καὶ εἰς μακρὸν παραπέμπειν αἰῶνα. Error natus est ex voce μένειν, quam in μένειν librarii mutarunt, proclivi errore. Quod si μένειν retinere quis vellet, tunc scribendum esset παραπέμπεσθαι. [Val. emendationem totam recepit Zimm.] — 5) Οὐδὲ τὸν ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον. Procul dubio scribendum est: οὐδὲ τὸ νῦν αὐτοῦ λεγόμενον ἐφίεις τοῖς ἐθέλουσι δράττεσθαι. Quomodo etiam legit interpret. Huius autem emendationis auctor est ipse Eusebius, qui paulo post ita scribit de praesenti tempore: τὸ δὲ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἕμα νοίματι etc. [Hinc praesente Zimm. ita correxi.] — 6) Μήτις τὸ μέλλον. Interpret vertit: *pedum futurum tempus aut praeteritum*. Quare apparet eum legisse μήτοιγε τὸ μέλλον optime. In codice Fuk. scribitur μήτις τὸ μέλλον. [Val. μήτις, Zimm. μήτοιγε. Sed unice verum nobis visum est μήτι γε. Vid. infra cap. XVI. extr. οὐδὲ νῦν τὸν ἐν ἀνθρώποις, μήτι γε θεοῦ δύναμις εἰδέ τις πώποτε

τὸ παρῳχηκὸς τοῦ χρόνου· τὸ μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν, ὃ δὲ παρῳλθε⁷⁾· τὸ δὲ μέλλον οὐκ ἔστιν, διὸ, οὐδ' ἔστι· τὸ δὲ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἅμα νῆματι καὶ φωνῇ, λόγον θᾶπτον διαδιδράσκει. Οὐκ ἔστι δ' ἄλλως αὐτοῦ ἐπιλαβείσθαι, ὡς ἐστῶτος. Ἡ γὰρ τὰ μέλλοντα προσδοκᾶν, ἢ παρελθόντα συνορᾶν ἀνάγκη· ἅμα γὰρ ἐννοίᾳ διολισθαίνων, φεύγει· οὕτως ὁ σύμπας αἰὼν, οὐ φέρει θνητῶν λογισμοῖς καθυποτάττεσθαι, ἀλλ' ἀναίνεται τὴν παρὰ τούτοις δουλείαν. Τὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα⁸⁾ καὶ δεσπότην ὁμολογεῖν οὐ παραιτεῖται· φέρει δ' αὐτὸν ἐπὶ νῶτων ὀχούμενον, ἐναβρυνόμενος τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασι⁹⁾. Ὁ δὲ ἄνωθεν αὐτὸν ἠνιοχῶν, οὐ σειρῇ χρυσῇ κατὰ τὸ παιητικὸν ἐνδυσάμενος, σοφίας δ' ἀρρήτου δεσμοῖς ὥσπερ τισὶν ἡρίαις χαλινάσας, μῆνας ἐν αὐτῷ καὶ χρόνους, καιροῦς τε καὶ ἐνιαυτούς, νυκτῶν τε καὶ ἡμερῶν ἀμοιβαῖα διαστήματα, σὺν αἰρμονίᾳ τῇ πᾶσιν κατεβάλετο, ποικίλοις αὐτὸν ὄροις καὶ μέτροις περιδήσας· ὁ μὲν γὰρ εὐθυγενῆς ὢν¹⁰⁾, καὶ εἰς ἄπειρον ἐκτεινόμενος, τὴν τε τοῦ αἰῶνος ἐπηγορίαν ὥσπερ αἰεὶ ὢν¹¹⁾ εἰλη-

ὄφθαλμοῖς· V. C. II, 31. μετὰ φόβον γὰρ ἐφ' ἡμῖν βιοῦν — καὶ εἰς ἀκοὴν ἔλθεῖν μόνον εἴη τῶν ἀποπτῶτων, μήτι γε καὶ πιστεῦσαι. Zosim. hist. IV, 25, 3. μήτι γε καὶ — ἔλθεῖν. Euseb. H. E. III, 39. μήτι γε δὴ. Wetsten. ad 1 Corinth. VI, 3. Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν; μήτι γε τὰ βιώτικα; Cf. Hermann. ad Viger. p. 803 sq.] — 7) Ὁ δὲ παρῳλθε. Scribo ἤδη δὲ παρῳλθε. De praeterito enim loquitur. Paulo post lego οὐκ ἔστι δὲ ὅπως ἐπιλαβείσθαι. — 8) Τὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα. Scribendum videtur θεὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα, quomodo etiam legit interpretes. Alludit autem Eusebius ad locum Pauli apostoli, qui deum vocat [1 Timoth. I, 17.] regem saeculorum, βασιλέα τῶν αἰώνων. — 9) Τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασι. Dies intelligit et menses et annos, et tempestatum vicissitudines, et caetera eiusmodi, quibus deus aevum seu seculum exornavit. — 10) Εὐθυγενῆς ὢν. Lego εὐθυγενῆς. — 11) Ὡσπερ αἰεὶ ὢν. Eandem τοῦ αἰῶνος etymologiam affert Proclus libro IV. in Timaeum Platonis pag. 241. ubi multa de aevo iuxta sententiam Platoniorum disserit. Eundem vide in capite 53. et 54. institutionum Platoniarum. [Cf. Suicer. thes. T. I. p. 142 sq. IV. Moshem. de rebus Christ. a. C. M. p. 29.] At Eusebius Platonis sententiam partim sequitur, partim ab ea discedit. Cum enim ait aevum nec senescere nec interire, esse uniforme ac sui semper simile, partibus carere ac distinctione, in eo consentit cum Platone. Sed cum illud progredi dicit atque augescere, cum species eius facit praeteritum tempus, praesens ac futurum; in hoc et a Platone et a seipso dissentit. Quidquid enim progreditur et augetur, partes habeat necesse est. Apud Platonem aevum nihil aliud est quam aeternitas. Aevum enim Plato facit immobile; ad cuius similitudinem tempus ait creatum esse a deo, quod quidem definit imaginem mobilem aevi immobilis, numero atque ordine progredientem, ut legitur in Timaeo. Recte Chalcidius in Timaeum Platonis; temporis, inquit, proprium progredi: aevi propria mansio, semperque in idem perseveratio. Temporis item partes, dies, noctes et anni: aevi partes nullae. Temporis item species praeteritum, praesens, futurum: aevi substantia uniformis, in solo proprioque praesente. Eusebius

φῶς, αὐτὸς τε αὐτοῦ ὢν τοῖς μέτρον ἐμφερῆς, μᾶλλον δὲ ἀμερῆς ὢν καὶ ἀδιάστατος, εἰς μόνην εὐθείαν μηχανόμενος αὐξεί· ὁ δὲ μέσοις αὐτὸν διαλαβὼν τμήμασι, καὶ ὡς περ εὐθείαν γραμμὴν εἰς μῆκος τεταμένην διελθὼν κέντροις, πολὺ πλῆθος ἐν αὐτῷ κατεβάλετο, ἓνα τε ὄντα καὶ μονάδι παρεκασμένον, παντοίοις κατέδησατο ἄριθμοῖς, πολύμορφον ἐξ ἀμόρφου τὴν ἐν αὐτῷ ποικιλίαν ὑποστήσασκενος. Μίαν μὲν γὰρ πρώτιστα πάντων ἐν αὐτῷ τὴν ἀμόρφον ὕλην, ὡς περ τινα πάνδοχον εὐείαν ὑφίστη· δαύτερον δ' ἐν ὕλῃ ποιότητα, δυνάμει δυνάδος, εἶδος ἐξ ἀειδοῦς ἀπεργαζόμενος ἐποίει· τριάδος δ' ἀριθμῷ τριχῆ διαστάτον, εἰς τὰ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος, σύνθετον ἐξ ὕλης¹²⁾ καὶ εἶδους σῶμα κατεργάζετο. Διτῆς δ' ἐκ δυνάδος τὴν τῶν στοιχείων τετρακτὺν ἐπινοήσας, γῆν, ὕδωρ, αἶρα, πῦρ, πηγὰς ἀννῆους εἰς τὴν τοῦδε τοῦ πάντος προβαλέτω χορηγίαν· τετρακτὺς δὲ γεννᾷ δεκάδα· ἐν γὰρ, δύο, τρία, τέσσαρα, τὸν δέκα συντελοῦσιν ἀριθμῶν· τριάς δὲ συμπλακίσα δεκάτη, μῆκος ἀνεῦρε φύσιν· μὴν δὲ τροπαίς δάδυνα, ἡλίου περιόδον ἐπλήρου· ἐνθεν ἐνταυτῶν κύκλος, καιρῶν τε μεταβολῆ, τὸν ἀμόρφον καὶ ἀειδοῦς αἰῶνα, ὡς περ ἐν ποικιλίᾳ γραφῆς πολυανθοῦς, ἐμόρφουν, εἰς ἀνάπαυλαν καὶ θυμηδία τῶν ἐν αὐτῷ τὸν τῆς ζωῆς διίπνευόντων δρόμον. Ὡς γὰρ καὶ τοῖς ἐπ' ἐλπίδι¹³⁾ βραβείων ἐν ἀγῶνι τοὺς δρόμους διεξανύουσι, σταδίοις ὄρισται τὰ διαστήματα, τοῖς τε μακρὰς πορείας ὁδοποροῦσι, σταθμοῖς τισι καὶ σταδίοις περιγράφεται ἡ λεωφόρος, οἷς ἂν μὴ εἰς ἀπειράν τις τὴν προσδοκίαν ἐκταίνων ἀποκάμῃ τῇ προθυμίᾳ, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὸν σύμπαντα αἰῶνα

verò aevum accepit pro saeculo, seu potius pro tota, ut ita dixerim, massa et collectione temporum. Ait enim ὁ σύμπας αἰὼν. Certe in sacris litteris αἰὼν et αἰῶνες sumuntur pro tempore. Quippe tempus duobus modis accipitur. Alterum est particulare, quod singulis rebus attributum est. Alterum generale, quod non magis huic rei competit quam illi. Et hoc veteres aevum vocabant, ut docet Censorinus in libro de die natali cap. 16. ubi aevum definit: *tempus unum et maximum, inmensum, sine origine, sine fine, quod eodem modo semper fuit, semperque futurum est, neque ad quemquam hominum magis quam ad alterum pertinet.* Addit deinde hoc aevum in tria dividi tempora, praeteritum, praesens et futurum. In quo plane cum Eusebio nostro consentit. Idem ait etiam Marius Victorinus in librum Rhetoricum Ciceronis cap. 75. Sed Gregorius Naz. in oratione 35. et 42. aevum sumit pro aeternitate, ubi vide quae notant Psellus et Elias Cretensis. [Cf. Wahl. clav. N. T. sub v. αἰὼν.] — 12) Σύνθετον ἐξ ὕλης ἐποίη. Scribendum videtur σύνθετον ἐξ ὕλης ἐπόλου, καὶ εἶδους σῶμα. In codice Fuchsii deest vox ἐποίη, optime. — 13) [Ὡς γὰρ καὶ τοῖς ἐπ' ἐλπίδι — — ἀποκάμῃ τῇ προθυμίᾳ. Vid. Wetsten. ad I Corinth. IX, 26. T. II. p. 137. Lackemacher, antiquit.

σοφίας δεσμοῖς ὁ τῶν ὄλων βασιλεὺς περιλάβων, ἄγος καὶ φέρων, ποικίλων ἠνιοχῶν¹⁴⁾, ἢ καλῶς ἔχειν αὐτῷ καταφαίνεται. Ὁ δ' αὐτὸς χρώμασιν αἰραίοις καὶ νεαροῖς ἄνθεσι τὸν πρὶν ἀσηματίωτον ἀμφιεννύς αἰῶνα, λευκὴν μὲν ἐφαίδρυνεν ἡμέραν ἡλίου, τὴν δ' ὑποστρώσας μελαντέρῳ χρώματι, ὥσπερ τινὰ χρυσοῦσιν ψήγματα, στίλβων ἐν αὐτῇ τὰ τῶν ἀστέρων λαμπρὰ δόνας ἐποίησα· φωσφόρου δ' ἐξόψας λαμπρὰς ἀκτῖνας, σελήνης τε ποικίλιαν φέγγους, ἀστρῶν τε συνόδους παλυαυγῆς, τὰς εὐμπαντα οὐρανὸν, ὅλον μέγα πέπλον, παντοίοις γραφῆς πάλλαισι διατεφάσασιν· αἶρα δ' ἕστεινας εἰς βάθος ἀνωθεν ἐστὶ ὕψους, πλάττει τε καὶ μήνη τῆς εὐμπαντος κόσμου τῆς τούτου ψυχῆς δυνάμει¹⁵⁾, πτηνοῖς ἅπασιν ἀκτῆσι μορφουῖσθαι, τοῖς δὲ αἶρας φερόμενοις ἀφανέσι τε¹⁶⁾ καὶ ὄφουμένοις, μέγα πέλαγος ἐξαιλίωσας διανέχεσθαι, γῆν δ' ἐν μέσῳ κέντρον δίκην σταθμησάμενος, σάραγγ' ταύτην περιλάβε, σμαραγῆ τε πόρτος ἐπ' αὐτῇ, πρὸς τῆς περιβόλης μυστικῆς χρώματι καλλωπιζομένη¹⁷⁾. Ταύτην δὲ ἐστὶν καὶ εὐθηνὴν καὶ μητέρα ζωῶν ἀπάντων τῶν ἐκ αὐτῆς μεταδίδουσα, ὀμβροῖς τε καὶ πηγαίοις νάρασι ἀρδεύσας, γλοάζειν παντοίοις καὶ φύταις καὶ αἰραίοις ἀνθεσι εἰς εὐθυμῶν

Græcib: P. I. c. II. p. 66. P. IV. c. III. p. 657 sqq.] — 14) Ποικίλος ἠνιοχῶν. Cf. infra τὰς τοῦ πορτος πορτοδοῦς ἡλίας et supra c. I. ποτ. 20.] — 15) Ψυχῆς δυνάμει. Totus hic locus sic legendus videtur: μήνη τε καὶ πλάττει τῆς τούτου ψυχῆς δυνάμει. Quomodo etiam legit interpret. De qua ita scriptum reperit in codice Fulk. — 16) Τοῖς δὲ αἶρας φερόμενοις ἀφανέσι. Dæmonas aërios videtur intelligere, de quibus supra locutus est in principio huius orationis. Porro tam bonos dæmonas quæstionem esse possumus, hic intelligere. Nam et boni spiritus quos angelos vocamus, per aërem commeant, tanquam legati quidam atque interpretes, vota nostra ad deum perferentes, et responsa nobis a deo ac beneficia apportantes. Quod quidem etiam veteres philosophi non ignorarunt. At interpret. Eusebium de piscibus hic loqui existimavit. De dæmonibus aëriis Augustinus in epist. 49.: *Quanta perniciositas est sacrificare dæmonibus, hoc est, iniquae spiritali creaturae quae in hoc proximo et caliginoso caelo inhabitans, tanquam in aëreo carcere suo, praedestinata est supplicio sempiterno.* Athanasius in libro de incarnatione; et ante omnes Paulus in epistola ad Ephesios ubi Hieronymus haec annotat: *Haec autem doctorum omnium opinio est, quod aër iste, qui coelum et terram medius dividens, inane appellatur, plenus sit contrariis fortitudinibus.* [Cf. Wetsten. ad Ephes. II, 2. T. II. p. 240 sqq. Cramer Symbolik u. Mythologie T. III. p. 69 sqq. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. II. p. 30.] — 17) Κωμῶ χρώματι καλλωπιζομένη. Scribo καλλωπιζομένη. [Ita Zimm.] Eleganter terram oceano quasi viridi pallio amictam esse dicit. Sic David in psalmo 103. *Abyssus sicut vestimentum amictus eius.* terrae scilicet, quemadmodum exponit Theodoretus et Hieronymus in caput I. Aggaei. Porro verba illa σμαραγῆ δὲ τε πόρτος ἐπ' αὐτῇ dolenda sunt, utpote superflua et ab hoc loco prorsus aliena. [Delevit Zimm.] Est autem versus Homericus clausula ex Iliadis secundo. In codice Fulk. legitur σμαραγῆ τε πόρτος ἐπ'

ζωῆς ἀπόλασιν ἐδωρήσατο· ζῶν δ' ἐν αὐτῇ τὸ τιμιώτατον
καὶ κντῶ θεῷ φίλον κατ' εἰκόνα τῆν αὐτοῦ πλασάμενος, τοῦ
καὶ ἐπιστήμης ἐπήβολον, λόγου τε καὶ σοφίας ἔγγονον, λογικὸν
ἄνθρωπον, τῶν λοιπῶν ὅσα κατὰ γῆν ἔρπει καὶ νέμεται, ἀρχαῖν
δυνάμει κρατῆν, τούτων ἔδωκεν· ἄνθρωπος γὰρ ἦν αὐτῷ, ζῶν
τῶν ἐπὶ γῆς τὸ θεοφιλέστατον· ὅ καὶ τὰ τῶν ἀλόγων γένη
δουλεύειν, οἷα πατὴρ παραδέδωκεν· ἄνθρωπος, ὅ καὶ θάλατταν
πλωτὴν ἀνῆκε, καὶ γῆν παντοίοις φυτοῖς ἐστεφάνωσε· ὅ καὶ
δυνάμεις ἐπιστημονικὰς εἰς παντοίων μαθημάτων ὑπόδοχὴν
ἐδωρήσατο· ὅ καὶ τὰ ἐν βυθοῖς ἔρποντα, πτηνῶν τε τὰ με-
τέωρα, ὑπὸ χεῖρα παύθηται· ὅ καὶ τὰς οὐρανίους ἐξουάλυψε
θεωρίας, θρόνους τε ἡλίου καὶ σελήνης τροχῶν, περιόδους τε
πλανήτων καὶ ἀπλανῶν ἀστέρων ἐπέφησε· ἄνθρωπος, ὅ μόνον
τῶν ἐπὶ γῆς, τὸν πατέρα γινώσκων τὸν ἰσουράκειον, καὶ τὸν
μέγαν τοῦ σύμπαντος αἰῶνος βασιλεῖα κρατῆρην ὑμῖν διατά-
ξαιτο· Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις ἅπασιν ὁ κοσμοποιὸς τέταρτον
ἐνἑαυτοῦ τροπαῖς τὸν ἀνρεπτον αἰῶνα περιζώνον, χειμερίους
μὲν ἄρας ἔαρε περιγράψας, ἔαρος δ' ἐνιτροπῶν ἄρων ἀρχῆν¹⁸⁾
ἰσοῦρόποις ταλαντεύσας ζυγοῖς· καὶ περὶ ἔαρος παλινκαρπία τὸν
σύμπαντα στεφανώσας αἰῶνα, θέρους ἀκμῇ τοῦτον μεταπαρα-
δέδωκεν¹⁹⁾· εἶθ' ῥῖα καμῆτου διαναπαύσας, ἀνεκτέθησθε μετα-
πωρινῷ διαστήματι· ὑγρῶν δ' αὐτὸν ὄμβρων χειμερίων φοραῖς
ὡσπερ τινα βασιλικὸν ἀποσμήχων ἵπποδ, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ
νάμασι λαμπρὸν ἀπεργαζόμενος, τοῖς τ' ἐξ ὑετῶν ἀνιάρκεις
πιάνης ἀρδεύμασιν, αὐθις αὐτὸν ἔαρος ἐν προθύροις ἵστησε
κύλας· Ἐνθὲνδε οὖν τῷ τοῦ παντός ἐνἑαυτοῦ κύκλῳ, τοιαῖσδε
σοφίας ἡνίας ὁ μέγας βασιλεὺς ὡς περὶ δῆσάμενος τὸν αὐτοῦ
αἰῶνα, ὑπὸ μείζονι φέρεσθαι διατάξαιτο κυβερνήτη²⁰⁾, τῷ αὐ-
τοῦ μονογενεῖ λόγῳ, τῷ δὴ κοινῷ τῶν ὅλων σωτήρι τὰς τῶν
παντός παραδοὺς ἡνίας· ὁ δ' οἷα παρὰ πατρός ἀγαθὸς τὸν

αὐτῇ, τῷ τῆς περιβολῆς πυκνῷ χροίματι καλλωπιζομένη. — 18) Ἐαρος δ'
ἐνἑαυτοῦ ἄρων ἀρχῆν. *Malim scribere. Iaf. dē. ac.* — 19) Τούτων με
παραδέδωκεν. *Videtur hic aliquid deesse, quod ita supplere possimus:*
θέρους ἀκμῇ τοῦτο ἀμῖσθαι παραδέδωκεν. *Vatum re attentius examinata*
nihil hic deesse censeo. Lego itaque θέρους ἀκμῇ τοῦτον παραδέδωκεν,
supple τὸν αἰῶνα. Nec aliter legit interpres. In codice Fuk. legitur
θέρους ἀκοῇ τοῦτον μεταπαραδέδωκεν. [Cum Zimta., qui simul παρα-
δέδωκεν dedit, scripsi ἀκμῇ pro ἀκοῇ Valesii.] — 20) ὑπὸ μείζονι φέρε-
σθαι κυβερνήτη. Maiorem appellat filium, non quidem ipso patre, sed
reliquis omnibus maiorem intelligens. Ac fortasse suspicetur quispiam
ab Eusebio scriptum esse ὑπὸ μείζονι. [Cf. supra cap. I. not. 16, 17, 18. Jortin
Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 177 sq. p. 181 sqq.] —

βίος Θεοσεβείας ἐπάξιος, ἔνθεν ἀνθρώπου βασιλείας ἰσχύς, καὶ κράτος ἔμαχον τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων. Ὡς δὲ τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν²⁾ ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ χαρακτῆρα, λόγος ὁ τῶν λογικῶν ὑψίστη πατὴρ, βασιλικόν τε τοῦτο τὸ ζῶον ἀπειργάζετο, μόνον τῶν ἐπὶ γῆς βασιλεύειν καὶ βασιλεύεσθαι τοῦτ' εἰδέναι ἀναδείξας, προμελετᾶν τε καὶ προδιδάσκεισθαι³⁾ ἐνθένδε τῆς οὐρανόου βασιλείας τὴν ἐπηγγελμένην ἐλπίδα, δι' ἣν καὶ ἀφίχται, θνητοῖς τε εἰς ὁμίλιαν ἐλθεῖν αὐτὸς ὁ τῶν παιδῶν οὐκ ἀπώκνει πατὴρ, τὰ δ' αὐτοῦ γεωργῶν⁴⁾ σπέρματα καὶ τὰς ἀνωθεν ἀνανεούμενος χορηγίας, οὐρανόου μεθέξειν βασιλείας, τοῖς πᾶσιν εὐηγγελίζετο, ἐκάλει τε καὶ παρεκάλει πρὸς τὴν ἄνω πορείαν εὐτρεπεῖς εἶναι, τὴν ἐπάξιον στολὴν τῆς κλήσεως παρασκευασαμένους· ἐπλήρου τε ἀρρήτων θυνάμει τὴν σύμπασαν ὄσσην ὁ ἥλιος ἐφορᾷ, τοῦ κηρύγματος, τῆς τῆς κατὰ γῆν βασιλείας μιμήματι τὴν οὐράνιον ἐκτυπούμενος, ἐφ' ἣν καὶ σπεύδειν τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων παρορμηθῆ γένος, ἀγαθὴν ἐλπίδα ταύτην προβεβλημένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὡς ὁ μὲν τῷ Θεῷ φίλος ἐντεῦθεν ἤδη μεθέξει, ταῖς ἐμφύτοις τῷ Θεῷ κοσμηθεῖς ἀρεταῖς, καὶ τὰς ἐκείθεν ἀπορροίας

est. Male vero Plutarcho σύγκρισις ponitur pro comparatione.“] — 2) [Κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ex hoc loco apparere videtur, Eusebium quoque statuisse discrimen illud potissimum inter voces εἰκὼν et ὁμοίωσις. Cf. quae monui ad Euseb. H. E. I, 2. T. I. p. 14. Philo de mundi opific, p. 15, ed. Francof. ἐπιδ' οὐ ἀμπασα εἰκὼν ἀρχετύπη παραδείγματι ἐμφραῆς, πολλαὶ δ' εἰσὶν ἀνόμοιοι, προσεπεσημῆναι εἰπὼν, τῷ κατ' εἰκόνα, τὸ καθ' ὁμοίωσιν, εἰς ἐμφρασιν ἀκριβοῦς ἐκμυγέλου τρανὸν ἔνγον ἔχοντος. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. II. p. 112 sqq.] — 3) Προμελετᾶν τε καὶ προδιδάσκεισθαι. Scribendum puto προμελετᾶν. Sic enim Eusebius loquitur infra, ubi de deo verbis ita scribit: μέτρα τε ζωῆς τοῖς τὸν θνητὸν διανύουσι βίον διαθεσμοθετήσας, προμελετᾶν ἐν τῷδε τὰ προόμια τῆς ὑπὲρ τὸν νῦν αἰῶνα ζωῆς ἀπασιν ἀνθρώποις συγκαχώρησεν. Eadem utrobique sententia est. Quippe in altero loco de regno caelesti loquitur, in altero de vita aeterna: et utriusque prologia quaedam ac praexercitamenta hominibus in hac vita a divino verbo ait esse concessa. Quare non dubito quia Eusebius ita scripserit: προμελετᾶν τε καὶ προδιδάσκεισθαι ἐνθένδε τῆς οὐρανόου βασιλείας τὴν ἐπηγγελμένην ἐλπίδα. Atque ita sensus est spertissimus. Subaudiendum est autem verbum ἀναδείξας, quod praecessit. Haec cum multo ante scripsissem, nactus tandem Fuketianum codicem, meam coniecturam eius auctoritate confirmatam saltem ex parte deprehendi. In eo enim legitur: προμελετᾶν τε καὶ προδιδάσκεισθαι, optime. — 4) Τὰ δ' αὐτοῦ γεωργῶν. Malim scribere τὰ τε αὐτοῦ. Porro tota haec Eusebii pagina valde hiulca est, ob frequentiam nimiam verborum quae in imperfecto tempore posita leguntur. Ex quo taediosa ac morosa existit oratio.

τῆ ψυχῇ καταδειγμένος· καὶ λογικὸς μὲν ἐκ τοῦ καθόλου γε-
γονοῖς λόγου, σοφίας δὲ μετουσίᾳ σοφός, ἀγαθὸς δ' ἀγαθοῦ
καινονία, καὶ δίκαιος μετοχῇ δικαιοσύνης, σώφρων τε σωφρο-
σύνης ιδέα, καὶ τῆς ἀνωτάτω μετασχὼν δυνάμει ἀνδρείος·
ἀτὰρ δὴ, καὶ βασιλεὺς ἀληθεῖ λόγῳ χρηματίζεται οὗτος¹⁾, ὁ
τῆς ἐπέκεινα βασιλείας τὸ μίμημα, βασιλικαῖς ἀρεταῖς τὴν
ψυχὴν μεμορφωμένος· ὁ δὲ τούτων ἀπεξενωμένος, καὶ τὸν βα-
σιλέα τῶν ὄλων ἀπαρνηθεὶς, μηδὲ τὸν ἐπουράνιον ψυχῶν ἐπι-
γραψάμενος πατέρα, μηδὲ τὸν πρέποντα βασιλεῖ κόσμον περι-
θέμενος, ἀμορφίαν δὲ καὶ αἴσχος ἀναλαβὼν τῆ ψυχῇ, καὶ
θηρὸς μὲν ἀγρίου θυμὸν βασιλικῆς ἡμερότητος ἀντικαλλάξά-
μενος²⁾, ἰὸν δὲ δυνασθῆ κακίας ἀντ' ἐλευθερίου διαθέσεως,
μωρίαν δ' ἀντὶ φρονήσεως, καὶ ἀντὶ λόγου καὶ σοφίας τῆς
παντὸς δυσειδεστάτην ἀλογίαν, ἐξ ἧς ὡσπερ ἀπὸ πικροῦ πόμα-
τος³⁾, τὰ λυμαντικὰ συνομιρεῖ βλαστήματα, βίος ἄσωτος⁴⁾,
πλεομεξίαι, μαιφωνίαι, θεομαχίαι, δυσσέβειαι· τούτοις ἐνδο-
θεῖς⁵⁾, καὶ νομίζεται ποτε τυραννικῇ βίᾳ κρατεῖν, ἀλλ' οὐπω
τὰ ληθεῖ λόγῳ χρηματίζει βασιλεὺς οὗτος. Πῶς δ' ἂν τὸ μί-
μημα τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας οἴοιτο ἂν εἶη φέρειν, ὁ μυρίας

Cap. V. 1) Χρηματίζει οὗτος. Codex Fuk. χρηματίζουεν οὗτος longe
rectius. — 2) [Καὶ θηρὸς — ἀντικατακλυζόμενος, id est, et pro imperi-
ali (regali) mansuetudine ferae belluae immanitatem induerit, ut recte
interpretatur Val. Cf. V. C. II, 30 init. εἴ τε τις μετοικίαν ἀντὶ τῆς
ἐνεγκούσης ἠλλάξαντο, qui patriam extraneo solo commutarunt, eodem
Val. interp. Minus recte Stroth.: „die eben das Exilium mit ihrem Va-
terlande verwechselt“, quibus plane contrariam sententiam expressam esse,
aliquis credere possit, id est, qui ab exilio in terram redierunt. II, 32.
τῶν διάρκων μόχθων τὴν γλυκεῖαν σχολὴν ἀμειψόμενοι, continuis laboribus
cum dulci otio commutatis, Val., sollen die unablässige Arbeit mit der
süssen Musse vertauschen, Str. II, 34. ὁ δουλείαν τῆς ἐλευθερίας ἀλλάξα-
μενος, qui libertatem servitute mutavit, Val., welcher die Freiheit mit
der Knechtschaft verwechselt, Str. IV, 39. Demosthen. Vol. I. p. 273,
28. 24. ed. Reisk. et Budaei comment. ling. Graec. p. 740.] — 3) Ὡσπερ
ἀπὸ πικροῦ πόματος. Interpres vertit: ex qua tanquam ex amara stirpe,
germina perniciose nascuntur. Quod procul dubio elegantius est. Neque
enim πόμα et βλύστημα ullam inter se habent convenientiam. Videtur
tamen Eusebius alludere hoc loco ad calicem iniquitatis, de quo in Psalmis
dicitur: Bibent ex hoc omnes peccatores terrae etc. — 4) Καὶ σωτός.
Non dubito quin Eusebius scripserit καὶ ἄσωτος. Est enim elegans pro-
nomasia, βίος ἄσωτος καὶ ἄσωτος, quam Latina lingua exprimere non
potest. In Fuketii codice desunt hae voces καὶ σωτός. — 5) [Τούτοις
ἐνδοθεῖς — βασιλεὺς οὗτος. Ad haec et praecedentia cf. Eusebius H. E.
III, 1. Οὐκ ἐξ ὧν ἑτέρων κρατεῖν πέφυκε, ὁ αὐτοκράτωρ γνωρίζεται· ἀλλ' ἐξ
ἑαυτοῦ πρῶτον ἄρχει τε καὶ κρατεῖ, μηδενὶ τῶν ἀτόπων παρείδουσιν ἑαυτῷ
διδούς, οὕτως δὲ ἀνάκωτος ταῖς ἀκραταῖς ὑπάρχων, ὡς ζῶν ἄγωλμα τῶν
ἀρετῶν εἶναι πρὸς μίμησιν, ἐπιπαιδύων τὸ ὑπήκοον. Ὁ δὲ ταῖς ἡδοναῖς
ἑαυτὸν ἀνοίγνυς, λέληθε κατὰ ἀμυχρὸν· δοῦλος αἰσχιστος δορυάλωτος ἀνάπειρος
γενόμενος, δεσποτίας συχνὰς ἀμείβων, ἴσα τοῖς ὑφείλοις τῶν δούλων κ. τ. λ.] —

ψευδογραφουμένας δαιμόνων εικόνας τῇ αὐτοῦ ψυχῇ τετυπο-
 μένας; Πῶς δ' ἄρχων καὶ τῶν ὄλων κύριος, ὁ μυρίους καθ'
 ἑαυτοῦ πικροὺς δεσπότης ἐφεικυσμένος, καὶ δοῦλος μὲν αἰσχροῦς
 ἡδονῆς, δοῦλος δ' ἀκολάστου γυναικομανίας, δοῦλος δὲ χρημά-
 των ἐξ ἀδίκου ποριζομένων, δοῦλος θυμοῦ καὶ ὀργῆς, δοῦλος
 φόβου καὶ δειμάτων, δοῦλος μαιφόνων δαιμόνων, δοῦλος ψυ-
 χοφθόρων πνευμάτων; Διὸ δὴ μόνος ἡμῖν βασιλεὺς σὺν ἀλη-
 θεῖα μάρτυρι κεκηρύχθω, ὁ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ φίλος, ὁ δὴ
 μόνος ἐλεύθερος, μᾶλλον δὲ, ὁ κύριος ἀληθῶς, καὶ χρημάτων
 μὲν ἀνώτερος, γυναικῶν δὲ ἐπιθυμίας κρείττων, νικητὴς δὲ
 ἡδονῶν καὶ τῶν κατὰ φύσιν, κρατῶν δὲ θυμοῦ καὶ ὀργῆς, ἀλλ'
 οὐ κρατούμενος· αὐτοκράτωρ ἀληθῶς οὗτος, φερώνυμον τῇ
 πράξει⁶⁾ φέρων τὴν ἐπηγορίαν· νικητὴς ἐτύμως⁷⁾, ὁ τὴν
 νίκην τῶν καταπαλαιόντων θνητῶν γένος παθῶν ἀράμενος·
 ὁ πρὸς τὴν ἀρχέτυπον τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπεικονισμένος
 ἰδέαν⁸⁾, καὶ ταῖς ἐξ αὐτῆς τῶν ἀρετῶν αὐγαῖς, ὥσπερ ἐν
 κατόπτρῳ τῇ διανοίᾳ μορφωθεὶς, ἐξ αὐτῶν δὲ ἀποτελεσθεὶς
 σώφρων, ἀγαθός, δίκαιος, ἀνδρείος, εὐσεβὴς, φιλόθεος·
 ἀληθῶς δὴ καὶ μόνος φιλόσοφος⁹⁾ βασιλεὺς οὗτος, ὁ ἑαυτὸν
 εἰδῶς, καὶ τὰς ἔξωθεν αὐτῷ, μᾶλλον δ' οὐρανόθεν ἐπαρδο-
 μένας παντὸς ἀγαθοῦ χορηγίας ἐξεπιστάμενος· ὁ τῆς μονάρχου
 δυναστείας τὸ σεβάσμιον πρόσρημα τῷ τῆς ἀμπεχόνης ἐξαιρέτῳ
 περιβλήματι διαφαίνων, καὶ τὴν πρέπουσαν αὐτῷ βασιλικὴν
 ἀλουργίδα μόνος ἐπαξίως ἐμπεριειλημένος¹⁰⁾. Βασιλεὺς οὗτος,
 ὁ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, τὸν ἐπουράνιον ἀνακαλούμενος πα-
 τέρα, ὁ τοῦτον ἐν ταῖς εὐχαῖς ἐπιβοῶμενος, ὁ τῆς ἀνωτάτω
 βασιλείας ὀριγνῶμενος· μὴ γὰρ τὰ παρόντα ἄξια τοῦ παμβα-

6) Φερώνυμον τῇ πράξει. Duae ultimae voces desunt in codice Fuketii. —

7) Νικητὴς ἐτύμως. Alludit ad pronomen Constantini. Nam Constantius
 victoris sibi pronomen adsciverat, ut notavi ad libros de vita Constantini.

— 8) [Ὁ πρὸς τὴν ἀρχέτυπον — ἰδέαν. Cf. cap. I. ext. c. II. init. c. III.
 ext., τῆς οὐρανόθεν βασιλείας εἰκόνι κεκοσμημένος, ἄνω βλέπων, κατὰ τὴν
 ἀρχέτυπον ἰδέαν τοὺς κάτω διακυβερνῶν ἰθύνει. Wyttenbach. epist.
 crit. p. 251. post Schaeferianam Iulianei encomii editionem et Grossmann.

quaestt. Philonn. partic. I. p. 20 — 22. II. p. 47. d.)] — 9) Ὁ δὴ καὶ
 μόνος φιλόσοφος. Codex Fuk. ἀληθῶς δὴ καὶ μόνος, rectius. — 10) Βα-

σιλικὴν ἀλουργίδα μόνος ἐπαξίως ἐμπεριειλημένος. Quaeret hic aliquis, cur
 Eusebius dixerit Constantinum solum regali purpura amictum fuisse.

Quatuor enim tunc erant caesares, qui purpuram gestabant. Certe caesa-

res purpuram gestasse docet Amm. Marcellinus in libro XVI., ubi narrat
 quomodo Constantius Iulianum caesarem declaravit. Sed responderi potest,

Eusebium non dicere simpliciter Constantinum solum amictum fuisse pur-
 purea, sed solum merito purpuram gestasse. [Cf. V. C. I, 24. not. 1.] —

σιλέως θεοῦ συνειδῶς, τὰ θνητὰ καὶ ἐπίκηρα καὶ ποταμῶν δίκην ῥέοντα καὶ ἀπολλύμενα¹¹⁾, τὴν ἀφθαρτον καὶ ἀσώματος τοῦ θεοῦ βασιλείαν ποθεῖ, κακείνης τυχεῖν εὔχεται, διὰ μαγαλόφρονα λογισμὸν, ὑπὲρ τὴν οὐράνιον ἀψίδα τὴν διάνοιαν μετεωρίσας, καὶ τὸν ἐκεῖ φώτων ἄλεκτον πέθον ἐνεστερνισμένος· ὧν τῇ παραθέσει, σκότους οὐδὲν διαφέρειν ἠγεῖται τὰ τοῦ παρόντος βίου τίμια· τὴν τε γὰρ ἀνθρώπων ἀρχὴν, θνητοῦ καὶ προσκαίρου βίου, μικρὰν καὶ ὀλιγοχρόνιον ἐπιστάσιαν οὔσων ὄρα, οὐ μακρῶ κρείττονα τῆς αἰπόλων ἢ ποιμένων ἢ βουκόλων ἀρχῆς, μᾶλλον δὲ, καὶ ἐργωδιστέραν ἢ δυσκολωτέραν¹²⁾ θρεμμάτων ἠγεῖται· τὰς τε τῶν δῆμων ἐκβοήσεις, καὶ τὰς κολάκων φωνὰς πρὸς ὄχλου τίθεται¹³⁾ μᾶλλον ἢ πρὸς ἡδονῆς, διὰ στερόδον ἦθος καὶ γνησίαν ψυχῆς παιδείαν. Ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ὑπηκόων δωροφορίαν¹⁴⁾, μυριάδας στρατοπέδων, ὀπλιτῶν πεζῶν τε ὁμοῦ καὶ ἰππικῶν δοῦλα καὶ ὑπήκτα πλήθη, οὐδαμῶς ὄρων καταπλήττεται· αὐτὸ ἐπὶ τῇ τούτων ἀρχῇ τυφούται, στρέφων εἰς αὐτὴν τὴν διάνοιαν¹⁵⁾, τὴν κοινὴν ἀπάντων φύσιν καὶ παρ' ἑαυτοῦ βλέπων· ἐσθῆτα γεμὴν χρυσοῦφῃ ποικίλοις ἀνθεσιν ἐξυφασμένην, αἰουργίδα τε βασιλικὴν ἀν' αὐτοῦ διαδήματι, γελᾷ, τοὺς πολλοὺς θεώμενος ἐκπεπληγμένους, καὶ τὸ φάντασμα κομιδῆ νηπίων δίκην, οἷόν τι μαρμαλύκειαν θειά-

11) [Τὰ θνητὰ — ἀπολλύμενα. Cf. Grossmann. quaest. Philonn. partic. I. p. 11.: „Solus autem unus Deus, dum, quae esse dicuntur, cetera omnia labuntur ac fluunt, mutationis expertus est (Philoni) et stabilis sibi que constans.“ Contra nolim affirmare, secundum Philonem et qui ad illius opinionem accedunt, ut h. l. Eusebius, „visorum extrinsecus obiectorum veritatem non re, sed specie sola et opinione continere“ (idealismus)“ ibid. p. 1. Nam hoc unum et nihil amplius ipse Philo statuit, omnia quae sint praeter deum, ratione cum maxime manca et imperfecta existere, solum deum, κατ' ἐξοχὴν et κυρίως, omnia alia siquidem cum deo comparentur, δέξῃ tantum existere, τὰ παρόντα μὴ ἄξια τοῦ παμβασιλέως θεοῦ, res praesentis seculi cum summo omnium imperatore deo minime esse comparandas, ut haec recte vertit Val. Cf. Rom. VIII, 18. et Grossmann. l. l. p. 18. p. 30.] — 12) Ἡ δυσκολωτέραν. Lego δυσκολωτέρων θρεμμάτων, quod miror interpretem non vidisse. Est enim homo omnium animalium morosissimum, et quod difficillime regitur. — 13) Πρὸς ὄχλου τίθεσθαι. Scribo τίθεται, ut est in codice Fuketii. Porro interpretes hanc locutionem non intellexit, quam Latine ad verbum ita possumus interpretari: molestiae potius deputat quem voluptati. — 14) Τὴν τῶν ὑπηκόων δωροφορίαν. Scribendum videtur δωροφορίαν. Duplex enim subditorum genus hic designat Eusebius, armatos scilicet, et provinciales. Quorum hi quidem pecunias ac tributa conferunt imperatori, quod δωροφορεῖν vocat Eusebius ac Themistius, leni scilicet vocabulo rem omnium acerbissimam obvelans. Illi vero pecunias in stipendium accipiunt. — 15) Στρέφων εἰς αὐτὴν τὴν διάνοιαν. Scribendum est procul dubio εἰς αὐτὸν, quod miror ab interprete animadvertum non

ὄντας· οὐδαμῶς αὐτὸς¹⁶⁾ τὰ ὅμοια πεπονθῶς δι' ἐπιστήμην
 τοῦ θεοῦ, τῇ ψυχῇ ἀντὶ περιβλήματος, σωφροσύνη καὶ δε-
 καιοσύνη, εὐσεβείᾳ τε καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς πεποιτημένον,
 τὸν ἐπ' ἀληθείας πρέποντα βασιλεῖ κόσμον περιτίθησαν. Ἐπι-
 μὴν πρὸς ταῦτοις τὰ τριπόθητα τοῖς πολλοῖς χρήματα, χρυσὸν
 λέγων καὶ ἄργυρον καὶ ὅσα λίθων θαυμάζεται γένη, λίθους
 ἀληθῶς ὑπάρχειν ἀνωφελεῖς καὶ ἀχρηστον ὕλην, οἷα τῇ φύσει
 ὄντα τυγχάνει, ποιᾶν τε καὶ ὄντα βλέπει, οὐδὲν πρὸς κακῶν
 αἰδέτημα οἷα τε ὄντα βοηθεῖν· τί γὰρ ταῦτα πρὸς νόσων ἀπαλ-
 λαγὴν, ἢ θανάτου ἀποφυγὴν ἰσχύει; Ὅμως δ' οὖν καίπερ
 ταῦτα εἰδὼς ἐπιστημότως, αὐτῶν τῇ χρήσει¹⁷⁾ πρὸς εὐπρεπῆ
 τῶν ἀρχομένων κόσμον, ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται¹⁸⁾, μέλων
 τοὺς ταῦτα διὰ νηπιότητα φρονῶν ἐπτοημένους, κραυαίλης
 γεμὴν καὶ μέθης, τῆς τε περιττῆς καρυκείας, οἷα γαστρομάργοις
 οὐκείας, ἀπέχεται, προσήκειν ἑτέροις ταῦτα, ἀλλ' οὐχ ἑαυτῷ
 ὑπολαμβάνων· ζημιῶν γὰρ τὰ μεγάλα, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς
 νοερὰν ἀμαρτοῦν καὶ τριαῦτα πέπεισται· τούτων δὲ ἕνεκα πάν-
 των, ὁ τὰ θεῖα πεκαθευμένος βασιλεὺς, καὶ τὰ μεγάλα φρονῶν,
 τοῦ παρόντος βίου τῶν κρείττωνων ἐφίεται, τὸν πατέρα καλῶν
 τὸν ἐπουράνιον, καὶ τὴν ἐκεῖνου βασιλείαν ποθεῶν, πάντα τὰ
 σὺν εὐσεβείᾳ πράττων, καὶ τοῖς ὑπ' αὐτῷ ἀρχομένοις ὡς ὑπὸ
 διδασκάλῳ παιδευομένοις ἀγαθῷ, τὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως
 θεογνωσίαν προβαλλόμενος.

fuisse. — 16) Οὐδαμῶς αὐτὸς. Transposita hic sunt vocabula, ut cuius
 apparet. Lego igitur οὐδαμῶς δ' αὐτὸς τὰ ὅμοια πεπονθῶς, ἐπιστήμην τοῦ
 θεοῦ etc. Male in Fuk. codice legitur δι' ἐπιστήμην τοῦ θεοῦ. — 17)
 [Αὐτῶν τῇ χρήσει — ἐπτοημένους. Hoc et quae paulo superius de adulatio-
 nis et adulatorum contemptu Constantini leguntur, ne credas Eusebio, vid.
 Constantin. ad sancti. coet. c. XI. not. 8. Die Bekehrung Constantins aus
 dem Englischen des Edw. Gibbon p. 90 sq. Manso Leben Constantins p.
 211 sq. Cf. Spanhem. ad Iulian. Caes. p. 156. p. 299. p. 397. p. 459.] —
 18) Ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται. Idem est, quod supra dixit: οὐδαμῶς τ'
 αὐτὸς τὰ ὅμοια πεπονθῶς. Porro totus hic locus ita distinguendus atque
 exponendus est: ὅμως δ' οὖν καίπερ ταῦτα εἰδὼς ἐπιστημότως, αὐτῶν τῇ
 χρήσει, πρὸς εὐπρεπῆ τῶν ἀρχομένων κόσμων ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται.
 Id est: Sed quamvis id optime norit ipso earum rerum usu edoctus,
 tamen erga decentem ornatum subditorum suorum nequaquam animo
 commovetur. Quod idem est, ac si diceret: non concupiscit opes ac divi-
 tias subditorum suorum, nec illis invidet elegantem cultum atque ornatum,
 ut facere solent principes invidi atque avari. Talis erat Valentinianus
 maior, qui divites omnes ac bene vestitos oderat, quemadmodum refert
 Amm. Marcellinus. Non ita Constantinus; quippe qui et suum ipse cultum
 atque ornatum parvi faciebat, et subditos suos ambitioso vestium cultu
 ornari, non moleste ferebat. Haec ideo pluribus exposui, quod et obscura
 sunt, et ab interprete non intellecta. [Contra Val. vertit: „ad decentem
 ornatum subditorum causa iis ulitur.“]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ'

Ὁ δὲ τῶν ἀμοιβαίων τὰ ἐγγύα προμνόμενος¹⁾, τριακονταετηρικούς αὐτῶ διανέμει στεφάνους²⁾, χρόνων ἀγαθοῖς περιόδοις ἀποτελεσθέντας· τρίτους τε ἤδη δεκάθων περιελθῶν ἀύκλους, πανδήμους, μᾶλλον δὲ³⁾ κοσμικὰς ἐορτὰς, πᾶσιν ἐφήσει ἀνθρώποις ἐκτελεῖν. Τῶν δ' ἐπὶ γῆς θεόγνωστας ἀνθεσι φασφυνομένων, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ ἀν εἶη, καὶ τὰς ἐν οὐρανῶ χορείας νόμοις φύσεως ἐλχομένας, τοῖς ἐπὶ γῆς συχαίρειν, αὐτὸν τε τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα, πατρὸς ἀγαθοῦ δίκην, ἐφ' υἱοῖς ἀγαθοῖς θεοσεβοῦσιν εὐφραίνεσθαι, καὶ ταύτη μάλιστα τὸν καθηγεμόνα καὶ τῶν ἀγαθῶν αἴτιον, πολυχρόνοις γεραίρειν τιμαῖς· ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσι περιόδους τῇ βασιλείᾳ, μένειν δὲ αὐτήν⁴⁾ ἐπὶ μήκιστον, καὶ εἰς μακρὸν παραπέμπειν αἰῶνα. Αἰὼν δ' ὁ σύμπας, ἀγήρωσ καὶ ἀτελεύτητος, οὔτ' ἀρχῇ, οὔτε περιγραφῇ θνητῶν λογισμοῖς πεφυκῶς ὄρασθαι, ἀλλ' οὐδ' ἐκ μέσου κέντρου λαμβάνεσθαι· οὐδέ τὸ νῦν αὐτοῦ λεγόμενον⁵⁾ ἐφίεις τοῖς ἐθέλουσι περιδράττεσθαι, μήτι γε⁶⁾ τὸ μέλλον ἢ

Cap. VI. 1) [Τῶν ἀμοιβαίων τὰ ἐγγύα προμνόμενος bene vertit Val.: „velut pignora quaedam futurae remunerationis ei in antecessum praebens.“ Cf. quae scripsi ad V. C. I, 3. Rom. VIII, 23. τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες i. e. τὸ πνεῦμα ὡς ἀπαρχὴν, ὡς ἀφραβῶνα τῆς μελλούσης δόξης ἀποκαλυφθῆναι ἔχοντες. Vid. Keil. opuscc. acad. p. 206. ed. Goldhorn.] — 2) Τριακονταετηρικούς στεφάνους. Alludit ad coronas aureas, quas provinciales imperatoribus Romanis offerre solebant, non solum ob imperii primitias, verum etiam in quinquennialibus eorum ac decennialibus. — 3) Πανδήμους δὲ μᾶλλον. Nemo est, qui non videat scribendum esse: πανδήμους, μᾶλλον δὲ κοσμικὰς ἐορτὰς. Ait enim Eusebius, has tricennialium festivitates non solum populorum frequentia, sed etiam totius mundi communi laetitia celebrari. Quippe festorum alia sunt publica, alia privata. Alia urbium propria, alia totius provinciae, quaedam totius orbis Romani, ut Kalendae Ianuariae, natalis imperatorum, quinquennialia et similia. Certe in codice Fuketii ita scriptum reperi ut conieceram. — 4) Μένειν δὲ αὐτήν. Hic locus sic mihi restituendus videtur: ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσι περιόδους τῇ βασιλείᾳ μένειν, αὐτήν δὲ ἐπὶ μήκιστον καὶ εἰς μακρὸν παραπέμπειν αἰῶνα. Error natus est ex voce μένειν, quam in μένειν librarii mutarunt, proclivi errore. Quod si μένειν retinere quis vellet, tunc scribendum esset παραπέμπεσθαι. [Val. emendationem totam recepit Zimm.] — 5) Οὐδέ τὸν ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον. Procul dubio scribendum est: οὐδέ τὸ νῦν αὐτοῦ λεγόμενον ἐφίεις τοῖς ἐθέλουσι δράττεσθαι. Quomodo etiam legit interpretes. Huius autem emendationis auctor est ipse Eusebius, qui paulo post ita scribit de praesenti tempore: τὸ δὲ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἅμα νοίματι etc. [Hinc praeeunte Zimm. ita correxi.] — 6) Μήτις τὸ μέλλον. Interpretes vertit: *pedum futurum tempus aut praeteritum*. Quare apparet eum legisse μήτοιγε τὸ μέλλον ὀρίμε. In codice Fuk. scribitur μή τις τὸ μέλλον. [Val. μήτις, Zimm. μήτοιγε. Sed unice verum nobis visum est μήτι γε. Vid. infra cap. XVI. ext. οὐδέ νοῦν τὸν ἐν ἀνθρώποις, μήτι γε θεοῦ δύναμις εἰδὲ τὰ πάντα

τὸ παρωχηκὸς τοῦ χρόνου· τὸ μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν, ὃ δὲ παρῆλθε⁷⁾· τὸ δὲ μέλλον οὐπω πάρεστι, διὸ, οὐδ' ἔστι· τὸ δὲ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἅμα νῆματι καὶ φωνῇ, λόγον θᾶπτον διαδιδράσκει. Οὐκ ἔστι δ' ἄλλως αὐτοῦ ἐπιλαβείσθαι, ὡς ἐστῶτος. Ἡ γὰρ τὰ μέλλοντα προσδοκᾶν, ἢ παρελθόντα συνορᾶν ἀνάγκη· ἅμα γὰρ ἐννοίᾳ διολισθαίνων, φεύγει· οὕτως ὁ σύμπας αἰὼν, οὐ φέρει θνητῶν λογισμοῖς καθυποτάττεσθαι, ἀλλ' ἀναίνεται τὴν παρὰ τούτοις δουλείαν. Τὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα⁸⁾ καὶ δεσπότην ὁμολογεῖν οὐ παραιτεῖται· φέρει δ' αὐτὸν ἐπὶ νῶτων ὀχούμενον, ἐναβρυνόμενος τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασιν⁹⁾. Ὁ δὲ ἄνωθεν αὐτὸν ἠνιοχῶν, οὐ σειρῇ χρυσῇ κατὰ τὸ παιητικὸν ἐνδυσάμενος, σοφίας δ' ἀρρήτου δεσμοῖς ὥσπερ τισὶν φρίαις χαλκινάσας, μῆνας ἐν αὐτῷ καὶ χρόνους, καιροῦς τε καὶ ἐνιαυτοῦς, νυκτῶν τε καὶ ἡμερῶν ἀμοιβαῖα διαστήματα, σὺν αἰμονίᾳ τῇ πᾶσιν κατεβάλετο, ποικίλοις αὐτὸν ὄροις καὶ μέτροις περιδήσας· ὁ μὲν γὰρ εὐθυγενῆς ὢν¹⁰⁾, καὶ εἰς ἄπειρον ἐκτεινόμενος, τὴν τε τοῦ αἰῶνος ἐπηγορίαν ὥσπερ αἰὲ ὢν¹¹⁾ εἰλη-

ὄφθαλμοῖς· V. C. II, 31. μετὰ φόβον γὰρ ἐφ' ἡμῖν βιοῦν — καὶ εἰς ἀκοὴν ἔλθεῖν μόνον εἴη τῶν ἀποπτῶτων, μήτι γε καὶ πιστεῦσαι. Zosim. hist. IV, 25, 3. μήτι γε καὶ — ἔλθεῖν. Evagr. H. E. III, 39. μήτι γε δὴ. Wetsten. ad 1 Corinth. VI, 3. Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν; μήτι γε τὰ βιώτικα; Cf. Hermann. ad Viger. p. 803 sq.] — 7) Ὁ δὲ παρῆλθε. Scribo ἤδη δὲ παρῆλθε. De praeterito enim loquitur. Paulo post lego οὐκ ἔστι δὲ ὅπως ἐπιλαβείσθαι. — 8) Τὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα. Scribendum videtur θεὸν δ' αὐτοῦ βασιλέα, quomodo etiam legit interpretes. Alludit autem Eusebius ad locum Pauli apostoli, qui deum vocat [1 Timoth. I, 17.] regem saeculorum, βασιλέα τῶν αἰώνων. — 9) Τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασιν. Dies intelligit et menses et annos, et tempestatum vicissitudines, et caetera eiusmodi, quibus deus aevum seu seculum exornavit. — 10) Εὐθυγενῆς ὢν. Lego εὐθυγενῆς. — 11) Ὡσπερ αἰὲ ὢν. Eandem τοῦ αἰῶνος etymologiam affert Proclus libro IV. in Timaeum Platonis pag. 241. ubi multa de aevo iuxta sententiam Platoniorum disserit. Eundem vide in capite 53. et 54. institutionum Platoniarum. [Cf. Suicer. thes. T. I. p. 142 sq. IV. Moshem. de rebus Christ. a. C. M. p. 29.] At Eusebius Platonis sententiam partim sequitur, partim ab ea discedit. Cum enim ait aevum nec senescere nec interire, esse uniforme ac sui semper simile, partibus carere ac distinctione, in eo consentit cum Platone. Sed cum illud progredi dicit atque augescere, cum species eius facit praeteritum tempus, praesens ac futurum; in hoc et a Platone et a seipso dissentit. Quidquid enim progreditur et augetur, partes habeat necesse est. Apud Platonem aevum nihil aliud est quam aeternitas. Aevum enim Plato facit immobile; ad cuius similitudinem tempus ait creatum esse a deo, quod quidem definit imaginem mobilem aevi immobilis, numero atque ordine progredientem, ut legitur in Timaeo. Recte Chalcidius in Timaeum Platonis: *temporis, inquit, proprium progredi: aevi propria mansio, semperque in idem perseveratio. Temporis item partes, dies, noctes et anni: aevi partes nullae. Temporis item species praeteritum, praesens, futurum: aevi substantia uniformis, in solo proprioque praesente.* Eusebius

φῶς, αὐτὸς τε αὐτοῦ ὢν τοῖς μέτρον ἑμφερῆς, μᾶλλον δὲ ἀμερῆς ὢν καὶ ἀδιάστατος, εἰς μόνην εὐθείαν μηχανόμενος αὐξεί· ὁ δὲ μέσοις αὐτὸν διαλαβὼν τμήμασι, καὶ ὡς περ εὐθείαν γραμμὴν εἰς μῆκος τεταμένην διελὼν πέντροις, πολὺ πλῆθος ἐν αὐτῷ κατεβάλετο, ἕνα τε ὄντα καὶ μονάδι παρεκασμένον, παντοίοις κατέδησατο ἀριθμοῖς, πολύμορφον ἐξ ἀμόρφου τὴν ἐν αὐτῷ ποικιλίαν ὑποστησάμενος. Μίαν μὲν γὰρ πρώτιστα πάντων ἐν αὐτῷ τὴν ἀμόρφον ὕλην, ὡς περ τινα πάνδοχον εὐείαν ὑφίστη· δαύτερον δ' ἐν ὕλῃ ποιότητα, δυνάμει δυνάθος, εἶδος ἐξ αἰθερῶς ἀπεργαζόμενος ἐποίει· τριάδος δ' ἀριθμῷ τριχῆ διαστάτον, εἰς τὴν πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος, σύνθετον ἐξ ὕλης¹²⁾ καὶ εἶδους σῶμα κατεργάζετο. Διττῆς δ' ἐκ τριάδος τὴν τῶν στοιχείων τετρακτὺν ἐπινοήσας, γῆν, ὕδωρ, αἶρα, πῦρ, πηγὰς ἀννάους εἰς τὴν τοῦδε τοῦ πάντος προβάλλειτο χορηγίαν· τετρακτὺς δὲ γεννᾷ δεκάδα· ἐν γὰρ, δύο, τρία, τέσσαρα, τὸν δέκα συντελοῦσιν ἀριθμῶν· τριάς δὲ συμπλακίσα δεκάτη, μῆκος ἀνεῦρε φύσιν· μὴν δὲ τροπαίε δάδυνα, ἡλίου περιόδον ἐπλήρου· ἐνθεν ἐνταυτῶν κύκλος, καιρῶν τε μεταβολῆ, τὸν ἀμόρφον καὶ ἀεΐδον αἰῶνα, ὡς περ ἐν ποικιλίᾳ γραφῆς πολυανθοῦς, ἐμόρφουν, εἰς ἀνάπαυλαν καὶ θυμηδίαν τῶν ἐν αὐτῷ τὸν τῆς ζωῆς διίπνευόντων δρόμον. Ὡς γὰρ καὶ τοῖς ἐπ' ἐλπίδι¹³⁾ βραβείων ἐν ἀγῶνι τοὺς δρόμους διεξάνυουσι, σταδίοις ὠρίσται τὰ διαστήματα, τοῖς τε μακρὰς πορείας ὁδοποροῦσι, σταθμοῖς τισὶ καὶ σταδίοις περιγράφεται ἡ λεωφόρος, οἷς ἀν μὴ εἰς ἀπειράν τις τὴν προσδοκίαν ἐκτείνων ἀποκόμοι τῇ προθυμίᾳ, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὸν σύμπαντα αἰῶνα

verò aevum accepit pro saeculo, seu potius pro tota, ut ita dixerim, massa et collectione temporum. Ait enim ὁ σύμπας αἰὼν. Certe in sacris litteris αἰὼν et αἰῶνες sumuntur pro tempore. Quippe tempus duobus modis accipitur. Alterum est particulare, quod singulis rebus attributum est. Alterum generale, quod non magis huic rei competit quam illi. Et hoc veteres aevum vocabant, ut docet Censorinus in libro de die natali cap. 16. ubi aevum definit: *tempus unum et maximum, immensum, sine origine, sine fine, quod eodem modo semper fuit, semperque futurum est; neque ad quemquam hominum magis quam ad alterum pertinet.* Addit deinde hoc aevum in tria dividi tempora, praeteritum, praesens et futurum. In quo plane cum Eusebio nostro consentit. Idem ait etiam Marius Victorinus in librum Rhetoricum Ciceronis cap. 75. Sed Gregorius Naz. in oratione 35. et 42. aevum sumit pro aeternitate, ubi vide quae notant Psellus et Elias Cretensis. [Cf. Wahl. clav. N. T. sub v. αἰὼν.] — 12) Σύνθετον ἐξ ὕλης ἐποίη. Scribendum videtur σύνθετον ἐξ ὕλης ἐποίου, καὶ εἶδους σῶμα. In codice Fuktii deest vox ἐποίη, optime. — 13) [Ὡς γὰρ καὶ τοῖς ἐπ' ἐλπίδι — ἀποκόμοι τῇ προθυμίᾳ. Vid. Wetsten. ad I Corinth. IX, 26. T. II. p. 137. Lackemacher, antiq.]

σοφίας δεσμοῖς ὁ τῶν ἄλων βασιλεὺς περιλάβων, ἄγχι καὶ φέρει, ποικίλων ἠνιοχῶν¹⁴⁾; ἢ καλῶς ἔχειν αὐτῶ καταφαίνεται. Ὁ δ' αὐτὸς χρώμασιν αἰαίοις καὶ νεαροῖς ἄνθεσι τὸν πρῖν ἀσηματικῶτα ἀμφιεννύς αἰῶνα, λευκὴν μὲν ἐφαίδρυνεν ἡμέραν ἡλίῳ, νύκτα δ' ὑποστρώσας μελαντέρῳ χρώματι, ὡσπέρ τινα χρυσοῦφῃ ψήγματα, στίλβειν ἐν αὐτῇ τὰ τῶν ἀστέρων λαμπρότητας ἐποίησα· φασφάρου δ' ἐξάψας λαμπρὰς ἀκτῖνας, σελήνης τε ποικίλιαν φέγγους, ἀστρῶν τε συνόδους κλυταυγεῖς, τὰς ἀνμπαρτα οὐρανὸν, ὅσον μέγαν πέπλον, παντοίοις γραφῆς κάλλειν διατεφάσασεν· αἴρα δ' ἰστένας εἰς βάθος ἀνωθεν ἔστ' ὕψους, πλάττει τε καὶ μήνη τῆς σύμπαντος κόσμου ἢ τούτου ψυχώσας δυνάμει¹⁵⁾, πτηνοῖς ἄπασιν ἀκτῆς μορφουῖσθαι, τοῖς δ' αἰετος φερόμενοις ἀφανέσι τε¹⁶⁾ καὶ ἑθνομέμοις, μέγα πέλαγος ἐξαιαίως διατρέχασθαι, ἣν δ' ἐν μέσῳ κέντρον δίκην σταθμησάμενος, σάλαγγ' ταύτην περιλάβε, σμαραγῆ τε πάντος ἐπ' αὐτῇ, πρὸς τῆς περιβόλης μυστικῆς χρώματι καλλωπιζομένη¹⁷⁾. Ταύτην δ' ἐστὶν καὶ εὐθηνῶν καὶ μητέρα ζωῶν ἀπάντων τῶν ἐκ αὐτῆς καταβλάσας, ὀμβροῖα τε καὶ πηγαίους κάραισι ἀρδεύσας, γλοάζειν παντοίοις καὶ φύταις καὶ αἰαίοις ἄνθεσι εἰς εὐθυμον

Græc. P. I. c. II. p. 66. P. IV. c. III. p. 657 sqq. — 14) Ποικίλος ἠνιοχῶν. Cf. infra τὰς τοῦ παντός προφασίας ἡλιας et supra c. I. καὶ 20.] — 15) Ψυχώσας δυνάμει. Totus hic locus sic legendus videtur: μήνη τε καὶ πλάττει τῆς σύμπαντος ψυχώσας δυνάμει. Quomodo etiam legit interpret. De qua ita scriptum reperit in codice Fuckeri. — 16) Τοῖς δ' αἰετος φερόμενοις ἀφανέσι. Dæmonas aërios videtur intelligere, de quibus supra locutus est in principio huius orationis. Porro tam bonos dæmonas quæstiones esse possumus, hic intelligere. Nam et boni spiritus quos angelos vocamus, per aërem commeant, tanquam legati quidam atque interpretes, vota nostra ad deum perferentes, et responsa nobis a deo ac beneficia apportantes. Quod quidem etiam veteres philosophi non ignorarunt. At interpret. Eusebium de piscibus hic loqui existimavit. De dæmonibus aëriis Augustinus in epist. 49.: *Quanta perniciositas est sacrificare dæmonibus, hoc est, iniquas spirituales creaturas quæ in hoc proximo et caliginoso caelo inhabitant, tanquam in aëreo carcere suo, prædestinata est supplicio sempiterno.* Athanasius in libro de incarnatione; et ante omnes Paulus in epistola ad Ephesios ubi Hieronymus hæc annotat: *Hæc autem doctorum omnium opinio est, quod aër iste, qui coelum et terram medius dividens, inane appellatur, plenus sit contrariis fortitudinibus.* [Cf. Wetsten. ad Ephes. II, 2. T. II. p. 240 sqq. Cræuzer Symbolik u. Mythologie T. III. p. 69 sqq. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. II. p. 30.] — 17) Κωνὴ χρώματι καλλωπιζομένη. Scribo καλλωπιζομένη. [Ita Zimm.] Eleganter terram oceano quasi viridi pallio amictam esse dicit. Sic David in psalmo 103. *Abyssus sicut vestimentum amictus eius:* terram scilicet, quemadmodam exponit Theodoretus et Hieronymus in caput I. Aggaei. Porro verba illa σμαραγῆ δ' ἐπ' αὐτῇ πάντος ἐπ' αὐτῇ dolenda sunt, utpote superflua et ab hoc loco prorsus aliena. [Delevit Zimm.] Est autem versus Homericus clausula ex Iliadis secundo. In codice Fuc. legitur σμαραγῆ τε πάντος ἐπ'

ζωῆς ἀπόλαυσιν ἰδωρήσαστο· ζῶων δ' ἐν αὐτῇ τὸ τριμύτιον
καὶ αὐτῷ θεῷ φίλον κατ' εἰκόνα τῆν αὐτοῦ πλασάμενος, τοῦ
καὶ ἐπιστήμης ἐπήβολον, λόγου τε καὶ σοφίας ἔγγονον, λογικὸν
ἄνθρωπον, τῶν λοιπῶν ὅσα κατὰ γῆν ἔρπει καὶ νέμεται, ἀρχικῇ
δυνάμει κρατεῖν, τούτων ἔδωκεν· ἄνθρωπος γὰρ ἦν αὐτῷ, ζῶων
τῶν ἐπὶ γῆς τὸ θεοφιλέστατον· ὃ καὶ τὰ τῶν ἀλόγων γένη
δουλεύειν, οἷα πατὴρ παραδέδωκεν· ἄνθρωπος, ὃ καὶ θάλατταν
πλωτὴν ἀνήκε, καὶ γῆν παντοίοις φυτοῖς ἐστιφάνωσεν· ὃ καὶ
δυνάμεις ἐπιστημονικὰς εἰς παντοίων μαθημάτων ὑποδοχὴν
ἔδωρήσατο· ὃ καὶ τὰ ἐν βυθοῖς ἔρποντα, πτηνῶν τε τὰ μεν-
ἄρσια, ὑπὸ χεῖρα πεποιήται· ὃ καὶ τὰς οὐρανίους ἐξουάλυψε
θεωρίας, θρόνους τε ἡλίου καὶ σελήνης τροχῶν, περὶ δὲ τῶν
πλανήτων καὶ ἀπλαντῶν ἀστέρων ἐπέφηνας· ἄνθρωπος, ὃ μόνον
τῶν ἐπὶ γῆς, τὸν πατέρα γενώσκειν τὸν ἰσουράκειον, καὶ τὸν
μέγαν τοῦ σύμπαντος αἰῶνος βασιλεῖα κρατεῖν ὑμῶν διατά-
ξαιτο· Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις ἅπαντι ὁ κοσμοποιὸς τέταρτον
ἐνιαυτοῦ τροπαῖς τὸν ἀνρεπτον αἰῶνα περιζώνον, χειμερινῶν
μὲν ὄρας ἔαρε περιγράφας, ἔαρος δ' ἐνιαυτοῦ ὄρων ἀρχὴν¹⁸⁾
ἰσορροποῖς ταλαντεύσας ζυγοῖς· καὶ περὶ ἔαρος πάλυκαρπία τὸν
σύμπαντα στεφανώσας αἰῶνα, θέρους ἀκμῇ τοῦτον μεταπαρα-
δέδωκεν¹⁹⁾· εἶθ' οἷα καμῆτου διαναπαύρας, ἀνεκτέσαστο μετὰ
πρωτοῦ διαστήματι· ὑγρατὸς δ' αὐτὸν ὄμβρων χειμερινῶν φοραῖς
ὡσπερ τινα βασιλικὸν ἀποσμήχων ἵπποδ', καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ
θάλασσι λαμπρὸν ἀπεργαζόμενος, τοῖς τ' ἐξ ὑετῶν ἀνικρήδης
πιάνης ἀρδεύμασιν, αὐθις αὐτὸν ἔαρος ἐν προθύροις ἰσότησε
πύλαις· Ἐνθὲνδε οὖν τῷ τοῦ παντός ἐνιαυτοῦ κύκλῳ, τριακοστὴ
σαφίας ἡνίας ὁ μέγας βασιλεὺς ὡδε περιδησάμενος τὸν αὐτοῦ
αἰῶνα, ὑπὸ μείζονι φέρεσθαι διατάξαιτο κυβερνήτη²⁰⁾, τῷ αὐ-
τοῦ μονογενεῖ λόγῳ, τῷ δὴ κοινῷ τῶν ὅλων σωτήρι τὰς τοῦ
παντός παραδοῦς ἡνίας· ὁ δ' οἷα παρὰ πατρός ἀγαθὸς τὸν

αὐτῇ, τῷ τῆς περιβολῆς κυκλῷ χρῆσται καλλωπιζομένη. — 18) Ἐαρος δ'
ἐνιαυτοῦ ὄρων ἀρχὴν. *Malim scribere ἔαρος δὲ, sic.* — 19) Τοῦτον με
παραδέδωκεν. *Videtur hic aliquid deesse, quod ita supplere possumus:*
θέρους ἀκμῇ τοῦτο ἀμῆσθαι παραδέδωκεν. Verum re attentius examinata
nihil hic deesse censeo. Lego itaque θέρους ἀκμῇ τοῦτον παραδέδωκεν,
supple τὸν αἰῶνα. Neb aliter legit interpretes. In codice Fuk. legitur
θέρους ἀκμῇ τοῦτον μεταπαραδέδωκεν. [Cum Zimta., qui simul παρα-
δέδωκεν dedit, scripsi ἀκμῇ pro ἀκμῇ Valesii.] — 20) ὑπὸ μείζονι φέρε-
σθαι κυβερνήτη. Maiorem appellat filium, non quidem ipso patre, sed
reliquis omnibus maiorem intelligens. Ac fortasse suspicetur quispiam
ab Eusebio scriptum esse ὑπὸ μείζονι [Cf. supra cap. I. not. 16, 17, 18. Jortin
Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 177 sq. p. 181 sqq.] —

κλήρον ὑποδεγμένος, ὁμοῦ τε τὰ πάντα ὅσα κύτος οὐρανοῦ εἶσω τε καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ περιλαβὼν ἔχει, μιᾷ συνδήσάμενος ἁρμονίᾳ, εὐθείᾳ περαίνει²¹⁾· σὺν δίκῃ τὰ πρόσφορα τοῖς κατὰ γῆν αὐτοῦ λογικοῖς θρέμμασιν ἐπισκοπούμενος, μέτρα κε ζωῆς τοῖς τὸν θνητὸν διανύουσι βίον διαθεσμοθετήσας, προεμμελετᾶν ἐν τῷδε τὰ προοίμια τῆς ὑπὲρ τὸν νῦν αἰῶνα ζωῆς, ἅπασιν ἀνθρώποις συγκαχώρηκεν²²⁾· εἶναι γὰρ, εἶναι καὶ ὑπὲρ τὸν παράντα αἰῶνα θείαν καὶ μακαρίαν ζωὴν, καὶ τοῖς εὖ διηφρονισμένοις ἐν ἀγαθῶν ἡμίσει τεταμιεύσθαι ἐδίδμξε, καὶ ἐν τοῖς μὲν σωφρόνως καὶ εὐσεβῶς βεβιωκόσι, τὴν ἐνθὺνδε ἐπὶ τὰ κρείττω μετὰβασίν τε καὶ μετοικίαν γενήσεσθαι, τοῖς δὲ ἐληλεγμένοις ἐν τῷδε, χώρον ἀποκίμαι τὸν πρᾶσιοντα. Εἶδ' οἷς ἐν ἀγῶνος ἀθλοῖς²³⁾, παντοίους τοῖς νενικηκόσιν ἀναγορεύσας στεφάνους, ἄλλους ἐφ' ἑτέροις²⁴⁾, ἀρετῶν βραβείους στεφανοῖ, βασιλεῖ δ' ἀγαθῶ θεοσεβείᾳ κοσμησαμένῳ, μείζονα προητοιμάσθαι κηρύττει τῶν ἐπάθλων τὰ γέγρα ὧν τοῖς προοιμίαις ἐντεῦθεν ἤδη πανηγυρίζειν δίδωσιν, ἐορτῇ τελείων ἐξ ἀριθμῶν²⁵⁾ συγκαμμένη τριάδων, μονάδων τε τριπλασιόνων²⁶⁾·

21) *Εὐθείᾳ περαίνει*. Rectius in codice Fuk. scribitur *εὐθείᾳ*, et post verbum *περαίνει* apponitur media distinctio. [Cur rectius putet esse Val. *εὐθείᾳ* quam *εὐθείᾳ*, non video, cum *εὐθείᾳ*, pro quo typographus lapsus probabiliter apud Val. legitur *εὐθείᾳ*, saepe significet *recta via*, *recta*. Neque igitur erat quod Zimm. *εὐθείᾳ* adeo in textum reciperet.] — 22) [*Προεμμελετᾶν* — *συγκαχώρηκεν* bene vertit Val.: „universis hominibus concessit, ut in hac vite praestantioris cuiusdam et aeternae vitae pro-ludis exercebantur.“ Vide supra c. IV. not. 3. Cf. Euseb. H. E. I, 8. T. I. p. 59. et Corrigenda ad h. l., indic. verbor. sub v. *προγυμνάσειν* T. III. p. 534. Wernsdorf. ad Himer. ecl. X. p. 177. Boissonade ad Marin. p. 92. p. 147.] — 23) [*Ὡς ἐν ἀγῶνος ἀθλοῖς* — *στεφανοῖ*. Vid. Wetsten. ad 1 Corinth. IX, 27. T. II. p. 238. Lackemacher. antiq. Graec. P. IV. c. III. p. 635 sqq. p. 640.] — 24) *Ἄλλους ἐφ' ἑτέροις*. Non dubito quia Eusebius scripserit *ἄλλους μὲν ἑτέροις ἀρετῶν βραβείους στεφανοῖ*, quam scripturam sequentia manifeste confirmant. In codice Fuk. scriptum est *ἄλλους ἐφ' ἑτέροις*. [Zimm. *μὲν* pro *ἐφ'* scripsit.] — 25) [*Ἐξ ἀριθμῶν*. Totam hanc sequentem quam de numeris instituit Eusebius, disputationem non minus quam eam quae de tempore ab initio capitis legitur, Sophistae potius et declamatori quam oratori convenire, nemo non iudicabit cum Tzschirnero de claris veteris ecclesiae oratoribus Comment. V. p. X sqq., ubi: „Oratores, inquit, Graecorum et Romanorum seniorum plurimi a sensuum et affectuum veritate ad inanes ingenii lusus et argutias et a simplicitate ad ornatum nimium et studiose quaesitum conversi erant (vid. Heyne Opusca. Academ. Vol. VI. p. 80 sqq. Beck. de philologia saeculi Ptolemaeorum progr. 1818.). Eam saeculi labem nostrum (Eusebium) quoque traxisse negari nequit. Lusit utique interdum et ingenio indulsit. Eiusmodi lusus ingenii is est, cui occasionem dabat quod de laudibus Constantini inter solennia tricennalia dicebat. Nam cum triginta unitatibus (μονασι), tribus denariis (τριασιν δεκάσι), et ternariis decem (δεκα τριασι) efficiantur, de monade, tria-

ὧν ἢ μὲν πρώτη τριάς, μονάδος ἂν γένοιτο ἕγγονος, μονὰς δὲ μήτηρ ἀριθμῶν, μηνῶν θ' ἀπάντων καὶ οἰρῶν καὶ ἐνιαυτῶν πάσης τε χρόνων περιόδου πρεσβεύουσα ἦδη, καὶ παντὸς πλήθους ἀρχή, καταβολή τε καὶ στοιχεῖον, εἰκότως ἂν φηθείη μονὰς, παρὰ τὸ μένειν ὀνομασμένη· ὅτι δὴ μειουμένου καὶ αὐξομένου παντὸς πλήθους, κατὰ τὴν τῶν ἀριθμῶν ὑφαίρεσιν τε καὶ προσθήκην, μόνη μονὰς στάσιν καὶ μονὴν εἴληφε, μεμῶνωμένη πληθῦος ἀπάσης, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς γεννωμένων ἀριθμῶν, φέρουσα τε εἰκόνα τῆς ἀμερίστου καὶ διακεκριμένης τῶν ἄλλων οὐσίας, ἧς δυνάμει καὶ μετοχῇ ἢ τῶν ὄντων ἀπάντων συνέστηκε φύσις. Μονὰς γὰρ παντὸς δημιουργὸς ἀριθμοῦ, ἐπεὶπερ κατὰ συνθέσιν καὶ προσθήκην μονάδων, πῦν πλήθος κρατύνεται· οὐδ' ἐστὶν ἄλλως διχα μονάδος, οὐσίαν ἀριθμῶν ἐπινοῆσαι· αὕτη θ' ἐκτὸς ἂν εἴη πλήθους, πορρώτατῳ τε καὶ κρείττω ἀριθμοῦ παντὸς, πάντα πειούσα καὶ ὑφισταμένη, τεινομένη δὲ ὑπ' οὐδενὸς πώποτε. Τριάς δὲ ταύτη συγγενῆς, ἄσχιτος ὡσαύτως καὶ ἀδιαίρετος, καὶ πρώτη τῶν ἐξ ἀρτίων καὶ περιττῶν ἀριθμῶν συσταμένων· ἄρτιος γὰρ ὁ δύο μονάδα προσλαβὼν, τριάδος πρώτην περιτετὴν ἐγέννησε φύσιν· πρώτη δὲ τριάς δικαιοσύνην ἀνέδειξε, ἰσότητος καθηγησαμένη, ὡς ἂν ἀρχὴν καὶ μεσότηκα καὶ τελευτὴν ἴσην ἀπολαβοῦσα· εἰκῶν δὲ ταῦτα μυστικῆς καὶ παναγίας καὶ βασιλικῆς τριάδος· ἢ τῆς ἀνάρχου καὶ ἀγενήτου φύσεως ἡρτημένη, τῆς τῶν γενητῶν ἀπάντων οὐσίας τὰ σπέρματα καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας, ἀπειθήσει. Καὶ τριάδος μὲν δύναμις, εἰκότως ἂν ἄρα παντὸς

de et decade multa nugatur. — — — Multus est Eusebius in hoc loco exornando, ut imperatori, solemnia tricennalia agenti, bona quae his ipsis numeris innuuntur, concessa esse audientes moneat. Simili modo in eo loco argutatur, quo admodum subtiliter de tempore disputat. — — Quamvis enim hanc disputationem non ita vanam dixeris ut eam, quam de numeris instituit, arguta tamen est, scholam redolet et ab oratoris provincia abhorret. Ita Eusebius nugatur interdum et argutatur sophistarum more et lusibus et argutiis gloriam captat. Cf. V. C. IV, 40. not. 2. Lindner. ad Athenagor. deprec. pro Christianis c. VI. VII. p. 80 sq. Ineptas de numeris quaestiunculas Philo quoque haud semel instituit. Vid. Phil. de mundi opificio p. 3. p. 9. 10. p. 20 sqq. ed. Francof. Cf. Tennemann Geschichte der Philosophie T. I. p. 105 sqq. Grossmann. quaest. Philonn. I. p. 21 sqq.] — 26) Μονάδων δὲ τριπλασιῶνων. Prima vox deest in codice Fuk. et recte quidem ni fallor. Sed et aliud mendum hic latet. Quare totus locus ita mihi corrigendus videtur: ἐντεῦθεν ἦδη μαθηγορῶν, δίδωσιν ἐορτῇ τελείων ἐξ ἀριθμῶν συγκειμένη. Δεκαδων μὲν τριπλασιῶνων, τριάδων δὲ δεκαπλασιῶνων. Qua emendatione nihil certius. Nam tricennalium festivitas, de qua agit Eusebius, constat ex numeris perfectis, deperitis scilicet triplicatis, et ternariis decies repetitis. Quae deinde sequuntur Eusebii

ἀρχὴ νομισθείη· δεκάς δὲ τὰ πάντων ἀριθμῶν πέρασ ἀπολαβούσα, μέχρις αὐτῆς τὸ πᾶν ἴσῃσι, πλήρης καὶ παντέλειος οὐνομασμένη εἰκότως, ἅτα δὴ πάσας ἰδέας καὶ πάντα μέτρα πάντων ἀριθμῶν, λόγων τε καὶ συμφωνιῶν καὶ ἀρμονιῶν, περιέχουσα. Μονάδες γοῦν ἀυξηθεῖσαι κατὰ σύνθεσιν, τοῖς δέκα περιορίζονται· μητέρα τε ταύτην καὶ πηξάλωρον περιγραφὴν²⁷⁾ κτησάμεναι, ὡσπερ ἐν περιδρόμῳ καμπτήρα περιθέουσιν. Ἔπειτα κύκλον ἐργασάμεναι δευτέραν, καὶ πάλιν τρίτον καὶ τέταρτον καὶ μέχρι τῶν δέκα, τὸν ἑκατὸν ἐκ δεκάδων δέκα πληροῦσαι· καὶ πάλιν ἐπὶ τὴν πρώτην ἀνατρέχουσιν ἀφειρηθῆσαν· καὶ πάλιν ἀρξάμεναι καὶ ἐπὶ τὸν δέκα προελθούσας, δεκάκις τε τὸν ἑκατὸν ἀμφιδραμοῦσαι, παλίσυρτοι διὰ τῶν αὐτῶν καμπτήρων μακροὺς θολιχένους διαύλους, ἐξ αὐτῶν εἰς ἑαυτὰς ἀνακυκλούμεναι. Τῶν γοῦν δέκα τὸ δέκατον, μονάς· δέκα δὲ μονάδες, μίαν ἀποφαίνουσι δεκάδα· δεκάς δὲ πέρασ μονάδων, ὄρος, καὶ καμπτήρ καταστατικός²⁸⁾· καμπτήρ μὲν τῆς ἀπειρίας τῶν ἀριθμῶν· ὄρος δὲ καὶ τέλος μονάδων· ὁμοῦ δὲ τριάς δεκάδι συμπλακεῖσα, τρίτον τε περιελθούσα τὴν τῶν δέκα κύκλων περίοδον, φυσικώτατον ἀριθμὸν γεννᾷ, τὸν τριάκοντα· ὃ γὰρ ἐν μονάσι τριάς, τοῦτο ἐν δεκάσι τριακοτίας· ὄρος τε πάγιος οὗτος, ταῦ δευτέρου μεθ' ἡλίον μεγάλου φωτιστήρος· σελήνης γοῦν περίοδος ἀπὸ συνόδου ἐπὶ σύνοδον, μηνὸς κύκλον ἀπειργάζετο· μεθ' οὗ αὐθις ἀρχὴν γενέσεως ἀπολαβούσα, νέφου φωτὸς καὶ νέων ἡμερῶν ἐπάρχεται, τριακοντα μὲν κοσμηθεῖσα μονάσι²⁹⁾, τρισὶ δὲ τιμηθεῖσα δεκάσι, δέκα δὲ τριάσι παιδρυνθεῖσα. Τούτοις αὐτοῖς τὰ τῆς κοσμοκρατορικῆς ἀρχῆς ταῦ νικητοῦ βασιλείως, πρὸς τοῦ πάντων ἀγαθῶν δοιῆρος τε-

verba de denario, emendationem nostram aperte confirmant. — 27) Πηξάλωρον περιγραφὴν. Scribendum videtur καὶ πηξάλωρον. Sic vocat denarium numerum, quod sit terminus ac meta numerorum. [Similiter Philoni decas dicitur ἢ παντέλεια, ἀριθμὸς τέλειος. Vid. Grossmann. quaest. Philonn. I. p. 25. not. 100.] Eleganti autem translatione a circo petita, ait unitates denarium circuire quasi metam. Quare ὡσπερ ἐν περιδρόμῳ vertendum erat tanquam in circo. Hinc est quod carceres etiam nominat infra, cum dicit ἐπὶ τὴν πρώτην ἀνατρέχουσιν ἀφειρηθῆσαν. — 28) Καμπτήρ καταστατικός. Legendum puto transpositis vocabulis, καμπτήρ, ὄρος καταστατικός. Idem enim est quod infra dicitur ὄρος πάγιος. In codice tamen Fuk. legitur ὄρος καὶ καμπτήρ. — 29) Τριάκοντα μὲν κοσμηθεῖσα μονάσι. Procul dubio scribendum est μονάσι, quod miror ab interprete animadversum non fuisse, cum sequentia id aperte commonstrent. Ceterum veteres lunarem mensem triginta diebus metiri solitos esse docuit etiam Eusebius supra in hac oratione, et Geminus in Isagoge. Emendationem porro nostram confirmat etiam codex Fukeii,

τετιμημένα³⁰), νέων αρχῆς ἀγαθῶν ἐπιλαμβάνεται, τὴν μὲν
 τριακονταετηρικῶς ἐαυτῶν ἀποπληροῦντα, ἤδη δ' ἐντεῦθεν με-
 κροτέρων ἐφαπτόμενα διαστημάτων, προμνημένα τε μελλόντων
 ἀγαθῶν ἐλπίδας, ἐν οὐρανίῳ βασιλείᾳ· ἐνθα στραταὶ φῶτων
 ἀπείρων ἀμφὶ τῶν πάντων βασιλέα χορεύουσι, οὐχ ἐνὸς ἡλίου,
 πάντων δ' αὐτῶν τὰ φῶτα ἡλίου κρείττονα ἐπαγομένων³¹),
 φαιδρυνομένων τε καὶ ἀποσιμβόντων τῇ αἴγλῃ, τῶν τῆς αἰδίου
 πηγῆς μαρμαρῶν. Ἐνθα ζωὴ ψυχῆς, ἐν ἀγαθῶν ἀκηράτοις
 κάλλεσιν³²), ἐνθα βίος, πάσης ἐκτὸς ἀχθηδόνος, ἐνθα σώ-
 φρονός καὶ παναγίας ἡδονῆς ἀπόλαυσις, καὶ χρόνος ἄχρονος, ὁ
 μακροῦ καὶ ἀτελεύτητος, εἰς ἀπερὶγραφὸν τέλος μηκνόμενος,
 οὐκ εἶθ' ἡμερῶν καὶ μηνῶν διαστήμασιν, οὐδ' ἐνιαυτῶν κύκλοις,
 καιρῶν τε καὶ χρόνων περιόδοις ἀναμετρούμενος· μίᾳ δ' εἰς
 ἀπειρον ἐκτετατομένη ζωὴ διαρκῶν, οὐχ ὑφ' ἡλίου φωτιζομένη,
 οὐδ' ἀστέρων πλήθει καὶ σελήνης ἀγῶνι καταλαμπομένη, ἀλλ'
 αὐτὸν ἐχούσῃ φωστῆρα, τὸν θεὸν λόγον, τὸν μονογενῆ παῖδα
 τοῦ παμβασιλέως. Παρὸ, καὶ ἡλίον αὐτὸν δικαιοσύνης, καὶ
 φῶς ἐπέκειντα φῶτων ἀπάντων, λόγων ἀπόρρητοι μύουσι θεο-
 λογίαι· τοῦτον δ' αὐτὸν δικαιοσύνης ἀκτίσι, σοφίας τε ἀγῶνι,
 τὰς παμμακαρίας καταλάμπειν δυνάμεις, τὰς τε εὐσεβεῖα παρε-
 σκευασμένας ψυχὰς ἀντὶ τῆς οὐρανοῦ περιφερείας τοῖς αὐτοῦ
 κόλποις ἀπολαμβάνουσα, τῶν οικειῶν ἐπαγγελιῶν ἔργοις πιστοῦσθαι
 τὰς ὑποσχέσεις, πιστεύομεν· θνητῶν δ' ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν,
 οὐδὲ ἀκοῆ τις διέγνω, ἀλλ' οὐδὲ νοῦς τάρκα ἠμφισμένος, οἷός
 τε ἂν εἶη διαθρῆσαι, ἃ τοῖς εὐσεβεῖα διακοσμησαμένοις προη-
 τοίμασται· ὡσπερ οὖν καὶ σοὶ, βασιλεῦ θεοσεβέστατε, ὧ μόνῳ
 τῶν ἐξ αἰῶνος ἐντεῦθεν ἤδη τὸν ἀνθρώπειον ἀποκαθάραι βίον,
 αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων παμβασιλεὺς θεὸς ἐδωρήσατο· ὧ καὶ τὸ
 αὐτοῦ σωτήριον ἀνέδειξε σημεῖον, δι' οὗ τὸν θάνατον κατα-
 γωνισάμενος, τὸν κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡγίρει θρίαμβον³³). ὃ δὴ

— 30) Πρὸς τοῦ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρος τετιμημένος. Scribendum est
 τετιμημένα, ut ex sequentibus ac praecedentibus manifeste colligitur.
 Sequitur enim ἀποπληροῦντα, ἐφαπτόμενα εἰ προμνημένα. Praecessit au-
 tem τὰ τῆς κοσμοκρατορικῆς ἀρχῆς. Porro haec locutio paulo durior mihi
 videtur, malletque simpliciter dicere ἢ κοσμοκρατορικὴ ἀρχὴ τετιμημένη
 εἶτο. Ceterum et hanc quoque emendationem confirmat codex Fulketii. —
 31) Φῶτα ἡλίου κρείττονα ἐπαγομένων. Forte ἐπαγομένων. Ita certe in
 codice Fuk. scriptum inveni. [Zimm. ἐπαλομένων. Legendum puto vel
 ἐφαλλομένων vel ἐπαλμένων.] — 32) Ἐν ἀγαθῶν ἀκηράτοις κάλλεσιν.
 Codex Fuk. ἀκράτοις habet: forte Eusebius scripserat ἀσφάτοις. — 33)
 Ἠγίρει θρίαμβον. Melius dixisset ἡγῆ. Non enim dicitur ἐγίρειν θρίαμ-
 βον, sed ἡγῆν. De triumpho quidem recte dici potest ἡγῆν. [Cf. infra

σημητικόν τρέπειον, δαιμόνων, ἀπατρόσιαιον, τοῖς τῆς πικάντης
 ἰνδάμασιν ἀντιπαρτάξας, [τάς] κατὰ πάντων ἀθέων πολε-
 μίων τε καὶ βαρβάρων, ἤδη δὲ καὶ αὐτῶν βαρβάρων ἑλλίων
 πομπῶν δαιμόνων, ἤρω τὸ νῆκος³⁴).

ΚΕΦΑΛΑΙΑΙΟΝ Ζ'

Δύοιν γὰρ τοῖ φύσεων ἐν ἡμῖν συμπλεγμένων, ψυχῆς
 λέγω καὶ σώματος, καὶ τοῦ μὲν ὁρωμένου τρεῖς πάσαι, τοῦ δ'
 ἀφανοῦς καθεστῶτος, ἐπὶ τούτοις ἐνακτία βάρβαρα καὶ πολεμια
 γένη, τὸ μὲν ἀφανοῦς, τὸ δ' ἐκ τοῦ προφανοῦς, παρετάττετο
 καὶ τὸ μὲν σώματα σώματι προβεβλημένον, τὸ δ' ἀσώματοις
 παμμαχίαις γυμνήν αὐτὴν ἐπολιόρκει τῆν ἀνθρώπου ψυχὴν
 εἶθ' οἱ μὲν ὄρατοὶ βάρβαροι, νομάδες τινές) ἄγριοι, θηρῶν
 αὐδὲν διαφέροντες, ἐπὶ τὰς ἡμέρους τῶν ἀνθρώπων ἐφοίτων
 ἀγέλας, χώρας δηοῦντες, πόλεις ἐξανδραποδιζόμενοι, λύκων
 ἀπηναῶν δίκην ἐκ τῆς ἐρήμης τοῖς κατὰ πόλιν ἐπιόντες, κάπειτα
 λυμαινόμενοι ὅσοις ἂν δύναιντο, οἱ δ' ἀφανεῖς ἐχθροὶ ψυχο-
 φθόροι δαίμονες, οἱ δὲ βάρβάρων ἀπάντων ἀπηγέστεροι, ἀμφὶ
 τὸν αἴρα τόνδε ποτώμενοι, πᾶν τὸ θνητὸν γένος μηχαναῖς
 πολυθέου κακίας ἐξανδραποδίζοντο, ὡς μηκέτ' αὐτοῖς εἶναι
 θεὸν τὸν ἀληθῆ θεόν, ἀλλὰ τινα πολὺν καὶ ἄθεον πλάνον ἀλα-
 σθαι, τοὺς γὰρ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντας οὐκ οἶδ' ὀπόθεν
 παραγαγόντες, τὸν ὄντα καὶ μόνον ἀληθῶς ὄντα, ὡς οὐκ ὄντα,
 πάρεργον ἐποίησαντο. Ἐνθεν αὐτοῖς ἡ τῶν σωμάτων γένεσις,
 ἐνομίσθη θεὸς, καὶ πάλιν ἄλλος ἐναντίος τούτῳ θεὸς, ἡ τῶν

c. IX. not. et quae annotavi ad Euseb. H. E. X, 3. T. III. p. 2[1.] —
 34). Ἡρω τὸ νῆκος. Christophorsonus legisse videtur ἤρατο νῆκος, et de
 Christo haec dici censuit. Ego vero re attentius examinata, haec in se-
 cunda persona dici animadverti. Alloquitur enim Eusebius ipsum impe-
 ratorem. Certe verba illa κατὰ πάντων πολεμίων τε καὶ βαρβάρων, de
 imperatore haec dici convincunt. [Ἡρω sanum esse, facile concedo Va-
 lesio, sed pro τὸ νῆκος aut τὰς νῆκας legendum esse aut in antecedenti-
 bus pro τὰς κατὰ πάντων scribendum τὸ κατὰ πάντων, ut hoc referatur
 ad τὸ νῆκος, non minus apparet, et iam Readingus in Corrigen-
 dis ad h. l. monuit: „vide an legendum hic τὸ (pro τὰς), ut ad νῆκος in fine
 capituli referatur.“ Sed praestare etiam videtur, τὰς plane omittere,
 quod facile nasci poterat ex ultima syllaba vocis praecedentis ἀντιπαρα-
 τάξας. Itaque τὰς certe uncis includendum duxi.]

Cap. VII. 1) Νομάδες τινές. Male interpres pastores vertit. Ego
 Graecam vocem retinere malim, aut certe vagos vertere. Sic enim Latini
 vocant barbaros, qui equis aut plaustris insidentes, hac illac circumferan-
 tur sine tecto ac lare. Huiusmodi homines eo quod victus causa loca
 pascia sectarentur, νομάδες sunt dicti. Paulo post codex Fuk. habet

αἰσῶν διαφθορά τε καὶ λύσις. Ἰππὶ δὲ μὲν ἑαυτοῖς οὐκ
 ἀν' γενέσεως ἀρχηγῶς, Ἀφροδίτης ὀργῶν ἐπιπέδον. ὁ δὲ θεὸς
 παρὰ οὐκ ἀν' πολὺς χρόνους τοῦ θνητοῦ καὶ ἐσχάτων γένους, Πλού-
 ταν καὶ Θάνατος πινύμαζετασ αἰσῶν μακροτέρων ἢ τὴν δια-
 χένεσεως ζωὴν ἐδόξεσ ἰδί. καὶ ἄνθρωπων, τὴν ταύτης αἰσῶν
 καὶ γενέσει, φέον εἶνασ ἀπέφανοσ καὶ ὡσ μηκέτ' ὄντεσ μετα-
 φάνατον, κικητὴν ἐπὶ πάντων καὶ μέγαν θεόν, τὸν Θάνατον
 ἀνηγόρευον. εἶθ' οὐκ εὐθύναισ οὐδαμῶσ ὑπαλείμετοσ δια τὴν ἐπ'
 Θανάτου λύσιν, τὰ μύριασ θανάτων ἀξίω δρωῦντεσ διήγον, βίον
 τε ἔδων ἀβίωτον, οὐ θεόν ἐν νόσ λαμβάνοντεσ, οὐ φείδεσ κρί-
 σεσ δίκαιωτήρια προσδοκῶντεσ, οὐ τῆσ σφοδρῶσ κατὰ ψυχῶν
 οὐσιασ τὴν μνήμην ἀναζωπυρρῶντεσ, εἶθ' δὲ δευτῶσ προστάτη τῶ
 Θανάτω χρώμενοσ, καὶ τὴν ἐκ τούτου τῶσ σωμάτων φθοράν²⁾
 λύσει, τοῦ παντὸσ ἑαυτοῦσ εἶνασ πλείοντεσ μέγαν θεόν καὶ
 πλούσιον, παρὰ καὶ Πλούτωνα, τὸν Θάνατον ἀνηγόρευον. Καὶ
 Θάνατος ἦν αὐτοῖσ θεὸσ οὐ μόνοσ, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ τούτου
 τίμια, τὰ δὲ πρὸς ἡδοναθῆ ζωὴν αὐτοῖσ συμβαλλόμενα. θεὸσ
 γαῦν αὐτοῖσ ἦν, ἢ τῶν σαρκῶν ἡδονῆ, θεὸσ ἢ τροφῆ, θεὸσ ἢ
 τούτων βλάστη, θεὸσ ἢ τῶν ἀκροαύων φύῆ, θεὸσ ἢ δια μέθης
 τρυφῆ, θεὸσ ἢ τῶν σωμάτων πόθοσ, θεὸσ ἢ τούτων ἡδονῆ.
 ἔνθεν τὰ Δήμητροσ καὶ Φερεφάττης μυστήρια, καὶ κόρησ ἀρ-
 παγῆ ὑπὸ Αἰδωνέωσ, καὶ πάλιν ἢ ταύτης ἀνάδοσισ ἐνθεν
 κλυτῶσ τελετασ, καὶ νικώμενοσ Ἑρωκλῆσ ὡσ ὑπὸ κρείττονοσ
 θεοῦ τῆσ μέθης. ἔνθεν Ἑρωτοσ καὶ Ἀφροδίτησ ὀργικῶσ μοι-
 χικῶσ. ἔνθεν Ζεὺσ αὐτὸσ γυναικομανῶν καὶ Γανυμήδοσ ἐρωῦν,
 φιληδόνων τε θεῶν καὶ φιλοπαθῶν ἀσελγῆ μύθων ἀσαπλάσματα.
 Τεσοῦτοισ δὴτα βέλτεσ θεομάχοσ, πλάνησ, οἱ δεινοὶ βάρβαροσ
 καὶ τῶσ βασιλεῖτων ὄλων ἐχθροὶ, τοῦσ ἐπὶ γῆσ κατεπόνουσ
 καὶ εἶλον γε τὸ πᾶν γένοσ ὑποχείριον, ὡσ ἀπανταχοῦ γῆσ,
 ἀθεότητοσ ἀνεγείραισ ἀτήλασ, νεώσ τε καὶ ἱεράσ, ψευδοσύμοικ
 θεολογίασ καθ' ἐκάστην γῶνταν συνίστασθαι. Οἱ γοῦν τότε
 κρατεῖν νομιζόμενοσ³⁾, τοσοῦτα καταδεδοῦλοῦντα τῆ πλάνη, οὐκ

λυμαινόμενοι ὅσοις ἂν δύναιντο. — 2) Καὶ τὴν ἐκ τούτων τῶν σωμάτων
 φθοράν. Scribe meo periculo ἐκ τούτου, supple θανάτου. Atque ita
 codex Fuk. Paulo ante Genevenses verbum omiserant, quod ex codice
 Fuk. ita supplevi: ἀξία δρωῦντεσ διήγον. — 3) Οἱ γοῦν τότε κρατεῖν νομι-
 ζόμενοι. His verbis. Eusebius aut imperatores ipsos intelligit, qui Chri-
 stianam religionem persecuti fuerant, aut certe gentiles omnes. Hi enim
 tunc temporis pollebant, priusquam Christiana religio totum orbem oc-
 cupasset. Quemadmodum igitur Christianorum religio postea dicta est
 ἡ κρατοῦσα δόξα, et Christiani οἱ κρατοῦντεσ, ut notavi ad libros historiae

ὁμοφύλων καὶ συγγενῶν φίλοις τοῖς αὐτῶν καλλιεραῖν θεαῖς,
 καὶ τὰ ξίφη θύραι κατὰ τῶν προμάχων τῆς ἀληθείας, πόλε-
 μῶν τε ἄσπονδον καὶ ἀθέου ἀγροσθαι ἡμῶν, εὐκατ' ἐχθρῶν
 ἄλλοφύλων, καὶ ἀπελευθερωμένων, κατὰ δὲ τῶν σωτηρίων καὶ
 φίλων, κατὰ τὴν ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φιλεῶν, οἳ δὴ
 ἀντιόνητι βίου, σωφροσύνη τε καὶ θεοσεβείας ἀληθοῦς ἐγγερό-
 μασι, τιμῶν τὸ θεῖον καὶ σέβειν διηγνώσκουσιν. Ἄλλ' οἱ μὲν,
 ὡδὲ πη μανία φρεσῶν, τοῖς τῆ βασιλεῖ τῶν ἔθων καθύστα-
 μένους, τοῖς αὐτῶν δαίμοσι κατέσφατταν· οἳ δὲ τῆς ἀληθοῦς
 εὐσεβείας γενναῖοι μάρτυρες, καὶ ζωῆς πάντες εὐνὴν ὑπὲρ ἀλη-
 θείας εὐκλεῆ θάνατον προτιμῶν μεμελετηκότες, παρ' οὐδέν τὴν
 τοσαύτην ἐτίθειτο τυραννίδα· οἳ δὲ θεοῦ στρατιῶται, καρ-
 τήριας ἀρετῆς φραζόμενοι, πάντα τρόποις θανάτου, γέλωτα
 ἔθοντο· πῦρ καὶ σιδηροκκαὶ προσηλώσεις, θῆρας τε ἀγρίων
 καὶ θαλάσσης βυθούς, ἀποτομαὶ μελῶν καὶ καυτηρίας, ὀφθαλ-
 μῶν ἐξορύξεις, τοῦ παντὸς σώματος ἀκρωτηριασμούς, ἰμὸν
 ἐπὶ τούτοις καὶ μέγαλα καὶ δεσμά, παντὸς καλοῦ καὶ ἡδονῆς
 ἀπέσθη ταῦτα γλυκίονα ἠγησάμενοι, δι' ἔρωτα καὶ πότον τὸν
 πρὸς τὸν αὐτῶν βασιλέα· θηλειῶν τε αἰσαύτας νεωρικαὶ ψυχαί,
 τῶν ἀνδρῶν οὐχ ἦτρον ἠράττωμένοι, αἱ μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς
 ἀνδράσι ἀγῶνας ὑποστάσαι, ἴσα τῆς ἀρετῆς ἀπηνέγκαντο βρα-
 βεία, αἱ δ' ἐπὶ φθορᾷ τῶν σωματικῶν ἐλκόμεναι, θάπτον τὴν
 ψυχὴν θανάτῳ, ἢ τὸ σῶμα παραδεδώκασιν⁴⁾, μυρία τε ἄλλα
 πρὸς τῶν κατ' ἔθνος ἀρχόντων, πορνείας ἀπεικλήν μηδ' ἄκροισ
 ὡσὶν ἐπαμοῦσαι δεδυνημένοι, πᾶν εἶδος στρεβλωτηρίων, πᾶσαν
 τε ψῆφον θανατηφόρον εὐθαρσῶς ὑπέστησαν. Ἄλλ' οἱ μὲν
 τοῦ μεγάλου βασιλέως πρόμαχοι, τῆς παλαιοῦ στρατιᾶς ὡδὲ
 πη τοὺς ἀθλοὺς ψυχῆς ἐρῶμενοι λογισμῶν κατήγωνίζοντο· οἳ
 δ' ἐχθρῶν τῶ θεῶν, καὶ τῆς ἀνθρώπων παλέμιοι σωτηρίας,
 παντὸς ἡμετέρου βαρβάρου χείρους, τοιαύταις ἔχαιρον ἀνθρώ-
 πινων αἱμάτων σπονδαῖς· οἳ τ' αὖ τούτων ὑπηρεταὶ τοιαύτας
 αὐτοῖς προπόσεις ἐξ ἀδίκου μαιφονίας προὔπιπον, πικρὰν ταύ-
 την καὶ δυσσεβῆ⁵⁾ πανδαισίαν ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ κοινοῦ χένους
 αὐτοῖς παρασκευάζοντες. Τούτων ὡδὲ ἐχόντων, τίν' ἔχῃν τὸν

ecclesiasticae [IV, 17.], sic gentiles quandiam ipsorum superstitione vincti,
 recte dicuntur οἱ κρατούντες. Infra tamen cap. 9. initio, τοῖς τότε κρα-
 τοῦσι dixit pro imperatoribus. — 4) Ἡ τὸ σῶμα παραδεδώκασιν. In libro
 octavo historiae ecclesiasticae [cap. 14. T. III. p. 64.], unde haec praene-
 ad verbum translata sunt, rectius legitur ἢ τὸ σῶμα τῆ φθορᾷ παραδεδώ-
 κασιν. — 5) Πικρὰν ταύτην καὶ δυσσεβῆ πανδαισίαν. Lego ἀσεβῆ cum in-

τῶν καταπονουμένων βασιλέα θεοῦ διαπράξασθαι; Ἄρα γέ τῆν τῶν φιλιότων παρελθεῖν σωτηρίαν, καὶ παρῖδειν οὕτω τοὺς οἰκείους πολιορκουμένους; Ἄλλ' οὔτε κυβερνήτης οὕτω ποτ' ἂν λεχθείη⁶⁾ σοφός, εἰ κατὰ βυθῶν αὐτανδρον τὸ σκάφος ἐκδώσει, μηδὲν παρ' ἑαυτοῦ πρὸς τῆν τῶν ἐμπλεόντων σωτηρίαν πορισάμενος· οὔτε στρατηγός οὕτω ποτ' ἂν γένοιτο ἀφειδής⁷⁾, ὡς τοὺς αὐτοῦ γνωρίμους ἀτιμωρητὶ τοῖς ἐχθροῖς παραχωρήσαι· ἀλλ' οὐδὲ ποιμὴν ἀγεῖας, τῆς αὐτοῦ ποιμνῆς τὸ πεπλανημένον ἀπαθῶς παρῖδοι ἂν θρέμμα⁸⁾, ἀλλὰ τὰ μὲν εὐέχοντα αὐτῷ, ἐν ἀσφαλεῖ κείμενα καταλείψει, τῆς δὲ τοῦ πεπλανημένου χάριν σωτηρίας, πᾶν ὄτιοῦν καὶ πάθοι, εἰ καὶ πρὸς θῆρας ἀγρίους συμπλακῆναι δεῖσι. Ἄλλ' οὐκ ἦν ἀλόγου θρέμματος ἢ σπουδῆ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, τὸ δὲ πᾶν αὐτῷ, τῆς οἰκείας στρατιᾶς καὶ τῶν δι' αὐτὸν παλεμουμένων χάριν, ἐσπουδάξεται· ὡν τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀθλοὺς ἀποδεξάμενος, τοὺς μὲν τῆν πρὸς αὐτὰν στείλαμένους πορείαν, τοῖς παρ' αὐτῷ νικητηροῖς⁹⁾ τιμήσας, ταῖς κατ' οὐρανὸν ἀγγελικαῖς ἐνέγραφε χορείαις· τοὺς δ' ἐπὶ γῆν ἐφύλαττεν, εὐσεβείας ζώπυρα σπέρματα τοῖς ὀψιγότοις, θεατὰς ἅμα τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν δίκης, καὶ τῆς τῶν πεπραγμένων ιστορίας ἐξηγητὰς γενησομένους· εἴτ' ἐπὶ τῆν ἄμυναν τῶν πολεμίων τῆν αὐτοῦ δεξιὰν ἐκτείνας, ὑπὸ νεύματι, τοὺς μὲν ἀθρόως ἀφανεῖς καταστήσασα, θεηλάτοις πληγαῖς προτιμωρησάμενος, αὐτοὺς τε οἰκείοις χεῖλεσι, τῆν παλινοῦσαν τῆς τῶν πεπλημμελημένων σφίσει αὐτοῖς, καὶ μὴ βουλομένοις, ἄσαι¹⁰⁾ καταναγκάσας· τοὺς δ'

terprete. In Fuk. cod. scriptum est δυσαιβή. — 6) Οὔτε κυβερνήτης οὕτω ποτ' ἂν λεχθείη. Malim scribere οὔτε κυβερνήτης οὕτος ποτ' ἂν etc. Sic in sequente periodo corrigendum puto αὐτὸς στρατηγός αὐτός ποτ' ἂν γένοιτο ἀφειδής, ὡς etc. ubi αὐτός ponitur pro. ἐκεῖνος. — 7) Γένοιτο ἀφειδής. Scio quidem ἀφειδή dici posse ducem qui suae ipsius vitae non parcit. Verum cum haec laus militis sit potius quam ducis, ac scire in meliorem partem sumi solent vox ἀφειδής, libentius hoc loco legerem εὐφειδής, id est, cautus ac providus ductor. Sic Amm. Marcellinus de Corbulone celeberrimo Romanorum duce loquens ait: *Provinciarum fidus defensor et cautus*. Si quis tamen vulgatam lectionem retinere malit, equidem non repugnaverim. — 8) Παρῖδοι ἀνθρώμα. Facilis erat huius loci correctio. Quis enim non videt scribendum esse παρῖδοι ἂν θρέμμα, quomodo etiam in codice Fuk. scriptum reperi? — 9) Τοῖς παρ' αὐτῶν νικητηροῖς τιμήσας. Lego παρ' αὐτῷ, ut loqui solet Eusebius. [Ita scripsi cum Zimm.] Paulo post legendum est ἐξηγητὰς γενησομένοι. Utramque emendationem confirmat codex Fuk. — 10) Ἄσαι, ut praecedens αἰχμαλωτῶν docet, h. l. non est simpliciter *proferre*, *propone*, quod alias significat in locutione παλινοῦσαν ἄσαι (cf. quae animadverti ad Euseb. de martyr. P. c. XIII. p. 153.), sed potius *eloqui*, *proloqui*. Non male vertit Val.: „palinodiam scelerum suorum suo ipsorum

ἀπὸ χθονὸς ἠγείρειν, ὑψώσας τοὺς πάλαι ταπεινοὺς καὶ πρὸς
 ἀπάντων ἀπεγνωσμένους. Καὶ τοῦθ' ὁ μέγας βασιλεὺς οὐρανό-
 φαν ἰνήργει, ὀπλίτην ἄμαχον τὸν αὐτοῦ θεράποντα προστησά-
 μενος· χαίρει γὰρ ὧδε προσφαινόμενος εὐσεβείας ὑπερβολῇ
 βασιλεὺς· ὃν δὴ νικητὴν παντὸς τοῦ τῶν πολεμίων ἀπέφηνε
 γένους, ἕνα κατὰ πολλῶν ἐγείρας· οἱ μὲν γὰρ ἦσαν μυριοί,
 πολλοὶ τε πολλῶν ἄτε δαιμόνων¹¹⁾ φίλοι, μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἦσαν,
 ὅθεν οὐδ' εἰσὶν¹²⁾· ὁ δ' ἐξ ἑνὸς εἰς βασιλεὺς, εἰκῶν ἑνὸς τοῦ
 παμβασιλείως· καὶ οἱ μὲν, ἀθέῳ ψυχῇ, τοὺς εὐσεβεῖς ἄνδρας
 μισαιφόντοις ἀνήρουν σφαγαῖς· ὁ δὲ, τὸν αὐτοῦ σωτῆρα μιμού-
 μενος, καὶ μόνον σώζειν εἰδώς, καὶ τοὺς ἀθίους ἔσωζεν, εὐσε-
 βεῖν διδάσκων. Εἶθ', οἷα νικητῆς ἀληθῶς, τὸ διττὸν ἐκεῖνο
 βαρβαρῶν ἐνίκαι γένος, ἀνδρῶν μὲν τὰ ἀνήμερα φῦλα· λογικαῖς
 ἐξημερῶν¹³⁾ πρεσβείαις, καὶ τοὺς κρείττονας εἰδέναι καὶ μὴ
 ἀγνοεῖν ἐπαναγκάζων, ἐξ ἀνόμου τε καὶ θηριώδους βίου ἐπὶ
 τὸ λογικὸν καὶ νομικὸν μεθάρμοζόμενος, τὸ δ' ἀπηγνῆς καὶ
 ἀπηγριωμένον τῆς ἀφανοῦς δαιμόνοιον φύσεως, ἔργοις αὐτοῖς
 ἀπελέγχων, ὑπὸ τοῦ κρείττονος πάλαι νενικημένον¹³⁾. Ὁ μὲν
 γὰρ κοινὸς τῶν ὄλων σωτῆρ τοὺς ἀφανεῖς ἀφανῶς ἠμύνατο,

ore sanere." Add. V, C. I, 59.] — 11) Ἄτε κατὰ δαιμόνων. Hic locus
 corruptus est: quem ita restituendum esse existimo: οἱ μὲν γὰρ ἦσαν
 μυριοί, πολλοὶ τε πολλῶν ἄτε δαιμόνων καὶ αὐτῶν φίλοι. Id est: Nam
 illi quidem erant prope innumerabiles, multique utpote multorum dae-
 monium atque ipsorum amici. Vocem κατὰ expruxi, quippe quae e
 superiore linea huc irreperat. Ad per illos quidem innumerabiles, ad-
 versus quos deus unum Constantium excitavit, intelligit Eusebius Maxenti-
 tium, Maximianum Herculium, Maximinum et Licinium; quibus adiungi
 potest Diocletianus et Galerius. Per illos autem multos daemonum simul-
 atque ipsorum amicos, intelligit praesides ac rectores provinciarum, et
 militiae duces, qui ut imperatoribus gratificarentur, Christianos ubique
 vexabant. Potest etiam scribi ἄτε ἐκ δαιμόνων καὶ αὐτῶν φίλοι, alio
 sensu; id est, multi utpote ex multis daemonibus orti, eorumque dae-
 monium amici. Qui sensus verior videtur. Respondet enim iis quae se-
 quuntur, ὁ δ' ἐξ ἑνὸς εἰς etc. Alludit autem Eusebius ad illud evangelii:
 Vos ex patre diabolo estis. In codice Fuk. ita legitur hic locus ὁ μὲν
 γὰρ ἦσαν μυριοί, πολλοὶ τε πολλῶν ἄτε φίλοι δαιμόνων. Quae lectio et
 simplicior est et verior. — 12) Μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἦσαν, ὅθεν οὐδὲν εἰσὶν.
 Imitatus hic esse videtur Eusebius Dionysium Alexandrinum qui in
 epistola paschali de Macriani tyrannide ita loquitur: ὁ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ
 μηδὲ ἦν etc. quae leguntur in lib. VII. historiae ecclesiasticae cap. 23.
 [Vid. Excurs. XVI. ad Euseb. H. E. T. III. p. 448 sqq.] — 13) Ἀπελέγχων,
 ὑπὸ τοῦ κρείττονος πάλαι νενικημένον. Interpres post verbum ἀπελέγχων
 distinctionem apposuit vertitque: re ipsa coarguit repressitque utpote
 quod iam olim fuisset ab ipso deo superatum. Ego vero sublata distin-
 ctione interpretatus sum: rebus ipsis convincens, iampridem a deo fuisse
 superatum. Lector igitur utram maluerit interpretationem eliget. Parum
 enim interest. Quomodo autem rebus ipsis Constantinus daemones supe-
 ratos convicerit, declarat statim Eusebius, cum ait eorum delubra a Con-

ὁ δ' οἷα μεγάλου βασιλέως ὑπαρχος, τοῖς νενικημένοις ἐπέξει¹⁴⁾,
 τοὺς πάλαι νεκροῦς καὶ ἀπολωλότας ἄκυλευον, καὶ τὰ λαφυρὰ
 διανέμων ἀφ' ὁμώνως τοῖς τοῦ νικητοῦ στρατιώταις.

Κ. Ε. Φ. Α. Δ. Α. Ι. Ο. Ν. Η.

Ἐπειδὴ γὰρ συνέιδε μάτην δειμαίνοντα νηπίων δίκην
 ἀφρόνων τὰ πλήθη, τῆς πλάνης καὶ μορφοσύκεια, ὕλη χρυσοῦ
 καὶ ἀργύρου πεποιημένα, καὶ ταῦτα ἐπιδοθῆν ἕτα δεῖν ἄρασθαι
 ὡσπερ τινα λίθων ἔγκοματα, τοῖς ἐν ἐνότῳ βαδίζουσι πρό
 τῶν ποδῶν ἐρόμιμα, (λέαν τε καὶ ὄμαλῆν²⁾) τοῦ λοιποῦ τῆν
 βασιλικὴν τοῖς πᾶσιν ἀναπετάσει πορείαν· ταῦτ' οὖν διανοήσας
 θεὸς, οὐχ ὀπιτων αὐτῷ καὶ πλήθους στρατοπέδου ἠγήσασθαι
 δεῖν πρὸς τὸν αὐτῶν ἔλεγχον, εἶς δὲ μόνος αὐτῷ καὶ δευτέρῳ
 τῶν αὐτοῦ γνωρίμων, πρὸς τῆν ὑπηρεσίαν ἀπήρκουν· οὗς ἐνὸς
 πνεύματι, κατὰ πᾶν ἔθνος διεπέμπετο· οἱ δ' εὐσεβείῳ³⁾ πίστιν ὀδ
 μυριάδων δῆμων τε καὶ λαῶν μέσον παρῶντες, ἀπὸ πᾶσιν
 πόλεις τε καὶ χώρας, πολυχρόνιου πλάνης ἐποιούντο φῶρα³⁾,
 αὐτοῦς τοὺς ἐρωμένους σὺν πολλῶν γέλωτι καὶ σὺν ἀλόγητῳ
 παράγειν εἰς φῶς ἐκ σκοτίων μυχαῖν τοὺς αὐτῶν θεοῦς, παρὰ
 καλεούμενοι· καὶ πείτα ἀπογυμνοῦντες τοῦ φάσματος, καὶ τῆν
 εἶσιν τῆς ἐπικεχρωσμένης μορφῆς ἀκαρφίαν τοῖς πάντων ὀφθαλ
 μοῖς ἐνδεικνύμενοι, εἰς ἀποξέοντες τὸ δοκοῦν χρήσιμον τῆς
 ὕλης, χωνεία τε καὶ πυρὶ δοκιμάζοντες, τὸ μὲν λυσιτελεῖς⁴⁾ καὶ
 ὅσον αὐτοῖς ἀναγκαῖον ἐνομίζετο, ἐν ἀσφαλεῖ τιθέμενοι, συνεί
 χον, τὸ δ' ἄλλως περιττὸν καὶ ἄχρηστον, εἰς μνήμην αἰσχύνης
 παρεχώρουν τοῖς δεισιδαίμοσιν. Οἷον δὲ καὶ τὸδ' ἐρεξε βασι
 λεὺς ὁ θαυμάσιος· ὡς γὰρ καὶ τῶν νεκρῶν εἰδώλων τὰ τῆς
 πολυτελοῦς ὕλης τὸν ἀποδοθέντα τρόπον ἐσκυλεύετο, τὰ λοιπὰ
 μετήει ἀνδρείκελα χαλκοῦ πεποιημένα· δέσμοι δῆτα καὶ οἱ γε

stantino esse spoliata, et Christianis donata. — 14) Τοῖς νενικημένοις ἐπέξει. Scribendum est ἐπέξει.

Cap. VIII. 1) Καὶ ὄμαλῆν τοῖς πάλιν. Scribendum est τοῖς πᾶσιν
 ex codice Fuk. et ex libro III. de vita Constantini, ubi haec ad verbum
 leguntur. — 2) [Εὐσεβείῳ quod legendum pro εὐσεβείας Lowthianus innotuit,
 dedi cum Zimm. In V. C. III, 54., ubi eadem historia narratur, legitur:
 οἱ δὲ τῆ βασιλέως ἐπιθαρροῦντες εὐσεβείῳ, σφῶν τε αὐτῶν τῆ περὶ τὸ θεῖον
 εὐλαβείῳ, quam lectionem secutus Val. vertit nostro loco: „i. li tum im
 peratoris pietate tum sua ipsorum erga deum religione confisi.“] —
 3) Πλάνης ἐποιούντο φῶρα. Procul dubio scribendum est φῶραν. Atque
 ita quoque emendandum est in libro III. de vita Constantini, ubi φθῶραν
 legitur. In codice Fuk. scribitur φῶρας. — 4) Τὸ μὲν γὰρ λυσιτελεῖς

μύθω θεοὶ γεγηρακότων, τριχῶν ὑφίστασιν ἤγοντο περιβληθέντες· καπὶ τούτοις ὁ μέγας βασιλεὺς ὡσπερ τινα πολυφγγῆ πυρσὸν ἐξάψας, μὴ πῆ λανθάνοι κρυφίον τι πλάνης λείψανον, ὄμματι βασιλικῷ περιεσκάπει· οἷα δὲ τις οὐρανοπετῆς αἰετῶν ὄξυωπέστατος⁵⁾, ἀνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ⁶⁾ τὰ πορρωτάτω διασπῆτε κατὰ γῆς ἴδαι, κίθι καὶ αὐτὰ τῆς αὐτοῦ κάλλιπδλεως τῆς βασιλικῆς ἐμφραλευσῆς ἐστίαν, δαγίου τε ψυχῶν θήρατρον ἐπὶ τοῦ Φοινικαίου λανθάνον ἔθρουσ, ἐξ ἀπόπτου συνείδεν· ἄλαος δὲ τοῦτ' ἦν καὶ ἡμετέρος, οὐκ ἐν μέσαις πόλεσιν, οὐδ' ἐν ἀγοραῖς καὶ πλατείαις, ὅπῃα τὰ πολλὰ κόσμου χάρτε ταῖς πόλεσι φιλοτιμῆσαι. Τὰ δὲ ἦν ἔξω πέτου τριῶδων τε καὶ λεωφείων· αἰσχροῦ δαίμονι Ἀφροδίτης, ἐπ' ἀκρωρείας μέρει τοῦ λιβάνου καθιδρυμένον⁷⁾. Σχολή· τις ἦν αὕτη κακαργίας ἑτασίαι ἀκολάστοις, πολλῇ τε ῥαστώνη διεφθοράσι τὰ σώματα· Ἰουδαῖοι γοῦν τιτὰ ἄνδρες, οὐκ ἄνδρες, τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως ἀπερτησάμενοι, θηλεία νόσση τὴν δαίμονα ἰλεοῦντο, γυναικῶν τε εἰς παρῆτομοι ἀμιλλῆαι, κλεψίγαμοὶ τε φθοραὶ, ἀρῆητοὶ τε καὶ ἐπίρρητοι πράξεις, ὡς ἐν ἀνάμφι καὶ ἀπροσάτῃ⁸⁾· χῶρον κατὰ τὰς τῶν ἐσθῶν ἐπεχέλουον· ἐφορός τε αὐδαίς ἦν τῶν πρατταμένων, τῶν μηδένα σαμνῶν αὐτῶν τολμῶν παρῆσαι· Ἀλλ' οὐχὶ καὶ βασιλεῖα τὸν μέγαλ ἦν τὰ τῆδε δρωμένα λανθάνουσα, ἀποπκῆσας δὲ ταῦτα βασιλικῇ προμηθεῖα, οὐκ ἄξιον εἶναι ἡλίου αὐτοῦ τὸν ἐκῶνδε κερὶν ἔκρινεν, αὐτῶς δὲ ἀφιερῶμασιν

Vox γὰρ dolenda est, quam nec codex Fuk. agnoscit. — 5) [ὄξυωπέστατος. Lucian. T. II. p. 768. ed. Reitz. παραπολὺ τῶν ἄλλων ζῴων ἄετος ἐστὶν ὄξυωπέστατος, ὡστε μόνος ἀντὶον δέδορκε τῇ ἡλῆα· καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ βασιλεὺς, καὶ γνήσιος ὁ αἰτός, ἦν ἀσκαρδαμυκτὶ πρὸς τὰς ἀκτίνας βλέπη] — 6) [Ἀνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ. De eiusmodi orationis abundantia vide quae scripsi ad Euseb. H. E. VI, 14. T. II. p. 185 sq. Add. Platon. Cratyl. §. 1. a. ed. Heindorf. φύσει πεφυκῆται. §. 3. d. φύσει πεφυκῆται. §. 14. c. d. coll. §. 8. c. §. 9. §. 10. c. §. 17. c. φύσει — εἶναι. Iulian. in laud. Constantii orat. p. 12. ed. Schafer. σαφῶς εἰς οἶδα quod nescio cur non citaverint Wyttenbach. epist. crit. p. 145. et Schäfer. in annott. p. VI. I., qui σαφῶς ἐξοἶδα legendum putat. Sed vid. Aristoph. pac. v. 1302. εἰ γὰρ οἶδ' ἐγὼ σαφῶς. Pearson. adversar. p. 159. Cf. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 753. Διοπετῆς — ἐξ οὐρανοῦ. Ducker. ad Thucyd. VI, 57, 80. πρότερον — προτιμῆσασθαι. Stephanus ad Thucyd. I, 23, 80. p. 19. ed. Dück. Heindorf. ad Plat. Sophist. §. 35. b. p. 323 sq.] — 7) [Ἐπ' — Λιβάνου καθιδρυμένον. Ab hoc cultus sui loco Λιβαντίδος nomine quia vocetur Venus apud Lucian. advers. indoct. T. III. p. 101. ed. Reitz., non dubitat Gesner. ad h. l. Luciani, qui praeterea pro πολλῇ τε ῥαστώνη in V. C. III, 58. ideoque probabiliter hoc quoque loco legi mavult πολλῇ τε ῥαστώνη et laudat praeterea Bochartum Canan. II, 14. Add. Gesner. ad Lucian. de Syria dea T. III. p. 456. et Creuzer Symbolik u. Mythologie der alten Völker T. II. p. 28 sq. not. 34. ed. II.] — 8) [Ἀποσάτῃ

ἐν βασιλείᾳ τὸ πᾶν ἐφανισθῆναι καὶ ἐλύετο δῆτα ἀντίθετον
 βασιλικῷ νεύματι, τὰ τῆς ἀκολάστον κλιάνης μηχανήματα, χεῖρ
 τε στρατιωτικὴ τῆ τοῦ τόκου καθάρσει διηκουεῖτο· τωφρονεῖν
 δ' ἐμάνθανον ἀπειλῇ βασιλείας, οὐδὲ μέχρι τοῦδε ἀκόλαστοις
 Ἄλλ' ἄρα ὡδὲ καὶ τὰ τῆς λαοπλάνου φάσματα κακίας ἐμφανῆ,
 τοῖς πᾶσι καταστησάμενος⁹) βασιλεύς, τὸν αὐτοῦ σωτῆρα τοῖς
 πᾶσι ἀνευήρως· οὐκ ἦν τε ἀρετῶν οὐδὲ οὐδ' ἐπαρύνων
 τοῖς ἐαλωκόσιν, οὐ δαίμων, οὐ θεὸς, οὐ χρησμωδός, οὐ μάντις·
 οὐδὲ γὰρ ἔτι σκοτίῳ ζόφῳ αἰ τῶν ἀνθρώπων ἐκαλυπτοῦντο
 ψυχαί, θεοσεβείας δὲ ἀπλανοῦς ἀκρίβεια παρρησιασμένοι, τοῖς μὲν
 αὐτῶν προπάτορα καταμέμφομεθα ἀγκυραίων, ἠλέουν τε αὐτοῦς
 τῆς εἰς βλάβης, σφᾶς δὲ αὐτὰς μακαρίας ἀπέφαινον, εἰς αἰ-
 δευῆς ἠλευθερωμένοι κλιάνης. Οὕτω δῆτα ἐν βραχεῖ¹⁰), θεοῦ
 μεγάλου βουλῇ, βασιλείας τε ὑποουρίας, πᾶν τὰ τῶν ἐχθρῶν
 καὶ πολεμίων, ὄρωμένων τε καὶ ἀφαιρῶν, ἀνήρητο γένος, εἰρήνη
 τε λοιπὸν ἀγαθὴ καὶ κουροτρόφος τὸ πάντων ἀνθρώπων με-
 λάμβανε οἰκητήριον· καὶ οὐκ ἔτ' ἦσαν πόλεμοι, ὅτι μηδὲ θεοῖ.
 Ἄλλ' οὐδὲ μάχαι κατ' ἀγροῦς καὶ κατὰ πόλεις, οἷα τὸ πρῶτον
 ὅτε τὰ δακτύλων ἐπὶ ἠέθει· καὶ οὐκ ἔθ' αἱμάτων παρ' ἀνθρώποις
 ἐκχύσεις, πῶς ὅτε τὰ τῆς πολυθείου μανίας ἤκμαζεν.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

Ὡρα δ' οὖν τὰ νέα τοῖς παλαιοῖς ἀντιπαραβάλλειν, καὶ
 τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω ῥοπήν ἐκ τῆς τῶν χειρόνων ἀντιπαραθέσεως
 ἐπισκοπεῖν, διακρίνειν τε καὶ συνορᾶν, ὡς πάλαι μὲν πρόφυλα,
 καὶ τεμένη, ἄλση τε καὶ ἱερὰ κατὰ πᾶσαν πόλιν αὐτοῖς φιλο-

Val. Zimm. Sed vid. V. C. III, 55. not. 9.] — 9) Φάσματα κακίας
 ἐμφανῆ καταστησάμενος. Non possum probare versionem interpretis, qui
 hunc locum ita transtulit: *Ad hunc modum igitur imperator, cum
 spectra illa improbitatis et nequitiae, qua hominum animi occaecati
 fuerant, palam sub omnium oculis subiecit etc.* Ego vero malim vertere:
*cum flagitiorum larvas, quae in daemone illius populorum seductoris
 templo visebantur, detraxisset etc.* φάσματα κακίων (sic enim accentus
 restituendus est) sunt integumenta vitiorum, quibus gentiles impudici-
 tiam suam praetexebant. Sic supra de simulachris daemonum dixit Eu-
 sebius· καπεῖτα ἀπογυμνοῦντες τοῦ φάσματος, καὶ τὴν εἶσα τῆς ἐπιχειρο-
 σμένης μορφῆς ἀμορφίαν τοῖς πάντων ὀφθαλμοῖς ἐνδεικνύμενοι. Porro hic
 locus ita emendandus est ex codice Fuk. ὡδὲ καὶ τὰ τῆς λαοπλάνου φάσ-
 ματα κακίας. — 10) Οὕτω δὲ τὰ ἐν βραχεῖ. Scribendum est procul dubio
 οὕτω δῆτα ἐν βραχεῖ. Paulo post lego ἀγαθὴ κουροτρόφος absque particula
 coniunctiva. Alludit enim Eusebius ad illum Hesiodi versum in operibus:

εἰρήνη τ' ἀγαθὴ κουροτρόφος.

[Zimm. omisit καὶ.]

πόνοις ἐρημίᾳ); ἀναθήμασι ταῖς παῖν, πόλλοις ἐστὶ φανούτω αἰ
 οραί, καὶ θεῶν μὲν πόλις ἡμεῶν, ἀλλὰ ποῖς, πότε, τυράννοις
 λόγος, ἔθνη τε καὶ δῆμοι κατ' ἀγροὺς καὶ πάντα τόπον, ἤδη
 τε κατ' οἴκους ἐν αὐτοῖς ταμεῖσι τε καὶ θαλάμοις, καὶ
 ἀγάλμασιν ἐτίμων κατὰ πάτρια; τῆς δ' εὐσεβείας, ἀπτόις, ὁ
 παρκοῦ, οὐ τὰ κωνιδόφθαλμοις ὁρώμενα πῆς πρὸς ἀλλήλους
 ἐπὶ ἡρώων, εἰρήνης, πάντα δὲ τὰναντία γένετος, πόλεμος, καὶ
 μάχαι, καὶ στάσεις, αἷς διὰ πάντων, τῶν βίου κατατρεβόμενοι,
 αἰμαῖσι καὶ φόνοις ἐμφυλίσσονται ἐπιπλήρου χάριτος, ἀδ
 δὲ τ' αὐτὸν πρὸς αὐτῶν τακτικῶν, μακταίαν μὲν καὶ χρησμοὺς
 καὶ μελλόντων προγνώσεσθαι, ἐν κολακίᾳ πολλῇ τοῖς τότε
 κρατοῦσιν ἐπηγγέλλοντο, τὸν δὲ, σφῶν ὄλεθρον, οὐκ ἔγνωσαν
 προγνώσαι, οὐδὲ προφῆσασθαι σφίσι, αὐτοῖς, ὅ, δὴ καὶ μέγιστον
 γένοιτο, ἂν δεῖγμα τοῦ τῆς ἀπάτης ἐλίγχαυ. Οὐδεὶς γοῦν πῶ
 ποτε, τῶν ἐπὶ χρησμοῖς πάλαι θαυμαζομένων, τὴν εἰς ἀνθρώ
 πους ἐκλαμφίαν τοῦ καινοῦ σωτήρος προηγόρευσεν, οὐδὲ τὸ
 νέον κήρυγμα τῆς ὑπὸ αὐτοῦ προβληθείσης θεσησιαίας, ἀλλ'
 οὐδ' αὐτὸς ὁ Πύθιος συκῆκεν, οὐδ' ἕτερος τῶν μεγαλοδαι
 μόνων τὴν οἰκίαν ἐρημίαν, οὐδὲ τὸν πολιορκητὴν ἀδίσπωσαν,
 οὐδὲ τὸν αὐτῶν καθαιρέτην ἐμαντεύσατο. Τίς δὲ χρηματῶν
 ἢ μάντις, τὰ μὲν αὐτῶν σεμνὰ νέου τινὸς ἐπιφανέντος τῷ βίῳ

Cap. IX. 1) Αὐτοῖς φιλοπόνως ἐξεκίτο. Subaudiendum est τοῖς
 δαίμοσι, vel certe τοῖς Ἕλλησι. Utrumque enim intelligi potest: scribe
 etiam ἐξησκίτο. Porro in codice Fuk. initium huius capituli cum fine
 praecedentis omissum est; scriptoris negligentia. — 2) Καὶ ἀγάλμασιν
 ἐτίμων τὰ πάτρια. Haec locutio durior mihi videtur. Neque enīp com
 mode dici potest τιμῶν τὰ πάτρια: nec vox ἀγάλμασι recte coniungi
 potest cum θαλάμοις. Quare totum hunc locum libentius ita legerim:
 ἔθνη τε καὶ δῆμοι κατ' ἀγροὺς καὶ πάντα τόπον, ἤδη τε κατ' οἴκους ἐν αὐτοῖς
 αὐτῶν ταμεῖσι τε καὶ θαλάμοις, ἀγάλμασιν αὐτοῖς ἐτίμων κατὰ τὰ πάτρια.
 [Ita sane idque rectius locuturum fuisse scriptorem, castae et rectae gra
 tionis ubique studiosum, nemo negabit, sed Eusebium, id est, scripto
 rem qui non minus saepe durius, contorte et obscure loquitur, quam
 recte, facilliter et perspicue (cf. V. C. II, 60. not. 2, III, 53. not. 9. IV, 37.
 not. 2. H. E. VI, 11. T. II, p. 175.), cur ita locutum esse coniciamus, nulla
 plane causa est. Τὰ πάτρια quocum quamvis rarius confunditur τὰ πατρώα
 (cf. Constant. ad sancti. coet. c. IX. τὸ πατρῶον ἔθος), sunt ritus et cere
 moniae a patribus s. maioribus traditae, instituta maiorum. Vid. infra
 c. XI. τὰ πάτρια φυλάττειν. Valesius ad Euseb. H. E. III, 9. T. I. p. 213 sq.
 edit. nostr. et ad Sozomen. H. E. V, 3. p. 183. edit. Reading. Quo poste
 riori loco κατὰ τὰ πάτρια legendum esse pro τὰ πάτρια, facilius con
 cedo Valesio. Graevius, Jensius et Reitz. ad Lucian. Soloc. T. III. p.
 561 sq. ed. Reitz. Fischer. ad Weller. T. II. p. 293. Cf. supra cap. III.
 not. 13., Demosthen. contra Mid. Vol. I. p. 530, 27. ed. Reisk. χοροὺς
 ἰσταναι κατὰ τὰ πάτρια. Ibid. p. 532, 5. Boissonade ad Marin. vit. Procli
 p. 107.] — 3) Οὐκ ἔγνωσαν προγνώσαι. Lego οὐκ ἔδύνατο προγνώσαι. —

ὀβριθῆσθεσθαι, τὴν δ' εἰς τὸν πάντων βασιλεῖα γνῶσιν τε καὶ εὐσεβείαν πάντων ἀνθρώποις παραδοθήσεσθαι προηγόρευσεν· Τίς τὸ σεμνὸν συνέβη καὶ θεοσεβές βασιλεῖον, αὐτὸν τε τὸν καλλίνικον ἡρώων, τὰ τε κατὰ δαιμόνων αὐτῷ πανταχοῦ γῆς αὐτῷ γηγεσμένα τρόπαια, καὶ τῶν ὑψηλῶν τὸν ἀφανισμόν προέγνω; Τὴν δὲ διὰ πύρας χωνεῖται, καὶ τὴν ἐξ ἀχρήστου ιδέας εἰς ἀναγκαίας χρήσεις τῶν ἀψύχων μεταβολῆς, τίς πώποτε ἠρώων διεστράλατο; Χωνευομένων δ' αὐτοῖς τῶν ξοάνων, εἰς λεπτόν τε γελοῖον κατακόπτομένων, τίς πώποτε θεῶν ἐμνημόνευσεν; Ποῖ δ' ἦσαν οἱ εὐτῶν ἀρωγοί, μὴ οὐχὶ ἐπαμύναι τοῖς αὐτῶν ἀφιερῶμασιν ὑπ' ἀνθρώπων ἀφανιζομένοις; Ποῖ ποτ' ἦσαν οἱ τοῦς πολέμους τὸ πρὶν ἐτερογοῦντες, τοῦς ἐφ' ὧν πολιορκητὰς ἐν βαθυτάτῃ διανελοῦντας εἰρήνῃ θεῶμενοι; Ποῖ δὲ οἱ τούτοις ὡς θεοῖς ἐπιθαρσοῦντες, καὶ κεποιθήσει ματαίᾳ τοῦς λογισμοῦς ἐπαιρόμενοι, οἱ τὴν μὲν πλάνην εἰς ὕψος ἐγείραντες, πόλεμον δ' ἀκήρυκτον κατὰ τῶν προμάχων τῆς ἀληθείας ἀράμενοι; Κακοὶ κακῶς ἀπολώλασι. Ποῖ δὲ τὸ τῶν θεομάχων γιγάντων στίφος, καὶ τῶν δρακόντων τὰ συρτήματα, οἱ τὰς γλώττας ἀπονήσαντες, φωνὰς ἀθέους κατὰ τοῦ παμβασιλέως ἠφίεσαν; Ἄλλ' οἱ μὲν τῷ βασιλεῖ τῶν ὅλων πεπολεμημένοι, πολυπληθεῖς θεῶν θαρροῦντες, σὺν πολλῇ δυνάμει χειρὸς στρατιωτικῆς ἐπήεσαν, νεκρῶν εἰδωλα καμνόντων, ἐν ἀψύχοις ἀγάλμασι προβεβλημένοι· ὁ δ' εὐσεβείας θώρακι πεφραγμένος, τὸ σωτήριον καὶ ζωοποιὸν σημεῖον, ὡσπερ τι φόβητρον καὶ κακῶν ἀμυντήριον, τῷ πλήθει τῶν ἐναντίων ἀντιπαρατάξας, ὁμοῦ τὴν

4) Τῶν ὑψηλῶν. Vox est sacrae scripturae, libro III. Regum cap. 12. et 13. Sic autem dicuntur simulachra daemonum, eo quod fere in excelsis locis colerentur. — 5) [Τῶν ὑψηλῶν τὸν ἀφανισμόν — τῶν ἀψύχων μεταβολῆν. Cf. V. C. III, 54. not. 3. Sozom. H. E. II, 5. Schröckh christliche Kgsch. T. V. p. 107sq.] — 6) Εἰς λεπτόν τε κατακόπτομένων. Procul dubio scribendum est κατακόπτομένων, quod non vidit Christophersona. [Ita dedi cum Zimm.] — 7) [Τοῦς λογισμοῦς ἐπαιρόμενοι — ἀράμενοι. Vid. Wetsten. ad 2 Corinth. X, 5. T. II. p. 203. qui praeterea locum nostrum rectius et eodem modo interpretavit quo ipse interpretavit. Val. enim scripsit: οἱ τὴν μὲν πλάνην — ἀράμενοι, κακοὶ κακῶς ἀπολώλασι; Ad verba κακοὶ κακῶς ἀπολώλασι vid. Matth. XXI, 41. Sophocli. Aiac. v. 830 sq. ed. Erfurdt. καὶ σφας κακοὺς κακίστα· καὶ παρολέθρως ξυναρπασίαν. Ibid. v. 1166. κακὸς κακῶς ἀθαρτος ἐκπέσοι χθονός. Ibid. v. 1378. κακοὺς κακῶς φθείρειαν. Lucian. T. II. p. 789. ed. Reitz. et Reitz. ad Lucian. l. l. p. 879 sq.] — 8) Οἱς τὴν μὲν πλάνην. Hucusque lacuna erat in codice Fuk. qui hunc locum ita exhibet: οἱς οἱ τὴν μὲν πλάνην. Ego primam vocem delendam puto. — 9) Νεκρῶν εἰδωλα καμνόντων. Scribe καμόντων, ut legitur in lib. I. de vita Constantini cap. 33. ubi haec ad verbum repetuntur. [Καμόντων Zimm.] Paulo post etiam scribe χαριστήριον ἀποδίδους εἰς τὴν τῆς νίκης κλίμα, ut legitur.

καὶ ἐχθρῶν καὶ κατὰ δαιμόνων νίκην ἀπηρξάκατο· εἰς δὲ σύγνομον λογισμῶν χαριστήριον ἀποδίδουσα, εὐχὰς τῷ τῆς νίκης αἰεὶ φωνῇ μεγάλη καὶ στήλας, ἀπασιν ἀνθρώποις τὸ νικητικὸν ἐνέκηρξε σημεῖον, μέση τῷ βασιλευσῆν πᾶσι μέγα εὐφραιῶν ταυτὶ κατὰ πάντων πολεμίων ἐγείρας, διακρήθη τε ἀνεξάλειπτον σωτήριον ταυτὶ σημεῖον, τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ τῆς καθόλου βασιλείας φυλακτικῶν κηρύττων εἰδέναι· τοῦτο μὲν δὴ γνωρίζων ἅπαντας ἐδίδασκέν ἀθρώπους, καὶ πρό γε πάντων τὰ στρατιωτικὰ, οἷς δὴ μάλιστα χρῆσαι, μὴ θόρασι καὶ παντευχῆσι, μηδ' ἀλκῇ πωμαίων τὰς ἐλπίδας ἐξάπτειν, τὸν δ' ἐπὶ πάντων θεὸν εἰδέναι, τὸν παντὸς ἀγαθῶ καὶ αὐτῆς νίκης δοτήρα. Οὕτω δὲ βασιλεὺς αὐτὸς, ὡς τῆς παράδοξου ἀκοῆς, λόγων ἐκκλησιῶν διδάσκαλος, τῷ αὐτοῦ στρατῷ καθίστατο, εὐχὰς τε εὐσεβεῖς, θεσμοῖς ἀκολουθῶς περιδίδου θεοῖς, ἄνω μὲν αἴροντας εἰς οὐρανὸν μετεώρους τὰς χεῖρας, ἀνωτάτω δ' ἐπὶ τὸν οὐράνιον βασιλέα τοὺς τῆς διανοίας παραπέμποντας ὀφθαλμοὺς, κάκτεινον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτήρα, σωτήρα, φύλακα τε καὶ βοηθὸν ἐπιβοαιμένους· ναὶ μὴν καὶ ἡμέραν εὐχῶν ἠγειῖσθαι κατάλληλον, τὴν κυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην ὄντως¹⁰) κυρια-

In eodem loco, et in codice Puk. [Cf. V. C. I, 21. not. 1.] — 10) Καὶ πρώτην ὄντως. Diem dominicum vocat primum, non solum eo quod sit dies primus hebdomadis, sed etiam eo quod hic fuit primus saeculi dies. Unde merito natalis mundi dies appellari potest. Atque ita Ioannes Chrysostomus in sermone de eleemosyna p. 321. et ante illum Iustinus in fine apologetici. Porro dies dominicus non solum primus, verum etiam octavus dicitur. Augustinus in lib. I. de sermone domini in monte cap. 11.: *Haec octava sententia quae ad caput redit, perfectumque hominem declarat, significatur fortasse et circumcisione octava die in veteri testamento; et domini resurrectione post sabbatum, quod est utique octavus, idemque primus dies.* Idem ante Augustinum dixerat Hilarius in prologo commentariorum in psalmos, ubi de septenario numero disserens haec ait: *Quem tamen ogdoas, quia dies eadem prima quae octava, secundum evangelicam plenitudinem in ultimo sabbato adiecta expraumat.* Et paulo post: *Quod ipsum extrinsecus etiam in diebus dominicis est constitutum, qui ultra sabbati numerum per plenitudinem evangelicae praedicationis accedunt.* Namque cum in septimo die sabbati nomen sit et observantia constituta, tamen nos in octava die, quae et ipsa prima est, perfecti sabbati festivitate laetamur. Sed et Theophilus episcopus Alexandriae in allocutione cum dies Theophaniorum incidisset in diem dominicum, sic ait de die dominico: καὶ τὸ ἔθος καὶ τὸ πρόπον ἡμᾶς ἀπειτεῖ πῦσαν κυριακὴν τιμῶν, καὶ ἐν ταύτῃ πανηγυρῆσαι, ἐπειδήπερ ἐν ταύτῃ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἡμῶν ἐπαυτάνευσεν· διὸ καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς, καὶ πρώτῃ κέλῃτῃ, ὡς ἀρχὴ ζωῆς ἡμῶν ὑπάρχουσα καὶ ὄδοσ, ὡς ὑπερβεβηκυῖα τὸν τῶν Ἰουδαίων σαββατισμῶν. Id est: *Et consuetudo et officii ratio a nobis postulat, ut diem dominicum honoremus, eumque festum habeamus, cum eo die dominus noster Iesus Christus resurrectionem ex mortuis nobis comparaverit.* Unde hic dies in sacris literis et primus appella-

κὴν τε¹¹⁾ καὶ ἀσκήριον, τὴν δὲ καὶ παρὰ καὶ τῆς ἀφ᾽ ἑαυ-

tur, nōpote qui vitæ auctor atque initium nobis existat: et octavus, utpote qui Iudæorum sabbatum supergrediatur. Citantur hæc Theophili verba in typico sancti Sabae, et apud Balsamonem in collectione canonum. Quibus adde Isidorum et Bedam in libro de divinis officiis, ubi agunt de die dominico. Idem scribit Stephanus Gobarus cap. 29. Ad hunc morem, fortasse referendum est, quod Graeci dies hebdomadis plerumque referunt non ad dominicam diem quae praecessit, sed ad dominicam sequentem. Nam post dominicam filii prodigi, quae est dominica nona ante pascha, dies qui proxime sequebantur, nempe feria secunda, tertia, quarta et deinceps, dicebantur a Graecis ἡ δευτέρα τῆς ἀποκρίτου, ἡ τρίτη etc. usque ad dominicam sequentem quae dicebatur dominica τῆς ἀποκρίτου: et hæc hebdomas dicebatur ἡβδομαίς τῆς ἀποκρίτου. Post dominicam autem τῆς ἀποκρίτου, feria secunda quae proxime sequebatur, vocabatur τῆς τυρινῆς vel τυροφυγῶν, et sic reliqui dies totius hebdomadis, usque ad sequentem dominicam, quae eodem nomine vocabatur ἡ κυριακὴ τῆς τυρινῆς. Idem observare licet in reliquis dominicis usque ad diem paschae. Nam post dominicam τῆς τυρινῆς, feria secunda dicebatur sanctorum ieiuniorum, totaque hebdomas ita dicebatur usque ad sequentem dominicam, quae eodem nomine erat insignita. Denique ἡβδομαίς μεγάλη, quam nos sanctam vocamus, refertur ad dominicam sequentem paschae, ut patet ex typico sancti Sabae cap. 81. Cyrillus quoque in sermonibus paschalibus, hebdomadam paschae, quam nos hodie sanctam hebdomadam vocamus, semper orditur a feria secunda et sequente dominica paschae eam terminat. Nec aliter Theophilus in epistolis paschalibus. — 11) Κυριακὴν. Antiquissima est appellatio diei dominicae, et ab ipsis apostolorum temporibus. Certe in apocalypsi Iohannis mentio fit diei dominicae. Verum quod hic et in Constantini vita dicit Eusebius, diem dominicum preceationibus et conventibus ecclesiasticis peculiariter dicatum fuisse, id paulo serius institutum fuisse mihi videtur. Nam primi quidem Christiani qui post adscensum domini crediderant, quotidie conveniebant, orationibus et cuiusquemodi pietatis officiis vacantes, ut scribit Lucas in actibus apostolorum. Postea vero cum gentiles certatim ad Christi fidem se conferrent, nec fideles possent quotidie in unum convenire, institutum est ab apostolis eorumque successoribus, ut saltem die dominico fideles in ecclesiam convenirent. Qua de re illustris est locus Iustini Martyris in apologetico secundo sub finem: τῆ τοῦ ἡλλου λεγομένη ἡμέρα πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μινόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσιν γίνεται. Id est: Die qui dicitur solis, omnes tam qui in agris, quam qui in urbibus degunt, in unum conveniunt etc. Diem solis dixit, non dominicum, quia imperatores Romanos alloquebatur, qui solis quidem diem optime norant, dominicum autem diem, quae propria erat Christianorum appellatio, ignorabant. Idem paulo post repetit Iustinus in dicto apologetico. Consentit et Plinius in epistola ad Traianum. Affirmabant, inquit, hanc fuisse summam vel culpae suae, vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi deo canere. Ubi per statum diem intelligit dominicum. Proinde ex hoc Plinii loco colligitur, Christianos qui tunc in Bithynia debebant, die dominico duntaxat convenisse. Alioqui statis diebus, non autem stato die convenire solitos dixisset Plinius. [Cf. Boehmer. XII. dissert. iuris eccles. diss. I. §. 2 sqq.] Quanquam hoc non tam ipsius Plinii testimonium est, quam Christianorum, qui id coram Plinio confessi sunt, ut ipse testatur. Praeter dominicum diem, Epiphanius in epilogo librorum contra haereses conventum quartae et sextae feriae, Clemens vero in constitutionibus conventum die sabbati ab apostolis aiunt esse institutum. Verum quod ad stationes quartae et sextae feriae pertinet, eas ex arbitrio

οὗτος ἐν καὶ ἀγαθοῦ πάντος ἐπιώνυμος¹²⁾ αὐτὸς τε ἑαυτοῦ διδάσκαλος¹³⁾ καταστάς ἀγαθῶν, ἐν αὐτοῖς βασιλικαῖς κερμασίαις τὸν σωτῆρα γεραίρων αὐτοῦ, ὡς μὲν εὐχαῖς θεσμούς ἐξετέλει φέρονς, ὡς δὲ λόγων ἱερῶν ἀκοαῖς τὰν νοῦν ἐξεπαιδεύετα· διάκονοι δ' αὐτῷ καὶ ὑπηρεταί, θεῷ καθιερωμένοι, βίου τε σεμνότητι καὶ ἀρετῇ κεκοσμημένοι ἄνδρες, φύλακες τοῦ παντός οἴκου καθίσταντο· καὶ δορυφόροι δὲ πιστοὶ σωματοφύλακες, τρόποις εὐνοίας ἀγαθῆς καθωπλισμένοι, βασιλέα διδάσκαλον θεοσεβοῦς ἐπεγράφοντα βίου. Ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ νεκοποιὸν ζῆμα σημεῖον, ἔργῳ τὴν πείραν τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος μαθῶν· καὶ γὰρ δὴ τούτῳ πλήθη πολεμίου στρατιᾶς ὑπεχώρει, τούτῳ δυνάμεις ἀφανῶν δαιμόνων ἠλαύνοντο· τούτῳ θεομάχων μεγαλαυχία καθηροῦντο, τούτῳ δυσφήμων καὶ δυσσεβῶν γλῶτται κατεσιγάζοντο· τούτῳ βάρβαρα φύλα καθυπετάττετο, τούτῳ παιδία δεισιδαίμονος ἀπάτης ἠλέγχοντο, τούτῳ τὸ πάντων ἀγαθῶν τέλος, οἷον τι χρέος βασιλεὺς ἀποδιδούς, ἀπανταχοῦ γῆς στήλας ἐπινικίους ἰδρύετο, πλουσία καὶ βασιλικῇ χειρὶ, νεῶς καὶ τεμένη, ἱερά τε προσευκτήρια συνίστασθαι τοῖς πᾶσι διακελευόμενος· ὑποῦτο δὲ παραχρῆμα¹⁴⁾ μέσαις αὐταῖς ἐπαρχίαις

perpendisse, non sub lege praecepti cucurrisset, ex Tertulliano de ieiuniis discimus. Sabbato vero licet orientales convenire soliti sint, in plerisque tamen ecclesiis conventus habitos non fuisse, ex Epiphanio, Socrate aliisque constat. Illustris est locus Hieronymi in epistolam ad Galatas cap. IV. *Et ne inordinata congregatio populi fidem minueret in Christo, propterea dies aliqui constituti sunt, ut in unum omnes pariter veniremus. Non quo celebrior sit dies illa qua convenimus, sed quod quacumque die conveniendum sit, ex conspectu mutuo laetitia maior oriatur.* — 12) Φωτὸς καὶ ζωῆς ἐπιώνυμον. Diem dominicum a luce cognominatum esse dicit, non quod solis dies, vocaretur a gentilibus, sed quod dies sit domini, quo scilicet dominus resurrexit, et nobis vitam lucemque donavit, quodque illo die spiritum sanctum illuminatorem animorum nostrorum accepimus. Ita Clemens in sexto Strom. de sabbato dixit *ἑτοιμάζουσα τὴν ἀρχέγονον ἡμέραν, τὴν τῷ ὄντι ἀνάπαυσιν ἡμῶν· ἢ δὴ καὶ πρώτην τῷ ὄντι φωτὸς γενεσιν, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεωρεῖται* etc. elegantissime, quae brevitatis studio praetermitto. Dies igitur lucis est dominica, tum quod eo die lux primum creata est, tum quod eo die veritatis cognitionem accepimus per spiritum sanctum, qui sub ignis imagine in fideles delapsus est et sine divisione divisus, ut ait ibidem Clemens. Eusebius in lib. I. adversus Sabellium: *Hoc lumen aut in primo die, aut cum sole in quarto, quemadmodum quis putaverit, est factum.* Hieronymus in psalm. CXVII. *Dies dominica, dies resurrectionis, dies Christianorum, dies nostra est. Unde et dominica dicitur, quia in ea dominus victor ascendit ad patrem. Quodsi a gentilibus dies solis vocatur, et hoc nos libentissime confitemur. Hodie enim lux mundi orta est.* [Cf. Euseb. V. C. IV, 18. not. 6.] — 13) Αὐτὸς τε ἑαυτοῦ διδάσκαλος. Id est, non contentus aliis praecipere, ipse ea facit quae docet, iuxta praeceptum evangelii. — 14) Τροῦτα δὲ παραχρῆμα

τα καὶ πόλεις, βασιλικῆς μεγαλοπείας μεγαλουργήματα, ἐν ὀλίγῳ
 τε ταῦτα κατὰ πᾶν ἔθνος διέλαμπεν, εἰθίου τυραννίδος τὸν
 ἔλεγχον ἐφεικόμεθα· οἱ μὲν γὰρ ψυχῆς ἀπονοία πρὸ μικροῦ
 θεομαχεῖν ὠρμημένοι, κινῶν δόλην λυτῶντες, κατὰ αἰψύχων
 οἰκοδομημάτων, ὅτι μὴ κατ' αὐτοῦ θεοῦ ἠδύναντο, τοὺς θνη-
 τοὺς ἠφίεσκον· εἴτε ἔξ ὕψους εἰς ἔδαφος καταρῶντες, ἔξ
 αὐτῶν τε βάρθρων ἀνασκέπτοντες τὰ προσωκλήρια, ἐαλωκυίας
 ὑπὸ πολεμίων πόλεως παρῶν θείαν. Καὶ τοῦτ' ἦν αὐτοῖς τῶν
 κακῶν τὸ δράμα, δι' οὗ τὸ θεῖον ὡσπερ ἀμυνόμενοι, τῆς φρενο-
 βλαβείας αὐτῶν τὴν πείραν ἐλάμβανον· οὐπω δ' οὖν αὐταῖς
 βραχίς διήει χρόνος, καὶ μιᾷ ῥοπῇ θεηλάτου καταιγίδος ἀφανίς
 ἐποίησεν, ὡς μὴ γένος, μὴ σπέρμα, μηδέ τι λείψανον τῆς αὐτῶν
 κινήσεως, ἐν ἀνθρώποις ἀπολειφθῆναι, ἄρδην δ' ἐν βραχεῖ τοὺς
 πάντας, καίπερ εἰς πλῆθος ἀφωρισμένους, θεηλάτοις μάστιγι
 τιμωρουμένους ἀποσβῆναι. Ἄλλ' οἶδε μὲν θεομάχου λύτης
 τοιοῦτον εὐραντο τέλος· ὃ δὲ τὸ σωτήριον τρόπαιον προβεβλα-
 μίνος μόνος αὐτός, οὐ μὴν μόνος, συνάντας δὲ καὶ συμπράτ-
 τοντος τοῦ μόνου βασιλέως, τῶν μικρῶ πρόσθεν ἐαλωκότων,
 τὰ νέα πολὺ κρείττονα, τὰ δεύτερα, μακρῶ τῶν πρώτων ἀπέ-
 φαινε τιμιώτερα, ὡς μὲν τὴν ἐπώνυμον αὐτῶ πόλιν διαφόροις
 ἐκκλησίαις θεοῦ φαιδρύνων, ὡς δὲ τὴν Βιθυνῶν ἄρχουσαν,
 μεγίστην τιμῶν καὶ περικαλλεστάτην¹⁵⁾· τῶν δὲ λοιπῶν ἔθνῶν
 τὰς μάλιστα κρατιστευούσας τοῖς ὁμοίοις ἐκόσμη· πάντων δ'
 ἑξαίρετα δύο τμήματα τῆς ἐφῆς ἀπολαβῶν, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ
 Παλαιστινῶν ἔθνους, ὡς ἂν ἐνθένδε ζωοποιῶν ἡμάτος πηγῆς
 δίκην ἀνομβρήσαντος εἰς πάντας, τὸ δ' ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μη-
 τροπόλεως ἢ τὴν ἐπώνυμον Ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορίαν¹⁶⁾,
 τῇ δὲ μὲν ὡσπερ ἐν κεφαλῇ τῶν τῆδε ἔθνῶν ἀπάντων, θεῖόν
 τε καὶ μονογενές χρῆμα μεγέθους ἕνεκα καὶ καλλονῆς, ἀφιέρου,
 μακροῖς ἔξωθεν περιβόλοις τὸν πάντα νεῶν περιλαμβάνων·
 εἶσω δὲ τὸ ἀνάκτορον εἰς ἀμήχανον ἐπαίρων ὕψος, ἐν ὀκταέ-

Legendum est ὑψοῦτο δῆ. Certe in codice Fnk. legitur ὑψοῦτο. — 15) Μεγίστην τιμῶν καὶ περικαλλεστάτην. Scribendum est μεγίστη τιμῶν καὶ περικαλλεστάτη. [Ita Zimm.] Subauditur enim ἐκκλησία, ut patet ex libro tertio de vita Constantini cap. 49. Ex quo item corrigendum hic est κρατιστευούσας, quomodo etiam legitur in codice Fnk. — 16) Κοσμεῖ προσηγορίαν. In libro III. de vita Constantini cap. 49. pro verbo κοσμεῖ, legitur εἴληφεν. Certe mira haec locatio est, μητροπόλεως ἢ τὴν ἐπώνυμον Ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορίαν. Ac prima quidem fronte videri potest esse enallage, pro ἢ τὴν ἐπώνυμον Ἀντιόχου κοσμεῖ προσηγορία. Si quis tamen rem diligenter attenderit, fatebitur id ab Eusebio exaggerandi causa dictum esse. Tanta enim amplitudo erat urbis Antiochiae, ut conditorem suum

θρου μὲν σχήματι ἀπεποιήσαν· οἰκοῖς δὲ τοῦτο κτίσασα, ἐξέ-
 θραιοι τε ἐν κύκλῳ περιστοιχισάμενος, παντοῖσι ἐστεφάνου καὶ
 λειοῖ. Τὰ δὲ μὲν οὖν ἔδε συνετελεῖτο· τὰ δ' ἐπὶ τοῦ Παλα-
 στινῶν ἔθρους, τῆς Ἑβραίων βασιλικῆς ἐστίας ἐν μέσῳ, κατ'
 αὐτὸ δὴ τὸ σωτήριον μαρτύριον¹⁷⁾, οἶκον εὐκτῆριον περμα-
 γέθη, νεῶν τε ἄγων τῷ σωτηρίῳ σηκίῳ πλουσίως καὶ θαυμάσι
 κατεκόσμη φιλοτιμίαις, μνημῆά τε μνήμης αἰωνίου γέμον, συνέ-
 τε τοῦ μεγάλου σωτήρος τὰ κατὰ τοῦ θανάτου τρόπαια, λόγου
 παντὸς κρείττοσιν ἔτιμα κάλλωπίσμασι¹⁸⁾. Τρεῖς δ' ἀπολαβὼν
 ἐν τῇδε χώρᾳ, τρισὶν ἄντροις μυστικοῖς τετιμημέναις, πλουσίαις
 αὐτὰς οἰκοδομαῖς ἐκόσμη, τῷ μὲν πρώτῃ¹⁹⁾ θεοφανείας ἄν-
 ἔρω τὰ τῆς καταλλήλου νέμων τιμῆς, τῷ δὲ τῆς ὑστάτης ἀνα-
 λήψεως τὴν ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας μνήμην σεμνύτων, τῷ δὲ μέσῳ
 τοῦ παντὸς ἀγῶνος τὰς σωτηρίους ἀνυψῶν νίκας· ταῦτα δὴ
 πάντα βασιλεὺς ἐκόσμη, τὸ σωτήριον εἰς ἅπαντας ἀνυκηρύ-
 κτῆ σημεῖον· τὸ δὲ τῆς εὐσεβείας²⁰⁾ αὐτῷ τὰ ἀμοιβαῖα δωρού-
 μενον, οἶκον ἅπαντα καὶ θρόνον αὐξῆι, θρόνον τε βασιλείας,
 μακραις ἐτῶν περιόδῳ κρατύνει, παισὶν ἀγαθοῖς καὶ αὐτοῦ
 γένει²¹⁾, διαδοχαῖς τε τούτων, τοὺς τῆς ἀρετῆς καρποὺς τα-

Antiochum ornare potius, quam ornari eius nomine videretur. — 17) Κατ' αὐτὸ δὴ τὸ σωτήριον μαρτύριον. Id est, ad ipsum locum dominici sepulchri. Sic enim Eusebius vocare solet sepulchrum domini, ut patet ex libro III. de vita Constantini cap. 26. et 32. Μαρτύριον proprie dicitur locus in quo conditae sunt martyrum reliquiae. Latini similiter *confessionem* dixerunt, quod idem est ac μαρτύριον. Μάρτυς enim Latine confessor dicitur. Ita *confessionem sancti Petri* apud Anastasium legimus. Infra cap. 11. Eusebius vocat τῆς σωτηρίου ἀθανασίας μαρτύριον. — 18) [Λόγου παντὸς — κάλλωπίσμασι. Vid. V. C. III, 35. not. 2.] — 19) Τῷ μὲν πρὸ τῆς θεοφανείας ἄντρον. Legendum est τῷ μὲν πρώτῃ θεοφανείας. Sequitur enim τῷ δὲ τῆς ὑστάτης ἀναλήψεως etc. [Cum Zimm. dedit πρώτῃς.] Porro in libro III. de vita Constantini cap. 40. dicit tantum speluncas memorat, cum tamen tres hic recenseat. Nimirum illic sermo erat de Helena, quae in Bethleem et in Oliveti monte ecclesias aedificavit. Hic vero de Constantino agitur, qui in loco dominici sepulchri magnificentissimam construxit ecclesiam: cui etiam ecclesias illas ab Helena aedificatas merito attribuit Eusebius, utpote quae ipsius sumptibus essent exstructae. — 20) Τὸν δὲ τῆς εὐσεβείας. Scribe meo periculo τὸ δὲ, supple σημεῖον. Quod interpres cum non animadvertisset, turpiter lapsus est. Emendationem nostram confirmat codex Fuk. Paulo post lego cum interprete χρόνον τε βασιλείας etc. nisi malis legere οἶκον ἅπαντα καὶ χρόνον αὐξῆι, θρόνον τε βασιλείας etc. quod rectius mihi videtur. Neque enim satis eleganter dicitur θρόνον αὐξῆι. [Zimm. χρόνον αὐξῆι. Cf. infra cap. X. extr. θεός — — μακραις ἐτῶν περιόδοις τὸ τῆς βασιλείας ἐπαύξων κράτος.] — 21) Καὶ αὐτῷ γένει Legendum est αὐτοῦ. Non otiose autem Eusebius post mentionem liberorum Constantini, addidit etiam eius genus: ob Dalmatium scilicet et Hanniballianum, qui erant ex genere Constantini, utpote fratris eius filii. [Cum Zimm.

μιεύομεναι· καὶ αὐτὸ ἐν τῷ μέγιστον τῆς τοῦ τιμωμένου
 δυνάμει δείγμα, ὅτι δὴ δικαιοσύνης ἐξίσου νέμων τὰ τάλαντα²²⁾,
 τὴν ἀκαξίαν ἀμοιβὴν ἑκατέρω τὰγματι προσῆγε. Διὸ τοῖς μὲν
 τοῖς ἐπιτηδεύουσιν οἴκους πολιορκήσασιν, παραπόδας εἶπετο τὰπί-
 χριστα τῆς ὀυσεβείας, ἄρρητοί τε καὶ ἄαικοι, ἀνέστιοί τε, καὶ
 ἀφανεῖς μαθίσταστο παρακλίμα· ὁ δὲ τὸν αὐτοῦ δεσπότην παρ-
 τίοις τρόποις εὐσεβείας τιμῶν, καὶ τότε μὲν οἴκους αὐτῶ βα-
 σιλικούς ἀνυψῶν, τότε δὲ τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς ἀφιερῶσασιν,
 τοῖς ἀρχομένοις ἀναφαίνων, εἰκότως αὐτὸν οἴκου, βασιλείας, καὶ
 γένους σωτήρα καὶ φρονεῖν εὔρατο. Ωἶδε θεοῦ κατεφαίροντο
 πράξεις, δι' ἐνθέου ἀρετῆς τοῦ σωτηρίου σημείου,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Οὗ δὴ περὶ μακρὸς ἂν εἶη λόγος, μύσταῖς θεολόγων ἀν-
 δρῶν¹⁾ παραδεδομένος· καὶ γὰρ ἦν τουτὶ σωτήριοι ἀληθῶς,
 θαῦμα μὲν εἰπεῖν, πολὺ δὲ θαυμάσιον ἐννοῆσαι· ὡς πάντα μὲν
 τὰ ἐξ αἰῶνος περὶ θεῶν ἐψευσμένα, μόνον ἐπὶ γῆς ἐκάλυπεν
 ὀφθῆν, καὶ σκότει μὲν καὶ λήθη παραδέδωκε τὴν πλάνην, φῶς
 δὲ νοερὸν ψυχαῖς ἀνθρώπων ἐκλάμψαν, τὸν μόνον ἀληθῆ τοῖς
 πᾶσιν ἀνεκάλυψε θεόν· διὸ δὴ πᾶς ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβαλὼν,
 νεκρῶν μὲν εἰδώλων καταπτύει προσώποις, πατεῖ δ' ἄθεσμα
 δαιμόνων θέσμια, καὶ παλαιᾶς ἀπάτης πατροπαραδότου κατα-
 γελᾷ· λόγων δ' ἱερῶν ἀπανταχοῦ διατριβὰς ἄνθρωποι συστη-
 σάμενοι, ὡς σωτηρίοις μαθήμασιν ἐκπαιδεύονται, ὡς ἂν μηκέτι
 τὴν ὀρωμένην σαρκὸς ὀφθαλοῖς ἐπιοῦσθαι κτίσιν, μηδ' ἄνω
 βλέποντας ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας, μέχρι τούτων ἰστᾶναι
 τὸ θαῦμα, τὸν δὲ τούτων ἐπέκεινα, τὸν ἀφανῆ καὶ ἀόρατον,
 κτίστην τῶν ὅλων ὁμολογεῖν, μόνον αὐτὸν σεβεῖν δεδιδασμένους.
 Τοσούτων δὴτα παραίτιον ἀγαθῶν ἀνθρώποις, τὸ μέγα τουτὶ
 καὶ παράδοξον ἀναπέφανται σημεῖον· δι' οὗ τὰ μὲν οὐκ ἔστιν,
 ὅσα φαῦλα, τὰ δὲ πρὶν οὐκ ὄντα, νῦν παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀκτίσθη

scripsi αὐτοῦ.] — 22) [δικαιοσύνης — τὰ τάλαντα, id est, rectam iusti-
 tiae lanceam paribus utriusque momentis librans, interp. Val. Vide quas
 annotavi ad V. C. III, 5. not. 3. Add. Lucian. T. II. p. 60. ed. Reitz.
 Ἐγροστατεῖτε τότε, ὡς περὶ ἐν τρυτάνη, τὰ γινόμενα. Ibid. p. 402. ἐγὼ
 μὲν — καθάπερ ἀκριβῆς τρυτάνη ταῖς ἐπ' ἀμφότερα πλίστιγξιν, ἰσορροπῶς
 τάλαντεύομαι.]

Cap. X. 1) Μύσταῖς θεολόγων ἀνδρῶν. Interpres vertit iis qui se
 sacrarum literarum professioni consecraverint, quod non probo. Μύσταῖς
 sunt initiati, qui mysteria perciperunt. Θεολόγοι vero sunt qui alios

εὐσεβείας ἐκλάμπει· λόγοι δ' οὖν καὶ μαθήματα καὶ πρότροπαὶ
 σώφρονος καὶ θεοσεβοῦς βίου, εἰς ἐξάκουστον πᾶσιν ἔθνεσι
 κηρύττονται, κηρύττει τε βασιλεὺς αὐτός· τὸ δὴ μέγιστον
 θαῦμα, ὅτι δὴ τοσοῦτος βασιλεὺς μεγίστη φωνῇ τῷ παντὶ
 κόσμῳ, οἷά τις ὑπόφητῆς τοῦ παμβασιλέως θεοῦ κέκραγε, πάν-
 τας ὄμου τοὺς ὑπ' αὐτῷ ποιμαίνονμένους, ἐπὶ τὴν τοῦ ὄντος
 γνώσιν ἀνακαλούμενος· καὶ δὴ μέσοις βασιλείων οἴκοις, οὐκ
 ἔθ' ὡς τὸ πρὶν²⁾, ἀνδρῶν ἀθέων φλήναφοι, ἱερεῖς δὲ καὶ θια-
 σωταὶ θεοῦ, βασιλικοῖς ὕμνοις εὐσεβείᾳ σεμνυνόμενοι πανηγυ-
 ρίζουσι, θεὸς τε εἰς αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων βασιλεὺς, εἰς ἅπαντας
 καταγγέλλεται, ἀγαθῶν τε λόγος εὐαγγελικὸς, τῷ τοῦ παντός
 βασιλεῖ τὸ τῶν ἀνθρώπων συνάπτει γένος, ἴλων καὶ φίλον τὸν
 ἐπουράνιον πατέρα τοῖς κατὰ τὴν γῆν υἱοῖς εὐαγγελιζόμενος·
 χοροὶ τε παντοίαις ᾠδαῖς ἐπαικίοις γεραίρουσι, καὶ πᾶν τὸ
 θνητὸν συνηγεῖ γένος τοῖς κατ' οὐρανὸν ἀγγελικοῖς θιάσοις·
 ψυχαὶ τε λογικαὶ, δι' ὧν περιβέβληνται σωμάτων ὥσπερ δια-
 μουσικῶν ὀργάνων, τοὺς πρέποντας ὕμνους αὐτῷ καὶ τὰς θεο-
 φιλεῖς ἀναπέμπουσι θεολογίας, ὄμου τε τοῖς κατ' ἀνατολὰς
 οἰκοῦσιν οἱ τὰ πρὸς δυσμὰς λαχόντες, ὑπὸ μίαν καιροῦ ῥοπήν
 τοῖς αὐτοῦ μαθήμασιν ἐκπαιδεύονται· τοῖς τε κατὰ μεσημβρίαν
 οἱ τὴν ἀρκτῶαν διειληφότες λῆξιν, σύμφωνα κελαδοῦσι μέλη,
 τοῖς αὐτοῖς τρόποις τε καὶ λόγοις, τὸν θεοσεβῆ μεταδιώκοντες
 βίον, καὶ ἓνα μὲν τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν ἀνευφημοῦντες, ἓνα
 δὲ τὸν μονογενῆ σωτήρα, πάντων αἴτιον ἀγαθῶν ἐπιγραφόμενοι,
 ἓνα δὲ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς διορθωτὴν βασιλέα, παιδᾶς τε τούτου
 θεοφιλεῖς γνωρίζοντες· ὁ δ' οἷα σοφὸς κυβερνήτης, ὑψίσχυος,
 ὑπὲρ πηδαλίων ὀχούμενος³⁾, εὐθείᾳ τε περαινῶν οἰανίζει, οὐρίῳ

initiant et mysteria iis tradunt. — 2) Οὐκ ἔως ἔθως τὸ πρὶν. Scribo
 οὐκ ἔθ' ὡς τὸ πρὶν ἀνδρῶν ἀθέων φλήναφοι. Sophists gentiles intelligit,
 qui in eiusmodi decennialium festivitatis panegyricis imperatoribus di-
 cebant. Talis est Nazarii panegyricus Constantino dictus in tertiis quin-
 quennialibus, seu quinto decimo imperii eius anno, et quinquennialibus
 caesarum. Talis item Themistii oratio in Valentis quinquennialibus. Sed
 et Claudius Mamertinus orationem praeparaverit quinquennialibus Maxi-
 miani Herculi, ut ipse testatur. In codice Fuk. legitur οὐκ ἔθως τὸ πρὶν.
 — 3) Περπιδᾶ αἰωνουχούμενος. Hic locus corruptissimus, quem tamen
 levi negotio mihi videor emendasse. Scribo igitur ὁ δ' οἷα σοφὸς κυβε-
 ρνήτης, ὑψίσχυος, ὑπὲρ πηδαλίων ὀχούμενος etc. Id est: *sublimis sur-
 gubernaculum sedens*. At interpretis nescio quid de aevo somniavit.
 Chrysostomus serm. I. ad eos qui scandalizati sunt p. 873. ἐπὶ τῶν
 καθήμενος. [Val. emendationem praecedente Zimm. recepi. Cf. in
 τὸ μέγα τοῦ σύμπαντος πηδαλιῶν σκάφος et supra c. I. not. Zimm.
 scribe εὐθείᾳ τε περαινῶν ex codice Fuk. Sic enim infra loqr

πνεύματι τούς ὑπ' αὐτῷ πάντας, ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ καὶ γαληνὸν ναυστολῶν ὄρμον· θεὸς δὲ αὐτὸς ὁ μέγας βασιλεὺς, ἄνωθεν αὐτῷ δεξιὰν χεῖρα προτείνων, τέως μὲν ἀπάντιστα ἐχθρῶν καὶ πολεμίων νικητὴν αὐτὸν καθίστησι, μακροῖς ἐτῶν περιόδοις τὸ τῆς βασιλείας ἐπαύξων κράτος· μέλλει δὲ καὶ κρείττονων ἀποφαίνειν κοινωνὸν ἀγαθῶν, ἔργοις εἰς αὐτὸν τὰς οἰκείας πιστούμενος ἐπαγγελίας, ἃς οὐκ ἔθ' ὁ παρῶν καιρὸς ἐπιτρέπει λέγειν· μένειν δὲ χρὴ τὴν ἐκεῖσε πορείαν, ὅτι δὲ θνητοῖς ὄμμασιν σαρκός⁴⁾ τ' ἀκοαῖς οὐκ ἔχει φύσιν τὰ θεῖα καταλαμβάνεσθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Α'.

Φέρε δὴ σοι, νικητὰ μέγιστε Κωνσταντῖνε, λόγων ἀπορρήτων μνήσεις, ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε¹⁾ ἀμφὶ τοῦ παμβασιλείως τῶν ὄλων συγγράμματι, παραθώμεθα· οὐ σὲ μυοῦντες τὸν ἐκ θεοῦ σεσοφισμένον, οὐδὲ σοὶ τὰ ἀπόρρητα γυμνοῦντες, ᾧ καὶ πρὸ τῶν ἡμετέρων λόγων θεὸς αὐτὰς, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου²⁾, δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ κοινοῦ σωτῆρος, καὶ τῆς αὐτοῦ σοὶ πολλαχῶς ἐπιλαμπάσης θεϊκῆς ὄψεως, τὰ κρύφια τῶν ἱερῶν ἐξέφηνέ τε καὶ ἀπεκάλυψε· τοὺς δ' ἀμαθεῖς ἀνθρώ-

bis. [Sed cf. supra cap. VI. not. 21.] — 4) [Σαρκὸς dedi cum Zimm. Apud. Val. Read. malo typhothetae errore legitur καίσαρος.]

Cap. XI. 1) Ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε. Rhetores Graeci βασιλικούς λόγους vocabant orationes de laudibus imperatorum, quas Latini panegyricas appellare solent. Earum methodum tradit Alexander Rhetor in libro περὶ ἐπιδεικτικῶν cap. 1. quod inscribi debet περὶ βασιλικῷ λόγῳ. Extat hic liber inter rhetores Graecos ab Aldo editos pag. 613. sed cum Menandri rhetoris libro qui eiusdem argumenti est, male confusus. [Cf. Valesii Emendatt. I, 25 init. edit. Burmann.] Porro in dicto capite Alexandri, citatur oratio Callinici sophistae celeberrimi hoc titulo: μέγας βασιλικός, in laudem imperatoris Philippi, ni fallor, conscriptus. Id autem ex eo coniiicio, quod Philippus Arabs perinde ac Callinicus fuit, et ignobili genere ortus: cuiusmodi fuisse imperatorem illum cui Callinicus eam orationem dixit, testatur Alexander. Tempus etiam egregie convenit, cum Callinicus principatu Gallieni vixerit, teste Suida. Extat etiam Libanii βασιλικός, in honorem Constantii et Constantis ab eo scriptus, cum esset Nicomediae. Ad has igitur orationes alludens Eusebius, orationem hanc vocet βασιλικὸν σύγγραμμα. Sic in superiore capite βασιλικαῖς ὕμνοις πανηγυρίζουσα dixit, eodem alludens, quod interpres non intellexit. Sed et illud notandum est, hanc orationem ab Eusebio vocari βασιλικὸν σύγγραμμα, id est librum. Revera enim libro similior est quam orationi, quippe quae nimia prolixitate modum orationis excedat. Proinde nequaquam mihi videtur ab Eusebio fuisse recitata. — 2) [Οὐκ ἐξ ἀνθρώπων — σωτῆρος. Alludit h. l. aperte Eusebius ad Galat. I, 1. similiter, Theodoret. H. E. I, 3 init. Κωνσταντῖνος δὲ θεὸς οὐκ ἐπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλ' οὐρανόθεν κατὰ τὰν

ποὺς εἰς φῶς ἄγοντες, καὶ τῶν σῶν τῆς εὐσεβείας ὁσίων ἔργων τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς αἰτίας τοῖς ἀγνοῦσιν ὑποτιθέμενοι. Τὰ μὲν γὰρ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως θεοῦ τῶν ὅλων θεραπείαν τε καὶ τιμὴν δσημέραι καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης πρὸς τῆς ἀρετῆς³⁾ κατορθούμενα, πᾶν στόμα θνητῶν ἀνυμνεῖ, τὰ δ' ἐπὶ τῆς ἡμεδαπῆς ἐστίας, φημι δὴ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους, πόλειώς τε τῆσδε ἐνθεν ὁ σωτήριος λόγος ὡσπερ ἀπὸ πηγῆς εἰς πάντας ἀνάμβρησεν ἀνθρώπους, ἀνατεθίντα τῷ σῶ φύλακί τε καὶ σωτῆρὶ χαριστήρια, τρόπαιά τε τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης, ἐν προσευκτηρίων οἴκοις καὶ ναῶν ἀφιερώμασι ἀνεγυγερμένα, ὑψηλά τε καὶ περικαλλῆ βασιλικῆς διανοίας βασιλικὰ μεγαλουργήματα, ἀμφὶ τὸ σωτήριον τῆς ἀθανάτου μνήμης⁴⁾ ἐπεσκευασμένα, οὐ τοῖς πᾶσι⁵⁾ πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν· οἱ μὲν τὰ θεῖα δυνάμει πνεύματος ἐνθέου πεφωτισμένοι, ἴσασι τε καὶ γνωρίζουσι, καὶ σὲ τῆς ἐπὶ ταῦτα διανοίας τε καὶ ὁρμῆς οὐκ ἀθεεὶ κεκινημένης, ἐνδίκως θαυμάζουσι τε καὶ μακαρίζουσιν· οἱ δὲ τῶν θεῶν ἀγνώμονες, ψυχῆς ἀβλεψία, χλεύην καὶ γέλωτα πλατὺν τίθενται τὸ πρᾶγμα, νεκρῶν σωμάτων μνημεῖα καὶ τάφους τοσοῦτω βασιλεῖ σπουδάξασθαι, ἀπρεπὲς εἶναι καὶ ἀνοίκειον ὑπειληφότες· εἴτ' οὐχὶ βέλτιον, φαίη ἂν τις αὐτῶν, τὰ πάτρια φυλάττειν, καὶ τοὺς καθ' ἕκαστον ἔθνος τιμωμένους ἥρωάς τε καὶ θεοὺς εὐμενίζειν, μηδὲ ἀποπτύειν αὐτοὺς καὶ φεύγειν τῶν τοιῶνδε συμφορῶν ἕνεκα; Ἡ γὰρ κακείνους ὁμοίως τῷδε⁶⁾ τῆς ὁμοπαθείας χάριν θειάζειν, ἢ εἰ ἀπόβλητοι δια

θεῖον ἀπόστολον τῆς κλήσεως ταύτης ἔτυχε κ. τ. λ.] — 3) Πρὸς τῆς ἀρετῆς. Scribendum est πρὸς τῆς σῆς ἀρετῆς ut legit interpres. — 4) Ἀμφὶ τὸ σωτήριον τῆς ἀθανάτου μνήμης. Scribendum videtur ἀμφὶ τὸ σωτήριον μαρτύριον, ut in superiori capite dixit Eusebius: ubi vide quae notavimus. Scribi etiam posset ἀμφὶ τὸ σωτήριον μνήμα. Sic enim elegans erit allusio, μνήμα τῆς ἀθανάτου μνήμης. Et ita Eusebius in superiore capite μνήμα τε μνήμης αἰωνίου γέμον. Observavi tamen τὸ σωτήριον simpliciter et absolute ab Eusebio sumi pro salutari signo crucis: δι' ἐνθέου ἀρετῆς καὶ σωτηρίου, ut legitur in fine capituli noni, ubi tamen codex Fuk. habet σωτηρίου σημείου. — 5) Ὁ τοῖς πᾶσι. [Ita Val.] Non dubito quin scribendum sit οὐ τοῖς πᾶσι πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν. Quam emendationem confirmant sequentia mox Eusebii verba: Non omnibus, inquit, notae sunt causae operum illorum, quae iuxta sepulcrum domini magnifice exstruxisti. Nam Christiani quidem eas cognitae habent, teque eo nomine magnopere mirantur. Gentiles vero eiusmodi opera derident. Male igitur in codice Fuk. scribitur ἄ τοῖς πᾶσι etc. [Cum Zimm. dedi od.] — 6) Ὁμοίως τῷδε. Christum intelligit, ut recte ad marginem notavit interpres. Haec autem dicuntur ex persona gentium, qui Christianis deorum et heroum adulteria, rixas, mortem etiam ac sepulcra sibi obiiicientibus, ita respondebant: Si dii nostri ob huiusmodi humanas calamitates respiciendi sunt, vester quoque perinde est respiciendus, quem dicitur

τὰς ἀνθρωποπαθείας ἐκείνοι, καὶ πάντες δίκαιον εἶναι τὴν αὐτὴν ἀποκρίσιν ψῆφον. Ταῦτα γοῦν αὐτῶν εἶποι τις ἂν εὖ μάλα τὰς ὀφρῦς ἀνάγων, οἰήμασι τε δοκησιασφῶν καὶ τῶν αὐτοῦ σεμνολογῶν τύφον⁷⁾: ὃν δὴ συγγνώμης ἀξίων τῆς ἀμαθίας, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα⁸⁾ πεπλανημένον, ὃ τοῦ παναγάθου πατρὸς φιλόανθρωπος λόγος, διατριβὰς καὶ διδασκαλίαν καθ' ὅλης τῆς τῶν ἐθνῶν οἰκουμένης πεξάμενος, ἐν τε χώραις καὶ κόμαις, ἀγροῖς τε καὶ ἐρημίαις, ταῖς θ' ἀπανταχοῦ πόλεσιν, εἰς τὴν τῶν ἐνθέων μαθημάτων παιδευσιν ἀφθάτως ἐπικαλεῖται, Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους, σοφοὺς καὶ ἰδιώτας, πένητας καὶ πλουσίους, οἰκέτας ἅμα δεσπότης, ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους, ἀσεβεῖς, ἀδίκους, ἀμαθεῖς, αἰσχροποιούς, βλασφημους, ἤκειν καὶ σπεύδειν ἐπὶ τὴν ἐνθεον θεραπείαν, οἷα φιλόανθρωπος σωτὴρ καὶ ψυχῶν ἰατρὸς παρακελευόμενος λαμπραῖο γοῦν φωναῖς προτέρων κακῶν ἀμνηστῖαν τοῖς πᾶσιν ἀνακηρύττων ἐβόα: „δεῦτε, λέγων⁹⁾, πρὸς με πάντες εἰ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.“ καὶ αὐθις: „οὐκ ἤλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.“ καὶ προστίθηαί γε τὸ αἴτιον, φάσκων: „οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.“ Καὶ: „οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τῆς μετάνοιαν αὐτοῦ¹⁰⁾.“ Ἐνθέου δὲ μόνου τῷ τὰ θεῖα πεπαιδευμένῳ, τὰς αἰτίας ἐκμαθόντι τῆς τῶν προκειμένων σπουδῆς, κρείττονι ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐπιπνοίᾳ τῷ ἡμετέρῳ βασιλεῖ συνομολογεῖν ἔπαισι, καὶ τοῦ τρόπου τὸ θεοσεβὲς ἀπαθαυμάζειν, τὴν τε περὶ τὸ μαρτύριον τῆς σωτηρίου ἀθανασίας σπουδὴν οὐκ ἀθεῖ γεγονέναι πιστεύειν, ἐξ ἐπιπνοίας δὲ ἀληθῶς τοῦ κρείττονος, οὐ θεράπων ἀγαθὸς ἀγαθῶν ὑπηρέτης εἶναι σεμνύνεται. Ταῦτά σοι, βασιλεῦ μέγιστε,

mortuum ac sepultum. esse fatemini. — 7) [Οἰήμασι — τύφον i. e. cum vanitate eorum qui sibi sapientes videntur, suum ipsius fastum gravitate quadam verborum extollens. Val. contra: „sapientiore[m] se ceteris existimans, et vanitatem suam gravitate verborum extollens.“ Voce τύφος τυφῶσθαι nihil est frequentius apud scriptores ecclesiasticos. Vid. *Suicid. thes.* T. II. p. 1347 sq. Add. Plutarch. *morall.* T. I. P. I. p. 138. D. edit. *Wyttenb.* τῶν νέων ἐκπνευματοῦν τὰ οἴημα καὶ τὸν τύφον. Euseb. H. E. VII, 31. *Wetsten.* ad 1 *Timoth.* III, 6.] — 8) Οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα. Malim scribere οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πάντα πεπλανημένον etc. Hoc enim mihi videtur elegantius. At vulgata lectio eundem quidem habet sensum, sed frigidior est et insulsior. Infra tamen sic loquitur pag. 634. Paulo post lego διατριβὰς καὶ διδασκαλίαν. [Ita scripsit Zimm. Praeterea de sequentibus vid. *Bachm.* XII. *dissert.* iur. eccl. diss. V. p. 298 sqq.] — 9) [λέγων. Vid. *Matth.* XI, 28. Locus proxime sequens est *Matth.* IX, 12. 19.] — 10) [Οὐ — σπένδω. Vid. *Ezech.* XVIII, 28.] — 11) Ἐργον

φιλότατα καὶ προσήγορα εἶναι ἀληθῶς πεπεισμένος, τῶν σαῶν φιλοθέων ἔργων τοὺς λόγους¹¹⁾ καὶ τὰς αἰτίας ὁ παρών μοι λόγος τοῖς πάσιν ἐκφῆναι βούλεται, ὑπερμηνεύτης τις εἶναι τῆς σῆς διανοίας, καὶ τῆς φιλοθέου ψυχῆς ἄγγελος ὑπάρχειν εὐχόμενος, διδάσκων πάντα, ἃ δὲ καὶ προσήκει παιδεύεσθαι πάντα, ἃ πόθος ἐστὶ μάθαιεν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ δυνάμεως τοὺς λόγους· δι' οὗς καὶ πάσαι προῶν, καὶ τοῦ παντὸς ἐπιμελόμενος, ὅψε ποτε οὐρανόθεν εἰς ἡμᾶς κατήει, καὶ δι' οὗς φύσιν ἀνθρωπείαν ὑπέδύετο¹²⁾, καὶ δι' οὗς ἐπὶ τὸν θάνατον παρήει· τῆς τε μετὰ ταῦτα ζωῆς ἀθανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναβιώσεως τὰς αἰτίας· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ λογικὰς ἀποδείξεις, ἐναργῆ τε διδάγματα τοῖς εἰς ἔτι τούτων δεομένοις ἀναγκαῖα· ἀλλὰ γὰρ καὶ τούτων αὐτῶν ἐνθένδε ποθεῖν ἄρξασθαι, ὦρα. Οἱ τὸ σέβας τοῦ κοσμοποιοῦ καὶ πανηγεμόνου θεοῦ τῶν ὅλων τοῖς πρὸς αὐτοῦ γεννηθείσιν ἀντικαταλλάξαμενοι, ἥλιόν τε καὶ σελήνην, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη, τὰ τε πρῶτα στοιχεῖα, γῆν, ὕδωρ, αἶρα, πῦρ, τῆ ἴση προσήγορα τῶ τούτων ποιητῇ καὶ δημιουργῷ τιμήσαντες, καὶ θεοὺς ταῦτα προσειπόντες, ἃ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἦν, οὐδ' ὑπῆρχεν ἂν οὐδ' ὀνόμαθτο, εἰ μὴ τῶ κοσμοποιῶ τοῦ θεοῦ λόγῳ παρέστη¹³⁾, οὗ μοι δοκοῦσι τούτων διαφέρειν¹⁴⁾, ὅσοι τὸν ἀρχιτέκτονα τῶν ἐν

τοῖς λόγοις. Scribendum est procul dubio τοὺς λόγους; et paulo post εἰς πάντα ἐκφῆναι βούλεται. Et sic legisse videtur interpres qui ita vertit: *rerum pie et religiose ab te gestarum rationes causasque hoc presenti sermone explicare constitui.* Sed vocem ἔργων male interpretatus est, quae fabricas hic significat seu aedificia, quae a Latinis etiam opera dicuntur. Hic enim ex professo agit Eusebius de basilica, quam Constantinus Hierosolymis miro opere aedificavit. Porro hic locus plane confirmat emendationem nostram quam supra proposuimus: οὐ τοῖς πάσιν πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν. In codice Fuk. scribitur ἔργων τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας παρών μοι λόγος τοῖς πάσιν ἐκφῆναι βούλεται. — 12) *Ἀνθρωπείαν ὑπέδύετο.* Addenda hoc loco vox φύσις, quae in superiore linea male collocata est. Quod confirmat codex Fuk. — 13) *Τοῦ θεοῦ λόγῳ παρέστη.* Interpres vertit: *Nisi verbo dei in lucem editae fuissent.* Sed haec interpretatio non satis exprimit Graecae vocis proprietatem. Quare malim vertere: *nisi verbo dei adstitissent.* Metaphora enim est a famulis, qui ubi dominus evocaverit, statim praesto sunt. Itaque hoc verbum παρέστη, recte dicitur de creatione rerum. Dixit enim deus fiat, et facta sunt. Porro hunc locum emendavi ex codice Fuk. Cum enim antea legeretur: καὶ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἦν, correxi ἃ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἦν. — 14) [*Οὐ μοι δοκοῦσι τούτων διαφέρειν κ. τ. λ.* Homines cultum deo debitum ad res creatas transferentes mox cum pueris qui lyram admirentur, inventorem eius non curent, deinde cum arbitro, qui hastam et clypeum neque vero militem fortem corona triumphali ornet, denique cum eo Eusebius comparat, qui fora, templa, gymnasia Constantinopolin ornantia aequae admirentur atque imperatorem, operum illorum auctorem. Hinc

τοῖς βασιλικοῖς οἰκοῖς μεγαλοργημάτων παρορῶντες, ὄρεφους, καὶ τοίχους, καὶ τὰς ἐν τούτοις πολυχρόμους τε καὶ πολυανθίς γραφαῖς, χρυσοφόρᾳ τε δαιδαλμάτα καὶ λίθων γλυφαῖς ὑπερεκπλήττονται, τούτοις τε αὐτοῖς τῆς τοῦ τεχνίτου σοφίας ἀνατίθενται τὴν ἐπηγορίαν· δεόν μὴ τοῖς ὀρωμένοις, μόνῳ δὲ τῷ τούτων ἀρχιτέκτονι τὴν τοῦ θαύματος ἐπιγράφειν αἰτίαν, καὶ σοφίας ἔργα τὰ πολλὰ εἶναι ὁμολογεῖν, σοφὸν δ' ἐκκῆσον μόνον, τὸν δὲ τοῖς πολλοῖς τὰ τοιαυτὰ εἶναι παρασχόντα αἰτίαν· νηπίων γοῦν κομιδῇ παιδῶν διαφέροιεν ἂν οὐδέν, καὶ οἱ τῆς ἐπταχόρδου λύρας αὐτὸ δὴ τὸ μουσικὸν ὄργανον, ἀλλ' οὐ τὸν τῆς συντάξεως εὐρίστην τε καὶ ἐπιστήμονα, τῆς σοφίας ἀποθαυμάζοντες· ἢ οἱ τὸν ἐν τοῖς πολέμοις ἀριστέα παριόντα, τὸ δὲ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα ἐπινικίοις κοσμοῦντες στεφάνοις· ἢ οἱ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῷ τῆς μεγάλης καὶ βασιλικῆς παραιτίᾳ πόλεως ἐξ ἴσου τιμῶντες ἀγορᾶς καὶ πλατείας, καὶ οἰκοδομήματα, τεμένη τε ἄψυχα καὶ γυμνάσια· δεόν, μὴ δὲ λίθους, τὸν δὲ τῶν σοφῶν¹⁵⁾ μεγαλοργὸν καὶ νομοθέτην ὑπερεκπλήττεσθαι. Κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ τοὺς τὸ σῦμπαν τόδε σαρκὸς ὀφθαλμοῖς θεωμένους, οὔτε ἡλίῳ οὔτε σελήνῃ, οὔτ' ἄλλῳ τῶν κατ' οὐρανὸν ἀναθετέον τὴν αἰτίαν, σοφίας δ' ἔργα τὰ πάντα προσηῶκον ὁμολογεῖν, μνήμην ὁμοίως τοῦ τούτων ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ ποιουμένους, τιμᾶν τε καὶ σέβειν πρὸ παντὸς τιθεμένους τῶν ἄλλων· ἐκ δὲ τούτων αὐτῶν τῆς ὕψους, τὸν μηκέτι σώματος ὀφθαλμοῖς, μόνῳ δὲ νῶ διαυγεῖ καὶ καθαρῶ νοούμενον, τὸν παμβασιλέα θεοῦ λόγον, πάσῃ διαθέσει ψυχῆς θεολογεῖν τε καὶ προσκυνεῖν· ἐπεὶ καὶ ἀνθρώπου σώματι, οὐδεὶς πώποτε τοῦ σοφοῦ καὶ ἐπιστήμονος, ὀφθαλμοὺς ἢ κεφαλὴν, ἢ χεῖρας, ἢ πόδας, ἢ τὰς λοιπὰς σάρκας, πολλοῦ δεῖ τοῦ τρίβωνος τὴν ἔξωθεν περιβολὴν, σοφὴν ἀνηγόρευσεν, οὐδὲ σοφὰ τῆς οἰκίας τὰ ἐπιπλα, οὐδὲ τοῦ φιλοσόφου τὰ ὑπηρετικὰ σκεύη· τὸν δ' ἀφανῆ καὶ ἀόρατον ἐν ἀνθρώπῳ νοῦν πᾶς τις ἔμφρων θαυμάζει. Ταύτη τοι καὶ μᾶλλον, πρὸ τῶν ὀρωμένων δαιδαλμάτων τοῦ σῦμπαντος κόσμου, σωμάτων ὄντων καὶ ἐκ μιᾶς ὕλης πεποιημένων, τὸν ἀφανῆ καὶ ἀόρατον λόγον, τὸν δὲ τοῦ παντὸς αἰδοποιόν τε καὶ κοσμήτορα, ὑπερεκπληκτέον, ὄντα τοῦ θεοῦ μονογενῆ, ὃν ὁ τῶν ὄλων ποιητὴς, ὁ πάσης ἐπέκεινα καὶ ἀνω-

15) *capitis frequentissime nostrum interdum imagines et exempla; monuit Trappierus de rebus veteris ecclesiae oratoribus Comment. V. p. XII.] — 15) [Τὸν δὲ καὶ τὸν σοφόν. Louthio legendum videtur τὸν δὲ τούτων σοφόν.]*

τῆς οὐσίας, αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ γενήσας, ἡγεμόνα καὶ κυβερνή-
 τῃς τοῦδε τοῦ πατρὸς καταστήσασθε. Ἐπεὶ γὰρ μὴ εἶδόν τε ἦν
 ἡν βεναιτὴν τῶν σωμάτων οὐσίαν, τὴν τε τῶν ἄρτι γενομένων
 λογικῶν φύσιν τῷ πανηγυρόντι θεῷ πελάζειν, δι' ὑπερβολὴν τῆς
 ἀπὸ τοῦ κρείττονος ἐλλείψεως· ὁ μὲν γὰρ ἦν ἀγέννητος, ἀσω-
 τάτω τε καὶ ἐπέκεινα τῶν ὅλων, ἄρρητος, ἀνέφικτος, ἀπροσ-
 πέλκαστος, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτος ἢ φασὶν οἱ ἱερεῖοι λόγοι¹⁶⁾·
 ἢ δ' ἐξ οὐκ ὄντων προβεβλημένη, πορρωτάτω τε διαστῶσα καὶ
 μακρὰν τῆς ἀγενήτου φύσεως ἀπεσχοινομένη· εἰκότως ὁ πανά-
 γυθος καὶ θεὸς τῶν ὅλων, μέσην τινα παρεμβάλλει¹⁷⁾ τὴν τοῦ
 μονογενοῦς αὐτοῦ λόγου θεῖαν καὶ παναληθῆ δύναμιν, ἀκριβέ-
 στατα μὲν ὡς ὅτι μάλιστα καὶ ἐγγύτατα τῷ πατρὶ προσμι-
 λούσαν, εἶσω τε αὐτοῦ τῶν ἀπερρήτων ἀπολαύουσαν, προφύτατά
 γε¹⁸⁾ συγκατιοῦσαν, καὶ ἀμωσγέπως συσχηματιζομένην τοῖς τῆς
 ἄκρας ἀπολιμπανομένοις· ἄλλως γὰρ οὔτ' ἐσάγες οὔθ' ὄσιον,
 τὸν τῶν ὅλων ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω, ὕλη φθαρτῆ καὶ σώματι
 συμπλέκειν· διὸ δὴ λόγος θεῖος ἀναμιξῆ τῶδε τὸ πᾶν ὑπελθὼν,
 καὶ τὰς ἡνίας τοῦ παντὸς ἐνδυσάμενος, ἀσωμάτων καὶ θεϊκῆ
 θυνάρεϊ ἄγει καὶ φέρει, πανσόφως ἠνωχῶν, ἢ καλῶς ἔχειν
 εἰπεῖν καταφαίνεται. Τοῦ δὲ λόγου σαφὴς ἡ ἀπόδειξις. Εἰ γὰρ
 θῆξάυτὰ καθ' ἑαυτὰ τοῦ κόσμου μέρη, ἃ δὴ καὶ πρῶτα στοι-
 χεῖα καλεῖν εἰώθαμεν, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, ἅπερ ἐξ ἀλόγου
 συνέστηκε φύσεως, ἧ δὴ καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἄρῶμεν· εἰ μίᾳ

— 16) Οἱ ἱερεῖοι λόγοι. Sic etiam codex Fpk. pro ἱερατ. [Vid. 1 Timoth. VI, 16.] — 17) Μέσην τινα παρεμβάλλει. Mediam vocat filii potentiam inter deum patrem et res creatas, non quod alia sit filii virtus ac potentia a virtute ac potentia patris. Nam Eusebius divinam filii potentiam discrete hic appellat; sed mediam vocat, quia pater per se nihil facit, sed omnia per filium. Itaque veteres theologi monarchiam patri tribuebant, filio vero administrationem seu οικονομίαν, ut docet Tertullianus adversus Praxeam. Vide infra caput 12. ubi filium rursus vocat medium, et veluti vinculum quoddam, quo res creatae cum ingenito patre copulantur. Ac ne quis forte Eusebium hic reprehendendum putet, eodem plane modo loquitur Alexander episcopus Alexandrinus in epistola ad Alexandrum Constantino-
 politanum: ἀγνοοῦντες οἱ ἀνάσχητοι, ὡς μακρὸν ἂν εἴη μεταξύ πατρὸς ἀγενή-
 του, καὶ τῶν κτισθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐξ αὐκ ὄντων, λογικῶν τε καὶ ἀλόγων·
 ὧν μεσιτεύουσα φύσις μονογενῆς etc. Idem plūribus declarat Eusebius in
 lib. 1. adversus Sabellium: Non quia non sufficiebat pater, ideo genuit
 filium: sed quia non sufficiebant ea quae facta sunt, sufferre non nati
 virtutem, ideo per mediatorem loquitur. Quare? quia non poteramus
 propinquare non nato etc. Haec tamen optime refutat Athanasius in ora-
 tione tertia contra Arianos pag. 397. [Ibi Athanasium potius Arianorum
 errores refutare, monuit contra Valesium Bullus defens. fidei Nicaenae p.
 231. Cf. Pearson. vindic. Ignat. P. II. p. 36. Scheler ad Baumgarten.
 Untersuchung theologischer Streitigkeiten T. III. p. 32 sq.] — 18) Προ-
 φύτατά γε. Scribendum omnino est προφύτατά τε συγκατιοῦσαν καὶ ἀμωσ-

τοῖς πᾶσι¹⁹⁾ ὑπόκειται οὐσία, ἣν δὴ καὶ πάνδοχον καὶ μητέρα
 καὶ τιθητὸν τοῖς περὶ ταῦτα θενοῖς ὀνομάζειν φίλον, ἀμορφόσ
 τε καὶ ἀνείδεος αὐτῆ, πάντα τε ἄψυχος καὶ ἄλογος, πόθεν ἂν
 εἴποι τις τὸν ἐν αὐτῇ κόσμον ἐνυπάρχειν αὐτῇ; Πόθεν ἢ τῶν
 στοιχείων διάκρισις; Πόθεν ἢ τῶν ἐναντίων ἐπὶ ταῦτὸ συν-
 δρομή; Τίς τὸ βαρὺ τῆς γῆς στοιχεῖον ἐφ' ὑγραῖς οὐσίας
 ὀχεῖσθαι παρεκλεύσατο; Τίς τῶν ὑδάτων φύσιν κάτω ρέουσαν
 ἀναστρέψας εἰς τοῦπίσω, μετέωρον διὰ νεφῶν ἤγαγε; Τίς τὴν
 τοῦ πυρὸς δύναμιν πεδήσας, ξύλοις φώλευειν καὶ τοῖς ἐναντίοις
 τῆ φύσει συνεκράσατο; Τίς τὸν ψυχρὸν ἀέρα θερμῇ δυνάμει
 καταμίξας, τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης²⁰⁾ αὐτὰ διαλύσας, εἰς
 φιλίαν κατήλλαξε; Τίς τὸ θνητὸν γένος, τῷ τῆς διαδοχῆς
 τρόπῳ μηχανισάμενος, εἰς μακρὸν αἰῶνα ζωῆς²¹⁾ ἀθανάτου
 βίον διεξήγαγε; Τίς ὠδε τὸ ἄρρὲν μορφώσας, τὸ δὲ θῆλυ
 σχηματίσας, ἄμφω τε εἰς ἁρμονίαν συναγαγὼν²²⁾, μίαν γενέσεως
 ἀρχὴν ἄπασι ζώοις ἐξέυρατο; Τίς τὴν ῥωώδη καὶ σπερματικὴν
 γένεσιν τῆς φθαρτῆς καὶ ἀλογίστου²³⁾ μεταβαλὼν ῥοῆς, ζωο-
 γόνον ἀπέδειξε; Τίς ταῦτα πάντα καὶ μυρία τούτων ἐπέκτεινα
 θαύματος καὶ ἐκπλήξεως κρείττονα, εἰς ἔτι καὶ νῦν ἐνεργεῖ; Τίς
 ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας καὶ ὥρας τὰς τούτων γενέσεις [καὶ ὥρας]²⁴⁾
 ἀφανεῖ καὶ ἀοράτῳ δυνάμει κατεργάζεται; Ἀλλὰ γὰρ τούτων
 ἀπάντων ὁ παραδοξοποιὸς τοῦ θεοῦ λόγος, αἴτιος ἂν ἐνδίκαις
 ἀποφανθεῖη· λόγος γὰρ ὡς ἀληθεῖς θεοῦ παντοδύναμος διὰ
 πάντων ἑαυτὸν ἀπλώσας, καὶ ἄνω τε πρὸς ὕψος, καὶ κάτω
 πρὸς βάθος ἑαυτὸν ἀσωμάτως ἐκτείνας, πλάτη τε καὶ μήκη
 τοῦ²⁵⁾ παντός, πλατείας ὡσπερ ταῖς χεραὶ περιλαβὼν, συνη-

πως. [Ita Zimm.] — 19) Ἐἰ μίᾳ τοῖς πᾶσι. Maximam huius loco lu-
 cem attuleris, si particulam addas hoc modo: ἢ εἰ μίᾳ τοῖς πᾶσι ὑπόκειται
 οὐσία. Id est: Nam sive singula elementa propriam habent substan-
 tiam, sive una eademque omnibus subest materia etc. [Ad sequentiam
 ἣν δὴ — φίλον vid. Constant. ad sancti. coet. c. L. not. 4.] — 20) Τῆς
 πρὸς ἄλληλα μάχης. Scribo τίς τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης αὐτῷ διαλύσας etc.
 vel certe καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα μάχης. — 21) Εἰς μακρὸν αἰῶνα. Lego uno
 verbo: εἰς μακροαἰῶνα ζωῆς ἀθανάτου βίον διεξήγαγε. Quia voce usus est
 Eusebius supra. — 22) Ἀμφω τε εἰς ἁρμονίαν συναγαγὼν. Mallem ita in-
 terpongere: εἰς ἁρμονίαν συναγαγὼν μίαν. — 23) Φθαρτῆς καὶ ἀλογίστου.
 Maluisssem dicere ἀναισθητόν, quod et in versione mea secutus sum. —
 24) Τὰς τούτων γενέσεις καὶ ὥρας. Delenda sunt duo postrema vocabula,
 quae ex superiore linea repetita, male huc irrepserunt. Posset etiam scribi
 γενέσεις καὶ φθοράς. [Hoc secutus Val. vertit: „generationes et corruptio-
 nes.“ Zimm. verba καὶ ὥρας eiecit; quae equidem uncis sepsi.] — 25)
 Πλάτη τε καὶ μήκη. Scribendum puto πλάτη τε καὶ μήκη τοῦ παντός περι-
 λαβὼν etc. Et sic postulat ordo syntacticus. [Atque ut ante nos Zimm.] —

γαγε τόδε τὸ πᾶν καὶ συνέσφιγξεν, ὄργανόν τε τοῦτο παναρμόνιον αὐτὸς ἑαυτῷ συμπηξάμενος, τὴν ἄλογον καὶ ἄμορφον καὶ ἀνείδεον τῶν σωμάτων οὐσίαν, πανσόφῳ καὶ λογικῇ δυνάμει εὖ μάλα τοῖς διατόνοις τὰ διεξευγμένα²⁶⁾ συνάπτων, ἀνακρούεται, ἥλιόν τε αὐτὸν καὶ σελήνην καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν φασγόρα λόγοις διακυβερνῶν ἀρρήτοις, ἐς τὸ χρήσιμον τῶν ὅλων ὁδηγεῖ· ὁ δ' αὐτὸς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος καὶ κατὰ γῆν ἑαυτὸν βαθύνει, παντοδαπῶν γένη ζώων, φυτῶν τε πολύμορφα κάλλη συνεστήσατο· οὗτος αὐτὸς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος καὶ βυθῶν ἄχρη θαλάττης καταδύς, νηκτῶν ἐπενόησε φύσιν²⁷⁾, πάλιν κἄνταῦθα μυρίας καὶ ἀγαρίθμους ιδέας καὶ παντοίων ζώων διαφορὰς ἐργασάμενος· ὁ δ' αὐτὸς οὗτος καὶ τὰ κατὰ γαστρὸς κυοφορούμενα, ἔνδον ἐν τῷ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ τελεσιουργῶν ζωπλαστεῖ, οὗτος καὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας τὴν ῥευστὴν καὶ βαρεῖαν φύσιν, ἄνω μετέωρον ἀνακουφίσας, κἄπειτα γλυκάννας τῇ μεταβολῇ, μέτρῳ μὲν εἰσάγει τῇ γῆ, χρόνοις δὲ ὠρισμένοις τὴν ἐπιχορηγίαν ἐκτελεῖ. Εἰθ' οἷά τις γεωργὸς ἄριστος ἐποχετεύσας εὖ μάλα τὴν χώραν, τῇ τε ξηρᾷ τὴν ὑγρὰν συγκερασάμενος, μεταρῥυθμίζει παντοίως, τότε μὲν ὠραίοις ἄνθεσι, τότε δὲ σχήμασι παντοίοις²⁸⁾, τότε δὲ ὀσμαῖς ἠδεύει, τότε δὲ καρπῶν ἐναλλαττούσαις διαφοραῖς, τότε δὲ τῇ γεύσει παντοδαπὰς ἀπολαύσεις παρέχων. Τί με δεῖ²⁹⁾ τοῦ θεοῦ λόγου τὰς δυνά-

26) Τοῖς διατόνοις τὰ διεξευγμένα συνάπτων. Voces sunt proprie ad musicam pertinentes, de quibus praeter ceteros Boethius in lib. I. de musica, ubi de synaphe et diazeuxi agit. [Cf. Iamblich. vit. Pythagor. c. XV. p. 130 sq. ed. Kiessling. καὶ νῆ Διὰ τὸ ὑπὲρ πάντα ταῦτα λόγου ἄξιον, ὅτι τοῖς μὲν γνωρίμοις (Πυθαγόρας) τὰς λεγομένους ἐξαρτύσεις τε καὶ ἐπαφὰς συνέταττε καὶ συνηρμόζετο, δαιμονίως μηχανώμενος κεράσματα τινῶν μελῶν διατονικῶν τε καὶ χρωματικῶν καὶ ἐναρμονίων κ. τ. λ. Ibid. c. XXVI. p. 258 sqq. c. XXXIV. p. 474., ubi Kuster.] At interpres lapides frontatos hic nobis obtrusit, quo nihil absurdius. Pro voce διατόνοις scribendum videtur τόνοις. Paene omiseram monere scribendum hic esse ὄργανόν τε τοῦτο παναρμόνιον etc. [Τοῦτο pro τούτῳ Val. dedicam Zimm.] — 27) Νηκτῶν ἐπενόησε φύσιν. In codice Fuk. scribitur νηκτῶν rectius. — 28) Τότε δὲ σχήμασι παντοίοις. Interpres vertit: modo herbarum formis cuiusquemodi illustrando. Quod equidem non probo. Ac mihi videtur Eusebius varias terrarum figuras potius intelligere. Alia enim Europae, alia Asiae, alia Africae figura est. Iam in his partibus, singulae provinciae suas habent figuras, quas huius universi conditor deus ipsis indidit, orbem terrarum velut hortum quendam amoenissimum in varias partitus areolas. Potest etiam hoc nomine, varius terrae habitus ac vestitus designari. Nam terra modo herbis virescit, modo segetibus flavescit: hic silvis opaca est, hic hortis amoena. [Val. vertit *farmarum varietate*.] — 29) Τί μὴ δεῖ. Scribendum puto τί δέ μοι. Id est: Sed quid ego praesumo etc., quae dicendi forma magnam habet ἔμφασιν, cum orator seipsum quasi reprimis atque obiurgat. Codex Fuk. τί με δεῖ.

μεις ἐπέξίεναί τολμᾶν, καὶ ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν, πᾶσαν θνητὴν
 διάνοιαν ὑπερνικώσης τῆς ἐνεργείας; Ἄλλοι μὲν οὖν τοῦτον
 φύσιν τοῦ παντός ὀνομάκασιν, ἄλλοι δὲ τὴν καθ' ὅλου ψυχὴν,
 ἄλλοι δὲ εἰμαρμένην, οἱ δ' αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων
 θεόν, οὐκ οἶδ' ὅπως τὰ πορρωτάτω διστωῶτα μινύντες, ἀπε-
 φῆναντο, αὐτὸν τὸν πανηγεμόνα, καὶ τὴν ἀγέννητον καὶ ἀνω-
 τάτω δύναμιν κάτω βάλλοντες ἐπὶ γῆν, καὶ σώματα ὑψη-
 λῶς φθαρτῆ συμπλέξαντες, ἀλόγων τε ζῴων καὶ λογικῶν, θνητῶν
 τε καὶ ἀθανάτων μέσον εἰληῆσθαι φήσαντες· ἀλλ' οἱ μὲν ταῦτα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Β'.

Ἡ δ' ἐνθεος διδασκαλία, τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον αὐτὸ
 θεῶν) τὸ πάντων αἰτίον, ἐπέκεινα πάσης καταλήψεως εἶναι φησὶ,
 διό' δὴ ἀρόρητον καὶ ἄλεκτον καὶ ἀνονόμαστον, καὶ φωνῆς οὐ
 μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐννοίας ἀπάσης ὑπέριερόν εἶναι, οὐκ ἐν τόπῳ
 περιληπτόν, οὐκ ἐν σώμασιν ὄν, οὐκ ἐν οὐρανῷ, οὐκ ἐν αἰθέρι²⁾,
 οὐδ' ἐν τινι μέρει τοῦ παντός, ἀλλὰ πάντῃ καὶ πάντων δευτέρως,
 ἐν ἀπόρρητῳ βυθῷ γνώσεως τεταμιευμένον· τοῦτον μόνον
 ἀληθῆ θεόν³⁾ τὰ θεῖα λόγια εἰδεῖναι· παιδεύει, πάσης περὶ

Cap. XII. 1) Ἀνώτατον αὐτὸ θεῶν. Verba videntur esse transposita,
 atque in hunc modum restituenda: ἢ δ' ἐνθεος διδασκαλία αὐτὸ θεῶν τὸ
 τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον, πάντων τ' αἰτίον etc. — 2) Οὐκ ἐν οὐρανῷ; οὐκ
 ἐν αἰθέρι. Aetherem a coelo veteres distinxerunt, eoque nomine ele-
 mentum ignis designabant. Sic Anaxagoras, ut refert Aristoteles in libro
 III. de coelo: quem fere omnes postea secuti sunt praeter Peripateticos.
 Nam Peripatetici substantiam coeli aethera vocabant, ut docet Aristoteles
 de mundo; eamque quintum elementum esse dicebant. Idem ait Hera-
 clides in allegoriis Homeri: Peripatetici, inquit, aiunt naturam coe-
 lestium corporum aliam esse ab igne, eamque κυκλοφορητικὴν vocant,
 et quintum elementum esse aiunt. Ignis enim qui Graece est αἰθήρ,
 sursum fertur natura, sol vero et luna non item. At Stoici aethera
 etiam ipsi vocarunt elementum ignis, idque totius mundi principale, seu
 τὸ ἡγεμονικόν esse censuerunt. Censorinus, seu quis alius auctor in ca-
 pite 1. de naturali institutione: Mundi principale solem quidam putant,
 ut Cleanthes: et Chrysippus aethera, cuius motu perenni subiecta
 tenentur et administrantur. Et ipse quidem aether nihil patitur.
 Sic etiam Eusebius usurpat infra hac pagina, Augustinus in sermone 147.
 de tempore. — 3) Τοῦτον μόνον ἀληθῆ θεόν. Non quod filius non sit
 verus deus, sed quod dei nomen proprie pertinet ad patrem, utpote fon-
 tem et auctorem deitatis. Quod vero Eusebius noster in epistola ad
 Euphrationem dixit filium non esse verum deum, ut ei obiicit Athana-
 sius, et patres septimae synodi; id omnino ferri non potest. Etsi enim
 pater proprie deus dicitur, ita ut quoties deus simpliciter et absolute dici-
 tur, statim patrem intelligamus, filius tamen non minus vere deus est
 quam pater, quippe cum patris ac filii una eademque sit divinitas. Certe
 Eusebius filium verum deum esse discrete dixit in lib. I. contra Marcellam

ἀμένον σωματικῆς ὑγιείας, πάσης ἑλλότριον ὑπηρετικῆς οἰκονομίας⁴⁾. διὸ δὴ νῦν οὐ τὸ πᾶν, οὐ μὴν καὶ δι' αὐτοῦ φῦναι παραδέδοται⁵⁾. ἡμῶν γὰρ οἱ βασιλεῦς, εἴσω που ἐν ἀρχαῖς καὶ ἀδύτονοις ἢ ἀβάτοις, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον διαπαντός. μόνη τῇ θεϊκῇ δυνάμει νομοθετεῖ καὶ διατάττεται· θέλωντας γὰρ ἔστιν ὁ, τε καὶ ἔστι, καὶ μὴ θέλωντας, οὐκ ἔστι· θέλει δὲ ἀγαθὰ πάντα, ὅτι δὴ καὶ ἀντογαθόν⁶⁾ τῇ οὐσίᾳ τυγχάνει. Ὁ δὲ δι' οὐ τὰ πάντα, θεὸς λόγος, ἀνωθεν ἐξ ἀγαθοῦ πατρὸς ὡς ἐξ ἀετναίου καὶ ἀπείρου πηγῆς ἀνομβρῶν λόγους ἀρχήτοις⁷⁾, ποταμοῦ δίκην πρόεισιν, ὅλος πλημμυρῶν ἐς τὸ κοινὸν τῆς τοῦ παντός σωτηρίας. Ὡς δὲ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος, ὁ μὲν ἀόρατος καὶ ἀφανὴς ἐν ἡμῖν νοῦς, ὃν ὅς τις ποτε καὶ ὁποῖός, οἷον τὴν οὐσίαν ὑπάμχει, οἷδεις κῶποτε ἀνθρώπων ἔγνω· βασιλεῦς δ' οἷα δὲ ἀπορχήτοις εἴσω τοῖς αὐτῶν παρτίαις ὑπάρχων, μόνος τὰ πρακτικὰ βουλευέται· λόγος δ' ἐξ αὐτοῦ πρόεισι μοιγενῆς, οἷα πατρὸς ἐξ αὐτοῦ μυχοῦ γεγεννημένος ἀρχήτων λόγος, καὶ δυνάμει ἀνατακομάσται, ὡς δὴ καὶ πρῶτος τῶν πατρικῶν τοῖς πᾶσι καθίσταται νοημάτων ἄγγελος, εἰς φανερόν τε κερύττει τὰ ἐν ἀπορχήτοις τῷ πατρὶ βεβουλευμένα, ἔργοις τε ἐπιτελεῖ, καὶ βουλεύματα προείων εἰς τὰς πάντων ἀκοάς· εἶθ' οἱ μὲν ἐκ τῆς τοῦ λόγου μετέλαβον ὠφελείας, τὸν δ' ἀφανῆ καὶ ἀόρατον νοῦν, τὸν δὴ τοῦ λόγου πατέρα, οὐδεὶς κῶποτε εἶδεν ὀφθαλμοῖς· κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπέκεινα πάσης εἰπόνος τε καὶ παραδείγματος, ὁ τοῦ παμβα-

de ecclesiastica theologia cap. 10. Quamvis in sequenti capite nonnihil minuit de iis quae supra dixerat Christi verba in Ioannis evangelio sunt haec de patre: *Haec est autem vita aeterna, ut agnoscant te, solum deum verum, et quem misisti Iesum Christum.* [Vid. Jortin Anmerkungen über die Kirchengeschichte T. III. p. 172 sqq. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 455 - 458.] — 4) *ὑπηρετικῆς οἰκονομίας ἑλλότριον.* Iam supra ostendimus, veteres Theologos deo patri attribuisse monarchiam, filio vero *ὀικονομίαν*, seu dispositionem. Certe patris proprium est imperare, filii vero qui patris sapientia est, proprium est cuncta disponere. Proinde patris quidem quietem ac beatitudinem propriam esse siebant, filii vero operationem. Non quod pater ipse non operaretur; sed quod pater quidem incognita et arcana, filius vero manifestiora nobis operaretur, ut explicat Marius Victorinus in lib. 1. adversus Arianos. Et veteres quidem Theologi ante concilium Nicaenum, filium *ὑπηρετικῶν* et *ὑπουργῶν* vocabant, postea vero haec nomina refugerunt, ut patet ex Chrysostomo in sermone de sigillis. — 5) [*διὰ δὴ ἐξ αὐτοῦ — παραδέδοται.* Videtur Eusebius respicere ad I. Corinth. VIII, 6. Cf. Rom. XI, 36. Hebr. II, 10.] — 6) *καὶ ἀντογαθόν.* Apparet scribendum esse αὐτὸ ἀγαθόν. In codice F. u. scribitur *αὐτογαθόν* una voce. [Vide quae antiphrasitici ad Euseb. H. E. X, 4. T. III. p. 226.] — 7) *ἀνομβρῶν λόγους ἀρχήτοις.* Procul dubio scribendum est *λόγους ἀρχήτοις*, ut paulo

οὐδὲ θεοῦ τέλειος λόγος, οἷα μεσομένης οὐρανόθεν υἱός, ἐν προ-
 φητικῇ συνεστώς δύναμις, οὐδ' ἐκ συλλεγῶν ἄλλοι νομάτων τε καὶ
 ῥημάτων τὴν φύσιν κατεσκευασμένος, τὴν φωνὴν δὲ αἰθέρος
 πληκτομένην ἀημαινόμενος, θεοῦ δὲ καὶ τὸν πάντων ζῶν καὶ
 ἐνεργῆς ὑπάρχων λόγος, καὶ οὐσίαν τε ὑφιστατός οἷα θεοῦ
 δύναμις καὶ θεοῦ σοφία, πρότερος μὲν τῆς πατρικῆς θεότητος τε
 καὶ βασιλείας, ἀγαθὰ δὲ πατρὸς ἀγαθὸν τυγχάνουσα γενέτησιν,
 κοινός τε ἀπάντων σωτήρ, ἐποχουμένη καὶ σύμπαντα ζῶν ἔν
 καὶ λόγου καὶ σοφίας καὶ γαυτός, καὶ πάντων ἀγαθῶν ἐκ τοῦ
 οὐραίου πληρώματος τοῖς πᾶσι ἐπιλαμβάνων, ἄρχει οὐ καὶ
 προσεχῆ μόνον καὶ ἐγγυτάτω, ἀλλὰ καὶ τὰ πόρρω διεστῶτα
 κατὰ τε γῆν καὶ θάλατταν, καὶ εἰ τις ἕτερα σούτων ἐν τοῖς
 οὐραίοις τυγχάνει λῆξις οἷς ἀποῦ πᾶσι ὄρους καὶ χάριτος καὶ
 νόμου καὶ πλήρους διατάσσεται κατὰ τὸ δικαίωμα, ἔχουσα
 βασιλικὴν τε πρόσφωρον νέμειν ἐκάστη καὶ χορηγῶν, καὶ τοῖς
 μὲν ὑπερκοσμίοις ἀφίδας, τοῖς δ' αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν⁸⁾, τοῖς
 δ' αἰθερίου διατριβῆς, τοῖς δὲ αἴρα, τοῖς δὲ γῆν ἀφορίζουσα
 καὶ μετὰ μεθιστῶν ἐνθίττε πάλιν ἀλλαγῶσα, διακρίνουσα τε αὐ-
 μάλα τοῖς ἐκάστων βίους, ἡμῶν τε καὶ τρόπων διατριβῆς ἀντι-
 βόμενος, ζῶν τε καὶ προφῆς οὐ λογικῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ
 ζῶν ἀλόγων ἐπὶ χροῆσι τῶν λογικῶν ἐπιμελούμενος· καὶ τοῖς
 μὲν θνητοῖς καὶ¹⁰⁾ προσκαίρου ζῶν ἀπόλυσιν, τοῖς δ' ἀθανά-
 του μετουσίαν παρέχων, πάντα τε αὐτὸς οἷα θεοῦ λόγος ἐνεργῆς,
 τοῖς πᾶσι ἐπιπαρῶν, καὶ τὰ πάντα λογικῆς δυνάμει ἐπιπορευό-
 μενος· ἄνω τε πρὸς τὸν αὐτοῦ πατέρα βλέπων, τοῖς ἐκείνου
 νεύμασι τὰ κάτω, καὶ μετ' αὐτὸν ἀκολουθῶς¹¹⁾, οἷα κοινός
 ἀπάντων σωτήρ διακυβερνῶ, μεσεύων ἀμνηστέη, καὶ συνάγων
 πρὸς τὸν ἀγέννητον τὴν γεννητὴν οὐσίαν. Δεσμὸς τις οὐραίου
 ἀρχαγῆς θεοῦ λόγος μέσος τυγχάνει, συνδέων τὰ διεστῶτα, καὶ

post dicit Eusebius. [Λόγος ἀφῆτος cum Zimm. recepi.] — 8) Ἐπο-
 χουμένη τὰ σύμπαντα ζῶν. Postrema vox delenda est, nisi malis scribere
 ζῶν. Hic enim de animalibus præcipue loquitur. [Delevit ζῶν Zimm.]
 — 9) Τοῖς δ' αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν. Scribe disinctis vocibus τοῖς δ' αὐ-
 τὸν οὐρανὸν οἰκεῖν, τοῖς δ' αὐτὸν αἰθερίου διατριβῆς, τοῖς δ' αὐτὸν αἴρα.
 [Zimm τοῖς δ' αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν sed δ' ante αἰθερίου et δὲ ante
 αἴρα retento.] — 10) Καὶ τοῖς μὲν θνητοῖς. Non dubito quin Eusebius
 scripserit: καὶ τοῖς μὲν θνητοῖς καὶ προσκαίρου ζῶν ἀπόλυσιν, τοῖς δὲ
 ἀθανάτου μετουσίαν παρέχων, quomodo etiam legisse videtur interpres.
 [Ita scripsi cum Zimm. Contra Val. θνητοῖς et τῆς τ' pro τοῖς δ'. Zimm.
 τοῖς δὲ.] — 11) Τὰ κάτω, καὶ μετ' αὐτὸν ἀκολουθῶς. Hoc loco verba
 videntur esse transposita, quae ita construo: τοῖς ἐκείνου νεύμασι ἀκο-
 λουθῶς, τὰ κάτω καὶ μετ' αὐτὸν () διακυβερνῶ. Paulo post ubi legitur
 δεσμὸς τις μέσος οὗτος, delenda est vox μέσος, quippe quae statim oc-

μη μακρὸν ἀποπίπτειν αὐτὰ συγκαρῶν· οὗτος ἢ καθόλου πρόνοια, κηδεμὼν οὗτος καὶ διορθωτὴς τοῦ παντός· οὗτος θεοῦ δύναμις καὶ θεοῦ σοφία, οὗτος μονογενὴς θεὸς, ἐκ θεοῦ γεγεννημένος λόγος· „ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος· πάντα δι’ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε.“ Θεολόγων ἀνδρῶν ἱερὰ διδασκασίαι φωναί¹²⁾· οὗτος ὁ κοινὸς ἀπάντων φυτουργός, δι’ οὗ τῶν ὄλων οὐσία φύει καὶ θάλλει, ὀμβρήμασι τοῖς ἐξ αὐτοῦ διὰ παντός ἀρδομένη, νεαράν τε αἰεὶ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν εὐράν περικαλλῆ τοῦ παντός παρεχομένη. Ὁ δὲ τῶν ἡνίων ἐπιλημμένος, εὐθὺς περαίνει πατρικῶν πνεύματι, τὸ μέγα τοῦ σύμπαντος κόσμου πηδαλιουχῶν σκάφος. Τοιοῦτον καλλιτέχνην υἱὸν μονογενῆ ὃ τῶν ὄλων ἐπέκεινα θεός, οἷα πατὴρ ἀγαθόν¹³⁾ ἀπογεννήσας καρπὸν, τῷδε τῷ κόσμῳ μέγιστον ἀγαθὸν ἐδώρησάτο, ἅτε ψυχὴν ἀψύχῳ σώματι¹⁴⁾ τῇ τῶν σωμάτων ἀλόγῳ φύσει τὸν αὐτοῦ λόγον ἐμβαλῶν, καὶ τὴν ἄμορφον καὶ ἀνείδεον, ἀψυχόν τε καὶ ἀσχημάτιστον οὐσίαν, θεῖα δυνάμει λόγου φωτίσας τε καὶ ψυχῶσας· ὅν δὴ ἡμῖν καὶ γνωριστέον τε καὶ σκεπτόμενον, ἐν ὅλῃ μὲν καὶ σωμάτων στοιχείοις διὰ παντός ἐπιχωριάζοντα, καὶ τὰ πάντα ζωογονοῦντα, τὸν αὐτὸν δὴ φῶς καὶ γέννημα νοερόν φωτός ἀλέκτου, καὶ ἓνα μὲν τὴν οὐσίαν, ὡς ἂν ἐξ ἐνὸς ὄντα πατρός, πολλὰς δὲ τὰς ἐν αὐτῷ κεκτημένον δυνάμεις. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ πολλὰ μέρη κόσμου, διὰ τοῦτο καὶ πολλὰς δυνάμεις ἠγητέον¹⁵⁾, οὐδ’ ἐπεὶ πολλὰ τὰ πεποιη-

surjit. — 12) [Ἱερὰ φωναί. Vid. Iohann. I, 1. 3.] — 13) Οἷα πατὴρ ἀγαθόν. Longe maior erit elegantia, si vocem addideris hoc modo: οἷα πατὴρ ἀγαθός, ἀγαθὸν ἀπογεννήσας καρπὸν etc. Atque ita Eusebium scripsisse pro certo habeo. Sic enim supra locutus est non semel. — 14) ἅτε ψυχὴν καὶ σώματι ἀψύχῳ. Etiam hic transposita est particula. Scribe igitur ἅτε ψυχὴν σώματι ἀψύχῳ, καὶ τῇ τῶν σωμάτων etc. Nisi malis eam particulam penitus expungere. Deest certe in Eusebiano. — 15) Πολλὰς δυνάμεις ἠγητέον. Male interpres vertit facultates. Nam Eusebius, quas hic δυνάμεις dixit, in sequenti membro deos appellat. Vertendum igitur erat potestates. Sic enim Latini vocant daemones, quos Graeci δυνάμεις vocare solent. Servius in libro III. Aeneidos: Nam potestates, inquit, aliae coelestes sunt, aliae terrenae, aliae permixtae. Et in libro IV. Nam potestates aut terrenae sunt, aut aeriae, aut aetheriae. Chalcidius in Timaeum Platonis pag. 97. Quae potestates, inquit, aetherii aeriique sunt daemones, remoti a visis nostro et ceteris sensibus. Eadem voce utitur Augustinus in libro X. de civitate cap. 26. et in epist. ad Volusianum, Apuleius in apologia, Longinianus in epist. ad Augustinum. Et Amm. Marcellinus in libro XXI. Apud Graecos vero nihil frequentius occurrit. Hieronymus in caput II. Ioelis: A dextris, inquit, et a sinistris virtutes et fortitudines dei legimus: quas Graeci δυνάμεις vocant etc. [Adde quae laudavi

μένα, ταύτη¹⁶⁾ καὶ θεοὺς ὑφίστασθαι προσήκει πλείους· δεινὴν δὲ οἷα νήπιοι¹⁷⁾ τὰς ψυχὰς, πολυθέων ἀνδρῶν παῖδες πλάνην ἐπλανήθησαν, καὶ μέρη τοῦ παντός θεσποιήσαντες, καὶ τὸν ἕνα κόσμον εἰς πολλὰ διελόντες· ὡς εἰ καὶ ἀνθρώπου συνεστῶτος ἐνός, ἀπολαβάν τις ἰδίως ὀφθαλμοὺς, ἄνθρωπον εἶναι λέγοι τούτους, καὶ ὡτα πάλιν, ἄλλον ἄνθρωπον, καὶ κεφαλὴν ὁμοίως, αὐχένα τε καὶ στέρνα καὶ ὤμους, πόδας τε καὶ χεῖρας, καὶ τὰ λοιπὰ κατακερματίσας μέλη, τὰς τε τῶν αἰσθητηρίων δυνάμεις καταδιελὼν τῷ λόγῳ, παμπόλλους λέγοι εἶναι ἀνθρώπους τὸν ἕνα, πλείον οὐδὲν ἢ μυρίας γέλωτα παρὰ τοῖς ἔμφροσιν ὀφλισκάνων· τοιοῦτος ἂν εἴη καὶ ὁ μυρίου ἐαυτῷ θεοὺς ἐξ ἐνός κόσμου τῶν μερῶν ὑφιστάμενος, ἢ καὶ αὐτὸν εἶναι θεὸν τὸν γενητὸν τουτονὶ κόσμον πολλῶν ἐκ μερῶν ὑφιστῶτα νομίζων, καὶ οὐκ εἰδὼς ὅτι θεία φύσις οὐκ ἂν ποτε ἐκ μερῶν συσταίη· εἰ δὲ σύνθετος γένοιτο, καὶ ἐτέρου δέοιτο ἂν τοῦ συνθήσοντος αὐτήν, οὐδ' ἂν πολυμερῆς οὖσα¹⁸⁾, ὑπάρχοι ἂν θεία· πῶς γὰρ ἐξ ἀνόμοιων διαφορῶν, χειρόνων τε καὶ ἀμεινόνων ὑφιστῶσα; Ἀπλῆ δὲ καὶ ἀμερῆς καὶ ἀσύνθετος οὖσα, πάσης ἐπέκεινα τυγχάνει τῆς ὀρωμένης τοῦ κόσμου διατάξεως. Διὸ δὴ τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ¹⁹⁾, ὡδὲ πη λέγων διαρρήδην κέκραγε· θεοῦ μὲν λόγος ὁ πρὸ πάντων, μόνος ἂν εἴη λογικῶν πάντων σωτὴρ, θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης²⁰⁾, μόνος ἀπάντων αἷτιος ὢν, αὐτοῦ μὲν οἷα μονογενοῦς, κυρίως ἂν λεχθεῖη τοῦ λόγου πατήρ· αὐτὸς δ' ἀνώτερον αἷτιον οὐκ ἐπιγράφεται· διὸ δὴ καὶ μόνος θεὸς αὐτός, μονογενῆς δ' ἐξ αὐτοῦ πρόεισιν ὁ τῶν ὅλων σωτὴρ, θεοῦ λόγος εἷς, ὁ διὰ πάν-

in indice ad Euseb. H. E. s. v. δύνανεις.] — 16) [Ταύτη Val. et Zimm. fere semper male ταύτη exhibent, quod h. l. semel inonitum volo.] — 17) Δεῖ μὲν δὲ οἷα νήπιοι. Scribe meo periculo οἱ μὲν δὴ, οἷα νήπιοι πολυθέων ἀνδρῶν παῖδες etc. Quod idem est, ac si diceret: οἱ μὲν δὴ πολυθεοί. In codice Fuk. scribitur δεινὴν δὲ οἷα etc. πλάνην ἐπλανήθησαν optime. — 18) Οὐδ' ἂν πολυμερῆς οὖσα. Scribendum est οὐδ' αὐ πολυμερῆς etc. [Ita Zimm.] Mox post verba illa πῶς γὰρ apponenda est interrogationis nota, quod non vidit interpres. — 19) Τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ. Ioannem evangelistam intelligit, cuius verba paulo ante laudaverat: *In principio erat verbum* etc. Quae quidem verba, nunc παραφραστικῶς exponit Eusebius. — 20) Θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης Interpres verba sic construxit: ὁ ἐπέκεινα λόγου. Vertit enim: *qui dicendo exprimit nequit*. Quod non placet. Mallem itaque verba aliter construere, ut γενεσιάρχης λόγου dicatur, id est, principium et auctor verbi. Eusebius certe deum patrem vocare solet τὸν ἐπέκεινα πάντων. Sane hōc loco verbum comparat patri. Et verbum quidem dicit esse πρὸ πάντων, patrem vero ait esse ἐπέκεινα πάντων, ubique plus tribuens patri. [Val. vertit: „Deus vero qui supra omnia est, principium et auctor generat

των· ὁ μὲν οὖν αἰσθητὸς κόσμος²¹⁾, οἷά τις πολύχορδος λύρα
 ἐξ ἀνομοίων συνεστῶσα χορδῶν, ὀξειῶν τε καὶ βαρειῶν, τῶν τε
 ἀνειμένων, καὶ ἐπιτεταμένων καὶ μέσων, εὖ δ' ἡρμωσμένων
 ἀπασῶν τέχνη τῆ μουσικῇ, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὄδε πολυμερῆς
 ὦν καὶ πολυσύνθετος, ψυχρᾶς ὁμοῦ καὶ τῆς ἐναντίας ταύτης
 θερμῆς, ὑγρᾶς τε καὶ αὖ πάλιν τῆς ἐναντίας ταύτης ξηρᾶς
 οὐσίας, εἰς μίαν συνελθὼν ἁρμονίαν, ὄργανον ἂν εἴη μέγα με-
 γάλου θεοῦ θημιούργημα· λόγος δ' ὁ θεῖος οὐκ ἔτ' ἐκ μερῶν
 συνεστῶς, οὐδ' ἐξ ἐναντίων συγκείμενος, ἀμερῆς αὐτὸς ὦν καὶ
 ἀσύνθετος, εὖ καὶ σοφῶς τὸ πᾶν ἀνακρούεται, τῷ αὐτοῦ πατρὶ
 καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων τὴν ὀφειλομένην καὶ αὐτῷ πρέπουσαν
 ἀποδιδούς μελωδίαν· ὡς ὑφ' ἐνὶ σώματι²²⁾, μέλη μὲν καὶ μέρη,
 σπλάχνα τε καὶ ἔγκατὰ συνῆκται μυρία, ψυχὴ δ' ἀφανῆς ἠπλω-
 ται δι' ὅλων μία, καὶ τοῦς ἀμερῆς καὶ ἀσώματος εἰς· οὕτω δὴ
 καὶ ἐπὶ τοῦδε, ἐκ μὲν πολλῶν μερῶν κόσμος συνέστηκεν εἰς,
 λόγος δὲ ὡσαύτως θεοῦ πολυδύναμος καὶ παντοδύναμος εἰς, διὰ
 πάντων ἦκων καὶ τοῖς πᾶσιν ἀπλανῶς ἐφηπλωμένος²³⁾, πάντων
 ὦν εἴη τῶν ἐν αὐτοῖς αἴτιος. Οὐχ ὀρᾶς ὀφθαλμοῖς τὸν σύμ-
 παντα κόσμον; Ὡς οὐρανὸς εἰς μυρίας περιλαμβάνει ἀμφὶ
 τοῦτον²⁴⁾ χορείας ἄστρον περιπολοῦσας· πάλιν ἥλιος εἰς, ἀλλ'
 οὐ πλείους, καὶ τὰς ἀπάντων ὑπερβολῇ φωτὸς καλύπτει μαρ-
 μαρυγᾶς· οὕτω δὴτα ἐνὸς ὄντος πατρὸς, καὶ τὸν τούτου λόγον
 ἓνα χρὴ ἀγαθὸν ἀγαθοῦ πατρὸς εἶναι. Εἰ δ' ὅτι μὴ καὶ πλείους
 ἐπιμέμψετό τις, ὦρα τὸν τοιοῦτον, ὅτι μὴ καὶ ἡλίους συνίστη
 πλείους, καὶ σελήνας καὶ κόσμους, καὶ μυρία ἄλλα αἰτιᾶσθαι,
 μαινομένου τρόπον τὰ ὀρθὰ καὶ εἴ ἔχοντα τῆς φύσεως διαστρέ-
 φειν ἐπιχειροῦντος. Ἀλλ' ὡς ἐν ὄρατοῖς ἥλιος εἰς τὸν αἰσθη-
 τὸν ἅπαντα καταλάμπει κόσμον, οὕτω δὴ καὶ ἐν νοητοῖς, ἀφανῶς

τιονίς.] — 21) Ὡς μὲν οὖν ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Procul dubio acriben-
 dum est: ὁ μὲν οὖν αἰσθητὸς κόσμος etc. Quod ex sequentibus manifeste
 convincitur. [Scripsi ὁ μὲν οὖν cum Zimm. pro ὡς μὲν οὖν Val.] —
 22) Ὡς ὑφ' ἐνὶ σώματι. Deest hic particula, quam ita suppleo: ὡς μὲν
 οὖν ὑφ' ἐνὶ σώματι. Potest etiam scribi ὡς δὲ ὑφ' ἐνὶ. — 23) Ἀπλανῶς
 ἐφηπλωμένος. Forte scribendum est ἀφανῶς. Verbum enim dei invisibili
 quodam modo per omnia diffusum est. Sed vulgata lectio non temere
 reiicienda. Intelligit enim Eusebius, verbum dei cuuctis rebus infusum
 esse, non ut spiritum qui vago motu per omnia permanat, et nunc hac,
 nunc illac circumfertur, sed ut animam, quae in cuncta simul diffundi-
 tur membra, nec ab his ad illa evagatur. Interpretes ἀπλανῶς vertit *revera*.
 — 24) Ἀμφὶ μυρίας. Et hic transposita esse vocabula nemo non videt.
 Scribe igitur χορείας ἄστρον ἀμφὶ τοῦτον περιπολοῦσας. Paulo post lego
 ἥλιος εἰς, ἀλλ' οὐ πλείους, ὡς καὶ etc. [Ita Zimm. Contra Val. ἡλ. ἢ
 ἄλλους πλείους, καὶ κ. τ. λ. Mibi ὡς ante καὶ non tam visum est neces-

τῶν καὶ ἀσφαλείας εἰς ὃ τοῦ θεοῦ λόγος παντοδύναμος, καὶ
 σύμπαντα καταυγάζει· ἐπεὶ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ μία ψυχὴ καὶ
 μία λογικὴ δύναμις, πλείστων ὁμοῦ γένοιτ' ἂν δημιουργὰς, εἰ
 καὶ γεωργεῖν ἢ αὐτῇ, καὶ ναυπηγεῖν, καὶ κυβερνᾶν, καὶ οἰκο-
 δομεῖν πολλὰ μαθοῦσα ἐπιβάλοιτο· καὶ εἰς νοῦς ἐν ἀνθρώπῳ
 καὶ λογισμὸς, δέξαιτ' ἂν πατα μυρίας ἐπιστήμας, γεωμετρῆσαι
 τε ὁ αὐτὸς καὶ ἀστρονομῆσαι, καὶ λόγους γραμματικῆς καὶ ρη-
 τορικῆς παραδόσει καὶ ἰατρικῆς, ἐν τε μαθήμασι καὶ τοῖς κατὰ
 χεῖρα προστήσεται· καὶ οὕτω γε οὐδεὶς πώποτε πλείους ἐν ἐπὶ
 σώματι ψυχᾶς ἠγήσατο εἶναι, οὐδὲ πολλὰς ἐθαύμασε τὰς ἐν
 ἀνθρώπῳ οὐσίας, διὰ τὴν τῶν πολλῶν μαθημάτων ὑποδοχήν·
 εἰ δὲ καὶ ἄμορφον ὕλην πληθῦν τις εὐρών, καὶ περὶ χερσὶν
 ἀπαλύνας, ἐπιθείη ζώου μορφήν, ἄλλῃ μὲν σχήματι κεφαλῆν,
 χεῖρας δὲ καὶ πόδας ἑτέρας, καὶ ὀφθαλμοὺς πάλιν ἄλλῃ καὶ
 παρειᾶς ὡσαύτως, ὠτὰ τε καὶ στόμα καὶ ῥῖνας, στέρνα τε καὶ
 ὤμους ὑποτυπωσάμενος τέχνη τῇ πλαστικῇ· ἀλλ' οὐκ ἐπειδὴ
 πολλὰ σχήματα καὶ μέρη καὶ μέλη ὑφ' ἐνὶ σώματι δεδημιούρ-
 γηται, τοσούτους χρὴ καὶ τοὺς ποιητὰς ἠγεῖσθαι, ἀλλ' ἓνα μὲν
 ἓντα τὸν τοῦ παντὸς ἀθρόως τεχνίτην εἶδέναι, ἐπαινεῖν δ'
 ἀναγκαῖον, τὸν ἐνὶ λογισμῷ καὶ μιᾷ δυνάμει, τὸ πᾶν τεκτονά-
 μενον· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦδε τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἑνὸς μὲν
 ὅπιος, ἐκ μερῶν δὲ πλείστων ὑφαστάτως, οὐ πολλὰς χρὴ ὑπο-
 τίθεσθαι δημιουργικὰς δυνάμεις, οὐδὲ πολλοὺς ὀνομάζειν θεοὺς,
 μίαν δὲ θεολογεῖν τὴν πάνσοφον καὶ παναρμόνιον, τὴν ὡς ἀλη-
 θῶς θεοῦ δύναμιν καὶ θεοῦ σοφίαν, μιᾷ δυνάμει καὶ ἀρετῇ
 μιᾷ διὰ πάντων ἠκούσαν, καὶ διὰ παντὸς τοῦ κόσμου χωροῦ-
 σαν, καὶ τὰ πάντα ὑφισταμένην τε καὶ ζωοῦσαν, καθόλου τε
 τοῖς πᾶσι καὶ τοῖς κατὰ μέρος σώμασι τε καὶ στοιχείοις, ποι-
 κίλην τὴν ἐξ αὐτῆς χορηγίαν ποιουμένην²⁵, οὕτως καὶ φωτὸς
 ἡλίου μία καὶ ἡ αὐτῇ προσβολή, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καταυ-
 γάζει μὲν αἶρα, φωτίζει δὲ ὀφθαλμοὺς, ἀφῆν δὲ θερμαίνει,
 πιαίνει τε γῆν καὶ αὔξει φυτὰ, χρόνον ὑφίστησιν, ἀστρῶν
 ἠγεῖται, οὐρανὸν περιπολεῖ, κόσμον φαιδρύνει, θεοῦ δύναμιν
 ἐναργῆ τῷ παντὶ συνίστησι, ταῦτά τε πάντα μιᾷ ῥοπῇ φύσεως
 συντελεῖ· καὶ πυρὸς μὲν φύσιν ὡσαύτως, χρυσοῦ μὲν καθαίρει,
 μόλιβδον δὲ τήκει, καὶ κηρὸν μὲν λύει, πηλὸν δὲ ξηραίνει, ὕλην

sarium quam ἀλλ' οὐ pro ἄλλοις.] — 25) Ποικίλην τῆς ἐξ αὐτῆς χορη-
 γίαν ποιουμένην. Datendum est articulus, aut certe scribendum τὴν ἐξ
 αὐτῆς, ut habet codex Fnk. Mox ubi legitur φωτὸς ἄλλου προσβολή, malim

τε φύγει, μιᾷ τῇ παυστικῇ δυνάμει τοσαῦτα κατεργαζομένη· ταύτη τοι καὶ ὁ παμβασιλεὺς τοῦ θεοῦ λόγος, ὁ διὰ πάντων ἤκων, ἐν πᾶσι τὲ ὦν καὶ πάντα ἐπιπορευόμενος οὐράνιά τε καὶ ἐπίγεια, τὰ ἀφανῆ καὶ τὰ ὀρώμενα διακυβερνῶν, ἥλιον τε αὐτὸν, οὐρανὸν καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀρρήτοις δυνάμεσιν²⁶⁾ ἠνιοχεῖ, δραστηκῇ δυνάμει τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρῶν, καὶ διὰ πάντων χωρῶν· εἴτε αὐτῷ μὲν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις, ἐξ οικείας πηγῆς ἀένναον φῶς ἐπομβρεῖ, οὐρανὸν δὲ οικείου μεγέθους προσφυστάτην εἰκόνα ὑποστησάμενος, εἰς αἰῶνα διακρατεῖ· τὰς δ' ἐπέκεινα οὐρανοῦ καὶ κόσμου δυνάμεις ἀγγέλων καὶ πνευμάτων, νοερῶν τε καὶ λογικῶν οὐσιῶν, ζωῆς ὁμοῦ καὶ φωτὸς καὶ σοφίας καὶ πάσης ἀρετῆς, καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ παντὸς, ἐκ τῶν παρὰ αὐτοῦ θησαυρῶν ἐμπέπλησι, μιᾷ δὲ καὶ τῇ αὐτῇ δημιουργῷ τέχνῃ, καὶ στοιχείοις οὐσίας οὐ ποτε διαλιμπάνει παρέχων, καὶ τοῖς σώμασι μίξεις καὶ κράσεις καὶ ἤδη καὶ μορφὰς καὶ σχήματα ποιότητάς τε μυρίας, ἔν τε ζώοις καὶ φυτοῖς²⁷⁾ καὶ ψυχαῖς λογικαῖς τε καὶ ἀλόγοις, ἄλλοτε ἄλλως καταποικίλλων, καὶ πᾶσιν ὁμοῦ τὰ πάντα μιᾷ δυνάμει ἐπιχορηγῶν, διαρρήδην τε ἐπιδεικνύς, οὐχ ἐπτάχορδον λύραν, ἓνα δὲ κόσμον πολυαρμόνιον, ἐνὸς λόγου κοσμοποιοῦ ἔργον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Λέγωμεν δὴ τὰ ἐξῆς καὶ διασαφῶμεν¹⁾ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ τοσοῦτος τοῦ θεοῦ λόγος τὴν εἰς ἀνθρώπους κάθοδον ἐποιεῖτο· τοῦτον δὴ τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐπιστατοῦντα τοῦ θεοῦ λόγον, τὸν ἐξ αὐτῆς οἷα πηγῆς τῆς ἀνωτάτω πατρικῆς θεότητος γεγεννημένον, καὶ τῷδε μὲν αἰεὶ τῷ κόσμῳ παρόντα καὶ συνόντα, τῆς δ' αὐτοῦ προνοίας καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους κηδεμονίας ἐναργῆ παρεχόμενον τὰ γνωρίσματα, ἀνθρώπων ἀφρόνων γένος μὴ συλλογισάμενον, ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ αὐτῷ οὐρανῷ καὶ ἄστροις, τὴν σεβάσμιον ἀνέθετο προσηγορίαν. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν γεώδη φύσιν

προσβολὴ cum codice Fuk. — 26) Ἀρρήτων δυνάμεσιν. Scribendum videtur ἀρρήτων λόγων δυνάμεσιν ἠνιοχεῖ, vel ut est in codice Fuk. ἀρρήτοις δυνάμεσιν. Paulo post ubi legitur εἴτε αὐτῷ μὲν ἡλίῳ, interpres legisse videtur εἴτα. Melius tamen scriberetur καὶ αὐτῷ μὲν etc. — 27) Ἐν τε ζώοις καὶ φυτοῖς. In codice Fuk. desunt hae voces ἐν τε, quae profecto non videntur valde necessariae.

Cap. XIII. 1) Λέγω μὲν δὴ τὰ ἐξῆς καὶ διασαφῶ μὲν. Scribendum est uno verbo λέγωμεν δὴ τὰ ἐξῆς καὶ διασαφῶμεν, ut est in codice Fuk. —

καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς καρποὺς, τροφὰς τε σωμάτων παντοίας ἐθέωσαν, Δῆμητραν, καὶ Κόρην καὶ Διόνυσον, καὶ ἀδελφὰ τούτων ἕτερα εἰδωλοποιήσαντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τῆς σφῶν αὐτῶν διανοίας τοὺς λογισμοὺς, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν τούτων ἑρμηνεῖα λόγον, θεοὺς ἀνειπεῖν οὐκ ἀπέκνησαν, Ἀθηνᾶν μὲν τὴν διάνοιαν, τὸν δὲ λόγον Ἑρμῆν ἐπονομάσαντες, καὶ τὰς τε τῶν μηθημάτων ἐπηβόλους δυνάμεις, Μνημοσύνην καὶ Μούσας ἀνειπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἐπὶ μείζον δ' αὖξοντες ἀτοπίας ὑπερβολῇ δυσσεβείας, τὰ οἰκεῖα πάθη, ἃ δὴ ἐχρῆν ἀποτρέπεσθαι καὶ λόγῳ σώφρονι θεραπεύειν, οἱ δὲ ἐθέωσαν, αὐτὴν τε τὴν σφῶν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκόλαστον τῶν ψυχῶν νόσον, τὰ τε ὅλα πρὸς αἰσχροουργίαν μέρη τε καὶ μέλη τοῦ σώματος, ἐπὶ τῇ τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκρατείᾳ²⁾ Ἐρωτα καὶ Πρίηπου καὶ Ἀφροδίτην καὶ ἄλλα τὰ συγγενῆ τούτοις ἀνειπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ γὰρ ἀμφὶ τὰς σωμάτων γενέσεις καὶ τὸν κάτω θνητὸν βίον καταπεσόντες, ἀνθρώπους θνητοὺς ἐξεθείασαν, καὶ μετὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἤρωας καὶ θεοὺς ἐπεφήμισαν, ἀμφὶ μνήματα καὶ τάφους τὴν ἀθάνατον καὶ θείαν οὐσίαν ὑποιοπήσαντες εἰλίσσεσθαι· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ ζῶων ἀλόγων παντοία γένη, ἔρπετῶν τε τὰ βλαπτικώτατα, τῇ σεβασμίῳ προσηγορίᾳ τιμηθήσασιν· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ θρύς κατακόψαντες, καὶ πέτρας ἐκτεμόντες, γῆς τε μέταλλα καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ τῆς ἄλλης ὕλης διερευνησάμενοι, θηλειῶν τύπους καὶ ἀρρένων ἀνδρῶν σχήματα, θηρίων τε μορφὰς καὶ ἔρπετῶν ἀνεπλάσαντο, κάπειτα τούτοις τιμὰς περιτεθείασιν. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐμφωλεύουσι τοῖς ξοάνοις, σκοτίοις τε μυχοῖς ἐγκαταθεδυκόσι θαίμοσι πονηροῖς, ἀμφὶ τὰς τῶν θυσιῶν λοιβὰς τε καὶ κνίσσας λιχνεύουσι, τὴν αὐτὴν τῶν θεῶν ἀνέθηκαν ἐπηγορίαν· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμοις τισὶν³⁾ ἀπειρημένης γοητείας,

2) Καὶ ἐπὶ τῇ τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκρατείᾳ. Scribendum est καὶ ἐπὶ τῇ τῶν αἰσchrῶν ἡδονῶν ἀκράτειαν etc. [Ita scripsit Zimm.] Refertur enim ad ἀνειπόντες. Ait Eusebius, impudicos affectus ab hominibus esse consecratos. Nam cupiditatem quidem suam Cupidinis nomine appellarunt: membra vero quibus obscenitates peraguntur, Priapum, intemperantiam vero in turpes voluptates effusam, Venerem vocaverunt. Hic est huius loci sensus, quem interpres non animadvertit. — 3) Ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμοις τισὶν. Proprium est vocabulum artis magicæ κατάδεσμοι. Sic Artemidorus in libro I. cap. 79. φαρμακίας καὶ κατάδεσμοις simul iungit.

ἐπιθέμοις τε καὶ ἐπανάγκοις φθαῖς καὶ ἐπωδαῖς⁴⁾, δυνάμεις τε ἀφανεῖς ἀμφὶ τὸν αἶρα ποτωμένας⁵⁾, παρτέδρους ἑαυτοῖς ἐφειλύνσαντο. Θνητούς τε⁶⁾ μὴν ἄνδρας ἐθέωσαν ἐτέρους, ἕτεροι· παῖδες μὲν γὰρ Ἑλλήνων Διόνυσον, καὶ Ἡρακλῆα καὶ Ἀσκληπιὸν τε καὶ Ἀπόλλωνα, ἄλλους τὲ τινὰς ἀνθρώπους, τῇ τῶν

Plato in lib. XI. de legibus pag. 933. καταδέσεις pro eodem dixit. Vide Hierocrationem in verbo καταδεδέσθαι. Latini *ligaturas* vocant. Augustinus tractatu VII. in Ioannem: *Usque adeo, inquit, fratres mei, ut illi ipsi qui seducunt per ligaturas, per praecantationes, per machinamenta inimici, misceant praecantationibus suis nomen Christi.* Orosius in lib. IV. cap. 13. *obligamentum magicum* dicit. [Et Iustin. M. dial. c. Tryph. p. 311. ἤδη μέντοι οἱ ἐξ ὑμῶν ἐπορκισταὶ τῇ τέχνῃ, ὡσπερ καὶ τὰ ἔθνη χρωμένοι, ἐξορκίζουσι καὶ θυμιάμασι καὶ καταδέμοις χρωῖνται. Cf. Ast ad Plat. de republ. II, 7. p. 364. C.] — 4) Ἐπιθέμοις τε καὶ ἐνάγκοις φθαῖς. Scribendum est ἐπανάγκοις ex codice Fuketiano. De paredris daemonibus dixi in notis ad historiam ecclesiasticam. [IV, 7. T. I. p. 305 sq. De magorum artibus locus insignis est Arnob. adv. gentt. I, 43. ed. Orell. „Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui unquam fuere per saecula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit? qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum succis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum libaminum, temporum? Non enim urgemus, et quaerimus, quae sese spondeant facere, vel in quibus generibus actuum soleat omnis illorum doctrina et experientia contineri. Quis enim hos nesciat aut imminetia studere praenoscere, quae necessario, velint nolint, suis ordinationibus veniunt? aut mortiferam immittere quibus libuerit, tabem, aut familiarum dirumpere charitates: aut sine clavibus reserare, quae clausa sunt: aut ora silentia vincire, aut in curriculis equos debilitare, incitare, tardare, aut uxoribus, et liberis alienis, sive illi mares sint, sive foeminei generis, inconcessi amoris flammam et furiales immittere cupiditates? Aut si utile aliquid videantur audere, non propria vi posse sed eorum quos invocant, potestate?“ Add. V. C. I, 32. p. 48. Heraldus et Elmenhorst. ad Arnob. p. 330. et Suicer. thes. T. II. p. 591 sq. Wernsdorf. ad Himer. orat. XIII. p. 602 sq. Lobeck. ad Phryn. p. 464 sq.] — 5) [Ποτωμένας ut hoc loco dedit Val., ita idem cap. I. ποτώμεναι et cap. VII. ποτώμενοι scripsit. Neque aliter Reading. Quamvis enim in huius editione hoc loco πετωμένας et cap. VII. πετώμενοι impressum sit, tamen ut cap. I. ποτώμεναι vere ille exhibuit, ita locis quoque posterioribus scripturam Val. eum voluisse exhibere, patet ex eius Corrigendis, ubi tum: „restituatur, inquit, et ποτώμενοι lin. 36.“, tum: „restituenda lectio Valesiana ποτωμένας.“ Contra Zimm. cap. I. scripsit δυνάμεις ἀφανεῖς — ποτώμεναι, sed cap. VII. πετώμενοι et hoc loco πετωμένας. Unde certe cap. I. quoque πετώμεναι ei scribendum erat. Sed equidem ne Val. lectiones mutarem, cavit Lobeck. ad Phrynich. p. 581., ubi V. D.: „Neque, inquit, si causa ad me deferatur, diiudicem, utrum Diodorus IV. 77. πετώμενος, quod vulgatum est (ut Arrian. Alex. III. 3. 158.), an id quod codex offert, ποτώμενος, an denique attice πετόμενος scripserit. Consimilis est de Aelian. H. An. II. 2. Dion. Chr. IV. 148. Aristot. de Part. An. L. II. 15. 505. D. multisque aliis dubitatio.“ Add. Herodot. III, 111. καταπετωμένας. Lucian. T. II. p. 88. ed. Reitz. πολλοὶ — ἐν τῷ αἵρῃ πετόμενοι. Ibid. p. 571. πετόμενον ἄνθρωπον. p. 777. διὰ τῶν ἀστέρων πετόμενος. Chrysost. de sacerdot. VI, 12, 606. ed. Lips. πετόμενοι ἵπποι. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 766 sq. Graevius ad Lucian. Soloec. T. III. p. 573 sq. ed. Reitz. Wahlg. clav. N. T. Vol. II. p. 309. ed. II.] — 6) Θνητούς τε μέρ. Lego Θνητούς γε μὴν ἄνδρας. [Ita Zimm.] Quod licet

ἤρῳαν καὶ θεῶν τετιμήκασι προσηγορία, Αἰγύπτιοι δὲ Ὄρον καὶ Ἴσιν καὶ Ὀσιριν, καὶ τούτοις παραπλησίους πάλιν ἀνθρώπους, θεοὺς νενομήκασιν· οἱ δὲ καθ' ὑπερβολὴν σοφίας, γεωμετρίας τὴν εὐρείαν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς αὐχούντες, παρ' ἑαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν⁷⁾ οὐδὲ συνῆκαν. οἱ σοφοὶ σταθμήσασθαι καὶ λογίσασθαι μέτρα θεοῦ δυνάμεως, θνητῆς τε καὶ ἀλόγου διαφορὰν φύσεως· διὸ δὴ πᾶν εἶδος εἰδεχθῶν κνωθάλων καὶ παντοίων ζώων γένη, ἔρπειά τε ἰοβόλα καὶ θῆρας ἀγρίους, θεοὺς προσειπεῖν οὐκ ἀπώκνησαν· Φοίνικες δὲ Μελκάνθαρον⁸⁾ καὶ Οὔσωρον, καὶ τινὰς ἄλλους ἀτιματέρους θνητούς πάλιν ἀνδρας, θεοὺς ἀνηγόρευσαν, οἷς καὶ παῖδες Ἀράβων Δούσαριν τινα καὶ Ὀβδον⁹⁾, καὶ οἱ Γετιῶν¹⁰⁾ Ζαμόλξιν καὶ τὸν Μόψιον Κίλικες, καὶ τὸν Ἀμφιάρεω Θηβαῖοι· καὶ παρ' ἑτέροις ἄλλοι πάλιν ἑτέρους, τὴν φύσιν οὐδὲν τὴν θνητὴν διαλάττοντας, αὐτὸ δὲ μόνον ἀληθῶς ἀνθρώπους· ὁμοῦ δὴ οὖν πάντες Αἰγύπτιοι, Φοίνικες, Ἕλληνες, καὶ πᾶς τὸ θνητὸν γένος ὅσον ἡλίου βολαὶ φωτίζουσι, τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ τὰ γε στοιχεῖα, τούς τε ἀπὸ γῆς βλαστοῦντας καρπούς¹¹⁾

leve est, tamen omitti non debuit. — 7) Παρ' ἑαυτῆς οὐκ ἔγνωσαν. Hic etiam transposita videntur esse vocabula. Lego igitur: οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν οἱ παρ' ἑαυτοῖς σοφοὶ etc. Quam scripturam in versione nostra secuti sumus. In codice Fuk ita scribitur hic locus: γεωμετρίας τὴν εὐρείαν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς αὐχούντες, παρ' ἑαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν etc. quam scripturam non probo. — 8) Μελκάνθαρον. Eusebius in lib. I. de praeparatione cap. 10. ubi Phoenicum Theologiam exponit, alterum quidem Melicarthum vocat Demarontis filium, Caeli nepotem, alterum vero Usoum Hypsuranii fratrem, qui pellium tegumenta primus invenit [Cf. Creuzer Symbolik u. Mythologie der alten Völker T. II. p. 20 sq. p. 211 sqq. p. 273 sqq. ed. II.] In codice Fuk. scriptum est Μελκάνθαρον καὶ Οὔσωρον. — 9) Δούσαριν τινα καὶ Ὀβδον. Scribendum est καὶ Ὀβόδαν. Arabes enim Obōdam et Dusarem coluerunt, ut docet Tertullianus in libro II. ad nationes cap. 8. De Oboda Uranius in libro IV. Arabicarum antiquitatum. Fuit Obodas vetustissimus quidam rex Arabum, quem Nabathaei apud se sepultum divinis honoribus affecerunt, ut refert Stephanus in voce Ὀβόδα. Ab hoc multi deinceps Arabiae reges Obodae dicti, quorum duos recenset Iosephus, alterum Alexandri Iudaeorum regis, alterum Herodis temporibus. Posterioris meminuit etiam Strabo. Porro quantum quidem ex historiis conicere licet, Arethae atque Obodae vicissim apud Arabes regnaverunt: ita ut post Aretham Obodas, post Obodam Arethas imperaret. Idque aliquandiu mansisse videtur. Iam Dusarem Nabathaei etiam coluerunt, Bacchum eo nomine designantes, ut tradit Isidorus apud Hesychium. De hoc etiam Stephanus in Δουσαρίων. [Cf. Creuzer Symbolik u. Mythologie T. II. p. 260. ed. II.] In codice Fuk. scriptum invenit Δούσαριν τινα Ὀβδον. — 10) Καὶ οἱ γετιῶν. Scribendum est καὶ οἱ Γετιῶν supple παῖδες. Notus est Zamolxis Getarum deus. [Cf. Creuzer l. l. T. IV. p. 298 sqq.] Mox legendum est καὶ τὸν Μόψιον Κίλικες, καὶ τὸν Ἀμφιάρεω Θηβαῖοι, καὶ πάλιν ἑτέροις ἄλλοις, ἄλλοις πάλιν ἑτέροις etc. Codex Fuketianus habet καὶ παρ' ἑτέροις, ἄλλοις πάλιν ἑτέροις. [Ἀμφιάρεω pro Ἀμφιάρεω]

καὶ πρό γε τούτων μοιχείας αὐτῶν καὶ ἀρρένων φθοράς, γυναι-
κῶν τε ἀρπαγὰς ὁμολογοῦντες, οὐδὲν ἤτιον πόλεις πάσας καὶ
κώμας καὶ χώρας, ναοὶς καὶ ἀγάλμασι καὶ ἱεροῖς ἐπλήρουν,
τῆ τῶν θεῶν ὁμοιοτροπία τὰς ἑαυτῶν προσαπολλῦντες ψυχὰς·
θεοὺς δὴ τοίνυν καὶ θεῶν παῖδας¹²⁾, ἥρωάς τε κ' ἀγαθοὺς
δαίμονας, λόγῳ μὲν ἦν παρ' αὐτοῖς ἀκούειν, ἔργον δὲ πᾶν
τοῦναντίον· τᾶναντία γοῦν τοῖς ἐναντίοις ἐσέμνυνον· ὡς εἰ καὶ
ἥλιόν τις καὶ φῶτα τὰ κατ' οὐρανὸν δεῖξαι τῷ βουλευθεῖς, ἄνω
μὲν εἰς ὕψος μὴ ἐπαίροι τὰς ὄψεις, κάτω δὲ εἰς γῆν τὰς
χεῖρας βαλὼν καὶ χαμαὶ εἰς ἔδαφος ῥίψας, ἐν πηλῷ καὶ βορ-
βῶρῳ τὰς οὐρανίους δυνάμεις ἐπιζητοίῃ· οὕτω δὴ καὶ τὸ τῶν
ἀνθρώπων γένος, φρενοβλαβείᾳ καὶ δαιμόνων ἀπάτη πονηρῶν,
τὴν ἐπέκεινα οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου θείαν καὶ νοητὴν οὐσίαν,
κάτω ποῦ ἐν σωματίων γενέσει καὶ θνητῶν πάθεισί τε καὶ θανά-
τοις ἐπέπειστο εἶναι· οἷδ' εἰς τοσοῦτον ἤλαυνον ἀνοίας, ὡς καὶ
τὰ φίλτατα¹³⁾ θύειν αὐτοῖς, μηδὲ φειδῶ ποιῆσθαι τῆς φύσεως,
ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ μονογενῆ καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων, μανία καὶ
διανοίας ἐκστάσει κατασφάττειν· καὶ τί γὰρ ἂν γένοιτο τούτου
μανικώτερον, θύειν ἀνθρώπους, καὶ τὰς πόλεις ἀπάσας καὶ
τοὺς αὐτῶν οἴκους ἐμφυλίοις μολύνειν φόνοις; Ἡ οὐ ταῦτα
Ἑλλήνων παῖδες μαρτυροῦσι, καὶ πᾶσα γε ἡ ἱστορία τῆς τού-
των μνήμης πεπλήρωται; Κρόνον μὲν γὰρ Φοίνικες καθ' ἕκα-
στον ἔτος, ἔθνον τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων. Τῷ δ'

[dedi cum Zimm.] — 11) Βλαστοῦντας καρποὺς λείπει. Postrema vox
addita est ab exscriptore huius libri, qua scilicet designaret hic aliquid
desiderari. Certe aliquot verba deesse hic videntur. Nisi forte hic ἀπο-
κοινοῦ subaudiri placet verba quae paulo antea praecesserunt, θεοὺς ἀνη-
γόρευσαν. In codice Fuk. vox illa λείπει non legitur, sed post vocem
καρποὺς punctum apponitur. — 12) Καὶ θεῶν πέλας. Scribendum puto
καὶ θεῶν παῖδας. In codice Fuk. scribitur πάλας. [Val. πέλας, Zimm.
nobiscum παῖδας.] — 13) [Ὡς καὶ τὰ φίλτατα — κατασφάττειν. De
horrenda et apud omnes sere antiquos populos magis minusve recepta ho-
mines diis immolandi consuetudine cuius exempla statim post affert Euse-
bius, vid. *Iac. Bryant's Observations and Inquiries relating to various
parts of ancient history* p. 267 — 280. Eiusd. *Abhandlung von den Men-
schenopfern der Alten*. Gotting. 1774. *Michaelis Mosaisches Recht* T. V.
§. 247. *Fabricii bibliogr. antiq.* II, 3. *Selden. de diis Syris syntag.* I, 6.
*Rupertii über die Verehrung der Gottheit in den ältesten Zeiten in Henke
Magazin für Religionsphil., Exeg. u. Kgsch.* T. V. Fasc. I. p. 63 sqq. p. 67 sqq.
*Tholack das Wesen u. die sittlichen Einflüsse des Heidenthums in
Norder Denkwürdigkeiten* T. I. p. 197 sqq. *Creuzer Symbolik u. Mythologie
der alten Völker* T. II. p. 129. p. 139. p. 469. p. 968. T. III. p. 334. T. IV.
p. 346. *Tzschirner Fall des Heidenthums* T. I. p. 32 sqq. p. 60. Cf. *Con-
stantin. ad sancti coet.* c. XVI. De verbis quae mox leguntur, Ἐν δὲ
Σαλαμῖνι — ὄλοκαυτίειν sigillatim vid. *Creuzer* I. I. T. II. p. 280. not.
344., et de ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου — Ἠλίου πόλις *Creuzer* T. I. p. 354. T. II.

αὐτῶ τούτῳ καὶ ἐν Ῥόδῳ¹⁴⁾ μήτ' Ἐσταυρωμένων ἑκτὴ ἰστα-
μένου ἀνθρώπους ἔφαττον· ἐν δὲ Σαλαμῖνι ὑφ' ἑνα περίβολον
Ἀθηνᾶς Ἀγραύλιδος καὶ Διομήδους ἐλαυνόμενός τις ἀνὴρ,
τρὶς περιέθει τὸν βωμόν· ἔπειτα ὁ ἱερεὺς αὐτὸν λόγῃ ἐπαιε
κατὰ τοῦ στομάχου· καὶ οὕτως αὐτὸν ἐπὶ τὴν νηθεῖσαν πυρὰν
ώλοκαύριζεν. Ἐγίνοντο καὶ ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου πλεῖστα ὄσαι
ἀνθρωποκτονίαι, ἐθύοντο τε τῇ Ἡρᾷ ἐν Ἠλλίου πόλει, τῆς
ἡμέρας τρεῖς, ἀνθ' ὧν Ἀμόσης¹⁵⁾ ὁ βασιλεὺς τὸ δεινὸν συνι-
δῶν, κηρίνους τοὺς ἴσους ἐκέλευσεν ἐπιτίθεσθαι· καὶ ἐν Χίῳ
δὲ τῶ Ὠμαδίῳ Διονύσῳ, ἀνθρώπον διασπῶντες ἔθνον, καὶ ἐν
Τενέδῳ δὲ ὡσαύτως· ἐν δὲ Λακεδαιμόνι τῶ Ἄρει τὴν δι' ἀν-
θρώπων ἐτέλουν θυσίαν. Καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ αὐτὸ τοῦτο ἐπρατ-
τον, ἀνθρωποθυτοῦντες τῶ Κρόνῳ. Ἀθηνᾶ δὲ παρθένος κατ'
ἔτος ἐθύετο ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας, νῦν δὲ, ἔλαφος· ἀλλὰ
καὶ Λίβυες καὶ Καρχηδόνιοι¹⁶⁾ ταῖς ἀνθρωποθυσίαις τοὺς
ἑαυτῶν ἰλεοῦντο θεούς. Καὶ Δουματηνοὶ δὲ τῆς Ἀραβίας¹⁷⁾,
καθ' ἕκαστον ἔτος ἔθνον παῖδα, ὃν ὑπὸ τὸν βωμόν ἔθαπτον·
νοινῶς δὲ πάντας Ἕλληνας, πρὶν ἐπὶ πολέμους ἐξιέναι, ἀνθρω-
ποκτονεῖν ἢ ἱστορία διδάσκει, Θράκας τε καὶ Σκύθας ὁμοίαις.
Ἀθηναῖοι δὲ τὰς Λεωκόρας¹⁸⁾ καὶ τὴν Ἐρεχθέως θυγατέρα¹⁹⁾

p. 549 sq. not. 148. Tzschirner l. l. p. 63 sqq.] — 14) Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο
καὶ ἐν Ῥόδῳ. Scribendum ex Porphyrio τῶ δ' αὐτῶ τούτῳ supple Κρόνῳ.
[Ita scripsi cum Zimm.] — 15) Ἀφ' ὧν Ἀμόσης. Scribendum est procul
dubio ἀνθ' ὧν ex Porphyrii libro II. de abstinentia [cap. 55. ed. Rhoer.
Cf. Euseb. praep. evang. IV, 16. Cyrill. contra Iulian. lib. II. Tholuck l. l.
p. 198 sq.], quem hic paene ad verbum exscripsit Eusebius noster. Et sic
codex Fuk. scriptum habet. — 16) [Λίβυες καὶ Καρχηδόνιοι — θεούς.
Vid. Münter die Religion der Carthager §. 5. Creuzer l. l. T. II. p. 269 sq.
p. 280. Cf. supra verba: Κρόνῳ μὲν γὰρ Φολνικες κ. τ. λ.] — 17) Καὶ δ'
οὐ μάλιστα, οἱ δὲ τῆς Ἀραβίας. [Ita Val.] Lego καὶ Δουματηνοὶ δὲ ex Por-
phyrio in libro citato, quanquam apud Porphyrium vulgo legitur Δουμάτιοι.
Nec aliter scribitur apud Eusebium in libro quarto de praeparatione c. 16.
Sed Δουματηνοὶ, ut dixi, magis placet. Stephanus Δοῦλιαθα, πόλις
Ἀραβίας. Ὁ πολίτης, Δουμαθηνός, ὡς Γλαῦκος ἐν β. Ἀραβικῆς ἀρχαιολο-
γίας. Certe Arabes in suis patronymicis hanc fere terminationem habent.
[Val. emendationem recepi praeunte Zimm., apud quem tamen καὶ ante
Δουματηνοὶ desideratur.] — 18) Τὰς Λεωκόρας. Desunt haec apud Por-
phyrium, quae Eusebius noster de suo adiecit. Sane Porphyrius cum de
humanis victimis ageret, et de Atheniensibus loqueretur, hoc exemplum
omittere non debuit. Leus quidam olim fuit apud Athenienses, Orphoi
ut ait Suidas, filius; qui cum Attica fame laboraret responsumque esset
ab Apolline Delphico, urbem non aliter salvam fore, nisi quispiam ex
civibus filias suas diis immolaret, tres filias virgines pro salute urbis ma-
ctandas obtulit, Phasitheam, Theopen et Eubulen. Aelianus in libro XII.
variae historiae cap. 28. pro Phasithea, Praxithea nominat. Nihil fre-
quentius occurrit apud Graecos oratores, quam harum Lei filiarum mentio;
ut apud Aristidem in Panathenaico, Libanium in declamatione 13. De-

συγκραθεῖσαν μηνουρούουσιν. Ἀλλ' εἶτι καὶ νῦν τις ἀγνοεῖ
κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν²⁰), τῇ τοῦ Λατριάριου Διὸς ἑορτῇ

mosthenes seu quis alius auctor in oratione quae ἐπιτάφιος inscribitur, hunc
Λεὼν inter ἐπωκίμους seu tribuum conditores annumerat, a quo Leontis
tribus nomen acceperit. Sic enim ait: ἠκηκόεσαν οἱ Λεοντίδας μυθολογου-
μένας τῆς Λεωκόρας, ὡς αὐτὰς ἴδουσαν σφάγιον τοῖς πόλιταις ὑπὲρ τῆς χώρας.
Meminit etiam Clemon Alexandrinus in πρὸς τρεπτικοῦ, Gregorius Naz. in
carmine de virtute, et ex recentioribus Leopardus in lib. 19. cap. penultimo.
— 19) Καὶ Ἐρεχθεὺς θυγατέρα. Erechtheus Pandionis filius sex habuit
filias, Protopeniam, Pandoram, Procrim, Creusam, Orithiam et Chthon-
iam. Harum duas natu maximae, Protopenia scilicet et Pandora, cum
hostilis exercitus ex Boeotia in Atticam irrupisset, se pro salute patriae
mactandas obtulerunt. Quas Athenienses magnis honoribus post mortem
coluerunt, et virgines Hyacinthidas appellarunt, eo quod immolatae fuis-
sent in Atticae pago Hyacintho, supra Sphendalensium pagum. Ita scribit
Phanodemus in libro V. rerum Atticarum, teste Suida in voce παρθένου.
Ex quo lucem capit Cicero in oratione pro Sextio, ubi ait: *Mor-
tem quam etiam virgines Athenis, regis opinor Erechthei filiae pro
patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis etc.* Diodorus Siculus
in lib. XVII. Φωκίων μὲν χρηστός ἔφη, δεινὸν τοὺς ἔξαιτησομένους μιμῆσθαι
πῶς Λεωκόρας καὶ τῆς Ἰακινθίδος, καὶ τὸν θάνατον ἐκονοίως ὑπομῆναι
ἐνεκα τοῦ μηδὲν ἀνίκηστον παθεῖν τὴν πατρίδα. Meminit etiam earum De-
mosthenes, seu quis alius in oratione quae ἐπιτάφιος inscribitur: ἤδεσαν
ἠπώτερες Ἐρεχθεῖδας τὸν ἐπώνυμον αὐτῶν Ἐρεχθεῖ ἐνεκα τοῦ σῶσαι τὴν χώραν,
τῆς αὐτοῦ παίδας, ὡς Ἰακινθίδας κυλοῦσιν, εἰς προὔπτον θάνατον δόντα
ἀναλῶσαι. Alii quatuor duntaxat Erechthei filias fuisse dicunt, quae inter
se coniuraverunt, ut si una ipsarum moreretur, ceterae se interficerent.
Postea cum Eumolpus Eleusiniis opem ferens, cum magnis Thracum copiis
in agrum Atticum irrupisset, Erechtheo oraculum consulenti responsum
est, victoriam penes Athenienses futuram, si Erechtheus filiam immola-
visset. Erechtheus itaque Chthoniam filiam natu minimam immolavit: quo
facto reliquae tres sicut sacramento sese obstrinxerant, mortem sibi con-
sciverunt. Ita Apollodorus in bibliotheca, Hyginus fabula 46. et 238.
apud quem corruptum est Chthoniae nomen. Has tres Erechthei filias
Chthoniae sorores, Euripides in Erechtheo ζεύγος τριπάρθενον vocaverat,
ut testatur Hesychius, easque post mortem in Hyadas esse conversas finxe-
rat. Theon in Arati Phaenon. Ἐνριπιδὸς γοῦν ἐν Ἐρεχθεῖ τὰς Ἐρεχθεῖδας
θυγατέρας, ἰάδας φησὶ γενέσθαι ταῖς οἴσας. Porro quod ad Hyacinthidas
pertinet, quidam eas non Erechthei filias, sed Hyacinthi cuiusdam esse
dixerunt. Sic Harpocration in voce Ἰακινθίδες, Hyginus fabula 238. *Hy-
acinthus*, inquit, *Spariantidem filiam immolavit ex responso pro Athe-
niensibus.* [Cf. Creuzer l. l. T. IV. p. 342 sqq.] — 20) Κατὰ τὴν μεγάλην
πόλιν. Male interpretes *Megalopolim* verterunt. Nam Porphyrius, cuius
verba hic usurpat Eusebius, urbem Romam ita appellavit more saeculi sui,
ut iam pridem nctatum est a Iosepho Scaligero in animadversionibus Ense-
bianis pag. 53. Certe Libanius in oratione quae βασιλικὸς inscribitur,
urbem Romam sic nominat. Porro quod ait Porphyrius, Romae in Iovis
Latiaris festo adhuc sua aetate hominem immolatum fuisse, confirmat
etiam Lactantius in lib. I. cap. 21. *Siquidem*, inquit, *Latiaris Iupiter, et
nunc sanguine colitur humano.* Prudentius in lib. I. contra Symmachum:
Funditur humanus Latiari in munere sanguis.

De hoc festo loquitur Dio Cassius in lib. XLIII. p. 351. ἐν τε ταῖς ἀνοχαῖς
ὁ πόλιταρχος τὰ Λατιάρια οὐτ' ἄλλως προσέχοντα αὐτῷ, οὐτ' ἐν τῷ καιρῷ
ἐκείνῳ γενέσθαι εἰωθότα ἐπίσης. Celebrabantur autem Latiaria mense, ut
opinor Decembri. Quippe eo mense munus gladiatorium edebatur, ut
discimus ex Calendario Heruvartii. Mos autem erat in Latiari sacro, ut

σφαγιαζόμενον ἄνθρωπον; Ταῦτα μὲν φιλοσόφων οἱ καὶ δυνάμωτατοι, μεμαρτυρήκασι οὕτως ἔχειν· Διόδωρος²¹⁾ δὲ ὁ τῆς βιβλιοθήκας ἐπιτεμῶν, φησὶ τῷ Κρόνῳ διακοσίους τῶν ἐπιφανεστάτων παίδων, δημοσίᾳ θῦσαι τοὺς Λίβυας, οὐκ ἐλάττωσθαι δὲ ἐπιδοῦναι τῇ θυσίᾳ τριακοσίους ἑτέρους²²⁾. ὁ δὲ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας συγγραφεὺς Διονύσιος²³⁾, ὀνομαστὶ αὐτὸν²⁴⁾ τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, αἰτιῆσαι ἀνθρωποθυσίας ἐν Ἰταλίᾳ, παρὰ τῶν καλουμένων Ἀβοργηνῶν. Τοὺς αἰεθθέντας οὖν φησὶ, καρπῶν μὲν ἀπάντων τὸ λάχος ἀποθῦσαι τοῖς θεοῖς, ὅτι δὲ μὴ καὶ ἀνθρώπους ἔθυσαν, παντοίαις περιπεσεῖν συμφοραῖς· μὴ πρότερόν τε κακῶν παῦλαν σχεῖν, ἢ δεκατεῦσαι ἑαυτούς· οὕτω δ' οὖν ἀνθρώπων δεκάτας ἀφαιρουμένους τε καὶ θύοντας, ἰσχυρῆς αἰτίας γενέσθαι τῇ χώρᾳ. Τοσοῦτοις κακῶς τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος κατειρύχεται πρότερον. Οὐκ ἤρκει δ' ἐπὶ τοῦτοις τὸ κακῶς πράττειν, μυρίαίς δὲ καὶ ἄλλαις ἀνηκέστοις καταδειδούλωτο συμφοραῖς· ὁμοῦ γὰρ τὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη, Ἕλληνας τε καὶ βάρβαρα, ὡς ὑπὸ δαμασκίᾳ ἐνεργείας οἰστρουμένα, δεινῇ καὶ χαλεπωτάτῃ νόσῳ διεσπασμένοι, τῷ ἄμικτον εἶναι καὶ ἀκατάλλακτον αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ τὰ τῶν

gladiatoris qui in pugna fuerat occisus, cruor adhuc calidus Iovi libaretur, et quasi in faciem eius iactaretur, ut scribit Cyprianus in libro de spectaculis et Tertullianus in apologetico cap. 9. Illustris est Iustini locus in apologia ad senatum, ubi de hoc sacro loquitur: τὰ ἴσα τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ· ὃ οὐ μόνον ἀλόγων ζῶων αἷμιντι προσραινεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεσιώτου ἀνδρὸς τὴν πρόσχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιούμενοι. Id est: eadem facientes quae a vobis fiunt cuidam idolo quod colitis. Cui non solum animantium sanguis aspergitur, sed etiam humanus cruor, viro apud vos clarissimo ac nobilissimo hanc ex hominum occisorum sanguine libationem faciente. Ex quo loco colligimus, praetorem urbanum hoc sacrificium peregisse, nec hominem Iovi immolatum fuisse, ut ait Porphyrius, sed tantum gladiatoris in arena occisi sanguinem Iovi propinatium. [Cf. Tzschirner Fall des Heidenthums T. I. p. 44 sq.] — 21) [Διόδωρος. Vid. Diodor. Sic. XX, 14.] — 22) Τριακοσίους ἑτέρους. Huius loci sensum non est assecutus interpres, qui vertit: et nihilominus trecentos alios sacrificio addidisse. Atqui ἐπιδοῦναι proprie dicitur de patribus, qui liberos diis immolandos tradunt, ut de Leo Atheniensi supra vidimus. Cum igitur nobiles in Africa trecentos pueros diis mactandos obtulissent, ait Diodorus trecentos alios ab aliis itidem oblatos fuisse, ut suam erga deos pietatem non minus quam priores illi testificentur. Ceterum malim legere διακοσίους pro τριακοσίους. Certe aut hic scribendum est διακοσίους, aut supra pro διακοσίους, scribendum est τριακοσίους. — 23) [Διονύσιος. Vid. Dionys. Hal. Antiqq. Rom. I, 23. 24.] — 24) Αὐτῷ ὀνομαστὶ. Scribendum puto αὐτοῦ ὀνόματι αὐτὸν τὸν Δία, quam scripturam in interpretatione mea secutus sum. Fallitur autem Eusebius noster. Neque enim a populis Aboriginibus, sed a Pelasgis deos id postulasse scribit Dionysius Halic. pag. 16. nec iugulatos ab iis homines, sed extra patriam ablegatos. In codice Fuk. ibest vox αὐτῷ. —

ἀνθρώπων γένος, ὡς καὶ κεῖσε τοῦ μεγάλου σώματος τῆς κοινῆς φύσεως διεσπασμένου, ἐφ' ἑκάστη τε γωνίᾳ γῆς ἀποστατούντων ἀνθρώπων, καὶ νόμοις καὶ πολιτείαις διαμαχομένων ἀλλήλοις· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξαγριούμενων, πυκναῖς ταῖς κατ' ἀλλήλων ἐπαναστάσεσιν, ὥστ' αἰεὶ καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου, μάχαις ταῖς κατ' ἀλλήλων καὶ πολέμοις σχολάζειν, μὴ ἐξεῖναι τὲ ποὶ ταῖς βουλομένῳ στέλλεσθαι, μὴ πολεμίου τρόπον καθωπλισμένῳ, κατ' ἀγρούς τε καὶ κατὰ κώμας, ξιφηφορεῖν τοὺς γεωπόνους²⁴⁾, καὶ μᾶλλον τῶν πρὸς γεωργίαν ὀργάνων, τὰς ἐνόπλους κεκτηῆσθαι παρασκευὰς, τὸ τε ληΐζεσθαι καὶ ἀνδραποδίζεσθαι τοὺς ἐκ γειτόνων, ἐπ' ἀρετῆς τίθεσθαι μέρος. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ὧν ἐλογοποίησαν περὶ τῶν οἰκείων θεῶν, αἰσχροῦς καὶ παρανόμου ζωῆς ἐφόδια προσλαβόντες, παντοίοις τρόποις ἀκολασίας, ὁμοῦ τοῖς σώμασι, καὶ τὰς κνύτων ψυχὰς προσδιέφθειραν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τοὺς ὄρους ὑπερβάντες τῆς φύσεως, ἐπέκεινα ἐχώρουν ἀρρήτοποίας τε καὶ τ' ἀκοαῖς ἄπιστα κατ' ἀλλήλων ἐμπαρονοῦντες· ἡ ἀρρένεις τε ἐπ' ἄρσει τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες²⁵⁾, ἡ φασὶν ἱεροὶ λόγοι· καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τὰς περὶ θεοῦ φυσικὰς ἐννοίας παρατρέψαντες, ἀπρονόητα μὲν καὶ ἀνεπιτρόπευτα, τὰ τῆδε πάντα ἠγοῦντο, ἀλόγῳ δὲ καὶ αὐτομάτῳ φύσει, εἰμαρμένης τε ἀνάγκῃ τὴν τοῦ παντὸς οὐσίωσιν τε καὶ σύστασιν ἀντίθεσαν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τὰς σφῶν ψυχὰς αὐτοῖς συνδιαφθείρεσθαι τοῖς σώμασιν ὑπολαμβάνοντες, θηριώδη ζωὴν καὶ βίον ἀβίωτον διῆγον, οὐ ψυχῆς οὐσίαν διεδευνώμενοι, οὐ θείας κρίσεως δικαιοτήρια πρᾶσδοκῶντες, οὐκ ἀρετῆς ἔπαθλα, οὐκ ἀδίκου βίου τιμωρίας ἐν νῶ βαλλόμενοι· ἦδη δὲ καὶ ὅλα ἔθνη πολυτρόποις κακίας εἶδεσι, θηριώδει κατετήκοντο βίῳ, οἱ μὲν μητράσι μιγνύμενοι μίξιν ἐκθεσμον καὶ παρανομωτάτην, οἱ δὲ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν γαμοῦντες, οἱ δὲ τὰς αὐτῶν θυγατέρας διαφθείροντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς ἐπιδημοῦντας ξένους κατασφάιτοντες, οἱ δὲ καὶ κρεῶν ἀνθρωπείων ἀπογευόμενοι, οἱ δ' ἀγχόνῃ τοὺς γεγηρακότας ἀπο-

24) Ξιφηφορεῖν τοὺς γεωπόνους. Certe sub initium imperii Diocletiani, in Gallia rusticanti coniuratione inter se facta arma arripuerant, et itinera infestabant, Bacaudarum sibi nomine imposito, ut scribit Orosius, Eutropius et Mamertinus in panegyricō Maximiani. Porro ex hoc Eusebii loco discimus, id genus latrocinii per totum fere orbem Romanum grassatum fuisse. — 25) [Ἀρρένεις — ἀπολαμβάνοντες. Vid. Rom. I, 27.] — 26)

πνίγοντες, κάπειτα τούτοις ἐστιώμενοι, οἱ δὲ κυβιν ἐτι ζῶντας παραβάλλοντες. Ἐπιλείψει με ὁ χρόνος, τὰ πάντα τῆς παλαιᾶς νόσου, τῆς δὴ τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος κικρατηκυίας δεηγούμενον. Ταῦτα καὶ ἀδελφὰ τούτοις μυρία· ὧν δὴ χάριν ὁ φιλόανθρωπος τοῦ θεοῦ λόγος, τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς ἀγέλης²⁶) οἶκτον λαβῶν, πάλαι μὲν διὰ τινων αὐτοῦ προφητῶν, καὶ ἐτι πρότερον δι' ἐτέρων θεοφιλῶν ἀνθρώπων, καὶ μετὰ τούτους διὰ τῶν μετέπειτα γνωρίμων, ἐπὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἀνεκαλεῖτο τοὺς ἀπεγνωσμένους, νόμοις καὶ παραινέσεσι ποικίλαις, διδασκαλίαις τε παντοίαις, προοίμια αὐτὰ καὶ στοιχεῖα θεοσεβείας εἰς ἀνθρώπους καταβαλλόμενος· ὡς οὐ· οὐκέτ' ἀνθρωπείας²⁷) δυνάμεως, κρείττονος δὲ ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐδεῖτο βοηθοῦ τὸ θνητὸν γένος, ὧδε κάκειῖσε πλανώμενον, ἀφειδῶς τε σπαραττόμενον, οὐχ ὑπὸ λύκων καὶ θηρίων ἀτιθάσων, δεινῶν δὲ καὶ ἀγρίων ὑπὸ δαιμόνων καὶ πνευμάτων ἀπεινῶν καὶ ψυχοφθόρων, ἦκε λοιπὸν ἡμῖν αὐτὸς μάλα προθύμως, καὶ παρῆν ἐφ' ἡμετέρας παρεμβολὰς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, πατρὸς παναγάθου πειθαρχῶν νεύματι· αἰτία δ' ἦν αὐτῶ τῆς ἐνταυθοῖ παρουσίας, τὰ δεδηλωμένα· ὧν δὴ ἔνεκα πάντων²⁸) εἰς θνητῶν ὀμιλίας παριῶν, οὐχ ὅπερ αὐτῶ σύνηθες ἦν, τοῦτ' ἔπραττεν, ἀσωμάτω μὲν ὄντι καὶ τὸν ἅπαντα κόσμον ἀφανῶς ἐπιπορευόμενῳ, ἔργοις δ' αὐτοῖς οὐρανίοις τε καὶ τοῖς κατὰ γῆν τὰς αὐτοῦ μεγαουργίας ἐκφαίνοντι, καινοτέρῳ δὲ καὶ τὸν συνήθη παραλλάιτοντι τρόπῳ· δι' ὄργανου γάρ τοι θνητοῦ τὰς πρὸς τοὺς θνητοὺς ὀμιλίας τε καὶ διατριβὰς ὑπέει, τὸ θνητὸν διὰ τοῦ ὁμοίου σῶσαι προμηθούμενος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Δ'.

Φέρε δὴ μετὰ ταῦτα, καὶ δι' ἣν αἰτίαν ὄργανον σώματος χρησάμενος εἰς ἀνθρώπων διατριβὰς παρῆει ὁ ἀσώματος τοῦ

Τῆς ἐναντίας λογικῆς ἀγέλης. Interpres legisse videtur τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς ἀγέλης. Sic enim vertit: *Gregis rationalis participis qui ex hominibus constat, misericordiam capere coepit. Ego vero malle legere τῆς ἑαυτοῦ λογικῆς ἀγέλης. Sic enim Eusebius deum verbum vocare solet pastorem gregis rationalis. Codex tamen Fuk. habet τῆς ἐν ἀνθρώποις compendiose scriptum. — 27) Ὡς ἂν οὐκέτ' ἀνθρωπείας. Scribendum est ὡς δὲ οὐκέτ' ἀνθρωπείας etc. vel ut est in codice Fuk. ὡς οὐν. — 28) Ὡν δὴ ἔνεκα πάντων. Olim conieceram scribendum esse ὧν δὴ ἔνεκα σπεύδων εἰς θνητῶν ὀμιλίας, vel certe παριῶν, quae coniectura certissima mihi videtur. Quamvis enim ex vulgata lectione idem sensus elici possit, tamen si eam retinemus, non video quo referri possint haec verba εἰς θνητῶν ὀμιλίας. Tandem vero codex Fuk. coniecturam nostram confirmavit, in quo scribitur ὧν δὴ ἔνεκα πάντων εἰς θνητῶν ὀμιλίας παριῶν.*

Θεοῦ λόγος, ἐξείπωμεν. Καὶ πῶς ἂν ἄλλως θεία καὶ ἀναφής, αἰὼνός τε καὶ ἀόρατος οὐσία, τοῖς ἐν γενέσει τὸν θεὸν καὶ ἐπιγῆς κάτω ζητοῦσιν, ἄλλως πως οὐ δυναμένοις¹⁾ ἢ μὴ βουλομένοις, τὸν τῶν ἀπάντων γενεσιουργόν τε καὶ ποιητὴν ἐποπτεύειν, ἢ δι' ἀνθρωπίου σχήματος τε καὶ εἶδους, ἑαυτὴν ἔφηεν; "Ὅθεν δι' ὄργάνου θνητοῦ καταλλήλου βοηθήματος, τοῖς θνητοῖς εἰς ὁμιλίαν κατῆι, ὅτι δὴ τοῦτ' αὐτοῖς φίλον ἦν· τὰ ὅμοια γοῦν, φασὶ, τοῖς ὁμοίοις φίλα· τοῖς δῆτα χαίρουσι τῇ τῶν ὁρομένων αἰσθήσει, ἐν ἀγάλμασι τε καὶ ζωάνων ἀψύχων γλυφαῖς θεοὺς ἀναζητοῦσιν, ἐν ὕλῃ τε καὶ σώματι τὸ θεῖον εἶναι φανταζομένοις, θνητοὺς τε ἄνδρας θεοὺς ἀναγορεύουσι, κατὰ ταῦτά πη²⁾ ἑαυτὸν ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ἐδείκνυ· διὸ δὴ νεῶν πανάγιον αὐτὸς ἑαυτῷ σωματικὸν ὄργανον κατεσκευάσατο, λογικῆς δυνάμεως αἰσθητικὸν οἰκητήριον, ἄγαλασμενὸν καὶ πανίερον, ζωάνου παντὸς ἀψύχου προτιμότερον. Τὸ μὲν γὰρ ἐξ ὕλης ἀψύχου δείκηνον, χερσὶ βαναύσων ἀνδρῶν ἐν εἰκόνι χαλκοῦ καὶ σιδήρου, χρυσοῦ τε καὶ ἐλέφαντος, λίθων τε καὶ ξύλων ἐν ὕλῃ τετεχνασμένον, προσφυῆς ἂν εἴη δαιμόνων οἰκητήριον· τὸ δ' ἐνθεον ἄγαλμα σοφίας ἐνθέου δυνάμει πεποικιλμένον, ζωῆς μετεῖχε καὶ νοεράς οὐσίας, ἄγαλμα πάσης ἀρετῆς ἔμπλεων, ἄγαλμα θεοῦ λόγου οἰκητήριον, νεῶς τε ἅγιος ἀγίου θεοῦ· οὐ δὴ ὁ ἔνοικος λόγος, θνητοῖς μὲν διὰ τοῦ συγγενοῦς συνῆν τε καὶ ἐγνωρίζετο, οὐ μὴν ὑπέπιπτε ταῖς ὁμοιοπαθείαις, οὐδ' ἀνθρώπου ψυχῆς τρόπον, τῷ σώματι κατεδραμεῖτο, οὐδέ γε χείρων αὐτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος, τῆς οἰκείας θεότητος μετεβάλλετο. Ὡς γὰρ οὐδ' ἡλίου φωτὸς πάθειεν τε ἀκτῖνες, τὰ πάντα πληροῦσαι, καὶ σωμάτων νεκρῶν καὶ οὐ καθαρῶν ἐφαπτόμεναι, ταύτῃ πολὺ πλέον ἢ ἀσώματος τοῦ θεοῦ λόγου δύναμις, οὐτ' ἂν πάθοι τὴν οὐσίαν, οὐτ' ἂν βλαβείη³⁾, οὐδ' ἂν χείρων πότε ἑαυτῆς γένοιτο, σώματος ἀσωμά-

Cap. XIV. 1) Ἄλλως θεοῦ δυναμένοις. Totus hic locus ita emendandus est: ἄλλως τε οὐ δυναμένοις ἢ μὴ βουλομένοις, τὸν τῶν ἀπάντων γενεσιουργόν τε καὶ ποιητὴν ὑποπτεύειν, εἰ μὴ δι' ἀνθρωπίου σχήματος τε καὶ εἶδους, ἑαυτὸν ἔφηεν. In codice Fuk. legitur ἄλλως πως οὐ δυναμένοις. [Val. emendationem si quae est, retento tamen ἄλλως πως, recepit Zimm.] — 2) Καὶ ταῦτά πη. Procul dubio scribendum est κατὰ ταῦτά πη. Id est: eodem modo dei sermo sese ostendit. Ita plane codex Fuketii. — 3) [Ὡς γὰρ οὐδ' ἡλίου — — ἂν βλαβείη. Eadem imago usurpatur in homilia Eusebii nomine inscripta, adversus Sabellium p. 5. cum aliis homiliis tanquam eiusdem Eusebii edita a Jac. Sirmondo Paris. 1648, unde simul vere esse illas homilias Eusebii nostri, collegit Tzschirner. de claris veteris ecclesiae oratoribus commentat. V. p. VII.: „Praeterea

τῆς ἐπαφωμένη· οὕτως δὴτα ὁ κοινὸς ἑπ' ἀπάντων ποιητῆρ, εὐεργετικὸν ἑαυτὸν τοῖς πᾶσι καὶ σωτήριον παρέσχε, δι' ὄργανου οὗ προβέβλητο ἀνθρώπου, οἷά τις μουσικὸς ἀνὴρ διὰ τῆς λύρας τὴν σοφίαν δεκνύμενος. Ὀρφέα μὲν δὴ μῦθος Ἑλληνικὸς, παντοῖα γένη θηρίων θέλγειν τῇ ᾠδῇ, ἐξημεροῦν τε τῶν ἀγρίων τοὺς θυμούς, ἐν ὄργανῳ πλήκτρῳ κρουομένων χορδαῶν, παραδίδοσι· καὶ τοῦθ' Ἑλλήνων ᾄδεται χορῶ, καὶ πιστεύεται ἄψυχος λύρα τιθασσεύειν τοὺς θῆρας, καὶ δὴ καὶ τὰ δένδρα, τὰς φηγοὺς⁴⁾ μεταβάλλειν, μουσικῇ εἰκοντα. Τοιγαροῦν ὁ πάνσοφος καὶ παραρμόνιος τοῦ θεοῦ λόγος, ψυχαῖς ἀνθρώπων πολυτρόποις κακίαις ὑποβεβλημέναις, παντοίας θεραπείας προβαλλόμενος, μουσικὸν ὄργανον χερσὶ λαβῶν αἰῶν ποιῆμα σοφίας⁵⁾ τὸν ἀνθρώπου, ᾠδᾶς καὶ ἐποιδᾶς διὰ τούτου λογικοῖς ἀλλ' οὐκ ἀλόγοις⁶⁾ θηροῖν ἀνεκρούετο, πάντα τρόπον ἀνήμερον Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, πάθη τε ἄγρια καὶ θηριώδη ψυχῶν τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας φαρμάκοις ἐξιόμενος καὶ νοσοῦσαις γε ψυχαῖς ταῖς τὸ θεῖον ἐν γενέσει καὶ σαίματι ἀναζητούσαις, οἷά τις ἰατρῶν ἄριστος, συγγενεῖ καὶ καταλλήλῳ βοηθήματι θεὸν ἐν ἀνθρώπῳ παρίστη. Κάπειτα σωματίων οὐχ ἦττον ἢ ψυχῶν ἐπιμελόμενος, σαρκὸς μὲν ἀφθαλμοῖς ἦν ὄραν θαύματα τινὰ παράδοξα καὶ θεϊκὰς τεραστείας τε καὶ δυνάμεις, ἀκοαῖς δὲ πάλιν σαρκὸς τὰς διὰ γλώττης καὶ σαρκὸς ὑπήχει διδασκαλίας, πάντα δ' ἐπιτελεῖ δι' οὗ ἀνεβλήθεν ἀνθρώπου,

homiliae, nostri nomine evulgatae, mutatae licet interpretis manu, binis illis orationibus, quas graecus legimus (i. e. huic de laudibus Constantini et ei quam inter ecclesiae Tyri instauratae solemnia Eusebius habuit, reservatae hist. eccles. X, 4.), admodum similes sunt. Hae enim non minus quam illae oratorem produunt non plane eximium at probabilem satis, atque id saeculum spirant, quo eloquentia Graecorum seniorum a veritate et simplicitate ad artes et ingenii lusus conversa, ad Christianos migrabat. Quid quod sententiae non paucae et imagines similes hic pariter atque illic reperiuntur, ut imago a radiis solis ducta, qui, coenum licet lutumque tangant, nullo tamen modo inquinantur, eo consilio usurpata, ut Christum e corporis humani sordibus labem non traxisse doceatur. Itaque homilias, Eusebii nomine inscriptas, genuinas habemus, nihil tribuentes Hieronymi silentio, a quo nec reliqua omnia nostri scripta commemorantur.

4) [Τὰ δένδρα τὰς φηγοὺς Val. Zimm., male. Probabiliter legendum est τὰ δένδρα καὶ τὰς φηγοὺς cum Lowthio, aut τὰ δένδρα delendum. Certe hoc Val. non vertit. Equidem vero satius dixi, post τὰ δένδρα comma ponere, quo certe intelligi possit Eusebii oratio.] — 5) Αὐτοῦ ποιῆμα σοφίας τὸν ἀνθρώπου. Naturam humanam quam Christus assumpsit, Eusebius vocat τὸν ἀνθρώπου, eo more quo Latini patres de Christo dicere solent, quod hominem assumpsit. Sic paulo ante usurpat Eusebius, cum ait: δι' ὄργανου οὗ προβέβλητο ἀνθρώπου. Occurrit etiam infra. — 6) Ἄλλ' οὐκ ἀλόγοις. Haec verba desunt in codice Fuk, et a Senu-

τοῖς οὐκ ἄλλως ἢ μόνως οὕτως τῆς τοιαύτης θεότητος συναισθῆσθαι δυναμένοις· καὶ ταῦτα ταῖς πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων αὐτὸς πάλιν⁷⁾ αἴλος, οἷος· καὶ πρὸ τούτου παρὰ τῷ πατρὶ ἦν, οὐτι μεταβαλὼν τὴν οὐσίαν, οὐδ' ἀφαινεθείσης τῆς αὐτοῦ φύσεως, οὐδέ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθεὶς, ἀλλ' ὥδε μὲν ἐνθά ἦν ἀνθρώπειον σκεῦος, τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς κεκωλυμένος· ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' ὃν ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γέ ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρόως ἐν τῷ τότε, τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ἐπεμέλειτο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας, ὁμοίως ἡμῖν ἀποκλειόμενος, οὐδέ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδιζόμενος, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐξ αὐτοῦ παραδιδούς τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μὴ ἀντιλαμβάνων, καὶ τῆς μὲν ἐσθίου δυνάμεως τῷ θνητῷ χορηγῶν, τῆς δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μετουσίας μὴ ἀντεπαρουάμενος· οὐκ οὐκ ἐμολύνετο τικτομένου τοῦ σώματος, οὐδέ τὴν οὐσίαν ἐπάσχειν ὁ ἀπαθής, τοῦ θνητοῦ πάλιν αὐτῷ διαιρουμένου⁸⁾· ἐπεὶ μηδὲ τῆς λύρας εἰ οὕτω τύχοι, κοπτομένης, ἢ τῶν χορδῶν διασπασμένων, πάσχειν εἰκὸς τὸν ἀνακρουόμενον· οὐδέ γε σοφοῦ τινὸς ἀνδρὸς τιμωρουμένου σώματος, τὴν ἐν τῷ σοφῷ σοφίαν, ἢ τὴν ἐν τῷ σώματι ψυχὴν ἀποκόπτεσθαι ἢ καίεσθαι, φαίημεν ἂν εἰκότως. Ταύτη τε πολὺ πλέον⁹⁾, οὐδέ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν βλάβος τι ἐκ τῶν τοῦ σώματος παθῶν ἀποφέρεισθαι, φῆναι εὐλογον, ὅτι μηδὲ τὸ τοῦ φωτὸς ἡμῖν ὑπόδειγμα, χραίνεσθαι τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐπὶ γῆς οὐρανόθεν ἐκπεμπομένας, πηλοῦ τε καὶ βορβόρου καὶ μiasμοῦ παντὸς ἐφαπτομένας, συνεχώρει· φωτίζεσθαι μὲν γὰρ καὶ ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ φωτὸς αὐγῶν οὐδὲν ἂν κωλύοι λέγειν, τὸ δὲ γε μὴν φῶς οὐκ ἔτι πηλοῦσθαι, οὐδέ τὸν ἥλιον μολύνεσθαι ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμιξίας. Καὶ μὴν ταῦτά γε τῆς φύσεως οὐκ ἂν εἴη ἀλλότρια· ὁ δὲ γε σωτὴρ καὶ ἀσώματος τοῦ θεοῦ λόγος, αὐτοζωῶν¹⁰⁾ τυγχάνων καὶ αὐτοφῶς νοερὸν, παντὸς οὐ ἂν ἐφα-

liaste addita mihi videntur. — 7) Μένων πάλιν αὐτός. Etsi hic locus vitio caret, tamen non possum omittere lectionem quam in Fuk. codice reperi, μένων αὐτὸ πάλιν αἴλος οἷος etc. quam quidem scripturam veriorerem puto. [Vocem αἴλος omisit Zimm.] Paulo post, ubi legitur ἐνθά ἦν τὸ ἀνθρώπειον σκεῦος, vocem addidi ex codice Fuk. qui sic habet: ἐνθά ἦν αὐτῷ τὸ etc. — 8) Τοῦ θνητοῦ πάλιν αὐτῷ διαιρουμένου. Scribendum est διαιρουμένου, ut legitur in codice Fuk. — 9) Ταύτη τε πολὺ πλέον. Scribo ταύτη γε καὶ πολὺ πλέον. In cod. Fuk. scriptum est ταύτη πολυπλέον. [Ita Zimm. Ego satis habui ταύτη scribere.] Atque ita locutus est Eusebius paulo ante. — 10) Αὐτό ζωῶν τυγχάνων. Verbum

ψαίτο ἐνθέω καὶ ἄσωμάτῳ δυνάμει, ζῆν τοῦτο ἀνάγκη καὶ ἐν
 λογικῷ διάγειν φωτί· ταύτῃ τοι καὶ σώματος¹¹⁾), οὐ ἂν ἐψά-
 ψαίτο, ἠγίασται τοῦτο καὶ πεφώτισται, καὶ αὐτίκα πᾶσά γε
 νόσος αὐτῷ καὶ ἀρρώστια καὶ πάθος ὑπεξίσταται, ἀντιλαμβάνει
 δὲ τῆς ἐξ αὐτοῦ πληρώσεως τὰ ἐν στερήσει. Διὸ δὴ τὸν
 πάντα βίον ταύτῃ πῆ διετέλεσ, τότε μὲν τοῦ σωματικοῦ ὄρ-
 γάνου τὴν πρὸς ἡμᾶς ὁμοιοπάθειαν ὑποδεικνύς, τότε δὲ τὸν
 θεὸν λόγον ὑποφαίνων, μεγαλουργῶν καὶ παραδοξοποιῶν ὡς
 θεὸς, καὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι προαναφωνῶν τὰς προῤῥή-
 σεις, καὶ τὸν μὴ τοῖς πολλοῖς ὁρώμενον θεοῦ λόγον τοῖς ἔργοις
 αὐτοῖς ἐπιδεικνύμενος ἐν τεραστίαις πράξεσι, θαύμασί τε καὶ
 σημείοις καὶ παραδόξοις δυνάμεσι, ναὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις¹²⁾
 ἐνθέοις, ἄνω πρὸς τὸν ὑπερουράνιον τόπον τὰς ψυχὰς παρα-
 σκευάζεσθαι προαγούσαις.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Ε'.

Τί δὴ λείπεται ἐπὶ τούτοις; Αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ παντός κε-
 φάλαιον ὅποιαν ἔσχε τὴν αἰτίαν, ἐξειπεῖν· λέγω δὴ, τὸ πολυ-
 θρύλλητον τοῦ βίου τέλος, καὶ τοῦ πάθους τὸν τρόπον, τῆς
 μετὰ τὸν θάνατον ἀναμνήσεως¹⁾ αὐτοῦ τὸ μέγα θαῦμα· μετὰ
 δὲ τὴν τούτων θεωρίαν, τὰς ἀποδείξεις πάντων δι' ἐναργῶν
 πιστωσόμεθα μαρτυριῶν. Ὁργάνῳ μὲν οὖν θνητῷ δι' ἃς προει-
 πομεν αἰτίας, οἷα δὴ ἀγάλματι θεοπρεπεῖ κεχρημένος, τούτῳ
 αὐτῷ²⁾ οἷα μέγας βασιλεὺς δι' ἔρμηνέως τὸν ἀνθρώπειον δι-
 εξελθῶν βίον, πάντ' ἐπαξίως θεϊκῆς δυνάμεως διεπράξατο. Εἰ
 μὲν οὖν ἄλλως πως μετὰ τὰς ἐν ἀνθρώποις διατριβὰς, ἀφανῆς

αὐτὸ ζῶν, et quod sequitur αὐτὸ φῶς scribendum est continue instar
 unius vocabuli, hoc est, ὑφ' ἐν ut Graeci dicunt. Porro in editione
 Genevensi confusus erat locus vitio typographorum, quem nos ita resti-
 tuimus: παντός οὐ ἂν ἐψάψαίτο. Atque ita plane legitur in codice Fuk.
 — 11) Ταύτῃ τὸ καὶ ἄσωματος. Procul dubio scribendum est ταύτῃ τοι
 καὶ σώματος, οὐ ἂν ἐψάψαίτο etc. Qua emendatione nihil certius. Nam
 Eusebium de corpore hic loqui, sequentia plane demonstrant. Atque ita
 in codice Fuk. scriptum inveni. — 12) Καὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις. Lego
 ναὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις. Sic enim Graeci loqui solent. Ita certe habet
 codex Fuk.

Cap. XV. 1) Τῆς μετὰ θάνατον ἀναμνήσεως. Scribendum est ἀνα-
 βιώσεως, ut legisse videtur interpres. [Zimm. ἀναβιώσεως scripsit.] Mox
 legendum est μετὰ δὲ τὴν τούτων θεωρίαν, ut est in codice Fuk. —
 2) Κεχρημένος τε, τοῦτο αὐτό. Transposita hic sunt vocabula, ut passim
 in his libris accidisse iam monui. Scribo igitur κεχρημένος, αὐτῷ τε
 τούτῳ οἷα μέγας βασιλεὺς etc. In codice Fuketii κεχρημένος, τούτῳ αὐτῷ

γεγονώς³⁾ ἐξαίφνης ἀπέστη, ὑποκλέψας λάθρα τὸν ἔρμηνα, καὶ τὸ οἰκεῖον ἄγαλμα, φυγῇ τὸν θάνατον διαδραῖναι σπουδάσας, καὶ πάλιν τὸ θνητὸν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ φθορᾶ καὶ ἀπωλεία συμψηφίσας, φάσματι ἂν ἐώκει τοῖς πᾶσιν, καὶ οὐτ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ.⁴⁾ τὰ πρέποντα διεπράξατο, ζωὴ μὲν τυγχάνων καὶ θεοῦ λόγος καὶ θεοῦ δύναμις, φθορᾶ δὲ καὶ ἀπωλεία τὸν αὐτὸν αὐτοῦ παραδοὺς ἔρμηνα. Οὐτ' ἂν τὰ κατὰ δαιμόνων αὐτῷ πεπραγμένα, διὰ τῆς τοῦ θανάτου συμπλοκῆς τέλους ἤξιούτο· οὐκ ἂν ἐγνώσθη, ὅποι ποθ' ὑπῆρχε χωρήσας· οὐτ' ἂν ἐπιστεύθη τοῖς μὴ παρειληφόσιν, οὐτ' ἂν θανάτου τὴν φύσιν ἐφάνη κρείττων, οὐτ' ἂν τὸ θνητὸν τῆς οἰκείας ἡλευθέρου φύσεως· οὐτ' ἂν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἠκούσθη, οὐτ' ἂν θανάτου καταφρονεῖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπεισεν, οὐτ' ἂν τῆς μετὰ τὸν θάνατον παρὰ θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα τοῖς τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετιούσι παρεστήσατο· οὐτ' ἂν τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἐπλήρου, οὐτ' ἂν ταῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ προρρήσεις σύμφωνά παρεῖχε τὰ ἀποτελέσματα, οὐτ' ἂν τὸν ὕστατον ἀπάντων ἀγῶνα διῆλθεν· οὗτος δ' ἦν ὁ κατὰ τοῦ θανάτου. Διὸ δὴ τούτων ἕνεκα πάντων, ἐπεὶ γ' ἐχρῆν ἐξάπαντος τὸ θνητὸν ὄργανον, μετὰ τὴν αὐτάρκη διακονίαν ἦν τῷ θεῷ λόγῳ διηκονήσατο, τέλους θεοπρεποῦς τυχεῖν, ταύτην πη καὶ αὐτῷ ὁ θάνατος οἰκονομεῖται. Δυοῖν γὰρ λειπομένων τῷ τέλει⁵⁾, ἢ φθορᾶ καὶ ἀπωλεία παραδοῦναι τὸ πᾶν,

etc. — 3) Ἀφανῆς ὡν γεγονώς. Alterutrum horum verborum delendum est. — 4) Καὶ ὅταν αὐτὸς ἑαυτῷ. Procul dubio scribendum est καὶ οὐτ' ἂν αὐτὸς ἑαυτῷ τὰ πρέποντα διεπράξατο, prorsus necessaria emendatione, quam sequentia plane confirmant. [Vgl. emendationem praeunte Zimm. recepi.] — 5) Δυοῖν γὰρ λειπομένων τῷ τέλει. Non probō versionem interpretis, qui hunc locum ita reddidit: *Nam cum duae rationes abeundi ex hac vita sibi reliquae essent. Quasi in Graeco legeretur τοῖν τελοῖν. Sensus igitur Eusebii hic est: cum duorum alterum a Christo necessario faciendum esset in exitu vitae, ut scilicet aut corpus suum morti penitus consumendum dederet, aut se morte superiorem declararet etc.* Vides quam diversus hic sensus sit ab illo interpretis. Neque enim duplex ratio exeundi e vita Christo suppetebat, sed unica; mors scilicet. Quippe omnes, ut ait poeta, una manet mors. Verum in morte, duorum alterum Christo faciendum supererat, ut vel morti penitus succumberet, corpusque suum ei tanquam opima spolia traderet, vel se morte superiorem ostenderet, et corpus suum, velut praedam ex faucibus mortis eriperet. Adde quod Eusebius paulo ante demonstravit, mortem necessario fuisse Christo subeundam. Si enim corpus suum clam et quasi furtim ex hac vita subducere voluisset, omnes procul dubio spectrum illum fuisse, non autem verum hominem credissent. Alias praeterea rationes affert, quibus id adstruat. Quibus expositis ita demum concludit. Has omnes ob causas, inquit, quando quidem prorsus necesse erat ut corpus illius exitum deo dignum sortiretur;

καὶ τοῦ παντός δράματος⁶⁾ αἰσχίστην ποιήσασθαι τὴν τοῦ βίου καταστροφήν, ἢ θανάτου ἑαυτὸν κρείττονα ἀποφῆναι, θεϊκῆ δυνάμει τὸ θνητὸν ἀθάνατον παραστησάμενον· τὸ μὲν πρῶτον ἀνοίκειον τῆς ἐπαγγελίας ἦν· οὐ γὰρ δὴ πῦρὸς οἰκεῖον, τὸ ψύχειν, οὐδὲ φῶς, τὸ σκοτίζειν⁷⁾· οὕτως οὐδὲ ζωῆς, τὸ θανατοῦν, οὐδὲ θείου λόγου, τὸ παραλόγως ἐνεργεῖν· ποῖον οὖν εἶχε λόγον, τὸν ἐτέροις ζωὴν ἐπαγγειλάμενον, τὸ οἰκεῖον ὄργανον φθειρόμενον παριδεῖν, ἀπωλεία τε παραδοῦναι τὸ αὐτοῦ ἄγαλμα, καὶ τὸν τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐρμηνέα θανάτου λυμῆνασθαι, τὸν τοῖς πρόσφυξιν ἀθανασίαν προμνῶμενον; Οὐκοῦν τὸ δεύτερον, ἀναγκαῖον ἦν, λέγω δὴ τὸ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι· πῶς οὖν ἐχρῆν τοῦτο ποιήσασθαι; Λαθραῖως ἄρα καὶ κλοπιμαίως, ἢ τοῖς πᾶσιν ἀριπρεπῶς καὶ ἀριδῆλως; Ἀλλὰ σκοτεινὸν μὲν καὶ κρυφαῖον αὐτῷ πραχθέν τὸ κατόρθωμα, μηδενί τε γνωσθέν, οὐδένα ἂν ὤνησε, βοηθὲν δὲ καὶ ἄκουσθεν εἰς ἅπαντας, τοῖς πᾶσιν τὴν ἐκ τοῦ θαύματος παρεῖχεν ὠφέλειαν. Εἰκότως ἄρα ἐπειδὴ ἐχρῆν τὸ αὐτοῦ ὄργανον κρείττον θανάτου φῆναι, καὶ τοῦτο πράξαι μὴ εἰς τὸ ληληθὸς, ἀλλ' ἐπ' ὄψεσιν ἀνθρώπων, οὐ φεύγει μὲν τὸν θάνατον· ἢ γὰρ ἂν δειλὸς καὶ θανάτου χείρων ἐνομίσθη· διὰ δὲ τῆς πρὸς τὸν θάνατον συμπλοκῆς οἷα πρὸς ἀντάγωνιστήν, τὸ θνητὸν ἀθάνατον παρίστα, τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ἀναδεδεγμένος. Ὡσπερ δὲ εἴ τις ἄκουστον⁸⁾ ἡμῖν καὶ πῦρὸς κρείττον σκευὸς τι δεῖξαι ἠθέλησεν, οὐκ ἂν ἄλλως τὸ θαῦμα παρεστήσατο, ἢ τῷ πυρὶ παραδοῦς τὸ μετὰ χεῖρας, κάπειτα αὐτὸ σῶον καὶ ἀδιάφθορον ἐξελὼν τοῦ πῦρὸς, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁ τῶν ὅλων ζωοποιὸς τοῦ θεοῦ λόγος, τὸ θνητὸν ὄργανον ὡς πρὸς ἀνθρώπων κέχρητο σωτηρίαν, κρείττον θανάτου δεῖξαι βουληθεὶς, κοινωνόν τε ἀποφῆναι τῆς οἰ-

mortem suam Christus ita dispensavit. Duorum alterum in fine huius vitae ipsi faciendum erat, et cetera, ut iam dixi. Et haec quidem optime inter se cohaerent. Interpretis autem expositio ab Eusebii mente prorsus aliena est, cum Eusebius non duplicem ex hac vita discedendi rationem, sed unicam Christo relictam fuisse demonstraverit. [Cf. Lactant. institt. IV, 20.] — 6) Καὶ τοῦ παντός δράματος. Malim scribere καὶ ὡσπερ δράματος αἰσχίστην ποιήσασθαι τὴν τοῦ παντός βίου καταστροφήν. [Vide quae animadverti ad Euseb. M. P. c. XI. T. III. p. 138.] — 7) Οὐδὲ φῶς τὸ κτίζειν. Scribendum est τὸ σκοτίζειν, ut habet codex Fuk. — 8) Εἴ τις ἄκουστον. Addendum est necessario vocabulum ἄκουστόν τι σκευὸς. Certe in codice Fuk. legitur εἴ τις ἄκουστον ἡμῖν καὶ πῦρὸς κρείττον σκευὸς τι, quomodo etiam legit Christophors. Paulo post codex Fuk. habet σῶον καὶ ἀδιάφθορον ἐξελὼν τοῦ πῦρὸς, non ut in editione

πείας ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας, εὖ μάλα χρησίμως ὑπῆκει τὴν οἰκονομίαν⁹⁾, τὸ μὲν σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπὼν¹⁰⁾, καὶ τὸ θνητὸν τῷ θανάτῳ παραδοὺς εἰς ἔλεγχον τῆς οἰκείας φύσεως, εἰτ' οὐκ εἰς μακρὰν αὐτὸ τοῦ θανάτου πάλιν ὑφαιρούμενος, εἰς παράστασιν τῆς ἐνθέου δυνάμεως, δι' ἧς παντὸς θανάτου κρείττονα τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεῖσαν ζωὴν αἰδίου ἔφαινεν¹¹⁾. Ἡ δ' αἰτία πρόδηλος καὶ σαφής· ἐπειδὴ γὰρ τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς, ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἀναγκαῖον ἦν, ζωῆς τῆς μετὰ θάνατον ἐναργῆ τὴν παλιγγενεσίαν, ἐφ' ἣν τὰς ἑαυτῶν ἐλπίδας ἀναρτᾶν αὐτοὺς ἐδίδασκε, κρείττονας εἶναι θανάτου παρασκευάζων, εἰκότως τοῦτ' αὐτοῖς ὄραν ὀφθαλμοῖς παρεῖχε. Χρὴ γὰρ τοὺς μέλλοντας¹²⁾ εὐσεβῆ μετιέναι βίον, τοῦτο πρῶτον πάντων ἀναγκαιότατον μάθημα· δι' ἐναργοῦς ὄψεως παραλαβεῖν, καὶ πολὺ μᾶλλον ἐκείνους, τοὺς εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην μέλλοντας αὐτὸν ὅσον οὐπω κηρύττειν, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἔθνεσι πᾶσι προκαταβληθεῖσαν θεογνωσίαν¹³⁾ εἰς πάντας καταγγέλλειν ἀνθρώπους. Οὗς δὲ πείσμα μέγιστον ἀναλαβεῖν¹⁴⁾ ἐχρῆν τῆς

Genevensi legitur διάφορον τοῦ πυρός. — 9) Ὑπῆκει τὴν οἰκονομίαν. Hoc loco οἰκονομία ab Eusebio sumi videtur pro morte seu passione Christi. Sic paulo antea dixit de Christo ταύτη τοι καὶ αὐτῷ ὁ θάνατος οἰκονομεῖται. Vide quae notavi ad librum I. historiae ecclesiasticae, ubi vocabulum οἰκονομίας non solum de nativitate, sed etiam de morte Christi sumi solere, pluribus exemplis probavi. Certe Epiphanius sacramentum eucharistiae vocat λατρείαν τῆς οἰκονομίας, id est, cultum passionis dominicae, eo quod in hoc praecipue sacramento Christi passio a Christianis colatur. — 10) Τὸ μὲν σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπὼν. Haec benigna interpretatione adiuvanda sunt. Christus enim ne minimo quidem temporis puncto corpus suum reliquit. Quippe qui, ut vulgo dici solet, id quod semel assumpsit, nunquam dimisit. Sed corpus suum animae consortio destitui aliquantisper passus est. [Cf. Jortin Anmerkungen über die Kirchenhistorie T. III. p. 167 sq.] Mox codex Fuk. habet καὶ τῷ θνητῷ θανάτῳ παραδοὺς. Ego verd mallet scribere καὶ τὸ θνητὸν τῷ θανάτῳ παραδοὺς etc. [Ita cum Zimm. dedi. Val. καὶ τῷ θνητῷ τῷ θανάτῳ π.] — 11) Αἰδίου ἔφαινεν. Christus enim resurgens a mortuis, perspicue declarabat vitam aeternam, quam cunctis hominibus praedicaverat, omni morte superiorem esse. Atque hoc interpretes non intellexit; qui licet alioqui satis elegans, a vero tamen sensu plerumque aberrat, adeo ut in hac quidem parte longe inferior videatur huius panegyrici versio interpretatione historiae ecclesiasticae. — 12) Χρὴ γὰρ τοὺς μέλλοντας. Malim scribere χρῆν, id est, oportebat. Quam scripturam secutus videtur interpretes. — 13) Ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἔθνεσι προκαταβληθεῖσαν θεογνωσίαν. Dupliciter intelligi potest quod ait Eusebius, Christum antequam moreretur, semina quaedam notitiae dei in gentes sparsisse. Aut enim intelligit semina quae a natura insita sunt in animis hominum, quibus ad notitiam dei informantur, aut certe praedicationem Christi, qui cum in terris ageret, non solis iudaeis, verum etiam gentilibus veri dei cultum annuntiaverat. — 14) Πείσμα μέγιστον ἀναλαβεῖν. Hoc loco πείσμα posuit Eusebius pro πείσει seu persuasione, cum tamen πείσμα pro firmamento et pro retinaculo navis frequentius usurpari soleat. Sic in libro

μετὰ τὸν θάνατον ζωῆς, ὡς ἂν ἀδελφοὶ καὶ ἄφοβοι θανάτου, τὸν κατὰ τῶν ἔθνῶν¹⁵⁾ τῆς πολυθέου πλάνης ἄγωνα προθύμως ἀναδέξοιντο· μὴ γὰρ θανάτου καταφρονεῖν μελετήσαντες, οὐκ ἂν πώποτε πρὸς τὰ θεινὰ παρεσκευάζοντο· διὸ δὴ ἀναγκαίως, ὀπλίζων αὐτοὺς κατὰ τῆς τοῦ θανάτου δυναστείας, οὐ φηματίοις καὶ φωναῖς παρεδίδου τὸ μάθημα, οὐδὲ λόγοις ὁμοίως ἀνθρωπίνοις, τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας πιθανῶς ἐξ εἰκότων συντάττων, αὐτῷ δὲ ἔργῳ τὰ κατὰ τοῦ θανάτου ἐπεδείκνυ αὐτοῖς τρόπαια. Πρώτη μὲν οὖν αὕτη καὶ μεγίστη αἰτία τῆς τοῦ σωτήρος ἡμῶν κατὰ τοῦ θανάτου παρατάξεως· τὸν γοῦν φοβερόν τοῖς πᾶσι θάνατον, τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς τὸ μηδὲν ὄντα ἐδείκνυ, καὶ τὴν ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτοῦ ζωὴν¹⁶⁾ τοῖς αὐτῶν ὀφθαλμοῖς δι' ἐναργούς ὕψους παρίστη, ἀπαρχὴν τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐλπίδος, ζωῆς τε τῆς παρὰ θεῷ καὶ ἀθανασίας, αὐτὴν ἐκείνην πεποιημένος· δευτέρα δ' ἂν αἰτία εἴη τῆς ἀναβιώσεως, ἢ τῆς ἐν σώματι κατοικησάσης ἐνθέου δυνάμεως ἐνδειξις· ἐπειδὴ γὰρ τὸ πρότερον τοὺς ὑπὸ θανάτου νενικημένους ἄνδρας θνητοὺς ἐθείαζον ἄνθρωποι, ἥρωάς τε καὶ θεοὺς ἀνόμαζον τοὺς ὑπὸ θανάτου κεκρατημένους, κακεῖ εἰκότως ἑαυτὸν ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας ἔφηνεν ὁ φιλόανθρωπος τοῦ θεοῦ λόγος, κρείττονα θανάτου φύσιν ἀνθρώποις δεικνύς, καὶ τὸ μὲν θνητὸν μετὰ τὴν λύσιν, ἐπὶ τὴν δευτέραν ζωὴν ἄγων, τρόπαιον δὲ ἀθανασίας κατὰ τοῦ θανάτου τοῖς πᾶσι παρέχων ὄραν, καὶ μόνον τοῦτον ἐν θανάτῳ θεὸν ἀληθῆ εἶναι διδάσκων ὁμολογεῖν, τὸν τὰ βραβεῖα τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης ἀναδησάμενον. Ἔχομι ἂν σοι καὶ τρίτην ὑπογράψαι αἰτίαν τοῦ σωτηρίου θανάτου. Ἱερεῖον ἦν ὑπὲρ τοῦ κοῦρου γένους ἀναπεμπόμενον.¹⁷⁾ τῷ

de martyribus Palaestinae pag. 344. σαφές τε πείσμα καὶ βέβαιον. Utitur eadem voce Clemens Alexandrinus non semel. Chrysostomus homilia 1. in epistolam ad Ephesios notat hanc vocem esse plebeiam, qua vehemens quaedam atque enixa voluntas significatur: οὕτω γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ἐπίτασιν τοῦ θελήματος δηλοῦντες, κατὰ τὸ πείσμα ἡμῶν λέγομεν. — 15) Κατὰ τῶν ἔθνῶν. Scribendum est κατὰ τῆς τῶν ἔθνῶν πολυθέου πλάνης etc. Paulo post lego ἐπιδεικνύς αὐτοῖς τρόπαια. Utramque emendationem confirmat codex Fuketii. — 16) Ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτοῦ ζωὴν. Hic locus non mediocrem habet difficultatem. Quomodo enim intelligi potest quod ait Eusebius, vitam illam quam Christus promissit, primitias esse futurae apud deum vitae? Procul dubio per vitam nobis a Christo promissam, intelligit Eusebius resurrectionem, quae veluti initium est et exordium aeternae illius apud deum vitae. Seu potius resurrectionem corporis Christi intelligit, quae fuit primitiae et quasi pignus spei ac resurrectionis nostrae, ut docet Eusebius in fine huius capituli. — 17) [Ἀναπεμπόμενον male Val. Reading. Zimm. Ipse Reading. in Corrigen- dis ad h. l.: „ἀναπεμπόμενον, inquit, Val. editt. mutandum in q nisi

παμβασιλεῖ τῶν ὅλων θεῶ, ἱερεῖον ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης καθιερούμενον, ἱερεῖον δαιμονικῆς πλάνης ἀποτρόπαιον. Ἱερείου δῆτα ἐνὸς καὶ μεγάλου θύματος τοῦ πανιέρου σώματος τοῦ σωτήρος ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαιασθέντος, καὶ πάντων ἐθνῶν τῶν πρὶν ἀσεβείᾳ¹⁸⁾ δαιμονικῆς πλάνης ἐνεσχημένῶν ἀντίψυχον¹⁹⁾ ἀνενεχθέντος, πᾶσα λοιπὸν ἢ τῶν ἀνάγκων καὶ ἀνιέρων δαιμόνων²⁰⁾ δύνამις καθήρητο, ἐλύετό τε καὶ παρεῖτο αὐτίκα δυνάμει κρείττονι πᾶσα γεώδης καὶ ἀπατηλὴ πλάνη. Τὸ μὲν οὖν ἐξ ἀνθρώπων σωτήριον θῦμα²¹⁾, αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ λόγου σωματικὸν ὄργανον, ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀνθρώπων ἀγέλης καθιεροῦτο· καὶ τοῦτ' ἄρα ἦν τῷ θανάτῳ παραβηβλημένον σφάγιον, περὶ οὗ λόγων ἱερῶν βοῶσι φωναί, τοτὲ μὲν ὧδε πη λέγουσαι²²⁾· „Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου,“ τοτὲ δὲ ὧδε προαναφωνοῦσαι· „ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφρων.“ καὶ τὸ γε αἷτιον διδάσκουσιν ἐπιλέγουσαι· „οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται. Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει, αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ ἐμαλακίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν. Τῷ μάλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν· πάντες ὡς πρό-

ἀναπεριτώμενον in Genevensi edit. vertimus in ἀναπετώμενον.“ Sed illud ἀναπεριτώμενον Genev. edit. ipsum nihil est nisi παραφρασμα typothetae.] — 18) Τῶν πρὶν ἀσεβείας. Non dubito quin scripserit Eusebius ἀσεβεία δαιμονικῆς πλάνης ἐνεσχημένῶν. Alludit autem Eusebius ad crimen laesae maiestatis, quod Graeci ἀσεβείας ἐγκλημα vocare solent, ut patet ex Dione Cassio, non uno in loco. [Cum Zimm. ἀσεβεία scripsi. Bene vertit Val.: „pro vita omnium gentium, quae daemoniacae superstitionis impietate obstrictae, tanquam laesae maiestatis reae, tenebantur.“] — 19) Ἀντίψυχον. Vox elegans, ex intimis magorum ac Theurgicorum arcanis deprompta, qui homines immolandos aiebant, ut aliorum vita redimeretur. Sic Antinous ad vicem Hadriani principis, ut eius fata produceret immolatus est, quemadmodum refert Aurelius Victor et alii. Hoc est ἀντίψυχον, seu ψυχὴ ἀντὶ ψυχῆς, ut loquitur Aristides in quinta oratione sacra. Porro necesse erat, ut is qui hoc pacto immolabatur, sponte se iugulandum offerret. Quod quidem tum ex Aristide, tum ex Aurelio Victore colligitur. In quo scribitur: cum voluntarium ad vicem magi proposcissent. Sed et mos ille Romanorum qui se pro salute principis devovebant, id ipsum clare indicat. [Cf. Excurs. XII. ad Euseb. H. E. T. III. p. 416 sqq.] — 20) Ἀνάγκων καὶ ἀνιέρων δαιμόνων. Scribendum est ἀνάγκων, cuiusmodi error iam supra notatus est. Certe in codice Fuk. legitur ἀνάγκων. Et paulo post idem codex habet ἐλύετό τε καὶ παρεῖτο. — 21) Σωτήριον θῦμα. Scribendum est θῦμα, quod miror a Christophorsono animadvertum non fuisse. Sic paulo ante dixit Eusebius ἱερείου δῆτα ἐνὸς καὶ μεγάλου θύματος. [Cum Zimm. scripsi θῦμα.] — 22) [Ὦδε πη λέγουμαι. Vid. Ioh. I, 29. Loci proxime sequentes sunt Ies. LIII, 7. LIII, 4—6.]

βατα ἐπλανήθημεν, ἕκαστος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη. Καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν." Τὸ μὲν οὖν ὄργανον τὸ ἀνθρώπειον τοῦ θεοῦ λόγου διὰ ταύτας καθιερούτο τὰς αἰτίας· οὗτος δὲ ὁ μέγας ἀρχιερεὺς, ὁ τῷ πανηγυρόντι καὶ παμβασιλεῖ θεῷ ἱερωμένος, ἕτερος ὢν παρὰ τὸ ἱερεῖον, θεοῦ λόγος, θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, τὸ θνητὸν οὐκ εἰς μακρὸν ἀνεκαλεῖτο τοῦ θανάτου. Καὶ τοῦτο τῷ πατρὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν σωτηρίας τὴν ἀπαρχὴν παρίστη, τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως, τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦθ' ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἀνεγείρας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ις'.

Ἄλλα γὰρ τούτων ὧδε ἐχόντων, ὧρα καὶ ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις¹⁾ ἐλθεῖν· εἰ δὲ ἀποδείξεως δεῖ τὰ τῆς τούτων ἀληθείας²⁾, καὶ εἰ δὲ ἐναργῶν πραγμάτων ἀναγκαῖον πιστώσασθαι τὰς μαρτυρίας· δέχου δὲ ταύτας, εὐγνώμονα τῷ λόγῳ τὴν ἀκοὴν παρασκευάσας. Διήρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς ἔθνη, καὶ τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος εἰς ἐπαρχίας καὶ ἔθναρχίας καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέμνητο³⁾· ἐξ ὧν μάχαι συνεχεῖς καὶ πόλεμοι, δηώσεις τε καὶ ἀνδροποδισμοὶ κατ' ἀγροὺς καὶ κατὰ πόλεις, οὔποι' αὐτοὺς διελίμπανον· ἱστοριῶν τε ὑποθέσεις μυρίαί, μοιχεῖαι τε καὶ γυναικῶν ἀρπαγαί, ἔνθεν τὰ Ἰλίου κακὰ⁴⁾, καὶ αἱ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις μνημονευόμεναι τῶν παλαιῶν τραγωδίαί· τούτων δ' οὐκ ἂν ἀμάρτοισι τὰς αἰτίας τῆ πολυθέῳ πλάνῃ προσγράφων· ὡς δὲ τὸ σωτήριον ὄργανον, αὐτῷ δὴ τὸ πανάγιον τοῦ Χριστοῦ σῶμα, τὸ κρεῖττον ἀπάσης δαιμονικῆς πλάνης ἐνεργείας ὄφθην, κακίας τε τῆς δι' ἔργων καὶ λόγων ἀλλότριον, νικητήριον τρό-

Cap. XVI. 1) [Ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις. Plura ex his argumentis attulit Eusebius in libris quoque suis praeparationis et demonstrationis evangelicae. Cf. Münscher Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 243 sqq.] — 2) Τῆς τούτων ἀληθείας. Totus hic locus ita mihi restituendus videtur: εἰ δὲ ἀποδείξεως δεῖ τὰ τῆς τούτων ἀληθείας, καὶ εἰ δὲ ἐναργῶν πραγμάτων etc. [Ita scripsit Zimm.] — 3) Κατετέμνητο. Scribendum est κατατεμνόμενον. In codice Fuk. totus hic locus ita legitur: διήρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς ἔθνη, καὶ τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος, εἰς ἔθναρχίας καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέμνητο. — 4) Ἐνθα τὰ Ἰλίου κακὰ. Malim scribere ἔνθεν. Paulo post lego κρεῖττον πάσης δαιμονικῆς ἐνεργείας ὄφθην etc. expuncta voce πλάνης utpote superflua. Nisi malis scribere cum codice Fuketii πλάνης καὶ ἐνεργείας. — 5) Τρόπαιον

παιὼν τε παλαιῶν κακῶν⁵⁾ ἀποτρόπαιον κατὰ δαιμόνων ἀνψούτο, ἐλύετό τε αὐτίκα πάντα δαιμόνων ἔργα· καὶ οὐκέτ' ἦσαν τοπαρχίαι καὶ πολυαρχίαι, τυραννίδες τε καὶ δημοκρατίαι, αἷ τε διὰ ταῦτα συνιστάμεναι κατὰ πόλεις καὶ κατὰ χώρας δηώσεις καὶ πολιορκίαι· ἀλλὰ θεὸς μὲν εἰς εἰς πάντας⁶⁾ ἐκηρύττετο. Ἐν ταύτῳ δέ, καὶ βασιλεία μία τοῖς πᾶσιν ἢ Ῥωμαίων ἐπήνθει, ἀνήρητό τε ἀθρόως ἢ ἐξ αἰῶνος ἄπιστος⁷⁾ καὶ ἀκατάλλακτος τῶν ἐχθρῶν ἔχθρα· ὡς δὲ ἐνὸς θεοῦ γνώσις πᾶσιν ἀνθρώποις παρεδίδοτο, καὶ τρόπος εἰς εὐσεβείας, σωτήριός τε ἢ Χριστοῦ⁸⁾ διδασκαλία, κατὰ ταῦτα καὶ βασιλείου ἐνὸς ὑφ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον καθ' ὅλης τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ὑποστάντος, εἰρήνη βαθεῖα τὰ σύμπαντα διελάμβανεν, ὁμοῦ τε καὶ ὑφ' ἐνὶ καιρῷ ὡσπερ ἐξ ἐνὸς θεοῦ νεύματος, ἀνεφύοντο εἰς ἀνθρώπους ἀγαθῶν δύο βλαστοί, ἢτε Ῥωμαίων ἀρχή, καὶ ἡ εὐσεβῆς διδασκαλία. Πρὸ γε μὴν ταύτης, οἱ μὲν ἀφωρισμένως Συρίας ἐκράτουν, οἱ δὲ τῆς Ἀσίας ἐβασίλευον, ἄλλοι δὲ Μακεδονίας· τὴν δὲ Αἴγυπτον ἀποτεμοῦντες ἕτεροι, κατεῖχον, καὶ χώραν τὴν Ἀρῥάβων ὡσαύτως ἄλλοι· ναὶ μὴν καὶ Παλαιστινῶν τὸ Ἰουδαίων ἐκράτει γένος· κατὰ κώμας τε καὶ κατὰ πόλεις καὶ κατὰ πάντα τόπον, ὡσπερ ὑπὸ τινος παραπληξίας κατ' ἀλλήλων φονῶντες καὶ δαιμονῶντες ἀληθῶς, πολέμοις καὶ μάχαις ἐσχόλαζον· ἀλλὰ γὰρ ἀθρόως ἅπαντα ὡσπερ ἀπὸ ἑύσεως μιᾶς δύο μεγάλαι προελθοῦσαι δυνάμεις, ἡμέρωσάν τε καὶ εἰς φιλίαν συνήγαγον, ἢ τε Ῥωμαίων ἀρχὴ μόναρχος ἐξ ἐκείνου

τε παλαιῶν κακῶν. Procul dubio scribendum est νικητήριον τρόπαιον κατὰ δαιμόνων, παλαιῶν τε κακῶν ἀποτρόπαιον etc. Sic paulo ante locutus est Eusebius in fine superioris capituli, de corpore Christi ex mortuis suscitato verba faciens: τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως· τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦθ' ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἀνεγείρας. Qui locus huic loco quem prae manibus habemus, lucem non modicam affert. Idem enim utrobique dicit Eusebius. Corpus enim Christi a morte ad vitam revocatum, et in caelum ascendens, comparat tropaeo quod de hostibus erigitur. [Val. emendationem exhibuit Zimm.] — 6) Θεὸς μὲν εἰς πάντας. Scribendum est θεὸς μὲν εἰς εἰς πάντας ἐκηρύττετο, quod confirmant sequentia. [Ita cum Zimm. scripsi. Cf. inferius verba: πάλιν ὁμοῦ θεὸς εἰς ἐκηρύττετο.] — 7) Ἄπιστος. Lego ἄσπειστος καὶ ἀκατάλλακτος τῶν ἐθνῶν ἔχθρα. Atque ita legisse videtur interpres. Sic Eusebius paulo post ὁμοῦ ἢ ἐξ αἰῶνος ἔχθρα καὶ μάχη τῶν ἐθνῶν διελύετο. Scribo etiam ἀνήρητό τε, ut est in codice Fuk. [Pari tamen iure quo ἄσπειστος, scribi h. l. posse ἀπανστος, censet Davisius ad Maxim. Tyr. dissertt. XXXII, 8. T. II. p. 132. ed. Reisk. Vid. Davis. et Markland. ad h. l.] — 8) Σωτήριός τε ἢ Χριστοῦ. Hic locus ita mihi scribendus videtur: καὶ τρόπος εἰς εὐσεβείας σωτηρίας τε ἢ Χριστοῦ διδασκαλία, quam scripturam in versione mea sum secutus. Una, inquit, religionis ac salutis via, Christi scilicet doctrina, hominibus tradebatur. [Val.

φανθείσα, καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ συνακμάσασαι ἀλλήλαις. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν δύναμις τὰς τῶν δαιμόνων πολυαρχίας τε καὶ πολυθείας καθείλε, μίαν βασιλείαν θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις, Ἕλλησι τε καὶ βαρβάροις καὶ τοῖς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς κηρύττουσα· ἡ δὲ Ῥωμαίων ἀρχὴ ὡς ἂν προκαθηρημένων τῶν τῆς πολυαρχίας αἰτίων, τὰς ὀρωμένας ἐχειροῦτο, εἰς μίαν ἔνωσιν καὶ συμφωνίαν τὸ πᾶν γένος συνάπτειν σπεύδουσα, καὶ τὰ πολλὰ μὲν παντοίων ἐθνῶν συναγαγοῦσα, μέλλουσα δὲ ὅσον οὕπω, καὶ αὐτῶν ἄχρι τῶν ἄκρων τῆς οἰκουμένης ἐφάπτεσθαι, τῆς σωτηρίου διδασκαλίας σὺν θεϊκῇ δυνάμει, προεξευμαριζούσης αὐτῇ τὰ πάντα, καὶ ὁμαλὰ καθιστῶσης. Τοῦτό γέ τοι ἂν εἴη τὸ μέγα θαῦμα, τοῖς φιλαλήθως τὸν νοῦν ἐφιστῶσι, καὶ μὴ τοῖς καλοῖς βασκαίνειν ἐθέλουσιν· ὁμοῦ τε γὰρ ἡ τῶν δαιμόνων ἀπηλέγχτο πλάνη, ὁμοῦ καὶ ἡ ἐξ αἰῶνος ἐχθρα καὶ μάχη τῶν ἐθνῶν διελύετο, καὶ πάλιν ὁμοῦ θεὸς εἷς, καὶ μία τούτου γνῶσις εἰς πάντας ἐκηρύττετο, ὁμοῦ καὶ βασιλεία μία ἐν ἀνθρώποις ἐκρατύνετο, καὶ τὸ πᾶν ὁμοῦ τῶν ἀνθρώπων γένος εἰς εἰρήνῃν καὶ φιλίαν μεθηρμόζετο, ἀδελφούς τε ὁμολόγουν ἀλλήλους οἱ πάντες, καὶ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐγνωρίζον. Αὐτίκα γοῦν ὡσπερ ἐξ ἐνὸς φύντες πρὸς⁹⁾ ἐνός τε θεοῦ ὄνα παῖδες, καὶ μητρὸς μιᾶς τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, εἰρηνικῶς ἀλλήλους ἠσπαζοντό τε καὶ ἀπελάμβανον, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐξ ἐκείνου τὴν σύμπασαν οἰκουμένην, μιᾶς εὐνομουμένης οἰκίας καὶ συγγενείας, ἐξεῖναί τε πορείας ὄτω φίλον στέλλεσθαι, ἀποδημεῖν τε ὅποι τις θέλοι, σὺν πάσῃ ῥαστώνῃ, καὶ τοὺς μὲν ἀπὸ δυσμῶν ἀκινδύνως ἐπὶ τὰ ἑῷα παριέναι, τοὺς δὲ ἐνθένδε πάλιν ἐκεῖσε, ὡς ἐπὶ πατρίδας οἰκείας στέλλεσθαι, πληροῦσθαι τε παλαιῶν χρησμῶν λόγια καὶ προφητῶν ἀναφωνήσεις, μυρίας μὲν καὶ ἄλλας ἄς οὐ νῦν παρατίθεσθαι σχολή· ἀτὰρ δὴ καὶ τὰς ἀμφὶ τοῦ σωτηρίου λόγου, ὡδὲ πη βρώσας¹⁰⁾· „κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης.“ Καὶ αὖθις· „ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας εἰς δρέπανα. Καὶ οὐ μὴ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.“

coniecturam in textum admisit Zimm.] — 9) Ἐξ ἐνὸς φύντες πρὸς. Procul dubio scribendum est πατρὸς. [Ita Zimm.] Error natus est ex compendiosa scribendi ratione. — 10) [Ὠδὲ πη βρώσας. Vid, Psalm. LXXII, 8.

Ταῦτα προῦλέγετο, καὶ φωναῖς Ἑβραίων ἐξ αἰῶνος μακροῦ προεκηρύττετο· ταῦτα τοῖς ἔργοις καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρώμενα, τῶν παλαιῶν φωνῶν πιστοῦται τὰς μαρτυρίας· σὺ δ' ἄλλ' εἰ ποθεῖς ἐτέρων ἀποδείξεων περιουσίας, μὴ λόγοις, ἀλλ' ἔργοις ταύτας λάμβανε. Διάνοιξον τῆς σαυτοῦ διανοίας τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τοῦ λογισμοῦ τὰς πύλας ἀναπέτασον, πολὺ τε ἐπισχῶν παρ' ἑαυτῷ λόγισαι, αὐτὸς τε σαυτὸν ἐρώτα, καὶ ὡς παρ' ἐτέρου πυνθάνου ὠδέ πη, τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν διερευνῶμενος· τίς πώποτε τῶν ἐξ αἰῶνος βασιλεὺς, ἢ ἄρχων, ἢ φιλόσοφος, ἢ νομοθέτης, ἢ προφήτης Ἑλληνικὸς ἢ βάρβαρος, τοσοῦτον ἀρετῆς ἀπηνέγκατο, οὔτε γε μετὰ θάνατον, ἀλλ' ἔτι ζῶν καὶ ἐμπνέων καὶ πολλὰ δυνάμενος, ὡς πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀκοὴν καὶ γλῶτταν ἐμπλήσαι τῆς αὐτοῦ προσηχορίας; Ἀλλὰ ταῦτό γε οὐδεὶς, ἢ μόνος εἷς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην διεπράξατο, τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις λόγον εἰπὼν καὶ ἔργῳ τελέσας „πορευθέντες γοῦν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου“ φήσας αὐτοῖς¹¹⁾, προειπὼν τε καὶ ἀποφηνάμενος, ὡς ἄρα δεῖ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ κηρυχθῆναι ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἅμα λόγῳ τοῦργον ἐπήγαγεν. Αὐτίκα δ' οὖν καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, ἢ σύμπασα οἰκουμένη τῶν αὐτοῦ λόγων ἐπληροῦτο. Τί οὖν ἔχοι ἂν πρὸς τοῦτο εἰπεῖν ὁ καταρχὰς τοῦ λόγου ἡμῖν ἐπιμεμψάμενος, ὅπῃτε παντὸς λόγου κρείττων ἢ διὰ τῆς ὕψεως τυγχάνει μαρτυρία; Τίς δὲ ἐξ αἰῶνος τὸ βλαπτικὸν καὶ ὀλέθριον δαιμόνων φύλον, τὸ πάλαι πᾶσαν ἀνθρώπων φύσιν ἐπινεμόμενον, καὶ διὰ τῆς τῶν ξοάνων κινήσεως πολλὰς ἐν ἀνθρώποις γοητείας ἐπιδεικνύμενον, ἀοράτω καὶ κραταιᾷ χειρὶ οἷα θῆρας δεινούς, τῆς ἀνθρώπων ἀπεδίωξεν ἀγέλης; Τίς δ' ἕτερος ὡς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπικλήσεως καθαρωτάταις εὐχαῖς ταῖς δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν τῶν ὅλων θεὸν ἀναπεμπομέναις, τὰ λείψανα τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐξ ἀνθρώπων ἀπελαύνειν ἐπεξουσίας ἔδωκε τοῖς καθαρῶς καὶ ἀπλάστως μετερχομένοις τὸν βίον, τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραδοθείσης φιλοσοφίας; Ἀναίμους δὲ καὶ λογικὰς θυσίας καὶ δι' εὐχῶν καὶ ἀπορρήτου θεολογίας ταῖς αὐτοῦ διασώζαις, τίς ἐπιτελεῖν¹²⁾ παρέδωκεν ἄλλος, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος σωτὴρ;

Locī statim sequentes sunt Psalm. LXXII, 7. Ies. II, 4.] — 11) [Φήσας αὐτοῖς. Vid. Matth. XXVIII, 19.] — 12) Τίς μόνος ἐπιτελεῖν. Vox μόνος ἰσχυρῶς hic habere non potest. Scribo itaque ex codice Fuk. τίς ἐπιτελεῖν παρέδωκεν ἄλλος, ἢ μόνος etc. Mox scribendum est διὸ δὴ ὑπὸ τῶν καθ'

Διὸ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλης ἀνθρώπων οἰκουμένης θυσιαστήρια συνέστη, ἐκκλησιῶν τε ἀφιερώματα¹³), νοερῶν τε καὶ λογικῶν θυσιῶν ἱεροπρεπεῖς λειτουργίαι, μόνῃ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ πρὸς ἀπάντων τῶν ἔθνῶν ἀναπεμπόμεναι· τὰς δὲ δι' αἱμάτων καὶ λύθρων, καπνοῦ τε προσεπιτελουμένας¹⁴) θυσίας, τὰς τε ὠμας ἐκείνας καὶ μανιώδεις ἀνδροκτασίας τε καὶ ἀνθρωποθυσίας, τίς ἀφανεῖ τε καὶ ἀοράτῳ θυνάμει σβεσθῆναι καὶ μηκέτι ὑπάρχειν παρεσκεύασεν; Ὡς μαρτυρεῖσθαι πρὸς αὐτῆς γε τῆς Ἑλλήνων ἱστορίας· ἐπειδὴ οὐ πρότερον, ἀλλ' ἢ μετὰ τὴν ἐκθεῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίαν, κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους¹⁵), πᾶσαι αἱ πανταχοῦ γῆς κατελύθησαν ἀνθρωποθυσίαι. Τοσούτων ἐναργῶν ἀποδείξεων, τὴν μετὰ τὸν θάνατον ἀρετὴν τε καὶ δύναμιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πιστουμένων, τίς οὕτω σιδήριος τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ συμμαρτυρεῖν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τὴν ἐκθεῶν αὐτοῦ ζωὴν ὁμολογεῖν; Ζώντων γὰρ, ἀλλ' οὐ νεκρῶν τε

ὅλης οἰκουμένης ἀνθρώπων, vel ut est in codice Fuk. διὸ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλης ἀνθρώπων οἰκουμένης. Sic enim loqui solet Eusebius ut in fine cap. 13. — 13) Ἀφιερώματα. Fraudem hic admiserant typographi Geseyenses, omissis de industria verbis Eusebii, eo quod de incruento missae sacrificio illustre testimonium continerent. Sed nos ope codicis Finkelliani ea auctori suo restituimus, νοερῶν τε καὶ λογικῶν θυσιῶν ἱεροπρεπεῖς λειτουργίαι. — 14) Καπνοῦ τε προσεπιτελουμένας θυσίας. Non dubito quin Eusebius scripserit καπνοῦ τε καὶ πρὸς ἐπιτελουμένας θυσίας, τὰς τε ὠμας etc. qua quidem emendatione nihil certius. — 15) Κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους. Sumpsit haec Eusebius ex libro II. Porphyrii de abstinentia, ubi ita scribit: καταλύθηται δὲ τὰς ἀνθρωποθυσίας σχεδὸν τῆς παρὰ πᾶσι φησὶ Πάλλας, ὃ ἀρίστα τὰ περὶ τῶν τοῦ Μίθρα συναγωγῶν μυστηρίων, ἐφ' Ἀδριανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Id est: Pallas vero qui de sacris Mithriacis optime omnium scripsit, humanas victimas fere ubique abolitas esse prodit principatu Hadriani. Quod confirmat etiam Lactantius in lib. I. divinarum institutionum cap. 21. his verbis: Apud Cyprios humanam hostiam Iovi Teucer immolavit, idque sacrificium posteris tradidit, quod est nuper Hadriano imperante sublatum. Scribit Tertullianus in apologetici c. 9. infantes in Africa Saturno palam immolatos fuisse usque ad proconsulatum Tiberii, qui sacerdotes Saturni ob eam causam cruci suffixit. Additque testem huius rei esse militiam patriae suae, vel ut quidam codices scriptum habent, patris sui, quae idipsum munus Tiberio proconsuli sancta est. Ex quo apparet, adhuc recentem fuisse huius rei memoriam. Cur enim testes citaret milites seu apparitores proconsularis officii, nisi adhuc quidam superfuissent, aut superesse potuissent ex iis qui Tiberio proconsuli apparuerant, tunc cum sacerdotes illos in crucem egit? Quare proconsulatus ille Tiberii commode referetur in tempora imperatoris Hadriani, maxime id suadentibus Porphyrio atque Lactantio. Porro cum Pallas tantum dicat, fere ubique homines immolari desiisse, Eusebius sine ulla exceptione apud omnes ubique gentes morem hunc sublatum fuisse asserit. Quod equidem vix possum credere. Nam et Porphyrius et Lactantius in libris supra memoratis testantur, Iovem Latiarem adhuc sua aetate humano sanguine Romae cultum fuisse. Ad haec Tertullianus in apolog. testatur adhuc sua aetate Saturno infantes immolatos esse in occulto. [Cf. supra c. XIII. nott. 13. 20.]

κατορθώματα, ὅψεις τε ἀδήλων φασὶν εἶναι τὰ φαινόμενα. Αὐτίκα γοῦν χθὲς καὶ πρώην θεομάχων γένος τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ἐκύκα, ἤγε τε καὶ ἀπῆγε, καὶ πολλὰ ἴσχυεν. Ἐπεὶ δὲ ἐξ ἀνθρώπων ἀπηλλάγη, κείτο δὴ μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς, σκυβάλων ἐκβλητότερον¹⁶), ἄπυρον, ἀκίνητον, ἀναυδον, καὶ οὐκ ἔτ' αὐτῶν λόγος οὐδεὶς, οὐ μνήμη· φύσις γὰρ αὕτη νεκρῶν· καὶ ὁ μηκέτ' ὦν, οὐδεὶς ἐστίν. Ὁ δὲ μηδεὶς ὦν πράξειέ τι¹⁷); Ὁ δ' ἐνεργῶν καὶ πράττων, καὶ πλείονα τῶν ζώντων δυνάμενος, πῶς ἂν ὑποληφθεῖη μὴ ὦν; Εἰ δ' ἀφανῆς εἶη σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' οὐκ ἐν αἰσθήσει τὸ κριτήριον¹⁸), οὐδὲ τεχνικοὺς λόγους, οὐδ' ἐπιστημονικὰς θεωρίας αἰσθήσει σωμάτων καταμανθάνομεν· οὐδὲ νοῦν τὸν ἐν ἀνθρώποις, μή τί γε θεοῦ δύναμιν εἶδέ τις πώποτε ὀφθαλμοῖς, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων τὰ τοιαῦτα πέφυκεν ἐπινοεῖσθαι· διὸ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σωτήρος, τὴν ἀφανῆ δύναμιν αὐτοῦ προσήκει ἂν ἐκ τῶν ἔργων ἐπισκοπεῖν καὶ διακρίνειν· εἴτε χρὴ ζῶντος ὁμολογεῖν τὰ εἰς εἰς δεῦρο πρὸς αὐτοῦ κατορθούμενα, εἴτε καὶ μὴ ὄντος εἶναι λέγειν· ἢ μωρὸν καὶ ἀσύστατον τὸ ἐρώτημα· τὸν γὰρ μὴ ὄντα, πῶς ἂν τις εὐλόγως εἶναι εἴποι; εἶγε τὸ μὴ ὄν πάσαις ψήφοις ἀποπέφανται, οὐδὲ δύνασθαι τι, οὐδ' ἐνεργεῖν, οὐδὲ πράττειν· αὕτη γὰρ φύσις νεκρῶν¹⁹), ζώντων δὲ ἢ ἐναντία.

π

— 16) Σκυβάλων ἐκβλητότερον. Alludit Eusebius ad celebre illud Heracliti dictum: νέκυες κοπρίων ἐκβλητότεροι, cuius meminit Strabo in fine libri XVI., Origenes in libro V. contra Celsum. Ex quo proverbialis locutio manavit κοπρίων ἐκβλητότερος, de homine nullius pretii. Pollux in lib. V. cap. 46. κοπρίων ἐκβλητότερος εἰ χρὴ καθ' Ἡράκλειτον λέγειν. Iulianus in oratione adversus Heraclium Cynicum pag. 421. eandem Heracliti sententiam usurpat his verbis: ὀλιγορεῖν δὲ πάντα τοῦ σώματος, καὶ νομιζειν αὐτὸ κατὰ τὸν Ἡράκλειτον καὶ κοπρίων ἐκβλητότερον, ἐκ τοῦ ῥάστος δὲ αὐτῷ τὰς θεραπείας ἀποπληροῦν, ἕως ἄν ὁ θεὸς ὡς περ ὀργάνῳ τῷ σώματι χρῆσθαι ἐπιτάτῃ. Quem locum ex Suida in voce Ἡράκλειτος emendavi ac supplavi. Nam in vulgatis editionibus corruptus legitur ac mutilus. [Cf. interpp. ad Philipp. III, 8.] — 17) Πράξειέ τι. Scribendum est per interrogationem ὥστε μηδεὶς ὦν πράξειε τι. Atque ita legisse videtur Christophorus. Certe in codice Fuk. scribitur πράξειέ τι. — 18) Οὐκ ἐν αἰσθήσει τὸ κριτήριον. Apparet scribendum esse οὐκ ἐν αἰσθήσει, id est, iudicium non positum est in sensu. Itaque subaudiendum hic est verbum ἐστὶ, quod non vidit Christophorus, quippe qui haec verba cum sequentibus perperam coniunxit. Magna fuit inter veteres philosophos disputatio περὶ κριτηρίου. Ita autem vocabant normam ac regulam, qua veritas rerum ab hominibus diiudicatur. Antiquissimi quidem philosophi eam vim ac facultatem non in sensibus, sed in ratione posuerunt, ut docet Sextus Empiricus in libro VII. adversus Mathematicos. Porro κριτήριον dupliciter sumitur, vel pro facultate ipsa qua verum discernitur, vel pro instrumento ipsius facultatis. Primum Potamo philosophus vocabat ὑφ' οὗ, secundum δὲ οὗ, ut docet Laertius in prooemio sui operis. — 19) Αὕτη γὰρ φύσις νεκρῶν. Transposita hic sunt vocabula, quod his in libris toties accidisse

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἐνθα δὴ καιρὸς ἐπιθεωρῆσαι τοῦ ἡμετέρου σωτήρος τὰ καθ' ἡμᾶς ἀποτελέσματα, καὶ ζῶντος θεοῦ ἔργα ζῶντα συνιδεῖν· εἰ γὰρ οὐ ζῶντος¹⁾, καὶ θεοῦ ζωὴν ὡς ἀληθῶς ζῶντος ἔργα ζῶντα τυγχάνει τὰ τοιαυτὰ κατορθώματα; Τίνα δὴ ταῦτα, ἐρωτᾶς; Μάνθανε. Θεομάχοι τινὲς πρώην, τῶν αὐτοῦ προσευκτηρίων τὰς οἰκοδομὰς σὺν πλείονι φιλονεικίᾳ, καὶ σὺν μείζονι δυνάμει τε καὶ χειρὶ ἐκ βάθρων ἀνορύττοντες καθήρουν, ἀφανεῖς τε αὐτοῦ καθίστων τὰς ἐκκλησίας, πάσαις τε μηχαναῖς τὸν μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρώμενον ἐπολέμουν, βάλλοντες καὶ ἀκοντίζοντες μυρίαὶς λόγων βολαῖς· ὁ δ' ἀφανῆς, ἀφανῶς ἡμύνατο. Εἶθ' οἱ μὲν οὐκέτ' ἦσαν ἐνὶ θεοῦ νεύματι, οἱ πρὸ μικροῦ τρυφηλοὶ καὶ τρισευδαίμονες, οἳ τινες ἰσόθεοι παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦσαν ὑμνούμενοι, οἱ μακραῖς ἐτῶν περιόδοις διαπρεπῶς τὴν ἀρχὴν εὐθύναντες²⁾, ὅτε δὴ τὰ πρὸς τὸν ὕστερον πολεμηθέντα φίλα τε ἦν αὐτοῖς καὶ εἰρηναῖα· ὡς δὲ μεταβαλλόμενοι θεομαχεῖν ἐτόλμων, τοὺς αὐτῶν θεοὺς προμάχους καὶ προασπιστὰς ἀντιπαρατάττοντες τῷ ἡμετέρῳ, αὐτίκα μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ, καὶ θεοῦ νεύματι καὶ δυνάμει τοῦ πολεμουμένου, δίκας ὑπεῖχον οἱ πάντες τῶν τετολμημένων, ὡς παραχωρεῖν τῷ πολεμουμένῳ, καὶ νῶτα δῶντες αὐτῷ, τῇ θεότητι συνωμολόγουν, συγχωρεῖν τε καὶ ἐπιτρέπειν τὰναντία τοῖς πρὶν τετολμημένοις, ὀλοσχερῶς ἔσπευδον· ὁ δὲ τρόπαια νικητήρια παραχρῆμα πανταχοῦ γῆς ἀνίστη, ναοῖς τε ἁγίοις καὶ προσευκτηρίων σεμνοῖς ἀφιερῶμασι, τὴν σύμπασαν οἰκουμένην αὐθις ἐξ ὑπαρχῆς κοσμήσας, κατὰ πόλεις τε καὶ κώμας, χώρας τε πάσας καὶ τὰς τῶν βαρβάρων ἐρήμους, ἱερὰ καὶ τεμένη ἐνὶ τῷ πάντων βασιλεῖ θεῷ τῷ δὴ καὶ τῶν ὅλων δεσπότῃ καθιερώσας³⁾· ἔνθεν καὶ τῆς τοῦ δεσπό-

mónimus. Scribo igitur αὕτη γὰρ φύσις ζῶντων· νεκρῶν δὲ ἡ ἐναντία. Paulo ante quaedam voces male repetitae sunt, quod mendum studiosus lector facile per se ipsum restituet.

Cap. XVII. 1) *Εἰ γὰρ οὐ ζῶντος*. Scribendum videtur πῆ γὰρ οὐ ζῶντος interrogative; quam scripturam in versione mea secutus sum. — 2) *Τὴν εὐχὴν εὐθύναντες ὅτε δῆτα*. [Ita Val.] Duplici mendo inquinatus est hic locus; quem tamen facillimum erat ita corrigere: *διαπρεπῶς τὴν ἀρχὴν εὐθύναντες ὅτε δῆ τὰ πρὸς τὸν ὕστερον πολεμηθέντα φίλα τε ἦν αὐτοῖς* etc. Intelligit Eusebius Diocletianum et collegas, quos ait praeclare et feliciter rempublicam gubernasse, quamdiu cum deo et cum ecclesiis pacem servarunt. Sed postquam deo bellum inferre conati sunt, et sanctissimos eius cultores persequi, statim omnia in deterius conversa esse. Idem dicit Eusebius in fine libri octavi. [Emendationem Val. cum Zimm. recepi.] — 3) *Δεσπότῃ καθιερώσθαι*. Scribendum videtur *δεσπότῃ καθιερώσας*. ἔνθεν

του προσηγορίας ἡξίωται, τὰ καθιερωμένα, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων τυχόντα τῆς ἐπικλήσεως, ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὅλων κυρίου. Παρὸ καὶ κυριακῶν ἡξίωται τῶν ἐπωνυμιῶν⁴). Παρελθὼν οὖν εἰς μέσον ὁ βουλόμενος διδασκέτω, τίς μετὰ τὴν τοσαύτην καθαιρέσιν τε καὶ ἐρημίαν, ἰδρύματα ἐξ ἐδάφους εἰς ὕψος ἀνήγειρεν; Τίς τὰ πάσης ἐλπίδος ἀφηρημένα, δευτέρας ἡξίωσε πολὺ κρείττονος τῆς ἔμπροσθεν ἀνανεώσεως, καὶ ἀνενεώσατο αὐτὰ⁵) δὴ, τὸ τοῦ λόγου μέγιστον θαῦμα, οὐ μετὰ τὴν θεομάχον ἐκείνων τελευτήν, ἀλλ' ἐτι τῶ βίῳ περιόντων, αὐτῶν δὴ τῶν καθηρηκότων⁶), ὡς δι' αὐτῶν στόματος καὶ δι' αὐτῶν γραφῆς τὴν παλινωδίαν τῶν τετολμημένων αὐτοῖς ἀσθῆναι, καὶ τοῦτο πράξαι αὐτοὺς, οὐκ ἐν θυμηδαῖς ὄντας, φιλανθρωπίας λογισμῶ⁷) τάχα ἂν τις νομίσειε, θεηλάτοις δὲ μάστιξιν ἐλαυνόμενους; Τίς μετὰ τοσοῦδε τοῦ διωγμοῦ χειμῶνας, καὶ ἐν αὐτῇ γε τῇ τῶν δεινῶν ἀκμῇ, φιλοσόφου βίου ζηλωτὰς καὶ θεράπευτὰς τοῦ θεοῦ μυρίουσ ἀνδρας, γυναικῶν τε ἱερείας καὶ χοροὺς ἀειπαρθένων⁸) ἀγνεῖα παντελεῖ τὸν πάντα τῆς ζωῆς χρόνον αὐτῶν ἀναθείσας, τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας αὐτοῦ μαθή-

καὶ etc. [Ita dedi cum Zimm.] — 4) Κυριακῶν ἡξίωται τῶν ἐπωνυμιῶν. Malim legere τῆς ἐπωνυμίας. Nihil frequentius occurrit apud scriptores ecclesiasticos, quam κυριακῶν seu dominicorum vocabulum. Nec solum Graeci ecclesias ita nominarunt, sed et Germani hoc nomen a Graecis mutuati sunt, ut docet Vualafrius Strabo in libro de rebus ecclesiasticis cap. 7. [Notabilis est hic locus Eusebii, quippe in quo primo quantum quidem constat, vocabulum κυριακή de templo dictum sit teste Bingham. origg. VIII, 1, 2. et Augusti Denkwürdigkeiten aus der christl. Archaeologie T. IV. p. 105 sq. Cf. Suicer. Thes. T. II. p. 191 sq.] — 5) Καὶ ἀνενεώσατο αὐτὰ. In codice Fuk. scriptum est αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ λόγου μέγιστον θαῦμα. — 6) [Ἐτι τῶ βίῳ — καθηρηκότων. Respicit his verbis Eusebius ad edicta Licinii et Maximini pro Christianis promulgata et ab ipso relata in hist. eccl. IX, 1. 10. X, 5.] — 7) Φιλανθρωπίας λογισμῶ. Deesse hic nonnulla, etiam me tacente, quivis facile perspiciet. Scribo igitur οὕτω γὰρ φιλανθρωπίας λογισμῶ τοῦτο πράξαι αὐτοὺς τάχα ἂν τις νομίσειε, quae per parenthesis legenda sunt. Certe Christophorus ita etiam legisse videtur, ut ex versione eius apparet. — 8) Γυναικῶν δὲ ἱερείας καὶ χοροὺς ἀειπαρθένων. Christophorus vocem γυναικῶν coniunxit cum voce ἀειπαρθένων, quod equidem non probo. Nam γυναικῶν nomine Eusebius intelligit mulieres, quae viris orbatae viduitatem suam deo consecrabant, easque a virginum choris distinguit. [Cf. Excurs. XIII. ad Euseb. H. E. T. III. p. 429.] Porro ex viduarum numero eligi solebant diaconissae, et presbyterae ut testatur Epiphanius in haeresi Collyridianorum, et in epilogo librorum contra haereses. Unde Eusebius hoc loco ἱερείας illas nominat. Fungebantur enim illae mulieres quodammodo sacerdotum officio, quippe quae mulieres baptizandas erudirent. Scribendum autem est γυναικῶν τε ἱερείας, ut nemo non videt. Atque ita scribitur in codice Fuketiano. Porro haec mulieres antequam inter diaconissas allegerentur, examinari solebant. Quaerebatur ab eis inter cetera, an sanctorum pedes lavissent, ut docet Origenes in tomo XXXII. in Ioannis

μασι, καθ' ὅλης συνίστη τῆς οἰκουμένης, τροφῶν δ' ἀποχαῖς, αἰσιτίαις τε καὶ ἀνομιαῖς πολυημέροις προθυμότατα διακαρτερεῖν, ἐγκρατεία τε καὶ ῥώμη βίου στερόου χρῆσθαι, ἐδίδαξε μετὰ σωφροσύνης; Τίς γυναῖκα καὶ μυρία πλήθη ἀνδρῶν ἀναπέπεικε, λογικὰς τροφὰς ψυχαῖς λογικαῖς καταλλήλους, δι' ἐνθέων ἀναγνωσμάτων ἀντικαταλλάξασθαι τῶν τοῦ σώματος τροφῶν; Τίς βαρβάρους καὶ ἀγροίκους ἀνδρας, γυναῖκά τε καὶ παῖδας καὶ οἰκετῶν γένη, πλήθη τε μυρία μυρίων ἔθνων, θανάτου μὲν καταφρονεῖν ἐδίδαξεν, ἀθάνατον δὲ πεπεισθαι εἶναι τὴν αὐτῶν ψυχὴν, καὶ δίκης ὀφθαλμὸν⁹⁾ ὑπάρχειν ἔφορον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, εὐσεβῶν τε καὶ ἀσεβῶν δικαιοτήρια θεοῦ προσδοκᾶν, καὶ τούτων ἕνεκα δικαίως καὶ σοφρόνως ζῆν ἐπιμελεῖσθαι; Μὴ γὰρ οὕτω διατεθέντας, ἀδύνατον ἄλλως εἶναι τὸν τῆς εὐσεβείας ὑποδῦναι ζυγόν· ἃ δὴ μόνῃ τῷ ἡμετέρῳ σωτήρι, εἰσέτι καὶ νῦν κατορθοῦται· ἀλλὰ ταῦτα μὲν παρῶμεν. Φέρε δὴ ἄλλως τὸν τὴν διάνοιαν λελιθωμένον καὶ ἐκ τῶν τοιωνδὶ προσαγάγωμεν ἐρωτήσεων, ὧδέ πη αὐτοῦ πυνθανόμενοι· ἄγε δὴ οὗτος, φωνὴν λογικὴν ἀφείς, μὴ ἐξ ἡλιθίου καρδίας, ψυχῆς δὲ λογικῆς καὶ νοεῖας καρπὸν προβαλλόμενος, λέγε δὴ, παρὰ σαυτῷ πολλάκις ἐπισκεψάμενος, τίς ἄλλος πώποτε τῶν ἐξ αἰῶνος βοηθέντων σοφῶν, ὁμοίως τῷ ἡμετέρῳ σωτήρι προφητικαῖς ἀνωθεν πρὸ μυρίων χρόνων φωναῖς, ἐγνώσθη τε καὶ προεκηρύχθη παρὰ τοῖς πρόπαλαι θεοφιλέσιν Ἑβραίων παισίν; Οἱ καὶ τὸν τρόπον αὐτοῦ τῆς γενέσεως, καὶ χρόνους τῆς ἀφίξεως, καὶ τρόπον τοῦ βίου, καὶ δυνάμεις καὶ λόγους καὶ κατορθώματα αὐτοῦ προλαβόντες, βίβλοις ἱεραῖς καταβεβλήκασιν· ἢ τίς οὕτω ταχύς¹⁰⁾ ἔκδικος τῶν εἰς αὐτὸν τετολμη-

evangelium. — 9) Καὶ δίκην ὀφθαλμῶν ὑπάρχειν. Quis non videt scribendum esse δίκης ὀφθαλμόν? Veteres enim acerrimum quendam Iustitiae oculum esse credebant, qui omnia quae ab hominibus agerentur, inspiceret, nec unquam conniveret; quem etiam testabantur quicumque iniuriam passi essent. Nihil frequentius occurrit tum apud Graecos, tum apud Latinos. Vetus poeta apud Stobaeum:

ἔστιν δίκης ὀφθαλμὸς, ὃς δι' ἡσυχου
λεύσων προσώπου, πάνθ' ὅμως αἰεὶ βλέπει.

Plura congerere non otii est nostri, cum res sit notissima. Christophorus tamen hanc huius loci emendationem non vidit. [Certissimam Val. emendationem praecunte Zimm. recepi. Cf. nos ad Euseb. H. E. VI, 9. T. II. p. 169 sq. Add. supra c. VI. p. 435. ἡλιον δικαιοσύνης. V. C. I, 58. p. 71. Zosim. hist. V, 10, 4. ἅπαντες θαυμάζοντες — τὸν τῆς Ἀδραστίας ὀφθαλμὸν διετέλεσαν, ὃν οὐχ οἶον τε τινὰ τῶν ἀσεβηκότων κατὰ τι λαθεῖν. Augusti ad Euseb. Emesen. p. 137.] — 10) Ἦτις αὐτῷ ταχύς. Scribendum est procul dubio τίς οὕτω ταχύς, quomodo etiam legisse videtur Christophorus.

μένων ἀποδέδεικται, ὡς ἅμα τῇ κατ' αὐτοῦ δυσσεβείᾳ, τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀοράτῳ δυνάμει μετελθεῖν, ἄρδην τε τὸν βασιλικὸν αὐτῶν τόπον ἐκ βάρθρων ἀρθῆναι, αὐτό τε τὸ ἱερόν ἅμα τοῖς ἐν αὐτῷ σεμνοῖς, εἰς ἔδαφος κατενεχθῆναι; Τίς δὲ προρρήσεις αὐτῶν τε τούτων περὶ¹¹⁾ τῶν ἀσεβῶν ἀνδρῶν, ἀμφὶ τε τῆς πρὸς αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὑποστάσεως ἐκκλησίας, καταλλήλους τοῖς πράγμασιν ἀποφθεγξάμενος, πιστὰς ἔδειξε ταύτας τοῖς ἔργοις, ὡς ὁ ἡμέτερος σωτήρ; Περὶ μὲν τοῦ τῶν ἀσεβῶν ἱεροῦ φήσας¹²⁾ „ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος·“ καὶ „οὐ μὴ μείνη λίθος ἐπὶ λίθον ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῆ·“ περὶ δὲ τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας „ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.“ Τὸ δὲ ἄνδρας εὐτελεῖς καὶ ἀγροίκους, ἐξ ἀλείας μεταγαγεῖν τὴν ἀρχὴν¹³⁾, καὶ τούτους νομοθέτας καὶ νομοδασκάλους ἀποφῆναι τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, οἷόν σοι εἶναι δοκεῖ¹⁴⁾; Τὸ δὲ ἐπαγγεῖλασθαι, καὶ λόγῳ μὲν εἰπεῖν, ἔργῳ δὲ ποιῆσαι αὐτοὺς ἀλείας ἀνθρώπων, καὶ τσαύτην αὐτοῖς ἀρετὴν τε καὶ δύναμιν παρασχεῖν, ὡς καὶ γραφὰς συντάξαι, καὶ βίβλους παραδοῦναι, καὶ πάντα εἰς τοσοῦτο κρατῦναι, ὡς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης παντοία γλώσση βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων μεταβαλλομένας, παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι μελετᾶσθαι¹⁵⁾, καὶ πιστεύεσθαι θεῖα εἶναι λόγια τὰ ἐν αὐταῖς καταβεβλημένα, ὅσον εἰς ἀπόδειξιν ἐναργῆ τῆς αὐτοῦ θεότητος; Οἷον καὶ τὸ αὐτὸν προφητεῦσαι τὸ μέλλον, καὶ τοῖς μαθηταῖς προμαρτυρησασθαι, ὡς ἄρα ἐπὶ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων μέλλοιεν ἄγεσθαι, τιμωρεῖσθαι τε καὶ τὰς ἐσχάτας ὑπομένειν κολάσεις, οὐ διὰ τινὰ πρᾶξιν ἄτοπον, διὰ μόνην δὲ τὴν εἰς τοῦτον ὁμολογίαν; Τὸ δὲ καὶ προθύμῳ αὐτοὺς ταῦθ' ὑπομεῖναι παρασκευάσαι, εὐσε-

[Dedi ἢ τίς οὕτω cum Zimm.] — 11) Αὐτῶν τε περὶ. Scribendum est περὶ accentu in primam syllabam reiecto; quod fit, quoties praepositio post vocabulum ponitur. [Περὶ scripsi.] Mox scribendum est καταλλήλους τοῖς πράγμασιν. Refertur enim ad vocem προρρήσεις. In codice Fuk. scribitur καταλλήλους. — 12) [Περὶ — φήσας. Vid. Matth. XXIII, 38. Loci statim sequentes sunt e Matth. XXIV, 2. XVI, 18.] — 13) Ἐξ ἀλείας μεταγαγεῖν τὴν ἀρχὴν. Error est typographicus, ut opinor, pro μεταγαγεῖν, ut habet codex Fuketii. — 14) [Τὸ δὲ — οἷον σοι εἶναι δοκεῖ. Vid. Fabricius salutar. luc. evangelii toti orbi exorient. p. 25 sqq. p. 34 sq. Cf. quae annotavi ad Constantin. orat. ad sancti. coet. c. XI. not. 14.] — 15) [Ὡς — μεταβαλλομένας, παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι μελετᾶσθαι. Vid. Iac. Usserii historia dogmatica controversiae inter orthodoxos et pontificios de scripturis et sacris vernaculis, auctario locupletavit Henr. Warton. Lond. 1690. 4. E. F. Wernsdorf. historia linguae Latinae in sacris publicis p. 9 sqq. Augusti Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie

βειάς τε ὄπλοις οὕτω φράξαι, ὡς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κρα-
 ταιοτέρους ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶσι διαφαίνεσθαι,
 ποῖον οὐκ ἂν ὑπερβάλοιτο λόγον; Τὸ δὲ μὴ μόνον ἐκείνους
 τοὺς αὐτῶ παρηκολουθηκότας, ἀλλ' ἤδη καὶ τοὺς ἐκείνων δια-
 δόχους, καὶ αὐθις τοὺς μετέπειτα γενομένους, καὶ τοὺς εἰς ἔε-
 δεῦρο καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω τῆς ψυχῆς νευρῶσαι τὰς δυνά-
 μεις, ὡς μηδὲν ἄξιον θανάτου πράξαντας, παντοίας κολάσεις
 καὶ πᾶν εἶδος στρεβλωτηρίων μεθ' ἡδονῆς ὑπομένειν, εὐσεβείας
 χάριν τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων θεὸν, ποῖον οὐκ ἂν ὑπερβάλοιτο
 θαῦμα; Ἀλλὰ βασιλέων εἰς τοσοῦτον αἰῶνα, τίς πώποτε κρα-
 τῶν διετέλεσε; Τίς δ' οὕτως στρατηγεῖ μετὰ θάνατον καὶ τρό-
 πια κατ' ἐχθρῶν ἴσῃσι, καὶ πάντα τόπον, καὶ χώραν καὶ
 πόλιν; Ἑλλάδα τε καὶ βάρβαρον ὑποτάττει, ἀοράτω καὶ ἀφανεῖ
 δεξιᾷ τοὺς ἀντιπάλους χειρούμενος; Τό γε μὴν κεφάλαιον τῶν
 εἰρημένων, ἢ πανταχοῦ γῆς διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πρυτα-
 νευθεῖσα εἰρήνη¹⁶⁾, περὶ ἧς τὰ εἰκότα προλαβόντες εἰρήκαμεν,
 ποῖον οὐκ ἂν συκοφαντῶν ἀποφράξει στόμα, οὕτω μὲν ἔργῳ
 συνδραμούσης τῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ καὶ τῶ κατα-
 βληθέντι ὑπ' αὐτοῦ τῶ παντὶ κόσμῳ κηρύγματι, τῆς τῶν ἔθνῶν
 πάντων ὁμονοίας τε καὶ συμφωνίας, οὕτω δὲ πρόπαλαι ὑπὸ
 τῶν τοῦ θεοῦ προφητῶν προαναπεφωνημένης τῆς κοσμικῆς τῶν
 ἔθνῶν εἰρήνης, τοῦ τε πρὸς αὐτοῦ καταβληθέντος τοῖς ἔθνεσιν
 λόγου; Επιλείψει με, βασιλεῦ, τὸ πᾶν τῆς ἡμέρας μῆκος, τὰς
 ἐνεργεῖς ἀποδείξεις τῆς ἐνθέου δυνάμεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν,
 τὰς ἐκ τῶν εἰσέτι νῦν ὄρωμένων, ὑφέν¹⁷⁾ πειρωμένον συνιστᾶν.

Tom. VI. p. 68 sqq. p. 70. coll. T. V. p. 77 — 79.] — 16) Πρυτανευθεῖσα
 εἰρήνη. Pacem intelligit quam Christus nascens contulit orbi Romano. —
 17) [Ἐφέν. Reading. in Corrigendis ad h. l.: „nescio, inquit, an hoc
 genus scripturae usitatum sit pro ὑφ' ἐν.“ Sed vid. Dorville ad Charit.
 p. 49.: „Ἐπὶ πολὺ] Scribitur etiam, ἐπιπολὺ. ita ἐπαντοφωρῶ. καθέκαστον.
 καταξίαν et contra. aequè bene. Quod autem vetustiores membranae fa-
 veant separationi vocabulorum, non plane negarim. quavis, quoniam
 antiquissimi una serie voces conglutinabant, non nisi sensim ab hoc more
 recessisse possint videri. quin et adducere liceat exempla in contrarium.
 Una defungar auctoritate Codicis vetustissimi Euclidei, qui scriptus post
 natum Christum annis DCCCLXXXIX. in quo non tantum talia, quae
 vulgo bifariam exarata inveniuntur, sed omnes praepositiones suis casibus
 adhaerent, neglecto accentu in praepositione, cum tamen alioqui suis
 sedibus eadem manu accentus ubique conspiciantur. διατῆν. ἀποτοῦ. εἰσιτῆν.
 πρόσαλληλα. ἐπιτῆ. προσημᾶς. εἰσὺκλον. ὑποδύο. et sic in articulis τον-
 πλείστον. ταῖρηθησόμενα.“ Add. Constantin. ad sanctt. coet. c. XI. ὁ θεὸς
 καταξίαν σέβεται. Sed ibid. inferius: τίς γὰρ — κατ' ἀξίαν ὑμνήσοι etc.
 V. C. II, 69. III, 31. κατ' ἀξίαν. Sed IV, 35. et κατ' ἀξίαν. et καταξίαν legi-
 ται. — II, 42. οἱ καθ' ἑνα τε καὶ οἱ σύμπαντες coll. Herodot. VII, 114.
 Λακεδαιμόνιοι, [κατὰ μὲν ἕνα μαχεόμενοι. Iohann. XXI, 25. — V. C.

ὅτι μηδὲς ποῖποτε τῶν ἐξ αἰῶνος, μήτε παρ' Ἑλλήσι μήτε παρὰ βαρβάροις, τοσαύτην ἀρετῆς ἐνθεοῦ δύναμιν ἐπιπέδεικται, ὅσην ὁ σωτὴρ ὁ ἡμέτερος τί δὲ λέγω ἀνθρώπων¹⁸⁾; Ὅποτε μὴδ' αὐτῶν τῶν παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι θεολογουμένων τοιαυτῆς τις πέφυκεν ἐπὶ γῆς φύσις ἢ, δεικνύτω ὁ βουλόμενος. Παρίτω δὲ πᾶς φιλόσοφος καὶ ἡμῖν λεγέτω, τίς ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος ἤκουσται ποτε θεὸς καὶ ἥρωις, αἰωνίου ζωῆς οὐρανόου τε βασιλείας μαθήματα παραδεισάκως ἀνθρώποις, οἷα ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, φιλοσόφοις δόγμασι μυρία πλήθη καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συνασκέσθαι ποιήσας, οὐρανὸν τε πείσας μεταδιώκειν, καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ διατριβὰς θεοφιλέσιν ψυχαῖς ἀποκειμένας ἐλπίζειν τίς πώποτε θεὸς ἢ καὶ ἥρωις ἀνθρώπος¹⁹⁾, τὴν ἀφ' ἡλίου ἀνίσχοντος μέχρι δυσομένου, μονονουχί τὸν ἴσον ἡλίῳ διῖππεύσας ὁδόν, ταῖς λαμπροτάταις τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας αὐγαῖς κατηύγασέ τε καὶ ἐφώτισεν, ὡς πανταχοῦ γῆς ἐνὶ θεῷ πᾶν ἔθνος, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιτελεῖν λατρείαν; Τίς πώποτε θεὸς ἢ καὶ ἥρωις, πάντας θεοὺς τε καὶ ἥρωας Ἑλληνικοὺς καὶ βαρβάρους παραγκωνισάμενος, μηδένα μὲν ἐκείνων θεὸν εἶναι νομίζειν ἐνομοθέτησεν, καὶ νομοθετήσας ἐπεισεν, ἔπειτα πολεμηθεῖς ὑπὸ πάντων εἰς ὧν αὐτός, τὸ πᾶν τῶν ἐναντίων στρατοπέδον καθεῖλε, τῶν ἐξ αἰῶνος ἀπάντων θεῶν τε καὶ ἡρώων κρατῶν, ἀπὸ περάτων ἕως καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, θεοῦ παῖδα μόνον αὐτὸν πρὸς τῶν ἔθνῶν ἀπάντων ἀναγορεύεσθαι παρασκευάσας; Τίς τοῖς τὸ μέγα στοιχεῖον τῆς γῆς²⁰⁾ οἰκοῦσι, τοῖς τε κατὰ γῆν καὶ τοῖς κατὰ θάλατταν, ἐφ' ἐκάστης ἑβδομάδος τὴν κυριακὴν χρηματίζουσαν ἡμέραν,

III, 64. καθεκάστον λέγειν. IV, 39. καθεκάστα γράφειν Zosim. hist. III, 5, 7. ed. Reitem. καθεκάστην, quotidie. III, 7, 4. καθ' ἡμέτην. IV, 21, 7. τὰ καθεκάστα. 2 Corinth. XI, 28. καθ' ἡμέραν. Sed Chrysost. homill. T. XII. p. 360. C. ed. Montefalc., ubi locum illum laudat, καθ' ἡμέραν. Cf. Matthaei Chrysost. homill. Vol. I. p. 118 sq. not. 158. Boissonade ad Marin. p. 143. — κατακράτος Zosim. I, 68, 1. pro quo codd. Leuncl. et Palat. κατὰ κράτος exhibent. Sed κατακράτος iterum habet Zosim. III, 19, 3. V, 15, 6. — ἐξεναντίας Euseb. V. C. II, 16. ἐπεξουσίας II, 20. Cf. not. 7. Zimmerm. ἐπ' ἐξουσίας dedit. — ἐξάπαντος V. C. II, 71. ἐξ ἀπαντος III, 21. Cf. IV, 4. ἐξίσου. — ἀνθότου Evagr. H. E. III, 39. — ἀνατετραετηρίδα ibid. p. 372. ed. Reading. Sed III, 40. ἀνὰ τετραετηρίδα. — διαπαντός et διὰ παντός V. C. I, 31. — παρέκαστα, assidue Constantin., ad sancti. coet. c. IX. p. 354. Cf. Hemsterhuis. ad Lucian. D. M. VI. §. 5. Reitz. ad Lucian. T. II. p. 908. T. III. p. 209 sq.] — 18) Τί δὲ λέγω ἀνθρώπων. In codice Fuk. scribitur ἀνδρῶν, et proxime ante legitur ὅσην ὁ σωτὴρ ἡμῶν. — 19) Ἡ καὶ ἥρωις ἀνθρώπος. Christophorsonus ultimam vocem exprunxit non male. Potest tamen legi ἢ καὶ ἀνθρώπος, vel certe μήτις ἀνθρώπος. — 20) [Τὸ μέγα στοιχεῖον τῆς γῆς phrasis Eusebio peculiaris et familia-

ἐορατὴν ἄγειν ἐπιταυτὸ συνιόντας παραδέδωκε, καὶ οὐ τὰ σώματα πιαίνειν²¹⁾, τὰς δὲ ψυχὰς ἐνθέοις παιδεύμασιν ἀνάσωπυρεῖν παρεσκεύασε; Τίς θεὸς ἢ καὶ ἦρος οὕτω πολεμηθεὶς, ὡς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, τρόπαια νικητήρια κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἤγειρεν; Οἱ μὲν γὰρ οὐ διελίπον ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς τέλος, αὐτοῦ τὰ μαθήματα τε καὶ τὸν λαὸν πολιορκοῦντες, ὁ δ' ἀφανῆς, ἀφανῶς τοὺς οἰκίδους αὐτοῖς ἱεροῖς οἴκοις ἐπὶ μέγα δόξης προήγε καὶ τί δεῖ λόγοις τὰς παντὸς λόγου κρείττονας ἐνθέους δυνάμεις τοῦ σωτήρος ἡμῶν φιλοτιμεῖσθαι συνάγειν, ὅτε καὶ σιωπῶντων ἡμῶν, αὐτὰ βοῶσι τοῖς ἄτα ψυχῆς πεκνημένοις τὰ πράγματα; Τοῦτο ξένον ἀληθῶς καὶ παράδοξον καὶ ἐν μόνον ἐπὶ τῶν βροτῶν ὤφθη γένους, τὸ, ἀνθρώποις ἐνηνοχέειν²²⁾ τὰ τοιαῦτα, καὶ τὸν ἀληθῶς παῖδα θεοῦ μόνον ἐξ αἰῶνος ἐπὶ γῆς ὄφθαι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ι Η'.

Περὶ τὰ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη¹⁾ τὰ παρ' ἡμῶν σοὶ ἀκουόμενα, ὅς αὐτῇ τῇ πείρᾳ τῆς σωτηρίου θεότητος συναίσθησις πολλάκις εἰληθῶς, οὐ λόγοις, ἀλλ' ἔργοις αὐτοῖς, κήρυξ ἅπασα τῆς ἀληθείας καθέστηκεν· σὺ γὰρ ἡμῖν αὐτὸς βασιλεὺς, σχολῆς δοθείσης, εἶποις ἂν βουλευθεὶς μυρίας τοῦ σοῦ σωτήρος θεοφανείας, μυρίας καθ' ὑπνοῦς παρουσίας. Οὐ τὰς ἀπορρήτους ἡμῖν ὑποβολὰς αὐτοῦ φημί, τὰς δ' ἐν αὐτῷ λογισμῷ καταβαλλομένας, καὶ περὶ τῆς τῶν ὅλων προνοίας τὰ κοινωφελῆ καὶ τὰ πάντα χρήσιμα παρατιθεμένας· ἐπαξίως δ' ἂν ἡμῖν τοῦ σοῦ προασπιστοῦ γε καὶ φύλακος θεοῦ, διελεύσῃ τὰς ἐνεργείας ἐν πολέμοις ἐπικουρίας, τὰς ἐχθρῶν καὶ ἐπιβούλων φθοράς, τὰς ἐν κινδύνοις δεξιώσεις, τὰς ἐν ἀπόροις εὐπορίας, τὰς ἐν ἐρη-

ris = ἡ οἰκουμένη, quod antea legitur. Cf. V. C. I, 8. 26.] — 21) καὶ αὐτὰ σώματα πιαίνειν. Scio quidem Christianos diebus dominicis lautius epulari solitos. Verum τὸ πιαίνειν non convenit Christianis. Quare non dubito quin Eusebius scripserit: καὶ οὐ τὰ σώματα πιαίνειν. [Ita cum Zimm. scripsi.] — 22) Τὸ ἀνθρώπων ἐνηνοχέειν. Christophersonns legisse videtur ἀνθρώπων, ut ex versione eius apparet. Sed veram huius loci scripturam nobis aperuit codex Fuk. quae sic habet: τὸ ἀνθρώποις ἐνηνοχέειν τὰ τοιαῦτα, καὶ τὸ ἀληθῶς. Intelligit enim Eusebius cuncta illa bona, quae supra singillatim enumeravit, quae per Christi in terras adventum hominibus collata sunt.

Cap. XVIII. 1) Περὶ τὰ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη. Desunt hic aliquae voces, puta σοὶ βασιλεῦ. Sed codex Fuk. veram nobis lectionem aperuit. Sic enim habet: περὶ τὰ δ' ἂν καὶ ἄλλως εἴη τὰ παρ' ἡμῶν σοὶ ἀκουόμενα.

μῆλαις ἀντιλήψεις, τὰς ἐν ἀμνηστῶσι εὐρέσεις, τὰς τῶν μελ-
 λόντων προγνώσεις, τὰς περὶ τῶν καθόλου προμηθείας, τὰς
 περὶ τῶν ἀδήλων σκέψεις, τὰς περὶ τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεις,
 τὰς πολιτικὰς οἰκονομίας, τὰς τῶν στρατοπέδων διοικήσεις,
 τὰς καθ' ἕκαστον διορθώσεις, τὰς περὶ τῶν κοινῶν διατάξεις,
 τὰς βιωφελεῖς νομοθεσίας· καταριθμήσεις δ' ἂν ἀπαρλείπτως
 ἕκαστα τῶν ἡμᾶς μὲν λανθανόντων, σοὶ δ' αὐτῇ μόνῃ γνωρι-
 ζομένων, καὶ ταῖς σαῖς βασιλικαῖς μνήμασι, οἷα θησαυροῖς ἐν
 ἀπορρήτοις, τεταμιευμένων· ἰὼν δὲ χάριν ἀπάντων, εἰκότως
 αὐτοῖς δὴ τούτοις λαμπροῖς τεκμηρίοις τῆς σωτηρίου δυνάμεως
 χρησάμενος, οἶκον εὐκτέριον, τρόπαιον τῆς κατὰ τοῦ θανάτου
 νίκης αὐτοῦ, πᾶσιν ἀνθρώποις, πιστοῖς ἅμα καὶ ἀπίστοις
 ἀνέδειξας, νεῶν τε ἁγίου Θεοῦ, ζωῆς τε ἀθανάτου καὶ βασι-
 λείας ἐν Θεοῦ λαμπρὰ καὶ μεγάλα περικαλλῆ ἀφιερώματα, τὰ
 πρέποντά γε εὖ μάλα καὶ οἰκεῖα βασιλεῖ²⁾, νίκης τῆς τοῦ παμ-
 βασιλέως σωτήρος ἀναθήματα· ἃ δὲ τῷ τῆς ἀθανάτου ζωῆς
 μαρτυρίῳ τε καὶ μνήματι περιβέβληκας, τὸν οὐράνιον τοῦ Θεοῦ
 λόγον, νικητὴν καὶ τροπαιοῦχον βασιλικοῖς χαρακτῆρσιν ἐκτυ-
 πούμενος³⁾, πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν⁴⁾, λαμπραῖς καὶ ἀνεπισκίαστοις
 φωναῖς, ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν εὐσεβῆ καὶ φιλόθεον ὁμολογίαν
 προκηρύττων.

— 2) Οἰκεῖα βασιλεῖ. Addendam hic censeo vocem νικητῆ, non ideo solum quod Victoris cognomen inditum est Constantino, sed quod haec vox magnam hic affert elegantiam. Ait enim Eusebius sacra illa donaria, quae Constantinus dedit basilicae Hierosolymitanae, cum sint victoriae Christi summi regis monumenta, optime convenire imperatori Victori. — 3) Βασιλικοῖς χαρακτῆρσιν ἐκτυπούμενος. Regios apices interpretatus sum. Sic enim loqui solet Eusebius, ut alibi notavi. Ait igitur Constantinum magnificentissima illa fabrica et opulentissimis donariis, quibus Christi sepulchrum exornaverat, quasi regalibus apicibus publice propositis, Christum victorem ac triumphatorem omnibus praedicasse. — 4) Πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. His verbis panegyricum Eusebii claudit codex Fuk. Certe quae sequuntur verba, parum necessaria sunt, nec Eusebii esse mihi videntur.

HENRICI VALESII

E P I S T O L A

DE

ANASTASI ET MARTYRIO HIERSOLYMITANO.

Quaeris a me quid sentiam, tum de nummo Paschalini in quo ANACTACIC nomen inscriptum est, tum de loco sancti Hieronymi in epistola ad Pammachium, ubi dicit: *Cum de Anastasi pergero- tis ad Crucem* etc. In quorum interpretatione cum Iacobum Sirmundum et Ioannem Tristanum dissentire videas, meam de hac quaestione sententiam requirendam putasti. Ego vero, etsi meum non est, inter tantos viros quorum uterque singulari mecum amicitia coniunctus est, arbitrum agere, dicam tamen absque praediuicio, et cum utriusque venia, quod ex accurata veterum scriptorum lectione didici. Tui arbitrii erit, et aliorum in quorum manus haec epistola perveniet, an recte senserim pronuntiare.

Optime quidem, ut solet, Iacobus Sirmundus ANACTACIN in illo Paschalini nummo, templum esse docuit sepulchro domini superstructum. Sed quod idem ait in Triplice nummo pag. 9., Constantinum Magnum diversis in locis duas basilicas erexisse, unam in loco passionis, quae martyrion et crux dicta est, alteram in loco resurrectionis, quae Anastasis et Dominicum dicebatur: tametsi apud me plurimum valet eius auctoritas, in hoc tamen ei assentiri non possum. Unicam enim basilicam a Constantino Magno Hierosolymis aedificatam esse prodit Eusebius, tum in oratione de laudibus Constantini pag. 466., tum in lib. III. et IV. de eius vita. Cui consentit auctor itinerarii Hierosolymitani, qui iisdem fere temporibus scripsit quibus Eusebius. Nam Dalmatii et Zenophili consulatam commemorat, quem certum est in extrema Constantini tempora incidisse. Accedit Eucherius in libello de situ urbis Hierosolymitanae, quem Iacobo Sirmundo debemus, et Antoninus Martyr in itinerario. Quibus etiam adiungi potest testimonium Socratis in lib. I. cap. 13. Sozomeni et aliorum quorum infra mentionem faciam. Hi omnes unam duntaxat basilicam a Constantino Maximo Hierosolymis exstructam esse consentiunt.

Quae quidem et martyrimum dicta est, teste Eucherio. Certe Eusebius eam diserte μαρτύριον appellat, tum in lib. III. de vita Constantini cap. 29., tum in lib. IV. cap. 40. 43. et 45. Sozomenus quoque eandem basilicam μέγα μαρτύριον dictam esse testatur. Ad cuius consecrationem iussu imperatoris Constantini convenerunt episcopi qui in urbe Tyro congregati erant, consulatu Constantii et Albini. Postremo in epistola episcoporum qui Hierosolymis ad dedicationem illius basilicae convenerunt, quam refert Athanasius in apologia ad Constantium pap. 801., ἀσκήριον μαρτύριον vocatur.

A Caeterum ansam erroris Sirmondo praeuisse videtur corruptus Eucherii locus. Sic enim ab illo est editus in Triplice nummo pag. 8. *Primum de locis sanotis pro conditione platearum, divertendum est ad basilicam quae martyrimum appellatur, a Constantino magno cultu exstructa. Dehinc cohaerentia ab occasu insunt (forte visuntur) Golgotha et Anastasis. Sed Anastasis in loco est resurrectionis, Golgotha vero medius in Anastasim. At martyrimum locus est dominicae passionis, in quo etiam rupes apparet, quae quondam affixo domini corpore erucem pertulit. At quis non videt scribendum esse: Golgotha vero medius inter Anastasim et Martyrium locus est dominicae passionis, in qua etiam rupes apparet? etc.* Hoc enim tum ex Eucherii superioribus verbis, tum ex Antonini Martyris itinerario plane convincitur, adeo ut in huius emendationis confirmatione immorari, nihil aliud sit quam tempus terere.

Quid igitur, inquires, si una duntaxat fuit basilica, quomodo intelligi potest quod dicit Hieronymus in epistola ad Pammachium: *Cum de Anastasi pergeretis ad cruceem?* Idem prorsus est ac si dixisset: *Cum de monumento pergeretis ad Golgotha, in quo erat rupes crucis.* De qua praeter Eucherium loquitur idem Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione Monachi. Certe Hieronymus paulo ante, sepulchrum domini appellaverat, quam hic Anastasim dicit. Sic enim ait: *Nonne ante sepulchrum domini misso archidiacono praecepisti, ut talia disputans conticeceret.* Sed et idem Hieronymus in commentariis in caput primum Sophoniae, Anastasim pro sepulchro domini posuit: *Congregatur turba miserorum; et patibulo domini carruscante, ac radiante Anastasi eius, de Oliveti quoque monte crucis fulgente vexillo etc.* Et in epist. 46. ad Rusticum: *Ista pro te locis venerabilibus resurrectionis et crucis etc.* Gregorius quoque Nyssenus in epist. ad Eustathiam et Ambrosiam, diserte vocat ἀνάστασιν locum in quo sepultus est dominus, et Sophronius in prato spirituali cap. 91. et 105. Scio quidem Iacobum Gretserum perinde interpretatum esse locum illum B. Hieronymi. Sic enim scribit in lib. I. de cruce cap. 65. *cum de Anastasi pergeretis ad cruceem: hoc est, de templo resurrectionis ad templum crucis.* Et in cap. 80. eiusdem libri ecclesiam dominicae cruci sacram a Constantino Hierosolymis exstructam esse colligit ex prava versione Eusebiani panegyrici. Sed hic error communis est illi cum Sirmondo.

Ceterum etsi Eucherius Anastasim distinguat a basilica Constantiniana, ea tamen basilica etiam Anastasis dici potest. Nam Eusebius in libro III. de vita Constantini cap. 29. eam disertis verbis *μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως* appellat *), atque in honorem resurrectionis dominicae in ipso resurrectionis loco conditam fuisse testatur. Sic enim habet Inscriptio capitis 24. [imò c. 25.] lib. III. *Ὅπως ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τόπῳ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως, ναὸν πρόσευκτῆριον οἰκοδομῆσθαι προσέταξεν.* Certe ecclesia sanctae resurrectionis nominatur a Cyrillo Hierosolymitano in catechesi XIV. pag. 338. et a Iustiniano in Novella 40, et a Wilhelmo Tyrio in libro I. historiae Hierosolymitanae cap. 4. et 5. et alibi passim. Sed verba huius scriptoris ex cap. 4. libri primi operae pretium fuerit hic adscribere: *Ecclesiam dominicam resurrectionis, quae per venerabilem virum Maximum (Macarium voluit dicere) eiusdem loci episcopum, praecipiente domino Constantino Augusto aedificata fuerat, postea per reverendissimum Modestum tempore domini Heraclii reparata, funditus deiici mandavit.* Hinc in synodo C. P. sub Mena, Sabinus diaconus Anastasis dicitur, et apud Ioannem Mosehum cap. 48. et 49. Anastasius quidam presbyter et scevophylax sanctae resurrectionis nominatur, id est, basilicae totius, quae et monumentum domini continebat, utpote totius operis apicem; *κεφαλὴν τοῦ παντός*, ut loquitur Eusebius.

Interdum tamen Anastasis strictius sumitur, et separatur a martyrio seu basilica Constantini, ac pro sepulchro domini, seu potius pro aedicula sepulchro superstructa ponitur, ut videre est apud Hieronymum et Eucherium. Hanc distinctionem non intellexit Gretsérus qui in lib. I. de cruce cap. 65. acriter reprehendit

*) [Ecclesiam resurrectionis a Constantino exstructam vocari saepius ab Eusebio et eo qui capitulum indices confecit, *μαρτύριον*, pluribus exemplis ipse docui IV, 40. Sed eandem *μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως* ab Eusebio appellari quomodo Valesius contendere h. l. potuerit, nescio. Nam III, 29. non ipsa ecclesia, sed sepulcrum Christi significatur verbis *τὸ σωτήριον ἄντρον*, illa autem *μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως* in cap. XXIX. plane non leguntur, sed in cap. XXVIII., ubi non minus sepulcrum domini ita vocatur, ut affirmat recte ipse Valesius III, 33. not. 2. 8. Adde quae ipse ad h. l. annotavi et Valés. ad Euseb. de laudib. Constant. c. IX. not. 17. a. XI. not. 4. Itaque quamvis ecclesia Hierosolymitana non solum *μαρτύριον* vocetur ab Eusebio et aliis (vid. Athanas. opp. T. I. p. 801. edit. Paris. a. 1627. Cyrill. Hierosolym. catech. XIV. p. 207. ed. Benedict. Beda de locis sanct. c. II. T. III. opp. p. 363. a. 1688.), sed etiam *ἐκκλησία τῆς τοῦ σωτῆρος θεοῦ ἀναστάσεως* a Cyrill. l. l. p. 211. et *Anastasis* simpliciter, tamen Eusebius illam neque *μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως* neque *ἀνάστασιν* simpliciter vocasse existimandus est. Nihilominus eundem errorem quem Valesius, erravit E. F. Wernsdorf. histor. templi Constantiniani p. VIII. Idem etiam crucis nomine et Constantinianam basilicam Hierosolymitanam dictam esse docuit l. l. p. VIII. et p. X. Cf. Euseb. de laudib. Constant. c. IX. Cyrill. l. l. p. 216. Denique in inscriptione cap. 30. l. III. vocatur illa *τὸ μαρτύριον τοῦ σωτῆρος*, cap. 33. *ἐκκλησία τοῦ σωτῆρος.*]

Beda, quod Anastasim a martyrio distinxerit. Atqui Beda seu Adamannus bonum imprimis auctorem Eucherium secutus est, cuius verba perperam interpolavit. Sed et Marcus in vita Porphyrii Gazensis episcopi cap. 4. Anastasim a martyrio aperte distinguit: *Anastasis*, ait Eucherius, *in loco est resurrectionis*. Non dixit: *locus est resurrectionis*, quemadmodum de Golgotha dicit: *est locus passionis*: sed ait: *in loco est resurrectionis*. Aediculam ergo ibidem fuisse innuit arcuato opere structam, et columnis marmoreis suffultam, ut testatur Eusebius. Erat porro haec aedicula coniuncta basilicae, nam ab Anastasi ad basilicam seu martyrium, ingentes erant porticus, atque in medio campestris planities, ut scribit Eusebius, qui et basilicam ab ortu sancti sepulchri fuisse testatur, quod plane confirmat Eucherius **).

Ex his perspicere licet, immerito reprehensum esse a Ioanne Tristano Iacobum Sirmondum. Neque enim in eo lapsus est Sirmondus, quod basilicam in loco resurrectionis domini a Constantino superstructam esse dixerit, quippe cum idem dicant Eusebius ac Socrates, et auctor itinerarii Hierosolymitani. Sed in eo lapsus est Sirmondus, quod duas basilicas a Constantino Hierosolymis extractas esse credidit. Unam enim duntaxat basilicam in urbe Hierosolymitana ab illo conditam fuisse prodit Eusebius, Socrates, Theodoretus, Sozomenus, Eucherius, Antoninus, Wilhelmus Tyrius, et ante eos auctor itinerarii Hierosolymitani. Sed illam alii in loco resurrectionis, alii in passionis loco constructam esse dixere. Et Eusebius quidem ac Socrates et auctor itinerarii in loco ipso monumenti conditam fuisse testantur. Sozomenus vero in lib. II. circa locum Calvariae, sive in Golgotha. Rufinus quoque in lib. I. historiae ecclesiasticae, et Paulinus in epistola II. in loco passionis extractam esse dicunt. Sic etiam Hieronymus in cap. XXVII. Matthaei: *Propterea autem ibi crucifixus est dominus, ut ubi prius erat area damnatorum, ibi erigerentur vexilla martyrii*. At Nicephorus in lib. VIII. historiae ecclesiasticae cap. 30. utroque in loco hanc basilicam conditam esse dixit. Quin etiam Eusebius hac in parte variasse deprehenditur. Cum enim in libris de vita Constantini, ut superius ostendimus, illustrem hanc basilicam in loco dominicae resurrectionis extractam esse affirmet, in oratione tamen de laudibus Constantini pag. 466. de eadem loquens basilica, in honorem S. crucis a Constantino Maximo eam extractam esse asserit, iuxta ipsum passionis dominicae locum: τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους τῆς Ἑβραίων βασιλικῆς ἐστίας ἐν μέσῳ, κατ' αὐτὸ δὴ τὸ σωτήριον μαρτύριον, οἶκον εὐκτῆριον παμμεγέθη, νεῶν τε ἁγίων etc. Quae quidem verba interpres sic Latine vertit, quasi Constantinus duas in ea civitate ecclesias aedificasset, cum tamen constet vel ex sequentibus Eusebii verbis, unicam fuisse. Sic igitur vertendus est hic locus: *In provinciâ*

**) [Cf. Euseb. V. C. III, 35. not. 2. p. 190 sq.]

autem Palaestina apud civitatem quae Hebraeorum regia quondam fuit sedes, in ipso urbis meditullio ad locum dominicae passionis, aedem sacram immensae amplitudinis et sanctuarium in honorem S. crucis, omni magnificentiae genere exornavit. Quin etiam monumentum servatoris sempiternae memoria dignum, illiusque tropaea contra mortem erecta, ornamentis quae dicendo exprimi nequeunt, decoravit. In his Eusebii verbis τὸ σωτήριον μαρτύριον, passionis dominicae locum interpretatus sum, tametsi in epistola patrum concilii Hierosolymitani pro ipso templo sumatur, ut supra ostensum est †). Quod quidem neminem turbare debet. Sic enim Anastasin, tam pro monumento ipso, quam pro aedicula promiscue usurpari docuimus. Porro haec varietas ac dissensio, ex locorum vicinitate orta est, cum Golgotha a monumento octoginta tantum passibus distet, ut scribit Antoninus. Hinc etiam est, quod haec basilica modo Anastasis appellatur, ut ex Eusebio [Vid. p. 503. *)], Cyrillo, Iustiano, Ioanne Moscho et Wilhelmo Tyrii supra ostendimus, modo ecclesia sanctae crucis. Sic enim appellat auctor chronici Alexandrini indictione septima: Ὀπτάτου καὶ Ἀνικίου Παυλίνου τοῦτοις ὑπάτοις γέγονε τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου σταυροῦ, τῆς οἰκοδομηθείσης etc. Id est: his Coss. facta est dedicatio ecclesiae sanctae crucis, quam Constantinus Magnus aedificaverat temporibus Macarii episcopi Hierosolymitani, die 17. mensis Septembris. Fallitur tamen, ut obiter dicam, auctor huius chronici. Non enim consulatu Optati et Paulini, sed anno sequente haec basilica dedicata est, Constantio et Albino Coss. anno Christi 335., praesentibus episcopis qui iussu imp. Constantini in urbe Hierosolymitana convenerant post synodum Tyri habitam. Habita autem est synodus in urbe Tyro, iis quos dixi, Coss. ut Athanasius in apologia testatur ex ipsius synodi gestis. Pro 17. die mensis Septembris, apud Nicephorum dies 13. ponitur. Tametsi interpretes Latini decimum quartum restituit, quo die exaltationem S. crucis occidentis ecclesia celebrat. Sed vulgata lectio in Nicephoro retinenda est, et in Alexandrino chronico restituenda. Nam encaenia ecclesiae sanctae resurrectionis 13. die Sept. quotannis celebrabantur, ut legitur in Menologio Graecorum, et in typico

†) [Temere Valesius h. l. Eusebium basilicam Hierosolymitanam nunc in loco resurrectionis, nunc in loco passionis constructam esse dicere opinatur, perperam interpretatus verba illa quae in panegyrico leguntur, τὸ σωτήριον μαρτύριον passionis dominicae locum, quod quidem eo magis mirum est, cum ipse Valesius recte illa verterit in ipsa interpretatione panegyrici ad locum dominici sepulcri, quo nihil aliud significari patet nisi locum resurrectionis, ut ipse Eusebius V. C. III, 28. sepulcrum Christi vocat τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μαρτύριον. Vide Vales. et nos ad V. C. III, 33. not. 2. Neque tamen in loco resurrectionis exstructa erat ipsa basilica Hierosolymitana sed Anastaseos aedes. Vid. III, 35. not. 2. Cf. III, 33. not. 3. De illis autem verbis οἶκον εὐκτήριον π., νεών τε ἁγίων vid. III, 43. not. 4. III, 58. not. 6.]

S. Sabae: 13. die Septembris τὰ ἑγκαλνία τῆς ἁγίας Χριστοῦ ἀναστάσεως. Idem scribit Sophronius in oratione de exaltatione S. crucis. Ubi etiam notabis Anastasim vocari, quae in chronico Alexandrino ecclesia S. crucis appellatur. De hoc festo Sozomenus in lib. II. cap. 25. Illustris est locus ex homilia 14. Cyrilli Hierosolymitani, qui nostram sententiam eximie confirmat. Explicans enim haec verba Sophoniae: *Propterea expecta me, dicit dominus, in diem resurrectionis meae, in testimonium*, subiungit haec verba: *Βλέπεις ὅτι καὶ τὸν τόπον τῆς ἀναστάσεως προεῖδεν ὁ προφήτης μαρτύριον ἐπικληθῆσόμενον. Τίτι γὰρ τῷ λόγῳ μὴ κατὰ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, ὃ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τῆς ἀναστάσεως οὗτος ὁ τόπος ἐκκλησία καλεῖται, ἀλλὰ καὶ μαρτύριον; Id est: Vides quod et locum resurrectionis praevideit propheta martyrrium vocatum. Quare enim non iuxta reliquas ecclesias hic Golgothae et resurrectionis locus, ecclesia vocatur, sed martyrrium? Vides unicam basilicam a Cyrillo Hierosolymitano agnosci, quae et martyrrium dicta sit. Non igitur duae fuerunt basilicae, ut credidit Iacobus Sirmondus et Gretserus; altera in loco passionis, altera in resurrectionis loco constructa. Potior apud me est Cyrilli Hierosolymorum episcopi auctoritas, qui unam duntaxat ecclesiam, tam in resurrectionis quam in passionis dominicae loco sub martyrii nomine conditam fuisse testatur. Quod si Cyrilli testimonium non sufficit, alterum adiungam Basilli Seleucensis ex orat. 38. contra Iudaeos: *ἐκεῖ γὰρ τοῦ κυρίου καταξιώσαντος σταυρωθῆναι καὶ ταφῆναι καὶ ἀναστῆναι τῷ καλουμένῳ Γολγοθᾶ· ἐκεῖ καὶ ἡ ἁγία τοῦ θεοῦ καθιδρύθη ἐκκλησία, ἐπωνύμως τὰ σωτήρια τοῦ κυρίου πάθη φέρουσα μέχρι νῦν, τοῦ σταυροῦ δὲ λέγω καὶ τῆς ἀναστάσεως. Habes meam de Anastasi et de loco S. Hieronymi sententiam. Quam quidem non refellendi cuiusquam (id enim alienum est a nobis), sed inquirendae et aperiendae veritatis studio proposui. Vale. Lutetiae Parisiorum Idibus Decembris, anno 1650.**

F. A. HEINICHEN

EXCURSUS

EXCURSUS I.

EUSEB. V. C. I, 28. 29.

Quamvis in hanc Eusebii narrationem de qua diversissima ratione omni tempore iudicaverunt VV. DD. (cf. GOTHOFREDUS dissert. ad Philostorg. I, 6. p. 16 sqq. III, 26. p. 187 sq.), non ita inquirere mihi hoc loco liceat, ut minutatim singula persequar et accuratissime explicem, tamen vel graviora quaedam quae eo pertineant, afferre et quid ipse de illa narratione ac de altera quaestione cum hac arctius iuncta et connexa statuum, brevius exponere, haud alienum esse censeo. Ac primum quidem ipsa illa narratio de Eusebii relatione sententiarum opinionumque diversitas etiamsi prima specie satis mira videri possit, tamen, si quis ipsum Eusebium iis quae nobis cap. XXVIII sq. retulit, Constantini M. ad religionem Christianam conversionem effectam esse simul censuisse cogitaverit, minime miram visum iri, animadvertendum sit. Cf. MANSO *Leben Constantins des Grossen* p. 86.: „*Luftgebild und Traumgesicht würden schwerlich jemahls der Gegenstand einer ernstern Untersuchung geworden seyn, wenn Eusebius, ausser der Besiegung des Maxentius, nicht noch eine zweyte und bey weitem wichtigere Folge, die Bekehrung Constantins, an sie geknüpft hätte. Diese Behauptung ist es eigentlich, die der geschichtlichen Forschung Werth und Bedeutung giebt und um so weniger abgewiesen werden kann, je bestimmter von jetzt an in Constantins Denk- und Handlungs-Weise eine gewisse und unwandelbare Anseignung zum Christenthum sichtbar wird.*“ Neque vero iudicium de causis quibus ductus Constantinus religionem Christianam amplexus sit, magnam vim exercuisse in iudicium de narratione Eusebii, non consentaneum est. Nam qui Constantinum vel unice vel potissimum sua ipsius de religionis Christianae veritate et praestantia persuasionem ad eandem illam religionem adductum esse censebant, iidem Eusebianae narrationis veritatem vel totam et integram vel reiectis

His quae nullo modo retineri posse viderentur, defendebant, vel certe si aliquando, in iudicio de illa ferendo sapientem quandam *ἐποχὴν* commendabant. Vide praeter alios TILLEMONT. mémoires T. VII. IOH. IOACH. WEIDNER. dissert. Constantinus M. signo crucis Christi in nubibus viso ad Christianismum inauguratus, Rostoch. 1703. IO. FRICK. de fide Constantini M. haud dubie Christiana, Ulm. 1713. 4. FABRICII exercitatio critica de cruce Constantini in Bibl. Graec. T. VI. p. 703 sqq. ed. HARLES., MOSHEM. commentt. de rebus Christian. ante Const. M. p. 964 sqq. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 226 sqq. ed. II. SCHROECKH allgemeine Biographie T. IV. p. 22 sqq. et christliche Kirchengeschichte T. V. p. 69 sqq. NEANDER allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche T. II. P. I. p. 14 sqq. *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* in: Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums zu Freiburg a. 1829. Fase. III. p. 44 sqq. p. 53 sqq. p. 62 sqq. Contra qui Constantinum M. quamvis a religione Christiana alienum neque de illius veritate et praestantia vere sibi persuadentem, vel unice potius vel potissimum politicis consiliis et studiis commotum esse arbitrabantur ut se Christianum esse simularet, iidem nihil plane veri inesse in Eusebii narratione sed eam aut a Constantino M. aut ab Eusebio fictam esse vel aperte professi sunt vel tectius indicarunt et probabiliter existimarunt. Vid. THOMASIIUS observatt. Halens. T. I. p. 370. ARNOLD Kirchen- und Ketzerhistorie T. I. p. 137. STRUVII dissert. de Constantino M. ex rationibus politicis Christiano, Ien. 1713. PERTSCH Kirchengeschichte Jahrgang IV. T. I. p. 56. GIBBON history of the decline and fall of the Roman empire Vol. III. p. 205 sqq. et: Die Bekehrung des Kaisers Constantins des Grossen nach ihren Ursachen und Wirkungen aus dem Englischen des Hrn. EDWARD GIBBON übersetzt, Lüneburg. 1797. GIBBON Geschichte des Verfalls und Untergangs des R. Reichs übersetzt von SCHREITER T. IV. p. 351 sqq. HENKE allgemeine Geschichte der christlichen Kirche T. I. p. 193 sqq. edit. VATER. Sed totam Eusebii narrationem reiecit et nihilominus mediam quandam viam tenens nec seriam fuisse Constantini M. conversionem nec solis politicis rationibus effectam et simulatam sed potius Constantinum prius quidem nulli religioni totum et ex animo addictum, propter rationes graviores sapientioris principis animum commoventes, Christianos et paganos aequabilitate quadam tractavisse, deinde vero a semet ipso desciscientem Christianos magis quam par esset, auxisse et fovisse existimat MANSO l. I. p. 80 sqq. Nam p. 102 sq. V. D. haec scripsit: „*Mich dünkt, wenn man diese Gesinnungen und jene Thatsachen, — — mit Unpartheylichkeit würdigt, so darf man weder zu einer ernstlichen Bekehrung des Kaisers, noch zu verborgenen staatsklugen Absichten seine Zuflucht nehmen, um die Stellung, die er gegen das Christenthum wühlte, zu begreifen. Constantin war offenbar einer von den weisern Fürsten, welche die Kirche vom Staate trennen, und den Glauben*

vom Leben gehörig sondern. Er kannte das Christenthum von keiner andern als vortheilhaften Seite für die öffentliche Ruhe und Wohlfarth, und hatte gewiss zu Nikomedien und in Gallien Gelegenheit gefunden, auch das Innere desselben genauer zu erforschen und bestimmter zu prüfen. Die Verfolgungen, die man sich gegen die Bekenner der neuen Lehre erlaubte, erschienen ihm mit Recht als entehrend und grausam, und die Lehre selbst, das geringste zu sagen, unschädlich. Vernunft und Menschlichkeit forderten zur Milde, wenigstens zu einer gleichen Behandlung der Bedrängten mit den Unterthanen des Reichs auf, und er horchte auf beyder Stimmen und liess den Christen angezeihen was ihnen gebührte.“ Et p. 112.: „in dieser seiner Unpartheylichkeit ist sich Constantin keineswegs gleich geblieben, sondern vielmehr den früher befolgten Grundsätzen so untreu geworden, dass man von jetzt an zu neuen Thatsachen neue Aufschlüsse suchen muss.“ *Iam vero ego quidem vel ea quae Constantinus M. haud ita multo postquam mira illa qualiaecunque ei evenerunt quorum Eusebius mentionem fecit, in religionis Christianae et Christianorum gratiam constituit, atque ipsum studium quo rebus Christianorum interfuit, non profidisci potuisse censeo nisi ab eo imperatore qui religionem Christianam et Christianos aut propter solas politicas rationes atque animo reapse ab illis alienus, aut propterea tantum adiuverit, promoverit, foverit, quod religionem illam si non solam veram, certe pagana superstitione longe veriore et praestantiorem esse vere sibi persuaserit. Atqui solis politicis rationibus Constantinum commotum religionis Christianae et Christianorum studium nonnisi simulasse, recte negat ipse MANSO p. 89 sq. Add. GODOF. CHRIST. LEÜTNER. dissert. de Constantino M. non ex rationibus politicis Christiano, Lips. 1714. MOSHEM. commentt. p. 969 sqq. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 230 sqq. KIST. disput. de commutatione quam Constantino M. auctore societas subiit Christiana p. 23 sq. Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen l. I. p. 44 sqq. p. 51 sq. p. 73 eq. Ergo restat ex mea sententia nonnisi posterius, quod nec difficilius erit ad probandum. Nam vel ex iis quae Constantinus non ita multo post victoriam de Maxentia a. CCCXII. reportatam et antequam ad imperium solus perveniret, in religionis Christianae et Christianorum gratiam instituit, si quis rem sine ira et studio ponderaverit, apparere censeo, Constantinum ne illo quidem tempore aequabilitate tantum quadam Christianam et gentilium religionem esse tuitum, sed potius per ipsam nativam animi indolem, vitae cursum atque educationem quae ei contigerat¹⁾, ad*

1) De his vid. KIST. disp. de commutat. quam Constant. M. auct. religio subiit Christ. p. 25 — 28. NEANDER Geschichte der christl. Religion p. Kirche T. II. P. I. p. 11 sq. et Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen in: Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums Freiburg a. 1829. Fascic. III. p. 44 — 50.

Christianorum partes iam tunc inclinantes, Christianae religioni et Christianis certe multo magis favisse, deque illius veritate sibi vere iam tunc persuasisse. Referendum huc ut taceam de decreto Mediolanensi a. CCCXIII. a Constantino et Licinio dato²⁾, de quo postea, maxime illud, quod leges quas Constantinus inde ab illo tempore dedit, maiorem sensim Christianae religionis et existimationem et efficaciam, morumque emendandorum studia ostendunt, quibus antea Romanorum leges caruerant, humanitatem, aequitatem, Christianam caritatem et verecundiam commendavit, vix denique indicant, quam vel Christiana religio vel Christianorum doctorum admonitiones, in Constantini animum iam tunc exercuerunt³⁾, deinde quod Constantinus iam ab illo inde tempore rerum ecclesiae Christianae inprimis curam gessit, et Christianorum rebus non modo se immiscuit, sed institutis legibusque religionis Christianae commodis et iuribus egregie consuluit⁴⁾. Ita statim post victum Maxentium, saeviens Donatistarum schisma, veluti τῆς ἀδικίας ἐπιόνοτος (vid. Excurs. II.), componere studuit, atque ad discernendas lites episcoporum concilia iterata vice convocavit, ita singulari benevolentia ecclesiae doctores inprimis prosecutus, praeter magnam pecuniarum et agrorum munera, quae iis largitus est, a tributis etiam et exactionibus magnam partem illos immunes esse voluit, atque e publico stipendia vel annonas annuas iis concessit (Euseb. H. E. X, 6. Sozom. H. E. I, 8. Theodoret. H. E. I, 11.); ita eodem iam tempore quo Donatistarum litibus erat occupatus, publicorum munerum immunitatem clericis et ecclesiasticam iurisdictionem tribuit (vide nos ad V. C. IV, 27.), denique manumissiones servorum, in Christianorum coetu coram episcopo fieri permisit, omissis omnibus solennitatum ambagibus, quibus iure civili fieri solebant (Sozom. l. I. GOTHOFREDUS ad cod. Theodos. L. IV. tit. 7. l. 1.), et praeter alias leges quibus, ut publicam religio Christiana auctoritatem acciperet, hoc tempore iam plurimum contulit (cf. V. C. II, 20 — 45.); legem de celebranda die dominica dedit, unde et ad quantam auctoritatem religio Christiana iam tunc pervenerit, et quantopere augere illam Constantinus studuerit, luculenter intelligitur. Cf. V. C. IV, 18. not. 5. Quae vero seriori tempore Constantinus pro Christianis et religione Christianorum fecit⁵⁾, si non totum eum illis addictum fuisse ostendunt,

2) Vid. Euseb. H. E. X, 5. Lactant. M. P. c. XLVIII. NEANDER l. I. p. 24 sqq. et nos in Excurs. XVII, ad Euseb. H. E. T. III. p. 457 sqq.

3) Vid. GOTHOFREDI chronologia cod. Theodos. ad a. Chr. CCCXIX. DE RHOER. diss. de effectu religionis Christianae in iurisprud. Roman. p. 38 et passim. KIST. l. I. p. 29.

4) Vid. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 234 sqq. SCHROECKE christliche KG. T. V. p. 90 sqq., ipse MANSO Leben Const. p. 92 — 102. KIST. p. 28 sq. p. 33 sqq. et Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins l. I. p. 71 sqq.

5) Vid. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 235 sqq. MANSO l. I. p. 112 sqq.

nihil ostendit. Cf. MOSHEM, commentt. de rebus Christianis ante Const. M. p. 965.: „Si is qui per magnam vitae partem id potissimum agit, ut religionem Christianam stabiliat et propaget, qui oppositas ei religiones oppugnat et deprimit, quid totam fere iurisprudentiam Christianae religionis causa mutat, qui ad extremum usque spiritum Christum laudat, celebrat et sancto profitetur, qui liberos suos in ea religione institui et educari iubet, qui cives omnes et populos suos ad eam amplectendam exhortatur et incitat, qui ministros eius, et sacerdotes multis, variisque beneficiis ornat et honestat, et multa huius generis alia facit, quae religionem Christianam fulciunt et muniunt, si is, inquam, Christiani non meretur vocabulum, nescio, in quo nomen hoc ponendum sit.“ Neque vero, inde quod Constantinus maxime priori post victum Maxentium tempore vel religionis paganae cultum adhuc toleravit vel alia nonnulla fecit quae Christianus imperator non potuisse facere videri possit, quo pertinet pontificis maximi quam Constantinus nondum detrectabat, appellatio, cultus quo solem prosequabatur, vatum et haruspicum consultatio⁶⁾, quidquam aliud sequitur, nisi vel Constantinum illo quidem tempore nondum ita fuisse ira et cupiditate inflammatum, ut religionem cogi et posse et debere censeret, ideoque meliorem etiam Christianum fuisse quam seriori tempore ubi non solum quovis modo ad Christum et Christi religionem paganos allicere studebat sed trahere et rapere audebat⁷⁾, vel Constantinum quamvis religionem Christianam esse veram et praeclaram intellexisset, tamen, ut fieri solet, non statim totum ei se addixisse, neque omnes paganae superstitionis reliquias uno impetu abiicisse, qua de causa similiter vel Theodosii aetate exstiterunt monumenta Christiana, in quibus una cum Christianis imaginibus pagana simulacra inveniuntur. Vid. Kunstblatt zum Morgenblatt a. 1829. N. 60. p. 240., ubi de Christiano monumento in Gallia nuper effosso et Minervae effigia simul instructo haec leguntur: „Um die Abbildung der Kunstgöttin auf einem christlichen Denkmal von Theodosius Jahrhundert

6) Vid. BARONIUS annal. eccl. ad a. CCCXXI, N. 18. SPANHEM. ad Julian, caes. p. 228. MOSHEM. commentt. p. 975. GIBBON Geschichte des Verfalls u. Untergangs des R. R. übers. v. Schreier T. IV. p. 356. not. 9. SCHROECKH KG. T. V. p. 145 sqq. FRANCK Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 237. MANSO p. 104 sqq.

7) Vid. II, 48, sq. II, 56. not. 8. II, 71. et Excurs. II. coll. III, 21. nott. 4. 10. III, 58. not. 8. IV, 54. not. 3. — III, 54. not. 3. IV, 19. not. 5. Eutrop. X, 7.: „Vir (Constantinus) primo imperii tempore optimis principibus, ultimo mediis comparandus.“ Aurel. Viet. epit. XLI, 16.: „Decem annis praestantissimus, duodecim sequentibus latro, decem novissimis pupillus ob profusiones immodicas nominatus.“ MANSO p. 204.: „Wie viel gesunder Verstand und welche richtige Beurtheilung der Verhältnisse spricht sich ferner nicht in seinem (Constantins) frühern Benehmen gegen die Christen und in mehrern seiner Gesetze aus!“ Ibid. p. 206. NEANDER Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. II. p. 1 sqq. ed. II.

zu erklären, ist es natürlicher, sie der Vermengung der beyden Religionen zuzuschreiben; sie war häufig auf den Kunstwerken einer Zeit, in welcher, wie Mabillon im *Iter Italicum* sagt, *cruda adhuc quorundam in oordibus Christiana religio aliquid de pagani ritus superstitione retinebat*. So findet man Orpheus und Bacchus häufig auf christlichen Sarkophagen aus der Regierung Konstantins. Auf einer Lampe von gebrannter Erde, gestochen in der neuen Ausgabe der *Roma sottoranea*, t. III. p. 79, sieht man unten den Propheten Jonas und den guten Hirten, der das verirrte Schaafe trägt, und oben auf der einen Seite Juno mit dem Pfau, auf der andern Apoll mit der Leyer. Ein Frescogemälde endlich in derselben Sammlung, t. III. p. 111, stellt oben Christus dar mit den fünf klugen Jungfrauen des Evangeliums [Matth. XXV, 9.], unmittelbar darunter Pluto auf seinem Wagen; er zieht in das Schattenreich die junge Christin, in deren Grab diese Malerey gefunden wurde; Merkur mit dem Stabe führt die Rosse des Todtengottes. „Es war nicht leicht, sich von einem ganz sinnlichen Gottesdienste zu einem abstrakteren Gedankengang zu erheben; der heils Augustin selbst war der Meynung, man könne nur allmählig dahin gelangen.“ Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen l. l. p. 74 sq.: „Weiter stösst man sich an den heidnischen Gottheiten und Sinnbildern seiner (Constantins) Münzgepräge. Allein wer mit der römischen Münzkunde nähere Bekanntschaft gemacht hatte, sollte darauf aufmerksam geworden seyn, dass in diesem Zeitraume die alten Personificationen und Götterwesen grösstentheils von den Münzen verschwinden. Auf den Geprägten Constantins sehen wir noch den Apollo mit dem Sonnenball, zuweilen den Mars, dann die Victoria und den Genius des römischen Volkes; aber diese wenigen Bilder machen bald den *Votis quinquennialibus, decennialibus u. s. w.* Platz, oder den Gränzcastellen, und den Abbildungen der Gefangenen zu den Füßen des Siegers. Von den Gottheiten blieb nur (?) noch die Victoria, die sich fortwährend auf den Münzen der folgenden christlichen Kaiser erhielt. Die Constantinischen Münzstempel mit dem Apollo und Mars fallen grösstentheils in die Zeit, wo er dem Christenthum seine Gunst noch nicht [völlig] zugewendet hatte, und wiederholten sich noch in der Folge, weil das Alte nie im Augenblick aufhört.“ *Accedit autem quod ipsius temporis aliaeque rationes quominus animum suum Christianorum et religionis Christianae studiosum plane aperiret, Constantinum subinde impediabant et deterrebant. Vid. KIST. disp. de commut. quam Constant. M. auct. societas subiit Christ. p. 28 sq., ubi de decreto Mediolanensi (cf. supra p. 510. not. 2.): „Multi, inquit, merito observarunt, animum illud ostendere, ab antiqua religione minime [plane] alienum⁸⁾. Ob-*

8) Vid. MOSHEM, commentt. p. 971 sqq. GIBBON Geschichte des R. R. über-

servandum vero, parum hoc decretum valere, ut veram Constantini de religione mentem, inde intelligamus. Non solus quippe illius auctor fuit, sed Licinius quoque. Hinc autem — — etsi iis (Christianis) non sincerus erat amicus, parcere debuit Constantinus; neque ceteris displicere voluit subditis, qui antiquam religionem profiterentur. Quamvis igitur etiam religionis indole plenius iam fuisset imbutus, ob rerum tamen, quae id temporis erant, conditionem, manifestare mentem non potuisset.“ Similiter KIST. p. 38 sq.: „Constantinus, inquit, — — subinde antiquam religionem haud prorsus negligere videbatur. Id certe leges docere, quas, annis 319 et 321, de tolerandis haruspibus tulit, nonnulli voluerunt [vide supra not. 6.]. Verumtamen Deorum cultui etiamnum cum fuisse addictum, nullam has leges suspicionem movent. Antiqua enim religio, in iis superstitionis atque praeteritae usurpationis nomine carpitur; item plura his in legibus indicia adsunt, quae satis ostendunt, Constantinum haec omnia non probasse, verum permisisse modo, quoniam abrogare illa adhuc [commode] non poterat. Inprimis vero observandum videtur, leges hasce urbem Romam potissimum spectavisse, quâ nulla fuit veteris superstitionis tenacior⁹⁾. Hinc autem ritus antiqui nullibi viguerunt diutius; neque Constantinus, ceterique post eum imperatores, Gentilismum evertentes, vel Christianam religionem stabilientes, cautius circumspectiusque ullibi agere debuerunt, quam in antiqua hac terrarum domina, urbe¹⁰⁾. Itaque primarius hac in re partes egisse videtur Constantini prudentia. Haec nimirum vetuit, ne temere perficeret, quibus perficiendis par nondum erat, neve, quae animo ferebat proposita, ulterius manifestaret, quam illa tim habitura, perspiceret. — — — Quamdiu igitur solus imperium Constantinus nondum obtinuerat, ceteris parcere subditis debuit, qui gentilium sacris erant dediti, et in Christianae religionis auctoritate caute procedere; neque a deo videri voluit, ab antiqua religione plane iam defecisse¹¹⁾.“ Denique scriptor annotationis:

v. Schreiter T. IV. p. 361 sqq. NEANDER KG. I. I. p. 38 — 42. Tenendum vero non minus quod recte observat KIST. l. I. p. 34., quamvis edictum Mediolanense veram Constantini de religione Christiana mentem non patefaciat, tamen illum hac lege lata summopere iam praeparasse censendum esse supremam auctoritatem, quam deinde illi religioni plane concessit, ideoque illud edictum fundamentum dici mereri novi aedificii quod Constantinus aedificavit sensim et exaedificavit.

9) Cum his conferas quae ipse animadverti de illis Constantini legibus ad V. C. II, 45. not. 3.

10) Cf. Tibull. Eleg. II, 5, 28 sq. ed. HEYB. Romulus Aeternae nondum formaverat Urbis Moenia. Horat. carm. IV, 8, 13. 14, 44. VALS. ad Constantin. orat. ad sanctt. coet. c. XXII. not. 3.

11) Cf. Zosim. hist. II, 29, 2. ed. REITEMEIER. ἐχρητο δὲ (Κωνσταντῖνος) ἐπὶ καὶ τοῖς πατρίοις ἱεροῖς, οὐ τμηῆς ἕνεκα μᾶλλον ἢ χρεῖας. GIBSON Geschichte des R. R. übers. v. Schreiter T. IV. p. 401 sq.: „Bey sei-

Denkschrift zur Ehrenrettung Constantinus I. I. p. 73 sq. in eandem fere sententiam scripsit: „Ungeachtet so vieler Beweise der Ehrerbietung für das Christenthum; so vieler Günstbezeugungen und auffallenden Vorkelhrungen, dasselbe mit Zurücksetzung des Heidenthums, zur herrschenden Religion zu erheben, zweifelt man doch noch, ob er (Constantin) aufrichtig der Lehre Christi ergeben gewesen sey.“ — „Man stüsst sich an den Titel Pontifex maximus, den er nicht aufgegeben habe; und bringt nicht in Anschlag, dass er damit grosse Vorrechte aufgegeben hätte.“ In dieser Eigenschaft war er das Haupt des obersten Priestercollegiums und der *interpres summus sacrorum* in der weltbeherrschenden Stadt, die, obwohl ein Schattenbild dahingegangener Herrlichkeit, sich selbst doch noch durch Namen und Worte täuschte. Auch in den Provinzen dauerte die Täuschung und der Glaube an die Riesengestalt, die nur noch in der Einbildung der Völker Leben hatte. So lange dieser Volksglaube nicht erloschen war, konnte er Wirkungen hervorbringen, und das Collegium pontificum auf den Einfall führen, wegen Missachtung der hergebrachten Staatsreligion, dem Kaiser Einsprache zu thun, was sie sich gegen den Pontifex maximus nicht vermessen durften. Diese Scheinmacht war ihm dienlich, in der Religion Veränderungen vorzunehmen, und so lange er sie nicht an einen Andern überlassen hatte; war er gegen gesetzliche Widerrede geborgen, die ihm in seinen Verfahren Störungen machen konnte. Er war es auch nicht allein, der diesen Titel beibehielt, sondern die Kaiser nach ihm thaten dasselbe bis auf Theodosius, der diesen Namen aufgab.“

Quae cum ita sint, ut alii VV. DD., ita ipse MANSO ad contrariam opinionem suam de iis quae Christianae doctrinae et ecclesiae Constantini animum propensum reddiderint, haud scio an eo potissimum inductus sit, quod duas quaestiones minime confundendas sed accuratius distinguendas non satis distinxerit, alteram quidem, an Constantinus Christianae religionis veritatem intellexerit et propterea illam ipsam amplexus sit et stabiliverit, alteram, an recta ratione et via ad suam de Christianae religionis veritate per-

nem letzten Besuche zu Rom, gab er (Constantin) einen öffentlichen Beweiss seiner frommen Abneigung gegen den Aberglauben seiner Vorfahren, indem er sich weigerte, sich an die Spitze der militärischen Procession des Ritterstandes zu stellen, und auf dem Altare des kapitolinischen Jupiter die öffentlichen Gelübde darzubringen (Zosim. hist. II.). Auch hatte Konstantin, viele Jahre vor seiner Taufe, — der Welt bekannt gemacht (vid. V. C. IV, 15. 16.), dass weder seine Person, noch sein Bild, jemals mehr innerhalb der Mauern eines dem Götzendienste geweihten Tempels gesehen werden solle, und zu gleicher Zeit durch die Provinzen verschiedene Münzen und Gemälde ausgetheilt, auf welchen der Kaiser, in einer demüthigen und bittenden Stellung der christlichen Andacht abgebildet erschien.“ CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 235 sqq. SCHROECKE KG. T. V. p. 145 sqq.

suasionem pervenerit, ita ut firmis, ac certis argumentis illa eius persuasio contineretur. Cum enim praeter alias rationes, minime ambigua ipsius Eusebii effata et ipsius Constantini vita turpioribus sceleribus inquinata externis potius et falsis quam internis et veris argumentis commotum Constantinum neque sine superstitione religioni Christianae se addixisse ostendant, priorem illam quaestionem ut omni asseveratione affirmandam, ita posteriorem sine dubitatione negandam puto. Cf. MOSHEM. commentt. p. 971 sq.: „*Cogitare apud se coepit, ait EUSEBIUS [I, 27.], quoniam sibi deum adscisceret. Inganue, nec, ut opinor, falso. Exitus consultationis erat, ut statueret velle se deum illum unum colere, quem genitor ipsius coluisset, atque numina Romanorum negligere. Rationes huius consilii erant praeter exemplum patris, qui uni deo serviebat, adversa fortuna, tristeque exitum Diocletiani, Maximiani, aliorumque imperatorum, qui deorum religiones consecrati erant. Non magnae sunt hae rationes, nec CONSTANTINO honorificae. Non enim ratione ductus, totque argumentis, quae natura rerum suppeditat, victus ad unius dei cultum sese — conferebat, sed patris auctoritatem, spemque hostes debellandi et feliciter, glorioseque imperandi unice sequebatur. Sic nempe, quod disertissime atque ex ore ipsius Imperatoris EUSEBIUS memoriae mandavit, ratiocinabatur: Pater meus unum deum coluit, constantique felicitate ad obitum usus est: Contra imperatores illi, qui plures deos coluerunt, miserum vitae exitum post varias calamitates sortiti sunt: Igitur ut hic etiam beate vivam et prosperis rebus semper utar, patrem imitabor et ad unius dei cultum me adiungam. Hac argumentatione ad religionem quandam amplectendam qui moveri sese unice sinit, is medioeris mihi ingenii, felicitatisque huius vitae longe cupidior, quam futurae, videtur esse.“¹²⁾ REITEMEIER. comment. in Zosim. p. 551.: „in Constantino — homine modo facinoroso, modo superstitioso non mirabimur, si non veris cultus christianorum divini rationibus, sed casu aliquo fortuito, et causa non satis honesta ad eum amplectendam fait adductus.“ HENKE allgemeine Geschichte der christl. Kirche T. I. p. 193.: „Nicht zu verwundern, wenn er (Constantin) als ein ungelehrter Kriegsmann sich durch Beweggründe, die für gebildete Menschen schwach gewesen wären, leiten liess.“ At enim vero quomodo, quaeso, inde pateat, non sincero animo Constantinum religionem Christianam amplexatum esse, neque de quadam Constantini eaque seria conversione ad religionem Christianam quenquam recte loqui posse? Num forte*

12) Cf. V. C. II, 24. not. 7. II, 25 — 27. II, 55. not. 1. III, 57. not. 1. et Constantini orat. ad sanctt. coet. c. XXIV. not. *) V. C. III, 19. 20. Neque ex certaminis contra Constantinum eventu religionis dignitatem non metiebatur Licinius teste Euseb. V. C. II, 5., et Chlodovicum in primis victoria de Alemannis in pugna ad Tolbiacum a. 496. reportata Christianum fecit. Vid. SPITTLER Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p. 86. ed. PLANCK.

nemini nisi ei qui veris et firmis rationibus ad religionem quandam amplectendam impellatur, de illius veritate persuaderi posse et persuasum unquam esse, liceat contendi? Hoc, quantum video, ipsius quotidianae vitae usus refellit. Quot enim tandem homines vel hac aetate religionem Christianam veram et divinam esse sibi persuadent per rationes satis ineptas et perversas? Et quot tandem, quia per illas sibi illud persuaserunt, ecclesiae Christi se adiungunt? Atque hoc ipsum vita eiusmodi hominum religione quam profitentur, saepe parum digna tantum abest ut nos vetet statuere, ut statui non temere posse, luculenter demonstrat. Nam hanc ipsam ob causam quia non graviorum argumentorum pondus sed leviorum opinionum impetus multos ad Christianam religionem adducit, fieri non potest quin saepius illi saluberrimam certae de rebus divinis persuasionis vim non persentiscant et vel vehementiorum cupiditatum stimulis incitati vel laetioris fortunae splendore elati vel tristiorum malorum gravitate depressi, facile turpius peccent. Atque eodem modo Constantinus cum de religionis Christianae veritate et dignitate vere quidem atque ex animo, sed non ratione et via sibi persuasisset, cur postea nec germana in deum pietate qua pleniore ore eum collaudat Eusebius¹³⁾, valde insignis, nec a turpioribus cupiditatibus et vitiis alienus¹⁴⁾, cur denique ex diversis quasi virtutum et vitiorum elementis concretus et conflatus, modo lenis, modo durus, modo iustus, modo iniustus, modo sapiens, modo insipiens fuerit, minime mirum esse poterit¹⁵⁾. Itaque iam facile, credo, iudicari potest de iis quae scripsit MANSO p. 88 sq.: „*Ein andres ist, dem Christenthum durch Geburt und Vorurtheil angehören, ein andres, es aus innerm Bedürfnisse suchen. Dieses innere Bedürfniss und dieses von ihm abhängige Suchen ist eben die Annahme, von der Eusebius ausgeht, und diese seine Annahme entbehrt eben der einzigen Bestätigung, die ihr werden kann, — der Offenbarung durchs Leben. Wer, wie Constantin, als Neubekehrter fortführt, der Herrschsucht und dem Ehrgeize zu dienen, wer der Rachgier gegen seine Feinde sich unbegränzt überlässt, wer wider seine*

13) Vide potissimum V. C. II, 3. 4. 12—14. II, 24 sqq. II, 48—60. II, 71. not. 6. III, 1. III, 20. not. 5. III, 47. 54. 63. IV, 75. Cf. Constantin. ad sanctt. coet. c. XXVI.

14) Inter haec referenda in primis Constantini ambitio, vanitas et gloriae studium (vid. V. C. IV, 29. not. 4. de laudd. Const. c. V. not. 17. Constantin. ad sanctt. coet. orat. c. XI. not. 8.), simulatio et dissimulatio (vid. Constantin. S. C. I. I. et Excurs. IV. cf. V. C. III, 21. nott. 4. 10.), imperitandi cupido (vid. Excurs. IV.), denique immanior eius et in caedes ac sanguinem erumpens crudelitas, cuius quidem vix excusationem Constantino quaeri et inveniri posse, mihi quidem persuasissimum est, quantumvis nuperrime Constantinum excusare studuerit scriptor commentationis: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen p. 75 sqq.

15) Cf. NEANDER Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. II. p. 15 sqq. et Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 28 sq.

*signe Familie wüthet und die Glieder derselben mordet, wer endlich den Wohlstand der Unterthanen, wie sich später zeigen wird, seinem Eigennutze nachsetzt*¹⁶⁾, der kann unmöglich das Christenthum nach seinem Werth und Wesen begriffen, noch es aus Achtung und innerlichem Drange gewählt haben.“ Nam ut verissimum esse quod affirmavit MANSO, nolim ire inficias, Constantinum propterea quod vel postquam se ad sacra Christiana convertit, peiorem subinde vitae rationem tenuit, veram religionis Christianae vim ac naturam nec perspicere, neque eo quod illam perspexisset, commotum, ad Christianam religionem transire potuisse, ita, cur non idem Constantinus quamvis levioribus et infirmioribus argumentis ductus et ob hanc ipsam causam simul certe, in graviora vitia saepius delapsus, tamen de religionis Christianae veritate vere sibi persuadere et animi quodam impetu ad eam compelli potuerit, minime intelligo. Nonne enim videmus, quamvis non germano et genuino, tamen magno saepe mentis fervore atque ex animo religionem quandam amplecti et fovere eos ipsos qui illam non tam quia cum rationis humanae placitis amice consentiat, non quia veram hominum salutem stabiliat, et vitae morumque integritatem nutriat, sed potius quia vel auctoritate maiorum et miraculorum firmata sit, vel externam hominum felicitatem et civitatum florem augeat, vel denique blanda quadam suavitate in animos influat, amplectuntur et fovent? Cf. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 230.: „Man will auch aus seinen (Constantins) Charakter und verschiedenen grausamen Handlungen desselben beweisen, dass sein Uebertritt zum Christenthume Heucheley und Betrug gewesen sey. — — Aber jetzt ist nicht die Frage, ob sein Uebertritt zur christlichen Religion seinen Charakter verändert und umgebildet habe, sondern bloss, ob derselbe aufrichtig gewesen sey? Man fragt: Hat er das Christenthum der Abgötterey bloss als ein Staatsmann, oder aus Ueberzeugung von der Vortrefflichkeit und Würde desselben vorgezogen? Man kann die Wahrheit einer Religion einsehen und annehmen, ohne seinen Lastern zu entsagen.“ Et ibid. p. 233.: „Seine (Constantins) Ueberzeugung von der Religion, die er bekannte, war vielen Wahrscheinlichkeiten zu Folge aufrichtig, wenn sie auch die Hoffnung, seinen Vortheil bey ihr zu finden, befördert hatte; allein die Ausübung derselben war [ebendeshalb und aus ähnlichen Gründen] sehr unvollkommen. Für einen rechtschaffenen Christen, der seiner Religion nicht allein Beifall giebt, sondern ihr auch gehorcht, that er zu wenig; für einen Heuchler hätte er zu viel gethan.“ Et magis etiam ad nostram sententiam accessit anonymus interpres operis GIBBONII p. 106.: „Was konnte man sich — von solchen Christen verapre-

16) Vide potissimum MANSO p. 178 sqq. p. 226 sqq. Sed huius quidem generis crimina quae Constantino obiciuntur, vereor ne non satis probari possint. Vid. Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 35 sqq. cf. p. 23 sqq. et quae ipse animadverti ad V. C. IV, 4. not. 2.

chen, die z. B. von ihren Lehrern selbst in dem Wahn gelassen wurden, dass alle Flecken eines in Sünden und Lastern hingebrauchten Lebens auf einmal durch das Wasser der Taufe, gleichsam *ex opere operato*, könnten abgewaschen werden? [Cf. *quae scripsi ad Euseb. H. E. VII, 21. T. II, p. 354 sqq.*] Wenn nun Constantin nach gleichen Begriffen das Christenthum angenommen hat [cf. *supra p. 515. et V. C. IV, 61. not. 3. Constantin. ad sanctt. coet. c. XX. p. 390. not. 13.*]; wenn man mehr darauf bedacht gewesen ist, aus ihm einen rechthabigen, als rechthandelnden Christen zu machen: so darf man sich ja bey ihm eben so wenig als bey andern äusserlichen Bekennern des Christenthums, über die so wenige Bestätigung seiner Leidenschaften wundern. Er nahm das System der christlichen Religion an, weil er ohne Zweifel den grossen Vorzug desselben für den ungereimten Fabeln des Heydenthums einsah; hiezu kamen noch politische Gründe, welche ihm das Christenthum annehmlich machten; und also wurde Constantin ein Christ; vermuthlich auch ein überzeugter Christ, der wenigstens den Lehrsätzen des Christenthums aufrichtig und von Herzen anhieng.“ Cf. SPITTLER Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p. 79 sq.: „Dass Constantin auch nach Annahme der christlichen Religion immer doch noch grausam, falsch, herrschsüchtig gewesen, beweist nicht, dass er sich nicht zur christlichen Religion bekannt habe, dass er nicht aus Ueberzeugung Christ geworden sey; wer weiss, was sich alles mit seinem Christenthum vertragen konnte?“

Similiter si quis animi humani naturam vel paulum perspectam habeat, ille, praesertim si Constantinus ad bellum usque cum Maxentio gestum dubiae etiam et nullius religionis homo fuerit ¹⁷⁾, Constantinum nullo modo repente et solo illo qualicumque insigniori quod Eusebius retulit, evento, sed potius lento gradu, varia causarum serie adiuvente, ad persuasionem de religionis Christianae veritate pervenisse existimabit ¹⁸⁾. Inter quas quidem causas praeter leviores illas rationes quae Constantini animum religioni Christianae conciliarunt, superius (p. 515.) iam commemoratas et insignius illud eventum cuius Eusebius mentionem fecit, retulerim in primis severiorem Christianorum vitae disciplinam eorumque promptam et invictam magistratui civili et vel tyrannis obediendi facilitatem et patientiam ¹⁹⁾, suaves et blandas quibus episcopi Con-

17) Vid. MOSHEM. commentt. p. 951 sqq. p. 971. Cf. VALES. ad V. C. IV, 62. not. 4. CELLAR. et LAEGER. ad incerti panegyri. VIII. 2, 2. in Panegyri. vet. T. I. p. 482 sq. ed. LAEO. et supra p. 509 sq.

18) Cf. SPANHEM. histor. eccl. saecul. IV. p. 822.: „*Conversio eius (Constantini) processit per gradus, et deus tantum opus perfecit ab exiguis initiis. — Sufficit confirmatam fuisse successu temporis declaratamque egregiis monumentis.*“ KIST. disp. p. 20 sqq.

19) Vid. DU PIN de antiqua eccles. disciplina dissert. VII. §. III p. 455 sqq.

stantinum prosequerentur, laudes et studia²⁰), vim d. nique omnia peccata delendi quam in religione Christiana inesse ex Aegyptio illo Constantinus cognoverat²¹), modo ne hoc quidem priori tempore et solum, sed posteriori et cum aliis rebus doctrinam Christianam commendasse scelerum conscientia saucia imperatori, statuamus²²). Cf. BARONII annal. ad a. CCCXXIV. N. 15 — 28. MOSHEM. commentt. p. 976 sq. SCHROECKH KG. T. V. p. 85 sq. REITEMEIER. comment. in Zosim. p. 549 sqq. p. 551 sq.: „Ad fidem Zosimi — impugnandam haec fere sunt ex re ipsa accessita. Est vero aliud argumentum extrinsecus petitum, quod si probatum fuerit, narrationis fides omnino prostrata erit. Proditum enim est memoriae ab christianis, Constantium non piaculo in uxorem et filium admissio, sed multis annis ante — signo coelesti — commotum — ad christianos eorumque religionem accessisse. Quae quamvis multorum auctoritate nitantur, et testimoniis, non officient tamen scriptoris nostri existimationi ac fidei, quoniam, si ad verbum accipiuntur, ipsa miraculi ostentatione elevantur; quando autem detractis iis, quae miraculi prae se ferunt speciem, statuere licet, imperatorem, tempore illo, quo divino eum signo ad sacra christianorum adoptanda impulsus credunt, quacumque de causa ad rem christianam magis inclinatum fuisse, — ne sic quidem quicquam in

Die Bekehrung des Kaisers Constantia aus dem Englischen des Edw. GIBBON übers. p. 18 sqq. „Nutzen und Schönheit der christlichen Moral.“ Ibid. p. 20 sqq. (Uebersetzung v. SCHRETER T. IV. p. 354 sqq.). „Besonders der Lehre vom dulddenden Gehorsam.“ Cf. HENKE Geschichte der christlichen Kirche T. I. p. 194 sq. et nos ad V. C. IV, 45. not. 8. et in Addendis ad p. 375. not. 11.

20) Vid. GIBBON l. I. p. 32. p. 52 sqq. (T. IV. p. 396 sq.): „Lactanz, der die Gebote des Evangelii mit einer Ciceronianischen Beredsamkeit ausschmückte, und Eusebius, der die griechische Gelehrsamkeit und Philosophie auf die Religion anwandte, wurden beyde in die Freundschaft und den vertrauten Umgang ihres Herrn aufgenommen, und diese geschickten Meister in Streitigkeiten konnten ganz geduldig die stillen und schicklichen Augenblicke abwarten, in welchen sie ihn überzeugten [haec GIBBONII vocem animadverti velim], und die Beweisgründe, welche sich am besten für seine Einsicht und seinen Character schickten, anbringen konnten.“ MANSO p. 117 sq.

21) Vid. Zosim. hist. II, 29. Cf. Sozom. H. E. I, 5. Julian. caesar. p. 336. Evagr. H. E. III, 40. 41. et nos p. 518.

22) Hoc si reputare vel voluisset vel potuisset scriptor commentationis: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen p. 89 sqq., illud Zosimi hac in causa testimonium vix, credo, *ridiculum* appellasset. Cf. BAUMGARTEN Auszug der Kirchengeschichte T. II. p. 707. 714. Die Bekehrung des Kaiser Constantia aus dem Englischen des Edw. GIBBON übers. p. 63 sqq. Praeterea cf. V. C. IV, 61. Augustin. confess. II, 7, 1. 2., ubi confitetur ipse Augustinus, gratiam divinam per Christum paratam omnia peccata sua tanquam glaciem solvisse et iisdem peccatorum languoribus ipsum exuisse quibus antea implicasset. Neque quisquam facile falsum esse demonstrabit quamvis acerbius SEXUS dictum in apocryphis quae ipso vocavit, pronuntiatum: „junge Huren, alte Betschwestern; junge Wüstlinge, alte Mystiker.“

Christianorum partes iam tunc inclinantes, Christianae religioni et Christianis certe multa magis favisse, deque illius veritate sibi vere iam tunc persuasisse. Referendum huc ut taceam de decreto Mediolanensi a. CCCXIII. a Constantino et Licinio dato²⁾, de quo postea, maxime illud, quod leges quas Constantinus inde ab illo tempore dedit, maiorem sensim Christianae religionis et existimationem et efficaciam, morumque emendandorum studia ostendunt, quibus antea Romanorum leges caruerant, humanitatem, aequitatem, Christianam caritatem et verecundiam commendant, vix denique indicant, quam vel Christiana religio vel Christianorum doctorum admonitiones, in Constantini animum iam tunc exercuerunt³⁾, deinde quod Constantinus iam ab illo inde tempore rerum ecclesiae Christianae imprimis curam gessit, et Christianorum rebus non modo se immiscuit, sed institutis legibusque religionis Christianae commodis et iuribus egregie consuluit⁴⁾. Ita statim post victum Maxentium, saeviens Donatistarum schisma, veluti τὸ ἀδύνατον ἐπίσκοπος (vid. Excurs. II.), componere studuit, atque ad discernendas lites episcoporum concilia iterata vice convocavit, ita singulari benevolentia ecclesiae doctores imprimis prosecutus, praeter magnam pecuniarum et agrorum munera, quae iis largitus est, a tributis etiam et exactionibus magnam partem illos immunes esse voluit, atque e publico stipendia vel annonas annuas iis concessit (Euseb. H. E. X, 6. Sozom. H. E. I, 8. Theodoret. H. E. I, 11.); ita eodem iam tempore quo Donatistarum litibus erat occupatus, publicorum munerum immunitatem clericis et ecclesiasticam iurisdictionem tribuit (vide nos ad V. C. IV, 27.), denique manumissiones servorum, in Christianorum coetu coram episcopo fieri permisit, omissis omnibus solennitatum ambagibus, quibus iure civili fieri solebant (Sozom. l. I. GOTHOFREDUS ad cod. Theodos. L. IV. tit. 7. l. 1.), et praeter alias leges quibus, ut publicam religio Christiana auctoritatem acciperet, hoc tempore iam plurimum contulit (cf. V. C. II, 20 — 45.), legem de celebranda die dominica dedit, unde et ad quantam auctoritatem religio Christiana iam tunc pervenerit, et quantopere augere illam Constantinus studuerit, luculenter intelligitur. Cf. V. C. IV, 18. not. 5. Quae vero seriori tempore Constantinus pro Christianis et religione Christianorum fecit⁵⁾, si non totum eum illis addictum fuisse ostendunt,

2) Vid. Euseb. H. E. X, 5. Lactant. M. P. c. XLVIII. NEANDER l. I. p. 24 sqq. et nos in Excurs. XVII. ad Euseb. H. E. T. III. p. 457 sqq.

3) Vid. GOTHOFREDI chronologia cod. Theodos. ad a. Chr. CCCXIX. DE RHOER. diss. de effectu religionis Christianae in iurisprudent. Roman. p. 38 et passim. KIST. l. I. p. 29.

4) Vid. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 234 sqq. SCHROECKE christliche KG. T. V. p. 90 sqq., ipse MANSO Leben Const. p. 92 — 102. KIST. p. 28 sq. p. 33 sqq. et Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins l. I. p. 71 sqq.

5) Vid. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 235 sqq. MANSO l. I. p. 112 sqq.

nihil ostendit. Cf. MosHEM, commentt. de rebus Christian. ante Const. M. p. 965.: „Si is, qui per magnam vitae partem id potissimum agit, ut religionem Christianam stabiliat et propaget, qui oppositas ei religiones oppugnat et deprimit, qui totam fere iurisprudentiam Christianae religionis causa mutat, qui ad extremum usque spiritum Christum laudat, celebrat et sancto profitetur, qui liberos suos in ea religione institui et educari iubet, qui cives omnes et populos suos ad eam amplectendam, exhortatur et incitat, qui ministros eius, et sacerdotes, multis, variisque beneficiis ornat et honestat, et multa huius generis alia facit, quae religionem Christianam fulciunt et muniunt, si is, inquam, Christiani non meretur vocabulum, nescio, in quo nomen hoc ponendum sit.“ Neque vero, inde quod Constantinus maxime priori post victum Maxentium tempore vel religionis paganae cultum adhuc toleravit vel alia nonnulla fecit quae Christianus imperator non potuisse facere videri possit, quo pertinet pontificia maximi quam Constantinus nondum detrectabat, appellatio, cultus quo solem prosequebatur, vatum et haruspicum consultatio⁶⁾, quidquam aliud sequitur, nisi vel Constantium illo quidem tempore nondum ita fuisse ira et cupiditate inflammatum, ut religionem cogi et posse et debere penseret, ideoque meliorem etiam Christianum fuisse quam seriori tempore ubi non solum quovis modo ad Christum et Christi religionem paganos allicere studebat sed trahere et rapere audebat⁷⁾, vel Constantinum quamvis religionem Christianam esse veram et praeclaram intellexisset, tamen, ut fieri solet, non statim totum ei se addixisse, neque omnes paganae superstitionis reliquias uno impetu abiicisse, qua de causa similiter vel Theodosii aetate exstiterunt monumenta Christiana, in quibus una cum Christianis imaginibus pagana simulacra inveniuntur. Vid. Kunstblatt zum Morgenblatt a. 1829. N. 60. p. 240., ubi de Christiano monumento in Gallia nuper effosso et Minervae effigie simul instructo haec leguntur: „Um die Abbildung der Kunstgöttin auf einem christlichen Denkmal von Theodosius Jahrhundert

6) Vid. BARONIUS annal. eccl. ad a. CCCXXI. N. 18. SPANHEM. ad Iulian. caes. p. 223. MOSHEM. commentt. p. 975. GIBBON Geschichte des Verfalls u. Untergangs des R. R. übers. v. Schreier T. IV. p. 356. not. 9. SCHROECKH KG. T. V. p. 145 sqq. PRANCK Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 237. MANSO p. 104 sqq.

7) Vid. II, 48, sq. II, 56. not. 8. II, 71. et Excurs. II. coll. III, 21. nott. 4. 10. III, 58. not. 8. IV, 54. not. 3. — III, 54. not. 8. IV, 19. not. 5. Eutrop. X, 7.: „Vir (Constantinus) primo imperii tempore optimis principibus, ultimo mediis comparandus.“ Aurel. Viet. epit. XLI, 16.: „Decem annis praestantissimus, duodecim sequentibus latro, decem novissimis pupillus ob profusiones immodicas nominatus.“ MANSO p. 204.: „Wie viel gesunder Verstand und welche richtige Beurtheilung der Verhältnisse spricht sich ferner nicht in seinem (Constantins) frühern Benehmen gegen die Christen und in mehrern seiner Gesetze aus!“ Ibid. p. 206. NEANDER Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. II. p. 1 sqq. ed. II.

zu erklären, ist es natürlicher, sie der Vermengung der beyden Religionen zuzuschreiben; sie war häufig auf den Kunstwerken einer Zeit, in welcher, wie Mabillon im *Iter Italicum* sagt, *cruda adhuc quorundam in oordibus Christiana religio aliquid de pagani ritus superstitione retinebat*. So findet man Orpheus und Bacchus häufig auf christlichen Sarkophagen aus der Regierung Konstantins. Auf einer Lampe von gebrannter Erde, gestochen in der neuen Ausgabe der *Roma sottoranea*, t. III. p. 79, sieht man unten den Propheten Jonas und den guten Hirten, der das verirrte Schaafe trägt, und oben auf der einen Seite Juno mit dem Pfau, auf der andern Apoll mit der Leyer. Ein Frescogemälde endlich in derselben Sammlung, t. III. p. 111, stellt oben Christus dar mit den fünf klugen Jungfrauen des Evangeliums [Matth. XXV, 9.], unmittelbar darunter Pluto auf seinem Wagen; er zieht in das Schattenreich die junge Christin, in deren Grab diese Malerey gefunden wurde; Merkur mit dem Stabe führt die Rosse des Todtengottes. „Es war nicht leicht, sich von einem ganz sinnlichen Gottesdienste zu einem abstrakteren Gedankengang zu erheben; der heils Augustin selbst war der Meynung, man könne nur allmählig dahin gelangen.“ Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen l. l. p. 74 sq.: „Weiter stösst man sich an den heidnischen Gottheiten und Sinnbildern seiner (Constantins) Münzgepräge. Allein wer mit der römischen Münzkunde nähere Bekanntschaft gemacht hatte, sollte darauf aufmerksam geworden seyn, dass in diesem Zeitraume die alten Personificationen und Götterwesen grösstentheils von den Münzen verschwinden. Auf den Geprägten Constantins sehen wir noch den Apollo mit dem Sonnenball, zuweilen den Mars, dann die Victoria und den Genius des römischen Volkes; aber diese wenigen Bilder machen bald den *Votis quinquennialibus, decennialibus u. s. w.* Platz, oder den Gränzcastellen, und den Abbildungen der Gefangenen zu den Füßen des Siegers. Von den Gottheiten blieb nur (?) noch die Victoria, die sich fortwährend auf den Münzen der folgenden christlichen Kaiser erhielt. Die Constantinischen Münzstempel mit dem Apollo und Mars fallen grösstentheils in die Zeit, wo er dem Christenthum seine Gunst noch nicht [völlig] zugewendet hatte, und wiederholten sich noch in der Folge, weil das Alte nie im Augenblick aufhört.“ *Accedit autem quod ipsius temporis aliaque rationes quominus animum suum Christianorum et religionis Christianae studiosum plane aperiret, Constantinum subinde impediabant et deterrebant. Vid. KIST. disp. de commut. quam Constant. M. auct. societas subijt Christ. p. 28 sq., ubi de decreto Mediolanensi (cf. supra p. 510. not. 2.): „Multi, inquit, merito observarunt, animum illud ostendere, ab antiqua religione minime [plane] alienum⁸⁾. Ob-*

8) Vid. MOSHEM, commentt. p. 971 sqq. GIBBON Geschichte des R. R. übers.

servandum vero, parum hoc decretum valere, ut veram Constantini de religione mentem, inde intelligamus. Non solus quippe illius auctor fuit, sed Licinius quoque. Hinc autem — — etsi iis (Christianis) non sincerus erat amicus, parcere debuit Constantinus; neque ceteris displicere voluit subditis, qui antiquam religionem profiterentur. Quamvis igitur etiam religionis indole plenius iam fuisset imbutus, ob rerum tamen, quae id temporis erant, conditionem, manifestare mentem non potuisset.“ Similiter KIST. p. 38 sq.: „Constantinus, inquit, — — subinde antiquam religionem haud prorsus negligere videbatur. Id certe leges docere, quas, annis 319 et 321, de tolerandis haruspicibus tulit, nonnulli voluerunt [vide supra not. 6.]. Verumtamen Deorum cultui etiamnum eum fuisse addictum, nullam haec leges suspicionem movent. Antiqua enim religio, in iis superstitionis atque praeteritae usurpationis nomine carpitur; item plura his, in legibus indicia adsunt, quae satis ostendunt, Constantinum haec omnia non probasse, verum permisisse modo, quoniam abrogare illa adhuc [commode] non poterat. Inprimis vero observandum videtur, leges hasce urbem Romanam potissimum spectavisse, quâ nulla fuit veteris superstitionis tenacior⁹⁾. Hinc autem ritus antiqui nullibi viguerunt diutius; neque Constantinus, ceterique post eum imperatores, Gentilismum evertentes, vel Christianam religionem stabilientes, cautius circumspectiusque ullibi agere debuerunt, quam in antiqua hac terrarum domina, urbe¹⁰⁾. Itaque primarius hac in re partes egisse videtur Constantini prudentia. Haec nimirum vetuit, ne temere perficeret, quibus perficiendis par nondum erat, neve, quae animo ferebat proposita, ulterius manifestaret, quam illa tim habitura, perspiceret. — — — Quamdiu igitur solus imperium Constantinus nondum obtinuerat, ceteris parcere subditis debuit, qui gentilium sacris erant dediti, et in Christianae religionis auctoritate caute procedere; neque a deo videri voluit, ab antiqua religione plane iam defecisse¹¹⁾.“ Denique scriptor anonymus commentationis:

v. Schreiter T. IV. p. 361 sqq. NEANDER KG. I. l. p. 38 — 42. Tenendum vero non minus quod recte observat KIST. l. l. p. 34., quamvis edictum Mediolanense veram Constantini de religione Christiana mentem non patefaciat, tamen illum hac lege lata summopere iam praeparasse censendum esse supremam auctoritatem, quam deinde illi religioni plane concessit, ideoque illud edictum fundamentum dici mereri novi aedificii quod Constantinus aedificavit sensim et exaedificavit.

9) Cum his conferas quae ipse animadverti de illis Constantini legibus ad V. C. II, 45. not. 3.

10) Cf. Tibull. Eleg. II, 5, 28 sq. ed. HEYD. Romulus Aeternae nondum formaverat Urbis Moenia. Horat. carm. IV, 8, 13. 14, 44. VALES. ad Constantin. orat. ad sanctt. coet. c. XXII. not. 3.

11) Cf. Zosim. hist. II, 29, 2. ed. REITEMEIER. ἐχρήτο δὲ (Κωνσταντῖνος) ἔτι καὶ τοῖς πατέροις ἱεροῖς, οὐ τμηθῆς ἕνεκα μᾶλλον ἢ χρεῖας. GIBBON Geschichte des R. R. übers. v. Schreiter T. IV. p. 401 sq.: „Bey sei-

Denkschrift zur Ehrenrettung Constantinus I. I. p. 73-sq. in eandem fere sententiam scripsit: „Ungeachtet so vieler Beweise der Ehrerbietung für das Christenthum; so vieler Gunstbezeugungen und auffallenden Vorkehrungen, dasselbe mit Zurücksetzung des Heidenthums, zur herrschenden Religion zu erheben, zweifelt man doch noch, ob er (Constantin) aufrichtig der Lehre Christi ergeben gewesen sey.“ — „Man stösst sich an den Titel Pontifex maximus, den er nicht aufgegeben habe, und bringt nicht in Anschlag, dass er damit grosse Vorrechte aufgegeben hätte.“ In dieser Eigenschaft war er das Haupt des obersten Priestercollegiums und der *interpres summus sacrorum* in der weltbeherrschenden Stadt, die, obwohl ein Schattenbild dahingegangener Herrlichkeit, sich selbst doch noch durch Namen und Worte täuschte. Auch in den Provinzen dauerte die Täuschung und der Glaube an die Riesengestalt, die nur noch in der Einbildung der Völker Leben hatte. So lange dieser Volksglaube nicht erloschen war, konnte er Wirkungen hervorbringen, und das Collegium pontificum auf den Einfall führen, wegen Missachtung der hergebrachten Staatsreligion, dem Kaiser Einsprache zu thun, was sie sich gegen den Pontifex maximus nicht vermessen durften. Diese Scheinmacht war ihm dienlich, in der Religion Veränderungen vorzunehmen, und so lange er sie nicht an einen Andern überlassen hatte, war er gegen gesetzliche Widerrede geborgen, die ihm in seinen Verfahren Störungen machen konnte. Er war es auch nicht allein, der diesen Titel beibehielt, sondern die Kaiser nach ihm thaten dasselbe bis auf Theodosius, der diesen Namen aufgab.“

Quae cum ita sint, ut alii VV. DD., ita ipse MANSO ad contrariam opinionem suam de iis quae Christianae doctrinae et ecclesiae Constantini animum propensum reddiderint, haud scio an eo potissimum inductus sit, quod duas quaestiones minime confundendas sed accuratius distinguendas non satis distinxerit, alteram quidem, an Constantinus Christianae religionis veritatem intellexerit et propterea illam ipsam amplexus sit et stabiliverit, alteram, an recta ratione et via ad suam de Christianae religionis veritate per-

nem letzten Besuche zu Rom, gab er (Constantin) einen öffentlichen Beweiss seiner frommen Abneigung gegen den Aberglauben seiner Vorfahren, indem er sich weigerte, sich an die Spitze der militärischen Procession des Ritterstandes zu stellen, und auf dem Altare des kapitolinischen Jupiter die öffentlichen Gelübde darzubringen (Zosim. hist. II.). Auch hatte Konstantin, viele Jahre vor seiner Taufe, — der Welt bekannt gemacht (vid. V. C. IV, 15. 16.), dass weder seine Person, noch sein Bild, jemals mehr innerhalb der Mauern eines dem Götzendienste geweihten Tempels gesehen werden solle, und zu gleicher Zeit durch die Provinzen verschiedene Münzen und Gemälde ausgetheilt, auf welchen der Kaiser, in einer demüthigen und bittenden Stellung der christlichen Andacht abgebildet erschien.“ CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 235 sqq. SCHROECKE KG. T. V. p. 145 sqq.

suasionem pervenerit, ita ut firmis, ac certis argumentis illa eius persuasio contineretur. Cum enim praeter alias rationes, minime ambigua ipsius Eusebii effata et ipsius Constantini vita turpioribus sceleribus inquinata externis potius et falsis quam internis et veris argumentis commotum Constantinum neque sine superstitione religioni Christianae se addixisse ostendant, priorem illam quaestionem ut omni asseveratione affirmandam, ita posteriorem sine dubitatione negandam puto. Cf. MOSHEM. commentt. p. 971 sq.: „*Cogitare apud se coepit, ait EUSEBIUS [I, 27.], quemnam sibi deum adsciret. Ingenue, nec, ut opinor, falso. Exitus consultationis erat, ut statueret velle se deum illum unum colere, quem genitor ipsius coluisset, atque numina Romanorum negligere. Rationes huius consilii erant praeter exemplum patris, qui uni deo serviebat, adversa fortuna, tristeque exitum Diocletiani, Maximiani, aliorumque imperatorum, qui deorum religiones consecrati erant. Non magnae sunt haec rationes, nec CONSTANTINO honorificae. Non enim ratione ductus, totque argumentis, quae natura rerum suppeditat, victus ad unius dei cultum sese — conferebat, sed patris auctoritatem, spemque hostes debellandi et feliciter, glorioseque imperandi unice sequebatur. Sic nempe, quod disertissime atque ex ore ipsius Imperatoris EUSEBIUS memoriae mandavit, ratiocinabatur: Pater meus unum deum coluit, constantique felicitate ad obitum usus est: Contra imperatores illi, qui plures deos coluerunt, miserum vitae exitum post varias calamitates sortiti sunt: Igitur ut hic etiam beate vivam et prosperis rebus semper utar, patrem imitabor et ad unius dei cultum me adiungam. Hac argumentatione ad religionem quandam amplectendam qui moveri sese unice sinit, is medioeris mihi ingenii, felicitatisque huius vitae longe cupidior, quam futurae, videtur esse.“¹²⁾ REITEMEIER. comment. in Zosim. p. 551.: „*in Constantino — homine modo facinoroso, modo superstitioso non mirabimur, si non veris cultus christianorum divini rationibus, sed casu aliquo fortuito, et causa non satis honesta ad eum amplectendam fuit adductus.*“ HENKE allgemeine Geschichte der christl. Kirche T. I. p. 193.: „*Nicht zu verwundern, wenn er (Constantin) als ein ungelehrter Kriegsmann sich durch Beweggründe, die für gebildete Menschen schwach gewesen wären, leiten liess.*“ At enim vero quomodo, quaeso, inde pateat, non sincero animo Constantinum religionem Christianam amplexatum esse, neque de quadam Constantini eaque seria conversione ad religionem Christianam quenquam recte loqui posse? Num forte*

12) Cf. V. C. II, 24. not. 7. II, 25 — 27. II, 55. not. 1. III, 57. not. 1. et Constantini orat. ad sanctt. coet. c. XXIV. not. *) V. C. III, 19. 20. Neque ex certaminis contra Constantinum eventu religionis dignitatem non metiebatur Licinius teste Euseb. V. C. II, 5., et Chlodovicum in primis victoria de Alemannis in pugna ad Tolbiacum a. 496. reportata Christianum fecit. Vid. SPITTLER Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p 86. ed. PLANCK.

nemini nisi ei qui veris et firmis rationibus ad religionem quandam amplectendam impellatur, de illius veritate persuaderi posse et persuasum unquam esse, liceat contendere? Hoc, quantum video, ipsius quotidianae vitae usus refellit. Quot enim tandem homines vel hac aetate religionem Christianam veram et divinam esse sibi persuadent per rationes satis ineptas et perversas? Et quot tandem, quia per illas sibi illud persuaserunt, ecclesiae Christi se adiungunt? Atque hoc ipsum vita eiusmodi hominum religione quam profitentur, saepe parum digna tantum abest ut nos vetet statuere, ut statui non temere posse, luculenter demonstrat. Nam hanc ipsam ob causam quia non graviorum argumentorum pondus sed leviorum opinionum impetus multos ad Christianam religionem adducit, fieri non potest quin saepius illi saluberrimam certae de rebus divinis persuasionis vim non persentiscant et vel vehementiorum cupiditatum stimulis incitati vel laetioris fortunae splendore elati vel tristiorum malorum gravitate depressi, facile turpius peccent. Atque eodem modo Constantinus cum de religionis Christianae veritate et dignitate vere quidem atque ex animo, sed non ratione et via sibi persuasisset, cur postea nec germana in deum pietate qua pleniore ore eum collaudat Eusebius¹³⁾, valde insignis, nec a turpioribus cupiditatibus et vitiis alienus¹⁴⁾, cur denique ex diversis quasi virtutum et vitiorum elementis concretus et conflatus, modo lenis, modo durus, modo iustus, modo iniustus, modo sapiens, modo insipiens fuerit, minime mirum esse poterit¹⁵⁾. Itaque iam facile, credo, iudicari potest de iis quae scripsit MANSO p. 88 sq.: „*Ein andres ist, dem Christenthum durch Geburt und Vorurtheil angehören, ein andres, es aus innerm Bedürfnisse suchen. Dieses innere Bedürfniss und dieses von ihm abhängige Suchen ist eben die Annahme, von der Eusebius ausgeht, und diese seine Annahme entbehrt eben der einzigen Bestätigung, die ihr werden kann, — der Offenbarung durchs Leben. Wer, wie Constantin, als Neubekehrter fortführt, der Herrschsucht und dem Ehrgeize zu dienen, wer der Rachgier gegen seine Feinde sich unbegränzt überlässt, wer wider seine*

13) Vide potissimum V. C. II, 3. 4. 12 — 14. II, 24 sqq. II, 48 — 60. II, 71. not. 6. III, 1. III, 20. not. 5. III, 47. 54. 63. IV, 75. Cf. Constantin. ad sanctt. coet. c. XXVI.

14) Inter haec referenda in primis Constantini ambitio, vanitas et gloriae studium (vid. V. C. IV, 29. not. 4. de laudd. Const. c. V. not. 17. Constantin. ad sanctt. coet. orat. c. XI. not. 8.), simulatio et dissimulatio (vid. Constantin. S. C. l. l. et Excurs. IV. cf. V. C. III, 21. not. 4. 10.), imperitandi cupido (vid. Excurs. IV.), denique immanior eius et in caedes ac sanguinem erumpens crudelitas, cuius quidem vix excusationem Constantino quaeri et inveniri posse, mihi quidem persuasissimum est, quantumvis nuperrime Constantinum excusare studuerit scriptor commentationis: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen p. 75 sqq.

15) Cf. NEANDER Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. II. p. 15 sqq. et Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 28 sq.

*signe Familie wüthet und die Glieder derselben mordet, war endlich den Wohlstand der Unterthanen, wie sich später zeigen wird, seinem Eigennutze nachsetzt*¹⁶⁾, *der kann unmöglich das Christenthum nach seinem Werth und Wesen begriffen, noch es aus Achtung und innerlichem Drange gewählt haben.*“ Nam ut verissimum esse quod affirmavit MANSO, nolim ire inficias, Constantinum propterea quod vel postquam se ad sacra Christiana convertit, peiorem subinde vitae rationem tenuit, veram religionis Christianae vim ac naturam nec perspicere, neque eo quod illam perspexisset, commotum, ad Christianam religionem transire potuisse, ita, cur non idem Constantinus quamvis levioribus et infirmioribus argumentis ductus et ob hanc ipsam causam simul certe, in graviora vitia saepius delapsus, tamen de religionis Christianae veritate vere sibi persuadere et animi quodam impetu ad eam compelli potuerit, minime intelligo. Nonne enim videmus, quamvis non germano et genuino, tamen magno saepe mentis fervore atque ex animo religionem quandam amplecti et fovere eos ipsos qui illam non tam quia cum rationis humanae placitis amice consentiat, non quia veram hominum salutem stabiliat, et vitae morumque integritatem nutriat, sed potius quia vel auctoritate maiorum et miraculorum firmata sit, vel externam hominum felicitatem et civitatum florem augeat, vel denique blanda quadam suavitate in animos influat, amplectuntur et fovent? Cf. CRAMER Fortsetzung des Bossuet T. III. p. 230.: „Man will auch aus seinen (Constantins) Charakter und verschiedenen grausamen Handlungen desselben beweisen, dass sein Uebertritt zum Christenthume Heuchelei und Betrug gewesen sey. — — Aber jetzt ist nicht die Frage, ob sein Uebertritt zur christlichen Religion seinen Charakter verändert und umgebildet habe, sondern bloss, ob derselbe aufrichtig gewesen sey? Man fragt: Hat er das Christenthum der Abgötterey bloss als ein Staatsmann, oder aus Ueberzeugung von der Vortrefflichkeit und Würde desselben vorgezogen? Man kann die Wahrheit einer Religion einsehen und annehmen, ohne seinen Lastern zu entsagen.“ Et ibid. p. 233.: „Seine (Constantins) Ueberzeugung von der Religion, die er bekannte, war vielen Wahrscheinlichkeiten zu Folge aufrichtig, wenn sie auch die Hoffnung, seinen Vortheil bey ihr zu finden, befördert hatte; allein die Ausübung derselben war [ebendeshalb und aus ähnlichen Gründen] sehr unvollkommen. Für einen rechtschaffenen Christen, der seiner Religion nicht allein Beifall giebt, sondern ihr auch gehorcht, that er zu wenig; für einen Heuchler hätte er zu viel gethan.“ Et magis etiam ad nostram sententiam accessit anonymus interpres operis GIBBONII p. 106.: „Was konnte man sich — von solchen Christen verapre-

16) Vide potissimum MANSO p. 178 sqq. p. 226 sqq. Sed huius quidem generis crimina quae Constantino obiciuntur, vereor ne non satis probari possint. Vid. Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 35 sqq. cf. p. 23 sqq. et quae ipse animadverti ad V. C. IV, 4. not. 2.

chen, die z. B. von ihren Lehrern selbst in dem Wahn gelassen wurden, dass alle Flecken eines in Sünden und Lastern hingebrauchten Lebens auf einmal durch das Wasser der Taufe, gleichsam *ex opere operato*, könnten abgewaschen werden? [Cf. *quae scripsi ad Euseb. H. E. VII, 21. T. II, p. 354 sqq.*] Wenn nun Constantin nach gleichen Begriffen das Christenthum angenommen hat [cf. *supra p. 515. et V. C. IV, 61. not. 3. Constantin. ad sanctt. coet. c. XX. p. 390. not. 13.*]; wenn man mehr darauf bedacht gewesen ist, aus ihm einen rechtgläubigen, als rechthandelnden Christen zu machen: so darf man sich ja bey ihm eben so wenig als bey andern äusserlichen Bekennern des Christenthums, über die so wenige Bezwingung seiner Leidenschaften wundern. Er nahm das System der christlichen Religion an, weil er ohne Zweifel den grossen Vorzug desselben für den ungereimten Fabeln des Heydenthums einsah; hiezu kamen noch politische Gründe, welche ihm das Christenthum annehmlich machten; und also wurde Constantin ein Christ; vermuthlich auch ein überzeugter Christ, der wenigstens den Lehrsätzen des Christenthums aufrichtig und von Herzen anhieng.“ Cf. SPITTLER Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p. 79 sq.: „Dass Constantin auch nach Annahme der christlichen Religion immer doch noch grausam, falsch, herrschsüchtig gewesen, beweist nicht, dass er sich nicht zur christlichen Religion bekannt habe, dass er nicht aus Ueberzeugung Christ geworden sey; wer weiss, was sich alles mit seinem Christenthum vertragen konnte?“

Similiter si quis animi humani naturam vel paulum perspectam habeat, ille, praesertim si Constantinus ad bellum usque cum Maxentio gestum dubiae et nullius religionis homo fuerit ¹⁷⁾, Constantinum nullo modo repente et solo illo qualicumque insigniori quod Eusebius retulit, evento, sed potius lento gradu, varia causarum serie adiuvente, ad persuasionem de religionis Christianae veritate pervenisse existimabit ¹⁸⁾. Inter quas quidem causas praeter leviores illas rationes quae Constantini animum religioni Christianae conciliarunt, superius (p. 515.) iam commemoratas et insignius illud eventum cuius Eusebius mentionem fecit, retulerim in primis severiorem Christianorum vitae disciplinam eorumque promptam et invictam magistratui civili et vel tyrannis obediendi facilitatem et patientiam ¹⁹⁾, suaves et blandas quibus episcopi Con-

17) Vid. MOSHEM. comment. p. 951 sqq. p. 971. Cf. VALES. ad V. C. IV, 62. not. 4. CELLAR. et LAEGER. ad incerti panegyri. VIII. 2, 2. in Panegyri. vett. T. I. p. 482 sq. ed. LAEO. et supra p. 509 sq.

18) Cf. SPANHEM. histor. eccl. saecul. IV. p. 822.: „*Conversio eius (Constantini) processit per gradus, et deus tantum opus perfecit ab exiguis initiis. — Sufficit confirmatam fuisse successu temporis declaratamque egregiis monumentis.*“ KIST. disp. p. 20 sqq.

19) Vid. DU PIN de antiqua eccles. disciplina dissert. VII. §. III p. 455 sqq.

stantinum prosequerentur, laudes et studia²⁰), vim d. nique omnia peccata delendi quam in religione Christiana inesse ex Aegyptio illo Constantinus cognoverat²¹), modo ne hoc quidem priori tempore et solum, sed posteriori et cum aliis rebus doctrinam Christianam commendasse scelerum conscientia saucia imperatori, statuamus²²). Cf. BARONII annal. ad a. CCCXXIV. N. 15 — 28. MOSHEM. commentt. p. 976 sq. SCHROECKH KG. T. V. p. 85 sq. REITEMEIER. comment. in Zosim. p. 549 sqq. p. 551 sq.: „Ad fidem Zosimi — impugnamam haec fere sunt ex re ipsa accessita. Est vero aliud argumentum extrinsecus petatum, quod si probatum fuerit, narrationis fides omnino prostrata erit. Proditum enim est memoriae ab christianis, Constantinum non piaculo in uxorem et filium admissio, sed multis annis ante — signo coelesti — commotum — ad christianos eorumque religionem accessisse. Quae quamvis multorum auctoritate nitantur, et testimoniis, non officient tamen scriptoris nostri existimationi ac fidei, quoniam, si ad verbum accipiuntur, ipsa miraculi ostentatione elevantur; quando autem detractis iis, quae miraculi prae se ferunt speciem, statuere licet, imperatorem, tempore illo, quo divino eum signo ad sacra christianorum adoptanda impulsus credunt, quocumque de causa ad rem christianam magis inclinatum fuisse, — ne sic quidem quisquam in

Die Bekehrung des Kaisers Constantia aus dem Englischen des EDW. GIBBON übers. p. 18 sqq. „Nutzen und Schönheit der christlichen Moral.“ Ibid. p. 20 sqq. (Uebersetzung v. SCHRETER T. IV. p. 354 sqq.). „Besonders der Lehre vom dulddenden Gehorsam.“ Cf. HENKE Geschichte der christlichen Kirche T. I. p. 194 sq. et nos ad V. C. IV, 45. not. 8. et in Addendis ad p. 375. not. 11.

20) Vid. GIBBON l. I. p. 32. p. 52 sqq. (T. IV. p. 396 sq.): „Lactanz, der die Gebote des Evangelii mit einer Ciceronianischen Beredsamkeit ausschmückte, und Eusebius, der die griechische Gelehrsamkeit und Philosophie auf die Religion anwandte, wurden beyde in die Freundschaft und den vertrauten Umgang ihres Herrn aufgenommen, und diese geschickten Meister in Streitigkeiten konnten ganz geduldig die stillen und schicklichen Augenblicke abwarten, in welchen sie ihn überzeugten [haec GIBBONII vocem animadverti velim], und die Beweisgründe, welche sich am besten für seine Einsicht und seinen Character schickten, anbringen konnten.“ MANSO p. 117 sq.

21) Vid. Zosim. hist. II, 29. Cf. Sozom. H. E. I, 5. Iulian. caesar. p. 336. Evagr. H. E. III, 40. 41. et nos p. 518.

22) Hoc si reputare vel voluisset vel potuisset scriptor commentationis: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen p. 89 sqq., illud Zosimi hac in causa testimonium vix, credo, *ridiculum* appellasset. Cf. BAUMGARTEN Auszug der Kirchengeschichte T. II. p. 707. 714. Die Bekehrung des Kaiser Constantia aus dem Englischen des EDW. GIBBON übers. p. 63 sqq. Praeterea cf. V. C. IV, 61. Augustin. confess. II, 7, 1. 2., ubi confitetur ipse Augustinus, gratiam divinam per Christum paratam omnia peccata sua tanquam glaciem solvisse et iisdem peccatorum languoribus ipsum exuisse quibus antea implicasset. Neque quisquam facile falsum esse demonstrabit quamvis acerbis SZOZOMI dictum in apocryphis quae ipso vocavit, pronuntiatum: „junge Huren, alte Betschwestern; junge Wüstlinge, alte Mystiker.“

*ista narratione inest, quod obesse Zosimo eiusque fidem convellere possit. Non enim subito religionem mutavit imperator, sed sensim a caeremoniis maiorum defecit, ita ut primum, in christianorum plebem mitigatus, ab iniuriis eam tueretur, deinde, — christianus factus magis amicus. — desertor sacrorum gentilium fieret, et palam, quid de religionibus sentiret, legibus promulgatis declararet. Ita lentus ille et occultus imperatoris ad cultum divinum transitus variis hominum sententiis et narrationibus locum dare potuit, ut alii maturius, alii paullo serius Constantinum christianorum numero accenserent. Quae igitur Zosimi potest esse reprehensio, si postquam legibus pro christianis latis de Constantini ad religionem christianam accessu publice constare coepit, eo tempore eum defecisse a ritibus patriis scribit, id quod ab anno 324 Licinio e medio sublato — factum esse constat (vid. Moshemii Inst. H. Eccl. saec. IV.). — Verum alia eum premit difficultas. — Etenim cum non victo Licinnio, quod a. 324 factum, sed commissa Faustae et Crispi caede, adeoque a. 326 expiationem imperator petiisse, et negata ea, ad Christianos transiisse dicatur, manifestum est, mutationem illam sacrorum nimis sero a Zosimo tradi, quum anno iam superiore 325 Constantinus ordinandis rebus Christianorum imprimis in concilio Nicaeno operam dederit. *Concidet igitur aut vacillabit fides eorum, quae Zosimus hoc loco tradidit, nisi ea ita accipi et explicari velimus, ut statuamus, Constantinum, iam dudum ab aliquo Christiano ad ipsius religionem pollectum, ubi necessariis necatis animus eius excrucietur, quasi desperatis rebus, conscientiae doloribus sedandis opem a patriis ritibus petiisse, spe lustrationis autem adipiscendae destitutum, christianorum fidei totum se in posterum dedidisse.*“ MANSO p. 119 sq. NEANDER l. l. p. 59 sqq.*

Iam vero quamvis haec ita sint, tamen ne haec quidem simulatam fuisse Constantini conversionem docere, affirmabit qui non solum nihil repugnare sed etiam plura favere nobiscum censeat sententiae nostrae, Constantinum vel per leviores et perversiores rationes vere sibi de religionis Christianae veritate et dignitate persuasisse. Cf. Die Bekehrung des Kaisers Constantins aus dem Englischen des EDW. GIBBON übers. p. 55.: „*Es findet sich auch darinn nichts Unglaubliches, dass ein ungelehrter Kriegsmann dem Gewichte einer Evidenz nachgegeben habe, welche noch in weit aufgeklärtern Zeiten die Vernunft eines Grotius, eines Pascals und eines Locke befriediget und sich unterworfen hat.*“ Quamvis igitur rei ipsius vis ac natura impediatur, ne quasi Pythius Apollo ea quae de Constantino adhuc dixero, certa esse et fixa affirmem, sed potius veri tantum similia et probabilia esse concedam, tamen non posse recte dici Constantinum ad religionem Christianam amplectendam politicis aliisve rationibus ita esse commotum, ut illam religionem veram esse ipse sibi non persuasisset, neque illas rationes et persuasionem Constantini tanquam res sibi plano contrarias et a se invicem separatas ac disiunctas opponi,

sed potius illud unum affirmari posse, Constantinum etiam ex politicis aliisque levioribus rationibus religionis Christianae praestantiam aestimasse, et propter illas, simul pro vera religionem illam habuisse, vel sic apparet. Itaque lectores facile intelligent, quomodo equidem vel probanda vel reiicienda esse ducam ea quae scripsit SPITTLER Grundriss der Geschichte der christlichen Kirche p. 79. edit. PLANCK.: „*Wer kann entwickeln, wie diese zweierley Beweggründe (Politik und Ueberzeugung) besonders in der Seele eines Königs einander durchkreuzen, einander verstärken mögen?*“ et MARTINI über die Einführung der christl. Religion als Staatsreligion im Röm. Reich durch den Kaiser Constantin p. 41 sq.: „*Hat sich Constantin bei seiner eignen Annahme des Christenthums, und bei dessen öffentlicher Einführung bloss von Rücksichten des eignen Vortheils, oder von Hinsicht auf das Beste des Staats leiten lassen, oder war es Ueberzeugung von der Wahrheit und Vortrefflichkeit der christlichen Religion, was seine Schritte bestimmte? Dies ist die Frage, welche so viele Köpfe und Federn beschäftigt hat, und die von den gelehrtesten und scharfsinnigsten Männern auf eine so ganz verschiedene Art beantwortet worden ist. Wirklich scheint man aus den Gränzen der Bescheidenheit herauszutreten, wenn man sich herausnimmt, ein unbedingt absprechendes Urtheil darüber zu fällen. Wer möchte es sich doch anmassen dürfen, aus gewissen Handlungen, die einer mehrfachen Deutung fähig sind, den innern Charakter, die Denkungsart, und Gemüthsbeschaffenheit eines Menschen mit rascher Zuversicht zu bestimmen? Wenn man indessen mit einigen Kenntnissen der menschlichen Natur das ganze Betragen Constantins prüfend und nachdenkend überschaut; so lässt sich mit grosser Wahrscheinlichkeit behaupten, dass mehr als eine Triebfeder sein Verfahren bestimmte, dass Politik und Neigung, Staatsklugheit und Ueberzeugung gleich vielen Antheil daran hatten.²³⁾*“

23) Verius et meae sententiae convenientius scriptum esse vidi in Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 51.: „*In wie weit er (Constantin) — die Herrscherzwecke bei Seite gesetzt, blos als Mensch betrachtet, seiner frühe in ihm rege gewordenen Vorneigung für die Christen Gehör gab, hatte die Gesinnung wirklichen Antheil an seinem Betragen. Es wurde ihm diessfalls ein Glück, dessen die Fürsten oft entbehren müssen, zu Theil, dass die Forderungen der Politik, und die Andeutungen seines Herzens sich freundschaftlich begegneten.*“ Et in similem sententiam KIST. disp. p. 39.: „*Universe, inquit, statuendum videtur, celebrata a multis politica Constantini M. consilia, quibus eum ad sacra Christiana accessisse, hodie plurimi volunt, quaerenda esse potius in ratione, qua, sive antiquam religionem aggredi et debilitare, seu Christianam firmare et stabilire, instituit, quam ex eo repetenda, quod ipse huic (Christianae) se religioni addiceret.*“ Sed pro illis: „*quod ipse huic se religioni addiceret*“ ex sua ipsius sententia KISTIIUM scribere aut voluisse aut debuisse puto: „*quod ipse*

Denique vero inde quod in vitae demum exitu baptismo accepto publice inter Christianos Constantinus receptus est, eum antea non ex animo Christianum fuisse, nemo colliget. Vid. V. C. IV, 61. not. 4. MOSHEM. p. 966 sqq. SCHROECKH V. p. 148 sq. Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 90 sqq.

His ita de ratione qua Constantinus ad sacra Christiana se converterit, disputatis, facilius iam de mira illa narratione Eusebii (I, 28. 29.) ferri posse videtur iudicium. Ut enim miraculo Constantinum a superstitione gentili avocatum esse, nemo facile hac aetate adhuc credet²⁴⁾ Eusebio et qui eum secuti sunt, ita totam Eusebii narrationem pro falsa et fabulosa habendam esse, non magis equidem censere possum, sed quamvis vel Constantinum vel Eusebium deceptos, falsa veris, miraculosa naturalibus admiscuisse et miraculosa referre voluisse appareat, ita ut quae illi de factis ipso iudicaverunt, diligenter separanda sint ab iis quae vere facta sint, „non tamen, ut loquar cum KISTIO l. l. p. 27., cui certe in rei summa assentior, *coeleste visum ac somnium Constantini, commentum putaverim vel fraudem*²⁵⁾; in illa vero narratione animi, ante hoc tempus in Christianam religionem praei [vel certe inter gentilem et Christianam fluctuantis de quo cf. supra not. 17.] iudicia mihi invenire videor. Singulare autem quid apparuisse [quod quidem quale revera fuerit, adhuc quidem facilius conici quam probari potest], scriptorum gentili²⁶⁾ simul et Christianorum testimonia praebant.“ Addit autem KISTIUS: „*Vérisimillimum igitur videtur, insuetum quid in coelo adspexisse Constantinum, quod, cum explicare non posset, ostentum habuit. Nisi cruci simile quodammodo fuerit phaenomenon, certe imperatoris phantasia, cum ad Christianam religionem maxime animum intenderat, illud, quod Christiania sanctum esse solebat, signum videre sibi visa fuit; bonum autem victoriae omen accepisse, imperator se credidit, quia victoriae cogitatio animum tenebat. Militibus etiam, quos signum illud vidisse quoque testatur [cf. MOSHEM. commentt. p. 982.], grata haec narratio fuit, cum et*

huic se religioni non addiceret.“ Quanquam in Erratis nihil notatum deprehendi. Cf. supra p. 513.

24) Vide quae contra disputarunt CHAUFFEPÉ dictionnaire critique T. IV. p. 6 — 11. MOSHEM. commentt. p. 983 sqq. SCHROECKH V. p. 71 sqq. MANSO p. 82 sqq. et ante illos F. HOORNBEK in comment. ad bullam Urban. VIII. de imagg. p. 132. OISELIUS in thesaur. numismat. antiqq. p. 663. TOLLUS ad Lactant. M. P. c. XLIV., alii.

25) Nec Eusebium nec Constantinum fraudis hac in re facilius convinci posse, satis intelligi potest ex iis quae scripserunt MOSHEM. l. l. p. 982 sqq. p. 986. et SCHROECKH V. p. 81 sqq. Cf. MOELLER. de fide Euseb. C. p. 100 sq.

26) Vid. Nazar. paneg. c. XIV. XV. Eunym. paneg. c. XXI, 4. et LAEGER. ad h. l. BAUNIUS ad incerti panegyri. VIII. 2, 4. in Panegyri. vet. T. I. p. 484. ed. LAEG., I. C. WERNSDORF. de viso Constantini M. in Stosch. Musei crit. Vol. II. Fasc. II. p. 131. et Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 57 sqq.

ipsi novum quid adspexerant, et, instante bello, omnibus moveri facile soleant militum animi. Constantinum autem ulterius imaginatio sua decepit. Coelesti enim visu, vehementer animo motus, atque crucem Christumque mente perpetuo vulvens, proxima nocte, ipsum Christum salutari cum signo ad se venientem somniavit. Quod somnium, cum simul studium prodat, quae militare imperatoris ingenium monstrant, luculenter cuncta ostendere videtur, quae maxime Constantini cepissent animum cumque tenerent.“ Cf. Die Bekehrung Constantins aus dem Engl. des EDW. GIBBON übers. p. 43.: „*Betrachtet man den Traum des Constantins insbesondere: so lässt sich derselbe ganz natürlich, — aus — dem Enthusiasmus des Kaisers erklären. Da seine Aengstlichkeit, wegen des herannahenden Tages, der das Schicksal des Reichs entscheiden sollte, durch einen kurzen und unruhigen Schlummer unterbrochen wurde: so konnte die ehrwürdige Gestalt Christi und das wohlbekannte Sinnbild seiner Religion sich der lebhaften Phantasie eines Prinzen, der den Numen des Gottes der Christen schon verehrte, vielleicht auch heimlich seine Macht um Hilfe anflehte, von selbst aufdringen.*“ NEANDER Denkwürdigkeiten T. II. p. 13 sq. Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 21 sq. ²⁷⁾

Neque vero totius narrationis Eusebianae fides eo tollitur, quod diversae sunt veterum de loco ac tempore quo Constantino M. coeleste illud signum apparuerit, sententiae ²⁸⁾, neque si quid in oratione Eusebii inesset ambigui et obscuri. Ita cum iam VALESIIUS fluctuasset in explicatione verborum cap. XXVIII. ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, ἤδη ἡμέρας ἀποκλινοῦσης, quaerit ipse MANSO p. 85. not. o.: „*Was sollen z. B. c. 28. die Worte heißen, welche die Tageszeit der Lufterscheinung bestimmen? Unmöglich doch, wie Stroth erklärt: In den südlichen Gegenden des Himmels, Nachmittags gegen drey Uhr.*“ Sed ut perperam STROTHIUS ²⁹⁾, ita recte, quidquid contradicat VALESIIUS et MANSO dubitet, interpretatus est locum iam Nicephorus (VII, 29.) et qui eum secutus est PORTESIUS: „*Sub meridiem, inclinante iam die*“ et accuratius etiam ipse VALES.: „*Horis diei meridianis, solo in occasum vergente.*“ Eusebius enim, id quod vel STROTHIUS vidit (cf. not. 29.), verbis illis ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας

27) Conferri quoque velim quae de repentina Sauli ad doctrinam Christianam conversione disputavit AMMON. opuscul. theoll. p. 1 sqq. p. 16 sqq.

28) Vid. MOSHEM. p. 978 sq. MANSO p. 85. not. n.

29) Inepte et contra omnem linguae usum vertisse STROTHIUM, nemo non concedet verba illa: „*Um die Zeit, wo die Sonne noch im Mittag stand, des Nachmittags*“, his ad h. l. p. 179. not. 4. adiectis: „*Die ersten Worte verstehe ich von der Welt gegen d, worin die Sonne steht; und da kann man sagen, dass sie von 9 Uhr Vormittags im Süden, oder im Mittag stehe. Mithin stehn die letztern Worte ἡμέρας ἀποκλ. keineswegs im Widerspruch, sondern sie sind vielmehr eine nähere Bestimmung derselben.*“

nondum satis definitivè sibi videbatur et reapse non satis definitè verat tempus quo Constantino M. oblata sit visio. Nam secundum illa verba intra totum illud horarum spatium quod meridiei deputatur, sive horas meridianas eas dictas esse putes quae propriae ita dicuntur Augustino, id est, quintam usque ad nonam, ut VALESIIUS animadvertit, sive ulterius etiam extendere velis meridiei spatium, ita ut horam tertiam et sequentes usque ad solis occasum significatas esse credas, quavis illarum horarum neque minus tertia, quam quarta, quinta, sexta visio illa accidisse poterat. Itaque addidit Eusebius: τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης, id est, paulo ante solis occasum, quo ipso quamvis nondum accuratissime significaverit tempus, tamen ne iusto prius visionem Constantinum habuisse putemus, monemur. Hinc post vocem ὥρας comma collocandam duxi, quod apud Soerat. H. E. I, 2. p. 7. ed. READING. recte collocavit ipse VALESIIUS³⁰⁾.

Sed redeat iam unde nonnihil deflexit oratio nostra. Animadvertendum enim illud quoque in primis est, nostrae de Eusebii narratione sententiae nec obstare, quod contra FABRICIUM qui crucem lucidam in halone solari cum parheliis a Constantino visam esse, non solum ingeniose coniecit sed in ipso Eusebio hanc suam coniecturam quaesivit et invenit (vid. Bibl. Graec. T. VI. p. 703 sqq.), rectè monuit MANSO p. 83. et monendum est similiter contra omnes qui sequuntur FABRICIUM³¹⁾: „Offenbar ist auch hier eingetreten;

30) Cf. NEANDER Geschichte der christl. Rel. u. Kirche T. II. P. I. p. 14. not. 2.: „Die dunkeln (?) Worte des Eusebius: ἀμφὶ μεσημβρινῶν ἡλίου ὥρας, ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης, sind doch am natürlichsten so zu verstehen, dass das Zweite eine Einschränkung des Erstern enthalte.“ Unde quemadmodum patet, NEANDRUM quae sit vera verborum Eusebii interpretatio, suspicatum esse et recte post verbum ὥρας interpunxisse, ita ei de interpretatione illa non satis constitisse. Nostram vero interpretationem veram esse quo magis intelligatur, praeter cap. XXIX. Eusebii vid. Herodot. IV, 81, 60. p. 891. ed. WESSELIUS. τυγχάνει δὲ καὶ ἄλλο σφι ὕδωρ κρηναῖον εἶν. τὸ τὸν μὲν ὄρθρον, γίνεται χλιαρόν, ἀγορῆς δὲ πληθυσίου ψυχρότερον· μεσαμβρολή τε ἴσθι, καὶ τὸ κάρτα γίνεται ψυχρόν· τῆνικαῦτα δὲ ἄρδουσι τοὺς κήπους· ἀποκλινοῦσης δὲ τῆς ἡμέρας ὑπέρτα τοῦ ψυχροῦ, ἐς οὗ δύεται τε ὁ ἥλιος, καὶ τὸ ὕδωρ γίνεται χλιαρόν. Inde enim non solum per se minus definitum esse illud Eusebii ἀμφὶ μεσημβρινῶν ἡλίου ὥρας, sed etiam τῆς ἀποκλινοῦσης ἡμέρας significare paulo ante solis occasum (proprie: *declinante die*), luculenter apparet. Cf. VALCKENAR. ad l. l. Herod.: „Ἀποκλινοῦσης δ. τῆς ἡμ.] Μῦθι non debet: III, c. 104, ἀποκλινομένης δὲ τῆς μεσημβρίας sole a meridie devexo, vulgo sol in vespere inclinatus κλίνειν dicitur: vide Lucae Ev. IX, 12. et Wetsten.“ WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 843. ed. II. Neque minus iam patebit, minime pro verbis ἀμφὶ — ἀποκλινοῦσης brevius dicere potuisse Eusebium μεσοῦσης ἄρτι τῆς ἡμέρας, ut VALES. opinatus est, quavis Eusebii, si ei placuisset, pro verbis ἀμφὶ μεσημβρινῶν ἡλίου ὥρας scribere simpliciter posset ἀμφὶ μεσημβροῦ quod ipsum scripsit Sozomen. H. E. I, 3., ubi vero non minus male comma omisit VAL. quam nostro loco. Cf. Euseb. V. C. IV, 64., ubi Constantinus mortuus esse dicitur ἀμφὶ μεσημβρινῶν ἡλίου ὥρας.

31) Vid. SCHROECKH KG. T. V. p. 83 sq. Denkschrift zur Ehrenrettung

was bey allen natürlichen Erklärungen von Wundern stets eingetreten ist und stets eintreten wird. Um sie in die Sphäre des Begreiflichen herabzuziehn, muss man sich entweder Deutungen erlauben, die wunderbarer sind als das Wunder selbst, welches man deuten will, oder zu gezwungenen Auslegungen, und selbst Verunstaltungen der Begebenheit seine Zuflucht nehmen.“ Et ibid. not. 1.: „Wer wollte seinen Verstand nicht lieber unter dem Gehorsam des Glaubens gefangen nehmen, als sich unter den Zwang solcher Auflösungen beugen³²⁾?“ Namque ego quidem, quemadmodum omnem de miraculo quod Constantino revera acciderit, cogitationem ineptam duco et naturale potius illud *παρόμυρον* atque ipsum eiusmodi quale FABRICIUS aliique voluerunt, vel simile fuisse, facile largior³³⁾, ita Constantinum quidem et Eusebium pro miraculo illud habuisse et miraculum referre voluisse, affirmavi atque affirmo. Itaque minime assentior SCHROECKHIO (T. V. p. 83 sq.), qui praeunte FABRICIO haec scripsit: „Dazu kommt, dass der Ausdruck, dessen sich Eusebius bedient (*γραφή*), ebensowohl ein Gemähld oder Bild, als eine Ueberschrift anzeigt, und seine Worte also auch die Uebersetzung leiden würden: mit einem um das Kreuz herumgehenden Bilde, (einer Krone), welches soviel sagte, als: Hiedurch sollst du überwinden! Hat gleich diese Erklärung auch ihre Schwierigkeiten, so sind sie doch nicht so gross, als bey den übrigen: und das Ungewöhnliche in der Schreibart des Eusebius, das sie voraussetzt, schickt sich nicht übel für den lobrednerischschwülstigen Ton in seiner Lebensbeschreibung Constantins, und für diese Geschichte selbst. Da diese so verworren ist; so verträgt sie desto leichter (?) ergänzende Muthmassungen.“ Et confidentius etiam E. F. WERNSDORF. de Constantini M. religione paschali p. 5 sq. not.: „Id tan-

Constantins p. 62 sq. Cf. I. ANDR. SCHMID de luna in cruce visa, Jen. 1681. 4. HENKE de figurato dicendi genere fonte multarum in historia Christi fabularum, Helmst. 1788. 4.

32) Cf. quae disserui in Excurs. II. ad Euseb. H. E. T. III. p. 360 — 363. Similiter GIBBON in eo quod disquisitionem de labaro, somnio et signo coelesti imperatori oblato sigillatim instituendam duxit, ab Eusebio quidem totus discedit qui illa arctissime coniunxit. Cf. MANSO p. 82 sq.

33) Hoc quidem et nihil aliud si voluisset scriptor anonymus commentationis: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 59., ipse non magnopere ab eo dissentirem. Leguntur autem ibi haec: „Die Gelehrten werden nun voraus vermuthen, dass ich die Erklärung, welche I. Albert Fabricius ins Mittel gebracht hat, die Constantinische Lichterscheinung ins Gebiet des Wahren herüberzuziehn, zur meinigen mache. Ich finde wirklich keine Ursache mich dessen zu schämen. Manchen missfiel sie, weil sie zu natürlich war, andern, weil sie ihnen zu sinnreich schien, und jetzt wirft man einen mitleidigen Blick auf sie, weil man, das Wort Constantins zu Ehren bringen zu wollen, den hoffnungslosen Bestrebungen unfreier Theologen zuzählt.“

tum, inquit, in praesenti adnotandum, quum quidam ridiculis nescio quas graecas litteras coelo inscriptas, vel stellarum ad litteras compositionem in hoc visu somniaverint, EUSEBIUM (?), quando scribit, συνήφθαι γραφήν, λέγουσαν τούτων νίκα, dicere, adiunctam fuisse picturam vel figuram, indicantem, in hoc ipso esse vincendum.“ Denique scriptor anonymus in: Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins p. 62 sq. (cf. nott. 31. 33.) haec attulit: „Allein so sehr sich die sämmtlichen Angaben vereinen, das genannte Phänomen zu bezeugen, so geht doch alles wieder zu Trümmern an den Worten: Damit überwinde. Wer hätte je Buchstaben und Worte in einem Meteor gesehen? Die erkälteste Einbildungskraft könnte nicht ausreichen, die Züge zu Buchstaben und endlich zu Worten in den Kreisen und Bogenstücken der Parhelien zu finden. Aber sind es auch Buchstaben, oder Schriftzüge gewesen? Der Kaiser sah γραφήν, Schrift; συνήφθαι γραφήν λέγουσαν; allein γραφή ist auch eine Zeichnung, ein Gemälde: sagend durch dieses überwinde. Man stosse sich nicht an dem Worte λεγειν; es kommt unzählige Male (??) bei den Alten für αινειν, Andeuten vor. — — Diese Zusätze und Verbildungen der Zeit³⁴⁾ bei Seite gelegt, können wir uns einzig an Eusebius halten, der den eignen Ausdruck aus dem Munde Constantins aufgefasst, und am meisten annähernd wieder gegeben hat. Dieser aber enthält durchaus nichts (??), was uns unbedingt an Buchstaben und Schrift bände. Ein Gemälde im wahren Sinn, im ganzen Farbenglanze des Regenbogens bieten uns die Züge des Meteors an jenen Stellen dar, wo es seine volle Pracht entwickelt. An dem Orte seines grössten Schimmers müssen wir die malerische Andeutung des Siegs aufsuchen. Der Kranz war von Alters und jeher Zeichen des Siegs³⁵⁾: wo er am herrlichsten leuchtet, ist der Sieg. Es ist zuweilen der Kreis, der die wahre Sonne umgibt; meist aber jener Kreis, der senkrecht über derselben aufsteigt, der ausgezeichnetste im Farbenspiel. Im ersten Parhelion, dessen Abbildung wir gegeben haben, ist das X oder das Kreuz im grössten Kreise senkrecht über der Sonne; in dem Phänomen, von Casp. Büssing beschrieben, ist das Kreuz im Kreise der wahren Sonne. In jedem Falle, wo sich die grösste Beleuchtung hervorgethan haben mag, ist das Kreuz in Verbindung mit dem gemalten Siegeskranze: im ersten macht es gleichsam den Schluss, und hält den Siegeskranz zusammen; im andern ist es ganz von dem Kreuze umgeben. Jedes dieser himmlischen Gemälde, was konnte es wohl anders sagen, als: Werde sieghaft durch das Kreuz?“ Cf. p. 61. *), ubi παρηλίων qui nuperrime a. 1829. XV. die mens. Maii sub VI.

34) Vide quos laudat V. D., Socrat. H. E. I, 2. Philostorg. I, 6. Eutykli annall. T. I. p. 422 sq. Cf. Taki — eddini Makrizii histor. Copt. christ. p. 30 sq. ed. WETZER.

35) Cf. Plin. H. N. II, 28. Philostorg. III, 26.

horam vespertinam apparuerint Pressburgi, mentio iniecta est. **PRIESTLEY** Geschichte der Optik, übersetzt v. Klügel T. I. Sect. XI. p. 443. Platte XIII. n. 109. p. 448. Platte XIII. n. 110. Quibus quidem cur de Eusebio non suffragari possim, brevissime dictum sit. Quamvis enim interpretatio illa verborum Eusebii *συνήφθα γραφήν, λέγουσαν τούτο νίκαι* a **FABRICIO** primum allata per solum linguae usum et Eusebii dicendi genus fortasse ferri possit.³⁶⁾, quae sane non minus saepe inepte quam apte, non minus insolenter quam usitate in his ipsis quos de vita Constantini M. scripsit, libris loquitur, ut in animadversionibus nostris iam observavimus³⁷⁾, tamen verba illa ad sensum illum non sine machinis quibusdam detorqueri posse, omnis Eusebianae orationis tenor et reliqua oratio ipsa demonstrat³⁸⁾, neque is est Eusebius qui non miracula facile quaesiverit atque invenerit³⁹⁾.

Sed de nostra quidem sententia illud unum addendum videtur, quamvis inde quod post visionem Constantino oblatam plura cum signo crucis ab imperatore aliisque instituta sint, minime quidquam colligi possit ad totam Eusebiana narrationis fidem probandam⁴⁰⁾, et diutius ante Constantini tempora talia iam in usu fuisse concedam, tamen et nummos Constantinos in quibus rerum Christianarum significationes deprehenduntur, hoc in genere non prorsus negligendas esse⁴¹⁾ et vim quam insignius illud qualecunque eventum in Constantini animum exercuerit, in multis quae postea ipse instituit, cerni posse⁴²⁾.

36) Ita de pictura dici vocem *γραφη*, docent **DAVISIUS** ad Maxim. Tyr. orat. XXXII, 5. **VALCKENAR.** ad Eurip. Phoen. 181. b. ad Theocrit. Adoniaz. p. 373 sq. Neque alio sensu usurpat illam ipse Eusebius V. C. III, 3. IV, 16, de laud. Const. c. III. p. 420. c. VI. p. 429. 430. c. XI. *πολυχρώμους τε καὶ πολυανθεῖς γραφάς.* Vocabulum vero *λέγειν* pro *αἰνέειν*, δηλοῦν Eusebium potuisse dicere, probari possit ex loco I, 32. *τίς τοῦ σημείου λόγος = τί ποτε εἶη τὸ φάσμα* I, 29., quid signi illius visio sibi vellet, interp. **VALES.** Cf. **AELIAN.** V. H. VI, 11 ext. **CALLIMACH.** fragm. 271. **SALMASIUS** ad Spartian. p. 41. Sed hoc nescio unde novērit scriptor dissertationis: *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins* loco supra laudato, *in finitis* locis ita vocabulum *λέγειν* inveniri. Ipse certe ne nullum quidem locum attulit.

37) Vid. V. C. I. prooem. not. 5. Cf. de laud. Const. prolog. *) et c. IX. not. 2.

38) Vide verba: *Ανεκαλεῖτο δὴτα ἐν εὐχαῖς τοῦτον ἀντιβολῶν καὶ πορνειόμενος, φῆναι αὐτῷ ἑαυτὸν ὅστις εἶη, καὶ — ἐπόρεται εὐχομένην δὲ ταῦτα — θεοσημεία τις ἐπιφαίνεται παραδοξοτάτη κ. τ. λ.* et quae cap. XXXIX. subsequuntur. Cf. **МОШЕН.** comment. p. 985 sq.

39) Vide nos ad Euseb. H. E. II, 2. not. 4. II, 6. not. 8. III, 37. not. 4. VI, 11. not. 4. M. P. c. IX. not. 15. 16. Excurs. II. T. III. p. 356. et ad V. C. III, 29. not. 1. de laud. Const. c. XVIII.

40) Cf. **SCHROECKH** T. V. p. 77 sq. **NEANDER** KG. T. II. P. I. p. 44 sq. not. 3.

41) Non sine laetitia vidi, ea quae monui contra **MANSONEM** ad V. C. IV, 15. not. 4., magis etiam probata esse in: *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins* p. 66 — 69.

42) Cf. **KIST.** p. 62.: „Ut vero superstitiosa inter Christianos crucis veneratio obtineret, maxime ansam praebuisse videtur, cum visio Constantini, tum de inventa Christi cruce narratio. Primum enim, quantum ad

E X C U R S U S I I.

A D

EUSEB. V. C. II, 68 — 72.

Praestantissima et vere aurea Constantini dicta quae in causa Ariana ab eo prolata legimus potissimum II, 68 — 72. coll. III, 10. 12. 13. 16 — 21. 23., ut semper valuissent in Christiana ecclesia et ab ipso Constantino constanter servata essent (cf. III, 64 — 66. Excurs. I. p. 509. p. 511. not. 7. p. 516.), quis tandem, quaeso, qui audet sapere, non magnopere optaverit? Verissime enim ZIEGLER Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen p. 358 sq. haec scripsit: „Der Menschenfreund muss es bedauern, dass die herrlichen Maximen, welche Constantin in einem Briefe vom Jahr 324 an den Alexander und Arius zu Alexandrien [II, 67.] über die Verschiedenheit der Denkart in Glaubenssachen äussert, so bald vergessen wurden. Sie gründen sich so sehr auf die Natur des menschlichen Gemüths und den ächten Geist der christlichen Religion, dass die Welt gewiss mit allen Religionsedicten, Verketzungen und Verfolgungen verschont geblieben wäre, wenn man beyde Hauptpunkte lebhaft vor Augen gehabt hätte. Da solche goldne Sprüche nicht oft genug beherzigt werden können; so mag es mir erlaubt seyn, einiges aus diesem Briefe hieher zu setzen.“ Quibus quidem ex cap. LXXI. allatis ZIEGLER. l. l. p. 359. ita pergit: „Es kann kein Regent über die Zänkereyen der Theologen wegen Glaubenslehren vernünftiger urtheilen, als es hier Constantin thut. Aber man denke sich auch die nachmahlige heillose Verketzungssucht sammt den grausamen Verfolgungen bey nahe funfz ehn Jahrhunderte herab und man wird es mit Wehmuth bedauern, dass solche Hirtenbriefe nicht weiter vom Throne herab erschallten, und solche herrliche Maximen nicht weiter Platz greifen konnten.“ Cf. STROTH. Uebersetzung T. II. p. 285. not. 4. ad verba imperatoris quae cap. LXIX. leguntur, οὔτε ἐρωτᾶν ὑπὲρ τῶν τοιούτων — —

ipsum Constantinum vim habuerit, in omni eius vita apparuit, nam ubivis superstitionem crucis venerationem ostendit.“ Et not. 2.: „Ita post victum Maxentium Romae statuam posuit, cum inscriptione, quae huic signo victoriam tribuit. EUSEB. V. C. I. 40. Ita crucis tropaeo victorias suas acceptas retulit, II: 6 — 9. 16. IV: 5. signum quoque crucis in palatio posuit, III: 49. In militum clypeis atque numis insculpi iussit, IV: 21. cf. SOZOM. I: 8 fin. Hanc etiam causam fuisse, quare crucis supplicium abrogaverit, iudicare videtur AUR. VICTOR, Caes. c. 41.“ Add. V. C. II, 12. not. 2. III, 2. not. 3. de laud. Const. c. IX. ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ νικοποῖον ἐπίμα σημεῖον usque ad verba στήλας ἐπιπίλας ἰδρῶτο. Cap. X. XVIII.

ἀποκρίνεσθαι [cf. paulo ante: ὅπερ ἦ — παραδοῦναι προσῆκον ἦν]: „Dies ist vom Kayser sehr vernünftig gesagt. Der Bischof hätte immer mögen sein Dogmatisiren und Arius sein Disputiren bleiben lassen. Wir sind dadurch im wahren Christenthum nicht um einen Schritt weiter gekommen. Vielmehr wäre unermessliches Unheil und unsägliche Spaltung vermieden worden. Da man doch jetzt den Schlagbaum es ist ein Geheimniss vorziehen muss, der den Geist im weitem Denken über Dinge, die er freylich nicht verstehen kann, ihm auch zu verstehn, hier auf Erden nicht nöthig sind, aufhält; warum hätte man diesen Schlagbaum nicht ein paar Schritte früher vorziehn können, wo sich der Weg noch nicht in Ab- und Scheidewege vertheilt hatte; wo man noch immer die klaren Worte der Bibel vor sich hatte, ohne Schlüsse zu machen, die vom Gegentheil nicht zugestanden werden? Warum sollte der Unterricht vom Vater, Sohn und Geist, so wie ihn die Bibel giebt, mit ihren eignen Worten, ohne menschlichen Commentar vorgetragen, unsern gemeinen Christen nicht hinreichend seyn? oder verstehn sie durch alle gelehrte dogmatische Erklärungen, mehr von dem Geheimnisse?“ STARCK Versuch einer Geschichte des Arianismus T. I. p. 250. MUENSCHER Handbuch der Dogmengeschichte T. III. p. 384 sq. not. 2. MANSO Leben Constantins p. 101.: „(In dem was Constantin zur Beilegung des Arianischen Streites that) spricht sich nichts so kräftig und lebhaft aus als seine Liebe zum Frieden und eine unbefangene höhere Ansicht, die dem kleinlichen Zwecke und ungestümen Eifer der Geistlichkeit gegenüber, sich gar vortheilhaft ausnimmt.“ Contra orthodoxis Theologis litteras illas Constantini nunquam probatas esse, minime mirum est, quippe in quibus Arii eiusque doctrinae studiosior videretur, unde factum est ut ineptius Constantinum excusare conarentur, ubi nulla plane excusatione esset opus †). Neque recte inde quoque quod tam moderatum et

†) Vid. WALCH Entwurf einer vollständigen Historie der Ketzereien T. II. p. 458. p. 461. Cf. VALESIIUS ad V. C. III, 62. not. 9. p. 237. Sed similiter ac Constantinus potissimum cap. LXXI. eos qui ob leviorum in rebus divinis opinionum discrepantiam cupidius inter se altercentur, convicit, Celso qui Christianos propter maiorem sectarum in quas divisi et velut discissi essent, multitudinem taxaverat, respondit iam Origenes contra Cels. III. p. 118. πρὸς τοῦτο φήσομεν ὅτι οὐδενὸς πράγματος, οὐ μὴ σπουδαία ἐστὶν ἢ ἀρχὴ καὶ τῷ βίῳ χρήσιμος, γεγονάσιν αἰρέσεις διάφοροι. Quod postquam exemplis ab arte medica, a philosophia et Mosis disciplina petitis illustravit Origenes, ita pergit: Οὕτω τοίνυν, ἐπεὶ σεμνὸν τι ἐφάνη τοῖς ἀνθρώποις Χριστιανισμὸς, οὐ μόνοις, ὡς ὁ Κέλσος οἶται, τοῖς ἀνδραπωδεστέροις, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλολόγων, ἀναγκαιῶς ὑπέστησαν οὐ πάντως διὰ στάσεις καὶ τὸ φιλονεικῶν αἰρέσεις, ἀλλὰ διὰ τὸ σπουδάζειν συνιέναι τὰ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν φιλολόγων πλειόνας. Τούτῳ δ' ἠκολούθησε, διαφορῶς ἐκδειξαμένων τοὺς ἅμα πᾶσι πιστευθέντας εἶναι θελοῦς λόγους, τὸ, γενέσθαι αἰρέσεις ἐπονύμους τῶν θαυμασῶντων μὲν τὴν τοῦ λόγου ἀρχήν, κερηθέντων δ' ὀπωποτοῦν ὑπότινων πιθανόζητων πρὸς τὰς εἰς ἀλλήλους διαφωνίας

sobrium sese praestitit in causa Ariana Constantinus, collegit MANSO l. l. p. 102., minima seriam fuisse Constantini ad sacra Christiana conversionem. Nam si vere atque ex animo probabat religionem Christianam Constantinus, cur tanto et tam laudabili studio causae Arianae interfuerit, longe facilius etiam intelligi et explicari potest quam si talis fuit qualem fuisse, MANSO persuadere nobis voluit. Cf. Exeurs. I. p. 510. STARCK l. l. p. 241 sqq. MUENSCHER l. l. p. 386. not. 2.

Sed iam illud quoque animadvertendum duco, non magis probari posse, egregias illas litteras quas Constantinus teste Eusebio ad Alexandrum et Arium scripsit, a Constantino non vere profectas esse. Cum enim in aliis litteris quas Constantinus post synodum Nicaenam ad Alexandrinos dedit, tantum absit ut Alexandrum pariter atque Arium imperator obiurget et a rixis de ineptis quaestiunculis avocet, ut Arii opinionem tanquam diaboli fraudem de-

— — *Εἰ δὲ τοῦτ' ἔχει ἀκολουθίαν, πῶς οὐχὶ ὁμοίως ἀπολογησόμεθα καὶ περὶ τῶν ἐν Χριστιανοῖς αἱρέσεων; περὶ ὧν πάνυ θαυμασίως ἰδὼ Παῦλος εἰρηκέναι μοι δοκεῖ τὸ, Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἐπεὶ οἱ δόκιμοι φανεροὶ γίνονται· ὡς γὰρ δόκιμος ἐν ἰατρικῇ, ὁ διὰ τὸ γυμνάσασθαι ἐν ποικίλαις αἱρέσεσι καὶ εὐγνωμόνως ἐζητᾶναι τὰς πλείονας, ἐλόμενος τὴν διαφέρουσαν· καὶ ὡς ὁ πάνυ προκόπτων ἐν φιλοσοφίᾳ, ἀπὸ τοῦ πλείονα ἐγνωκέναι ἐγγυμνασάμενος αὐτοῖς, καὶ τῷ κρατήσαντι προσθέμενος λόγῳ, οὕτως εἶπομεν ἂν καὶ τὸν ἐπιμελῶς ἐνιδόντα ταῖς Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ αἱρέσεσι σοφώτατον Χριστιανὸν γενέσθαι.*

Talium et similium effatorum quae in ipsorum patrum scriptis passim leguntur, utinam memores essent ii theologi, qui vel hac nostra aetate alios saepius propterea tantum ab ipsis dissentire quod, ut Origenes inquit, σπουδάζουσι συνιέναι τὰ Χριστιανισμοῦ et διαφόρως ἐχδέχονται τοὺς ἅμα πᾶσι πιαρευθέντας εἶναι θεῖους λόγους, aut non volunt aut non possunt intelligere, sed evangelium quod libertatem affert, certis finibus adstringentes, mentem humanam in vincula conicientes et γράμματος, non πνεύματος ἐνότητα praecipientes, eos qui sua ipsorum decreta non admittunt, Christianorum nomine indignos et ex ecclesia Christiana exturbandos esse, dicitant. Cf. vox Constantini II, 71. p. 139. : ὁ μέγας ἡμῶν θεὸς, ὁ κοινὸς πάντων σωτὴρ, κοινὸν ἅπασιν τὸ φῶς ἐξέτεινεν. Euseb. H. E. IV, 11. T. I. p. 322 sq. Seneca machus epist. X, 61. : „Eadem spectamus astra, communia coelum est, idem nos mundus involvit! Quid interest, qua quisque prudentia verum inquirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum. Sed haec otiosorum disputatio est; nos preces, non certamina offerimus.“ ROUSSEAU Emile T. II. oeuvres T. IX. p. 81. Paris. 1828. : „Des que les peuples se sont avisés de faire parler Dieu, chacun l'a fait parler à sa mode et lui a fait dire, ce qu'il a voulu. Si l'on n'eût écouté que ce que Dieu dit au coeur de l'homme, il n'y auroit jamais eu qu'une religion sur la terre. — — Le culte que Dieu demande est celui du coeur; et celui-là, quand il est sincere, est toujours uniforme.“ P. 84. : „S'il étoit une religion sur la terre hors de la quelle il n'y eût que peine éternelle, et qu'en quelque lieu du monde un seul mortel de bonne foi n'eût pas été frappé de son évidence, le Dieu de cette religion seroit le plus inique et le plus cruel des tyrannes.“ LOEFFLER kleine Schriften T. III. p. 148 sqq. KRUG Briefe über die Perfektibilität der geoffenbarten Religion p. 164 sqq.

testetur, Alexandri doctrinam, a trecentis episcopis tanquam spiritu sancto comprobata, laudibus celebret, fuerunt qui mira illarum epistolarum diversitate offensi, praeunte SEVERINO BINIO apud MANSI collect. T. III. p. 945., Constantini ad Alexandrum et Arium litteras ab Eusebio vel Caesarensi vel Nicomediensi sive confictas sive corruptas esse suspicarentur. Sed ut taceam, vel Constantinum diverso tempore diversa ratione de lite Ariana iudicare vel litteras illas potius ab eo ad Alexandrinos datas, a fidei Nicaenae assecla corrumpi potuisse, ita ut iis Constantinus fortasse nihil nisi doctrinam Nicaenam in universum commendare et Arianæ præferre, neque vero hanc execrari et damnare voluerit, ut omit- tam, Nicomediensem Eusebium litteras ad Arium et Alexandrum scriptas confecisse, vel propterea improbabile esse, quod ille Arianæ liti longe plus tribuit quam Constantinus in illis litteris (vid. LORTIN Anmerkungen zur Kirchenhistorie T. III. p. 55. SCHROECKH KG. T. V. p. 343.), satis illa opinio simul refutatur vel iis quæ scripsit HOLZHAUSEN de fontibus quibus Socrates Sozomenus ac Theodoret. usi sunt p. 57 sq.: „*Verum quamvis episcoporum, et Arii doctrinam, et Nicaenam fidem sectantium, auctoritas Constantini animum haud raro regeret, illas epistolas utriusque partis episcopis tribuere eo licentius videtur, quandoquidem Constantinum, nemine instigante nisi rerum conditione, ita revera scripsisse, haud quaquam absonum est iudicare. Etenim quamvis illarum epistolæ diversissimæ sint, in eo tamen ambæ conveniunt, quod imperator — — litigantes ad pacem concordiamque omni modo cohortatur. Quo vehementius igitur Alexandrum, atque Arium a dissidiis, antequam invaluerit lis, deterreat, rem de qua ambigebunt, levem atque inanem appellat. Post vero litem diremtam, ne denuo ad rixas congregiantur, fidem Nicaenam ut præstantissimam sanctissimamque celebrat.*“ Cf. MOELLER de fide Euseb. p. 43 sqq. HOLZHAUSEN l. l. p. 47 sq. Quanquam equidem hac in re minime opus esse puto, eiusmodi ad alios se demittendi et temporibus utendi calliditatem ac *συγκατάβασις* Constantino tribuere. Cf. II, 68. not. 3. Excurs. I. p. 516. not. 14.

Denique addere quaedam placet h. l. de insigniori MANSÓNIS sententia. Nam omnes adeo et epistolæ et orationes quas Constantino tribuit Eusebius, et ipsa ad coetum sanctorum oratio an vere sint Constantini, dubium videri possit legenti ea quæ scripsit MANSO *Leben Constantins* p. 205.: „*Wären die Befehle, die seine [Constantins] Unterschrift tragen, und die Reden, die ihm Eusebius zuschreibt [vid. IV, 29. 32. 55. cf. III, 12. III, 22 - 24.], seine eigne Arbeit, so hätte man freylich den sichersten Massstab zur Beurtheilung seiner wissenschaftlichen Bildung gefunden: allein das eine oder das andre im Ernst zu behaupten, dürfte sich schwerlich eine gesunde Kritik verzeihen.*“ Et p. 279.: „*Nur ist die Frage, ob — — die Rede an die Versammlung der Heil- nicht noch gar etwas mehr, als eine freye Bearbeitung der ursprünglichen Urschrift, sey.*“ Verum enim vero primis

de forma magis quam de materia scriptio-
 num Constantinianarum valere suspicionem illam, quamvis non satis sibi constans profitetur.
 l. l. p. 277 sq. his verbis: „*Mich dünkt, wenn man über den geschichtlichen Werth dieser vermeintlichen Urkunden ein richtiges Urtheil füllen wolle, so müsse man schlechterdings den Inhalt von der Einkleidung sorgfältig unterscheiden. Ich zweifle keinen Augenblick, dass wir in allem, was der Kaiser in öffentlichen Verordnungen erlaubt oder verbiethet, so wie in demjenigen, was er den Einzelnen brieflich aufträgt, oder wozu er diese und jene christliche Gemeinde ermahnt und auffordert, seine wahre Gesinnung lesen, und bezweifle es um so weniger, da die meisten dieser schriftlichen Urkunden einem Zeitraume angehören, wo seine Neigung zum Christenthume als entschieden angesehen werden muss. Aber schwerlich wird mich Jemand überreden, dass diese frömmelnde, oft spitzfindige, oft ganz mönchische Sprache die Sprache Constantins sey.*“ Quamvis igitur ponamus, res et sententias a Constantino prolatas episcoporum oratione quasi vestitas esse, tamen rerum et sententiarum a Constantino prolatarum fidem eo non tolli, ipse MANSO l. l. aperte indicat. Sed ne hoc quidem probabile est, dictionem Constantini in illis litteris et orationibus valde immutatam et detortam esse. Vid. HOLZHAUSEN de fontibus quibus Socrates Sozomenus ac Theodoretus usi sunt p. 55 sq.: „*Negari non potest, in compluribus epistolis istam inanem fucatamque pietatem deprehendi, quae in Constantino ingenue instituto merito suspecta videtur Mansoni. Verum enim vero cum illae epistolae [et orationes] eo potissimum tempore exaratae sint, quo Constantinus, episcoporum, veluti Eusebiorum, Hosii aliorumque, consuetudine unice gavisus, ad eorum haud dubie magis magisque declinaret indolem, quod eius quamvis principis sermo episcopalem potius spiraret dictionem, vix mirum videbitur [cf. ipse MANSO l. l. p. 117 sq.]. Ideoque in Constantini epistolas [et orationes] episcoporum ei familiarium vim qualemcunque fuisse quanquam non utique negamus, id tamen quod doctissimus Manso efflagitat, ut quid sit episcoporum quidem imperatoris, distincte discernatur, dubium videtur aleaeque plenum.*“ Cf. SCHROECKH christl. KG. T. V. p. 143 sqq. MOELLER. de fide Eus. p. 43.: „*fides Eusebii — — in Vita Constantini redit ad monumenta quae attulit. Horum vero integritatem et authenticam amplecti, atque in eis tanquam fide dignissimis vetustatis pignoribus acquiescere nobis suadent omnes rationes criticae.*“ Ibid. p. 82. Neque vero video quomodo MANSO l. l. p. 278. opinionem suam inde firmari credere potuerit quod Eusebius II, 23. affirmet, litteras quasdam Constantini huius ipsius subscriptione instructas esse. Quis enim inde vel semper Constantinum subscriptione sua litteras suas instruxisse, vel sententias in illis litteris expressas, non suppeditasse sequi contendat? Cf. MOELLER. l. l. p. 99.: „*Quando vero non ex αὐτοψία enarrat (Eusebius), ad litteras vel testes eo frequentius provocat, quo minus temere sibi*

credi vel postulabat vel exspectabat. Et nescio an cupiditas, cuius in Vita Constantini non poterat non sibi conscius esse, bonum hunc tulerit fructum, ut in illo libro fidem suam tot literis tam publicis quam privatis adstruxerit. *Certe de orationibus Constantini disputans diserte testatur, se exempli causa unam eorum operi suo subiecisse, ne cui testimonium ipsius inanis fabula esse videretur (Vit. Const. L. IV. c. 32.). Alio in loco (V. C. L. II. 23.) duplex se in monumentis historiae suae inserendis secutum fuisse consilium asserit, primum ut ipsa exemplaria apud posteros perpetuo conservarentur, deinde ut narrationis fides ac veritas confirmaretur (προς τ' ἀληθείας καὶ τῶν ἡμετέρων διηγημάτων πιστώσειν). Nostrum autem neque examine authenticæ monumentorum supersedissee, apparet ex verbis, quae superiora excipiunt: „„*Descripta autem est, ait interprete Valesio, (scil. ea Constantini lex, de qua sermo) ex authentico exemplari legis Imperialis, quod apud nos servatur. Cui Principis manu adposita subscriptio, orationis nostrae veritatem tanquam sigillo quodam adstruit.*““ NEANDER Geschichte der christl. Religion und Kirche T. II. P. I. p. 12. not. 1. Denique si vel hoc concedamus, hanc illamve sententiam, certe Constantini ad sanctorum coetum orationi ab aliena manu adsutam esse, tamen illius integritatem et ἀνθεντίαν maximam partem sartam tectam manere, intelligitur. Cf. Constant. ad sanctt. coet. c. XI. not. 8.*

E X C U R S U S III.

A B

EUSEB. V. C. IV, 22.

Haud alienum est quaerere, quo sensu Eusebius de Constantino dixerit verba quae statim ab initio cap. XXII. leguntur: *ὅλα τις μέρους ἱερῶν ὀργάνων*. VALESIIUS quidem vertit: „*utpote sacrorum mysteriorum particeps*“, et STROTHIUS: „*als ein Mitglied der heiligen Geheimnisse.*“ Iam vero, cum Constantinus sub vitae demum exitum baptizatus sit (vid. IV, 62.), hanc VALESII et STROTHII interpretationem ita tantum defendi posse intelligitur, ut ἱερὰ ὄργανα quorum *revera* Constantinus particeps factus sit, nec de baptismo quem nondum nactus erat, nec de eucharistia qua baptizatis tantum frui licebat, sed de sola *sacra mysteriorum Christianorum doctrina* dici h. l. existimetur. Vid. E. F. WERNSDORF. de Constantini M. religione paschali p. 23.: „Distinguebatur antiquitus prima festi paschalis, id quod eius diei proprium ac praecipuum habebatur, duabus rebus: una, quod adulti per vigiliam pluribus atque amplioribus cum ceremoniis baptizabantur: altera, quod eu-

charistiae sollemniter communicabant: omnes, quibus id libere atque commodum erat. *Quorum sacramentum religionis nostrae mysteriorum Constantinus eo quidem tempore particeps factus non est.* Neque enim per disciplinae ecclesiasticae leges sacramentum confirmationis accipere poterat, qui initiationis nondum accepisset, paucis demum ante mortem diebus Nicomediae per ipsum Eusebium nostrum [imo per Eusebium Nicomediensem] baptizatus. *Nam quod μέτοχος ἱερῶν ὀργίων dicitur, id non aliter accipiendum est, nisi eum sacrae mysteriorum Christianorum doctrinae participem fuisse.* Cf. AUGUSTI Denkwürdigkeiten aus der christl. Archaeologie T. I. p. 106.* p. 122.** T. VII. p. 172.

Sed vel hanc explicationem ut deseramus, plura suadent et postulant. Primam enim nemo non, credo, concedet, verba ἱερὰ ὄργια satis dure et insolenter de sacra mysteriorum Christianorum doctrina dicta fore. Deinde ipsa vox οἷα certe rarius apud pro-sae orationis scriptores significet utpote, quippe, sed potius rei vel hominis similitudinem designans et comparisonem quandam institui indicans vertendum est quasi, velut. Itaque equidem ita potius existimo, verba οἷα τις μέτοχος ἱερῶν ὀργίων vertenda esse aut: „quasi aliquis qui sacrorum mysteriorum particeps foret“ aut: „quasi aliquis qui sacrorum mysteriorum particeps esset.“ Illud iam attulit ZORN. histor. eucharistiae infant. p. 218. Cf. V. C. IV, 17. not. 1. Simul autem observandum est, vocabulum ὄργια ex imitatione gentilium h. l. de Christianorum mysteriis et sacramentis, id est, de baptismo vel de coena sacra, vel de utroque simul dictum esse simili ratione qua paulo post θείας ἱεροφαντίας ἐτελείτο et c. XXIII. οὕτω οὖν αὐτὸς τῷ ἑαυτοῦ ἱερᾷ θεῷ de quo vid. E. F. WERNSDORF. l. l. p. 15 sq.: „ἱεροφάντης dicitur, quicumque sacra enarrat et docet. Ut apud Diog. Laert. Vit. Philos. l. II. in Aristippo c. VIII. n. XIII. Athenis ita nominabantur antistites Eleusiniorum sacrorum, qui sacra Cereris tradebant et consignabant [Add. VALES. et nos ad Euseb. de laudib. Const. prolog. not. 7.]. Atque hoc vocabulo, ut aliis multis ex gentilismo in Christianismum translatis, orebro usi sunt scriptores ecclesiastici. Quomodo autem Constantinus M. hierophantae manus obierit, considerandum est. EUSEBIUS nihil ait, nisi τὴν ἄσκησιν, qua alias usus esset, eum intendisse. Videtur ergo ipse, sacro codice in manus sumto, divinorum oraculorum interpretem egisse, iisque, qui aderant, preces praevisse [Cf. VALESIUS ad V. C. IV, 22. not. 3.]. Nam liberos quidem suos et ipse quoque magnam partem divinis documentis imbuit, ut EUSEBIUS testatur c. l. III. c. LII. p. 654. Itaque quod idem scriptor, postquam hierophantae munere Constantinum dixit functum esse, ita pergit eiusdem l. c. XXIII. οὕτω οὖν αὐτὸς τῷ ἑαυτοῦ ἱερᾷ θεῷ: non id de sacrificiis quibusdam a Constantino peractis intelligendum est, sed de institutione auditorum in praeceptis divinis, quorum lectione atque observatione, tum piis et sollemnibus precationum, ex vera in Christum fide proficiscentium, carminibus, omnia Christianorum sacrificia con-

titentur. TENZEL. exercit. selectt. P. II. p. 318. ZORN. hist. euchar. infant. p. 219 sq., qui tamen temere vocem ὄργων non de Christianorum sed gentilium mysteriis dictam esse affirmavit, quod minime probat vocabulum οἶα, quippe quo hoc tantum significetur, Constantinum se ita gessisse quasi mysteriorum Christianorum iam particeps esset. Neque minus vocem ἱεροφάντης Christianae religionis sacerdotibus nunquam tribui contendens, erravit ZORN. l. l. Vid. ipse Euseb. de laud. Constant. c. III. init. Cf. SUICER. thes. T. I. p. 1444 sq. WERNSDORF. de dedicatione martyrii ex Euseb. p. XIV. De voce autem ὄργια a paganorum mysteriis ad Christiana sacra et sacramenta translata vid. CASAUBONUS exercit. XVI. contra Baronium diatr. XLIII. et ind. ad Euseb. H. E. sub v. ὄργιον. Similiter in similibus paganorum loquendi consuetudinem Christiani imitati sunt. Vid. I, 32. not. 2. τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας. III, 43. p. 201. IV, 17. 62. Sozom. H. E. I, 20. V, 3. VIII, 18., ubi VALES., de laudib. Constant. prolog., ubi praeter alia a paganismis repetita [οἱ δ' αὐτῆς μύσται τῆς καθόλου σοφίας, οἱ δ' ἀνακτόρων — τὰς ἀπορρήτους βασιλέως μνήσεις τοῖς τούτων μύστασις διηγείσθων μόνοις, τῶν τελείων (τελετῶν?) διδάσκαλοι], ad finem legitur: οἷς δὴ τὰς θεοπραπεῖς τελετὰς ἱεροφαντούμενοι, ὡς πη θείων ὄργιων ἐφαψάμεθα, his igitur ora oculis, velut a quibusdam hierophantis divina edocti mysteria, sacros sermones in hunc modum aggrediamur, interprete VALES. Ibid. cap. II. Πανήγυριν δὲ ταύτην οὕτως κ. τ. λ. usque ad finem cap. III. Ὁ δὲ τῶ τοιῶδε χαίρων ἱερῆι, καὶ τὸ δῶρον ἀσμένως ἀσπαζόμενος, τῆς σεμνῆς καὶ καλλίπρεπούς θυσίας τὸν ἱεροφάντην ἀγάμενος κ. τ. λ., ubi ἱεροφάντην recte VAL. antistitem vertit. Ibid. c. X. not. 1. Constant. ad sanctt. coet. c. VI. p. 349. τὸν ἐπόπτην τῶν πρασαμένων θεόν. 2 Petr. I, 16. Constantin. l. l. c. XIX. not. 13. Marin. vit. Procli c. VI. p. 5 sq. ed. BOISSONAD. Ὅθεν, οἶμαι, αὐτῶ συνέβη καὶ πολλὴ οἰκειότης περὶ τὴν θεόν, ὥστε καὶ ἐξαιρέτως τὰ ταύτης ὄργιάζειν, καὶ ἐνθουσιαστικώτερον αὐτῆς τοὺς θεσμούς μετιέναι. Ibid. c. XIII. p. 11. c. XIX. p. 16. τὸν φιλόσοφον προσήκει οὐ μίᾳς τινος πόλεως, οὐδὲ τῶν παρ' ἐνίοις πατρίων εἶναι θεραπευτήν, κοινῇ δὲ τοῦ ὅλου κόσμου ἱεροφάντην. Lucian. de morte Peregrini T. III. pag. 333. ed. REITZ. et M. SOLANUS ad h. l. Himerii eclog. X. p. 176. Οὐ μμησάμενος τὸν μυστικὸν νόμον, ὃς ἐπόπτη τε καὶ μύστη μερίζει τὸν χρόνον, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν ἐν ταυτῶ μύστην τε ὁμοῦ καὶ προφήτην τῆς ἱερᾶς τελετῆς τῶν ἐν σοι λόγων δεξάμενος, ἔδωκας ἀπλήστως τῶν ἐκεῖθεν ναμάτων ἐμπλήσασθαι. Ad quem locum WERNSDORFIUS: „Nil fere, inquit, frequentius, quam nomina sacrorum, ἱερα, τελετα, μυστηρια, ὄργια ad eruditas disciplinas transferri a Nostro et ab aliis profanis aequae ad christianis. Manichaeorum disciplinam τα της ἀσεβειας ὄργια nominat Photius lib. I. adv. Manich. p. 8. Cyrillus Hierosol. institutiones suas catecheticas appellat μυσταγωγίας: Clemens Alex. paraenes. p. 174. multus est in orgiis et mysteriis sacrisque facibus Christianorum cele-

brandis. Τα Χριστιανῶν ὄργια καὶ τεμένη τιμῶν ait Photias cod. 160. p. 336. Synesius epist. 137. pag. 469. Hypatiam nuncupat καθηγεμονα των φιλοσοφιας ὄργιων. Zacharias in Ammonio pag. 164. — Marinus in vita Procli c. 13. p. 30. — Heraclides allegor. p. 489. εἰ μὴ τις τας ὀλυμπιους Ὀμηροῦ τελετας ἱεροφαντησῃ. Egregie laudat Constantius Imp. Themistium p. 20. προφητην των παλαιων και σοφων ανδρων και ἱεροφαντην των ἀδυντων τε και ἀνακτορων φιλοσοφιας. STARK tralatitia ex gentilismo in religionem Christianam, Regiomont. 1774. SCHROECKH KG. T. V. p. 180 sq. HECKE KG. T. 1. p. 265. CREUZER Symbolik u. Mythologie der alten Völker T. IV. p. 419. p. 499. — 504. ed. II. De voce ἀνάκτορον quam et palatii (V. C. III, 15. 49.) et templi (vid. de laudd. Const. prolog. p. 409. c. IX. p. 449.) significatione usurpat Eusebius, vid. OLEAR. ad Philostrat. p. 600. WERNSDORF. ad Himer. ecl. I. p. 32. VALCKENAR. ad Herodot. IX, 65. CREUZER l. l. T. IV. pag. 334 sq. Alia autem et similia eiusmodi loquendi genera quibus veteres Christianorum doctores passim usi sunt, eorumque de genuini sacrificii natura praecepta vel unice vel simul ex ipsius N. T. scriptorum oratione ac doctrina et posse et debere repeti, non magis negari potest. Vid. Euseb. de laudd. Const. c. II. ext. αὐτῶν δὲ τὰ χαριστήρια τῶν τετιμηκότων — ἀποδίδωσιν οὐ κατὰ τοὺς παλαιούς, αἵμασι καὶ λύθροις τοὺς βασιλικούς οἴκους μαιίνων οὐδὲ καπνῶ καὶ πυρὶ — ἀπομειλισσόμενος τὴν δ' αὐτῶν τῶν βασιλεῖ τῶν ὄλων προσφιλή καὶ χαρίεσσαν θυσίαν, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν — ἀφιερῶν αὐτῶν θυσία γὰρ αὐτὴ προσηνής αὐτῶν μόνη κ. τ. λ. et θύει δ' ἅτε ποιμὴν ἀγαθὸς οὐκ ἀρνῶν προτογόνων ῥέζων κλειτὰς ἐκατόμβας τῶν — προσάγων. Matth. IX, 13. XII, 7. Hebr. XIII, 15. 16. I Petr. II, 5. 9. Apocal. I, 6. V, 10. XX, 6. et interpp. ad hh. II., Lactant. institt. V, 19, 27 sqq. „Isti autem, cum ad sacrificandum veniunt, nihil intimum, nihil proprium diis suis offerunt, non integritatem mentis, non reverentiam, non timorem. Peractis itaque sacrificiis inanibus, omnem religionem in templo, et cum templo, sicut invenerant, relinquunt, nihilque ex eo neque afferunt, neque referunt. Inde est, quod eiusmodi religiones neque bonos facere possunt, neque firmæ atque immutabiles esse. — — — Nostra vero religio eo firma est, et solida, et immutabilis, quia iustitiam docet, quia nobiscum semper est, quia tota in animo colentis est, quia mentem ipsam pro sacrificio habet; illic nihil exigitur aliud, quam sanguis pecudum, et fumus, et inepta libatio, hic bona mens, purum pectus, innocens vita — — At illi infelices — se pie sacrificasse opinantur, si cutem laverint, tanquam libidines, intra pectus inclusas, ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent“ etc. Ibid. VI, 24, 26 sqq. „Quisquis igitur his omnibus praeceptis coelestibus obtemperaverit, hic cultor est veri dei, cuius sacrificia sunt mansuetudo animi, et vita innocens, et actus boni. Quae omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non desiderat victimam

neque muti animalis, neque mortis ac sanguinis, sed hominis ac vitae. Ad quod sacrificium neque verbenis opus est, neque fibris, neque cespitibus, quae utique sunt vanissima, sed iis, quae de intimo pectore proferuntur. Itaque in aram dei, quae vere maxima est, et quae in corde hominis collocata, coinguiari non potest sanguine, iustitia imponitur, patientia, fides, innocentia, castitas, abstinencia. Hic est verissimus ritus" etc. Ibid. c. XXV, 1 sqq. „dup sunt quae offerri debeant, donum et sacrificium, donum in perpetuum, sacrificium in tempus. — — Donum est integritas animi, sacrificium laus et hymnus" etc. NEANDER Denkwürdigkeiten T. I. p. 292 sqq. p. 421 sqq. VALES. et nos ad Constantin. orat. ad sanctt. coet. c. XII. not. 9. εὐχαριστίας θυσία. Euseb. de laudd. Constantin. cap. XVI. not. 18., V. C. IV, 45. not. 7.

E X C U R S U S I V.

A D

EUSEB. V. C. IV, 24.

Ut valde celebratum est et nobilitatum dictum illud Constantini: ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἰσὼ τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς ὑπὸ θεοῦ καθεσταμένος ἐπίσκοπος ἂν εἴην, ita, cum per se quidem et ex solo linguae usu verba illa τῶν εἰσὼ et τῶν ἐκτὸς tum a τὰ εἰσὼ et τὰ ἐκτὸς, tum ab οἱ εἰσὼ et οἱ ἐκτὸς duci possint, quid Constantinus dicto illo significare voluerit, VV. DD. vehementer inter se contendere, mirum esse non potest. Accedit autem maxime illud quod graviolem illam de mutua civitatis et ecclesiae ratione deque principum in ecclesiam iuribus quaestionem plerique ipsius antiquitatis auctoritate definire et suam de illa quaestione sententiam antiquitatis laude illaque Constantini voce commendari vellent¹⁾, unde adeo READINGO aliisque tam ambigua Constantini verba visa sunt, ut iudicium certum de illis ferre non auderent. Itaque, quae sola vera sit Constantiniani effati interpretatio, quae eius vis ac natura, quam brevissime fieri poterit²⁾, definire, haud supervacaneum esse censeo. Ac primum quidem nullo pacto cum PETRO DE MARCA de concord. sacerdot. et imper. II, 10. n. VII. p. 135 sq., STROTHIO ad Euseb. p. 410 sq. not. 5., GIESELERO

1) Cf. CHRISTIANI GUIL. FRANC. WALCHII de τοῖς εἰσὼ τῆς ἐκκλησίας et τοῖς ἐκτὸς Constantini Magni commentatio in Commentat. Societ. Göttingens. Tom. VI. p. 82 — 85.

2) Omnes et vel absurdiores opiniones nec volo nec possum recensere Cf. WALCHIIUS l. l. p. 86. II. p. 87. IV. p. 89. I.

(KG. T. I. §. 77. p. 256. g. ed. I.), aliis³⁾, ad verba τῶν εἰσῶ et τῶν ἐκτὸς verbum ἀνθρώπων suppleri posse, ita ut τῶν εἰσῶ, ut sane saepius⁴⁾, de gentilibus dictum sit, et Constantinus gentiliū nonnisi episcopum⁵⁾ se professus sit, hoc quidem ut nunc taceam omnia alia, vel iis luculentissime demonstratur quae Eusebius illi imperatoris voci statim annectit: τοὺς ἀρχομένους πάντας ἐπεσκόπει, προὔτραπε τε — μεταδιώκειν βίον, quae quomodo suae opinioni favere ipse GIESELERUS l. l. credere potuerit, non video. Cum enim Constantini imperio subiecti essent non solum gentiles sed etiam Christiani et Constantino omnium subiectorum ἐπισκοπή tribuatur ab Eusebio, necessario sequitur, ex huius quidem sententia non solum gentiliū sed etiam Christianorum ἐπίσκοπον fuisse Constantinum. Cf. HASE iuris ecoles. commentt. histor. Partic. I. p. 42.

Itaque articulum τῶν, vocibus εἰσῶ et ἐκτὸς praemissum, in genere potius neutro positum et τῶν εἰσῶ, τῶν ἐκτὸς idem esse quod τῶν εἰσῶ, τῶν ἐκτὸς πραγμάτων, vel exinde censendum est. Sed ii etiam qui hoc statuunt, in diversas partes abeunt. Sunt enim haud pauci qui nihil significare voluisse Constantinum illis ἀλλ' ὑμεῖς — εἶην, contendunt nisi episcopi appellationem se quoque sibi posse tribuere, episcopis se quoque posse quodammodo aequiparare, cum ipse sit quidam ἐπίσκοπος τῶν ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας, id est, rector rerum imperii, rector civitatis. Ita praecedente ALLATIO de eccles. occident. et orient. perpet. consensu l. 15. p. 230 sq., KIST. disp. de commut. quam Const. M. auct. soc. subiit Christ. p. 83. not. 1.: „Quod vero, inquit, multi volunt, ex hisce verbis patere, quantam Imperator de rebus ecclesiae sibi auctoritatem sumserit, loci cohaerentia non probat. Verba enim blandientis videntur, episcoporum in rebus ecclesiae auctoritatem (τῶν εἰσῶ τῆς ἐκκλησίας), Imperatoriae in rebus Imperii (τῶν ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας) assimilantis.“ Neque aliam sententiam tucetur HASE iuris ecol. comment. Partic. I. p. 43.: „Quod si vero Caesar, Laicus, imo Catechumenus, summum ecclesiae sacerdotium atque regimen sibi vindicasset, inauditae nomen insolentiae sustinuisset, quam qui tandem credideris tunc esse proditam, quum episcopos honorifice excepisset! Sed tantum abfuisse videtur, ut Augustus illud sibi arrogaret, ut sese urbane hospitibus suis aequipararet, se ipsum professus, e verbi non tam ecclesiastico usu,

3) Vid. WALCH. l. l. p. 89 sq.

4) Vid. VALES. ad V. C. I, 43. not. 2. et nos ad H. E. X, 1. T. III. p. 206 sq. Cf. WALCH. l. l. p. 92. II.

5) Significatione quidem vocis ἐπίσκοπος non ecclesiastica sed Graeca qua illa de qualicumque vel hominum vel rerum inspectore s. moderatore in universum dicitur. Vid. WALCH. p. 91 sq. p. 93 sq. III. Cf. Cicq. ad Attic. VII, 11.: „vult me Pompeius esse, quem tota haec Campana et maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectus et summa negotii referatur.“ 1 Petr. II, 25. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 608.

quam Graeca notatione, *episcopum eorum, quae extra ecclesiam gererentur, i. e. civitatis rectorem.* Et NEANDER Geschichte der christl. Religion und Kirche, T. II. R. L. p. 283. scripsit: *Der (Constantin) einst im scherzhaftem Tone bei einem Gastmahle zu den Bischöfen sagte, auch er sey auf seine Weise ein Bischof über das was ausserhalb der Kirche liege; so wollte er eben damit sagen, dass ihn Gott zum Aufseher über die ausserhalb der Kirche liegenden, d. h. die politischen Verhältnisse gemacht habe, um diese nach dem Willen Gottes zu ordnen, Alles so einzurichten, dass seine Unterthanen zu einem frommen Leben hingeleitet würden.* Cf. *ibid.* not. 1. *Iam vero ne hanc quidem interpretationem verborum Constantini ullo modo admitti posse censeo. Quamvis enim nihili esse videatur quod contra eam monuit STROTHIUS⁶⁾, tamen illa, id quod non reputarunt VV. DD., ex mea sententia primum reiicenda est propterea quod probata illa, inepte dicturus fuisset Constantinus civitatem seu res civiles *ea quae extra ecclesiam geruntur* (τὰ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας), et tota illa oppositio illorum τῶν εἰσὼ τῆς ἐκκλησίας et τῶν ἐκτὸς esset ineptissima atque alia ratione instituenda. Nam Constantinus τὰ εἰσὼ τῆς ἐκκλησίας et τὰ ἐκτὸς plane non poterat illo sensu invicem sibi opponere, si recte loqui volebat, sed haud dubie deinde ita fere debebat dicere: ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι, ἐγὼ δὲ τὰ τῆς πολιτείας ἐπισκοπῶν ὑπὸ θεοῦ καθισταμένος ἐπίσκοπος ἂν εἴην. Sed exponendum nunc quid praeterea potissimum non solum posteriori sed etiam priori quam attuli, Constantini dicti explicationi obstet. Primum enim res a Constantino gestas si consideraverimus, „nihil, ut verissime inquit WALCHIUS (comment. societ. Gotting. T. VI. p. 96.), magis absonum, nihil ab ipsa veritate magis alienum, ab imperatore cogitari aut dici potuisse, sentimus, quam se a cura rei christianae avocare animum eamque solis sacrorum praesulibus [sibi ipsi vero solae civitatis et rerum civilium administrationem] relinquere, aut quaecumque de rebus sacris statuat, ad solos numinum auctores pertinere.“ Nonne enim omnia fere Constantini facta, quae qui vel primis labris degustavit historiam ecclesiasticam, non ignorare potest, nonne omnia, inquam, testantur et clamant, Constantinum tum ecclesiasticas rationes vario modo administrasse, tum Christianorum quoque neque vero solorum gentilium ἐπίσκοπον fuisse? Sed utrique Constantinianae vocis explicationi a nobis expositae non minus repugnat tota Eusebiana narrationis series eiusque tum antecedentes tum consequentes particulae. Eusebius enim, si quidem singula ante Constantini dictum*

6) STROTH. ad Euseb. p. 411.: „Allein was wären diess für πράγματα τὰ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας? Etwa seine Regierungs-Geschäfte? — — so ferne sie — die Kirche nicht treffen, würde die Benennung eines ἐπισκόπου wohl nicht passend seyn.“ Sed vid. supra not. 5. Cf. SUICER. thes. eccl. T. I. p. 1178.

et post illud commemorata ad universi generis vim revocare velis, quid tandem refert nisi Constantinum magnam dedisse operam, ut externa ecclesiae Christianae conditio esset optima atque omnem suam potestatem et auctoritatem ad augendam externam ecclesiae Christianae dignitatem contulisse? Quod quidem ille fecisse a nostro dicitur, tum religionis Christianae impedimenta omnibus modis imminuendo et removendo ⁷⁾, tum Christianam religionem inter Christianos aequae ac gentiles adiuvando et promovendo ⁸⁾. Et quis, quaeso, de Eusebii sententia dubitare possit, qui legerit verba eius I, 44.⁹⁾, quibus de Constantino: *ἐξαιρετον, inquit, τῆ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τὴν παρ' αὐτοῦ νέμων φροντίδα· διαφορομένων τινῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ διαφόρους χώρας, οἳ τινες κοινὸς ἐπίσκοπος ἐκ θεοῦ καθεσταμένος, συνόδους τῶν τοῦ θεοῦ λειτουργῶν συνεκρότει, ἐν μέσῃ δὲ τῆ τούτων διατριβῇ οὐκ ἀπαξιῶν παρεῖναι τε καὶ συνιζάνειν, κοινῶν δὲ τῶν ἐπισκοπομένων ἐγένετο, τὰ τῆς εἰρήνης τοῦ θεοῦ βραβεύων τοῖς πᾶσι· καθῆστό τε καὶ μέσος, ὡσεὶ καὶ τῶν πολλῶν εἰς κ. τ. λ.* De quo loco rectissime WALCHIUS l. I.: „Omnia, inquit, iunctim sumta praeclare demonstrant, quaenam Constantini studia quasve operas communis episcopi nomine EUSEBIUS voluerit designare.“ Neque facile ovum ovo similis esse potest quam hic Eusebii locus iis quae Eusebius IV, 16 — 25. protulit, unde quae eius de Constantini voce sententia fuerit, intelligitur. Denique vero prorsus collabuntur et corrumpunt interpretationes illae per eum qui suorum ipsius verborum sine dubio optimus interpretis est — Constantinum. Ipse enim Constantinus in epistola ad ecclesias data (III, 17.) haec scripsit: *τοῦτον πρό γε πάντων ἔκρινα εἶναι μοι προσήκειν σκοπὸν, ὅπως παρὰ τοῖς μακαριωτάτοις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πλήθει πίστις μία καὶ εἰλικρινῆς ἀγάπη, ὁμογνώμων τε καὶ περὶ τὸν παγκρατῆ θεὸν εὐσέβεια τηρῆται. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτ' οὐχ οἴοντ' ἦν — εἰ μὴ — διάκρισις γένοιτο· τούτου ἐνε-*

7) Vid. IV, 16. IV, 23. καθόλου δὲ τοῖς ὑπὸ τῆ Ῥωμαίων ἀρχῇ δήμοις τε καὶ στρατιωτικοῖς, πύλαι ἀπεκλείοντο εἰδωλολατρίας, θυσίας τε τρόπος ἀπηγορεύετο πᾶς coll. c. XX., et totum c. XXV. Ἐνθεν εἰκότως κ. τ. λ.

8) Vid. IV, 18. 19. 23. τοῖς κατ' ἔθνος ἄρχουσιν — — ἐπράττετο. Et c. XXIV. Ἀκόλουθα δ' οὖν τῷ λόγῳ — μεταδιώκειν βίον. Cf. WALCH. p. 95 sq.: „Observatione omnino est dignum, omnes istas leges si ab unica precandi formula, non christianorum usibus destinata discesseris, a CONSTANTINO non soli populo superstitionibus gentilium dedito; sed omnibus sine discrimine civibus fuisse datas, et quae EUSEBIUS, ab eodem, suae sententiae convenienter, suscepta fuisse, credidit, hunc retenta episcopi voce ita expressisse, τὸν ἀρχομένους ἀπαντας ἐπισκοπεῖ, in omnes, sibi subiectos, sive christiani fuerint, sive minus, episcopum egit. Nisi diligentem rerum christianarum scriptorem secum, suspicatus fueris, aperte pugnare, distinctionem τῶν εἰσῶ τῆς ἐκκλησίας et τῶν ἔκτος, ab imperatore factam non potuit de hominibus capere; sed de variis rerum et negotiorum generibus vere accepit.“

9) Hunc Eusebii locum perperam alio simul traxit WALCH. p. 91 sq. Sed rectiora ipse attulit p. 98 sq. l.

κεν πλείωτων ὄσων συναθροισθέντων, αὐτὸς δὲ καθ' ἅπερ εἶπε
 ἐξ ὑμῶν ἐτύχανον συμπαραῶν (οὐ γὰρ ἀρνησαίμην ἂν ἐφ'
 ἅπερ μάλιστα χαίρω, συνθεράπων ὑμέτερος πε-
 φυκέναι), ἄχρι τοσούτου ἅπαντα τῆς προσηκούσης τετύχηκεν
 ἐξετάσεως, ἄχρις οὐ ἢ τῶ πάντων ἐφόρω θεῷ ἀρέσκουσα γνώμη
 — εἰς φῶς προήχθη, ὡς μηδὲν εἶτι πρὸς διχόνοιαν ἢ πίστεως ἀμ-
 φισβήτησον ὑπολείπεσθαι. Ex quo quidem loco cogitationem
 illam de munere quodam suo vere sacerdotali et episcopali in deli-
 cius habuisse Constantinum ¹⁰⁾ eundemque quatenus *externarum*
ecclesiae rationum curam et administrationem sibi vindicaret, epis-
 copi nomen sibi sumpsisse, non minus apparet quam ex Socrat.
 H. E. I, 9., ubi idem Constantinus: Συνεκάλεσα, inquit, εἰς τὴν
 Νικαιέων πόλιν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὧν περ
 εἶς ἐξ ὑμῶν ἐγώ, ὁ συνθεράπων ὑμέτερος καθ' ὑπερ-
 βολὴν εἶναι χαίρων, καὶ αὐτὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἐξέτασιν ἐδε-
 ξάμην. Sozomen. H. E. I, 19. Cf. Euseb. V. C. II, 69. ὅπερ
 ἂν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παραινεῖ. III, 12 ext.
 οὕτω γὰρ — κάμοι τῶ ὑμετέρῳ συνθεράποντι ὑπερβάλλου-
 σαν δώσετε χάριν. WALCH. I. I. p. 100 sqq. ¹¹⁾. Itaque illas Con-
 stantinianae vocis interpretationes earumque similes ¹²⁾ relucidas
 esse, contra solam veram esse, iam sua sponte apparebit verborum
 Constantini interpretationem hanc: „Sed vos quidem *rationes ec-
 clesiae internas* curantes, episcopi estis, ego vera *externarum ec-
 clesiae rationum* a deo constitutus sum episcopus ¹³⁾.“ Atque ita
 interpretanda esse, suspicatus fortasse sit ipse ille nescio quis qui
 cap. XXIV. indicem fecit: Ὅτι τῶν ἔξω πραγμάτων ὡς περ
 ἐπίσκοπον ἑαυτὸν εἶπεν εἶναι et VALES. qui vertit: „Vos quidem
 in iis quae intra ecclesiam geruntur, episcopi estis. Ego vero
 in iis quae extra geruntur, episcopus a deo sum constitutus.“ Sed
 in eo lapsus est VAL. et alii quod τῆς ἐκκλησίας ex voce εἶσω pen-

10) Agnovit hoc ipse HASE iuris eccl. commentt. Partic. I. p. 43. not. Quo magis mirum est, eum veram loci nostri sententiam non assecutum esse.

11) Laicos quoque suos συνθεραπόντας Constantinus dicere non dedignatus est V. C. II, 72. τῶν γὰρ τοι θεοῦ λαῶν, τῶν συνθεραπόντων λέγω τῶν ἐμῶν. III, 24. ἐν μέρει μὲν ἐπισκόποις — διαταττόμενος ἤδη δὲ καὶ αὐτοῖς προσεφώνει τοῖς πλήθεσιν, ἀδελφοὺς ἀποκαλῶν καὶ συνθεραπόντας ἑαυτοῦ τοὺς τῆς ἐκκλησίας λαοὺς. Cf. II, 6. et STROTH. ad h. l. p. 150. *).

12) Cf. E. F. WERNSDORF. de Constant. M. religione paschali p. 17. PLANCK Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 269. MANSO Leben Constant. p. 238. l.: „Nach Eusebius (IV. 24 —) nannte Constantin sich selbst den von Gott ausser der Kirche angesetzten (?) Bischoff.“ BRETSCHNEIDER Handbuch der Dogmatik T. II. p. 860 sqq. ed. III.

13) Longe alia ratio est loci V. C. IV, 1. Τοσαῦτα πρώτων ὁ βασιλεὺς ἐπ' οἰκοδομῇ καὶ εὐδοξίᾳ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ, πάντα τε πρὸς εὐφημον ἀκοὴν τῆς τοῦ σωτῆρος διδασκαλίας ἐκτελῶν, οὐδὲ τῶν ἐκ τὸς κατωλιώρει πραγμάτων. Nam ibi quidem recte vertisse VAL.: „civilia negotia,“ et STROTH.: „die ausser dieser Sphäre gelegenen Angelegenheiten,“ manifestum est.

dere credidit et ad ἐκτὸς iterum ἐκκλησίας ita supplevit ut hoc quoque ex voce ἐκτὸς penderet, cum potius τὰ εἶσω et τὰ ἐκτὸς plenam notionem per se ita efficere censendum sit ut significetur idem quod nos dicimus: „die innern und äussern Verhältnisse.“ Nam nisi hoc statuatur, vi sua non caret quod obiecit STROTH. l. l.: „So fern diese (Regierungs-Geschäfte) die Kirche betreffen (sollen), könnten sie wohl nicht füglich τὰ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας [ita quidem ut hoc esset: „quas extra ecclesiam geruntur, quae sunt extra ecclesiam posita“] genannt werden“¹⁴⁾. Verum enim vero non intellexit STROTHIUS, τὰ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας et τὰ εἶσω τῆς ἐκκλ. ita potius commode potuisse dici et esse dicta ut significetur illud quod diximus: „rationes externae et internae ecclesiae.“ Neque aliter illa esse explicanda, vidit probabiliter, ante nos iam FABRICIUS bibliogr. antiq. c. XIII. §. III. p. 437. et in salut. luc. evang. exorient. p. 282.¹⁵⁾, ubi verba Constantini quamvis nullam reddens interpretationis suae rationem, recte vertit: „Vos episcopi circa interiora ecclesiae — ego circa ecclesiae externa — a deo constitutus,“ indicans simul, quid sub interioribus illis rationibus cogitandum sit verbis in parenthesi inclusis: „Doctrinam et sacramenta,“ et quid sub externis, verbis: „regimen et tutelam.“ Neque longius ab illa interpretatione nostra absunt, et proxime etiam ad eam accedunt alii¹⁶⁾.

14) Cf. WALCH. l. l. p. 96.: „Nec crediderim, quemquam futurum esse, qui negare audeat, rerum extra coetus sanctiores positarum (?), nomine“ etc. Ibid. p. 104.: „Negotia extra ecclesiam posita (?) quorum se dixit episcopum“ etc. SCHROECKH KG. T. V. p. 115.: „Und er selbst (Constantin) gab sich einst diesen Nahmen, — mit der Einschränkung, dass er es (Bischoff) in den ausserhalb der Kirche vorfallenden Geschäften (?) sey; da hingegen die eigentlichen Bischöfe die innerliche Verwaltung derselben auf sich hätten.“ Cf. not. 13. et p. 539.

15) Monere autem haud alienum duco, me in eam quam proposui, verborum Constantini interpretationem incidisse, antequam FABRICIUM et plures alios inspexissem.

16) Cf. DEYLINGII institut. prudent. pastor. §. X. p. 51 sq. ed. KUESTNER., BOEHMER. iur. eccles. Protest. Vol. I. p. 731. PERTSCH Versuch einer Kirchenhistorie P. I. p. 406. p. 658. MOSHEM. instit. hist. eccles. sec. IV. P. II. cap. II. §. 4. VENEMA hist. eccles. V. et N. T. Tom. IV. p. 196. SCHROECKH KG. V. p. 115. WALCH. l. l. p. 104.: „Negotia extra ecclesiam posita [vid. not. 14.] — quaevis instituta, mandata, consilia et studia significant, quibus usus est, ut evitarentur animorum discordiae et ecclesiarum conturbationes, quae vero excitatae fuissent, componerentur et pax firma esset ac stabilis. Id quod fieri non potuisse, credidit, nisi arctissimo communis doctrinae earundemque sacra agendi formularum viuculo semper cohaerent, ideoque episcopos compulit, ut quid de re divina vere credendum sit, quibus ritibus cultus publicus, quibus legibus disciplina publica contineretur, rite defluerent, quae vero ab his decreta essent, ut his ab omnibus praestaretur obsequium, legum suarum auctoritate et poenarum irrogatione effecit, saltem efficere studuit. Quae si consideraveris, quoniam ne-

His ita iam expositis, facile quoque responderi posse puto quaerentibus, quam sibi potestatem in ecclesiam dicto illo suo Constantinus vindicaverit. Quemadmodum enim Constantinum certa quadam ratione se vocasse episcopum et Eusebium quoque certum quendam eius verbis sensum subiecissemus vidimus ¹⁷⁾, ita nullo modo illis quidem verbis Constantinum sibi arrogasse potestatem quandam in ecclesiam quae ei ut imperatori non conveniret, non minus tenendum ducō. Principes enim non solum et posse et debere videre ne quid respublica ex religione publica detrimentum capiat sed etiam civilem potestatem quam ecclesia pro sua ipsius natura nunquam habere potest, ad ecclesiae dignitatem tuendam et augendam non minus conferre, quam ecclesiam vim suam spiritualem qua regit hominum animos, ad conservandam et firmandam salutem civitatis, quis, quaeso, non lubenter concedat? Neque vero aliud Constantinus illis quidem verbis professus est qua se ecclesiae episcopum esse significavit quatenus externis ecclesiae rationibus prospiceret, contra internas ecclesiae rationes ad se non pertinere expresse indicavit. Itaque ex illo quidem Constantini dicto minime concludi potest, eum leges ferre voluisse ecclesiae in constituendis iis quae nullo vel humano vel divino iure ad principes sed ad solius ecclesiae curam et administrationem pertinent, id est, in constituendis dogmatibus et divino cultu. (cf. not. 16.), et frustra si qui hac aetate VV. DD. principes ecclesiae tyrannos potius et dominos quam moderatores et inspectores esse voluerunt, vel illam Constantini vocem arripuerunt, exemplo scilicet probaturi quod nullo unquam exemplo sed ex sola rei ipsius natura et ex ipsis causae quasi visceribus probandum est. Cf. Du PIN de antiqua ecclesiae disciplina dissert. VII, p. 433 sqq. p. 456 sqq. TITTMANN. observatt. de potestate ecclesiastica ad art. August. Confess. de abus. VII. P. I. p. 10 sqq. p. 17 sqq. P. II. p. 5 sqq. SCHULTHESS theologische Annalen mens. Jun. 1829. p. 245 sqq. Quid? quod ipse HASE I. l. p. 43., etiamsi falsam explicationem tuitus, tamen ex illis Constantini verbis non concludi posse, eum ecclesiae iura invasisse, monuit ita: „*Ut vere omnia quae Constantini verbis inesse possunt [imo in iis vere insunt],*

gotia intra ecclesiam gerenda [vid. not. 14.] fuerint, episcopis christianis commissa et relicta, certe intelliges. — — — Disceptationes de doctrinae veritate reliquit episcopis quod illa ad interna pertinerent“ etc. STARCK Versuch einer Geschichte des Arianismus T. II. p. 54. HENKE Geschichte der christl. Kirche T. I. p. 201. MÜNSCHER Dogmengeschichte T. III. p. 7. AUGUSTI Denkwürdigkeiten T. V. p. 195 *) sq. WILCKE allgemeine Kirchengeschichte p. 136 sq.

17) Hinc ego quidem non assentiri possum PLANCKIO (Geschichte der christlich-kirchl. Gesellschafts-Verfassung T. I. p. 269.): „*Sicherlich dachte sich jedoch der Kayser noch ebensowenig etwas bestimmtes dabey als Eusebius.*“ Quamquam fortasse hoc tantum sibi voluerit PLANCKIUS quod WALCH. p. 105., nostras subtiliores et acutas iura sacrorum interna et externa, maiestatica et collegialia distinguendi et definiendi rationes nec imperatori nec Eusebio in mentem venire potuisse, quod quidem ego facillime largior.

hisque ab Eusebio forsitan [?] substrata fuerint, largiamur: fac, imperatorem affectasse episcopalem quandam potestatem, at ceterorum episcoporum potestate non maiorem; fac, gloriatum esse de sacerdotio: non de summo sacerdotio." Cf. KIST. disput. de commutat. quam Constant. M. auct. societas subiit Christ. p. 83. not. 1.

Sed aliud est, quaerere, utrum Constantinus ea quae cogitari voluit verbis illis de quibus egimus, et similibus dictis, candide et ex sua ipsius animi sententia pronunciaverit, an potius non sine callida quadam urbanitate coram episcopis quos convivio exasperat, suam ipsis et ecclesiae imperandi libidinem texerit atque ita optimis episcopis fumos, ut aiunt, vendiderit. Cf. HASE et NEANDER, locis supra p. 538 sq., laudatis. Cogitanti enim, eundem Constantinum culus est per se minime ineptum ἀπόφθεγμα illud, alias iustos potestatis suae in ecclesiam et episcopos fines non solum constanter tenuisse sed etiam haud raro egressum esse¹⁸⁾, neque miranti quod refert Socrates H. E. V. proem. p. 259., ex imperatoribus, ἀφ' οὗ Χριστιανίζεν ἠρξάντο, ecclesiae rationes pependisse, ut prius illud satis improbabile, ita posterius hoc perquam probabile videbitur. Itaque nemo facile credet KISTIO p. 67., Constantinum, inter episcopos assidentem, „ne prae iis se extolleret," se quoque ἐπιλονοῦν dixisse, imo, ne prae iis se extollere videretur, et quo magis eos sibi conciliaret atque obsequiosos redderet, quorum aucta dignitate suum ipsius imperium firmari et stabiliri, facile intelligeret,

18) Vid. V. C. I, 44. III, 6. III, 10. not. 3. III, 13. 17. 60. VALES. ad III, 51. not. 2. STROTH. ad verba Constantini IV, 42. p. 294 sq. *Ἐὶν γὰρ τίς, ὅς ἐγὼ οὐκ οἶμαι — — διδάξει: „Dies Beispiel der unbeschränkten Ausübung Landesherrlicher Rechte in Kirchen-Sachen verdient bemerkt zu werden. Damals wurde also noch kein Bischof in Rom befragt; woher hat er denn in der spätern Zeit mit einmal das Recht Kirchen-Versammlungen auszuschreiben, und andere angemassete Gewalt dieser Art bekommen?"* Socrat. H. E. I, 6. 8. 9. V, 8 ext. Theodoret. H. E. I, 20. BALDUIN. Const. M. p. 46 sqq. GIBBON die Bekehrung Const. p. 73 sqq. SCHROECKH V. p. 115 sqq. PLANCK I. I. SCHMIDT KG. III. p. 13 sqq. MUENSCHER Dogmengeschichte T. III. p. 7 sqq. MANSO p. 237 sqq.: „Der Kaiser übte noch im Geistlichen, wie im Weltlichen, eine unumschränkte Gewalt aus, die Beschlüsse der Kirche bedurften seiner Bestätigung, und ergingen in seinem Nahmen; dass er die Bischöfe über Glaubenslehren entscheiden liess [cf. III, 10. not. 3.], geschah mehr aus grossmüthiger Vergünstigung, als aus Anerkennung eines ihnen zustehenden Rechts." Ibid. p. 211. p. 276.: „dieser (Eusebius) vergisst das bestehende so ganz [vid. I, 42. II, 4. not. 2. III, 1. p. 143. III, 10. 24. IV, 18. not. 2.], dass er ihn (Constantin) auf eine recht lächerliche Art sich vor den Bischöfen demüthigen, und der Geistlichkeit nicht bloss freundliche Herablassung, sondern unterwürfige Ehrfurcht erweisen lässt." KIST. p. 81 sqq. p. 84 sqq. AUGUSTI I. I.: „Es war auch ganz in der Manier dessen, der sich selbst so gern τὸν ἐπισκοπὸν τοῦ [των] ἐκτός nannte, und auch gern die τὰ ἐκτός [ἐκτός] besorgte, wie der Arianische Streit bewies." GIESELER KG. T. I. §. 77. HASE p. 82 sqq.

blanda illa *ἡνωθῆναι* appellatione libenter usum esse, existimabit. Cf. supra not. 11. BOEHMER. observatt. selectt. ad PETRI DE MARCA concord. sacerdot. et imper. II, 7. p. 58 sq. SPITTLER Grundriss der Geschichte der christl. Kirche p. 106. edit. PLANCK.: „Constantin selbst war Schmeichler und Despot der Bischöfe; nicht der einzige Fall in der Geschichte, dass beides in einem zusammentrifft.“ Neque illa callidior simulatio a Constantini animi indole aliena videri potest. Vid. Excurs. I. p. 516. not. 14. Quamquam eo non contenditur, quaecumque Constantinus ecclesiae ministris bona tribuit, ex eius imperandi cupiditate mansisse, cum haud dubie ipsum simul religionis Christianae studium quo ferebatur, ut illos favore et gratia sua ornaret, eum deberet impellere, neque magis negatur, inde a Constantini maxime tempore episcopus vicissim iura quae nonnisi Imperatorum esse et poterant et debebant, subinde laesisse sibi arrogavisse, et quemadmodum in ecclesiasticis rebus episcopi saepius politicae potestatis instrumenta essent, ita in politicis principibus pro arbitrio usos esse episcopos, unde orta est ingens illa utriusque societatis pugna et certamen in quo ita tandem victores discesserunt episcopi et cuius occulto velut arbor aevo, crevit dignitas, Romanus pontifex, „ut (quae sunt verba KISTII l. I. p. 89.), recentior Europae historia, per aliquot secula, quibus medium aevum continetur, *Ecclesiastica* omnis et sit, et haberi debeat.“ Cf. ROUSSEAU du contrat social Liv. IV. chap. 8. (Oeuvres Tom. V. p. 285. Paris. 1819.): „Ce fut dans ces circonstances que Jésus vint établir sur la terre un royaume spirituel: ce qui, *séparant le système théologique du système politique*, fit que l'état cessa d'être un, et causa les divisions intestines qui n'ont jamais cessé d'agiter les peuples chrétiens. — — Alors tout a changé de face; les humbles chrétiens ont changé de langage, et bientôt on a vu ce prétendu royaume de l'autre monde devenir, sous un chef visible, le plus violent despotisme dans celui-ci. †) — Cependant, comme il y a toujours eu un prince et des lois civiles, il a résulté de cette double puissance un perpétuel conflit de juridiction qui a rendu toute bonne *politie* impossible dans les états chrétiens; et l'on n'a jamais pu venir à bout de savoir auquel du maître ou du prêtre on étoit obligé d'obéir.“ P. 286 sqq. MUENSCHER l. I. Tom. III. p. 11 sqq.

†) Cf. Euseb. de laud. Const. c. XVI. p. 488 sq. KESTNER geschichtliche Andeutungen über den welthistorischen Kampf der alten und neuen Zeit unter den beiden ersten Antoninen p. 56 sqq.

EXCURSUS V.

A D

EUSEB. V. C. IV, 61.

Nullò plane arguménto probari posse quae de lepra et baptizato Romae a. CCCXXIV. per Sylvestrum Constantino M. iactantur in actis Sylvestri, in menaëis 2. Januar. et in breviario Romano 30. Decemb., contra BARONIUM annall. eccles. ad a. CCCXXIII. CCCXXIV. N. 17 sqq., SCHELSTRATENIUM antiquitt. eccles. illust. P. II. diss. III. c. 6., MATTHIAM FUHRMANNUM hist. sacr. de baptismo Constant. M., Rom. 1742 sqq. 4., et alios serviles curiae Romanae satellites, dudum demonstraverunt praeter VALESIUM ad Euseb. I. I., NATALIS ALEXANDER, DU PIN, PAGI crit. ad a. CCCXXIII. CCCXXIV. n. V., TILLÉMONT. histoire des empereurs T. IV. p. 422. p. 631 sq., THOM. MARIA MAMACHIUS origg. et antiqq. Christ. T. II. p. 232 sqq., Rom. 1750. 4., alii, et praeter reliquis TENTZEL. exam. fabulae Romanae de duplici baptismo Constantini M., Viteb. 1683. 4. et in Eiusd. exercitt. selectt. P. I. p. 299 sqq. Quid? quod iam sec. XI. HERIGERUS quidam de Constantini M. baptismo veriora statuere ausus est, teste CRAMERO Fortsetzung des Bossuet T. V. P. II. p. 217. ed. II. Add. FABRICII salutar. lux evangel. exorient. p. 256.

Sed haud paulum certe dubitandum est an verum sit quod non minus affirmat VALESIUS, Constantinum etiam ante obitum demum catechumenum factum esse. Quam quidem VALESII sententiam plures VV. DD. sequuntur et inter hos GIBBON die Bekehrung des Kaisers Constantins übers. p. 6 sq. p. 60. MANSO Leben Constantins p. 200. Sed contrarium certe satis speciose defendit MOSHEM. commentt. de reb. Christ. a. C. M. p. 966 sqq.: „verum hoc est, catechumenos manuum impositione ac precibus factos esse. At non minus certum est, plurimisque veterum fidei cognitum, etiam illis, qui iam dudum *Catechumeni* fuerant, certis temporibus manus ab episcopis impositas esse. — — Antiquissimò ecclesiae more comparatum erat, ut qui sacro fonte tingendi essent, antea omnium peccatorum suorum professionem ederent: quo facto manus illis episcopus, precatione adiuncta, imponebat et verbis dei veniam omnium delictorum antea admissorum impertiebat. Tertullianus libro de baptismo c. XX. *Ingressuros baptismum orationibus crebris, ieiuniis, et geniculationibus et pervigiliis orare oportet et cum confessione omnium retro delictorum, ut exponant etiam baptismum Johannis* [Cf. I. G. WALCH. compendium antiquitt. ecclesiastt. p. 91 sq.]. — — Hoc unum totum Valesii argumentum ab impositione manuum sumtum evertit: Constantino manus ab episcopis impositae sunt, antequam baptismum susciperet: Ergo tunc primum *Catechumenus* factus est. Nam qui per multos annos ca-

techtmeni iam fuerant, tamen appropinquante baptismi tempore, postquam peccata confessi erant, denuo manibus impositis et precibus consecrari solebant.“ Praeterea animadvertit MOSHEM. l. I., de hac ipsa manuum impositione quae confessionem peccatorum sequebatur, non de illa qua inter catechumenos demum recipiendus esset Constantinus M., loqui Eusebium, clare ostendere huius ipsius verba: γόνυ κλίνας ἐπ' ἐδάφους, ἐκείτης ἐγίγνωστο τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυρίῳ ἐξομολογούμενος· ἔνθα δὴ καὶ πρῶτον τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν ἤξιούτο. Certe hoc concedendum videtur, haec Eusebii verba ut ambigua non minus MOSHEMII quam VALESII sententiae favere, quemadmodum vocem πρῶτον, quam ita premeendam esse negat MOSHEMIUS, ut nunquam antea impositionis manuum participem Constantinum factum esse, ipsa extra controversiam ponat. Denique morem illum veterum Christianorum per manuum impositionem catechumenos creandi nec ubivis receptum nec pro sacro ac necessario habitum videri, catechumenum vero fuisse Constantinum, quae de vita et actionibus eius referat Eusebius, reddere certissimum, neque quidquam ex illis verbis Eusebii concludi posse praeter hoc, Constantinum non solenni ritu, per manuum impositionem et preces, antea in ordinem catechumenorum cooptatum esse, observat MOSHEMIUS, quod cur in Constantino neglectum fuerit, nemo facile miraturus sit. Cf. index cap. 32. lib. I. VALES. ad V. C. III, 51. not. 2., ubi verbis: „Constantinus tametsi adhuc vix Catechumenus“, suam sententiam IV, 61. prolatam nondum tam certam ei visam esse ostendit. GIBBON l. I. p. 57 sqq. (Uebersetzung von SCHREITER T. IV. p. 400 sq.): „Die ehrwürigen Mysterien des christlichen Glaubens und Gottesdienstes wurden zwar vor den Augen der Fremden, und selbst der Catechumenen, verborgen gehalten; aber diese strengen Regeln der Disciplin, welche die Klugheit der Bischöfe erfunden hatte, liess man aus eben dieser Klugheit, zu Gunsten des Kaiserlichen Proselyten, gerne etwas nach; indem man es für äusserst wichtig hielt, einen solchen durch jedes schickliche Nachgeben desto eher in den Schaafstall der Kirche heranzulocken. Es wurde also dem Constantin, wenigstens durch eine stillschweigende Dispensation erlaubt, die mehresten der Vorrechte zu geniessen, ehe er noch eine der Verbindlichkeiten eines eigentlichen Christen auf sich genommen hatte. Anstatt sich aus der Versammlung zu entfernen, sobald der noch uneingeweihte Haufe durch die Stimme des Diakonus aus einander gelassen wurde, verrichtete er das Gebet mit den Gläubigen, disputirte mit den Bischöfen, redete von den erhabensten und verwickelsten Materien der Theologie, feierte mit den gewöhnlichen heiligen Gebräuchen die Ostervigilie und erklärte sich [?] öffentlich nicht nur für einen Theilnehmer, sondern auch gewissermassen für einen Priester der christlichen Geheimnisse [vid. Excurs. III. p. 533 sqq.]. Diese ganz ungewöhnliche Distinction mag sich Constantin eben sowol aus Stolz angemasset

haben, als die Dienste, welche er der Kirche geleistet, solche auch sehr wohl verdienten. Eine unzeitige Strenge würde die noch unreifen Früchte seiner Bekehrung leicht haben vernichten können; und wenn man die Thore der Kirche mit eben der strengen Genauigkeit vor einem Prinzen verschlossen hätte, der die Altäre der Götter bereits verlassen hatte: so wäre in der That keine Form des äusserlichen Gottesdienstes mehr übrig gewesen, zu welcher sich der Beherrscher des Reichs hätte halten können.“ Concludit autem MOSHEM. l. l. p. 969. totam disputationem suam his verbis: „Agnoscit studium Constantini omnia illa officia praestandi, quae Christianorum erant nondum fonte sacro lotorum, doctissimus Valesius: verum respondet, ex his quidem intelligi, Imperatorem Christianum fuisse, non vero, eum in Catechumenis fuisse. Ut viri etiam egregii nonnunquam et se fallunt, et alios! Poteratne aliquis illa aetate Christianus esse, nec tamen Catechumenus? Omnes ecclesiae cives vel *Fideles* erant, vel *Catechumeni*: tertium inter hos binos ordinem ignorabant Christiani. *Fidelem* Constantinum non fuisse ante ultimum vitae tempus, certissimum est [praeter ea quae scripsi ad IV, 17. 22., vid. IV, 62. verba: καὶ οὕτως ἐμὲ συναγελάζεσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ θεοῦ λαῷ — ὠρισται et: τῶν ἀποφθόντων μετεδίδοσαν. De laud. Const. c. IX. Socrat. H. E. I, 39. Sozom. II, 32. Theodoret. I, 32. ZORN. histor. eucharistiae infant. p. 215 sqq.]: Si ergo etiam *Catechumenus* non fuit, qua ratione *Christianus* esse potuit?“ Sed haec quidem vereor ne nihil sint nisi subtiliores argutiae et σοφίσματα. Poterat enim sane Constantinus aliqua ratione Christianus esse quamvis nec fidelis esset nec catechumenus nec pro tali ab aliis haberetur, id est, poterat Constantinus si religionis Christianae veritatem iam perspexisset, studiosum vel religionis vel ecclesiae Christianae cultorem se praestare, et potissimum privatim et secum Christianus esse (vid. IV, 17.), quamvis non ad alterutrum illorum ordinum pertineret in quo ii constituti erant, qui ad ipsam ecclesiam Christianam pertinere et publice ac palam Christiani esse vellent, quorum sane binos tantum ordines noverant illa aetate. Multo minus vero VALESII sententiam iis everti censeo quae monuerunt SCHURZFLEISCH. dissert. de prim. Christianorum imperatore §. XVI. et ZORN. l. l. p. 214 sq. Opinantur enim VV. DD., in verbis Eusebii γόνυ κλίνοντας ἐπ' ἐδάφους, ἐκείτης ἐγίνετο hoc inesse, Constantinum ut ante vitae demum exitum *perfectiorem catechumenum* factum et inter γόνυ κλίνοντας s. *competentes* qui dicebantur, receptum esse, ita iam antea catechumenum fuisse. Sed quomodo verbis illis Eusebii significetur, Constantinum inter γόνυ κλίνοντας admissum esse, equidem non intelligo, quamvis vel NEANDER allgemeine Geschichte der christl. Religion u. Kirche T. II. P. I. p. 57. eandem sententiam tenere videatur. Contra cf. Euseb. V. C. IV, 10 init. IV, 22. H. E. II, 23. T. I. p. 167. V, 5. T. II. p. 44. AUGUSTI Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie T. V. p. 395 sq. T. VI. p. 275. T. VII. p. 156 sqq. TZSCHIRNER. opuscc. p. 98. ed. WINZER.

E X C U R S U S VI.

A D

EUSEB. V. C. IV, 71.

Monendi sunt primum lectores, pro verbis καὶ τὰ σπουδασθέντα me non scribere dubitasse cum ZIMMERMANNO καὶ κατὰ τὰ σπ., neque, vero post vocem μνήμη eum, VALESIO et ZIMMERMANNO comma retinuisse, sed uno ductu, suadente ipso VAL., legendum censuisse: καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα — κατηξιούτο μνήμη τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος. Aperte enim τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος iungenda voci κατηξιούτο. Sed illa ipsa verba σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων — ψυχῆς σκῆνος una cum iis quae statim sequuntur, τῶ τῶν ἀποστόλων προσρήματι συνδοξαζόμενον, cum sint obscuriora, paulo plura de iis disserenda videntur. Et primum quidem verbis sane σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων κατηξιούτο μνήμη τὸ τῆς τρισμακαρίας ψυχῆς σκῆνος, nihil aliud significare voluisse puto Eusebium, nisi quod certe tetigit VALESIUS, deum eo quoque declarasse Constantino benevolentiam suam, quod, ut ipse imperator optaverat, beatissimi ipsius corpus, id est, ipse beatissimus, post mortem suam eodem loco quo apostoli, sepultus, precationum quae in honorem apostolorum ibi faciendae essent, particeps fieret. Quam interpretationem egregie comprobat ipse Eusebius IV, 60., ubi refert, Constantinum eo consilio eundem sepulturae locum quem haberent apostoli, sibi delegisse, ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν ἀξιῶτο τῶν ἐνταῦθα μελλουσῶν ἐπὶ τιμῇ τῶν ἀποστόλων συντελεῖσθαι εὐχῶν. Quis enim magis, quaeso, potest sui ipsius interpres esse quam Eusebius hoc loco interpretatur verba sua huius cap. LXXI. σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων — σκῆνος? Cf. IV, 60. paulo post verba: ἀφιέρου τοῖς ἀποστόλοις τὸν νεῶν, ἀφέλειαν ψυχῆς ἀνησιφόρον τὴν τῶνδε μνήμην ποιεῖσθαι αὐτῶ πιστεύων· θεὸς δὲ αὐτὰν καὶ τῶν κατ' εὐχὰς προσδοκηθέντων οὐκ ἀπηξίου. Verum enim vero his nondum patefactum est, quid sibi voluerit Eusebius verbis τῶ τῶν ἀποστόλων προσρήματι συνδοξαζόμενον. Vix enim ac ne vix quidem illa idem significare possunt quod praecedentia de quibus modo egimus, cum deinde miseram ταυτολογίαν origi nemo non videat, et similiter IV, 60. verba τῆς τῶν ἀποστόλων προσήσεως κοινωνὸν τὸ ἑαυτοῦ σκῆνος μετὰ θάνατον, προνοῶν ὑπερβαλλούση πίστεως προθυμία γεγενῆσθαι, quae leguntur statim ante illa iam laudata ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν — εὐχῶν, minime eandem quam haec ipsa, sententiam praebere possunt, cui illud quoque obstat quod Constantinus utroque loco non solum μνήμην, memoriam cum apostolis, sed etiam eorum πρόσρημα, πρόσρησιν, nomea, appellationem nactus esse ab Eusebio dicitur. Atque hoc

ipsum perspicuens VALESIUS ad IV, 60., alludere Eusebium iis verbis de quibus nunc sermo est, coniecit ad cognomen illud ἰσαπόστολος, quod Constantinus post mortem acceperit. Cf. SUICER. thes. T. I. p. 1459., DU CANGE Gloss. Graec. p. 521 sq. Sed hoc quidem incertius est cum non minus vera esse possit vel sententia STROTHII (Uebersetzung T. II. p. 464. not. 5.), ubi haec scripsit V. D.: „*In einer Märter - Kirche lagen allemal die Gebeine oder Reliquien des Märterers, wonach sie genannt war; oder wenn diese nicht vorhanden waren, so befanden sich doch Kenotaphia dieser Märterer oder Heiligen darin. Da nun Constantia in dieser Kirche begraben war, und dieselbe eben wegen der darin befindlichen Grabmäler der Apostel, die Apostel - Kirche hiess, so schien es, als wenn er, da sein Grab ebenfalls darin war, mit unter den Aposteln begriffen wäre. Dies will Eusebius in den Worten sagen: seine Hülle wurde durch den Namen der Apostel geehrt*“ vel SCHROECKHII (christliche Kirchengeschichte T. V. p. 134.): „*das heisst vermuthlich, dass man man es sowohl die Apóstelkirche als die Kirche Constantins nennen würde.*“ Recte enim, credo, dubitari possit an Constantinus vivo adhuc Eusebio ἰσαπόστολος dictus sit, ita ut alludere ad illud cognomen potuerit. Cf. VALESIUS et nos ad Euseb. de laud. Constant. c. II. not. 3. SCHROECKH. l. I. T. V. p. 416. MATTHAEI Chrysostom. homill. Vol. II. p. 94. not. 18. Quidquid vero sit, hoc nobis quidem certum esse videtur, minime unum idemque significare voluisse Eusebium IV, 60. verbis: τῆς τῶν ἀποστόλων προσήσεως — γεγενῆσθαι et sequentibus: ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν — εὐχῶν et IV, 71. verbis: σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων — σκῆνος et sequentibus: τῷ τῶν ἀποστόλων προσήματι συνδοξαζόμενον. Neque satis recte IV, 71. verba καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα — σκῆνος vertit VALES.: „*et quod maxime ambierat, locum iuxta apostolorum memoriam ei concesserit*“ et STROTH.: „*und dass er seinen Wunsch, bey dem Denkmale der Apostel zu seyn, erreichte.*“

Iam vero in omnia alia discessit SALIG. de diptychis veterum p. 98 sqq., ubi haec de utroque loco (IV, 60. 71.) disputat.: „*Prima fronte hic Eusebii locus nihil aliud innuere videtur, quam Constantinum id fuisse consequutum, quod optaverat. Et adnotavit iam HENR. VALESIUS ad hunc locum (IV, 71.), respicere Eusebium ad constructionem magni martyrii in memoriam apostolorum, quod eo consilio dedicavit imperator, ut apostolorum servatoris memoriam posteris in perpetuum commendaret. Sed aliud praeterea quidquam exstruendo hanc aedem intendisse Constantinum Eusebius (cap. LX.) refert, quod initio quidem obscurum, tandem vero omnibus sub finem innotuerit. Ipsum quippe hunc sibi locum post mortem designasse, incredibili fidei alacritate prospicientem, ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν ἀξιοῦτο τῶν ἐνταῦθα μελλουσῶν ἐπὶ τιμῇ τῶν ἀποστόλων συντελεῖσθαι εὐχῶν: ut corpus suum communem cum apostolis appellationem (?) post obitum sortiretur. Om-*

nia illa Eusebii verba: *communem cum apostolis appellationem (?) sortiri; apostolici hominis atque honoris consortio frui: populo dei in ecclesia sociari; divinis caerimoniis ac mystico sacrificio ac sanctarum precum communione potiri: omnes, inquam, hae locutiones diptychorum sacrorum honorem indicant.* Neque enim Constantinus post mortem diptychis mortuorum inseri cupiebat. Recitabantur illa post missam, et quoscunque defunctos in re continebant. Maiorem sibi honorem post mortem exhibendum deposcebat imperator, ut cum ipsis apostolis, quibus magnum martyrium dedicaverat, ex *diptychis sanctorum* inter missae solennia honoraretur. Diptycha sanctorum autem nomina apostolorum ac martyrum comprehendebant. Namque quod infra docebimus, cum apostolis ac martyribus ecclesia antiqua aequae ac cum vivis communionem nutrebat, quoniam illi non ut mortui, sed ut perpetuo viventes considerabantur, idque prae aliis singulare habebant ac praecipuum. Constantinus autem propterea proxime ad apostolos in diptychis accedere sibi videbatur, primo quod primus esset inter imperatores Christianos, sicuti apostoli primi fuerant inter Neo-Christianos. Deinde quod propagationem doctrinae Christianae suo modo aequae promoverat, ac apostoli suo modo ac tempore. Tertio, quod tam splendidum templum seu martyrium in honorem apostolorum extruxerat. Hinc cum apostolorum nomina in tam magnifico martyrio ex diptychis recitabantur, fieri aliter non poterat, quam ut Constantini nomen statim adderetur, qui reliquis imperatoribus ac futuris principibus idem erat qui apostoli reliquis Christianis fuerant.“ Sed ut taceam, SALIGIUM eodem modo quo STROTHIUM, communionem *προσθήσεως* apostolorum a societate *ἐϋχῶν* in quam Constantinus post mortem venire voluerit et venerit, non distinguere, iusto longius repetita videntur pleraque quae de his Eusebii locis scripsit V. D., contra longe facilius VALESII ac nostra explicatio, qua adscita honore suo quem post mortem adeptus sit, minime privatur Constantinus.

Iam vero illa ipsa SALIGII opinio monet nos, ut addamus quaedam de aliis cap. LXXI. verbis, in quorum interpretatione constans quidem sibi non minus a nobis discedit V. D. Verba autem quae significamus, leguntur paulo post ea de quibus adhuc disseruimus, haec: *αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας καὶ μετὰ θάνατον ἐπειλημμένος, ὡςπερ οὖν ἐξ ἀναβιώσεως τὴν σύμπασαν ἀρχὴν διοικῶν — αὐτῷ προσθήματι τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας κρατεῖ.* In quibus explicandis non dubito equidem prorsus sequi sententiam VALESII qui Constantinum etiam post mortem retinuisse quasi redivivum, imperium ab Eusebio dici censet tum propter illud interregni spatium, quo leges omnes atque edicta Constantini tanquam superstitis nomine inscripta essent, tum quia liberi Constantini eodem titulo, nomine et quod addendum est, animi dotibus instructi essent, quibus Constantinus fuerat. Nam priorem interpretationem per se probabilem confirmat lex II. cod. Theodos. *de excusationibus artificum*, quae dicitur data IV. Non. Aug. Feliciano et Titiano

Coss., et Constantino M. iam defuncto tribuitur. Vid. PAGO a. CCCXXXVII. n. VII., qui recte addit, coniecturam GOTHORREI, si dies legi subscriptus vitio careat, eam Constantino M. non esse tribuendam, ac forte legendum in subscriptione: IV. Non. April., posita priore VALESII interpretatione evanescere. Sed nos nec PAGO l. l. in eo assentimur, quod posteriorem VALESII interpretationem reiiciendam putat, quam STROTHIUS Uebersetzung T. II. p. 460. not. 3. certe tacuit, imo utrumque quod VALESIUS attulit, spectasse putamus Eusebium cum scriberet de Constantino: *αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας καὶ μετὰ θάνατον ἐπειλημμένος, ὡσπερ οὖν ἐξ ἀναβιώσεως — κρατεῖ.* Nam quin hac quoque ratione Constantinum post mortem etiam tenere imperium et quasi redivivum esse dixerit Eusebius, nemo facile dubitabit qui meminerit ipsius initii librorum de vita Constantini M., ubi haec leguntur: *πάντη καὶ πανταχοῦ τὸν μακάριον αὐτῆ συνόντα βασιλείᾳ θεωρεῖ (ὁ λόγος) γῆς μὲν γὰρ τοῦς αὐτοῦ παῖδας οἷά τινας νέους λαμπτήρας τῶν αὐτοῦ μαρμαρυγῶν συνορᾷ πληροῦντας τὸ πᾶν, αὐτῶν τε ζῶντα δυνάμει καὶ τὸν σύμπαντα διακυβερνῶντα βίον κρείττονως ἢ πρόσθεν, τῆ τῶν παίδων πολυπλασιασθέντα διαδοχῆ οἱ καισάρων μὲν εἰ πρότερον μετεῖχον τιμῆς, νυνὶ δ' ὅλον αὐτὸν ἐνδυσάμενοι, θεοσεβείας ἀρετῆς αυτοκράτορες, αὐγουστοι, σεβαστοὶ, βασιλεῖς, τοῖς τοῦ πατρὸς ἐμπρέπουτες καλλωπίσμασιν ἀνεδείχθησαν.* Cf. VALES. ad h. l. et prooem. 2. lib. I. init. καὶ τὸν ἐν σώματι — ὑπερεκπλήττεται. IV, 72. Idem vero luculenter ostendit locus Julian. in laudem Constantii orat. p. 11. edit. SCHAEFER., ubi de Constantino haec leguntur: *Δοκεῖ γοῦν ἐκεῖνος (Κωνσταντῖνος) ἄρχειν εἰσεῖτι.* Quod quomodo dictum sit, docent praecedentia: *πολλῶν δὲ καὶ καλῶν ἔργων τῷ πατρὶ τῷ σῷ πραχθέντων, ὧν τε ἐπεμνήσθην, καὶ ὅσα — παραλιπεῖν δοκῶ, πάντων ἄριστον ἔγωγε φαίην ἄν — τὴν σὴν γένεσιν καὶ τροφὴν, καὶ παιδείαν ἐξ ἧς ὑπάρχει τοῖς λοιποῖς οὐ τὸ πρὸς ὀλίγον ἀπολαῦσαι τῆς ἀρίστης ἀρχῆς, ἀλλ' ὡς οἷόν τε ἐστὶν εἰς πλείονα χρόνον.* Add. Euseb. V. C. I, 22., ubi Constantinus dicitur ὡσπερ ἐξ ἀναβιώσεως τὸν πατέρα βασιλεύοντα, δι' ἑαυτοῦ δεκνὺς τοῖς πᾶσιν. Et ibid. paulo post legitur: *τοῦ τεθνεῶτος ἀναβίωσιν τὴν τοῦ παιδὸς κράτησιν ἐδόξαζον.* Cf. Eumenii panegyricus IV, 5. 6. V, 1. in Panegyrg. vett. T. I. p. 372. edit. LAEGER. Denique vero tertia explicatio accedit in loco Eusebii IV, 67. ubi, postquam scripsit: *ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάνατον μόνος θνητὸς ὁ μακάριος, ἐπράττετό τε τὰ συνήθη, ὡσανεὶ καὶ ζῶντος αὐτοῦ, τοῦτο μονωτάτω αὐτῷ ἀπ' αἰῶνος τοῦ θεοῦ δεδωρημένου* quae secundum VALESII interpretationes IV, 71. ab ipso allatas dicta esse censeari possunt (cf. VALES. ad IV, 67.), additur: *μόνος γοῦν, ὡς οὐδ' ἄλλος αυτοκράτορων, τὸν παμβασιλέα θεόν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ παντοίαις τιμήσας πράξεσιν, εἰκότως τούτων ἔλαχε μόνος, καὶ τὸ θνητὸν αὐτοῦ βασιλεύειν ἐν ἀνθρώποις*

ὁ ἐπὶ πάντων ἡξίου Θεός, οἷδ' ἐπιδεικνύς τὴν ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον τῆς ψυχῆς βασιλείαν τοῖς μὴ τὸν νοῦν λελιθωμένοις. Ad quae spectare censendum videtur quod STROTHIUS l. l. animadvertit: „Diese Ausdrücke braucht Eusebius theils deswegen, weil seinem Körper (auch nach seinem Tode) alle, einem Kayser gebührende Ehre erwiesen wurde.“ Cf. ibidem ab initio verba: Οἱ δὲ γε τοῦ παντός στρατοῦ καθηγέμενες, κόμητές τε καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀρχόντων τάγμα, οἷς τὸν βασιλέα καὶ νόμος πρότερον ἦν προσκυνεῖν, μηδὲν τοῦ συνήθους ὑπαλλαξάμενοι τρόπου, τοῖς δίουσι καιροῖς εἶσω παριόντες, τὸν ἐπὶ τῆς λάρνακος βασιλέα, οἷά περ ζῶντα καὶ μετὰ θάνατον, γονυκλινεῖς ἠσπάζοντο· et quae sequuntur usque ad ἔσθ' ἂν οἱ αὐτοῦ παῖδες — τιμήσειαν. Socrat. H. E. I, 40. Sozem. H. E. I, 34. Sed his expositis deveniendum est ad SALIGIUM, qui l. l. p. 100. iterum de diptychis in Eusebii verbis cogitari iubet, haec scribendo: „Quid ita? Num Constantinus post mortem redivivus esse poterat? Num regere orbem mortuus quasi-vivus poterat? Et quo sensu Constantinus post funera, ut vivus, coli ac administrare orbem visus fuit? *Enimvero, nisi hic diptycharum cultum admittas, sensum verborum nunquam attinges.* Si Constantinus in diptycha mortuorum duntaxat cum reliquis relatus esset, nullum prae aliis honorem retulisset. At quia in diptycha sanctorum etiam post mortem eius nomen coniectum est, vixit in communionem vivorum, et ipsis apostolis fuit equiparatus, utpote cum quibus aequae ac cum vivis communionem aluit primitiva ecclesia. Et iam mihi secure adserere posse videor, Constantini nomen in novo martyrio, adhuc vivi, statim iuxta apostolos fuisse celebratum, maioremque ei prae omnibus imperatoribus honorem fuisse habitum, saltem in martyrio quod ipse extruxerat. Porro retinuisse hunc locum, post funera, eundem imperatorem, ut et mortuus cum apostolis, in sanctorum numero celeretur. Et denique inficiari nolim, idem Constantini nomen quoque in diptychis mortuorum fuisse post missam commemoratum, licet hunc honorem Eusebius non indiget, *utpote cui hoc unice propositum est, ut demonstrat, Constantino prae omnibus Imperatoribus egregium quoddam diptychorum decus contigisse.* Atque hoc modo explicandum Eusebii locum existimo, omnesque in meam sententiam discessuros esse reor, qui omnem diptychorum rationem curatius perspexerint, sine qua locus obscurus et a nemine intellectus mansisset.“ Sed hoc unum addo, si nihil aliud, hoc certe me desiderare in hac SALIGII expositione, quod, cur tandem VALESII ac nostra de locis illis Eusebii sententia non teneri possit, SALIGIUS non demonstravit sed simpliciter non posse contendit.

I N D E X I.

SCRIPTORUM AB EUSEBIO ET CONSTANTINO LAUDATORUM
ET USURPATORUM.

- Acta Apostolorum pag. 156.
 Apocalypsis 188. 373.
 Cicero 386.
 Constantini edictum ad omnes provinciales de bonis Christianorum restituendis II, 24—42. Cf. II, 43. not. 1.
 Constantini epistola ad Eusebium de templis Christianorum, opera praesidium provinciarum aedificandis II, 46. Cf. II, 45. not. 4. II, 46. not. 8. 9.
 Eiusdem edictum ad provinciales orientis de falso deorum cultu II, 48—60.
 Eiusdem epistola ad Alexandrum, episcopum Alexandriae, et Arium presbyterum II, 64—71. Cf. II, 64. not. 1. II, 67. not. 2. Excurs. II. p. 528 sqq.
 Eiusdem epistola ad ecclesias Christianas post synodum Nicaenam III, 17—20. Cf. III, 16. not. 1. III, 20. not. 2.
 Eiusdem epistola ad Macarium, episcopum Hierosolymitanum, de aedificando martyrio III, 30—32. Cf. III, 30. not. 1. III, 31. not. 2.
 Eiusdem epistola ad Eusebium, Macarium et reliquos Palaestinae episcopos III, 52. 53.
 Eiusdem epistola ad Antiochenos, ne Eusebium Caesarea abstraherent III, 60.
 Eiusdem epistola ad Eusebium qua eum ob repudiatum Antiochiae episcopatum collaudat III, 61.
 Eiusdem epistola ad Theodotum, Theodorum, ceterosque Antiochiae congregatos episcopos, eadem occasione data III, 62.
 Eiusdem lex de haereticis III, 64. 65. Cf. III, 65. not. 3. III, 66. not. 3.
 Eiusdem epistola ad Saporem regem Persarum IV, 9—13.
 Eiusdem epistola ad Eusebium qua orationem eius de pascha laudat IV, 35. et altera ad eundem de conficiendis codicibus sacris IV, 36. Cf. IV, 35. not. 8.
 Eiusdem epistola ad synodum episcoporum in urbe Tyro congregatorum IV, 42. Cf. IV, 41. not. 5.
 Eiusdem epistolae et orationes Excurs. II. p. 531 sq.
 Daniel 418.
 Diodorus Siculus 475.
 Dionysius Halicarnasseus 475.
 Eusebii oratio dicta in vicennialibus Constantini I. p. 8. III, 11. not. 1.
 Eiusdem tricennalis oratio de laudibus Constantini I. proem. not. 5. IV, 45. not. 9.
 Eiusdem de sepulcro Christi coram Constantino, habita oratio IV, 33.
 Eiusdem *μυστική τοῦ εὐχῆς ἐοικῆς λόγου ἀνακάλυψις* IV, 34. not. 2.
 Eiusdem historia ecclesiastica IV, 35. not. 2.
 Eiusdem descriptio basilicae Hierosolymitanae IV, 46. not. 2. Constantin. ad sanctt. coet. p. 332. not. **)
 Exodus 53. 87. 88.
 Ezechiel 455.
 Hesiodus 443.
 Homerus 253. 408. 417. 428. 430.
 Iesaias 151. 377. 486. 489.
 Iohannes 464. 465. 486.
 Licinii oratio II, 5. Cf. II, 15 extr.
 Matthaeus 179. 238. 445. 455. 490. 496. 375. vid. *Addenda* ad h. l.
 Paulus 222. 257. 321. 365. 366. 428. 445. 453. 458. 476.
 Petrus 375. vid. *Addenda* ad h. l.
 Plato 356.
 Porphyrius 473. 491.
 Psalm. 53. 199. 385. 423. 430. 489.
 Sibyllina carmina 382 sqq.
 Siracid. 26.
 Virgilius 386 sqq.

I N D E X II.

SCRIPTORUM QUORUM LOCI IN ANIMADVERSIONIBUS ET EXCURSIBUS LAUDANTUR EXPLICANTUR EMENDANTUR.

A.

Abydenus pag. 380. 381.
Aelianus 13. 176. 473. 527.
Agathias 7.
Alexander Aetolus 60.
Alexander Rhetor 173. 453.
Allatius 538.
Ambrosius 44. 170. 298.
Ammianus Marcellinus 67. 81. 134.
149. 254. 308. 325. 378. 397. 399.
418. 424. 439. 464.
Anastasius 12. 270.
Anonymus Valesianus 35. 36. 65.
83. 84. 89.
Antoninus Martyr 60. 211. 318.
501. 502.
Apollodorus 474.
Apuleius 12. 256. 464.
Aratus 474.
Archytas 60.
Aristides 192. 219. 486.
Aristophanes 340.
Aristoteles 26. 461.
Arnobius 470.
Arnoldus 508.
Arrianus 19.
Artemidorus 469.
Athenaeus 351.
Athenagoras 13. 233.
Athanasius 77. 118. 156. 164. 168.
185. 224. 237. 242. 296. 297. 317.
320. 364. 430. 458. 461. 502. 503.
Augusti 45. 51. 56. 92. 140. 169.
174. 199. 203. 205. 234. 261. 265.
266. 269. 270. 282. 292. 304. 310.
313. 315. 318. 319. 320. 322. 324.
328. 344. 361. 384. 494. 495. 496.
534. 543. 544. 548.
Augustinus 44. 45. 49. 50. 207. 282.
316. 317. 321. 365. 370. 382. 384.
390. 397. 430. 446. 461. 464. 470.
519.
Aurelius Victor 68. 84. 91. 95. 275.
277. 280. 303. 309. 324. 327. 401.
486. 511. 528.

B.

Balduinus 107. 234. 251. 261. 264.

266. 271. 273. 274. 275. 280. 286.
304. 544.
Baluzius 155.
Baronius 65. 91. 160. 164. 224. 234.
291. 511. 519.
Basilius 77. 242. 506.
Baumgarten 119. 519.
Beckius 432.
Beda 200. 283. 321. 447. 503. 504.
Beveregius 156. 158. 164. 234.
Beza 420.
Billius 174.
Binghamus 56. 92. 194. 195. 299.
494.
Bleek 383.
Boehmerus 117. 265. 276. 447. 455.
542. 545.
Boethius 12. 460.
Boissonade 91. 242. 415. 432. 444.
498.
Bosquetus 34.
Bretschneiderus 541.
Bucherius, Aegid. 170.
Budaeus 221. 258. 423.
Bulengerus 197.
Bullus 365. 458.
Burmannus, P. 186.

C.

Callimachus 527.
Cange, Du 56. 85. 163. 174. 191.
194. 195. 205. 218. 292. 296. 297.
315. 550.
Caroli M. Capitularium 195.
Casaubonus 7. 26. 152. 198. 250.
289. 298. 317. 336. 535.
Cedrenus 69. 70. 91. 142. 203. 207.
Cellarius 291. 318. 518.
Censorinus 149. 429. 461.
Cerda 174.
Chemnitius, Mart. 299.
Chrysostomus 47. 67. 78. 118. 140.
170. 176. 200. 282. 292. 313. 314.
323. 325. 357. 360. 363. 379. 446.
452. 462. 470. 485. 493.
Cicero 19. 33. 82. 383. 474. 538.
Clampinus 188. 199.
Clemens Alexandrinus 60. 205. 320.
345. 389. 448. 474. 485.

Clemens Romanus 330.
Codinus 281.
Commodianus 269.
Cotelerius 318.
Cramerus 200. 214. 299. 314. 318.
 508. 509. 510. 514. 517. 546.
Creuzerus 330. 391. 410. 430. 442.
 471. 472. 473. 474. 536.
Ctesias 19.
Cyprianus 320. 475.
Cyrillus Hierosolymitanus 187. 188.
 269. 300. 321. 503. 506.

D.

Danzius 24. 25. 35. 108. 154. 172.
 184. 283. 288. 292. 301. 307.
Davisius 219. 272. 488. 527.
Demosthenes 348. 363. 423. 444.
Deylingius 276. 542.
Didymus 141.
Dio Cassius 474. 486.
Dio Chrysostomus 12. 13. 14. 24.
 54. 167.
Diodorus Siculus 19. 474.
Diogenes Laertius 34. 492.
Dionysius Alexandrinus 413.
Dionysius Halicarnassensis 410.
Dodwellus 77. 123.
Dorville 22. 41. 42. 80. 123. 152.
 160. 162. 166. 174. 179. 222. 258.
 336. 340. 389. 497.

E.

Epiphanius 118. 170. 199. 200. 281.
 345. 447. 484.
Epiphanius Scholasticus 136. 137.
 138. 155. 157. 160.
Ernesti, I. A. 186. 191.
Ernesti, I. C. 4.
Eucherius 501. 502. 503. 504.
Eumenius 118. 402. 522.
Eunapius 214. 308. 410.
Eusebius Emesenus 91. 174.
Eustathius 28. 216. 336.
Eustathius Antiochenus 156.
Eutropius 84. 401. 511.
Evagrius 97. 242. 273. 306. 423.
 423. 498. 518.

F.

Fabricius 263. 320. 366. 472. 496.
 508. 524. 525. 542. 546.
Fresne, Du 191. 193. 281.
Frickius 286. 508.
Frommannus 68. 281. 286. 288.
Fronto Ducaeus 12.

G.

Galus 106.

Gatakerus 203.
Gaudentius 269. 298.
Gelasius Cycizenus 42. 131. 135.
 137. 188. 141. 155.
Gersdorffius, E. G. 140.
Gesnerus 351. 361. 442.
Gibbon 54. 84. 85. 89. 90. 92. 143.
 223. 251. 254. 280. 304. 398. 315.
 326. 386. 403. 426. 508. 511. 512.
 513. 514. 519. 520. 521. 523. 525.
 544. 546 sq.
Gieselerus 205. 537. 538. 544.
Gothofredus 27. 28. 35. 113. 115.
 139. 156. 206. 214. 225. 233. 251.
 271. 275. 307. 314. 325. 507. 510.
Grabe 317. 339.
Graevius 421. 444. 470.
Gregorius Nazianzenus 149. 174.
 191. 192. 207. 268. 269. 272. 314.
 364. 382. 429. 474.
Gregorius Nyssenus 47. 269. 502.
Gretserus 85. 312. 502. 503. 506.
Gronovius 28.
Grossmannus 354. 363. 420. 424.
 425. 433. 434.
Grotius 38. 50.
Gruteri Thesaurus 207. 249. 250.
Gutherius 281.

H.

Hankius 113. 157. 161. 283. 307.
 418.
Harpocratio 470. 474.
Hase, C. 107. 115. 153. 159. 172.
 234. 276. 538. 539. 541. 543. 544.
Heindorfius 19. 24. 123. 442.
Hemsterhuisius 498.
Henke 319. 508. 515. 519. 525. 536.
 543.
Heraclides 461.
Hermannus 79. 198. 233. 357. 428.
Herodotus 18. 19. 38. 61. 197. 216.
 217. 330. 350. 401. 470. 524.
Hesychius 14. 60. 82. 192. 216.
 410. 474.
Heyne 97. 287. 432.
Hieronimus 14. 19. 45. 47. 49.
 156. 184. 188. 193. 199. 200. 201.
 207. 208. 211. 219. 242. 283. 318.
 323. 345. 360. 365. 378. 382. 402.
 418. 430. 448. 464. 501. 502. 504.
Hilarius 156. 446.
Himerius 151. 219. 339.
Hofmannus 327.
Holzhausen 25. 116. 183. 255. 261.
 286. 293. 531. 532.
Homerus 8. 26. 60. 69. 166. 176.
 253. 266. 298. 374.
Honorius Augustodunensis 283.

reventus 42.
 stius 513.
 inus 474.

I.

rgius 42. 174. 192. 273. 343.
 erus 274. 518. 522.
 ikhus 88. 167. 242. 386. 460.
 ns 65. 84. 91. 184. 252. 291.
 3.
 salem 214.
 nnes Apostolus 299. 497.
 nnes Damascenus 211. 364.
 n 119. 131. 217. 239. 272. 275.
 l. 383. 414. 415. 431. 462. 484.
 l.
 shus 208. 210. 354. 471.
 teus 345. 384.
 rus 45. 186. 196. 289. 471.
 nus 85. 40. 198. 214. 219. 327.
 l. 492. 519. 552.
 ius 821.
 nus Martyr 88. 382. 447. 470.

K.

kerus 24. 51. 125. 161. 284.
 3. 545.
 klingius 397.
 us 25. 154. 276. 281. 284. 286.
 3. 314. 509. 510. 512. 513. 518.
 l. 522. 527. 528. 538. 544. 545.
 penius 179. 313.
 holtus 282. 299.
 nius 25.
 ius 530.
 erus 174.

L.

emacherus 162. 216. 217. 429.
 l.
 antius 28. 85. 45. 51. 120. 121.
 i. 342. 355. 358. 364. 474. 483.
 l: 522. 536. 537.
 pridius 107.
 nerus 509.
 nius 115. 198. 214. 254. 272.
 l. 410. 473.
 us 30. 46. 261. 273.
 ckius 19. 43. 79. 93. 103. 106.
 l. 174. 193. 293. 281. 285. 347.
 i. 389. 470.
 Terus 530.
 unus 42. 160. 277. 324. 336.
 l. 351. 389. 401. 410. 442. 451.
 l. 535.

M.

aire 103. 347.
 l 159. 167. 531.

Manso 20. 25. 85. 59. 40. 42. 51.
 63. 71. 84. 85. 90. 92. 95. 114.
 115. 132. 150. 165. 177. 199. 204.
 205. 206. 214. 216. 217. 241. 249.
 251. 252. 254. 261. 265. 274. 275.
 278. 280. 287. 291. 292. 300. 303.
 304. 307. 308. 311. 316. 328. 426.
 507. 508. 509. 510. 511. 516. 517.
 519. 520. 522. 523. 524. 525. 527.
 529. 530. 531 sq. 541. 544. 546.
 Marca, Petrus De 155. 159. 171.
 234. 537. 545.
 Marcus 504.
 Marinus 167. 242. 535.
 Marklandus 488.
 Matthaei 78. 202. 264. 313. 498. 550.
 Matthaenus 201. 269. 536.
 Matthias 43. 60. 79. 106. 223. 294.
 415.
 Menander 253.
 Miscellae Historiae Scriptor 84.
 Maellterus 25. 26. 65. 96. 125. 130.
 156. 161. 163. 166. 225. 522.
 531 sqq.
 Montefalconius 197. 288.
 Morellus 13.
 Morgenstern 25.
 Morus 287.
 Moshemius 23. 84. 63. 123. 315.
 428. 508. 509. 511. 515. 518. 519.
 522. 523. 527. 542. 546 sqq.
 Moynes, Le 179. 292.
 Muenscherus 97. 126. 172. 244.
 286. 299. 345. 422. 480. 482. 487.
 529. 530. 543. 544. 545.
 Muratori 269.
 Musgrave 217.

N.

Nazarinus 275. 522.
 Neander 108. 116. 126. 129. 175.
 176. 204. 214. 223. 235. 276. 308.
 339. 384. 508. 509. 510. 511. 518.
 516. 520. 521. 523. 524. 527. 533.
 537. 539. 544. 548.
 Nemesius 33.
 Nicephorus 85. 87. 43. 136. 137.
 141. 159. 177. 203. 300. 504. 505.
 525.
 Nicetas 155. 161.
 Nicolai 314. 324.
 Nicolaus Damascenus 253.
 Notitia Imperii Romani 67. 94. 134.
 157.
 Novatianus 413.

O.

Ochanerus 42.
 Optatus 29. 241. 282.

Orellius 42.
Origenes 167. 198. 242. 256. 279.
 361. 382. 388. 492. 494. 529 sq.
Orosius 65. 84. 331. 470. 476.

P.

Pagi 84. 57. 78. 131. 158. 161. 187.
 214. 224. 303. 304. 307. 546. 552.
Palladius 175.
Panegyrici Veteres 401. 402. 518.
 522. 552.
Paschasius 14.
Passovius 13. 43. 157. 258. 367.
Paulinus 12. 207. 286. 504.
Paulus Apostolus 203. 218. 331.
 355. 425. 427. 428. 429. 430. 432.
 453. 462. 492. 498.
Paulus, Henr. Eb. G. 212.
Pausanias 277.
Pearsonus 15. 200. 458.
Pelloutier 19.
Perizonius 179.
Petavius 170. 261. 306. 307.
Petrus Apostolus 535. 536. 538.
Petrus Chrysologus 316.
Philo 28. 60. 253. 279. 337. 348.
 354. 422. 433.
Philostorgius 35. 77. 224. 235. 526.
Philostratus 212. 410.
Photus 131. 366. 408.
Pierseus 149.
Pin, Du 244. 518. 543.
Planckius 97. 107. 116. 265. 276.
 511. 541. 543. 544.
Plato 28. 273. 336. 343. 351. 374.
 399. 408. 428. 442. 470.
Plinius 12. 13. 45. 186. 253. 330.
 447. 526.
Plutarchus 28. 140. 149. 219. 298.
 306. 455.
Pollux 176. 216. 269.
Polybius 26. 153. 186. 216. 277.
 284. 350.
Pottus 48. 339. 362.
Priestley 527.
Proclus 175. 428.
Procopius 12. 186. 194.
Prudentius 51. 193. 318. 339. 474.

Q.

Quaresmius 188.
Quintilianus 408.

R.

Rasponi 193.
Rechenbergius 244.
Reinhardus, Fr. Volcm. 176. 212.
 354.
Reiske 13. 563.

Reitmeierus 80. 304. 515. 519.
Reitzius 259. 442. 444. 445. 478.
 498.
Rousseau 530. 545.
Rupertus 472.

S.

Saligius 269. 299. 550 sqq.
Sallierius 149.
Salmasius 20. 86. 50. 186. 248.
 271. 286. 288. 527.
Scaligerus 210. 474.
Schaferus 442.
Schmidtus, I. E. C. 56. 81. 116.
 157. 197. 241. 265. 276. 314. 344.
 544.
Schroeckhins 97. 108. 116. 131.
 157. 163. 164. 205. 214. 220. 262.
 265. 266. 274. 276. 319. 445. 506.
 510. 511. 514. 519. 527. 524. 525.
 527. 531. 532. 536. 542. 544. 550.
Schultheisius 331. 363. 543.
Schwarzius 286. 288.
Scriptor Itinerarii Hierosolymital
 200. 201. 209. 210. 501 sqq.
Scriptor Quaestionum Vet. et
Nov. Test. 186.
Sedulius 26.
Seldenus 217. 272. 472.
Sémelerus 189. 458.
Servius 216. 219. 464.
Seumius 519.
Sextus Empiricus 492.
Sigonius 40. 84. 204.
Sirmondus 50 sqq.
Socrates 70. 77. 116. 117. 118. 131.
 136. 141. 151. 155. 156. 157. 164.
 167. 169. 171. 188. 200. 203. 225.
 251. 262. 287. 296. 297. 310. 311.
 336. 504. 524. 526. 541. 544. 548.
Solanus 383. 535.
Solinus 219.
Sophocles 60. 61. 120. 176. 313.
Sozomenus 65. 77. 79. 85. 87. 89.
 100. 104. 131. 149. 153. 156. 157.
 158. 160. 183. 189. 197. 199. 206.
 209. 210. 211. 212. 214. 217. 225.
 239. 242. 251. 261. 263. 264. 271.
 273. 278. 280. 289. 297. 305. 310.
 444. 445. 504. 510. 519. 524. 535.
 541. 548. 553.
Spanhemius 205. 426. 511.
Spittlerus 515. 518. 521. 545.
Staedlinus 49. 50. 56. 57. 265.
 271. 276. 361.
Stalbaumius 176.
Starckius 157. 225. 234. 529. 530.
 536. 543.
Statius 131.

Stephanus Gobarus 345. 447.
 Strabo 203. 219. 253. 492.
 Struvius 508.
 Suaresius 200.
 Suetonius 186.
 Suicerus 12. 15. 85. 118. 162. 173.
 174. 197. 203. 205. 212. 244. 249.
 264. 265. 279. 287. 292. 297. 299.
 320. 363. 365. 428. 455. 470. 494.
 535. 539. 550.
 Suidas 60. 82. 87. 166. 174. 217.
 474. 492.
 Sulpicius Severus 296. 316. 328.
 397.
 Symmachus 410. 530.

T.

Tacitus 14. 329.
 Tatianus 345.
 Tennemannus 121. 320. 330. 345.
 354. 355. 432.
 Tertullianus 140. 219. 261. 299.
 448. 471. 475. 491.
 Themistius 23. 214. 216. 256. 343.
 408.
 Theodoretus 116. 117. 131. 136. 153.
 155. 156. 158. 160. 164. 166. 167.
 169. 183. 197. 222. 224. 225. 231.
 232. 255. 257. 258. 266. 273. 301.
 339. 453. 544.
 Theodorus Cantuariensis 321.
 Theodosii Codex 113. 115. 116.
 185. 195. 200. 241. 250. 271. 274.
 405. 551.
 Theophanes 35.
 Theophylactus 200.
 Theophylus Alexandr. 446.
 Tholuckius 217. 343. 472. 473.
 Thomasinus 197.
 Thomasius 508.
 Thorlacius 383.
 Thucydides 22. 24. 42. 203.
 Tibullus 513.
 Tillemontius 60. 130. 131. 151. 154.
 155. 156. 159. 161. 164. 167. 177.
 206. 222. 225. 231. 232. 233. 235.
 236. 284. 296. 309. 508. 546.
 Titius 299.
 Tittmannus 543.
 Toutté 188. 193.
 Tschirnerus 125. 205. 206. 217.
 269. 343. 366. 388. 391. 407. 408.
 432. 457. 472. 473. 475. 478. 548.

U.

Usserius 19. 496.

V.

Valckenarius 60. 79. 217. 219.

231. 253. 299. 378. 524. 527.
 536.
 Valerius Maximus 19.
 Varro 14.
 Venema 542.
 Victorius, Marius 364. 429. 462.
 Vigerus 60. 89. 162. 341.
 Villoisonius 166.
 Vinet, Alex. 214.
 Virgilius 26. 219. 253. 261. 406.
 Vitringa 19.
 Vitruvius 45.

W.

Wahlius 285. 287. 299. 415. 429.
 470. 524. 538.
 Walafridus Strabo 207. 494.
 Walchius, F. Guil. 130. 134. 529.
 537 sqq;
 Walchius, I. G. 263. 546.
 Wasse 192. 299.
 Weidnerus 508.
 Werenfelsius 214.
 Wernsdorfius, F. F. 92. 178. 186.
 188. 189. 190. 191. 192. 194. 195.
 196. 197. 199. 263. 268. 269. 270.
 278. 286. 291. 292. 295. 297. 298.
 299. 300. 301. 496. 503. 525. 526.
 533. 534. 535. 541.
 Wernsdorfius, G. 150. 151. 162.
 174. 217. 233. 253. 408. 414. 432.
 470. 535. 536.
 Wesselingius 24. 38. 61. 64. 79.
 197. 216. 217. 219. 231. 336. 340.
 Wetstenius 14. 36. 41. 55. 57. 70.
 91. 162. 198. 218. 299. 336. 355.
 428. 429. 430. 432. 445. 455.
 Wilcke 543.
 Wilhelmus Tyrius 503.
 Willibaldus 318.
 Winerus 347.
 Winkelmannus 186.
 Witsius 188.
 Wytttenbachius 40. 48. 219. 251.
 424. 442.

Z.

Zeno Veronensis 321.
 Zeune 170. 285.
 Zieglerus 114. 118. 207. 212. 287.
 289. 297. 528.
 Zonaras 35. 43. 192. 314. 527. 402.
 Zornius 197. 262. 286. 534. 535.
 547.
 Zosimus 20. 35. 51. 54. 70. 79. 83.
 84. 88. 89. 103. 167. 198. 203.
 216. 243. 287. 297. 347. 348. 360.
 389. 423. 495. 498. 513. 519. 543.

I N D E X I I I.

R E R U M M E M O R A B I L I O R U M.

[Litteris S. C. in hoc et sequenti indice significatur Constantini ad sanctorum costum, L. C. Eusebii de laudibus Constantini oratio seu panegyricus.]

A.

- Ablabius** IV, 55. not. 1.
Acacius III, 58. p. 212. III, 62. not. 2.
Acclamandi et applaudendi mos S. C. c. XI. not. 8.
Aegae III, 56. not. *).
Aegyptus inter orientis provincias referebatur II, 67. not. 1.
Aesculapii templum III, 56.
Aetherem a coelo veteres distinxerunt L. C. c. XII. not. 2.
Aethiopes IV, 7. not. 3.
Aetius III, 62. not. *).
Agnati et cognati quomodo haeredes esse poterant II, 35. not. 5.
Alexander, rex Macedonum, quot annos natus mortuus sit et quamdiu regnaverit I, 7. nott. 3. 4. 6.
Alexander, Alexandriae episcopus II, 64. 69. III, 62. p. 286 sq. nott. 7. 8.
Alexander, Thessalonicae episcopus IV, 48. not. 4.
Alexandrinorum ingenium quale II, 61. not. 6.
Alexandri rhetoris λόγος βασιλικός L. C. c. XI. not. 1.
Alpheus III, 62. not. *).
Amasea in Ponto II, 1.
Amoses L. C. c. XIII. p. 473.
Anastasis III, 33. not. 2. III, 35. not. 2. VALESII epistola p. 501 sqq.
Angeli L. C. c. VI. not. 16.
Antiquariorum consuetudo in titulis capitum perscribendis IV, 22. not. *).
Aphaca, locus in Phoenice, cultu Veneris infamis III, 55.

- Apollinis oraculi vanitas** II, 50. 54.
Apollonius Tyanensis III, 56. not. 5.
Apostoli illiterati S. C. c. XI. not. 14. L. C. c. XVII. not. 14.
Eorum scripta in varias linguas conversa L. C. c. XVII. not. 15.
Arethas L. C. c. XIII. not. 9.
Arianae lites II, 61 sqq. III, 4 sqq. III, 28. not. 1. III, 59. not. 5. III, 65. not. 3. IV, 41.
Ars fingendi sigilla puppasve ex argilla I, 3. p. 13. not. 3.
Atria basilicarum III, 35. not. 2.
Aurelianus imperator S. C. c. XXIV.
Ἀποχειρία a patribus plerisque quomodo probatur I, 34. not. 1.

B.

- Babylon** S. C. c. XVII.
Basileus, Amasenorum episcopus II, 1. not. 3. et acta Basilei ibid.
Basilicae aut lacunaribus ornabantur aut opere musivo depingebantur III, 32. not. 1. Basilica resurrectionis III, 25 sqq. III, 29 sqq. III, 32—40. Eius situs et partes III, 35. not. 2. III, 37. not. 2. III, 39. not. 3. Cf. L. C. c. IX. not. 19. VALESII epistola p. 501 sqq. — Ante maiores basilicas plerumque erant plateae III, 39. not. 4.
Alia quae in illis inveniri solebant III, 35. not. 2. Basilicae apud Bethlehem et in monte olivarum III, 41 sqq. Nicomediae et Antiochiae III, 50. not. 8. IV, 45. not. 13. L. C. c. IX. p. 449 sq. Basilicae octachorae III, 50. not. 5. Basilica iuxta quercum quae Mambre dicitur

III, 51 sqq. Basilica Heliopoli exstructa III, 58. not. 7. Basilica apostolorum IV, 58 sqq. Basilicarum consecratio s. dedicatio tempore Constantini quomodo peracta III, 83. not. 1. IV, 40. not. 6. IV, 43. not. 8. IV, 45. not. 1. 2. 7. 8.
Blemmyes I, 8. IV, 7.

C.

Callinici sophistae λόγος βασιλικός L. C. c. XI. not. 1.

Carthaginienses L. C. c. XIII. not. 16.

Catechumeni per manus impositionem olim in ecclesia fiebant IV, 61. not. 5. Excurs. V. tectis capitibus per publicum incedebant IV, 62. not. 11.

Chebron III, 53. not. 1. 3.

Christi sepulcrum ignominiose tractatum III, 26. not. 1. Christum in spelunca Bethlehemitica natum esse et discipulos in montis Oliveti spelunca instituisse veterum erat opinio III, 43. not. 1. 5. 6. Christus Abrahamo visus III, 53. not. 8. Christi divinitas et ἐνοσίχθων S. C. c. V. c. IX. p. 355. not. 8. c. XI. not. 22. c. XVI. c. XXI. p. 394 sq. L. C. c. I. not. 16. 17. 18. c. III. p. 420. c. VI. not. 20. c. XI. p. 456 sq. not. 17. c. XII. not. 3. 4. 20. c. XIII. c. XIV. Christus θεοῦ λόγος, εἰς est, ἀμεταίτητος et ἀσύνθετος L. C. c. XII. p. 465 sqq. Eius beneficia in genus humanum collata et facta potentissima S. C. c. XV. L. C. c. IV. c. XVI. c. XVII. Christus cur mori et a mortuis resurgere debuerit L. C. c. XV. not. 5. 10. 11. 13. 16. Gentilium testimonia de Christo S. C. c. XVIII.

Christianae religionis antiquitas II, 55. not. 1. III, 53. not. 9. definitio S. C. c. XXI. not. 10. Eiusdem cum pagana comparatio et prae ea dignitas S. C. c. XXIII. L. C. c. IX. c. XIII. p. 476 sqq. c. XVI.

Christiani ad metalla, pistrinam publicam, textrinam et gynaecea damnati II, 20. not. 6. 8. Christiani aequae ac pagani a religionis suae contemptu mala repetentes et felicitate qua reli-

gionis cuiusque cultores fruerentur, religionis dignitatem metientes II, 24. not. 7. III, 57. not. 1. et Excurs. I. p. 515. not. 12. Christiani inter precandum cur manus expandere solebant IV, 15. not. 4. Idem festo paschae die stipem erogare pauperibus consueverant IV, 22. not. 8. et in ecclesia stantes plerumque clericos concionantes auscultare IV, 33. not. 2. Christiani perfecti IV, 62. not. 9. Christianorum magistratui obediendi patientia Excurs. I. p. 518. not. 19. Christiani crebro uti sunt verbis a paganismo repetitis Excurs. III.

Clericorum vestitus qualis fuerit I, 42. not. 3. p. 56. Clericorum metathesis vetita III, 61. not. 3. Codices membranacei et chartacei, eorumque forma IV, 37. not. 3.

Comites IV, 1. not. 3.

Constantia urbs IV, 38. not. 1.

Constantina urbs IV, 39. not. *).

Constantinus comparatur cum Cyro et Alexandro I, 7. 8. Constantinus Mosis instar inter tyrannos a pueris versatus I, 12. 19. II, 51. Diocletiani et Galerii insidias effugiens, morienti patri affuit I, 18. 20. 21. Constantinus a patre augustus constitutus et ab exercitu renuntiatus I, 21. 22. Cf. I, 24. not. 1. corporis ingenique virtutibus insignis I, 19. 20. IV, 53. Eius effusa beneficentia, liberalitas, lenitas I, 43. 45. 46. II, 13. 22. III, 1. not. 10. 12. IV, 1—4. IV, 30. 81. IV, 54. not. 2. Excurs. I. p. 517. not. 16. Constantini de barbaris gentibus reportatae victoriae I, 8. 25. 46. IV, 5. not. 2. IV, 6. 7. 8. 49. 57. Constantinus vicit Maxentium I, 26 sqq. I, 36 sqq. et parta victoria Romanis libertatem et contractus reddidit S. C. c. XXV. not. 10. Constantinus quomodo ad sacra Christiana accesserit et qualis Christianus fuerit, deque visione ei oblata I, 28 sq. Excurs. I. p. 507 sqq. p. 516. not. 14. p. 522 sqq. Excurs. II. p. 529 sq. Constantinus labarum confici et exercitui praeferi iussit I, 31.

Cf. I, 87. not. 1. Crucis signam quantam vim in Constantinum exercuerit Excurs. I. p. 527 sq. not. 42. Cf. IV, 15. not. 4. Constantinus celebrat imperii decennalia I, 48. Eius bella et pugnae cum Licinio I, 48—50. I, 52. not. 1. II, 3 sqq. II, 6. nott. 1. 2. II, 10. not. 2. II, 12. not. 1. II, 17. not. 1. II, 67. not. 2. III, 15. not. 1. Constantinus Licinium contra ius et fas capitis supplicio affecit II, 11. 12. 17. 18. Victoris nomen sibi sumpsit II, 19. not. 3. IV, 71. not. 8. L. C. c. V. not. 7. c. XVIII. not. 2. cf. Excurs. VI. Constantini in gratiam Christianorum constitutiones I, 41. II, 20. 21. II, 24—42. 45. II, 48—60. III, 1. 54. 58. IV, 28. Excurs. I. p. 509 sqq. Constantinus nominatim ecclesiae tribuit ius haereditatis II, 21. 35. II, 36. not. 2. interdixit sacrificia II, 44. not. 1. II, 45. not. 3. Excurs. I. p. 513. vetuit consulere vates et vaticinandi artem profiteri, erigere imagines, mysteriis initiare, spectacula gladiatorum IV, 25. nott. 1. 2. 3. Constantinus ad paganam religionem opprimendam neque vi abstinuit III, 54. not. 3. IV, 19. not. 5. L. C. c. VIII. c. IX. p. 445 sq. Excurs. I. p. 511. not. 7. ecclesias vel reficiet exornari vel novas exstrui iussit II, 45. 46. III, 25 sqq. III, 32 sqq. III, 41 sqq. III, 43. 47. 48. 50. III, 51 sqq. IV, 58 sqq. diei dominici celebrationem mandavit IV, 18. not. 5. Excurs. I. p. 510. correxit leges contra coelibes et orbos et de condendis testamentis IV, 26. Excurs. I. p. 510. codices sacros parari iussit IV, 36. legem tulit ne Christiani Iudaeorum servi essent et causarum civilium arbitrium ad episcopos detulit IV, 27. not. 2. Excurs. I. p. 510. Constantini imperium in ecclesiam et studium in episcopos quale fuerit et quo sensu se *ἐπισκοπὸν τῶν ἐκτός* dixerit Excurs. IV. p. 537 sqq. Constantinus celebrat vicennalia imperii sui III, 15. not. 1. III, 22. not. 1. in dedi-

canda Constantipoli nihil quod superstitionem paganam redo-
leat, commisit III, 48. not. 2.
IV, 16. not. 1. sed Constanti-
popolin magnificentissime exor-
navit III, 55. not. 1. Cf. III,
54. novas dignitates invenit IV,
1. not. 5. Constantinus quomo-
do pascha celebraverit IV, 22.
nott. 5. 6. 8. IV, 57. Nummi
cum Constantini effigie excusi
IV, 15. not. 4. Excurs. I. p.
527. not. 41. Constantini laudis
aviditas et ambitio IV, 29. not.
4. S. C. c. XI. not. 8. L. C. c. V.
not. 17. Excurs. I. p. 516. not.
14. Constantinus Lactantio et
Eusebio debere videtur notabi-
liores quasdam sententias de
religione Christiana et Christo
etc. II, 48. not. 3. p. 120 sq.
II, 55. not. 1. III, 58. nott. 8.
9. S. C. c. X. not. 4. c. XXIV.
not. *). Excurs. II. ext. Constan-
tinus *πλατωνίζων* S. C. c. IX. p.
355 sq. p. 366. c. XV. nott. 7.
11. c. XX. not. 17. c. XXIII.
not. 7. Graeco et Latine scie-
bat III, 13. not. 1. Eius de
unitate ecclesiae dicta III, 18. p.
170. cf. II, 71. Excurs. II. p. 528
sqq. Constantinus quantum tri-
buerit episcoporum aetatis, quid
de conciliorum auctoritate sta-
tuerit et quomodo homines ad
religionem Christianam adducen-
dos esse crediderit III, 20. not.
1. III, 21. nott. 4. 10. p. 174 sqq.
III, 58. not. 8. IV, 54. not. 3.
Excurs. I. p. 511. not. 7. Eius
de episcoporum in alios urbes
translatione placitum III, 60.
III, 61. not. 3. Constantinus
visiones et manifestationes dei
nactus esse dicitur III, 29. not.
1. Idem de rebus theologicis
saepius verba fecit IV, 29. sup-
plicium crucis sustulit IV, 31.
not. 1. Excurs. I. p. 528. not.
Constantinus tres filios creat
caesares IV, 40. not. 3. L. C.
c. III. not. 2. imperii tricennalia
celebrat IV, 40. not. 5. L. C.
c. III. nott. 3. 4. et saecula mar-
tyrii Hierosolymitani IV, 40. not.
6. IV, 43 sqq. IV, 45. not. 12.
IV, 47. nuptias denique Con-
stantii filii IV, 48. Constanti-
nus imperium inter filios dividit

IV, 51. not. 1. L. C. c. III. not. 6. eosdem variis disciplinis imbuti curavit IV, 51. not. 3. et ad pietatem Christianam instituit IV, 52. Constantius in bello Liciniano tabernaculum crucis et in bello Persico tabernaculum in ecclesiae formam secum habuit IV, 56. not. 2. in templo apostolorum sibi in medio duodecim illorum sepulcrorum sepulcrum extrui iussit IV, 60. nott. 3. 4. utrum apostolorum reliquias colligere voluerit ibid. not. 3. Constantini mors et funus I, 5. not. 1. II, 51. not. 1. IV, 53. not. 1. IV, 60 sqq. IV, 66 sqq. Idem post mortem dictus *ισαπόστολος* IV, 60. not. 2. Excurs. VI. p. 550. et paulo ante mortem demum baptizatus, quo tempore factus fuerit catechumenus, dubium est IV, 61. nott. 2. 5. IV, 62. nott. 4. 6. Excurs. III. p. 533 sq. Excurs. V. p. 546 sqq.

Constantius Chlorus, Constantini M. pater, Christianos tuitus et fovens I, 12. I, 13. not. 1. I, 17. not. 6. II, 49. subditis magna lenitate et humanitate imperavit I, 13. 14. et vicissim subditi Constantio prompte opes suas suppeditarunt I, 14. Constantius quomodo religionis paganae cultum simulaverit I, 16. primus renuntiatus augustus I, 18. liberorum copia insignis ibid. not. 4. Constantii mors I, 18. 21.

Corona, victoriae signum Excurs. I. p. 526. not. 35.

Crux decussata I, 31. not. 2.

Curiis addici II, 30. p. 102. not. 2.

Cyrus, rex Persarum, quomodo mortuus I, 7. not. 2.

D.

Daniel S. C. c. XVII.

Darius S. C. c. XVII. not. 9.

Decius S. C. c. XXIV.

Deus omnium rerum creator et dominus S. C. c. III. Eius unitas ibid. nott. 8. 11. L. C. c. XII. p. 465. Deus verus hominum honore non indiget neque formam et figuram admittit S. C. c. IV. ext. hominum felicitati non poterat melius consulere quam

per Christum vere consuluit S. C. c. XII. Rerum a deo creatarum non potest non esse magna varietas ibid. c. XIII. Eadem a deo, omni cogitatione maiori, *ἀκατάληπτο*, *ἀόρατο*, *ἀνωμομάστο*, omnis concretionis humanae experti, immensum quantum distant ibid. c. XIV. L. C. c. I. p. 410. c. XI. p. 457 sq. c. XII. p. 461 sq. Deum tota rerum universitas veneratur eiusque imperium sequitur L. C. c. I. p. 411 sqq. Homines cultum deo soli debitum ad res creatas male transferentes ibid. c. XI. p. 456 sq. c. XIII. Cultus dei verus vitae honestate animique integritate, non sacrificiis continetur S. C. c. XXIII. p. 399. Excurs. III. p. 534. p. 536 sq.

Diaconi inclamantes *ἐπιγνώσατε ἀλλήλους* II, 71. not. 8.

Dies dominicus L. C. c. IX. nott. 10. 11. Graeci dies hebdomadis plerumque referunt non ad dominicam diem quae praecessit, sed ad dominicam sequentem ibid. not. 10.

Dii patrii et peregrini II, 5. not. 9. Dii paganorum *ἀφροθηλας* IV, 25. not. 4.

Diocletianus I, 13. Eius persecutio quo anno coepta sit I, 18. not. 2. Cf. II, 51. 52. S. C. c. XXV. nott. 2. 4. 5. Diocletianus cur et quo anno in Aegyptum profectus sit I, 19. not. 3. cur imperium deposuerit S. C. c. XXV. not. 1.

Dionysius IV, 42. not. 9.

Donaria III, 40. not. 2. III, 43. p. 200 sq. IV, 44 extr. IV, 46. not. 1.

Donatistae I, 45. nott. 2. 4. II, 66. 68.

Dracilianus III, 31. not. 2.

Dumateni L. C. c. XIII. not. 17.

Dusaris L. C. c. XIII. not. 9.

E.

Encaustica pictura et tria eius genera I, 3. p. 12.

Erechtheus eiusque filiae L. C. c. XIII. not. 19.

Etruscorum quaedam insignior sententia III, 1. not. 13.

Eucharistia sacrificium *ἱερουργία*

- tum IV, 45. not. 7. S. C. c. XII. not. 9. Excurs. III.
- Euphronius III, 62. p. 236. not. 9.
- Eusebius librorum de vita Constantini M. indices non confecit I. pag. 3. 4. ad calcem librorum de vita Constantini tria subiunxerat opuscula I. p. 7. Unde factum sit ut nonnulli quinque libros de vita Const. numeraverint ibid. Eusebii orationes vid. Index I. Genus dicendi Eusebianum quale? I. prooem. not. 5. L. C. prolog. not. *). c. IX. not. 2. Excurs. I. p. 525. Eusebii aliorumque de imaginum vi sententiae I, 3. p. 14. not. Eusebii in vita Constantini scribenda consilia et illius operis indoles I, 11. p. 24 sqq. cf. Praef. II, 23. not. 4. III, 59. not. 7. IV, 51. not. 3. IV, 54. not. 2. Eusebius primum conspexit Constantinum per Palaestinam proficiscentem I, 19. not. 3. perversiorem subinde orationis cursum tenet I, 47. not. 1. I, 48. not. 2. ordinem decennialium in rebus Constantini commemorandis secutus IV, 40. not. 3. Eusebius librorum de vita Constantini M. scriptor II, 43. not. 1. III, 61. not. *). an Constantini consilio sententias quasdam in historia ecclesiastica protulerit et usurparit II, 55. not. 1. Eusebius miseras persecutorum mortes eodem modo spectat quo Lactantius ibid. Cf. S. C. c. XXIV. not. *). De chiliasticarum opinionum in Eusebio vestigiis quid statuendum III, 15. not. 5. Eusebius mysticos et allegoricos sensus in libris sacris aucupatur III, 33. not. 3. ext. p. 189. IV, 45. not. 10. Eusebii insolentior de statu animorum post mortem opinio III, 46. not. 4. coelibatus studium IV, 26. not. 2. cf. L. C. c. XVII. not. 8. Eusebius episcopatum Antiochenum repudiat III, 59. not. 10. III, 61. Eusebii eloquentia qualis fuerit L. C. prolog. not. *). c. VI. not. 25. c. XI. nott. 1. 14. Eusebius *φιλωρῶν* et *πλευρωρῶν* L. C. c. III. not. 11. c. V. nott. 8. 11. c. VI. nott. 11. 25.
- c. XVI. not. 18. Eusebii homiliae adversus Sabellium I. C. c. XIV. not. 3.
- Eustathius, Antiochenus episcopus, eius depositio et turbae ob eam motae III, 59 sqq. et nott.
- Eutropia, socrus Constantini III, 52. not. 1.
- Exceptores IV, 44. not. 1.
- F.**
- Fatum et casus fortuitus nullus est S. C. capp. VI. VII.
- Fausta III, 52. not. 1.
- Finis cuiusvis rei semper est respiciendus I, 7. p. 18. not.
- Fiscalium praediorum famuli II, 84. not. 5.
- G.**
- Galerius I, 13. I, 26. not. 1. I, 27. nott. 4. 5. I, 56. nott. 3. 4. I, 57. S. C. c. XXV. not. 7.
- Gentiles cur in templis pernoctare soliti sint III, 56. not. 2.
- Deorum cultus apud gentiles L. C. c. XI. p. 456 sq. c. XIII. Homines a gentilibus diis mactati ibid. c. XIII. not. 13. p. 472 sqq. c. XVI. not. 15.
- Georgius III, 62. not. 7.
- Gynaecia II, 20. not. 8. II, 34. not. 2.
- H.**
- Haereseos et haeretici notio satis ambigua III, 66. not. 5. Haeretici a Schismaticis quomodo differant ibid.
- Helena, Constantini mater, in Palaestinam profecta ecclesias aedificandas ex voto curavit III, 41 sqq. III, 42. nott. 3. 4. L. C. c. IX. not. 19. Eius animi indoles III, 42. not. 2. III, 43—46. mors et funus III, 46. III, 47. not. 1.
- Heliopolis III, 58. L. C. c. XIII. p. 473.
- Hermeneutae IV, 32. not. 1.
- Hierophantae L. C. prol. not. 7.
- Historicum non omnis rei ignorantia excusat I, 11. p. 26. not.
- Hominis dignitas L. C. c. IV. c. VI. p. 431.
- Hosius Cordubensis II, 63. not. 1. II, 73. not. 1. III, 7.

I.

Ignes in mysteriis paganorum IV, 10. not. 1.

Imagines vid. sub v. *Eusebius*.

Immortalitas animi S. C. c. XXIII. p. 399 sq. L. C. c. VI. p. 432.

Imperatores temporum suorum felicitatem et clementiam praedicari studebant III, 53. not. 5.

Imperatorum imagines quomodo pingi solebant IV, 7. not. 4.

Imperatorum Byzantinorum conciones catecheticas et de rebus sacris habendi IV, 29. not.

2. **Imperatores Romani quinquennalia, decennalia, vicennalia et tricennalia quando celebraverint** IV, 45. not. 12. L. C. c. III. not. 4. **Imperatoribus Rom. provinciales coronas aureas offerre solebant** L. C. c. VI. not. 2.

In Iordane plures Christiani olim lavari solebant et baptizari cupiebant IV, 62. not. 2.

Indi I, 8. not. 2. IV, 7. 50.

L.

Labarum I, 28. 29. 30. I, 37. not. 1. et Excurs. I., II, 7—9.

Lactantii de vitio et malo sententia II, 48. not. 3.

Laetiores de morte notiones et formulae dicendi apud patres aliosque obviae III, 46. not. 3. Add. L. C. c. VI. p. 432.

Latiaria L. C. c. XIII. not. 20.

Leus eiusque filiae L. C. c. XIII. not. 18.

Lex Papia et Iulia IV, 26. not. 2.

Licinius vexat Christianos I, 49. 51. 52. 54. 56. 58. II, 66. not. 2.

et alios ei subiectos I, 55. not. 2. II, 1. not. 2. **Licinii bella cum Constantino** I, 50. I, 52. not.

1. **Leges Licinii** I, 51. 53. **Eius avaritia et iniquitas** I, 55. **Eius de religione opinio** Excurs. I. p. 515. not. 12. **Licinii a Constantino victi mors** II, 11. 12. 17. II, 18. not. 1. III, 29. not. 2.

Linyphia II, 34. not. 2.

Lites de pascha III, 5. 18. 19. 20. **Iudaei duplex pascha eodem anno celebrantes** III, 18. not. 6.

M.

Macarius Hierosolymorum episcopus III, 29. 30.

Magorum artes L. C. c. XIII. not. 4. **Maior natu filiorum minoribus in regni successione antefertur** I, 21. not. 3.

Mambre III, 53.

Marianus notarius IV, 44. not. 1.

Martyrum laudes et quae in eorum honorem a Christianis solebant fieri S. C. c. XII. nott. 9. 10. 11. c. XV. In campo martyres extremo supplicio afficiebantur S. C. c. XXII. not. 7.

Maxentius I, 18. I, 26. 33. 35 sqq. I, 47. not. 1. S. C. c. XXV. nott. 7. 10.

Maximianus I, 13. 18. 47. **Maximianus cum Maximino saepe confunditur** I, 47. not. 1. I, 55. not. 4. p. 70.

Maximinus I, 18. not. 3. I, 26. not. 1. I, 47. not. 1. I, 56. not. 3. I, 58. not. 1. I, 59. II, 43. p. 114. not. S. C. c. XXII.

Meletiani II, 62. not. 1. III, 4. not. 1.

Melicarthus L. C. c. XIII. not. 8.

Memphis S. C. c. XVI.

Mensem lunarem triginta diebus metiri veteres soliti L. C. c. VI. not. 29.

Meridianae horae quae propriae vocantur I, 27. p. 44. not. Excurs. I. p. 524.

Methrodorus philosophus IV, 50. not. 1.

Metropolitae II, 46. not. 6.

Militia species quaedam servitutis temporariae II, 11. not. 1.

Mithriaca sacra III, 43. not. 6.

Monarchia imperii forma optima L. C. c. III. p. 420.

Montanistae III, 64. 65.

Moses S. C. c. XVII.

N.

Nabuchodonosorus S. C. c. XVII. not. 9.

Narcissus III, 62. not. *)

Neophyti IV, 62. not. 11. **Solenis super neophytis precatio** ibid.

Nicomedia, metropolis Bithyniae III, 50. nott. 1. 3.

Nili sacerdotes androgyni IV, 25. not. 4.

Notarii IV, 44. not. 1.

Nova Hierosolyma III, 33. not. 3.

Novatiani III, 64. III, 65. not. 3.

Numerorum, monadis, triadis

decadis etc. rationes subtiliores
L. C. c. VI. p. 432 sqq. not. 25.
Nummi cum Helenae, matris Con-
stantini, effigie III, 47.

O.

Obodas L. C. c. XIII. not. 9.
Origenes *ὀριγάνης* dictus III, 21.
not. 1. p. 174.

P.

Paradisi situs ex opinione vete-
rum S. C. c. V. not. 5.
Paredri daemones L. C. c. XIII.
not. 4.
Parochiales ecclesiae II, 46. not. 5.
Paschatis vigilia luminum et ce-
reorum splendore celebrata IV,
22. not. 6.
Pauliani III, 64.
Pecuniae apud veteres depone-
bantur in templis I, 14. not. 5.
Peraequatores IV, 3. not. 1.
Philo L. C. c. VI. nott. 25. 27.
Philosophi S. C. c. IX.
Phoenix avis IV, 72. not. 1.
Plato S. C. c. IX. p. 354 sq. L. C.
c. VI. not. 11.
Pluto L. C. c. VII. p. 437.
Poëtae S. C. c. X.
Praefecti praetorio II, 46. not. 7.
III, 31. not. 2. IV, 1. not. 2.
IV, 35. not. 6.
Praesides provinciarum II, 44.
not. 2.
Preces quas vetus ecclesia in mis-
sa fidelium ad altare fecit IV,
45. nott. 7. 8. Preces nonnul-
lae tanquam Collectae recitatae
IV, 45. not. 1.
Proponatur solebant imperatores
edictis adiicere II, 42. not. 7.
II, 60. not. 6. III, 65. not. 5.
Protagoras S. C. c. IX. not. 4.
Providentia dei universalis et spe-
cialis IV, 29. p. 278.
Pythagoras S. C. c. IX. not. 5. c.
XI. not. 35. c. XVII. p. 379.

S.

Sacrificia Christianorum quaenam?
Excurs. III. p. 534 sqq.
Saporis, regis Persarum ad Con-
stantinum M. legatio IV, 8.
Schismatici et haeretici quomodo
differant III, 66. not. 5.

Scholae aetate Constantini condi-
tae et religio Christi propagata
L. C. c. X. p. 451. c. XI. not. 9.
Scythae pro Gothis positi III, 7.
not. 3. IV, 5. not. 2.
Severus I, 18. not. 3. I, 26. not.
2. I, 27.
Sibyllina carmina S. C. c. XVIII.
nott. 5. 18. Sibyllistae ibid. p.
383.
Silentia quid? IV, 29. not. 2.
Silvae sabrorum causa olim dedi-
catae III, 55. not. 3.
Socrates S. C. c. IX. not. 4.
Solonis dictum I, 7. p. 18 sq.
Strategius III, 62. not. 2.
Synodus Nicaena oecumenica III,
6. 7. IV, 47. Episcoporum in ea
congregatorum numerus quan-
tus fuerit III, 8. not. 3. Quo
in loco et quando illa sit ha-
bita III, 10. nott. *) 2. III, 15.
not. 1. Add. III, 18. Acta syn-
odi Nicaenae nulla exstant III,
14. not. 3.
Synodus Tyri habita IV, 41. 43.

T.

Templa in lucis et locis editis non
rarè exstructa III, 55. not. 4.
p. 217. Flagitia omnis generis
in templis et lucis commissa
ibid. not. 5.
Temporis rationes subtiliores L.
C. c. VI. nott. 11. 25.
Terebinthus III, 53. nott. 1. 3. 4.
Terra mater dicitur S. C. c. I.
not. 4. L. C. c. XI. not. 19.
Theodorus episcopus III, 62. not. *)
Theodorus episcopus IV, 43. not. 6.
Theodotus episcopus III, 62.
not. *)
Theogonius episcopus IV, 43-
not. 6.

U.

Ursacius episcopus IV, 43. not. 4.
Usous L. C. c. XIII. not. 8.

V.

Valens episcopus IV, 43. not. 4.
Valentiniani III, 64. Valentini
opinio de paradiso S. C. c. V.
not. 5 ext.
Valerianus imperator IV, 11. not.
3. S. C. c. XXIV. not. 2.

Vela in ecclesiis III, 43. not. 3.

Veneris Aphacitidis (Libanitidis) templum III, 55. L. C. c. VIII. not. 7. Eiusdem templum He-liopoli III, 58.

Veteres magnos et claros viros aliter quam propriis nominibus designare solebant I. p. 8.

Vicarii, comites et proconsules II, 44. not. 2. III, 31. not. 2. IV, 36. not. 6.

Viduae diaconissae et presbyterae L. C. c. XVII. not. 8.

Virgilius vaticinans de Christo S. C. c. XIX. c. XX. not. 14.

Vitii ac mali necessitas II, 48. not. 3.

Vota publica pro decennialibus fe-
licitate auspiciandis et ineundis
sub serioribus imperatoribus
edi solebant cuiusque decennii
initio I. prooem. not. 2. p. 8.
Cf. IV, 47. not. 3.

Z.

Zamolxis L. C. c. XIII. not. 10.

I N D E X I V.

VERBORUM ET FORMULARUM LOQUENDI.

[Verba quibus asteriscus praefixus est, a lexicographis et ipso SUICERO in thes. eccles. fere omnia praetermissa, plane innovavit recentior et ecclesiastica Graecitas. Similiter vero plures aliae voces et loquendi formulae quibus asteriscus non praefixus est, vel formae vel significationis insolentia sunt insigniores quas lectores facile ipsi agnoscent.]

A.

- ἀγαπητός L. C. c. XIII. p. 472. τὰ μονογενῆ καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων et τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων, quos unicos habebant liberos, interp. Val. Cf. ibid. ὡς καὶ τὰ φιλτάτα θύειν αὐτοῖς et SUICER. thes. T. I. p. 28. BRETSCHEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 7. ed. II.
- ἀγειν σύνοδον III, 10. not. 1.
- ἀγένητος S. C. c. I. p. 414.
- ἀγήρως I, 9. not. 4. et *Addenda* ad IV, 67.
- ἀγλίνοια II, 51. not. 5. II, 68. not. 3.
- ἀγχιστεῖς, οἱ II, 35. not. 5.
- ἀγωνοθετεῖν et ἀγωνοθέτης III, 12. not. 7.
- ἀδάμαντος ψυχὴν κραταιότερος L. C. c. XVII. p. 497.
- ἀδειλήτως, αὐδηλήτως, ἀναντιφύητως et ἀδηρίτως II, 4. not. 7.
- *ἀδιαπτώτως III, 18. p. 169.
- ἀδολεσχεῖν περὶ τι S. C. c. IX. not. 2.
- *ἀειπαρθένος IV, 28. L. C. c. XVII. not. 8. *Αειπαῖδες* habet Palladius vit. Chrysost. T. XIII. p. 54. ed. MONTEF.
- ἀθεεὶ et ἀνευ I, 38. not. 3.
- αἰθήρ L. C. c. XII. not. 2. Ibid. p. 463.
- αἶθριον, atrium III, 35. not. 2. μεσαύλιον, area, subdivale spatium III, 39. nott. *) 2. 3.
- αἵματα, τὰ I, 7. 57. L. C. c. II. p. 416. c. IX. Vid. REITZ. ad Lucian. T. III. p. 590.
- αἰτιατός S. C. c. XI. nott. 25. 26.
- αἰὼν L. C. c. VI. not. 11.
- *αἰωνοθαλής, perpetuo virens I. prooem. 2. p. 10. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 681.
- ἀλήθεια III, 58. not. 8.
- ἀκαρῆς ῥοπή ὄρας, ἀκαριαῖος II, 12. not. 6.
- ἀκριβῆς λόγος et λογισμὸς III, 19. not. 5.
- ἀκροστιχίς S. C. c. XVIII. not. 6.
- ἀκωκαὶ μάλφονοι II, 51. not. 4.
- ἀλιεύς L. C. c. XVII. p. 496. εἰπεῖν — ποιῆσαι αὐτοὺς ἀλίεας ἀνθρώπων. Vid. SUICER. thes. T. I. p. 190 sq.
- ἀλλάσσεσθαι, ἀντικαταλλάσσεσθαι τί τινος, ἀντί τινος L. C. c. V. n. 2.
- ἀλλοῖος εἶναι περὶ τινα, alienato animo esse in aliquem III, 59.
- ἄλσος III, 55. not. 3.
- ἀμείβεσθαι τινα, vicem alicui repondere I, 46. IV, 34. Cf. VALCKENAR. ad Eurip. Phoeniss. 572.
- ἀμελλητὶ et ἀμελητὶ III, 56. not. 5.
- ἀμιλλα S. C. c. XII. not. 3. πρὸς ἀμιλλαν ζῆν.
- ἀμφιβολία IV, 62. not. 4.
- ἀμφιεννύναι χρώμασι, ἀνθεσι L. C. c. VI. p. 430. Cf. ibid. p. 431. γῆν παντοίοις φυτοῖς ἐστεφανώσιν et ἔαρος πολυκαρπία τὸν συμπαντα στεφανώσας αἰῶνα. Et cap. IX. init. ἀναθήμασι — ἐστεφανοῦντο οἱ ναοί. Ibid. p. 450. παντοίοις ἐστεφανοῦν κάλλεσι. Matth. VI, 80. Luc. XII, 28. Hebr. II, 7. 9.

- ἀμφίθυρον III, 43. not. 3.
 ἀμφιλαφής πλοῦτος I, 14. p. 30. ἄλλος
 ἀμφιλαφής II, 5. Val. lucus opa-
 cus vertit. Cf. Lucian. Tom. III,
 p. 23. ed. REITZ. et MORUS. diss.
 theoll. et philoll. T. I. p. 404.*
 ἄν III, 58. not. 8. p. 223.
 ἀναβλυστάμην ἐξ ἀνύρχου καὶ ἀλή-
 κτου θεότητος dicitur ὁ λόγος L.
 C. c. I. p. 414. De voce ἀναβλυ-
 στάμην (?) cf. BAST. app. ep.
 crit. p. 55.
 ἀναβολή S. C. c. II. not. 4.
 *ἀνάγειος III, 37. not. 1. III, 50.
 nott. 6. 7.
 ἀναγεννᾶσθαι dicitur de regenera-
 tione, id est, de *secunda* eaque
 spirituali hominis creatione et
 novae eiusque praestantioris ve-
 luti vitae donatione quae fit ac-
 cepto baptismo IV, 62. p. 320.
 Cf. BRETSCHNEIDER. lexic. N. T.
 Vol. I. p. 71., qui quidem recte
 contendit, ἀναγεννῶ neque apud
 patres eccles. esse regenero, i.
 e. in priorem statum restituo,
 sed ἀνὰ potius retinere notio-
 nem *surgendi in altum* (cf. BRETS-
 SCHNEIDER. sub ν. ἀνακαινῶν, ἀνα-
 καινώσις), mihi quidem non pro-
 bavit locis Cyrill. Hierosol. orat.
 de Sim.: μετὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀνα-
 γεννήσεως εἰς τὴν ἄνω Ἱερου-
 σαλήμ ἀνελήλυθε. Clem. Alex.
 protrept. 11. ὁ λόγος ὁ ἀναγεν-
 νῶν τὸν ἄνθρωπον, εἰς ἀλήθειαν
 αὐτὸν ἀναφέρων. Contra vid.
 Chrystostom. catena in cap. III.
 Ioh. p. 86. Ὡσπερ γὰρ ὁ ἀνιστά-
 μενος μετὰ τὸν θάνατον, αὐθις
 γενέσθαι δοκεῖ· οὕτως ὁ ἐν τῷ
 βαπτίσματι ἀναγεννώμενος, ὥσπερ
 ἐναποθανῶν πρότερον τῷ
 ὕδατι, οὕτως ἐκίθει τῇ δυνάμει
 τοῦ πνεύματος ἀνιστάμενος, ἀνα-
 γεννᾶσθαι λέγεται et reliqua alla-
 ta SUICER. thes. T. I. p. 244. Cf.
 T. II. p. 549 sq. 1 Petr. I, 3. 23.
 II, 2. ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη.
 ἀναγνώσματα = θείαι βίβλοι IV, 35.
 extr.
 ἀναγραφὰς ποιῆσθαι τινος I, 55.
 not. 2.
 ἀναζωπυρεῖν I, 12. nott. 5. 6.
 ἀναίδην III, 58. De hac voce vide
 quae annotavi ad Euseb. H. E.
 VIII, 14. T. III. p. 63.
 *ἀνακαινοῦσθαι IV, 62. p. 321. not.
 10. Add. WÄHL. clav. N. T. Vol.
 I. p. 67. ed. II. SUICER. thes. T.
 I. pag. 275 sq.
 ἀνακαλεῖσθαι τὰς ἀΐδας II, 34. p.
 105.
 *ἀνακαμπτήριον IV, 59. not. 1.
 Anacoluthon I, 10. not. 1.
 ἀνακροῦσθαι τὴν ἄλογον καὶ ἄμορ-
 φον καὶ ἀνείδειον τῶν σαμιάτων οὐ-
 ραν dicitur ὁ λόγος θεοῦ L. C.
 c. XI. p. 460. Cf. c. XII. p. 466.
 c. XIV. p. 479.
 ἀνύμνησις ἐτ' ἀναβιώσις L. C. c. XV.
 not. 1.
 ἀναπεταννῦναι γνῶσιν τινι S. C. c.
 V. p. 346. ἀναπ. τοῦ λογισμοῦ τὰς
 πύλας L. C. c. XVI. p. 490. —
 ἀναπεπταμένον πιδίον etc. S. C.
 c. VI. not. 21.
 ἀνάπτεισθαι I, 37. τῆς ἐκ θεοῦ συμ-
 μαχίας ἀνημμένος.
 ἀναρτᾶν ἐλπίδας τινι I, 27. ἐπὶ τοῖς
 L. C. c. XV. p. 484. Vid. DON-
 VILLE ad Charit. p. 342 sq. BU-
 DAEI Comment. ling. Gr. p. 904
 sq.
 ἀνάστασις II, 60. not. 6. — ἀνάστα-
 σις vid. VALESII epistola p. 501
 sqq.
 *ἀναστοιχοῦσθαι III, 46. not. 4.
 ἀνατετραετηρίδα et ἀνὰ τετραετηρίδα
 L. C. c. XVII. not. 17.
 ἀναφέρειν τι τῇ μνήμῃ I, 58.
 ἀναχαιτῆζειν τὸν λογισμὸν πρὸς τὸ
 ἔμπαλιν II, 72. Cf. BUDAEI. com-
 mentt. linguae Gr. p. 574. REIS-
 KE ind. in Demosthen. p. 62.
 ἀνδρόγυνος IV, 25. not. 4. p. 272 sq.
 *ἀνεπισκιαστός, non obscurus L. C.
 c. XVIII. p. 500. λαμπραῖς καὶ
 ἀνεπισκιαστοῖς φωναῖς.
 ἀνηγμένον et ἀνημμένον, τὸ S. C.
 c. XX. not. 17.
 ἄνθος et ἀσθενής I, 3. not. 2. p. 12.
 Cf. III, 3. not. 2. — ἄνθους
 λούλοις I, 12. p. 27. invenili la-
 nugine, Val., mit sprossendem
 Milchhaar, Stroth. interp. —
 ὠραλοῖς ἄνθεσι, ῥημάτων φράσι
 κεκαλλιπημένοις, elegantium ver-
 borum flosculis, summo cum ar-
 tificio decoratis, Val. interp.,
 L. C. prolog. init.
 ἀνθότου L. C. c. XVII. not. 17.
 ἄνθρωπος, ἀναλαμβάνειν ἄνθρωπον
 L. C. c. XIV. not. 5. — ἄνθρω-
 ποι, οἱ, τοῦ θεοῦ = οἱ ἐπίσκοποι
 III, 15. p. 166.
 *ἀνοιγία L. C. c. XVII. p. 495. Vid.
 LOBECK. ad Phryn. p. 729.

ἀνομβρεῖν ἄνωθεν ἐξ ἀγαθῶν πατρὸς
ὡς ἐξ ἀενάου καὶ ἀπέλου πηγῆς
λόγοις ἀρήτοις dicitur θεὸς λό-
γος L. C. c. XII. p. 462.

ἀνόητος et ἀνόητος II, 48. not. 3.

*ἀντεπαυρῆσθαι ἐκ τινος, haurire
vicissim aliquid ex aliquo L.
C. c. XIV. p. 480.

*ἀντιδυσωπεῖν IV, 83. ἀντιβολούν-
των — ἀντεδυσώπει, ipse oblu-
ctans benigne persuadebat, interp.
Val., weigerte er sich ernst-
lich, Stroth. Cf. LOBECK, ad
Phryg. p. 190. not. *).

ἀντιλογία et αἰτιολογία IV, 35.
not. 1.

ἀντιλογικός λόγος S. C. c. IX. p.
354. παλίων περὶ τοὺς ἀντιλογι-
κούς λόγους.

ἀντιφθέγγεσθαι πρὸς τι II, 39.

ἀντίφρων L. C. c. XV. not. 19.

ἀντοπτεῖν (?), αὐτοπτεῖν L. C. c. I,
not. 11.

ἄνωθεν τε καὶ πάλαι, positum ἐκ
παρὰλλήλου, a principio et diu,
iampridem II, 24. init. Cf. BRETSCHNEIDER.
Lexic. N. T. Vol. I. p. 107 sq. ed. II. ἄνωθεν ἀφ'
ὕψηλοῦ L. C. c. VIII. not. 6.

ἄξια IV, 67. not. 2. οἱ ἐπ' ἄξιας.

ἄξιος L. C. c. V. not. 11. Cf. ibid.
p. 425. verba: ὧν τῇ παρὰ-
θέσει — βίου τέμια. — ἄξιος
ἡλίου III, 55. L. C. c. VIII. p.
442.

ἀπαγγεῖλαι et ἐπαγγεῖλαι I, 10. not.
p. 24.

*ἀπαράθραυστος, inexpugnabilis I,
27. p. 41.

ἀπαρνεῖσθαι τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως
III, 55. p. 217. Val. vertit: „abdi-
cata sexus sui gravitate“ Stroth.:
„verlaugneten die Würde ihres
Geschlechts.“ L. C. c. VIII. p. 442.
— L. C. c. V. p. 423. τὸν βασι-
λέα τῶν ὄλων ἀπαρνηθεῖς.

ἀπαρχή L. C. c. XV. not. 16.

ἀπάνγασμα φωτὸς πατρικοῦ dicitur
λόγος, dei filius L. C. c. III. p.
420. Cf. BRETSCHNEIDER. Lexic.
man. in N. T. Vol. I. p. 114 sq.
ed. II. SUICER. thes. T. I. p.
425 sq.

ἀπεριβλέπτως et ἀπερισκέπτως II, 16.
not. 1.

ἀπερίστατον, τὸ, I, 43. not. 4.

ἄπιστος, ἄσπιστος, ἄπιστος L. C.
c. XVI. not. 7.

ἄπλανῶς L. C. c. XII. not. 23.

ἀπὸ λόγου, praeter rationem, te-
mere II, 25. ext.

ἀπογινώσκειν I, 42. ext. τὸν συρρο-
σύνης κόσμον τῶν ἀνθρώπων ἀε-
γίνωσκε, pudicitiae et continen-
tiae honestatem ab hominibus
neutiquam praestari posse censuit,
interp. Val., so trauerte er den
Menschen die Tugend der Ent-
haltsamkeit gar nicht zu, Stroth.

ἀποδιδόναι II, 2. not. 1. II, 81. not.
2 ἀποδῶν et ἀποδιδῶν.

ἀποικία III, 66. not. 6.

ἀποκαθίστασθαι, ἀνθίστασθαι et
ἐξίστασθαι II, 39. not. 4.

ἀποκηρύττειν ἐαυτὸν τινός S. C. c.
XVII. not. 1.

ἀπόκληρος S. C. c. XVII. not. 1.

ἀποκλίνειν Excurs. I. p. 523 sq.
ἀποκλινοῦσης τῆς ἡμέρας.

*ἀποκρύφως S. C. c. XIX. p. 387.
φανερῶς τε ἅμα καὶ ἀποκρύφως δι'
ἄλληγοριῶν τὰ λεχθέντα.

ἀπολαμβάνεσθαι I, 7. κόμοις ἀπο-
ληφθέντα καὶ μέθαις, comensa-
tionibus et temulentia conse-
ctum, interprete Val., durch
Fressen und Saufen künsgeworft,
Stroth. — ἀπολαμβάνειν et ὑπο-
λαμβάνειν III, 41. not. 1.

ἀπόδημα, τὰ, I, 57. not. 1.

ἀπόδησια L. C. c. II. p. 420. IV. p.
421. c. V. p. 422. Cf. Athenagor.
deprecat. XXII, 3. p. 162 sq.
ed. LINDNER.

ἀποτολμᾶν IV, 48. τῶν τοῦ θεοῦ
λειτουργῶν τις ἀποτολμήσας, εἰς
αὐτοῦ πρόσωπον μακάριον αὐτὸν
ἀπέφηνεν. Cf. ibid. paulo post:
μὴ τοιαῦτα τολμᾶν — φθέγγεσθαι.

BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
Vol. I. p. 148. WAHL. clav. N.
T. Vol. I. p. 137.

ἀποτόποιος et προστόποιος II, 31.
not. 3.

ἀποφράττειν στόμα τινός L. C. c.
XVII. p. 497.

*ἀπροστάτης = ἀπροστάτεντος, ἄνο-
μος III, 55. not. 9. L. C. c. VIII.
not. 8.

ἀπρόοπτος S. C. c. I. p. 838. τῇ
τῶν χυδαίων ἀνθρώπων ἀπροόπτῃ
φορᾷ, temerarium impetum vulgi,
Val. interp.

ἄρειν S. C. c. XV. p. 375. τὰ ἀμφί-
βολου πρὸ τῶν ἀραρότων προαι-
ρεῖται.

ἀρετὴ et ἀκοή confunduntur I, 5.
not. 5. ἀρετὴ II, 23. not. 2.

- ἀρχηγός II, 31. not. 4.
 ἀρχαίων I, 3. not. 8.
 ἀρχέτυπος ἰδέα L. C. c. V. not. 8.
 πρὸς τὴν ἀρχέτυπον τοῦ μεγάλου
 βασιλέως ἀπεικονισμένος ἰδέαν.
 Add. SUICER. thes. T. I. p. 525
 sq.
 ἀρχιερεὺς μέγας, ἀρχιερατικός di-
 citur λόγος, dei filius L. C. c.
 III. p. 420. Cf. SUICER. thes.
 T. I. p. 534.
 ἀρχὴν, τὴν III, 60. not. 25 ext.
 ἀσεβείας ἔγκλημα L. C. c. XV. not.
 18.
 ἀστὺ dicitur κατ' ἐξοχὴν Roma I,
 35. 37. Constantinopolis III, 48.
 Praeterea notanda duplex quae
 locis laudatis legitur, vocis for-
 ma, ἀστὺς et ἀστειός. Cf. Lu-
 cian. T. II. p. 404, ed. REITZ:
 ἀσχήματιος, figura carens S. C.
 c. XXI. p. 394. L. C. c. IV. p.
 421.
 ἀτρωτός et ἀτρώτος I, 46. not. 1.
 αὐ et οὐ I, 7. not. 4. αὐ et οὐ I,
 12. not. 7.
 αὐλῆος IV, 7. not. 1.
 αὐλή III, 39. nott. *) 2. 3.
 *αὐτοαγαθόν L. C. c. XII. not. 6.
 Cf. c. XIV. not. 10.
 αὐτόματον τέλος II, 35. p. 107. not.
 αὐτός II, 47. not. 5. αὐτός et αὐ-
 τός IV, 13. not. 5.
 αὐπνος I, 46. not. 1.
 ἀφαιδής L. C. c. VII. not. 7.
 ἀφηνιάν IV, 5. Cf. LOBECK. ad
 Phryn. p. 79 sqq.
 ἀφιέρωσις IV, 40. not. 6.
 ἀφίπται εἰς ἐμὲ III, 62. not. 6. cf.
 IV, 2. διὰ πάντων ἐλθόντος —
 παραδείγματος.
 ἀφοσιούσθαι I, 10. not. 1.
 ἀψις I. prooem. p. 9. IV, 69 ext.
 L. C. c. I. p. 410. c. V. p. 425.
 Vid. SUICER. thes. T. I. p. 611
 sq. MATTHAEI Chrysostom. ho-
 mill. Vol. I. p. 81. not. 42.

B.

- βάλλειν καὶ ἀκοντίζειν λόγων βολαῖς
 L. C. c. XVII. p. 493.
 βασιλεῖον I, 15. not. 1. IV, 17. not.
 4. IV, 33. not. 2.
 βασιλεύουσα, ἡ, πόλις III, 7. not. 6.
 III, 47. not. 1.
 βασιλεὺς μέγας et deus dicitur et
 Constantinus I, 14. not. 3. L. C.
 c. I. p. 410 sq. not. 4. Add. ibid.
 c. VI. p. 431. c. VII. p. 438 sq.

- p. 440. c. VIII. p. 442. c. X. p.
 452. Cf. βασιλικὸν ζῶον.
 βασιλική, ἡ, basilica III, 51. 32.
 Cf. III, 33.
 βασιλικὸν ζῶον L. C. c. IV. p. 422.
 βασιλικὸς νόμος L. C. c. III. not.
 10. βασιλικὸς λόγος L. C. c. XI.
 not. 1. βασιλικὴ πορεία, ἡ = πο-
 ρεῖα πρὸς τὸν βασιλέα i. e. ad deum
 III, 54. L. C. c. VIII.
 βασιλῆς II, 29. ἐξαίρετον τε καὶ βα-
 σιλιδα (ἐλπίδα) — καθιδρουσάμενος.
 Cf. SUICER. thes. T. I. p. 671.
 BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
 Vol. I. p. 206.
 βελτίωσις, ἡ, ἐπὶ τὸ κρεῖττον IV, 9.
 not. 2.
 βίος I, 5. not. 4.
 βλοσυρός (? βλοσυρός) = καταπλη-
 κτικός IV, 7.
 βομβεῖν S. C. c. VI. not. 25.
 βουλευτήριον II, 20. p. 94. not. 3.
 τοὺς βουλευτηρίους ἐγκριθέντας, qui
 curiis addicti fuerant, Val. in-
 terp. Stroth. vertit: „welche
 zu Stadt-Frohndiensten verur-
 theilt waren.“ Cf. II, 30.
 βραβεύειν III, 12. not. 7.
 βρῖθειν seq. genitivo S. C. c. V.
 not. 6.

Γ.

- *γαληνιαῖος = γαληναῖος IV, 10 ext.
 *γάνυσθαι IV, 46 γαννύμενος ἔφκει.
 Cf. Evagrius H. E. III, 39. p.
 373. edit. READING. χαρῆς τῆς
 ἐδόκει καὶ φαιδρότητι γαννύμενος δ'
 Ἀναστάσιος.
 γαῦρος sensu bono, generosus I,
 20. Vid. Excurs. XIV. ad Euseb.
 H. E. T. III. p. 437 sqq.
 γεγωνότερος III, 28. not. 1.
 γέσεις IV, 35. not. 1. — S. C. c.
 IV. init. ἡ κατὰ χρόνον ἀρχὴ γέσε-
 ος καλεῖται.
 γενετός L. C. c. I. p. 41. c. VI. p.
 434.
 γενναῖος III, 56. not. 5.
 γῆ, χώρα supplendum I, 7. p. 19.
 ἐπ' ἀλλοδαπῆς καὶ πολεμίας. I, 25.
 τῆς οἰκίας, ab imperiū sui fini-
 bus, interp. Val. II, 30. τῆς
 ἐνεγκούσης, id est, terra patria.
 Cf. REITZ. ad Lucian. T. II. p.
 758. 65.
 γνώσκειν I, 19. not. 3.
 γνώμη III, 60. not. 11.
 γνώσις πρὸς τινα I, 8. p. 21. Cf.

Cf. I, 87. not. 1. Crucis signam quantum vim in Constantinum exercuerit Excurs. I. p. 527 sq. not. 42. Cf. IV, 15. not. 4. Constantinus celebrat imperii decennalia I, 48. Eius bella et pugnae cum Licinio I, 48—50. I, 52. not. 1. II, 3 sqq. II, 6. not. 1. 2. II, 10. not. 2. II, 12. not. 1. II, 17. not. 1. II, 67. not. 2. III, 15. not. 1. Constantinus Licinium contra ius et fas capitis supplicio affecit II, 11. 12. 17. 18. Victoris nomen sibi sumpsit II, 19. not. 3. IV, 71. not. 8. L. C. c. V. not. 7. c. XVIII. not. 2. cf. Excurs. VI. Constantini in gratiam Christianorum constitutiones I, 41. II, 20. 21. II, 24—42. 45. II, 48—60. III, 1. 54. 58. IV, 28. Excurs. I. p. 509 sqq. Constantinus nominatim ecclesiae tribuit ius haereditatis II, 21. 35. II, 36. not. 2. interdixit sacrificia II, 44. not. 1. II, 45. not. 3. Excurs. I. p. 513. vetuit consulere vates et vaticinandi artem profiteri, erigere imagines, mysteriis initiare, spectacula gladiatorum IV, 25. not. 1. 2. 3. Constantinus ad paganam religionem opprimendam neque vi abstinuit III, 54. not. 3. IV, 19. not. 5. L. C. c. VIII. c. IX. p. 445 sq. Excurs. I. p. 511. not. 7. ecclesias vel refici et exornari vel novas exstrui iussit II, 45. 46. III, 25 sqq. III, 32 sqq. III, 41 sqq. III, 43. 47. 48. 50. III, 51 sqq. IV, 58 sqq. diei dominici celebrationem mandavit IV, 18. not. 5. Excurs. I. p. 510. correxit leges contra coelibes et orbos et de condendis testamentis IV, 26. Excurs. I. p. 510. codices sacros parari iussit IV, 36. legem tulit ne Christiani Iudaeorum servi essent et causarum civilium arbitrium ad episcopos detulit IV, 27. not. 2. Excurs. I. p. 510. Constantini imperium in ecclesiam et studium in episcopos quale fuerit et quo sensu se *ἐπισκοπον τῶν ἐκτός* dixerit Excurs. IV. p. 537 sqq. Constantinus celebrat vicennalia imperii sui III, 15. not. 1. III, 22. not. 1. in dedi-

canda Constantinopoli nihil quod superstitionem paganam redoleat, commisit III, 48. not. 2. IV, 16. not. 1. sed Constantinopoli magnificenter exornavit III, 55. not. 1. Cf. III, 54. novas dignitates invenit IV, 1. not. 5. Constantinus quomodo pascha celebraverit IV, 22. not. 5. 6. 8. IV, 57. Nummi cum Constantini effigie excusi IV, 15. not. 4. Excurs. I. p. 527. not. 41. Constantini laudis aviditas et ambitio IV, 29. not. 4. S. C. c. XI. not. 8. L. C. c. V. not. 17. Excurs. I. p. 516. not. 14. Constantinus Lactantio et Eusebio debere videtur notabiliores quasdam sententias de religione Christiana et Christo etc. II, 48. not. 3. p. 120 sq. II, 55. not. 1. III, 53. not. 8. 9. S. C. c. X. not. 4. c. XXIV. not. *). Excurs. II. ext. Constantinus *πλατωνικός* S. C. c. IX. p. 355 sq. p. 566. c. XV. not. 7. 11. c. XX. not. 17. c. XXIII. not. 7. Graece et Latine sciebat III, 13. not. 1. Eius de unitate ecclesiae dicta III, 18. p. 170. cf. II, 71. Excurs. II. p. 528 sqq. Constantinus quantum tribuerit episcoporum effatis, quid de conciliorum auctoritate staterit et quomodo homines ad religionem Christianam adducendos esse crediderit III, 20. not. 1. III, 21. not. 4. 10. p. 174 sqq. III, 58. not. 8. IV, 54. not. 3. Excurs. I. p. 511. not. 7. Eius de episcoporum in alios urbes translatione placitum III, 60. III, 61. not. 3. Constantinus visiones et manifestationes dei nactus esse dicitur III, 29. not. 1. Idem de rebus theologis saepius verba fecit IV, 29. supplicium crucis sustulit IV, 31. not. 1. Excurs. I. p. 528. not. Constantinus tres filios creat caesares IV, 40. not. 3. L. C. c. III. not. 2. imperii tricennalia celebrat IV, 40. not. 5. L. C. c. III. not. 3. 4. et encaenia martyrii Hierosolymitani IV, 40. not. 6. IV, 43 sqq. IV, 45. not. 12. IV, 47. nuptias denique Constantii filii IV, 48. Constantinus imperium inter filios dividit

IV, 51. not. 1. L. C. c. III. not. 6. eosdem variis disciplinis imbuti curavit IV, 51. not. 3. et ad pietatem Christianam instituit IV, 52. Constantius in bello Liciniano tabernaculum crucis et in bello Persico tabernaculum in ecclesiae formam secum habuit IV, 56. not. 2. in templo apostolorum sibi in medio duodecim illorum sepulcrorum sepulcrum extrui iussit IV, 60. not. 3. 4. utrum apostolorum reliquias colligere voluerit ibid. not. 3. Constantini mors et funus I, 5. not. 1. II, 51. not. 1. IV, 58. not. 1. IV, 60 sqq. IV, 66 sqq. Idem post mortem dictus *ισαπόστολος* IV, 60. not. 2. Excurs. VI. p. 550. et paulo ante mortem demum baptizatus, quo tempore factus fuerit catechumenus, dubium est IV, 61. not. 2. 5. IV, 62. not. 4. 6. Excurs. III. p. 533 sq. Excurs. V. p. 546 sqq.

Constantius Chlorus, Constantini M. pater, Christianos tuitus et fovens I, 12. I, 13. not. 1. I, 17. not. 6. II, 49. subditis magna lenitate et humanitate imperavit I, 13. 14. et vicissim subditi Constantio prompte opes suas suppeditarunt I, 14. Constantius quomodo religionis paganae cultum simulaverit I, 16. primus renuntiatus augustus I, 18. liberorum copia insignis ibid. not. 4. Constantii mors I, 18. 21.

Corona, victoriae signum Excurs. I. p. 526. not. 35.

Cruces decussatae I, 31. not. 2.

Curiis addici II, 30. p. 102. not. 2.

Cyrus, rex Persarum, quomodo mortuus I, 7. not. 2.

D.

Daniel S. C. c. XVII.

Darius S. C. c. XVII. not. 9.

Decius S. C. c. XXIV.

Deus omnium rerum creator et dominus S. C. c. III. Eius unitas ibid. not. 8. II, L. C. c. XII. p. 465. Deus verus hominum honore non indiget neque formam et figuram admittit S. C. c. IV. ext. hominum felicitati non poterat melius consulere quam

per Christum vere consuluit S. C. c. XII. Rerum a deo creatarum non potest non esse magna varietas ibid. c. XIII. Eadem a deo, omni cogitatione maiori, *ἀκαταλήπτω*, *ἀόρατω*, *ἀνωνομάστω*, omnis concretionis humanae experti, immensum quantum distant ibid. c. XIV. L. C. c. I. p. 410. c. XI. p. 457 sq. c. XII. p. 461 sq. Deum tota rerum universitas veneratur eiusque imperium sequitur L. C. c. I. p. 411 sqq. Homines cultum deo soli debitum ad res creatas male transferentes ibid. c. XI. p. 456 sq. c. XIII. Cultus dei verus vitae honestate animique integritate, non sacrificiis continetur S. C. c. XXIII. p. 899. Excurs. III. p. 534. p. 536 sq.

Diaconi inclamantes *ἐπιγινώσκοντες ἀλλήλους* II, 71. not. 8.

Dies dominicus L. C. c. IX. not. 10. 11. Graeci dies hebdomadis plerumque referunt non ad dominicam diem quae praecessit, sed ad dominicam sequentem ibid. not. 10.

Dii patrii et peregrini II, 5. not. 9. Dii paganorum *ἀφροθηλαί* IV, 25. not. 4.

Diocletianus I, 13. Eius persecutio quo anno coepta sit I, 18. not. 2. Cf. II, 51. 52. S. C. c. XXV. not. 2. 4. 5. Diocletianus cur et quo anno in Aegyptum profectus sit I, 19. not. 8. cur imperium deposuerit S. C. c. XXV. not. 1.

Dionysius IV, 42. not. 9.

Donaria III, 40. not. 2. III, 43. p. 200 sq. IV, 44 extr. IV, 46. not. 1.

Donatistae I, 45. not. 2. 4. II, 66. 68.

Dracilianus III, 31. not. 2.

Dumateni L. C. c. XIII. not. 17.

Dusaris L. C. c. XIII. not. 9.

E.

Encaustica pictura et tria eius genera I, 8. p. 12.

Erechtheus eiusque filiae L. C. c. XIII. not. 19.

Etruscorum quaedam insignior sententia III, 1. not. 12.

Eucharistia sacrificium incremen-

- tum IV, 45. not. 7. S. C. c. XII. not. 9. Excurs. III.
- Euphronius III, 62. p. 236. not. 9.
- Eusebius librorum de vita Constantini M. indices non confecit I. pag. 3. 4. ad calcem librorum de vita Constantini tria subiunxerat opuscula I. p. 7. Unde factum sit ut nonnulli quinque libros de vita Const. numeraverint ibid. Eusebii orationes vid. Index I. Genus dicendi Eusebianum quale? I. prooem. not. 5. L. C. prolog. not. *). c. IX. not. 2. Excurs. I. p. 525. Eusebii aliorumque de imaginum vi sententiae I, 3. p. 14. not. Eusebii in vita Constantini scribenda consilia et illius operis indoles I, 11. p. 24 sqq. cf. Praef. II, 23. not. 4. III, 59. not. 7. IV, 51. not. 3. IV, 54. not. 2. Eusebius primum conspexit Constantinum per Palaestinam proficiscentem I, 19. not. 3. perversiorem subinde orationis cursum tenet I, 47. not. 1. I, 48. not. 2. ordinem decennaliorum in rebus Constantini commemorandis secutus IV, 40. not. 3. Eusebius librorum de vita Constantini M. scriptor II, 43. not. 1. III, 61. not. *). an Constantini consilio sententias quasdam in historia ecclesiastica protulerit et usurparit II, 55. not. 1. Eusebius miseras persecutorum mortes eodem modo spectat quo Lactantius ibid. Cf. S. C. c. XXIV. not. *). De chiliasticarum opinionum in Eusebio vestigiis quid statuendum III, 15. not. 5. Eusebius mysticos et allegoricos sensus in libris sacris aucupatur III, 33. not. 3. ext. p. 189. IV, 45. not. 10. Eusebii insolentior de statu animorum post mortem opinio III, 46. not. 4. coelibatus studium IV, 26. not. 2. cf. L. C. c. XVII. not. 8. Eusebius episcopatum Antiochenum repudiat III, 59. not. 10. III, 61. Eusebii eloquentia qualis fuerit L. C. prolog. not. *). c. VI. not. 25. c. XI. nott. 1. 14. Eusebius *φιλωνίζων* et *πλευρονίζων* L. C. c. III. not. 11. c. V. nott. 8. 11. c. VI. nott. 11. 25.
- c. XVI. not. 18. Eusebii homiliae adversus Sabellium I. C. c. XIV. not. 3.
- Eustathius, Antiochenus episcopus, eius depositio et turbae ob eam motae III, 59 sqq. et nott.
- Eutropia, socrus Constantini III, 52. not. 1.
- Exceptores IV, 44. not. 1.
- F.**
- Fatum et casus fortuitus nullus est S. C. capp. VI. VII.
- Fausta III, 52. not. 1.
- Finis cuiusvis rei semper est respiciendus I, 7. p. 18. not.
- Fiscalium praediorum famuli II, 84. not. 5.
- G.**
- Galerius I, 13. I, 26. not. 1. I, 27. nott. 4. 5. I, 56. nott. 3. 4. I, 57. S. C. c. XXV. not. 7.
- Gentiles cur in templis pernoctare soliti sint III, 56. not. 2.
- Deorum cultus apud gentiles L. C. c. XI. p. 456 sq. c. XIII. Homines a gentilibus diis mactati ibid. c. XIII. not. 13. p. 472 sqq. c. XVI. not. 15.
- Georgius III, 62. not. 7.
- Gynaecia II, 20. not. 8. II, 34. not. 2.
- H.**
- Haereseos et haeretici notio satis ambigua III, 66. not. 5. Haeretici a Schismaticis quomodo differant ibid.
- Helena, Constantini mater, in Palaestinam profecta ecclesias aedificandas ex voto curavit III, 41 sqq. III, 42. nott. 3. 4. L. C. c. IX. not. 19. Eius animi indoles III, 42. not. 2. III, 43—46. mors et funus III, 46. III, 47. not. 1.
- Heliopolis III, 58. L. C. c. XIII. p. 473.
- Hermeneutae IV, 32. not. 1.
- Hierophantae L. C. prol. not. 7.
- Historicum non omnis rei ignorantia excusat I, 11. p. 26. not.
- Hominis dignitas L. C. c. IV. c. VI. p. 431.
- Hosius Cordubensis II, 63. not. 1. II, 73. not. 1. III, 7.

I.

Ignes in mysteriis paganorum IV, 10. not. 1.

Imagines vid. sub v. Eusebius.

Immortalitas animi S. C. c. XXIII. p. 399 sq. L. C. c. VI. p. 432.

Imperatores temporum suorum felicitatem et clementiam praedicari studebant III, 53. not. 5.

Imperatorum imagines quemodo pingi solebant IV, 7. not. 4.

Imperatorum Byzantinorum mos conciones catecheticas et de rebus sacris habendi IV, 29. not. 2.

Imperatores Romani quinquennalia, decennalia, vicennalia et tricennalia quando celebraverint IV, 45. not. 12. L. C. c. III. not. 4. Imperatoribus Rom. provinciales coronas aureas offerre solebant L. C. c. VI. not. 2.

In Iordane plures Christiani olim lavari solebant et baptizari cupiebant IV, 62. not. 2.

Indi I, 8. not. 2. IV, 7. 50.

L.

Labarum I, 28. 29. 30. I, 37. not. 1. et Excurs. I., II, 7—9.

Lactantii de vitio et malo sententia II, 48. not. 3.

Laetiores de morte notiones et formulae dicendi apud patres aliosque obviae III, 46. not. 3.

Add. L. C. c. VI. p. 432.

Latiaria L. C. c. XIII. not. 20.

Leus eiusque filiae L. C. c. XIII. not. 18.

Lex Papia et Iulia IV, 26. not. 2.

Licinius vexat Christianos I, 49. 51. 52. 54. 56. 58. II, 66. not. 2.

et alios ei subiectos I, 55. not. 2. II, 1. not. 2. Licinii bella cum

Constantino I, 50. I, 52. not. 1. Leges Licinii I, 51. 53. Eius

avaritia et iniquitas I, 55. Eius de religione opinio Excurs. I.

p. 515. not. 12. Licinii a Constantino victi mors II, 11. 12.

17. II, 18. not. 1. III, 29. not. 2.

Linyphia II, 34. not. 2.

Lites de pascha III, 5. 18. 19. 20. Iudaei duplex pascha eodem

anno celebrantes III, 18. not. 6.

M.

Macarius Hierosolymorum episcopus III, 29. 30.

Magorum artes L. C. c. XIII. not. 4. Maior natu filiorum minoribus in regni successione antefertur I, 21. not. 3.

Mambre III, 53.

Marianus notarius IV, 44. not. 1.

Martyrum laudes et quae in eorum honorem a Christianis solebant fieri S. C. c. XII. nott. 9. 10. 11. c. XV. In campo

martyres extremo supplicio afficiebantur S. C. c. XXII. not. 7.

Maxentius I, 18. I, 26. 33. 35 sqq. I, 47. not. 1. S. C. c. XXV. nott. 7. 10.

Maximianus I, 13. 18. 47. Maximianus cum Maximino saepe confunditur I, 47. not. 1. I, 55. not. 4. p. 70.

Maximinus I, 18. not. 3. I, 26. not. 1. I, 47. not. 1. I, 56. not. 3. I, 58. not. 1. I, 59. II, 43.

p. 114. not. S. C. c. XXII.

Meletiani II, 62. not. 1. III, 4. not. 1.

Melicarthus L. C. c. XIII. not. 8.

Memphis S. C. c. XVI.

Mensem lunarem triginta diebus metiri veteres soliti L. C. c. VI. not. 29.

Meridianae horae quae propriae vocantur I, 27. p. 44. not. Excurs. I. p. 524.

Methrodorus philosophus IV, 50. not. 1.

Metropolitae II, 46. not. 6.

Militia species quaedam servitutis temporariae II, 11. not. 1.

Mithriaca sacra III, 43. not. 6.

Monarchia imperii forma optima L. C. c. III. p. 420.

Montanistae III, 64. 65.

Moses S. C. c. XVII.

N.

Nabuchodonosorus S. C. c. XVII. not. 9.

Narcissus III, 62. not. *)

Neophyti IV, 62. not. 11. Solennis super neophytis precatio ibid.

Nicomedia, metropolis Bithyniae III, 50. nott. 1. 3.

Nili sacerdotes androgyni IV, 25. not. 4.

Notarii IV, 44. not. 1.

Nova Hierosolyma III, 33. not. 3.

Novatiani III, 64. III, 65. not. 3.

Numerorum, monadis, triadis

decadis etc. rationes subtiliores
L. C. c. VI. p. 432 sqq. not. 25.
Nummi cum Helenae, matris Con-
stantini, effigie III, 47.

O.

Obodas L. C. c. XIII. not. 9.
Origenes *ὀρθόδοξος* dictus III, 21.
not. 1. p. 174.

P.

Paradisi situs ex opinione vete-
rum S. C. c. V. not. 5.
Paredri daemones L. C. c. XIII.
not. 4.
Parochiales ecclesiae II, 46. not. 5.
Paschatis vigilia luminum et ce-
reorum splendore celebrata IV,
22. not. 6.
Pauliani III, 64.
Pecuniae apud veteres depone-
bantur in templis I, 14. not. 5.
Peraequatores IV, 3. not. 1.
Philo L. C. c. VI. nott. 25. 27.
Philosophi S. C. c. IX.
Phoenix avis IV, 72. not. 1.
Plato S. C. c. IX. p. 354 sq. L. C.
c. VI. not. 11.
Pluto L. C. c. VII. p. 437.
Poëtae S. C. c. X.
Praefecti praetorio II, 46. not. 7.
III, 31. not. 2. IV, 1. not. 2.
IV, 35. not. 6.
Praesides provinciarum II, 44.
not. 2.
Preces quas vetus ecclesia in mis-
sa fidelium ad altare fecit IV,
45. nott. 7. 8. Preces nonnul-
lae tanquam Collectae recitatae
IV, 45. not. 1.
Proponatur solebant imperatores
edictis adiicere II, 42. not. 7.
II, 60. not. 6. III, 65. not. 5.
Protagoras S. C. c. IX. not. 4.
Providentia dei universalis et spe-
cialis IV, 29. p. 278.
Pythagoras S. C. c. IX. not. 5. c.
XI. not. 35. c. XVII. p. 379.

S.

Sacrificia Christianorum quatenam?
Excurs. III. p. 534 sqq.
Saporis, regis Persarum ad Con-
stantinum M. legatio IV, 8.
Schismatici et haeretici quomodo
differant III, 66. not. 5.

Scholae aetate Constantini condi-
tae et religio Christi propagata
L. C. c. X. p. 451. c. XI. not. 9.
Scythae pro Gothis positi III, 7.
not. 3. IV, 5. not. 2.
Severus I, 18. not. 3. I, 26. not.
2. I, 27.
Sibyllina carmina S. C. c. XVIII.
nott. 5. 18. Sibyllistae ibid. p.
383.
Silentia quid? IV, 29. not. 2.
Silvae sacrorum causa olim dedi-
catae III, 55. not. 3.
Socrates S. C. c. IX. not. 4.
Solonis dictum I, 7. p. 18 sq.
Strategius III, 62. not. 2.
Synodus Nicaena oecumenica III,
6. 7. IV, 47. Episcoporum in ea
congregatorum numerus quan-
tus fuerit III, 8. not. 3. Quo
in loco et quando illa sit ha-
bita III, 10. nott. *). 2. III, 15.
not. 1. Add. III, 18. Acta syn-
odi Nicaenae nulla exstant III,
14. not. 3.
Synodus Tyri habita IV, 41. 43.

T.

Templa in lucis et locis editis non
raro exstructa III, 55. not. 4.
p. 217. Flagitia omnis generis
in templis et lucis commissa
ibid. not. 5.
Temporis rationes subtiliores L.
C. c. VI. nott. 11. 25.
Terebinthus III, 53. nott. 1. 3. 4.
Terra mater dicitur S. C. c. I.
not. 4. L. C. c. XI. not. 19.
Theodorus episcopus III, 62. not. *).
Theodorus episcopus IV, 43. not. 6.
Theodotus episcopus III, 62.
not. *).
Theogonius episcopus IV, 43-
not. 6.

U.

Ursacius episcopus IV, 43. not. 4.
Usous L. C. c. XIII. not. 8.

V.

Valens episcopus IV, 43. not. 4.
Valentiniani III, 64. Valentini
opinio de paradiso S. C. c. V.
not. 5 ext.
Valerianus imperator IV, 11. not.
3. S. C. c. XXIV. not. 2.

Vela in ecclesiis III, 48. not. 3.

Veneris Aphacitidis (Libanitidis)
templum III, 55. L. C. c. VIII.
not. 7. Eiusdem templum He-
liopoli III, 58.

Veteres magnos et claros viros
aliter quam propriis nominibus
designare solebant I. p. 8.

Vicarii, comites et proconsules
II, 44. not. 2. III, 31. not. 2.
IV, 36. not. 6.

Viduae diaconissae et presbyterae
L. C. c. XVII. not. 8.

Virgilius vaticinans de Christo S.
C. c. XIX. c. XX. not. 14.

Vitii ac mali necessitas II, 48.
not. 3.

Vota publica pro decennialibus fe-
stis auspiciandis et ineundis
sub senioribus imperatoribus
adi solebant cuiusque decennii
initio I. proem. not. 2. p. 8.
Cf. IV, 47. not. 3.

Z.

Zamolxis L. C. c. XIII. not. 10.

I N D E X I V.

VERBORUM ET FORMULARUM LOQUENDI.

[Verba quibus asteriscus praefixus est, a lexicographis et ipso SUICERO in thes. eccles. fere omnia praetermissa, plane innovavit recentior et ecclesiastica Graecitas. Similiter vero plures aliae voces et loquendi formulae quibus asteriscus non praefixus est, vel formae vel significationis insolentia sunt insigniores quas lectores facile ipsi agnoscent.]

A.

ἀγαπητός L. C. c. XIII. p. 472. τὰ μονογενῆ καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων et τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων, quos unicos habebant liberos, interp. Val. Cf. ibid. ὡς καὶ τὰ φίλτατα θύειν αὐτοῖς et SUICER. thes. T. I. p. 28. BRETSCHEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 7. ed. II.

ἀγειν σύνοδον III, 10. not. 1.

ἀγένητος S. C. c. I. p. 414.

ἀγήρως I, 9. not. 4. et *Addenda* ad IV, 67.

ἀγχινοια II, 51. not. 5. II, 68. not. 3.

ἀγχιστεῖς, οἱ II, 35. not. 5.

ἀγωνοθετεῖν et ἀγωνοθέτης III, 12. not. 7.

ἀδάμαντος ψυχὴν κραταιότερος L. C. c. XVII. p. 497.

ἀδειλήτως, ἀνδηλήτως, ἀναντιφύητως et ἀδηρότως II, 4. not. 7.

*ἀδιαπτώτως III, 18. p. 169.

ἀδολεσχεῖν περὶ τι S. C. c. IX. not. 2.

*ἀειπαρθένος IV, 28. L. C. c. XVII. not. 8. *Αειπαῖδες* habet Palladius vit. Chrysost. T. XIII. p. 54. ed. MONTEF.

ἀθεεὶ et ἀνευ I, 38. not. 3.

αἰθήρ L. C. c. XII. not. 2. Ibid. p. 463.

αἰθριον, atrium III, 35. not. 2. μεσαύλιον, area, subdivale spatium III, 39. nott. *) 2. 3.

αἵματα, τὰ I, 7. 57. L. C. c. II. p. 416. c. IX. Vid. REITZ. ad Lucian. T. III. p. 590.

αἰτιατός S. C. c. XI. nott. 25. 26.

αἰών L. C. c. VI. not. 11.

*αἰωνοθαλής, perpetuo virens I. prooem. 2. p. 10. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 681.

ἀλήθεια III, 58. not. 8.

ἀκαρῆς ῥοπή ὄρας, ἀκαριαῖος II, 12. not. 6.

ἀκριβῆς λόγος et λογισμὸς III, 19. not. 5.

ἀκροστιχίς S. C. c. XVIII. not. 6.

ἀκωκαὶ μαίφονοι II, 51. not. 4.

ἀλιεύς L. C. c. XVII. p. 496. εἰπεῖν — ποιῆσαι αὐτοὺς ἀλίεας ἀνθρώπων. Vid. SUICER. thes. T. I. p. 190 sq.

ἀλλάσσεσθαι, ἀντικαταλλάσσεσθαι τί τινος, ἀντί τινος L. C. c. V. n. 2.

ἀλλοῖος εἶναι περὶ τινα, alienato animo esse in aliquem III, 59.

ἄλσος III, 55. not. 3.

ἀμείβεσθαι τινα, vicem alicui re- pendere I, 46. IV, 34. Cf. VALCKENAR. ad Eurip. Phoeniss. 572.

ἀμελλητὶ et ἀμελητὶ III, 66. not. 5.

ἄμιλλα S. C. c. XII. not. 3. πρὸς ἄμιλλαν ζῆν.

ἀμφιβολία IV, 62. not. 4.

ἀμφιεννύναι χρώμασι, ἀνθεσι L. C. c. VI. p. 430. Cf. ibid. p. 431. γῆν παντοίοις φυτοῖς ἐστεφανώσεν et ἕαρος πολυκαρπία τὸν συμπαντα στεφανώσας αἰῶνα. Et cap. IX. init. ἀναθήμασι — ἐστεφανοῦντο οἱ ναοί. Ibid. p. 450. παντοίοις ἐστιφάνου κάλλεσι. Matth. VI, 80. Luc. XII, 28. Hebr. II, 7. 9.

ἄμφιθρον III, 43. not. 3.

ἄμφιλαφής πλοῦτος I, 14. p. 30. ἄλλος

ἄμφιλαφής II, 5. Val. lucus opac-
cus vertit. Cf. Lucian. Tom. III.
p. 23. ed. REITZ. et MORUS. diss.
theoll. et philoll. T. I. p. 404.*

ἄν III, 58. not. 8. p. 223.

ἀναβλυστάειν ἐξ ἀνύχου καὶ ἀλή-
κτου θεότητος dicitur ὁ λόγος L.
C. c. I. p. 414. De voce ἀναβλυ-
στάειν (?) cf. BAST. app. ep.
crit. p. 55.

ἀναβολή S. C. c. II. not. 4.

*ἀνάγειος III, 37. not. 1. III, 50.
nott. 6. 7.

ἀναγεννᾶσθαι dicitur de regenera-
tione, id est, de *secunda* eaque
spirituali hominis creatione et
novae eiusque praestantioris ve-
luti vitae donatione quae fit ac-
cepto baptismo IV, 62. p. 320.
Cf. BRETSCHNEIDER. lexic. N. T.
Vol. I. p. 71., qui quidem recte
contendit, ἀναγεννῶ neque apud
patres eccles. esse regenero, i.
e. in priorem statum restituo,
sed ἀνὰ potius retinere notio-
nem *surgendi in altum* (cf. BRETS-
SCHNEIDER. sub ν. ἀνακαινῶν, ἀνα-
καίνωσις), mihi quidem non pro-
bavit locis Cyrill. Hierosol. orat.
de Sim.: μετὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀνα-
γεννήσεως εἰς τὴν ἀνω Ἱερου-
σαλήμ ἀνελήλυθε. Clem. Alex.
protrept. 11. ὁ λόγος ὁ ἀναγεν-
νῶν τὸν ἄνθρωπον, εἰς ἀλήθειαν
αὐτὸν ἀναφέρων. Contra vid.
Chrystostom. catena in cap. III.
Ioh. p. 86. Ὡσπερ γὰρ ὁ ἀνιστά-
μενος μετὰ τὸν θάνατον, αὐθις
γενέσθαι δοκεῖ. οὕτως ὁ ἐν τῷ
βαπτίσματι ἀναγεννώμενος, ὥσπερ
ἐναποθανῶν πρότερον τῷ
ὔδατι, οὕτως ἐκίθειν τῇ δυνάμει
τοῦ πνεύματος ἀνιστάμενος, ἀνα-
γεννῶσθαι λέγεται et reliqua alla-
ta SUICER. thes. T. I. p. 244. Cf.
T. II. p. 549 sq. 1 Petr. I, 3. 23.
II, 2. ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη.

ἀναγνώσματα = θεῖαι βίβλοι IV, 35.
extr.

ἀναγραφὰς ποιῆσθαι τινος I, 55.
not. 2.

ἀναζωπυρεῖν I, 12. nott. 5. 6.

ἀναίδην III, 58. De hac voce vide
quae annotavi ad Euseb. H. E.
VIII, 14. T. III. p. 63.

*ἀνακαινοῦσθαι IV, 62. p. 321. not.
10. Add. WANL. clav. N. T. Vol.

I. p. 67. ed. II. SUICER. thes. T.
I. pag. 275 sq.

ἀνακαλιῶσθαι τὰς ἀΐδας II, 34. p.
105.

*ἀνακαμπτήριον IV, 59. not. 1.

Anacoluthon I, 10. not. 1.

ἀνακρούεσθαι τὴν ἄλογον καὶ ἄμορ-
φον καὶ ἀνείδειον τῶν σωματίων οὐ-
σίαν dicitur ὁ λόγος θεοῦ L. C.
c. XI. p. 460. Cf. c. XII. p. 466.
c. XIV. p. 479.

ἀνύμνησις ἐτ' ἀναβιώσις L. C. c. XV.
not. 1.

ἀναπεταννῖναι γνῶσιν τινι S. C. c.
V. p. 346. ἀναπ. τοῦ λογισμοῦ τὰς
πύλας L. C. c. XVI. p. 490. —
ἀναπταμένον πεδίον etc. S. C.
c. VI. not. 21.

ἀνάπτεσθαι I, 37. τῆς ἐκ θεοῦ συμ-
μαχίας ἀνημμένος.

ἀναρτᾶν ἐλπίδας τινι I, 27. ἐπὶ τοῖς
L. C. c. XV. p. 484. Vid. DOR-
VILLE ad Charit. p. 342 sq. BU-
DAEI Comment. ling. Gr. p. 904
sq.

ἀνάστασις II, 60. not. 6. — ἀνάστα-
σις vid. VALESII epistola p. 501
sq.

*ἀναστοιχοῦσθαι III, 46. not. 4.

ἀνατετραετηρίδα et ἀνὰ τετραετηρίδα
L. C. c. XVII. not. 17.

ἀναφέρειν τὴν τῆ μνήμη I, 58.

ἀναχαιτῆειν τὸν λογισμὸν πρὸς τὸ
ἔμπαινον II, 72. Cf. BUDAEI. com-
mentt. linguae Gr. p. 574. REIS-
KE ind. in Demosthen. p. 62.

ἀνδρόγυνος IV, 25. not. 4. p. 272 sq.

*ἀνεπισκιαστός, non obscurus L. C.
c. XVIII. p. 500. λαμπραῖς καὶ
ἀνεπισκιαστοῖς φωναῖς.

ἀνηγμένον et ἀνημμένον, τὸ S. C.
c. XX. not. 17.

ἄνθος et ἀσθενής I, 3. not. 2. p. 12.
Cf. III, 3. not. 2. — ἄνθους
λούλοις I, 12. p. 27. iuvenili la-
nugine, Val., mit sprossendem
Milchhaar, Stroth. interp. —
ἄραλοις ἄνθει, ῥημάτων φράσει
κεκαλλιπημένοις, elegantium ver-
borum flosculis, summo cum ar-
tificio decoratis, Val. interp.,
L. C. prolog. init.

ἄνθότου L. C. c. XVII. not. 17.

ἄνθρωπος, ἀναλαμβάνειν ἄνθρωπον
L. C. c. XIV. not. 5. — ἄνθρω-
ποι, οἱ, τοῦ θεοῦ = οἱ ἐπίσκοποι
III, 15. p. 166.

*ἀνοιγία L. C. c. XVII. p. 495. Vid.
LOBCK. ad Phryn. p. 729.

- ἀνομβρεῖν ἄνωθεν ἐξ ἀγαθοῦ πατρὸς
ὡς ἐξ ἀεννάου καὶ ἀπέλου πηγῆς
λόγοις ἀρήτοις dicitur θεὸς λό-
γος L. C. c. XII. p. 462.
- ἀνόητος et ἀνόητος II, 48. not. 3.
- *ἀντεπαρῦεσθαι ἐκ τινός, haurire
vicissim aliquid ex aliquo L.
C. c. XIV. p. 480.
- *ἀντιδυσωπεῖν IV, 83. ἀντιβολούν-
των — ἀντεδυσώπει, ipse oblu-
ctans benigne persuadebat, interp.
Val., weigerte er sich ernst-
lich, Stroth. Cf. LOBECK, ad
Phrya. p. 190. not. *).
- ἀντιλογία et αἰτιολογία IV, 35.
not. 1.
- ἀντιλογικὸς λόγος S. C. c. IX. p.
354. παλῶν περὶ τοῦ ἀντιλογι-
κούς λόγους.
- ἀντιφθέγγεσθαι πρὸς τι II, 39.
- ἀντίφιχον L. C. c. XV. not. 19.
- ἀντοπτεῖν (?), αὐτοπτεῖν L. C. c. I,
not. 11.
- ἀνωθεν τε καὶ πάλαι, positum ἐκ
παραλήλου, a principio et diu,
iampridem II, 24. init. Cf. BRET-
SCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I.
p. 107 sq. ed. II. ἄνωθεν ἀφ'
ὑψηλοῦ L. C. c. VIII. not. 6.
- ἀξία IV, 67. not. 2. οἱ ἐπ' ἀξίας.
- ἀξιος L. C. c. V. not. 11. Cf. ibid.
p. 425. verba: ὧν τῆ παρα-
θέσει — βίου τιμια. — ἀξιος
ἡλίου-III, 55. L. C. c. VIII. p.
442.
- ἀπαγγεῖλα et ἐπαγγεῖλα I, 10. not.
p. 24.
- *ἀπαράθραυστος, inexpugnabilis I,
27. p. 41.
- ἀπαρνεῖσθαι τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως
III, 55. p. 217. Val. vertit: „abdi-
cata sexus sui gravitate“ Stroth.:
„verlaeugneten die Würde ihres
Geschlechts.“ L. C. c. VIII. p. 442.
— L. C. c. V. p. 423. τὸν βασι-
λέα τῶν ὄλων ἀπαρνηθεῖς.
- ἀπαρχή L. C. c. XV. not. 16.
- ἀπάνγασμα φωτὸς πατρικοῦ dicitur
λόγος, dei filius L. C. c. III. p.
420. Cf. BRETSCHEIDER. Lexic.
man. in N. T. Vol. I. p. 114 sq.
ed. II. SUICER. thes. T. I. p.
425 sq.
- ἀπεριβλέπτως et ἀπερισκέπτως II, 16.
not. 1.
- ἀπερίστατον, τὸ, I, 43. not. 4.
- ἀπίστος, ἄπιστος, ἄπιστος L. C.
c. XVI. not. 7.
- ἀπλατῶς L. C. c. XII. not. 23.
- ἀπὸ λόγου, praeter rationem, te-
mere II, 25. ext.
- ἀπογνώσκειν I, 42. ext. τὸν συφο-
σύνης κόσμον τῶν ἀνθρώπων ἀπε-
γνώσκει, pudicitiae et continen-
tiae honestatem ab hominibus
neutiquam praestari posse censuit,
interp. Val., so travele er den
Menschen die Tugend der Ent-
haltsamkeit gar nicht zu, Stroth.
- ἀποδιδῶναι II, 2. not. 1. II, 81. not.
2 ἀποδῶν et ἀποδιδόειν.
- ἀποικία III, 66. not. 6.
- ἀποκαθίστασθαι, ἀνθίστασθαι et
ἐξίστασθαι II, 39. not. 4.
- ἀποκηρύττειν ἐναντὶν τινός S. C. c.
XVII. not. 1.
- ἀπόκληρος S. C. c. XVII. not. 1.
- ἀποκλίνειν Excurs. I. p. 523 sq.
ἀποκλινοῦσης τῆς ἡμέρας.
- *ἀποκρύφως S. C. c. XIX. p. 387.
φανερῶς τε ἅμα καὶ ἀποκρύφως δι'
ἄλληγοριῶν τὰ λεχθέντα.
- ἀπολαμβάνεσθαι I, 7. κόμοις ἀπο-
ληφθέντα καὶ μέθαις, comessa-
tionibus et temulentia confe-
ctum, interprete Val., durch
Fressen und Saufen hingeworfen,
Stroth. — ἀπολαμβάνειν et ὑπο-
λαμβάνειν III, 41. not. 1.
- ἀπόρρητα, τὰ, I, 57. not. 1.
- ἀπόρρησια L. C. c. II. p. 420. IV. p.
421. c. V. p. 422. Cf. Athenagor.
deprecat. XXII, 3. p. 162 sq.
ed. LINDNER.
- ἀποτολμᾶν IV, 48. τῶν τοῦ θεοῦ
λειτουργῶν τις ἀποτολμήσας, εἰς
αὐτοῦ πρόσωπον μικρόριον αὐτὸν
ἀπέφηνεν. Cf. ibid. paulo post:
μὴ τοιαῦτα τολμᾶν — φθέγγεσθαι.
BRETSCHEIDER. Lexic. N. T.
Vol. I. p. 148. WAHL. clav. N.
T. Vol. I. p. 137.
- ἀποτρόπαιος et προστρόπαιος II, 31.
not. 3.
- ἀποφράττειν στόμα τινός L. C. c.
XVII. p. 497.
- *ἀπροστάτης = ἀπροστάτεντος, ἄνο-
μος III, 55. not. 9. L. C. c. VIII.
not. 8.
- ἀπρόοπτος S. C. c. I. p. 338. τῆ
τῶν χυδαίων ἀνθρώπων ἀπροόπτου
φορᾶ, temerarium impetum vulgi,
Val. interp.
- ἄρειν S. C. c. XV. p. 375. τὰ ἀμφί-
βολα πρὸ τῶν ἀραρότων προαι-
ρεῖται.
- ἀρετὴ et ἀκοή confunduntur I, 5.
not. 5. ἀρετὴ II, 23. not. 2.

ἀρχαῖα II, 31. not. 4.
 ἀρχαίων I, 3. not. 8.
 ἀρχέτυπος ἰδέα L. C. c. V. not. 8.
 πρὸς τὴν ἀρχέτυπον τοῦ μεγάλου
 βασιλέως ἀπεικονισμένος ἰδέαν.
 Add. SUICER. thes. T. I. p. 525
 sq.
 ἀρχιερεὺς μέγας, ἀρχιεπίσκοπος di-
 citur λόγος, dei filius L. C. c.
 III. p. 420. Cf. SUICER. thes.
 T. I. p. 534.
 ἀρχὴν, τὴν III, 60. not. 25 ext.
 ἀσεβείας ἔγκλημα L. C. c. XV. not.
 18.
 ἀστὺ dicitur κατ' ἐξοχὴν Roma I,
 35. 37. Constantinopolis III, 48.
 Praeterea notanda duplex quae
 locis laudatis legitur, vocis for-
 ma, ἀστὺς et ἄστιος. Cf. Lu-
 cian. T. II. p. 404, ed. REITZ:
 ἀσχήματιος, figura carens S. C.
 c. XXI. p. 394. L. C. c. IV. p.
 421.
 ἀτρωτος et ἄτρωτος I, 46. not. 1.
 αὐ et οὐ I, 7. not. 4. αὐ et οὐ I,
 12. not. 7.
 αὐλιος IV, 7. not. 1.
 αὐλή III, 39. nott. *) 2. 3.
 *αὐτοαγαθὸν L. C. c. XII. not. 6.
 Cf. c. XIV. not. 10.
 αὐτόματον τέλος II, 35. p. 107. not.
 αὐτὸς II, 47. not. 5. αὐτὸς et αὐ-
 τὸς IV, 13. not. 5.
 αὐπνος I, 46. not. 1.
 ἀφαιδής L. C. c. VII. not. 7.
 ἀφηνιάν IV, 5. Cf. LOBESCK. ad
 Phryn. p. 79 sqq.
 ἀφιέρωσις IV, 40. not. 6.
 ἀφίεται εἰς ἐμὲ III, 62. not. 6. cf.
 IV, 2. διὰ πάντων ἐλθόντος —
 παραδειγματος.
 ἀφοσιούσθαι I, 10. not. 1.
 ἄψις I. prooem. p. 9. IV, 69 ext.
 L. C. c. I. p. 410. c. V. p. 425.
 Vid. SUICER. thes. T. I. p. 611
 sq. MATTHAEI Chrysostom. ho-
 mill. Vol. I. p. 81. not. 42.

B.

βάλλειν καὶ ἀκοιτίζειν λόγων βολαῖς
 L. C. c. XVII. p. 493.
 βασιλεῖον I, 15. not. 1. IV, 17. not.
 4. IV, 33. not. 2.
 βασιλεύουσα, ἡ, πόλις III, 7. not. 6.
 III, 47. not. 1.
 βασιλεὺς μέγας et deus dicitur et
 Constantinus I, 14. not. 3. L. C.
 c. I. p. 410 sq. not. 4. Add. ibid.
 c. VI. p. 431. c. VII. p. 438 sq.

p. 440. c. VIII. p. 442. c. X. p.
 452. Cf. βασιλικὸν ζῶον.
 βασιλική, ἡ, basilica III, 31. 32.
 Cf. III, 33.
 βασιλικὸν ζῶον L. C. c. IV. p. 422.
 βασιλικὸς νόμος L. C. c. III. not.
 10. βασιλικὸς λόγος L. C. c. XI.
 not. 1. βασιλική πορεία, ἡ = πο-
 ρεῖα πρὸς τὸν βασιλέα i. e. ad deum
 III, 54. L. C. c. VIII.
 βασιλὶς II, 29. ἐξαιρετον τε καὶ βα-
 σιλιδα (ἐλπίδα) — καθιδουσαίμενα.
 Cf. SUICER. thes. T. I. p. 671.
 BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
 Vol. I. p. 206.
 βελτίωσις, ἡ, ἐπὶ τὸ κρεῖττον IV, 9.
 not. 2.
 βλος I, 5. not. 4.
 βλοσυρὸς (? βλοσυρὸς) = καταπλη-
 κτικός IV, 7.
 βομβεῖν S. C. c. VI. not. 25.
 βουλευτήριον II, 20. p. 94. not. 3.
 τοὺς βουλευτηλοῖς ἐγκριθέντας, qui
 curiis addicti fuerant, Val. in-
 terp. Stroth. vertit: „welche
 zu Stadt-Frohndiensten verur-
 theilt waren.“ Cf. II, 30.
 βραβεύειν III, 12. not. 7.
 βρῖθειν seq. genitivo S. C. c. V.
 not. 6.

Γ.

*γαληνιαῖος = γαληναῖος IV, 10 ext.
 *γάννησθαι IV, 46 γαννημένω ἔφηκε.
 Cf. Evagrius H. E. III, 89. p.
 373. edit. READING. χαρίεις τῆς
 ἐδόκει καὶ φαιδρότητι γαννημένος δ'
 Ἀναστάσιος.
 γάδος sensu bono, generosus I,
 20. Vid. Excurs. XIV. ad Euseb.
 H. E. T. III. p. 437 sqq.
 γεγωνότερος III, 28. not. 1.
 γένεσις IV, 35. not. 1. — S. C. c.
 IV. init. ἡ κατὰ χρόνον ἀρχὴ γένε-
 σις καλεῖται.
 γενετὸς L. C. c. I. p. 41. c. VI. p.
 434.
 γενναῖος III, 56. not. 5.
 γῆ, χώρα supplendum I, 7. p. 19.
 ἐπ' ἄλλοδαπῆς καὶ πολεμίας. I, 25.
 τῆς οἰκίας, ab imperiā καὶ fini-
 bus, interp. Val. II, 30. τῆς
 ἐνεγκούσης, id est, terra patria.
 Cf. REITZ. ad Lucian. T. II. p.
 758. 65.
 γνώσκειν I, 19. not. 3.
 γνώμη III, 60. not. 11.
 γνώσις πρὸς τινα I, 8. p. 21. Cf.

- Λ. C. c. IX. p. 445.** τὴν δ' εἰς τὸν πύκτων βασιλεία γινώσκον τε καὶ εὐσεβίαν.
γράμμα et πράγμα II, 42. not. 8.
Cf. II, 72. not. 8.
γράφειν III, 1. not. 3. Add. S. C. p. 335. Εὐχαριστία Χριστῷ τὰς τίμας — γράφουσα = ἐπιγράφουσα.
γραφὴ Excurs. I. p. 525 sq. p. 527. not. 36.
γυμνῆ τῇ κεφαλῇ I, 54. Vid. Euseb. H. E. III, 32. T. I. p. 267.
γυναικεία ἔργα II, 20. not. 8, γυναικείον, τὸ II, 34. not. 2.

Δ.

- δαδουχῆν de astris dicitur L. C. c. I. not. 5.**
δαίμων, δαιμονικός III, 48. not. 8.
δεινός περὶ τι, alicujus rei peritus, multum in aliqua re versatus L. C. c. XI. τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς.
δυσιδαιμονία S. C. c. I. not. 11.
δεκατεύειν ἑαυτούς, se ipsos decimare L. C. c. XIII. p. 475. Cf. ἀνθρώπων δεκάτας ἀφαιρουμένους τε καὶ θύοντας.
δεξιάν, τὴν, αὐτοῦ ἐκτείνειν πρὸς ἄμνην τινός dicitur deus L. C. c. VII. p. 439. ἄνωθεν δεξιάν χεῖρα τινὶ προτείνειν ibid. c. X. p. 453. — δεξιός IV, 44 init. βασιλεῖ δεξιός ἀνὴρ, vir imperatori cum primis militibus, ut recte Val. Minus bene Stroth. dem Kaiser sehr werth.
δεσπότεια et πολιτεία II, 39. not. 4.
δεσπότης, ὁ, τῶν ὄλων III, 53. not. 8.
δεντραῖα, τὰ, et ἴσα, τὰ L. C. c. I. not. 18.
δὴ et δὲ praecedente ἐπιθετῇ, ἐπὶ δὲ III, 42. not. 1.
δῆμος S. C. c. XIX. not. 3.
δημόσια ἔργα II, 20. not. 6. II, 32. δημόσιος δρόμος III, 6. not. 1.
διὰ sq. genitivo ita ut indicet rationem et statum per quem aliquis vel aliquid quasi transeat et quem transiens assumat, unde inservit periphrasi I, 7. p. 18. ἔχωρει δὲ δι' αἱμάτων, grassatus autem est per caedes, Val. er bahnte sich seinen Weg durch Blut, Stroth. interp., i. e. sanguinem effudit, caedes patravit. Cf. Oenomaus apud Euseb. praep. evang. VI. p. 259, λατὸν πᾶν δῶμα ἔβη δι' αἵματος. — I, 9. διὰ πίστεως δὲ χωρῶν ἀρετῆς, in omni virtute se exercens, omnis

- virtutis studiosus. — λόγος χωρεῖ δι' ἔργων IV, 37. not. 1. = λόγος ἔργον γίνεται. — ἄγειν διὰ φροντίδος τὸ IV, 52. = φροντίζεσθαι τινός. Vid. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 274 sqq. cf. p. 629 sq. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 277 sqq. HEKENDORF. ad Plat. Protagor. §. 36. e. p. 512, et quos laudavi ad Euseb. H. E. VII, 24. T. II. p. 370. Cf. L. C. c. XIII. p. 473. τὴν δὲ ἀνθρώπων ἐπέλογον θύσαν. c. XV. τούτω — δι' ἐρμηνείας — βλον, eiusque tanquam interpretis ministerio etc., interp. Val.**
διαβαίνειν III, 10. not. 6.
διαγράφειν I, 31. not. 7.
διάθεσις III, 20. not. 3.
δίατα, sententia arbitri III, 23. Cf. BUDAËI commentt. linguae Graec. p. 185. p. 191. IENSIUS et REITZ. ad Lucian. T. II. p. 530 sqq. ed. REITZ., PASSOW Lexic. sub v. δίατητης.
διαλαμβάνειν III, 59. τὴν Ἀντιοχίαν ἐκκλησίαν τραγικαῖς δειλάμβανε συμφοραῖς, Antiochenorum ecclesiam tragicis quibusdam calamitatibus implevit, interp. Val. erfüllte — mit tragischen Auftritten, Stroth. Cf. PASSOW Lexic. sub v. διαλαμβάνω num. 2.
***διαμυστίζειν IV, 29. τῷ λόγῳ τινός, quodam quasi orationis flagello nonnullos verberare.**
διωρυπιέσθαι, vita excedere I, 21. extr.
***διανυκτέρευσις IV, 22.**
διαπρυγματεύεσθαι III, 54 init.
διαπρέπειν et διεξανύειν (?) τὴν ζωὴν I, 17. not. 4.
διαρρήγνυσθαι S. C. c. I. ext. διαρρήγνυμένη, σπαρτυτομένη τε ὑπὸ μεταμελείας, prae poenitentia se ipsa dirumpens et lacerans, Val. interp. Cf. Aristoph. Av. v. 2. Lucian. T. I. p. 517. p. 151. διαρρήγαῶσιν ὑπὸ τοῦ αἰθόρου. Chrysost. T. I. p. 691. C. ἀλγὸν καὶ διαπρόμοι τὴν διάνοιαν καὶ διακόπτομαι. T. XII. p. 389. E. διαρρήγνυμαι καὶ διακόπτομαι ταῖς δόξαις.
διάστασις S. C. c. VI. not. 23.
διάτονα, τὰ opp. τὰ διεξεγμένα L. C. c. XI. not. 26.
διανλος L. C. c. VI. p. 434.
διεφθείρειν III, 55. διεφθόρουσι τὸ

σῶμα, qui corpus suum — *corru-
perant*, ut recte vertit Val., L.
C. c. VIII. Cf. GRAEVIVS ad
Lucian. Soloec. T. III. p. 557 sq.
ed. REITZ.

διδασκαλία II, 47. not. 2. III, 51.
not. 2.

*δικαιοκρισία I, 58. p. 71. Omissum
hoc vocabulum non solum Sui-
cero sed etiam DU CANGIO Gloss.
Gr. p. 308. Cf. BRETSCHNEIDER.
Lexic. N. T. Vol. I. p. 505 sq.

δικαιοῦσθαι S. C. c. XI. not. 9.

δικαίω ὠνής II, 41. not. 2.

διολίχησις IV, 36. not. 6. Cf. IV,
29. extr.

διόροφος III, 37. not. 1.

διπλασιάζειν τῷ χρόνῳ τὴν ζωὴν τινος,
vitae spatium duplo maius ha-
bere aliquo I, 8 init., ubi simili
modo statim post dicitur τριπλα-
σιον ἐποιεῖτο τῆς βασιλείας τὸ μῆ-
κος.

δόγμα II, 71. not. 2.

δοκεῖν I, 11. not. 3.

*δοκῆσοφος, *δοκησίσοφος, δοκῆσαι
σοφός IV, 55. not. 4.

δολιχεύειν L. C. c. I. not. 12.

δορυφορία et δωροφορία L. C. c. V.
not. 14.

δορυφόροι III, 15. not. 2.

*δραγόμενος, *δραγούμενος, *δραγώ-
ματος IV, 32. not. 1.

δράκων, ὁ, II, 46. not. 2. Cf. II,
66. not. 2. III, 30. not. 2.

δράμα I, 10. p. 23. φανύλων ὑποθέ-
σεις δραμάτων, mala argumenta
Val. vertit, rectius autem
Stroth: „den Stoff ihrer bösen
Thaten.“ Cf. Lucian. T. II.
p. 146. ed. REITZ. τέλος ἐπέθηκε
τῷ ἐμῷ δράματι, id est, κατορ-
θώματι. — L. C. c. XV. not. 6.

δυνάμεις L. C. c. XII. not. 15.

*δυναμοῦν II, 7. ext. Vid. LO-
BECK. ad Phryn. p. 605.

δυσέλεγκτος S. C. c. I. p. 338. τὸ δυ-
σέλεγκτον τοῦ σκότους Val. vertit:
„impenetrabiles tenebras erro-
ria.“

δυσπετεῖν πρὸς τι S. C. c. XXII. p.
397. Τοὺς μὲν οὖν δημίους καὶ
στρεβλοῦντας τὰ τῶν εὐσεβῶν σώ-
ματα, ἣν ἰδεῖν κάμνοντας καὶ δυσ-
πετοῦντας πρὸς τὰ δεινὰ, ac tor-
tores quidem ac carnifices, in
cruciandis piorum corporibus de-
fessos et ad inopiam consilii reda-
ctos cernere licebat, Val. interp.

δυστοχεῖν τι, aliquid infortunatum
pati II, 27. θάνατον παρὰ τὴν ἐπι-
δυστύχησαν. II, 32. 34. Vid. IA-
COBS. A. P. p. 703.

δωμάτιον IV, 58. not. 4.

*δωματουργία, tectum III. p. 146. p.
191.

E.

ἐαυτοῦ S. C. c. XXII. not. 8.

ἐγγύθειν, protinus, confestim I, 6. 18.

ἐγείρειν θύλακτον L. C. c. VI. not.
33. ἐγείρειν τινὰ ἀπὸ χθονός ibid.
c. VII. p. 440. = ὑψοῦν, Cf.
Matth. XI, 23. Luc. X, 15.

ἐγκαθεύδειν III, 56. not. 2.

ἐγκομμα III, 54. L. C. c. VIII. p.
441. λίθων ἐγκόμματα. Cf. WAHL.
clav. N. T. Vol. II. p. 404 sq.
BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
Vol. II. p. 852 sq.

ἔθνος, provincia I, 15. 19. 22. I, 24.
not. 1. I, 54. II, 1. 20. p. 94.
Cf. II, 46. 47. IV, 27. 31. L.
C. c. VIII.

*εἰδωλικός IV, 39. S. C. p. 334.

εἰδωλολατρία et εἰδωλολατρεία II. p.
75 sq. not. 6.

εἰδωλον I, 57. extr. II, 16.

*εἰκοσαετηρικός I. prooem. εἰκοσα-
ετηρικοῖς ὕμνοις, laudatione in
eius (Constantini) vicennaliibus
dicta, interprete Vales. IV, 40.
p. 291.

εἶναι I. prooem. 2. not. 5. S. C. c.
XI. not. 17. ὁ ὢν λόγος, ὁ ὢν
θεός. S. C. c. XI. not. 38. ἐξ οὐκ
ὄντων τὰ ὄντα γενεῆσαι. Add. L.
C. c. XI. p. 458.

εἰπεῖν III, 61. not. 1. εἰς ἕκαστον
εἰς μακρόν, εἰς μακρὰν I, 7. p. 19.
I, 58. p. 71. II, 6. p. 84. III,
43. p. 201. IV, 55. init. L. C. c.
XV. p. 487. Vid. Euseb. H. E.
T. III. p. IX. not. *) — εἰς ἰσχυρά
κακῶν, εἰς τοσοῦτο ὄργης etc. II,
8. not. 8.

εἰς τις et εἰ τις II, 5. not. 8.

*εἶπουν III, 31. p. 185. IV, 42. p.
295.

ἐκ πρώτης φωνῆς I, 22. ἐξ ἐκείνου I,
12. not. 4. ἐξ αἰρέσεως S. C. c.
III. not. 10. ἐξ ἀνθρώπων, εἰ ἀν-
θρώπου L. C. c. XI. not. 2. ἐξ
αὐτοῦ, εἰ αὐτοῦ ibid. c. XII.
not. 5.

ἐκδίδοσθαι πρὸς τι, propensum,
proclivem esse in aliquid IV, 31.
Cf. IV, 29. τοὺς τ' ἀπληστία φι-

- λοχημοσύνης σφῆς αὐτοῦ ἐκδοθέντος et ind. ad Euseb. H. E. sub v. ἐκδιδόναι.
- ἐκκαθαλεῖν τὰς ψυχὰς II, 71. not. 8.
- ἐκλάμπειν τινὰ I, 8. p. 20. τὶ I, 43. p. 57. II, 2 extr.
- ἐκπίπτειν S. C. c. XII. not. 12.
- ἐκπρέπων, ἐκτρέφων, ἐμπρέπων I, 19. not. 4.
- ἐκτείνειν II, 51. not. 7. II, 71. not. 5.
- ἐκτός τινος γίνεσθαι, non obire amplius aliquod negotium II, 9. p. 86. ἐκτός, τὰ I, 54. not. 3. Stroth. vertit: „das Uebrige.“ Excurs. IV. p. 537 sqq.
- ἐκτραυφδεῖν I, 10. p. 23. Cf. BUDAËI commentt. linguae Graec. p. 1052.
- *ἐκφωνητήριον, lingua, vox S. C. c. I. p. 337.
- ἐμπελεσθαι τινι IV, 54 extr. τοῖς μὴ πρέπουσιν ἐνεπείετο, in ea quae parum decora essent, impregit, Val., ist — auf ungebührlische Dinge gerathen, Stroth. interp.
- *ἐμπεριέρχεσθαι III, 44 init. Idem vocabulum legi in Lucian. amorr. c. XI., monuit IENSIUS ad Lucian. imagg. T. II. p. 481. ed. REITZ.
- ἐμπνεῖν, ἐπιπνεῖν I, 11. not. 7.
- ἐμπορος S. C. c. XI. p. 367. ὅπως τῶν ὄντως ἀγαθῶν ἐμποροὶ γεγενημένοι, πλείοσι τῆς ἑαυτῶν σοφίας τε καὶ συντυχίας μεταδίδοιεν. Cf. PASSOW Lexic. h. v.
- ἐμφύλιος πόλεμος II, 49. not. 2. Cf. III, 1.
- ἐν μηδεμίᾳ III, 18. not. 8.
- ἐναβρύνεσθαι I, 9. παντολοῖς εὐσεβείας καρποῖς ἐνηβρύνετο, variis pietatis fructibus abundavit, interp. Val. quem sequitur Stroth. I, 19 extr. ταῖς κατὰ ψυχὴν ἀρεταῖς ἐνηβρύνετο, illustris fuit, inclaruit virtutibus animi. III, 2. Vid. DORVILLE ad Charit. p. 656. Cf. ZOSIM. IV, 50, 3.
- ἐνδιάθετος λόγος Θεοῦ S. C. c. VI. p. 350. = ἀγγέλια Θεοῦ.
- ἐνδιδόναι τινὶ IV, 9. L. C. c. V. p. 423. τούτοις ἐνδοθεῖς. De hac voce vid. Excurs. V. ad Euseb. H. E. T. III. p. 371 sq. Add. IENSIUS ad Lucian. T. II. p. 508 sq. ed. REITZ.
- ἐνδόμυχος IV, 65. Cf. Palladius de vit. Chrysost. T. XIII. p. 80. ed. ΜΟΝΤΕF. ἐνδομυχοῦσα κυκλία.
- ἐνδύεσθαι I. proem. p. 9. ὅλον αὐτὸν ἐνδυσάμενοι. Vid. Euseb. H. E. V, 1. not. 59. X, 4. not. 10. Add. Dionys. Hal. Arch. XI. p. 689. τὸν ταρκύνιον ἐκείνον ἐνδύμενοι.
- *ἐνεργεῖν I, 38. p. 52. αὐταῖς ἐνεργείαι, opere ipso, Val. interp., durch seine Mitwirkung, Stroth.
- *ἐπιστεργεῖσθαι L. C. c. V. p. 425. Vid. ind. ad Euseb. H. E. sub h. v.
- ἐνσωμάτωσις S. C. c. XVI. init.
- ἐντιθέσθαι et ἀντιτιθέσθαι II, 69. not. 4.
- ἐξάπτειν τὰς ἐλπίδας τινὶ IV, 19. p. 266. L. C. c. IX. p. 446.
- ἐξέδραι III, 89. not. 3. p. 196. III, 50. not. 6.
- ἐξετάζεσθαι ἐπὶ ἀξίαις et ἐν ἀξίαις II, 33. not. 1. ἐν ἑορταῖς καὶ ἀντισεσιν III, 18. p. 170. Vid. Euseb. H. E. VI, 34. not. 4. ind. sub h. v. T. III. p. 515.
- ἐξισότης IV, 8. not. 1. et *Addenda* ad h. l.
- ἐξομολογεῖσθαι τῷ Θεῷ, deo confiteri peccata sua I, 57. p. 70. Cf. I, 59. indic. ad Euseb. H. E. sub v. ἀνθομολογεῖσθαι. SUICER. thes. T. I. p. 1144 sq. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 94. p. 438.
- ἐξουσία I, 16. not. 2. αἱ ἐπ' ἐξουσίας. II, 58. not. 4. ἐξουσία τοῦ σπύτου II, 60. not. 4. Luc. XX, 53. Col. I, 13. Cf. S. C. p. 338. — ἐξουσία ποιητικὴ S. C. c. XX. not. 20.
- ἐξωθεν, οἱ I, 43. not. 2. Cf. I, 54. not. 3.
- ἐπαγγέλλεσθαι et ἀπαγγέλλεσθαι I, 27. not. 3.
- *ἐπαγρυπνῶς, vigilanter IV, 29. 66. Attulit iam hoc vocabulum ex Eusebio NOTHINAGRI. specim. supplementor. in Suiceri thesaur. eccles. p. 4.
- ἐπαλείφεσθαι τινὰ se contra aliquid accingere, insurgere III, 59. not. 1. Palladius vit. Chrysost. T. XIII. p. 6. ed. ΜΟΝΤΕFALC. ἀλείφεσθαι πρὸς κατηγορίαν.
- ἐπανάστασις II, 60. not. 5.
- ἐπαρχεώτης et ἐπαρχιώτης II, 24. not. 1. Add. I, 49 init. II, 47. 48. 55. 61.
- ἐπαρχος, ἐπαρχικός, ὑπαρχος, ὑπαρ-

- χικος II, 46. not. 7. IV, 1. not. 2.
 ἐπεξίεναι III, 40 ext. L. C. c. XI. p. 461. Cf. BOISSONADE ad Marin. p. 118.
 ἐπήβολος S. C. c. II. not. 1.
 ἐπηγορία II, 19. not. 4.
 ἐπί III, 26. p. 179. ἐπὶ δόξῃ τῆς τοῦ ζητουμένου ζωῆς, ut opinionem de vita eius, qui ab illis quaerebatur, adstrueret, Val. interp., zur Beglaubigung des Lebens des Gesuchten, Stroth. — ἐπὶ προσώπου III, 37. not. 4. ἐπ' ἀπιδί τινός, spe alicuius fretus, plenus L. C. c. V. p. 429. Cf. 1. Corinth. IX, 10. — ἐπιταυτό L. C. c. XVII. p. 499. Zimm. ἐπι. ταῦτά. Sed vid. not. 17.
 ἐπιβάλλειν, ἐπιλαμβάνειν, ὑποβάλλειν, ὑπολαμβάνειν confunduntur I, 3. not. 4. ἐπιβάλλειν ταῖς αἰσθήσεσι, sensibus inhaerere, indulgere. S. C. c. XI. p. 367.
 ἐπιγινώσκειν II, 71. not. 8.
 ἐπιδιδόναι ἑαυτὸν S. C. c. XXII. not. 8. Cf. L. C. c. XIII. not. 22.
 ἐπικαιρεῖσθαι et ἐπικουρεῖσθαι III, 21. not. 8.
 ἐπικηρός I, 3. Θνητοῦ καὶ ἐπικήρου τέλους. L. C. c. V. p. 425. τὰ Θνητὰ καὶ ἐπικηρα καὶ — ὑπολήμενα.
 ἐπικλίνεσθαι ὡς τινα et ἐπικ. τινα II, 61. p. 130.
 ἐπικροτεῖν τι, acclamando aliquid comprobare IV, 29 extr.
 ἐπιλαμβάνεσθαι τινος III, 21. p. 176. not. S. C. c. XI. not. 20.
 *ἐπιλαμψις L. C. c. III. p. 419.
 ἐπιλείπειν L. C. c. XIII. p. 477.
 *Ἐπιλείπει με ὁ χρόνος — δηγούμενον. Ibid. c. XVII. p. 497. Ἐπιλείπει με τὸ πᾶν τῆς ἡμέρας μήκος — περιώμενον συνιστᾶν. Hebr. XI, 32.
 ἐπιλαμβάνειν τοῖς πᾶσιν, in omnia se diffundere, dicitur λόγος Θεοῦ L. C. c. XII. p. 463. = τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρὼν, τὰ πάντα ἐπιπορευόμενος ibid.
 Ἐπιπλα, τὰ L. C. c. XI. p. 457.
 ἐπιπνοιαῖ IV, 68. S. C. c. I. c. II. c. X. c. XXVI. L. C. prolog. p. 409. c. XI. p. 455. Cf. BOISSONADE ad Marin. p. 115.
 ἐπίσκοπος et ἐπίσκοπις S. C. c. XV. not. 6.
 ἐπίσκοπος τῶν εἰσω et τῶν ἐκτὸς Excurs. IV. p. 537 sqq.
 ἐπισπένδειν III, 26. not. 6.
 ἐπιτιμία, honor S. C. c. IV. ext.
 *ἐπιτριβή, violentia, Val., Gewaltthätigkeit, Str. interp. IV, 54.
 ἐπιφανώς S. C. c. XXIV. not. 8.
 ἐπιφύεσθαι τινι, tenaciter alicui rei adhaerere, studiose agere aliquid I, 59. p. 72. Cf. BUDAER commentt. linguae Gr. p. 1356.
 ἐπόπτης Excurs. III. p. 535.
 *ἐποπτία = ἐποπτεία S. C. c. XI. p. 356. τὴν κα. τοῦ ἀεὶ κατὰ τὰ ἐντὰ ἔχοντος γένους ἐποπτίαν ποιοῦντων.
 ἐπτάχορδος λύρα L. C. c. XI. τῆς ἐπταχόρδου λύρας αὐτὸ δὴ τὸ μουσικὸν ὄργανον. Cf. Horat. carm. III, 11, 3. 4. Testudo, resonare septem Callida nervis.
 ἔργον I, 27. nott. 5. 6. Cf. III, 60. p. 230. IV, 35. ἔργον ποιῆσθαι iunctum infinitivo III, 42., ubi Val. discernere vertit.
 ἔρμα, ἔρμαιον, ὄρμη S. C. c. I. not. 1.
 ἔρμηνεύς Χριστοῦ dicitur eius corpus quo inter homines usus est L. C. c. XV. p. 481 sqq.
 ἔρῶθημα III, 10. not. 7.
 εὐαγγελῆεσθαι τινα III, 25. Cf. Euseb. H. E. III, 4. T. I. p. 191. et T. III. p. 517. V. C. III, 33 ext. BRETSCHNEIDER. Lexic. man. in N. T. V. I. p. 503 sqq. εὐδοκία S. C. c. XXIII. not. 10.
 *εὐδωρία, profusa largitio, interp. Val. S. C. c. VIII. μεταξὺ φειδωλίας καὶ εὐδωρίας. Cf. NOTHENGEL. specim. supplem. in Suisser. thes. p. 6.
 εὐθεία L. C. c. VI. not. 21. c. X. not. 3.
 *εὐθυγενής, suapte natura rectus L. C. c. V. not. 10.
 εὐκαιρος καιρός IV, 40. not. 4.
 εὐποτία I, 43. p. 57. IV, 27 ext. Cf. LOVECK. ad Phrynich. p. 353.
 *εὐρεμα S. C. c. VI. not. 3.
 εὐρύσκαιν I, 27. εὐραντο — εὐρεῖσθαι. II, 13 ext. II, 19. p. 93. II, 27. III, 56. not. 6. IV, 6. p. 252.
 εὐσέβεια, ἡ III, 31. Κεκέλευται ὑπὸ τῆς ἐραῆς εὐσεβείας, iussit pietas nostra, Val. interp. Sed Stroth.: „von meiner Gottesfürchtigkeit“ Vide quae animadverti ad Kuseb. H. E. VIII, 17. not. 10. —

εὐσέβεια et εὐγένεια S. C. c. XXII. not. 1.
 εὐσταθής I, 17. I, 44. p. 58.
 εὐσταλής I, 17. II, 20 ext.
 εὐτυχεῖν τι II, 36. p. 108.
 εὐχάριστος et εὐχαριστήριος I, 21. not. 1.
 εὐχὴν τίθεσθαι I, 14. not. 2.
 ἐφόδιον S. C. c. XXIII. not. 6.
 ἐχέγγυον L. C. c. VI. not. 1. τῶν ἀμοιβαίων τὸ ἐχέγγυον προμνώμενος.
 ἔχει φύσιν III, 26. not. 8.
 ἕως de loco seq. praeposit L. C. c. XVII. p. 498. ἀπὸ περάτων ἕως καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης. Vid. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 680. B. dd.

Z.

ζόφος σκότιος L. C. c. VIII. p. 443. Cf. Iud. v. 13. ζόφος τοῦ σκότους. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 533.
 ζυγός IV, 5. not. 3. ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγε. IV, 27. ζυγῷ δουλείας ὑπάγεσθαι. L. C. c. XVII. p. 495. τὸν τῆς εὐσεβείας ὑποδῦναι ζυγόν. Cf. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 689.
 ζωογονεῖν τι, alicui vitam dare L. C. c. XII. p. 464., ubi τὸν λόγον dicit Eusebius ἐν — σωματίων στοιχείοις διὰ παντός ἐπιχωριάζοντα καὶ πάντα ζωογονοῦντα quod Val. vertit: „cuncta animalia generantem.“ Cf. SUICER. thes. T. I. p. 1310 sq. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 535.
 ζώπυρον I, 12. not. 6.

H.

ἦ et ἦ I, 10. not. 3.
 ἦβηδὸν I, 7. p. 19. ἔθνη καὶ πόλεις ὅλας ἦβηδὸν ἐξανδραποδιζόμενος, gentes atque urbes integras absque ullo aetatis discrimine servituti subiiciens, interp. Val., brachte ganze Provinzen und Staedte, Jung und Alt in die Knechtschaft, interp. Stroth. II, 12 ext. Cf. Zosim. III, 22, 12. ed. REITEM. et HRNSTERHUIS. ad Lucian. Tim. c. XXXVII.
 ἡμερότης titulus imperatorum III, 53. p. 212.
 ἡμισφαίριον III, 38. not. 1.
 ἦν τε — ἦν τε, sive-sive I. prooem. p. 9.

ἦριον III, 47. p. 204. Cf. Lucian. T. III. p. 537. ed. REITZ. Schol. ad Apollon. Arg. I, 1165.

Θ.

*Θελητικός L. C. c. XII. p. 462. τῆ θελητικῇ δυνάμει, voluntatis vi s. facultate.
 θεολογεῖν, laudare vel deum vel Christum L. C. c. I. p. 413. c. XI. p. 457. c. XII. p. 467.
 θεολογία IV, 33. not. 3. IV, 45. not. 5. Cf. L. C. c. VI. p. 435. L. C. c. I. not. 1. — θεολογία de laude dei dicitur L. C. c. I. p. 413. c. II. p. 417. c. X. p. 452. Cf. c. XVI. p. 490. ét ind. ad Euseb. H. E. T. III. p. 519 sq.
 θεός, ὁ, ἐπὶ πάντων II, 47. not. 4. IV, 74. not. 2. Cf. L. C. c. I. not. 7. — Vocativ. θεέ II, 55. 59. Matth. XXVII, 46. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 718.
 θεοσέβεια, ἡ III, 59. not. 4.
 *θεοσημία I, 28. Cf. II. p. 76. not.
 *θεοτόκος, ἡ III, 43. not. 2. Cf. S. C. c. XI. not. 30.
 *θεοφιλεία, ἡ IV, 74. Cf. II. p. 75 sq. not. 6.
 θεράπεια λόγων III, 30. not. 1.
 θεράποντες, οἱ, dicuntur κατ' ἐξοχὴν οἱ θεράποντες τοῦ θεοῦ I, 52 init. Cf. II, 2. p. 79.
 θεωρεῖσθαι τῇ ἱστορίᾳ τινὸς IV, 7. not. 3. p. 253.
 θεωρία IV, 45. p. 300. καιρῶν — ποιούμενοι θεωρίας Val. vertit: „Propheticorum oraculorum sensus apte et accomodate ad praesentes figuras et imagines interpretantes.“ Stroth.: „theils erklärte ich, hierauf passende Stellen der Propheten.“ Sed θεωρίας potius vertendum videtur sensus mysticos s. allegoricos. Cf. ibid. τὰς ἀποκρύπτους ἀποκαλύπτοντες θεωρίας, arcanos et mysticos sensus in lucem proferentes, Val., entdeckten den verborgenen Sinn derselben, Str. interp. Add. not. 10. et AUGUSTI ad Euseb. Emesen. opuscul. p. 105 sq.
 θήκη IV, 60. not. 3.
 θήλεια νόσος III, 55. not. 8.
 διασώτης L. C. c. II. p. 416. c. X. p. 452. c. XVI. p. 490. Vid. Euseb. H. E. X, 1. not. 10.

Θνησκείν I, 22. τῶν τεθνηκότων, paulo post autem τὸν τεθνηκότα. Cf. MAITTAIRE de Graec. ling. diall. p. 463. ed. STURZ.

Θρησκεία, ἡ III, 53. not. 9.

Θρησκολεῖν IV, 72. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 679.

Θυσία ἀναιμος, εὐχαριστίας IV, 45. not. 7. S. C. c. XII. not. 9. Cf. L. C. c. II. p. 417. c. XVI. p. 490.

Θώραξ II, 16. L. C. c. IX. p. 445. εὐσεβείας θώρακι περιπεφραγμένος. Cf. interpp. ad Ephes. VI, 14. 1 Thess. V, 8. Similia leguntur in Eusebio passim.

I.

Ἰδέειν L. C. c. I. p. 414. τὴν ἀναρχὸν καὶ ἀγέννητον ἰδέειν, naturam principii atque ortus expertem, Val. interp.

Ἰδεῖν ἀγαθόν, aliquo bono potiri, frui III, 12. Cf. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. I. p. 345. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 376 sq. FRITZSCHE IV. Evangg. T. I. p. 545.

Ἰδιον ποιῆσθαι IV, 65. Cf. LOBECK. ad Phryn. p. 199.

Ἰδρυσθαι ἐπὶ τῆς βασιλείας, in imperio firmari, stabiliri I, 25.

***Ἰερεῖοι λόγοι** L. C. c. XI. not. 16.

***Ἰερεῦμα** S. C. c. XVI. p. 377. ἀνθρώπων ἰερευμάτων θυσίαι, humanorum corporum immolationes, interp. Val.

Ἰερουργαὶ μυστικαὶ IV, 45. not. 7. Cf. IV, 71.

Ἰεροφαντεῖν, ἰεροφάντης L. C. prolog. not. 7. et Excurs. III. p. 534 sq.

Ἰερωμένος et ἰερώμενος I, 51. not. 3.

***Ἰκετηρικὸς = ἰκετήριος** IV, 22. p. 268. Cf. IV, 45. p. 299.

Ἰνα IV, 42. not. 4.

Ἰός κακίας III, 1. L. C. c. V. p. 423. Cf. BRETSCHNEIDER. Lexic. in N. T. Vol. I. p. 592.

Ἰσοδυναμοῦσα γραφή, γράμμα ἴσον III, 20. not. 6. III, 51 ext.

Ἰαστάσιος ἴρις, μίχη, ἰσοδόπος etc. III, 5. not. 3. L. C. c. IX. not. 22.

Ἰσως IV, 42. not. 1.

K.

καθύπτεισθαι τινα S. C. c. XV. not. 8.

καθαρόν πεδίον IV, 19. not. 2.

καθαρότης, ἡ titulus III, 61. p. 235. *καθειργμός = ἰερός S. C. c. XXV. p. 402.

καθηγιασμένα, τὰ, τῆς ἐκκλησίας, ecclesiae sacraria I, 42 extr.

καθῆμων, τὸ, πρὸς τινα, cultus alicui debitus S. C. c. XXI. p. 395.

καθοσοῦσθαι L. C. c. I. not. 17.

καθυποτάττειν τινα τοῖς αὐτοῦ ποσίν I, 46. p. 60.

***καθυπηγνύναι** I, 26.

καθυφασμένος I, 31. p. 46. IV, 7. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 83. not. *).

καὶ I, 33. not. 3. et Addend.

καιρός III, 53. not. 5.

καλιθεῖσθαι L. C. c. VIII. p. 443.

καλιθεῖσθαι ἡ ψυχή αἱ τῶν ἀσθενοῦντων ἐκαλιθεῖσθαι ψυχαί. Cf. Herodot.

III, 52. ἐν τῆσι στήθεσι ἐκαλιθεῖτο.

Isocrat. orat. XV. 439 περὶ τὰ

δικαστήρια καλιθουμένων = τῶν

περὶ τὰ δικαστήρια διατριβόντων

ibid. Synes. epist. XXXII. ἐν

κατήλειοις καλιθηθεῖς.

καλλίπολις, ἡ III, 55. not. 1. L. C. c. VIII. p. 442.

καλονόμιστος I, 43. not. 7.

κάμαρα III, 32. not. 1. In cap. titulo pro eo legitur κόγχης vocabulum.

καμπτήρ L. C. c. VI. not. 28.

κατὰ λόγον I, 25. not. 12. Cf. II, 35 ext. II, 36. κατ' ἐξουσίαν II,

32. not. 2. κατὰ φύσιν II, 56. not. 5. κατὰ τὸ αὐτὸ II, 45. not. 1.

κατ' ἐκεῖνο καιροῦ II, 51. 53. Vid. Euseb. H. E. II, 13. not. 8.

et ind. sub v. κατὰ bb. — κατ' ἄξιαν et καταξίαν, καθένα et καθ' ἕνα, καθημέραν et καθ' ἡμέραν etc. L. C. c. XVII. not. 17. — κατὰ L. C. c. I. not. 19. c. III. not. 18. c. IX. not. 2.

καταβάλλεσθαι τι, fundamenti loco aliquid subiicere, substernere disputationi IV, 29. p. 278. Cf. Hebr. VI, 1.

κατάγειος III, 87. not. 1. III, 50. not. 6. 7.

καταγιγνώσκεσθαι τι II, 35. not. 4. III, 57. Pseudo-Lucian. Philopat. T. III. p. 610. ed. REITZ.

κατάδεσμος L. C. c. XIII. not. 3.

κατακρατεῖν τινος III, 57 ext.

κατακρουργεῖσθαι II, 2. not. 2. p. 79.

κατάλληλος IV, 18. not. 1.

- καταπλήντεσθαι et κατακορῆσθαι II, 80. not. 8.
- *καταφαιδρύνειν, exornare III, 84. Cf. NOTHNAEGL. specim. supplementum. in Suicer. thes. p. 18 sq.
- κατειρωμένεσθαι τὸν καιρὸν, pro tempore callide dissimulare, Val. interp. III, 66.
- *κατιμπιπλάσαι IV, 72. NOTHNAEGL. spec. suppl. in Suicer. p. 20.
- κατέχει φήμη I, 12. not. 1. κατέχει λόγος I, 14. p. 31.
- κατηφῆσθε. ἀραρήτις II, 50. not. 1.
- καίραπρον, L. C. c. V. p. 424. ταῖς — τῶν ἀρετῶν ἀγαθῶν ὡσπερ ἐν κατόπτρῳ τῆς διανοίας μορφωθεὶς, qui — effusum ex illo coelesti exemplari virtutum splendorem in mente velut in speculo refert, Val. interp. Cf. 1 Corinth. XIII, 12. BRETSCHNEIDER Lexic. graec. in N. T. T. II. p. 496. ed. II.
- κατόρθωμα III, 26. not. 7.
- κατωκάτω, τὰ, μέρη IV, 40. not. 3.
- κεκωφμένους et κεκωφημένους IV, 29. not. 7.
- κέρας I, 31. not. 1.
- κηδέστρια III, 52. not. 1. Εὐδικκ. ad Phryg. p. 256. not. *).
- κηροῦ κλώνες IV, 22. not. 6.
- κηρόχυτος I, 3. not. 3.
- κητώεις S. C. c. XX. not. 26.
- κίβδηλος II, 54. Cf. Lucian. T. II. p. 842. ed. REITZ.
- κλεψίλαμος III, 55. L. C. c. VIII. Cf. NOTHNAEGL. spec. supplementum. in Suicer. thes. p. 21.
- κλήρος, hereditas II, 21. 35. 36. Cf. L. C. c. III. p. 417. τοῦ βασιλικοῦ κοινοῦν ἀπέφηνε κλήρου = ἐπὶ τὴν τοῦ βασιλικοῦ θρόνου κοινωμάτων προχειριζόμενος.
- κλινὰς III, 15. not. 3.
- κοινὸν, τὸ, populi multitudo, turbae, der grosse Haufen I, 53. Cf. II, 28. III, 59. p. 224. IV, 2 init.
- κολαστήρια, τὰ II, 51. not. 6.
- *κόμης III, 58. 59. IV, 1. not. 3. IV, 67.
- κομπὸς I, 10. p. 23. κόμπω ὀημάτων εὐγλωττίας, magnifico verborum apparatu, Val., mit allem Schmuck der Beredsamkeit, Stroth. interprete.
- κομπὸς I, 10. p. 23.
- κοροπλαστική I, 3. p. 13. not.
- κορωνὶς I, 36. Cf. I, 56 init. Lucian. T. II. p. 34. ed. REITZ. ἐπέθηκε Αἰάντειάν τινα τὴν κορωνίδα. T. III. p. 354. χρυσὴ βίβη χρυσῆν κορώνην ἐπιθεῖναι.
- κοσμικὸς S. C. c. XII. p. 369. ἀνθίσταται ζύλαις κοσμικαῖς, stat contra seculi procellas. Cf. SUICER. thes. T. II. p. 147.
- *κοσμοκρατορικὸς L. C. c. VI. p. 434.
- κόσμος, ὁ, τὰ σύμπαντα περιέχων II, 52. Vide ad Euseb. de marty. Pal. c. IV. p. 103. — κόσμος S. C. c. XXVI. not. 7.
- κουροτρόφος εἰρήνη L. C. c. VIII. not. 10.
- κρατοῦντες, οἱ, κρατεῖν τομιζόμενοι L. C. c. VII. not. 3.
- κρείττων, ὁ, εἰς κρείττον, τὸ III, 12. not. 3. ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος ἰδέα IV, 66. not. 3.
- κριτήριον, τὸ L. C. c. XVI. not. 18.
- κύρβεις, I, 3. κύρβεσι καὶ στήλαις Val. vertit: „in ligneis aut lapideis tabulis“ et eodem modo Stroth.: „in hölzerne und steinerne Denksäulen.“ Vid. IACOBS. A. P. p. 48.
- κυριακή τῶν ἁγίων πατέρων III, 15. p. 165 ext. κυριακή ἡμέρα IV, 18. not. 6. L. C. c. IX. not. 10. 11. 12. c. XVII. p. 498. κυριακή = ναὸς L. C. c. XVII. not. 4.
- κύριος II, 19. not. 3.
- κύριος οὐρανοῦ L. C. c. VI. p. 432.
- κώδλον III, 66. p. 242. τοῖς προβύτων κώδλοις ἐγκριπτομένους. Cf. Matth. VII, 15. Ioh. XII, 13. FISCHER. proluss. de vitt. Lexi. N. T. I. p. 18 sq.

A.

- *λάβραρον, *λάβωρον II, 8. not. 1.
- *λακωνάριος III, 32. not. 1.
- λάμπας IV, 22. not. 7.
- λαμπρὸς λίθος III, 35. not. 1.
- λάϊναξ IV, 60. not. 3.
- λάϊσιον κῆρ S. C. c. XX. p. 393.
- λέγειν Excurs. I. p. 526 sq. p. 527. not. 36.
- λειπόμενον, τὸ III, 32. not. 2. p. 187.
- λειτουργὸς τοῦ θεοῦ de clerico IV, 37. 48. λειτουργὸς τῷ θεῷ I, 51. init. Vid. SUICER. thes. T. II. p. 222 sq. Cf. Rom. XIII, 6. XV, 16. Hebr. I, 7. VIII, 2. X, 11.

σθαι luna dicitur S. C. c. 350. Ὀpp. πληροῦσθαι.

25. not. 4. III, 46. not. 1. και III, 26. p. 179. τῶν τὰς λας λελιθωμένων. L. C. c. p. 495.

στηρίας IV, 6. Cf. Longin. l. ed. MOR. Chrysost. T. p. 341. D. ed. MONTEFALC. p. 239. Α. Λιμὴν ἔστι ἡ καὶ φάρμακον εὐθυμίας μέ-

ον, τὸ II, 34. not. 2. γῆρας, extrema, ultima se- s I, 18.

α, λιτή IV, 61. not. 2. S. XXVI. not. 5.

ἀμφί τι, alicui rei inhiare c. XIII. p. 469.

ἀ, θεόπνευστα III, 1. p. 148. pius. τὰ θεῖα λ. L. C. c. XII.

. de effatis doctrinae Chri- e.

L. C. c. XIII. p. 477. τῆς ῥώποις λογικῆς ἀγέλης. Ibid.

II. p. 495. λογικὰς τροφὰς ; λογικαῖς καταλλήλους — τῶν ὠμιτος τροφῶν. Cf. Rom.

1. 1 Petr. II, 2.

ς, τοὺς, ἐπαίρεσθαι L. C. not. 7.

ἴσθαι S. C. c. XXIII. p. 1

τοῦ βίου ψῆφος τηρικαῦτα ετεῖται, vitae nostrae sum-

calculos revocabitur, Val. l. Cf. Actor. XXVI, 10.

l. II, 17. Cicer. Lael. c. ad calculos vocare amici-

ut par sit ratio accepto- t expensorum. Liv. V, 4,

ad calculos eum respubli- et.

ανῆς ἔστηκεν οἶα καὶ ἄλογος oem. 2. not. 5. Cf. L. C.

p. 456. λόγος τῆς φράσεως φράσις I, 10. p. 23. Cf.

SCHNEIDER. Lexic. N. T. I. p. 24. — τίς — τοῦ ση-

λόγος I, 32. vid. Excurs. 26 sq. λόγος et σύλλογος IV,

not. 5. Cf. IV, 61. not. 3. IV, 42. not. 2.

τὸ, baptismus IV, 61. 62. πλέον I, 5. not. 1.

M.

et μακρὸς I, 7. not. 1. ῆς II, 29 ext. μακαριστιύ-

μαρτύριον, τὸ, μάρτυρίον τῆς ἀνα- στάσεως, σωτήριον μ. III, 32. not.

2. III; 33. not. 2. 3. IV, 40. not. 6. L. C. c. IX. not. 17. c.

XI. not. 4. VALBSII epistola p. 501 sqq. p. 503. not. *). p. 505.

not. †). μαρτύριον et μυστήριον IV, 62. not. 8.

μαρτυρόμενος et μαρτυρούμενος I, 5. not. 5. I, 59. not. 1. IV, 29.

not. 6.

μάστιξ I, 56. θεηλίτω μαστίγι πλη- γέντα. Cf. I, 58 ext. βέλει θεοῦ

πεπυρωμένω πληγείς — θεηλίτω πληγῆ κ. τ. λ. I, 59. τῆς τοῦ θεοῦ

πληγῆς ἐνταθείσης. L. C. c. IX. p. 449. θεηλίτοις μαστίξι τιμω-

ρουμένους. c. XVII. p. 494. Vid. Euseb. H. E. IX, 10. T. III. p.

195. et ind. sub h. v. p. 525. Add. MITSCHERLICH. ad Horat.

carm. III, 26, 11.

ματαιάζειν περὶ θεοῦς, deos colendo nugari I, 27 extr.

μάτην II, 41. not. 3.

μάχη et πόλεμος iunguntur II, 12. p. 162. S. C. c. I. p. 338. L. C.

c. IX. p. 444. c. XVI. p. 487. Cf. WERTSTEN. ad Iacob. IV, 1. p.

674. TITTMANN. Lexic. Synonym. N. T. Spec. IV. p. 6 sq.

μεγαλόπολις S. C. c. XXII. not. 3. c. XXV. p. 404. L. C. c. XIII.

not. 20.

*μεγαλόρηγμα L. C. c. IX. p. 449. c. XI. p. 454. p. 457.

*μεθερμηνευτής IV, 32. not. 1.

μειδιῶντα πρόσωπα I, 14. p. 30. II, 19. p. 93. IV, 4. p. 251. S. C. c.

XXI. p. 394. Vide nos ad Euseb. H. E. X, 9. T. III. p. 284.

μένειν S. C. c. XI. not. 19.

μέρος, τὸ πλεῖον II, 72. not. 2.

μεσαύλιον, μέσανλος, μέτανλος III, 39. not. *).

μεσεῖων dicitur λόγος L. C. c. XII. p. 463. = μέσως τυγχάνον, μεσι-

τεύων, mediae inter deum ho- minesque naturae.

μεσημβρινὸς Excurs. I. p. 523 sq. ἀμφὶ τὰς μεσημβρινὰς ἡλίον ὥρας.

*μεσοπεντηκοστή IV, 64. not. 1.

μέσος seq. genitivo I. prooem. p. 8. μέσον θεοῦ λειτουργῶν συνόδου, seq. dativo I, 12. p. 27. μέσος αὐτοῖς τυραννικοῖς οἰκοῖς et μέσος τούτοις. Cf. ibid. not. 2. I, 19. μέσοις αὐτοῖς. I, 27. μέσοις αὐτοῖς στρατεύμασι. L. C. c. IX. all.

μετ' ἔξουσίας II, 32. not. 2.
 μεταμορφοῦσθαι S. C. c. IX. not. 9.
 μεταφύθμειν et μεταφύθμειν IV,
 35. not. 5. Vid. MATTHAEI Chry-
 sost. homill. Vol. II. p. 96. not.
 25.
 μεταχειρῆσθαι ἔργα ἡμερότητας, le-
 nitati studere II, 49. Cf. Lu-
 cian. T. II. p. 855. ed. REITZ.
 μεταχειρῆται τὴν ἑαυτοῦ τέχνην.
 μετέρχεσθαι, μετιέναι III, 54. not. 9.
 μετεωρῆσαι II, 17. L. C. c. V. p.
 425.
 μετρεῖσθαι III, 11. μεμετρομημένον
 ἀπεδίδου λόγον, modicam oratio-
 nem.
 μέτριον, τὸ, τῆς φρονήσεως S. C. c.
 XV. not. 5.
 μὴ ὅτι, οὐχ ὅτι S. C. c. X. not. 3.
 μὴ οὐ I, 27. 43. II, 2. p. 79.
 II, 29 ext. II, 40. p. 111. Vid.
 Euseb. H. E. VIII, 14. not. 18.
 — μήτις γε, μήτοιγε, μήτισι L.
 C. c. VI. not. 6.
 μήτηρ dicitur ecclesia IV, 66. Cf.
 H. E. V, 1. p. 24. Chrysost. T.
 II. p. 226. E. ed. MONTEF. τῆς
 ἐκκλησίας, τῆς κοινῆς ὑπάντων μη-
 τρός. T. VI. p. 95. D. p. 339. B.
 ἵως ἂν αὐτὸν — τῇ μητρὶ συνύψης.
 *μηχανῆσθαι L. C. c. XI. p. 459.
 μικρολογία, sordida parsimonia I,
 55. p. 68.
 μόλιβος, μόλυβος, μόλυβδος III, 36.
 not. 2.
 μονογενῆς λόγος I, 32. L. C. c. XI.
 c. XII. p. 462. λόγος δ' ἐξ αὐτοῦ
 πρόεισι μονογενῆς, οἷα πατρός ἐξ
 αὐτοῦ μυχοῦ γεγεννημένος ἀρρήτων
 λόγων. Ibid. p. 463. p. 464., ubi
 explicat ipse Eusebius: ἕνα μὲν
 τὴν οὐσίαν ὡς ἂν ἐξ ἐνός ὄντα
 πατρός. P. 465. μονογενῆς —
 λόγος εἰς. Vid. SUICER. thes. T.
 II. p. 375 sq. Cf. BRETSCHNEI-
 DER. Lex. N. T. Vol. II. p. 93
 sq. — θεῖόν τι καὶ μονογενὲς χρῆ-
 μα L. C. c. IX. — τὰ μονογενῆ
 καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέκνων et τὰ
 ἀγαπ. κ. μ. τ. τ. ibid. c. XII. p.
 472. Vid. sub ἀγαπητός.
 μόνος εἰς III, 7. not. 7. μόνος et
 νόμος L. C. c. III. not. 9.
 μορμολύκειον III, 54. not. 4.
 μορφοῦσθαι L. C. c. V. p. 424. ταῖς-
 τῶν ἀρετῶν αὐγαῖς, ὡς περ ἐν κα-
 τόπτρῳ τῇ διανοίᾳ μορφωθεῖς, ἐξ
 αὐτῶν δὲ ἀποτελεσθεῖς σφῆρων.
 Cf. Galat. IV, 19. Iacob. I, 15.

μύσος et μῖσος I, 19. not. 2.
 μυστήριον S. C. c. XIX. p. 386. τὸ
 τῆς ἀγιοτάτης θρησκείας μυστή-
 ριον. SUICER. thes. T. II. p.
 382. c.
 μύστης I, 32. not. 2. L. C. c. X.
 not. 1. Excurs. III. p. 535.
 μυχός III, 26. not. 5.

N.

ναῦμα et πόμα S. C. c. II. not. 2.
 ναός s. νεός III, 43. not. 4. III, 58.
 not. 6.
 νανάγιον S. C. c. IX. not. 14.
 ναύκληρος S. C. c. II. not. 1.
 νεόλαια S. C. c. XX. not. 8.
 νεοπαγῆς βλος III, 1. not. 13.
 νευροῦν τῆς ψυχῆς τὰς δυνάμεις L.
 C. c. XVII. p. 497.
 νικῆ III, 33. not. 4.
 νικητῆς et νοητός I, 5. not. 2. —
 νικητῆς, ὁ deus dicitur L. C.
 c. VII. p. 441.
 νόθος S. C. c. XI. not. 28.
 νόμας L. C. c. VII. not. 1.
 νομῆσαι τὴν χάριν θεῶ = εἰδέσθαι χά-
 ριν III, 12. p. 162. Cf. p. 161.
 νομοθετεῖν S. C. c. V. not. 4.
 νομοθέτης, νομοδιδύσκαιος in ho-
 nam partem de Christi discipu-
 lis L. C. c. XVII. p. 496.
 νόμος, ὁ IH, 53. not. 9. III, 60.
 not. 4. p. 228.
 νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, μεθ' ἡμέραν
 S. C. c. VII extr. L. C. c. IV. c.
 V. p. 424. Vid. BOISSONADE ad
 Marin. p. 63 sq.

Ξ.

ξυρόν I, 21. τῷ πατρὶ τὰ τῆς τοῦ
 βίου τελευτῆς ἐπὶ ξυροῦ ἵστατο,
 Constantio ultimus vitae dies
 imminebat, interp. Val. Cf.
 PASSOW. Lexic. sub v. ξυρόν.

Ο.

οἰακίς τινος διακυβεργῶν, ἡνίας ἔχειν
 τινος etc. L. C. c. I. not. 20. c.
 VI. not. 14. c. X. not. 3.
 οἰκέτης II, 11. not. 1.
 οἰκονομία, ἡ I, 32. not. 3. L. C. c.
 XII. not. 4. c. XV. not. 9.
 οἶκος, ὁ, τῆς ἀληθείας II, 56. Cf. II,
 55. not. 3. — οἶκος τῶν βασιλείων
 III, 10. not. 2. οἶκος εὐκτήριος III,
 28. III, 43. not. 4. III, 58. not.
 6. et VALESII epistola p. 505.
 οἰκουμένη συνόδος III, 7. not. 1.

ὄλοκωντεῖσθαι III, 48. Vid. LO-
BECK. ad Phryn. p. 524.
ὄμοιος I, 16 ext. ὄμοιους καὶ περὶ
βασίλειά εἰπὼν ἔσεισθαι, eodem er-
ga principem animo fore affir-
mans.
ὄμοιότροπος, ὄμότροπος S. C. c.
XIII.
ὄμοίωσις et εἰκὼν L. C. c. IV. not. 2.
*ὄμοπάθεια, ἢ, aegumnarum simi-
litudō L. C. c. XI. p. 454.
ὄμόψυχος S. C. c. XI. p. 366. ὄμό-
ψυχον τῆς πάντων συνέσεως, cum
omnium rerum scientia coniun-
ctum.
ὄπλιτης III, 15. not. 2. IV, 51.
not. 4.
ὄπου, quandoquidem, siquidem
III, 60. p. 227. Vid. REITZ. ad
Lucian. T. II. p. 759.
ὄραν ἐπὶ τινι, oculos conicere in
aliquid II, 16. Cf. Euseb. H. E.
II, 10. not. 4. ὄραν τι ὑπ' ὄψεσιν,
videre aliquid ipsis oculis II,
22. p. 96.
ὄργανικός S. C. c. III. not. 4.
ὄργια Excurs. III. p. 533 sqq.
ὄριγνάσθαι τινος L. C. c. V. p. 424.
ὁ τῆς ἀνωτάτω βασιλείας ὄριγνώ-
μενος.
ὄρμᾶσθαι ἀπὸ τινος III, 49. not. 1.
ὄρητήριο IV, 37. not. 4.
ὄρος IV, 27. not. 2.
Orthographia insignior L. C. c.
XVII. not. 17.
ὄς μὲν, ὄς δὲ IV, 7. Cf. Lucian.
Soloec. T. III. p. 554. ed. REITZ.
Euseb. H. E. VIII, 2. not. 2.
ὄσια et αἰσία I, 14. not. 6. Cf. II,
20. not. 1. II, 47. not. 1. — ὄσια
et οὐσία S. C. c. I. not. 5.
ὄσιότης, ἢ titulus II, 46. p. 118.
III, 32.
ὄσον εἰπεῖν I, 5. not. 3.
ὄσράνιος et οὐρίος III, 60. not. 23.
ὄσσια L. C. c. XII. p. 463. κατ'
οὐσίαν ὑφιστάς, personaliter sub-
sistens, interp. Val. Opp. προ-
φορικῇ συνεστῶς δυνάμει — σημα-
νόμενος. — οὐσία, ἢ S. C. c. VI.
not. 10. = οὐσία θεοῦ ibid. p.
349.
*οὐσίωσις L. C. c. XIII. p. 476. τὴν
τοῦ παντός οὐσίωσιν τε καὶ οὐστα-
σιν. Cf. ind. ad Euseb. H. E. sub
h. v.
ὄστος IV, 13. not. 1.
ὄφθαλμός διανοίας ἀπόρρητος II,
65. Cf. II, 72. p. 140. τῷ τῆς

διανοίας ἀπορρήτῳ. I. C. c. IX. p.
446. c. XVI. p. 490. Vid. WYT-
TENBACH. ad Plutarch. S. N. V.
p. 94. Opp. σαρκός, σώματος
ὄφθαλμός L. C. c. X. c. XI. p.
457. — ὄφθαλμός δίκης L. C. c.
XVII. not. 9.
ὄφρῦς, τὰς, συναγειν L. C. c. XI.
p. 455. Vid. Euseb. H. E. X,
9. not. 10.

II.

παιδικὰ, τὰ I, 7. not. 6.
*παιδοσπορία S. C. c. IV.
παῖς et νέος II, 51. not. 1.
παλιγγενεσία, resurrectio III, 33
ext.
παλινστροφὸς ἀνέμων ῥιπαὶ L. C. c.
I. p. 412.
παλινωδία ἀδειν L. C. c. VII. not.
10.
*παλλύουτος, iterum retrocedens
L. C. c. VI. p. 434.
*παμμακάριος = παμμακάριος L. C. c.
VI. p. 435.
πανδαισία λογικῶν τροφῶν IV, 45.
not. 6.
πάνδημος Μοῦσα L. C. prolog. p.
409.
παραβῆναι θεοὺς, violare deos II,
5. p. 82. Cf. PASSOW. Lexic.
h. v.
παραγκωνῆσθαι τινα L. C. c. XVII.
p. 498.
παραδειγμα IV, 11. not. 1.
παραδιδόναι μνήμας αἰωνλοῦσθαι
τῶν τιμωμένων ἀρετὰς, virtutem
ad aeternam posteritatis memo-
riam consecrare, ut bene ver-
tit Val. I, 3. p. 13. Cf. I, 9 ext.
I, 10 init. παραδιδόναι τινὰ τῷ
θεῷ, aliquem committere iudi-
cio dei I, 45. Cf. Iohann. XIX,
30. 1 Petr. II, 23. 2 Petr. II, 4.
BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T.
Vol. II. p. 219. WAHL. clav. N.
T. Vol. II. p. 252.
*παραθηκοφύλαξ I, 14. p. 31. not. 5.
παραπέτασμα III, 43. not. 3.
παρυσκενὴ τοῦ βλου S. C. c. I. not.
11.
παράστας III, 37. not. 3.
παρυστῆναι τινι L. C. c. XI. not.
13. παρυσταταί μοι sq. Infinit.
S. C. c. XVIII. init., venit mihi
in mentem etc. Vid. ZEUNE ad
Viger. p. 276. ed. HERM. Cf. S.
C. c. XVIII. extr. ταῦτα τῇ παρ-
θίνῳ — ἐπέστη κηρύξαι. L. C. c.

- XI. p. 455. βασιλεῖ συνομολογεῖν
ἔπεισι.
πάρεδρος L. C. c. XIII. not. 4.
παρεμβάλλειν τὴν τοῦ μονογενοῦς ἀδ-
τοῦ λόγου δύναμιν dicitur deus
L. C. c. XI. p. 453.
παρεμβολή II, 4 ext. II, 12. p. 88.
L. C. c. XIII. p. 477. Vid. STURZ.
de dialect. Maced. et Alex. p. 30.
ЛОВЕСК. ad Phryg. p. 377.
*παρεπιθύμησις (?) III, 64. not. 3.
πάρεργον γίνεσθαι, π. ποιεῖν τι I,
27. not. 5. IV, 5. not. 1. S. C. c.
XXIII. not. 5. L. C. c. VII. p. 436.
παρόδους, προόδους ποιεῖσθαι IV, 29.
not. 2. IV, 55. not. 2.
*παρολισθησις II, 69. p. 137.
πάτρια, τὰ L. C. c. IX. not. 2.
πατρονομεῖσθαι III, 1. not. 12.
πεδῶν S. C. c. XXII. not. 7.
πεῖραν λαμβάνειν I, 26. not. 2. p.
41.
πεῖσμα L. C. c. XV. not. 14.
πεντηκοστή IV, 64. not. 1.
*πεπαρήρησιασμένως, libere, confi-
denter IV, 75.
*πεπολίθησις IV, 35. not. 6.
περιβάλλεσθαι τρόπον, induere ani-
mum I, 13 init.
περίβολος de templo L. C. prolog.
p. 409. τοῖς μὲν ἐκτὸς περιβόλων
ἱερῶν ἐστῶσιν, qui extra templi
ambitum positi sunt, inter-
prete Val. Opponitur mox οἱ
δ' ἀνακτόρων ἄγλων εἴσω ἀδύ-
των τε καὶ ἀβάτων μυχῶν ἐντὸς
διαβεβηκότες. Cf. Euseb. H. E.
X, 4. T. III. p. 234. τοῖς μακρὰν
περιβόλων ἔξω ἱερῶν ἐστῶσι et ibid.
p. 235. not. 34 extr. ΜΑΤΘΑΙ
Chrysost. homill. Vol. II. p. 122.
not. 134.
περιγίγνεσθαι αὐτῆς νίκης III, 60.
not. 9.
περιεργία III, 57. not. 2.
*περινόστησις, ambitus S. C. c. V. p.
346.
περίοδος I. prosem. not. 2.
περιστοιχίζεσθαι I, 44 ext. III, 50
ext. IV, 66 ext. S. C. c. VII.
L. C. c. IX. p. 450. Vid. WERN-
DORF. ad Himer. ecl. I. p. 25 sq.
Cf. REISKE ind. ad Demosth. p.
597.
περιτρέχει λόγος φήμη I, 14 init.
πεσοῦς et *πινσοῦς III, 37. not. 6.
πετώσθαι, ποτώσθαι, πετώμενος,
ποτώμενος, πετόμενος L. C. c.
XIII. not. 5.
*πηξάωρος, terminalis L. C. c. VI.
not. 27.
πιλεῖσθαι L. C. c. IV. τῷ σαρκὶ καὶ
αἵματι πεπιλημένῳ.
*πίσσυρος = πλουρος L. C. c. VIII.
p. 441. Cf. MAITTAIRE de Graec.
ling. diall. p. 119. A. p. 369. C.
πλατις S. C. c. XXIII. not. 2.
*πλάκωσις III, 36. not. 1. Cf. III,
58. not. 2.
πλατὺς γέλως L. C. c. XI. p. 454.
Vide Euseb. H. E. II, 18. T. I.
p. 151.
πληροῦν IV, 36. not. 7. πληροῦν
σύνοδον IV, 42.
πλήρωμα L. C. c. III. p. 420. c. XII.
p. 463.
πνεῦμα ἅγιον S. C. c. XX. not. 11.
c. XXI. not. 7.
ποιεῖν τινα περὶ ἑαυτὸν, aliquem
sibi adiungere II, 4.
ποιεῖσθαι ἐπιστολὴν πρὸς τινα, litte-
ras dare ad aliquem III, 61.
ποιμὴν καλὸς, ὃ dicitur Christus
III, 49 init. L. C. c. II. p. 416.,
Constantinus L. C. c. II. p. 417.
πολεμῶν τινα I, 12. not. 2.
πολιτευτῆς III, 1. not. 11.
πολιτικά, πρακτικά ἀρεταὶ S. C. c.
XI. not. 35.
πολλοὶ et ἄλλοι I, 17. not. 7.
πολύς I, 33 init. πολὺς ἦν — δυσσε-
βείαις καὶ ἀνοσιουργίαις ἐγχειρῶν.
Recte Stroth. vertit: „verüble —
viel Bosheiten und Gottlosigkeit-
ten,“ minus bene Val.: „eo im-
pietatis ac flagitii processerat.“
πολύς, opibus pollens L. C. c. VII.
p. 437. πολὺς καὶ τοῦ θνητοῦ κα-
τισχύων γένους. Cf. ibid. paulo
paulo post μέγαν θεὸν καὶ πλοῦ-
σιον, παρὸ καὶ Πλούτωνα etc.
πραγμάτεια de opere s. libro dicitur
I, 11. Cf. I, 13 ext. ἐπὶ τὸν προ-
κείμενον τῆς γραφῆς σκοπόν.
Ita centies voce illa utitur prae-
ter alios Polybius. Illustrave-
runt autem vocem illo sensu di-
ctam UPTONUS et SCHAEFERUS
ad Dionys. H. comp. verb. p. 14.
Cf. BOISSONADE ad Marin. p.
91 sq.
πράττεσθαι τι ἐπὶ τινος III, 66. p.
242.
πρεσβεῦν τὸν Χριστὸν εἰς πάντα,
Christum perpetuo praedicare,
Val. interp. II, 2. p. 149 sq.
III, 12. not. 8.

- προάγειν I, 21. not. 4. IV, 51. not. 3.
- προαγωγή et προσαγωγή I, 24. not. 1.
- προαίρεσις θρησκείας, *professio religionis* II, 71. p. 189. προαίρεσις et παραίρεσις II, 38. not. 4.
- *προαράβωνίζεσθαι I, 3. not. 8.
- προβάλλεσθαι τι II, 4. not. 3.
- προγράφεσθαι S. C. c. XVIII. p. 385. Οὗτος ὁ νῦν προγραφείς ἐν ἀκροστιχίοις Θεὸς ἡμῶν Σωτὴρ, hic servator et idem Christus — quem carmina signant, Val. interp. Sed vertendum potius erat: qui astrostichide nunc est *praesignificatus*. Cf. verba ab init. cap. Αὕτη — δι' ἐπῶν περὶ τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα προεθεσπισε, σαφῶς ταῖς προτάξεσι τῶν πρώτων γραμμῶν ἧτις ἀκροστιχίς λέγεται, δηλοῦσα τὴν ἱστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ καταλεύσεως. Rom. XV, 4. Ephes. III, 3. Galat. III, 1. Euseb. H. E. VI, 14. T. II. p. 183 sq. RETTIUS in ULLMANN u. UMBREIT theol. Studien a. 1880. Fasc. I. p. 96 sqq.
- προδιαστέλλεσθαι et προσδιαστέλλεσθαι IV, 62. not. 7.
- πρόεδρος III, 66. IV, 14. et all. Vid. DU CANGE Gloss. Gr. p. 1236.
- *προεμμελετᾶν τὰ προομιᾶ τινος L. C. c. XI. not. 22.
- *προεξυμαρξίζειν τι, aliquid antea reddere facile L. C. c. XVI. p. 489.
- πρόθεσις et πρόφασις II, 65. not. 1.
- προθεωρία L. C. prolog. not. **).
- προλοτασθαι τινα, aliquem patronum, auxiliatorem sibi adsciscere I, 37. Προστησάμενος δὴτα ἑαυτοῦ Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων. Male Stroth.: „Nachdem er sich um den Schutz des Gottes über alles beworben.“ Cf. BUDAËI commentt. linguae Graec. p. 607. et II, 4. not. 3.
- προτοχεσθαι τι, aliquid promittere II, 4. p. 81. III, 56. Cf. II, 10. not. 2. II, 38. BUDAËI commentt. ling. Gr. p. 609.
- προκαθέζεσθαι II, 59. p. 129. ἡ ἱατρική τῶν ἰαμάτων προκαθέζεται.
- προκαταβάλλειν θεογνωσίαν L. C. c. XV. not. 13. Cf. c. XVII. p. 497.
- προμαρτύρεσθαι τινι sq. ὡς, ante testari, annunciare alicui L. C. c. XVII. p. 496. Cf. 1 Petr. I, 11.
- προμειλετᾶν L. C. c. IV. not. 3. c. VI. not. 22.
- προμύσθαι I, 87. p. 51. L. C. c. VI. p. 435. c. XV. 483. Vid. BUDAËI commentt. ling. Gr. p. 1090 sq.
- προνοεῖν IV, 34. *πεπρονοημένος (προνοημένος?). Cf. MATTHIAE ausführl. Grammatik p. 309 — 311.
- προοιμιάζεσθαι L. C. c. IV. not. 3. c. VI. not. 22.
- προπίνειν L. C. prolog. init. ἡδονῆς φάρμακα τοῖς τῶνδε πρόπιονμαι φίλοις. Ibid. c. VII. p. 438. τοιαύτας αὐτοῖς προπόσεις ἐξ ἀδίκου μαιφονίας προῦπνον.
- προπύλαιον III, 39. not. 3. p. 196. πρὸς sq. genitivo I, 45. not. 5. p. 59 sq.
- *προσεπιτελεῖσθαι L. C. c. XVI. not. 14.
- πρόσκαιρος L. C. c. V. p. 425. θνητοῦ καὶ προσκαίρου βίου. C. XII. p. 463. not. 10.
- προσοικειοῦσθαι τῷ θεῷ II, 45.
- πρόσρημα IV, 71. ext. αὐτῷ προσρήματι, suo adhuc nomine, Val., mit seinem blossen Namen, Str. interp. Vertendum potius: „ipso nomine suo.“
- προσρήγνυσθαι τινι, conflictari cum aliquo III, 4. Cf. H. E. VIII, 18.
- προστασία III, 21. not. 8.
- προστρέβειν τινί τι I, 20. II, 53. III, 60. p. 220. Cf. IV, 54. extr.
- προσφωνήματα I, 8. not. 6.
- πρότερον II, 5. p. 82. πόλυ πρότερον, multo magis, vel potius.
- πρόφασις III, 58. not. 8.
- προφέρειν IV, 56. ἐν αὐτῷ τῷ πάντων προφέροντι τῶν βασιλείων οὐκων, in *praecipuo* imperialis palatii cubiculo. Cf. III, 10.
- προφήτης τοῦ πατρὸς, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος dicitur λόγος, filius dei L. C. c. III. p. 420.
- προφορικῇ δυνάμει, prolationis vi L. C. c. XII. p. 463. Opp. κατ' οὐσίαν ὑφιστάς.
- προχειρίζεσθαι III, 62. not. 9. Add. L. C. c. III. p. 417.
- πρύτανις I, 24. ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου πρύτανις dicitur deus. IV, 52. Θεὸς ὁ πάντος ἀγαθοῦ πρύτανις. Cf. BUDAËI commentt. linguae Gr. p. 187. p. 203. p. 204.

πρώτιστος I, 15. II, 19. p. 93. IV, 52. Vid. LOBESK. ad Phrya. p. 419.
 πρωτόλεια τῶν ἐπάθλων I, 3. not. 8.
 πταίσμα et πρᾶγμα S. C. c. XXVI. not. 8.
 πύλας εἰδωλολατρίας ἀποκλείειν IV, 23. Cf. ind. ad Euseb. H. E. sub v. θύρα. Lucian. Soloec. T. III. p. 575. ed. REITZ. ἡ γὰρ θύρα σχεδὸν ἀνέφυγέ σοι τῆς γνωρίσεως αὐτῶν.
 πῶλος L. C. c. III. not. 7.

P.

ῥαστώνη IV, 26. not. 1.
 ῥοπή II, 17. not. 1.
 ῥῦπος III, 60. not. 22.

Σ.

σεμνότης titulus episcoporum III, 53. p. 212.
 σιδήριος τὴν ψυχὴν L. C. c. XVI. p. 491.
 σκατωρεῖσθαι et σκευωρεῖσθαι III, 57. not. 2.
 σκήψεις I, 55. not. 1.
 σκιά vid. sub v. σκότος.
 σκιαγραφία I, 3. IV, 16. not. 2.
 σκότιος III, 26. not. 5.
 σκότος II, 19. τοῖς πρὶν καθημένοις ἐν σκότῳ καὶ σκιᾷ θανάτου. Vid. WAHL. clav. N. T. Vol. I. p. 708. Vol. II. p. 465. p. 468 sq. et supra sub v. ἐξουσία.
 σκυβάλων ἐκβλητότερον L. C. c. XVI. not. 16.
 *σκυθρωπῆν S. C. c. XI. p. 368.
 σμῆνος, ἔσμος S. C. c. IV. not. 3.
 σοφλεσθαι L. C. c. XI. p. 453. τὸν ἐκ Θεοῦ σεσοφισμένον. Cf. BRETSCHEIDER. Lexic. N. T. Vol. II. p. 425.
 σπένδεσθαι φιλικὰς δεξιὰς σὺν τινι IV, 57. not. 2.
 σπούδασμα II, 59. not. 1.
 στέλλεσθαι πορείαν et στέλλεσθαι absolute I, 28 ext. I, 42. IV, 46. L. C. c. VII. p. 439. L. C. c. XIII. p. 476. c. XVI. p. 489. Vid. MATTHAEI Chrysost. homill. Vol. II. p. 64 sq. not. 239.
 στέφανοι λόγων I. proem. not. 5.
 στεφανοῦν vid. sub ἀμφιεννύναι.
 στήλη I, 3. not. 1. Cf. I, 9 ext.
 στήναι μέχρι τινός, in aliquo subsistere, acquiescere, aliquo esse contentum L. C. c. XIII.
 σιβάς III, 15. not. 3.
 στίφος IV, 70. L. C. c. IX. p. 445. Vid. REITZEMEIER. ad Zosim. I,

69, 2. IV, 42, 11. DORVILLE ad Charit. p. 577.
 στίχος ἱερὸς αἰῶνων, seculorum ordo S. C. c. XIX. p. 386.
 στοιχεῖον, τὸ, τῆς γῆς L. C. c. XVII. not. 20.
 στρατιὰ οὐράνιοι L. C. c. I. p. 411.
 στρατιὰ φάτων L. C. c. VI. Cf. interpp. ad Luc. II, 13. Actor. VII, 42.
 στρατιώτης Θεοῦ L. C. c. VII. p. 438. οἱ δὲ Θεοῦ στρατιῶται, καρτερίας ἀρετῇ φραζόμενοι κ. τ. λ. Cf. ibid. paulo post Ἄλλ' οἱ μὲν τοῦ μεγάλου βασιλέως πρόμαχοι τῆς πολυθέου στρατιᾶς — κατηγωνίζοντο. p. 439. Ἄλλ' οὐκ — — πᾶν αὐτῷ, τῆς οἰκίας στρατιᾶς καὶ τῶν δι' αὐτὸν πολεμουμένων χάριν, ἐσπουδάζετο. p. 441. τοῖς τοῦ νικητοῦ στρατιώταις. Lactant. instit. divin. V, 19, 25. 26. in hac terrestri militia — imperatori omnium deo — militiae coelestis. Interpp. ad 2 Corinth. X, 4. 1 Timoth. I, 18. SUICER. thes. T. II. p. 793. p. 1041. NEANDER Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums T. I. p. 290 sqq. — στρατιῶται, οἱ, κατὰ πόλιν I, 54. not. 1.
 στρατιωτικοὶ III, 59. not. 3.
 στρατὸς et σταυρὸς IV, 21. not. 2.
 συγγινώσκεσθαι S. C. c. XI. p. 364. τὴν γένεσιν — τὴν συνεγνωσμένην ταύτην, quae omnibus nota est. συγγνώμην παρέχειν et γνώμην παρ. II, 69. not. 7.
 σύγκριμα L. C. c. IV. not. 1.
 σύγκρουσις et σύγκρισις III, 60. not. 21.
 σύγχυσις κακῶν, coaccervatio malorum I, 13. p. 29.
 *συλλειτουργὸς III, 61. Cf. GRAEVUS ad Lucian. Soloec. T. III. p. 562. ed. REITZ.
 σύμβολον IV, 45. not. 10.
 σύμμαχος II, 5. not. 4.
 *συμμεταστέλλεσθαι τινα, arcessere aliquem III, 12. p. 162.
 συμμετρία S. C. c. XX. p. 390. ἀρδόμενον συμμετρίᾳ δρόσου, modico rore, Val. interp.
 συμπέμπειν τινὰ, alicui exequias celebrare I, 22.
 συμπληγὰς III, 4. not. 2.
 συμπλήρωσις S. C. c. XXIII. not. 11.
 συνάγειν βίους, vitas conscribere I,

10. p. 28. συναγειν τῇ διανοίᾳ I, 27. p. 43. συναγειν τὸν σῶφρονα λογισμὸν II, 3 init. τὴν διανοίαν III, 11. συναγειν, συναξίς III, 65. not. 4. III, 66. not. 4.
- συναγείρειν, συστέλλειν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν S. C. c. VI. p. 349.
- *συνδιανυκτερεύειν IV, 57.
- συνείδησις, ἡ, πρὸς τὸν θεὸν I, 16.
- συνειδὸς, conscientia II, 2. συνειδὸς φαύλω, mali conscientia. Vid. WOLF. ad Demosth. Lept. p. 231.
- συνεῖναι βασιλείᾳ I. prooem. not. 6. p. 9. Cf. Demosthen. olynth. I. T. I. p. 18. ed. REISK. ἡ (φιλοπραγμοσύνη) — συζῆ φιλιππος. Philo apud Euseb. H. E. II, 17. T. I. p. 147. ἡ (σοφία) συμβιουῦν σπουδάσασαι, κ. τ. λ. BOISSONADE ad Marin. p. 118. MATTHAEI Chrysost. homill. Vol. I. p. 115. not. 145. — συνεῖναι I, 20. not. 3.
- *συνθεράπων vid. Excurs. IV. p. 541.
- σύνθημα II, 70. not. 1.
- σύννευσις θεοῦ, dei auxilium, dei nutus I, 20. p. 37.
- σύννοδος II, 69. not. 6. IV, 27. not. 2.
- σύννοψις III, 31. not. 5.
- συντακτικὸς, συντακτῆριος, συντάσσεισθαι I, 21. III, 21. not. 1.
- συντάττεσθαι = τὴν ὑστάτην βουλήν διορθεύεσθαι III, 46.
- συντελεῖν πρὸς τι, ad aliquid spectare, pertinere I, 11. p. 24. Cf. Iamblich. de Pythagor. vit. c. XII. p. 120. c. XXII. p. 216. c. XXXII. p. 446. ed. KIESSLING.
- συντελεῖν εἰς ἄνδρας, ad virilem aetatem pervenire I, 7. p. 19. Cf. I, 12. p. 27. ὁ χρόνος εἰς ἄνδρας ἐκάλει. I, 19. ἐκ παιδὸς ἐπὶ τὸν νεανίαν διαβάς. Lucian. T. III. p. 331. ed. REITZ. εἰς ἄνδρας τελείν.
- συντυχία S. C. c. XI. not. 40.
- συσχηματίζεσθαι τινι L. C. c. XI. p. 458., ubi τὴν τοῦ μονογενοῦς λόγου δύναμιν dicit Eusebius προμότατά γε συγκατιοῦσαν, καὶ ἀμωσγέπως συσχηματιζομένην τοῖς τῆς ἀκρας ἀπολιμπανομένοις, se ipsam benigne demittit, et quodammodo componit coaptatque iis, qui a summo vertice (i. e. a suprema dei natura) longius absunt, Val. interp. Cf. ibid. paulo post λόγος θεῖος ἀναμῖξ τόδε τὸ πᾶν ὑπελ-
- θῶν, huic universo se committens, eodem Val. interp. ἀφῦς et φωνὰς I, 13. not. 8.
- σφραγίς, σφράγισμα II, 55. not. 2. IV, 62. not. 1.
- σχέσις S. C. c. III. p. 343. μηδεμίαν ἔχοντα σχέσιν, qui nulla — benevolentia affectus est, Val. interp. σχῆμα I, 42. not. 3. σχῆμα, ficta pietas IV, 54. — σχῆμα L. C. c. XI. not. 28.
- σχολή sensu improprio III, 55. σχολή τις — κακοεργίας, schola quaedam — improbitatis s. seminarium. Nos eodem modo eine Schule der Lasterhaftigkeit etc. dicimus. L. C. c. VIII. p. 442.
- σώζεσθαι III, 21. not. 5.
- σῶμα I. prooem. II. not. 1. III, 24. not. 2.
- σωμάτιον IV, 36. not. 2.
- σωτήρ, ὁ, τῶν ὄλων L. C. c. II. not. 4. Cf. p. 503. not. *).
- σωτήριον, τὸ L. C. c. XI. not. 4.
- σωτήριος ἑορτή, ἡ IV, 22. not. 2. Cf. IV, 35.
- σωτηριώδης I, 40. II, 55. ext. L. C. c. II. p. 416. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 228.

T.

- τάγμα IV, 52. not. 3.
- ταμίον I, 16. ext. II, 21. 34. 39. 41. IV, 22. L. C. c. IX. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 493.
- ταμίλας ἀληθείας τε καὶ ἀρετῆς L. C. c. III. ext. Cf. PASSOW. Lexic. sub v.
- ταμιεύεσθαι παρ' ἑαυτοῦ et παρ' ἑαυτῷ I, 3. not. 7.
- Ταρτάλειον πάθος I, 55. not. 3.
- ταξίαρχος IV, 51. extr. IV, 65. 68.
- ταξίαρχης IV, 63. Cf. Euseb. II. E. I, 13. T. I. p. 81. Zosim. hist. II, 50, 5. III, 11, 6. 23, 4. IV, 27, 6. WINER. Grammatik des N. T. p. 32.
- τάξις I, 54. not. 2. II, 46. not. 7.
- ταριχεύειν S. C. c. XXIV. not. 2.
- ταφεῶν III, 26. p. 179. Vid. LOBECK. ad Phryn. p. 166.
- ταχύγράφος IV, 44. not. 1.
- τε I, 3. not. 1.
- τελείωσις IV, 62. not. 9. Add. BRETSCHNEIDER. Lexic. N. T. Vol. II. p. 502.
- τελειουργία IV, 35. not. 1.
- τελετὰς ἐκτελεῖν IV, 25. not. 2.
- τέλος I, 26. not. 2.
- τέλσον ἀρούρης S. C. c. XX. p. 391.

- τέμενος III, 55. not. 4.
 τεραστία (?) = τεραστία L. C. c. XIV. p. 479. Ibid. p. 481. τεραστίας πράξεις.
 τεῦχος IV, 37. not. 8.
 τίθεισθαι τι ἐν ἀγαθῶν ἐλπίσι, boni spem animo concipere I, 8. p. 14. τίθεισθαι τι γέλωτα I, 45. not. 4. τίθεισθαι θεούς, pro diis habere I, 59. p. 71. τίθεισθαι πρὸ διαβολῆς, ὀφθαλμῶν II, 13. not. 1. τίθεισθαι δι' εὐλαβείας II, 13. not. 2. τίθεισθαι τι ἐν δευτέρῳ III, 12. not. 6. ἐν ἀγαθοῦ μοίρᾳ L. C. prol. p. 409. ἐπ' ἀρετῆς μέρει L. C. c. XIII. p. 476. τ. ἐπ' ἀρετῶν τι τινι IV, 11. not. 1. τ. τι πρὸς ὄχλου L. C. c. V. not. 13. Cf. ο. VII. p. 438.
 τιμῶν = σέβειν II, 5. p. 82. Cf. Euseb. praepar. evang. VII, 15. L. C. c. XI. p. 457. et index ad H. E. sub v. σέβειν.
 τοπάρχης et τοπάρχος I, 8. Vid. sub ταξίαρχος.
 τραγικός II, 2. not. 2. πύσης τραγικῆς ἀκοῆς φρικτοτάτην κόλασιν.
 *τριακονταετηρικός I. prooem. p. 8. L. C. c. VI. p. 435. Cf. sub εικοσαετηρηκός.
 τριακονταετηρίς IV, 45. not. 12. L. C. c. III. not. 4.
 τρισσά, *τετρασσά, terniones, quaterniones etc. IV, 37. not. 3.
 τριστάτης I, 38. p. 52.
 τυγχάνειν L. C. c. XIV. p. 480. ἐπι μὴδὲ τῆς λύρας εἰ οὕτω τύχοι, κοπτομένης κ. τ. λ. id est, ut hoc utar, exempli gratia. Cf. VIGER. de idiott. p. 301 sq. ed. HERM. et BRETSCHEIDER. Lexic. N. T. Vol. II. p. 531 extr.
 τυφος, τυφοῦσθαι L. C. c. XI. not. 7.
- Τ.
- ὑπανδρος γυνή I, 55. Cf. Rom. VII, 2. ὑπαρ opp. ὄναρ III, 15. not. 6.
 ὑπαρχος μεγάλου βασιλέως dicitur ὁ λόγος L. C. c. III. not. 11. Constantinus ibid. c. VII. ext.
 ὑπασπιστής, ὑπερασπιστής, προασπιστής I, 14. not. 5. S. C. c. XXVI. ext.
 ὑπέρ IV, 45. p. 299. τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀγαθῶν i. e. maiora quam pro meritis nostris bona.
 ὑπερακοντιζεῖν I, 54. II, 1 ext. III, 8. p. 156 sq.
- ὑπεραυγάζεσθαι; *contemplari* IV, 9 extr.
 ὑπέρευγε III, 61 ext. Cf. 2 Corinth. XI, 5. XII, 11. Lucian. T. II. p. 846. ed. REITZ. Demosthen. pro coron. Vol. I. p. 228. ed. REISK. et LOBECK. ad Phryn. p. 45 sqq.
 *ὑπερέχεσθαι II, 14 ext.
 *ὑπεριλάσκεσθαι τινος, pro aliqua re supplicare L. C. c. I. p. 414.
 ὑπερῶν III, 50. not. 6. p. 208.
 ὑπηρεσία IV, 43. not. 7.
 ὑποβάλλεσθαι τινὰ ἀμοιβαίως χάρισμασι, afficere praemiis aliquem I, 3 init. κεφαλικάις τιμωρίαις ὑποβάλλειν τινὰ, capitis supplicio aliquem afficere II, 2. p. 78. ὑβρεσι καὶ κολύσεσι II, 26. p. 99. Cf. II, 30. III, 1. ὑποβάλλειν sq. infinitivo, suadere, admonere I, 11 init.
 ὑποβολή, rei suggestio, explicatio L. C. c. XVIII.
 ὑπογραφεὺς IV, 44. not. 1.
 ὑποδαμιλείεσθαι τι III, 53. not. 10.
 ὑπόθεσις II, 71. not. 9. — ὑπόθεσις et ὑπόστασις S. C. c. V. not. 3.
 ὑποκατακλίνεσθαι τινι, alicui se accommodare, se ad aliquem demittere III, 21. p. 174.
 *ὑποπαρατεῖσθαι I, 34.
 ὑποπτήσσειν I, 35. ὑπεπτηχότες. Vid. DORVILLE ad Charit. p. 577.
 ὑποτρέχειν τινὰ III, 21. not. 8. p. 176.
 ὑφέν, ὑφ' ἐν etc. L. C. c. XVII. not. 17.
 *ὑφερμηνεύειν, interpretari III, 13 init.
 *ὑφερμηνευτής IV, 32. not. 1.
 ὑψηλά, τὰ L. C. c. IX. not. 4.
- Φ.
- φάσμα L. C. c. VIII. not. 9.
 φατνώματα, τὰ III, 32. not. 1. III, 36. not. 3. IV, 58. Cf. III, 49. ubi φάτνωσις legitur.
 φθαρτός et φόρτος III, 60. not. 24.
 φθόνος, diabolus I, 49. II, 61. not. 3. III, 4. IV, 41. ubi qui ab initio cap. dicitur μισοκάλος φθόνος, inferius est ὁ βασκίμος δαίμων. IV, 54 extr.
 φθορά et φωρά III, 54. not. 7. L. C. c. VIII. not. 3.
 φλόξ S. C. c. XXIV. not. 3.
 φρ. appositum in codicibus I, 16. not. 3. II, 69. not. 10.

φρόνημα I, 20. not. 1.
 φύλακες ψυχῆς II, 4. not. 2. Cf. IV,
 18. not. 2.
 φυσική γυμνασία II, 69. not. 8.
 φύσις S. C. c. VI. not. 4.
 φυτουργός, ὁ κοινὸς ἀπάντων δι' ὃν
 ἢ τῶν ὄλων οὐσία φύει καὶ θάλλει,
 dicitur ὁ λόγος L. C. c. XII. p.
 464.
 φωνὴν ἀφιέναι S. C. c. VI. not. 8.
 φωστῆρ I, 4. οἷόν τινα φωστῆρα καὶ
 κήρυκα. II, 2. L. C. c. III. λαμ-
 πτήρας οἶα καὶ φωστῆρας, faces
 et luminaria. Ibid. c. VI. αὐτὸν
 ἐχούση φωστῆρα, τὸν θεὸν λόγον.
 Cf. BRETSCHNEIDER, Lex. N. T.
 Vol. II. p. 599.

X.

χειρῶν λατρεία S. C. c. XXVI. not. 4.
 χθόνιοι δαίμονες, χθονία πνεύματα
 L. C. c. II. p. 416.
 *χιάζεσθαι I, 31. not. 2.
 χορεία III, 7. not. 4. — χορεία ἀστέ-
 ρων L. C. c. I. p. 412. c. XII. p. 466.
 χορός I, 7 ext. ἀνυμνῆται χοροῖς
 Val. vertit: „*laudibus effertur*“
 Stroth.: „mit *Lobgedichten* be-
 sungen.“

*Χραιοτός S. C. c. XVIII. not. 7. p.
 384.

χρέως, χρέος IV, 52. not. 6.
 χρηματίζειν I, 17 ext. Vid. WERT-
 STEN. ad Rom. VII, 3.
 χρῆναι δεῖν I, 16. not. 4.
 χρυσοῦφης L. C. c. V. p. 425. c. VI.
 Cf. DORVILLE ad Chariton. p. 683.
 χωρεῖν vid. sub διαί.
 χωρίον II, 30. not. 2. Cf. Lucian. T.
 II. p. 600. ed. REITZ. et interpp.
 ad Actor. IV, 34. WAHL. clav.
 N. T. Vol. II. p. 662.
 χάρον ἀπονεῖμαι τὸν προσήκοντα
 L. C. c. VI. p. 432. Cf. Actor,
 I, 25.

Ψ.

ψήγματα χρυσοῦφῃ L. C. c. VI. p.
 430.

Ω.

ὠμούς, τοὺς, ὑπέχειν II, 55. p. 126.
 ωρ. appositum in codicibus I, 16.
 not. 3.
 ὦς I, 17. not. 2. II, 65. not. 1.
 ὦτα ψυχῆς L. C. c. XVII. p. 499.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

- Pag. 5.** lin. ult. text. pro *Ἡτα* leg. *Ἡτα*. — Lin. 9. leg. *σταυροειδοῦς* pro *σταυρωειδοῦς*.
- P. 8.** lin. 2. a fin. text. ad verba *ὅποι καὶ τράποιτο* adde: Animadvertendus h. l. est singularior usus particulae *καὶ* quem iam tetigi ad Euseb. H. E. VII, 30. T. II. p. 398. Cf. infra c. XXXIII. not. 3. Alciphron. epist. p. 82. ed. BERGLER. Evagr. H. E. III, 39. p. 372. ed. READING. *ἔχειν δὲ ὁ τὸ καὶ πράξει*. HERMSTERHUIS. ad Lucian. Somm. VII. REITZ. ad Lucian. T. III. p. 246.
- P. 48.** lin. 11. not. 3. pro *particula* leg. *particulae*.
- P. 49.** lin. 6. ad verba textus *ἀνδρῶν τὴν* adde: Pro *ἀνδρῶν τὴν* Ion. *ἀνδρῶν τῶν τὴν*.
- P. 52.** lin. 7. a fin. text. ad vocem *ἀνέσκαψεν* adde: Post *ἀνέσκαψεν* Zimm. habet *αὐτὸν* quod legitur H. E. IX, 9. T. III. p. 180. — Ibid. ad verbum *διαλυθέντος* adde: *Διαλυθέντος* quod supplendum h. l. esse ex H. E. IX, 9., recte iam LOWTHIUS monuit, inserui eum Zimm.
- P. 68.** lin. 4. text. ad *τοιούτοις*, adde: Legendum videtur *τοῖς* pro *τοιούτοις* ex H. E. X, 8. T. III. p. 275.
- P. 81.** lin. 4. text. ad vocem *κρατεῖν* adde: Zimm. *κρατῆσαι*. Vid. not. 8.
- P. 125.** lin. 6. text. ad *ἐκδοθέντες* adde: Apud Zimm. *ἐκδοθέντες* impressum, haud scio an solius typhotetae errore.
- P. 131.** not. 5. lin. 4. ante *Ad rem* inseras: Zimm. *δὴ διέλαυνεν*.
- P. 133.** lin. 5. a fin. text. ad *ἐπιλαβούσης, καὶ διὰ* adde: Zimm. *ἐπιλαβούσης διὰ*.
- P. 149.** not. 13. lin. ult. post *saeculum est* adde: [Cf. GREUZER *Symbolik und Mythologie der alten Völker* T. II. p. 840 sq. ed. II.]
- P. 176.** not. 8. lin. 11. post *sensu non valde mutato* adde: *eos qui* (munerum) *auctoritatem nacti sunt*. — Ibid. lin. 12. verba *qui muneribus funguntur* dele et post *deservire* inseras: Cf. Constantin. ad sanctt. coet. c. XI. not. 20. c. XXIII. p. 399.
- P. 185.** not. 2. lin. 5. ante *Exstant certe* adde: [Ita Zimm.]
- P. 196.** not. 5. ad fin. post *ad marginem emendatur* adde: [*Ὁρωμένων* Zimm. Sed vide quae scripsi ad Euseb. H. E. VI, 11. not. 3. VIII, 6. not. 4.]

- P. 205. lin. 5. a fin. nott. post *dissimili et simili* adde: CREUZER Symbolik u. Mythologie T. III. p. 1 sqq. p. 60 sqq.
- P. 224. lin. 4. not. post *Zimm. scripsi* adde: praeterquam quod στρατιωτικοῖς Val. non mutavi in στρατιώταις. Cf. not. 3.
- P. 250. ad cap. III. not. 1. lin. ult. post *Vid.* — *sect. 6.* adde: GESNER. ad Pseudo-Lucian. Philopatr. T. III. p. 606 sq. ed. REITZ. et eiusd. GESNERI de aetate et auctore Philopatridis dissert. §. XXX: p. 723. *Denkschrift zur Ehrenrettung Constantins des Grossen* in: Zeitschrift für die Geistlichkeit des Erzbisthums zu Freiburg a. 1829. Fasc. III. p. 16—20.
- P. 308. not. 3. lin. 3. 4. pro *Denkwürdigkeiten — Christenthums* leg. Geschichte der christl. Religion u. Kirche.
- P. 325. lin. ult. text. ad verba τὴν ἀγῆρω adde: Ita emendavi pro τῶν ἀγῆρω quod aperte vitiosum legitur apud Val. Read. Zimm. De voce ἀγῆρω vide V. C. I, 9. not. 4. Add. Constantin. ad sanctt. coet. c. XIV.
- P. 330. lin. 2. a fin. text. ad ἐτυπούντες adde: Zimm. ἐτυπούντες.
- P. 375. not. 11. adde: [Neque tamen haec de iniuriis patienter ferendis praecepta Platoni debere Constantinum, facile apparet. Vid. Matth. V, 10 sqq. 38—42. XXVI, 47—55. 1 Timoth. II, 3. 1 Petr. II, 18 sqq. III, 17. 18. Cf. Iustin. dial. cum Tryph. p. 236. ed. Colon. μήτε μικρὸν ἀμείβεσθαι τινα. Lactant. institt. V, 2. Excurs. I. p. 518 sq. not. 19. TZSCHIRNER Fall des Heidenthums T. I. p. 487 sqq.]
- P. 394. not. 6. adde: [Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν θεὸς Val., ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ πατὴρ θεὸς Zimm.]
- P. 408. not. *) lin. 14. post c. IV. not. 4. adde: c. VI. not. 25. et post c. IX. not. 2. c. XI. nott. 1. 14.
- P. 420. lin. 6. νόμος βασιλικός, εἰς Val. ν. β. εἰς Zimm. — Ibid. lin. 21. μέγιστον ἀγαθὸν δόμα Zimm.
- P. 442. lin. 5. a fin. text. ad ἐπεχείρουν addendum: Legendum procul dubio ἐπεχειροῦντο, ut legitur in V. C. III, 54.
- P. 527. lin. 3. a fin. text. leg. negligendos pro negligendas.

1

1

1

